

**ULUSLARARASI
TAŞELİ
SEMPOZYUMU
TARİH-KÜLTÜR-TURİZM**

**24 - 26 EKİM 2019
KONYA - ALANYA**

BİLDİRİ KİTABI

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ YAYINLARI: 12

ULUSLARARASI TAŞELİ SEMPOZYUMU
TARİH – KÜLTÜR - TURİZM
24 – 26 EKİM 2019 KONYA - ALANYA

Editörler

Prof. Dr. Hasan BAHAR
Arş. Gör. Dr. Murat TURGUT
Arş. Gör. Dr. Fatih Numan KÜÇÜKBALLI

İnceleyenler

Prof. Dr. Tayfun ÇAY
Prof. Dr. Yılmaz KOÇ
Prof. Dr. Şafak ÜNÜVAR

E - ISBN

978-975-448-232-4

Aralık 2019

Bu kitapta yer alan yazıların dil ve bilim sorumluluğu yazarlara aittir.

**ULUSLARARASI TAŞELİ
SEMPOZYUMU***
TARİH – KÜLTÜR- TURİZM
24 – 26 EKİM 2019
KONYA - ALANYA

* Uluslararası Taşeli Sempozyumu Tarih – Kültür - Turizm Sempozyumu 24 – 26 Ekim 2019 Konya - Alanya'da, Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü, Türk Tarih Kurumu, Alanya Belediyesi, Taşkent Belediyesi, Taşkent Kaymakamlıklarının destekleri ile gerçekleştirilmiştir.

SUNUŞ

Doğuda Mersin ve batıda Antalya körfezleri arasında kalan dağlık yarımada, coğrafi olarak Taşeli Yaylası olarak adlandırılmaktadır. Tarih boyunca Doğu Akdeniz uygarlıkları ile Orta Anadolu uygarlıklarının kesişme noktasında yer alan bu bölge, doğal güzelliklerinin yanında tarih öncesinden itibaren birçok kültüre ev sahipliği yapmıştır.

Bu alan, günümüzde güneyde Akdeniz kıyı kordonundaki 15 milyonluk deniz ve orta kesimlerde Konya ve Kapadokya gibi ülkemizin en önemli kültür turizminin buluştuuran geçitlerin olduğu bir coğrafyadır.

Bu coğrafya idari olarak; Mersin, Karaman, Konya ve Antalya illerimize bağlı Erdemli, Silifke, Aydınçık, Gülnar, Mut, Anamur, Bozyazı, Ermenek, Sarıveliler, Güneysınır, Çumra, Taşkent, Hadim, Bozkır, Ahırılı, Yalhöyük, Seydişehir, Beyşehir, Akseki, Gündoğmuş, Alanya, Gazipaşa ve Manavgat ilçelerimizin bir bölümü ya da çoğunun topraklarını içine yer alır.

Üniversitelere bağlı kurumlar evrensel anlamda dünyada ve bulunduğu coğrafyalarda araştırmalar yaparak ya da yapılan araştırmalara destek vererek bilimsel araştırmalara destek veren kurumlardır.

Selçuk Üniversitesi olarak dünyadaki gelişmeleri takip etmek ve bu gelişmelere destek vermek başlıca amaçlarımız arasındadır. Bu şekilde bölgemizle ilgili olarak Üniversitemiz Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünün önderliğinde Turizm Fakültesi, Edebiyat Fakültesi, Selçuklu Araştırmaları Merkezi, Taşkent Meslek Yüksekokulu, Taşkent Kaymakamlığı, Taşkent Belediyesi, Alanya Belediyesi ve Antalya Olgunlaşma Enstitüsü işbirliği ile “Uluslararası Taşeli Sempozyumu” gerçekleştirilmiştir. Maddi olarak da Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü ve Türk Tarih Kurumu destek vermiştir.

Bu sempozyuma yerli yabancı 150 civarında bilim insanı ve öğrenci katılmıştır. Başta Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü olmak üzere sempozyuma destek veren kurum ve personellere, katılımcılara minnettarız.

Ayrıca üniversitelerin bir amacı da yapılan bilimsel faaliyetleri yazılı hâle getirerek gelecek kuşaklara kazandırmaktır. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitümüz bilim dünyasına, Türk kültürü ve tarihine hizmet olacak bu çalışmayı basılı bir yayın hâline getirmiştir.

Bu vesileyle sempozyuma destek veren kurumları, katılımcıları, bu yayımı hazırlayanları, yayın komisyonlarını, Selçuk Üniversitesi Basımevi elemanlarını tebrik eder, teşekkürlerimi sunarım.

Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN

Selçuk Üniversitesi Rektörü

ÖNSÖZ

Türkiyat Araştırmaları Enstitüleri dünyada ve ülkemizde Türk dili, kültürü ve tarihi üzerine çalışmalar yapan, bu konudaki çalışmaları destekleyen bir kurumdur. Dünyada bilim üzerine önde olan bir çok ülkesinde iki yüz yılı aşkın bu konuda çalışmalara yapan araştırma enstitüler, fakülteler ve merkezler bulunmaktadır. Ülkemizde yüz yılı aşkın bir süredir bu konuda araştırmalar dikkati çekmektedir.

Ulu Önder Mustafa Kemal, 29 Ekim 1923 tarihinde cumhuriyetimizin ilanından hemen sonra Köprülüzâde Mehmed Fuad'ı (Ord. Prof. Dr. Mehmed Fuad Köprülü) İstanbul Darülfünûnu bünyesinde Türk kültürünü ve medeniyetini dil, edebiyat, folklor ve diğerleri gibi sahalarda inceleyecek, araştırarak ve bunların sonuçlarını yayımlayacak bir ilim müessesesi kurmak ile görevlendirdi.

Yaklaşık bir yıllık bir hazırlık sürecinden sonra 12 Kasım 1924 (12 Teşrinisânî 1340)'te Atatürk'ün başkanlığındaki Bakanlar Kurulu'nun 1111 numaralı kararı ile İstanbul Darülfünûnu Edebiyat Şubesi'ne bağlı olarak Türkiyat Enstitüsü kuruldu. 1981-1991 yılında 2547 sayılı üniversiteler kanunu ile Türkiyat Enstitüsü bir merkez haline dönüştürülerek görevini bu şekilde sürdürdü.

24 Ocak 1991 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanan 3699 sayılı kanunla İstanbul Üniversitesi Rektörlüğüne bağlı Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü adlı bir teşekkül olarak yeniden yapılandı. 3699 sayılı yasayla Türkiyat Araştırmaları daha önce çalışma alanı Türk Dili ve Edebiyatı alanı üzerine çalışmalar yapmaktaydı. Çalışma alanları, 3699 sayılı yasayla birlikte Türk Dili ve Edebiyatı, Türk Tarihi ve Türk Sanatı olmak üzere üç ana bilim dalında araştırmalar yapmak şeklinde belirlenmiştir.

Enstitümüzün amacı Türk dili, edebiyatı, kültürü, tarihi, coğrafyası, sanat tarihi, sosyolojisi vb. gibi konularda çalışmalar yapmaktır. Enstitümüz, bu konularda bilim dünyasını aydınlatıcı araştırmalar ve yayımlar yapmak misyonundadır.

Bu amaç ve misyon doğrultusunda çalışmalarını sürdüren enstitümüz Uluslararası düzeyde bir dergi, Türk kültürü ve tarihine hizmet eden bilim insanlarına vefa amaçlı armağan kitaplar yayımlamaktadır. Ayrıca Türk bilimi üzerine çalışmalar yapan bilim insanlarını bir araya getiren sempozyumlar, paneller ve çalıştaylar düzenlemektedir.

Bu şekilde yapılan çalışmalardan biri de 24-26 Ekim 2019 tarihinde Selçuk Üniversitesi Süleyman Demirel Konferans Merkezi ve Alanya Belediyesi'nde düzenlenen "Uluslararası Taşeli Sempozyumu Tarih, Kültür, Turizm Sempozyumu" olmuştur.

Dünyanın değişik ülkelerinden 120 bilim insanının bildirimleriyle katılım sağladığı bu sempozyumda ülkemizin önemli bir coğrafi mekanı olan Taşeli coğrafyası ve çevresiyle ilişkili bilgiler ele alınmıştır.

Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Projeleri Koordinatörlüğü (BAP), Türk Tarih Kurumu ve Alanya Belediyesinin maddi destekleriyle gerçekleştirilen sempozyumda Taşeli bölgesi, tarih öncesinden günümüze birçok bilim alanında ele alınmıştır. Buradan Türk Tarih Kurumu başkanlığına ve Alanya Belediye Başkanı Ziraat Mühendisi Adem Murat YÜCEL'e teşekkürlerimizi bildiririz. Ayrıca Selçuk niversitesinin desteğiyle yine niversitemiz BAP Koordinatörlüğünün desteklediği "Keykubat Yolu" adında Konya-Alanya arasındaki tarihi yol katılımcılara, alan üzerinde otobüslerle yolculuk edilerek tanıtılmıştır.

Sempozyumumuza maddi destek veren kurumların dışında Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Enstitüsü, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Selçuk Üniversitesi Turizm Fakültesi, Selçuk Üniversitesi Taşkent Meslek Yüksek Okulu, Konya Büyükşehir Belediyesi ve Antalya Olgunlaşma Enstitüsü gibi kurumlarımız ğretim yeleri, uzmanları ve öğrencileriyle oturma başkanlıkları, kayıt işlerimi, sergilerde görev olarak destek vermişlerdir.

Diğer taraftan bölgede görev yapan Taşkent Belediye Başkanı gezi sırasında Taşkent Kredi Yurtlar Kurumunda gle yemeğini vererek, Taşkent Kaymakamlığı katılımcılara Taşkent'te yapılan el yapımı bıçaklarını hediye ederek, 30 yıldır bölgede çektiği resimlerin "Torosların Yörükleri" adlı bir sergiyle Zeki Oğuz, Yörük ve Selçuklu kıyafetleri Antalya Olgunlaşma Enstitüsü hem Konya'da hem de sergiler açarak yanımızda yer almışlardır

Bulgaristan, Moldova, Kazakistan, Özbekistan, Irak ve İtalya gibi değişik ülkelerden gelen bilim insanları bu sempozyumunda sadece bilimsel bildirimleriyle katılmamış, özel araçlarımızla yapılan kent turlarıyla başta Mevlana Müzesi olmak üzere kentteki müzeler ve kültürel varlıklar tanıtılmıştır. Konya Hadim, Taşkent, Kuş Yuvası zerinden Alanya'ya yapılan gezi programı ile bölgenin Hadim

Yerköprü Şelalesi, Göksu Kanyonu ve Kuş Yuvası yol güzergahı ve Taşkent Sultan Pınarı gibi doğal ve kültürel zenginler tanıtılmıştır.

Bütün bu faaliyetlerde hazırlık aşamasından sempozyumun yürütülmesinde Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Yüksek Lisans ve doktora öğrencileri: Aylin Durmuş, Fatma Erdem, Didem Çağla, Özlem Köse, Zehra Erenler, Enes Yalçın, Halil İbrahim Akar, Emel Parlak, Fatma Gümüş, Seher Şentürk Tarih Bölümü Öğretim Üyeleri Prof. Dr. Mehmet Ali Hacıgökmen,, Prof. Dr. Necmi Uyanık, Dr. Öğr. Üyesi Hatice Gül Küçükbezci, Araştırma görevlileri Dr. Murat Turgut, Dr. Fatih Numan Küçükballı, Hasan Aksoy, Abdülmetin Çelikkilek, Abdullah Burgu ve Gülay Uyar görev almışlardır.

Her zaman olduğu gibi Türkiyat Araştırmaları Enstitümüz personeli Enstitüsü Müdür yardımcılarımız Doç. Dr. Hakan Kuyumcu, Doç. Dr. Çağatay Benhür, Ahmet Canoğlu, Mustafa Ülük ve Özkan Yorgancılar çalışmalarında görev yapmışlardır.

Kuşkusuz bu çalışmalarımızın gerçekleşmesinde baştan son yazışmalarımızda Üniversitemiz yönetimi başta sayın rektörümüz Prof. Dr. Mustafa Şahin, rektör yardımcılarımız Prof. Dr. Özdemir Koçak, Prof. Dr. Kağan Karabulut, Prof. Dr. Mehmet Okka ve Prof. Dr. Hüseyin Kara'nın olumlu iradeleri ve yönlendirmeleri güç vermiştir.

Sempozyumumuzun Uluslararası ölçekte başarı sağlanmasında bize destek veren bütün kurumlara, yöneticilere, meslektaşlarıma, katılımcılara, personelimize ve öğrencilerimize burada ne kadar teşekkür etsek azdır. Her birine ayrı ayrı teşekkürlerimizi sunarız. Saygılarımla.

Prof. Dr. Hasan BAHAR

S. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü

İÇİNDEKİLER

	Sunuş	V
	Önsöz	VII
Hasan BAHAR	TAŞELİ BÖLGESİNİN JEOPOLİTİĞİ	1
Mehmet KURT Esra BULUT	DAĞLIK KILIKIA BÖLGESİ'NİN TARİHİ COĞRAFYASINA DAİR BİR ARAŞTIRMA: KETİS PROBLEMİ	29
Akif AKKUŞ Ali MEYDAN	JEOTURİZM ÖZELLİKLERİYLE YER KÖPRÜ ŞELALELERİ	49
Nuriye KÜLAHLI	ANTİK KAYNAKLARDA TAŞELİ COĞRAFYASI	61
Ramazan GÜNDÜZ	PREHİSTORİK DÖNEMLERDE TAŞELİ PLATOSU İLE KONYA OVASI ARASINDAKİ İLİŞKİLER	79
Ahmet BARDAKCI Kürşad BARDAKCI	TAŞELİ VE YAKIN ÇEVRESİNİN PREHİSTORİK (TARİH ÖNCESİ) DÖNEM BAKIR MADENCİLİĞİ	93
Ali GEZEN	AYDOĞMUŞ ÇEVRESİNDEKİ ARKEOLOJİK KALINTILAR	113
Osman DOĞANAY Bülent İŞLER	ZENGİBAR KALESİ'NDEKİ (ISAURA) BİZANS DÖNEMİ YAPILAŞMASINA GENEL BİR BAKIŞ	153
Mehmet Ali BOZKUŞ	ALÂİYE'NİN İÇ KESİMLERLE BAĞLANTISINI SAĞLAYAN ORTAÇAĞ YOLLARI	173
Mustafa AKKUŞ Burak ÇELİK	NURE SÛFÎ ve KARAMANLI TÜRKMENLERİNİN TAŞELİ BÖLGESİNE GELİŞİ	187

Ali ERDURAN	<i>TÜRKİSTAN'DAN BOZYAZI'YA 1000 YILLIK GÖÇ</i>	203
Rabia Ebrar KURT	<i>SİCİLL-İ AHVÂL DEFTERLERİNE GÖRE OSMANLI BÜROKRASİSİNDE GÖREV ALAN HÂDİMLİ DEVLET MEMURLARI</i>	209
İzzet SAK	<i>1246 (1830-31) VE 1260 (1844-45) TARİHLİ NÜFUS DEFTERLERİNE GÖRE HÂDİM KAZASI</i>	227
Ali ÜREMİŞ	<i>ERMENEK MEVLEVÎHÂNESİ'YLE İLGİLİ BİR BERATIN DEĞERLENDİRİLMESİ</i>	251
Özkan DEMİR	<i>MİLLÎ MÜCADELE'DE TAŞELİ BÖLGESİNDE BAŞARILI SAVUNMA BÖLGELERİ: MUT VE SİLİFKE</i>	271
Mustafa ARSLAN	<i>GERTRUDE BELL'İN MEKTUPLARINDA, GÜNLÜKLERİNDE VE FOTOĞRAFLARINDA KONYA VE KARAMAN</i>	285
Kürşad BARDAKCI	<i>ESKİ HİTİT ÇAĞI'NDAN ROMA İMPARATORLUK DÖNEMİNE KADAR TAŞELİ İNANÇ SİSTEMLERİ</i>	303
Fatih Mehmet BERK	<i>ICONIUM VE SELEUCIA AD CALYCADNUM'UN ORTAK TARİHSEL DEĞERİ: AZIZE THECLA</i>	331
Ufuk Deniz AŞCI Kübra DURAN	<i>HADİM AĞZININ BELİRGİN FONETİK ÖZELLİKLERİ</i>	345
Yıldıray ÇAVDAR	<i>ÂŞIK ÖMER'İN CÖNKLERDE KAYITLI YAYIMLANMAMIŞ BAZI ŞİİRLERİ VE "MİNNET EYLEMEM" REDİFLİ ŞİİR ÜZERİNE</i>	363
Fatih Numan KÜÇÜKBALLI	<i>ÂŞIK ÖMER DİVANI'NIN SÖZ VARLIĞININ TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDAKİ GÖRÜNÜMÜ</i>	387

Mührullah TEVEKKÜL	<i>TAŞELİ PLATOSU EFSANELERİ VE UYGUR EFSANELERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR BAKIŞ</i>	423
Hafize Melek HİDAYETOĞLU	<i>TAŞKENT-HADİM (KONYA) ÇEVRESİNDE BULUNAN DÜZ DOKUMA YAYGILARI</i>	437
Ayşe YAVUZ Memiş KARAER	<i>YÖRE HALKININ ÜNİVERSİTE ALGISI: TAŞKENT MESLEK YÜKSEKOKULU ÖRNEĞİ</i>	457
Ayşe YAVUZ Halil İbrahim YAVUZ	<i>SOSYO- EKONOMİK DEĞİŞKENLER ARACILIĞIYLA TAŞKENT MYO ÖĞRENCİ PROFİLİNİN BELİRLENMESİ</i>	469
Tahir DAĞCI	<i>SARIVELİLER İLÇESİNDE SOSYO-KÜLTÜREL HAYATIN DÖNÜŞÜMÜ: SARIVELİLER DERNEĞİ ÖRNEĞİ</i>	483
Ali Rıza GÖNÜLLÜ	<i>ERMENEK TEVHİD-İ MESAI-İ TİCARET OSMANLI ANONİM ŞİRKETİNİN KURULMASI (1919)</i>	503
İbrahim Hakkı KAYNAK	<i>SARIVELİLER'İN SOMUT VE SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME</i>	513
Ali ULVİ Fatih VAROL Abdurrahman Yasin YİĞİT	<i>KÜLTÜREL MİRASIN DİJİTAL DOKÜMANTASYONU: TAŞKENT SULTAN ÇEŞMESİNİN FOTOGRAMETRİK TEKNİKLER KULLANARAK 3B MODELİNİN YAPILMASI</i>	525
Necmi UYANIK Fatih VAROL Ali ULVİ	<i>KÜLTÜREL MİRASIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİNDE KULLANILAN FOTOGRAMETRİK TEKNİKLER: KORUCU (SUCULAR) KÖPRÜSÜ ÖRNEĞİ</i>	539

Kürşat SAYIN Abdullah KARAMAN	<i>GASTROMİ TURİZMİ AÇISINDAN ERMENEK VE BİR MODEL ÖNERİSİ</i>	553
Hasan Ali ERDOĞAN	<i>TOURISM POTENTIALS of ARCHAEOLOGICAL HERITAGE in the VICINITY OF LAKE BEYŞEHİR</i>	565
Hasan Ali ERDOĞAN Coşkun BİLGİ	<i>ARKEOLOJİK KÜLTÜR VARLIKLARI VE YEREL YÖNETİMLER: KUBAD-ABAD VE KONYA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĞİ</i>	579
Halil İbrahim YAVUZ Sevilay KONYA	<i>TAŞKENT İLÇE EKONOMİSİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRME</i>	591
A. X. DONIYOROV	<i>ÖZBEKİSTAN VE TÜRKİYE MÜNASEBETLERİ DÜN VE BUGÜN (KONYA ŞEHİRİ MİSALINDA)</i>	607
Gulnora XUDAYBERDIYEVA Komila ALIJONOVA	<i>O'ZBEKİSTON: SIVILİZATSIYALAR VA TARIXIY OBIDALAR TURISTLAR NİGOHIDA</i>	619
Shohistahon ULJAEVA	<i>ANAMUR TARIXIGA QISQA NAZAR</i>	627
Asiye KAYHAN Zeynep KARAÇOR Fatih MANGIR Burcu GÜVENEK	<i>TÜRKİYE EKONOMİSİNDE ÖZELLEŞTİRME TCDD ÖRNEĞİ: EKONOMİK-POLİTİKAÇIDAN BİR DEĞERLENDİRME</i>	633
Fatma DAHİN Zeynep KARAÇOR Fatih MANGIR Burcu GÜVENEK	<i>GÜVENLİK BOYUTUNDA NÜKLEER ENERJİNİN SORUNLARI VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ</i>	647
Sailau ORAZOV Karlygash SARTAYEVA	<i>ULU İPEK YOLU ÜZERİNDEKİ TARİHİ- KÜLTÜREL ANITLARIN ÖNEMİ</i>	667
Zhuldyz SARTAYEVA Gülbakhram KULNAZAROVA	<i>KAZAKİSTAN'IN TARAZ ŞEHRİNDEKİ AYŞE BİBİ TÜRBESİNİN İNANÇ TURİZM ACISINDAN ÖNEMİ</i>	681
Bissembayeva Lyazzat AMANDYKOVNA	<i>РЕСЕЙ ИМПЕРИЯСЫ ТҮСЫНДАҒЫ ЖЕТІСУ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ</i>	691

<i>КҮНДЕЛИКТИ ӨМИРІ ЖӘНЕ ТҮРМЫСЫ (XIX ҒАС. II-ЖАРТЫСЫ-XX ҒАС. БАСЫ)</i>		
Karlygash ZHLYKYSHYBAYEVA Zhanat AKHMETOVA Hurşide ABDURAHİM	<i>ҚАЗАҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИЕТИ- КИІЗ ҮЙ</i>	711
	<i>FOLKLOR SOSYOLOJİSİ AÇISINDAN UYGUR MEŞREP'İNİN İŞLEVİNE BİR BAKIŞ</i>	729
Esra KABAKLARLI Sevilay KONYA	<i>BEŞERİ KALKINMADA TEKNOLOJİNİN ÖNEMİ</i>	745
Ayşe ÇALIK ROSS	<i>DAĞLIK (TAŞLIK) KİLİKYA BÖLGESİNDE ROMA DÖNEMİ YEREL HEYKELTIRAŞLIĞI</i>	763
Hasan Ali POLAT	<i>SİCİLL-İ AHVÂL DEFTERLERİNE GÖRE OSMANLI BÜROKRASİSİNDE VAZİFE ALAN İBRADİLİLER</i>	779

TAŞELİ BÖLGESİNİN JEOPOLİTİĞİ

GEOPOLITICS OF TASELİ

Hasan BAHAR*

ÖZET

Taşeli Platosu, Orta Anadolu ile Akdeniz coğrafyası arasında yer alan dağlık bölgedir. Aynı zamanda bu alan Batı'da Muğla'nın Fethiye Körfezinden doğuda Hakkari'nin Cilo Dağı'na kadar uzanan Toros Dağ silsilesinin Batı kesimleriyle Orta kesimlerinin birleştiği bir coğrafyadır. Yüksek dağ zirvelerinden güneye ve kuzeye derin vadiler oluşturarak akan dere ve çay boyları bu bölgeler arasında en önemli bağlantıları oluşturmuştur.

Ayrıca kıyı boyundaki koylarda oluşan limanlar, kuzeydeki tarım kentleri Doğu ile Batı arasında ulaşım ağını ulaştırmıştır. Bölgedeki çam ve sedir ağaçları Akdeniz gemiciliğinde önemli bir yer sağlamıştır.

Tarih boyunca bölgede görülen maden yatakları Anadolu uygarlıklarının yanı sıra, Akdeniz, Mezopotamya ve Mısır uygarlıklarının da dikkatini çekmiştir. Bu merkezlere başlangıçta ticari yapılan bu seferler, devlet olgusunun gelişmesiyle birlikte zaman içinde askeri bir hal almıştır.

Bölgede Eskitaş (Paleolitik) Çağından itibaren görülen yerleşimler günümüze kadar varlığını göstermektedir.

Ancak bu dağlık bölgenin, kuzeyinde Konya Ovası, batısında Antalya çevresi ve doğusunda Çukurova'da yapılan bilimsel araştırmaların, burada tam anlamıyla yapıldığı söylenemez.

Bu bildiride, büyük oranda Hititler Döneminde Tarhuntaş, Helenistik Dönemde İsauria, Türk Döneminde Karaman coğrafyası ile örtüşen bu kesimin, bölge uygarlıklarına yön veren coğrafi karakteri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Taşeli, Jeopolitik, Coğrafya, Yol, Madencilik, Ekonomi, Toros

* Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, hbahar@selcuk.edu.tr Orcid: 0000-0002-3456-9188

ABSTRACT

Taşeli Valley, is a mountainous region between the Central Anatolia and the geography of the Mediterranean Sea. In the same time, this region is a geography in which the Western and the Central parts of the Taurus Mountains are intersected. The Taurus Mountain range extends from the Gulf of Fethiye in Muğla in the west of Turkey to the Cilo Mountain in Hakkari in the east of Turkey. The brooks flowing from the mountain peaks to the to the south and north sides form the deep valleys and these brooks also create the most important links between these regions.

Also, the harbors in the coast line and the agricultural cities in the north make the transportation network between East and West. The pine and cedar trees in the region are highly important for providing timbers to the shipping sector in the Mediterranean region.

The mine deposits in the region throughout the history have attracted the attention of the Mediterranean, Mesopotamian and Egyptian civilizations as well as the Anatolian civilizations. The campaigns for these regions initially based on the commercial links but following the development of the idea of state these campaigns converted into the military aspect.

The settlements seen in the region began in the Paleolithic Age and these settlements have been continuing their existence till today.

Keywords: Tasheli, Geopolitics, Geography, Road, Mining, Economy, Taurus

1.TAŞELİ COĞRAFYASI

Coğrafyacılar, Güney Anadolu'nun batısındaki Antalya Körfeziyle doğudaki Mersin Körfezi arasındaki noksan yarımadasına Taşeli yaylası adını vermektedirler(Saraçoğlu 1989,53,322). Toroslar üzerinde yer alan bu Batı Toroslar ile Orta Torosların kesiştiği bir alandır. Toroslar Güney Alpin sisteminin bir kolu olup Batı Anadolu'daki Kerme Körfezinden Güneydoğu Anadolu'daki Cilo ve Sat dağlarına kadar uzanır(Atalay 2000:25).

Resim 1, Taşeli Bölgesi Coğrafyası(İzbirak 1996,Hrt.2).

Konya Ovası ile güneydeki Akdeniz arasında yer alan bu bölge dağlık bir karaktere sahip olması fethi zor savunması kolay bir bölgedir. Bölgeyi dışarıdan gelecek tehditlere karşı korunaklı olması, bölgedeki kültürler uzun süre varlıklarını sürdürmüşlerdir.

MÖ III. Bin sonlarında bölgeye gelen Luvi kökenli halklar büyük oranda Bizans yönetimine kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bizans döneminde VI. Yüzyılda bölgeye yapılan asimilasyon seferleri, yapılan nüfus aktarımları bölgenin Hristiyanlaşmasını sağlamıştır. VIII ve IX. Yüzyılda bölgeye yapılan Arap İslam akınları kıyı ve iç kesimlerde bir süre etkili olsa da uzun ömürlü olamamıştır.

Resim 2, Antik Taşeli Bölgesi(Bahar 1991,2011).

Bölge Antik dönemde büyük oranda İsauria, Cilicia Tracheia/Cambastris (Dağlık Kilikya olarak bilinen bölgeyle kısmen Pamphilya ve Pisidya'nın doğu bölümlerini içine almaktaydı. Bölge M.Ö. II. Binyılda Hititlerin Tarhuntaşša olarak adlandırdıkları bölge ile örtüşmektedir. Tarhuntaşša bölgesinin batıdaki sınırı Kaştariyaş (antik Kestros) olarak adlandırılan Aksu, doğudaki sınırı Lamiya olarak adı geçen Limonlu (Antik Lamas) Çayı'ydı. Bölgenin kuzeyi Tuz Gölü ve güneyi ise Akdeniz'e kadar uzanmaktaydı.

Ortaçağ'da İsauria bölgesi içinde yer alan bölge, VII. Yüzyılda Bizanslıların Anatolia Theması içinde yer alacaktır.

Resim 3, Hititler Dönemi Tarhuntaşša Eyaleti (Bahar vd. 2007, f,g.1).

XI. Yüzyılda bölgeye Türklerin gelmesiyle birlikte coğrafyanın dağlık olmasından dolayı bölgeye Taşeli adı verilmiştir. Türklerde İç El ve Dış El adlandırmasının tarihi bir geleneği vardı:

İlk kez Göktürk dönemi Yenisey yazılı belgelerinde "İç Yerimizdeki geyikler artsın" diye yakarıшта bulunurken (Yenisey 48.4) bir bakıma "aile yurdu" ifade ediliyordu.

Göktürk yazıtlarında; “İçre” ve “Taşra” kavramları daha dar bir anlam yüklenerek “içre aşsız, taşra tonsuz”; yani “içeride aşsız, yemeksiz”, “dışarıda gıysısız” denilerek ev ile yurt kavramı iç içe görülmektedir.

Bu anlayışın coğrafi olaark daha geniş bir şekilde anlam kazanmasını daha sonra Dede Korkut Hikayelerinde Oğuz yurtlarından İç ve Dış Oğuz olarak söz edildiği görülür. İç Oğuz Ata yurdu iken, Dış Oğuz kız alınan Ana Yurdu, Dayı'nın Yurdu'dur.

Bu konuda Muharrem Ergin yayımladığı Dede *Korkut Kitabı*'nın Önsöz'ünde şu açıklamalara yer verir(1988:9): “Dede Korkut Kitabı batı Türklerinin esasını teşkil eden Oğuzların hayatını içine alır. Eserde Oğuz hükümdarı Bayındır Han'dır. Fakat Bayındır Han pek sahneye çıkmaz. Bayındır Han'dan sonra Kazan Bey gelir. Destanların en mühim kahramanı olan Kazan bütün Oğuzların müşterek beylerbeyi bir çeşit umum valisidir. Ondan sonra Oğuzlar ve Oğuz Ülkesi İç Oğuz, Dış Oğuz (Üç Ok, Boz Ok) olarak ikiye ayrılır. Kazan aynı zamanda İç Oğuz'un beylerbeyidir. Dış Oğuz'un beyler beyi Kazan'ın dayısı Aruz'dur. Onların idaresinde de eski 24 Oğuz boyu taksimatına göre çeşitli beylikler ve boylar bulunur.

Bu ad bölgenin dağlık olmanın yanında Türklerin yerleşim yerlerini İçil ve Dışil olarak ikiye ayırma geleneğinden kaynaklanmaktadır.

Bölgede görüldüğü gibi İçel daha ziyade ovalık ve dışel dağlık olan kesimlere tekabül etmektedir. Bu günümüzde Türkmenistan'da yer adı olarak halen kullanıldığı üzere Dede Korkut Hikayelerinde İç Oğuz ve Dış Oğuzlar olarak görülmektedir.

Türklerin gelmesinden önce bölge Romalılar tarafından Cilicia Tracheia(Cambastris) Dağlık Kilikia ve de Cilicia Pedias (Ovalık Kilikya) olarak adlandırılıyordu. Strabon aynı zamanda Taurus'(Toros)u iç ve dış bölümlere ayırmaktadır. Romalılardan çok önceleri de Asurlular Çukuorova'ya Que adını verirken dağlık kesime Hilakku ya da dağlılar anlamında buradaki sakinlere Şaddua adını vermişlerdi. Onları izleyen Babilliler ise ovalık kesimi Hume ve dağlık kesimi Pirundu olarak adlandırmışlardır.

XIV. yüzyıl İslam coğrafyacılarından Ebü'l Fidâ *Takviü'l-büldan* adlı eserinde bölgeyi on dokuzuncu iklim coğrafyasında gösterdiği Rum(Anadolu)'nun bir alt bölgesinde Karaman Dağları, bazen de Türkmen Dağları olarak söz eder. Dağların Antalya'nın kuzey kesiminden Toğurlu olarak söz ettiği görülür: “..Karaman Dağları olarak adlandırılan Torosları şu şekilde tanımlar: “Rum diyarındadır, Türkmen gurupları oturur. Zamanımızda bu dağlara Karamanoğulları hakimdir,

onların adıyla tanınır. Türkmen Dağları(Karaman) dağları Tarsus'un karşısından İstanbul'un sahibi Laskaris'in ülkesi sınırına kadar uzanır.." Burada, Larende(Konya), Konya, Antalya ve Alanya gibi şehirler yer almaktadır.

Alanya hakkında, "...Antalya'dan küçük ve iki günlük güneyinde, beşinci iklim coğrafyasında Kıyasa göre 520 boylamda, 390 30' enlemde yeni bir şehir Alâeddin tarafından kurulmuş, ona nisbet edilmiştir. Alâiye denmiştir. Sonra insanlar telaffuzunu hafifletmişler Alâyâ demişlerdir, Akdeniz'in bir girintisinde kurulmuş küçük bir belde ve iskeledir." Detaylı bilgiler vermesine rağmen oraya kendisinin gitmediğini oradan gelen bir gurup insandan bu bilgileri elde ettiği gerçeğini de gizlemeden ifade eder. Konya, Akşar(Akşehir), Kaysâriya(Kayseri), Aksaray, Alanya gibi beşinci iklimde gösterilirken, Antalya dördüncü, Herakle(Ereğli) yedinci ve Amasya altıncı iklimde gösterilmiştir(El Fida 2017:301-305).

Ortaçağ kaynaklarında Selçuklular ve Karamanoğullarının yaşadığı bu coğrafya daha çok Karaman olarak adlandırılmıştı. Bölge daha sonra Osmanlı yönetimine geçtiğinde de bu şekilde adlandırılmaya devam ederek "Karaman Eyaleti" şeklinde adlandırılmıştır.

XI. Yüzyılın sonlarında bölgeye yapılan Türk göçleri daha sonra XIII. Yüzyıldaki Moğol istilasıyla daha da yoğunluk kazanmıştır. İki yüz yıl boyunca bölgeye yapılan bu göçler sadece bölgenin Türkleşmesini sağlamamış, Osmanlıların Balkan ve Kıbrıs fetihleri sonrasında buradan nüfus aktarımları yapılarak bu bölgelerin de Türkleşmelerine zemin hazırlamıştır.

Braudel'e göre bu bir dağlı özgürlüğüdür. O bu durumu şöyle tarif eder: "Alçaktaki ülkelerin ve kentlerin yaşam tarzları, bu yüksekteki dünyaları tartışılmaz bir şekilde düşük derecede nüfuz edebilmektedirler. Bu hayat tarzı buraya damla yavaşlığıyla sızmaktadır. "Braudel 1993:50). O bu özgürlüğü, Baron de Tott'un *Anıları*'ndaki "En Çetin yerler her zaman özgürlüğün sığınağı olmuştur" sözleriyle desteklemeye çalışır(Braudel 1993:50-53).

Bu yüzden özgürlüklerin ülkesi dağlarda, kültürler uzun soluklu yaşama imkanı bulmuştur. Örneğin Orta Anadolu platosunda yok olan Hititler bir süre güneydeki dağlık bölgelerde yaşama imkanı bulurken, Yine bu platoda yok olan Frigler İç Batı Anadolu dağlarında uzunca bir süre varlıklarını sürdürme imkanı buldular.

Bu durumu Türk döneminde de görmek mümkündür. Türkler Türkistan coğrafyasından Anadolu coğrafyasına geldiğinde büyük askeri güçlere dayanamayan ovalık kesimdeki insanlar dağlara sığındılar. Bu yüzden büyük

savaş dönemlerinde dağlık kesimlerine sığınan insanlar Balkanların, On iki Adaların, Kıbrıs'ın, hatta bazen geri cephede Irak ve Suriye gibi bölgelerin iskanında kullanılmışlardır. Birinci Dünya ve İstiklal Savaşlarında cepheye çoğunlukla bu bölgelerden asker sağlanmıştır. Zira ovalık alanlar uzun süren savaşlar, kuraklıklar, kıtlıklar, sıtma gibi hastalıklarla büyük oranda boşalmıştı. Bu alanlar daha sonra Balkanlardan ve Kafkaslardan gelen soydaşlar ve dindaşlarla iskan edilerek doldurulmaya çalışılmıştır.

Tarih boyunca kavimlere korunaklı bir barınak, av hayvanlarıyla, yabani meyve ve bitkileriyle besin ambarı olan bölgenin biraz da olsa doğal karakterine göz atmakta yarar vardır.

2. JEOPOLİTİK DURUMU

Jeopolitik, XIX. Yüzyılın sonlarında Yunanca *Jeo* ve *Politika* sözlerinden türetilmiş bir sosyal bilim araştırma alanıdır. Kısaca, coğrafyanın siyasete yön vermesidir. Toplumlar ve devletlerin kendi aralarındaki ilişkilerinde coğrafi konumları, yer altı ve yer üstü zenginleri önemli rol oynamaktadır (İlhan 1989:3, Atalay 2000:420).

Taşeli Platosunun yer aldığı Anadolu, Asya ile Avrupa arasında dünyanın en önemli jeopolitik noktalarından biridir. Üç tarafı denizlerle çevrili Asya ile Avrupa arasında en önemli geçişleri sağlayan bu yarımadaanın coğrafi zenginliği tarihi gelişmelerine de yansımıştır. 755.688 km² lik yüzölçümüyle doğu ile batıyı bağlayan sadece gelip gelen bir kara köprüsü olmayıp; birçok uygarlığa ev sahibi olmuştur (Akurgal 1988, Sevin).

Anadolu'nun güneyinde yer alan Taşeli Platosu, Orta Anadolu'yla Akdeniz bölgelerinin buluşmasını sağlayan bir konuma sahiptir. Güneyde Akdeniz kıyılarından başlayarak kuzeyde 1000 m civarındaki yükseklik ortalamasında bulunan Konya Ovası arasındaki Taşeli'nin yüksek zirvesi Geyik Dağı 2890 m'dir.

Resim 4, Taşeli Platosu Yolları

3. DOĞAL YAPI

Büyük bir dağ kuşağı olan Toros dağlarının oluşumu oldukça karmaşıktır.

Toroslar Kambriyen-Tersiyer aralığında çökelmiş kaya birimlerinden oluşur. Değişik havzaları yansıtan "birlikler" görülür. Özgül bunları Bolkar dağı Birliği, Aladağ Birliği, Geyik dağı Birliği, Alanya Birliği, Bozkır Birliği ve Antalya Birliği olarak adlandırmıştır. Bu birlikler stratigrafi ve metamorfizma özellikleri, kapsadıkları kaya birimleri ve günümüzdeki yapısal konumlarıyla ayrılır. Bolkar dağı, Aladağ, Geyik dağı ve Alanya birlikleri şelf türü karbonat ve kırıntılı kayalardan oluşurlar. Bozkır ve Antalya birlikleri ise daha çok derin deniz çökellerini, ofiyolitleri ve bazik denizaltı volkanitlerinden oluşmaktadır(Özgül 1976:65).

Bölgenin kuzeyindeki Hadim çevresinde, otokton Geyikdağı ile allohton Bozkır, Bolkardağı ve Aladağ birlikleri kapsamındaki Hadim napları yüzeylenmektedir. Bu tektonik dilimler çok farklı paleocoğrafik ortamları karakterize eden stratigrafik istifleri oluşturmuştur. . Erken-Orta Kambriyen'de Hadim yöresi, dolomit-dolomitik kireçtaşı-biyoklastik kireçtaşı yapıllı karbonatların çökeldiği sığ bir denizle kaplıdır(Turan-Kurtman vd. 2007:115).

Toroslar batıda Kerme Körfezinden doğuda Hakkari'de Cilo Dağlarıyla Zagroslara bağlanır. Batı, Orta ve Güneydoğu Torosları olarak üç önemli kola ayrılır. Taşeli Batı Torosları ile Orta Torosların birleştiği bölgede yer alır. Bu alan Göksu nehrinin kaynaklarının doğduğu Geyik Dağı ve çevresinden oluşur. Geyik Dağı 2890 m yüksekliktedir.

Taşeli bir bakıma büyük oranda Göksu ve Geyik Dağı uygarlığıdır. Taşeli'nin yer aldığı kesim büyük oranda kireç taşından oluşur. Bölgedeki Kireçtaşları, bölgede Mesozoyik'te Tetis denizinde biriken kireçli çökellerin varlığını kanıtlamaktadır. Tersiyer sonundan itibaren Toros sistemi yükseldiği kabul edilmektedir. Bazı akarsular karstik alanlardan geçerken kimyasal olarak kireç taşlarını eriterek yer altına doğru ilerlemişlerdir. Bu aşınmaya bağlı bir takım karstik mağara ve yer altı su ağı ortaya çıkmıştır. (Atalay 2000,27).

Bölgedeki bu yapı erken dönemlerden itibaren insanlara barınma ve korunma imkanı sağlamıştır. Araştırmalar Paleolitik Çağ'da Torosların güney kesimlerinde Akdeniz'e bakan ılıman yamaçlarında bulunan mağaralarda yerleşmelerin olduğunu ortaya koymuştur(<http://tayproject.org/TAYages.fm>). Bu yerleşmelerin büyük çoğunluğu Antalya'nın batısındaki Teke Yarım Adasında görülür.

Antalya İlinin güneydoğusundaki Alanya İlçesi'ne 3.8 km mesafedeki Obaköy Köyü'nde yer almaktadır. Gavurini Mağarası; Kadıpınarı Mevkii'nde bulunan Gümerme Dağı'ndaki (Tepesi) derin bir vadi içindedir. Bu vadi Oba Çay'ın ve Yayla-Değirmendere yolunun güneybatısındadır. Kadıpınarı Mevkii'nde bulunduğu için Kadıpınarı /Kadıni Mağarası olarak da anılan mağaranın yerel adı Gavurini'dir.

İ. Kılıç Kökten 1956-57 yıllarında doğuda Tarsus'tan batıda Antalya arasında yapmış olduğu Akdeniz sahil şeridi ve Göksu iç Anadolu bağlantısı üzerinde yeni yerleşim yerleri bulmayı amaçlayan bir yüzey araştırması gezi yapmıştı. Bu araştırmada Göksu çevresinde Taşeli'nin doğu kesiminde Silifke Taşucu Sırtlanini'nde küçük sekiler üzerinde çalışmalar yapmıştır. Deniz seviyesinden 20-30 m civarında yükseklikte yer alan mağarada Yontma Taş Çağına ait çakmaktaşıdan güzel bir ok ucuyla, aynı taştan yapılmış başka aletler bulmuştur. Bebek Deresi ve Savaşçı Köyünde bulunan Kocasığınak, Kızıl ve Küllüklü inleri, Kocayar'da araştırmalarını sürdürmüştür. Bu çalışmalarda Aptalin, Küllüklün, Akin, Göksu vadisi için önemli görülmüştür.

Batıya doğru sürdürülen araştırma gezisinde Silifke-Anamur arasında karstik bazı kuyu mağaraları Menendiç Boğazı'nda Gökbelen Dağı'nda ve Gülnar Yaylasında görülen önemli kültürel depolar olarak görülmüştür. Bozyazı

Çayı'nın batısında Kızılgeçit inlerinde, Buğu Mağarasında yapılan araştırmalar dönem açısından önemli görülmemiştir(Kökten 1958:12-13).

2012 yılında Gülnar ilçesine bağlı Ilısu(Avurga) Akyapı(Alakapı) Mağarasında bulunan Neolitik duvar resimleri bölgede bulunan ilk Tarihöncesine ait boyama resim örnekleridir. Akdeniz coğrafyasının şimdiye kadar batı ve doğusunda bulunan bu türden resimlerin bölgede de görülmesi yeni araştırmalar için umut vericidir. Mersin'in 220 km batısında olan bu mağara Gülnar'ın 70 km kuzey batısında, Ilısu Köyü'nün ise 5 km güneybatısında Tınaztepe yamaçlarında yer alır.

Deniz seviyesinden 750 m yükseklikte olan bu alanı 800-1000 metre ortalama yükseklikte olan Miyosen kalkerler kuşatır. Bu alan Taşeli'nde sıklıkla görülen yatay kireç taşlarının akarsularla kesilmiş kanyonlarından birini yansıtır. Mağaraya ormanlık ve dik bir yamaçtan çıkılmaktadır. Buradaki mağarada yaklaşık 10 civarında aşı boyası(demiroksit) yapılmış 10-30 cm boyutunda yapılmış insan figürleri yer almaktadır.

Bu resimlerin Anadolu'daki Göbekli tepe, Cafer Höyük, Ulucak, Çayönü, Mezra teleilat gibi yerleşmelerdeki heykel, figürün ve kabartmalar, Van Yedisalkım mağara resimleri gibi benzerlikleri üzerinden Neolitik ya da Kalkolitik döneme ait olabileceği üzerinde durulmuştur(Girginer-Durukan 2017:1-19).

Resim 5, Ilısu, Akyapı Mağarası (Girginer-Durukan 2017,şek.1)

Batiya doğru sürdürülen araştırmalarda Alanya Obaköy (şimdi Oba Beldesi)'de Kadıini(ya da Gavurini) Mağarasında önemli bilgilere ulaşılmıştır. Burası Alanya'ya 3.8 km uzaklığındadır. Kökten buradaki sondaj açmalarında Üst Paleolitik, Neolitik, İlk Tunç ve Klasik Döneme ait taş aletler ve birkaç kafatası ve çene parçaları bulunmuştur. Kum tabakaları içerisinde yer alan kemikler fosilleşmiş durumdadır. Üst Paleolitik döneme ait taş aletlerin Antalya'nın batısında Karain, Çarkin ve Öküzini Orinyasiyen (Aurignacien) karakterli alet endüstrisiyle benzerlikleri üzerinde durulmuştur(Kökten 1958:12-14).

Alanya Müzesi ve Süleyman Demirel Üniversitesi öğretim üyelerinden Dr.Nalan Damla Yılmaz Usta ve Hilal Yakut İpekoğlu'nun 2017 yılında burada yaptığı kazılar sırasında Kalkolitik/İlk Tunç Çağı dönemlerine ait bir grup iskelet bulunmuştur. Doğrudan mağara gömülen bu iskeletlerin bir kısmı yakılmış, bir kısmında da delikler ve kemikler üzerinde kesik izleri tespit edilmiştir. Bu şekilde kemikler üzerinde kesik izleri Çatalhöyük'te de görülmüştür. Bu uygulamanın ölünün ikincil bir gömü için hazırlandığı şeklinde yorumlanmıştır. Bu türden ölüleri ikincil bir gömü için hazırlama tarihte ve günümüzde bazı kavimlerde görülmektedir (Usta-İpekoğlu 2018:41-58).

Kadıini Gevurini'ndeki uygulamaların benzerinin Çatalhöyük'te olması bu iki yerleşme arasındaki kültürel ilişkilerin olabileceğini akla getirmektedir. Bu iki yerleşme arasındaki en yakın yerleşme Kuşyuvası, Çayarası, Karapınar, Beyreli, Taşkent, Hadim, Bağbaşı Barj Höyük, Belören Höyük, Cicek Höyük, Çumra yoluyla olmalıdır. Bu güzergahta uzun yıllardır yaptığımız yüzey araştırmalarda Geç Neolitik, Kalkolitik, İlk Tunç Çağı yerleşmeler Cicek H., Blören H., Bağbaşı Baraj Höyük'te tarafımızdan tespit edilmiştir. Son olarak da bu yıl 2019 yılı Taşkent Balcılar'da mahallenin 8 km güneyindeki Höyük Ardıç'ta ve buranın da 2 km güneyinde yol güzergahının devamında tespit ettiğimiz ikinci bir höyükte Neolitik, Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı yerleşmelerinin olması tarihöncesi dönemlerde bu güzergahtan güneye inen bir yol ağının olduğunu göstermektedir¹.

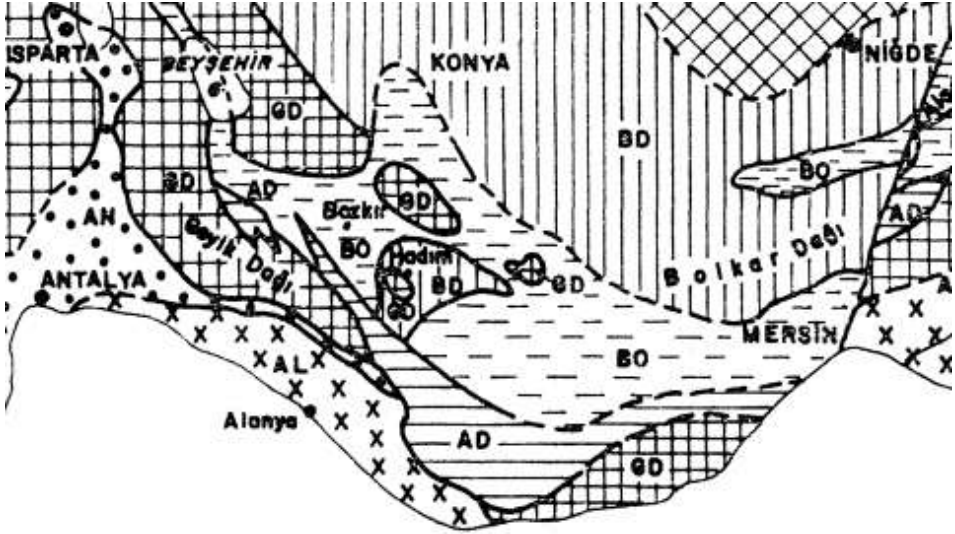
Bu alanda yapmış olduğumuz çalışmalarda, tespit ettiğimiz bu höyüklerde ve K.Kökten'in tespit ettiği Kadıini Gevur Höyükte Boncuklu ve Çatalhöyük gibi ovadaki höyüklerde yaygın bir kullanımı olmasına rağmen, dağlık Taşeli'nde görülmemesi ilginçtir. Ancak bölgenin Batısında da Karain ve Beldibi'nde,

¹ Burada tespit ettiğimiz çanak çömlek materyalle ilgili Dr.Öğretim Üyesi Ramazan Gündüz çalışmaktadır. Bu sempozyumda bir ön değerlendirme olarak sunum gerçekleştirmiştir. Detaylı bilgi için buradaki sempozyum kitabına bakınız.

doğusunda Mersin Yümüktepe ve Gözlükule'de, Bölgenin kuzey batısında Suğla kıyısında Kanal Höyük, Suberde, Beyşehir Erbaba ve Höyük Çukurkent yerleşmelerinde obsidyen aletler bulunmuştur.

J.Mellaart'a göre; Hasan Dağı çevresi Acıgöl kaynaklı obsidyen ticaret ağının bölgenin batısından Suğla- Beyşehir havzasından Beldibi ve Belbaşı mağaralarına, bölgenin doğusundan Göksu ve Pozantı yoluyla Mersin çevresine, Çiftlik obsidyen kaynaklı obsidyen ticaretinin ise Pozantı geçidi yoluyla Mersin çevresi ve oradan kıyı boyunca Antalya ve Kıbrıs'a uzanan bir ticaret ağının varlığı düşünülmektedir(Mellaart 1975:40-42,map.11).

Taşeli bölgesinde döneme ait yerleşmelerin azlığı ve obsidyen ticaret ağında görülmemesi tartışılacak bir konudur.

Resim 6, AN-Antalya Birliği, AL-Alanya Birliği, AD-Aladağ Birliği, BO-Bozkır Birliği, GD-Geyikdağı Birliği, Taşeli Çevresinde görülen birlikler(Özgül 1976, Şekil 1'den).

Taşeli yaylası batısındaki bulunan Teke Yarımadasından daha çetin koşullara sahiptir. Bölgeyi yüzey şekli olarak üçe ayrılabilir: yüksek ve geniş sıradağlar ve yaylalar, vadiler, kıyı şeridi. Konya, Antalya, Karaman ve Mersin il sınırlarının bulunduğu 1600-2000 metre arasında yaylalar görülür. Genellikle Geyikdağı'nın kuzey eteklerindeki bu yaylaları coğrafyacı Hüseyin Saraçoğlu Yedi Kaza Yaylaları olarak adlandırmıştır. Yaylalar ile kıyı şeridi arasında vadiler görülür.

Kuzeydeki karasal ve güneydeki Akdeniz iklim bölgelerinin arasında yer alan Taşeli bölgesinin bu geçiş durumu bitki örtüsüne de yansımıştır.

Taşeli, Güneyde Akdeniz'den Konya Ovasına kadar 200 km, doğudaki Limonlu (Lamas) Çayı'ndan batıdaki Manavgat Çayı'na kadar 350 km'lik genişliğindeki bir alana sahiptir.

Sözünü ettiğimiz coğrafyada doğudan itibaren Mersin'in Erdemli, Silifke, Mut, Gülnar, Aydınçık, Bozyazı, Anamur; Karaman'ın Ermenek, Sarıveliler, Karaman Merkez ilçesinin güney kesimleri, Konya'nın Taşkent, Hadim, Bozkır, Yalı Höyük, Ahırlı, Seydişehir; Antalya'nın Gazipaşa, Alanya, Akseki, Gündoğmuş ve Manavgat ilçeleri yer almaktadır.

Taşeli platosu; Asya kıtasının batıya uzanan Anadolu yarımadasının orta-güney merkezinde yer alır. Anadolu, kuzey yarım kürede orta kuşakta, doğu Akdeniz'in kuzeyinde ılıman bir bölgededir. Bu özelliği Antik Dönemden itibaren birçok coğrafyacıların dikkatini çekmiştir. Ortaçağ'da İbn-i Haldun Anadolu'nun yer aldığı bu ılıman iklim kuşağını medeniyet kuşağı olarak ele almıştır.

Bu kuşakta Mezopotamya, Mısır, Avrupa ve Anadolu Medeniyetleri gibi dünyanın en erken uygarlıkları ortaya çıkmıştır. Bu medeniyetler arasında Anadolu en önemli kara köprüsü olurken, Akdeniz ve Karadeniz kıyıları su yolları olmuştur.

Taşeli, Anadolu'nun Akdeniz'le, Akdeniz'in doğusunu batısına bağlayan bir coğrafya parçasıdır. Bu coğrafyanın güneyinde dar kıyı şeridinden yer yer akarsu deltalarında kurulmuş liman tarım ve kentleri bulunur. Kıyıda birkaç kilometre içeride birden bire yükselen yüksek dağ zirveleri bu limanların güvenliğini sağlarlar.

4.VADİLER

Bölgenin güneyindeki Akdeniz kıyı şeridinde doğudan batıya doğru Erdemli, Limonlu(Lamos), Aydınçık Soğuk Su, Anamur Dragon Çayı, Alanya Dim Çayı ve Alara, Manavgat Çayı gibi daha küçük çapta akarsular sularını Toroslardan alıp Akdeniz'e boşaltır. Kuzeyde Bozkır ve Seydişehir, Ahırlı, Yalıhöyük topraklarının çevrelediği Suğla'dan ve Beyşehir Kanalı'ndan beslenen Çarşamba ise, kapalı bir havza akarsuyu olup sularını kuzeydeki Çumra Ovasına boşaltır.

Çarşambanın suladığı Çumra çevresindeki 11 bin yıllık Boncuklu, 9500 yıllık Çatalhöyük ve onlarca höyük tarih öncesinden itibaren dünya tarihinin öncüleri olmuşlardır.

Kuzey güney yönünde Torosları derin vadilerle yaran bu akarsular tarihöncesinden günümüze kadar ulaşan başlıca yolların güney kuzey geçişlerini sağlamıştır.

Bölgenin güneydeki dar sahil şeridinde kışlak yerleşimleri; sahil zirve arasındaki vadi tabanlarında *döllük yaylaları*, *güzlekler/korumlar* ve dağların zirvelerine yakın geniş yaylak alanları oluşturur. Bu alanlar arasında da göç yollarındaki *konalğalar/konmaç köyün*, aşiretin ...*konduşu* denilen birkaç gün dinlenen ara istasyonlar yer alır.

Vadi denince de genellikle Göksu ve kolları akla gelir. Göksu Vadileri sadece kıyı ve iç kesimlerin ulaşımını sağlamaz, kıyının nemli havalarını bir hortum şeklinde iç kesimlere taşır. Buralarda İç Anadolu'nun karasal ikliminden farklı bir serin ve nemli bir Akdeniz iklimi görülür. Sarveliler Fariske, Ermenek, Karaman Bucak Kışla kesimine kadar çıkan bu nemli iklim bölgede susam, fıstık, bazen pamuk, zeytin, nar yetiştirildiği olmuştur.

Mersin Gülnar ve Konya Hadim ve Taşkent çevresinde bağcılık, son yıllarda Kiraz yetiştiriciliği öne çıkmıştır.

Bölgedeki jeolojik yapı birinci jeolojik zamandan itibaren yaşanan kıtasal hareketlenmelerin etkisinde kalmıştır. Bu hareketlenmeler sonucu bölgede oluşan toprak yapısında çeşitliliğin zenginliği, dünya madencilik tarihinde öncülük eden bir değer katmıştır.

Bölge; dokuz bin yıl önce kuzeyde Aksaray Aşıklı, Çatalhöyük, Karaman Can Hasan ve bölgenin doğusunda Mersin Yümüktepe madencilik tarihinin teknolojik adımları; döğmeden ısıtmaya, ısıtmadan ergitmeye teknolojik gelişme serüvenine ev sahipliği yapmıştır.

Resim 7, Taşeli Tarihöncesi Yerleşimleri

Karstik bir yapıya sahip olan bu alanda yüzey suları ve toprakları oldukça kıttır. Yüzeydeki kar ve yağmur suları kireç taşı yapıyı oyarak yer mağaralar, dolinler ve yer altı akarsularına dönüşür. Bu yer altı ırmaklarının bir kısmını toplayarak yer üstüne çıkıp derin kanyonlardan Akdeniz'e akan Göksu bölgenin en büyük akarsuyudur.

Torosların kuzeyinde Geyik Dağlarından sularını alan Göksu, İki büyük kolu olan Hadim Göksuyu ve Ermenek Göksuyu kuzey batıdan güney doğuya doğru kıvrılarak Mut yakınlarında birleşirler. Derin vadilerden geçerek güneyde 100 km'lik bir yolculuktan sonra Silifke Deltasından Akdeniz'e ulaşır. Uzunluğu 308 km den fazla olup 10 000 km²den daha geniş bir alandan su toplamaktadır (İzbirak 1996:177).

Göksu'dan Antik dönem yazılı kaynaklarında Kalykadnos olarak söz edilmektedir. Hitit belgelerinde Hulaia olarak söz edilen ırmağın Göksu olduğunu düşünmekteyiz. Bazı Hititologlar Hulaia ırmağını Çarşamba Suyu'na lokalize etmekteydi. Bu konuda Garstang'ın bir makalesi de bulunmaktadır. Ancak 1986 yılında IV. Tuthalia ile Kurunta arasındaki bir antlaşmanın metni olan Bronz Tablet olarak Hititoloji literatürüne giren antlaşma metinlerinde “..denizden itibaren Hulaia ülkesi” tabirinin geçmesi bu ırmağın ve adıyla anılan ülkenin deniz kıyısında sınırları olmalıdır. Bu nedenle görüşümüz bu yönde

olmuştur. Daha önceki bir yazısında Cornellius'un da bu görüşte olduğunu görmekteyiz.

Göksu üzerinde tarih öncesinden itibaren yerleşmeler görülmektedir. Son yıllarda Kilise Tepe'de yapılan kazılar İlk Tunç Çağında itibaren Bizans dönemine kadar fasillarla farklı dönemlerde yerleşmelerin olduğunu göstermektedir.

Orta Anadolu ile Akdeniz'i bağlayan en önemli geçitlerden biri olan Göksu vadisinin Silifke ile Mut arasında yer alan Kebe Köyündeki bir Hitit Kaya anıtı bölgenin Hititler tarafından da kullanıldığını göstermektedir.

Yazıtın IV.Tuthalia zamanına ait olması, bu dönemde Hititlerin Mısırlılardan destek aldıkları buğday yardımının bu yolla Hattuş'a taşınmış olabilecekləri muhtemeldir. Mısırlıların Suriye'deki Mukiş limanından gemilerle göndermiş oldukları buğday yardımı Ura limanına indirilmişti. Ura'nın lokalizasyonu konusunda farklı görüşler olmasına rağmen çoğunlukla Silifke çevresinde aranmaktadır. Silifke çevresinden Hattuş'a ulaşılacak en kestirme yol burasıdır. Buradan Kilisetepe, Mara yoluyla Karaman Taşkale civarından Ayrancı çevresinden Çorum'a geçilebilecek yol en uygun olanıdır.

Resim 8, Taşeli Demir Çağı Yolları

Bu yol güzergahında 2005 yılında yapmış olduğumuz yüzey araştırmalarında İlk Tunç Çağından itibaren kullanılan gözetleme kuleleri ve kaleler tespit edilmiştir(Bahar 2007).

Diğer taraftan bu yol daha sonraki bazı tarihi şahsiyetler tarafından da kullanılmıştır. Frig kralı Midas, müttefik olarak yanına bazı geç Hitit ve Urartu krallıklarının desteğini alarak Asur'u işgal ettiği güney Anadolu topraklarından çıkarmak istemektedir. Midas bölgedeki Asur garnizonlarına zaman zaman taciz seferleri düzenlemektedir. Bu bazen Asur ordularıyla karşılaşmasına yol açmış; Asur İmparatoru II. Sargon'la Harrua denilen yerde üç kez savaşmıştır.

Harrua'nın yeri konusunda uzmanların tam bir ortak görüşleri olmasa da şimdilik en yakın yer Silifke olarak görülmektedir. Burada yapılan üçüncü MÖ 702 yılındaki son savaşta yenilen Midas aynı yolu takip ederek iç kesimlere Konya Ovasına kaçmıştır.

Bu yolun Göksu'dan Gülnar Meydancık Kale ve Aydınçık(Gilindire-Kelenderis) hattı antik dönemde Akdeniz'i iç kesimlere bağlayan belli başlı güzergahlardan biridir. Persler zamanında önemli bir garnizon olan Meydancık Kale'nin Babil dönemi bölgede bulunan Pirundu krallığının merkezi olduğu önerilen görüşler arasındadır.

Bilindiği gibi bu vadi, Orta Çağ'da Haçlıların Kudüs'e gitmek için kullandıkları güzergahlardan biri olmuştur. Alman imparatoru Frederic Barborassa Kudüs seferine giderken, Mut güneyinde Kebe yakınlarında Göksu'dan geçerken boğulmuştur. Haçlıların bu yolu hac yolu olarak kullandıklarına dair bölgede konaklama yerleri ve dini yapılar bulunmaktadır. Alahan Manastırı da bunlardan biridir.

Taşeli, Hitit belgelerinde Tarhuntaşşa olarak söz edilen güneydeki dağlık bölgedeki eyalet topraklarıyla örtüşmektedir. Hulaia Irmağı Ülkesi aynı zamanda Tarhuntaşşa Eyaletinin önemli bir parçasıydı. Tarhuntaşşa'da Hulaia Ülkesinden itibaren ırmak boyları bir ülkeye tekabül ettiği anlaşılmaktadır. Bu ülkelerden Walvara olarak söz edilen ülkenin de Alara Çayı çevresi olduğunu düşünmekteyiz.

Uzunluğu 60 km civarında olan Geyik Dağının batı kesimindeki Kuşak dağından sularını alarak çok derin ve dar olan Kara Cehennem Kapızı, bir başka adlandırmayla Şeytan Kapızı'ndan ve bazı kapızlardan geçerek kıyı ovasına ulaşır. 1000 m²lik dar bir su toplama alanı olmasına rağmen güçlü su kaynağının olduğunu gösterir. Çay sularını büyük oranda karstik yer altı sularından

almaktadır. Ağız kesiminde döküldüğü yerde bahçe tarımı görülür. Ancak çoğu ke su taşkınlarına yol açar(Saraçoğlu 1989:419,İzbirak 1996:176).

Bu güzergahta bulunan Selçuklu Hanı ve antik döneme ait yolların varlığı antik dönemlerden itibaren kıyıda ve kıyıdan iç kesimlerle ulaşımında önemli bir yol ağında olduğunu gösterir. Hitit belgelerinde Hulaia olarak adlandırılan ırmak olmalıdır.

Alanya'nın doğusunda Dim Çayı'na Dim Koyağı adı da verilmektedir. Dim Çayı, Çökele Beli yakınındaki, Dim Ala Cami(Dimalacami) civarından doğar. Kapı ağzı boğazında Bor ve Kesmecik dereleriyle birleşir. Derin kapızlardan geçtikten sonra Çalış'ta Koç Davut'tan gelen Üçirmak deresi birleşir. Kavşak noktasından biraz aşağıda Bucakaltı denen yerdeki az bir tarım yapılabilecek genişlikten sonra yine kapızlara girer.

Çanlak Kapızı'ndan sonra Bıçakçı ve Akköprü'ye ulaşır. Değirmenönü denilen yerde Uğurlu(kıvrasıl)çayını alarak Çubukluk Boğazına geçer. Burada Devrent denilen yerde Alanya ovasını sulayan bir baraj yer almaktadır. 1950'li yıllarda Dim köylerinde her çeşit meyveden bulunabilir: üzüm, incir, nar, kiraz, ceviz, ayva, elma, armut, badem, şeftali gibi. Dar olan vadi yamaçlarında az da olsa yetiştirilen arpa, buğday ve mercimek, soğan ekerlerdi(Saraçoğlu 1989:423-425)

5.YAYLALAR.

Türklerin tarihinin ilk döneminden itibaren yaşadıkları Moğolistan, Türkistan, İran, Kafkasya ve Balkan bütün bu coğrafyalarda görülen Kışlak-Yaylak Gelenekleri bir bakıma onların yaşam felsefesi olmuştur.

Yayla ve Kışlak sözleri, erken tarihlerinden itibaren Türklerde günlük hayatlarının vazgeçilmez iki kesimini oluşturur. Türkler kışın kışlanacak yerlere genel olarak *kışlag* veya *kışlak* diyorlardı. Kışlak sözü ağıl ve köy anlamına da kullanılmıştır(Ögel 1978,1-18).

Bölgede Kışlaklar ile yaylaklar arasında korum, güzlek denilen konalga, istasyonlar yer alır(Saraçoğlu 1989:354, 427-430). Resim 9'da bölgedeki göç hareketlerini bir tabloda göstermeye çalıştık.

Yaylaklar ile kışlaklar arasında yolların geçiş noktaları, vadiler ile yaylalar arasındaki geçiş noktalarına "bel" adı verilir.

Bu kültür coğrafyasında tarih boyunca yaylacılık sosyo-ekonomik yaşamın başında gelmiştir. Bu hayat tarzının oluşmasında coğrafi faktörler önemli rol oynamıştır. Bölgede güneydeki Akdeniz'den kuzeydeki Konya Ovasına kadar başlıca üç iklim görülür. Akdeniz kıyı şeridinde nemli ve sıcak, Toros zirvelerine

doğru yağışlı ve serin, kuzeyde Konya Ovasına yakın eteklerde karasal iç Anadolu iklim etkileri görülür. Bu kuzeyin karasal iklimi ile güneyin Akdeniz iklimleri arasında yer alan Toros zirvelerine yakın olan 1500-2000 m yükseklik civarındaki yaylalara kış boyu düşen kar suları yaz dönemi konar göçerlerin hayvanlarına hayat kaynağı oluşturur.

Resim 9, Mevsimsel Yörük Göç Hareketleri

Bölgenin çatısını dağlar, bu dağlar arasındaki vadiler ve bunlar arasında uzanan yaylalar oluşturur.

Resim 10, Yörük Yolları(Sarçoğlu 1989)

Resim 11, Geyik Dağı Çevresi (Saraçoğlu 1989).

1200 metre ortalamayı geçen Toros Dağlarında iklim koşulları çok çetindir. Kışları üç, dört ay yerler karla kaplıdır. Yazlar ise engebeye göre sıcak ve serin değişebilir. Bu nedenle Taşeli yaylasının iklimi çelişkiler içindedir. Yüksek karlı dağlarla engin ve ılık vadiler yan yana yer almıştır. 1950 yıllarda bölgede coğrafi araştırmalar yapan Hüseyin Saraçoğlu Taşeli'nin zirvelerinden Geyik Dağı çevresinde kümelenen Yaylaları "Yedi Kaza Yaylası" olarak adlandırmıştır. Bu bölgeyi o dönem için dünyanın en kalabalık yaylaları içinde göstermektedir(Saraçoğlu 1989:328-350).

Yaylacılar arasında ekonomik hayatın merkezini yayla pazarları oluşturur. Geyik Dağı'nın kuzeyinde Yenice, Söbü Çimen, Perşembe, doğusunda Barçın, Zeyve belli başlı yayla pazarlarıdır. Yaz ve kış mevsiminde yaylacıların yerleşik köylerin bölgede en önemli pazarı Bozkır Cuma Pazarı idi.

Güneyin Yörükleri ile kuzeyin yerleşik Dağlı kolun arasında 1970'li yıllarda daha çok değiş tokuşa bağlı bir ticaret hayatı vardı. Yörükler güneyden sahilten getirdikleri incir, nar ve keçi boynuzu gibi ürünlerle yerli köylülerin Göksu vadisi ve yaylalara yakın ekinliklerinde ürettikleri arpa, buğday, çavdar, fasulye ve patates gibi ürünlerle takas ederlerdi. Bu ticaret hayatında taşıma aracı olarak deve kullanılıyordu. Hadim, Taşkent, Bozkır, Gezlevi, Dedemli, Ermenek,

Sariveliler, Aladağ ve Bozkır köylüleri de bazen yetiştirdikleri elma, kiraz ve üzümü katır, eşek ve at gibi hayvanlarına yükleyip yaylacılara pazarlıyorlardı.

Bu ticarete zirvede yaşayan zamanla yaylacılığı bırakıp yerleşikliğe yeni geçmiş Gevne, Beyreli gibi köyler de sedir kerestesini köyler ve yaylalarda kullanım için pazarlıyorlardı. Tosmur, Oğuz ve Tanrı dağı gibi sedir ormanlarına yakın yaylacılar kereste pazarının yanında sedir (katran) reçinesini pazarlamaktaydılar. Bunlar sıvılaştırma ve katı durumuna göre sıvı olanı katran, orta kıvamda olan pise ve daha koyu sert kıvamda olanına zift adı verilirdi.

Sedir kerestesi oda tabanları tavan kaplaması, dolap, yüklük, kapı, pencere gibi evin aksamalarında kullanıldığı gibi, hamur teknesi, semit ve sini gibi mutfak eşyalarının yapımında kullanılmaktaydı. Soba ve ocakların yakılmasında kullanılmak üzere çıra da pazarlanan önemli bir materyaldi. Çıra sadece odun tutuşturmak için kullanılmıyordu elektriğin henüz dağ köyleri ve yaylalara ulaşmadığı, gaz yağının yeterli olmadığı 1970'li yıllarda aydınlatma aracı olarak da kullanılıyordu.

Sedir reçinesi katran hayvan genellikle keçi, koyun ve sığırlardaki bit, pire gibi parazitlere karşı kullanılırken, çoğu zaman da soğuk algınlığı gibi rahatsızlıklara karşı ısıtılıp çay gibi içilerek tedavide kullanılıyordu. Pise de zatürre ve benzeri üşütmelerde hastanın sırtına sarılarak tedavide kullanılıyordu. Zift ise daha çok kol bacak kırıklarında sabitleyici olarak kullanılmaktaydı. Durumu göre Göksu kaynakları olan Gevne Deresi ve Dedemköyü Çayı'nda yetişen kırmızı benekli alabalık da kurutulmuş olarak kırık ve çıkıklarda kullanılmaktaydı.

Araştırmacılar, bölgede kullanılan sedirin antik dönemde Mısırlıların ithal ederek mumyalarını korumak için kullandıklarına dair bilgiler bulunmaktadır (Wainwright 1952).

KIYILAR VE LİMANLAR

Güneyde doğudan itibaren Mersin Yümüktepe, Soli, Erdemli Kızkalesi, Korykos, Silifke Sekeveia, Olba, Ura-Uzuncaburç, Aydınçık(Gilindire-Kelenderis), Arsioneia, Bozyazı(Nagidos), Anemurium, iç kesimlerde Meydancikkale, Claudiopolis(Mut), Kilisetepe, Alahan, Sinapiç, Balobolu, Germanicopolis Ermenek, Philidelphia, Isura, İsaauriapolis, Leartes, Gazipaşa

Selinus(Şallune), Korekeson (Alaiye-Alanya) Melas, Side, Manavgat; Akseki, Erymenna(Ormana) belli başlı yerleşmeler olarak sayılabilir.

7. YER ALTI VE YER ÜSTÜ ZENGİNLİKLERİ

Kuzeydeki Orta Anadolu'nun yazları sıcak ve kurak, kışları soğuk ve kurak karasal iklimiyle güneydeki Akdeniz kıyılarının yazları sıcak ve nemli, kışları ılıman yağışlı ve nemli Akdeniz bölgeleri arasında yer alan bu coğrafyanın, kendi içinde arazi yapısına bağlı değişkenlikler gösterir.

Bölgede detay bir yana bırakılırsa üç aşamalı bir iklim yapısı görülür: Göksu yoluyla Akdeniz etkileri ve bitki örtüsü olarak da Akdeniz fundalıkları içlere kadar sokulmuştur. Yüksek kesimlerde özellikle kuzey yönde yağış oranları oldukça fazladır(Çetik 1985;Saraçoğlu 1989:53,)

Anadolu uygarlıkları için Toroslar ve Akdeniz çok önemli bir rol üstlenmiştir. Toroslar su kaynağıdır, maden kaynağıdır, Akdeniz gemiciliği için tarih boyunca kereste kaynağıdır.

Akarsu boyları ve deltaları nüfusun en yoğun olarak görülen yerler olmuştur. Su kaynakların yer aldığı vadi tabanlarına yakın yerleşmeler, daha çok yaylacılıkla geçinen Taşeli insanı için kışlak olarak kullanıldığı görülür.

Akdeniz, doğu batı deniz ulaşımında korunaklı limanlara sahiptir. Özellikle çay, dere ve ırmakların denizlere döküldükleri deltalarda ve koylarda korunakları kentler ve limanlar oluşmuştur. Bu deltalar aynı zamanda bağ, bahçe ve narenciye için zengin alüvyonlu topraklardır. Mısır ve Doğu Akdeniz uygarlıklarının Avrupa'ya uzanan yol kavşağıdır. Bu yol tarih öncesinden itibaren kullanılmıştır. Doğu Akdeniz Paleolitik yerleşmelerle Batı Akdeniz Paleolitik yerleşmeler arasında görülen bu ilişkiler daha sonra Mezolitik ve Neolitik yerleşmelerde de sürmüştür. Bu doğu Akdeniz'deki ilk ziraat ve hayvan evcilleştirmesinde bölgenin önemi bir yeri olmuştur.

Yıl boyu sıcak ılıman bir iklime sahip olan kıyı ovalarında narenciye, dağ eteklerinde çam, sedir ve ardıç gibi stratejik orman ürünleri yetişir.

SONUÇ

Akdeniz ile Orta Anadolu arasında yer alan yüksek Taşeli Yaylası, bölgeler arasında jeopolitik bir konuma sahiptir. Bu doğal kaynakları, üretim ve insan kaynakları olarak tarih boyunca görülmektedir.

Avcılık ve toplayıcılık yapan tarihöncesinin Paleolitik, Mezolitik insanları için bir avlanma ve yaban bitkileri toplama bölgesidir. Bu konuda bölgede fazla araştırmalar yapılmamış olmasına karşın Alanya Kadıni buluntuları bunu göstermektedir. Daha sonra Bölgede Neolitik dönemle ilgili Taşkent Balcılar Ardiç Höyük ve Balcılar 2 Neolitik yerleşmesi, Gülnar kaya resimlerindeki boyama geleneği bölgenin Anadolu ve Yakın Doğu yerleşimleriyle ilişkilerin varlığına işaret etmektedir.

Madencilikğin yoğun bir şekilde görüldüğü bir dönem olan Kalkolitik ve İlk Tunç Çağında bölgenin kuzeyinde Konya Ovasından itibaren Güneysınır, Gevur Höyük, Güragaç, Çumra Tımraş, Kısıkyayla, Balçıkhisar, Alkaran, Akören Apa, Dineksaray, Cicek; Bokzır Sarıoğlan, Bozkır Taşbaşı yakınlarında Bağbaşı Baraj Höyük, Bozkır Akçapınar, Harmanpınar, Sazlı, Mut Kilise Tepe höyükler bölge madenleri için oldukça dikkat çekicidir.

Hititler döneminde Mut Kilisetepe ve Silifke Keven anıtı bölgede Hitit varlığına işaret etmekte. Bu dönemde Göksu geçitlerinin kullanıldığını göstermektedir. Hititler için Akdeniz tarihlerinin ilk dönemlerinden beri önem kazandığı yazılı belgelerinden bilinmektedir.

Hititler zamanında bölgede Luvili halklar yaşamaktaydı. Luvili halklar varlıklarını Bizans dönemine kadar sürdürmüşlerdir. Onların çocukları Helenistik ve Roma dönemlerinde İsaoria olarak anılmaktaydı.

Demir çağında da Cicek, Sarıoğlan ve Balcılar Höyük Ardiç'ta yerleşime ait bulgular görülmektedir. Bölge bu dönemde Asur-Frig, Lidya-Babil çatışmalarında bir ara tampon bir bölgedir. Asurlular ve Babillilerin daha önceki Mezopotamya devletlerinde görüldüğü gibi Anadolu ve özellikle Toros kesimi için maden ve kereste elde etmek için seferler yaptıkları öğreniliyor. Bölge çevre uygarlıkları için bir hammadde kaynağı. Bu durum daha sonra, Yunanlılar, Romalılar ve Bizanslılar için de aynı olmuştur. Hatta aynı maden işletmelerini daha sonra Osmanlılar da işletmiş Alanya limanı aracılığıyla İstanbul'a taşımıştır.

Perslerin ve Yunanlıların da iç dağlık kesimlere tam bir egemenlik kurdukları söylenemez. Kıyı liman kentlerinde Persler yarı özerk bir statü tanımıştı. Helenistik dönemde ise merkeze bağlı kentler doğu batı ticaretinde parlak bir dönem yaşamışlardır.

Bölge Yunanlıların olduğu gibi Mısır ve Suriye ile bağlantısında çok önemliydi. Aynı zamanda Toroslardan elde ettikleri kurşun, gümüş ve bakırı başta Side olmak üzere bölge limanlarıyla Roma'ya aktarıyordu. Strabon'un belirttiğine göre Side aynı zamanda bölgenin en büyük köle pazarıydı.

Kıyıları öncelikle ele geçiren Romalılar uzun uğraşlar sonucu dağlık kesimlere hakim olmuşlarsa da bu fazla kalıcı olmamıştır. Bölgede tam bir hakimiyet Bizans dönemi kurulabilmiştir.

Bölge Türklerin ilk Anadolu'ya gelmesinden itibaren önemli olduğu anlaşılmıştır. Bölgeye seferler yapıp Türkmen aşiretler yerleşmeye başlamıştır. Özellikle Selçuklular ve Karamanoğullarının yerleşme, barınma ve korunma alanları olmuştur. Bu nedenle bölge Karamanoğulları Bölgesi ya da Batılılar tarafından Karamania olarak anılmıştır.

Konya'yı merkez yapan Selçuklular bölgeyi Akdeniz'e bir çıkış kapısı görmüşlerdir. Alanya limanını ve kalesini kurmuşlardır. Karamanoğulları için de bölge Karaman çevresiyle Akdeniz arasında Ermenek, Mut, Anamur hattı hayati bir önem taşımaktaydı.

Yüksek dağlarla çevrili bu bölge güneyinde sıcak Akdeniz kıyıları ve kuzeyinde soğuk Konya ovası arasında serin bir bölgedir. Bu durum yazları bölgeye güneyden ve kuzeyden göçleri sağlamıştır. Türklerin geçmişten beri yaşadığı Yaylacılık geleneğine uygun bir koşul sağlamıştır. Türklerin yazları hayvanlarını serin yaylalara, kışın da sıcak kesimlere taşımamasından ortaya çıkan yaylak-kışlak geleneği burada yaşatılmıştır. Bu nedenle, bir çok kavime ev sahipliği yapmış olan bölge, Türklerin yaylacılık geleneğine uygun bir ortam sağlamıştır.

Bölgede farklı iklimler görülmesi yaylacılığın yanı sıra narenciye ürünleriyle yayla ürünlerinin yetişmesini sağlamıştır. Burada yaşayan halk kendi içinde bu bölgesel ürün farklılıklarını kullanarak bir iç Pazar oluşturmuştur. Bu nedenle bölgenin kendine özgü yetebilen bir coğrafi potansiyeli vardır. Diğer taraftan dünyanın kültür ve medeniyet merkezi olan Doğu Akdeniz uygarlıklarının kara ve deniz bağlantı noktasındadır. Akdeniz'deki Kıbrıs, Rodos ve Girit gibi adalara ve Avrupa'ya deniz ulaşımı bölgeden yapılmaktadır. Günümüzde bölge önemli olan Avrasya'nın Doğal Gazı ve Orta Doğu'nun Petrol yolları üzerindedir. Ya da

bu yolları kontrol eden bir alandır. Çevresinde doğal gaz araştırma alanları oluşmaktadır.

Bu yüzden bölge jeopolitik olarak tarih boyunca önemini koruduğu gibi bugün de korumaktadır. Bu nedenle kısaca bölgeye “Jeopolitik bölge” tanımlamasını yapabiliriz.

KAYNAKÇA

- AKURGAL, Ekrem (1988), *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul: Net Turistik Yayınları
- ATALAY, İbrahim (2000), *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği*, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- BAHAR, Hasan (1991), *Isauria Bölgesi Tarihi*, Konya:Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- BAHAR, Hasan (2011), *Isauria Surveys, 4th Annual International Conference on Mediterranean Studies, 20-23 April 2011, Athens, Greece*:
- BAHAR, Hasan- vd(2007), Tayfun ÇAY, Fatih İŞCAN, *The Land and City of Tarhuntašša Geodetic Reseaches Around It. XXI International CIPA Symposium, 01-06 October 2007, Athens, Greece*
- BRAUDEL, Fernand(1993), *II.Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, 1*, İstanbul: İmge Kitabevi.
- ÇETİK, Ali Rıza(1985), *Türkiye Vegetasyonu:I, İç Anadolu'nun Vegetasyonu ve Ekolojisi*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- EBÜ'L-FİDÂ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası* (2017), Çev. Ramazan ŞEŞEN, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- ERGİN, Muharrem(1988), *Dede Korkut Kitabı*, 8.Bas., İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- GİRGİNER, Serdar-DURUKAN, Murat(2017), Mersin/Gülнар Akyapı Mağarası'nda Bulunan Prehistorik Mağara Resimleri, *OLBA*, XXV:1-19.
- İLHAN, Suat (1989), *Jeopolitik Duyarlılık*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İZBIRAK, Reşat(1996), *Türkiye I*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- KÖKTEN, Kılıç, İ.(1959),Tarsus-Antalya Arası Sahil Şeridi Üzerinde ve Antalya Bölgesinde Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları Hakkında, *Türk Arkeoloji Dergisi*(7,2,1958):10-16,Ankara : Maarif
- MELLAART, James, *The Neolithic of The Near East*, London: Thames and Hudson.
- SARAÇOĞLU, Hüseyin(1989), *Akdeniz Bölgesi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- SEVİN, Veli(2019), *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul: Der Yayınları,6.Bas.
- TURAN, Ahmet -Kurtman, Fikret-Seymen, İhsan (2007), Toroslarda Hadim Bölgesinin *Paleoteknik Dönem Jeolojik Evrimi*, *S.Ü. Müh.-Mim. Fak. Derg.*,(c.23, s.1-2). Fac.Eng.Arch. Selcuk Univ..(v.23, n.1-2):115-130.
- USTA, Nalan Damla Yılmaz -İPEKOĞLU, Hilal Yakut (2019), Kadiini Mağarası (Alanya/Antalya) İnsanlarının Ölü Gömme Pratikleri Üzerine Antropolojik Bir Ön Değerlendirme, *Cedrus*,(7):41-58; <https://doi.org/10.13113/CEDRUS>.
- ÖZGÜL, Necdet(1976), Torosların Bazı Temel Jeolojik Özellikleri, Some geological aspects of the Taunts orogenic belt (Turkey), *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni*, 19: 65-78, (Şubat 1976) *Bulletin of the Geological Society of Turkey*, 19: 65 - 78, (February 1976).

- WAINWRIGHT, G. A.(1952), Asiatic Keftiu American Journal of Archaeology, 56, No. 4 (Oct., 1952): 196-2126.
- YALÇIN, Ünsal(2016, Ocak), Anadolu Madencilik Tarihine Toplu Bir Bakış/ Synopsis on Anatolian Mining History, *MT Bilimsel, Yer Altı Kaynakları Dergisi | Journal of Underground Resources*(9):3-13.

DAĞLIK KILIKIA BÖLGESİ'NİN TARİHİ COĞRAFYASINA DAİR BİR ARAŞTIRMA: KETİS PROBLEMİ

A RESEARCH ON THE HISTORICAL GEOGRAPHY OF THE ROUGH CILICIA REGION: CETIS PROBLEM

*Mehmet KURT**

*Esra BULUT***

ÖZET

Kilikia, Antik çağda batıda Korakesion'dan (Alanya) doğuda Aleksandria İsson'a (İskenderun) kadar olan ve kuzeyden Toroslar tarafından sınırlanmış bölgeye verilen isimdir. Bölge, Erdemli yakınlarındaki Lamos Çayı (Limonlu Çayı) sınır olmak üzere jeomorfolojik açıdan birbirinden tamamen farklı iki bölümden oluşmaktadır. Kilikia'nın söz konusu çayın doğusunda kalan bölümü Ovalık Kilikia (Kilikia Campestris/Kilikia Pedias) olarak adlandırılırken, Lamos Çayı ve Korakesion (Alanya) arasındaki sahalara ise Dağlık Kilikia (Kilikia Trakheia/Kilikia Aspera) denilmektedir. Dağlık Kilikia, adından da anlaşıldığı üzere coğrafi olarak dağlık bir yapıya sahip olup kuzeyden oldukça yüksek Anadolu platosu ile sınırlanmaktadır. Güneyden ise denizden hemen sonra yüksek dağlar başlamakta, bu dağların arasında en karakteristik örneğini Kalykadnos Nehri (Göksu Nehri) ve kollarının oluşturduğu küçük vadiler yer almaktadır. Antik Çağda Dağlık Kilikia olarak adlandırılan ve büyük ölçüde Taşeli Platosu'na karşılık gelen bölge kendi içerisinde de coğrafi çeşitlilikler sergilemekte, parçalı bir yapı arz etmektedir. Nitekim günümüz araştırmacıları tarafından Dağlık Kilikia için Doğu, Orta ve Batı gibi sınıflandırmaların yapılmış olması da Antik çağda bölgenin bu yörelerinin birbirinden farklı coğrafi ve buna bağlı olarak siyasal, idari, kültürel, dini ve etnik açıdan farklılıklar gösterdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bölgenin yüksek dağlar ve vadiler ile dağlık iç bölgeler ve kıyı kesimi arasındaki birinden farklı coğrafi yapısı farklı etnik

* Prof. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, mehmetkurt6970@hotmail.com

** Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü esrabulut50@hotmail.com

grupların ortaya çıkması sonucunu da doğurmuştur. Bölgede yaşayan söz konusu farklı etnik gruplar Lakanitis, Kennatis, Lalassis ve Ketis gibi farklı etnik bölgeleri oluşturmuşlardır. Ancak maalesef bu bölgelerin lokalize problemi bir çözüme kavuşturulamamış olup tartışmalar devam etmektedir.

Bu çalışmada Antik Döneme ilişkin yazılı kaynaklar ile modern çalışmalar yeniden gözden geçirilmek suretiyle Dağlık Kilikia'daki bölgelerden birisini oluşturan Ketis'in lokalize problemi tartışılmıştır. Çalışmada Eskiçağ tarihi sürecinde Dağlık Kilikia'nın alt bölgeleri ve yerleşimlerinin lokalizeleri konusunda bazı genel değerlendirmelere de yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dağlık Kilikia, Tarihi Coğrafya, Ketis Problemi

ABSTRACT

Cilicia is the name given to the region from Coracesion (Alanya) in the west to Aleksandreia Isson (İskenderun) in the east and bordered by the Taurus Mountains from the north. The region consists of two completely different sections from the geomorphological point of view, namely the Lamos Stream (Limonlu Stream) near Erdemli. The eastern part of the Cilicia is named as Ovalık Cilicia (Cilicia Campestris / Cilicia Pedias), while the fields between Lamos and Korakesion (Alanya) are called Rough Cilicia (CiliciaTrakheia / Cilicia Aspera). Rough Cilicia, as the name suggests, is geographically mountainous and bordered by the Anatolian plateau, which is quite high from the north. From the south, high mountains begin immediately after the sea, the most characteristic example of which is the Calycadnos River (Göksu River) and small valleys formed by its tributaries. The region, which was called Rough Cilicia in ancient times and corresponds to Taşeli Plateau to a great extent, exhibits geographical variations within itself and presents a fragmented structure. As a matter of fact, the fact that today's researchers have made East, Middle and West classifications for Rough Cilicia clearly shows that these regions of the region show different geographical, political, administrative, cultural, religious and ethnic differences. The geographic structure of the region different from the one between the high mountains and valleys and the mountainous inland areas and the coastal region has resulted in the emergence of different ethnic groups. The different ethnic groups living in the region have formed different ethnic regions such as Lacanitis, Cennatis, Lalassis and Cetis. Unfortunately, the localized problem of these regions has not been solved and the discussions are continuing.

In this study, the localized problem of Cetus, which constitutes one of the regions of Rough Cilicia, is discussed by reviewing the written sources and the modern studies on the Ancient Period. In the study, some general evaluations about the localization of the sub-regions and settlements of Rough Cilicia in ancient history were also included.

Keywords: Rough Cilicia, Historical Geography, Cetus Problem

GİRİŞ

Bilindiği üzere Antik çağda batıda Korakesion'dan (Alanya) doğuda Aleksandreia Issos'a (İskenderun) kadar uzanan, kuzeyden ise Toros Dağları ile sınırlanmış bölgeye Kilikia denilmektedir. Kilikia'nın, Lamos Çayı'nın (Limonlu Çayı) doğusundaki bölümüne Ovalık Kilikia (Kilikia Campestris/Kilikia Pedias) denilirken, söz konusu çaydan Korakesion'a (Alanya) kadar olan bölümü ise Dağlık Kilikia (Kilikia Trakheia/Kilikia Aspera) olarak adlandırılmaktadır¹. Kilikia'nın batı bölümünü oluşturan Dağlık Kilikia, adından da anlaşıldığı üzere jeomorfolojik açıdan son derece engebeli bir yapı arz etmektedir. Bölgenin güneyinde denizden hemen sonra yüksek dağlar başlarken, kuzeyinde ise Anadolu platosu ile sınırını teşkil eden yüksek dağ sıraları yer almaktadır. Antik Çağda Dağlık Kilikia olarak adlandırılan ve büyük ölçüde Taşeli Platosu²'na karşılık gelen bölge kendi içerisinde de coğrafi çeşitlilikler sergilemektedir. Büyük bir bölümü oldukça yüksek ve dağlık araziden oluşan bölgede en önemlisini Kalykadnos Nehri (Göksu Nehri) ve kollarının meydana getirdiği tarımsal faaliyetlere ve iskana elverişli küçük vadiler de yer almaktadır. Dağlık Kilikia'nın kendi içerisinde farklı coğrafi özelliklere sahip yörelerinin tarihi gelişimi ile siyasal, idari, kültürel ve dini yapısı da farklılıklar göstermiştir. Ayrıca Dağlık Kilikia'nın bir taraftan iç bölgeler ve kıyılar, diğer yandan ise yüksek dağlar ve vadilerden oluşması nedeniyle büyük farklılıklar gösteren bu coğrafi yapısı, söz konusu kesimlerinde farklı etnik grupların ortaya çıkmasına da yol açmıştır.

¹ Strabon XIV 5. 1; Shaw 1990: 199; Desideri 1991: 299.

² Taşeli Bölgesi'nin coğrafi özellikleri için bkz. Saraçoğlu 1989: 322-436; Bazin 1991: 242-252.

Dağlık Kilikia'nın bu farklı etnik gruplarından dolayı Lakanitis³, Kennatis⁴, Lalassis⁵ ve Ketis gibi etnik bakımdan birbirlerinden farklı bölgeler oluşmuştur⁶. Ancak Dağlık Kilikia'nın bir çok kentlerinde olduğu gibi, bu antik bölgelerin lokalizesi problemi de kesin bir sonuca bağlanamamıştır. İşte bölgenin lokalize sorunu devam eden alt bölgelerinden birisi de antik kaynaklarda değişik vesilelerle geçen Ketis ve Ketislilerdir⁷.

Antik Kaynaklar Işığında Ketis ve Ketisliler

Antik edebi kaynaklarda, sikkelerde ve yazıtlarda Ketis ve Ketislilere Dağlık Kilikia ile ilişkili olarak değişik telaffuzlarla rastlanmaktadır. Ketis hakkında bilgi veren antik kaynaklardan birisi coğrafyacı Ptolemaios'tur. Ptolemaios'un vermiş olduğu bilgilerden⁸ kıyıda batıdan doğuya Anemurium (Anamur)⁹, Arsinoe¹⁰, Kelenderis¹¹, Aphrodisias¹²'in da dahil olduğu Kalykadnos'un (Göksu) doğusundaki Zephyrion Burnu'na kadar kıyı kesimi ile içeride de Seleukeia'nın (Silifke) kuzeyinde yer alan Olba¹³'ya kadar uzanan sahanın Ketis adındaki bölgenin sınırları içerisinde olduğu anlaşılmaktadır.

Ketis ve Ketisliler konusunda daha geniş bilgi edinilen Tacitus'un aktarımlarından MS 1. yüzyılın ilk yarısında Trakheiotis'in batı ya da iç kesimlerinde isimleri Kietae/Ketae olan¹⁴ bir halkın varlığı bilinmektedir. Tacitus'tan öğrenildiği gibi ülke, MS 36 ile MS 42'de korsanlık ve haydutluk faaliyetlerinde bulunan Kietaeliler tarafından karışıklığa sürüklenmiş, Roma bu

³ Eirenopolis (İrnebol/Çatalbadem) çevresinde gösterilen Laka(i)nitit/Lakanitis için bkz. Ruge 1924b: 519; Talbert 2000: 1017.

⁴ Kennatis Bölgesi'nin lokalizesi hakkında görüş ve öneriler için bkz. Ramsay 1890: 364-365; Ruge 1921c: 171.

⁵ Lalassis için bkz. Ramsay 1890: 366-367; Ruge 1924a: 535.

⁶ Shaw 1990: 201-202; Kurt 2018b: 2.

⁷ Ketis ile ilgili kısa bilgi ve literatür için bkz. Ramsay 1890: 363-367; Wilhelm 1894: 1-6; Ruge 1921a: 380-381; Hild – Hellenkemper 1990: 301; Alkan – Kurt 2017: 39-40.

⁸ Ptol. V 7. 3 ve 6.

⁹ Forgiber 1844: 273; Hirschfeld 1894: 2182. W. M. Ramsay (1917: 262) MS 52'de meydana gelen isyanla ilişkili olarak Ketis Bölgesi'nin sınırlarının Anemurium'a kadar ulaştığından söz etmektedir.

¹⁰ Anamur yakınlarındaki Maraş harabelerine lokalize edilen kent hakkında kısa bilgi ve literatür için bkz. Hild – Hellenkemper, 1990: 198.

¹¹ Ruge 1921b: 138; Hild – Hellenkemper 1990: 298; Zoroğlu 1994: 8-13.

¹² Silifke'nin yaklaşık 30 km batısındaki Ovacık'a lokalize edilen Aphrodisias için bkz. Hild – Hellenkemper 1990: 195-196.

¹³ Olba hakkında kısa bilgi ve literatür için bkz. Hild – Hellenkemper 1990: 369-370.

¹⁴ MacKay 1968: 107.

karışıklıkları bastırmak için büyük çabalar harcamak durumunda kalmıştır¹⁵. Bu halk kaynaklarda “oldukça güvenilmez” olarak nitelendirilmektedir¹⁶. Tacitus, MS 36 yılı olaylarını aktarırken, Kappadokia kralı II. Arkhelaos’un yönetiminde olan Ketis Bölgesi halkının kral tarafından dayatılan bir vergiye karşı çıkarak ayaklandıklarından şu şekilde söz etmektedir:

“Aynı dönemde Arkhelaos’a tabi olan Kietae halkı Toros Dağlarının zirvelerine çekildi, çünkü –bize göre- vergilere katlanmaya ve ödemeleri yapmaya zorlanıyorlardı. Ve yerin doğası göz önüne alınarak, müttefik legat M. Trebellius’a kadar kendilerini kralın savaştığı olmayan güçlerine karşı korudular, Vitellius (Suriye valisi) tarafından 4000 lejyoner ve seçilmiş destek kuvvet gönderildi, barbarların işgal ettiği iki tepenin etrafına toprak tahkimat yerleştirildi (küçük olanın adı Cadra diğerinin adı Davara), bunları kılıçla dışarı çıkmaya, kalanları ise susuzlukla teslim olmaya zorladı”¹⁷.

Tacitus tarafından anlatılan bu olayların gerçekleştiği dönemlerde babası I. Arkhaleos’un ölümü üzerine Kappadokia kralı olan ve Güney Lykaonia’da Derbe (Kertihöyük) ve Laranda’yı (Karaman) içerisine alan sahaların yönetimini üstlenmiş bulunan II. Arkhelaos’un otoritesi, muhtemelen Dağlık Kilikia’nın büyük bir kısmına ve özellikle de Olba’dan çok uzak olmayan ve Ketislilerin yaşadığı bölümüne kadar yayılıyordu¹⁸. Nitekim Arkhelaos’un bölge halkının tamamı üzerinde değil de Koropissos’un (Dağpazarı) merkez olduğu kuzey kısmının üzerinde etkili olduğu, güneyde kalan sahaların ise Olba merkezli olarak rahip kral Polemon’un (MS 28-68) hâkimiyetinde yer aldığı düşünülmektedir¹⁹. II. Arkhaleos, büyük olasılıkla MS 36 yılına kadar bölgenin yönetimini devam ettirmiştir²⁰. Çünkü Tacitus’un aktarımlarından anlaşıldığına göre Kietae/Ketis bölgesi halkı bu tarihte II. Arkhelaos’un vergi toplayabilmek için nüfus sayımı yaptırmak istemesi üzerine Arkhelaos’un kuvvetlerine saldırmıştır. Bu ayaklanma ancak Suriye valisi M. Tribellius Vitellius tarafından gönderilen askerler tarafından bastırılabilmiştir²¹. Yukarıda sözü edilen olay dışında Lykia

¹⁵ Tacitus, *Ann.* VI 41; Rougé 1966: 284.

¹⁶ Jones 1998: 196.

¹⁷ Tacitus, *Ann.* VI 41. Bu konuda ayrıca bkz. Magie 1950: 509; Lenski 1999: 419; Pottier 2005: 446; Kaplan 2014: 74.

¹⁸ Ramsay 1890: 372.

¹⁹ Ramsay 1965: 124 dn. 1; Sullivan 1979: 6.

²⁰ Tacitus, *Ann.* VI 41; Ramsay 1890: 372; Magie 1950: 494, 1338 dn. 24; Mitford 1980: 1243.

²¹ Tacitus, *Ann.* VI 47; Magie 1950: 509, 1364 dn. 40; Sartre 1995: 171; Lenski 1999: 419; Feld 2005: 79 dn. 141; Kurt 2018b: 7.

Eyaleti'nin ilk valisi Q. Veranius²² (MS 43-48), Roma yakınlarında kızı adına dikilmiş mezar anıtının yazıtından²³ anlaşıldığına göre Dağlık Kilikia Bölgesi'nde asi halkların üzerine yürüyerek bu kabilelerin oldukça iyi bir şekilde tahkim edilmiş kalelerinden birini zayıflatmayı başarmış ve bütün eyaleti haydutluktan temizlemiştir²⁴. Söz konusu yazıtın üçüncü satırı Q. Veranius'un eyalet yöneticisi olarak faaliyetleri ve etnik duruma işaret eden ifadelerle başlamaktadır. A.E. Gordon, bu satırda geçen *archeotarum* ifadesinin Kietae ile özdeşleştirilebileceğini ileri sürmektedir²⁵. R. Syme de buradaki asi olarak nitelendirilen halklardan açıkça Ketislilerin kastedildiği düşüncesindedir. Syme, Q. Veranius'un MS 43-47 yılları arasındaki beş yıllık süreçte Kilikia Trakheia'daki kabileler üzerine düzenlediği askeri hareketlerden Tacitus'un kayıp kitaplarında bahsedilmiş olabileceği düşüncesindedir²⁶.

Anadolu'nun güneyinde geniş bir sahayı kapsayan ve Dağlık Kilikia'nın da içerisinde yer aldığı bölgenin yönetimi imparator Caligula tarafından MS 38 yılında Kommagene kralı IV. Antiokhos'a verilmiştir²⁷. Bununla beraber her ne kadar Antiokhos'un bölgedeki mutlak hakimiyeti biliniyor olsa da kralın egemenlik sahasının coğrafi sınırları kesin olarak tespit edilememektedir. Buna karşılık Elaioussa Sebaste (Ayaş)²⁸, Korykos (Kızkalesi)²⁹, Selinous (Gazipaşa)³⁰, Anemurium (Anamur), Kelenderis (Aydıncık), Eirenopolis

²² Tacitus *Ann.* II 56; Rémy 1989: 280; Syme 1995: 272; Feld 2005: 80.

²³ AE 1953, 81-83 no. 251; Rémy 1989: 279 no. 14.

²⁴ Mitchell 1976: 121 dn. 82; Feld 2005: 80.

²⁵ Gordon 1952: 246.

²⁶ Syme 1995: 272. Bu görüşlerden farklı olarak M. Adak ise burada kastedilen Trakheialıların Ketisliler değil de Kibyralılar olduğu düşüncesindedir. Yazar, bu düşüncesine gerekçe olarak Q. Veranius'un, valisi olduğu Lykia Eyaleti'nden aylarca uzak kalmasının eyalette kurduğu düzeni tehlikeye sokacak bir durum olduğunu, MS 36 ve 52 yıllarında meydana gelen ayaklanmalarda Suriye valisinin sağlamış olduğu askeri desteği göstermektedir. Buna ek olarak söz konusu valinin Kibyris Bölgesi'ni de kapsayacak şekilde Lykia Eyaleti üzerinde düzenlemeler yaparken bölge halkının direnişi ile karşılaşmış ve haydutlarla mücadele etmiş olması, yazarın yukarıda söz edilen görüşünde etkili olan bir başka sebebi oluşturmaktadır. Ayrıca M. Adak, yazıtta edebi kaygı güdülerek Lykia'nın sık sık tekrar edilmek istenmemesinden kaynaklı olarak Dağlık Lykia sakinleri yerine Trakheia kelimesinin kullanılmış olabileceğini ileri sürmektedir. Daha detaylı bilgi için bkz. Adak 2003: 183-194.

²⁷ Hill 1900: Lii; Imhoof – Blumer 1902: 458; Keil – Wilhelm 1915: 12; Ruge 1921a: 380; Magie 1950: 550; Ramsay 1965: 125; MacKay 1968: 107; Sullivan 1979: 8; Hild – Hellenkemper 1990: 32; Syme 1995: 155; Feld 2005: 30, 80; Pilhofer 2018: 28.

²⁸ Hild – Hellenkemper 1990: 400-401.

²⁹ Hild – Hellenkemper 1990: 315-319.

³⁰ Ruge 1923: 1308-1309; Hild – Hellenkemper, 1990: 407-408.

(İrnebol/Çatalbadem)³¹ ve Germanikopolis (Ermenek)³² gibi bazılarının Ketis Bölgesi'nde yer aldığı bilinen kentlerin dahil olduğu sahaların kralın egemenlik alanında yer aldığı tespit edilmiştir³³. Caligula tarafından MS 38 yılında verilen topraklar, kısa bir süre sonra bilinmeyen sebeplerle IV. Antiokhos'tan geri alınmışsa da muhtemelen MS 41 yılında küçük değişikliklerle kendisine yeniden iade edilmiştir. Antiokhos, MS 52 yılında kendisine meydan okuyan Troksoborus'un başını çektiği Ketisliler isyanını bastıracağına göre anılan yılda da Dağlık Kilikia'daki hakimiyetini korumuş ve muhtemelen bu bölgede MS 72 yılına kadar hüküm sürmüştür³⁴. Ketis halkının isyanlarının imparatorlar Claudius (MS 41-54) ve Nero (MS 54-68) dönemlerinde devam etmiş olduğu bilindiğine³⁵ göre bu süre zarfında özellikle yaşanan karışıklıklar nedeniyle kralın önceliği Ketis Bölgesi'nin kontrol altında tutulması olmuş olmalıdır³⁶. Bu bağlamda Arsinoe kentinde bulunan bir yazıtın³⁷ 20-23 numaralı satırlarında Aspendos vatandaşı ve aynı zamanda Kilikia komutanı olan Apollonius oğlu Aetos'un, kralın annesinin adına ithafen Arsinoe adında bir şehir kurduğu ve burayı barbarlardan temizleyip kente yeni yerleşimciler getirdiğinden bahsedilmektedir. C.P. Jones ve C.H. Habicht, bu yazıtta "barbarlar" kelimesiyle kastedilen halkın Kietai halkı olabileceğini ileri sürmekte ve buna kanıt olarak da Tacitus'un bahsettiği MS 51/52'deki olaylarda ismi geçen halkı göstermektedirler³⁸. Tacitus, bu tarihte meydana gelen olaylarla ilgili olarak vahşi bir halk olan Kietaelilerin Troksoborus'un liderliğinde bir ayaklanma çıkardıkları ve sarp tepelerde kamplar kurarak sahil şehirlerine saldırdıkları, Anemurium kentini kuşattıkları bilgisini aktarmaktadır³⁹. Buna dayanarak C.P. Jones ve C. H.

³¹ Ruge 1905: 2135; Bean – Mitford 1970: 205; Hild – Hellenkemper 1990: 245; Kurt 2018c: 139-140.

³² Ramsay, 1890: 375; Ruge 1910: 1258; Steirnon – Steirnon 1984: 960-964; Hild – Hellenkemper 1990: 258; Kurt 2018c: 138-139.

³³ MacKay 1968: 107; Hild – Hellenkemper 1990: 32; Borgia 2017: 305; Pilhofer 2018: 28.

³⁴ Shaw 1990: 228; Sartre 1995: 172; Jones 1998: 209.

³⁵ Ramsay 1917: 262.

³⁶ MacKay 1968: 107.

³⁷ Jones – Habicht 1989: 319-322; Opelt – Kirsten 1989: 55-58.

³⁸ Jones – Habicht 1989: 324. MS 51/52 olayları için bkz. Ormerod 1924: 256; Magie 1950: 550; Hild – Hellenkemper 1990: 32; Syme 1995: 230; Lenski 1999: 420; Feld 2005: 80.

³⁹ Tacitus, XII 55.1: "*Agrestium Cilicum nationes, quibus Cietarum cognomentum, saepe et alias commatae, tunc Troxoboro duce montes asperos castris cepere, atque inde decursu in litora aut urbes vim cultoribus et oppidanis ac plerumque in mercatores et navicularios audebant. obsessaque civitas Anemuriensis / Ve kısa bir süre sonra, isimleri Kietae olan taşralı Kilikia halkı, başka zamanlarda da Troksoborus'un önderliğinde sık sık ayaklanma çıkardılar şimdi engebeli dağları kendilerine ordugâh olarak seçtiler ve oradan kıyılara ve şehirlere indiler, çiftçilere, şehir halkına ve*

Habicht, Kietis kelimesinin daha sonra Kilikia sahilindeki birçok şehirle birlikte Anemurium'u da kapsar bir duruma geldiği yorumunu getirmişlerdir⁴⁰. Söz konusu isyan ise yukarıda söz edildiği üzere MS 53'de Kommagene kralı IV. Antiokhos tarafından bastırılmıştır⁴¹.

Daha çok bölgesel bir nitelik taşıyan bu isyandan Batı Dağlık Kilikia hayli etkilenmiş ancak öyle anlaşılıyor ki aynı etki Doğu Dağlık Kilikia'da söz konusu olmamıştır⁴². Zira Dağlık Kilikia'nın doğusunda ve Ketis Bölgesi içerisindeki kentler arasında yer alan Olba'nın, bölgenin önemli bir *metropolisi* konumunda olduğu bilinmektedir⁴³. Aynı şekilde bir yazıt vasıtasıyla Ketis'in bir başka *metropolisinin* ise Dağlık Kilikia'nın kuzeydoğusundaki Koropissos⁴⁴ olduğu belgelenmiştir⁴⁵.

MS 72 yılında imparator Vespasianus, IV. Antiokhos'un bölgedeki yönetimine son vererek Ovalık ve Dağlık Kilikia'yı Kilikia Eyaleti olarak yeni bir eyalet haline getirmiştir⁴⁶. Ancak sebebi bilinmemekle birlikte Ketis Bölgesi'nde küçük bir sahanın yönetimi ise IV. Antiokhos'un damadı Alexander'a bırakılmıştır⁴⁷. İmparator Diocletianus döneminde de imparatorluk dâhilinde yer alan bölgelerde bir takım idari düzenlemeler yapılmıştır. Düzenleme yapılan bölgeler arasında Kilikia da yer almış ve Dağlık Kilikia Isauria ile birleştirilerek Seleukeia (Silifke) başkent olmak üzere geniş bir coğrafi sahayı içine alan Isauria Eyaleti kurulmuştur⁴⁸. Böylece muhtemelen Dağlık Kilikia'nın önemli bir kesimini oluşturan Ketis de sözü edilen eyalet sınırları içinde yer almıştır⁴⁹.

özellikle tüccarlar ile gemi sahiplerine zorbalık etmeye kalkıştılar.". Ayrıca bkz. Jones – Habicht 1989: 324; Feld 2005: 80 dn. 146.

⁴⁰ Jones – Habicht 1989: 324.

⁴¹ Evaratt 1972: 97; De Souza 1992: 215.

⁴² Kaplan 2014: 75.

⁴³ Ptol. V 7. 3 ve 6. Bu konuda ayrıca bkz. Borrel 1841: 5; Forbiger 1844: 273, 276; Smith 1890: 185; Alishan 1899: 329; Hill 1899: 181; Barrett 1978: 442; Jones 1998: 196; Casabonne 2000: 81; Pottier 2005: 444.

⁴⁴ Mut'un kuzeyinde yer alan Dağpazarı'na eşitlenen Koropissos için bkz. Hild – Hellenkemper 1990: 313-314.

⁴⁵ "Ketislilerin metropolisi Koropissosluların boule ve demosu, İmparator Traianus Hadrianus Sebastus Olympius'u elçiler Gaius Ninnios ve Clemens oğlu Athenion, öteki adıyla Luciscus aracılığıyla Claudius Attikos'un rahipliği zamanında (onurlandırdı)" (OGIS, II, 264-265 no. 574).

⁴⁶ Hild – Hellenkemper 1990: 33.

⁴⁷ Josep. Ant. XIX: V.1; Ayrıca bkz. Ruge 1921a: 381; Jones 1998: 208.

⁴⁸ Rougé 1966: 283; Feld 2005: 27; Ünal – Girginer 2007: 251.

⁴⁹ Hild – Hellenkemper 1990: 17, 18; Feld 2005: 17.

Geç Antik çağ yazarlarından Seleukeialı Basil de Seleukeia (Silifke) ve Kalykadnos hakkında bilgi verirken Ketis'ten dolayı olarak şu şekilde söz etmektedir:

".....Bu (Seleukeia) Doğu'nun topraklarının ilk sınırlarında kurulmuş bir şehirdir; o ilk sıraya sahipti ve Isauria'nın bütün şehirlerinin başında yer alıyordu, bir ırmağın kenarında ve denizin yakınında kurulmuştu. Bu nehrin ismi Kalykadnos'tur; o orada bir yerde Ketis'in en uzak bölgelerinden kaynağını alıyor. O bir çok ülkeyi bir çok kenti suluyor ve bize kadar kendine bir yol açarak, diğer nehirleri de alıyor, iki tarafta yerleşilmiş bölgelerden akarak, ona burada bizim gördüğümüz debiyi veren akışı sonunda bize ve komşu denize kadar ulaşıyor..."⁵⁰.

Seleukeialı Basil tarafından belirtilen "Kalykadnos'un kaynağını aldığı Ketis'in en uzak bölgelerinden" ifadesinden kastın Geyik Dağları'nın kuzey yamaçları olduğuna dair görüşler ileri sürülmüştür⁵¹. Yine Seleukeialı Basil'in eserinde yer alan söz konusu ırmağın birçok ülke ile kenti suladığı şeklindeki bilgi, Ketis'in Ermenek Göksuyu'nun doğduğu alanlarla birlikte bütün Ermenek Çayı Havzası'nı da içerisine aldığı izlenimini vermektedir. Zira Göksu Irmağı en fazla suyu güneydeki kolu olan Ermenek Çayı'ndan aldığı gibi Isauria kentlerinin büyük bir bölümü de verimli Ermenek Havzası'nda yer almaktadır⁵².

Seleukialı Basil'in Geç Antik çağda Ketis Bölgesi'nin coğrafyası yanında sosyal durumuna dair aktarımları da dikkat çekicidir. Basil'in eserinde adı Bassiane olan Ketisli soylu bir kadının bölgedeki haydutluk faaliyetlerinin yerini barış ve huzura bırakabilmesi için esir olarak tutulduğundan söz edilmektedir⁵³. Aziz Konon'un farklı biyografilerinde de Bassiane'de olduğu gibi Ketis Bölgesi'nde yaşayan halk kırsalda yaşayan soylu Hıristiyanlar olarak tasvir edilmişlerdir. Özellikle Aziz Konon'un bölgedeki faaliyetleri Isauria yerleşimleri arasında organik bir bağın varlığına işaret etmektedir⁵⁴. Hem Aziz Konon'un biyografisi hem de Azize Thekla'nın Mucizeleri gibi eserlerde, İmparator Zenon'un da dahil olduğu Ketisli kırsal soylu aileleri burada yaşayan haydut kesimden ayırt etmeye bilhassa özen gösterilmiştir⁵⁵.

⁵⁰ Dagron 1978: 276-277.

⁵¹ Ünal – Girginer 2007: 247.

⁵² Kurt 2018c: 137-142.

⁵³ Dagron 1978: 340-341 (Mucizeler 19); Hild – Hellenkemper 1990: 301; Lenski 1999: 449; Feld 2005: 150; Pottier 2005: 456, 458.

⁵⁴ Pottier 2005: 458.

⁵⁵ Pottier 2005: 458, 462, 471; Kurt – Bulut 2019: 111-112.

Ketis Bölgesi ve kentleri konusunda bilgi edinilen bir diğer antik kaynak grubu da kent sikkeleridir. Nitekim Kalykadnos'un (Göksu) kollarından birisi olan Ermenek Çayı vadisinde yer alan Eirenopolis'e ait sikkeler yardımıyla kent in bu tarihte Ketis Bölgesi'nde meydana gelen ayaklanmaların önlenmesi amacıyla Kommagene kralı IV. Antiochos tarafından kurulduğu düşünülmektedir⁵⁶. Aynı şekilde Kilikia Trakheia'nın iç kesimlerinde Eirenopolis'in yakınlarında yer alan Philadelphia'nın (Gökçeseki)⁵⁷ Ketis Bölgesi kentlerinden olduğu da sikkeler yoluyla tespit edilmiştir⁵⁸.

Öte yandan yine sikkeler yardımıyla Ketis Bölgesi'nin Dağlık Kilikia içerisindeki sınırları konusunda da bir takım önerilerde bulunulmuştur. G. F. Hill, Ketis'in iç bölgelerdeki Olba, Koropissos ve Philadelphia ile birlikte, sahil kesiminde Anemurium'dan Kalykadnos'un ağzının doğusuna kadar geniş bir alanı kapsadığı⁵⁹ düşüncesindedir. Yazara göre Ketis Bölgesi, Lalassis'in bir kısmı ile Kennatis ve Lakanatis'in de içinde bulunduğu daha genel bir ifadeyle Batı Kilikia'nın büyük bir kısmını oluşturmaktadır⁶⁰. Bununla birlikte yine sikkelerden yola çıkılarak Olba Tapınak Krallığı yöneticilerinin⁶¹ sadece Ketis değil Lalassis ve Kennatis gibi yerleşimler üzerinde de söz sahibi oldukları⁶², bu üç bölgenin Kalykadnos'un her iki tarafını içine alan geniş bir alanı kapladığı gibi görüşler de ileri sürülmüştür⁶³.

Ketis Bölgesi'nin Lokalizasyonu ve Bölge Halkının Kökeni Problemi

Bugüne kadar antik edebi kaynakların vermiş oldukları bilgiler ile sınırlı sayıdaki sikke ve yazıtlardan yola çıkılarak Ketis Bölgesi'nin sınırları konusunda çok sayıda öneri getirilmiştir. A.H.M. Jones'a⁶⁴ göre Ketis, bazen sadece Batı Dağlık Kilikia'daki küçük bir bölgeyi, bazen ise Dağlık Kilikia'nın tamamını ifade edecek biçimde iki farklı şekilde kullanılmıştır. Ona göre köken itibari ile Kilikia Trakheia'da yaşayan halkın tamamı aslında Keitae olarak isimlendiriliyor

⁵⁶ Head 1887: 603; Head 1888: 307; Magie 1950: 550; Hild – Hellenkemper 1990: 32. B. Pottier (2005: 458) kentin MS 1. yüzyıl ortalarında MS 36 ve 52 isyanlarından sonra kurulduğundan söz etmektedir. Konu ile ilgili olarak ayrıca bkz. Kurt 2018a: 810 dn. 46.

⁵⁷ Imhoof – Blumer 1902: 415; Hild – Hellenkemper 1990: 301.

⁵⁸ Head 1888: 301; Wilhelm 1894: 3; Hill 1900: lxiii; SNG 1986: no. 574-578.

⁵⁹Hill 1899: 185; Hill 1900: LI.

⁶⁰ Hill 1899: 185; Hill 1900: Lii.

⁶¹Bent 1890: 446; Casabonne 1999: 60; Casabonne 2000: 81.

⁶² Langlois 1861: 179.

⁶³ Smith 1890: 186; Hill 1899: 183.

⁶⁴Jones 1998: 196.

olmalarına rağmen⁶⁵, doğu kesimde yer alan Lalasseis ve Kennatae gibi yerleşimlerde nispeten çok daha uygar kabilelerin giderek daha da gelişmiş bir hal almaları ve ayrı bir topluluk oluşturmaları sonucunda Keitae ismi zamanla batıdaki “barbar” kabileleri karşılar olmuştur⁶⁶. C. Smith, Ketis kelimesinin daha küçük bir alanı ifade edebileceğinden söz etmektedir. Ona göre eğer Kennatae, Kalykadnos Nehri’nin sol kıyısında bulunuyor ise Ketis nehrin sağ yakasında yer almış olmalıdır⁶⁷. W. M. Ramsay ise Ketis’in, Isauria’nın doğusunda yer aldığını ve Kalykadnos Nehri’nin iki kolu (Ermenek ve Hadim Göksuyu) arasındaki bölgeyi kapsadığını ifade etmiştir⁶⁸. T. B. Mitford, Koropissos’un Kestel’e (Dağpazarı) eşitlenmesinden yola çıkarak Mut’un kuzeyinden Sertavul Geçidi zirvelerine kadar uzanan Ketis’in, Kalykadnos Vadisi’nin kuzey kesiminde yer alabileceğini ileri sürmüştür⁶⁹. Buna karşılık P. Pilhofer, Kalykadnos Vadisi’nin bir kısmının Dağlık Kilikia Bölgesi dahilinde yer aldığını ve Ketis’in sözü edilen bölgenin güney kesiminde bulunduğunu savunmaktadır⁷⁰. H. A Ormerod ise Ketis’i ve Ketislileri Anemorium’un kuzey kesimlerine konumlandırmıştır⁷¹.

Ketis ile ilgili ileri bir başka tartışma konusu ise bölge halkının kökenine ilişkindir. Bunlardan birisi Ketis halkının Nuh peygamberin oğullarından Yafet’in oğlu Yavan’a⁷² dayanıyor olabileceği şeklindedir. Eski Ahitte anlatılanlara göre Yavan’ın Elişa, Tarşiş, Kittim ve Dodanim/Rodanim adında oğulları olmuş ve bunlar farklı dil ve kabilelere bölünmüşlerdir⁷³. Bunlardan Yavan-Ionialılar⁷⁴,

⁶⁵ Mitford 1980: 1245; Lewin 1991: 167.

⁶⁶ Jones 1998: 196.

⁶⁷ Smith 1890: 186.

⁶⁸ Ramsay 1890: 364.

⁶⁹ Mitford 1980: 1233.

⁷⁰ Pilhofer 2018: 17.

⁷¹ Ormerod 1924: 198.

⁷² E.A. Tekvin 10: 2-3. Yavan ismi üzerine detaylı çalışmalar yapan O. Casabonne’ye göre Yavan, Ion ile ilişkilidir. Ion kelimesi ise Iawones’ten gelmekte olup, Iawones kelimesi Asur kaynaklarında geçen Yaw(a)anaya kelimesinin Hellenleşmiş bir şeklidir. İsim, Eski Ahit’te geçen Yavan’ın halkına karşılık gelmektedir ve bu isim aynı zamanda Akhamenid kraliyet yazıtlarında zikredilen etnik ve bölgesel bir isim olan Yauna ile uyuşmaktadır. Zira yazara göre Yaw(a)anaya kelimesi, Semitik bir kökene sahip olup, “yi/i =ada sahil” veya “yâm/yom= deniz” (etnik sonek –aya) anlamlarından dolayı deniz halklarına işaret etmektedir, bkz. Casabonne 2004b: 1.

⁷³ E.A. Tekvin 10: 4-5. Ayrıca bkz. Heming 1816: 89, 90.

⁷⁴ Casabonne 2004b: 5.

Elişa-Alašia (Kıbrıs)⁷⁵, Tarşış-Tarsus⁷⁶ ve Dodanim/Rodanim⁷⁷ ise Rodos ile özdeşleştirilmektedir⁷⁸. W.M. Ramsay, sözü edilen her bir kavmin kendi içinde önce kendi dillerine, sonra ailelerine ve sonra da uluslara bölündüğünü ifade etmektedir⁷⁹.

Buradaki eşleştirmelerin hepsinin Akdeniz'in doğu kıyılarındaki yerleşimler ve halklarla ilişkili olduğu dikkat çekici bir unsur olup, çok büyük olasılıkla buradaki Kittim, Dağlık Kilikia'yı ya da en azından bir bölümünü karşılıyor olmalıdır. Zira Kittim'in MÖ III-II. binyıla ait kaynaklarda Qedi/Kode ya da Luwili toplumlari ifade eden Kode olarak çeşitli isimler altında geçtiği düşünülmektedir⁸⁰. Ayrıca Kode adı Roma döneminde Dağlık Kilikia'ya verilen Ketis ismini çağrıştırmaktadır⁸¹. Nitekim W. M. Ramsay da Kittim'in, Kilikia Trakheia'da bulunan Ketis toplumu ile bir tutulabileceğini ifade etmiştir. Ona göre Qedi, çivi yazılı belgelerde zikredilen Quawe ile eşitlenebilir. Yine aynı yazara göre bundan çıkarılabilecek sonuç Luwiler tarafından yerleşim gören Dağlık Kilikia'nın daha sonraki dönemlerde Quawe ve K(i)etis olarak varlığını devam ettirmiş olabileceğidir⁸². O. Casabonne ise Qedi ve K(i)etis yer adlarının, Hatti isminin Luwi hiyeroglifleri ile yazılan ve Anadolu'ları ifade eden bir çeşidi ile ilgili olabileceği görüşündedir⁸³.

⁷⁵ Leupold 1942: 197; Casabonne 2004b: 5.

⁷⁶ Heming 1816: 89; Smiley 1844: 19; Akerman 1956: 46.

⁷⁷ O. Casabonne (2004a: 82), Eski Ahit'te bu kelimenin bazı yerlerde Dodanim, bazı yerlerde ise Rodanim şeklinde ifade edildiğini belirtmekte ve bunun Aramice ile İbrance arasındaki farklılıktan ileri geldiğini düşünmektedir.

⁷⁸ Ramsay 1906: 366; Ramsay 1907: 118; Casabonne 2004a: 82-83; Casabonne – De Vos 2005: 87-88.

⁷⁹ Ramsay 1906: 366.

⁸⁰ Jones 1998: 192; Casabonne 2004a: 84. Konu ile ilgili detaylı bilgi için ayrıca bkz. Casabonne – De Vos 2005: 92.

⁸¹ Casabonne 2000: 81.

⁸² Ramsay 1906: 366; Ramsay 1907: 118, 439 dn. 12; De Vos 2004: 166. Öte yandan önceleri Mısır kaynaklarında Kilikia adının Qedi veya Kode olarak geçtiği kabul edilerek Ketis adının Que'den (^{KUR}Que) türemiş olabileceğine dair görüşler ileri sürülmüştü (Jones 1971: 195; Casabonne 2004a: 85). Ancak bölgenin MÖ II. Bin yıl ve Demir Çağı'ndaki tarihi coğrafyası ile tarihine dair gelişmeleri değerlendiren bazı bilim insanları ise MÖ 16. yüzyılda Kilikia Trakheia'yı kapsayan bölgenin Hilakku olarak isimlendirilirken, Qedi isminin Kilikia Pedias (Ovalık Kilikia) ile bir tutulmuş olduğu gerekçesiyle bu öneriye şüphe ile yaklaşmışlardır (Ünal – Girginer 2007: 247). Ayrıca K(i)etide/K(i)etis'in Demir Çağı ve hatta belki de Akhemenidler dönemindeki Pirindu Krallığı ile ilişkilendirilebileceğine dair görüşler de ileri sürülmektedir (Casabonne 1999: 60; Casabonne 2000: 81; Casabonne – De Vos 2005: 89).

⁸³ Casabonne 2004a: 85. Ayrıca O. Casabonne (2004b: 6) Qedi/Kode kelimesinin Roma döneminde Kilikia Trakheia'ya karşılık gelen bölgede Ketis ya da Kietis adıyla varlığını sürdürmüş olabileceği görüşünün ileri sürmüştür.

Öte yandan Josephus, Yavan'ın oğullarından olan Kittim'den Kethimus olarak söz etmekte olup onun Kethima adasına sahip olduğunu ve bu adanın Kıbrıs olarak adlandırıldığını⁸⁴ bildirmiştir. Ayrıca yazar, bu sebepten dolayı tüm adalar ve deniz kıyılarının çok büyük bir kısmının İbraniler tarafından Kethim olarak adlandırıldığını dile getirmiştir. Hatta Josephus Kıbrıs'ta Kitius adındaki kentin kendi döneminde dahi varlığını sürdürdüğünü ve halkın Grekçe konuştuklarını ancak bu dil kullanılıyor olmasına rağmen Kethim kelimesinin toplumun hatırlarından çıkmadığını ifade etmiştir⁸⁵. Josephus'un yukarıdaki anlatımları arasında yer alan "İbranilerin tüm adalar ve deniz kıyılarının büyük bir kısmını Kethim olarak isimlendirdikleri" şeklindeki ifadesi dikkat çekicidir. Nitekim O. Casabonne de Kittim'in Kıbrıs ve Kilikia'dan Ege sahasına kadar oldukça geniş bir alana lokalize edilebileceğini ileri sürmektedir⁸⁶. Bu bağlamda W.M. Ramsay'ın yukarıda sözü edilen Kittim'i Ketis ile eşitleme önerisi⁸⁷ daha da önem kazanmaktadır. Daha önce de değinildiği üzere Ptolemaios'un sözünü ettiği ve Ketis'e dahil olduğu bilinen Dağlık Kilikia kentlerinden Olba dışında kalanlar sahil kentleridir⁸⁸. Buna ek olarak Josephus'un anlatımlarında geçen Kethima, Kitius ve özellikle Kethimus kelimeleri ile Kittim ve Ketis arasında fonetik bir benzerliğin varlığı da dikkatlerden kaçmamaktadır.

Sonuç

Dağlık Kilikia'nın özellikle MS 1. yüzyıla dair tarihi coğrafyası son derece karmaşık bir durum arz etmektedir. Burada lokalize sorunu olan çok sayıda kent ve bölge söz konusu olup bu bölgelerden birisi de Ketis'tir. Antik edebi kaynaklar başta olmak üzere sikkeler ve yazıtlarda Ketis adına değişik telaffuzlarla rastlanmaktadır. Ancak bu kaynaklar bir bütünlük arz etmemekte her kaynak Ketis adından Dağlık Kilikia'nın belirli bölgeleri veya kentleri ile bağlantılı olarak söz etmektedir. Bu durum da doğal olarak Ketis'in Dağlık Kilikia içerisindeki konumunu ve sınırlarını belirlemeyi güçleştirmektedir.

Dağlık Kilikia'nın kendi içerisinde büyük farklılıklar gösteren coğrafi yapısı bölgenin politik ve etnik yapısında da çeşitlilikleri beraberinde getirmiştir. Hatta Ketis olarak adlandırılan bölge içerisinde bile Olba ve Koropissos gibi iki ayrı

⁸⁴ O. Casabonne ve J. De Vos (2005: 89) bu eşitliğin kesin olmadığını ifade etmektedirler.

⁸⁵ Josep. *Antf.* I: VI.1.

⁸⁶ Casabonne 2004a: 82.

⁸⁷ Ramsay 1906: 366; Ramsay 1907: 118, 439 dn. 12.

⁸⁸ Ptol. V 7. 3 ve 6.

metropolisin varlığı bilinmektedir. Bu da Ketis'in farklı merkezlerden yönetilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Nitekim bölgenin yönetimi Vespasianus tarafından IV. Antiokhos'un elinden alındığı zaman Ketis'te küçük bir bölgenin yönetimi damadı Alexander'e bırakılmıştı.

Maalesef mevcut verilerden Ketis'in bütün Dağlık Kilikia'yı mı yoksa belli bir bölümünü mü karşıladığı konusunda kesin bir sonuca ulaşamamaktadır. Bununla birlikte Dağlık Kilikia'da Ketis dışında Lakanitis, Kennatis, Lalasseis gibi alt bölgelerin varlığı da bilinmektedir. Fakat farklı kaynaklarda söz konusu bölgenin en kuzeydoğu ucunda Koropissos, doğusunda Olba, Ermenek Göksuyu üzerinde Eirenopolis ve Philadelphia ile Batı Dağlık Kilikia kıyısındaki Anemurium'dan Ketis ile ilişkili olarak söz edilmektedir. Bu nedenle Ketis Dağlık Kilikia'nın tamamını karşılamasa bile verimli Göksu vadisinin de içerisinde yer aldığı çok geniş bir kesimini ifade ediyor olmalıydı. A. H. M. Jones'in de belirttiği gibi⁸⁹ Dağlık Kilikia'da yaşayan insanlar çok büyük ihtimalle korsanlığı ve haydutluğu çağrıştıran kötü algısı nedeniyle kendilerini Kilikalı değil de Ketisli olarak adlandırma ihtiyacı duymuş olmalıydılar. Öte yandan yukarıda değinilen Roma dönemi öncesine ait kaynaklarda geçen Kode ve Kittim ile Ketis arasında bir ilişki olup Ketislilerin bölgedeki varlıklarının çok eskiye gittiği öngörüsünde bulunulabilir. O halde Romalılarla mücadele halinde olan bu insanlar Kilikalılar yerine Ketislileri tercih etmekle kendilerinin bölgede Romalılardan daha eski bir geçmişe sahip olduklarını dolayısıyla bölgedeki varlıklarına bir meşruiyet kazandırmayı amaçladıkları da düşünülebilir⁹⁰.

⁸⁹ Jones 1998: 195-196.

⁹⁰ Kurt 2018b: 2 dn. 4.

KAYNAKÇA**Antik Kaynaklar**

E.A. Eski Ahit, *Kitabı Mukaddes*, İstanbul, Kitabı Mukaddes Şirketi, 2012.

JOSEP. *Ant. Flavius Josephus, Antiquitates Judaicae, The Antiquities of The Jews*, (Çev.: H. St. J. Thackeray) London: Harvard University Press, 1957.

PTOL. Ptolemaios, *Geographia, Claudii Ptolemaei Geographia* (Çev.: C.F.A. Nobbe), Lipsiae, 1845.

STRABON *Geographika, Antik Anadolu Coğrafyası* (Çev.: A. Pekman), İstanbul, Arkeoloji ve Sanat yay., 2000.

TACITUS *Annales, The Annals*, (Çev.:A. J. Woodman), Indianapolis/Cambridge, Hackett Publishing Company, 2004.

Modern Kaynaklar

ADAK, M. (2003). "Welche Trachäer Bekämpfte Veranius", *Olba*, VIII, 183-194.

AE L'année Epigraphique.

AKERMAN, J. Y. (1956). *The Numismatic and Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, London: Taylor & Walton, 28, Upper Gower Street.

ALISHAN, L. (1899). *Sisouan ou Armeno-Cilicie, Description Géographique et Historique*, Venise: S. Lazare.

ALKAN, M. – KURT, M. (2017). *Aşağı Akın Isauria Bölgesi'nde Bir Kale Yerleşimi*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat yayınları.

BARRETT, A. A. (1978). "Polemo II of Pontus and M. Antonius Polemo", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 27/3, 437-448.

BAZIN, M. (1991). "Le Pays de Taşeli (Cilicie Trachée: les apports de la géographie actuelle à la compréhension de l'occupation antique", *Anatlia Antiqua*, 1, 242-252.

BEAN, G. E. – MITFORD, T. B. (1970). *Journeys in Rough Cilicia 1964-1968*. Österreichische Akademie der Wissenschaften Phil.-hist. Kl., Denkschriften 102, Ergänzungsbände zu den Tituli Asiae Minoris 3, Wien: Hermann Böhlau Nachf./Graz-Wien-Köln Kommissionsverlag Der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

BORGIA, E. (2017). "Cilicia and the Roman Empire: New Perspectives for the Study of *Provincia Cilicia* and its Romanization", *Studia Europaea Gnesnensia*, Im memoriam Géza Alföldy, Gniezno, Instytut Kultury Europejskiej Uniuersytetu Im. Adama Mickiewicza W Poznaniu.

BORREL, H. P. (1841). "Unedited Autonomous and Imperial Greek Coins", *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, 8, 2-35.

CASABONNE, O. (1999). "Local Powers and Persian Model in Achaemenid Cilicia: A Reassessment," *Olba*, II, 57-66.

CASABONNE, O. (2000). "Notes Ciliciennes", *Anatolia Antiqua*, 8, 89-103.

CASABONNE, O. (2004a). *La Cilicie à l'époque achéménide*, Paris: De Boccard.

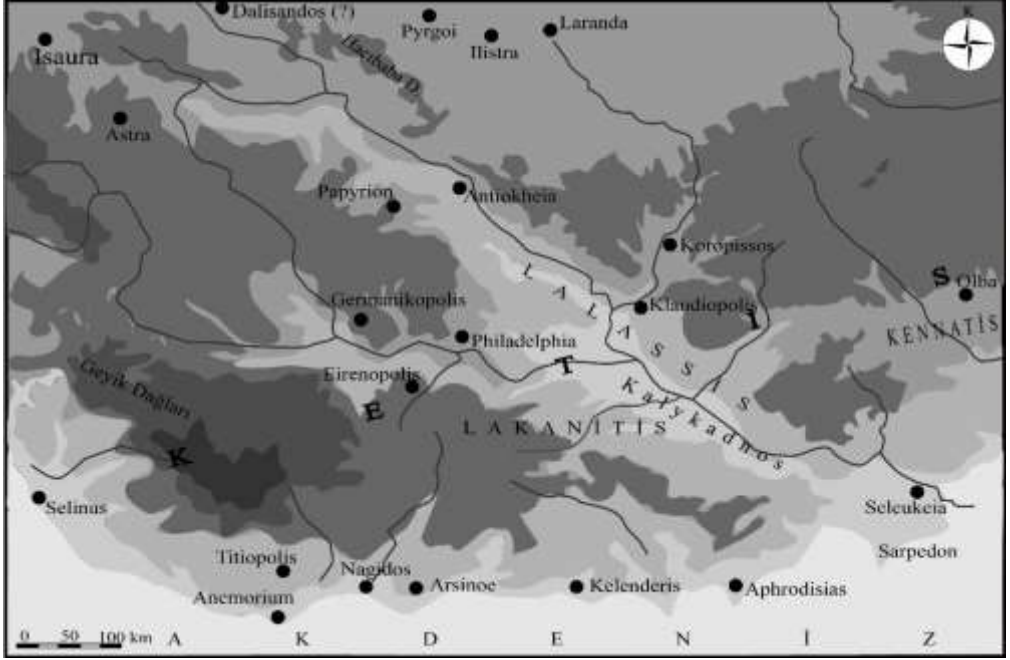
- CASABONNE, O. (2004b). "Rhodes, Cyprus and Sothern Anatolia During the Archaic and Achaemenid Periods: The Ionian Question", *Colloquium Anatolicum*, III, 1-14.
- CASABONNE, O. – De VOS, J. (2005). "Chypre, Rhodes et l'Anatolie méridionale: la question ionienne", *Res Antiquae*, 2, 83-102.
- DAGRON, G. (1978). *Vie et Miracles de Sainte Thècle. Texte Grec, Traduction et Commentaire (Subsidia Hagiographia 62)*, Bruxelles: Société des Bollandistes.
- DESIDERI, P. (1991). "Strabo's Cilicians", *Anatolia Antiqua*, I, 299-304.
- De SOUZA, P. C. (1992). *Piracy in the Ancient World: from Minos to Mohammed, Thesis submitted for the degree of Ph.D. in History, University College.*
- De VOS, J. (2004). "Les mentions des Louvites dans les sources égyptiennes. Qawê, Qode et la Biographie de Sinouhé", *Colloquium Anatolicum*, III, 147-194.
- EVARATT, J. D. (1972). *A Study of the Client Kings in the Early Roman Period*, Durham theses, Durham University.
- FELD, K. (2005). *Barbarische Bürger: Die Isaurier und das Römische Reich*, Berlin - New-York, Walter de Gruyter.
- FORBIGER, A. (1844). *Handbuch der alten Geographie, aus den Quellen bearbeitet*, Leipzig: Verlag von Mayer und Wigand.
- GORDON, A. E. (1952). *Quintus Veranius, consul A.D. 49; A study based upon his recently identified sepulchral inscription*, California: University of California Press.
- HEAD, B. V. (1887). *Historia Numorum; A Manual of Greek Numismatics*, Oxford: Clarendon press.
- HEAD, B.V. (1888). "Germanicopolis and Philadelphia in Cilicia", *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, 8, 300-307.
- HEMING, T. (1816). *An Enquiry Into the Progressive Colonization of the Earth and the Origin of Nations: Illustrated by a Map of the Geography of Ecclesiastical and Ancient Civil History*, London: Printed and Published by William Phillips.
- HILL, G. F. (1899). "Olba, Cennatis, Lalassis", *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society, Third Series*, 19, 181-207.
- HILL, G. F. (1900). *Catalogue of the Greek Coins of Lycaonia Isauria and Cilicia*, London: Printed by Order of the Trustees.
- HILD, F. – HELLENKEMPER, H. (1990). *Tabula Imperii Byzantini: Kilikien und Isaurien*, 5, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Kl. 215, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- HIRSCHFELD, G. (1894). "Anemurion (1)", *Real Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, 1/1, 2182.
- JONES, A. H. M. (1998). *Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford: Oxford University Press.
- JONES, C. P. – HABICHT, C. (1989). "A Hellenistic Inscription from Arsinoe in Cilicia", *Phoenix*, 43, 4, 317-346.

- KAPLAN, D. (2014). "Doğu Dağlık Kilikia'da (Olba Bölgesi) Erken İmparatorluk Dönemi'nde İmar Hareketliliğindeki Durgunluk ve Isodom Kuleler: Dağlık Kilikia-Isauria İsyancıları", *Adalya*, XVII, 69-84.
- KEIL, J. – WILHELM, A. (1915). "Vorläufiger Bericht über eine Reise in Kilikien", *Den Jahreshften des österreichischen archaologischen Institutes*, 18, 5-60.
- KURT, M. (2018a). "MS 4. Yüzyılda Isauria Eyaleti'nin Siyasal ve İdari Yapısı", *Belleten*, LXXXII, 295, 803-829.
- KURT, M. (2018b). "Roma'nın Principatus Dönemi Anadolu Politikaları ve Eyalet Düzenlemeleri Çerçevesinde Dağlık Kilikia Bölgesi", *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 1-16.
- KURT, M. (2018c). "Ermenek Havzası'nın Antik Dönem Tarihi ve Kentleri", *Ermemek Araştırmaları –I Arkeoloji-Sanat Tarihi-Tarih*, editörler: Prof. Dr. Hüseyin Muşmal, Dr. Öğr. Mehmet Ali Kapar, Konya: Palet yayınları, 133-146.
- KURT, M. – BULUT, E. (2019). "Antik Çağda Lykaonia-Isauria Sınır Bölgesi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42, 100-124.
- IMHOOF-BLUMER, F. (1902). *Kleinasiatische Münzen*, Band II, Vienna: Hölder.
- LANGLOIS, V. (1861). *Voyage Dans La Cilicie et Dans Les Montagnes Du Taurus*, Paris: Duprat.
- LENSKI, N. (1999). "Assimilation and Revolt in the Territory of Isauria, from the 1st Century BC to the 6th Century AD", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 42/4, 413-465.
- LEUPOLD, H. C. (1942). *Exposition of Genesis: Volume 1*, Columbus: The Wartburg Press.
- LEWIN, A. (1991). "Banditismo e Civilitas Nella Cilicia Tracheia Antica e Tardoantica", *Quaderni storici*, Nuova Serie, Scambi e identità culturale: la Cilicia, 26/76 (1), 167-184.
- MACKAY, T. S. (1968). *Olba in Rough Cilicia*, Submitted to the Faculty of Bryn Mawr College in partial fulfillment of the requirements for the Degree of Doctor of Philosophy, Bryn Mawr College, University Microfilms, Inc. Ann Arbor, Michigan.
- MAGIE, D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor, To the End of the Third Century After Christ*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- MITFORD, T. B. (1980). "Roman Rough Cilicia", *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II, 7/2, 1230-1257.
- OGIS *Orientalis Graeci Inscriptiones Selectae Supplementum Sylloges Inscriptionum Graecarum*, ed. Wilhelmus Dittenberger, Volumen Altertum, Apud S. Hirzel, Lipsiae 1905.
- OPELT, I. – KIRSTEN, E. (1989). "Eine Urkunde Der Gründung Von Arsinoe in Kilikien", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 77, 55-66.

- ORMEROD, H. A. (1924). *Ormerod, Piracy in the Ancient World, An Essay in Mediterranean History*, Liverpool: The University Press of Liverpool.
- PILHOFER, P. (2018). *Das frühe Christentum im kilikisch-isaurischen Bergland: Die Christen der Kalykadnos-Region in den ersten fünf Jahrhunderten*, Berlin/Boston: Walter de Gruyter.
- POTTIER, B. (2005). "Banditisme et révolte en Isaurie au IVe et Ve siècles vus par les Isauriens eux-mêmes. La Vie de Saint Conon", *Mediterraneo Antico, economie, società, culture*, 8/2, 443-476.
- RAMSAY, W. M. (1890). *The Historical Geography of Asia Minor*, Royal Geographical Society, Supplementary Papers IV, London: John Murray, Albemarle Street.
- RAMSAY, W. M. (1906). "Tarsus, The River and the Sea IV", *The Expositor*, Seventh Series, 1/4, 353-369.
- RAMSAY, W. M. (1907). *The Cities of St. Paul Their Influence on His Life and Thought the Cities of Eastern Asia Minor*, London: Hodder and Stoughton.
- RAMSAY, W. M. (1917). "Studies in the Roman Province Galatia: I. The Homanadeis and the Homanadensian War", *The Journal of Roman Studies*, 7, 229-283.
- RAMSAY, W. M. (1965). *A Historical Commentary on St. Paul's Epistle to the Galatians*, Michigan: Baker Book House Grand Rapids
- RÉMY, B. (1989). *Les carrières sénatoriales dans les provinces romaines d'Anatolie au Haut-Empire (31 av. J.-C. - 284 ap. J.-C.) (Pont-Bithynie, Galatie, Cappadoce, Lycie-Pamphylie et Cilicie)*, Préface d'André Chastagnol, Istanbul: Institut Français d'Études Anatoliennes-Georges Dumézil, *Varia Anatolica*, 2, 1-424.
- ROUGÉ, J. (1966). "L'Histoire Auguste et l'Isaurie au IVe Siècle", *Revue des études anciennes*, LXVIII, 3-4, 282-315.
- RUGE, W. (1905). "Eirenopolis", *Real Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, V/1-2, 2135.
- RUGE, W. (1910). "Germanikopolis", *Real Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, VII/1, 258.
- RUGE, W. (1921a). "K(i)etis", *Real Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, XI/1, 380-381.
- RUGE, W. (1921b). "Kelenderis (2)", *Real Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, XI/1, 138.
- RUGE, W. (1921c). "Kennatis", *Real Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, XI/1, 171.
- RUGE, W. (1923). "Selinus (11)", *Real Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, II A/2, 1308-1309.
- RUGE, W. (1924a). "Lalasis", *Real Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, XII/1, 535.
- RUGE, W. (1924b). "Lakanitis", *Real Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, XII/1, 519.
- SARAÇOĞLU, H. (1989). *Akdeniz Bölgesi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

- SHAW, B. D. (1990). "Bandit Highlands and Lowland Peace: The Mountains of Isauria-Cilicia", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 33/2, 199-233.
- SMILEY, T. T. (1844). *Scripture Geography; or a Companion to the Bible: Being a Geographical*, Hartford: J. Seymour Brown.
- SMITH, C. (1890). "Site of Olba", *The Classical Review*, IV, 185-186.
- SNG *Sylloge Nummorum Graecorum*, Switzerland I Levante-Cilicia, Credit Suisse Berne, Numismatic Department, 1986.
- STEIRNON, D. – STEIRNON, L. (1984). "Germanicopolis", *Dictionnaire D'Histoire Et De Géographie Ecclésiastiques*, 20, 960-964.
- SYME, R. (1995). *Anatolica Studies in Strabo*, Oxford: Clarendon Press.
- SULLIVAN, R. D. (1979). "King Marcus Antonius Polemo", *The Numismatic Chronicle* (1966-), Seventh Series, 19 (139), 6-20.
- TALBERT, R. J. A. (2000). *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, Princeton University Press.
- ÜNAL, A. – GİRGINER, K. S. (2007). *Kilikya-Çukurova İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemi'ne Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya*, Tarih ve Arkeoloji, İstanbul: Homer Kitabevi.
- WILHELM, A. (1894). "Kietis zu Tacitus und Josephus", *Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn*, Archaologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, 17, 1-6.
- ZOROĞLU, L. (1994). *Kelenderis I Kaynaklar, Kalıntular, Buluntular*, Ankara: Dönmez Ofset Basımevi.

EKLER

EK 1: Dağlık Kilikia ve Ketis Bölgesi

JEOTURİZM ÖZELLİKLERİYLE YER KÖPRÜ ŞELELELERİ

YER KÖPRÜ WATERFALLS WITH GEOTURİZM FEATURES

Akif AKKUŞ*
Ali MEYDAN**

ÖZET

Jeoturizmi, yeryüzünün geçmişinde ve halen devam eden değişim ve sürekliliğin algılanabilmesi, doğal ve jeolojik mirasın korunması, bu mirasın turizme kazandırılmasına odaklanan, genellikle korunan alanlar, jeoparklar ve farklı kaynak değerlere sahip alanlarda gerçekleştirilen bir turizm türü olarak ele almak mümkündür. Günümüzde birçok ülkede farklı kaynak değerleriyle ön plana çıkan bu alanlar koruma statüleriyle de korunarak ve peyzaj çalışmaları ve görsel öğelerle de desteklenerek alternatif turizm kapsamında değerlendirildiği görülmektedir. Jeoturizm alanları aynı zamanda çevre bilinci ve doğa farkındalığının genç nesillere kazandırılabilmesi, doğa eğitimi faaliyetlerinin gerçekleştirilebileceği, ekonomik faaliyetlerin de sürdürülebileceği alanlar olarak düşünülmelidir. Bu alanlar bilimsel ve eğitim açısından önemli olduğu kadar kültürel ve turizm değerlerine de sahiptir.

Türkiye'nin önemli karstik alanlarından Taşeli platosunda karstlaşmanın etkisiyle pek çok karstik şekli bir arada görmek mümkündür. Bu karstik alanlar eğitim, bilim ve kültürel anlamda ele alınabilir. Bu şekillerin en önemlilerinden birisi de şelalelerdir. Taşeli platosunda ikisi de Göksu nehrinin kolları üzerinde yer alan Yer Köprü şelaleleri bulunur. Birisi Mersin'in Mut ilçesinde, diğeri Konya'nın Hadim ilçesinde oluşum özellikleri açısından benzerlik gösteren iki şelale yer almaktadır.

Bu araştırmada Yer Köprü Şelaleleri oluşum özellikleri, jeoturizm potansiyelleri ve turizm ve sosyal faaliyetlerin geliştirilmesindeki önemleri, yerel

* Prof. Dr. Hasan Kalyoncu Üniversitesi Eğitim Fakültesi, akif.akkus@hku.edu.tr

** Prof. Dr. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Eğitim Fakültesi, alimeydan01@gmail.com

ekonomi ve yerel ekonominin geliştirilmesindeki önemleri ile ele alınmasının yanı sıra jeolojik, bilimsel ve jeomorfolojik özelliklerinin analizi ile sürdürülebilir turizm açısından değerlendirilmesinin yapılması amaçlanmıştır. Ayrıca ülkemizde bir çok alanda jeoturizm objesi olarak korunan alanlar içinde yer alan bu tür alanlara yer köprü şelalelerinin de dahil edilmesi için kaynak değerleri ortaya konulacaktır.

ABSTRACT

It is possible to consider geotourism as a type of tourism that is realized in protected areas, geoparks and areas with different source values, focusing on the perception of the change and continuity in the history of the earth and the ongoing, conservation of natural and geological heritage, and the introduction of this heritage into tourism. It is seen that these areas, which come to the forefront with different resource values in many countries, are evaluated within the scope of alternative tourism by being protected by their protection status and supported by landscape works and visual elements. Geotourism areas should also be considered as areas where environmental awareness and nature awareness can be gained to young generations, nature education activities can be carried out and economic activities can be sustained. These areas have cultural and tourism values as well as scientific and educational values

Turkey's most important karst areas Taşeli possible to see many karst plateau in the form of a combination with the effect karstification. These karstic areas can be studied in terms of education, science and culture. One of the most important of these forms is waterfalls. On Taşeli Plateau there are Yer Köprü waterfalls, both on the tributaries of Göksu River. One is located in the Mut district of Mersin and the other in the Hadim district of Konya.

In this study, it is aimed to evaluate the formation characteristics of Yer Köprü Waterfalls, geotourism potentials and their importance in the development of tourism and social activities, their importance in the development of local economy and local economy, as well as the evaluation of geological, scientific and geomorphological features in terms of sustainable tourism. In addition, resource values will be introduced for inclusion of ground waterfalls in such areas, which are located in protected areas as geotourism objects in many areas in our country.

Çok geniş bir alan kaplayan Taşeli platosu, jeolojik ve jeomorfolojik özellikleri, karstik yapısı, bitki örtüsü özellikleri, yerleşme, ekonomik ve kültürel özellikleriyle kendine has bir yapı taşımaktadır. Taşeli platosu denilince ilk akla gelen husus ise jeolojik ve jeomorfolojik özelliklerini oluşturan karstik yapı ve bu yapı sonucunun bütün diğer faktörlere etki etmesidir. Karstik yapı, yağışın derinlere sızmasına sebep olurken, bu durum bölgenin Türkiye'nin en az nüfuslu yerlerinin başında gelmesine sebep olmuştur. Akarsu boylarındaki ya da kıyıdaki küçük ovalarda ya da polyelerde kısmi olarak yerleşme görülmekte, Sarıkeçili Yörükleri de mevsimsel olarak kıydan, dağların yüksek kesimlerine doğru hareketli bir yaşam sürmektedirler. Nüfusun ve ekonomik faaliyetlerin azlığı ise bir yandan az bilinen bir yer olmasında, diğer yandan da Türkiye'nin en bakir alanlarından birisi olarak kalmasında etkili olmuştur denilebilir.

Türkiye'nin en seyrek nüfuslu bölgesi olan Taşeli platosunun genel jeomorfolojik özellikleri, insanın mekandan faydalanma şekillerini ve ne şekilde kullandığını da ya da insan-mekan ilişkisini de en güzel şekilde ortaya koyması bakımından önemlidir. Yer köprü şelalesinin yer aldığı Hadim çevresi ortalama 1500 m. ve üzerindeki yükseltisiyle yüksek bir plato sahası görünümündedir. Bu bakımdan genel olarak Taşeli platosu, özellikle Hadim ve Yerköprü şelalesi kalkerli yapısı ve topografik özellikleriyle arızalı jeomorfolojik ünite özellikleri belirgindir. Plato yüzeyindeki litolojisi, Türkiye'nin önemli karstik yapıları alanlarından birisini oluşturması bakımından karakteristiktir.

Yer Köprü Şelalesinin sınırları içinde yer aldığı Hadim, Orta Toros Kuşağı içerisinde yer almakta ve otokton Geyikdağı ile allokton Bozkır, Bolcardağı ve Aladağ birlikleri kapsamındaki Hadim napları yüzeylendiği bir bölge olarak görülmektedir. Bu tektonik dilimlerden her biri, çok farklı paleocoğrafik ortamları karakterize eden stratigrafik istifleri kapsar. Erken-Orta Kambriyen'de Hadim yöresi, dolomit-dolomitik kireçtaşı-biyoklastik kireçtaşı yapıllı karbonatların çökeldiği sığ bir denizle kaplıdır. Bölge Geç Kambriyen-Ordovisiyen sürecinde, konodontlu ve graptolitli pelitik sedimentler içeren, denizel kırıntılıların çökeldiği bir havza konumundadır. Geç Devoniyen-Karbonifer döneminde bol fosilli, karbonat ara katlı kırıntılı birimlerin çökeldiği sığ denizel ortam şartları gözlenmektedir. Permian'de resifal, lagüner sığ karbonat şelfi durumunu koruyan yörede, Erken Triyas stromatolitli-oolitli sığ karbonatlar ile başlar ve üste doğru killi kireçtaşı-marn-şeyl fasiyeslerine geçilir. Kuzey bölümde olasılıkla Erken-Orta Triyas'da kumlu-çamurlu metaolistostromal bir topluluk gelişmişken; bölgenin güney bölümünde Orta Triyas'da kumlu, killi, karbonatlı litofasiyeslerin birbirleriyle ardalandığı tipik fliş istifleri şekillenmiştir. Bu fliş döneminin

ardından Erken Kimmeriyen orojenik fazı ile kıvrımlanıp yükselen bölgede, Liyas-Dogger karasal-yarı karasal molasik kırıntılı çökellerle; Malm-Erken Kretase ise sığ ve duraylı şelf karbonatları ile temsil edilir. Geç Kretase'de duraysızlaşmaya başlayan sözkonusu karbonat platformunda Senoniyen'de çörtlü ve killi karbonatlar ile kırıntılı ardaalanmasından oluşan pelajik ritmik serilerin gelişimi izlenir. Bölgede Geç Senoniyen-Erken Paleosen sürecinde oluşmuş farklı bir jeolojik topluluk ise, dalma-batma zonlarına özgü ofiyolitik melanjdır. Paleotektonik dönemde evrimini en son tamamlamış olan stratigrafik ünite Lütesiyen kayalarıdır. Lütesiyen birimleri altta bol mikrofosilli resifal karbonatlarla başlar. Daha sonra pelajik nitelikli kumlu-çamurlu kırıntılılardan yapıli fliş fasiyesine geçen Lütesiyen istifleri, en üstte vahşi fliş fasiyesi ile son bulur. Üst Lütesiyen-Oligosen birimleri inceleme alanında görülmez. Bu süreç bölgede kıvrılma-yükselme-naplaşma-aşınım dönemidir. Geç Eosen-Oligosen sürecinde allokton topluluklar (Bozkır, Bolkardağı ve Aladağ birlikleri) kuzeyden güneye doğru devinerek önce göreceli otoktona (Geyikdağı Birliği), daha sonra da alloktonlar bir birleri üzerine bindirmişlerdir (Turan, Kurtman ve Seymen, 2007).

Taşeli Platosu, ülkemizin en geniş karstik platolarından biridir ve genel itibariyle yatay ve yataya yakın tabakalı bir durum arzetsede de, jeomorfolojik yapısı sebebiyle sınırlı, ancak; sayıları binleri aşan küçük çaplı çukurluklar içerisinde bazı düzlükler barındırmaktadır. Bu düzlükler başta polye olmak üzere, uvala ve dolin tabanlarına karşılık gelmektedir. Platonun hem tektonik durumu hem de yüzeyin karbonatlı kayaçlardan meydana gelmiş olması, plato yüzeyinde önemli büyüklükte sayılabilecek ova veya havza gibi çukurlukların oluşmasını engellediği gibi plato yüzeyinde vadilerin meydana gelmesini de sınırlandırmıştır. Bu özellik platonun batı kesimlerini oluşturan yüksek yapısal plato sahasında çok karakteristiktir (Siler ve Şengün, 2014).

Taşeli platosu ve Hadim çevresinin bitki örtüsü bölgenin jeomorfolojik ve iklim özellikleriyle uyumlu olarak gelişme gösteren Akdeniz flora kuşağının özelliklerini göstermektedir. Özellikle yüksek kesimlerdeki vadi tabanı gibi korunaklı alanlarda maki elemanlarına rastlanmakla birlikte, buralardaki küçük alüvyon ovalar yerleşme ve tarım imkanları oluşturması açısından antropojen etkiye maruz kaldığından dolayı kültür bitkilerine daha çok rastlanmaktadır. Yüksek yerler ve engebeli arazide ise yükseklikle doğru orantılı olarak sedir, karaçam, ardıç topluluklarına rastlanmaktadır.

Yerleşme özellikleri açısından Orta Toros kuşağında yer alan Taşeli platosu, kalkerli yapısı ve topoğrafik özellikleri ile çevresine göre oldukça farklı bir

jeomorfolojik ünite özelliklerine uygun bir yapı göstermektedir. Bu bölge 1500 m'den yüksek kesimlere karşılık gelen plato sahasıdır. Tümüyle karstlaşma süreçlerinin etkin olduğu bu alanda karstik topoğrafya egemen morfolojiyi oluşturmaktadır. Sahanın yüksekliği ve karstik süreçlerin doğurduğu arızalı topoğrafya, buralarda insan faaliyetlerini büyük ölçüde sınırlandırmıştır. Bu nedenle, belli alanlarda ve bazı faaliyetlere imkân tanıyan bu özel coğrafya Türkiye'nin en seyrek nüfuslu sahalarından biri olmuştur. Tarım alanlarının azlığı, su kaynaklarının yetersizliği ve ulaşımın zorluğu jeomorfolojik özelliklerin neden olduğu başlıca problemlerdendir. Bu sebeple, plato üzerindeki nüfus ve yerleşme geçici karakterdir. Araştırma alanında yerleşme özellikleri de büyük ölçüde doğal şartların etkisi altındadır (Siler ve Şengün, 2014). Akarsu boylarındaki ya da kıyıda küçük ovalarda ya da polyelerde kısmi olarak yerleşme görülmekte birlikte nüfus oldukça azdır.

Alanın kültürel özellikleri de doğal özellikleriyle uyumlu olarak yüzyıllardan beri Sarıkeçili Yörüklerinin mevsimsel olarak kıyıda, dağların yüksek kesimlerine doğru hareketli bir yaşam sürmesine dayalı olarak gelişen konar-göçer yaşam özellikli bir kültürel yapısı vardır. Ancak akarsu boyu ve polye ovalarındaki yerleşimlere bağlı olarak meyve-sebze üretimi ve bağcılık faaliyetlerine dayalı bir kültür de gelişmiştir.

Yeryüzü şekillerinin oldukça engebeli ve ulaşımın zor olması, bir yandan da doğal güzelliklerin ve kültürel özelliklerin izole olarak kalmasını sağlamış, hem doğası, hem kültürü turizm açısından da özgün değerler sunmaktadır. Son yıllarda turizmdeki deniz, kum, güneş üçlemesinden hızla çıkılmasının ve farklı alternatifler aranmasının bir sebebi de Türkiye'nin bu imkanları sunabilecek sayısız imkanlar tanınmasındandır. Jeolojik ve jeomorfolojik özelliklere bağlı gelişen jeoturizm aktiviteleri de bu olgulardan bir tanesidir. Kandemir ve Köroğlu'na (2017) göre jeoturizm, doğa korumacılığı ile birlikte doğa eğitiminin de yapılabildiği, ekonomik gelir sağlanabilen, son yıllarda hızla yaygınlaşan sosyal bir faaliyet türüdür. Jeolojik kaynak değerler (Jeositler) bilimsel ve eğitimsel değer taşımaları yanında görsel ve kültürel değere de sahiptir. Yerbilimleri açısından önemli olan ve korunması gereken bu kaynak değerler iyi bir planlama ile değerlendirilerek jeopark alanlarına dönüştürüldüğünde sosyo-ekonomik kalkınmaya katkı sağlayabilecek doğal oluşumlardır.

Taşeli platosunun en önemli jeoturizm potansiyeli oluşturan doğal oluşum Yer Köprü Şelaleleridir. Hadim'de bulunan Yerköprü şelalesi, Konya güneyindeki Yerköprü civarındaki Göksu ırmağının kenarında gelişmiş tufa kaynaklı oluşumdur. Tufa oluşumlarının başladığı karstik alandaki vadiye iki farklı sistemde su boşalımı gerçekleşmektedir. Bunlardan ilki fay hattından çıkan

Karasu kaynağı, ikincisi ise ana vadiden karstik boşluklar vasıtasıyla gelen Göksu nehrine ait sulardır. Bölgede karbonatça zengin Karasu kaynağı yüzeyden vadiye boşalırken, Göksu nehrine ait kaynak ise şelalenin alt kesimine yakın bir alandaki karstik bir boşluktan gelmektedir. Her iki su kaynağı da şelale içerisinde karışarak vadi boyunca akmaktadırlar. Suların kimyasal özellikleri sonucunda tufa oluşumlarının Karasu kaynağı ile ilişkili olduğu belirlenmiştir (Mert, 2014).

Taşeli platosunun Aladağ bölgesinde yer alan Yerköprü Şelalesi I. Derece Doğal Sit Alanı hüviyetindedir. Alüvyon üzerinde oluşan tufaların daha sonra bir bölümünde gerçekleşen çökme ve alttaki alüvyonların aşınarak bir köprü halini almasından dolayı bu adı almıştır. Ayrıca Göksu Nehri'nin kollarından gelen suyun bu köprü'nün altından akması da özelliğini oluşturması açısından önemlidir. Başka bir kaynaktan çıkan suyun köprü'nün çıkış noktasında belli bir yükseklikten aşağıya düşmesiyle de dere yatağından gelen su ile birleşmektedir.

Yer Köprü Şelaleleri ve çevresinin sahip olduğu jeoturizm özelliklerini, kaynak değerleri açısından önemli turizm merkezlerinden birisi olmaya aday bir oluşum özelliği göstermektedir. Jeoturizm, herhangi bir alanın geçmişinde ve halen devam eden değişim ve sürekliliğin algılanabilmesine imkan sağlayan, doğal ve jeolojik mirasın korunması, bu mirasın turizme kazandırılmasına odaklanan, genellikle korunan alanlar, jeoparklar ve farklı kaynak değerlere sahip alanlarda gerçekleştirilen bir turizm türüdür. Günümüzde birçok ülkede farklı kaynak değerleriyle ön plana çıkan bu alanlar koruma statüleriyle de korunarak ve peyzaj çalışmaları ve görsel öğelerle de desteklenerek alternatif turizm kapsamında değerlendirildiği görülmektedir. Jeoturizm alanları aynı zamanda çevre bilinci ve doğa farkındalığının genç nesillere kazandırılabileceği, doğa eğitimi faaliyetlerinin gerçekleştirilebileceği, ekonomik faaliyetlerin de sürdürülebileceği alanlar olarak düşünülmelidir. Bu alanlar bilimsel ve eğitim açısından önemli olduğu kadar kültürel ve turizm değerlerine de sahiptir. Yer Köprü şelalesi de hem kaynak değerleri hem de bu kaynak değerlerin bilimsel ve eğitim amaçlı kullanılabilmesine imkan tanıyan doğal güzelliklerden birisidir.

Yılmaz'a (2003) jeoturizm; jeolojik mirasın korunması, yer yuvarının geçmişini yansıtan izleri ve bu kaynak değerlerinin turizme kazandırılmasına odaklanan, çoğunlukla korunan alanlar ve jeoparklar içinde gerçekleştirilen alternatif bir turizm türüdür. Birçok ülkede, doku veya doğal güzellikleriyle ön plana çıkan jeolojik miras alanları çok iyi korunarak ya da bazı görsel ilaveler ve peyzaj çalışmaları ile alternatif turizm kapsamında değerlendirilmektedir (Yılmaz, 2013). Alternatif turizmi teşvik amacıyla, Turizm Bakanlığı tarafından

turizmin çeşitlendirilmesini, turizmin tüm yıla yayılması ve ülke geneline yaygınlaştırılmasını, çevreye ve kültürel değerlere duyarlı turizm olgusunun yerleştirilmesini, yerel yönetimler ve halkın turizm ile ilgili kararlara katılmasını sağlayacak alternatif turizm projelerine hız verilmiştir (Erdoğan, 2003)

Yeryüzünün negatif iyon açısından en zengin yerlerinden olan şelaleler insanların rahatlamasını ve peyzaj açısından inanılmaz bir görsel yakalamasını sağlaması açısından önemli turizm alanlarından sayılır. Doğada şelalelerde, dağ başlarından, ormanlarda, deniz kıyılarında yüksek olan negatif iyon insanın fizyolojisini olumlu yönde etkileyerek buraların turizm özelliği kazanmasını da sağlar. Bu durum bir görsel yada doğal güzellik değeri olduğu kadar insanın fizyolojisiyle de doğrudan alakalı bir çekim merkezidir.

Hadim ve yakın çevresi bir yandan sahip olduğu doğal güzellikleri ile bir yandan da yakın çevresinde bulunan Sarıveliler, Taşkent, Başyayla ve Ermenek, Mu gibi yerleşim yerleri ile beraber entegre bir doğal ve jeoturizm bölgesi özelliği taşımaktadır. Bu durum Alanya'ya yapılan yeni yol ile birlikte Alanya üzerinden sahil turizmi ile entegre edilmesine imkan tanıyan kaynak değerleriyle de ön plana çıkmaktadır. Bölgenin nüfusunun ve ekonomik faaliyetlerinin azlığı bir yandan az bilinen bir yer olması sonucunu doğururken, bir yandan da Türkiye'nin en bakir alanlarından birisi olarak kalmasında etkili olmuştur.

Sonuç ve değerlendirme

Türkiye'nin en az nüfuslu alanlarından birisi olan Taşeli Platosu ve çevresinde bu özelliğin ana nedeni jeolojik ve jeomorfolojik özellikler olarak görülebilir. Platonun genel jeolojik yapısı Paleozoik'ten bu yana farklı zamanlara ait araziler ve formasyonları bünyesinde barındırır da Plato yüzeyini oluşturan Jura ve Tersiyer yaşlı karstik alanlar, karstlaşmanın da etkisiyle kendine has bir arazi yapısı oluşturmuştur. Bu yapı bir yandan yağışların az olması bir yandan geçirgenlik özelliğiyle, yağışın neredeyse yüzeysel akışa hiç geçmeden derinlere indiği ve su kaynaklarının olmayışından dolayı yerleşim ve insan faaliyetlerinin yok denecek kadar az olduğu bir bölge olmasını sağlamıştır. Nüfus ve insan faaliyetlerinin azlığı yer yer konar-göçer hayvancılık, yer yer de akarsu boylarında ya da polye ovalarında sınırlı ölçüde tarımsal üretime imkan vermektedir.

Bütün bu özelliklerin yanı sıra, Yer Köprü gibi doğal anıt niteliğindeki bir şelale oluşumu ve tufalar, akarsu boyu yerleşim ve ekonomik faaliyetleri, konar-göçer yörük kültürü, eski meskenlerin taş konut mimarisi, farklı jeolojik zamanlara ait oluşumlar görülmeye değer turizm özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Erdoğan N. (2003). *Çevre ve Ekoturizm* (editör: N. Erdoğan). Ankara: Erk Yayınları
- Kandemir, R. ve Köroğlu, F. (2017). Jeoturizm: Sürdürülebilir Turizme Doğu Karadeniz Bölgesinden Örnekler. Dokap Bölgesi Uluslararası Turizm Sempozyumu, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon
- Kazancı, N. (2010). Jeolojik Koruma; Kavram ve Terimler. Ankara: Jeolojik Mirası Koruma Derneği yayını
- Mert, M. (2014). Yerköprü Şelalesi (Hadim, Konya) ve Yakın Çevresindeki Güncel Tufa Oluşumlarının Sedimantolojisi. Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Siler, M., ve Şengün, M. T. (2014). Taşeli Platosunda (Anamur-Ermenek Arası) Jeomorfolojik Özelliklerin İnsan Faaliyetlerine Etkisi. *TUCAUM VIII. Coğrafya Sempozyumu*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
- Turan, A., Kurtman, F., Seymen, İ. (2007). Toroslar'da Hadim Bölgesinin Paleotektonik Dönem Jeolojik Evrimi. *Selçuk Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*. c. 23, s.1-2, 115-130
- Yılmaz, E. (2013). Jeolojik Oluşumların Kültür Varlıkları Açısından Değerlendirilmesi ve Turizme Kazandırılması: Pamukkale örneği, Uzmanlık Tezi, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara.

FOTOĞRAFLAR

Yeni bir duvar üzerinde gelişen tufa özellikleri, doğal çimento özelliği göstermektedir.

Şelale yakınındaki köprü, şelale manzarasını daha iyi görmek açısından faaliyettedir.

Şelale çevresinin kültürel amaçlı ve piknik için kullanılması için yeni düzenlemeler yapılmıştır.

Şelaleden akan su farklı dönemlerde farklı debilerdedir.

Şelale kendine has bir ekosistem oluşturmuştur, yakın çevresi ise piknik amaçlı düzenlenmektedir.

Şelale çevresi zaman zaman bilimsel amaçlı aktivitelere ev sahipliği yapmaktadır.

ANTİK KAYNAKLARDA TAŞELİ COĞRAFYASI

TASELI GEOGRAPHY IN ANCIENT SOURCES

Nuriye KÜLAHLI*

ÖZET

Taşeli kuzeyde Konya İkonium ile Karaman Laranda; güneyde Alanya, Gazipaşa, Anamur (Anemurium) , Gülnar, Bozyazı, Aydıncık; doğuda Silifke (Seleukeia) ile Mut (Klaudiopolis) ilçelerinin batısından Alanya burnuna kadar yer alan “Orta Toroslar’a” verilen addır. Taşeli’nin merkezinde Sarıveliler, Ermenek (Germanikopolis) ve Başyayla ilçeleri bulunmaktadır. Yüksek ve dağlık olan bu bölge Antik Çağ’da “Dağlık Kilikya” olarak isimlendirilmiş olup günümüzde Taşeli adını almıştır. Akdeniz iklimi görünen platoda, dağlık topografyasından ötürü nüfus azdır. Buna rağmen, Taşeli Platosu, güzergâhları bakımından antik dönemlerde büyük bir öneme sahip olmuştur.

Bu çalışmada, antik kaynaklarda Taşeli Platosu’nun (Dağlık Kilikya) coğrafi yapısı hakkında antik çağ yazarlarının vermiş oldukları bilgiler ele alınmaya çalışılmıştır. Yeterli arkeolojik çalışma yapılamamış olan bu bölgede antik çağ yazarlarının vermiş olduğu bilgiler bölge tarihi ve turizmi açısından önem teşkil etmektedir. Gerekli yüzey araştırmaları yapıldığında bölge tarihi adına daha çok bilgiye ulaşmak mümkün olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Taşeli Coğrafyası, Güzergâh, Antik Dönem

* Selçuk Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu İngilizce Öğretim Görevlisi, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Doktora Öğrencisi. nuriye.kulahli@selcuk.edu.tr. Katkılarından dolayı Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Sayın Prof. Dr. Mehmet KURT’A şükranlarımı sunuyorum.

ABSTRACT

Taseli is the name of “Middle Taurus” neighbouring Konya (Ikonium) and Karaman (Laranda) on the north; Alanya, Gazipaşa, Anamur (Anemurium), Gülnar, Bozyazı, Aydıncık on the south; from the west of Silifke (Seleuceia) and Mut (Klaudiopolis) to Alanya foreland on the east. On the center of Taseli, there are Sariveliler, Ermenek (Germanicopolis) and Başyayla Districts. This high and mountainous region was called “Rough Cilicia” and today it is named as “Taseli”. Having Mediterranean climate, Taseli has a low population due to its mountainous topography. However, Taseli Plateau had an importance in ancient periods in terms of its routes.

In this study, the data that the ancient writers have told in ancient sources about the geographical structure of Taseli Plateau (Rough Cilicia) have been tried to be discussed. There is a lack of archaeological studies in his region, so the data of these writers has an importance for the history and tourism of the region. When the necessary surface studies are carried out, it will be possible to get the further information about the history of the region.

Keywords: Taseli Geography, Route, Ancient Period

GİRİŞ

Kilikya adı verilen coğrafya Antik Çağ’da medeniyetlere göre farklı bölgeleri temsil etmektedir. Antik Yunanlar, Kilikya Pylai “*Kilikya Geçitleri*”¹ olarak adlandırdıkları Gülek Geçiti’nden sonraki alana Kilikya adını vermişlerdir. Bu alan, Kilikya Pedias “*Ovalık Kilikya*” ve Kilikya Trakheia “*Dağlık Kilikya*” olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır. Antik yazar Strabon bu iki bölgenin birbirinden farklı özelliklerini detaylıca anlatmaktadır². Ovalık Kilikya günümüzde Çukurova coğrafyasına denk gelirken, Dağlık Kilikya Çukurova’nın batısında bulunan Toros Dağları’nın eteğindeki kayalık bölgeyi kapsamıştır. Doğusunda Ovalık Kilikya ve batısında günümüzde Antalya Ovası ile eşitlenen Pamphylia Bölgesi bulunmaktadır. Bölgenin kuzeyinde Isauria bölgesi yer almakta ve bu dönemde Kilikya ve Isauria kelimeleri ayrı yerleri temsil etmektedir³. Ancak Romalılar için Kilikya denilen bölge Yunanlıların tanımladığı bölgeden farklı bir coğrafyayı kapsamaktadır. Kilikya Trakheia adı “*Cilicia Aspera*” olarak kullanılmaya

¹ Detaylı bilgi için, bkz. Ramsay,1890: 27-29.

² Strabon, XIV.5.

³ Shaw, 1990: 201; Lenski,1999: 41.

başlamış ve sınırların sürekli değişmesi sonucunda Kilikya coğrafyası nihayetinde Likya, Pamphylia ve Dağlık Kilikya'yı içine alan bölge olarak kabul edilmiştir⁴.

Kilikya'nın iki bölüme ayrılması tamamen farklı coğrafi yapıları ile ilgilidir. Ovalık Kilikya, etrafındaki dağlardan ve üç büyük ırmak ile sulanan verimli, büyük bir oavadan oluşmaktadır. Dağlık Kilikya ise denize doğru devam eden bir dağ sırasından oluşmakta ve bu dağ kütesinin içinden bölgenin önemli bir ırmağı olan Kalykadnos (Göksu)⁵ geçmektedir. Ovalık Kilikya tarım ürünleri ve tekstil endüstrisi için gerekli keten hammaddesi bakımından zengin bir bölge iken Dağlık Kilikya sadece kerestecilik yönü ile öne çıkmıştır⁶. Son olarak, Ovalık Kilikya antik çağın en önemli ticaret yollarından biri üzerinde iken Dağlık Kilikya coğrafi konumu dolayısıyla komşusuna oranla temel iletişim ağlarından nispeten uzakta kalmıştır. Ancak içinden geçen nehrin havzası önemli güzergâhlara sahip olabildiği⁷. Fiziki şartlardaki bu farklılık iki bölgenin medeniyetteki farklılığına yansımıştır. Ovalık Kilikya'daki ticaret ve endüstri kentlerin hızla gelişmesine yardım ederken Dağlık Kilikya'da göçebe hayat süren ve hayvancılıkla uğraşan halk için medeniyet nispeten daha geç gelmiştir. Ancak kereste ticareti yapmak için liman olarak sadece kıyı kesimlerde birkaç küçük kent gelişmeyi başarabilmiştir⁸.

Antik Çağ'da Dağlık Kilikya olarak isimlendirilen bölgenin önemli bir kesimini Taşeli coğrafyası oluşturmaktadır. Bu bölge, kuzeyde Taşkent, güneyde Mersin-Arslanköy, batıda Anamur ve doğuda Erdemli dörtgeni içinde yüksek bir platodan oluşan dağlık bir alandır. Dağlık Kilikya sınırları içerisinde Taşeli Platosu'nun içinden geçen Kalykadnos,⁹ bölge için önem teşkil etmiştir. Kalykadnos Nehri'nin etrafında çok sayıda yerleşim kurulmuştur. Germanikopolis (Ermenek)¹⁰, Klaudiopolis (Mut)¹¹ ve Seleukeia (Silifke)¹² kentleri

4 Detaylı bilgi için, bkz. Bent, 1890: 445; Ormerod, 1924:190-223; Shaw, 1990: 20; Syme, 1995: 96vd; Levick, 1996: 21; Jones, 1998: 132; Dimitriev, 2000:349-375.

5 Hopwood, 1991:306; Şeker, 2016: 2; Kurt, 2018a:2.

6 Jones, 1998: 192; Texier, 2002:339; Kurt, 2018a:3.

7 Sınır değişiklikleri için bkz. Ramsay, 1890:371-379.

8 Bent, 1890: 455; Ormerod, 1924: 192; Hopwood, 1991: 307; Jones, 1998: 192.

9 Kalykadnos birleşme yeri olan Klaudiopolis (Mut) yakınlarında, Taşeli Platosunun batı kesimini en az üç eşit parçaya ayırmıştır, bkz. Ormerod, 1924: 197.

10 Ramsay, 1890: 335,362, 365,366. Kavalıkların altında dağınık haldeki kent, bahçeleri ve meyve ağaçlarıyla doludur, bkz. Bean-Mitford, 1970: 199. Ayrıca, bkz. Hopwood, 1991: 306; Alkan, 2018: 15-24; Kurt, 2018c: 133- 146.

11 Ramsay, 1890:454-455; Hopwood, 1991: 308; Kurt, 2018a:2.

12 Bean-Mitford, 1970: 196; Hopwood, 1991:308; Texier, 2002: 478; Kurt, 2018a: 2; Kurt, 2018c: 133-139.

antik dönemde kurulmuş olup özellikle Seleukeia tarıma elverişli ve yeterli büyüklükte olması bakımından benzersizdir. Antik dönemlerde önemli bir güzergâh sayılan Gülek Vadisi, Ikonium (Konya), Laranda (Karaman)¹³ ve Klaudiopolis ile Seleukeia'yı bağlayan güzergâhtı ve bu güzergâh etrafında önemli kentler kurulmuştur¹⁴. Jeopolitik açıdan önem teşkil eden bu güzergâhta bulunan Taşeli Platosu etrafı tepelerden oluşan küçük ama verimli ovalara sahiptir. Platonun güneyi yüksekliği fazla olan ağaç yönünden zengin ormanlardan oluşmaktadır. Platonun batı kesimi ise yüksek dağ sıraları ile çevrelenmiştir¹⁵.

Taşeli Bölgesi, konumu, coğrafi yapısı ve yerleşmeleri bakımından antik çağ yazarlarının dikkatini çekerek eserlerine konu olmuştur.

ANTİK KAYNAKLARDA TAŞELİ COĞRAFYASI

Taşeli coğrafyasının içinde bulunduğu Dağlık Kilikya Bölgesi gerek coğrafi yapısı gerekse konumu bakımından önemli bir bölge olmuştur. Antik yazarlar tarafından kaleme alınmış kaynaklardan, Taşeli coğrafyasının yapısı, konumu, jeopolitik önemi ve halkı hakkında bilgi edinmek mümkündür.

Ünlü Yunan kanun yapıcısı Lykargos, ataları Makedonlar'dan bahsederken onların Kilikya coğrafyasındaki zaferlerinden ve bölge halkının yani "barbarların" yüz adet savaş gemisini esir aldıklarından söz etmektedir¹⁶. Bu bağlamda bu bölgenin kuvvetle korunduğundan ve liman kentlerinden oluştuğu düşünülebilir.

Polybius (MÖ 203-120) da Dağlık Kilikya coğrafyası hakkında bilgiler vermektedir. Yazar eserinde ünlü bir kent örneği de vererek konuyu detaylandırmıştır. Buna göre Dağlık Kilikya Bölgesi'ndeki Seleukeia şehrinde detaylı olarak bahsederken bu şehrin ve çevresinin aynı coğrafyaya sahip olduğunu ve büyük bir dağın güney eteğinde bu şehrin kurulduğunu ifade etmektedir. Yazar, şehrin tamamının kuvvetli duvarlarla korunduğunu, içinde ise muhteşem bir şekilde yapılmış tapınak ve binaların bulunduğunu da anlatımlarına eklemiştir¹⁷.

Bu bölgede yapılan arkeolojik kazılar ışığında Helenistik dönemin sonlarında (MÖ 139-67) Akdeniz kıyı şeridinde hâkim olan Kilikyalı korsan topluluğunun varlığı kesinleşmiştir. Özellikle Dağlık Kilikya'da etkili olan korsanlık faaliyetleri

¹³ Ramsay, 1890: 336; Ormerod, 1924: 193; Kurt, 2018c: 135.

¹⁴ Ramsay, 1890: 455; Bean-Mitford, 1970: 206; Ormerod, 1924: 200.

¹⁵ Ormerod, 1924:196.

¹⁶ Lyc. I.72.

¹⁷ Plb. V. 59.

Korakesion(Alanya)¹⁸ başlayarak birçok kent ve köyde varlığını sürdürmüştür. Coğrafi yapısı oldukça farklı ve kendine has olan bu bölge, jeopolitik açıdan önemli sınırlara sahiptir. Ticari bir trafik içinde var olmaya çalışan Dağlık Kilikya coğrafyası, Akdeniz'in önemli ticaret güzergâhlarında yer almaktadır. Helenistik dönemin sonlarında korsanların özellikle Korakesion ve Kragos Dağı'nı (Ak Dağ)¹⁹ merkez sığınak olarak seçtikleri düşünülmektedir²⁰. Bu bölgedeki karışıklıklar ve haydutluk faaliyetleri karşısında Helenistik dönemde geçici olarak başarılar edilmiştir. Kilikya Satrabı Balakros ise Laranda ve Isaura işgali sırasında ölmüştür. Diodorus, İskender'in ölümü ardından çok daha ciddi önlemler alındığını ve Laranda ve Isaura'ya saldırılar düzenlendiğini belirtmektedir. Ancak çok iyi savunmayla korunan bu bölgede tam bir başarı sağlanamamış, hatta bölge halkı toplu intihar etmiştir²¹.

Taşeli coğrafyasının içinde olduğu Dağlık Kilikya Bölgesi hakkında en detaylı bilgi Strabon (MÖ 64/63-MS 21) tarafından verilmiştir. Yazar, Dağlık Kilikya'nın konumu ve coğrafi yapısı hakkında en geniş bilgiyi veren kişidir. Onun anlatımına göre bölgenin dar bir kıyısı vardır ve düzlük toprağı neredeyse hiç yoktur. Ayrıca Tauros'un eteğindeki Isauria ve Homonadeis'den Pisidia'ya kadarki kuzey alanlarının adı Trakheiotis olarak da adlandırılmaktadır²². Strabon Dağlık Kilikya'nın içindeki kentleri sırasıyla anlatmakta ve ünlü olan kentleri de sebepleri ile vermektedir. Bu bağlamda, Korakesion'u bölgenin başlangıcı²³ saymaktadır. Çok dik bir kayaya oturtulmuş bir kalesi olan Korakesion kentinden²⁴ sonra Arsinoe²⁵ kenti görülmektedir. Strabon, bu kentin "Sydrie", "Syedra"²⁶ ya da "Aunesis"²⁷ adlarından birinin yanlış yazılmış hali olduğu

¹⁸ Texier, 2002:520; Kurt, 2018b: 806.

¹⁹ Selinus'un doğusundadır, bkz. Bean-Mitford, 1970;171. Anamur Burnunun batısındaki Akdağ, bkz. Onur, 2002: 57; Texier, 2002: 44, 48.

²⁰ Rauh, 1999: 54-55; Ormerod, 1924: 15.

²¹ Diod. XVIII. 22; Appian. 96; Ayrıca Isaura ve Laranda saldırıları için, bkz. Bosworth, 1993:423. Bu dağın kıyıya yakın olması saklı bir rıhtım görüntüsü oluşturmuş olsa da bir limanın varlığı bilinmemektedir, bkz. Rauh vd.,2009:173.

²² Strabon. XIV. 5. 1.

²³ Modern kaynaklar da bunu doğrulamaktadır, bkz. Ormerod, 1924: 166; Magie, 1950; 266; Lenski, 1999:415.

²⁴ Strabon. XIV. 5. 2.

²⁵ Arsinoe ve Korakesion kenti birlikte geçmektedir, bkz. Bean-Mitford, 1970: 79.

²⁶ Isaurialı çobanların sürülerini otlattıkları Demirtaş Yaylası, bkz. Hopwood, 1991:307.

²⁷ Kerestesi ile ünlü bir şehirdir, bkz. Hopwood, 1991: 305.

düşünmektedir. Kıyıya doğru inildikçe sırada Hamaksia²⁸(Sinek Kalesi)²⁹ liman kenti vardır. Hamaksia antik kenti gemi yapımı için gerekli kerestenin elde edildiği bir tepede kurulmuştur. Gemiler için gerekli kerestenin büyük çoğunluğu sedir ağaçlarından elde edilmektedir³⁰. Strabon'a göre buradaki sedir ağaçları diğerlerinden çok daha kaliteli olduğundan Roma İmparatoru Antonius bu bölgeyi filoların yapımına uygun olduğunu düşünüp Kleopatra'ya vermiştir. Demirleme yerine sahip ve göğüs şeklindeki bir tepede konaklanmış Laertes Kalesi(Mahmutlar Köyü)³¹ , bir ırmak adı da olan Selinous³² kenti, deniz kenarındaki ve çevresi bir kayalık olan Kragos bölgenin diğer yerlerindedir. Hemen sonrasında ise Kuzeyinde Andriklos Dağı (Kızıldağ-Karagedik Dağı)³³ bulunan ve demirleme yerine sahip Kharadroi Kalesi'ne gelinmektedir. Burada başlayan kıyı şeridinin adı Platanistes'tir ve kayalık bir yapıya sahiptir. Aynı zamanda bir burun olan Anemourion (Anamur)³⁴ ve yakınındaki kent Nagidos (Bozyazı)³⁵, demir atma yeri olan Arsinoe ve komşusu Melania kıyı boyunca bulunan diğer önemli yerlerdir. Sonrasında bir liman kenti olan Kelenderis³⁶ (Aydıncık) bulunmaktadır. Burası bazı yazarlar tarafından Kilikya'nın başlangıcı sayılmaktadır³⁷.

Kelenderis'ten sonraki yer olan Holmi³⁸ bir zamanlar Seleukeialılar'ın yaşadığı erdir ve buradan Sarpedon burnuna varılmaktadır. Bu burnu meydana

²⁸ Toros dağlarının kıyıya yakın bir yerinde bulunmaktadır, bkz. Hopwood, 1991:305.

²⁹ Lenski, 1999:436.

³⁰ Modern kaynaklar da bunu doğrulamaktadır, bkz. Magie, 1950: 43; Texier, 2002:289-290.

³¹ Toros Dağlarının kıyıya yakın bir yerinde bulunmaktadır ve günümüz Mahmutlar Köyü' ne konumlanmıştır; tarım alanları bakımında da zengindir, bkz. Hopwood, 1991: 305-306. Ayrıca, bkz. Bean-Mitford, 1970: 94.

³² Günümüz Gazipaşa olarak bilinen alan kerestesi ile ünlüdür, bkz. Bean-Mifford, : 1970: 151, 153; Hopwood, 1991:307; Kurt, 2018c:136.

³³ Toros Dağ silsilesinin en yüksek noktası olan Gök Dağı adı verilen yerdir, bkz. Texier, 2002: 50.

³⁴ Detaylı bilgi için, bkz. Magie, 1950: 266; Bean-Mitford, 1970:186; Texier, 2002:433-435; Kurt, 2018c: 136.

³⁵ Kelenderis kadar uzunluğa sahip ve bir ada ile korumalı limandır, bkz. Magie,1950:268.Anamur'un doğusundaki ilk şehirdir ve gümüş sikkeleri bakımından zengindir, bkz. Bean-Mitford, 1970:191.

³⁶ Kelenderis şehri Pausanias tarafından önem verilen bir şehir olarak bahsedilir, bkz. Paus. II.32. 9.

Flavius Josephus tarafından da kullanılmıştır, bkz. Flavi. XII:83. Tacitus ise bu şehrin güçlü korunan bir şehir olduğundan bahseder, bkz. Tacitus. II.80. Anamur'un kuzeydoğusundaki bir liman kentidir, bkz. Magie, 1950:268; Kurt; 2018c: 136.

³⁷ Strabon. XIV. 5. 3 ; Ormerod, 1924: 196.

³⁸ Kalykadnos'un batı ağzındaki antik kent gümüş sikkeleri ve kaleleriyle ünlü bir Yunan kentidir, bkz. Magie, 1950: 268.

getiren kıyı dolaşıldıktan sonra ise Kalykadnos Irmağı'nın³⁹ döküldüğü yere ulaşılmaktadır. Kalykadnos Irmağı denizden içerdedir ve Seleukeia⁴⁰ kentine ulaşımı sağlamaktadır. Bu ırmağın yanı başında bir başka burun olan Zephyrion bulunmaktadır. Kaynaklarda önemli bir kent olduğu söylenen Seleukeia için Strabon, burada yaşayan insanların adetler bakımından Kilikya'daki diğer insan topluluklarından çok farklı olduğunu söylemektedir⁴¹.

Bu ırmaktan sonrasında Poikile adlı bir kaya bulunmakta olup bu kayanın içine oyulmuş basamaklarla Seleukeia'ya gidilebilmektedir. Bu kayayı geçince öncekiyle aynı adı taşıyan Anemourion Burnu, Krambusa Adası ve son olarak da Korykos Burnu'na ulaşılmakta olup bu burnun yukarısında Korykos Mağarası⁴² (Cennet-Cehennem Mağarası-Silifke) bulunmaktadır. Bu mağara büyük bir daire şeklinde olup çevresi kayalık yamaçlarla çevrili çok yüksek bir çukurdur. İçine inildikçe her daim yeşil kalan çoğunlukla kayalık fakat funda türünde özel olarak yetiştirilmiş ağaçlarla dolu bir vadi tabanı ile karşılaşılır⁴³. Bu ağaçların arasında safran yetiştirilen küçük alanlar bulunmaktadır. Bu alan Strabon tarafından en iyi safran yetişen yer olarak tanımlanmıştır. Bu çukurun içinde aynı zamanda içinde büyük bir kaynak bulunan bir mağara daha vardır. Bu kaynak, saf ve saydam suyu olan bir ırmak oluşturur ki bu ırmak yeraltında akar. Bir süre yeraltında aktıktan sonra denizden dışarı çıkmaktadır. Dışarı çıktıktan sonra Pikron Hidor (Acı Su) olarak adlandırılmaktadır⁴⁴.

Korykos Mağarası'ndan sonra Elaioussa⁴⁵ adı verilen karaya yakın bir adaya varılmaktadır. Strabon bu kentin, Kapadokia Kralı Arkhelaos⁴⁶ için önemli olduğundan ve Dağlık Kilikya'yı devir aldığı krallık ikametgâhı olarak burayı

³⁹ Günümüzde Silifke Çayı diye bilinmektedir, bkz. Texier, 2002: 50.

⁴⁰ Ammianus Marcellinus da bu şehrin ismini zikretmektedir, bkz. Amm. Marc., XIV. 8.1: 65. Appianus da bu şehirden bahseder, bkz Appian. I: 4,IX: 58, X:63. Polibus bu şehir için detaylı bilgi vermektedir, bkz. Plb. V. 59. Büyük bir ova üzerine kurulmuş bir kent olmasıyla Dağlık Kilikya'nın en önemli kenttir ve tapınaklarıyla ün yapmış olup diğer kentlerden farklı bir toplum yapısına sahiptir, bkz. Magie, 1950: 268.

⁴¹ Stra. XIV. 5. 4.

⁴² İçinde Zeus tapınağı bulunan önemli bir mağaradır, bkz. Magie, 1950:267-268.

⁴³ Magie, 1950: 267.

⁴⁴ Strabon. XIV. 5. 5.

⁴⁵ Kutsal kent olarak kabul görmüş ve Hristiyan Roma döneminde krallık merkezi olmuştur, bkz. Magie, 1950:268.

⁴⁶ Korsanlık işlerinin örgütlendirildiği Elaioussa civarındaki Dağlık Kilikya'nın Romalılar tarafından Kapadokia Kralı Arkhelaos'a verildiğini ve böylelikle, bu bölge Kapadokia Krallığı'nın 11. valiliğinin sınırlarına dâhil edildiğini söylemiştir, bkz. Strabon. XII.1. 4.

seçtiğinden ve bu bölgenin o dönemde kara ve deniz bakımından korsanlığa çok uygun olduğundan söz etmektedir. Bölgede yüksek dağlar vardır ve üzerlerinde geniş yaylalara ve meralara sahip olan kabileler bulunmaktadır. Aynı zamanda, gemi yapımında kullanılan kerestenin burada bulunması ve limanların, kalelerin ve gizli yerlerin var oluşu bu bölgenin korsanlığa uygun olduğunu göstermektedir. Bütün bu özellikler bakımından Strabon, bu bölgenin Romalılar tarafından farklı bir idare şekline başvurulduğunu anlatmaktadır. Buna göre Romalılar adaleti sağlamak için her zaman yerinde bulunmayan ve beraberinde silahlı kuvvetler bulundurmak zorunda olan Romalı valiler yerine, bölgenin krallar tarafından yönetilmesinin daha iyi olacağını düşünmüşlerdir⁴⁷.

Kilikya'nın son kenti olan Lamos kenti, Elaioussa ile Soli arasında kalan bir bölgedir ve aynı zamanda buradan geçen bir ırmağın da adıdır⁴⁸. Soli ise Ovalık Kilikya'nın başlangıcıdır. Bu bağlamda Lamos ile Dağlık Kilikya sona ermektedir. Strabon, bölgenin sadece coğrafyası değil Kilikya'nın konumu, iki ayrı bölgesi ve orada yaşayan halklar ile Kilikya'nın iki bölgesinden biri olan Dağlık Kilikya'nın siyasi durumu ile ilgili bilgi vermektedir.⁴⁹

Dağlık Kilikya Bölgesi'ni kentleriyle anlatan bir başka yazar Plinius'tur (MS 23-79). Yazar bölgenin coğrafyasını anlatırken Strabon'un tersine bir sıralamaya başvurmuştur⁵⁰. Plinius, Strabon kadar detaylı bir anlatıma girmemiştir ancak Strabon'un bahsettiği yerlerden bazıları hakkında bilgi verirken farklı kentlere de yer vermiştir. Doğu sınırından itibaren anlattığı coğrafyada öncelikle, Strabon'un bir liman olarak gördüğü Arsinoe kentinden bahsetmektedir. Korykos adlı denizin var olduğundan ve yine aynı adlı bir mağara ve kentten de söz etmektedir. Bunları geçtikten sonra ise Kalykadnos Nehri'ne ulaşıldığını ve burada Sarpedon, Holmoe, Myle ve Kıbrıs adasına çok yakın mesafedeki Venus kentlerinin varlığını bildirmektedir. Batıya doğru gidildikçe Myanda kenti ile yine Strabon'un bahsettiği Anemourion, ve Korakesion kentleri bulunmaktadır. Plinius, bu tarafın Kilikya'nın eski sınırı olduğunu kabul etmektedir. Nitekim Strabon Korakesion'u Pamphylia ve Kilikya arasındaki sınır olarak kabul etmiştir. Sebaste adı verilen ve önceden Eleusa denilen ada, Strabon'un bahsettiği Elaioussa Adasıdır. Ikonium ve Kalykadnos Nehrinin batısına düşen Seleukeia ile eski adı Holmia olan

⁴⁷ Strabon. XIV. 5. 6.

⁴⁸ Strabon. XIV.5.6. Lamos, modern kaynaklarda Campestris (Çukurova) Ovasının başlangıcı sayılan Kilikya'nın doğu sınırındır, bkz. Bent,1891:206; Magie, 1950:266; Lenski, 1999: 415; Roos, 2012:123.

⁴⁹ Strabon, XII.1. 4; Strabon. XIV. 5. 6.

⁵⁰ Modern yazarlardan Bean –Mitford da Plinius gibi bir sıralamayı tercih etmiştir, bkz. 1970:189.

Tracheotis kenti buradaki diğer önemli kentlerdir. Liparis, Bombos, Paradisus adlı ırmaklar ve Torosların bir dalı olan Imbarus Dağı⁵¹ Plinius'un bahsettiği yerler arasındadır⁵². Plinius ayrıca Isauria Bölgesi⁵³ içinde Isaura⁵⁴, Clibanus ve Lalasis gibi kentlerin iç kısımlarda bulduklarından söz etmektedir⁵⁵. Kıyıda ise Anemorium kenti varlığını sürdürmüştür. Isauria sınır boyundaki Homona kentinde yaşayan cahil Homonad⁵⁶ halkı yer almaktadır. Bu kentin dışında kayalık ve vadilerin arasına gizlenmiş 44 ayrı iyi korunaklı kale bulunmaktadır⁵⁷.

Yukarıda söz edilen tüm bilgilerden anlaşıldığı üzere Dağlık Kilikya Bölgesi sahip olduğu engebeli coğrafi yapısı ile Kilikya'nın diğer bölümünden ayrılmıştır. Taşeli Platosunu bölen Kalykadnos Irmağı'nın doğu ve batı kısımları denize doğru dik bir şekilde indiğinden kayalık bir kıyı şeridi meydana getirmekte ve böylelikle bölge halkı için güvenli bir sığınak özelliği taşımaktadır⁵⁸. Girilmesi zor olan bu bölgede yaşayan halk büyük bir ihtimalle daha da mücadeleci bir karaktere sahiptir. Bölgenin doğal tahkimatının yanı sıra halkının savunma yetenekleri de göz ardı edilmemelidir. Zira antik kaynaklarda bölge halkının barbar, haydut, soyguncu korsan veya isyancı olduğundan sıkça bahsedilmektedir⁵⁹.

Roma döneminde bölgedeki Kilikya halkı "*dağlılar, soyguncular, korsanlar veya barbarlar*" olarak adlandırılmış ve Roma İmparatorluğu'na tam olarak itaat etmemiştir. Sürekli başkaldırı içinde olan bölge halkı göçebe bir halktır ve en önemli tahkimat yapıları kaleleridir. Denizcilikte de oldukça iyi olan ve yağmacı bir karaktere sahip bu halk, yağmaladıkları malzemeleri kalelerde saklamışlardır. "*Şef*" olarak nitelendirdikleri liderleri eşliğinde kalelerini korumak için çalışmışlar

-
- ⁵¹ Seleuika'nın kuzeyindedir. Bu dağ ile Kilikya Torosları arasından Gülek Boğazı geçmektedir, bkz. Texier, 2002: 51.
- ⁵² Plin. V. 22.
- ⁵³ Kilikya'nın dağlık bölgesi olan Isauria, haydutları ile ünlenmiştir, bkz. Historia Augusta, XXVI. 2. Bu bölge için Roma döneminde sınırlar sürekli değişmiştir, bkz. Dimitriev, 2000: 349-355; Texier, 2002: 12.
- ⁵⁴ Strabon Eski ve yeni olmak üzere iki Isaura kentinden bahsetmektedir, bkz. Strabon. XII.6.; Sallust, Isaura Nova kentinden bahsetmektedir, bkz. Sallust, Hist.II.87. Bu kent için Zengibar Kalesi denilmektedir, bkz. Bean-mitford, 1970: 117; Hopwood,1991:306.
- ⁵⁵ Bu kentler için, bkz. Syme, 1986: 159-164.
- ⁵⁶ Seydişehir yakınlarındaki yeri tam olarak bilinmeyen antik şehir, bkz. Texier, 2002: 290. Detaylı bilgi için, bkz. Ramsay, 1890:335. Derbe ve Laranda halkının Homonadlar ile ilişkisi için, bkz. Ormerod, 1924:193.
- ⁵⁷ Plin. V. 23.
- ⁵⁸ Ormerod, 1924: 198.
- ⁵⁹ Appian. 92; Diod. XVIII.22; Plin. V.94; Hist.Aug. XXVI.1-7; Magie, 1950: 281-289,550; Akdeniz korsanları için, bkz. Ormerod, 1924:14vd. Ayrıca bkz. Grüneward, 2004: 6 vd.

ve Asya ticareti için bir tehdit olmuşlardır⁶⁰. Bu halkın tam olarak yaşadıkları yer kaynaklarda farklı şekillerde zikredilmektedir. Nitekim Zosimus bu halkın Torosların girilmez, sarp zirvelerinde yaşadıklarını⁶¹ söylerken, Plinius bu halkın Anemorium civarındaki denize, yani Akdeniz'e kadar gelmiş olduklarını ifade etmektedir⁶².

Dağlık Kilikya'nın coğrafi yönden parçalı şekilde bulunması siyasi ve etnik bakımdan da bir çeşitliliğe yol açmış olmalıdır. Nitekim bölgedeki bu farklı etnik gruplar Ketis⁶³, Kennatis⁶⁴, Lalassis⁶⁵ adlı farklı etnik bölgeleri oluşturmuşlardır⁶⁶. Bu etnik grupların yaşadığı Tracheia Kilikya/Isauria Bölgesi⁶⁷ Roma yönetiminin bölgeye nüfuz etmesini zaman zaman zorlaştırmıştır⁶⁸. Pompeius idaresindeki Roma MÖ 67 deki Korakesion mücadelesinde bölgedeki korsanların gücünü kırmış ve onların dağlık kalelerini yıkmayı başarmıştır⁶⁹.

Titus Livus (MÖ 59-MS 17) da Roma İmparatorluğu'nun Dağlık Kilikya bölgesinde korsanlarla mücadele ettiğini anlatmaktadır. Yazar sadece denizde değil, karada da sıkıntı çıkaran korsanlara karşı bu mücadelenin kırk gün denizde sürdüğünü ve başarıyla sonuçlandığı ifade etmektedir⁷⁰. Appianus (MS 95-165) da aynı şekilde Dağlık Kilikya'yı yüksek dağ sıralarından oluşan ve korsanlık faaliyetlerinin yapıldığı bir yer olarak zikretmektedir. Ayrıca, burada yaşayan halkın gerçek Kilikyalılar olduğunu ve soyguncu olduklarını da dile getirmiştir⁷¹.

Bölge MÖ 40'tan MS 70'li yıllara kadar dolaylı idare⁷² yolu ile yönetilmiş olup Kommagene ve Kapadokya hanedanlıklarının yönetimine girmiştir. Bahsi geçen bölgenin ekonomik yönden fazla bir kaynağının olmaması ve dağlık coğrafi yapısı

⁶⁰ Magie, 1950: 239vd.; Mitchell, 1976: 121; Syme, 1986:159-164; Lenski, 1999: 413-455; Grünawald, 2004: 6-127; Hopwood, 1991: 307; Ormerod, 1924:192; Texier, 2002:289-290

⁶¹ Zos. V.25.

⁶² Plin. V. 27.

⁶³ Ramsay, 1890: 363-367; Bean-Mitford, 1970: 203.

⁶⁴ Ramsay, 1890: 364-365.

⁶⁵ Plinius. V. 94, Ramsay,1890: 366-367.

⁶⁶ Detaylı bilgi için, bkz. Syme, 1986: 159-164; 1987: 134-144; Shaw, 1990: 201-203; Lenski, 1999: 415; Dimitriev, 2000; 357; Kurt, 2018a:2.

⁶⁷ Roma Döneminde Dağlık Kilikya Bölgesine Tracheia Kilikya / Isauria ya da Kilikya Aspera denilmektedir, bkz. Ramsay, 1890:364; Bent, 1890:445; Magie, 1950:266; Shaw, 1990:201.

⁶⁸ Shaw, 1990: 233.

⁶⁹ Bent, 1891: 206.

⁷⁰ Liv. XCIX.

⁷¹ Appian. XIV.92,96.

⁷² Roma orduları için güvenli olmayan, yönetim zorluğu olan ve ekonomik olarak fazla getirisi olmayan yerlerde bağımlı devletlerin varlığının devamına yönelik bir politika, bkz. Kurt, 2018a:12.

yüzünden Romalı yöneticiler buranın yönetiminde zorlanmış ve bu da yerel hanedanlara bağlı kralların yönetimde etkin rol oynaması sonucunu doğurmuştur⁷³. Bu bölgedeki hali hazırda siyasi itaat yanlısı olmayan halk ovalardaki halka rahat vermemiş ve Isauria bölgesi tam anlamıyla savaşa girmiştir⁷⁴. Nitekim antik kaynakların büyük bir kısmında bölgedeki isyanlardan ve dolayısıyla bu isyanların tarihe damgasını vurmasını sağlayan zorlu coğrafi koşullardan söz edilmektedir.

Bu bölgedeki isyanların ilk on yılı Cassius Dio tarafından anlatılmaktadır⁷⁵. Cassius Dio bu isyanların sonunda Isaurialılar'ın tamamen yenildiğini ifade etmektedir⁷⁶. Roma İmparatorluğu'nun vermiş olduğu bu çabalar ve yaşanan sıkıntılı günler, Marcus Tullius Cicero tarafından Kilikya valiliği sırasında (MÖ 51-50) yazdığı mektuplarda anlatılmaktadır. Yazar, yüksek dağların arasındaki zorlu yollardan geçilerek yerel güçlerle uğraştıklarını ve uzun sürebilecek bir başarı sağlanamadığını anlatmaktadır⁷⁷. Aynı şekilde Isauria Bölgesi içinde Derbe merkezli bir yerel yönetim kurmuş olan Antipater adlı bir zorbanın hiçbir çabaya cevap vermediğini ve Cicero'nun yardım istediğini de yine sözü edilen mektuplardan öğrenmekteyiz⁷⁸.

Cornelius Tacitus (MS 56-120) ise Dağlık Kilikya'nın batısında yaşayan halkın "Cietae"⁷⁹ adlı vahşi bir nüfusa sahip kabilelerden oluştuğunu ifade etmektedir. Nitekim yazar MS 36 yılında bölgede meydana gelen bir ayaklanma hakkında bilgiler vermiştir. Yazar, sözü edilen alanın tarihini detaylı bir şekilde anlatmasının yanı sıra bu alanın coğrafyasını da oldukça iyi biçimde betimlemiştir. Kappadokia kralı II. Arkhelaos'un hükümdarlığı döneminde kralın koyduğu vergilere karşı çıkan halk Tauros Dağları'nın zirvelerine çıkmışlardır. Böylece bölgenin engebeli ve zor arazi şartlarını lehlerine çeviren isyancı topluluk Arkhelaos'un müdahalesine boyun eğmemiştir. Bahsi geçen isyan Suriye valisi Vitellius'un desteği sayesinde nihayete erdirilmiş, isyancıların bir kısmı kılıç

⁷³ Grünewald, 2004: 76; Kurt, 2018a: 12.

⁷⁴ Bu dönemde Dağlık Kilikya korsanları günümüz Delik Taş yakınlarındaki Olympus Dağı'nda konumlanmışlardır, bkz. Grünewald, 2004: 79.

⁷⁵ Shaw, 1990:230.

⁷⁶ Dio. LV. 28. 3.

⁷⁷ Cic. Fam. II.7, 15, 18,19; III. 5-13;VII.32;XIII.53-59;61-65;XV.1-4; Att. V. 15-21; VI.2-5. Yollar hakkında, bkz. Magie, 1950:276-277; Dimitriev, 2000: 349-375.

⁷⁸ Cic. Fam. XIII.73.

⁷⁹ Yunan ve Roma kaynaklarında Cetae, Clitae ya da Cietae olarak geçmektedir, bkz. Lenski, 1999:416; Grünawald, 2004: 23; Ormerod, 1924: 198.

zoruyla bir kısmı da zorlu dağ koşullarında aç ve susuz bırakılarak teslim olmaya zorlanmıştır⁸⁰.

MS 270 yılının sonlarında Dağlık Kilikya Bölgesi hala bölge halkının isyanlarıyla uğraşmaktaydı. Bu dönemdeki Isauria isyanı, Zosimus tarafından aktarılmıştır. Gençliğinden beri bir soyguncu olan Isaurialı Lydius ve çetesi Pamfilya ve Likya'da karışıklıklara sebep olmuş ve bölge halkı ile farklı savunma yöntemleriyle Roma yönetimine başkaldırmıştır. Bölge halkını duvarlarla çevrili çukurların içine hapsedip onları ölüme terk etmiş ve halkın büyük baş hayvanlarını çalmıştır. Lydius, Kremna (Çamlık)⁸¹ merkezli sığınağından kaçmamaya yeminli olduğundan bölgeyi terk etmemiş ve sonunda da öldürülmüştür. Yazar bu isyanı aktarırken soyguncunun sığınağının bir uçurumda kurulmuş olduğunu ve bir tarafından geniş ve derin hendeklerle kuşatıldığını da ekleyerek bölgenin zorlu arazi koşullarına dikkat çekmiştir⁸².

İmparator Diocletianus'un hükümdarlığı (MS 284-305) sırasında Anadolu coğrafyası üzerinde yapılan idari düzenlemelerde, Dağlık Kilikya Bölgesi Isauria ile birleştirilmiş ve böylece bölge Isauria Eyaleti'nin bir parçası haline gelmiştir⁸³. Ammianus Marcellinus (MS 330-400) bu dönemde bölgenin coğrafi yapısı ile alakalı bir takım bilgiler vermektedir. Buna göre yazar, Kilikya'nın batı kesiminin Isauria Eyaleti'ne dâhil olduğunu belirtmektedir. Buna ek olarak yazar Dağlık Kilikya Bölgesi'nin, Kalykadnos Nehri tarafından ikiye ayrıldığından ve Seleukeia ve Klaudiopolis'in bölgenin en önemli kentleri arasında yer aldığından da bahsetmektedir⁸⁴.

Roma Devleti Akdeniz'e kadar genişlediğinde, Isauria/Dağlık Kilikya Bölgesi Seleukeia Eyaleti ile Asya valilikleri arasında bulunmaktaydı ve önemli stratejik güzergâhların üzerindeydi. Kilikya Bölgesi'ndeki önemli güzergâhlardan birisi Isauria'nın kıyı kenti olan Anemurium'u kuzeyindeki Germanicopolis'e⁸⁵, kuzeydoğusunu Laranda'ya⁸⁶ ve kuzeybatısını da Isaura Vetus'a bağlayan

⁸⁰ Tacitus. VI: 41; XII.55.

⁸¹ Metin, 2013: 216.

⁸² Zos. I. 33-34; Ayrıca bkz Grünawald, 2004: 86.

⁸³ Ramsay, 1890: 96; Mitford, 1980: 1250; Kurt, 2018b: 805-806. Eyalet düzenlemeleri için, bkz. Kurt, 2018a: 1-16.

⁸⁴ Amm. Marc. XIV. 8. 1. Ramsay, Ptolemy'nin bu iki kente ilaveten Ketis ve içindeki Olba kentinden de bahsettiğini söylemektedir, bkz. Ramsay, 1890:363-364. Olba kenti in ayrıca bkz. Magie, 1950:268; Ptolemy aynı zamanda Derbe ve Laranda'dan da bahsetmiştir, bkz. Dimitriev, 2000:366-369.

⁸⁵ Ikoniumdan, kıyıya Germanikopolis üzerinden gidilmekteydi, bkz. Ramsay, 1890:358.

⁸⁶ Laranda- Kelenderis yolu Klaudiopolis üzerinden geçmektedir, bkz. Ramsay, 1890: 362.

yoldur⁸⁷. Sahip olduğu bu jeopolitik konum gereği Dağlık Kilikya/Isauria Bölgesi saldırılara maruz kalmıştır. Engebeli yapısı, yüksek dağ sıralarının varlığı bölgenin geçit vermeyen bir yer haline gelmesine yol açarken bölge halkının da savunma gücünü artırmış olmalıdır. Nitekim Tacitus, bölgedeki çok iyi korunan bir kale olan Kelenderis'i örnek vererek bu bölgenin savunma gücünü anlatmak istemiştir. Kentin dik ve yüksek bir tepede kurulmuş olduğunu ve denize yakın olduğunu da Tacitus'un anlatımlarından çıkarabilmekteyiz⁸⁸.

MS 353-354 yılları arasında ise Isauria isyanları Ikonium'da başlamış ve Seleukeia'ya kadar devam etmiştir. Ammianus, haydutların Ikonium'dan sonra Sciron Kayalığı, Pamfilya ve ardından Lykonía'ya da sızmaları üzerine Side ve Laranda'da sığındıklarını ve durmak bilmediklerini ifade etmiştir. En son Seleukeia'ya gelen haydutlar burada Kalykodnos Irmağı üzerindeki teknelerdeki mahsullere el koyan haydutlara karşı Romalı askerlerin çaresiz kaldığını ifade etmektedir. Stratejik yönden önemli olan bu bölgeye Gallus Caesar tarafından kuvvetli bir ekip gönderilmiş ve yağmacılar dağlara kaçmak zorunda bırakılmıştır⁸⁹. Böylece bölgenin engebeli arazi yapısı bir kez daha isyancı halk için sığınak olmuştur.

MS 359 yılında Isauria isyanı Seleukeia'da tekrar baş göstermiştir. Ammianus, Seleukeia kuşatmasında haydutların sinsice ilerlediğini ifade etmektedir. Roma yönetimi tarafından Lauricius bölgeye vali olarak gönderilmiş ve isyanı bastırması istenmiştir⁹⁰.

İsyanların sonuncusu yine Ammianus tarafından anlatılmaktadır. MS 367 yılında Musonius'un Asya valiliği sırasında Isaurialılar Kilikya ve Pamfilya'ya saldırmışlardır. İsyanı yapanlar zafer kazanmış ve valinin birliklerinin hepsi ölmüştür. Büyük kayıplar verdiren haydutlar bununla da kalmamış şehirdeki insanları da öldürmeye başlayınca Roma'nın müdahalesiyle ateşkes yapılmıştır. Yazar isyanı anlatırken bölgenin coğrafi yapısının bu isyanın bastırılmamasında önemli payının olduğunu ileri sürmüştür. Vali ve askerleri dar ve dolambaçlı yollardan geçmek zorunda kalmış ve sonunda pusuya düşürülmüş ve

⁸⁷ Detaylı bilgi için, bkz. Ramsay, 1890:361-383; Magie, 1950:270. Shaw, 1990: 232. Bu kentler için, bkz. Syme, 1986: 159-164.

⁸⁸ Tacitus. II.80. 2

⁸⁹ Amm. Marc. II.1-20.Roma için Isauria halkı tehdit unsuruydu, bkz. Texier, 2002:37.

⁹⁰ Amm. Marc. XIX.13. 1.

katledilmişlerdir. Öldürülen bir kısım isyancının dışında geri kalanı yaşadıkları yer olan dağlara geri çekilmişlerdir⁹¹.

SONUÇ

Taşeli coğrafyası günümüzde olduğu gibi antik dönemlerde de stratejik açıdan önemli bir bölge olmuştur. Söz konusu bölgede yapılan arkeolojik çalışmaların yetersizliği bölgeyi coğrafi, sosyal ve ekonomik anlamda tanımamızı geciktirmiştir. Ancak, Taşeli bölgesini tanımamız adına çalışmalar yapmış olan modern yazarlar birincil kaynak olarak antik eserlerden yararlanmışlardır. Taşeli, Antik Çağ'da zorlukla yönetilen Dağlık Kilikya Bölgesi'nde yer almaktadır. Antik yazarlar bu coğrafyayı farklı önem sıraları ile ele almaktadırlar. Kimi yazarlar sınırlar ve kentler üzerinde dururken kimisinin bu bölgedeki önceliği meydana gelen olayları aktarmak olmuştur. Ancak bölgeye dair bilgi veren yazarların büyük bir kısmı dönem içinde meydana gelen olayları anlatırken bile bu bölgenin coğrafi özelliklerine değinmeden geçememişlerdir.

Engelibeli yapısı, dolayısıyla doğal tahkimatı olan kentleri, dar ve dolambaçlı yolları ile antik kaynaklarda yer alan bu bölge aynı zamanda kereste üretiminde önde gelen bir yerdir. Gemi yapımı için kullanılan kereste bu bölgedeki uygun şartlarda yetişen sedir ağaçlarından elde edilmektedir. Gemicilik faaliyetinin zamanla korsanlığa dönüştüğü bölgede, korsan ayaklanmalarının özellikle Roma döneminde tam bir tehlike unsuru haline geldiği anlaşılmaktadır.

Önemli güzergâhların çevresinde bulunan Taşeli coğrafyası özellikle Roma İmparatorluğu için elde tutulması gereken bir bölge olmuştur. Ancak, gerek coğrafi özellikleri gerekse halkının isyankâr ve aynı zamanda direnişçi olması ile bu bölge, Roma Döneminde oldukça fazla sorunu da beraberinde getirmiştir. Antik kaynaklarda isyanlar anlatılırken bölgenin coğrafyasına da değinilmektedir. Geçit vermeyen dağ sıralarının ve zorbaların dağ sığınaklarının, isyancılarla mücadele esnasında Roma ordusunu bir hayli zora soktuğu açıktır. Bu bağlamda, içinde farklı etnik gruplar barındıran bölgenin Roma yönetiminin tam anlamıyla başarı sağlayamadığı ve hâkimiyet kuramadığı bir coğrafya halini aldığı düşünülmektedir.

⁹¹ Amm. Marc. XXVII. 9. 6-7. Bu isyanda ateşkes konusunda ikna edici olan Germanikopolis'in jeopolitik önemi bulunmaktadır. Bölgenin hayvansal ürünlerini Anamur'a kadar olan götürülen ana güzergâhta bulunmaktadır, bkz. Hopwood, 1991:308.

Dağlık Kilikya Bölgesi'nde bulunan Taşeli coğrafyasını Antik dönemde Yunan ve Roma toplumlarına ve idaresine birçok yönden engel olmuş gibi görünse de aslında jeopolitik açıdan bulunduğu konum gereği bu toplumlara kolaylık sağlamış olması gerekmektedir. Çevresinden ve içinden geçen önemli yol güzergâhları ile Akdeniz ve Anadolu ulaşım ağının rahatlatmış olduğu düşünülmektedir. Söz konusu bölgede yapılacak olan arkeolojik çalışmalar ışığında bölge tarihi ve coğrafyası hakkında daha detaylı bilgilere ulaşmak mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA**Antik Kaynaklar**

- Amm. Marc. Ammianus Marcellinus, *Res Gestae, Roman History Ammianus Marcellinus vol. I, with an English Translation*, (ed. J. C. Rolfe), London, Loeb Classical Library, 1986.
- Appian. Appianus, *The Foreign Wars, Mithridatic Wars*, The Macmillan Company. XIV, (ed. Horace White), New York, Perseus Digital Library, 1899.
- Cass. Dio. Cassius Dio, *Historiae Romanae, Dio's Roman History* (ed. Earnest Cary), William Heinemann LTD, London, 1957.
- Cic. Cicero, *Epistulae ad Familiares*, Perseus Project Texts Loaded under PhiloLogic Final season for PhiloLogic 3, Summer, 2018.
- Cic. Cicero, *Epistulae ad Atticum*, Perseus Project Texts Loaded under Philologic Final season for PhiloLogic 3, Summer, 2018.
- Flav. Flavius Josephus, *The Works of Flavius Josephus*, William Whiston, A.M. Auburn and Buffalo. John E. Beardsley, 1895.
- Diod. Diodorus Siculus. *Diodorus of Sicily in Twelve Volumes with an English Translation*, C. H. Oldfather. Vol. 4-8. Cambridge, Mass.: Harvard University Press; London: William Heinemann, Ltd. 1989.
- Diod. *The Library of History of Diodorus Siculus* published in Vol. IX of the Loeb Classical Library edition, Book XVIII, 1947.
- Hist. Aug. *Historia Augusta*, Volume III. (Ed. G. P. Gool), (Çev. David Magie), Harward University Press, England, Loeb Claasical Library, 1932.
- Liv. Livius, *History of Rome*, The epitomes of the lost books. literally translated, with notes and illustrations, William A. McDevitte. York Street, Covent Garden, London. Henry G. Bohn. John Child and son, printers, Bungay, 1850.
- Lyc. Lycurgus, *Minor Attic Orators in two volumes, 2, with an English translation*, J. O. Burtt, M.A. Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1962.
- Paus. Pausanias, *Description of Greece with an English Translation*, W.H.S. Jones, Litt.D., and H.A. Ormerod, M.A., in 4 Volumes. Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1918.
- Plin. Plinius, *The Natural History*. Pliny the Elder. John Bostock, M.D., F.R.S. H.T. Riley, Esq., B.A. London. Taylor and Francis, Red Lion Court, Fleet Street, 1855.
- Plb. Polybius, *Histories*. (Çev. Evelyn S. Shuckburgh), London, New York. Macmillan. 1889. Reprint Bloomington, 1962.
- Sallust. Sallust Crispus. *Histories* London (England) : Heinemann; New York (New York) : G.P. Putman's Sons, Loeb classical library, 1921.

- Stabon *Geographika*, Antik Anadolu Coğrafyası, (Çev. Adnan Peknan), XII-XIII-XIV, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Tacitus Cornelius Tacitus, *The Annals, Complete Works of Tacitus*, Alfred John Church. William Jackson Brodribb. Sara Bryant. edited for Perseus. New York. : Random House, Inc. Random House, Inc. Reprinted, 1942.
- Tacitus Cornelius Tacitus, *The Annals*, (A. J. Woodman ed.) Hackett Publishing Company, Inc. Indianapolis/Cambridge, 2004.
- Zos. Zosimus, *Historia Nova, New History*. London: Green and Chaplin, Book 1, 1814.
- Modern Kaynaklar**
- Alkan 2018 M. Alkan, “Ermenek (Germanikopolis) ve Egemenlik Alanında Epigrafi Araştırmaları ve Günümüze Gelen Kültürel İzleri”, *Ermenek Araştırmaları I*, Palet Yayınları, Konya, 15-24.
- Bean-Mitford 1970 G.E. Bean- T.B. Mitford, *Journeys in Rough Cilicia* 1964- 1968, Wien.
- Bent 1890 J. T. Bent, “Explorations in Cilicia Tracheia”, *Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography*, Vol. 12, No. 8, Wiley on behalf of The Royal Geographical Society (with the Institute of British Geographers) ,445-463.
- Bent 1891 J. T. Bent, “A Journey in Cilicia Tracheia”, *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 12, The Society for the Promotion of Hellenic Studies, 206-224.
- Bosworth 1993 A. B. Bosworth, “Perdiccas and the Kings” , *The Classical Quarterly, New Series*, Vol. 43, No. 2, Cambridge University Press, 420-427.
- Dimitriev 2000 S. Dimitriev, “Observations on the Historical Geography of Roman Lycaonia”, *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 41,349–375.
- Grünawald 2004 T. Grünawald, *Bandits in the Roman Empire*, (ed. John Drinkwater), Routledge, London, New york.
- Hopwood 1991 K. Hopwood. “The Links between the Coastal Cities of Western Rough Cilicia and the Interior during the Roman Period”, *Anatolia Antiqua, Tome 1*, 305-310.
- Jones 1998 A.H.M. Jones, *The Cities of the Eastern Roman Provinces*. Oxford.
- Kurt 2018a M. Kurt, “Roma’nın Principatus Dönemi Anadolu Politikaları ve Eyalet Düzenlemeleri Çerçevesinde Dağlık Kilikya Bölgesi”. *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, 4(1), Cilt 4, Sayı 1, 1-16.
- Kurt 2018b M. Kurt, “MS 4. Yüzyılda Isauria Eyaleti’nin Siyasal ve İdari Yapısı”, *Bellekten, LXXXII*, Türk Tarih Kurumu, 295.
- Kurt 2018c M. Kurt, Ermenek, “ Havzası’nın Antik Dönem Tarihi ve Kentleri”, *Ermenek Araştırmaları I*, Palet Yayınları, Konya, 133-146.

- Lenski 1999 N. Lenski, "Assimilation and Revolt in the Territory of Isauria, from the 1st Century BC to the 6th Century AD", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 42, No. 4, 413-465.
- Levick 1967 B. Levick, *Roman Colonies in Southern Asia Minor*. Oxford.
- Metin 2013 H. Metin, "Pisidia'da Görkemli Bir Kent Kremna: Tarihi Coğrafya ve Araştırmalar, *Pisidia Araştırmaları Sempozyumu I*, 2012, S. D. Ü. Arkeoloji Uygulama ve Araştırma Merkezi, Isparta, 215-225.
- Magie 1950 D. Magie, *Roman Rule In Asia Minor To The End of The Third Century After Christ*, volume 1: Princeton, New Jersey Princeton University Press.
- Mitchell 1976 S. Mitchell, "Requisitioned Transport in the Roman Empire: A New Inscription from Pisidia", *The Journal of Roman Studies*, Vol. 66, Society for the Promotion of Roman Studies, 106-131.
- Mitford 1980 T. B. Mitford, "Roman Rough Cilicia", *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II, 7/2, Berlin, 1230-1257.
- Ormerod 1924 H.A. Ormerod, *Pricay in the Ancient World*, Liverpool, The University Press of Liverpool.
- Ramsay 1890 W.M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, Volume IV. London: John Murray, Albemarle Street.
- Rauh 1999 *Rough Cilicia Regional Archaeological Survey Project, Near Eastern Archaeology*, Vol. 62, No. 1, The University of Chicago Press on behalf of The American Schools of Oriental Research, 54-55.
- Rauh vd. 2009 N. K. Rauh, R F. Townsend, M. C. Hoff, M. Dillon, M. W. Doyle, C. A. Ward, R. M. Rothaus, H. Caner, Ü. Akkemik, L. Wandsnider, F. S. Ozaner, C. D. Dore, "Life in the Truck Lane: Urban Development in Western Rough Cilicia", *Wien*, 252-312.
- Roos 2012 P. Roos, "The water-mills on the Lamas River", *In Opuscula: Annual of the Swedish Institutes At Athens and Rome* 5, 123-131.
- Shaw 1990 B.D. Shaw, "Bandit Highlands and Lowland Peace: The Mountains of Isauria-Cilicia", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 33, No. 2, Brill, 199-233.
- Syme 1986 R. Syme, "Isauria in Pliny", *Anatolian Studies*, Vol. 36, British Institute at Ankara, 159-164.
- Onur 2002 F. Onur, "Antik Veriler Işığında Lykia'nın Hidrografyası", *Likya İncelemeleri I*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 53-61.
- Şeker 2016 H. Şeker, "Holmoi Şehrinin Trite Biriminde Basılmış Ünik Sikkesi", *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, cilt 2, sayı 1, 1-7.
- Texier 2002 C. Texier, *Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, I.II. III. Cilt (Çev. Ali Suat), Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara.

PREHİSTORİK DÖNEMLERDE TAŞELİ PLATOSU İLE KONYA OVASI ARASINDAKİ İLİŞKİLER

RELATIONS BETWEEN KONYA PLAIN AND TAŞELI PLATO IN PREHITORIC PERIODS

*Ramazan GÜNDÜZ**

ÖZET

Günümüzde Mersin ile Antalya illeri arasında yer alan Taşeli Platosunun sınırları güneyde Akdeniz'e, kuzeyde Karaman'a doğuda Mersin'e en batıda ise Bozkıra kadar uzanmaktadır. Plato Antik Dönemde ise Kilikya Psıdy ve Lykonias olarak adlandırılan bölgeler arasında yer almaktadır. Prehistorik dönemlerden bu döneme Taşeli Platosu kıyıda Anadolu'nun içlerine geçmek için kullanılan önemli yol güzergâhlarından biridir. Ancak Prehistorik dönem insanların Taşeli Platosunu yalnız bir geçiş güzergâhı olarak kullanmadığı plato ve çevresinde kurulan çeşitli Prehistorik dönem yerleşmelerinden anlaşılmaktadır. Bu yerleşmelerde bulunan arkeolojik eserler yerleşmeler arasında etkileşimin ve/veya kültürel ilişkilerin olduğunu düşündürmektedir. Platonun kuzeyinde Kapadokya bölgesinde kalan Göllü dağ ve Nenezi Dağ obsidyenlerinin Çatalhöyük, Canhasan ve Mersin Yumuktepe Höyükte ele geçmesi bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Ayrıca Taşeli Platonun en uç noktasında bulunan Mersin-Yumuktepe höyüğünde açığa çıkarılan seramikler üzerinde bulunan boya bezemelerin, platonun kuzeyinde Karaman İl sınırları içerisinde ki Canhasan Höyükte ve Konya İl sınırları içerisindeki Batı Çatalhöyükte görülmesi Konya Ovası ile Taşeli Platosunun arasında ilişkiyi göstermektedir. Bu coğrafi özelliklerden dolayı Taşeli Platosunu Anadolu ile Akdeniz arasında etkileşimi sağlayan önemli bir köprü konumunda olduğu söylenebilir. Muhtemelen bu kültürel ilişkilerin oluşmasında platonun coğrafi şartlarından dolayı oluşan yol

* Arş. Gör.Dr, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kampüs/KONYA
e-posta: ramazangunduz@selcuk.edu.tr, orcid no: 0000-0003-4113-119X.

ağı da etkili olmuştur. Platonun doğusunda bulunan Göksu Nehri ve kuzeyinde Göksu'nun kollarından olan Ermenek Çayı Platonun önemli su kaynaklarını oluşturmaktadır. Bu su kaynaklarının oluşturduğu vadiler erken dönemlerden günümüze kadar bölgede yaşayanlar tarafından platoyu oluşturan sarp dağlar arasında aşılması daha kolay bir yol güzergahı olarak da kullanılmaktadır. Günümüzde de kullanılmaya devam eden Göksu (Antik dönemde Kalykadnos) Vadisi yolu olarak adlandırılan yol güzergâhı; Silifke (Seleukeia) - Uzuncaburç (Olba)- Mut (Claudiopolis)- Karaman (Laranda) üzerinden Konya'ya (Ikonium'a) uzanan güzergahtır.

Anahtar Kelimeler: Taşeli, Konya Ovası, Prehistorya

ABSTRACT

Located between the provinces of Mersin and Antalya, Taşeli Plateau extends to the north of the Mediterranean in the south, to Karaman in the north, to Bozkr in the west and Mersin in the east. The Plato was among the places called Cilicia, Psidia and Lykonian in Antiquity. Since prehistoric times, the Taşeli Plateau is one of the most important coastal roads used to pass from the coast to the interior of Anatolia. However, it is understood from the prehistoric settlements of the prehistoric period that peoples of Taşeli Plateau did not only use the area as a pass way. The archaeological artifacts found in these settlements suggest that there was interaction and / or cultural relations between those settlements. That the obsidians from Göllü Mountain and Nenezi Mountain in the north of the plateau in Cappadocia region were found at Çatalhöyük, Canhasan and Mersin Yumuktepe Mound support this idea. In addition, that the mosaics on the painted ceramics uncovered in the Mersin-Yumuktepe mound located at the extreme point of the Taşeli Plateau were found in Canhasan Mount in the province of Karaman in the north of the region and in West Catalhöyük within the region shows the relation between Taşeli Plateau and Konya Plain. Therefore, due to these geographical characteristics, one can say that Taşeli Plateau has been an important bridge to provide the interactions between Anatolia and the Mediterranean. Presumably, the network of roads created by these natural conditions influenced the creation of these cultural relations. Göksu River in the north of the plateau and Ermenek Stream in the north, which is one of the branches of Göksu are the main water resources of the region. The valleys formed by these water sources have been used by the inhabitants of the region since the early periods as an easier route to cross the steep mountains forming the plateau. The route named as Göksu

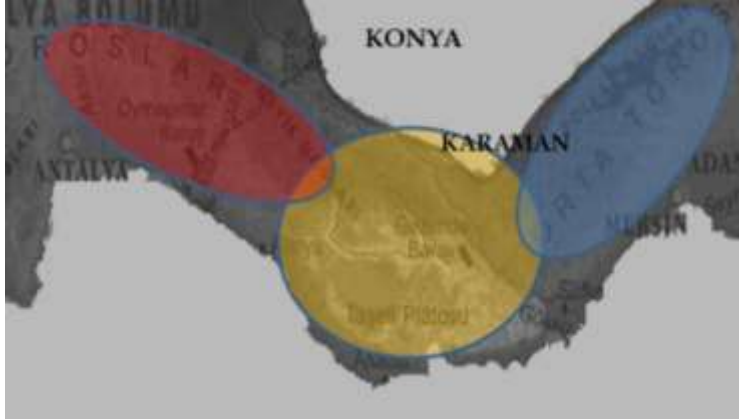
(ancient roads Kalykadnos) Valley which is still in use today goes via Silifke (Seleukeia) - Uzuncaburç (Olba) - Mut (Claudiopolis) - Karaman (Laranda) into the direction of Konya (Ikonium).

Keywords: Taşeli, Konya Plain, Prehistoria

GİRİŞ

Mersin ile Antalya illeri arasında yer alan Taşeli Platosunun sınırları güneyde Akdeniz'e, kuzeyde Karaman'a doğuda Mersin'e en batıda ise Bozkıra kadar uzanmaktadır. Havza sınırları içerisinde (Konya'ya bağlı) Hadim, Taşkent, (Karaman'a bağlı) Sarıveliler, Başyayla, Ermenek, (Mersin'e bağlı) Mut ve Silifke ilçeleri ve bunlara bağlı belde, köy ve köy altı yerleşim birimleri yer alır (Bazin 1991: 242-252; Saraçoğlu 1989: 322-436). Platonun nerdeyse tamamı dağlar ile kaplı olup çok fazla düzlük alan bulunmamaktadır. Platonun daha düz kısımlarının içinde kaldığı Konya Ovası, antik dönemde Lykaonia olarak adlandırılan bölge sınırları içinde kalmaktadır (Lloyd, 2000: 217). Günümüzde Konya Ovası olarak adlandırılan bölge, Konya ile Ereğli arasında yer alan genişçe bir ovardır. Ovanın, kuzey-güney yönünde 80 km kadar geniş bir alanı kapladığı, doğu-batı yönünde ise 50 km. kadar daha dar bir alana oturduğu bilinmektedir (Bahar 1998: 197). Fiziki olarak ele alındığında irili ufaklı Dağlarla çevrili Taşeli platosunun Orta Toros Dağları ile Batı Toros Dağları arasında kaldığı görülmektedir(Hrt.1)¹.

Harita 1: Taşeli Platosunu Çevreleyen Toros Dağları

¹ Harita, Sarıveliler turizm analiz ve yatırım raporundaki haritadan (2015:3) düzenlenmiştir.

Batı Toroslar ve Doğu Toroslar birbirinden Silifke, Mut ve Hadim hattı ile ayrılır. Aladağ hattı Torosların en yüksek noktasıdır ve bu hattın doğusunda yer alır (Girginer 2000: 73). Platonun Sınırları Kuzey Batı'dan Güney Doğuya' ya doğru devam eder. Taşeli Platosu içinde bulunan Göksu platonun en önemli akarsuyudur. Göksu, Antik dönemde Kalykadnos olarak adlandırılmaktadır. Göksu Nehri, Kısmen Antalya il sınırlarında bulunan 2249 metre yüksekliğindeki Haydar Dağı ve 2138 metre yüksekliğindeki Demirli Dağ'da doğar ve kuzey yönünde akarak Konya il sınırlarına girer. Daha sonra buradan doğuya doğru yönelerek güney yönünde akar ve Mersin-Silifke'den Akdeniz'e dökülür (Kurt 2001: 68). 250 km. den fazla olan uzunluğu ile Göksu Nehri (İzıdırak 1972: 86) Taşeli Platosunun Coğrafi ve iklimsel oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır. Göksu Nehri'nin iki önemli kolu vardır. Bunlardan birisi Gökçay, diğeri ise (Gökdere adıyla da bilinen) Ermenek Çayı'dır. Bu iki akarsu Mut civarında "Suçatı" mevkiinde birleşerek bir "nehir" görünümünü alır ve asıl Göksu Nehri, bu noktadan itibaren başlayıp Güney Doğuya' ya doğru uzanır ve Silifke yakınlarında kendi oluşturduğu delta üzerinden geçerek Akdeniz'e sularını boşaltmaktadır (Kurt 2001: 68-69). İnsanoğlunun er erken dönemlerden beri kurduğu yerleşim yerlerinde öncelikli olarak göz önünde bulundurduğu unsur suya olan yakınlıktır. Bu bağlamda Göksu'yu etrafında oluşan kültürlerin hayat kaynağı olarak tanımlamak abartı olmaz. Bu düşüncemizi destekler nitelikte, Göksu havzası içinde 1950 lı yıllarda James Mellaart (1954: 181) ve 1960 lı yıllarda David French (1965: 177-201) tarafından yapılan yüzey araştırmalarında birçok yerleşmeye tespit edilmiştir. Yapılan araştırmalar, Kalkolitik Dönemden başlayarak Maltepe, Tekirköy, Bronz Çağına tarihlenen Çingantepe, Maltepe, Mut, Attepe, (French 1965: 1882) yanında Kilisetepe Höyük gibi yerleşmeler ile, Ermenek (Germanikopolis), Mut (Claudiopolis) ve Silifke (Seleukeia) kentleri gibi antik dönem yerleşmeleri de sayılabilir. Göksu oluşturduğu Vadi ile Toroslar'dan Akdeniz'e ulaşım sağlayan bir kapı görevi görmekle birlikte Akdeniz ılıman ikliminin iç kesimlere kadar ilerlemesini sağlar. Böylece bölge daha yaşanabilir yumuşak iklime sahip olur. Taşeli Platosu sahip olduğu bu coğrafi özelliklerden dolayı Prehistorik Dönemlerden beri kullanıldığı düşünülen bir yol güzergahı üzerinde bulunmaktadır. Bu yol doğudan Çukurova (Ovalık Kilikya)² üzerinden

² Kilikia olarak adlandırılan bölge batıda Alanya'dan başlayıp, doğuda İskenderun Körfezi'ne kadar uzanan ve kuzeyden Toros Dağlarıyla sınırlanan bölgeye verilen isimdir. Bu bölge, kendi içinde Dağlık Kilikia ve Ovalık Kilikia olarak ikiye ayrılmıştır. Dağlık Kilikia bölgenin batısında, Alanya (Korakesion) ile Viranşehir (Soloi-Pompeipolis) arasında kalan kısım için; Ovalık Kilikia ise, Viranşehir'den (Soloi-

gelip Sertavul Geçidine doğru ilerleyip Konya Ovası üzerinden devam eden önemli bir yoldur. Bu yolun Prehistorik dönemlerden başlayarak geç dönemlere kadar Kuzey Suriye ve Doğu Akdeniz dünyası ile Anadolu arasındaki bağlantıyı sağlayan önemli yollardan biri olduğu anlaşılmaktadır. İç Anadolu ile Akdeniz bölgesini birbirine bağlayan bu yolu Göksu Nehri (Kalykadnos) oluşturmuştur. Öyle ki Göksu Nehri, Çatalhöyük ve Can Hasan gibi Orta Anadolu höyükleri ile Mersin’de bulunan Yumuktepe ve Gözlükule höyükleri arasındaki bağlantıyı sağladığı düşünülmektedir. Söz konusu bu ulaşım ağının tarihin ilerleyen safhalarında da aynı şekilde devam ettiği ileri sürülmektedir (French 1965: 177). Prof.Dr. Turan EFE’nin 2003 yılında yayınladığı bir çalışmada görülen Erken Bronz çağında Marmara Bölgesinden Doğu Akdenize kadar uzanan Kervan Yolu’nun bağlantı yolları da bahsettiğimiz güzergahın kullanımını göstermektedir (Hrt.2).

Harita 2: Erken Bronz çağında Marmara Bölgesinden Doğu Akdenize kadar uzanan Kervan Yolu. (Efe 2003:109)

1. PREHİSTORİK DÖNEMDE BÖLGESEL İLİŞKİLER

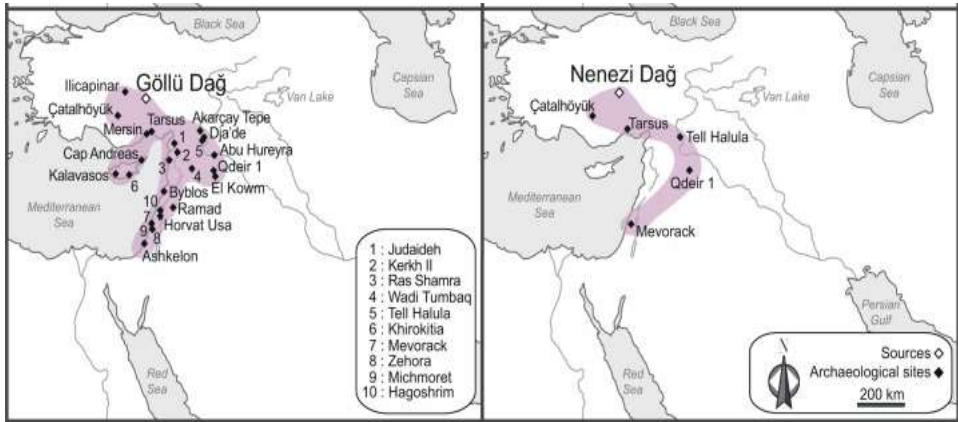
Bleda Düring, bölgeler arası kültürel etkileşimin, bireysel olarak ya da topluluk düzeyinde olsun, genelde katılımcılar arasında paylaşılan şeyler

Pompeipolis) Issos’a (Hatay-Erzin) kadar uzanan kısım için kullanılmıştır. Bkz. Strabon, Geographica, XIV, 5, 1-2.

üzerinden gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Ona göre bu etkileşime dahil olan nesnelere, paylaşımına katılan topluluk ve ya bireylerin estetik ve sanat gibi değer sistemlerini yansıtabilmektedir (Düring 2014: 10). Arkeolojik araştırmalar yoluyla belirlenebilen ve prehistorik dönemlerde yaşamış topluluklara atfedilebilen etkileşim türlerinden biride bölgeler arası yapılan (ticaret) alış verişlerdir (Renfrew - Cherry 1986). Tarihöncesi arkeoloji geleneğinde uzak mesafeler arası etkileşimi ve ya ticareti gösteren en önemli metaller arasında obsidyen ve pişmiş toprak çanak çömlek gelmektedir. Ancak Obsidyen çanak çömlek buluntularına göre çok daha erken tarihlerden beri bireyler ve/veya topluluklar arasında alıp verilen değiş tokuşu veya ticareti yapılan bir meta özelliği göstermektedir. Obsidyenin hammadde dağılımı ve üzerinde yapılan teknolojik ve tipolojik çalışmalar, topluluklar arası etkileşimin anlaşılmasındaki önemli göstergeler arasında kabul edilmektedir (Düring 2014: 9). Arkeolojik açıdan bakıldığında ise pişmiş toprak çanak çömlek ve obsidyen gibi dayanıklı malzemelerin dolaşımını belgelemek diğer eserlere göre daha kolay olduğu kabul edilmektedir. Hem obsidyenin hem de pişmiş toprak çanak-çömleğin doğada kendiliğinden yok olmaması ve ham madde olarak alındıkları bölgelerin özelliklerini taşımaları bunların takibini daha kolay hale getirmiştir. Böylece ilk alındıkları ve işlendikleri yer ile buldukları bölge arasında ilişki kurulabilmekte varsa etkileşimler ortaya çıkarılabilmektedir. Ian Hodder da yerleşmeler arasındaki materyal kültür benzerliğini genellikle topluluklar arası etkileşimle açıklamaktadır (Hodder 1979). Obsidyenin bölgeler arası yayılımı ve kültürel etkileşime katkısı MÖ 10.000'lere kadar uzanmaktadır. Ele geçen buluntular üzerinden takip edilen Orta Anadolu kökenli obsidyen malzeme bölgeler arası ilişki ve/veya kültürel etkileşimin çok uzak mesafelere ulaştığını ortaya koymuştur (Hrt. 2). Arkeolojik çalışmalarda ele geçen obsidyen buluntular özellikle Konya Ovasından, Orta Anadolu'nun güneyi ve Filistin'e kadar uzanan hammadde bazlı bir ilişki ağını ortaya çıkarmıştır³. Kerim Koçak "Antalya mağaralar bölgesindeki Geç Paleolitik Dönem mağara yerleşmelerinde bazı obsidyen aletleri bulunmuştur. 11.000 yıl önce Konya'nın Karatay ilçesindeki Boncuklu Höyük'te de obsidyen aletler kullanılmıştır. Suğla gölü kıyısında Suberde, Beyşehir Gölü kuzeyinde Er Baba ve Çukurkent, Burdur

³ Orta Anadolu Obsidyeninin yayılımı üzerinden bölgeler arası ilişkilerin de anlaşılabilceği aşağıdaki haritada Taşeli Platosundan dağlık kesimine dair bir buluntunun yer almaması ise bu bölgedeki Arkeolojik çalışmaların eksikliği ile açıklanabilir. İlerde Taşeli Platosunda yapılacak Prehistorik Dönem araştırmaları büyük olasılıkla bölgede obsidyen kullanımına dair önemli bilgiler sunacaktır. Yada Obsidyen kullanılmadıysa bunun yerine ne kullanılmış olduğu aydınlığa kavuşturulacaktır.

Hacılar Bölgesinde Kuruçay ve Hacılar gibi Neolitik yerleşmelerde bazı obsidyen aletler çıkarılmıştır. Konya Selçuklu Beçene Höyük'te bulunan obsidyenden yapılmış aletler bulunmuştur. "Konya Ovası ve çevresinde bulunan yerleşmelerde ele geçen obsidyenlerden yola çıkarak buranın Göller Bölgesi ve Akdeniz Bölgesi arasındaki obsidyen ticaret yollarında üzerinde yer aldığını ileri sürmektedir (Koçak 2018: 23).

Harita 2: Orta Anadolu Obsidyenin Dağılım Şeması.(Orange vd. 2018:277)

Yukarıda da belirtildiği gibi Prehistorik dönemlerde ticari ve kültürel ilişkilerin açıklanmasında obsidyen yanında bir başka önemli şey de Pişmiş Toprak çanak-çömlektir. Konya Ovasında Prehistorik döneme tarihlenen kazısı yapılmış önemli yerleşmeler arasında, Canhasan I-III, Boncuklu Höyük, Çatalhöyük, Suberde, Gökhöyük Bağları Höyüğü ve Erbaba Höyük gelmektedir. Son zamanlarda Boncuklu Höyükte yapılan kazılar Anadolu'nun Seramikli Neolitik Döneminin daha erken yıllarda başlamış olabileceğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Boncuklu Höyük kazılarında mimari yapı içerisinde bulunan bir grup seramik yapılan C14 analiz sonuçlarına göre MÖ 8300 -7800'lere tarihlenmektedir (Baird – vd. 2017: 420-429). Buda şimdiye kadar Anadolu'da bulunmuş seramikler arasında en erken döneme tarihlenendir. Çatal höyükte ise en erken seramik buluntular yedinci binyılın başlarına tarihlenmektedir. Aynı tarihlerde kısa dönemlik çalışmalarla kazıları yapılan Suberde ve Erbaba Höyük de seramikler bulunmuştur. Son dönemlerde kazısı yapılan bir başka seramikli Neolitik tarihlenen yerleşim yeri de Gökhöyük Bağları Höyüğüdür. Bu yerleşmelerde ele geçen pişmiş toprak çanak çömleğin bir birine bu kadar çok benzemesi bölgesel

bir etkileşim ve kültürel bir ortaklığın olabileceğini akla getirmektedir. Konya Ovasında bulunan bu yerleşmeler yanında Taşeli Platosunda bulunan Mersin Yumuktepe Höyükte ele geçen boyalı seramikler ile Can Hasan 2B ve Batı Çatalhöyük seramiklerinin bir birine benzemesi (Mellaart 1965: 135-136) ise Konya Ovası ve Taşeli Platosu Arasında da bir etkileşim ve/ya ilişkinin olabileceğini düşündürmektedir. Bu yerleşim yerleri arasında hem teknolojik hem stilistik-form açısından büyük benzerlikler söz konusudur. Bu da bölge insanının bu dönemde bir biri arasında bireysel veya toplumsal manada bir ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Yine Taşeli bölge sınırlarında, Göksu vadisinde yüzey araştırmaları yapan Hasan Bahar ve ekibi önemli bulgular tespit etmişlerdir. Burada çalışma yapılan yerleşmelerden biri de Sazlı Höyüktür. Sazlı Höyük Yerleşmesi, Konya'nın güneybatısında, merkeze 130 km. uzaklıkta bulunmaktadır. Yerleşme Bozkır merkezin yaklaşık 8-9 km. kuzeyinde bulunan Sazlı Köy sınırları içerisinde yer almaktadır. Sazlı Höyükte Hasan Bahar ve ekibi tarafından yapılan araştırmalarda höyüğün Kalkolitikten başlayarak, ETÇ, Orta Tunç Çağı, Geç Tunç Çağı ile Roma döneminde yerleşim gördüğü tespit edilmiştir (Bahar 2007: 487). Bahar yerleşmede yüzeyde bulunan Kalkolitik ve ETÇ malzemelerinden yola çıkarak, buranın Göksu Vadisi kapları ve Konya Ovası'nın karakteristik kırmızı boyalı malları ile benzerlik gösterdiğini ileri sürmektedir. Bizim de bu çalışmada belirttiğimiz gibi, Bahar da burada bulunan seramiklerden yola çıkarak Sazlı Höyük'ün içinde bulunduğu bölgenin, prehistorik çağlarda Batı Anadolu ile Kilikya arasında bir geçiş, köprü görevi üstlendiğini, buluntuların bölgesel kültürel ilişkileri yansıttığını bildirmektedir (Bahar 2007: 487-488).

2. BÖLGELER ARASI YOLLAR

Yukarıda da bahsedildiği gibi bölgede prehistorik dönemlerden beri kullanılan bir yol ağı söz konusudur. Protohistorik dönemlerde de bu yolun kullanılmaya devam edildiği düşünülmektedir. Özellikle Hititler döneminde, İç Anadolu ile Tarhuntassa bölgesi olarak adlandırılan ve Konya Ovası ile Taşeli yöresini içine alan coğrafyayı üzerinden Akdeniz'e ulaşım sağlanmış olmalıdır. Bu güzergah ile Anadolu içlerine Akdeniz üzerinden gelen malların ticareti yapıyor olmalıdır. Akdeniz'de ki ticari faaliyetler de şüphesiz Zallara⁴ ve Ura⁵

⁴ Zallara'nın lokalizasyonu için çeşitli görüşler bulunmaktadır. Forrer'e göre Zallara, Ereğli yöresinde Çorla civarındadır. Bkz. Forrer, 1926: 38. Gargstang ve Gurney ise bu kentin Tuz Gölü'nün kuzeybatısında olabileceğini düşünmüşlerdir. Bkz. Gargstang ve Gurney, 1959: 64.

⁵ Ura'nın genel olarak Uzuncaburç olduğu kabul edilse de bu bilgi net değildir. Ayrıntılar için bkz. Wiseman, 1956: 88.

kentleri önemli rol oynamıştır. Hititlerin Akdeniz'e açılan kapısı konumundaki Ura limanına ulaşan mallar, Tarhuntassa'nın kontrolü ve izni ile Göksu Vadisi üzerinden Konya Ovasına buradan da Hattusa'ya (Boğazköy) ulaştırıldığı tezi, bilim dünyası tarafından kabul görmektedir (Doğanay 2005: 60-61). Genel bir ifadeyle dağlık Taşeli havzasını ortadan ikiye bölerek ilerleyen Göksu oluşturduğu vadi ile bu engebeli coğrafyada önemli bir doğal yol güzergahı meydana getirmiştir. Ayrıca Göksu Vadisi yolunun Kuzey Suriye ve Orta Anadolu arasında kültürel ve ticari bağlantıyı sağlayan önemli bir güzergah olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bölgedeki Geç dönem antik yollar incelendiğinde aynı yol sistemlerinin de bu bağlantılar kapsamında oluşturulmuş olduğu anlaşılmaktadır (Mellaart 1962: 112-114). Geç dönemlerde Göksu Vadisi yolu olarak bilinen yol, İkonium (Konya), Laranda (Karaman), Claudiopolis (Mut), üzerinden Seleukeia'ya (Silifke) ulaşan güzergâhtan oluşmaktadır. Bunun dışında, günümüzde de kullanılmaya devam edilen Beyşehir-Bozkır -Ermenek-Anamur güzergâhı da yiye erken dönemlerde İkonium'dan (Konya), Lystra (Hatunsaray), Leontopolis (Bozkır), Germanikopolis (Ermenek), Anemurium (Anamur) güzergâhı, ya da doğu yönde Laranda (Karaman), Germanikopolis'ten (Ermenek) Anemurium'a (Anamur) ulaşılan güzergâh taşeli üzerinden iki bölgeyi birbirine bağlamaktaydı. Bu dönemde kullanılan bir başka güzergah da İkonium (Konya), Laranda (Karaman), Olba (Uzuncaburç) üzerinden Seleukeia'ya (Silifke) ulaşan yol dur (Özsait 1985: 92-93; Zoroğlu 1994: 25). Göksu dışında önemli bir yol ağında Sertavul Geçidi kullanılarak oluşturulan güzergahtır. Sertavul Geçidi, Konya Ovası'ndan Taşeli Platosunun önemli limanlarından olan Taşucu'na bağlantıyı sağlayan önemli bir geçittir. Sertavul Geçidinin, kıyıda plato yönüne ya da platodan kıyı yönüne daha kolay bir ulaşımı sağlaması açısından tercih edilmektedir. Geçidin bulunduğu dağların denizden yüksekliği yaklaşık 1700 m. olup, Torosların Bolkar Dağ silsilesi bu geçit ile aşılmaktadır. Antik dönemde Akdeniz üzerinden gelen malların Mersin-Silifke-Mut-Karaman üzerinden Anadolu'nun iç kesimlerine ulaşması Sertavul geçidi kullanılarak daha kolay yapılmaktadır (Ünal - Girginer 2007: 521; Girginer 2000: 73). Sertavul çevresinde Roma dönemine ait hamam kalıntıları bulunması bu güzergahın sık kullanıldığını gösteren önemli ibarelerdendir. Ayrıca Bağbaşı⁶, Balkusan, Başyayla Sarıot ve

⁶ Bağbaşı Barajı Höyük, Konya İl sınırları içerisinde olup merkeze 96 km. uzaklığı bulunan Taşbaşı Köyü'nün 3 kilometre kadar Güneydoğu'sunda, burada bulunan Eğitise Deresi'nin kuzeyinde yer

Yunt Yaylası gibi birçok yerde prehistorik dönemlerden Roma dönemine kadar uzanan pişmiş toprak çanak-çömlek buluntuları, ele geçmiştir. Bu bölgedeki coğrafi koşullar göz önünde bulundurulduğunda erken dönemlerde olduğu gibi günümüzde de benzer bir ulaşım ağı ve yaşam tarzının yörükler tarafından kullanıldığı söylenebilir. Yörükler, genellikle Konya'nın güneyinde bulunan yaylalardan başlayan göç hareketlerini bu doğal yolları ve geçitleri kullanarak Anamur ve Alanya'ya yada Alanya'dan tersi istikamette Taşeli üzerinden Konya'ya doğru yapmaktadırlar.

SONUÇ

Sonuç olarak, Batı medeniyetleri ile Akdeniz Medeniyetlerinin birbirine bağlantısını sağlayan ulaşım yolları üzerinde bulunan Konya Ovası ve Taşeli Platosu son derece önemli bir yerde bulunmaktadır. Buradaki bölgeler arası ilişki ve kültürel etkileşim prehistorik dönemde Obsidyen ve pişmiş toprak çanak-çömlek üzerinde de takip edilebilmektedir. Bölgenin, ele geçen obsidyen buluntulardan, Prehistorik dönemde Orta Anadolu'da yer alan Göllü Dağ, Hasan Dağı, Nenezi Dağ'da bulunan obsidyenin Er Baba, Suberde, Gökhöyük Bağları Höyüğü, Çukurkent, Karain Beldibi ile Mersin civarındaki Yumuktepe ve hatta Levant arasında geçiş noktası üzerinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu ilişki prehistorik dönemden antik döneme kadar sürdüğü buluntulardan da anlaşılmaktadır. Özellikle bölgede Hasan Bahar ve ekibi tarafından yapılan yüzey araştırmalarında tespit edilen buluntular iki bölge arasındaki ilişkiyi daha net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bölgesel ilişkilerin ilerlemesinde şüphesi en önemli etkende bir ulaşım yol ağı üzerinde bulunmalarından kaynaklanmaktadır. İnsanın yerleşik hayata geçip küçük köy ve kasaba yerleşimler kurduğu dönemden bu güne Anadolu üzerinden Akdeniz'e gidecek her türlü ham madde veya bir ticari malın mecburi olarak Konya Ovası'ndan geçmesi kaçınılmaz bir durumdur. Bunun tam tersi istikamet te de aynı durum söz konusuydu, eğer Akdeniz'den Anadolu'ya veya Batı Anadolu'ya götürülmek istenen bir mal veya ürün söz konusu ise Torosların geçit vermez yapısını, ancak Taşeli Platosunda bulunan doğal yollar veya geçitler kullanılarak Konya Ovası üzerinden taşınabilirdi. Taşeli platosu içerisinde bulunan Göksu Nehri'nin akış yönünde oluşturduğu vadi kıyı ile ova arasındaki ulaşımın sağlanmasında önemli bir doğal yol oluşturmuştur. Taşeli Platosunda Göksu dışında sıkça kullanıldığı kabul

almaktadır. Bahar ve ekibi tarafından yapılan araştırmalarda Höyükte GKÇ ve ETÇ'ye tarihlenen buluntuların olduğu tespit edilmiştir Bahar 2011: 307-308.

edilen bir başka yol güzergahı da Sertavul Geçididir. Her ne kadar bu yollar dışında tahliye yolların da varlığı bilinse de Taşeli Platosunda bulunan aşılması zor yüksek dağlar ve Torosların coğrafi yapısı bu iki doğal güzergahın daha yoğun kullanılmasını zorunlu kılmış olmalıdır.

KAYNAKÇA

- BAHAR, Hasan (1998), "Konya Araştırmaları III; Lykaonia (Konya Merkez Bölgesi)", Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi(12): Konya, 197-206.
- (2007), "Konya-Karaman İleri ve İlceleri Yuzev Arastırması 2005", Arastırma Sonuçları Toplantısı XXIV-1, Ankara, s. 481-500.
- (2011), "Konya-Karaman İleri Yuzev Arastırmaları 2009", Arastırma Sonuçları Toplantısı XXVIII-2, Ankara, s. 303-320.
- BAIRD, Douglas – vd. (2017), Early Ceramics in Anatolia: implications for the production and use of the earliest pottery. Cambridge Archaeological Journal, 27(2) 351-369.
- BAZİN, Marcel (1991), Le pays de Taşeli (Cilicie Trachée) : les apports de la géographie actuelle à la compréhension de l'occupation antique. In: Anatolia Antiqua, Tome 1, 1991. pp. 242-252
- DOĞANAY, Osman (2005), Ermenek ve Yakın Çevresindeki Antik Yerleşim Birimleri, Konya: Çizgi Kitabevi.
- DÜRİNG, Bleda (2014), "Material and Craft Networks in the Prehistory of Asia Minor", Knowledge Networks and Craft Traditions in the Ancient World: Material Crossovers, 13, 7
- EFE, Turan (2003), "Batı Anadolu Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı ". Arkeo Atlas: 94-129
- FORRER Emil (1926), Forschungen, Erkner bei Berlin 1/1, 1926.
- FRENCH, David (1965), "Prehistoric Sites in the Göksu Valley", Anatolian Studies, Vol. (15): London, 177-201.
- GARGSTANG John – GURNEY, Oliver Robert (1959), The Geography of the Hittite Empire, London: British Institute of Archaeology at Ankara.
- GİRGİNER, K. Serdar (2000), "Tepebağ Höyük (Adaniia) Kizzuwatna Ülkesinin Başkenti Miydi?", Efsaneden Tarihe Tarihten Bugüne Adana: Köprübaşı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 71-83.
- HODDER, Ian (1979), "Economic and social stress and material culture patterning", American Antiquity, 446-454
- İZBIRAK, Reşat (1972), Türkiye I-II, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- KOÇAK, Kerim (2018), "Konya Çevresinde Madencilik Öncesi Obsidyen-Doğal Cam ve Ticaret Hayatındaki Yeri "Konya Kitabı XVI Konya Ticaret Tarihi Yeni İpekyolu Dergisi özel Sayısı. Konya.2018.s.23-32
- KURT, Mehmet (2001), Eski Çağda Göksu (Kalykadnos) Havzası: Selçuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora tezi.
- LLOYD, Seton (2000), Türkiye'nin Tarihi: Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları, (Çev: Ender Varinlioğlu), Ankara: Tubitak Popüler Bilim Kitapları 50.
- MELLAART, James (1954), "Preliminary Report on a Survey of Pre-Classical Remains in Southern Turkey ", Anatolian Studies, Vol. (4): 175-239

- (1962), "The Late Monuments of Eflatun Pınar and Fasillar near Beyşehir", *Anatolian Studies*, Vol. (12): 111-117.
- (1965), Çatal Hüyük West. *Anatolian Studies*, Vol. (15): 135-156.
- ORANGE, Marie vd. (2018), "Obsidian consumption at Qdeir 1, a Final Pre-Pottery Neolithic site in Syria: An integrated characterisation study" Contents lists available at Science Direct *Comptes Rendus Palevol* 268–282
- ÖZSAİT, Mehmet (1985), *Hellenistik ve Roma Döneminde Pisidia*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- RENFREW, Colin – CHERRY, John F. (1986), *Renfrew and Cherry Peer polity interaction and socio-political change*, Cambridge University Press
- SARAÇOĞLU, Hüseyin 1989 H. Saraçoğlu, *Akdeniz Bölgesi*, İstanbul 1989.
- SARIVELİLER, (2015) *Sariveliler Turizm Analiz Ve Yatırım Raporu*.
- UCA, Alaaddin (2012), "Karaman'da Kırsal Turizmin Örneği: Sertavul", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* (2): Karaman, 71-75.
- ÜNAL Ahmet - GİRGİNER K. Serdar (2007), *Kilikia-Çukurova İlk Çağlardan Osmanlı Dönemi'ne Kadar Kilikia'da Tarihi Coğrafya*, İstanbul: Homer Kitabevi.
- WISEMAN, Donald John (1956), *Chronicles of Chaldean Kings*, London: The Trustees of the British Museum.
- Zoroğlu, Levent (1994), "Kelenderis'in İlkçağ Tarihine Ait Notlar", *Türk Tarih Kurumu-XI/1*: Ankara, 437–448.

TAŞELİ VE YAKIN ÇEVRESİNİN PREHİSTORİK (TARİH ÖNCESİ) DÖNEM BAKIR MADENCİLİĞİ

PREHISTORIC PERIOD COPPER MINNING OF TASELI AND ITS NEAR ENVIRONMENT

*Ahmet BARDAKCI**

*Kürşad BARDAKCI***

ÖZET

Modern yaşamın her alanında vazgeçilmez bir unsur olan maden, prehistorik dönemlerde keşfedilmiştir. Madenin keşfi, insanlık tarihinin önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Bu keşif dünyada ilk olarak Anadolu coğrafyasında gerçekleşmiştir. Toros Dağları da Anadolu'nun jeomorfolojik yapısı içerisinde mineraloji açısından zengin bir bölgeyi kapsamaktadır.

Anadolu insanının ilk kullandığı maden bakır madenidir. Bakır madeni ile ilgili dünyanın en erken buluntuları Neolitik dönem Çayönü (Diyarbakır) ve Aşıklı Höyük (Aksaray) buluntularıdır. Yapılan araştırmalar ve analizler sonucu prehistorik dönemlerde, Taşeli Platosu'nda da yoğun bakır cevherleri ve doğal bakır külçeleri tespit edilmiştir. Konumuza ışık tutacak buluntular ise Taşeli Platosu'nun hemen kuzeyinde ve hemen doğusunda yer almaktadır. Taşeli'nin hemen kuzeyinde yer alan Can Hasan ile Çatalhöyük ve yine bölgenin hemen doğusunda yer alan Yumuktepe yerleşimlerinde ortaya çıkarılan bakır buluntular madencilik tarihi açısından oldukça önemlidir. Öyle ki Yumuktepe yerleşiminde bulunan bir bakır eserin döküm yoluyla elde edilmiş olması madencilikte bir yeniliği gösterir. Can Hasan bakır buluntusu topuz başı da Anadolu madenciliği açısından kendine has özellikleri ile önemli bir yere sahiptir.

Bu multidisipliner çalışmamızda Taşeli ve yakın çevresinin bakır madenciliği ve gelişim süreci araştırılacaktır. Bu kapsamda bölge

* Jeoloji Mühendisi, JEMAS Mühendislik Taahhüt ve Ticaret Ltd. Şti, Ankara, ahmt.brkci@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8138-8358

** Doktora Öğrencisi, Eskişehir Tarihi Anabilim Dalı, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, kbrkci@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7893-4434

araştırmalarından, kazı ve saha çalışmalarından, maden analizlerinden yararlanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tarih Öncesi, Taşeli Platosu, Orta Toroslar, Madencilik, Arkeometalürji, Bakır.

ABSTRACT

The mine, an indispensable element in all aspects of modern life, was discovered in prehistoric times. The discovery of the mine marks an important turning point in human history. This discovery was first realized in the Anatolian geography of the world. The Taurus Mountains also cover a region rich in mineralogy within the geomorphological structure of Anatolia.

The first mine used by the Anatolian people is the copper mine. The world's earliest finds related to the copper mine are the finds of Çayönü (Diyarbakır) and Aşıklı Höyük (Aksaray) in the Neolithic period. As a result of the researches and analyzes, dense copper ores and natural copper nuggets were identified in the prehistoric periods in the Taşeli Plateau. Findings that shed light on our subject are located just north and east of the Taşeli Plateau. Copper finds unearthed in Can Hasan and Çatalhöyük, just north of Taşeli; and Yumuktepe copper finds, just east of the region, are very important in terms of mining history. In fact, the fact that a copper work found in the Yumuktepe settlement was obtained by casting shows an innovation in mining. The mace head of the Can Hasan copper finds has an important place with its unique characteristics in terms of Anatolian mining.

In this multidisciplinary study, the copper mining and development process of Taşeli and its near environment will be investigated. In this context, regional surveys, excavation and field studies, mine analysis will be utilized.

Keywords: Prehistory, Taseli Plateau, Central Taurus Mountains, Mining, Archaeometallurgy, Copper.

GİRİŞ

Anadolu, kuzeyde Karadeniz, güneyde Akdeniz, batıda Ege denizinden oluşan geniş bir yarımada'dır (Lehner-Yener 2014: 531). Anadolu'nun merkezinde, deniz seviyesinden ortalama 1000 metre yüksekliğe sahip bir plato yer alır. Kuzeyden Kuzey Anadolu Dağları ve güneyden Toros Dağları'nın jeolojik olarak daha yeni kıvrımlarıyla çevrilidir. Doğudan batıya gidildikçe eğim azalmakta, kaya sırtları denize ulaşmış sular altında kaybolmaktadır (Macquenn 2015: 11).

Anadolu'nun güneyinde yer alan Toros Dağları, deniz seviyesinden 2000 metre yüksekliğe ulaşır ve denizden aniden yükselir. Burada ulaşım zordur ve Toroslar ancak birkaç doğal yolla aşılabılır. Toroslar doğuda Zagros sıradağlarıyla birleşir (Düring 2016: 23-24).

Madenlerin oluşumu konusunda genel olarak kabul edilen görüş "Levha Tektoniği" teorisidir. Bu teoriye göre, dünyanın kırılan olan dış tabakasının levhalara ayrılmış olduğu varsayılmaktadır. Hareketli olan bu levhaların sınırlarında maden oluşumunun arttığı, özellikle hidrotermal kökenli metalik sülfür yataklarının genel olarak levha sınırlarında meydana geldiği ileri sürülmektedir. Bu teoriden hareketle cevherlerin dağlık bölgelerde, bilhassa kıvrılmış yapıya sahip alanlarda yoğunlaştığı ve bu alanlarda düzlük alanlara göre daha fazla mineralleşmenin olduğu söylenebilir (Tekin 2015: 38).

Anadolu, jeomorfolojik yapı içerisinde, kuzeyde Avrasya Plakası, güneyde ise Arap Plakası arasında yer almaktadır. Levha Tektoniği teorisi düşünüldüğünde, jeolojik zamanlar boyunca hareketsiz kalan Arap Plakası içinde yer alan Mezopotamya, maden kaynaklarından yoksun; hareket halinde bulunan Anadolu Plakası ise maden kaynakları açısından zengindir. Özellikle Güneydoğu Toroslar, söz konusu plakaların birbirine temas ettiği bölgede bulunmaktadır ve bu sebepten dolayı oldukça zengin mineral yataklarına sahiptir (Tekin 2015: 38-39; Fidan 2016: 50).

Genel olarak prehistorya madenciliği ve maden endüstrisi hakkında en iyi bilgi, o madenlerden yapılmış ürünlerin arkeolojik ve teknolojik yönlerden incelenmeleriyle sağlanabilir. Ayrıca madeni eserlerin yapımında rol oynayan maden ocakları, dökümhaneler, dökümde kullanılan pota gibi döküm araçları ile ilgili yapılan çalışmalar önemli bir yer tutmaktadır (Esin 1969: 41).

Anadolu'nun Toroslar başta olmak üzere diğer yüksek kesimlerinde yaklaşık 415 zengin bakır cevheri yatağı tespit edilmiş, 136'nın üzerinde yerde bakır, çinko ve kurşundan oluşan çoklu maden tortuları tespit edilmiştir. Ayrıca 200'e yakın yerde gümüş ve kurşun mineralleri ile altın, antimon, arsenik, demir ve kalay yataklarının varlığı saptanmıştır (Esin 1969: 106; Akın 2018: 159-160).

Taşeli'yi de içerisine alan Orta Toroslar da ise prehistorik dönemlerde bakır, gümüş, kurşun hatta kalay kaynakları ile karşılaşmaktayız. Biz bu bildirimizde Taşeli ve yakın çevresinde yoğun olarak bulunan bakır madeninin prehistorik dönemine odaklanacağız. Bu kapsamda başlıca odak noktamızı Çatalhöyük, Can Hasan ve Yumuktepe yerleşimlerinin bakır buluntuları oluşturmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1: Taşeli bölgesi ve Taşeli çevresinde Prehistorik bakır buluntuları veren yerleşimler.

Figure 1: Taşeli region and Prehistoric settlements that yielded copper finds around Taşeli.

Taşeli'nin kuzeyinde, Konya'nın yaklaşık 50 km. güneydoğusunda Çumra ilçesinde yer alan Çatalhöyük'te biri doğuda diğeri batıda olmak üzere iki yerleşim yeri vardır. Radyokarbon verilerine göre Doğu Çatalhöyük M.Ö. 7500 yılları civarında iskân edilmeye başlanmıştır. Yerleşimin Neolitik dönemi yaklaşık M.Ö. 5700'lü yıllarda son bulur. Batı Çatalhöyük ise Kalkolitik dönemi kapsamaktadır (Mellaart 1967: 26; Esin 1969 21).

Çatalhöyük'ün güneydoğusunda, Karaman il merkezinin ise yaklaşık 13 km. kuzeydoğusunda, Taşeli'ye yakın bir konumda bulunan Can Hasan Höyük'ün I, IIa, IIb ve III. tabakaları Kalkolitik Çağ'a; IV, V, VI ve VII. tabakaları ise Neolitik Çağ'a tarihlendirilmektedir (French 1962: 27; French 1998: 1; 19-20).

Yumuktepe ise Taşeli'nin hemen doğusunda, Mersin il merkezinde bulunan diğeri bir yerleşim yeridir. Yerleşimin, Neolitik ve Kalkolitik tabakaları yaklaşık olarak M.Ö. 7000 ile M.Ö. 3000 yılları arasını kapsamaktadır (Gargstang 1953: 1-2). Yumuktepe hem prehistorik hem de tarihi dönemlerde Orta Anadolu ile Bereketli Hilal arasında coğrafi ve kültürel olarak ara konumda yer alan bir bölgede bulunmaktadır (Düring 2016: 173).

Bahsi geçen Kalkolitik terimi bakır eserlerin ortaya çıkışı için kullanılıyor olsa da, bildirimizde de görüleceği üzere, Anadolu'da Çanak Çömleksiz Neolitik olarak adlandırılan dönemden itibaren bakır eserler kullanılmıştır. Bu sebepten dolayı "Üç Çağ" sistemine göre yapılan, Anadolu tarih öncesi dönemlerine ait terminoloji sorunlu gözükmetedir (Esin 1969: 106).

1. TAŞELİ VE YAKIN ÇEVRESİNİN BAKIR ÖNCESİ DÖNEMİ

Henüz madenin keşfedilmediği dönemlerde bölge insanı, Toroslarda yoğun olarak bulunan aşı boyası yani demir oksit ile yine Toroslar gibi dağlık alanlarda yüzeye sızıntı şeklinde çıkan ve doğada parlak rengiyle dikkati çeken azurit, malahit, hematit gibi cevherleri boya malzemesi olarak kullanmıştır (Mellaart 1967: 212). Taşeli, demir oksit ve hematit açısından oldukça zengin bir bölgedir. Nitekim Silifke ile Gülnar arasında demir oksit; Silifke ile Gelinsuyu mevki arasında ise hematit tespit edilmiştir (Girginer-Durukan 2017: 3).

Hematit başta olmak üzere birçok mineral genellikle kırmızı renkteydi ve dolayısıyla Paleolitik dönemden itibaren moda renk kırmızıydı. Bu konuda en eski izlere mağaralarda rastlanılmaktadır (Yalçın 2016: 5). Öyle ki Taşeli'nin batısında Antalya bölgesinde Epipaleolitik döneme tarihlenen Karain, Öküzini ve Beldibi mağaralarında kırmızı boyayla yapılmış figürler tespit edilmiştir (Düring 2016: 54). Beldibi ve Belbaşı mağaralarında bulunan bu figürlerin hammaddesi olan demir oksit parçaları, metalik madenlerin daha o dönemde bilindiğini kanıtlamaktadır (Fidan 2016: 50). Taşeli'de de son yapılan araştırmalarda prehistorik dönem -muhtemelen Neolitik ya da Kalkolitik dönem- Akyapı Mağarası'nın (Gülnar) duvarlarında kırmızı boya kullanılarak yapılmış figürler tespit edilmiştir. Buradaki figürler ve motif izleri, toz haline getirilmiş demir oksit veya hematitin, bağlayıcı bir sıvıyla karıştırılmasından sonra, elle ya da bir alet yardımıyla duvara sürülmesiyle oluşturulmuştur (Girginer-Durukan 2017: 3-4). Taşeli'nin hemen kuzeyinde yer alan Çatalhöyük'te de binaların içinde, tabanlarda ve duvarlarda birçok boyalı alan görülmektedir (Mellaart 1967: 212). Bu yapılarda ahşap kısımlara kırmızı aşı boyası sürülerek mekân içlerine renkli bir görünüm kazandırılmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda burada, kırmızı aşı boyası ile renklendirilmiş, ata kültürüyle ilgili kafatasları bulunmuştur (Sevin 2003: 51-52).

Muhtemelen söz konusu boyalı alanları oluşturmak için Çatalhöyük'e boya malzemeleri Taşeli'den getirilmekteydi. Aynı şekilde Çatalhöyük ve çevresinde

tespit edilen siyah manganez de Toros Dağları'ndan dolayısıyla Taşeli'den elde ediliyordu (Mellaart 1967, 212).

Diğer taraftan, Konya Ovası prehistorik dönemlerde, ignimbrit, ponza, andezit, bazalt gibi volkanik kayalar ile kristal, oniks, kayrak gibi taş/kayaç çeşitleri bakımından oldukça zengindir. Bu kayaç türlerinden en önemlisi ve en yoğun kullanılanı ise obsidiyendir (Özbaşaran, Cutting, 2007: 4). Öyle ki bölgede Epipaleolitik dönemde iskân edilmeye başlanan Karaman yakınlarındaki Pınarbaşı yerleşmesinde obsidiyenden yapılan birçok alet ortaya çıkarılmıştır (Fairbairn-Jenkins vd. 2014: 802). Çatalhöyük'ün en gelişmiş Neolitik yerleşim olmasında da, Hasan Dağı ve Karacadağ volkanlarından elde edilen obsidiyen oldukça önemli bir role sahiptir (Macquenn 2015: 14). Aynı şekilde Yumuktepe'de de yerleşimin Neolitik dönemlerine tarihlendirilen tabakalarında obsidiyenden yapılmış aletler ortaya çıkarılmıştır (Gargstang 1953: 10-15; Sevin-Caneva 1995: 35). Yumuktepe ile Çatalhöyük, çakmaktaşı ve obsidiyen endüstrisi açısından birbirine benzer niteliktedir (Esin 1969: 21; Braidwood 2008: 182). Ayrıca daha çok Göller bölgesi ile ilişkilendirilen ancak Taşeli'ye yakın bir yerde bulunan Suberde yerleşiminde de obsidiyenden yapılmış aletler tespit edilmiştir. Bu dönemde Suberde taş endüstrisinin %90'ını obsidiyen aletler oluşturmaktadır (Bordaz 1969: 54; Esin 1969: 22).

Obsidiyen, doğal cam olarak da tanımlanan ve volkanizma sonucunda ortaya çıkan jeolojik bir kayaç türüdür (Baysal 2013: 89). Maden öncesi dönemin kesici, kazıyıcı ve dürtücü alet ve silahları obsidiyenden yapılmaktaydı (Sevin 2003: 40-41). Öyle ki obsidiyen cam olduğundan, yontmataş aletler üretmek için çok yararlı olan midyemsi (konkoidal) kırık özelliklere sahiptir. Ayrıca siyah, kırmızı ve yeşil renklerde çeşitlilik gösterir (Düring 2016: 68).

Obsidiyenin ya da çakmaktaşının dışında başka herhangi bir taştan dilgi çıkarmak neredeyse olanaksızdır. Hatta ilk olarak, daha sonra dilgi çıkarılacak olan çekirdeğin, özel bir prizma biçiminde önceden hazırlanması gerekmektedir. Bu işlem, dilgi çekirdeğinde doğru noktaya yöneltilmiş, kemik ya da boynuzdan yapılmış delgiye, çekiç taşıyla vurulmasıyla gerçekleştirilir. Bu işlem sırasında dilgi çıkarılacak çekirdek iyi desteklenmeli ya da sıkıştırılmalıdır. İyi bir dilgi alet elde edebilmek için, kullanılacak yöntemin iyi bilinmesi gerekir (Braidwood 2008: 85-88). Kısacası obsidiyen ve çakmaktaşından alet yapmak büyük beceri isteyen eylemlerdir. Öyle görülüyor ki obsidiyenden yapılmış aletler zanaat ve teknolojinin prehistorik dönemlerdeki yüksek düzeyinin kanıtlarından birisidir (Hauptmann-Özdoğan 2007: 406).

Obsidiyen çeşitli aletlerin yapımında hammadde olarak kullanılmasının yanı sıra, Neolitik Çağ'dan itibaren bir ticari araç olarak da Kalkolitik döneme kadar kullanılmaya devam etmiştir (Akın 2018: 71; 141). Bu dönemlerde obsidiyen ticareti/takasının gerçekleştiği mesafeler 900 kilometreye kadar ulaşır (Düring 2016: 70).

Sonuç olarak, malahit, azurit gibi cevherler ile obsidiyen kaynaklarını ustaca kullanan bölge insanı, bu edindikleri bilgi ve tecrübe ile madencilik konusunda da ustalaşacaklarını gösteriyorlardı.

2. İNSANOĞLUNUN TANIDIĞI İLK MADEN: BAKIR

Bakır madeni, nabit halde bulanabilmesinin yanı sıra, oksitli, sülfütlü, karbonatlı veya arsenikli filizler halinde de bulunur. Adı geçen bu filizler, volkanik kayaçlar içinde buldukları gibi şist, kil ve kumtaşı içerisinde de görülmektedir (Fidan 2016: 52). Doğada ham bakır, kalkopirit, malahit, azurit, kalkozit, küprit, bornit ve enargit mineralleri içerisinde yer almaktadır (Baykan 2016: 62).

Anadolu'da M.Ö. VII. binyılda Çayönü (Diyarbakır), Hallan Çemi (Batman) ve Aşıklı Höyük (Aksaray) gibi merkezlerde bakırdan boncuk, bız, iğne, kanca ve çeşitli levha parçalarından oluşan çok sayıda eser bulunmuştur. Bu eserler dünya üzerinde gerçek anlamda ilk madeni eser üretiminin Anadolu'da yapıldığını göstermektedir (Fidan 2016: 50). Nitekim İran Platosu'nda M.Ö. 4700-4500 (Crawford 2015: 176-177); Levant bölgesinde M.Ö. 4250-4000 (Yalçın 2016: 4); Çin'de M.Ö. 4000 (Yinke 2016: 48); Mısır'da M.Ö. 3400-3300 (Desplancques 2016: 38); Batı Afrika'da ise M.Ö. 1000-800 (Gosden 2016: 175) tarihlerinde bakır madenciliği başlamıştır. Güney Mezopotamya'da ise gerçek anlamda madencilik yaklaşık M.Ö. 3500'lerde başlar (Crawford 2015: 176).

Buradan anlaşılacağı üzere prehistorik dönemlerde insanların tanıdığı ilk metalik maden bakırdır. Bakırın taştan daha üstün özelliklere sahip olduğunu anlayan insanlar, bakırın daha kolay şekillendirilmesi için çeşitli deneylerde bulunmuşlarsa da ilk zamanlarda işleme tekniğinde yeterli düzeye ulaşamamışlardır (Kaptan 1990: 176).

Güney Anadolu insanı, Toroslar'da yüzeyde kolayca bulunan doğal bakır külçeleri ile malahit cevherini toplayıp yerleşim yerlerine getiriyorlardı (Akın 2018: 82). Toros insanları söz konusu yerel kaynaklara kolayca ulaşabiliyordu. Nitekim Anamur çevresi doğal bakır kaynağı açısından zengindir (Birch-Rehren vd. 2013: 308-310). Ayrıca Alanya'nın kuzeyinde Gündoğmuş civarı ile

Ermenek'in güneybatısında Muzvadı (Dumluğöze) çevresinde de doğal bakır kaynağı bulunmaktadır.

Diğer taraftan malahitler, Neolitik ve Erken Kalkolitik dönemlerinde, henüz filiz olarak değil, değerli taş olarak görülüyordu. Bunlar cilalanıp delik açılarak boncuk gibi süs amaçlı kullanılmıştır. Söz konusu dönemlerde bakır elde etmek için henüz ergitme tekniği geliştirilmemiştir (Akın 2018: 135).

Zenginlikleri obsidiyene dayalı olsa da Çatalhöyük sakinleri, sonraki dönemlerde diğer yerel kaynakları da kullanmıştır. Yaklaşık M.Ö. 6000'li yıllarda Çatalhöyük'te bakırın ergitilmesiyle ilk denemeler başlamıştır. Bir süre sonra da Çatalhöyük'teki yerel dökümhaneler bakır ve kurşun boncuklar, küçük takılar üretmiştir (Sever 1999: 86; Macquenn 2015: 15). Çatalhöyük'ün VII. tabakasından ele geçen boncuk, kolye ve mandalların tamamı bakırdan yapılmıştır (Birch-Rehren vd. 2013: s. 307).

Can Hasan'ın IIa ve IIb tabakalarında ortaya çıkarılan bakır bilezik, topuz başı ve bazı bakır parçaları yerleşimde madenin kullanıldığını gösteren önemli kanıtlardır. Ayrıca Can Hasan'da malahit, azurit gibi bakır minerallerinin de boncuk yapımında kullanıldığı tespit edilmiştir (Tekin 2015: 24; Yalçın 2016: 6).

Taşeli'nin kuzeyinde, Çatalhöyük'ün batısında Suğla Gölü yakınında bulunan Suberde yerleşiminde de 4 cm. uzunluğunda bakır bir bız bulunmuştur (Mellaart 1967: 218). Burada oldukça aşınmış bakır tel parçaları da tespit edilmiştir. Ancak bu parçaların, yapılan analizler sonucunda, prehistorik döneme değil tarihi dönemlere ait olduğu saptanmıştır (Bordaz 1969: 50-51).

Yumuktepe yerleşimindeki madencilik ile ilgili somut veriler Ubeyd döneminden bilinmektedir. Bu döneme tarihlendirilen bakır eserlerin arasında keskiler, baltalar ve iğneler sayılabilir. Kalkolitik döneme tarihlenen kaledeki mekânların bir bölümünün de bakır alet üretimi için ayrıldığı, bir anlamda atölye olduğu düşünülmektedir (Caneva 2004: 72). Ayrıca, Anadolu'nun en eski bakır mühürlerinden birisi de Yumuktepe'de bulunmuştur (Esin 1969: 97).

M.Ö. V. binyıl sonlarına doğru ise, ilk defa potalarda malahit ve azurit gibi cevherler ergitmeye başlanmıştır (Birch-Rehren vd. 2013: 308; Yalçın 2016: 7). Bu metalürjik gelişme Anadolu'nun dağlık bölgelerinde yoğun bir şekilde uygulanmıştır (Yener-Geçkinli vd. 1996: 377). Cevherden metalin indirgenmesi hiç kuşkusuz tarih öncesi insanın en önemli keşifleri arasında yer almaktadır. Metalin ergitmeye başlaması, ısının tamamen kontrol altına alındığını kanıtlamaktadır (Tekin 2015: 26).

Bu işlemde üfleçler oldukça önemli bir yer tutar. Üfleç kullanımının tam olarak ne zaman kullanıldığı bilinmese de, metalin ergitilmesi ile -yaklaşık M.Ö. V. binyıllar- kullanılmaya başlandığı söylenebilir. Nitekim üflecin eksikliğinde metal ergitme işleminin gerçekleşmesi pek mümkün gözükmemektedir. Üflecin yanı sıra maden ergitme işleminde erken dönemlerde kullanılan bir diğer materyalde potlardır. Yerleşim alanlarındaki atölyelerde ele geçen potalar madenin sıvı hale getirilmesi için kullanılmıştır (Tekin 2015: 58; 63).

2. 1. Bölgede Bakır Alaşımı: Arsenikli Bakır

Sertlik değeri yüksek olmayan bakırın zaman içinde kullanım alanlarının kısıtlı olduğu fark edildiğinde, bunu aşmak için madenciler çareler aramıştır. Özellikle silah gibi yüksek direnç gerektiren bazı aletlerin üretiminde saf bakır kullanıldığında verim düşmektedir. Cevherden gelen doğal alaşımı fark eden madenciler, eriyik haldeki bakıra bilinçli olarak ikinci bir maden ekleyerek farklı bir maden elde etmeyi keşfetmiştir. Kazılarda bulunan metal eserlerin laboratuvar analizleri sonucunda Anadolu'da bakır alaşımında arsenik, kalay, gümüş ve çinkonun kullanıldığı ortaya çıkmıştır (Tekin 2015: 134). Doğal veya arınmış bakır filizlerinin bir arada ergitilmesiyle elde edilen nikelli, kurşunlu, antimonlu, bizmutlu ilkel bakır alaşımları, Kalkolitik dönemden Son Tunç Çağı'na kadar Anadolu bakırcılığında esas işlenen malzemeyi teşkil etmiştir (Esin 1969: 18). Ancak biz konumuz kapsamında bakır-arsenik alaşımına odaklanacağız.

Bakır-arsenik alaşımı Yakındoğu madencilikteki ilk alaşım uygulaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Kazılarda gün ışığına çıkartılan bir arsenikli-bakır buluntunun bilinçli bir alaşım ya da cevherden gelen doğal bir alaşım olup olmadığını çıplak gözle ayırt etmek zor olduğundan mutlaka laboratuvar analizi yapılması gerekmektedir. Yakındoğu'daki bakır yataklarına bakıldığında arsenik içeren doğal bakır yatakları başta Anadolu olmak üzere İran ve Kıbrıs'tan bilinmektedir. Gerçek anlamda bilinçli bakır-arsenik alaşımında söz etmek için arseniğin en az %2 bir orana sahip olması gerekir (Tekin 2015: 135).

Arsenik miktarı eğer bir objede "anlamli miktarda" ise bu kasıtlı bir alaşımıdır. Anlamli miktar tartışılan bir konudur. İçerisinde %5-7 oranında arsenik bulunduran objeler "işlevsel derece"ye ulaşmış demektir. Bu oran bakır içinde kalay etkisi yaratarak onun sertleşmesini sağlar. Prehistorik örneklerin birçoğunda bu orana ulaşılmaştır (Akın 2018: 161-162).

İçinde yüksek oranda arsenik bulunan bakır, gümüşe yakın bir renk aldığından erken dönemlerde daha çok süsleme amaçlı kullanılmıştır. Bu rengin

elde edilebilmesi için alaşım içindeki arseniğin %12 civarında olması gerekmektedir. Özellikle yüzeyin gümüş kıvamında bir renk alabilmesi için aşamalar şunlardır:

1. Yüzeye ince bir arsenik oksit sürüldükten sonra odun kömürü ile kaplanarak kırmızı renk alana kadar ısıtılır.

2. Daha sonra metal soğumaya bırakılır.

3. Ardından metal iyice perdahlanarak yüzey pürüzsüz hale getirilir ve böylece gümüşü bir renk kazandırılır (Tekin 2015: 135-137).

Konumuz kapsamında yer alan Yumuktepe'de Ubeyd dönemine tarihlenen arsenikli bakırın bilinçli kullanıldığı bildirilmektedir (Tekin 2015: 136). Yumuktepe'nin dışında kuzeybatı Anadolu'da Ilıpınar ile Karadeniz yakınlarında İkiztepe önemli arsenikli bakır buluntulara sahiptir (Lehner-Yener 2014: 544). Bununla birlikte İlk Tunç Çağı'nda büyük ölçekli bakır üretimin bulunmadığı, tuncun henüz yaygınlaşmadığı ve arsenikli bakırın kullanımının devam ettiği, Beycesultan, Demirci gibi yerleşimlerin buluntularından bilinmektedir (Düring 2016: 284).

Bunun dışında yine Yumuktepe'de M.Ö. 4300 yıllarında kalayın muhtemelen bir alaşım maddesi olarak kullanıldığı fikrini kuvvetlendiren bir materyal¹ bulunmuştur. Bu materyalde kalay oranı %2,6'dır. Ancak bu oran gerçek bir tunç yapımı için gerekli olan orandan oldukça düşüktür (Kaptan 1990: 176). Nitekim tunç, kalayın bakıra en az %6 oranında karıştırılması ile elde edilir ve kalay miktarı %10 olan alaşımlar kaliteli tunç olarak kabul edilir (Esin 1969: 107).

Anadolu'da M.Ö. IV. ve III. binyıllarda en çok kullanılan alaşımın arsenikli bakır olduğu söylenebilir. Kalaylı alaşımların ise yaklaşık M.Ö. 2500 yıllarından önce bilinmediği; M.Ö. 2500-2000 yıllarında yoğun olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Akın 2018: 162).

3. BÖLGEDE BAKIR ŞEKİLLENDİRME TEKNİKLERİ

Kullanılacak alana göre ve isteğe bağlı olarak madenlerin şekillendirilmesinde çağlar boyunca çeşitli teknikler uygulanmıştır. En eski bakır biçimlendirme yöntemi olan soğuk çekiçleme tekniğinde, madene herhangi bir ısı uygulanmamaktadır. Ancak bu uygulama sadece doğal bakır için geçerlidir. Zaman içerisinde maden işleme bilgisinin gelişimine paralel olarak daha karmaşık ve hassas teknikler geliştirilmiştir (Tekin 2015: 72). Biz konumuz kapsamında dövme tekniği ile döküm tekniğini ele alacağız.

¹ (Esin 1969): Analiz no. 17871.

3. 1. Dövme Tekniği

Bakır madenciliğinde ve dolayısıyla metalürji tarihinde en erken uygulanan teknik dövme tekniğidir. Nitekim en erken bakır buluntular dövme tekniğiyle elde edilmiştir. Çayönü'nde bulunan ve en erken bakır buluntular arasında gösterilen boncuğun, doğal bakırdan dövülerek yapıldığı bilinmektedir (Braidwood 2008: 181).

İnsanoğlu Paleolitik dönemde taş, kemik ve ağaçtan eser elde ederken hammaddeye darbeler vurarak şekillendirmeyi öğrenmiştir. Özellikle, Paleolitik ve Neolitikte insanların taş yumrularını oldukça maharetli olarak yontması ve ince işçilik gösteren yontma taş aletler üretmesi, daha sonraki dönemlerde insanlara madenin işlenmesinde önemli bir deneyim kazandırmıştır (Tekin 2015: 72-73). İlk zamanlarda insanlar topladıkları renkli mineral ve taş malzemenin yanı sıra, buldukları nabit bakır parçalarını da yerleşimlere getiriyor ve onları çeşitli yöntemlerle şekillendirmeyi deniyorlardı. Bu denemelerin sonucunda bakırı döverek şekillendirmeyi başarmışlardır (Yalçın 2016: 6). Bu ilk aşamada yüzeyden toplanan doğal maden topraklardan dövme tekniği uygulanarak iğne, bız, çengel gibi basit formlar elde edilmiştir. Dövme tekniği madencilik etkinliklerin ve bilgisinin artmasına paralel olarak gelişme göstermiştir (Tekin 2015: 73). Nitekim insanlar soğuk dövülen bakırın zamanla çatladığını, kırılıp koptuğunu, ama ısıttıklarında da bu yeni malzemenin plastik özelliğinin arttığını ve daha kolay işlendiğini gözlemlemişlerdir (Yalçın 2016: 6). Bakırı hafif ısıtarak yani tavlamarak tekrar çekiç ile şekillendirilebilen bu insanlar nispeten daha sert bir yüzeye sahip olmuşlardır (Ehsani-Yazıcı 2016: 45). Kısacası tavlama işlemi ile birlikte madenin bünyesinde kırılmalar ve çatlamların önüne geçilmiştir. Soğuk çekiçleme ile madene şekil verilmesi zor ve zahmetlidir. Buna karşın tavlama yöntemi ile şekil vermek daha kolaydır (Tekin 2015: 73).

Böylece insan, hem yeni bir hammadde ile tanışmış hem de bu hammaddeyi işlemek için ilk defa ısıdan yararlanmıştır. O zamana kadar soğuktan ve yırtıcı hayvanlardan korunmak için yararlanılan ateş bu sefer "teknolojik" amaçlı kullanılmıştır. Bu yeni buluşla toplumların gelişmesinde en önemli etkenlerden biri olan madenciliğin temeli atılmıştır. *Pyroteknoloji* çanak çömlek yapımından önce maden işlemede kullanılmıştır (Yalçın 2016: 6).

Dövme tekniği, madencilikte yeni gelişmeler ile birlikte ikinci plana düşse de hiçbir zaman ortadan kalkmamıştır. Bu teknik, günümüzde de metal eserlerin ince işçiliğinde tercih edilmektedir (Tekin 2015: 73).

Konumuz kapsamında yer alan Çatalhöyük'te yapılan kazılarda doğal bakırdan dövülerek yapıldığı anlaşılan ufak aletlere ve süs eşyalarına (Şekil 2) rastlanılmıştır (Mellaart 1967: 22).

Şekil 2: Çatalhöyük'ten bakır bilezik (Çatalhöyük 2003 arşiv raporundan alınmıştır.)

Figure 2: From Çatalhöyük copper bracelet (Extracted from Çatalhöyük 2003 archive report.)

Taşeli'nin yakın çevresindeki bir başka yerleşim olan Suberde'de bulunan bakır boncuk da dövülerek elde edilmiştir (Mellaart 1967: 218). Yine konumuz kapsamında yer alan Can Hasan Höyük'ünde bakırdan yapılmış bir topuz başı (Şekil 3) bulunmuştur. Bu eser radyokarbon ölçümlerine göre M.Ö. VI. binyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir. Bu eser uzun zaman döküm yoluyla yapılan ilk alet olarak tanımlanıyordu. Yaklaşık 5,5 cm. çapındaki bu topuz başının sap deliğine sahip olması, bu düşüncenin en önemli kanıtı olarak gösterilmekteydi. Ancak daha sonra yapılan analizler sonucunda bu topuz başının doğal bakırdan dövülerek yapıldığı anlaşılmıştır (Tekin 2015: 24). Diğer taraftan Can Hasan IIb topuzu bu dönemde bir istisnadır. Öyle ki dönemin genel bakır buluntuları küçük objelerden oluşmaktaydı. Bu eser değerli bir hammadde olan bakırın törensel amaçlı kullanıldığına kanıt oluşturabilir (Yalçın 2016: 7-8). Zira bu eser, 45 yaşlarında yanmış bir cesedin yanında bulunmuştur. Aynı zamanda bu eser, türünün en eski örneğidir (Sevin 2003: 87).

Şekil 3: Can Hasan Topuz Başı (Yalçın 2016: Şekil 4)

Figure 3: Can Hasan mace head (Yalçın 2016: Şekil 4)

3. 2. Döküm Tekniği

Döküm tekniğinin ortaya çıkışı aslında tavlama tekniğine bağlıdır. Nitekim sıcak çekişleme soğuk çekişlemeye nazaran daha kolay olsa da bazı sorunları da bulunmaktadır. Isıya maruz kalmış olan madenin işlenmesi esnasında maşa gibi bir yardımcı alete gereksinim vardır. Yaralanmaların önüne geçmek için de kızgın haldeki metal ile madencinin eli arasında belli bir mesafe bulunmalıdır. Sıcak şekillendirmelerin başlaması ile birlikte metalürjide kullanılan araç sayısında da artış olmuştur. Metalin işlenmesinde daha fazla yardımcı araca gereksinim ortaya çıkmış; bu da doğal olarak yeni uzmanlık alanlarının gelişmesine yol açmıştır (Tekin 2015: 73).

Döküm işlemi, içinde üretilmek istenen parçanın biçiminde bir boşluk bulunan kalıplara, sıvı metalin doldurulması ile yapılır. Döküm öncesinde metal eritilir ve döküm sıcaklığına çıkarılır. Kalıba dolan metal soğumaya başlar. Sıcaklık belli bir değere düştüğü zaman katılaşma evresine geçer. Katılaşma tamamlandığında hala sıcak olan parça oda sıcaklığı derecesine kadar soğutulmaya bırakılır. Bu sırada önemli miktarda ısı uzaklaştırılır. Döküm sonrasında parça kalıptan çıkarılır, parçaya ait olmayan kısımlar uzaklaştırılır,

yüzey temizlenir, varsa ısıl işlem yapılır ve gerekli kontrollerden sonra imalat tamamlanmış olur (Aran 2007: 6).

Döküm tekniğiyle iki ayrı maden filizinin birlikte ergitilerek kullanışı M.Ö. V. binyılda başlamıştır (Sevin 2003: 78-79). Dökümcülüğün keşfi hiç şüphesiz metalürjinin en önemli aşamalarından birisini oluşturmaktadır. Böylelikle madenciler çok daha karmaşık yapıdaki metal eşyayı hem daha az zamanda, hem istenilen sayıda, hem de seri şekilde üretmeyi başarmışlardır (Tekin 2015: 78).

Eski çağlarda kullanılan ergitme ocaklarında genellikle bakır cevheri ile odun, tabakalar halinde doldurulur ve ayakla çalışan keçi derisi körükler yardımıyla eritilen metal, taş veya pişirilmiş kilin işlenmesiyle elde edilen kalıplara dökülürdü. Önceleri tek parça açık kalıplarla balta ve benzeri yassı parçaların üretimi için kullanılan döküm tekniği, yuvarlak biçimli parçaların üretilmesi için iki veya daha çok parçalı kalıpların kullanılmasıyla geliştirilmiştir (Aran 2007: 7).

Elazığ yakınlarındaki Sakyol-Pulur kazılarında IX. tabakada ortaya çıkartılan kalıp, bilinen en erken tarihli -tek parçalı- döküm kalıbıdır (Tekin 2015: 81).

Anadolu'da bilinen döküm yoluyla elde edilmiş en erken alet ise Yumuktepe'nin XVI. tabakasında (yaklaşık M.Ö. 4900'lü yıllar) bulunan saf bakırdan yapılmış keskidir (Sevin 2003: 98-99). Yerleşimde bulunan rulo başlı iğneler (Şekil 4), yassı baltalar ve keskiler önce açık kalıplara dökülmüş, sonra çeçiçle dövülerek son şekilleri verilmiştir (Yalçın 2016: 8).

Şekil 4: Yumuktepe'den bakır rulo başlı iğnelerin çizimi (Gargstang 1953: Fig. 85)

Figure 4: Drawing of roll-head pins from Yumuktepe (Gargstang 1953: Fig. 85)

Ayrıca, Yumuktepe'nin batısında Taşeli'ye yakın bir yerde bulunan Viranşehir'de İlk Tunç Çağı'na tarihlenen bir çeçit çalgı aleti olarak kullanılan çalparalardan, sap topuzunun ortası delikli tipi bulunmuştur. Bu eserin sapları

muhtemelen bakırdan, daire şeklindeki çalıcı kısımları döküldükten sonra dövülmüş levhadan yapılmıştır (Esin 1969: 66).

4. BÖLGEDE MADENİ ESERLERİ SÜSLEME TEKNİĞİ: TELDEN KIVIRMA

Madeni eserlerin işlenmesinde uzmanlaşan madenci ustaları aynı zamanda bu eserlerin süslenmesinde de büyük başarı elde etmiştir. Eski Anadolu madenciliğinde bu süsleme teknikleri daha çok İlk Tunç Çağı'nda ortaya çıkmış ya da bu dönemde gelişmiştir. Bu tekniklerin başlıcaları çalma ve kazıma, delik-işi, taneleme, kaplama teknikleridir (Tekin 2015: 97-106). Bölgede ise Neolitik dönemden itibaren görülen telden kıvrırma tekniği revaçtadır. Halka şeklinde süs eşyaları, bilezikler (bkz. Şekil 2) söz konusu teknik ile süslenmişlerdir (Esin 1969: 70).

Bu tekniğin bir anlamda telkari tekniği olduğu düşünülebilir. Telkari işleminin esası ince tel şeklindeki madenin eğilip bükülmesi ile süsleme yapılmasına dayanmaktadır. Metalin tel haline getirilmesi işlemi prehistorik dönemlerde zahmetli bir iştir. Muhtemelen dökümcülüğün bilinmediği dönemlerde tel yapımında, ilk olarak ince bir metal levha elde edilip bu levhadan kesici aletler yardımıyla çeşitli incelikte şeritler kesiliyordu. Daha sonra, çekiçler yardımıyla vurmak suretiyle yuvarlayıp, keskin hatlar yok edilmeye çalışılıyordu. Ardından şeridin boyunun uzatılması ve yuvarlak bir kesit elde edilmesi sağlanmaktaydı (Tekin 2015: 106-107).

Çatalhöyük ve Suberde'de bulunan bakır iğnelerin yukarıdaki işlemlerin ardından yapıldığı düşünülebilir (Esin 1969: 67).

Dökümcülüğün keşfedildiği dönemden itibaren ince levhadan elde edilen tellerin kıvrılması, üstü açık ve kapalı tek kalıplı dökümle yapılabilmektedir. Halka kesitlerine ve halka uçlarının açık bırakılmış, birbiri üstüne bindirilmiş, ya da tam halka şeklinde dökülmüş olduklarına göre sınıflandırılabilirler. Bileziklerde bir özellikte, bazen yay şeklinde kıvrılarak birkaç kat halkanın birden elde edilmiş olmasıdır. Boyun halkaları ve bileziklerde bezek çoğu zaman dökümden sonra yapıldığı gibi sıcakken çevirme ile yapılanları da vardır (Esin 1969: 70).

Yumuktepe'de döküm yoluyla telden kıvrırma tekniği (bkz. Şekil 4) yoğun olarak kullanılmıştır. Nitekim Kalkolitik dönemde bulunan dikiş iğnesi ve rulo başlı iğne ile İlk Tunç Çağı'na ait bakırdan yüzük bu teknik ile yapılmıştır. Yine

Yumuktepe’de İlk Tunç Çağı’na ait telden yapılmış eser, ince levhadan bükülerek dökme çubuktan elde edilmiştir².

SONUÇ

Taşeli Platosu, Orta Toroslar’da bulunan dağlık bir bölgedir. Bölge dağlık yapısı sebebiyle maden açısından zengindir. Bu madenlerden birisi de bakırdır. Bölgede prehistorik dönemlerde yoğun bakır cevherlerinin bulunduğu tespit edilmiştir. Öyle ki yapılan analizler sonucunda, Silifke, Gülnar, Bozkır çevresinin azurit ve malahit cevherleri; Anamur çevresinin de doğal bakır külçeleri açısından zengin olduğu tespit edilmiştir. Bölge insanı prehistorik dönemde, dağlık bölgede parlaklığıyla dikkat çeken azurit ve malahit cevherlerini yerleşim yerlerine getirerek kolye ve boncuklar yapmışlardır. M.Ö. V. binyılların sonlarında ise bu cevherleri ergitmeyi başaramışlardır.

Taşeli Platosu’nun yakın çevresinde bakır buluntuları veren prehistorik yerleşimler ise Çatalhöyük, Can Hasan ve Yumuktepe’dir. Çatalhöyük bakır buluntuları Anadolu’nun en erken bakır buluntularındandır. Bu buluntular dövülerek nabit bakırdan elde edilmiştir. Ayrıca telden kıvrırma tekniği ile şekillendirilmiştir. Can Hasan’da ise bakırdan topuz başı bulunmuştur. Bu buluntu M.Ö. VI. binyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir. Bu eser uzun zaman döküm yoluyla yapılan ilk alet olarak tanımlansa da yapılan analizler sonucunda bu eserin doğal bakırdan dövülerek yapıldığı anlaşılmıştır. Yumuktepe’de ise Anadolu’da bilinen döküm yoluyla elde edilmiş en erken alet ortaya çıkarılmıştır. Yine Yumuktepe’de bulunan bakırdan silindir mühür de en eski silindir mühürlerden birisidir.

Bölgede bakır alaşımı kapsamında ise arsenikli-bakır ön plana çıkmaktadır. Konumuz kapsamında yer alan Yumuktepe’de Ubeyd dönemine tarihlenen arsenikli bakırın bilinçli kullanıldığı düşünülmektedir. Kalaylı alaşımların ise yaklaşık M.Ö. 2500 yıllarından önce bilinmediği; M.Ö. 2500-2000 yıllarında yoğun olarak kullanıldığı söylenebilir.

Son olarak, bölgede yaşayan günümüz modern insanı ile prehistorik dönem insanının geçim kaynaklarının benzer olduğunu söylemek abartı olmayacaktır. Nitekim bölgenin dağlık yapısı fazla bir olanak sunmamaktadır. Madencilik bu geçim kaynağının başında gelir. Bölge insanı için madencilik o kadar önemlidir ve mecburidir ki, günümüzden yaklaşık 6500 yıl önce insanlar, arseniğin zehirli

² (Esin 1969): Buluntuların analiz no.ları: dikiş iğnesi 17885, rulo başlı iğne 17879, yüzük 17890, telden yapılmış eser 17889.

olduğunu bilmelerine rağmen, bu sektörden vazgeçememişlerdir. Günümüzde de değişen bir şey yoktur. 2014 yılında Ermenek'te yaşanan maden kazasında 18 işçi yaşanan su baskınında madende mahsur kalarak hayatlarını kaybetmişlerdir. Hayatını kaybedenlere Saygılarımızla..

SUMMARY

The Taşeli Plateau is a mountainous region located in the Central Taurus Mountains. The region is rich in minerals due to its mountainous nature. One of these mines is copper. Dense copper ores were found in the region during prehistoric times. As a matter of fact, Silifke, Gülnar, and Bozkır were rich in copper ores, azurite and malachite. The surroundings of Anamur also appear to be rich in natural copper ingots. During this period, people of the region made pendants and beads by bringing azurite and malachite ores, which were noted for their brilliance in the mountainous region, to their settlements. In the late fifth millennium, they were able to melt these ores.

Prehistoric settlements that yielded copper finds in the immediate vicinity of the Taseli Plateau are Çatalhöyük, Can Hasan and Yumuktepe. Çatalhöyük copper finds are among the earliest copper finds in Anatolia. These finds were pounded and obtained from native copper. It is also shaped with wire curling technique. The aim of this technique was to make ornaments by obtaining a round section. A mace head of copper was found in Can Hasan. This work was described as the first instrument made by casting for a long time. However, as a result of later analysis, it was found that this mace head was forged from natural copper. In addition, unlike the small finds of this period, this work is large. In Yumuktepe, the earliest tool which was obtained by casting known in Anatolia was found. The copper cylinder seal in Yumuktepe is one of the oldest cylinder seals.

In the region, arsenic-copper stands out in the context of copper alloy. It is thought that arsenic copper dated to Ubeyd period was used consciously in Yumuktepe. BC IV. and III. the most widely used alloy in the millennia can be said to be arsenic copper. Tin alloys, on the other hand, were not known before 2500 BC. approximately, and were used extensively between 2500-2000 BC.

KAYNAKÇA

- AKIN, Galip (2018), *Prehistorya'ya Giriş (Prehistorik Arkeoloji)*, Ankara: Alter Yayınları.
- ARAN, Ahmet (2007), *Döküm Teknolojisi: İmal Usülleri Ders Notları*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Makina Fakültesi.
- BAYKAN, Daniş (2016, Ocak), "Antik Metalurji Uygulamaları", *MT Bilimsel: Yer Altı Kaynakları Dergisi* 9: 61-68.
- BAYSAL, Adnan (2013), "Konya Ovası Neolitik Dönem Kültürel Gelişimi İçinde Boncuklu Höyük ve Önemi", *CollAn XII*: 79-104.
- BIRCH, Thomas, vd. (2013), "The Metallic Finds from Çatalhöyük: A Review and Preliminary New Work. I. Hodder (ed.), *Substantive technologies at Çatalhöyük: reports from the 2000-2008 seasons*, British Institute at Ankara: 307-316.
- BORDAZ, Jacques (1969), "The Suberde Excevatons, South-Western Turkey, an Interim Report", *Türk Arkeoloji Dergisi XVII* (2): 43-71.
- BRAIDWOOD, Robert J. (2008), *Tarihöncesi İnsanları*, (çev. Bilgi Altınok), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- CANEVA, Isabella (2004), "The Citadel Station (5000-4200 BC)", *Mersin-Yumuktepe: A Reappraisal* (ed. Isabella Caneva-Veli Sevin), Lecce: Congedo Editore: 57-72.
- CRAWFORD, Harriet (2015), *Sümer ve Sümerler* (çev. Nihal Uzan), Ankara: Arkadaş Yayınevi, 3. bs.
- DESPLANCQUES, Sophie (2016), *Antik Mısır* (çev. İsmail Yerguz), Ankara: Dost Kitabevi, 2. bs.
- DÜRİNG, Bleda S. (2016), *Küçük Asya'nın Tarihöncesi: Karmaşık Avcı-Toplayıcılardan Erken Kentsel Toplumlara*, (çev. Azer Keskin), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 1. bs.
- EHSANİ, Arman – YAZICI, E. Yener (2016, Ocak), "Anadolu'da Bakır Madenciliği ve Kullanımının Kısa Tarihçesi", *MT Bilimsel: Yer Altı Kaynakları Dergisi* 9: 43-48.
- ESİN, Ufuk (1969), *Kuantitatif Spektral Analiz Yardımıyla Anadolu'da Başlangıcından Asur Kolonileri Çağına Kadar Bakır ve Tunç Madenciliği*, C. I, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- FAIRBAIRN, Andrew S, vd. (2014), "9th Millennium Plant Subsistence in the Central Anatolian Highlands: New Evidence from Pınarbası, Karaman Province, Central Anatolia", *Journal of Archaeological Science* 41: 801-812.
- FİDAN, Erkan (2016, Ocak), "Tarih Öncesi Dönemlerde Anadolu'da Kullanılmış Olan Maden Yatakları", *MT Bilimsel: Yer Altı Kaynakları Dergisi* 9: 49-59.
- FRENCH, David (1962), "Excavations at Can Hasan; First Preliminary Report", *Anatolian Studies* 12: 27-40.
- FRENCH, David (1998), *Canhasan Sites I. Canhasan 1: Stratigraphy and Structures*, London, BIAA Mono 23.
- GARGSTANG, John (1953), *Prehistoric Mersin*, Oxford: Clarendon Press.

- GİRGİNER, K. Serdar – DURUKAN, Murat (2017), "Mersin/Gülner Akyapı Mağarası'nda Bulunan Prehistorik Mağara Resimleri", *OLBA* XXV: 1-15.
- GOSDEN, Chris (2016), *Tarihöncesi*, (çev. Sinem Gül), Ankara: Dost Kitabevi.
- HAUPTMANN, Harald - ÖZDOĞAN, Mehmet (2007), "Anadolu'da Neolitik Devrim", *12.000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları*, Stuttgart: Theiss Verlag: 404-410.
- KAPTAN, Ergun (1990), "Türkiye Madencilik Tarihine Ait Buluntular", *MTA Dergisi* 111 :175-186.
- LEHNER, Joseph W., YENER, K. Aslıhan (2014), "Organization and Specialization of Early Mining and Metal Technologies in Anatolia", *Archaeometallurgy in Global Perspective: Methods and Syntheses*, New York: Springer: 529-557.
- MACQUEEN, James G., (2015), *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu* (çev. E. Davutoğlu), Ankara, Arkadaş Yayınevi.
- MELLAART, James (1967), *Çatal Hüyük: a Neolithic Town in Anatolia*, London, Thames & Hudson.
- ÖZBAŞARAN, Mihriban - CUTTING, Marion (2007), "Orta Anadolu'da Neolitiğin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi (Aşıklı Höyük-Çatalhöyük)", *1200 Yıl Önce Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı, Neolitik Dönem*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları: 55-62.
- SEVER, Hüseyin (1999), "Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda (M.Ö. 1970-1750) Anadolu Dışına Çıkışı Yasaklanan Bazı Madenler", *XII. TTKong*: 85-94.
- SEVİN, Veli – CANEVA, Isabella (1995), "1993 Yılı Mersin/Yumuktepe Kazıları", *XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 30 Mayıs-4 Haziran 1994, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.
- SEVİN, Veli (2003), *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul: Der Yayınları, 3. bs.
- TEKİN, Halil (2015), *Eski Anadolu Madenciliği: Arkeolojik Verilerin Işığı Altında Başlangıcından Demir Çağı'na Kadar*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- YALÇIN, Ünsal (2016, Ocak), "Anadolu Madencilik Tarihine Toplu Bir Bakış", *MT Bilimsel: Yer Altı Kaynakları Dergisi* 9: 3-13.
- YENER, K. Aslıhan, vd. (1996), "A Brief Survey of Anatolian Metallurgy Prior to 5000 BC", *Archeometry* 94: *The Proceedings of the 29th International Archeometry Symposium*, 9-14 May 1994, Ankara: TÜBİTAK: 375-391.
- YİNKE, Deng (2016), *Antik Çin'de Buluşlar: Bilim ve Teknolojinin Binlerce Yıllık Öyküsü*, (çev. Erdem Ergen), İstanbul: Kaynak Yayınları, 1. bs.

AYDOĞMUŞ ÇEVRESİNDEKİ ARKEOLOJİK KALINTILAR
ARCHEOLOGICAL REMAINS IN AYDOĞMUŞ AND ITS
SURROUNDINGS

*Ali GEZEN**

ÖZET

Aydoğmuş, günümüz Konya ili Güneysınır ilçesine bağlıdır. Konya'ya 63 km uzaklıktadır. Antik dönemde Lycaonia ve İsauria bölgeleri sınırları arasında kalan bir yerleşimdir. Arkeolojik kalıntılar açısından zengin bir yer olması sebebi ile araştırılması gerekmektedir. Aydoğmuş yerleşmesine ait arkeolojik kalıntıları incelediğimizde Aydoğmuş'un basit bir yerleşim yeri olmadığı ve burada sanatsal anlamda önemli gelişmelerin yaşandığı görülmektedir.

Antik ve modern kaynaklar ışığında yaptığımız çalışmalar ve özellikle Aydoğmuş yerleşmesindeki gözlemlerimiz sonucunda önemli bilgi ve bulgulara rastladık. Özellikle Karaburun Dağı zirvesinde yer alan gözetleme kulesi şeklindeki yapılar, yerleşim yerlerine yapılabilecek saldırılara karşı önceden haberdar olunabilecek bir konumda bulunması sebebi ile önem arz etmektedir. Bu özellikleri sebebi ile Aydoğmuş yerleşmesinin Dorla antik yerleşmesi olabileceği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu durum Aydoğmuş'u antik ismi ile Dorla'yı önemli bir konuma yerleştirmektedir. Bazı Arkeologlar ve Erken Hristiyanlık Sanatı hakkında araştırma yapan araştırmacılar Aydoğmuş'u, İsaure Nova olarak adlandırmışlardır. Ayrıca Dorla'nın önemli bir piskoposa ait arazi olabileceği de arkeolojik kalıntılardan anlaşılmaktadır.

Bu bağlamda arkeolojik kalıntılardan, antik ve modern kaynaklardan yola çıkarak Aydoğmuş hakkında yeni bilgiler ve bulguların birbirine eklenmesi ile tarafımızca sistematik bir çalışma yapılmaya başlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aydoğmuş, Dorla, Nova Isauria

* Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Öğrencisi, agezen@ktun.edu.tr, Orcid: 0000-0003-3076-1102

ABSTRACT

Aydoğmuş is a region connected to Güneysınır district in what is now Konya. It's 63 kilometers away from Konya. It is a settlement between the borders of Lycaonia and Isauria regions in the ancient period. It should be investigated since it is a place which abounds in archaeological remains. When we examine the archaeological remains of Aydoğmuş settlement, it is seen that Aydoğmuş is not an ordinary settlement and many significant artistic developments were experienced here.

As a result of our studies in the light of ancient and modern sources and especially our observations in Aydoğmuş settlement, we found out important information and findings. Especially the structures in the form of an watch-tower located on the peak of Karaburun Mountain are important since they are in a position to be informed in advance about the attacks that may be carried out on the settlements. Due to these characteristics, it can be concluded that Aydoğmuş settlement might be Dorla ancient settlement. It puts Aydoğmuş, which is back then Dorla, in an important position. Some archaeologists and researchers who have been studying the Art of Early Christianity named Aydoğmuş as Isaura Nova. It is also understood from the archaeological remains that Dorla could be a land belonged to an important bishop.

In this context, based upon the archaeological remains, ancient and modern sources, a new systematic study will be started by adding new information and findings about Aydoğmuş settlement.

Keywords: Aydoğmuş, Dorla, Nova Isauria

GİRİŞ

Aydoğmuş, günümüz Konya ili Güneysınır ilçesine bağlıdır. Konya'ya 63 km uzaklıkta yer almaktadır. Antik dönemde Lycaonia ve Isauria bölgeleri sınırları arasında kalan bir yerleşmedir. Yerleşmenin içerisinden Finaboğazı Deresi akmakta ve Dineksaray yerleşmesinin Kuzeybatısında Çarşamba Çayı ile birleşmektedir. Fiziki coğrafya incelendiğinde Konya ovası, yerini dağlık Toroslara bırakır. Arazide ardıç ve meşe ağaçları, bitki örtüsünü belirler.

Strabon, Geographika isimli eserinde Isaura hakkında bilgi verirken Isaura'nın Lycaonia bölgesinin güneybatısında, Dağlık Kilikya sınırında yer alan

eşkiya yatağı olarak nitelenen bir şehir olarak belirtmektedir.¹ Isaura isminin aslı, İ(s)a-ura olarak geçmekte ve Luwi dilinde “Büyük Kent” anlamına gelmektedir.² Isaura, Konya ilimizin sınırları içerisinde yer alan Bozkır ilçesi ile anılmakla beraber, eski çağda Bozkır denilince tek bir yerleşmeden söz etmek doğru olmayacaktır. Ayrıca Bozkır, tarihi çağlar içerisinde bir takım isimler ile anılmıştır. Bunlardan bazıları Isaura Vetus, Leontopolis, Siristat ve son olarak Bozkır olarak adlandırılmıştır.

Isaura'nın savaşlar ile yıkılmasından sonra Nova Isaura olarak birçok makalede değişik yer isimleri zikredilmiştir. Bu yer isimlerinden bir tanesinin günümüz Konya ilinin Aydoğmuş (eski isminin Dorla) yerleşmesine ait olduğu varsayılmaktadır. Elbette bunun bir öneri olduğu İskoç arkeolog ve Yeni Ahit uzmanı William Mitchell Ramsay ve Nova Isaura'nın Erken Hristiyanlık Sanatı hakkında makalesi bulunan kızı Margaret Ramsay'ın araştırmaları gibi birçok araştırmalardan anlamaktayız. Araştırmalarımıza konu olan Aydoğmuş ve çevresindeki yerleşmelerden bazıları sanatsal olarak ileri seviyede yer almakta idi. Çevresindeki yerleşmeler ile olan bağlantısı da göz önünde bulundurulduğunda Aydoğmuş'un önemli bir yerleşme olabileceği kuşkusuzdur. Tahkimli bir sur ile çevrelenmemiş olması ise Aydoğmuş'un Nova Isaura olamayacağının bir kanıtı olarak gösterilmektedir. Bu görüşü ortadan kaldıracabilecek önemli veriler olabileceği kuşkusuzdur. Aydoğmuş'un hemen güneydoğusunda yer alan Karaburun Dağı ve güneybatısında yer alan Asar Dağı zirvelerine yapılmış gözetleme kuleleri, Aydoğmuş'u koruyan doğal birer sur niteliği taşımaktadır. Burada yaşayan insanlar herhangi bir tehlike anında gözetleme kulelerinden haber alarak savunmaya geçmek için tedbir almış olmalıydır. Gözetleme kulelerinin varlığı Aydoğmuş'u yani antik adı ile Dorla'yı önemli bir merkez olarak görmeye yetmektedir.

Çarşamba Çayı'nın güneydoğu sınırlarına dek uzanan Isaura Nova adı ile anılan ve Isaura'ya müdahil edilen bir yerden söz eden araştırmacılar burasının Dorla olabileceğini kanıtlamak için gayret sarf etmişlerdir. Yaptığımız kaynak taramalarında Dorla yerleşmesini doğal bir sur gibi koruyan Karaburun Dağı ve Asar Dağı hakkında kimse bilgi vermemiştir. Her iki dağın zirvesinde yer alan gözetleme kulelerinden bahseden de olmamıştır.

¹ Strabon 12 VI, 2.

² Umar 1993, 346.

Özellikle Ramsay, "A Historical Commentary on St. Paul's Epistle to the Galatians" adlı eserinde önemli bir itirafta bulunmuştur. Dorla'ya geldiklerinde gün batımı olduğundan ve etraflıca bir araştırma yapamadığından bahsetmiştir. Pek çok yazıt olduğundan ve gerçek bir araştırma yapılması gerektiğinden söz etmiştir.³

Aydoğmuş'un (Dorla) önemli bir piskoposa ait arazi olabileceği birçok veriye dayandırılmakla birlikte arkeolojik verilerin zenginliği burasının Nova Isaura olabileceğini kanıtlar niteliktedir.

1. ISAURIA BÖLGESİNİN SINIRLARI VE COĞRAFYASI

1.1. Bölgenin Sınırları

Bölgenin sınırları hakkında kesinlik kazanmış bir bilgi olmamakla birlikte, Isauria Bölgesinin doğusunda Hadim Göksu Havzası, batısında Suğla Gölü, kuzeyinde Torosların Konya Ovası ile kesiştiği başlangıç noktası, güneyinde ise Torosların zirve noktası olarak anılan Geyik Dağı yer almaktadır.⁴ Suğla Gölü ile Göksu havzası doğu-batı yönünü, Manavgat çayı ile Göksu ırmağı ise kuzey-güney doğrultuyu oluştururken, Suğla ve Beyşehir Gölü de bölge sınırları içerisinde kalmaktadır.⁵

Bölgenin ismi yerli halkına verilmiş isim olduğu için bu isimle anılmış olduğu düşünülmektedir. Bölgenin kuzey-güney ve doğu-batı yönlerinde kavşak bir konumda olması sebebi ile bölge önem arz etmektedir. Hâkim güçler arasındaki mücadeleler sonucunda topraklar sürekli el değiştirmiştir.

Isauria; Konya, Antalya, Karaman ve Mersin il sınırları arasında kalan Orta Torosların yaylalarını kapsamaktadır. Antalya iline bağlı Akseki ve Gündoğmuş, Mersin'e bağlı Mut ve Gülnar ilçeleri, Karaman'a bağlı Ermenek ilçesi ile Kazım Karabekir ve Konya'ya bağlı Güneysınır ilçesinin Toroslar yönündeki kısımlarının da Isauria sınırları içerisinde kaldığı varsayılmaktadır.⁶ Antik çağda Isauria Bölgesinin kadim komşuları arasında Doğuda Lycaonia, kuzeyde Phrygia, batıda Pisidia ve güneydoğusunda Kilikya ve güneybatısında Pamphylia yer almaktadır. Antik çağda Lycaonia olarak adlandırılan bölge, günümüzde büyük oranda Konya Ovasının topraklarıyla sınırlı olduğu düşünüldüğünde⁷, Konya Ovasının

³ Ramsay 1898, 229.

⁴ Bahar 1991, 6.

⁵ Feld 2005, 17.

⁶ Yılmaz 2005, 3.

⁷ Bahar 1998, 197.

bittiği ve dağlık arazinin başladığı bölge Isauria Bölgesinin başlangıç noktası olarak düşünülebilir.

1.2. Fiziki Coğrafya

Fiziki coğrafya olarak bakıldığında Orta Toroslar üzerinde dağlık ve ormanlık bir arazi üzerine yer almaktadır. En yüksek noktası 3000 m. civarındadır. Engabeli ve zor tabiat şartları yaşamı olumsuz etkilemektedir.⁸ Isauria bölgesinde 3.bin yıldan günümüze kadar yerleşim gördüğü kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bölgenin iç kesimlerinde yer alan ana merkez şehir Isaura olarak adlandırılır. Bu şehir hakkında görüşlerini aktaran araştırmacılar, şehri anlatırken Toros dağlarının eteğinde sağlam, korunaklı ve kulelerden oluşan tahkimli bir şehir olarak gösterirler.⁹

Plinius, *Naturalis Historia* adlı eserinde Isauradan söz ederken Dağlık Kilikya içerisinde yer aldığını özellikle vurgular. Ayrıca Clibanus ve Lalasis gibi Anemurium'a komşu iki kentin de Isauria Bölgesi içerisinde yer aldığına değinmektedir. Bu konuyla ilgilenenlerin, Isauria sınırındaki Homonades ulusunun ve içlerindeki Homona kasabasının varlığından habersiz olmasının ilginçliği üzerinde de durmuştur. "Engabeli sarp vadilerin arasında gizlenen kırk dört kale vardır."¹⁰ demiştir. Muhakkak ki Isauria bölgesinin toprakları, zaman içerisinde dönem krallıkları arasında el değiştirdiği de gözden kaçmamalıdır. Modern eski çağ araştırmacılarından Cramer, Isauria Bölgesinin, Lycaonia bölgesinden farklı bir bölge olduğunu savunmuştur.¹¹ Topografik olarak arazinin dağlık olması sebebi göz önünde bulundurulduğunda, ayrıca bölgede güç odaklarının birbirleri üzerinde hâkimiyet kurma emelleri de hesaba katıldığında idare değişiklikleri olduğu kuşkusuz bir gerçektir. Genel itibarı ile bakacak olursak Phygia, Lycaonia, Psidia, Kilikya arasında kalan, Torosların Konya Ovası sınırlarına kadar uzanmış bir bölgede yer aldığını görebilmekteyiz.

1.3. Tarihi Coğrafya

MÖ III. bin'de Anadolu'nun merkezinde Toros Dağları'nın Konya Ovası'na bakan kuzey kesimleri Luwiler tarafından iskân edilmişti.¹² MÖ 2200 civarında

⁸ Feld 2005, 14.

⁹ Akarca 1998, 143.

¹⁰ Plinius *Naturalist Historia*, V. 23.

¹¹ Cramer 1972, 73-74.

¹² Doğanay 2009, 27.

Luwiler, Isauria Bölgesini tamamen ele geçirmiş olmalıydılar. ETÇ II'nin sonunda yaşanan bu Luwi istilası geniş ölçekli yıkım ve çöküşe de neden olmuştur.¹³

MÖ II. ve I. bin'de Isauria Bölgesi haritası incelendiğinde, Isauria Bölgesi topraklarının Hitit İmparatorluk Döneminde (1380-1200) Tarhuntašša/Hulaia Nehri Ülkesi olarak adlandırıldığını görüyoruz.¹⁴

Harita 1 - MÖ II. ve I. bin'de Isauria Bölgesi haritası¹⁵

Kimmer istilası ile Asur ve Frig krallığı son bulunca doğuda Asur Devleti'nin yerini Yeni Babil Krallığı, batıda ise Frig Krallığının yerini Lydia Krallığı alır. MÖ 7. ve 6. yüzyıllara ait Yeni Babil belgelerinde Ovalık Kilikya Hume olarak geçerken Dağlık Kilikya'nın Pirundu olarak anıldığını görmekteyiz.¹⁶ Babil kaynaklarında ise Isauria adından bahsedilmemektedir. Diodorus, Isauria ve Laranda şehirlerinden bahsetmiştir. Roma Devlet Konseyi, imparatorluk topraklarının

¹³ Mellaart 1963, 236.

¹⁴ Goetze 1933, 18-19.

¹⁵ Bahar 1995, 242.

¹⁶ Wiseman 1956, 29 vd.

yönetimini komutanlar arasında bölüştürdü. İmparatorluk ordusunun ve Asya'nın yönetimi Perdikkas'a verildi. Dolayısıyla, en büyük güç Perdikkas'ın elinde toplanmış oluyordu.¹⁷ Perdikkas ve Kral Philip Kapadokia Kral Ariarathes'i mağlup etmiş, Isaura ve Laranda üzerine baskı kurmuşlardır. Diodorus'a göre İskender, Pisidia sınırları içerisinde yer alan Isaura ve Laranda kentlerini kontrol altına alması için Kilikia satraplığına Nikenaros'un oğlu Balakros'u atar. Isaurialılar ise İskender hayattayken, bu şehirlere general ve satrap olarak atanan Nicanor'un oğlu Balacrus'u öldürdü.¹⁸ Perdikkas ve askerleri Isaura kentine bir ceza seferi düzenledi ve Isaura'ya saldırdı. Üç gün boyunca süren kuşatma sonunda Isaurialılar kendilerini ve eşlerini ateşe atarak intihar etmişlerdir. Şehrin büyük kısmı yakılmıştır. Gecenin sonunda ateş söndürülmüş, insanların çoğu katledilmiştir. Ganimet olarak bol miktarda altın ve gümüş ele geçirilmiştir. Aslında Diodorus'un bu açıklamalarından konumuz ile alakalı Laranda ve Isaura'nın aynı bölgeler içerisinde yer aldığı anlaşılabilmektedir.

MÖ 79 yılında konsül seçilen Publius Servilius Vatia, Kilikya Eyaleti'ne gönderilen ordunun komutanlığına getirilir. P. Servilius Vatia, MÖ 78-74 yılları arasında Isauria topraklarının da içinde yer aldığı bölgede tam bir egemenlik kurar ve bu başarısından dolayı kendisine "Isauricus" unvanı verilir. Korsanlık faaliyetlerinin son bulmasında en etkili kişi ise Pompeius'tur.¹⁹ Isaurialılar, Romalıları sürekli rahatsız eden özellikle Romalı lakabı Isauricus olan Publius Servilius için devamlı rahatsızlık kaynağı olmuşlardır. Strabon, Servilius'un Isauria topraklarının büyük kısmının Romalılara geçmesini sağladığını ve korsanlara ait olan deniz kenarındaki kalelerin çoğunu yıktığını anlatmaktadır.²⁰

Genel anlamda Isaura ile ilgili bilgileri Strabon aktarmaktadır. Aslında günümüzde tartışma konusu olan Yeni ve Eski Isaura konusunun zemininde Strabon'un şu açıklaması dikkatlerden kaçmaz. Strabon "Isaurike adlı bölgede aynı ismi taşıyan Eski Isaura ve Yeni Isaura olarak iyi tahkim edilmiş iki köy olduğu belirtmiştir." Bu iki yerleşmeye birçok köyün tabi olduğunu ve buraların haydut yatağı olduğuna dikkat çekmiştir. Strabon ayrıca Isaurialılar'dan bahsederken onların sadece mağaralarda yaşayan tüm Pisidia kabilelerinin en barbarları olduğunu da anlatmıştır. Strabon, Isaurike'nin yakınında Derbe

¹⁷ Tekin 1998, 108.

¹⁸ Diodorus, Bibliotheka Historika, XVIII, 1947, 22.

¹⁹ Hild - Hellenkemper 1990, 32.

²⁰ Strabon 2000, 65-66.

olduğunu ve Kappadokia 'ya en yakın ülke olduğunu söyler. Strabon zamanında Amyntas, hem Debre'ye hem de her iki Isaura'ya sahipti. Isaura'yı Romalılardan almış ve Derbetes'i öldürmüştür. Eski Isaura'yı tahrip etmiş kendisi için krali bir ikamet yapmaya başladığı sırada Homonadeis üzerine yaptığı bir seferde öldürülmüştür.²¹

Marcus Ulpius Nerva Trajanus (MS 98-117) döneminde Isauria bölgesinde Roma hâkimiyeti gittikçe güçlenir. Trajanus döneminde MS 107-113 yılları arasında Galatia eyaleti, Galatia ve Kappadokia olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Geniş alanların hâkimiyeti zor olacağından bu kararın alındığı düşünülmektedir.²² Hadrian döneminde (MS 117-138), ise imar faaliyetlerinde artış gözlemlenmektedir. Hadrian Dönemi'nde Isauria Bölgesi Kilikia Eyaletine dâhil edilmiş,²³ ve olasılıkla bu dönemde Hadrian şerefine bir zafer takı yapılmıştır.²⁴

Şekil 1 - Hadrian şerefine yapılan Zafer Tak'ındaki yazının kopyası. ²⁵

²¹ Strabon 2000, 66.

²² Magie 1950, 575.

²³ Büyüközer 2013, 106.

²⁴ Sterrett 1888, 113; Swoboda - Keil - Knoll 1935, 74. Yazıtın çevirisi: Israrlıların boule ve demos'u; merhum Nerva'nın torunu, merhum Traianus'un oğlu, İmparator Caesar Hadrianus Sebastus'a ithaf eder, olarak tercüme edilmektedir.

²⁵ Sterrett 1888, 113.

Antoninus Pius döneminde (M.S. 138-161) Isauria Bölgesi Lycaonia ile birlikte Kilikia Eyaleti'ne devredilir. Böylece Kilikia Eyaleti genişler ve eyaletin önemi artar.²⁶ Daha sonra Antoninus Pius, Lykaonia'yı ayrı bir eyalete dönüştürmüş ve Lykaonia Bölgesi kendi kendini yönetebilen bir mekanizmaya sahip olmuştur. Isauria ise bu dönemde bir müddet Kilikya eyaletinde kalmıştır.²⁷

Roma İmparatoru Diocletianus döneminde yapılan (MS 284-305) eyalet düzenlemesinde Lycaonia'dan bahsedilmez. Ama eyaletler de büyük çapta bir değişiklik yapıldığı da bir gerçektir.²⁸ Büyük bir ihtimalle MS 297 de Lycaonia bölgesinin güneyi, Galatia, Pisidia ve Isauria arasında paylaşılmış olmalıdır.²⁹ Roma İmparatorluğunun gücü ile alakalı olmak kaydı ile denetim mekanizması Lycaonia veya Isauria Bölgesine verilmiştir. Bir dönem Isauria Bölgesi içerisinde anılan Isaura, zaman içerisinde Lycaonia Bölgesi içerisinde de gösterilmiştir.

İmparator Zenon Döneminde (MS. 474-491) Isauria Bölgesi'nde büyük gelişmeler olmuştur. Zenon, bölgede kendi adına Zenonopolis kentini kurar. Diğer yeni kurulan kentlerden bazıları Demotioupolis, Neapoli, Eirenoupolis, Kaisareia, Lauzados, Dalisandos'dur. A. M. Ramsay'a göre Isaura ve Leontopolis kentleri birbirine o kadar yakındı ki Zenon bir kanunla iki kenti aynı piskoposa bağlamıştır.³⁰

Roma İmparatorluğunun Isauria Bölgesinde hâkimiyet kurma politikası güç ve şiddet ile olabilmıştır. Dağlık bölgeler ile Ovalık bölgeler arasında siyasi birliktelik ancak bu şekilde sağlanabilmıştır.³¹ Ayrıca Isauria'nın kendi halkından Roma'ya bağlı yöneticiler tayin ederek güçlerini pekiştirme yoluna gitmişlerdir.³²

2. AYDOĞMUŞ ÇEVRESİNDE ARAŞTIRMALAR ve NOVA ISAURA MESELESİ

Birçok araştırmacı Isaura Nova, Isaura Palaea, Isaura Vetus gibi yerleşim yerleri hakkında araştırmalar yapmıştır. Bu araştırmacılardan J.S. Sterrett, Isaura

²⁶ Ramsay 1960, 418.

²⁷ Özsaıt 1982, 39.

²⁸ Bahar 1991, 95.

²⁹ Ramsay 1902, 264.

³⁰ Ramsay Çev: M.Pektaş, 1960, 410.

³¹ Shaw 1990, 229.

³² Kurt 2010, 123-124.

Nova'nın, Dinorna (Eksile/Çatören) olabileceğinden³³ ayrıca Palaea Isaura adıyla bilinen yerin ise Zengibar Kalesi³⁴ olabileceğinden bahsetmiştir. W. M. Ramsay, 1960 da Isaura Nova'nın Siristat olduğunu, Leontopolis ile Siristat'ın aynı yer olduğunu ve muhakkak olarak kabul edilmesi gerektiğini vurgulamasına rağmen³⁵ Mamafih aynı eserin 97 ve 98. sayfasında İmparator Zenon'un dönemi kanununda yer alan metinde *"Unaquaeque civitas proprium episcoum habeto... Exeipitur autem Tomensium Scythlae civitas, illius enim episcopis reliquamm etiarn civitatum curam gerit {} ; Tum etiarn Leontopolis Isauriae subest episcopo Isauropolitano"* çevirisi "Her şehrin kendi piskoposu olmalıdır. Lakin Scythia'daki Tomis bundan müstesna tutulmuştur. Çünkü buranın piskoposu başka şehirlerle de meşguldür. Isauria'daki Leontopolis şehri de Isaurapolis şehrinin piskoposuna tabidir."³⁶ denilmiştir. Metinden anlaşılacağı üzere Leontopolis ile Isaurapolis farklı yerlerdir. Breytenbach ve Zimmermann ise Dorla'nın Isaurapolis olabileceği üzerinde durmuşlardır.³⁷

Feld'in, "Barbar Vatandaşlar" isimli eserinde Isauralılar ve Roma Krallığı'nın anlatıldığı özellikle Isauria'da antik dönemde kaynak adı aynı olan üç kent olduğu ve bu üç kentin isminin değiştiğinden bahsedilmektedir.³⁸ Ayrıca Isaura Nova'nın Lycaonia bölgesinde kaldığı, batıdan doğuya doğru sıralanarak Isaura Vetus, Isaura Nova sonradan Leontopolis olarak adlandırıldığı anlatılmaktadır.³⁹

Yılmaz, Roma ile girdiği mücadelelerden dolayı yerle bir edilen Isaura Vetus'u günümüz Bozkır ilçesinin olduğu yer olarak düşünmüş ve yeni kentin savaflara karşı daha korunaklı olduğunu düşündüğü daha sarp bir yere yapılması gerekliliğinden bahsetmiştir. Bu sarp ve ulaşılması zor olan yerin ise "Zengibar Kale" olarak bilinen yeni Isaura kenti yani Isaura Nova olabileceğini savunmuştur.⁴⁰

H. Bahar ise, Eski ve Yeni Isaura olarak, Zengibar Kalesinin olabileceğini söylemiştir.⁴¹ Ormerod, 1922 de yazdığı Isauria'nın korsanlarına karşı Servilius'un

³³ Sterrett 1888, 149.

³⁴ a.g.e., 106

³⁵ Ramsay 1960, 17.

³⁶ a.g.e., 97-98.

³⁷ Breytenbach and Zimmermann 2018, 191,197-203.

³⁸ Feld 2005, 24.

³⁹ a.g.e. 2005, 19-22.

⁴⁰ Yılmaz 2005, 65.

⁴¹ Bahar 1991, 11.

yapmış olduğu mücadeleleri anlattığı yazısında Isaura Nova'yı W.M. Ramsay'ın görüşünden etkilenerek Dorla olduğu sonucuna ulaştığını anlayabiliyoruz.⁴² Aynı durum Calder içinde geçerlidir. Calder'in ortaya koyduğu çıkarımlar Frontinus ve Sallust tarafından anlatılan olaylara dayandırılır. "Servilius, Isaura üzerine saldırmış, şehri susuz bırakmış ve insanları susuzluk sonrasında teslim olmaya zorlamıştır" denilmektedir.⁴³ Ruge'nin düşünceleri de aynı yönde olup Dorla'nın Nova Isaura olabileceği konusunda görüş bildirmiştir.⁴⁴ A.S.Hall ise, Zengibar Kalesi'nin Nova Isaura olabileceği konusunda görüş bildirmiştir.⁴⁵ "Monumenta Asiae Minoris Antiqua" (MAMA) 8'de Dorla'nın topoğrafyasının çok tartışılmış olmasına rağmen, Nova Isaura olarak adlandırılması için yeterli delillerin olduğu konusunda bilgiler verilmiştir. Dorla'da bulunan arkeolojik buluntular yine aynı eserde sırası ile açıklanmaya çalışılmıştır.⁴⁶ Isaura Vetus olarak nitelenen yerin Zengibar Kalesi olabileceği veya Isaura Nova'nın ise Dorla veya Dinorna olabileceği gibi çeşitli varsayımlar günümüz de hala netlik kazanmamıştır.

2.1. Aydoğmuş'un Kısa Tarihi

1928 yılında İdari birimlerin ve köy isimlerinin yayınlandığı eski harfler ve yeni harfler ile düzenlenen Köylerimiz isimli çalışmada Aydoğmuş yerleşmesinin ismi Dorula olarak geçmektedir. Aydoğmuş yerleşmesinin tarihsel süreçte isminin değiştirilmesi ise, İç İşleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü Yabancı Adları Değiştirme Komisyonu tarafından 7267 sayılı kanun gereğince gerçekleşmiştir. Yabancı kökten geldiği ve iltibasa yol açtığı gerekçesi ile 1968 yılında Dorla olan yerleşmenin adı Aydoğmuş olarak değiştirilmiştir.⁴⁷

1995 yılına kadar Konya'nın Çumra ilçesine bağlı olan Aydoğmuş, 20.05.1990 tarih ve 20523 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yeni ilçe olarak kurulan Güneysınır'a bağlanmıştır.⁴⁸ Güneysınır ilçesi, Aydoğmuş (Dorla) ve Alanöz (Bardas) beldeleri, Ağaçoğa (Durayda), Avcıtepe (Ayas), Gurağaç (Armusun), Habiller, Karagüney (Ağras), Kayaagzı, Kızılöz, Kurukavak, Mehmet Ali,

⁴² Ormerod 1922, 44-47.

⁴³ Calder 1928, 220-221.

⁴⁴ Ruge 1916, 2055.

⁴⁵ Hall 1972, 568 vd.

⁴⁶ MAMA VIII 1962, xiii.

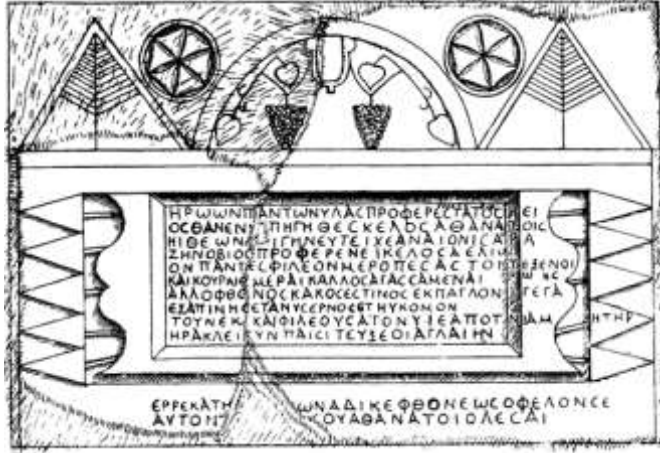
⁴⁷ T.C. İçişleri Bakanlığı, İller İdaresi Genel Müdürlüğü, Köylerimiz, Başbakanlık Basımevi D.S.İ. Ankara 1968.

⁴⁸ 1990 tarih ve 20523 sayılı Resmî Gazete.

Ömeroğlu (Kuzören), Örenboyalı, Sarıhacı mahallesinden oluşmaktadır.⁴⁹ Saydığımız mahalleler arasında Arkeolojik kalıntıların en yoğun olarak görüldüğü yer Aydoğmuş Mahallesi'nde karşımıza çıkmaktadır.

2.2. Aydoğmuş ve Çevresindeki Arkeolojik Kalıntılar

1-

Çizim 1 - Dorla'da bulunmuş alınlıklı Mezar yazıtı.(Ramsay 1904, 261)

Yazıt iki parça olarak bulunmuştur. Muhtemelen 3. yy sonu veya 4. yy başına ait olmalıdır. Birinci parça 1890 yılında W. M. Ramsay, Hogarth ve Headlam tarafından bulundu. Bu parça Dorla'da cami duvarının içerisine yerleştirilmiş haldedir, diğer parça ise M. Ramsay tarafından 1901 yılında yine Dorla'da mezarlık içerisinde bulunmuştur.⁵⁰ Bu yazıtın önemi Isaura şehri ve ona ait olan çevre bölge'nin yer aldığı yerin adını vermesidir.⁵¹ Sterrett, yazıtta geçen Isara (ICAPA) adının, Ülke adını (Isauria) Isaura'nın şehrine ait toprakları işaret ettiği belirtilmektedir.⁵² Dördüncü satırın başında ise Isaura'nın genç ve yetenekli erkekleri arasında yer alan Zenobios'tan bahsedilmektedir. Onun bölgesi olarak atf yapılmakla aslında Dorla'nın Isauria ya ait bir site olabileceği vurgulanmaktadır.⁵³

⁴⁹ Akandere 2016, 335.

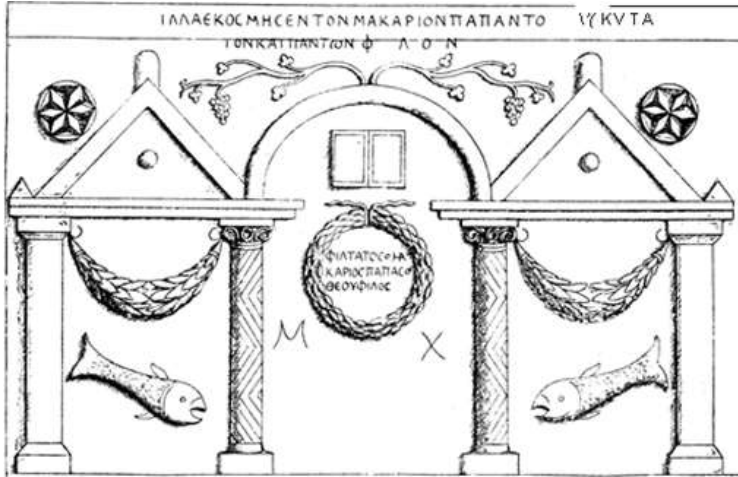
⁵⁰ Ramsay 1904, 261-264.

⁵¹ Souter 1898, 96.

⁵² Sterrett 1888, 150.

⁵³ Ramsay 1904, 262.

2-

Çizim 2 - Dorla'da bulunmuş üçgen alınlıklı balık figürü olan mezar anıtı ⁵⁴

M. Ramsay bu anıtın Küçük Asia'daki şimdiye kadar bulunan en ilginç ve en önemli mezar anıtlarından birisi olduğunu düşünmektedir. Bu mezar anıtı Dorla köyünün içinden akan derenin batı yakasındaki tepe üzerinde Ramsay ve kızı tarafından bulunmuştur. Taş yıpranmış olduğundan bazı detaylar tam olarak nitelenememektedir. Anıtın üslubu tamamen yerel bir kökene dayanmaktadır.⁵⁵

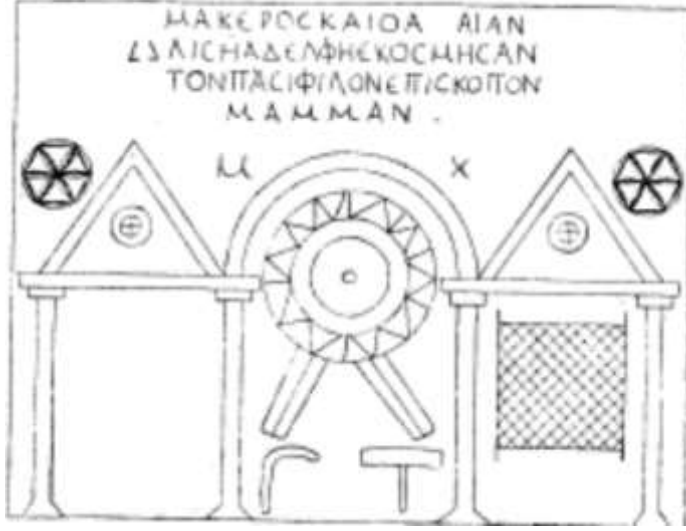
Mezar anıtının bir piskoposa ait olduğu açıktır. 3. yy'nın 2. yarısına tarihlendirilmektedir. Yazı karakterleri ve süslemedeki üslup dikkate alındığında Hristiyanlığı kabul eden ilk Roma imparatoru olarak bilinen Konstantin zamanından önceye tarihlendirilmiş erken bir yazıttır. Balık betimlemeleri Hristiyanlığın erken döneminde ortak bir sembol olarak kullanılmıştır. Anıtın ortasında yer alan kitap ise İncili temsil olarak konulmuştur.⁵⁶

⁵⁴ a.g.e., 265.

⁵⁵ Ramsay 1904, 264.

⁵⁶ a.g.e., 266-269.

3-

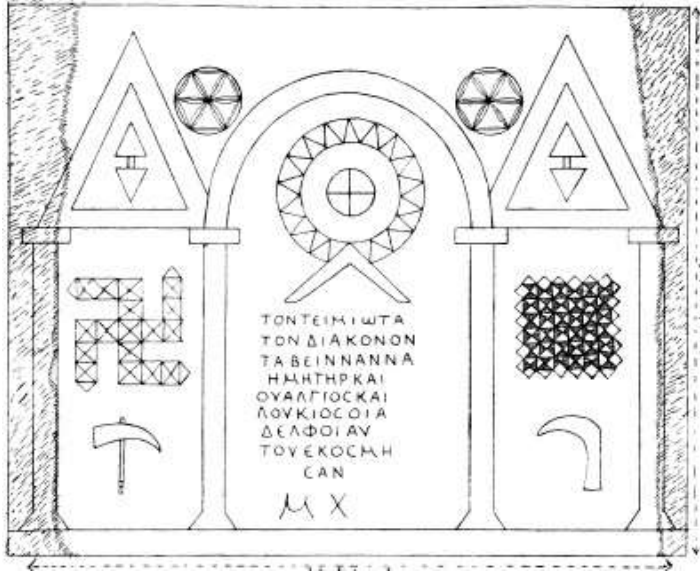
Çizim 3 - Dorla'da bulunmuş üçgen alınlıklı mezar anıtı ⁵⁷

4.yy ilk yarısına tarihlenen bu mezar anıtı Dorla'da Ramsay tarafından 1904 yılında cami duvarında bulunmuştur. Yuvarlak bir alınlık yanlarında sivri uçlarla çevrili diğer alınlıklar ile dört sütün üzerinde durmaktadır. Bu şekilde yapılan mezar anıtları aslında bu bölgenin karakteristik bir özelliği gibi durmaktadır. Üçgen alınlıkların her iki yanındaki 6 yapraklı rozet farklı bir görüntü sunmaktadır. Mammias isimli bir Pisikopos'a ait olduğu düşünülmektedir. Anıtın altında yer alan orak veya bıçak ve çekiç sembolleri eksik bir formda karşımıza çıkarken sağda çapraz çizgilerden oluşan balık ağına benzeyen bir motif ise dikkat çekicidir. Dekoratif amaçla yapılmadığı anlamı ortaya çıkar. Soldaki alınlığın içindeki süsleme ise büyük olasılıkla tahrif edilmiştir. Üçgen alınlıklar içerisindeki haç işaretlerinin ise çok küçük yapılması da önemlidir. Aslında bu özellik Laodiceia Katakekaumene ve Galatic Phrygia da örnekleri bulunan asıl haç işaretinin epitaph üzerinde olduğu gibi durum ortaya çıkarmaktadır.⁵⁸

⁵⁷ a.g.e., 270.

⁵⁸ a.g.e., 269-270.

4-

Çizim 4 - Dorla'da bulunmuştur. Üçgen alınlık arasında 6 yapraklı rozet bulunan mezar anıtı.⁵⁹

Dorla'da Ramsay tarafından 1904 yılında bulunmuştur. 6 yapraklı rozet yaygın olarak görülmektedir. Bu süsleme Lycaonia'daki mezar taşları üzerinde de yer almaktadır. Ayrıca Pisidia'da da yaygın olarak görülmekle birlikte buradaki yaprak sayısı 8 tanedir.

Bu dönem de gamalı haç sembolü Isaura, Lycaonia, Pisidia da sıkça kullanılmaya başlanmıştır. Pisikopos Mammias a ait yazıtta olan tasarım bu yazıtta da görülmektedir. Muhtemelen aynı atölyede yapıldığı aşikârdır. Tarihlendirilmesi 4. yy ortasından daha geç bir zaman diliminde olamaz. Üçgen alınlıklı 4 sütundan oluşan bir yapı içerisinde 3 bölüme ayrılmış alanın ortasında yazıt vardır.⁶⁰

⁵⁹ Ramsay 1904, 271.

⁶⁰ a.g.e., 270-271.

5-

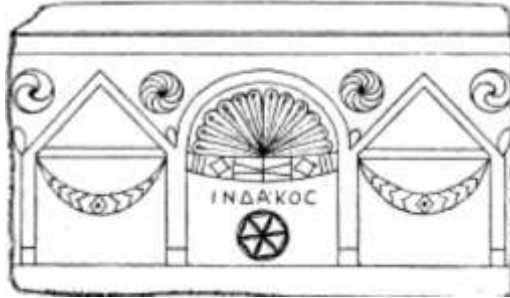

Çizim 5 - Üçgen alınlıklı, yazıtlı mezar anıtı.⁶¹

Bu mezar yazıtı da Dorla'da Ramsay tarafından 1904 yılında tespit edildi. Tarihleme yine 4. yy ortalarından geç olmamalıdır. Biçim olarak aynı tarz da yapıldıkları görülmektedir. Farklı olan tarafı ise sütunların daha çok yunan etkisinde kaldığıdır. Sütun, sütun kaideleri ve başlıkları diğerlerinden farklı olarak yapılmışlardır.

İnşa elemanlarının bariz bir şekilde kalın yapıldığı görülmektedir. Asma yapraklarının kullanılması Dionysos kültü ile alakalı olmalıdır. Asma yaprakları haricinde yazıtta kullanılan bazı kelimelerin Musalar, Apollo ve Lir ile alakalı şiirsel olduğu da görülmektedir.⁶²

6-

Çizim 6 - Alkaran'da bulunmuş Mezar anıtı.⁶³

⁶¹ a.g.e., 272.

⁶² Ramsay 1904, 272.

⁶³ a.g.e., 273.

Alkaran, yeni adı Yenisu adlı yerleşmede bir evin duvarında bulunmuştur. Dorla yerleşimine yaklaşık 1 saatlik yürüme mesafesinde yer almaktadır. Bizans lahitlerinin gelişmiş formda yapılmış örneklerine benzemekte olan süslemeleri dikkat çekmektedir. Üçgen alınlıklar altında girland benzeri çelenkler yer almaktadır. Mezarın üzerinde piskoposun ismi İndakos olarak yazılmıştır.⁶⁴

7-

Çizim 7 - Dorla'da bulunmuş mezar anıtı.

Dorla'daki bir evin duvarında kırık bir parçası bulunmuştur. Alınlığı taşıyan 2 sütundan birisi helezonik yivlerle aşağıya doğru indirilmiştir. Sütun başlıklarında yer alan Abakus kısmı ise üçgen alınlığı taşımaktadır. Üçgen alınlığın altında yer alan bir erkek figürü başında bir başlık ve üzerinde bir manto ile betimlenmiştir.⁶⁵

Yerel mimari şema burada hala egemen ögedir. Alınlıklarda ve diğer alanlardaki boşlukları doldurmak için destekleyici rozetler kullanılmaktadır. Sütunlardaki stil ise yerli ögelerden farklılık arz etmektedir. Burada greko-romen tarzda kullanılan sütunları görebilmekteyiz.

⁶⁴ a.g.e., 272-273.

⁶⁵ Ramsay 1904, 273.

8-

Çizim 8 - Malta Haç kabartmalı mezar anıtı ⁶⁶

Dorla'da bir evin ahırında karanlık bir ortamda Ramsay tarafından 1904 yılında keşfedildi. Burada Malta haçının kullanıldığını görmekteyiz. Asma yapraklarından oluşan süslemelerin sütun başlıklarının kenarlarından aşağıya doğru sarktığı kenar alanların boş bırakıldığı nadir örneklerdendir.⁶⁷

9-

Çizim 9 - Dorla'da bulunmuş mezar anıtı.⁶⁸

⁶⁶ a.g.e., 276.

⁶⁷ Ramsay 1904, 276.

⁶⁸ a.g.e., 278.

Dorla'da Ramsay tarafından bulunmuştur. Büyük oranda tahrip olmasına rağmen çizimi yapılmıştır. Eski sıradan şema ortadan kalkarak iki parçalı bir düzenlemeye gidildi. Almasun'da bulunan bir örnekte yine aynı şema kullanılması sebebiyle Dorla'ya ithal gelmiş olabileceği de düşünülmektedir.⁶⁹

10-

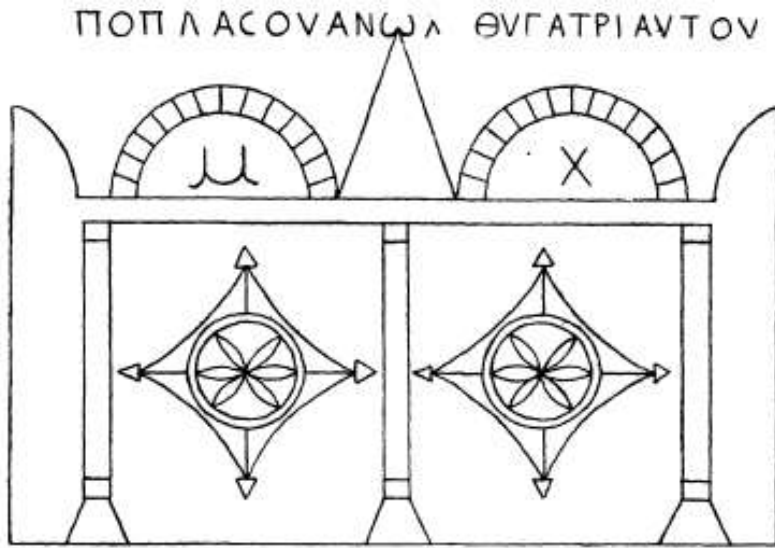

FIG 14.

Çizim 10 - Almasun'da bulunmuş mezar anıtı⁷⁰

Almasun'da Ramsay tarafından 1904'de bulunmuştur. Sterrett ise Wolfe Exped s.36 da yayınlamıştır. İki parçalı bir düzenleme gözlemlenmektedir. Bir önceki mezar anıtında olduğu gibi tasarım olarak birbirlerine benzerler. Ortadan tek alınlıkla ayrılmış ve iki parçalı düzenleme ile Dorla da bulunan örnekle birbirlerine benzer özellikler sergilerler.⁷¹

⁶⁹ a.g.e., 278.

⁷⁰ a.g.e., 278.

⁷¹ Ramsay 1904, 278.

11-

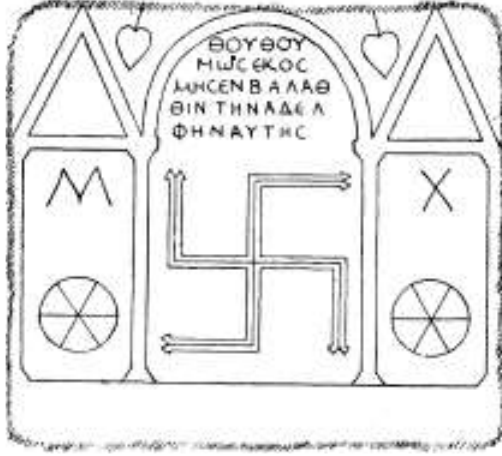

FIG. 16.

Çizim 11 - Dorla'da bulunmuş farklı bir tarzda yapılmış swastikalı mezar anıtı⁷²

1904 yılında Ramsay tarafından bulunmuş ve çizimi yapılmıştır. İlginc tarafı ise sağ taraftaki üçgen alnlık altında yer alan gamalı haç'ın karmaşık bir şekilde yapılmış olmasıdır. Bu şekil olağan dışı bir şekilde tasarlanmıştır.

12-

Çizim 12 - Dorla'da bulunmuş Gamalı haç kabartmalı mezar anıtı⁷³

⁷² a.g.e., 280.

⁷³ a.g.e., 280.

1890 -1904 yılları arasındaki araştırmalarında Ramsay tarafından Dorla'da bulunmuş ve çizimi yapılmıştır. İsimler çok karakteristik bir şekilde Isaurian tipinde yapılmıştır. Bu tür isimler 4. yy da Hristiyan isimleri ile birlikte kullanılmaya başlandı.⁷⁴

13-

FIG. 19.

Çizim 13 - Dorla'da bulunmuş mezar anıtı

İkiye ayrılmış bir şekilde Dorla'da 1904 yılında Ramsay tarafından bulunup çizimi yapılmıştır. Taşın bir tanesi Dorla'daki caminin güney duvarına diğeri ise kuzey duvarına yerleştirilmiştir. Dorla'da yapılan geç dönem yazıtlardan birisidir. Harfler çok kaba ve geç dönem formları ile benzerdir. 5.yy'a tarihlemek doğru olacağı düşünülmektedir.⁷⁵

14-

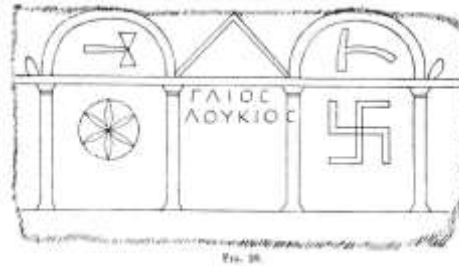

FIG. 16.

Çizim 14 - Dorla'da bulunmuş eksik detaylı mezar anıtı ⁷⁶

⁷⁴ Ramsay 1904, 280.

⁷⁵ a.g.e., 281.

⁷⁶ a.g.e., 282.

Piskopos Teophilos'un mezarı yanında büyük bir taş üzerinde 1904 yılında Ramsay tarafından tespit edilerek çizimi yapılmıştır. Çok fazla bir detaya rastlanılmamış olması, süslemelerin basit olmasından dolayı muhtemelen erken döneme tarihlenmektedir.⁷⁷

15-

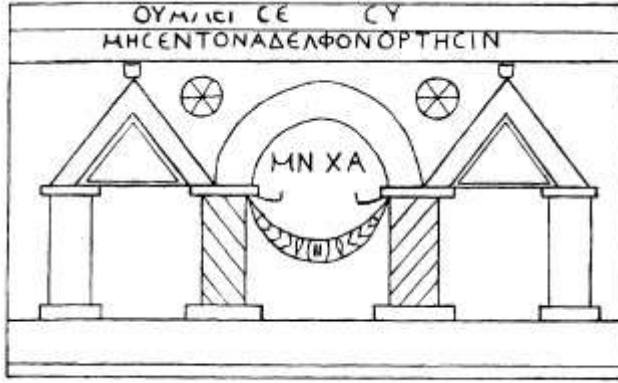

FIG. 21.

Çizim 15 - Dorla yerleşmesinde bulunmuş mezar anıtı.

Dorla yerleşmesinde bulunmuştur. Soyadı önde kullanılmış ve Latince Hortensius'tur. Ön isim kullanıldığında başlangıca eklenirdi. Üçüncü ön isim kullanılmaya başlandığında artık Soyadı kullanılmamaya başlanmıştır. Muhtemelen o dönemde böyle bir kullanım ispat için önemli idi. Sonraki dönemde ise yörenin tamamen Romalı hale gelmesi ile birlikte bu ön isim uygulaması kalktı. Kullanılan Latince isimler büyük bir ihtimalle erken bir tarihi desteklemektedir. Bir taraftan ise Valerius adının Diocletian zamanında Isaura Novaya tanınmış olması da muhtemeldir. Valerius ise büyük olasılıkla 290-300 tarihleri arasında doğmuştur. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda 330-350 yılları arasına tarihlendirilmektedir.⁷⁸

⁷⁷ a.g.e., 281.

⁷⁸ Ramsay 1904, 282.

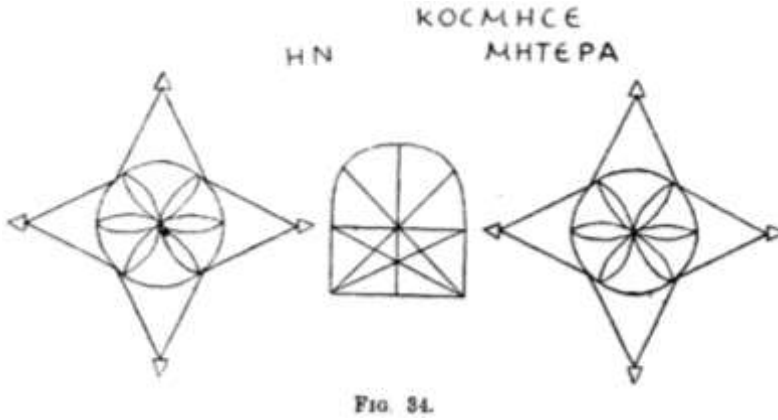
16-

Çizim 16 - XAPIN (elveda, hoşçakal, anısına) anlamına gelen mezar yazıtı.

Yazıt Dorla'da bulunmuş Ramsay çizimini yapmıştır. Solda yer alan saplı ve ucu kavisli bıçak, günümüzde orak adı ile adlandırılan ağaç kesmeye yarayan alettir. Sağdaki alet ise taşların şekillendirilmesinde kullanılan bir alet olarak karşımıza çıkıyor. Ucu sivri bir çekici andırıyor. Merkezdeki süsleme üzerinde çelenk ve üzerinde yazıt yer almaktadır. Yazıtın son bölümünde XAPIN sözü elveda anlamı taşımaktadır.

17-

Çizim 17 - Geometrik desenleri ile dikkat çeken bir mezar anıtı⁷⁹.

⁷⁹ Ramsay 1904, 287.

Dorla'da bulunmuştur. Alışıl gelmedik bir şekilde yapılmış süslemeler ve geometrik çizgiler dikkat çekicidir. Mezar anıtının henüz tamamlanmadığı süslemelerin geometrik düzenlemeler ile yapılmak istenildiği görülmektedir.

2.3. Arazi İncelemeleri ve Değerlendirmeler

1995 yılına kadar Konya'nın Çumra ilçesine bağlı olan Aydoğmuş, 20.05.1990 tarih ve 20523 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yeni ilçe olarak kurulan Güneysınır'a bağlanmıştır.⁸⁰

Aydoğmuş yerleşim alanı, Torosların Konya Ovası ile buluştuğu bir noktada hem korunaklı hem de tarıma elverişli bir coğrafya üzerine kurulmuştur. 2018 yılı Eylül ayında konumuz ile ilgili ilk arazi incelemelerimizi Aydoğmuş Mahallesi merkezinde gerçekleştirdik. Önce alan gezisi yapılmış ve arkeolojik kalıntıların yoğun olarak gözlemlendiği yerler tespit edilmiştir. Özellikle yerleşme merkezinde yer alan Aydoğmuş Camisi inşaatında kullanılan arkeolojik kalıntılar dikkatimizi çekti.

Köy sakinleri ile iletişime geçilmiştir. Köyün geçmişi hakkında sözlü olarak verilen bilgileri de not aldık. Genel anlamda köy sakinleri tarafından ılımlı bir şekilde karşılandık. Evlerde, camide ve ahır duvarlarında kullanılan devşirme arkeolojik kalıntıların kaynaklarımızı oluşturduğu ve bu verilerin araştırmamızı aydınlayacağı şüphesizdir. Bol miktarda bulunan arkeolojik kalıntıların üzerinde Grekçe yazıtlar ve Hristiyanlık sanatına ait kabartmalar ve semboller bulunmaktaydı. Kalıntıların ve devşirme malzeme olarak kullanılan yazıtların fotoğraflamaları tarafıma yapıldı ve not edildi.

Köy mezarlığında yer alan II. Sultan Beyazıt dönemine tarihlenen 1481-1512 yıllarında Osmanlı döneminde Belviran kazasına ait Dorla Camisinde imamlık yapmış Yunus Faik Hoca'ya ait Yunus Faik Türbesinin olduğunu gördük ve bu yapı hakkında köylüden bilgi aldık. Dört tarafı taşlar ile örülmüş ve üstü açık bir şekilde yapılan türbe köyün mezarlık alanı içerisinde yer almaktadır. Türbe yapımında kullanılan taşların bir kısmının Erken Hristiyanlık dönemine ait olduğu hatta içlerinde bir tanesinde ters yerleştirilmiş içinde yazıt bulunan Tabula

⁸⁰ 1990 tarih ve 20523 sayılı Resmi Gazete.

Ansata⁸¹ kabartması yer almaktadır. Türbenin doğu yönüne yapılmış çok alçak bir şekilde girişi olan yaklaşık 80 cm boyunda bir kapı yer almaktadır. Kapının lentosu yumuşak kireç taşından yapılmıştır. İlginç bir şekilde üzerinde eski ören çivileri ile doldurulmuş bir taş blok yer almaktadır. Köy sakinlerinin anlatımına göre bu çiviler kötü ruhların kovulması maksadı ile bu taşa çakılmıştır.

Mezarlık alanı içerisinde yine araştırılması gereken birçok eski taş yığını yer almaktadır. Zaman içerisinde günümüz mezarlarının baş tarafına konulan eski taşların büyük oranda mezar anıtından ya da eski bir yapı kalıntısından sökülerek kullanıldığı gözlemlenebilmektedir.

2.3. Arkeolojik Kalıntıların Tarihlendirme Unsurları

Bu arkeolojik kalıntıların genel olarak tarihini 250 ile 400 arasına tarihlendirmek mümkündür. Anıtlarda kullanılan isimler erken bir döneme işaret etmektedir. Taşların üzerinde yer alan işaretlere bakıldığında genel olarak Hristiyanlığa ait sembollerden oluştuğunu görmekteyiz. Yalnız, kullanılan isimlerin ise genel olarak Hristiyanlığa ait isimler olmadığıdır. Sadece Doxa, Petros ve Paulos isimleri istisnai olarak kullanılmıştır. Belli ki bir dönemden sonra Hristiyan isimleri görülmeye başlamıştır.⁸²

Tarihleme ile alakalı bir yorumu da şu şekilde yapabiliriz. Özellikle Konstantin hanedanlığından alınan adların bu mezar yazıtlarında geçmemesidir. Flavius adı hiçbir yazıtta geçmez. 350 ile 450 arasında ölenlerin bir kısmının ismi Flavius adını taşıması gerekirken ele geçen yazıtların bütününe bakılacak olursa 350 den sonra olmadıkları sonucuna ulaşılabilir.

İsimlerin büyük çoğunluğu ise Anadolu'ya özgü olan isimlerdir. Örnek olarak Andis ?, Andos, Ammas, Appas, Banalis, Balaththis, Detrios, Indakos, Kottonis, Lourmas, Mammias, Mammeis, Nanna, Nannasos, Oas, Ouatialis, Papas, Papias, Sisamoas, Soas, Tabeis, Tas, Thouthou, Zouzou gibi isimler örnek gösterilebilir.⁸³ Yaklaşık 474 ten sonra Nova Isauria olarak tanımlanan bölge de piskopos yoktur. Yazılar stil bakımından genel olarak tekdüzedir. Bir kaç istisnadır. En eski anıt 2.yydan eski olamaz. Çoğunlukla 3. yy ve 4. yy aittir. Haç

⁸¹ Antik Roma'da duvarlar ve lahitler üzerinde dar kenarlarında ekler bulunan dikdörtgen biçimli çerçeve şeklindeki yazıt plakası. Bir anlamda kitabelik olarak tanımlanabilir. Lahitlere ölen kişi hakkında bilgi vermek amaçlı yapılır ve asılırdı.

⁸² Ramsay 1904, 290.

⁸³ a.g.e., 291.

gamalı haç şamdan gibi simgeler yazıtlarda kullanılmıştır. W.M. Ramsay Isaura antik kentinin yerini tarif ederken Dorla yerleşmesinde yer alan nehrin sol yamacında olduğu konusunda bilgi vermektedir.⁸⁴

2.4. Haritalar Üzerinde Isauria Nova

1-

Harita 2 - Nova Isaura'nın harita üzerindeki konumu Dorla olarak gösterilmiştir.⁸⁵

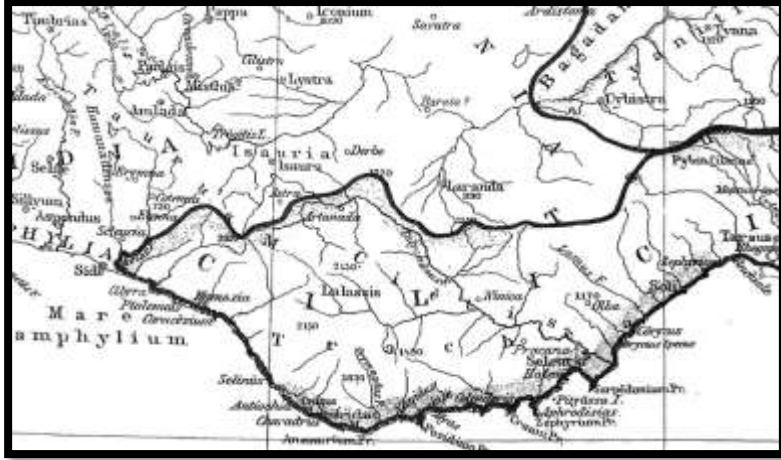
Kiepert'in 1850 li yıllarda çizmiş olduğu bu harita Ermenek haritası olarak geçmektedir. Konumuz ile alakalı tarafını kullandık. Harita üzerinde Nova Isaura olarak lokalizasyonu yapılan yerin Dorula olarak geçtiğini görmekteyiz.

Anlaşılan o ki Kiepert'in 1850 li yıllarda çizim yaptığı zaman diliminde Dorla (Aydoğmuş), Nova Isaura olarak adlandırılmış olmalıydı. Yine aynı harita üzerinde Zengibar Kalesi (Isaura), Bozkır-Leontopolis (Siristat) farklı yerlere lokalize edilmektedir.

⁸⁴ Ramsay 1905, 164.

⁸⁵ <https://katalog.ibb.gov.tr/yordambt/yordam.php?aTumu=ermenek%20kiepert>

2-

Harita 3 - Kilikya sınırlarının üzerinde Isauria ve Isaura

Mağie'nin 1950 de yayınlanan Roman Rule In Asia Minor adlı eserindeki harita incelendiğinde ise Isaura olarak lokalizasyonu yapılan yerin Zengibar Kalesi yerleşimi olabileceği ortaya çıkmaktadır. Harita da Kilikya sınırının kuzey batısında Isauria ve Isaura gösterilmektedir.

Harita 4 - Tabula Peutingeriana listelenen yollar ve Nova Isauria⁸⁶

⁸⁶ French 2016, 86.

French; Harita 4 te Nova Isaura olarak Zengibar Kalesini işaret etmiş olmalıdır. Roma İmparatorluk döneminde korsanlar ile mücadele de yol yapımına hız verilmiştir. Tarihte Via Sebaste adı verilen bu yolların inşa süreci dönemin en büyük faaliyetlerindedir.⁸⁷

4-

Harita 5 - Lycaonia haritası üzerinde Nea Isauria.⁸⁸

Heinrich Kiepert'in Lycaonia haritasına baktığımızda Nea Isaura olarak işaretlenen bölgenin Isauria ile Lycaonia arasında sınır çizgisi üzerinde olduğu açıkça görülmektedir. Isaura olarak gösterilen yer Zengibar kalesi, Nea Isaura olarak işaretlenen yer ise günümüz Aydoğmuş yerleşmesi olmalıdır.

⁸⁷ Hall 1959, 119.

⁸⁸https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Heinrich_Kiepert._Asia_citerior.jpg#/media/File:Heinrich_Kiepert._Asia_citerior.Lycaonia.jpg

Sonuç

Aydoğmuş ve çevresindeki yerleşmelerde günümüze kadar sağlam kalan arkeolojik kalıntılar bilimsel bir yaklaşım ile incelenmeye çalışılmıştır. Tahribata uğramış kalıntılar büyük oranda devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Buluntuların büyük çoğunluğu mezar anıtlarından müteşekkildir. Grek mimarisi tarzında yapılmış birkaç sütun başlığı ve sütun diğer buluntular arasındadır. Araştırmalarımız sonucunda milattan öncesine ait buluntu yoktur. Aydoğmuş'a MS 2.yy sonlarında 3. yy başlarında yerleşime başlanmıştır diyebiliriz. Çok zengin arkeolojik kalıntılar ile Antik kaynaklar ve Modern yazılı eserler bu yerleşim yerinin kültürel zenginliğini ortaya koymaktadır. Nitekim 1890-1905 yılları arasında W. M. Ramsay ve A. M. Ramsay burada çalışmalarını yoğunlaştırmışlardır. Araştırmacıların asıl amaçları arkeolojik kalıntılara dayandırarak Hristiyanlığın yayılmasını incelemek oluştururken, ister istemez Nova Isaura'nın günümüz Aydoğmuş olabileceği öngörüsü de ortaya atılmış olmalıdır. Aydoğmuş yerleşmesinin önemli bir piskoposluk merkezi olduğu da arkeolojik mezar yazıtlarından anlaşılmaktadır.

J.R.S. Sterrett gibi bazı araştırmacılar Aydoğmuş'un tahkimli bir sur ile çevrenememiş olması sebebi ile Nova Isaura olamayacağını savunmuştur. Aslında dönem şartlarına bakılarak böyle bir sonuca ulaşılması normal gibi görülse de, Isaura Vetus'un yakılıp yıkılmasından sonra Isauralıların durgun bir döneme geçilmesi sebebi ile Dorla bölgesine Isaura Nova olarak yeni bir yerleşim kurulmuş olabileceği de düşünülmelidir.

Aydoğmuş yerleşmesi doğal sur niteliğindeki Karaburun Dağı ve Asar Dağı ile çevrenmiştir. Karaburun Dağı'nın zirvesinde yaptığımız araştırmalar da tahribata uğramış daha doğrusu tamamı ile yerle bir edilmiş gözetleme kulelerinin temellerinin olduğu görülmektedir. Aydoğmuş'un eski sakinlerinin anlatımı ile günümüzden 50 yıl kadar öncesine kadar bu kuleler sağlam bir şekilde ayakta durmaktaymış. Köylüler bu gözetleme kulelerinin define arayanlar tarafından dinamit ile patlatıldığını anlatmaktadırlar. Dikkatlice incelendiğinde 3 tane gözetleme kulesinin olduğu bellidir. Ayrıca Geç Roma İmparatorluğu Erken Bizans dönemine ait özensiz yapılmış seramik parçalarının da yoğun bir şekilde Karaburun Dağının zirvesi buluntuları arasında yer alması Aydoğmuş'un önemini bir kez daha ortaya koymuştur. Aydoğmuş yerleşmesinin merkezinden hem Asar Dağı hem de Karaburun Dağı zirvesi rahatlıkla görünmektedir.

Bir diğer önemli konu ise mezar anıtlarında geçen isimlerin büyük çoğunluğunun zikredilen dönemlerde yaşamış Anadolu'ya özgü olan isimlerden oluşmuş olmasıdır. Ammas, Appas, Banalis, Detrios, Indakos, Lourmas, Mammias, Mammeis, Nanna, Nannasos, Oas gibi isimlerden oluştuğu, Roma ve Grek isimlerine ise nadiren rastlanılmaktadır. Bu durum bize Roma ile hiçbir zaman anlaşamayan bir topluluk olan Isauralılar'ı aklımıza getirmektedir. Kültürel anlamda etkilenmenin az olduğu lakin mezar anıtlarından Hristiyan sembollerine sıkça rastlanıldığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Belki de mezar anıtlarındaki bu ikonografilerin Isauralılar'a bilinçli bir şekilde zorlanarak yaptırılmış olabileceği de düşünülebilir.

Aydoğmuş mezarlık alanında Ramsay, Hogarth ve Headlam tarafından 1890 da bir parçası bulunmuş diğer bir parçası ise Aydoğmuş cami duvarının içerisine yerleştirilmiş halde bulunan mezar anıtındaki yazıt çok önemlidir. Buradaki Isara yazısı tamamen bir kanıt sayılmasa da Aydoğmuş'un Isaura olabileceğini düşündürmektedir.

Bütün yönleri ile bakıldığında da Aydoğmuş stratejik bir konuma sahiptir. Doğal dağlar arasında korunaklı bir yerde kurulmuştur. Tarımsal anlamda da hatırı sayılır bir toprak parçasını da elinde bulundurmaktadır. Ayrıca günümüz adı ile Finaboğazı deresi antik çağda belki de olabildiğince güçlü akmakta ve insanların su ihtiyaçlarını karşılayacak yeterliliğe sahip bir kaynağa sahiptir.

Her ne kadar Aydoğmuş'un Nova Isaura olabileceğine dair elimizde net deliller olmasa da Arkeolojik kalıntılar bize yol göstermektedir. Netice de varsayımlar ile hareket etmek yerine, Aydoğmuş ve çevresinde detaylı bir arkeolojik kazı ve yüzey araştırması yapılması zorunluluk haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

- AKANDERE 2016, O. Akandere, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyetine Konya, Eğitim Yayınevi, Konya.
- AKARCA 1998, A. Akarca, Şehir ve Savunması, 3.Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- BAHAR 1991, H. Bahar, "Isauria Bölgesi Tarihi", Yayınlanmış Doktora Tezi, Konya.
- BAHAR 1995, H. Bahar, Konya Çevresi Tarih Araştırmaları-I: Hititler'den Romalılar'a kadar Isaura Bölgesi, Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi,(Sayı:10), 242.
- BAHAR 1998, H. Bahar, Konya araştırmaları-III: Lycaonia (Konya Merkez Bölgesi), Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi,(Sayı:12), 197-206.
- BREYTENBACH AND ZİMMERMANN 2018, Cilliers Breytenbach and Christiane Zimmermann, "Early Christianity in Lycaonia and Adjacent Areas." From Paul to Amphilocheus of Iconium, Volume 2, Leiden: Brill, 2018.
- BÜYÜKÖZER 2013, Z. Gider Büyükozer, "Isaura Antik Kenti'nden Yakınındaki Yerleşim Alanlarına Taşınmış Korinth Başlıkları", TÜBA-AR, 16/2013.
- CALDER 1928, W.M. Calder, "The Site of Isaura Nova", JHS, XLVIII, 220-221.
- CRAMER 1972, J.A., Cramer, A Geographical and Historical Description of Asia Minor I, Amsterdam, 1972.
- DİODORUS 1947, S. Diodorus, Bibliotheka Historika, ed.T.E.Page (Loeb), London.
- DOĞANAY 2009, O. Doğanay, Isauria Bölgesi Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri, "Isauria Bölgesi Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri ", Doktora Tezi, Konya
- FELD 2005, Karl Feld, Barbarische Bürger. Die Isaurier und das Römische Reich, Berlin.
- FRENCH 2016, David H. French, Roman Roads and Milestone of Asia Minor. Vol.4, The Roads Fasc. 4.1.Notes on The Itineraria, British Institute Ankara, 2016.
- GOETZE 1933, A. Goetze, Die Annalen des Mursilis (MVAeG XXXVIII), Leipzig, 1933.
- HALL 1959, A.S. Hall, "The Site of Misthia", AnatSt. 9, 119-124, 1959.
- HALL 1972, A.S.Hall, "New Light of the Capture of Isauria Vetus by Servilius Vatia", Akten VI. Internationalen Kongresses gr.-lat. Epigraphik, München, 57-92.
- HİLD – HELLENKEMPER 1990,F. Hild - H. Hellenkemper, Kilikien und Isaurien. Tabula Imperii Byzantini 5, Viyana 1990.
- KURT 2007 M. Kurt, Yazılı Kaynaklara Göre M.Ö. I. Binde Mezopotamya-Anadolu İlişkileri, Murat Kitabevi, Ankara.
- KURT 2010, M. Kurt, "Antik Lycaonia'da Yönetim ve Şehirleşme", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 28. Sayı, Kütahya 2010.
- MAGİE 1950, D. Magie, Roman rule in Asia Minor to the end of the third century after Christ, New Jersey.

- MAMA VIII 1962, Calder, William Moir, and James Maxwell Ross Cormack (eds.), *Monuments from Lycaonia, the Pisido-Phrygian Borderland, Aphrodisias "Monumenta Asiae Minoris Antiqua"* (MAMA), 8. Manchester 1962.
- MELLAART 1963, J. Mellaart, "Early Cultures of the South Anatolian Plateau, The Late Chalcolithic and Early Ages in the Konya Plain", *AnatSt. XIII*, 199-236.
- ORMEROD 1922, H.A. Ormored, *The Campaigns of Servilius Isauricus against he Pirates*, *JRS*, Vol.12, 1922, 35-56.
- ÖZSAİT 1982, M. Özsait, *Anadolu'da Roma Egemenliği*, Görsel Yayınları, İstanbul.
- PLINIUS, Plinius, *Naturalis Historia*, 5,23, Çev. H. Backham, London 1961,s.291-293.
- RAMSAY 1890, W. M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, London.
- RAMSAY 1898, W. M. Ramsay, *A Historical Commentary on St. Paul's Epistle to the Galatians*, London.
- RAMSAY 1902-1903, W. M. Ramsay, *Pisidia and the Lycaonian Frontier*, *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 9 (1902/1903), pp. 243-244, 245-273.
- RAMSAY 1905, W. M. Ramsay, *Topography and Epigraphy of Nova Isaura*, *JHS*, Vol 25, London.
- RAMSAY 1904, Margaret Ramsay, *The Early Christian Art of Isaura Nova*, *JHS*, Vol 24, London.
- RAMSAY 1960, W.M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çev. Mihri Pektaş, İstanbul.
- RESMÎ GAZETE 1990 tarih ve 20523 sayılı Resmi Gazete.
- RUGE 1916, W. Ruge, "Isauria", *RE*, IX/2, s.205.
- SHAW 1990, B. D. Shaw, "Bandit Highlands And Lowland Peace: The Mountains of Isauria-Cilicia", *Journal of Economic And Social History of the Orient*, XXXIII/II: 238-270.
- SOUTER 1898, A. Souter, *The Classical Review*, Vol. 12, No. 2 (Mar., 1898), s. 96.
- STERRETT 1988, Sterrett, John Robert Sitlington, *An Epigraphical Journey in Asia Minor [during the summer of 1884]. "Papers of The American School of Classical Studies at Athens"*, 2, 1883/84. Boston.
- STERRETT 1988, Sterrett, John Robert Sitlington, *The Wolfe Expedition to Asia Minor [during the summer of 1885]. "Papers of The American School of Classical Studies at Athens"*, 3, 1884/85. Boston.
- STRABON 2009, Strabon, *Geographika*, (çev. Adnan Pekman, Kitap XII-XIII-XIV, edt. Nezih Başgelen, İstanbul.
- SWOBODA – KEİL - KNOLL 1935, Swoboda H. – Keil J. – Knoll F., eds. *Denkmäler aus Lykaonien, Pamphylien, und Isaurien*, Vienna.
- T.C. İÇİŞLERİ BAKANLIĞI, İller İdaresi Genel Müdürlüğü, *Köylerimiz*, Başbakanlık Basımevi D.S.İ. Ankara, 1968.
- TEKİN 1998, O. Tekin, *Eski Yunan Tarihi*, İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- UMAR 1993. B. Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul.

- WISEMAN 1956 D.J. Wiseman, Chronicles of Chaldaean Kings (626-556 B.C.) in the British Museum, London, 1956.
- YILMAZ 2005, M. Yılmaz, Bozkır Çevresinin (Hadim-Ahırlı-Yalıhöyük) Antik Tarihi ve Eserleri; Isauria, Konya.

EKLER

Aydoğmuş ve Çevresindeki Arkeolojik Buluntuların Fotoğrafları

Aydoğmuş camisinin temel taşlarının büyük bir kısmını erken Hristiyanlık dönemi mezar anıtlarının oluşturduğunu görebilmekteyiz. Ayrıca Aydoğmuş sakinlerinin ev, ahır, hayat duvarı gibi inşaat esnasında kullanılan malzemelerin bir kısmı yine bu antik dönem kalıntılarından oluşmaktadır.

Fotoğraf 1 - Aydoğmuş Camisi, İmar yılı 1906-1908, Aydoğmuş, Yazarın kendi çektiği fotoğraf, 21.07.2019

Fotoğraf 2 - Aydoğmuş Camisi temelinde kullanılan Roma dönemi mezar anıtları

Fotoğraf 3- Aydoğmuş Camisi temelinde kullanılan Roma dönemi mezar anıtları

Fotoğraf 4- Aydoğmuş köyü içerisinde yıkıntılar arasında kalmış yazıtlı mezar anıtı (solda), Başka bir Gamalı Haç betimlemeli mezar anıtı (sağda), Aydoğmuş, Yazarın kendi çektiği fotoğraf, 02.09.2018.

Fotoğraf 5 - Yunus Fakih Türbesi'nin duvarında Roma dönemine ait ters yerleştirilmiş bir Tabula Ansata kabartması, Tabula Ansata kabartmasının bir kısmı toprak altında kalmıştır. (solda) Tabula Ansata kabartması detayı (sağda) Aydoğmuş, Yazarın kendi çektiği fotoğraf, 02.09.2018.

Fotoğraf 6 - Türbe'nin alçak girişinin lentosunu oluşturan yumuşak kireç taşının üzerine çakılmış yüzlerce ören çivisi "Kötü ruhların kovulması amacıyla çakıldığı" köylüler tarafından beyan ediliyor. Köy sakinlerinden Berber Mustafa lakaplı Mustafa Amca'nın beyanıdır. (solda), Yunus Fakih Türbesi'nde devşirme malzeme olarak kullanılan bir Roma Dönemi yapı malzemesi (sağda), Aydoğmuş, Yazarın kendi çektiği fotoğraf, 02.09.2018.

Fotoğraf 7 - Üç Kilise ve çevresindeki kalıntılar. Yazarın kendi çektiği fotoğraf, 21.07.2019.

Fotoğraf 8- Aladiken yerleşmesinde Osmanlı döneminden kalma sarnıçların inşasında kullanılan Roma Dönemine ait yapı kalıntıları (solda), Güneysınur Kaymakamlığının bahçesinde yer alan Roma Dönemine ait Mezar Anıtı (sağda)

Fotoğraf 9- Karaburun Dağı, Gözetleme Kulesinden geriye kalan taş yığınları, Güneysınır-Dorla. Yazarın kendi çektiği fotoğraf, 21.07.2019.

Fotoğraf 10 - Yol kenarında duran Roma dönemine ait sütun parçaları(solda), Bir evin ahırında bulunan başka bir sütun parçası(sağda), Aydoğmuş, Yazarın kendi çektiği fotoğraf, 21.07.2019.

Fotoğraf 11 - Aydoğmuş'ta yol kenarına bırakılmış katı yiyecekleri ezmeye yarayan dibek, havan türü bir malzeme (solda), Yine yol kenarında atılmış yazıtlı mezar anıtı (sağda), Aydoğmuş, Yazarın kendi çektiği fotoğraf, 21.07.2019.

Fotoğraf 12 - Aydoğmuş mezarlık alanının girişinde yer alan kırılmış Sütun Başlığı (solda), Aydoğmuş'ta bir evin ana giriş kapısının üzerine devşirme malzeme olarak konulmuş Sütun Başlığı (Abakus ve Ekinus kısmı), (sağda) Aydoğmuş, Yazarın kendi çektiği fotoğraf, 21.07.2019.

Fotoğraf 13 - Bir evin bahçesinde bulunan yaklaşık 200 yıl önce Ömeroğlu (Kuzören) köyünden geldiği söylenen, deformasyona uğramış bir Aslan heykeli, Güneysınır

ZENGİBAR KALESİ'NDEKİ (ISAURA) BİZANS DÖNEMİ YAPILAŞMASINA GENEL BİR BAKIŞ

AN OVERVIEW OF THE BYZANTINE PERIOD STRUCTURE IN ZENGİBAR CASTLE

*Osman DOĞANAY**
*Bülent İŞLER***

ÖZET

Antik Dönem'deki adıyla Isaura olarak bilinen Zengibar Kalesi, günümüzde Konya İli'nin 120 km güney doğusunda yer alan Bozkır İlçesi sınırları içerisinde Torosların önemli bir kale-kent yerleşmesidir. İlçenin Ulupınar, Hacılar, Yazdamı ve Işıklar köyleri arasındaki Asar Tepe'de konumlanmıştır.

Zengibar Kalesi'nde 2010-2019 yıllarında yürütülen yüzey araştırmalarında Bizans Dönemi'ne ait toplam 14 yapı tespit edilmiştir. Yapılardan 9'u kenti çevreleyen sur duvarları içerisinde, diğerleri ise savunma hatlarının dışında, doğu, güney ve batı yamaçta yer alan nekropol alanlarında bulunmaktadır. Kentteki Bizans Dönemi yapılarını kilise, gömü şapeli ve martyrium gibi yapılardan oluşmaktadır. Kiliselerin tamamı üç nefli, Hellenistik bazilika planlıdır. Konumları itibarıyla mezar yeri olması gereken şapeller küçük boyutlu tek nefli yapılardır. Kale-kentin en yüksek yerinde, kayalıklar üzerinde konumlanan, yayınlarda vaftizhane olarak anılan ancak martyrium olması gereken yapı ise sekizgen (oktagon) planlıdır.

Zengibar Kalesi Bizans Dönemi yapılarının tamamının örtü sistemi günümüze ulaşmamış, sadece duvarlarının alt kısımları görülebilmektedir. Birçoğunun içerisi duvarların yıkılmasıyla oluşmuş molozla doludur. Nitekim yapıların mimari özelliklerini belirlemek oldukça zordur. Yapıların kesin tarihini belirten herhangi bir yazıta şimdiye kadar rastlanmamıştır. Yapıların plan tipleri, içlerinde bulunan seramik kap parçaları ve çatı kremitleri yapıların 5.-6. yüzyıllar

* Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, AKSARAY

** Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Beşevler/ANKARA

içinde inşa edildiklerini düşündürmektedir. Bu dönem içinde Isauria'lı Bizans İmparatoru Flavius Zeno (425-491)'nin bölgede çok sayıda yapı faaliyetine katkıda bulunduğu kaynaklarda aktarılmaktadır. Dolayısıyla Zengibar Kalesi'ndeki oldukça zengin bezemeler bulunan bazı yapıların İmparator Zeno Dönemi'nde yapılmış olabileceği değerlendirilmektedir.

Bu çalışmamızda, Zengibar Kalesi'nde Bizans Dönemi boyunca inşa edildiği anlaşılan yapıların konum, plan, işlev ve tarihlendirilmesi konusunda genel bir değerlendirmenin yapılması amaçlanmaktadır. Bizans yapılarını tarihsel ve mimari bakımdan değerlendirmek Zengibar Kalesi ve çevresinin Geç Antik Çağ tarihi ile ilgili çalışmalara kaynak oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: Zengibar Kalesi, Isaura, Bizans, Mimari, Kilise, Şapel

ABSTRACT

Known as Isaura in ancient times, Zengibar Castle is an important fortress-city settlement of the Toros Mountains within the borders of Bozkır District which is 120 km south-east of Konya. It is located on Asar Tepe between Ulupınar, Hacılar, Yazdamı and Işıklar villages of the Bozkır.

A total of 14 buildings belonging to the Byzantine Period were identified during the surveys conducted between 2010-2019 in Zengibar Castle. 9 of the buildings are located within the city walls surrounding the city, the others are located outside the defense lines, located on the eastern, southern and western slopes. Byzantine structures in the city consist of churches, burial chapels and martyrium. All churches have three naves and a Hellenistic basilica. The chapels, which should be the burial place in terms of their location, are single nave and small sized buildings. The structure, which is located on the cliffs at the highest point of the castle-city, which is called the baptistery in publications but which should be a martyrium, has an octagonal plan.

The cover system of all the Byzantine structures of Zengibar Castle has not survived to the present day, only the lower parts of the walls can be seen. Many of them are full of rubble. There is no inscription indicating the exact date of the buildings. The plan types of the buildings, the ceramic pot fragments and roof creams found in the buildings are covered by the 5th-6th. centuries. In this period, it is mentioned in the sources that the Byzantine Emperor Flavius Zeno (425-491) of Isauria contributed to the large number of building activities in the region. Therefore, it is considered that some of the buildings with rich decoration in Zengibar Castle may have been built during the reign of Emperor Zeno.

In this study, it is aimed to make a general evaluation about the location, plan, function and dating of the structures that were understood to have been built during the Byzantine Period in Zengibar Castle. Evaluating the Byzantine structures in terms of history and architecture will be the source of other studies related to the late antiquity history of Zengibar Castle and its environs.

Keywords: Zengibar Castle, Isaura, Byzantine Architecture, Church, Chapel

GİRİŞ

Konya İli Bozkır İlçesi yakınlarında günümüzde Zengibar Kalesi olarak bilinen Isaura antik kenti M.Ö. 4. yüzyıldan Bizans Dönemi ortalarına kadar kesintisiz iskân görmüştür (Res. 1). Tarihi kayıtlarda Hellenistik Dönem’de cereyan eden bazı olaylarda adı geçen kent bu önemine rağmen mimari yapılanma açısından günümüzde daha çok Bizans Dönemi yapılarıyla ön plana çıkmaktadır. Özellikle Isauria Hanedanlığı Dönemi’nde yoğunlaşan mimari faaliyetler sırasında kentin daha önceki yapıları tahrip edilerek bu yapıların yazıtlı ve figürlü malzemeleri yeni dönem dini yapılarında yoğun olarak kullanılmıştır.

Makalemizde kentteki Bizans yapıları “*sur içinde yer alanlar*” ve “*sur dışında bulunan yapılar*” olarak gruplandırılmış, kent genelinde buldukları yer, korunma durumları ve plan özellikleri açısından kısaca değerlendirilmiştir (Res. 2). Bu yapıların çok az bir kısmı daha önceki yayınlarda yer almıştır. Burada yeni bulgular eşliğinde Zengibar Kalesi’nin Bizans dönemi yapılaşmasının kısaca tanıtılması ve bir ön değerlendirmesinin yapılması amaçlanmıştır. Bizans yapılarına dair geniş kapsamlı bir yayın çalışması önümüzdeki yıllarda tamamlanmış olacaktır.

A-Kent Surları İçerisinde Yer Alan Bizans Dönemi Yapıları

Isaura kent surları içerisinde planı net olarak çıkarılabilen Bizans Dönemi yapılarından 5’i farklı boyutlarda kilise, 3’ü şapel, 1 tanesi ise farklı bir planlama özelliği ile ön plana çıkan kilise veya martyrium’dur. Bunlar;

1-A Kilisesi (Res. 3)

Kent agorasının kuzey yönündeki Hadrianus Zafer Takı’nın hemen arkasındaki 1796 rakımlı kısmen düz bir alanda yer almaktadır. Daha gerideki B Kilisesi ile birlikte sütunlu caddenin bu yönde zafer takına doğru uzanan yol

aksını kesmektedir¹. Hatta her iki kilise de zafer takıyla birlikte bir avlu içerisine alınmıştır. Nitekim Roma Dönemi zafer takı Bizans Dönemi'nde kiliselerin avlusuna giriş kapısı olarak kullanılmıştır. Zafer takının kuzey cephesinde bulunan haç kabartması da sonradan eklenmiştir.

A Kilisesi temel seviyesinin biraz üstüne kadar korunmuştur. İçten 21.45x15.65 m. ölçülerinde, doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen planlı olan kilisenin naosu, üç nefli bazilikal planlıdır. Nef ayrımını oluşturan sütunlardan sadece biri in situ'dur. Kalıntılardan nef ayrımının, stylobat üzerine oturtulmuş altı çift kare planlı sütunla sağlandığı anlaşılmaktadır. Orta nefinin doğusunda 7.20 m. genişliğinde, 5.3 m. derinliğinde, dışa taşkın atnalı biçimli apsis yer alır. Mimari izlerden apsis duvarı ortasında iki yassı sütunla oluşturulan üçüz pencere düzenlemesinin olduğu anlaşılmaktadır. Yan neflerin doğu duvarı ortalarında mazgal biçimli birer pencere açıklığı vardır. Kilisenin kuzey cephesinin batı köşesinde yaklaşık 3.90 m. ölçülerinde kare planlı küçük bir mekân bulunur. Yapının batısında içten 15.65x6.20 m. ölçülerinde kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı narteks bölümü yer alır. Naos bölümünden nartekse üç kapı açıklığından geçilir. Narteksin biri güneyde diğeri batı duvarının ortasında iki kapısı bulunur. Dışta narteksin batı duvarına bitişik, büyük blok taşların üst üste dizilerek oluşturulan merdivenler kilisenin narteksinin iki katlı olabileceğini göstermektedir. Yapının 1 m. kalınlığındaki duvarları düzgün kesme taşlarla inşa edilmiştir.

Kilise içerisinde yapılan kaçak kazılar neticesinde ortaya çıkan tessera parçaları zeminin mozaik döşeme olduğuna işaret etmektedir. Kilisenin yıkıntıları arasında, özellikle apsis yönünde yazıtlı ve figürlü birkaç mezar steli ve diğer bezemesiz mimari parçalar kilise inşasında yoğun olarak devşirme malzeme kullanıldığını göstermektedir.

2-B Kilisesi (Res. 3)

B kilisesi, A Kilisesi'nin 14 m. kuzeyinde yer alır. Yapı in situ durumdaki kapı söveleri ve sütun altlıklarıyla oldukça büyük ölçülerde bir kilisedir. Kilisenin örtüsü yıkılmış, duvarları temel seviyesinde korunmuştur².

Kilisenin naosu içten 18.50x12.40 m. ölçülerinde doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Mimari izlerden kilisenin naosunun üç nefli bazilikal planlı olduğu anlaşılmaktadır. Nef ayrımı stylobat üzerine oturan, olasılıkla altı çift

¹ Swoboda-Keil-Knoll 1935: 133, Abb. 58; Temizsoy-Uysal-Mertek 1984: Plan 6.

² Temizsoy-Uysal-Mertek 1984: Plan 5.

dikdörtgen sütun ve bu sütunlara doğu-batı doğrultusunda atılan kemerlerle sağlanmıştır. Orta nefin doğusunda 5.45 m. genişliğinde, 3.95 m. derinliğindeki, dışa taşkın atnalı biçimli apsis yer alır. Yan neflerin doğu duvarı ortasında birer mazgal pencerenin varlığı tespit edilmekle birlikte tam olarak sınırları belirlenememiştir. Kilisenin batısında içten 12.40x4.90 m. ölçülerinde kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı narteks yer alır. Narteksin batı duvarı ortasında bir, doğu duvarında kilisenin neflerine açılan üç olmak üzere dört kapı açıklığı bulunur. Kilisenin kuzeybatı köşesinden başlayan, olasılıkla bir avlunun varlığını gösteren bazı duvar kalıntıları görülmektedir. Yapının 0.9 m. kalınlığındaki duvarları düzgün kesme taşlar inşa edilmiştir.

3-C Kilisesi (Res. 4)

Akropol Kapısı'ndan kente girişte solda görülen 1799 m. rakımlı kayalık bir tepe üzerinde yer almaktadır. Büyük oranda tahribata uğramış olmasından dolayı ancak apsis kısmı ve kuzey yöndeki duvarının büyük bir bölümü takip edilebilmektedir. Yapının tam olarak doğuya bakmaması, duvarındaki örgü tekniği farklılıkları yapının daha önceden var olan bir yapının duvarları üzerine oturtulduğunu düşündürmektedir. Kilisenin güneyinde sur duvarıyla arasındaki bölümde işlevi belirsiz bir yapının kalıntısı görülmektedir. Bu yapıların surlara yakınlığı sebebiyle askeri karakterde olması muhtemeldir. Kilisenin bulunduğu alanın yüksekçe olması bu düşünceyi desteklemektedir. Kilisenin naos ve narteks bölümünün içi tamamen toprak altında olmasından dolayı iç düzenlemesi hakkında fazla bir mimari iz tespit edilememiştir.

Kilisenin naosu içten 13.20x10.15 m. ölçülerinde doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Mimari izlerden kilisenin naosunun üç nefli bazilikal planlı olduğu anlaşılmaktadır. Nef ayrımı stylobat üzerine oturan, olasılıkla beş çift dikdörtgen ayak ve bu ayaklara doğu-batı doğrultusunda atılan kemerlerle sağlanmış olmalıdır. Bu ayaklardan sadece ikisinin yeri belirlenebilmiştir. 4.20 m. genişliğinde, 3.20 m. derinliğindeki apsis, dışa taşkın at nalı biçimindedir. Kilisenin batısında içten 10.15x4.60 m. ölçülerinde kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı narteks yer alır. Narteksin duvarlarının çok az bir kısmı izlenebilmektedir. Benzer örneklerine göre narteksin batı duvarı ortasında bir, doğu duvarında kilisenin neflerine açılan üç olmak üzere dört kapı açıklığı olmalıdır. Kilisenin 0.90 m. kalınlığındaki duvarları düzgün işlenmiş taşlarla örülmüştür.

4-D Kilisesi (Res. 5)

Sütunlu caddenin Kent Kapısı'na doğru uzanan devamında, 1781 m. rakımlı kısmen yamaç olan bir yerde almaktadır. Oldukça tahrip durumda olan yapının inşasında büyük oranda devşirme malzeme kullanılmıştır. Bunlardan yazıtlı olanı daha erken bir yapıya ait arşitrav bloktur. Yapının 0.90 m. kalınlığındaki duvarlarının çok az kısmı görülebilmektedir.

Mimari izlerden yapının naosunun içten 15.30x13.10 m. ölçülerinde doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olduğu anlaşılmaktadır. Naosu üç nefli bazilikal planlı olduğu anlaşılan kilisenin nef ayrımı stylobat üzerine oturan, duvar payeleri ve üç çift dikdörtgen ayak ve bu ayaklara doğu-batı doğrultusunda atılan kemerlerle sağlanmıştır. Bu ayaklardan sadece kuzeydekiler görülebilmektedir. 5.80 m. genişliğinde, 4.10 m. derinliğindeki apsis dışa taşkın at nalı biçimindedir. Kilisenin batısında içten 13.10x4.00 m. ölçülerinde kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı narteks yer alır. Narteksin batı duvarı ortasında bir, doğu duvarında, kilisenin neflerine açılan üç olmak üzere toplam dört kapı açıklığı tespit edilmiştir.

5-E Kilisesi (Res. 6)

D kilisesinin 45 m. batısında ve 11 m. daha alt kotta kentin batı yönündeki sur duvarına bitişik bir kilisedir. Oldukça tahrip durumda günümüze ulaşmış olan yapının sadece apsisinin bir kısmı ve bazı duvarları izlenebilmektedir. Yapının güney duvarının sur duvarları üzerine oturtulmuş olmasından dolayı kilise zorunlu olarak güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda uzanmaktadır. Dolayısıyla duvarları sur duvarından sökülen bloklarla inşa edilmiş olmalıdır. Kalan mimari izlerden yapının planı belirlenebilmiştir.

Kilisenin naosu içten 24.55x16.10 m. ölçülerinde doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Bu ölçüleriyle kentin en büyük kilisesi olma özelliği taşımaktadır. Mimari izlerden kilisenin naosunun üç nefli bazilikal planlı olduğu anlaşılmaktadır. Nef ayrımı stylobat üzerine oturan, olasılıkla altı çift kare ayak ve duvar payesi ile bu taşıyıcılara doğu-batı doğrultusunda atılan kemerlerle sağlanmıştır. Orta nefin doğusundaki 5.00 m. genişliğinde, 2.70 m. derinliğindeki apsis, dışa taşkın yuvarlak planlıdır. Kilisenin batısında 16.00x3.25 m. ölçülerinde kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı narteks yer alır. Narteksin doğu ve batı duvarı ortasında birer kapı açıklığı tespit edilebilmektedir. Narteksten yan neflere açılan kapıların olup olmadığı ise belirlenememiştir. Kilisenin kuzeybatı

köşesinden başlayan, olasılıkla bir avlunun varlığını gösteren bazı duvar kalıntıları görülmektedir. Yapının görülebilen duvarları 0.90 m. kalınlığındadır.

6-Akropolis Şapeli (Res. 7)

Kentin doğu ucundaki 1841 m rakımlı tepede düz bir alana konumlanmıştır. Duvarları temel seviyesinde olmakla birlikte kapı söveleri in situ durumda korunmuştur.

Şapelin ibadet mekânı içten 7.70x5.4 m. ölçülerinde doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Olasılıkla taş tonoz örtülü olan mekânın kuzey ve güney duvarı ortasında birer duvar payesi izi görülür. Bu payeler tonozu desteklemek için kuzey-güney yönünde atılan kemer için olmalıdır. Yapının 0.75 m. kalınlığındaki duvarları, örtüsünün tonoz olduğunu destekler. Mekânın doğu duvarı ortasında 3.30 genişliğinde, 2.22 m. derinliğinde dışa taşkın at nalı biçimli apsis yer alır. Batı duvarı ortasında ise 1.3 m. genişliğinde kapı açıklığı bulunur.

7-Kuzey Kayalığı Şapeli (Res. 8)

Kentin kuzeyindeki taş ocağının doğu tarafında 1793 m rakımlı eğimli bir arazide yer almaktadır. Bu yöndeki sur duvarlarının inşası için uzun süre işletildiği anlaşılan taş ocağı terkedildikten sonra yapılmış olmalıdır. Büyük oranda tahribata uğramış olan yapının duvarlarının çok az bölümü görülebilmektedir.

Şapelin ibadet mekânı içten 9.60x6 m. ölçülerinde doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Mekânın doğu duvarı ortasında 2.80 genişliğinde, 2.30 m. derinliğinde dışa taşkın apsis yer alır. Şapelin 0.80 m. kalınlığındaki duvarları örtüsünün tonoz olduğunu düşündürmektedir. Batı duvarı ortasında ise 1.1 m. genişliğinde kapı açıklığı bulunur.

8-Kent Kayalığı Şapeli (Res. 9)

Kentin ortasında bulunan büyük kaya kütlelerinin ikisinin arasındaki dar kıstakta, 1821 m. rakımlı bir düzlükte konumlanmıştır. Temel seviyesinde korunan yapının duvarlarından az bir bölümü izlenebilmektedir.

Şapelin ibadet mekânı içten 7.70x4.65 m. ölçülerinde doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Mekânın doğu duvarı ortasında 2.50 genişliğinde, 1.75 m. derinliğinde dışa taşkın at nalı planlı apsis yer alır. Şapelin 0.80 m. kalınlığındaki duvarları, örtüsünün tonoz olduğunu düşündürmektedir. Batı duvarı ortasında ise 1.2 m. genişliğinde kapı açıklığı bulunur.

9-Oktagon Yapı (Res. 10)

Kentin kuzeyindeki kayalık alanın üzerinde 1834 rakımlı düzlükte yer almaktadır. Sekizgen planlı yapı martyrium olmalıdır. Çevresinde kaya oygu sarnıçlar dışında küçük çaplı bazı mimari yapıların da olduğu görülmektedir. Duvarlarının alt bölümü günümüze ulaşmış olan yapının içinin ve apsis kısmının mimari özellikleri belirlenememektedir. Yapıyla ilgili daha önceki yayınlarda restitüsyon önerisi vardır. Yayınlardaki öneri çizimlerde iki basamaklı platform üzerinde gösterilen yapının orta bölümünde, sütunlarla oluşturulmuş ikinci bir sekizgen merkezin olduğu; yassı sütunla apsiste beşiz, diğer altı kenarında dördüz pencere düzenlemesinin olduğu görülmektedir³.

Yapı içten 15.10 m. çapında sekizgen planlıdır. Sekizgeni oluşturan her bir duvar içten 6.25 m. uzunluğundadır. Yapının içinde sütunlu ikinci bir sekizgen merkezin olduğuna dair hiçbir veri tespit edilememiştir. Erken dönem yayınlarından ve mimari izlerden sekizgenin doğu duvarı ortasında 5.2 m. genişliğinde, 3.70 m. derinliğinde dışa taşkın yuvarlak planlı bir apsisin olduğu anlaşılmaktadır. Yapının batı duvarı ortasında ise 2.8 m. genişliğinde bir kapı açıklığı bulunur. Kapı açıklığının geniş olması, lentosunun ortada sütunla desteklendiğini düşündürür. Yıkıntılar arasında yassı sütunların bulunması sekizgeni ve apsisini oluşturan duvarlarda çok sayıda penceresinin olduğunu desteklemektedir. Söz konusu sütunların biçimi ve bezemeleri oldukça kaliteli bir işçilik göstermektedir. Yapının 0.90 m. kalınlığındaki duvarları düzgün kesme taşlarla harç kullanılmadan inşa edilmiştir. Yapı içerisindeki yazıtlı bir blok bu yapının da inşasında az da olsa devşirme malzeme kullanıldığını göstermektedir.

Yapının batısında, 7.5 m uzağında, kuzey-güney doğrultusunda yaklaşık 18.10 m uzunluğunda, düzgün kesme taş bloklarla oluşturulmuş bir stylobat tespit edilmiştir. Zeminden 0.50 m yüksekliğindeki stylobatın konumu yapının batısında sütunlu bir arkadın olduğunu düşündürmektedir. Yapının batısında üç odalı olasılıkla konut işlevli bir yapı daha tespit edilmiştir.

B-Kent Surları Dışında Yer Alan Bizans Dönemi Yapıları

Isaura'daki kent surları dışında Bizans Dönemi yapılaşması olarak 3 kilise ve 2 şapel tespit edilmiştir. Ancak yüzeyde çok sayıda görülen temel izleri ve haç betimli mezar stelleri buradaki Bizans dönemi yapılarının daha da fazla olduğuna

³ Jüthner-Knoll-Patsch-Swoboda 1903: 48, Fig. 15; Swoboda-Keil-Knoll 1935: 134; Temizsoy-Uysal-Mertek 1984: Plan 4.

işaret etmektedir. Çalışmada ise planı kesin olarak çıkarılabilen yapılara yer verilmiştir.

1-Doğu Kayalığı Kilisesi (Res. 11)

Isaura kentinin Akropolis'i'nin doğusunda, kent surlarının hemen dışındaki kayalıkta, 1809 m. kotta küçük bir düzlükte yer alır. Kentteki diğer yapılar gibi oldukça tahrip durumda olmasına karşın mimari özellikleri ve planı yaklaşık anlaşılabilir.

Kilisenin naosu içten 15.10x13.60 m. ölçülerinde doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Mimari izlerden kilisenin naosunun üç nefli bazilikal planlı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak nef ayrımını oluşturan ayaklar hakkında hiçbir iz bulunamamıştır. 7.00 m. genişliğinde, 3.80 m. derinliğindeki apsis, dışa taşkın at nalı planlıdır. Kilisenin batısında içten 13.60x3.75 m. ölçülerinde kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı narteks yer alır. Narteksin kuzey bölümünde yaklaşık kare planlı bir oda oluşturulmuştur. Narteksten kilisenin biri orta nefe diğeri güney nefe açılan iki kapısı bulunur. Narteksin batı duvarında herhangi bir kapı açıklığı belirlenememiştir. Nartekse giriş güney duvarı ortasındaki 2.33 m genişliğindeki tek kapıdan sağlanmıştır. Yapının 0.9 m kalınlığındaki duvarları düzgün kesme taşlarla harç kullanılmadan örülmüştür.

2-Güney Nekropolü Işıklar Yolu Kilisesi (Res. 12)

Kentin Güney Nekropolü'nde günümüzde Işıklar ve Hacılar köylerine doğru uzanan yolun kavşak noktasında 1713 m rakımda konumlanmıştır. Dıştan köşeli apsis kısmı ile kentteki diğer kilise yapılarından farklılık gösteren kilisenin orijinal durumda birkaç blok taşı korunmuştur. Nitekim yapının mimari özellikleri anlaşılmadığından planı çizilememiştir. Yapı içerisinde görülen kimi yazıtlı blokların burada devşirme olarak kullanıldığı anlaşılmıştır.

3-Güney Nekropolü Ayazmalı Kilise (Res. 13)

Güney Nekropolü'ndeki bir su kaynağının üzerinde inşa edilmiş olan yapı oldukça tahrip durumda günümüze ulaşabilmiştir. Kilisenin giriş kapısına ait iki söve, yan duvarların büyük bölümü ve apsis kısmı temel seviyesinde korunmuş durumdadır. Mimari izlerden içten 14.10x11.20 m. ölçülerindeki kilisenin, üç nefli bazilikal planlı olduğu anlaşılmaktadır. Kilisenin güney nefini oluşturan ayaklardan üçünün yeri belirlenebilmiştir. Orta nefin doğusundaki tek apsis dışa taşkın içten ve dıştan yuvarlak planlıdır. Kilisenin batı duvarı ortasında tek bir giriş açıklığı vardır. Kilisenin batısında nartekse ait herhangi bir duvar kalıntısı

tespit edilememiştir. Halen akan su kaynağı yapının batı duvarı alt kısmının altında yer almaktadır.

4-Güney Nekropolü Yamaç Şapeli (Res. 14)

Güney Nekropolü'nün batıya doğru uzanan yamaçta, 1719 m rakımda konumlanmıştır. Yerinde korunan kimi temel taşları ve kısmen takip edilebilen apsis blokları dışında yapı tahrip durumdadır.

Şapelin ibadet mekânı içten 6.85x6.40 m. ölçülerinde yaklaşık kare planlıdır. Mekânın doğu duvarı ortasında 3.25 m genişliğinde, 2.50 m. derinliğinde dışa taşkın at nalı planlı apsis yer alır. Şapelin 0.80 m. kalınlığındaki duvarları örtüsünün tonoz olduğunu düşündürmektedir. Batı duvarı ortasında ise 1.25 m. genişliğinde kapı açıklığı bulunur. Kapısının blok taşlardan oluşan söveleri in situdur.

5-Güney Nekropolü Ayazmalı Şapel (Res. 15)

Güney Nekropolü'ndeki bir başka dini yapı su kaynağının hemen yanında yer almaktadır. Şapel kentin güneyindeki vadinin dibinde 1681 m rakımda konumlanır. Temel seviyesinde günümüze ulaşabilmiş olan yapının batı duvarı ortasında 1 m. genişliğindeki kapı açıklığının olduğu anlaşılmaktadır. Olasılıkla mezar yeri olan şapelin giriş kısmındaki üç fascialı arşitrav, üzerindeki yazıt ifadelerine göre nekropoldeki bir anıt mezara aittir.

Şapelin ibadet mekânı içten 7.50x5.10 m. ölçülerinde doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Mekânın doğu duvarı ortasında 3.20 m genişliğinde, 2.50 m. derinliğinde dışa taşkın at nalı planlı apsis yer alır. Şapelin 0.75 m. kalınlığındaki duvarları örtüsünün tonoz olduğunu düşündürmektedir. Batı duvarı ortasında ise 0.90 m. genişliğinde kapı açıklığı bulunur. Kapısının eşik taşı in situdur.

Değerlendirme ve Sonuç:

Zengibar Kalesi'nde 2010-2019 yıllarında yürütülen yüzey araştırmalarında Bizans Dönemi'ne ait toplam 14 yapı tespit edilmiştir. Yapılardan 9'u kenti çevreleyen sur duvarları içerisinde, diğerleri ise savunma hatlarının dışında, doğu, güney ve batı yamaçta yer alan nekropol alanlarında bulunmaktadır. Kentteki Bizans Dönemi yapıları kilise, gömü şapeli ve martyrium gibi yapılardan oluşmaktadır. Yapıların kimler tarafından ve ne zaman yaptırıldığı bilinmediğinden kilise ve şapellere isim verirken alfabetik yöntem ve bu yapıların kentte buldukları yerlere göre bir isimlendirme tercih edilmiştir. Zengibar Kalesi Bizans Dönemi yapılarının tamamının örtü sistemi günümüze ulaşamamış,

çoğunun sadece duvarlarının alt kısımları görülebilmektedir. Birçoğunun içerisi duvarların yıkılmasıyla oluşmuş molozla doludur. Nitekim yapıların mimari özelliklerini belirlemek oldukça zordur.

Kiliselerin tamamı üç nefli, tek apsislidir. Kale-kentin en yüksek yerinde, kayalıklar üzerinde konumlanan, yayınlarda vaftizhane olarak anılan ancak martyrium olması gereken yapı ise sekizgen (oktagon) planlıdır. Kiliselerin en büyüğü 24.55x16.10 m. ölçüleriyle E Kilisesi, en küçüğü ise 13.20x10.15 m. ölçüleriyle C Kilisesi'dir. Kiliselerde orta nef yan neflere göre en az iki kat daha geniş tutulmuştur. Yapıların nef ayrımı dikdörtgen planlı ayaklarla sağlanmıştır. Apsisler dışa taşkın ve atnalı formundadır. Hiçbirinde pastaforium odası bulunmaz. Sadece A Kilisesi'nin kuzeybatı köşesinde ek bir oda görülür. Kiliselerin, biri dışında tamamında birer narteksi bulunmaktadır. Ayazmalı Kilise'de narteksin olup olmadığı tespit edilememiştir. Kiliselerin avlularının olduğuna dair de yeterince mimari kalıntı yoktur.

A Kilisesi'nin duvar kalınlığı 1 m. diğer kiliselerinki ise 0.9 m.dir. Hiçbirinin örtü sistemi hakkında veri olmamakla birlikte olasılıkla kiliselerin örtüsü ahşap tavanlıdır. Kiliseler içinde bulunan kremit parçaları ahşap çatılarının kremit kaplı olduğunu göstermektedir.

Konumları itibariyle mezar yeri olması gereken şapeller küçük boyutlu tek nefli yapılardır. Şapellerin apsisleri dışa taşkın atnalı formundadır. Duvarlarının kalın oluşu (0.80-0.90 m.) şapellerin beşik tonoz örtülü olabileceklerini düşündürmektedir.

Yapıların kesin tarihini belirten herhangi bir yazıta şimdiye kadar rastlanmamıştır. Yüzeyde tespit edilen kimi yazıtlı bloklar ise devşirme olarak kullanılan kentin daha erken yapılarına aittir. Yapıların plan tipleri, içlerinde bulunan seramik kap parçaları ve çatı kremitleri yapıların 5.-6. yüzyıllar içinde inşa edildiklerini düşündürmektedir. Bu dönem içinde Isauria'lı Bizans İmparatoru Flavius Zeno (425-491)'nin bölgede çok sayıda yapı faaliyetine katkıda bulunduğu kaynaklarda aktarılmaktadır. Dolayısıyla Zengibar Kalesi'ndeki oldukça zengin bezemeler bulunan bazı yapıların İmparator Zeno Dönemi'nde yapılmış olabileceği değerlendirilmektedir. Yapıların mimari özellikleri bölgedeki 5. yüzyıl kiliseleriyle benzer olması bu görüşü desteklemektedir.

Isaura kentinde Bizans Dönemi ortalarına kadar devam eden iskânlar ve bu döneme dair yapılaşmalar kentin savunma sistemlerinin artık işlevini yitirdiğini

ve bu sebeple kent dışındaki mezarlık alanlarının da dini yapılarla doldurulduğu anlaşılmaktadır. Kent genelindeki Bizans Dönemi yapıları daha çok sur içinde yoğunlaşmış olsa da sur duvarları dışındaki kilise ve şapeller kentte bir dönem yoğun bir dini yapılaşmanın olduğunu göstermektedir. İleride yapılacak kazılar hem bu konuya ve hem de Bizans Dönemi yapılaşması dışında Isaura kentinin birçok bilinmezliğine ışık tutacaktır.

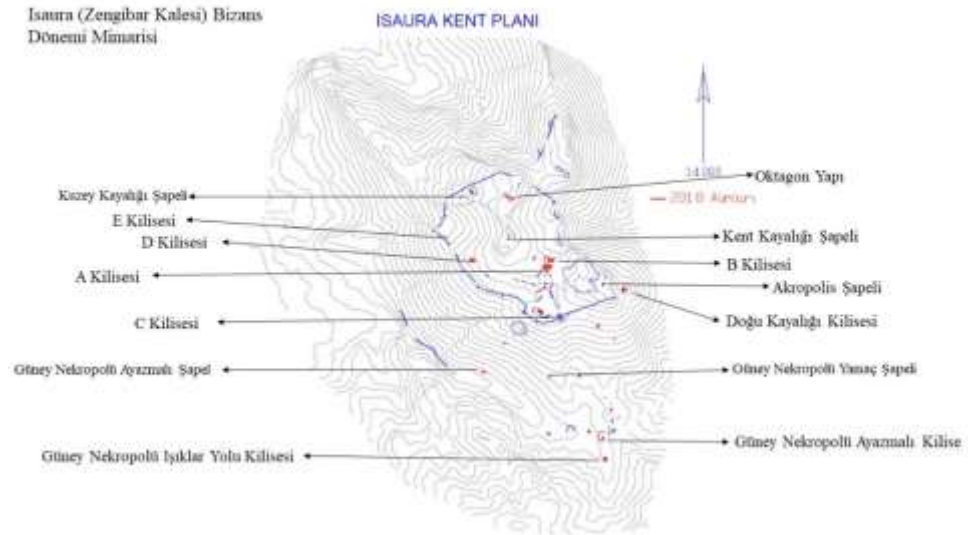
KAYNAKÇA

- Jüthner-Knoll-Patsch-:Jüthner, J.-Knoll, F.-Patsch, K.-Swoboda, H., *Vorläufiger Swoboda 1903 Bericht über eine Archäologische Expedition nach Kleinasien Unternommen im Auftragen der Gesellschaft zur Förderung Deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen, Prag, 1903.*
- Swoboda-Keil-Knoll 1935 :Swoboda, H.-Keil, J.-Knoll, F., *Denkmäler aus Lykaonien, Pamphylien und Isaurien, Wien, 1935.*
- Temizsoy-Uysal Temizsoy, İ-Uysal, M.V.-Mertek, K., *Zengibar Kale 1984 Yılı Mertek 1984 Kazı Çalışmaları, Karaman Müzesi Yıllığı 2, 1-23, Konya, 1984.*

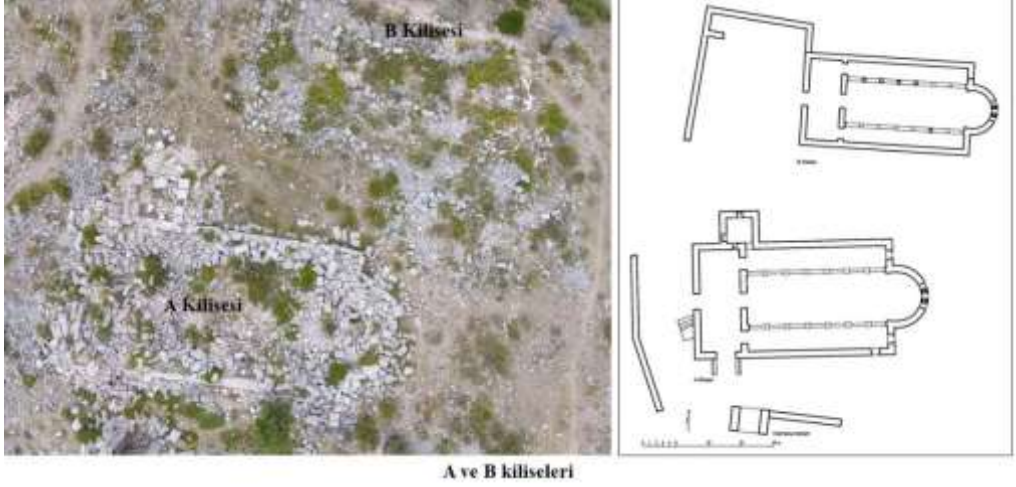
Resimler ve Planlar

Res. 1-Zengibar Kalesi, Agoradan genel görünüm

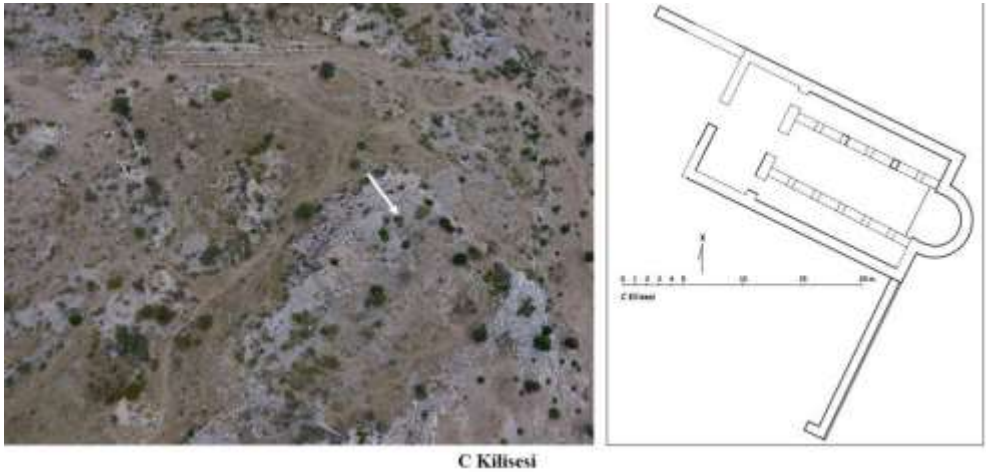

Res. 2-Bizans Dönemi yapılarının dağılımı

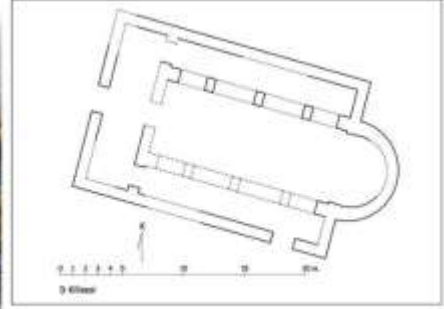
A ve B kiliseleri

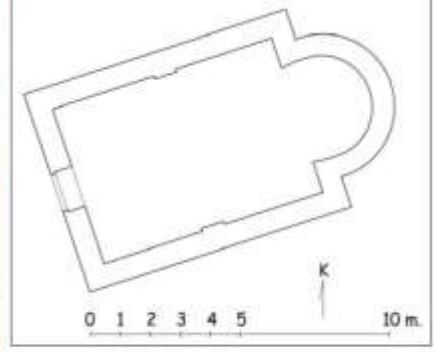
Res. 3- A ve B Kiliseleri

C Kilisesi

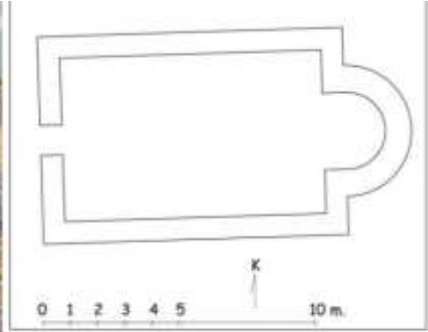
Res.4- C Kilisesi

D Kilisesi**Res.5- D Kilisesi****E Kilisesi****Res.6- E Kilisesi**

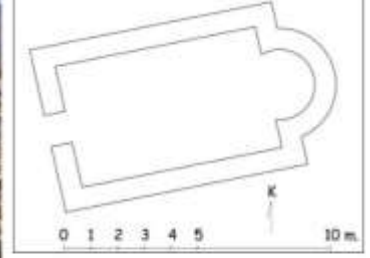
Akropolis Şapeli

Res.7- Akropolis Şapeli

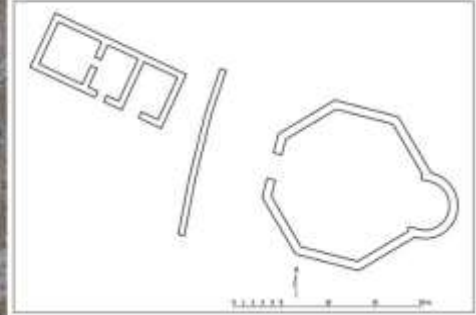
Kuzey Kayalığı Şapeli

Res.8- Kuzey Kayalığı Şapeli

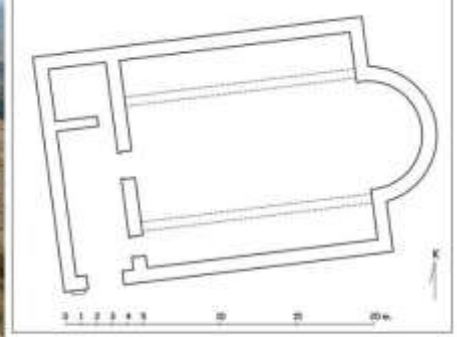
Kent Kayalığı Şapeli

Res.9- Kent Kayalığı Şapeli

Oktagon Yapı

Res.10- Oktagon Yapı

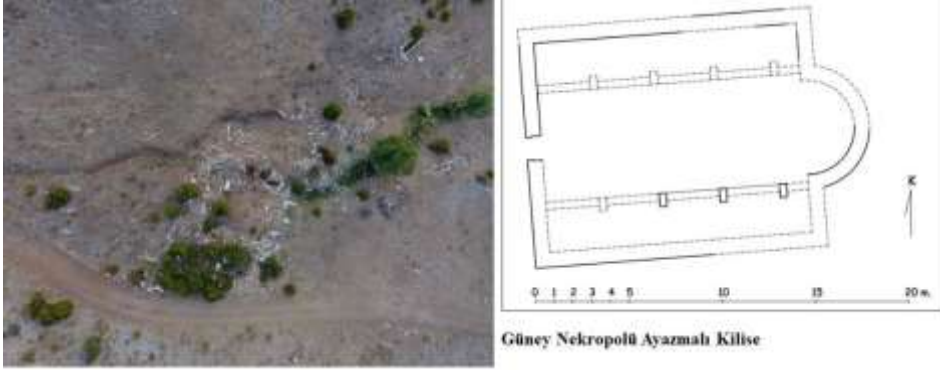
Doğu Kayalığı Kilisesi

Res.11- Doğu Kayalığı Kilisesi

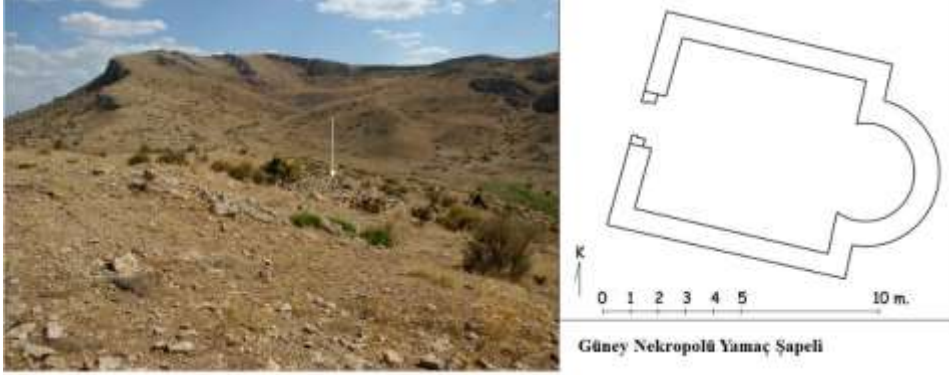

Güney Nekropolü Işıklar Yolu Kilisesi

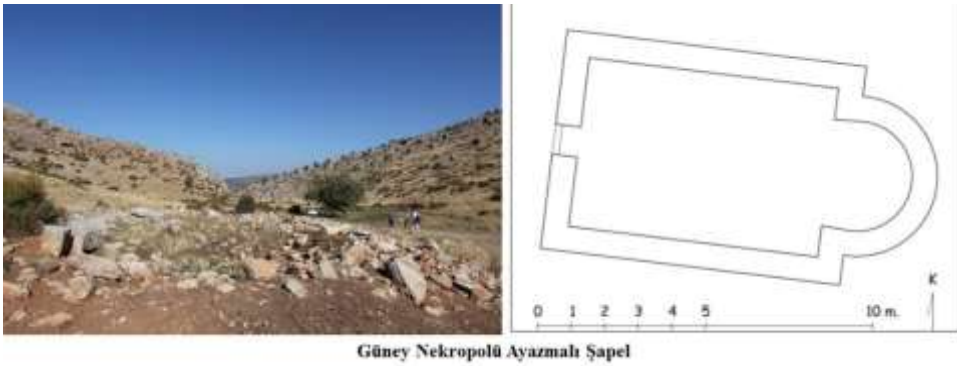
Res.12- Güney Nekropolü Işıklar Yolu Kilisesi

Res.13- Güney Nekropolü Ayazmalı Kilise

Res.14- Güney nekropolü Yamaç Şapeli

Res.15- Güney Nekropolü Ayazmalı Şapelle

ALÂİYE'NİN İÇ KESİMLERLE BAĞLANTISINI SAĞLAYAN ORTAÇAĞ YOLLARI

SUCCESSFUL DEFENSE AREAS IN TAŞELİ REGION IN THE NATIONAL STRUGGLE: MUT AND SİLİFKE

*Mehmet Ali BOZKUŞ**

ÖZET

Roma döneminde korsan faaliyetleriyle meşhur olan Alâiye, Selçuklularla birlikte önemli bir liman kenti olarak ön plana çıkmıştır. Kentin iç kesimlerle bağlantısını sağlayan önemli ticari ve askeri yollar bulunmaktadır. Bu yollar Alâiye tarihinin parçası olan önemli yapılardır. Muhtemelen Roma dönemi yapısı olan yollar çeşitli tamirler göyerek günümüze kadar ulaşmışlardır. Selçuklu ve Beylikler devrinde de kullanılan güzergâhlar kimi zaman sultanlara, kimi zaman tacirlere ve kimi zaman da Yörüklere kolaylık sağlamıştır. Bu çalışmada şehre batıdan ve doğudan ulaşan yollar ele alınacaktır. Batı yolu daha önce birçok araştırmacı tarafından incelenmiş ve fotoğraflanmıştır. Bununla birlikte doğudan geçen yol ile ilgili detaylı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu eksikliği gidermek amacıyla, bu bildiride şehrin doğusunu iç kesimlerle bağlayan yol ele alınmakta ve yol üzerinde tespit edilen yapılar ve buluntular incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Alanya, Gazipaşa, yol, ticaret, han

ABSTRACT

Alaiye, which was famed with acts of piracy in Roman Era, came to the forefront as an important port city during the reign of Seljuks. There are prominent military and trade routes that that connect the city to the inner regions. These roads are the significant structures that are part of Alaiye's history. The roads, which had probably been built during the Roman times, were repaired from time

* Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, eposta: mehmetalibozkus@hotmail.com ,
orcid: 0000-0002-7164-5768

to time and reached our day. The routes that were used during the Seljuk and Beylik periods, made traveling easier sometimes for the sultans, sometimes for merchants and sometimes for the Yuruks. In this study, the western and eastern ends of these roads that lead to the city will be examined. The Western road has so far been examined and photographed by numerous researchers. Nevertheless, there is no detailed study on the road passing through the Eastern section. In order to close this gap, in this paper, the roads that connect the eastern part of the city to the inner regions and the structures and the historical ruins on the road will be examined.

Keywords: Alanya, Gazipaşa, road, trade, han

GİRİŞ

Selçuklu öncesi Kalon Oros olarak adlandırılan kent daha çok korsanlık faaliyetleriyle meşhurdur. Alâeddin Keykubad'ın fethini müteakip Alâiye (Alanya) adına alan kent bir ticaret merkezi olarak ön plana çıkmıştır. Alâiye, Antalya ve Sinop'a göre geç bir tarihte (1221) fethedilmiş bir kenttir. Buna rağmen Selçukluların ticari politikaları sayesinde kısa zamanda önemli bir liman kenti olarak belirmiştir. Bunda, kalenin tamir edilmesi, tersanenin ve kulelerin inşası etkili olmuştur (Özcan 2017: 143). Selçukluların takip ettikleri ticari siyaset sayesinde sadece Alâiye'nin değil aynı zamanda güney ve kuzey sahillerindeki diğer limanların da önemi artmıştır.

Şehirlerin önemi kuşkusuz güvence altına alınan kara ve deniz ticaret yolları vasıtasıyla arttırılmaktaydı. Yol güzergâhları üzerinde tüccarların zarar görmesi kabul edilebilecek bir durum değildi. Öyle ki, Alâeddin Keykubad, biri kuzeyden Anadolu'ya gelirken, Hazar Denizi (Karadeniz) geçidinde, bir diğeri Halep'ten Anadolu'ya gelirken Leon'un ülkesinde (Kilikya Ermenistan Krallığı) ve bir diğeri ise yakalandığı fırtına sonrası karaya çıktığı Akdeniz sahillerinde malları yağmalanan tacirlerin şikâyeti sebebiyle, bu bölgelere sefer yapma kararı almıştır. Sultan, tüccarın zararlarını devlet hazinesinden karşıladıktan sonra, bir orduyu Melikü'l-ümera Hüsameddin Emir Çoban komutasında Suğdak'a, bir diğeri Çaşnigir Emir Mübarizeddin Çavlı ve Emir Komnanos Mafarzum komutasında Ermenistan Krallığı (Çukurova) topraklarına ve sonuncusunu da Mübarizeddin Ertokuş komutasında Akdeniz sahillerine göndermiştir (İbn Bibi 2014: 317-321). İbn Bibi'nin anlatısına göre sadece ticaret güvenliğini sağlamak için yapılan bu seferler sonucu, Suğdak'ta hâkimiyet tesis edilmiş, Çukurova'da 30'dan fazla kale

ele geçirilmiş, sahilde ise Magfa, Aydos, Andusanc, Silifke ve Anamur'un içinde bulunduğu 40 kale fethedilmiştir (2014: 335-351)

Antalya, Sinop, Alâiye ve Suğdak'ın Selçuklular tarafından fethi ve yapılan ticari anlaşmalar, Selçuklu sultanlarının kuzey-güney istikametine verdikleri önemi ortaya koymaktadır. Bu fetihler sayesinde Anadolu, Karadeniz ile Mısır arasında bir ticari yol haline getirilmiştir. Böylece Alâiye'nin milletlerarası ticaretteki önemi en yüksek seviyeye ulaşmıştır (Turan 2014: 415-417).

Jean de Joinville 1248 tarihinde "Kıbrıs'a vardığımız sıralar Konya Sultanı tüm pagan dünyasında en zengin hükümdardı. Bir keresinde, müthiş bir şey yapmıştı. Kendisine ait altının büyük bir kısmını erittirip uzak diyarlara şarap saklamak için kullanılan ve üç ya da dört büyük fıçılık alanı kaplayan türden çanak kavanozlara bu altını döktürdü. Bundan sonra kavanozları kırdırttı ve ortaya çıkan iri altın külçelerini kalelerinden birine, oraya giren herkesin görüp elleyebileceği bir yere bıraktı. Bu devasa parçalardan en azından altı ya da yedi tane vardı", demek suretiyle Sultan'ın zenginliğini ve bunu kalelerinden birinde sergilediğini belirtmektedir. (Jean de Joinville 2002: 83).

Keza aynı tarihlerde Simon de Saint Quentin ise Sultan'ın hazinesinin bulunduğu bu kentin Alâiye olduğunu yazmaktadır: "Sultanın, toprakları arasında, hazinesinin yer aldığı Alanya (Candelaria) adını taşıyan çok güçlü bir kalesi vardı. Hazinesinde değerli taşlar ve büyük miktardaki para dışında on altı küp dökülmüş saf altın olduğu söylenir" (Simon de Saint Quentin 2006: 51).

Selçuklu hâkimiyetinin inkırazı sonrasında da Alâiye ticari önemini korumaya devam etmiştir. Marino Sanudo ve İbn Battuta da 1330'lu yıllarda kentin bu yönüne vurgu yapmaktadırlar. Marino Sanudo, "Antalya ve Alanya'dan birçok gemi, kereste, zift, köleler ile ipek ve diğer ticari ürünleri Sultan'ın topraklarına, özellikle Mısır'a taşırlar. Taşıyıcılar burada yüklerini boşaltıp satarlar ve dönüşlerinde şeker, biber, keten ve diğer birçok şey götürürler. Bahsedilen Antalya ve Alanya limanları bu mallar ile doludur, bu bolluk oralardan da batıya ihraç edilir" demektedir (Sanudo 2011:59).

İbn Battuta ise, "Kahire, İskenderiye ve Suriye tüccarları bu şehre gelip alışveriş ederler. Kerestesi bol olduğu için buradan yüklenen balyalar İskenderiye, Dimyat ve öteki Mısır Limanlarına gönderilir" bilgisini paylaşmaktadır (İbn Battuta 2014: 274).

İlgili kayıtlar şehre çeşitli yollar vasıtasıyla ticari ürünlerin geldiğini göstermesi açısından önemlidir. Karadeniz'in kuzeyinden veya Mısır'dan şehre gelen ürünler kara yolları ile diğer kesimlere taşınmıştır. Bu yollar sadece tüccarları taşımakla kalmamış aynı zamanda Sultanları ve maiyetini de taşımıştır.

Özellikle Alâiye'nin Sultanlar tarafından kışlak olarak kullanılması buranın bir merkez (başkent) olarak öne çıkmasını da sağlamıştır. Alâeddin Keykubad kış aylarının başlaması ile çoğu kez Alâiye'ye gitmiş ve kışı burada geçirdikten sonra, güneş koç burcuna girdiğinde (21 Mart) bölgeden ayrılmıştır. Buradayken vaktini avlanarak ve eğlenerek geçirmektedir. O, kışlak olarak kimi zaman Kubadabad, Antalya ve Alâiye'yi birlikte kullanıyordu. Bahar ve yaz aylarında ise Orta Anadolu'ya geçiyordu. Bu dönemde, neredeyse Konya, Kayseri ile Akdeniz'deki kışlaklar arasında bir durak olarak kaldı (Peacock 2013: 217-218). Sultan'ın ve maiyetinin şehre ulaşan yolları ne kadar çok kullandığını göstermesi açısından yaşanan bu süreç dikkate değerdir.

İbn Bibi'deki bilgiler, Sultan'ın şehri ne kadar sıklıkta kullandığını göstermesi açısından önemlidir. Kaynaktaki bilgileri kullanarak bir liste yapacak olursak, Alâeddin Keykubad'ın kaç defa şehirde bulunduğunu çıkarma imkânımız olmaktadır. Buna göre¹:

- Suğdak Seferi öncesindeki kış aylarında Sultan Alâiye'deydi. (M.1223 öncesi).
- Kubadabad Sarayı'nın yapılmasını takiben kışlamak için Alâiye'ye geçti.
- Kadı Mucireddin Ömer b. Sa'd el-Harezmî'nin elçi olarak gelmesinden önce Alâiye'de kışlamaktaydı (H.622/M.1225 öncesi).
- Celâleddin Harezşah'ın elçilerinin ikinci defa geldiklerinde Alâiye'de kışlamaktaydı (M.1228-29).
- Alâiye dizdarının ihanetini bastırdıktan sonra Alâiye'de kışladı (H.629/M.1231-32 öncesi).
- Kemaleddin Kamyar'ı Gürcü ülkelerine fetih için gönderdikten sonra Alâiye'de kışladı (M.1232-33).
- Harran, Urfa, Rakka fethi öncesinde Alâiye'de kışladı (M.1233-4).
- Son olarak vefatından hemen önce Alâiye'de kışladı (H.633/M.1235-36).

Sultan Alâeddin Keykubad'ın vefatına kadar en az sekiz defa Alâiye'yi kışlak olarak kullandığı görülmektedir (İbn Bibi 2014: 316, 360, 368, 375, 409, 415, 433, 439; Peacock 2013: 217, 218; Uyumaz 2011: 58, 59). Bu bilgiler devrin yöneticilerinin ne kadar sıklıkla Alâiye'ye ulaşan yolları kullandığını anlamamız açısından önemlidir. Kuşkusuz bu süreçte Selçuklu öncesinin yapısı olan yollar kullanılmakla birlikte yeni yollar da açılmış olmalıdır.

¹ Sıralama İbn Bibi'yi takip ederek oluşturuldu. Bazı yıllarda Sultan'ın sadece Alanya'da kışlamadığı, Kubadabad, Antalya ve Alanya arasında dolaştığı görülmektedir. Ayrıca İbn Bibi'nin tarihi vermeden anlattığı Şikarhane ve Emir Kemaleddin Kamyar'la alakalı olan hikâye listeye dâhil edilmemiştir.

1. Kara Yolları

a. Alâiye'nin Batısından Geçen (Gündoğmuş-Bozkır) Tarihi Yol²

Sultanların ve tüccarların şehre ulaşımını sağlayan yollar incelendiğinde iki ana güzergâh dikkati çekmektedir. Bunlardan bir tanesi şehrin batısından bir diğeri ise doğusundan sahile inmektedir. Batıdaki yol birçok defa incelenmiştir (Ercenk 1992; Bilici 1997; Bahar 1998; Doğanay 2004; Gümüüşçü-Yiğit 2012; Bahar 2016; Bozkurt-Wimmel 2016).

Batıdan devam eden yol Konya'dan, Bozkır'a, Beş Merdiven ve Sarıot Yaylası ile Susam Beli geçidinden Başhan'a, Gelesandra Yaylası'ndan, Pembelik Köyü ve Narağacı Köyü istikametine, buradan da Kırk Dönmeler olarak adlandırılan tarihi yol ile Alara Kemer köprüsüne inmektedir. Bu yolun bir kolu da Alara Han vasıtasıyla Şarapsa han civarına iniyor olmalıdır.³

Kenan Bilici, Selçuklu ordusunun Alâiye'yi fetih için karadan bu yolu takip ettiği kanaatindedir (Bilici 2000: 290). Ancak burada, doğudan geçmekte olan yolun da fetih için takip edilmiş olma ihtimalini belirtmek gerekmektedir. Çünkü doğudan geçmekte olan yol batıdakine kıyasla şehre daha yakın ve gözlerden daha fazla uzaktır. Doğudaki yol üzerinden fark edilmeden daha kolay ilerlenebilir. Ancak yine de bu konuda kesin bir kanaat vermek güçtür. Çünkü mevcut kaynaklardaki bilgiler henüz yetersizdir.

² Bu yol ile ilgili olarak başta Giray Ercenk'in çalışması olmak üzere önemli çalışmalar yapılmıştır. Tolga Bozkurt ve Robin Wimmel tarafından son dönemlerde yeni bir çalışma daha yapılmıştır. Bozkurt ve Wimmel'in çalışmasında yol üzerindeki önemli mevkiiler fotoğraflanmıştır. Burada bahsedilen çalışmalara ek olarak güzergâh üzerinde bulunan ve ilgili çalışmalarda olmayan önemli yerler ele alınmaktadır.

³ Bahsedilen yol tali yollar ile ayrılmaktadır. Bu durum bölgede birçok yolun kullanıldığını göstermek adına önemlidir. Yolun ve çevredeki tali yolların rotası için bk. Erişim tarihi Kasım 2019. <https://tr.wikiloc.com/gezi-yuruyus-rotalari/pembelikkoyu-dereler-yuruyusu-tarihi-goc-yolu-kirk-donme-alara-cayi-gundogmus-11821529#wp-11821533>; <https://tr.wikiloc.com/gezi-yuruyus-rotalari/pembelik-29163620> ; <https://tr.wikiloc.com/dagcilik-rotalari/gundogmus-akdag-delikkaya-tepesi-2800-m-25668393#wp-25668406> ; <https://tr.wikiloc.com/gezi-yuruyus-rotalari/demirkapi-kuruca-10343816>

Tablo 1: Batı'dan Geçen Yol (Kuzeyden Güneye)⁴Beş Merdiven⁵

Beş Merdiven

Beş Merdiven

Gelesandra yaylasına inen bir geçit

Kırk Dönmelere inen tarihi yolun başlangıcı Kırk Dönmeler

⁴ Tablo 1 ve Tablo 2'de paylaşılan resimler Temmuz-Ağustos 2014 tarihinde çekilmiştir. Bölgede yapılan araştırmalar Suna ve İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü (AKMED) 2014 yılı doktora bursu ve Hitit Üniversitesi BAP Birimi tarafından FEF19001.14.006 numaralı proje ile desteklenmiştir.

⁵ Bölge halkı tarafından Beş Merdiven olarak adlandırılan bu yapı üzerinde bir araştırma yapılmamış, yapılmadığını kısa sürede yaptığım araştırmalarla öğrenemedim. Ancak bu tür yapıların, sunak, mezar veya zeytin, şarap işliği olarak kullanıldığı belirtilmektedir. Bk. (Büyükozer 2015; Uygun-Özdemir-Sezgin 2015)

Kırk Dönmeler

Kırk Dönmeler

Kırk Dönmeler

Alara Kemer Köprü

b. Alâiye'nin Doğusundan Geçen (Mahmutlar, Kuşyuvası, Taşkent, Hadim) Tarihi Yolu

Şehre ulaşan bu yolun yeterince incelenmediğini görülmele birlikte detaylı çalışmalar da yapılmamıştır. (Hopwood 1991; Bozkuş 2016). Alanya, Demirtaş ve Gazipaşa'nın iç kesimlerle bağlantısını sağlayan bu güzergâh Sapadere, Hadim veya Sarıveliler istikametinde ilerlemektedir. Evliya Çelebi'nin de ilerlediği yol ile kısmen kesiştiği söylenebilir (Evliya Çelebi'nin güzergâhı için bk. Finkel 2013). Ancak yolun tamamı tespit edilememiş olup burada özellikle Mahmutlar ve Karapınar arasındaki tarihi bölüm incelenmiştir. Yol üzerinde güneyden-kuzeye, Sorgun Han, Katrizi (tekne devrendi?), İncirkırı Hanı, Örüce Han, Seyir Kaşı, Erik

Deresi Köprüsü, Karauşağının Yüzü, Efenin Hanı, Çaltı Yokuşu ve Kaplan Han mevkileri bulunmaktadır. Bu yolun genel bir hattını çıkaracak olursak, Mahmutlar ve Tırılar Yaylası ile Sapa Dere'yi geçip bugünkü Kuşyuvası geçidinin biraz doğusundan Karapınar'a ulaşmakta, oradan da Göksu nehrini takip ederek Tahtalı Dağ'ın eteklerinden Gevne Vadisi yoluyla Taşkent'e, oradan da Hadim ve dolayısıyla Konya'ya doğru ilerlemektedir.⁶

Mahmutlar'dan çıkan bu yol aynı zamanda Ermenek'e giden yolun da önemli bir kısmını oluşturmaktaydı. Bu yoldan Taşkent'e gelmeden bir kol Ermenek'e dönüyordu. Kuzey-Güney istikametli diğer yollardan farklı olarak yatay seyreden yol Antalya'dan başlayıp Manavgat'a oradan da Alâiye üzerinden Ermenek'e uzanmaktadır. Osmanlı döneminde tutulan belgelerde yol hakkında bilgiler mevcuttur. 1483 tarihli belgeden yol üzerinde Esen Gazi namıyla ünlü bir ailenin kervansaray inşa ettirdiğini öğreniyoruz. Bu aile kendi alın teriyle yolun güvenliğini sağlayıp gelene gidene hizmet vermektedir. Bu durum 1483 tarihli belgeye şu şekilde yansımıştır: *"Zıkr olan altı nefer kimesne, kimsenin raiyyetleri olmayub, hariç-i defter olub, Esen Gazi dimekle meşhur belde ki; Alâ'iyeye ve Manavgat'tan ve Antalya'dan Larende'ye giden yol üzerinde mütemekkin olub gelene ve gidene arak-ı cebinniyle hizmet edüb hasbin Allah karbansaray bünyad edüb harami havfindan Müselmanları hıfz edegelmişler"* (Atatürk Kitaplığı, MCYZ O0076, 203a).

Güzergâhın bazı bölümlerinde muhtemelen Roma dönemi yapısı olan düzensiz döşeli antik yollar bulunmaktadır. Kimi bölgelerde yol kesilse de devamında tekrar yola denk gelinmektedir. Ayrıca yol üzerinde inşa edilmiş sivil yerleşim yerleri de mevcuttur. Bunların bir kısmının geç dönem yapıları olduğu anlaşılabilir. Birlikte, Roma dönemi olduğunu tahmin ettiğimiz kalıntılar da tespit edilmiştir.

⁶ Çevredeki yollar için bk. Erişim Tarihi Kasım 2019. <https://tr.wikiloc.com/gezi-yuruyus-rotalari/sorgun-hani-kiraz-dagi-erik-deresi-goc-yolu-9479069> ; <https://tr.wikiloc.com/gezi-yuruyus-rotalari/sorgun-hani-kusyuvasi-kervan-yolu-part-1-11404043> ; <https://tr.wikiloc.com/gezi-yuruyus-rotalari/sorgun-hani-kusyuvasi-kervan-yolu-part-2-11603586>

Tablo 2: Doğu'dan Geçen Yol (Kuzeyden Güneye)⁷

Karapınar Mah. ve Kaplanhanı Yaylasından başlayan tarihi yol. Tarihi yol.

Tarihi yol.

Tarihi yol üzerinde bir yapı.

⁷ Kaplanhanı Yaylası'ndan Elif oğlu Ahmed'e yolu bana tarif ettiği ve ilerlemiş yaşına rağmen yolu bizimle yürüdüğü için teşekkür ederim. Ayrıca, emekli öğretmen Veli Yiğit ve Özgür Meriç'e yürüyüşlerimde yardım ettikleri için teşekkür ederim.

Tarihi yol.

Yol üzerinde harap bir yapı.

Tarihi yol.

Tarihi yol.

Tarihi yol.

Sorgun han.

Tarihi yol üzerinde denk gelinen bir yapı kalıntısı. Roma dönemi olması muhtemel kalıntılar.

Ağırsak parçası.

Sonuç

Selçuklu hâkimiyetiyle birlikte ticari, askeri ve stratejik olarak ön plana çıkan Alâiye şehri çeşitli yollar ile iç kesimlerle bağlanmıştır. Konya merkez olarak yolları düzenleyen Selçuklular Akdeniz ve Karadeniz'in irtibatını sağlamışlardır. Bunu yaparken mevcut olan yolları ve kendi açtıkları yeni güzergâhları kullanmışlardır. Alâiye şehrine bağlanan iki ana güzergâh bu bildiriye ele alınmış olup özellikle Hadim ve Taşkent-Ermenek istikametinde devam etmekte olan yol üzerinde araştırma yapılmıştır. Yolun önemini ortaya koyan önemli belgeler paylaşılma ile birlikte, güzergâhı belirleyecek mevki rotaları sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- BAHAR, Hasan, (1998), "İlkçağda Orta Anadolu ile Akdeniz Bölgesi Arasında Alanya'nın Stratejik Önemi". 8. *Alanya Tarih ve Kültür Semineri*, Ed. F. N. Koçak, Alanya: 327-329.
- BAHAR, Hasan, (2016), "Antik Dönemde Bozkır Jeopolitiği" *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır*, ed. Hasan Bahar, vd, Mayıs: 1-32.
- BİLİCİ, Kanan (1999-2000) "Alanya'nın Fethi Meselesi: Bir Tespit". *Adalya*, IV: 287-292.
- BOZKURT, Tolga-WİMMELE, Robin, (2016), "Bozkır-Gündoğmuş Tarihi Yol Güzergâhı Üzerine İlk Tespitler" *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır*, ed. Hasan Bahar, vd., Mayıs: 1490-1502.
- BOZKUŞ, M. Ali, (2016), "Ortaçağ Alanyası'nda Ticaret ve Ticari Yollar", *Phaselis*, II: 209-223.
- BÜYÜKÖZER, Aytakin, (2015), "Isauria Bölgesi'nden Bir Kaya Anıtı: Basamaklı Sunak Mı? Mezar Mı?", *OLBA*, XXIII, Mayıs: 417-446.
- ERCENK, Giray, (1992), Pamphylia Bölgesi ve Çevresi Eski Yol Sistemi", *Belleten*, C. LVI, S.216: 361-370.
- FINKEL, Caroline, (2013), "With Evliya Çelebi from Alanya to Ermenek: An Initial Exploration of the Central Taurus Stages of His 1671 Pilgrimage Itinerary (October 2012)", *JTS/TUBA, Defterology Festschrift In Honor of Heath Lowry*, Vol.40: 97-117.
- GÜMÜŞÇÜ, Osman-YİĞİT, İlker, (2012), "XIII-XVI Yüzyıllarda Alanya-Sinop Bağlantı Yolu", *XII. Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Ed. F. N. Koçak, Alanya: 253-262.
- HOPWOOD, K. (1991) "The Links Between the Coastal Cities of Western Rough Cilicia und the Interior During the Roman Period". *Anatolia Antiqua* 1: 305-310.
- İBN BATTÛTA, Ebû Abdullah Muhammed, (2014), *İbn Battûta Seyahatnâmesi*. Çev. A. S. Aykut. İstanbul.
- İBN BİBİ, (2014), *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye Selçukname II*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara, TTK Yay.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Taksim Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları, Mc_Yz_O0076 Numaralı (1483 tarihli) Defter-i Evkaf-ı Vilayet-i Alâ'iyye Defteri.
- JOINVİLLE, Jean de, (2002), *Bir Haçlının Hatıraları*, Çev. Cüneyt Kanat, Ank. Vadi Yay.
- KARAUĞUZ, Güngör- DOĞANAY, Osman, "İÖ. II. Binden Bizans dönemine Kadar Orta Anadolu'nun Güneyinden Akdeniz Kıyılarına Uzanan Yol Ağı Üzerine Düşünceler", *OLBA* X: 1-43.
- ÖZCAN, Koray, (2017) "Anadolu'da Ortaçağ Lojistik Merkezleri Selçuklu Liman Kentleri", *Karadeniz Araştırmaları*, C. 14 S. 53: 137-151.
- PEACOCK, Andrew C. S., (2013), "Court and Nomadic Life in Saljuq Anatolia", *Turco-Mongol Rules, Cities and City Life*, ed. David Duran-Guedy, Brill: 191-222.
- SANUDO, Marino, (2011), *The Book of the Secrets of the Faithful of the Cross, Liber Secretorum Fidelium Crucis*. Çev. P. Lock. Farnham.

- SİMON De Saint Quentin, (2006), *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, Ed. T. Karasu. Çev. E. Özbayoğlu, Alanya.
- TURAN, Osman, (2014), *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 13. Basım, İst, Ötüken Neşriyat.
- UYGUN, Çilem , vd. (2015), "Zeytin Şarap İşlikleri", *Arkeoloji , Epigraf , Jeoloji, Doğal ve Kültürel Peyzaj Yapısıyla Tlos Antik Kenti ve Teritoryumu*, ed. Taner KORKUT, Ankara: 496-514.
- UYUMAZ, Emine,(2011), *Türkiye Selçuklu Devleti'ne Gelen ve Giden Elçiler*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yay.

NURE SÛFÎ ve KARAMANLI TÛRKMENLERİNİN TAŞELİ BÖLGESİNE GELİŞİ

NURE SUFI AND KARAMANLI TURKMEN'S ARRIVAL TO THE TASELI REGION

*Mustafa AKKUŞ**

*Burak ÇELİK***

ÖZET

Karamanlı Türkmenleri Moğol baskısıyla Aral gölünün doğusundaki ana yurtlarını terk ederek önce Azerbaycan'ın Şirvan eyaletinde bir süre kalıp bazı mensuplarını burada bıraktıktan sonra günümüzde Taşeli olarak adlandırılan coğrafi bölgeye bilhassa Ermenek ve Mut yörelerine göç etmişlerdir. Karamanlı Türkmenleri, XIII. asrın ilk çeyreği I. Alaeddin Keykubad zamanında Taşeli'nde konar-göçer bir topluluk şeklinde örgütlenmişlerdir. Taşeli'ye yerleşen Karamanoğulları beyliğinin başında görülen ilk siyasi şahsiyet, Nure Sofî olarak zikredilen Nureddin b. Sadeddin Bey'dir. Karamanlı Türkmenlerin kökeni hakkında kaynaklarda farklı rivayetlerin aktarılması tarihçilerin muhtelif yorumlarda bulunmasına sebep olsa da araştırmacıların çoğunluğu Yazıcızade Ali'nin Tevarih-i Al-i Selçuk adlı eserindeki kayıtlara atıfta bulunarak Nure Sofî'nin 24 Oğuz boyundan Avşar boyuna mensup olduğunu zikreder.

Nure Sofî babası Sadeddin Bey ile Anadolu'ya göç ederek önce Sivas bölgesine yerleşmiş, daha sonra kendisine tabi Karamanlı Türkmenler ile I. Alaeddin Keykubad tarafından yurt olarak verilen Ereğli, Ermenek, Mut ve Silifke bölgesinde hâkimiyet kurmuştur. Nureddin Bey'in "Sofî veya Sûfî" lakabını almasında Baba İlyas Horasanî'ye intisabı ile siyasi hayattan uzaklaşarak yönetimi oğluna bırakıp Babailere bağlı bir derviş gibi münzevi hayatı tercih etmesinin rolü büyüktür. Onun bu harekete katılması zaten üzerinde bulunan siyasi kimliğine

* Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Konya/Türkiye, makkus@erbakan.edu.tr;

** Arş. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Konya/Türkiye, celikkburak1@gmail.com Orcid: 0000-0002-8778-8931

dini bir kuvvet eklemiş ve göçebe Türkmenler arasında siyasi ve manevi nüfuzunu güçlendirmiştir. Ancak Babai isyanına katılan Nure Sofî, Selçuklu kuvvetlerinin isyancıları şiddetle bozguna uğratmasından dolayı buradan Baba İlyas'ın oğlu Muhlis Paşa ile beraber kaçarak Ermenek yöresine, ailesinin ve oymak halkının yanına gelmiş, burada ölüncüye değin münzevi bir hayat yaşamıştır. Karaman, Zeynü'l Hac ve Bunsuz adında üç veya dört oğula sahip olan Nure Sofî'nin ölüm zamanı bilinmemekle birlikte günümüzde kalıntıları hala görülebilen mezarı Mut ilçesine bağlı Değirmenlik yaylasındadır. Bu bildiride Nure Sofî ve ailesinin kökeni, siyasi ve menkıbevi kişiliği, Ermenek ve Mut yöresine gelişleri, Baba İlyas Horasanî'ye bağlanması ve isyan sonrasındaki hayatı, ölümü ve öldüğü yer ile ilgili değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nure Sofî, Karamaoğulları, Taşeli, Ermenek, Mut Değirmenlik

ABSTRACT

Karamanli Turks that left their motherlands in the east of the Aral Sea due to the Mongol pressure firstly lived in Sirvan for a short period of time, a province of Azerbaijan region and later migrated to Ermenek and Mut territory in particular, a part of a greater region called Taseli. Karamanids were organized in a semi-nomadic way of life in Taseli during the reign of Aladdin Keykubad I in the first quarter of the 13th century. First political figure of Karamanids settled to Taşeli was Nureddin b. Sadeddin Beg who was called Nure Sofi. Although, there are different data in sources that caused various comments by historians over the origin of Karamanli Turkmens, majority of researchers citing to the work of Yazicizade Ali, Tevarih-i Al-i Selçuk, claims that Karamanids were related to Afshar tribe, one of twenty four Oghuz tribes.

Nure Sofi who was migrated to Anatolia with his father Sadeddin Beg was settled firstly in Sivas. After that, he moved to the regions of Ereğli, Ermenek, Mut and Silifke donated to himself by Aladdin Keykubad I with Karamanli Turkmens that was under his authority. Nureddin Bey's preference for his nickname as "Sofî or Sufî" was mostly associated with the role of his ascetic life as a dervish loyal to the Babais after he was attached to the father İlyas Horasanî and left the administration to his son. His attachment to this movement was further strengthened his political identity through a religious side and boosted his political and spiritual influence among nomad Turkmens. However, Nure Sofî, who participated in the Babai rebellion, escaped with Muhlis Paşa, the son of Baba

İlyas, because of the Seljuk forces' violent repression of the rebels and came to the Ermenek region along with his family and the people of the tribe, and lived a reclusive life until his death. Nure Sofi's death time who had three or four sons called Karaman, Zeynül Hac and Bunsuz is not known but his tomb that is visible today is Degirmenlik plateau of district of Mut. This study aims at evaluating the origin of Nure Sofi and his family, his political and moral personality, his arrival to the region of Ermenek and Mut, his attachment to Baba İlyas Horasani and his life after his rebellion, his death and the place where he died.

Keywords: Nure Sofi, Karamanids, Taseli, Ermenek, Mut, Degirmenlik

GİRİŞ

XI. yüzyılın ortalarında İran coğrafyasında baskın bir güç haline gelmeye başlayan Selçukluların liderlerinden Çağrı Bey'in Anadolu'ya ya da Diyar-ı Rum'a yönelik ilk akınları başlatması, batılılarca buranın "Turcia" olarak anılmasını sağlayan ve onlar için daha mühim bir mesele olarak görülen Türkleşme ve Müslümanlaşma sürecine kadar devam etmiştir. Küçük Asya diye nitelendirilen Anadolu coğrafyası Çağrı Bey'in ilk başlattığı akınlarla birlikte kısmi nispette Türkleşmiş ve 1071 yılındaki Malazgirt Meydan Muharebesi'nde Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın Bizans İmparatoru Roman Diyojen'i mağlup etmesi, Türklerin Anadolu'nun her tarafında yayılmalarını iyice hızlandırmıştır(Cahen 1988: 6-15).

Anadolu'nun Türk yurdu haline gelme süreci olarak belirtilebilecek zaman dilimi Cengiz Han'ın liderliği sırasında meydana gelen Otrar Olayı (Spuler 1957: 31)'nin, batı seferlerine neden olması sonucu zirve noktasına ulaşmıştır. O güne kadar görülmeyen bir Türkistan nüfusu hızla Azerbaycan ve İran yolu ile Anadolu içlerine girmiştir. Bunlar Yerleşik, Yarı-Göçebe ve az oranda sürekli göçebe unsurlar içeriyordu. Anadolu'yu büyük ölçüde Türkleştiren ve Müslümanlaştıran unsurlar Yarı-Göçebe yaşam tarzını benimsemiş, yaylak-kışlak hayatı ile dini bilgisi az olan Türkmen ve Oğuz unsurlardı. Fakat bu yoğun göç dalgası birkaç yüzyıl önce gerçekleşmiş, İran'da hüküm süren Selçukluların bilinçli ve planlı bir şekilde yürüttüğü ve desteklediği gibi bir göç hareketi değildi. Bu sefer sırasında her türlü ekonomik ve kültürel seviyeden oluşan Türkmen toplulukları Moğol istilasının Türkistan'da yaratmış olduğu karışıklık ortamından canlarını ve mallarını kurtarmak için ve muhtemelen de Rum Sultanı I. Aleaddin Keykubad'ın tanınmışlığından ve Anadolu'da yarattığı güven

ortamından etkilenecek dalgalar halinde Küçük Asya'ya geldiler(Turan 1969: 399-420).

A. Karamanoğlu atalarının Doğudan Batıya Göçleri Öncesi Yaşamları ile İlgili Düşünceler

Bu ikinci büyük göç dalgasında Anadolu'nun siyasi-ekonomik ve sosyo-kültürel yapısı üzerinde doğrudan derin etkilerde bulunacak Karamanoğullarının ataları da muhtemelen bu süreçte daha önce geldikleri Azerbaycan'dan Anadolu'ya geçmişti. Kaynaklar bize Sadeddin oğlu Nure Sufi'yi Karamanlıların ilk bilinen aşiret lideri olarak aktarmaktadır. Nure Sufi'nin mensubu olduğu oymağı ya da sülalesi Anadolu'ya neden ve nasıl gelip yerleştiği, daha önceden yaşadıkları coğrafya hakkında birden çok rivayet vardır ancak bunlar birbiriyle çelişen birtakım hususlar ortaya çıkarmaktadır. Şöyle ki Togan'ın Nâsirüddin Merginânî'den naklettiğine göre Karamanoğulları ve Eşrefoğulları, daha Ön Asya'ya göç etmeden evvel günümüzde Türkmenistan'da bulunan Amuderya yani Ceyhun nehri yakınlarındaki İlyalık'ın batısındaki Balkhan dağlarında yaşamışlardı(Togan 1981: 320). Gerçekten de günümüzde Ceyhun Nehri yakınlarında Köhne Ürgenç ile Ürgenç şehirleri arasında ki Daşoğuz iline bağlı İlyalinskaya adında bir ilçe vardır. Buranın garb tarafında Balkhan Dağları adıyla bir mevki yer almaktadır ancak iki yer arasındaki uzak mesafe göz önüne alındığında yazarın neden yer tayinini Balkhan Dağlarına nispeten daha yakın, tarihi şehirler olan Aşkabat ya da Meşhed'e göre yapmadığı sorusunu akla getirir. Yine de bu bilgi orijinalliği nedeniyle ilgi çekicidir ve ihtimaller dahilindedir.

Bundan sonra Togan devam ederek bunların Ahmet Yesevi'nin oğlunu öldürdüklerini ve bu yüzden Ahmet Yesevi'nin kendinden beddua aldıklarını, Moğollar ile bu bölgede iş birliğine girdiklerini, Anadolu'ya göçtükleri dönemlerde ise Mehmed Bey yönetimindeki Karamanlılar ve Hamidoğulları gibi diğer uç beylerinin Hülagü'ye tabi oldukları onlarla iş yaptıklarını, Osmanlı tarihçilerinin de Karamanlıların tatarla işbirliklerinden bahsettiklerini aktarır.(Togan, 1981: 320) Bizce Karamanlılar ile Ahmet Yesevi ve Yesevilik arasında geçen bu rivayet birçok açıdan hatalıdır. Öncelikle kaynakların ittifak ettiği üzere Nure Sufi'nin Vefai Şeyhi Dede Garkın'ın halifesi Baba İlyas'ın sıkı bir müridi olduğu, yerleştiği Ermenek ve Mut bölgesindeki Vefailiğe mensup bir kitlenin önderi olduğu kendi aşiret mensuplarında bu zümreden ayrı düşünülemediği göz önündedir. Bununla beraber Yesevilik ve Vefailik gibi konulardaki araştırmalara öncü olacak çalışmalar yapan Ahmet Yaşar Ocak'ın,

eserlerinde (Ocak, 1996: 70-73; Ocak, 2006a: 138-145) bu iki yapının yani Yesevilik ve Vefailiğin, birbirini tamamlayan ortak bir düşünce havuzunun sonucu olduğunu belirttiği, bizce de ittifak edilen fikri göz önünde bulundurulduğunda Togan'ın naklettiği rivayetin gerçekliğinin güç olduğu, bunun ileride sert Sünni tutumuyla bilinen Nakşibendilik hareketinde eriyecek (Ocak, 2006b: 335-342) olan Yeseviliğin, gayrisünni unsur olarak nitelendirdiği Karamanlıları kötülemek amacıyla yazıldığını düşündürür. Mehmed Bey'in ise Hülegü ile iş birliği içinde olduğu rivayetleri, Osmanlı Tarihçilerinin Karamanoğullarına bakışlarının yıllar süren Osmanlı-Karaman rekabetinin yarattığı olumsuz havadan dolayı bu konuda yazılıp çizilenlerin çoğu zaman Karamanlıları karalama ve yadırgama niteliklerinden dolayı Osmanlı müverrihlerinin değerlendirilme ve yorumlanmaları çok fazla titizlik istemektedir. Nitekim Moğollara karşı Anadolu'da var olan muhalefet ve mücadelenin bayraktarlığını yapan en önemli beyler Karamanoğullarıdır. (Akkuş, 2011: 245)

XV. Yüzyılda yaşamış Şikari, Karamanoğulları ile ilgili eserinde bu konuda oldukça dikkate değer, daha sağlıklı bilgiler sunmuştur. O Karamanoğlu atalarının Anadolu'ya gelişleriyle alakalı: "*Kâlhanoğulları'ndan Şirvân Hân neslinden Oğuz tâifesi Oğuz beglerinden Sa'âdeddin derler bir beg var idi. Şirvân vilâyetinden geliüb çıkmış idi. Çok kabile idi. Râst on bin oba idi. Konar göçer idi. Yazın Sivas'da Kayseriyye yaylakları idi. Kış diyâr-ı 'Acem'e giderler idi. Bunlara Oğuz tâifesi derler idi. Ekseriyâ Ermeni kâfir ile ceng ederler idi. Beglerine Sa'âdeddin, karındaşına 'Îmâdeddin derler bir bahâdır yigit idi. Oğlu var idi, Nûreddin derler idi. Türkmân tâifesini bunlar, anlar-bile konar göçer idi. Türkmân tâifesinin beğine Hayreddin derler idi. Bir yıl bahârın, eger Türkmân eger Oğuz yaylaka çıkdılar. Sa'adeddin vefât idüb Nûreddin beg eylediler.*" demiştir (Şikârî, 2005: 103). Müellif onların Anadolu'ya girmeden önce ilk olarak Azerbaycan'ın Şirvân vilayeti çevresinde yaşadıklarını söylemektedir. Böylece elimize onların geçmiş yurtları ile alakalı iki farklı lokasyon çıkmaktadır. Bazı yazarlar da onların daha eski zamanlarda Fergana ve civarında yaşadıklarını ifade etmişler ve Karamanoğullarının da içinde bulunduğu büyük bir Türkmen ve Oğuz topluluğuyla beraber batıya yahut Anadolu'ya olan göçlerine sebep olarak Karahitay-Harzemşah savaşları sırasında Fergana bölgesinin harap olmasını göstermişlerdir (Kapar ve Koçak, 2019: 247). Bu noktada Togan'ın Nasirüddin Merginânî'den naklettiği rivayeti ve belirttiği konumu da hatırlamak gerekir (Togan, 1981: 320). Karamanoğullarının atalarının yurdu olarak belirtilen Fergana'da onların yaşamlarının bir bölümünde acaba gerçekten yurtluk vazifesi görmüş müydü? Peki biz bahsi geçen bütün bu

rivayetleri dikkate alarak onların yaklaşık 30-40 yıllık bir zaman dilimi içinde Fergana, Ürgenç ve en son Şirvan vilayetine gittikleri gibi tahmin vâri bir kurguyu düşünebilir miyiz? Şu var ki Nure Sufi ve atalarının Anadolu'ya girip yurt tutmadan önceki 30-40 yıllık bir süre dilimini kapsayan dönemde, sırasıyla batıya doğru yönelen bu mekân tahminleri bu zaman diliminde Asya'da ve özelde zikredilen bölgelerde gerçekleşen Siyasi-Politik nedenlerinde etkisiyle mantığa uygun gelmekte ve bizi bu tahmini düşüncelere itmektedir. Fakat konuyla ilgili araştırmacılar onların Kırgızistan bölgesindeki Fergana maceralarına dair bilim alemine güçlü kanıtlar sunamamakta ve bu düşünce bilim dışı bir tahminden öteye gidememektedir. Elde ki veriler ancak aşiretlerin bağlı bulunduğu Boy topluluklarının doğudan batıya doğru olan toplu göçlerini tespit etmekte bunlara bağlı oymak ya da aşiretlerin hikayelerine dair spesifik kanıtlar sunamamaktadırlar.

Biz şu durumda eldeki bilgilerin eksikliğinden dolayı, yeni bir kanıt çıkana kadar Karamanoğullarının Anadolu öncesi vatanları hakkında tespitite bulunan Şikarî'nin ve bilhassa Merginânî'nin dikkate değer ve incelemeye muhtaç rivayetlerini dikkate almak gerektiğini, Şikarî'yi Karamanoğulları ile alakalı daha ayrıntılı bilgiler verdiği ve diğer yazarlarla kıyaslaması nispeten daha kolay olduğundan dolayı daha çok önemsemeyi tercih etmekteyiz. Buradan hareketle Nure Sufi ve Karamanoğullarının Anadolu öncesindeki yaşamlarının, tahmin etmesi zor bir zaman diliminde Türkmenistan ya da özellikle Azerbaycan'ın Şirvân yörelerinde geçirdiklerine yönelik tespitler eldeki kanıtlara binaen daha makul görünür.

Şikarî bahsinde devam ederek ayrıca onların Şirvân'da yaşadıkları dönemde ve Anadolu'da ki ilk dönemlerinde Karamanoğullarının yanlarında büyük bir sülaleler topluluğunu getirdiklerini ve bu Türkmen-Oğuz topluluğunun başında boy beyi olarak Nure Sufî'nin babası Sa'âdeddin'in bulunduğunu ve 'İmadeddin adında bir kardeşi olduğunu aktarır. Müverrih, onların sayısını 10 bin oba olarak zikrederken genellikle bu grubun Ermeniler ile çatışmalar yaşadıklarını aktarır. Onun, Karamanoğullarının Anadolu'ya geldiklerinde 10 bin obalık bir topluluk oldukları rivayetini biz abartma olarak bulmaktayız. Zira bu rakam, eğer biz yaklaşık olarak her obanın en aşağı 6-7 çadırdan oluştuğunu ve her bir çadırında beş kişiden oluştuğunu düşünürsek son hesapta ortalama 300-400 bin kişilik bir mevcutları olduğu ortaya çıkmaktadır. Böyle bir rakam ciddi anlamda Anadolu'da ki siyasi ve politik havayı büyük oranda karmaşaya sokardı. Tahminen onlar 100 bin sayısını geçmiyordu ve muhtemelen bu kayıt o dönemde

Anadolu'ya yönelik Türkmen ve Oğuz göç hareketlerinin yoğunluğunu ve yüksekliğini anlatmaya çalışmaktadır. Sa'adeddin'in yönetimindeki bu topluluk Bilhassa Turgudlu ve Bayburtlu, sonra ise Oğuzhanlı, Hoca Yunuslu, Hocantılı, Bozkırlı, Bozdoğan, Bulgarlı, İğdir, Beydili ve Yuvalı gibi Türkmen ve Oğuz aşiretlerinden oluşuyordu (Sümer, 2001: 454; Taşdelen, 2019; 14-26). Şikari'de ilk iki sülalenin ismi daha çok geçmektedir. Bu sülaleler Boy yönetiminde sürekli bir şekilde siyasi ve politik anlamda aktiftirler ve yönetime katılırlar, kimi yerde Nureddin'i Bey ilan ederken kimi yerde yapılacak gazaları planlayıp onu ya da bir başka beyi orduya komutan olmasını kararlaştırırlar (Şikârî, 2005: 101-107vd). Bu onların bütünüyle Eski Türk teşkilat telakkilerini hala devam ettirdiklerini Boy ya da Budun yönetimlerini buna göre uygulayıp yaşadıklarını gösterir.

B. Nure Sofi'nin Hangi Oğuz Boyuna Mensup Olduğuyla İlgili Tartışmalar

Bu hususta pek çok araştırmacı Nure Sofi'nin mensup olduğu boy konusu üzerinde de farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Karamanoğulları ve onların ilk dönemleri üzerine birçok araştırma ve inceleme yapan Şehabeddin Tekindağ bu konuda Nure Sofi ve aşiretinin, Yazıcızade Ali'nin kayıtlarına dayanarak Oğuzların Bozok koluna bağlı Afşar boyundan olduklarını dile getirir (Tekindağ, 1964: 81). Nureddin Sofi ve ailesinin Afşar boyuna bağlı oldukları hususundan Yazıcı-zade Ali'nin dışında hiçbir tarihçi bahsetmez. Fakat Yahya Başkan bir araştırma makalesinde Alishan'dan naklettiği bir rivayette onların Afşar boyuna bağlı olabileceği hususunda yukarıda bahsedilen tezi destekleyebilecek bir rivayet aktarır. Buna göre Alishan eserinde İslam Bey adında Afşar boyuna mensup bir beyin 1250'li yıllarda Gorigos'a düzenlediği akınlardan bahseder. Başkan, makalesinde tartıştığı bu hatırayı Karamanoğullarının Afşar oldukları tezine destek olamayacak güçsüz bir delil olarak yorumlar (Başkan, 2012: 27-30). Bununla birlikte Yazıcı-zade Ali, XV. Yüzyıl'da yaşamış olmakla beraber onun eseri *Tevarih-i Al-i Selçuk*, Selçuklu tarihçisi İbn Bibi'nin *el-Evamirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*'nin tercümesidir. Karamanoğullarının yani Nure Sofi'nin Afşar boyuna mensup olduklarına dair bu kayıt İbn Bibi'nin orjinalinde olmayıp, Yazıcıoğlu Ali'nin bizzat kendi tarafından tercümeyle eklenmiştir. Biz bu kaydı bu husustan ötürü önemsemekte Yazıcıoğlu Ali'nin özellikle vurgulamak, Karamanoğullarının Afşar boyundan olduğunu bilerek isteyerek bahsettiğini düşünmekteyiz. Zira o tercüme eserinde ayrıca İbn Bibi'nin onları küçümseme ve yadırgama yolu olarak, Nure Sofi'nin kömürcülük mesleğiyle uğraştığını ve ailesinin geçimini bu meslekten sağladığı ile ilgili kaydını tamamen görmezden

gelerek bunu kapatma yada gizleme yoluna gitmiştir. Ayrıca o yine İbn Bibi'den farklı olarak Oğuzlar ile ilgili birçok mülahazalarda bulunmuş, onların sosyal, hukuki, ekonomik ve kültürel yaşamları ve 24 Oğuz boyunu, onların tamgaları gibi bilgileri eserinde ayrıntılı bir biçimde zikretmesi(Yazıcıoğlu Ali, 2017: 676),- ki bu sayede Kaşgarlı Mahmut'un *Divan-ı Lügati't-Türk*'ünde ve Reşüdeddin Fazlullah'ın *Câmi'u't-tevârih* adlı eserindeki bilgilerle kıyas ve karşılaştırma hususlarına yardımcı olmaktadır- tercüme bir esere bunları not düşmesi onun bu konuda eksik ya da hatalı hususları bilinçli bir şekilde bilerek düzeltme ve yorumlamaya gittiğini düşündürür(Özgüdenli, 2011: 72-73).

İsmail Hakkı Uzunçarşılı da Tekindağ'a atıfta bulunarak bir araştırma eserinde(Uzunçarşılı, 1969: 1) Karamanoğulları sülalesini Avşar boyuna bağlamıştır. Faruk Sümer de Diyanet İslam Ansiklopedisindeki maddesinde(Sümer, 2001: 454) Yazıcıoğlu Ali'den naklen Karamanoğullarının Afşar boyuna bağlı olduklarını söyler. Ramazan Boyacıoğlu ise bu hususta konuyla alakalı bir makalede onların Salur boyundan geldikleri hususunda ısrarcıdır(Boyacıoğlu, 1999: 51-56). Togan Oğuzların Bozok koluna mensup boyların Karadeniz bölgesinde, Salur boyunun da içinde bulunduğu Bozok koluna mensup boyların ise Akdeniz bölgesinde yurt tuttuklarını söylemiştir(Togan, 1981: 195). Nitekim Anadolu'da ki Türkmenlerin ve onların bağlı oldukları boyların çeşitli bölgelerde ağırlık göstermesi hususu daha sonraki çalışmalarla da sabitlenmiştir(Sümer, 1972: 213-214; Yalçınkaya, 2011: 91-100). Bu, bizle birlikte birçok araştırmacının, Karamanlıların Salur boyuna mensup olduğu tezine destek olabilecek bir kayıt olabilirdi ancak yine aynı çalışmalar Üçok ve Bozok kollarının Anadolu'da bir orana kadar sanki planlı bir genellik arz ettiklerini, ancak bu genel görünüm boyların tamamıyla asabiyet güderek bir bölgede boy boy kümelandiklerini göstermediğini ortaya çıkarmıştır. Nitekim bu çalışmalarda zikri geçen bölgelerde yer yer ciddi değişimler göze çarpıyor(Sümer, 1972: 213-214; Yalçınkaya, 2011: 91-100 aynı yer). Bu değerlendirmeler Nure Sofi'nin hangi boydan geldiği sorunu konusunda Avşar ve Salur ihtimallerini kuvvetli bir durumda göstermektedir. Ancak birçok araştırmacının da dikkat çektiği üzere onun Avşarlığı hususu, kaynaklarda yer edinmesi bakımından ikinci teoriden daha güçlüdür.

C. Taş-eli Bölgesine Yerleşmeleri

Anlaşıldığına göre Sâdeddin Bey yönetimindeki grup yaz aylarını Sivas ve Kayseri’de kış aylarını ise İran’da geçirmektedir. Şikari eserinde onların bilinmeyen bir dönemde yaylağa gittiklerini, buradayken Sâdeddin Bey’in öldüğünü kaydeder. Öyleyse Sâdeddin Bey Kayseri yada Sivas’ta iken ölmüştür. Sâdeddin Bey’in Anadolu toprakları dâhilinde ölümünü müteakip, oğlu Nureddin Sofi, diğer beylerinde onun liderlik şahsiyetinde ittifak etmeleri üzerine Boy beyi olarak seçilir(Şikârî, 2005: 103). Onun gerçek adı Nureddin’dir ileride değinileceği üzere zamanın meşhur tarikatlarından Babailer’e intisabından ötürü Sufi olması bununla beraber isminin kısaltması Nur ile Sufi kelimesinin birleşmesi ile Nur Sufi, Nur Sofu veya Nure Sofi denmiştir. Halk arasında Nur Sofu diye söylenir(Güç, 2015: 10-11). Bu sırada Nure Sufi’nin ilerde Karamanoğulları Beyliğini resmen kuracak ve hanedana ismini verecek olan Karaman adındaki oğlu hayatta ve yaklaşık 5 yaşlarındadır(Oruç Bey, 1972: 28).

Şehabeddin Tekindağ, Nure Sofi ve ailesinin 1228 yılında I. Aleaddin Keykubad tarafından güneyde Kilikya bölgesine sınır olarak kabul edilen Mut, Ermenek, Gülnar, Mar’a ve Silifke gibi uc kalesi bölgelerinde diğer Türkmen gruplarıyla iskân edildiklerini zikreder. Takip eden dönemde Nure Sofi ve yanındakiler bölgedeki diğer Türkmen gruplarının arasından sıvrılarak iskân edildikleri bölgeleri birer birer ele geçirmiş, sonrasında I. Aleaddin Keykubad’dan bu fetihleri kabul ettiğine dair menşur ve fermanlar aldılar. (Tekindağ, 1967: 17). Bu durum onların kendi idarelerinde bölgeye getirdikleri Türkmen ve Oğuz aşiretlerinden başka aşiretlerinde bölgeye gönderildikleri ya da kendi başlarına burayı yurt edindikleri düşüncesini uyandırır.

Bununla birlikte diğer önemli durum ise I. Aleaddin Keykubad’ın Taş-eli bölgesinde ciddi ve planlı bir Türkmen iskanı gerçekleştirmeye çalıştığı hususudur. Zira anlaşılan Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alaeddin Keykubad, Nure Sofi ve diğer Türkmenleri Ermenilerin uzunca bir dönemdir yoğun olarak yaşadığı Kilikya bölgesine(Ersan, 1998: 83-85)yerleştirmeye çalışmaktadır. Keykubad’ın Türkmenleri neden bu coğrafyada değerlendirmek istediği konusu ise gayet açık olmakla birlikte ayrıca bize Nure Sofi ve ailesi hakkında yorumda yapabilmektedir. Öncelikle I. Aleaddin Keykubad’ın amacı uzun zamandır var olan Ermeni meselesini dindirmek belki de bu sorunu kökünden bitirmektir. Nitekim buradaki sınırlar Selçuklu devletinin aleyhine bir durum arz etmekte, Ermeni-Türk sınırları gücünün zirvesindeki Anadolu Selçuklu Devleti açısından

bir güvenlik zaafiyeti oluşturmaktaydı. Öyle ki pek uzak olmayan bir gelecekte, Moğollar Anadolu'ya gelmiş ve biraz zaman geçtikten sonra Ermeniler bölgede Türkler aleyhine birçok olumsuz faaliyette bulunmuş, Moğollarla ittifak haline girmeleri çok zaman almamıştır(Turan, 1969: 279-280, 296, 405). Öyleyse Nure Sufi ve ailesinin Klikya bölgesinde yoğun ve güçlü bir teşkilatlanma gösteren Ermenilere karşı buraya gönderilmeleri hususu onların silahlı güçlerinin buradaki irili ufaklı siyasi yapılarla başa çıkabilecek düzeyde olduklarını gösterir mahiyettedir. İşte bu durum Selçuklu devletinin onları, problemleri olarak gördüğü Taş-eli bölgesi yada diğer ismiyle Kamareddin Vilayetine neden yerleştirdiği durumunu açıklar(Akkuş, 2016: 322).

İbn Bibi, Nure Sufi hakkında bu dönemde onun Kömürcülük yaptığını ve ürettiği kömürleri Larend'e'ye çektiğini yani sattığını ve böylece ailesinin geçimini sağladığını belirtir(İbn Bibi, 1996: 202). Türkmenlere sempati ile bakmadığı bilinen İbn Bibi'nin Sâdeddin oğlu Nure Sufi'nin Kömürcülük yaparak ailesini geçindirdiğini kaydetmesi Türkmenlere karşı muhalif bir bakışı olduğunu göstermekle beraber bir dereceye kadar bu dönemde merkezin göçmenlere karşı düşüncesi yansıtır mahiyettedir. Bu Kuşçu'ya göre Selçuklu devletinde yakın dönemde güçlenmiş Farsî ya da İran asıllı bürokrasinin devlete olan etkisidir. Nitekim tüm bunların yanında Anadolu'da Moğol istilasının mahiyetini, büyüklüğünü ve şiddetini Türkler aleyhinde geliştirenler bunlardır. (Kuşçu, 2016: 160-193)

Nure Sufi ve yaptığı Kömürcülük mesleği hususunda Tuncer Baykara'nın konuyla alakalı bizimde ittifak ettiğimiz birtakım çözümlerinde bulunur. Ona göre İbn Bibi'nin Karamanoğulları'nı küçümseme vasıtası olarak mesleklerini Kömürcülük şeklinde ifade etmesi aslında şehirli için aynı şeyi ifade etmemektedir. Zira Kömür şehir hayatında ısınma ihtiyacı açısından ikincil ihtiyaç kalemi olarak önemli bir gereksinim maddesidir. Öyleyse onların Kömürcü olması Yarı-göçebe Türkmen ve Oğuz gruplarıyla Şehirli gruplar arasında zorunlu ekonomik bir bağ olduğunu ve bu birbirine zıt iki farklı tür topluluğun birbiri ile ticari anlamda anlaşabildiklerini gösterir(Baykara, 2016: 34-40).

D. Nure Sufi'nin Baba İlyas'a Bağlanması, Babai İsyanına Katılması ve Ölümü

Nure Sufi uzun bir süre boyunca Ermenek bölgesinde Kömürcülük mesleğiyle uğraşan bir Türkmen Beyi olarak hayatına devam etmiştir. O bu sıralarda daha çok ticaretle uğraşıyor olmalıdır. Bunun yanı sıra Aşiretin siyasi

işlerini de bizce oğlu Karaman yönlendiriyor olmalıdır. Zira o beyliği bırakıp inzivaya çekildiği ilk zamanlarında oğullarından Karaman başa geçmiş ve beyliği her anlamda gerçek bir beylik statüsüne sokmuştur. Bu onun liderlik vasıflarına sahip olduğu gerçeklerinin yanı sıra siyasete erken yaşta atılıp hızla tecrübeli bir lider haline geldiğini bize düşündürmektedir. Nure Sofi'nin bölgeye yerleştiği bu ilk dönemde Anadolu siyasi-dini anlamda karışmak üzeredir. Maraş'ın Elbistan yöresinde faaliyet gösteren Vefailiğe bağlı meşhur Vefai Şeyhi Dede Garkın'ın müridi Baba İlyas Horasanî(Ocak, 2006: 148-150) isyan etmek üzeredir ya da isyan edeceği düşünülmektedir.

Dede Garkın sevdiği ve başarılı bulduğu müridi Baba İlyas Horasanî'yi ilk olarak Kefersud nahiyesinde halifesi olarak görevlendirmişti ve buradaki durumundan, kısa olmayan bir zaman boyunca burada kalmasından anlaşılacaktır ki memnundur. Ancak bir noktadan sonra muhtemelen Baba İlyas Horasanî bahsedilen yörede Dede Garkın'ın hoşuna gitmeyecek birtakım Siyasi-Politik davranışlar gütmeye başlamıştır. Bu durum Dede Garkın tarafından olumsuzlukla karşılanmıştır. Nitekim bir süre sonra Dede Garkın onu pekte önemli olmadığını düşündüğümüz Amasya'nın Çat köyüne, bu bölgeden bir hayli uzağa sürmüş ya da göndermiştir. O kısa bir süre sonra bu köyde isyan etmiştir. Bu isyanın birçok nedeni olmakla birlikte dini-akaidi sebeplerin sanıldığı kadar büyük bir sebep olmadığını düşünmekteyiz. Baba İlyas Horasanî bir bakıma devrinin fikir ve düşünce durumunu yansıtan bir liderdi. İsyanın temel dinamikleri öncelikle siyasi ve iktisadi temellidir, sonra ise sosyal ve fikri temellidir. Bu dinamikler ilk olarak Türkmenlerin Yaylak-Kışlak bulmada yaşadığı güçlükler ve bu sorunlara bağlı oluşan ekonomik zayıflıklarıdır. Diğer önemli ve bir önceki sebebe doğrudan neden-sonuç ilişkisiyle bağlı sebep ise Selçuklu idareci unsurunun Türkmenleri görmezden gelmesidir. Nitekim bu konu ve nedenleri hakkında yukarıda bahsetmiş bulduk. Onu karalama ve tezyif amaçlı olarak birçok kaynak onun Çat köyünde Peygamberliğini ilan ettiğini kaydeder. Nitekim Baba İlyas'ın kendinin peygamber olduğunu iddia ederek birilerini peşine takıp böylesine büyük bir isyan ortaya çıkarabilmesi çok zayıf bir tez olacaktır. Nitekim dönemin toplumunun bu denli dinden uzak bir yapıda olduğunu düşünmek sırf bu iddia ile peşine binleri taktığını düşünmek yanıltıcı olabilir. (Koca, 2012: 11-20)

Nure Sofi ve yakın efradı fikrimizce isyanın yukarıda bahsettiğimiz çıkış sebeplerine uygun şartlardadır. Zira kendi, Politik ve Dini anlamda bir isyan ortaya çıkaracak olan Baba İlyas'a çok önceleri, muhtemelen Kefersud'ta iken

intisap etmiş, ona bağlanarak müridi olmuştur. Muhafif zümrelerce yarı Şaman vasıflarla zikredilen Müslüman mutasavvıf Baba İlyas'ın dini cezbesi Nure Sofi'ye öylesine cezbedici gelmiştir ki bir süre sonra bütün işi, ailesi ve beyliğinden elini eteği çekerek inzivaya çekilmiş, Babai takipçisi haline gelmiştir. O, kaynakların bize aktardığına göre Babailik yolunda 7 yıl mağaralarda yaşamış, yaşam tarzını değiştirmiş onlar gibi hırka giymiş ve posta oturmuştur. Baba İlyas Horasanî sürgün sonrası fazla beklemeyerek halifesi atandığı Çat köyünde isyan etmiştir. Onun çıkardığı bu küçük çaptaki isyan Selçuklu yönetimi tarafından kısa zamanda duyulmuş, takiben merkezi idare tarafından gönderilen kuvvetler tarafından durdurularak Baba İlyas Horasanî ve takipçileri öldürülmüştür. Nureddin Sufi, Baba İlyas'ın halefi olarak ortaya çıkan ve ölümüne müteakip isyanı daha da büyüterek devam ettiren Baba İshak'a biat etti. 1240 yılında birçok zaferler kazanarak Kırşehir'e kadar gelen Baba İshak, Nure Sufi ve isyancılar hızla Konya'ya doğru ilerlemeye başladılar. Malya Ovasında gerçekleşen büyük savaş sonucu Babailer neredeyse kıyıma uğramıştır. Nure Sofi canını buradan zor bela kurtararak kaçmış, Ermenek'e ailesinin yanına gelmiştir. (Tekindağ, 1947, 1-9; Koca, 2012: 20-38)

Buraya geldikten sonra, Selçuklulara karşı suç işlemiş olduğundan, ailesi ve aşireti zarar görmesin diye başında bulunduğu beyliği resmi anlamda oğlu Kerimüddin Karaman'a bırakmıştır. Muhtemelen yakın efradını yanına alarak ulaşımı güç bir noktada olan Toros dağlarına çekilmiş buralarda münzevi bir hayat yaşamaya başlamıştır. Bir tarihteyken Toroslardan inmiş olması ve bugün mezar ya da türbesinin de bulunduğu Mersin'in Mut ilçesine bağlı Değirmenlik Yaylasına yerleşmiş olması gerekir. Zira burada bulunan mezarlıklarda kendi ve aile efradı yatmaktadır. 13 Temmuz 2019 yılında bahsi geçen coğrafya da yaptığımız saha gezisi neticesinde zikredilen Değirmenlik Yaylası ve buraya uzanan yol boyunca coğrafya incelendi ve değerlendirilmeye çalışıldı. Mut-Ermenek karayolunun 30. km'sinde iken yol Çamlıca Köyü'ne ayrılmaktadır. Buradan 10 km kadar Adras Dağının yamacına tırmandıktan sonra bahsedilen bu Yayla, Yalnızcabağ adlı azımsanmayacak bir nüfustaki köy/kasaba yerleşiminin 13-14 km civarında yer almaktadır. Değirmenlik Yaylası 100-1250 mt arasında değişen bir rakıma sahip olmakla beraber orta ölçekte engebeli bir arazi yapısına sahip, küçükbaş hayvancılığın gelişmesine katkı sağlayacak bir konum olarak kendisini çevreye arz etmektedir. Zira burası otlak açısından fazlasıyla zengin olmak ile birlikte yöre halkı gözlemlerimiz neticesinde hala bu bölgede küçükbaş hayvancılık ile ilgilenmektedir. Zaten Nure Sofi'nin mezarının başındaki koçbaşı

şeklindeki balbal mezar taşının bizlere anlattığı da binlerce yıldır bu yörenin küçükbaş hayvancılık ile geçimini sağladığı gerçeğidir. Nitekim hayatının son anlarını ölene dek gizlenme zorunluluğu ile bahsedilen yaylada ikamet ederek geçiren Nure Sofi, muhtemelen bölgenin bu şartlarından dolayı küçükbaş hayvancılık ile ailesinin geçimini sağlamıştır. Daha önce uğraştığı kömürcülük mesleğini burada sürdürme ve yürütme gibi faaliyetlere girişip girişmediği ise bizim için bir bilinmez bir muamma halinde, zira buranın madensel potansiyeli hakkında bilgimiz yok denecek kadar az ancak bu saha araştırmaları daha detaylandırıldıkça bu konuda elimize farklı bulgular geçeceği farklı yorumlarla bu hususları canlandıracağı açıktır.

Bunun dışında onun Değirmenlik Yaylasındaki mezarından da bahsetmek gerekmektedir. Bu mezar/türbe ufak bir tepecik üzerinde konumlanmıştır. Tepenin tam orta kısmında Nure Sofi ve muhtemelen eşinin yan yana mezarları bulunmaktadır. Tepe etrafında asırlık anıt ağaçlar bulunmakta ve bu ağaçlar ile birlikte dağınık bir yayılım gösteren çeşitli eski yazılı mermer taşlara sahip mezarlar mevcuttur. Bunlar büyük olasılıkla Nureddin Sofi'nin yakın akrabaları ve silah arkadaşlarıdır. Bu mezar dış hava şartlarına açık olduğundan, fikrimizce eskidikçe yöre halkı tarafından sürekli üstüne korumalı bir yapı eklenmiştir. Köylüler tarafından derme çatma bir şekilde yapılan son hali tam bir harabe halindedir. Ufak bir açıklıktan mezara eğilerek girilmektedir. Çatısı üçgen biçimindedir. Mezarlık tabanında iki mezarlığı kaplayan ve türbeyi sarmalayan tahtadan bir yapı bulunmaktadır. Buraya herhangi maddi bir zarar gelmemesi adına fazla kurcalamadığımız bu yapının altında mezar odaları veya başka bir yapı bulunuyor mudur bunu söylemek zordur. 2002 yılında Tabiat ve Kültür Varlıkları Genel Müdürlüğü tarafından Anıt olarak tescili yapılan bu yapılmıştır. Fakat mezar/türbenin son halinden dolayı onarım hususunda devletin çalışma yapması bizce zaruri bir haldedir.

Bir başka husus ise Nure Sofi'nin Koç figürlü balbal mezar taşının bölgenin geçim kaynaklarının ne olduğu hakkında bize bilgi vermesinin yanı sıra birkaç şey daha anlatmaktadır. Bu koç figürlü balbal mezar taşı evvela onların İslam Öncesi Türk kültüründe uzun zamandan beri kullanıla gelinen bu figürü bize göstermesi açısından ilgi çekicidir. Ayrıca teşhis edildiği üzere bu mezar taşı Nure Sofi'nin dini anlayışını hakkında kesin olmamakla birlikte ayrıca bir yorum yaptırabilir. Nitekim Sünni İslam'da süslü ve dikkat çekici mezarlar kabul görmemektedir. Gezimizin devamında Balkusan Köyü'nde bulunan Kerimüddin Karaman Bey, Karamanoğlu Mehmet Bey ve efradına nispet edilen mezarlarda ve

civarında, bu tür süslü ve şekilli mezar taşlarına rastlanılmamıştır. Nure Sufi'nin öldüğünde arkasında Kerimüddin Karaman, Bunsuz, Zeynü'l-Hac, Oğuzhan ve Timurhan adında 5 oğul bırakmıştır. (Koca, 2012: 35-38; Taşkıran, 2016: 385).

SONUÇ

Anadolu'nun Türkleşmesi ve Müslümanlaşması süreçlerine büyük katkıları bulunan Karamanoğulları ailesi, Nure Sufi, Babası Sa'adeddin ve muhtemelen birkaç kuşak daha öncesi üç yüzyıl boyunca büyük topluluklara önderlik etmiştir. Büyük bir coğrafyada çeşitli zamanlarda varlık göstererek çevrelerinde çoğu zaman kalıcı etkiler bırakan Karamanoğulları Anadolu tarihi açısından en önemli siyasi yapılanmalardan birisidir. Kurucusu olmasa bile onların atası olarak Nure Sufi, Ermenek ve çevresinde ailesine yurt tutarak aslında onların köklerini bu topraklara bağlamış ve Anadolu'nun en büyük ve güçlü devletinin temellerini atmaya vakıf olmuştur.

Oğuzların Avşar boyuna mensup olduğunu düşündüğümüz ve muhtemelen 1250'li yıllarda vefat eden Nure Sofi içinde Turgudlu ve Bayburtlu, oymaklarının da olduğu zamanla Oğuzhanlı, Hoca Yunuslu, Hocantılı, Bozkırlı, Bozdoğan, Bulgarlı, İğdir, Beydili ve Yuvalı gibi Türkmen ve Oğuz aşiretlerinden oluşan beyliğin temellerini Taş-eli bölgesinde atmıştır. Çoğunlukla Avşar ve Salur boylarına mensup Türkmenleri yanında getirip Taş-eli bölgesine yerleştirerek bölgenin Türkleşmesi ve Müslümanlaşmasını sağlayan yine Nure Sofi'dir. Tasavvufi bir terbiye alarak son zamanlarında münzevi bir hayat yaşayan Nure Sofi, Taş-eli bölgesinde bu düşünceyi hakim kılmaya çalışmış, bölgede mütevazı bir hayat anlayışı ve yaşam tarzının oluşmasında büyük rolü olmuştur.

KAYNAKÇA

- AKKUŞ, Mustafa (2011), *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, Konya, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)
- AKKUŞ, Mustafa (2016), "Karamanoğullarının Moğol Tahakkümüne Karşı Mücadeleleri", *Uluslararası Akdeniz ve Orta Anadolu Beylikleri Sempozyumu II, Ekim 2016*, Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi Yay.: 320-339.
- ALGAR, Hamid (2006), "Nakşibendiyye", *DİA*, C XXXII: 335-342.
- BAŞKAN, Yahya (2012), "Karamanoğullarının Kökeni Meselesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C XXVII (1): 23-35.
- BAYKARA, Tuncer Baykara (2016), "Karamanoğullarının İlk Dönemine Ait Düşünceler: C. Cahen'e Ek", *Uluslararası Akdeniz ve Orta Anadolu Beylikleri Sempozyumu II, Ekim 2016*, Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi Yay.: 34-40.
- BOYACIOĞLU, Ramazan, "Karamanoğullarının Kökeni", *Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C III (1): 51-56.
- CAHEN, Claude (1988), *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)*, (çev. Y. Yücel-B. Yediyıldız), Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- ERSAN, Mehmet (1998), "Rupenliler Döneminde Kilikya Ermeni Krallığı ile Antakya Haçlı Prensiğinin Çukurova'da Hakimiyet Mücadelesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C XIII (1): 83-85.
- İBN BİBİ (1996), *el-Evamirü'l-Ala'îye Fi'l-Umuri'l-Ala'îye (Selçuk Name)*, (haz. Mürsel Öztürk), Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı.
- GÜÇ, Şerafettin (2015), *Karamanoğlu Atası Nüre Sofi*, Ankara, Berikan Yayınevi.
- KAPAR, Mehmet Ali-KOÇAK, Fadime (2019, Mayıs), "Anadolu'da Bir İstiklal Ateşi Karamanoğulları Beyliği-Moğol Mücadeleleri", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (65): 245-264.
- KOCA, Salim (2012), *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*, Ankara, Berikan Yayınevi.
- KOCA, Salim (2012), "Dini İnançların ve Düşüncelerin Politik Amaçlarda Kullanılmasına Dair Selçuklu Devrinden İbret Verici Bir Örnek: Babailer Ayaklanması", *Gazi Türkiyat*, (11): 11-38.
- KUŞÇU, Ayşe Dudu (2016), "Kösedağ Savaşı Sonrasında Moğol İstilasına Karşı Karamanoğulları'nın Önderlik Ettiği İstiklal Hareketlerinin Sonuçsuz Kalmasına İnanlı Unsurun Rolü", *Uluslararası Akdeniz ve Orta Anadolu Beylikleri Sempozyumu II, Ekim 2016*, Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi Yay.: 160-193.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1996), *Türk Süfliğine Bakışlar*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- OCAK, Ahmet Yaşar (2006, Nisan), "Türkiye Selçukluları Döneminde ve Sonrasında Vefai Tarikatı (Vefaiyye) (Türkiye Popüler Tasavvuf Tarihine Farklı Bir Yaklaşım)", *Belleten*, C LXX (186): 119-187.
- ORUÇ BEY (1972), *Oruç Bey Tarihi*, (haz. H. Nihal Atsız), İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser Yayınları.

- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi (2011), "Târîh-i Âl-i Selçûk", *DİA*, C XL: 72-73.
- SPULER, Bertold (1957), *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, (çev. Cemal Köprülü), Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- SÜMER, Faruk (2001), "Karamanoğulları", *DİA*, C XXIV: 454.
- SÜMER, Faruk (1972), *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, Ankara, DTCF Yayınları.
- ŞİKÂRÎ (2005), *Karamannâme (Zamanın Kahramanını Karamanîler'in Tarihi)*, (haz. M. Sözen-N. Sakaoğlu), İstanbul, Lebib Yalkın Yayınevi.
- TAŞDELEN, Şükrü (2019), *Vakfiyelere Göre Beylikler Dönemi Turgutoğulları*, Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- TAŞKIRAN, Hasan (2016), "Karamanoğullarında Veraset Sistemi ve İktidar Mücadeleleri", *Tarih Okulu Dergisi*, C IX (15): 381-399.
- TEKİNDAGÇ, M. C. Şehabettin (1947), *XIII-XV. Asırlarda Cenûbî Anadolu Tarihine Ait Bir Tetkik: Karaman Beyliği*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)
- TEKİNDAGÇ, M. C. Şehabettin (1967), *Anadolu'da Türk Tarihi ve Kültürü (Karadeniz Teknik Üniversitesinde 16.5.1966-31.5.1966 arası verilen konferanslar)*, Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları.
- TOGAN, A. Zeki Velidi (1981), *Umumi Türk Tarihine Giriş Cilt 1 En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*, İstanbul, Enderun Kitabevi.
- TURAN, Osman (1969), *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul, Turan Neşriyat Yurdu.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1969), *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- YALÇINKAYA Elvan (2011), "Avşar Türkmenlerinin Kastamonu Çevresindeki İzleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (59): 91-100.
- YAZICIOĞLU ALİ (2017), *Tevârîh-i Âl-i Selçûk (Oğuznâme-Selçuklu Tarihi)*, (haz. Abdullah Bakır), İstanbul, Çamlıca Yayınları.

TÜRKİSTAN'DAN BOZYAZI'YA 1000 YILLIK GÖÇ

1000 YEARS OF IMMIGRATION TURKESTAN TO BOZYAZI

Ali ERDURAN*

ÖZET

Dünya tarihinde çok önemli bir yere sahip olan Türkler tarihin bir çok döneminde büyük göç dalgaları ile neredeyse dünyanın her tarafına dağılmışlardır. Çeşitli sebeplerden çeşitli yerlere yapılan bu göçlerden birisi de Anadolu'ya yapılan göçlerdir. Anadolu'ya göçler yoğun olarak Malazgirt Savaşı'ndan sonra başlamış olup fasılalarla günümüze kadar sürmüştür.

Anadolu'ya göçen Türk obalarından birisi de Tekelilerdir. Tekeli Yörüklerinin, Türkistan'ın Hive ve Merv şehirlerinden başlayan yolculukları Anadolu Selçuklu Devleti'nin iskan siyaseti sonucu Anadolu'nun birçok yerinde son bulmuştur. Bu yerlerden birisi de Mersin'in Bozyazı ilçesidir.

Bu proje ile Türkistan'dan başlayıp Bozyazı'da biten göçün nerelerden geçtiğini ve hangi şartlarda gerçekleştiğini öğrenmek amaçlandı. Aynı zamanda bu proje ile Tekelilerin günümüzdeki çocukları kökenlerini daha iyi öğrenmiş olacaklardır..

Önce Tekelilerin hangi Türk boyundan olduğu ve nerelere uğrayarak Bozyazı'ya geldikleri araştırıldı. Daha sonra Tekelilerin Selçuklu ve Osmanlı Dönemindeki durumları araştırıldı.

Projenin son aşamasında ise Tekelilerin Bozyazı'ya geliş sebepleri, kaç oba olarak gelip, nerelere yerleştikleri ve bu günkü durumları araştırıldı.

Anahtar Kelimeler: Tekeli, Yörük, Göç, Bozyazı

ABSTRACT

In the geography of Anatolia, which was shared with the secret treaties made during the First World War, Taşeli Region was included in the occupation areas.

* Tarih Öğretmeni, Bozyazı Anadolu Lisesi, alierduran033@gmail.com

The defense of the people in the defense of Mut and Silifke in this geography left to the Italian and French regions of influence gave positive results for the Turkish people. In addition to law associations in the region have made efforts to protect their territories against the occupying forces. These organizations, which were established in Mut, Gülnar and Silifke during the occupation, created important units in the region and gave important struggles. Patriots living in the Taşeli region have had a great share in the protection of the region with their resistance.

Keywords: Tekeli, Nomad, Migration, Bozyazı

GİRİŞ

Türk Tarihi, incelenmesi belki de en zor olan tarihtir. Diğer milletlerin tarihi genelde kısıtlı bir coğrafyada geçerken, Türk Tarihi çok geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Bu yayılma da uzun zamanlar alan göçler ile olmuştur.

Bu araştırmada bu göçlerden çok küçük bir kesit ele alınıyor. Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen büyük Türk boylarından sadece Mersin'in Bozyazı ilçesine yerleşen Teke Yörüklerinin geliş hikayesi araştırılmıştır.

Anadolu'ya yapılan Türk göçleri ile ilgili çok sayıda kaynak vardır. Türk boyları ile ilgili başucu kaynaklarından olan Faruk Sümer'in Oğuzlar kitabı boylarla ilgili geniş bilgiler vermektedir.

Teke Aşiretinin tarihi ile ilgili ise Fahrettin Tızlak, Teke Türkmenleri ve Osmanlı Devleti isimli makalesinde daha ayrıntılı bilgiler vermiştir.

Tekelilerin tarihi ile ilgili internette yaptığımız araştırmalarda da yukarıda bahsedilen eserlerde de Bozyazı'ya gelen Tekeliler ile ilgili net bilgileri ulaşılamamaktadır. Bu araştırmayla bu boşluk doldurulmaya çalışılmıştır.

Araştırmaya önce Tekeliler ile ilgili genel bilgileri tespit etmekle başlandı. Tekeli ismi bazı kaynaklarda ve Bozyazı'daki Tekeliler arasında Teke yarımadasından geldikleri için kullanıldığı söylene de Anadolu'nun başka bölgelerinde de Tekelilerin bulunması (Aydın - Koçarlı - Tekeli Mahallesi, Erzurum - Oltu - Tekeli Mahallesi, Tunceli - Çemişgezek - Tekeli Köyü) bu adın sadece yöresel bir isim değil, Anadolu'ya gelmeden önce büyük bir topluluğun adı olduğunu düşündürmektedir. Fahrettin Tızlak, Teke Türkmenleri ve Osmanlı Devleti isimli makalesinde konuya açıklık getiriyor. *"Teke Türkmenleri sadece Antalya bölgesine yerleştirilmemiştir. Anadolu'nun değişik bölgelerinde Teke Türkmenleriyle karşılaşmaktadır. Mesela İçel, Aliağa, Niğde, Maraş, Karaman, Adana, Aksaray, Tarsus, Kayseri, Aydın, Anamur, Silifke, Ermenek, Menteşe, Manavgat, Bozdoğan, Söbüce ve Bergama gibi yerler bunlardan bazılarıdır"*[1]

Ayrıca Anadolu Selçuklularının iskan siyaseti düşünüldüğü zaman, doğudan gelen kalabalık grupların dağıtılarak farklı yerlere yerleştirilmesi ve böylece boylar arasında rekabetin azaltılıp, millet teşekkül ettirilmek istenmesi de Tekelilerin farklı bölgelere yerleştirildiğini düşündürmektedir.

Tekelilerin Türkistan'dan başlayan yolculuğu 13. Yüzyıl başlarında Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde olduğu gibi, Selçukluların Teke Yöresi'ni almalarından sonra da bu bölgede de son bulmuştur. *"Anadolu'nun güneyinde 36° 06' ve 37° 27' kuzey enlemleri ile 29° 14' ve 32° 27' doğu boylamları arasında yer alan Teke-eli veya Teke-ili, Alâiye ile Fethiye arasındaki sahil bölgesi olup, Anadolu'nun bilinen en eski yerleşim alanlarından biridir (Özdemir, 1992: 133). II. Murat zamanında kesin olarak Osmanlı hakimiyetine giren sancağın kuzeyinde Hamid-ili, kuzey doğusunda Karaman, doğusunda Alâiye ve batısında Menteşe-eli vardı (Erten, 1338-1340: 7). Güneyinde Akdeniz yer almaktaydı. Sancak, batıda Eşen Çayı (Kocaçay) ile Fethiye'den ayrılmakta, doğuda ise Köprü Çayı ile son bulmaktaydı.[2]*

"Beylikler dönemiyle çağdaş Kıbrıs vakayinamelerinde, bizim Teke Beyliği'nin başında bulunan Sultan-ı Sevâhil Emir Mübariziddin Mehmet Bey için, "teke" sıfatı kullanılmaktadır. Çünkü adı geçen şahıs, 1370'li yıllarda, Kıbrıslılar'la inatçı bir mücadeleye girişir ve Antalya'yı onlara karşı savunur".[3]

1389 yılında Yıldırım Beyazıt tarafından Osmanlılara bağlanan Tekeliler burada da rahat durmadılar.

"XVI. yüzyılda, imparatorluğun diğer eyaletleri sükunet içinde iken imparatorluğun ana vatanı ve asıl dayanağı olan Anadolu'da, bir birini takiben ayaklanmalar oluyordu. Bu, gerçekten hayret edilecek bir keyfiyettir. Bunlardan birincisi Teke sancağında Hasan Halife oğlu Şah -Kulu tarafından çıkarılmıştı. Teke'nin Kızıl-Yaka köyünden olan Haşan Halife Erdebil'e giderek, Şeyh Haydar'ın hizmetinde bulunmuş ve onun halifesi olarak Teke'ye donmuştu. Oğlu Şah -Kulu başına 10000 kişi toplayarak ayaklandı. Teke'yi elde ettikten sonra, üzerine yürüyen Anadolu beğlerbeğisi Kara -Göz Paşa'yı yenip öldürdü. Karaman beğlerbeğisi Haydar Paşa'yı da aynı akıbete uğratan Şah -Kulu, Kayseri yöresindeki Çubuk ovasında, Vezir-i azam Hadım Ali Paşa ile karşılaştı. Yapılan şiddetli bir savaşta her ikisi de telef oldular. Tekeliler, hiç bir takibe uğramadan İran'a gittiler (1511). İran'a, giden bu Tekelilerin, 15 000 atlı olduğu haber veriliyor; yanlarında çoluk ve çocukları da vardı.[4]

Tekelilerin çıkardığı isyanlar sadece 16. Yüzyıla sınırlı kalmamış 17., 18. ve 19 yüzyıllarda da çeşitli sebeplerle çeşitli isyanlar çıkarmışlardır.

Bozyazı'daki Tekelilerin Bozyazı'ya gelişlerine sebep olan olay ise 19. Yüzyılda çıkan isyandır.

“İsyan hareketi 1812- 1814 yılları arasında gerçekleşmiştir. İsyan hareketinin lideri, o sıralarda Antalya ve çevresinin ünlü ve etkili hanedan ailesi olan Tekelioğulları veya daha çok Hacıosmanoğulları diye bilinen aileye mensup, Tekelioğlu İbrahim Ağa’dır.

Osmanlı’yı çok uğraştıran ve zorlukla bastırılan Tekelioğlu İsyanı’nı, Kaptan-ı Derya Hüsvrev Paşa alt eder. Ancak, bu esnada epeyce güçlük yaşanır. Hüsvrev Paşa, yaşadığı güçlüklerle ilgili olarak İstanbul’a bir yazı yazar. Bu yazıda, Teke Türkmenleri hakkında ilginç ifadeler yer almaktadır. O, isyanın baş sorumlusu Tekelioğlu İbrahim’i merkezi yönetime anlatırken, “böyle hain, hırçın Türk görmedim” diyecektir.

Tekelioğlu İsyanı sırasında, Antalya ve çevresinde yaşayan birçok insan, yerini yurdunu terk ederek çevre sancaklara göçecektir.”[5]

Bozyazı’da bulunan Tekelilerin 1812-1814 yılları arasındaki isyandan sonra yapılan göçler ile geldikleri tahmin edilmektedir. Bozyazı Nüfus Müdürlüğü’ndeki Tekelilerin buldukları kütüklerde yaptığımız incelemede en eski tarih olarak 10 Mart 1321 tarihine rastlanmıştır. Bu miladi olarak 1905 yılına tekabül eder. Fakat o dönemdeki kayıtların çok da sağlıklı tutulmadığı düşünülürse bize net bir bilgi vermez. Bozyazı’daki Tekelilerin bulunduğu mahallelerden Tekeli (Aksaz) Mahalle Muhtarı Süleyman Fidan, Tekmen Mahalle Muhtarı Ahmet Gül, mahallelerin belediye olduğu dönemdeki Tekmen Belediye Başkanı Mehmet Taş ve Tekeli Belediye Başkanı Arif Çınko ile yaptığımız görüşmelerde anlatılanlarda kesin bir tarih verilememekle birlikte, yaşanan kötü bir olaydan sonra sürgün olarak bir gemiye bindirilip Kıbrıs’a gönderilirken, yolda geminin yönetiminin ele geçirilip bu gün buldukları yere gelip yerleştikleri anlatılıyor. İlk karaya çıktıkları yerin bugün Tekmen Mahallesi sınırlarında yer alan sahil olup, ilk çadırların bugün Emişli Mezarlığı olarak bilinen bölgeye kurulduğu anlatılmaktadır. Gelenlerin beş obadan oluştuğu, zamanla bu beş obanın beş muhtarlık haline geldiği anlatılmaktadır. Bu beş mahallenin bu günkü isimleri Tekeli (Aksaz, Akyaka), Tekmen, Bahçekoyağı, Gözce, Çubukkoyağı’dır.

Teke yöresinin asi çocukları Bozyazı’ya geldikten sonra çevredeki diğer obalarla zaman zaman sürtüşmelere girmiş olsalar da devlete karşı bir ayaklanmada bulunmamışlardır. 2016 yılı nüfusuna göre çoğunluğu Tekelilerden oluşan mahallelerin toplam nüfusu 7661 olup, bu sayıya nüfusu diğer unsurlarla biraz daha karışık olan Çubukkoyağı’nda bulunan Tekeliler dahil edilmemiştir.

KAYNAKÇA

- [1] TIZLAK, Fahrettin. “Teke Türkmenleri ve Osmanlı Devleti”. Erişim tarihi: 29.12.2017, <http://birdeburadandinleyin.blogspot.com.tr/2012/11/teke-turkmenleri-ve-osmanl-devleti.html>
- [2] ARMAĞAN, Abdüllatif. “XVI. Yüzyılda Teke Sancağı'nın Yönetimi Ve Yöneticileri. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi 18, 1 (2011) 273-293 Erişim tarihi: 29.12.2017 <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/12/1873/19649.pdf>
- [3] TIZLAK, Fahrettin. Teke Türkmenleri ve Osmanlı Devleti. Erişim tarihi: 29.12.2017 <http://birdeburadandinleyin.blogspot.com.tr/2012/11/teke-turkmenleri-ve-osmanl-devleti.html>
- [4] SÜMER Faruk. “Oğuzlar”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Yayınları:170 Erişim tarihi:29.12.2017 <https://docs.google.com/file/d/0B34Gywb76ZhYbE0zWERJLWJ1VVE/edit>
- [5] TIZLAK, Fahrettin. “Teke Türkmenleri ve Osmanlı Devleti”. Erişim tarihi: 29.12.2017 <http://birdeburadandinleyin.blogspot.com.tr/2012/11/teke-turkmenleri-ve-osmanl-devleti.html>

*SİCİLL-İ AHVÂL DEFTERLERİNE GÖRE OSMANLI
BÜROKRASİSİNDE GÖREV ALAN HÂDİMLİ DEVLET MEMURLARI*

*OFFICIAL FROM HADİM AT THE OTTOMAN BUREAUCRACY
ACCORDING TO THE SICCIL-I AHVAL (CIRCUNSTANCE REGISTER
BOOKS)*

*Rabia Ebrar KURT**

ÖZET

Biyografiler, tarih araştırmaları için fevkalade önemlidir. Zira tarihin öznesi insandır ve bu öznenin hayatı hakkında yapılan ve yapılacak araştırmalar tarih ilmine ciddi katkı sağlayacaktır. Bu çerçevede; Osmanlı bürokrasisinin de biyografi yönüyle ele alınması gerekmektedir.

Bu çalışmada; Osmanlı bürokrasisinde vazife alan devlet memurları hakkında malumat veren Sicill-i Ahvâl defterleri üzerinde bir çalışma yürütölmüş ve bu çalışma neticesinde Konya Vilâyeti Hadim Kazası nüfusuna kayıtlı memurlar tasnif edilmiştir. Sicill-i Ahvâl Defterleri üzerinde yapılan incelemede Said Efendi, Osman Efendi, Mehmed Efendi, Mehmed Said Efendi, Mehmed Rıfat Efendi, Hasan Hüsnü Efendi, Mustafa Remzi Efendi, Mehmed Emin Efendi, Mustafa Kâmil Efendi ve Mustafa Remzi Efendi'den oluşan Hadim doğumlu on memur tespit edilmiş ve bu isimlerin eğitim durumları, bürokratik kariyerleri dâhil olmak üzere biyografilerinin çıkarılmasına çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadim, Devlet memuru, Bürokrasi, Sicill-i Ahvâl

ABSTRACT

Biographies are highly important for historical researches. As the mankind is the subject of the history, and the studies covering the life this subject before and

* Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih A.B.D., Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi. E-posta: ebrarkurt83@gmail.com

after will make a significant contribution to the science of history. In this context, Ottoman bureaucracy should be examined in terms of biographical studies.

In this study, we have focused on the Sicill-i Ahvâl Books that give information on the officials at the Ottoman bureaucracy and as a result of our studies the officials who were registered to the Hadim, a town of Konya province were classified. After the researches over the Sicill-i Ahvâl Books, the following ten officials who were born in Hadim were identified. The officials who were born in Hadim were Said Efendi, Osman Efendi, Mehmed Efendi, Mehmed Said Efendi, Mehmed Rıfat Efendi, Hasan Hüsnü Efendi, Mustafa Remzi Efendi, Mehmed Emin Efendi, Mustafa Kâmil Efendi and Mustafa Remzi Efendi.

Keywords:

GİRİŞ

Osmanlı sivil bürokrasisinde önemli bir gelişme olarak adlandırılabilir iki önemli konu vardır. Tanzimat'ın ilanı ile Islahat Fermanı bu noktada değerlendirilmelidir. Özellikle Islahat Fermanı'nın ilk dört maddesi gayr-i Müslimlerin memuriyet hayatında yükselmelerine imkân sağladığı gibi, bu memurların sayılarının da çoğalmasına yol açmıştır (Sarıyıldız 2004:3). Sonrasında yapılan düzenlemeler çerçevesinde II. Abdülhamit döneminde yaklaşık olarak 35 bin memur istihdam edildi. Bu durumun bir sonucu devlet idaresinde de kurumsallaşma ve bürokrasi ön plana çıktı. Bu sayede devlet idaresi daha fazla merkezîyetçi bir görünüm kazanması ile memur istihdamı konusunda birtakım değişiklikler de yapıldı. Bu değişikliklerden biri de memurların tercüme-i hâli niteliğindeki sicil kayıtlarının tutulmasıdır. Bu amaçla 6 Şubat 1879'da Sicill-i Ahvâl Komisyonu kuruldu. Kurulan bu komisyon Arif Paşa'nın Çağaloğlu'ndaki konağında toplanarak işe başladı. Gerekli kanuni düzenlemeler yapıldıktan sonra komisyonun masrafları için ödenek ayrıldı. Bastırılan Tercüme-i hal varakalarının nasıl doldurulacağı konusunda komisyon bilgilendirildi (Özkan 2014:13).

Sicill-i Âhval kayıtları (Sicill-i Umumi ve Esas Künye Defterleri), yakın dönem Osmanlı biyografi yazımında başvurulan en önemli kaynaklardandır. II. Abdülhamit döneminde Osmanlı devlet teşkilatında görev alan memurların, görevleri süresince gelişim aşamalarını izlemek amacıyla 1879 yılında Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olarak kurulan Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun faaliyetleri sonucu tutulan bu kayıtlardan, dönemin memurları hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Sicil-i Ahvâl kayıtları, kişinin tercüme-i hâl varakası, ismi, mahlası

veya künyesi, doğum tarihi, baba adı, babası memur ise rütbesi, tahsil durumu, yaptığı görevler, gayrimüslim veya göçmen ise milliyeti, liyakat ve ehliyet derecesi, eserleri, rütbe ve madalyaları, azil ve tayinlerine dair bilgileri ihtiva etmektedir (Sarıyıldız 2004:134). Mehmet Zeki Pakalın ise Sicill-i Âhval kelimesini, memurların sicil kayıtlarının tutulduğu daireye verilen isim olarak değerlendirmektedir (Pakalın 1993:210).

1879-1922 arasında, 40 yılı aşan bir sürede teşekkül eden bu zengin hazine, Osmanlı devlet memurlarını tanımamıza geniş imkânlar sağlayan mükemmel bir arşiv fonudur. Osmanlı Devleti'nin sona ermesinden sonra "Mülga Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl (Umûmî) Defterleri" adıyla adlandırılan 200 defterde, 1909 yılına kadar ki 92.000 memurun biyografik kayıtları bulunmaktadır. Memurun adı, baba adı ve doğum tarihine göre fihristleri tanzim edilmiş ve yeni yazı ile 17 cilt halindedir (Çetin 2005:93). Tüm bunların yanında bir de Sicil-i Ahval Kurumunun oluşturulmasından önce, Osmanlı Devleti memurlarının Tercüme-i hallerini kayıt altına alan bir kurumun varlığından söz etmek oldukça zordur. Bu kurumun oluşturulmasıyla günümüze ulaşan Sicill-i Âhval kayıtları, önemli kişilerin biyografileri hakkında çalışmalar yapılarak, önceden yapılan çalışmalardaki eksik veya yanlış bilinen bilgilerin de düzeltilmesi hususunda kaynaklık etmektedir.

Hadimli memurlar konusuna geçmeden önce Hadim tarihi ile ilgili bilgiler vermek yaptığımız çalışmanın daha iyi bir şekilde anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

Hadim, Konya iline bağlı Orta Torosların merkezinde bir vadi içerisinde kurulmuş küçük bir yerleşim yeridir. Günümüzde ilçe olan Hadim'in, Konya iline uzaklığı 128 km dir. 1071 Malazgirt zaferinin ardından Selçuklu hakimiyetine giren Hâdim, yaklaşık iki yüzyıl sonra Karamanoğlu Beyliği'nin eline geçmiştir. 1473 yılında ise Fatih Sultan Mehmet tarafından Karamanoğulları'nın ortadan kaldırılması sonucu Osmanlı Devleti sınırlarına dahil edilmiştir (Turan 1984:54-55). Osmanlı dönemine ait Hâdim ile ilgili eldeki ilk kayıtlar 1501'de II. Bayezid zamanına aittir. Bu tarihlerde Hâdim Konya Sancağına bağlı Aladağ Kazasının bir köyü idi (Sak 1997:170).

Hadim XVI. ve XVII. yüzyıllarda Aladağ Kazası'nın bir köyü iken, XVIII. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlamıştır. Bu gelişme sürecinin Ebu Said Muhammed Hâdimî ile başladığı ve ününün Osmanlı ülkesine yayıldığı anlaşılmaktadır. Hâdimî ile birlikte büyümeye ve gelişmeye başlayan Hâdim,

1868'de Konya Sancağı'na bağlı bir kaza merkezi haline gelmiştir (Akandere 1998:107). 1900 yılına kadar bir kaza merkezi olan Hâdim bu tarihten sonra bazı sebeplerle nahiye olarak Karaman'a bağlanmıştır. 1906'da Aladağ ve Hâdim ayrı ayrı nahiyeler olarak Karaman'a bağlı bulunuyordu. Cumhuriyet'in ilanına kadar nahiye halinde Karaman'a bağlı kalan Hâdim, 30 Mayıs 1926 yılında ilçe haline getirilmiştir (Sak 1997:177-180). Şu an Konya iline bağlı bir ilçedir. Hadim ismi ile özdeşleşen bu ilçe zamanla mezarı ve türbesi bulunan ünlü din âlimi Hadimi Hazretleriyle anılan bir ilçe haline gelmiştir.

HADİM NÜFUSUNA KAYITLI MEMURLAR

Said Efendi

Said Efendi, H. 1284/R. 1284 (1867-1868) Konya Vilayeti Hadim Kazasında doğdu. Hadim Sıbyan Mektebi'nde Mukaddemât-ı Ulûm (Başlangıç İlimlerini), Hadim Mekteb-i Rüştîyesi'nde de belirli bir müddet ulum ve fûnun (ilimler ve fenler) tahsil ederek şehadetname aldı (BOA., DH. SAİD., MEM., 34:6a). Rüştîye Mektebi'nde tahsil ettiği funun'un (fenler'in) her birinden önemli bir başarı sağlayıp, birinci olmuş ve böylece imtihansız seçtiği bir mektebe kabul olma hakkını kazanmıştır (BOA., DH. SAİD.,34:6b). Ayrıca Medresede Arapça ve Farsça eğitimi alan Said Efendi, Arapça konuşur ve yazar. 12 Şevval 1310 (29 Nisan 1893)'da 26 yaşında iken mülazemetle Hadim Kazası Nüfus Kalemine girdi. 22 Safer 1313 (14 Ağustos 1895) tarihinde Hadim Kazası Nüfus Kitabetine 125 kuruş maaş ile tayin oldu (BOA., DH. SAİD., MEM., 36:6).

Said Efendi'nin şöhreti, Mehmet Efendizade Abdullah Efendi mahdumu (oğlu) Said Efendi'dir. Efendiler mahlasıyla zıkr olunur ve babası Abdullah Efendidir. Dini İslam'dır. Ayrıca, 1300 yılına ait bir tezkirede göre de boyu orta, gözleri ela, sakal ve bıyığının ter (taze) olduğu belirtilmektedir (BOA., DH. SAİD., 34:6b).

Mehmet Said Efendi

Mehmet Said Efendi, 16 Rebiülevvel 1255 (30 Mayıs 1839) tarihinde Konya Vilayeti Hadim kazasında doğdu. Babası Hadimizadelerden Mehmet Efendi'dir. Hangi mektepte okuduğu hakkında bilgi verilmemle birlikte, mektepte Arapça ve Farsça okumuştur ve Türkçeyi de okur-yazardır. 1285 yılında 30 yaşında iken Hadim Kazası Deavi Meclisi Kitabetine 120 kuruş maaşla tayin olmuştur. 1287 senesinde maaşı 160 kuruşa çıkmıştır.

1290 senesi Rebiyülahirinde (Mayıs-Haziran 1873) 190 kuruş maaşla Hadim Kazasında Tahrirat Kitabetine getirilmiştir. 5 Safer 1297 (18 Ocak 1880) tarihinde

ise 400 kuruş maaş ile Bidâyet Mahkemesi Başkitabetine nakl olmuş fakat 20 Safer 1303 (28 Kasım 1885)'de bu görevden ayrılmıştır. Aynı yıl Recep ayının yedisinde (11 Nisan 1886) 136 kuruş maaşa görevine geri dönmüştür. Bu sebeple, Kaza Kaymakamlığından vilayete Said Efendi hakkında yazılan bir yazıda Said Efendi'nin iktidar ve istidadının vilayete arz olunanın üzerinde olduğu belirtilmektedir (*BOA., DH. SAİD.,27:10*).

Osman Efendi

Osman Efendi, 15 Ramazan 1257/R.19 Teşrinievvel 1257 (31 Ekim 1841) Konya Vilayeti Hadim kasabasına bağlı Yukarı Mernek köyünde doğmuştur (*BOA., DH.SAİD.MEM.,32/18/3*). Hafız İbrahim Efendi'nin oğludur. Sıbyan Mektebinde Mukaddemat-ı Ulumu (Başlangıç İlimleri) ve medrese de Ulum-ı Aliyye ve Aliyye-i Arabiyye (Teknik Bilgiler ve Arapça Dersleri) okumuştur. Ayrıca Arapça konuşur, Türkçe okur-yazar ve Farsçaya aşinadır. Osman Efendi, 23 yaşında iken Şevval 1280 (13 Mart 1864) senesinde Silsile-i Celile-i Askeriyeye girmiştir.29 Şevval 1281 (27 Mart 1865) senesinde 50 kuruş maaşla Bölük Emmini ve 22 Zilkade 1282 (8 Nisan 1866) senesinde 80 kuruş aylıkla Başçavuş vazifesine ve 18 Şaban 1292 (19 Eylül 1875) senesinde ise 208 kuruş maaş ile Mülazım-i Saniliğe (Teğmen) atanmıştır. Fakat bu görevinden 1 buçuk sene sonra istifa etmiş ve 14 Zilkade 1299 (27 Eylül 1882) senesinde 270 kuruş aylıkla Hadim Kazası Sandık Eminliğine bir süreliğine görevlendirilmiş ve 2 sene kadar görev aldıktan sonra 7 Zilkade 1313 (20 Nisan 1896) tarihinde 250 kuruş maaş ile Hadim Kazası Nüfus Memuriyeti görevine getirilmiştir (*BOA, DH.SAİD.MEM.,32:18a*).

İsim ve şöhreti, Karaca? Hafız zade Osman Efendi'dir. Mahlası Hatib'tir. Boyu orta, gözleri ela, sakal ve bıyığı kır'dır. Dini İslam'dır (*BOA., DH.SAİD.MEM.,32:18b*).

Mustafa Remzi Efendi

Mustafa Remzi Efendi, H.1277/R.1277 (1860-1861) yılında Konya Vilayetine Hadim Kazasına bağlı Pirlegonda (Taşkent)'de doğmuştur. Babası Abdullah Ağa'dır. Taşkent Sıbyan Mektebinde Mukaddemat-ı Ulum (Başlangıç İlimleri) okuduktan sonra Dersaadet müderrislerinden Ulum-u Aliyye ve Elsine-i Arabiye derslerini alarak eğitimini tamamlamış ve 2 Cemaziyelahir 1311 (11 Aralık 1893) yılında icazetnamesini almıştır. Ayrıca Türkçe okuyup yazmaktadır.

26 Rebiülevvel 1312 (27 Eylül 1894) yılında 270 kuruş maaşla Konya vilayeti Hadim Kazası Sandık Eminliğine tayin olunmuş ve 9 Şaban 1314 (13 Ocak 1897)

yılında bu görevinde ayrılmıştır. 18 Rebiülahir 1315 (16 Eylül 1897) yılında Ilgın Kazası Sandık Emaneti'ne memur olarak göreve başlamış, yaklaşık 2 yıl kadar sürdürdüğü memuriyetinden 4 Rebiülevvel 1317 (13 Temmuz 1899)'da istifa ile görevinden ayrılmış ve Konya Vilayeti Sandık Emaneti'ne 23 Ramazan 1318 (14 Ocak 1901)'de tayin olmuştur. Hadim Kazası Sandık Emanetiyle Konya Vilayeti Defterdarlığı Vekaleti'ne yazılan mülahazalar dikkate alınarak Maliye Nezareti Celilesine vazife edilen memuriyeti yerine getirebilme anlamında yeterli olduğu bildirilmiştir (*BOA., DH. SAİD.,137:73*).

Hasan Hüsnü Efendi

Hasan Hüsnü Efendi, H.1306/R.1304 (1888-1889) senesinde Dersaadette (İstanbul) doğmuştur. Babası, Hadim kazası Kaymakamlığından emekli Mehmed Emin Efendi'dir. Sıbyan Mektebi'nde Mukaddemat-ı Ulum (Başlangıç İlimleri) ve Hadim Kazası Rüştüye Mektebinde belirli dersleri bir miktar okuduktan sonra Dersaadet'e geri dönerek Mahmudiye Rüştüye Mektebi'nde Ders-i Mukanniye okuyarak eksiklerini tamamlamıştır. Böylece 15 Ağustos 1318 (28 Ağustos 1902) tarihinde Rüştü Şahadetnamesi'ni almaya hak kazanmış ve sonrasında Mercan İdadi Mektebi'ne devam etmiştir. Fakat 3. Sınıfa geçtiği sırada okulu bırakmıştır. Türkçe okuyup yazmaktadır.

4 Şaban 1322 (14 Ekim 1904) tarihinde Hazine-i Celile-i Maliye Duyun-u Umumiye Muhasebesi Duyun-u Muntazam ve Varidat-ı Mahsusa Kalemine aday memur olarak dahil olmuştur. Ve 29 Şaban 1323 (29 Ekim 1905) tarihinde 120 kuruş maaşa nail olmuştur. 13 Kanunisani 321 (Zilhicce guresinde) 80 kuruş ve 18 Muharrem 1324 (14 Mart 1906) ve 21 Şaban 1325 (29 Eylül 1907) yıllarında ise iki defa 50'şer kuruş zam ile maaşı 300 kuruş olarak tahsis edilmiştir. Adı geçen Muhasebe-i Celiliğinden yazılan mülahazada da belirtildiği gibi bir süre Maliye Nezareti Celilesinde görevine devam etmiş ve görevinde yükselmiştir. 20 Muharrem 1326 (23 Şubat 1908) tarihinde maaşı 340 kuruşa ulaşmıştır. 28 Şaban 1327 (14 Eylül 1909) senesinde ise 400 kuruş maaş ile Duyun-u Umumiye Şubesi Duyunu-u Muntazama Kalem 4. Sınıf Kitabeti görevine nakledilmiştir (*BOA., DH. SAİD.,158:271*).

Mehmet Efendi

Mehmet Efendi, Ebu Saidulhadimi hazretleri torunu ulemadan Münzevi Said Efendi'nin oğludur. H.1248(1832-1833) yılının son günlerinde Konya Vilayetine bağlı Hadim kasabasında doğmuştur. Sıbyan Mektebinde İslamın esasları olan Mukaddemat-ı Ulum-u Diniyye (Başlangıç Dini İlimleri) okumuş daha sonra

babası ve onun gibi ulemadan olan kimselerden Ulum-u Aliyye ve Aliyye-i Arabiye (Teknik Bilgiler ve Arapça Dersleri) okuduktan sonra icazetnamesini alarak bir miktar Farsça eğitimi görmüştür. Arapça ve Türkçe yazar durumdadır.

H.1275 yılında 27 yaşında iken gönüllü olarak Hadim Kazası Meclisi İdaresi Azası olarak göreve başlamış ve 9 sene sonra gönüllü olduğu bu görevinden ayrılarak 13 Şevval 1290 (4 Aralık 1873) yılından itibaren 145 kuruş maaş ile Hadim Kazası Ravi Meclisi Azalığında görev almaya başladı. Daha sonra 1297 senesi Saferinin ilk günlerinde 225 kuruş maaş ile Hadim Kazası Bedayet Mahkemesi Azası olarak atanmıştır fakat 1298 senesi Saferi ortalarında bu görevden ayrılmış ve 4 Şevval 1300 (8 Ağustos 1883) senesinde 250 kuruş maaş ile Hadim Kazası Nüfus Memuriyeti görevine tayin olmuştur (BOA., DH. SAİD.,32:287).

Mustafa Kâmil Efendi

Mustafa Kâmil Efendi, Hasan Ağa'nın oğludur ve 1281 yılı Recep ayında Hadim Kazası'na bağlı Büyük Mernek Köyünde doğmuştur. Sıbyan Mektebinde İslamın esasi olan Mukaddema-ı Ulum-u Diniyye (Başlangıç Dini İlimler) okumuş ve Hadim Rüştüye Mektebinde de Mürettip dersleri okuyup şahadetname almıştır. Türkçeyi okur yazar durumundadır.

1304 yılı haram aylardan olan Muharrem'in ilk günlerinde (Eylül/Ekim 1886) 26 yaşında iken Hadim Kazası Bedayet Mahkemesi'ne sonra ise Konya Vilayeti Müddei Umumi Kalemine atanmış ve 7 Rebiülevvel 1310 (29 Eylül 1892) senesinde 270 kuruş maaş ile Hadim Kazası Sandık Eminliğine tayin olmuştur (BOA., DH. SAİD.,64:469).

Mustafa Remzi Efendi

Mustafa Remzi Efendi, Davudzade Hacı Abdullah Ağa'nın oğludur. H.1277 (1860-1861) senesinde Hadim Kazasında doğmuştur. Sıbyan Mektebinde İslamın esası olan Mukaddemat-ı Ulum-u Diniyye (Başlangıç Dini İlimleri) ve sonra Hadim Kazasında ve Dersaadette bazı ilimleri tahsil etmiş ve eğitimin tamamlayarak Hadimi Mustafa Efendi'den icazetnamesini almıştır. Türkçeyi okur ve yazardır.

27 Rebiülevvel 1312 (28 Eylül 1894) yılında 35 yaşında iken 270 kuruş maaşla Hadim Kazası Sandık Eminliği'ne tayin olmuştur. Bu arada Hadim Kazası Kaymakamlığından ve Konya Vilayeti Defterdarlığıyla Konya Valiliğinden

yazılan bir yazı dikkate alınarak Maliye Nezareti Celilesinden mevcut bulunduğu görevi yapmaya yeterli olduğu beyan olmuştur (BOA., DH. SAİD.,67:467).

Mehmet Rıfat Efendi

Mehmet Rıfat Efendi, Kadılarından Hadimi Hacı Mahmud Efendi'nin oğludur. H.1268 (1851-1852) senesinde Dersaatte doğmuştur. Hafız Paşa idadi mektebinde Mukaddemat-ı Ulum-u Diniyye (Başlangıç Dini İlimleri) dersini okuduktan sonra Üsküdar Paşa Kapısı Rüştüye Mülkiyesinde 3 sene kadar eğitimine devam etmiştir. Daha sonra Bezm-i Alem Valide Sultan Hazretleri Cami¹ şeriflerinde Alanyalı Mustafa Efendi'den Ulum-u Aliyye dersleri tahsil ederek, 29 Cemaziyelahir tarihli icazetnamesini alarak eğitim hayatını tamamlamıştır. Arapça ve Türkçe konuşur ve yazardır.

19 Şevval 1284 (13 Şubat 1868) senesinde Galata Mahkeme-i Şer'iyeye Kitabetine tayin oldu. 29 Recep 1286'da yine aidaatla Üsküdar Mahkeme-i Şer'iyesine nakl oldu ve 1291 senesi Cemaziyevvelin ilk gününden 4 Haziran 1290 (16 Haziran 1864) Zilkadenin ilk gününe kadar 27 Tesrinisani 1290 (9 Aralık 1874) aidaatla Mahkeme-i Şer'iyeye Kitabetinde bulunduktan sonra Üsküdar Mahkeme-i Şer'iyesine geri dönmüş ve 1293 senesi Zilkadenin ilk günlerinde İbtida-i Harice² Edirne Müderrisliği Ruyi Hümayununa uygun görülerek görevine başlamış, 3 Muharrem 1294 (18 Ocak 1877) senesinde Üsküdar Mahkemeliği Hocalığı sınıfına dahil olup, 20 Cemaziyelahir 1294 (2 Temmuz 1877) 'de 1300 kuruş maaş ile Yemen vilayeti Asir Sancağı Meclis-i Temyiz Başkitabetine tayin olmuş ise de işleri ve şer'i hususlar dolayısıyla 25 Cemaziyelahir 1295'de görevinden ayrılmıştır ve Üsküdar Mahkeme-i Şer'iyesi'nde devamlı memuriyetine başlamıştır. 11 Cemaziyelahir 1298 (11 Mayıs 1881) senesinde Rütbe-i Hareket-i Harice³ ve 5 Rebiyülahir 1300 (13 Şubat 1883)'de İbtida-i Dahile⁴ ve 15 Recep 1302

¹ Şimdiki adı Dolmabahçe Camii olarak geçmektedir. Çok sayıdaki vakıfları ile hayırsever bir şahsiyet olarak Osmanlı sosyal hayatında rol oynayan Bezmiâlem Vâlide Sultan'ın emriyle yapımına başlanmış, onun 1853 yılında vefatı üzerine oğlu Sultan Abdülmecid tarafından tamamlanmıştır. Bezmiâlem Vâlide Sultan Camii, Dolmabahçe Sarayı'nın Saat Kulesi yönündeki avlu kapısının tam karşısına düştüğü için yapıldığı günden beri Dolmabahçe Camii adıyla anılmış ve literatüre de bu şekilde geçmiştir. (Kalfazade, 1994:502).

² İbtida-ı Haric: Medreselerdeki ilk üç tahsil derecelerinden ilki. (Develioğlu 2017:466).

³ Hareket-i Haric: Kanuni zamanında Süleymaniye Medresesi'nin binasından sonra on ikiye çıkarılan tarik-i tedris (okutma yolu) silsilesinin ikinci mertebesindeki müderrislere verilen unvan. (Develioğlu 2017:378).

⁴ İbtida-i Dahil: Medresede orta tahsili verenler. (Develioğlu 2017:466).

(30 Nisan 1885)' de Üsküdar Mahkemesi Başkatiyeti Muavinliğine atanmış ve rütbesi 13 Rebiülahir 1304 (9 Ocak 1887) senesinde Hareket-i Dahiliye⁵ olup, 5 Recep 1305 (18 Mart 1888)' de Musile-i Sahn⁶ terfi' olmuştur. 22 Cemaziyelahir 1306 (22 Şubat 1889) senesinde Maliye Nezareti Beytülmal Kassamlığına tayin edilmiş fakat 21 Recep 1307 (13 Mart 1890) yılında bu görevden ayrılarak 1 Recep 1308 (10 Nisan 1891)'de 1000 kuruş maaş ile Edirne Vilayeti Ahtebolu Kazası Niyabetine mem'ur olmuş fakat havası ile uyum sağlayamamasından dolayı 5 Muharrem 1309 (11 Ağustos 1891) senesinde istifa ederek, 1 Cemaziyellevvel 1309 (3 Aralık 1891) 190 kuruş maaş ile Kasımpaşa niyabetine tayin olmuştur.

Tüm bu görevleri karşısında göstermiş olduğu hal, hareket ve yapmış olduğu hizmetlere göz önünde bulundurularak Kaymakamlıktan yazılan bir yazı Mehmet Efendi'nin iktidar ve istidar yani gelecek vaat eden bir memur olduğu görevini hakkı ile yaptığı belirtilmektedir. Buna ek olarak sadece Kaymakamlık tarafından değil görev yapmış olduğu yerlerdeki tebaa ve Konya halkı tarafından da böyle nitelendirilmektedir (*BOA., DH. SAİD.,71:123*).

Mehmet Emin Efendi

Mehmet Emin Efendi, Hocagandan Hafız Ömer Efendi'nin oğludur. H.1285 (1868-1869) yılında Konya Vilayeti 'ne bağlı Hadim'de doğmuştur. Sıbyan Mektebi'nde Mukaddemat-ı Ulum-u Diniyye (Başlangıç Dini İlimleri) ve Midilli Rüştüye Mektebinde Arapça, Farsça ve Hesap ilimleri okumuştur. Türkçe okur yazar durumdadır. H.1318 (1900-1901) senesinde Dersaadet Paşa Hanesine mülazemet usulü ile atanmış ve 5 Rebiülahir 1319 (22 Temmuz 1901) senesinde 202 maaş ile Köprübaşı Posta şubesi memuriyetine tayin olmuştur. 30 Cemaziyellevvel 1319 (14 Eylül 1901)'de maaş miktarı değişmeden Beşiktaş Posta Şubesi memuriyetine nakl olmuştur ve maaşı 17 Zilhicce 1319 (27 Mart 1902) yılında 300 kuruş olmuştur. Daha sonra Telgraf ve Posta Nezareti'ne devamlı mem'ur olmuştur. 21 Cemaziyelahir 1321 (14 Eylül 1903) yılında ise maaşı 350 kuruş olarak belirlenmiştir (*BOA., DH. SAİD.,144:133*).

⁵ Hareket-i Dahil: Kanuni zamanında Süleymaniye Medresesi'nin binasından sonra on ikiye çıkarılan tarik-i tedris (okutma yolu) silsilesinin dördüncü mertebesindeki müderrislere verilen unvan. (Develioğlu 2017:377).

⁶ Musile-i Sahn: "Fatih ve Süleymaniye müderrislikleri" olan en yüksek derecedeki basamak. (Develioğlu 2017:803).

Tablo 1: Hadimli Memurların Şahsi Bilgileri

Adı Soyadı	Baba Adı	Doğum Yılı ve Doğum Yeri
Said Efendi	Abdullah Efendi	Hadim / H.1284 (1867-1868)
Mehmet Said Efendi	Hadimizadelerden Mehmet Efendi	Hadim/H.16 Rebiülevvel 1255 (30 Mayıs 1869)
Osman Efendi	Hafız İbrahim Efendi	Hadim-Yukarı Mernek Köyü/ H.15 Ramazan 1257 (31 Ekim 1841)
Mustafa Remzi Efendi	Abdullah Ağa	Hadim- Pirlegonda(Taşkent)/ H.1277 (1860-1861)
Hasan Hüsnü Efendi	Mehmet Emin Efendi	Dersaadet (İstanbul)/ H.1306 (1888-1889)
Mehmet Efendi	Münzevi Said Efendi	Hadim / H.1248 (1832-1833)
Mustafa Kâmil Efendi	Hasan Ağa	Hadim – Büyük Mernek Köyü / H.1281-Recep (Kasım-Aralık 1864)
Mustafa Remzi Efendi	Davudzade Hacı Abdullah Ağa	Hadim / H.1277 (1860-1861)
Mehmet Rıfat Efendi	Hadimi Hacı Mahmud Efendi	Dersaadet (İstanbul) / H.1268 (1851-1852)
Mehmed Emin Efendi	Hocagandan Hafız Ömer Efendi	Hadim / H.1285 (1868-1869)

(Tablo 1 Dipnotları: BOA., DH. SAİD. MEM., 34:6; 32:18b; BOA., DH. SAİD.,27:10; 137:73; 158:271; 32:287; 64:469; 67:467; 71:123; 144:133).

Sicil-i Ahval Defterlerinde incelediğimiz Hadimli memurlar, H.1248-1306 (1832-1889) tarihleri arasında doğmuşlardır. Hadimli memurlardan iki kişi Hasan Hüsnü Efendi ve Mehmet Rifat Efendi aslen Hadimli olup Dersaadette (İstanbul) doğmuşlardır. Diğer memurlardan beşi Said Efendi, Mehmet Said Efendi, Mehmet Efendi, Mustafa Remzi Efendi ve Mehmet Emin Efendi Konya Vilayetine bağlı Hadim Kazasında doğdukları belirtilmekle birlikte herhangi bir köy ismi hakkında bilgi verilmemiştir. Diğer üç memurdan Osman Efendi, Hadim'e bağlı Yukarı Mernek köyünde; Mustafa Remzi Efendi, Hadim'e bağlı Pirlegonda da (Taşkente); Mustafa Kâmil Efendi ise Hadime'e bağlı Büyük Mernek Köyünde dünyaya gelmişlerdir. İncelenen tercüme-i hallerde Hadim memurların doğmuş olduğu, Konya *vilayetinde Hadim kazasında tevellüd ettiği nüfus-u tezkire-i osmaniyesi suret-i musaddıkasında marurdur ve Dersaadette tevellüd ettiği nüfus-u tezkire-i osmaniyesinde marurdur* gibi tabirlerle ifade edilmiştir. Doğum tarihleri ve doğmuş oldukları yerler belirli olmakla birlikte ölüm tarihleri ve öldükleri yer hakkında herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.

İsimlerin kullanım sıklığına bakıldığında, Mehmet adı 4, Mustafa ismi 3, Mustafa Remzi ismi 2, Said ismi 2 defa kullanılmış diğer isimler 1'er defa kullanılmıştır. Tek isim kullanan 2 kişi, çift isim kullanan 8 kişi olduğu görülmektedir.

Osmanlı toplumunda kişilerin adlarının sonlarında kullanılan sıfatlar, kişilerin mensup oldukları sınıflar konusunda bilgi vermektedir. Osmanlı klasik döneminde "bey" sıfatı seyfiye mensuplarının, "efendi" ise ilmiye mensuplarının kullandığı sıfatlardı. Kalemîyenin gelişmesi ile birlikte efendi sıfatının bu sınıfın memurları tarafından da kullanıldığı görülmektedir (Gündüz 2011:135). Bu bakımdan inceleyecek olursak, Hadimli memurlardan hepsi "efendi" sıfatını kullanmışlardır. Buda Hadimli memurların ilmiye sınıfına mensup olduğunu bizlere göstermektedir.

Hadimli Memurların babalarının kullandığı sıfatlara bakacak olursak bunlardan yedisi "efendi", üçü ise "ağa" sıfatını kullanmıştır.

Tablo 2: Hadimli Memurların Eğitim Durumları

Adı Soyadı	Eğitim Durumları- Bildikleri Diller
Said Efendi	Hadim Sıbyan Mektebi'nde Mukaddemat-ı Ulumu (Başlangıç İlimleri), Hadim Mekteb-i Rüştıyesı'nde de belirli bir müddet ulum ve fúnun (ilimler ve fenler) tahsil ederek başarılı bir şekilde bitirerek şehadetname almıştır. Medresede Arapça ve Farsça eğitimi almış ve Arapça konuşur, yazar.
Mehmet Said Efendi	Hangi mektepte okuduğu hakkında bilgi verilmemekle birlikte, mektepte Arapça ve Farsça okumuştur ve Türkçeyi de okur-yazardır.
Osman Efendi	Sıbyan mektebinde Mukaddemat-ı Ulum (Başlangıç İlimleri) ve medrese de Ulum-u Aliyye ve Aliyye-i Arabiyye (Teknik Bilgiler ve Arapça Dersleri) okumuştur. Ayrıca Arapça konuşur, Türkçe okur-yazar ve Farsçaya aşınadır.
Mustafa Remzi Efendi	Taşkent Sıbyan Mektebinde Mukaddemat-ı Ulum (Başlangıç İlimleri) okuduktan sonra Dersaadet müderrislerinden Ulum-u Aliyye ve Elsine-i Arabiye derslerini alarak eğitimi tamamlamış ve icazetnamesini almıştır. Türkçe okuyup yazmaktadır.
Hasan Hüsnü Efendi	Sıbyan Mektebi'nde Mukaddemat-ı Ulum (Başlangıç İlimleri) ve Hadim Kazası Rüştıye Mektebinde belirli dersleri bir miktar okuduktan sonra Dersaadete geri dönerek Mahmudiye Rüştıye Mektebi'nde Ders-i Mukanniye okuyarak eksiklerini

	tamamlamıştır ve Rüştî şahadetnamesi aldıktan sonra sonrasında Mercan İdadi Mektebi'ne devam etmiştir. Türkçe okuyup yazmaktadır.
Mehmed Efendi	Sıbyan Mektebinde İslamın esası olan Mukaddemat-ı Ulum-u Diniyye (Başlangıç Dini İlimleri) okumuş daha sonra babası ve onun gibi ulemeden olan kimselerden Ulum-u Aliyye ve Aliyye-i Arabiye (Teknik Bilgiler ve Arapça Dersleri) okuyup icazetnamesini alarak bir miktar da farsî eğitimi görmüştür. Arapça ve Türkçe yazar durumdadır.
Mustafa Kâmil Efendi	Sıbyan Mektebinde İslamın esası olan Mukaddemat-ı Ulum-u Diniyye (Başlangıç Dini İlimleri) okumuş ve Hadim Rüştîye Mektebinde de Mürettip dersleri okuyup şahadetname almıştır. Türkçeyi okur-yazar durumundadır.
Mustafa Remzi Efendi	Sıbyan Mektebinde İslamın esası olan Mukaddemat-ı Ulum-u Diniyye (Başlangıç Dini İlimleri) ve sonra Dersaadette bazı ilimleri tahsil etmiş ve eğitimini tamamlayarak Hadimi Mustafa Efendi'den icazetnamesini almıştır. Türkçeyi okur ve yazardır.
Mehmed Rıfat Efendi	Hafız Paşa idadi mektebinde Mukaddemat-ı Ulum-u Diniyye (Başlangıç Dini İlimleri) dersini okuduktan sonra Üsküdar Paşa kapısı Rüştîye Mülkiyesinde 3 sene kadar eğitimine devam etmiştir. Daha sonra Bezm-i Âlem Valide Sultan Hazretleri Camii' şeriflerinde Alanyalı Mustafa Efendi'den Ulum-u Aliyye dersleri tahsil ederek icazetname almıştır. Arapça ve Türkçe konuşur ve yazardır.

Mehmed Emin Efendi	Sıbyan Mektebi'nde Mukaddemat-ı Ulum-u Diniyye (Başlangıç Dini İlimleri) ve Midilli Rüştüye Mektebinde Arapça, Farsça ve Hesap ilimleri okumuştur. Türkçe okur-yazardır.
--------------------	--

(Tablo 2 Dipnotları: BOA., DH. SAİD. MEM., 34:6; 32:18b; BOA., DH. SAİD.,27:10; 137:73; 158:271; 32:287; 64:469; 67:467; 71:123; 144:133).

Sicil-i Ahval Defterlerine göre incelediğimiz Hadimli memurlar, genelde taşra teşkilatı içerisinde bir eğitimden geçirilmekle birlikte hangi birime atanmışsa ya doğrudan göreve başlayıp maaş almaktadır ya da ilgili yerlerde ilk önce mülazemetle (stajyer) alınarak yetiştirildikleri görülmektedir. Hadimli memurların çalışmış oldukları yerler ve görevlerini şu şekilde belirtmek mümkündür.

Hadim Kazası Nüfus Kalemı, Hadim Kazası Kitabeti, Hadim kazası Deavi Kitabeti, Bedayet Mahkemesi, Hadim kazası Sandık Eminliği, Ilgın kazası Sandık Eminliği, Konya vilayeti Sandık Eminliği, Hazine-i Celile-i Maliye Duyun-u Umumiye Muhasebesi Duyun-u Muntazam ve Varıdat-ı Mahsusa Kalemı, Hadim kazası Meclisi İdaresi Azası, Hadim Kazası Ravi' Meclisi Azası, Konya Vilayeti Müddei Umumi Kalemı, Galata Mahkeme-i Şer'ıye Kitabeti, Üsküdar Mahkeme-i Şer'ıye Kitabeti, Edirne Müderrisliği Ruyi Hümayun, Üsküdar Mahkeme Hocalığı, Asir Sancağı Meclisi Temyiz Başkitabeti, Üsküdar Mahkemesi Başkitabeti Muavinliği, Maliye Nezareti Beytülmal Kassamlığı, Ahtebolu Kazası Niyabeti, Dersaadet Paşa Hanesi, Beşiktaş Posta Şubesi, Telgraf ve Posta Nezareti... gibi kurumlarda görev almışlardır. Buna ek olarak Hadimli Memurların bazılarının sadece Hadim kazasında görevde bulunmalarına karşı bazı memurlarında Hadim kazası dışında görev aldıkları görülmektedir. Örneğin; Konya vilayeti, Ilgın, Galata, Üsküdar, Ahtebolu, Dersaadet, Beşiktaş... gibi yerlerde memuriyetlerde bulunmuşlardır.

Memur olarak işe başlamada belirli bir yaş kriteri bulunmamaktadır. Said Efendi 26 yaşında, Mehmet Said Efendi 35 yaşında, Osman Efendi 23 yaşında, Mustafa Remzi Efendi 35 yaşında, Hasan Hüsnü Efendi 16 yaşında, Mehmet Efendi 27 yaşında, Mustafa Kâmil Efendi 26 yaşında, Mustafa Remzi Efendi 32 yaşında, Mehmet Rıfat Efendi 16 yaşında, Mehmet Emin Efendi 33 yaşında göreve başlamışlardır. Bu bilgiler doğrultusunda en erken göreve başlayan Hadimli memurlar 16 yaşında başlamış olan Hasan Hüsnü Efendi ve Mehmet Rıfat

Efendi'dir. En geç göreve başlayan memur ise 35 yaşında başlamış olan Mustafa Remzi Efendi'dir.

Hadimli memurların hizmetleri karşılığı almış oldukları maaş miktarları da çeşitlilik göstermektedir. Genellikle ilk defa göreve başladıklarında daha düşük maaş alırlarken zamanla maaşlarının yavaş yavaş yükseldiği görülmektedir. Mehmet Said Efendi 1290 (1873) 190 kuruştan, 1297 (1880) 400 kuruş'a; Osman Efendi 1281 (1865) 50 kuruştan, 1313 (1896) 250 kuruş'a; Hasan Hüsnü Efendi 1323 (1905) 120 kuruştan, 1327 (1909) 400 kuruş'a; Mehmet Rıfat Efendi 1319 (1901) 300 kuruştan, 1321 (1903) 350 kuruş'a; Mehmed Efendi 1290 (1873) 145 kuruştan, 1300 (1883) 250 kuruş'a yükselmiştir. Diğer memurların maaşları hakkında yeterli bilgi olmamasından dolayı maaşlarında herhangi bir yükselme olup olmadığı tespit edilememiştir. Hadimli Memurlar arasında en yüksek maaşı alan memur ise 20 Cemaziyelahir 1294 (2 Temmuz 1877)'de 1300 kuruş maaş ile Yemen vilayeti Asir Sancağı Meclisi Temyiz Başkitabetine tayin olan Mehmet Rıfat Efendi'dir⁷.

Hadim memurlar arasında Türkçe okur yazar 8 kişi; Said Efendi, Osman Efendi, Mehmet Said Efendi, Mustafa Remzi Efendi, Hasan Hüsnü Efendi, Mustafa Kamil Efendi, Mustafa Remzi Efendi, Mehmet Emin Efendi, Arapça tekellüm eden 2 kişi; Said Efendi, Osman Efendi, Farsça'ya aşına olan 3 kişi; Said Efendi, Osman Efendi, Mehmet Efendi, Arabi ve Farsi'ye aşına olan 1 kişi; Mehmet Said Efendi, Arapça ve Türkçe tekellüm ve kitabet eden 1 kişi; Mehmet Remzi Efendi, Arapça ve Türkçe kitabet eden 1 kişi; Mehmet Efendi'dir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda, Osmanlı devlet adamları, gelişen ve büyüyen topraklar ve kurumlar karşısında, geleneksel Klasik dönem kurumları ile devletin ayakta kalabilmesinin zor olduğunu anladılar. Başta idari ve askeri olmak üzere, devletin bütün kurumlarını, yeniden yapılandırmaya başladılar. Elbette devleti yeniden yapılandırma konusunda yapılanlar yanında ele alınabilecek en iyi örnek Sicill-i Âhval Komisyonu'nun oluşturulması olmuştur. Bu Komisyon tarafından meydana getirilen Sicill-i Âhval Defterleri, 19. Yüzyılda memurların tercüme-i hallerinin kayıt altına alınmasıyla oluşturulmuştur. Defterde kaydı bulunan kamu personelinin doğum tarihleri, baba adları, hem kendilerinin hem de babalarının kullandıkları lakaplar, öğrenim

⁷ BOA.,DH.SAİD.,71/123.

gördükleri okullar, diploma ve okuryazarlık durumları, bildikleri diller, işe başlama yaşları, aldıkları maaş, tayin, terfi... gibi hususlar kayıt edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin yakın dönem en önemli kaynaklarından birini teşkil eden bu Sicil-i Ahval Defterleri'nin incelemesi sonucu Hadimli 10 memur tespit edilmiştir. İncelenen kayıtlar neticesinde Hadimli memurlar dönemin şartları gereği çoğu Sıbyan Mektebinde başladıkları eğitimlerine İbtidai ve Rüştüye Mekteplerinde devam etmişlerdir. Bu memurlar konuştukları dil açısından incelendiğinde ise çoğu Osmanlı Devleti tebaası olduğu için Türkçe okuryazardır. İkinci ve üçüncü dil olarak Arapça ve Farsça tercih edilmiş ise de bazıları bu dilleri sadece konuşur-yazar durumdadır, bazıları ise tam bilmedikleri için bu dile aşınayım şeklinde kendilerini ifade etmektedirler. Hadimli memurlardan Batı dillerini bilen bir memura defterlerde rastlanmamıştır.

Hadimli memurların görev yaptığı yerler sadece Hadim kazası ile sınırlı kalmamıştır. Farklı bölgelerde de görev alan memurlar bulunmaktadır. Bu memurlar terfi, istifa, azledilme, gitmiş olduğu bölgenin havasına uyum sağlayamama gibi nedenlerden dolayı yerlerinin sıklıkla değiştiği incelediğimiz belgelerden anlaşılmaktadır.

Görüldüğü üzere tüm bu araştırmamızın yapılmasına kaynaklık eden Sicil-i Âhval Defter kayıtları gerek verdiği biyografik bilgiler sayesinde gerek metodolojik ve teknik bilgiler sayesinde o dönemde bürokratik yapının oluşmasına katkıda bulunurken, bugün de merkezi ve taşra bürokrasisinin geçtiği aşamaları anlamamızı sağlayan en önemli kaynaklardan biridir.

KAYNAKÇA**Arşiv Kaynakları**

- BOA., DH. SAİD., MEM., 34:6, 4 Nisan 1314.
 BOA., DH. SAİD., MEM., 36:6, 4 Nisan 1314.
 BOA., DH. SAİD., 34:6,21 Muharrem 1314.
 BOA., DH. SAİD.,27:10, 1 Muharrem 1307.
 BOA., DH. SAİD. MEM., 32:18, 12 Nisan 1312.
 BOA, DH. SAİD. MEM., 32:18, 24 Teşrinisani 1312.
 BOA., DH. SAİD., 137:73, 26 Rebiülahir 1324.
 BOA., DH. SAİD., 158:271, 13 Safer 1327.
 BOA., DH. SAİD., 32:287, 1 Cemazeyilahir 1308.
 BOA., DH. SAİD., 64:469, 7 Safer 1314.
 BOA., DH. SAİD., 67:467, 23 Safer 1314.
 BOA., DH. SAİD., 71:123, 15 Rebiülevvel 1314.
 BOA., DH. SAİD., 144:133, 20 Rebiülevvel 1324.

Diğer Kaynaklar

- AKANDERE, Osman (1998), "Konya Vilayeti Salnamelerine Göre 1864-1904 Yılları Arasında Konya Sancağının İdari Yapısı", *Yeni İpek Yolu Özel Sayı:1*, Konya: Konya Ticaret Odası.
- ÇETİN, Atilla (2005), "Sicill-i Ahvâl Defterleri ve Dosyaları Hakkında Bir Araştırma", *Vakıflar Dergisi*, S.29, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- DEVELİOĞLU, Ferit (2017), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- GÜNDÜZ, Ahmet (2011), "Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Kayserili Müslim ve Gayrimüslim Memurların Aldıkları Madalya, Rütbe ve Nişanlar (M. 1879-1909)", *History Studies*, S.3, Samsun.
- KALFAZADE, Selda (1994), "Dolmabahçe Camii", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.9, İstanbul:Diyanet Vakfı Yayınları.
- ÖZKAN, Selim Hilmi (2014), *Osmanlı Bürokrasisinde Alâiyeli Memurlar (1879-1909)*, Alanya: Alanya Ticaret Odası Yayınları.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- SAK, İzzet (1997), "Osmanlı Döneminden Günümüze Hadim", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.4, Konya:S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- SARIYILDIZ, Gülden (2004), *Sicill-i Ahoâl Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*, İstanbul: DER Yayınları.
- SARIYILDIZ, Gülden (2004), "Sicil-i Ahvâl Defterleri", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.37, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Türk Tarih Kurumu, Tarih Çevirme Kılavuzu, <http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/> (Erişim Tarihi: 20.10.2019).

TURAN, Osman (1984), *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul: Nakışlar Yayınevi.

1246 (1830-31) VE 1260 (1844-45) TARİHLİ NÜFUS DEFTERLERİNE
GÖRE HÂDİM KAZASI

THE HADİM DISTRICT ACCORDING TO THE POPULATION
REGISTERS OF 1246 (1830-31) AND 1260 (1844-45)

İzzet SAK*

ÖZET

Hâdim, Konya iline bağlı Orta Torosların merkezinde bir vadi içerisinde kurulmuş küçük bir ilçedir. İlçe merkezi Konya'ya 125 km. mesafede olup, denizden yüksekliği 1500-1700 metredir.

Osmanlı döneminde, Hâdim ve Taşkent bölgesi, önceleri Aladağ Kazası olarak anılırken 19. yüzyılda, Hâdim Kazası olarak isimlendirilmeye başlamıştır. 1810 senesinde Hâdim ile Pirlevganda aynı kaza gibi gösterilmekte ve kayıtlarda "Pirlevganda-i Hâdim" olarak geçmektedir. Daha sonraki tarihlerde ise (1843) "Konya Sancağı'na tâbi' Pirlevganda nâm-ı diğ̈er (diğ̈er adı) Hâdim" şeklinde ifade edilmektedir.

Osmanlı Devleti'nde ilk genel nüfus sayımı, II. Mahmud döneminde, 1246 (1830-31) tarihinde yapılmıştır. Bu nüfus sayımı, ülke genelinde bulunduğu gibi, Konya ile kazalarında da gerçekleştirilmiştir. Bu tarihten sonra ülke içerisinde nüfus sayımları çeşitli tarihlerde tekrarlanmıştır.

Bu çalışmada, 1246 (1830-31) ve 1260 (1844-45) tarihli nüfus defterlerine göre Hâdim Kazası'nın nüfus yapısı ve özellikleri ele alınacaktır. Bu tarihlerde Hâdim Kazası 21 köy ve bu köylere ait mahallelerden oluşmaktadır. 1246 tarihli nüfus defteri içerik açısından -belki de ilk olmasından dolayı- daha özet iken; 1260 tarihli defter, mahalleleri de ayrıntılı olarak veren, daha tafsilatlı bir defterdir. Bu sayımlarda sadece erkekler sayılmış, kadınlar ise sayılmamıştır. Nüfus defterine

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Konya / Türkiye. isak@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8784-5708

yazılan kimselerin isimleri, eşkâlleri, yaşları ve varsa özel açıklamalar kaydedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hâdim, Taşkent, Pirlevganda, Nüfus Defterleri

ABSTRACT

Hâdim is a small town established in a valley in the center of the Central Taurus Mountains of Konya. The district center of Hâdim is 125 kilometers away from Konya, its height from the sea is 1500-1700 meters.

In the Ottoman period, Hâdim and Taşkent region were first called as Aladağ District, and in the 19th century they were called Hâdim Districts. In 1810, Hâdim and Pirlevganda are portrayed as the same district and recorded as “*Pirlevganda-i Hâdim*”. In later dates (1843), it is expressed as “*Konya Sancağı’na tâbi’ Pirlevganda nâm-ı diğ̈er (diğ̈er adı) Hâdim*” (*Pirlevganda, also known as Hâdim, which is subject to the Sanjak of Konya*).

The first general census of the Ottoman Empire was carried out at 1246 (1830-31), at the time of Mahmud the Second. This census was carried out at Konya and its districts as throughout the country. After this date, the censuses within the country were repeated on various dates.

In this study, the population structure and characteristics of Hâdim Accident will be discussed according to the population registers dated 1246 (1830-31) and 1260 (1844-45). At this time, Hâdim accident consisted of 21 villages and neighborhoods of these villages. While the population registry of 1246 is more abstract in terms of content, perhaps because it is the first; The population register of 1260 is a more detailed register giving the neighborhoods in detail. In these censuses, only men were counted and women were not. The names of the persons who were written in the population register, their equivalents, their ages and, if any, specific explanations were recorded.

Keywords: Hâdim, Taşkent, Pirlevganda, Population Registers

GİRİŞ

Hâdim, Konya iline bağlı Orta Torosların merkezinde bir vadi içerisinde kurulmuş küçük bir ilçedir. Doğusunda Karaman, güneyinde Taşkent, kuzey ve batısında Bozkır, güney-batısında Alanya toprakları bulunmaktadır. İlçe merkezi Konya’ya 125 km. mesafede olup, denizden yüksekliği 1500-1700 metredir.

Konya ve çevresi 1071 Malazgirt zaferinden sonra Anadolu Selçukluları tarafından ele geçirilmiş ve ikiyüz yıl kadar Anadolu Selçuklularının elinde kalan Hâdim'in de içinde bulunduğu bölge, daha sonra Karamanoğulları Beyliği'nin eline geçmiştir. İkiyüz yıl kadar da bu beyliğin hükmü altında kalan Hâdim ve çevresi, Karamanoğulları Beyliği'nin 1473 Otlukbeli Savaşı'ndan sonra Osmanlı ülkesine katılması ile, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmiştir.

Osmanlı döneminde, Hâdim ve Taşkent bölgesi ile ilgili eldeki ilk kayıtlar, II. Bâyezid zamanına ait, 1501 yılında yapılan tapu tahrir kayıtlarıdır. Bundan başka 1518, 1530 ve 1540 tarihlerine ait kayıtlar bulunmaktadır. Bu kayıtlara göre Hâdim, Konya Sancağı'na bağlı Aladağ Kazası'nın bir köyüdür. Aladağ Kazası ise 34 köyden meydana gelen ve merkezi Pirlevganda köyü (Taşkent) olan bir kazadır¹.

Hâdim 1672, 1718 ve 1738 tarihli sicil kayıtlarında hâlâ Aladağ Kazası'nın bir köyü olarak görünmektedir. Ancak 1653 tarihli sicil kaydında ve Kâtib Çelebi'nin 1645-1655 yıllarında yazdığı "*Cihannümâ*" adlı eserde (1145: 616-617) Aladağ ve Pirlevganda Kazaları ayrı ayrı kazalar olarak gösterilmekte ve bu kazalar hakkında şu bilgiler verilmektedir: "*Aladağ Konya'dan garb-i cenuba düşer. Aladağ içinde bir nâhiye ve kazâdır. Gayet latîf engürü (üzüm) olur, kızıl topraklı dere ve depe bağları çoktur*". "*Pirlevganda Silifke ile Aladağ arasında bir kaç pare karye ve kazâdır. Dağistan ve meyvedâr yerlerdir, elması meşhûrdur*".

Bölge önceleri Aladağ Kazası olarak anılırken 19. yüzyılda, Hâdim Kazası olarak isimlendirilmeye başlamıştır. 1810 senesinde Hâdim ile Pirlevganda aynı kaza gibi gösterilmekte ve kayıtlarda "*Pirlevganda-i Hâdim*" olarak geçmektedir. Daha sonraki tarihlerde ise (1843) "*Konya Sancağı'na tâbi' Pirlevganda nâm-ı diğêr (diğêr adı) Hâdim*" şeklinde ifade edilmiştir. Hatta bu tarihten bir yıl sonraki bir kayıta Hâdim müstakil olarak kaza gösterilmekte ve "*Konya Sancağı'na tâbi' Hâdim Kazası*" olarak geçmektedir. Bütün bu kayıtlar daha önce Aladağ Kazası'nın, sonra da Pirlevganda ile birlikte ayrı bir kaza yapılan Hâdim köyünün zamanla gelişerek bir kaza merkezi durumuna geldiğini göstermektedir. Bu gelişme sürecinin büyük âlim Ebû Sa'îd Muhammed el-Hâdimî ile başladığı anlaşılmaktadır. Ebu Sa'îd Muhammed Hâdimî'nin ailesi rivayetlere göre, 1690'larda Hâdim'e gelerek yerleşmiş ve Hâdimî burada doğmuştur. İşte bu tarihten sonra Hâdim büyümeye ve gelişmeye başlamış, ünü bütün Osmanlı ülkesine yayılmıştır.

Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti'nde ilk genel nüfus sayımı 1240 (1830-31) tarihinde II. Mahmud zamanında yapılmıştır. Osmanlı devleti bu sayımla; müslim

¹ Geniş bilgi için bkz. (Aköz 1996: 67-84).

ve gayr-ı müslim nüfusu ortaya çıkartmayı, böylece II. Mahmud döneminde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılıp yerine yeni bir ordunun kurulması için ülke dâhilindeki aktif gücün, yani askere alabileceği Müslüman erkek nüfusun, diğer taraftan da ülke sınırları genişlediği için cizye alabileceği gayr-ı müslim nüfusun tespitinin yapılması gayesini gütmüştür.

Nüfus sayımları, bölgelerin idarî yapısını gösterdikleri gibi etnik yapısının ortaya çıkmasında da önemli katkılar sağladılar. Ayrıca yer adları bölgenin etnik kimliğinin önemli göstergelerinden biridir. Kişiler baba isimleri ile birlikte yazıldığından bu kişilerin Müslüman, Ermeni veya Rum olduğunu bilmek mümkün olmaktadır. Ancak birçok İslamî kökenli isim Müslümanlar tarafından ortaklaşa kullanıldığından Müslümanlar içerisinde Türk, Kürt, Arap, Laz ve Çerkes ayırımının tam olarak yapılabilmesi mümkün olmamaktadır.

1830 nüfus sayımı, ülke genelinde olduğu gibi, Konya ile kazalarında da gerçekleştirilmiştir. Bu tarihten sonra ülke içerisinde nüfus sayımları çeşitli tarihlerde tekrarlanmıştır. Bu çalışmada, 1246 (1830-31) ve 1260 (1844-45) tarihli iki adet nüfus defterine göre Hâdim Kazası'nın nüfus yapısı ve özellikleri ele alınarak incelenecektir. İlk önce çalışmada başvurulmuş defterlerin tanıtımı ve içerikleri hakkında kısaca bilgi verilecektir.

BİRİNCİ DEFTER

3463 NUMARALI HÂDİM NÜFUS DEFTERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 3463 numarada kayıtlı bu defter, 1246 tarihinde düzenlenmiş ve 144 varaktan oluşmaktadır. Defterin baştan ilk 37 varağı Kaza-i Pirlevganda'ya (Taşkent) ait olup ilk iki sayfası fihristtir. Defterde:

- 1- Fihrist-i Kaza-i Pirlevganda;
- 2- Kaza-i Karabınar der-Livâ-yı Konya;
- 3- Kaza-i Ereğli der-Livâ-i Konya;

Kazalarının köylerine ait nüfus kayıtları yer almaktadır.

Fihristin sonunda "*işbu fihristin câmi' olduğu sagîr on iki yaş ve mâ-dînu ve kebîr on iki yaşın mâ-fevki i'tibâr olunarak*" diyerek sagîr ve kebîrlerin tarifi yapılmıştır. Buna göre 12 yaş ile bunun altındaki yaşlar sagîr, 12 yaşın üzerinde olanlar ise kebîr olarak kabul edilmişlerdir.

Fihriste göre Pirlevganda Kazası'nın 18 köyü olup hâne yekûnu 1826'dır. Asâkir sayısı 165, 'alîl (hastalıklı) 52, kebîr 2352 ve sagir sayısı da 2228 olarak verilmiştir.

Bu defter içerik açısından -belki de ilk olmasından dolayı- daha özet iken; biraz sonra verilecek olan 1260 tarihli defter ise mahalleleri de ayrıntılı olarak veren daha tafsilâtlı bir defterdir. Bu sayımlarda sadece erkekler sayılmış, kadınlar ise sayılmamıştır.

Defterin 1B sayfasında “*Der-Liva-i Konya Kaza-i Pirlevganda*” başlığı altında “*der-Kaza-i mezbûr der-nefs-i Karye-i Hâdim-i Şerîf*” diyerek Hâdim köyünün nüfusunun yazımına geçilmiştir. Burada dikkati çeken bir husus var ki, o da Hâdim Karyesi için kullanılan “*Şerîf*” sıfatıdır. *Şam-ı Şerîf* veya *Kudüs-i Şerîf* gibi önemli ve büyük beldeler için kullanılan bu sıfatın Hâdim için de kullanılması, Osmanlı döneminde Hâdim’e verilen önemin ve kutsiyetin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Defterde hâne numarası verilmeden şahıslar yazılmaya başlanmış ve aynı hânedeki olanlar hepsi bir sütunda arka arkaya verilmiştir. Bu sebeple hâneleri bir birinden kolaylıkla ayırmak mümkün olmaktadır. Hâne başlığı altında önce hâne reisinin sonra da sırasıyla oğullarının adı, mesleği, eşkâli, yaşı ve varsa başka özellikleri kaydedilmiştir.

Bu sayfanın başında bulunan ilk dokuz hânenin Hâdimî soyundan gelenlerden, beş hânenin ise Hâdim Câmî’inde görev yapan veya hâlâ yapmakta olanlarla Hâdim’de ilim tahsil eden kimselerden oluştuğu görülmektedir. Buna göre Hâdim köyünde ilk hânenin ilk kişisi “*müderrişin-i kirâmdan ders-i ‘âmm ve hâlâ Hâdim-i Şerîf müftüsü kır sakallı fazîletlü Hâdimî-zâde es-Seyyid Ahmed Efendi Hoca veled-i es-Seyyid Abdullah Efendi*”dir² ki, bu sırada yaşı 53’dür. Hemen arkasından yedi yaşındaki “*oğlu sabî es-Seyyid Mehmed Râsih Efendi*” ve 27 yaşındaki azâdlı kölesi Molla Mercân yer almaktadır.

1B sayfasının ikinci hânesinde ise “*Hâdimî-zâde 41 yaşındaki siyah sakallı ders-i ‘âmm fazîletlü Mehmed Efendi veled-i es-Seyyid el-Hâc Nu’mân Efendi; oğlu 7 yaşındaki sabî es-Seyyid Nu’mân Efendi ve 5 yaşındaki sabî es-Seyyid Abdullah Efendi*” bulunmaktadır.

Üçüncü hânedeki de “*Hâdimî-zâde siyah sakallı fazîletlü ders-i ‘âmm Mehmed Sa’id Efendi veled-i el-Hâc Mustafâ Efendi sinni 37 ve oğlu sabî Mustafâ Efendi sinni 9*” yazılıdır.

² Hâdim’de bulunan görevler, genellikle Hâdimî’nin oğulları ve yakınları tarafından ifa edilmiştir. Hâdimî’nin oğulları onun medresesinde ders verdikleri gibi, buranın müftülük ve muhtarlık görevlerini de üstlenmişlerdir. 1810 senesinde hem muhtar hem de müftü Hâdimî’nin oğlu Numan Efendi idi (KŞS 69 / 22-3). Numan Efendi’nin 1824 tarihinde ölümü üzerine (KŞS 74 / 224-1) yerine müftü olarak es-Seyyid Abdülehad adında biri tayin edilmişse de, bunun liyakatsizliği sebebiyle, 1824 tarihinde müftülük görevinden alınarak, yerine Hâdimî-zâde el-Hac Ahmet Efendi’nin göreve getirilmiştir (KŞS 71 / 10-3). Ahmed Efendi’nin, 1830-1831 tarihlerinde hâlâ müftülük görevini sürdürdüğü görülmektedir (KŞS 74 / 50-1).

İkinci sıra birinci hânedede “Hâdimî-zâde siyah sakallı es-Seyyid Mehmed Sa’îd Efendi veled-i es-Seyyid el-Hâc Mehmed Emîn Efendi sinni 45 ve oğulları müderrisînden siyah sakallı es-Seyyid Emîn Efendi sinni 25; müderrisînden siyah sakallı es-Seyyid Ahmed Efendi sinni 21; sabî es-Seyyid Nu’mân Efendi sinni 7; sabî es-Seyyid Mehmed Na’îm Efendi sinni 3” yer almaktadır.

İkinci sıra ikinci hâne ise “Hâdimî-zâde emred es-Seyyid Mehmed Emîn Efendi veled-i el-Hâc Abdullah Efendi sinni 13” kaydedilmiştir.

Bu bölümde dikkat çeken isimlerden biri de üçüncü hânedede kayıtlı olan 25 yaşındaki Hâdimî Âkıl Efendi-zâde siyah sakallı Mehmed Efendi veled-i Mustafâ Efendi³ ve Burusada ilim tahsil eden karındaşı Ahmed Efendi’dir.

Üçüncü sıra birinci hânedede “Hâdimî müteveffâ Yeğen Efendi-zâde sabî Mehmed Efendi veled-i Mehmed Efendi sinni 7”; ikinci hânedede Hâdimî-zâdelerden “Hâdim Câmî’i Şerîfî’nin hatîbi emred Mehmed Arif Efendi veled-i Abdurrahman Efendi sinni 14, karındaşı sabî Mustafâ Efendi sinni 9”; üçüncü hâne ise “Hâdim Câmî’-i Şerîfî’nin imâmı Alaiyevî kır sakallı Memiş Efendi veled-i Hasan sinni 57 ile oğulları talebe-i ulûmdan emred Molla Mehmed sinni 12, sabî Molla Hasan sinni 9, sabî Emîn sinni 7, sabî Ahmed sinni 5 ve sabî Hüseyin sinni 3” kaydedilmişlerdir.

Dördüncü sıra birinci hânedede “Emin Ağa-zâde siyah bıyıklı Molla İbrahim mü’ezzin-i Camî’-i Hâdim-i Şerîf sinni 34 ve oğlu sabî Mehmed sinni 3”; ikinci hânedede “Müsevoid-i müftü-i Hâdim-i Şerîf Ereğlîli es-Seyyid Mustafâ Efendi veled-i el-Hâc Mehmed Efendi sinni 47 ve oğulları talebe-i ulumdan sabî Abdullah Efendi sinni 11 ve sabî Molla Mehmed sinni 5”; üçüncü hânedede “Rençber es-Seyyid Abdullah veled-i İbrahim Ağa⁴ sinni 57, oğulları talebe-i ulumdan emred Molla Ahmed sinni 15 ve sabî Molla Emîn sinni 7” yer almaktadır.

Sayfanın beşinci sıra birinci hânesinde talebe-i ulûmdan olduğu ifade edilen 45 yaşındaki siyah sakallı Hâfız Mustafâ veled-i el-Hâc Ahmed ve 1 yaşındaki oğlu sabî Mehmed bulunmaktadır. Bu kişinin yaşı dikkati çekmektedir ki, 45 yaşında olduğu halde ilim tahsil ettiği belirtilen Hâfız Mustafa’nın, “öğrenmenin yaşı yoktur” sözüne, Osmanlı döneminde güzel bir örnek olarak gösterilebilir.

³ Mehmed Efendi’nin, daha sonra, 1841 senesinde Hâdim Kazâsı müdürü olarak görev yaptığı görülmektedir. Bunun Hâdimî’nin kardeşi Ebu Naim Ahmed Efendi’nin torunu olduğu anlaşılıyor. Fakat bunun Hâdim halkına yaptığı eziyet, zulüm ve zimmetine para geçirmesi sebebiyle, Hâdim halkının Konya valisine şikayetleri üzerine, 1843 senesinde görevden alındığı ortaya çıkmaktadır (KŞS 77 / 51).

⁴ Bu kişi rençber olduğu halde çocuk okutmak için dışarıdan gelmiş olmalı ki, mahalleye kaydedilmemiş, diğer önemli kişiler ile birlikte buraya kaydedilmiştir.

Beşinci sıra ikinci hânedede ise sulahâdan amelmânde ve sâbikan mü'ezzin-i Câmî'-i Hâdim olan ak sakallı el-Hâc Mustafâ veled-i Alî yazılmıştır. el-Hâc Mustafâ'nın 125 yaşında olduğu yazılmış olsa da, çok ihtiyar olduğu için yaşı bilinmediğinden böyle bir rakam yazılmış olmalıdır. Çünkü nüfus defterlerinde verilen yaşların doğruluğu hakkında ihtiyatlı olunması gerektiği düşünülmektedir.

Bundan sonra “*Der-nefs-i Karye-i Hâdim der-Mahalle-i Taşbînâr*” başlığı altında merkez nüfusu verilmeye başlanmıştır.

Devâmında Mahalle-i Armağan (Armağanlar Mahallesi), Mahalle-i Hocalar (Hocalar Mahallesi) ve Karye-i Aşağıhâdim (Aşağıhâdim Köyü) kaydedilmiştir.

Bundan sonra sırasıyla:

Karye-i Aşağımernek; Karye-i Yukarımernek; Karye-i Kongul; Karye-i nefsi Pirlevganda (Pirloganda); Karye-i Cum'a; Karye-i Kalnağıl; Karye-i Sarnıç; Karye-i Karacalar nâm-ı diğer Keçimen (Kecimen); Karye-i Afşar; Karye-i Bolay; Karye-i Çepni (Çetmi); Karye-i Alata⁵, Mahalle-i Veliler, Mahalle-i Bedeller, Mahalle-i Orta, Mahalle-i Sazak⁶; Karye-i Oduncu; Karye-i Ilıcabınar⁷, Mahalle-i Ilıca, Mahalle-i Leftosun (Löftösün), Mahalle-i Büyük; Karye-i Kaplanlı nâm-ı diğer Avdırlar (Avdullar); Karye-i Eğiste⁸, Mahalle-i Orta, Mahalle-i Sağırılar, Mahalle-i Ağsaklı, Mahalle-i Abdurrahman, Mahalle-i Hacnebi, Mahalle-i Aşağı, Mahalle-i Mehmedede'nin ahâlisi yazılmıştır.

İKİNCİ DEFTER

3468 NUMARALI HÂDİM NÜFUS DEFTERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 3468 numarada kayıtlı bu defter, 1260 (1844-45) tarihinde düzenlenmiş olup toplam 276 sayfadan oluşmaktadır. Defter bir önceki deftere göre biraz daha farklı bir şekilde düzenlenmiştir.

Defterin ilk sayfası “*Kaza-i Pirlevganda nâm-ı Diğer Hâdim*” şeklinde başlamaktadır. 211. sayfadan itibaren ise “*Kaza-i Hâdim*” başlığı altında, sanki ayrı bir kaza imiş gibi, Hâdim ve mahalleleri kaydedilmiştir. Buna göre kaza merkezinin Pirlevganda köyü olduğu görünmektedir. Bu deftere göre kazanın 20 köyü vardır. Kazada toplam 2269 hânedede 6120 kişi bulunmaktadır. 1830 tarihli defterin aksine, bu defterde kayıtlar, hem hânelere hem de şahıslara numaralar verilmek suretiyle yapılmıştır. Bu defterde de, ilk önce hâne reisinin mesleği, eşkâli, adı, yaşı ve varsa başka özellikleri kaydedilmiştir.

⁵ Karye-i mezbûre cesimce olduğu hasebiyle ahâlisi mahallât itibarıyla tahrîr olunmuştur.

⁶ Bu köy Alata'nın Mahallesi olarak kaydedilmiş.

⁷ Karye-i mezbûre dahi cesametlice olmak hasebiyle ahâlisi mahalle itibarıyla tahrir olundu.

⁸ Karye-i mezbûre dahi cesametlice olduğundan ahâlisi mahalle itibarıyla tahrir olundular.

Pirlevganda merkezi mahalleleri ile ayrıntılı bir şekilde yer aldığı gibi, bazı büyük köyler de mahallelere ayrılarak yazılmıştır.

Buna göre Pirlevganda'nın mahalleleri Mahalle-i Şeyhler, Mahalle-i Sarılar, Mahalle-i Köşeler, Mahalle-i Kuzan, Mahalle-i Cum'a, Mahalle-i Hacıyahya, Mahalle-i Hacışah, Mahalle-i Bekdaşlı ve Mahalle-i Hıra'dır.

Diğer köyler ise Karye-i Kongul; Karye-i Kalınağlı; Karye-i Alata, Mahalle-i Veliler, Mahalle-i Orta, Mahalle-i Bedeller; Karye-i Bolay; Karye-i Çetmi; Karye-i Eğiste tâbi-i Kaza-i Pirlevganda, Mahalle-i Aşağı, Mahalle-i Hacınebi, Mahalle-i Sağırlar, Mahalle-i Ağsaklı, Mahalle-i Abdurrahman, Mahalle-i Sarıveli; Karye-i Kecimen nâm-ı diğer Şemi; Karye-i Oduncu; Karye-i Afşar; Karye-i Büyük Ilıcabınar; Küçük Ilıcabınar nâm-ı diğer Laftosun; Karye-i Sazak; Karye-i Yukarı Mernek-i Ulvî, Karye-i Mernek nâm-ı diğer Fakihler Mahallesi, Mernek nâm-ı diğer Hatıblar Mahallesi, Karye-i Mernek Memişler Mahallesi, Karye-i Mernek nâm-ı diğer Aşağı Mahalle'dir.

Bu defterin 211. sayfadan itibaren ise Kaza-i Hâdim sanki ayrı bir kaza imiş gibi kaydedilmiştir. Köyler ise Karye-i Hocalar nâm-ı diğer Hâdim, Karye-i Hâdim Mahalle-i Taşbınâr şeklinde yazılmıştır.

Hâdim Kazası'nın merkezi durumunda olan Taşbınâr Mahallesi'nde kaydedilen birinci hânedeki şahıs silinmiştir. Ancak niçin silindiği hakkında herhangi bir kayıt düşülmemiştir. Bundan sonra ise -biraz önceki defterde olduğu gibi- ilk önce yine Hâdim'in soyundan gelenler yer almıştır.

İkinci hânenin 2. numarasında 50 yaşında ders-i 'âmm orta boylu kır sakallı Mehmed Efendi bin Hâcı Nu'mân Efendi ve arkasından da oğulları 3. sırada 20 yaşında orta boylu kara sakallı Nu'mân Efendi; 4. sırada 18 yaşında orta boylu Abdullah Efendi; 5. sırada 11 yaşında şâb emred Mustafa Efendi; 6. sırada 8 yaşında Abdurrahman Efendi ve 7. sırada da 4 yaşındaki Said yazılmıştır.

Yine 3., 4. ve 6. hânelerde Hâdimî soyundan ders-i 'âmm'ların kaydedildiği görülmektedir.

5. hâne 13. numarada ise Hâdim Kazâsı müdürü vekili 28 yaşındaki orta boylu kara sakallı Küçük Emin Efendi bin Hacı Abdullah Efendi kayıtlıdır.

7. hâne 15. sırada ise dikkat çekici bir isim yer almıştır. Bu kişi, yukarıda ifade edildiği gibi, daha önce Kazâ müdürü olan ve halka yaptığı zulüm ve yolsuzluklar sebebi ile görevden alındığını bildiğimiz orta boylu kara sakallı Mehmed Çelebi bin Mustafa Efendi'dir. Mehmed Çelebi bu sırada 35 yaşında ve "iki mâh akdem Asitâne'ye gitmiş" diye yazılmıştır. 1830 tarihli defterde 25 yaşında olduğu ifade edilen Mehmed Çelebi'nin, aradan geçen 14 seneye rağmen, burada 35 yaşında

gösterilmesi, nüfus defterlerindeki yaş kayıtlarının pek de güvenilir olmadığını ortaya koymaktadır. Mehmed Çelebi'nin İstanbul'a niçin gittiği kaydedilmemiş olsa da, görevden alındıktan kısa bir süre sonra gittiğine göre, göreve tekrar dönebilmek için İstanbul'da gerekli yerlerle görüşebilmek arzusu ile ya da Hâdim'den uzaklaşmak ve İstanbul'a yerleşmek için gitmiş olabileceği düşünülebilir.

Taşbınâr Mahallesi'nden sonra ise Karye-i Yukarı Hâdim nâm-ı diğer Armağanlar; Karye-i Kaplanlı; Karye-i Sarnıç ve Karye-i Aşağı Hâdim-i Süflâ köyleri kaydedilmiştir.

DEĞERLENDİRME

Burada Taşpınar Mahallesi üzerinde ayrıca durmak gerekmektedir. Bu mahalle Hâdim'in merkezi durumunda olduğu için nüfus özellikleri ve insanların meşgâleleri bakımından diğer köylerden biraz farklılık arz etmektedir. Her iki defterde de görüldüğü gibi, Hâdimî soyundan gelenler bu mahallede ikamet etmektedir. Merkezde bulunan medrese sayesinde dışarıdan ilim tahsili için gelenler olduğu gibi dışarıya ilim tahsili için gidenlere de sıkça rastlanılmaktadır. Mesela Hâdim merkezi ile köylerinden insanların ilim tahsili için gittikleri yerler arasında İstanbul, Bursa, Antalya, Aydın, Kayseri, Konya, Kütahya, Akhisar, Alaiye, Bozkır, Çal, Güzelhisar ve Kırkağaç gibi merkezler bulunmakta idi.

Ayrıca defterlerin pekçok yerinde köylerde ve kaza merkezinde "*kısmet arzusu ile*" kaza dışına gidenlerin olduğu sıkça görülen bir hususdur. Bu insanların genellikle Batı Anadolu bölgesine ve bilhassa da İzmir ve Aydın civarına kısmetlerini aramaya gittikleri, yani maişetlerini kazanmak için çalışmaya gittikleri yazılmıştır. Burada bir hususu belirtmek istiyorum. Bizim çocukluğumuzda Hâdim dışına çalışmaya gidenler için -her nereye giderse gitsin- "*Aydın'a gitti*" tabiri sıkça kullanılan bir ifade idi. Yani Hâdim'de Hıdırillez Beleni'ni (Hâdim'in çıkışı, gözden kaybolduğu yer) aşan herkes için -isterse Karadeniz tarafına gitsin- "*Aydın'a gitti*" denirdi. "*Aydın'a gitmek*" tabiri bizde, gurbete gitmek ile özdeşleşmiştir. Bu da bölge halkının, çalışma alanlarının çok kıt olmasından dolayı, ta o zamanlardan beri, maişetini kazanabilmek için evini barkını terkederek gurbete çalışmaya gittiğini göstermektedir.

Defterlerde dikkati çeken bir başka husus ise askerde olduğu veya orduya katıldığı ifade edilenlerdir. Bilhassa Pirlevganda ve Aşağıhâdim köylerinde Rumeli, Anadolu, Dersaadet veya Berriyetü'ş-şâm ordusunda olduğu kayıtlı olan pek çok kimse bulunmaktadır. Aşağıhâdim'de askere katılanların bu kadar çok olmasının sebebini ayrıca araştırmak gerekmektedir. Aşağıhâdim'de askere katılanlar arasında daha sonra 1897 Osmanlı-Yunan Savaşında şehit düşen

Abdulezel Paşa da bulunmaktadır. Onun ismine ilk önce 1830 tarihli defterin 6B sayfasının son sırasında rastlanılmıştır. Bu sıranın ortasında bulunan numarasız hânedede kaydedilen Abdulezel, babası ve üç ağabeyi ile birlikte buraya yazılmıştır. Babası “*E’immeden siyah sakallı Seyyid Ali Efendi veled-i Abdullah Efendi*” dir ki⁹, bu sırada yaşı 44’dür. Ali Efendi’nin oğulları 12 yaşındaki “*Bozkır’da tahsil-i ilm ider emred Molla Abdalbâkî; 9 yaşındaki Mehmed; 5 yaşındaki sabî Mustafa ve 3 yaşındaki sabî Abdulezel*” dir. Görüldüğü gibi bu sıralarda Abdulezel henüz üç yaşında bir çocuktur. Kayda göre babası imamlardandır ve “*Seyyid*” unvanını taşımaktadır. Oğullarından Molla Abdalbâkî ise Bozkır’da ilim tahsil etmektedir.

Abdulezel’in ismi, 1844 tarihli defterde ise, 260. sayfada kaydedilmiştir. Kayda göre babası 79. hânedede 233. numarada kayıtlı “*orta boylu kır sakallı çiftçi Ali Efendi bin Abdullah*” dır ki, bu sırada 60 yaşındadır¹⁰. Dört oğlundan 234. numarada kaydedilmiş olan büyük oğlu “*orta boylu müzellef sakallı Abdalbâkî*” 25 yaşında olup kaydın üzerine düşülen nota göre “*beş sene akdem li-ecli’t-tahsil Akhisar’a gitmiş*” tir¹¹. 235. numarada diğer oğlu “*orta boylu ter bıyıklı*” 20 yaşındaki Mehmed; 236. numarada 18 yaşındaki “*şab emred Mustafa*” bulunmaktadır. Numarasız kaydedilen diğer oğlu ise yine “*şab emred*” 16 yaşındaki Abdulezel’dir. Bunun üzerine düşülen kayıta ise “*asâkir-i nizâmiyeden Berriyetü’ş-şâm ordusunda*” olduğu ifade edilmektedir. Abdulezel’in de, bölge gençlerinin pek çoğunun yaptığı gibi, daha çocuk denebilecek bir yaşta orduya katıldığı ve paşalığa kadar yükseldiği anlaşılmaktadır.

Defterlerde geçen mesleklerden de kısaca bahsetmek gerekirse:

Defterlerde köyler ve mahalleler kaydedilirken ilk hânelerde genellikle mahalle veya köy camiinin imamı, hatibleri veya muhtarları kaydedilmiştir. Kaydedilen şahısların özellikleri sayılırken çok değişik mesleklerin bulunduğu görülmektedir. Bunlar arasında:

⁹ Abdulezel Paşa’nın babasının adının Osman olduğu belirtilmekte ise de (Güven Tarihsiz: 18) nüfus defterlerine göre Ali olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁰ 1830 tarihli defterde 44 yaşında olduğu kaydedilen Ali Efendi’nin, aradan geçen 14 yıla rağmen, 1844 tarihli defterde 60 yaşında; 12 yaşında olan Abdalbâkî’nin 25 yaşında; 9 yaşında olan Mehmed’in 20 yaşında; 5 yaşında olan *Mustafa’nın* 18 yaşında ve 3 yaşında olan Abdulezel’in ise 16 yaşında olarak kaydedilmiş olması, nüfus defterlerinde verilen yaşların doğruluğunun ihtiyatla karşılanması gerektiğini göstermektedir.

¹¹ 1830 tarihli defterde Bozkır’da ilim tahsil ettiği ifade edilen Abdalbâkî’nin ilim tahsiline devam ettiği ve bunun için de Akhisar’a gittiği anlaşılmaktadır.

Müderri, ders-i 'âmm, imam, hatîb, rençber, çiftçi, bağçıvan, oduncu, kiracı¹², davar çobanı, hizmetkâr, demirci, kalaycı, bağcı, değirmenci, çoban, tüccar, kasab, davarcı, pabuççu, eskici, ırgad gibi meslek ve meşgaleler yer almaktadır.

Aşağıda ekte Tablo: 1'de 1246 (1830) ve 1260 (1844) tarihli nüfus defterlerine göre Hâdim Kazası ve köylerinin nüfusu ayrıntılı olarak verilmiştir.

SONUÇ

Klasik dönemde Aladağ Kazası'nın bir köyü olan Hâdim, Ebû Said Muhammed Hadîmî'nin ailesinin buraya yerleşmesi ile birlikte gelişmeye ve büyümeye başlamıştır. 19. yüzyılda Pirlevganda Kazası veya Hâdim Kazası olarak Osmanlı idarî yapısında yerini almıştır. Kazanın 1830 nüfus sayımında erkek nüfusu 1826 hânedede 4798 ve 1844 tarihli nüfus sayımında ise 2269 hânedede 6120'dir. Bu rakamlara kadın nüfusu dahil değildir. Kazada gayrimüslim nüfus bulunmamaktadır.

Defterlerin verilerinden, Hâdimî'nin ailesinin Hâdim'in merkez mahallesi durumunda olan Taşpınar Mahallesi'nde yaşadıkları, burada ulemâ ve sulahâdan pekçok kimsenin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Defterde geçen meslek isimlerinden ahalinin geçim kaynakları arasında tarım ve hayvancılığın öne çıktığı görülmektedir. Halkın geçimini sağlayabilmek için kaza dışına gurbete çıktığı da sıkça görülen bir hususdur. Ayrıca askerlik mesleğini seçenlere de sıkça rastlanılmaktadır.

¹² Aşağıhâdim'de geçen bu tabirin kendini kiraya veren kimseler için yani ücret karşılığı amelelik yapan kimseler için kullanıldığı tahmin edilmektedir.

KAYNAKÇA**Nüfus Defterleri**

BOA. NFS.d., nr.3463.

BOA. NFS.d., nr.3468.

Şer'îye Sicilleri

Konya Şer'îye Sicili (KŞS) 69, KŞS 71, KŞS 74, KŞS 77.

Araştırmalar

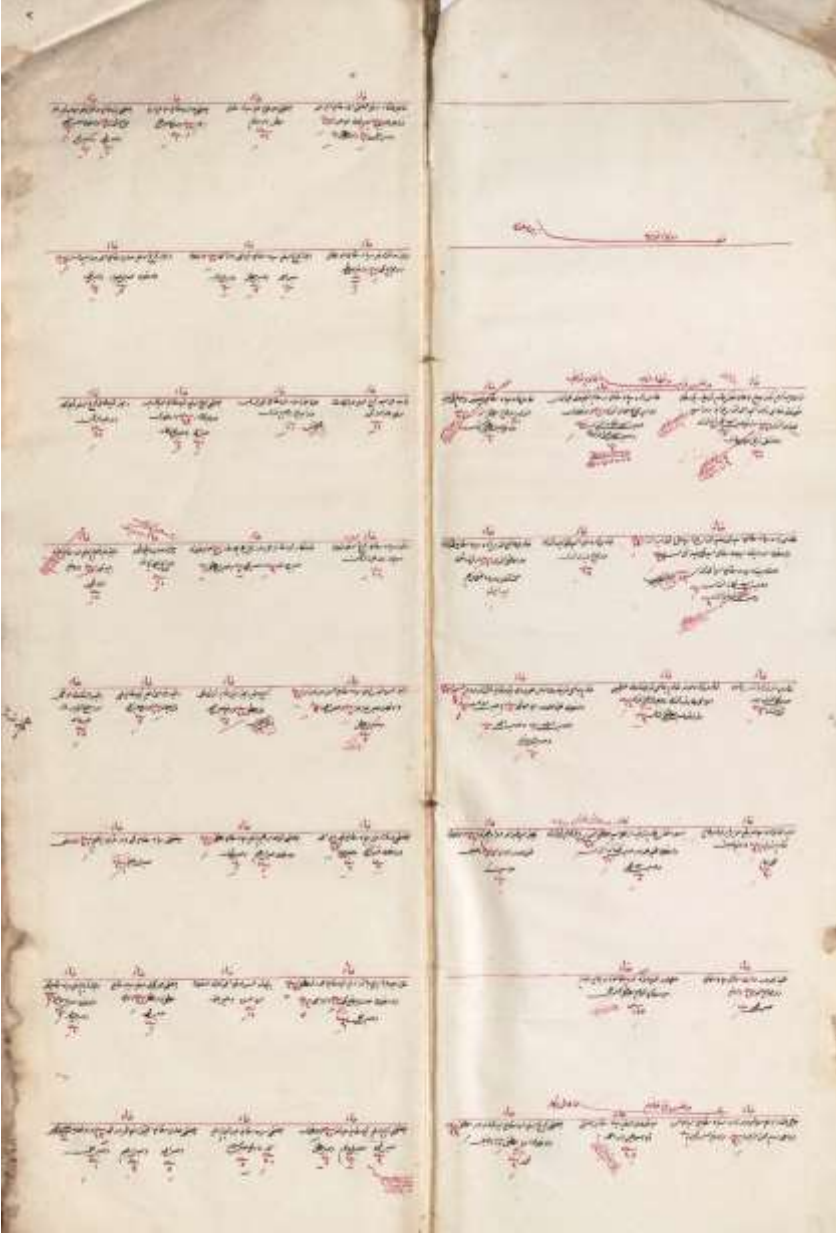
Aköz, Alaaddin, "XVI. Asrın İlk Yarısında Aladağ Kazası (1501-1540)", *Osmanlı Araştırmaları XVI*, İstanbul 1996, s.67-84.

Güven, Cemal, "Abdülezel Paşa" mad. *Konya Ansiklopedisi*, C.1, (Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları No: 155), Konya Tarihsiz, s.18-19.

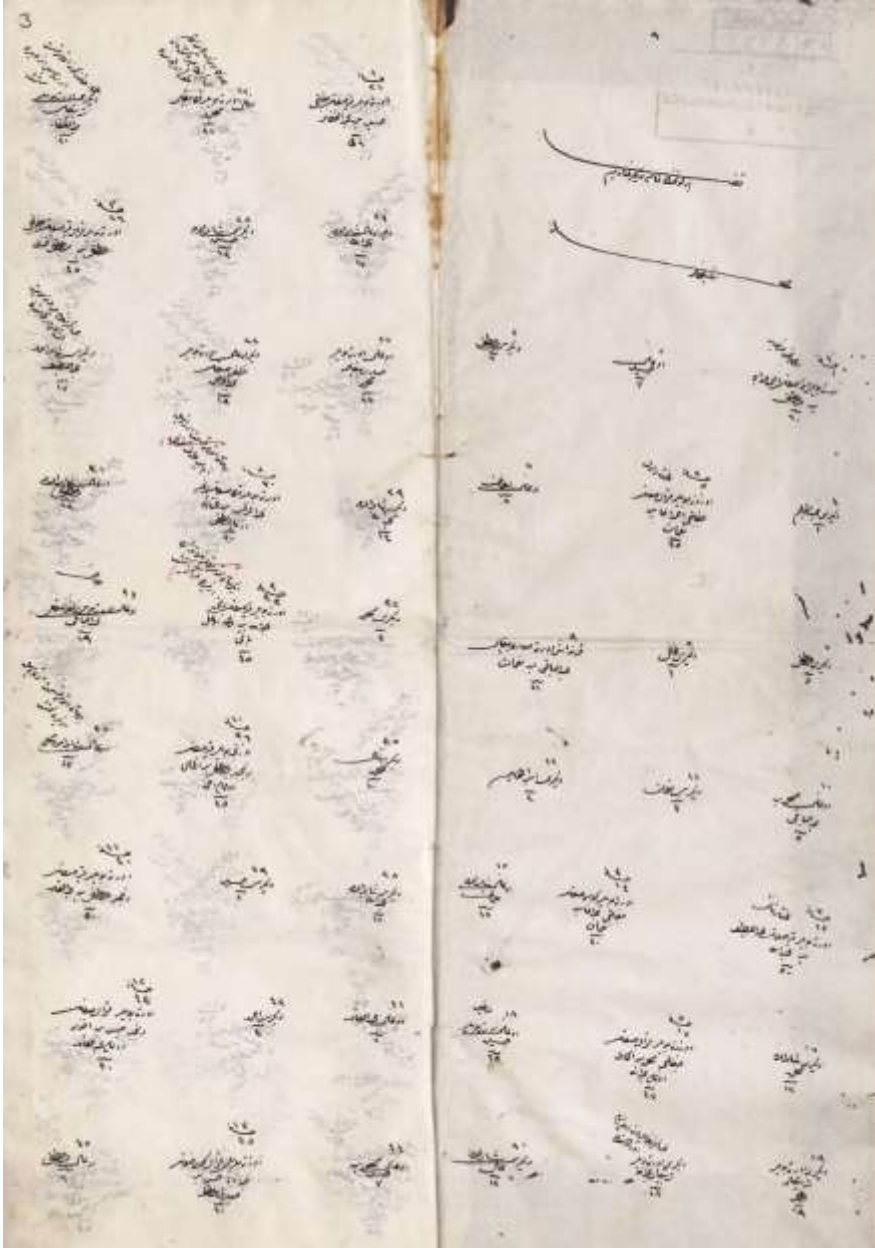
Kâtib Çelebi, *Cihânnümâ* (Müteferrika Tab'ı), İstanbul 1145, s.616-617.

EKLER

Birinci Defter 3463 Numaralı 1830 Tarihli Hâdim Nüfus Defteri'nin Fihrist Sayfası

1830 tarihli nüfus defterinin 1B ve 2A sayfaları

İkinci Defter 3468 Numaralı 1844 Tarihli Hâdim Nüfus Defteri'nin 2. ve 3. Sayfaları Kaza-i Pirlevganda nâm-ı diğer Hâdim

Tablo: 1

1830 ve 1844 Tarihli Nüfus Defterlerine Göre Hâdim Kazası

Köyün Adı	1246 / 1830-31 Tarihli Nüfus Defteri					1260 / 1844-45 Tarihli Nüfus Defter	
	Hâne	Kebir ¹³	Sagır ¹⁴	Asâkir	'Alif	Hâne	Numero
Hâdim	173	186	201	7	7	--	--
Taşpınar Mahallesi	--	--	--	--	--	58	177
Armağanlar Mahallesi	--	--	--	--	--	41	104
Hocalar Karyesi	--	--	--	--	--	69	198
Aşağıhâdim Karyesi	172	195	186	14	1	181	518
Aşağı Mernek	29	38	28	2	-	--	--
Yukarı Mernek	132	167	142	10	3	--	--
Yukarı Mernek (Ulvi)	--	--	--	--	--	35	86
Fakihler Mahallesi	--	--	--	--	--	64	184
Hatıplar Mahallesi	--	--	--	--	--	30	78
Memişler Mahallesi	--	--	--	--	--	24	73

¹³ Kebir: 12 yaşın üstü kabul edilmiştir.

¹⁴ Sagır: 12 yaş ve altı kabul edilmiştir.

Aşağı Mahalle	--	--	--	--	--	32	86
Kongul	55	63	63	5	4	65	173
Pirlevganda	300	385	400	27	6	--	--
Şeyhler Mahallesi	--	--	--	--	--	97	279
Sarılar Mahallesi	--	--	--	--	--	45	140
Köseler Mahallesi	--	--	--	--	--	34	101
Kuzan Mahallesi	--	--	--	--	--	14	46
Cum'a Mahallesi	--	--	--	--	--	33	84
Hacıyahya Mahallesi	--	--	--	--	--	24	69
Hacışâh Mahallesi	--	--	--	--	--	30	80
Bekdaşlı Mahallesi	--	--	--	--	--	32	139
Hıra Mahallesi	--	--	--	--	--	72	202
Kalınağıl	89	114	103	16	2	115	298
Sarnuç	30	54	48	9	1	61	151
Sazak	32	48	45	4	3	48	126
Kecimen	36	54	44	4	4	34	120
Afşar	97	146	122	12	2	136	356
Bolay	51	61	59	2	-	54	156
Çepni	95	117	114	6	2	103	281
Alata	135	205	161	6	2	--	--
Veliler Mahallesi	--	--	--	--	--	36	88

Orta Mahalle	--	--	--	--	--	96	229
Bedeller Mahallesi	--	--	--	--	--	41	97
Oduncu	20	27	40	-	4	35	95
İlcabınar ma'a Mahalle-i Leftosun	91	146	159	11	3	--	--
Büyükılcabınar	--	--	--	--	--	63	141
Küçükılcabınar nâm-ı diğér Lâftosun	--	--	--	--	--	91	240
Kaplanlu	58	76	70	5	-	66	182
Eğiste	229	269	240	20	8	--	--
Aşağı Mahalle	--	--	--	--	--	69	152
Hacinebi Mahallesi	--	--	--	--	--	40	93
Sağrlar Mahallesi	--	--	--	--	--	23	63
Ağsaklı Mahallesi	--	--	--	--	--	38	88
Abdurrahman Mahallesi	--	--	--	--	--	53	115
Sarıveli Mahallesi	--	--	--	--	--	96	250
Yekûn	1826	2352	2229	165	52	2269	6120

Tablo: 2
1830 ve 1844 Tarihli Defterlere Göre
Hâdim Merkez Mahallelerinde Lakab ve Sülale İsimleri

Taşpınar Mahallesi					
Lakab ve Sülale adı	1830	1844	Lakab ve Sülale adı	1830	1844
Akçaoğlu	-	x	Karaahmed	-	x
Akçıl	-	x	Karaahmedoğlu	x	-
Buruk	-	x	Karaibrahimoğlu	x	-
Çolak	-	x	Kerimoğlu	x	-
Derviş	-	x	Kırmızıoğlu	-	x
Divane	-	x	Köseoğlu	-	x
Dülgeroğlu	x	-	Lazoğlu	x	-
Dölekoğlu	x	-	Muşlakoğlu- Muşlak-zâde	x	-
Gökoğlanoğlu	x	x	Öksüzöğlu	x	-
Güvençoğlu	x	x	Reşidoğlu	x	-
Hıraoğlu	-	x	Sağıroğlu	x	-
İç-illi	x	x	Sofuoğlu	x	x
İnlibaçoğlu	x	-	Tıraşinoğlu	x	-
Kalkamanoğlu	x	-	Üçoğlan	-	x

Armağanlar Mahallesi					
Lakab ve Sülale adı	1830	1844	Lakab ve Sülale adı	1830	1844
Ayiboğlu	-	x	Hocaoğlu	-	x
Bacaksızoğlu	x	x	İmamoğlu	x	x
Bedeloğlu	x	x	Kaba-Kabaoğlu	-	x
Bıldırcın	-	x	Kasaboğlu	-	x
Çiftçioğlu	-	x	Koca-Kocaoğlu	x	x
Derviş	-	x	Tataroğlu	x	x
Eyuboğlu	x	-	Tıyrakioğlu	-	x
Hocaoğlu	-	x			

Hocalar Karyesi					
Lakab ve Sülale adı	1830	1844	Lakab ve Sülale adı	1830	1844
Ayıbınoğlu	x	-	Kelahmed	-	x
Bâkioğlu	-	x	Kibaroğlu	x	-
Boz-Bozoğlu	x	x	Kocaoğlan	x	x
Çakaloğlu	-	x	Kolukıllı	x	x
Çakmaklıoğlu	x	x	Köseoğlu	x	-
Çunkuşoğlu	x	x	Küçük	-	x
Çolakoğlu	x	-	Musaoğlu	x	x

Donsuzoğlu- Donsuz	x	x	Muslioğlu	x	-
Dülger	-	x	Sağır	-	x
Düzbasanoğlu	x	-	Sarılioğlu	x	-
Ebeloğlu	-	x	Sarı	-	x
Göğüşoğlu	x	-	Sarıoğlu	x	-
Gök	-	x	Semerci	-	x
Göküşoğlu	x	x	Singil-Singiloğlu	x	x
Haydaroğlu	-	x	Sivadioğlu	-	x
İlyasoğlu	x	-	Sofuoğlu	x	x
İmamoğlu	x	-	Solağınoğlu-Solak	x	x
Kibritoğlu	-	x	Tıyraki	-	x
Köse	-	x	Tola	-	x
Kalyoncu	x	x	Topal Sarı	-	x
Kaşıkcıoğlu- Kaşıkcı	x	x			

Aşağıhâdim Karyesi					
Lakab ve Sülale adı	1830	1844	Lakab ve Sülale adı	1830	1844
Abakoğlu	x	x	Kabaahmedoğlu	x	-
Abdaloğlu	x	-	Kabış	-	x
Abdişoğlu	-	x	Kaderoğlu	-	x
Abdulceliloğlu	x	-	Kadioğlu	x	x
Ahiretlik	-	x	Kalaycıoğlu	x	x

Akişoğlu	x	x	Kalyonoğlu	x	x
Aksakal	-	x	Kara	-	x
Arslanoğlu	x	-	Karavelioğlu	x	
Ayanoğlu	x	-	Kavukluoğlu-Kavuklu	x	x
Azabloğlu	x	x	Kaymakoğlu- Kaymakçioğlu	x	x
Bacakoğlu-Bacak	x	x	Keklikoğlu	-	x
Başıeğrioğlu	x	-	Kelekoğlu	x	-
Bekçi	-	x	Kılınçoğlu	x	-
Bekir Efendi-zâde- Bekirefendioğlu	x	x	Kılıbaşoğlu	x	x
Bekiroğlu	x	x	Kıratlı	-	x
Beşeoğlu	-	x	Kocabaşoğlu	-	x
Bıyıklı	-	x	Kocaoğlu-Koca	x	x
Boduroğlu	x	x	Köseoğlu	x	x
Celiloğlu	-	x	Kuloğlu-Kul	x	x
Cezayirli	-	x	Kuzanoğlu	x	x
Çalikoğlu	x	x	Küçük	-	x
Çarıkçioğlu- Çarıkçı	x	x	Müslimoğlu	-	x
Çavdar	-	x	Nebioğlu	-	x
Çelebioğlu	-	x	Öküzoğlu	x	x
Çilakça-Çilolu	-	x	Palaz	-	x
Çobanoğlu	x	-	Pehlivan	-	x

Çolak	-	x	Sakaroğlu	-	x
Çomakoğlu	-	x	Saraylıoğlu-Saraylı	x	x
Çopur	x	-	Sarı-Sarıoğlu	-	x
Dal	-	x	Sarıoğlu	-	x
Dedeoğlu	-	x	Sivrioğlu	x	x
Ebubekir Efendi-zâde	x	-	Solakoğlu	x	-
Ekizinoğlu	x	-	Süleyman Çelebioğlu	x	-
Endiloğlu	-	x	Şahinoğlu	-	x
Erikoğlu	x	x	Şeyhlioğlu	x	-
Ekrek	-	x	Tat-Tatoğlu	-	x
Fakih	-	x	Tatahmedoğlu	x	-
Gaffaroğlu	-	x	Tatar	-	x
Gökçeninoğlu	x	-	Topak	x	x
Hacıhimmetoğlu	-	x	Topalioğlu	x	-
Hafizoğlu	-	x	Topaloğlu-Topal	x	x
Hasdanoğlu	-	x	Topkaranınoğlu	x	-
Hızıroğlu	x	x	Torunoğlu	-	x
Hocaoğlu	x	x	Türkmenoğlu	x	x
İlyasoğlu	x	x	Tüysüz	-	x
İmamoğlu	x	x	Yakuboğlu	-	x
İsmailoğlu	-	x			

ERMENEK MEVLEVÎHÂNESİ'YLE İLGİLİ BİR BERATIN DEĞERLENDİRİLMESİ

AN ASSESMENT OF A BERAT ABOUT ERMENEK'S MEVLEVÎHÂNE

Ali ÜREMİŞ*

ÖZET

Taşeli Bölgesinin ortalarındaki Ermenek'in; Karaman Türkmenlerine vatan, bir süre Karamanoğullarına başkent, sonra da İçel sancağına merkez olması ve ülkede yayılan tasavvufî teşekküllere aradığı ortamı sunması, önemli bir siyaset, kültür ve sanat şehrine dönüşmesine yol açmıştır. Karamanoğlu Halil Bey'in 1334'te şehirde yaptırdığı Zâviye ve diğer eserler bunu doğrulamaktadır. Araştırmada, Mevlevîlerin ibadet ve sosyal mekânları; tekke/zâviye/mevlevîhânelerin devlet eliyle Ermenek'te de desteklendiğini gösteren 1205/1791 tarihli bir belge sunulmuştur. "Halil Bey Zâviyesi/Tekkesi" denilmesi yüzünden ismi, inşa tarihi, yeri vb. hususlarda karışıklıklara yol açıp XVI. yy'ın sonlarına doğru Mevlevîhâne adıyla anılmaya başlayan mekânın; beratın ifadesiyle "Ermenek Mevlevîhâne/Tekkesi" olduğu kesinleşmiştir. Şeyhi Seyyid Ali Dede'nin oğlu Mehmed Kadrî Dede'nin; Ermenek Şeyhîzade diye şöhretlenip 33 yıl İstanbul-Beşiktaş Mevlevîhânesi postnişinliği yapması, sıkça dergâha gelen Sultan II. Mahmud'la sohbet etmesi ve önemli bir ney virtüözünün yetişmesindeki katkısı, Mevlevîhâne'nin mevkiini göstermektedir. Taşbaşı Mahallesine dâhil oluş seyri tespit edilen Ermenek Mevlevîhânesi'nin, son şeyhi Hüsameddin Dede'nin yakınındaki evi ile etrafındaki meskenlerin bitişik ve örtme/tünellerle irtibatlı, külliye gibi avluya açılıp Pirpınarı Mescidiyle müstemilat tarzında kompleks oluşturması, yüzey araştırmalarıyla ilk defa işlenmiştir. Fonksiyonu azalınca semâhânesi Tekke Mescidi'ne çevrilip 1923'te imamlığına atanan Hüsameddin

* Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, A. K. Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalı.
aliuremis@gmail.com ORCID ID: 0000-0002-8644-6139

Dede'nin torunlarının verdiği malûmatla, ilgili hususlar teyit edilmiştir. Mescidin yerine 1994'te yapılan Tekke Camii'nin kapılarının üstüne; beratlı Ermenek Mevlevîhânesi'nin kısmî adı ve onarım kitabesi bırakılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ermenek, Mevlevîhâne, Tekke, Zâviye, Berat

ABSTRACT

Ermenek, which is in the middle of Taseli Region, was the motherland for the Karaman Turkomans, for a while the city became the first capital of the Karamanogullari and then the center of the İçel sanjak. For these reasons the city supported that environment to the mystical institutions and turned into an important city of politics, culture and art. The Zawiyah and other public buildings constructed in 1334 by Karamanoğlu Halil Bey, confirm this theory. In this study, a document dated 1205/1791, shows that the worship and social places of the Mevlevi tekkes, zawiyahs, and mevlevîhânes were supported by the state in Ermenek too. Because of the building name, construction date, location, etc. issues confusions were caused by the name Halil Bey Zâviye/Tekke, then it began to be known as Mevlevîhâne towards the end of the XVI. century and became official as Ermenek's Mevlevîhâne/Tekke. The fact that Şeyhi Seyyid Ali Dede's son who go by the name of Ermenek Şeyhîzade, Mehmed Kadrî Dede has led to Istanbul-Beşiktaş Mevlevîhâne for 33 years and Sultan Mahmud II frequently visited him and shaikh educated an important ney virtuoso, shows Mevlevihane's importance. In this study, for the first time surface researchs at the location discovered that Ermenek Mevlevihane -included in Taşbaşı District- which is near the last shaikh Hüsameddin Dede's home, the other dervish lodges, Pirpınarı Masjid are combined with tunnels or with local terminology "örtme's". When semâhâne of Mevlevihane lost its function and got turned into an -official- Tekke Masjid, last shaikh Hüsameddin Dede got appointed to the masjid imamate in 1923 and Dede's living grandsons have confirmed these points. With berat (charter/edict) Ermenek Mevlevihane's partial name and repaired inscription was left at the top of doors of Tekke Mosque which was built in 1994 to replace the Masjid.

Keywords: Ermenek, Mevlevîhâne, Tekke, Zaviyah, Berat

GİRİŞ

1989'da Karaman'a bağlanan Ermenek'in, Antalya ile Mersin körfezleri arasındaki dağlık yarımada'nın/Taşeli Platosunun hemen hemen ortasında yer alması; tarihin her döneminde bölgenin en eski/önemli merkezlerinden birisi olması sonucunu da doğurmuştur. Türkiye Selçukluları Sultanı I. Alaeddin Keykubâd'ın (1220-1237) 1228'lerde Karamanoğlu Türkmenlerini Ermenek'e iskân etmesiyle de Türk tarihinde âdeta bir devir açılmıştır (Tekindağ 1997: VI/316, 328; Başkan 2018: I/185-196). Öbür taraftan XII. yy'dan itibaren yönetici kesimin, farklı ülkelerden akın eden şeyhlere ve dervişlere her türlü desteği verip dine, devlete, millete, dua ve hizmet etmeleriyle Selçuklu Türkiye'sinin Türk-İslâm beldesi haline gelmesini sağlama çabaları, hızla yayılan tasavvufi teşekküllerin ve Mevlâna'nın vefatından sonra örgütlenen Mevlevîliğin (Üremiş 1996: 50-58, 87-96) Ermenek havzasında da yayılmasının yolunu açmıştır. Bu çerçevede Karamanoğullarına (1256-1474) ilk başkentlik, Osmanlı idaresine girmesinden sonra ise zaman zaman İçel Sancağının merkezliğini yapması, nihayetinde kaza haline gelse dahi tasavvufî yönden de mühim bir kültür ve sanat şehri olmasında etkili olmuştur. Nitekim Çelik'in işaret ettiği gibi tahrir ve evkaf defterlerine göre 1500-1584 arasında sancaktaki zaviyeden çoğu, önemli bir kısmı Karamanoğulları dönemine ait olmak üzere Ermenek kazasında olup merkezdekilerin sayısı 9-15 arasındadır (1994: 233-234). Gök de aynı tarihlerde, evkaf defterlerinden 8; köylerinde ise 17 zaviye bulunduğunu tespit etmiştir (2006: 140).

İlk devirlerden itibaren Mevlevî büyüklerinin maharetle diğer beyliklerin de himaye ve desteğini kazanıp¹ Anadolu'nun her yanında kurumsallaşmayı başarması, Mevlevîlere dolayısıyla Mevleviyye'ye (Mevlevî tarikatına) mahsus Tekkelere verilen ad diye özetlenebilecek Mevlevîhânelerin (zâviye/âsitâne) yaygınlaşmasını hızlandırmıştır. Karamanoğullarının 1310-1320 arasında Mevlâna'nın annesinin ve yakınlarının defnolunduğu Karaman Mevlevî Zâviye

¹ Mevlevîlerin bu siyasetini farklı yorumlayanlara, Akdağ'ın; Mevlâna'nın Moğollara ya da Moğol taraftarlarına hücumlarında hangi tarafı tuttuğuna dair birbirine aykırı fikirlere rastlandığına oysaki bu meselenin bugünkü milliyetçilik anlayışı içinde değerlendirmesinin yanlışlığına dair yorumu oldukça isabetlidir. Çünkü "Celâleddin Rûmî, 'mânâ âleminin sultanı' olmaya talipti ve maddî âlemin sultanının kim olduğu onu çok ilgilendirmiyordu. Kendilerine hürmet ve hizmet ettiği/desteklediği sürece hepsi hora geçmekteydi ve makbullahıydı" (1995: I/44-45). Hakikaten de bu felsefenin; Mevlevî tarikatı mensupları gibi tasavvufî hareketler hatta tüm "gönül ehli" olduğu iddiasında bulunanlar açısından âdeta bir düstur haline getirilmeye çalışılması, çok da abartı sayılmasa gerektir denilebilir.

(Mevlevîhâne)si'ni tesisi (Tanrıkorur 2004: XXIX/469, 471); 1333-1340'larda beyliğin önemli merkezi Ermenek'te bir zâviye inşası, bu coğrafyada rağbet edildiğinin yanı sıra yöneticilerinin, onların nüfuzlarından yararlanma arzusunun delili (Özkan 2008: II/515) olarak da görülebilir. İşte Karamanoğlu Halil Bey'in tarafından yaptırılması münasebetiyle adıyla da anılan Ermenek Mevlevîhânesi, ilgili berat (Berat: 1), ismi, inşa tarihi, yeri vb. hususlar, tebliğin konusunu oluşturmuştur.

Mekânın tesisiyle ilgili Çelik'in, "734/1333-1334 yılında inşa edilen Altunbaş Zâviyesi ile Halil Bey veled-i Karaman Zâviyesi Ermenek şehrinde" (1994: 233) kaydı hatta Gök'ün, Altunbaş Zâviyesi'nin vakfiyesindeki şevval 734/haziran 1334 şerh notu (2006: 143); Özkan'ın -Eser-Küçükdağ'a atfen-, Karamanoğlu Halil Bey'in hüküm sürdüğü 1333-1340 tarihini daha da vuzuha kavuşturmuştur. Belki de yapımına babası veya kardeşleri döneminde başlanılmış olup başa geçtiği yıl/larda tamamlanmıştır.

1334'lerde hizmete giren; 1584 tarihli tahrirde geçen "ber-mûceb-i hüccet-i şer'îyye Mevlevîhâne ile ma'rûfdur" ifadesine göre Şer'î hüccet gereği Mevlevîhâne olarak bilinen (Gök 2006: 141), bazı arşiv belgelerinde de "Karamanoğlu Halil Bey Tekyesi" diye kaydedilen², 1671'de şehre gelen Evliya Çelebi tarafından "... bir Mevlevîhâne, ..." şeklinde yalnız vasfı ve sayısı belirtilen (1985: IX/31), 1205/1791 tarihli berattaki tabiriyle "Ermenek Mevlevîhâne Tekyesi"nden, bugün kısmî adı haricinde bir iz kalmadığı için araştırmacılar, yeri hususunda da yanlışlığa düşmüşlerdir. Hele İ.H. Konyalı'nın (1967: 677, 711-712) burayı "Karamanoğlu Halil Bey Zâviyesi" isminden dolayı Halil Bey'in yaptırdığı ve şehrin şu anki merkez/Sipas Camii'nin yanında göstermesi; Gök'ün (2006: 73, 100, 141) ve Eser'in (2012: 221, 223) de aynı hataya düşmelerine yol açmış; ikincisi daha sonra yanlışını düzeltmiştir (Eser-Küçükdağ: 2013: 305 nu.3). Oysa Çelik'in ve Gök'ün gösterdikleri belgelerde "... der nefsi Ermenek" diye sadece şehrin adı belirtilmekte olup yeri zikredilmemektedir. Nitekim Eser-Küçükdağ, bânîleri aynı olan Mevlevîhâne ile Sipas Camii'nde görev yapan şeyh ve mütevellilerin birkaçının XVIII. yy'da ikisinde de hatiplik, vaizlik, cüzhanlık, mütevellilik gibi vazifelere sahip bulunmalarının da yanlışlığa katkı sağladığına işaret edip iki ayrı hurufat kaydıyla bir arzuahlden, Değirmenlik Mahallesinde olduğunu gerçeğe yakın şekilde tespit etmişlerdir (2013: 305-306).

² Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Defterlerindeki: "Ermenâk'da Değirmenlik Mahallesi'nde Mevlevîhâne demekle ma'rûf Halil Bey Zâviyesi..." ve Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki "... Ermenâk'da Değirmenlik Mahallesi'nde Halil Bey binâ eylediği tekye..." kayıtları (Eser-Küçükdağ 2013: 305 nu.4, 306).

Esasen karışıklığı, tabiatıyla şehri çok iyi bilmeyen araştırmacılar kadar ülkemizin her tarafında yapılan isim değişiklikleri de artırmıştır. Nitekim Bardakçı; “Taşbaşı Mahallesinde Gaziler mevkiinde olan mescit, Ermenek Tapu Dairesi vakıf tapu defterininin 80. sayfasında 39 nu.da kayıtlıdır. Buna göre 158 m²lik bir alan üzerindeki mescit 9x10 m. boyutlarındadır. Bitişğinde eskiden mevcut olan Ermenek Mevlevîhânesi’nden bugün en küçük bir parça kalmamıştır; sadece boş olan yeri ve yapı taşlarından bir kısmı mevcuttur. Aslında Mevlevîhâne’nin bir parçası olan Tekke Mescidi, bugünkü Aşağı Çarşı esnafı ile çevresindeki bir kısım hane halkının ibadetgâhu olarak tam kadro imamı ile hizmettedir. Güzel bir sülüs ile yazılmış dört satırlık kitabesi tam olarak okunamamakla birlikte R.1229 (M.1814)’da bir tamir görmüş olduğu anlaşılmaktadır (Resim: 1). Tekke ve Zâviyelerin kaldırılmasından önce çevresi ile beraber Mevlevîhâne, Tekke ve medrese olarak bir bütün teşkil eden yerde bugün sadece bu küçük mescit kalmıştır.” (1976: 147-148). Yazarın kendisinin de buralı olup materyal toplama esnasında yaşlıları, sözel rivayetleri vb. değerlendirdiği ve eserin iç kapağında baskının neden 1970-1972’lerde gerçekleştirilemediği izahı dikkate alınırca 150 yıl öncelere uzanan çok önemli bir tarihî bilgi aktarımı ortaya çıkar. Zaten Karpuz da “yerel araştırmalara göre Mevlevîhâne’nin 1925’ten sonra müstemilatı yıkılmış sadece çeşme ile mescit-semahanesi ve H.1229, M.1813 tarihli onarım kitabesi bırakılmıştı. Tekke Mescidi olarak anılan bu yapının yerine 1990[1994]’larda (Resim: 2) büyük kubbeli bir cami yapılmasıyla Ermenek Mevlevîhânesi tarihe karışmıştır.” (2009: 517-518) ifadeleriyle Bardakçı’yı ve meselenin özünü özetlemiştir. Oysaki Mevlevîhâne’nin, Halil Bey Zâviyesi adıyla da anılması sebebiyle bu mıntıka, daha önce Zâviye Mahallesi diye zikredilirken zamanla şehir merkezinin aşağı kayıp hızla büyümesi üzerine Bağarası Mahallesiyle de karışıp Taşbaşı diye adlandırılır olmuştur (Eser 2012: 10, 139). Bu arada Zaviye/Taşbaşı Mahallesinin (Çulhacı 2012: 16, 18-19, 46, 56; Kızılcıca t.y.: 17-20) sınırları, yapılaşmanın etkisi ve kuzey güney istikametinde akan dere yatağının da değişmesiyle 50-60 m. doğuya doğru genişleyince Mevlevîhâne, tabiatıyla Değirmenlik Mahallesinden çıkıp Taşbaşı hudutları içerisine girmiştir. Tabiatıyla bu durumu bilemeyen/fark edemeyen bazı araştırmacılar da dergâhu Değirmenlik’te aramışlardır.

Yine beş altı yüz metre yakınında Taşbaşı medresesi varken (Eser 2012: 217; Bardakçı 1976: 163) ve buradan/shahirden din, edebiyat, hat, musıkî vb. saha/larda mütehasıs; “ilim ehli” birinin dervişâna ya da tâliplere bildiklerini öğretmek veya Mesnevî Şerif okutma müderrisliği şartıyla atanmış olması yanı sıra bu

merkezlerin çok yönlü faaliyetleri ile birer etkin yaygın eğitim öğretim müesseseleri³/irfan ocağı kapsamında değerlendirilmesi daha mâkul iken Eser-Küçükdağ'ın, "Normalde Mevlevîhâneler, Mevlevî dervişlerinin ikamet ettikleri yerlerdi." "Normalde" imalı ifadeleriyle neyi kastettiği ve otel edalı yaklaşımları bir yana bırakılacak olursa; "Ermenek Mevlevîhânesi'nde de bir medrese mevcut idi. Buraya 'şart-ı tadrîs' ile bir müderris, müteveli veya şeyh olarak atanıyordu." iddialarının (2013: 307) da havada kaldığı söylenebilir.⁴ Nitekim günümüzde de cami görevlilerinin isteyenlere bazı eğitimleri vermek zorunda olduğu bilinmektedir.

Söz konusu zâviyenin civarında yaptığımız yüzey araştırmalarında da⁵ Mevlevîhâne -ile aradaki dere yüzünden 60-70 m. mesafede bulunup muhtemelen

³ Nitekim bu hususta Açık'ın (2003: 100-105), temel amacı kişiyi tasavvuf terbiyesiyle yetiştirip olgunlaştırmak olan Mevlevîhânelerin birçok sahada sosyal hayatla etkileşim içerisinde olduğunu, biri de Ermenek Mevlevîhânesi'nden olmak üzere incelediği iki yüz seksen şâirden % 31.8'nin medreseden; bilinenlerden % 68.18'nin de Tekke eğitimiyle yetiştiğini ve altmışının Padişah, kaymakam, müderris gibi devlet memuriyeti, yarıya yakınının ise bizzat şeyhlik görevi yaptığını tespit etmiş olması dikkat çekicidir.

⁴ Zaten kendi de başka bir araştırmacıyla yayınladıkları daha önceki bir çalışmada 1677 tarihli bir berattan " 'ehl-i ilim ve ehl-i fazl olan' Şeyh Mustafa'nın, Konya'daki Kalenderhâne Zâviyesine 'ders dimek' [virmek?] şartıyla tayin edildiği anlaşılmaktadır... Zâviye aynı zamanda medrese olarak da kullanılmaktadır." demek (Arabacı-Küçükdağ 2003: 146); suretiyle buradaki söyledikleriyle taban tabana zıt bir duruma düşmektedir.

⁵ Bahsedilen mekâna bu denli hacimli ve önemli bir Mevlevîhâne'nin müstemilatının da tamamıyla sığması çok zor gözükmetedir. 10-17 Ağustos 2019 tarihlerinde Doç. Dr. Yahya Başkan ile de yerinde yapılan gözlemlerde Mevlevîhânenin eklentileri ya da müstemilatı olması muhtemel sahadaki evlerin, ortak duvarlar kullanarak oluşturdukları yanaşık düzen bir yapılaşmayla şehirde benzeri yoktur. 5 örtme (yaklaşık 1,5-2,5 m. yükseklik ve genişlikte, 2-7 m. uzunluğunda olup tavanı üzerindeki evin tabanına döşenmiş direklerle kapalı ve uçları açık bir tür kemerli/tünel geçidi, evin altından geçen yol) bağlantısı ve meskenlerin yapılanma biçimleriyle 7-8 evin kendisi de mimar olan -Ermenek Belediyesi eski başkanlarından- Uğur Sevimli'nin ifadesi ile "külliye" tarzında, aynı avlu içerisine açılması ve adeta -Müftü Celâleddin Efendi'ye ait evden adını alan Celâleddin Çeşmesi (Bardakçı 1976: 208) olması muhtemel- tarihi çeşmeyle buluşması hatta mevkiin asil sakinlerinin şeyh, kadı, müftü, ...zâde vb. saygın kesim olup devlet erkânı konutları/kompleks tarzında bir yapılaşma ile karşılaşılması çok ilginçtir. Yine Tekke Mescidi (şimdiki Tekke Camii) ile Şeyhin evinin yer aldığı taraf arasındaki 80-90 metrelik alanın bir bölümünden hâmuşân olarak da istifade edilmiş olması ihtimal dâhilindedir. Bahçe ve açık otoparka dönüştürülüp tek mezarı bile kalmayan kabristan ile Pirpınarı ve arkasında Hüsameddin Efendi'nin konağının bulunması dikkat çekicidir. Nitekim mıntika sakinlerinden edinilen bilgiler ve son Ermenek Mevlevîhânesi Şeyhi Hüsameddin Efendi'nin torunlarından Hüsameddin (1950-), (Foto) O. Nuri (1952-) ve Uğur (1952-) Sevimli Beyefendiler ile görüşmelerimizde; dedelerinin, tezyîni yönden işlemlerle bezeli / farklı evinden, bahsedilen mesafedeki Dergâh'a gidip geldiğini, eşinden dolayı devletten herhangi bir maaş almayıp 1990'lara doğru vefat eden babaannelerinden duyduklarını anlatmaları gibi tüm veriler bu mevki göstermektedir. Nitekim Uğur Bey'in, kendilerine "Gâziler" dendiğini söylemesi; Bardakçı'dan da teyitlendiği üzere bu mevkiin Gaziler; örtmelerle irtibatlı ve kuzey-güney istikametinde uzanan sokağın

etrafındaki mekânlarla da irtibatlı- külliyesinin eklentisini teşkil eden son şeyhi Hüsameddin Dede'ye (Ünver 1964: 33) ait -süsleme ve mimarî bakımdan önemli ve korunması gerekli eski eser olduğu yani kadr u kıymeti fark edilemeyip el değiştirmiş ve- Şeyh evi/konağı da alan şahıs tarafından ciddî bir tadilata maruz bırakıldığı için aslı hüviyetinden önemli ölçüde uzaklaşmıştır.⁶ Yine Şeyh evinin içerisinden inilip yolu sokağı görmeden örtme (bir nevi tünel) bağlantısından geçilerek de ulaşılabilen Pirpınarı (Pırağalar/Pirlimari) Mescidi'nin, son yenilemesinin 1340/1921-1922'de yapıldığı, kitabesinin 2. satırında ise "Gâzizâde Molla Ahmed ikinci kez tamir eyledi"⁷ kaydı bulunmaktadır (Resim: 3-4) ; Bardakçı 1976: 149) ki bu, adı geçen şahsın; babasının dedesi olma ihtimali açısından önemlidir.

Şeyh evi ve Pirpınarı Mescidi ile ilgili şimdiye kadar ilk kez yapılan bu tespitler ekseninde saha uzmanlarından Tuncer'in (1996: 265), "Mevlevîhânelerin mescit veya camilerinin çevrelerinde aranması gerektiği" uyarısı da konuya açıklık getirmektedir. Nitekim Eser'in (2012: 111); "yaptırını ve yapım tarihi belli olmayan Tekke Mescidi, XIX. yy'ın ikinci yarısında yaptırılmış olmalıdır." sözleri, kuvvetle muhtemel Mevlevîhâne'ye ait olan mescid-semâhânenin yıkılıp Caminin

Metlihan (maalesef şimdi Özbey); doğu-batı yönünde avluyla bağlantılı ve evlerinin duvarlarında -silik olduğu için sadece 1316, 1323, 1307 tarihleri okunabilen; ilki elli metre doğuda, diğerleri birbirine yakın- üç ayrı kitabenin bulunduğu sokağın da Pirpınarı diye isimlendirilmiş olması tesadüfi olmasa gerektir (Resim: 4-12). Burada, fotoğraflarının çekimi esnasında Arapça, Farsça, edebiyat ve şiire büyük bir vukûfiyeti olduğunu kolaylıkla fark ettiren Hüsameddin Dede'ye ait 230 sayfalık Cönk'ün; bir kaç yıl içinde Yahya Bey vasıtasıyla ilim âlemine kazandırılacağını da belirtmeliyim.

⁶ 35 Semâhaneyi incelediğini belirten Tanrıkorur'un, 17. yy'dan önce kurulan çoğu mevlevîhânenin dört başı mamur olarak yapılmayıp sonradan ilâvelerle ihtiyaçları karşılayabildiği ve kullanışsız bir Beylikler devri merkezî kubbeli avlu-eyvan plân şemasıyla son dönemlere kadar kullanılmak zorunda kalındığı; ... bu semâhânelerdeki mihrablı daha yüksek kısım mescid olarak, orta kubbeli sofalı mekânsa semâhâne olarak kullanılmıştır. Bu tiptekiler başka mekânlarla bağlı ve fazla trafikli olduğu için kudsîyet açısından başarısız bir çözümdü; ... bu semâhânelerin çoğu cumhuriyet döneminde kapatılıp cami veya mescide çevrilirken bir takım değişikliklere maruz kaldı tespitine (1996: 2/208-209) büyük ölçüde Ermenek Mevlevîhânesi de uymaktadır. Bire bir örtüşme de pek çok bakımdan benzerliğe sahip Kilis Mevlevîhanesi ve Tokat Mevlevîhanesi için bkz. Tuncer 1996: 259-266; Yüksel 1996: 61-68.

⁷ Kızılca'nın, 1830'da Değirmenlik Mahallesi'ndeki; "tüccardan gazi Çelebi oğlu 35 yaşındaki uzunca boylu kara sakallı" (t.y.; 11) ve 1845 yılına ait "Hane 45'teki 1250 kuruluş tahmini kazancı olan Gazizade Hacı Ahmet" (2019: 24); yine Çulhacı'daki aynı yer ve no.daki Gazizade ElHacı [el-Hâc] Ahmet-Ticaret kayıtları (2012: 40, 165); şehrin en varlıklılarından olmaları yanında lâkaplarını ve kitabede adı geçen zatın, Hüsameddin Efendi'nin babasının dedesi olma ihtimalini daha da kuvvetlendirmektedir (ihtimal kaydı koymamız, torunlarının; Hüsameddin Efendi'nin dedesinin adını -1934'te Ermenek hükümet binasında çıkan yangında resmi evrak/nüfus bilgilerinin zayı olmasının da etkisiyle şehir ahalisinin çoğu gibi bilememelerinden kaynaklanmaktadır).

yapımı esnasında giriş kapıları üzerine yerleştirilen 1229/1813/4 tarihli tamir kitabesi ile alanın metotlarından haberdar olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Ancak “Mescide ait tespit edilen 13 Şaban 1341/31 Mart 1923 tarihli tek kayda göre, imam olan Mustafa'nın⁸ ölmesiyle imamlığın, tevcih heyetinin kararıyla Hüsameddin'e verildiği görülmektedir.” malûmatı⁹ dikkat çekicidir. Zira bu durumda Ermenek Mevlevîhânesi'nin artık işlevini yitirdiği,¹⁰ son şeyhi Hüsameddin Dede'nin; Tekke ve Zâviyelerin kapatılmasına giden süreçte Tekke Mescidi imamlığına atandığı (1935'te Hakk'a yürüyünce de Musalla Mezarlığı'na defnedildiği) anlaşılmaktadır.

⁸ Hüsameddin Efendi'nin babasının adı da Mustafa olup çok büyük ihtimalle ölen bu zat onun babasıdır. Mevlevîhâne'ye ait olan mescid-semâhânenin imamlığını da yaparken vefatı üzerine, geleneğe de uygun tarzda aynı görev oğlu Hüsameddin Dede'ye verilmiş olmalıdır. Nitekim torunu emekli öğretmen Mucize Görgülü (1946?-) Hanımefendi, amcazâdelerinin bildiklerine ilâveten öğrenciliği sırasında bir ödev hazırlarken babaannesinden; eşinin atalarının Ermenek'e başka yerden göçüp geldiklerini, Hüsameddin Dede'nin öğrenim çağında Konya'ya giderek 8-9 yıl eğitim alıp geldiğini, kudüm çaldığını, ara sıra kendilerine Konya'dan dervişlerin ziyaretlerde bulduklarını ve kalkıp beraberce semâ ettiklerini hatta kayınpederi Mustafa Efendi'nin de Şeyh olduğunu öğrendiğini anlattı ki bunlar son derece kıymetli bilgiler olmakla birlikte asıl mevzumuzun dışında kaldığı için konuya şimdilik dikkat çekmekle yetinelim.

⁹ Gerçi bu görevlerin nadirattan olmadığı âdetâ bir nevi gelenek olduğu da söylenebilir. Nitekim berata konu olan Seyyid Ali'nin Mevlevîhâne'nin Şeyhi iken mayıs 1786'da şehirdeki Kenan Mescidi'nde yarım akçe ile İmam-Hatip-Mütevelli; soydan kimse kalmayınca da 1 Aralık 1913'te aynı mescitte Hüsameddin'in ücretsiz İmam-Hatip olarak görev yaptığı (Eser 2012: 123-124) görülmektedir. İmamlık bilgilerini adı geçen torunları da teyit edip tarihe not düşmek adına, Hüsameddin Dede'nin önce evlendiği Fatma Hanım'dan bir süre çocukları olmadığı için Fadime Hanımla da evlendiği, ikisinden de [*Fatma*'dan: Mustafa Fevzi (Muazzez Tan, Mucize Görgülü, Harika Coşkun (İzmir'de) ve Uğur); Şih lâkaplı Mehmet Celâleddin (1920-2010?) (Hüsameddin, Naci, Osman Nuri ve Nejla Ekiz); Abdullah (Mustafa ve Tamer) ve Şefika (Karaman'da, Murat Parmaksız). *Fadime*'den de: Ali (Nuri, Serap ve Feride) ve Ahmed (Hüsameddin ve Serpil'in anneleri ölünce aldığı hanımından da Bekir)] 6 çocukları olduğu malûmatını verdiler. Bu bağlamda üstte verilen bilgilerle örtüşmesi yanında çocuk ve torunlarının isimlerinin çoğu, ad koyma geleneğimizle de uyumlu olduğundan Hüsameddin Dede'nin -özel bir araştırma olmasa da- cediti hakkında Kızılca'nın (t.y.: 11-12 nu.78-82'deki) 1830 tarihli nüfus kayıtlarındaki bizim esas aldığımız kişilerin; devamında (t.y.: 23 nu.112, 42-43 nu.102, 173-175) ve aynı yazarın 1845 *Ermenek Hane Mal Varlıkları*'nda zikredilenler (s. 67 hane 8 ile s. 100 hane 73) ile de mukayese edilmesi hâlinde daha makul/tutarlı gözüküğünü belirtmeliyiz.

¹⁰ Nazmi Utku (1945-)'nun; babasının ve anne dedesi Şih Yusuf (Etlik)'un, Ulu Camii müezzinlerinden Hacı Ömer (Altunsoy) merhumların, Mevlevî külahı ve hurkası giydiklerine yine Hilmi Hocaoğlu (1939-)'nun da bu bilgileri tasdikleyerek Sipas Camii'nin iz bırakan imamlarından (Fahri Hoca ve Öğretmen Hasip Esin'in babaları) Ömer Efendi'nin de devetüyü rengindeki bir külahın üzerine sarık sardığına dair ilave edip anlattıkları, 1950-1960'lı yıllarda Ermenek'te Mevlevîliğin kısmî etkisinin hâlâ sürdüğünü göstermektedir. Çalışmamız sırasında buraya kadar adı geçen -ve adlarını sayamadığım- herkese verdikleri bilgiler, dolayısıyla katkıları sebebiyle teşekkürlerimi sunmayı zevkli bir görev bilirim.

XX. yy'ın ilk çeyreğinden itibaren etkisinin her geçen gün azalması ve yeni bir döneme uzanan gelişmeler üzerine yapılan Şeyhi'nin bu tayini ile yıllarca dikkat çekmediği için günümüze ulaşamamasına bakılarak Tekke Mescidi yanında "Mevlevîhâne" statüsündeki bu müessesenin fonksiyonu eksik değerlendirilmemelidir. Zira Ermenek kazasını, tüm yönleriyle ortaya koymaya çalışan Çelik, Gök, Eser, Çulhacı gibi bilim insanlarının yaptığı çalışmalardan çıkan sonuç; şehrin merkezinde ve köylerinde özel/tüzel kişi/mahallelerin isimlerine varıncaya kadar hatırı sayılır bir dinî-tasavvufî etki/ortam/yapılanma söz konusudur.¹¹ Nitekim Eser'in, Karamanoğlu Halil Bey Zâviyesi Görevlileri başlığı altındaki atama kayıtları tablosunda; M. 1518'den 1827'ye kadar şeyh, zâviyedar, müteveli ile bir nâzır, bir de müderristen oluşan pek çok isme rastlanmaktadır. 1782'den itibaren meşihat makamında gözüken Seyyid Ali'nin, 1767'de şehirdeki Hacı Alâeddin; 1769'da Hacı Abdullah Zâviyesinde zâviyedar ve müteveli; 1772'de bir camide aşırhanlık; 1774'ten itibaren de bir mescitte imam ve müteveli; 1786'da Şeyh olduğu halde bir mescitte imam-hatip ve mütevellilik gibi pek çok görev yaptığı (2012: 223-226, 231-232, 95, 147, 123) ve kazadaki nüfuzu rahatlıkla anlaşılmaktadır.

İşte beratta da karşımıza çıkan Seyyid Ali Dede nedense son vakitlerinde İstanbul'a gitmiş ve hâliyle bahsedilen görevlerin çoğu, 1827'de bile -kaybettiği beratın yenilenmesinden- Şeyhliğini de koruduğu anlaşılın oğlu Seyyid Abdülkadir'e intikal etmiştir. Tabiatıyla bu arada "1800'de Ermenâk şeyhi, evini tamir ettirmek için arzıhal vermiş, padişah (III. Selim: 1789-1807) tarafından atıyei hümâyûna nâil olmuş" (Gölpınarlı 1983: 259) bilgisi de önemlidir. -Ermenek Şeyhîzâde olarak tanınıp Mevlevîlik tarihinde çok önemli yeri bulunan Beşiktaş Mevlevîhânesinin on üçüncü postnişini olan ve otuz üç yıla yakın (1819-1851) meşihat makamında oturan Mehmed Kadrî Dede'nin- babası Şeyh Seyyid Ali Dede'nin vefatı üzerine oğluna tevcih edilen 1205/1791 tarihli beratta adı geçenler¹² Ermenek Mevlevîhânesi ile görevlilerinin mevkiini göstermesi

¹¹ Şehrin bu durumunu, Güler (2018: I/433) de gözden kaçırmamış ve: "Belgelerde dikkat çeken hususlardan biri de hem müteveli hem de müderrislik vazifesine atananların Seyyid unvanı taşımasıdır. Hatta her ismin başında bilinirlik takısı olan 'el' lafzının eklenmesi Ermenek'te XIX. asrın sonlarında hatırı sayılır mevki ve sayıda Seyyidin yaşadığını ifade etmektedir" sözleriyle özetlemiştir.

¹² Seyyid Ali Dede; Ermenek Mevlevîhânesi Şeyh'i iken İstanbul'a gelip sur içinde Şehremini Mahallesinde evlendiği kadının evine yerleşmiş, daha sonra hanımı da meskenini ona vermişti. Kısa sürede burası bir Mevlevî Zâviyesi hâlini almış, Kadrî Dede bu evde doğmuştu. 1205/1790 senesinde vefatı üzerine Yenikapı semtinde Merkez Efendi Tekkesi karşısında bulunan mezarlığa defnedilmişti (Küçük 2003: 136, 142 nu.6 ve 7). Katılmasa da Ali Dede yerine başka bir kaynağın "Ermenek Şeyhi Ahmed Dede"yi; hatta çoğunun

bakımından dikkat çekicidir. Zira Sultan II. Mahmud'un (1808-1839) her hafta dergâha gelmesi, mukabeleden sonra Mehmed Kadrî Dede¹³ ile sohbet edip biraderlerine atıyye ihsanlarında bulunması (Küçük 2003:144-145 nu.1), çok tesadüfî ve sıradan hâdiseler olmasa gerekir.

Hâfız Mehmed Dede'nin 1883-1887'lerde meşihat makamında olması (Konya Vilâyeti Sâlnâmesi 2013-2017: 175, 180, 312, 232); Küçük'ün XIX. asırda faaliyetlerini sürdüren Mevlevîhâneler listesinde 1886-1911'da Ermenek'i de sayması (2003: 466), yine Konya Mevlâna Dergâh'ı Postnişini Veled Çelebi (İzbudak)'nin, I. Dünya Savaşında gönüllü Mevlevî taburunun kuruluş çalışmaları esnasında 20 Aralık 1914'te Harbiye Nezaretine gönderdiği arzda; hükümet ve askeri yetkililerden buldukları yerlerdeki Mevlevîlerin sevkine yardımcı olmaları arzu edilen ve Mevlevîhâne bulunan valilik, mutasarrıflık ve kaymakamlıklar arasında Ermenek'in de sayılması (Köstüklü 2005: 65-71), şehirdeki Mevlevîhânenin faal olduğunu göstermektedir.¹⁴ Ancak bahsedilen tarihte I. Dünya Savaşının da başlaması ve devamındaki gelişmeler yüzünden son şeyhi Hüsameddin Dede'nin, vefat eden -babası Şeyh- Mustafa'nın yerine 1923'teki zikredilen atamasından başka şimdilik elde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Halil Bey Zâviye/Ermenek Mevlevîhânesi'nin vakıflarıyla ilgili gelirleri tahrir kayıtlardan çıkaran Gök'ün (2006: 141-143) verdiği tabloya bakılınca: Berat

Mehmed Kadrî Dede'yi de "Abdülkadir Dede" olarak (15 Receb/1249 / 28 Kasım 1833 tarihli bir belgeye dayanıp karşılaştırmak üzere bkz. Ösen 2015: 139) kaydettiklerini belirten Küçük'ün ne kadar isabetli davrandığını, incelediğimiz -muhabatına bir yetki veya imtiyaz sağlayan, ferman, irade vb. diğer belgelere göre daha kalıcı ve sürekli olması yanında sonraki sultanın iradesini de kısmen bağlayan sultânî hükümler diye tanımlanan- berat; ikisinin de adını açıkça zikredip ortaya koymaktadır.

¹³ Beşiktaş Mevlevîhânesinin şeyhi Trablusşamlı Mahmud Dede Efendi'nin vefatıyla (1819), oğlu Mehmed Said'in yaşı küçük olduğu için postnişinliğe Mehmed Kadrî Dede getirildi ve gözetimi altında M. Said eğitimini tamamladı. Kadrî Dede'nin vefatıyla (11 Eylül 1851) yerine tayin edilen Mevlevî Şeyhi Mehmed Said Dede (1803-1853); bestekâr ve döneminin en önemli birkaç ney virtüözünden biri olup pek çok talebe yetiştirdi (Aksoy 2003: XXVIII /523).

¹⁴ Osmanlı Devletinin içine düştüğü ekonomik sıkıntılardan, 19 yy'ın son çeyreğinden itibaren Mevlevîhâneler de payını almış özellikle taşradakiler faaliyetlerini sürdürmede zorlanmaya başlamışlardı. Sultan II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) de Mevlevîhânelerin tamiri için yoğun talepler gelmiş ama Ermenek, Burdur ve Şam Mevlevîhânelerinin şeyhlerine olumsuz cevaplar verilmek durumunda kalınmıştı (tabii bir kısmı da büyüklük ve şeyhlerinin merkezle şahsî münasebetlerinin durumuna göre bunu başarabilmişlerdi). Nitekim Ermenek Kazası'ndaki Mevlevîhâne'nin harap yerlerinin 2415 kuruş gibi cüzî bir masrafla tamir olacağından bahisle gereğinin yapılması için Adana Vilâyeti'nden gelen tahrîrâtın 21 Mart 1307 / 2 Nisan 1891'de sadârete gönderilerek meblâğın karşılanıp karşılanmayacağıının bildirilmesi istenmiştir ama olumlu cevap gelmemiştir (Ösen 2015: 245, 262-266, 372).

Köyü'nde, Ermenek merkez ve Değirmenlik Mahallesi'ndeki 6 kıt'a dükkân, 7 kıt'a zemin (akar), 3 kıt'a bahçe ve 2 su değirmeninden 1500 ve 1522'de 565'er; 1518'de 580; 1555'te her nedense 260'a düşüp 1584 yılında 465 akçe meblağa ulaşan bir gelir elde edildiği görülmektedir. Bu bütçeden şeyhe ve zâviyenin iki hizmetkârına yıllık 200; geriye kalan ise misafirlerin yemek masrafına harcanmaktadır. Elbette ki mezkûr beratın ifadesiyle yere vadi âdet-i ağnâm-ı mukâtaası malından (hayvanlardan daha çok da koyun ve keçi türlerinin vergisinden) almak üzere yevmî otuz akçenin Mevlevîhâne Tekyesi fukarasına taamiye¹⁵ olmak üzere harcama yetkisinin verildiği Şeyh Ali Dede ve oğluna intikal eden miktar ile Eser-Küçükdağ'ın (2013: 307) bahsettiği 1776 tarihli bir emri şerif ile 1782 tarihli bir hüccete göre "Alaiye Gümrüğü Mukataası malından adı geçen Mevlevîhâne'de sakin dervişlerin taamiyesi için tahsis edilen gündelik 30 akçe"¹⁶ ekstra gelirler, Gök'ün verdiği yekûna dâhil değildir.

Sonuç olarak bu inceleme; Mevlevîhânelerin devletten aldığı desteği/devletin değişik kalemler halinde farklı vergi kaynaklarından sağladığı ödeneği bir kez daha ve Beşiktaş Mevlevîhânesine kadar uzanan isim tashihleri ile nüfuzu, bahse konu berat sayesinde belgelediğinden, ileride bu yönde yapılacak çalışmalara katkı sağlayabilecektir. Yine bu berat, Halil Bey Zâviyesi olarak da bilinmesi nedeniyle adı, yeri ve konumuyla ilgili bazı karışıklıklara da yol açan mekânın; şehrin merkezinde ve Mevlevîhâne statüsünde olup Ermenek Mevlevîhâne/Tekkesi diye de adlandırıldığını kesinkes ortaya koymaktadır. Yine "XVII. yy'dan itibaren âdeta bir devlet müessesesi hâline gelen Mevlevîliğin" (Gölpınarlı 1983: 248); ülkemizin en çetin coğrafi şartlarından birine sahip bulunmasına rağmen geçmişten günümüze devlet-millet bağlılığını en güzel surette yansıtip "okumuşu" en fazla yerler arasında olmayı başaran Ermenek'i de Mevlevîhâneler tablosu içerisine dâhil etmesi, üzerinde düşünülmesi gereken bir konu olarak gözükmektedir.

XVI. yy'ın sonlarından itibaren ekseriyetle Ermenek Mevlevîhânesi şeklinde kaydedilip bilinen bu yapı, muhtarları ve Belediye'den edinilen bilgiler çerçevesinde hudutlarının biraz doğu istikametine genişletilmesiyle Taşbaşı

¹⁵ Taamiye: "Misafirlerle, fakirlerin karınlarını doyurmak için yedirilen yemek, verilen erzak ve para yerinde kullanılan bir tabirdir. Medreselerle tekke ve hastanelere ait vakfiyelerde geçer." (Pakalın 1993: III/363).

¹⁶ Berattaki rakam ve kullanılış gayesinin aynı olması kadar, burada böyle diyen yazarların bir sayfa sonra "... orada kalan dervişlere taamiye için 30 akçe ...malından yevmiye olarak veriliyordu" ifadeleriyle ne kastettiklerinin tam olarak anlaşılabilmesi da ilginçtir.

Mahallesi sınırlarına dâhil olmuştur. Bahse konu mekân ile yıkılan müştemilâtının hemen yakınında ama Değirmenlik Mahallesi hudutlarında kalan/bulunan son şeyhi Hüsameddin Dede'nin evi, yer aldığı civarın eklenti şeklinde örtme/tünel/lerle bağlanarak külliye/kompleksi andırırçasına avlu içerisine açılıp tarihi çeşmeyle buluşan yapılaşma biçimi ve Pirpınarı Mescidiyle bütünleşmesi ilk kez işlenmeye çalışılmıştır. Yüzey araştırmaları ve sözlü tarih metoduna da başvurulmuş çalışmada adı geçen Dede'nin torunlarından da epeyce malûmat alınarak Mevlevîhâne'yle ilgili hususlar açıklığa kavuşturulmuştur. Tekke ve zâviyelerin kapanmasına giden süreçte ülkenin çoğu yerindeki semâhânelerin cami veya mescide çevrilmesinde olduğu gibi Hüsameddin Dede'nin 1923'te Tekke Mescidi imamlığına atanmasıyla, Sultan II. Mahmûd'u bile meftûn eyleyen beratlı Ermenek Mevlevîhânesi'nin işlevi fiilen sona ermiş; mescidin yıkılıp yerine yapılan kubbeli Tekke Camii'nin kapısındaki kitabe ve adının bir kısmından başka izi kalmamıştır.

Berat'ın Transkripsiyonu

Selim Hân b. Mustafa Hân el Muzaffer Dâimâ

[III. Selim Han'ın Tuğrası]

Nişân-ı şerîf-i âlişân-ı sâmi-mekân-ı sultânî ve tuğrâ-yı garrâ-yı cihân-sitân-ı hâkânî hükmü oldur ki, İç İl Sancağında Ermenâk Nâhiyesinde vâkî Mevlevîhâne Tekyesi fukarasına taamiye olmak üzere yere vadi? âdet-i ağnâm-ı mukâtaası malından almak üzere yevmî otuz akçe vazife Mevlevîhâne-i mezkûre Şeyhi Seyyid Şeyh Ali'nin uhdesinde iken fevt olmağla taamiye-i mezkûre mahlûlünden Tekye-i merkûme şeyh-i müteveffanın oğlu erbâb-ı istihkaktan işbu râfî'a-i tevkî'-i refî'u-ş-şân-ı hâkânî Seyyid Abdülkâdir zîde takvâhuhun uhdesine kayd ile beratı verilmek ferman bulmağın hakkında mezîd-i 'inayeti Padişâhânem zuhûra gitirüb 1205 senesi Zilkâdesi'nin 19. günü tarihiyle müverrah verilen ruûsu hümâyûn mücebince bu berât-ı hümâyûnı virdüm ve buyurdum ki mümaunileyh Seyyid Abdülkâdir derviş zîde takvâhu varûb vech-i meşrûh üzre ta'yin olunan yevmî otuz akçe taamiye vazifesin tekye-i mezbûre fukarası için yere vadi âdet-i ağnâm-ı mukâtaası malından zemîn mütevellilerinden alub mutasarrıfa virile. Şöyle bileler, 'alâmet-i şerîfe i'timâd kılalar.

Tahrîran fi'l-yevmi's-sâdis aşer şehri Zilkâde sene hams ve mieteyn ve elf.

16 Zilkade 1205 / 17 Temmuz 1791

KAYNAKÇA

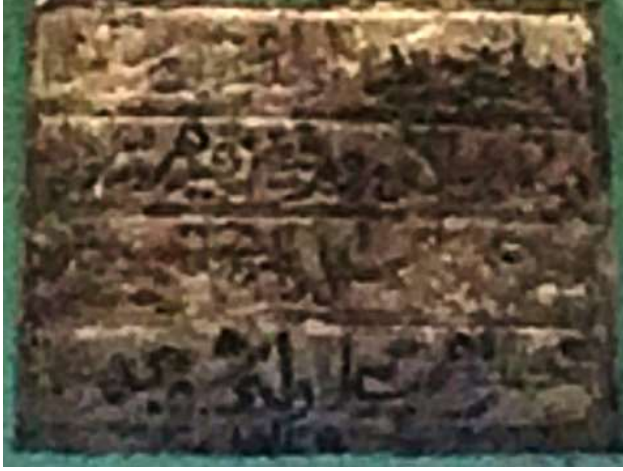
- AÇIK, Nilgün (2003), "Mevlânâ ve Mevlvî Tarikatının Eğiticiği", *Selçuk Ü. III. Uluslar Arası Mevlâna Kongresi Bildiriler*, (5-6 Mayıs), Konya: 99-114.
- AKDAĞ, Mustafa (1995), *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimâî Tarihi I (1243-1453)*, İstanbul: Cem Yay.
- AKSOY, Hasan (2003), "Mehmed Said Dede", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.XXVIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 523.
- ARABACI, Caner – KÜÇÜKDAĞ, Yusuf (2003), "Konya'da Osmanlı Döneminde İnşa Edilen Medreseler", *Osmanlı Döneminde Konya*, (ed. Y. Küçükdağ), Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay.: 123-162.
- BARDAKÇI, Halit (1976), *Bütün Yönleriyle Ermenek*, Konya.
- BAŞKAN, Yahya (2018), "Karaman Türkmenleri ve Ermenek: İskân ve Şehirleşme (13-14.Yüzyıllar)", *Ermenek Araştırmaları I*, (ed. H. Muşmal-E. Yüksel-M.A. Kapor), Konya: Palet Yay.: 185-196.
- ÇELİK, Şenol (1994), *Osmanlı Taşra Teşkilatında İçel Sancağı (1500-1584)*, Marmara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış doktora tezi).
- ÇULHACI, Önder (2012), *19. Yüzyıl Ortalarında Ermenek Kazası (1839-1856)*, Marmara Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi).
- ESER, Mevlüt (2012), *Ermenek Kazası ve Köyleri Vakıf Eserleri*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- ESER, Mevlüt – KÜÇÜKDAĞ, Yusuf (2013), "Ermenek Mevlevîhanesi/Karamanoğlu Halil Bey Tekkesi", *Nejat Göyünç Armağanı*, Selçuk Ü. Türkiyat Araştırmaları Ens. Yay., 305-309.
- EVLİYA ÇELEBİ (1985), *Seyahatnâme*, C. IX, (nşr. Mümin Çevik), İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- GÖK, Bilal (2006), *Ermenek Kazası (1500-1600)*, İnönü Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış doktora tezi).
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (1983), *Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul:İnkılâp ve Aka Yay.2.bs
- GÜLER, Mustafa (2018), "Osmanlı'nın Son Döneminde Ermenek Musa Paşa Vakıflarının Tevcihat Sistematiği Üzerine", *Ermenek Araştırmaları I*, (ed. H. Muşmal vd.), 429-437.
- KARPUZ, Haşim (2009), *Türk Kültür Varlıkları Envanteri: Karaman 70*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- KIZILCA, Mükremin (t.y.), *1830 Ermenek Nüfus Kayıtları*, Konya: Ermenek Belediyesi-Aybil Yay.
- (2019), *1845 Ermenek ve Köyleri Hane Mal Varlıkları*, Konya: Çimke Yay.
- Konya Vilâyeti Sâlnâmesi* (2013-2017), *1301-1304/1883-1887*, C. 17-20, Büyükşehir Belediyesi Yay.

- KONYALI, İ. Hakkı (1967), *Âbideleri ve Kitabeleri İle Karaman Tarihi, Ermenek ve Mut Abideleri*, İstanbul.
- KÖSTÜKLÜ, Nuri (2005), *Vatan Savunmasında Mevlevîhaneler*, Konya: Çizgi Yay.
- KÜÇÜK, Sezai (2003), *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, İstanbul: Simurg Yay.
- ÖSEN, Serdar (2015), *Osmanlı Devlet ve Toplum Hayatında Mevlevilik (19. Yüzyıl)*, İstanbul: Kitap Yay.
- ÖZKAN, Ahmet (2008), "Karamanoğulları Beyliği Döneminden Günümüze Ermenek'te Tasavvuf Kültürü", *Ermenek Araştırmaları II*, (ed. H. Muşmal vd.), Konya: 513-520.
- PAKALIN, M. Zeki (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, İstanbul: MEB Yay., 303.
- SÜSAM YAZMALAR KATALOĞU, Selçuk Ü. Selçuklu Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi Uzlu Ailesi Koleksiyonu, Demirbaş No. KD7F424836: Vakfiyeler, Fermanlar, Mahkeme Sicilleri, 140 Adet [Dosyası İçinde 53/140; *Ermenek Mevlevîhânesi Hakkındaki Berat* (Süsam ilk/eski no. 620)].
- TANRIKORUR, Bahrihüda (1996, Mayıs), "Mevlevî Tekkesinin Kalbi: Semâhane", *II. Milletlerarası Osmanlı Devleti'nde Mevlevîhâneler Kongresi*, S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi (Özel Sayı), Sayı: 2, Konya: 207-215.
- (2004), "Mevleviyye", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.XXIX, İstanbul: 447-474.
- TEKİNDAĞ, M. C. Şihâbeddin (1997), "Karamanlılar", *İslâm Ansiklopedisi*, C. VI, Ankara: MEB: Eskişehir Anadolu Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi Yay., 316-330.
- TUNCER, O. Cezmi (1996), "Kilis Mevlevihanesi", *II. Milletlerarası Osmanlı Devleti'nde Mevlevîhâneler Kongresi*. S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 2, Konya: 259-281.
- ÜNVER, Süheyl (1964), "Osmanlı İmparatorluğu Mevlevîhaneleri ve Son Şeyhleri", *Mevlâna Güldestesi*, Konya Turizm Derneği Yay.: 30-39.
- ÜREMİŞ, Ali (1996), *Türkiye Selçuklularında Tasavvufi Hareketler*, İnönü Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi).
- YÜKSEL, Hasan (1996), "Tokat Mevlevihanesi", *II. Milletlerarası Osmanlı Devleti'nde Mevlevîhâneler Kongresi*, S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 2, Konya: 61-68.

EKLER

Belge 1: 1205/1791 Tarihli "Ermenek Mevlevihâne Tekyesi" yle İlgili Berat (Süsam).

Resim: 1- Tekke Mescidi'nden de Tekke Camii'ne intikal eden kitabe (anayoldan giriş kapısı)

Resim: 2- Tekke Mescidi'nden de Tekke Camii'ne intikal eden kitabenin transkripti (iç kapı).

Resim: 3- Pirpınarı Mescidi'nin Kitabesi. **Resim: 4-** Şeyh Evi'nden Pirpınarı Mescidi'ne geçiş ve örtmeden avluya çıkış yolu.

Resim: 5- Pirpınarı Mescidi'nin güneybatı köşesinden Tekke Camii'nin görünümü.

Resim: 6- Tekke Camii'nin güney cepheden görünümü

Resim: 7- Pirpiran Sokağı'ndan bir kesit (örtme/tünel/eklentı).

Resim: 8- Örtmeden avluya giriş/çıkış yolu.

Resim: 9- Evlerin örtmelerle bağlandığı/açıldığı avlu.

Resim: 10, 11, 12- Pirpınarı Sokağında bulunan evlerin duvarlarındaki kitabeler (soldan sağa: 1316, 1323, 1307).

MİLLÎ MÜCADELE'DE TAŞELİ BÖLGESİNDE BAŞARILI SAVUNMA BÖLGELERİ: MUT VE SİLİFKE

SUCCESSFUL DEFENSE AREAS IN TAŞELİ REGION IN THE NATIONAL STRUGGLE: MUT AND SİLİFKE

Özkan DEMİR*

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı yıllarında yapılan gizli antlaşmalarla paylaşılan Anadolu coğrafyasında Taşeli Bölgesi de işgal alanları içerisinde yer almıştır. İtalyan ve Fransız nüfuz bölgelerine bırakılan bu coğrafyada Mut ve Silifke'nin savunulmasında halkın gösterdiği savunma Türk halkı için olumlu sonuç vermiştir. Millî Mücadele yıllarında bölgede ortaya çıkan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, kendi bölgelerini işgalci güçlere karşı korumak için çalışmalarda bulunmuştur. İşgal boyunca Mut, Gülnar ve Silifke'de kurulmuş olan bu teşkilatlar, silahlı birlikler oluşturarak yörede önemli mücadeleler vermiştir. Taşeli yöresinde yaşayan vatanseverler, gösterdikleri direnişle bölgenin korunmasında büyük paya sahip olmuştur.

Mersin bölgesinde kurulan ilk Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Mut'ta ortaya çıkmıştır. Ardından Silifke Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin teşkilatlanmasıyla silahlı birlikler oluşturulmuş, Ankara Antlaşması'na kadar bölgede düşman kuvvetleriyle mücadele edilmiştir. Başlangıçta İtalyan ve Fransız anlaşmazlığının yaşandığı Mut ve Silifke bölgesinde, Kuva-yı Millîye birlikleri düşmana geçit vermeyerek burayı başarılı bir şekilde savunmuştur. Yüzbaşı Emin Arslan Bey (Resa), Binbaşı Emin Bey (Mengenli), Mut Müftüsü Nadir Bey (Mutluay) gibi şahısların Mut ve Silifke bölgesinin savunulmasındaki rolleri oldukça önemlidir. Bu iki bölgenin dışında Gülnar ve Ermenek'te yaşanan mücadeleler de savunma

* Öğr. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi Silifke-Taşucu Meslek Yüksekokulu, ozkandemir@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5593-4693

mücadeleleri olmuş, sonuçta düşman kuvvetlerine Taşeli bölgesinden geçit verilmemiştir.

Bu çalışmada Mut ve Silifke’de Millî Mücadele döneminde yaşanan mücadeleler ve kurtuluş için harcanan çabalara yer verilerek, bu mücadelelerin Kurtuluş Savaşı’na yansımalarına değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Mut, Silifke, Kuva-yı Millîye, Müdafaa-i Hukuk

ABSTRACT

In the geography of Anatolia, which was shared with the secret treaties made during the First World War, Taşeli Region was included in the occupation areas. The defense of the people in the defense of Mut and Silifke in this geography left to the Italian and French regions of influence gave positive results for the Turkish people. In addition to law associations in the region have made efforts to protect their territories against the occupying forces. These organizations, which were established in Mut, Gülnar and Silifke during the occupation, created important units in the region and gave important struggles. Patriots living in the Taşeli region have had a great share in the protection of the region with their resistance.

The first Defense of Rights Association, which was established in Mersin region, emerged in Mut. Then, with the organization of the Silifke Defense of Rights Association, armed forces were formed and national forces and enemy forces fought in the region until the Ankara Treaty. Initially in Mut and Silifke, where the Italian and French disputes took place, National Forces troops fought against the enemy and defended this region successfully. The roles of captain Mr. Emin Arslan (Resa), Major Mr. Emin (Mengenli), Mut Mufti Mr. Nadir (Mutluay) in the defense of Mut and Silifke region are very important. Apart from these two regions, the struggles in Gülnar and Ermenek were also defensive struggles. As a result, the enemy forces were not given passage through Taşeli region.

In this study, the struggles experienced during the national struggle period in Mut and Silifke province and the efforts for liberation will be discussed and the reflections of these struggles on the war of independence will be discussed.

Keywords: The National Struggle, Mut, Silifke, National Forces, Law Associations

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırmak, onun topraklarını paylaşarak işgale dayalı bir politika benimseyen İtilaf güçleri, 1915 ile 1917 yılları arasında dört ayrı antlaşma imzalayarak bütün Osmanlı sınırları üzerine paylaşımına girişmişlerdir. Bu antlaşmalardan biri olan İngiltere ve Fransa arasında imzalanan Sykes-Picot Antlaşması'na göre Adana ve Mersin bölgeleri (Kilikya) Fransızlara işgal payı olarak ayrılmıştır. Daha sonra Antalya ve Ege toprakları başlangıçta İtalya'ya pay olarak verilmesine rağmen Nisan 1917'de imzalanan St. Jean de Maurienne Antlaşması'yla Antalya'nın doğu kısımları ile Konya ve çevresi de İtalyanlara pay olarak bırakılmıştır (Çelik 1999: 26). Ancak Mondros Ateşkesi'nden sonra başlayan işgaller sırasında Orta Akdeniz ve Ege topraklarının işgal hakkı İtalyanların elinden alınmıştır. İşgal günlerinde Fransızlarla İtalyanlar arasında yapılan bir antlaşmayla Fransız – İtalyan nüfuz bölgelerinin sınırı Silifke'nin batısında bulunan Boğsak Deresi kabul edilmiştir. Dolayısıyla Silifke bölgesi de (Silifke, Gülnar, Mut) Fransız nüfuz alanına dahil edilmiştir (Yıldırım 2018: 692).

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 5. maddesi gereğince sınırların korunması ve iç güvenliğin sürdürülmesi için gerekli görülen askeri güçler dışında ordunun terhis edilmesi istenilmiş ve orduyu dağıtmak için harekete geçilmiştir. Bu sıralarda Anadolu'nun güney topraklarında ordunun dağıtılmasıyla birlikte bölgede işgaller de başlamıştır. Fransızların İskenderun ve Dört Yol'da başlattıkları işgal, ilerleyen tarihlerde hız kazanıp Çukurova'ya da sıçramıştır. Osmanlı ordusunun son birliği Adana'dan 15 Aralık 1918'de ayrılmış, ardından İngiliz komutanı Mc. Andrew'in emrindeki askerler 17 Aralık 1918'de Mersin'e çıkarılmıştır. 1 Ocak 1919'dan itibaren Fransızların desteğiyle Ermeni kuvvetleri de Mersin iskelesine çıkarılmıştır. Fransız üniformalı Ermeni askerler ile Mersin'deki Ermeni gönüllülerinden oluşan birlikler Mersin'in işgalinde görev almıştır (Öztoprak 2002: 585). Fransızların bölgede takip ettikleri işgal politikasında, azınlık halindeki diğer cemaatler özellikle de Ermeniler kışkırtılmıştır. Bu kışkırtmadan cesaret alan Ermeniler bütün bölgede olaylar çıkararak evleri ve dükkânları yağmalamış, Türk kadınlarının çarşaf ve peçelerine dokunulmuş, hatta bazıları öldürülmüştür. Fransızlar çoğu defa bu olaylara seyirci kalmış, Ermenilerin hareketlerine ses çıkartılmamıştır (Kurtuluş Savaşında İçel 2005: 97).

Millî Mücadele'de Güney Cephesinde Adana, Mersin, Antep ve Urfa gibi bölgelerin işgale uğraması, bu bölgelerde yaşayan halkın işgalcilere karşı millî

kuvvetler kurmasına yol açmıştır. Halk kendi imkanlarıyla kurduğu direniş birlikleri sayesinde bölgelerini korumaya çalışmıştır. Mut, Silifke, Tarsus gibi bölgelerde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurularak askeri mücadelenin dışında siyasi anlamda da Mersin bölgesi korunmaya çalışılmıştır (Çelik 2001: 98).

1. Millî Mücadele'nin İlk Dönemlerinde Mut ve Silifke'nin Durumu

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat yıllarında idari taksimatta yapılan düzenlemeler sonucunda İçel Sancağı'nın merkezi Silifke'ye taşınmış, müstakil sancak olarak Cumhuriyet dönemine kadar bu idari yönetim devam etmiştir. 1924'teki düzenlemeler sonucunda da İçel İli kurulmuş, 1933 yılına kadar Silifke merkez olmak üzere bu bölge valilik şeklinde idare edilmiştir. Millî Mücadele döneminde Anamur, Gülnar, Mut ve Silifke'den oluşan İçel Sancağı mutasarrıf Esat Rauf Bey tarafından yönetilmiştir. Askerlik şubesi başkanlığında Binbaşı Emin Bey (Mengenli), Jandarma komutanlığında Yüzbaşı Hüsnü Bey bulunuyordu. Türk nüfusun çoğunlukta olduğu Silifke bölgesinde Rum ve Ermeni nüfusun miktarı küçümsenmeyecek derecededir. Silifke'ye bağlı Mağara bucağı ve çevresi bu iki azınlığın toplu buldukları yerler olmuştur. İzmir'in işgalinden sonra Mersin'deki Ermeni ve Rum cemaatleri birleşmiş, çeşitli teşkilatlar kurmuştur. Sivas Kongresi beyannamesinden sonra Silifke bölgesindeki Ermeni ve Rum teşkilatları da, Fransızların Silifke ve çevresini işgal edecekleri söylentilerini yayarak karışıklıklar çıkarmaya başlamıştır (Genç 1968: 13).

Mersin'in batı ilçelerinden olan Silifke, Mut ve Anamur yönetsel olarak İçel Eyaleti'ne bağlı olsa da vilayetin merkezi Karaman olduğu için İtalyan işgal sahasına bırakılan Konya ile birlikte Karaman da İtalyan işgal alanı içerisinde yer almıştır. Bu durum Fransız ve İtalyan anlaşmazlığına yol açmıştır. Mersin'in Fransızlara, Konya ve Karaman'ın ise İtalyanlara işgal payı olarak bırakılması nedeniyle iki yöreye sınır olan Silifke bölgesinin kimin işgal sahasında olduğu anlaşmazlık konusu olmuştur. Kilikya'nın işgaline başlayan Fransızlar, İtalyanlara baskı yapıp Silifke ve Anamur gibi bölgelerden İtalya'nın çekilmesini istemiştir. Bu konuda fazla diretmeyen İtalyanlar Antalya'ya çekilmiş; Silifke, Mut ve Anamur bölgeleri Fransız işgal sahasına girmiştir (Aslan 1988: 279-280). Kasım 1919'dan itibaren Fransızlar Mersin'e aralıksız bir şekilde asker çıkarmış, Aralık 1919'da Silifke'ye girerek kendilerine karşı olanları tutuklamıştır. Fransızlarla birlikte hareket eden Ermeniler ise Mersin ve çevresinde işgallere başlayarak

Mersin Taşhan ve Araplar köyünde halka eziyet etmeye başlamıştır (Pınar 2018: 27).

Silifke konumu itibariyle Fransız işgal sahasının batı sınırını oluşturması ve işgal edilemeyen bazı Osmanlı topraklarını barındırdığı için Fransızlar Mersin-Silifke yolunun ele geçirilmesine büyük önem vermiştir. Fransızlar, Silifke'nin doğu ucunda yer alan Tömük'e bir jandarma takımı yerleştirmiş, bazı köylere karakollar kurmuş ve güvendikleri askerleri buralarda görevlendirmiştir. Alata çayı köprüsüne de bir gümrük şubesi kurarak buranın korunması için Tunuslu süvari birliğinden bir miktar asker yerleştirilmiştir (Çelik 1999: 87).

Diğer taraftan Anadolu'da ortaya çıkan Kuva-yı Milliye sayesinde işgal güçlerine karşı hukuki mücadelenin yanında fiili direniş de başlamıştır. Hukuki mücadele ise Anadolu'da hemen hemen her işgal bölgesinde ortaya çıkan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri sayesinde olmuştur. Amasya Genelgesi, Erzurum Kongresi, Sivas Kongresi gibi gelişmelerin ardından Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri daha da önem kazanmış, Mersin ve çevresinde de Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulmuştur. Anadolu'da başlayan işgaller üzerine halk kendini korumak zorunda kalmış ve Kuva-yı Milliye teşkilatı ortaya çıkmıştır. İçel bölgesindeki Kuva-yı Milliye teşkilatının kurulması görevi ise Mustafa Kemal Paşa tarafından Yüzbaşı Emin Resa Bey'e (Arslan) verilmiştir¹.

Sivas Kongresi'nden sonra Mersin'de ilk olarak Mut bölgesinde gizli bir teşkilat kurulmuştur. Konya Valisi Cemal Bey'in Millî Mücadele aleyhindeki çalışmaları, bazı vatanseverlerin Konya ve Karaman bölgesinden kaçmalarına yol açmıştır. Baskılardan kaçmak isteyen Karaman Müftüsü Hadizade Mustafa Efendi de Mut'a kaçmış, yanında Karaman Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bütün evraklarını beraberinde getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine Konya'ya Refet Bey'in gönderilmesi ve Fahrettin Bey'in XII. Kolordu Komutanı olarak atanmasıyla Karaman ve Mut bölgesindeki Millî Mücadele çalışmaları hız kazanmıştır. XII. Kolordu Topçu Komutanı Yarbay İzzet Bey, alınan talimat gereğince Mut'a gitmiş ve burada Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtını kurarak 1 Kasım 1919'da cemiyet resmen faaliyete geçmiştir (Atlay 1969a: 15).

¹ Yüzbaşı Emin Bey (Arslan), I. Dünya Savaşı'nda 6. Ordu Menzil Müfettişliği emrinde Kerkük bölgesi levazım reisliği yapmıştır. Mondros Ateşkesi'nden sonra Konya'nın Ilgın bölgesine gelmiş ve burada bir Kuva-yı Milliye teşkilatı kurmuştur. Emin Bey, Ilgın'daki çalışmalarına devam ettiği sırada Konya Kuva-yı Milliye teşkilatı başkanı Binbaşı Hüseyin Hüsnü Bey'den aldığı bir telgrafla Adana bölgesi Fedai Müfrezeler Birliği Kumandanlığı'na atanmıştır. Böylece Yüzbaşı Emin Bey, İçel bölgesinde Kuva-yı Milliye teşkilatının kurulmasından sorumlu tutulmuştur (Özbilici 1993: 3).

Mut Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin başkanlığını Mahmut Beyzade Mirza yapmış, cemiyetin 30 Aralık 1919'da aldığı bir kararla Mut Kuva-yı Millîye komutanlığına da Jandarma Emekli Yüzbaşı Yaşar Bey getirilmiştir. Yarbay İzzet Bey'in talimatıyla, Karaman'dan Mut'a getirilen silahlar belge karşılığında gönüllülere dağıtılarak, silahla mücadele gerektiğinde kullanmaları emredilmiştir. Bu sayede kısa bir süre içerisinde 130 kişiden oluşan bölük kurulmuştur (Çelik 2001: 104; Çiftçi 2002: 32). Mut Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Millî Mücadele tarihinde özel bir konuma sahiptir. Zira bu cemiyet İçel'de ilk kurulan millî cemiyet olup Mersin'de diğer cemiyetlerin kuruluşunda yol gösterici olmuştur. Ayrıca İçel'de Kuva-yı Millîye Müfrezelerini kurmakla görevlendirilen Yüzbaşı Emin Resa Bey de önce Mut'a gelmiş, buradan diğer işgal bölgelerine geçmiştir (Yıldırım 2018: 694). Mut Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne giren her üye başlangıçta 1 (bir) lira ödenek verse de daha sonra bu miktar 100 lirayı geçmiştir. Bu cemiyetin zamanla büyüdüğünü gören İstanbul Hükümeti yanlısı kişiler, millî teşkilatın mensuplarını hükümete bildirmiş, halktanmış gibi görünen Rum casusları da Mersin'deki Fransızlara istihbaratta bulunmuştur. Fransızların millî teşkilattan olan bu kişiler hakkında idam kararı verdiği hatta bir Ermeni çete grubunun bu infazı gerçekleştirmek için Mersin'den Mut'a gönderildiği duyumlar arasında yer almıştır. Bütün bunlara rağmen Mut'lular millî teşkilat uğruna çalışmaktan vazgeçmemiştir (Atlay 1969a: 16). Mut Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşundan sonra cemiyete bağlı toplamak ve millî kuvvetler oluşturmak üzere yayla kesimine Naip Ali Bey, sahil kesimine eski nahiye müdürü Hakkı Bey, Sinanlı bölgesine de Abdullah Beyzade Ahmet Bey görevlendirilmiştir (Çelik 1999: 310).

Silifke ve batısının Fransız işgal bölgesine bırakılmasıyla beraber Mersin'deki Fransız işgal sahası genişlemiştir. Ancak Fransız askeri güçleri Silifke içlerine girip burayı işgale başlayamamıştır. Ama Fransızların Ermenilerle beraber Mersin'de işgale başlaması ve Yunanların İzmir'e çıkmasıyla birlikte Silifke'de Ermenilerle bazen mahalle kavgaları yaşanmıştır (Aslan 1988: 280). Sivas Kongresi'nden yayınlanan beyanname üzerine Silifke ve çevresi önemli bir bölge olarak görülmüştür. Silifke'deki Ermeni ve Rum teşkilatları, Fransızların Silifke'yi işgal edeceği, bu konudaki hazırlıkların tamamlanmak üzere olduğu, diğer işgal bölgelerinde olduğu gibi Fransızların Ermenilerle ortak bir idare kuracağı yönünde söylentiler yaymıştır. Diğer taraftan Türk ahali ise tedirgin ve kaygılı bir şekilde olanlar izlenmiştir. Bu ise halkta huzursuzluk yaratmıştır. Bu huzursuzluğun sebeplerinin başında Silifke mutasarrıfı Esat Rauf Bey'in saltanat

yanlısı tavır takınması gelmektedir. Yine Mersin ile Arap bölgeleri arasındaki ticaret Mersin'den yapıldığı için, Silifke ile Mersin'in bağlantısı kesildiği takdirde ticaret durma noktasına gelecek, aile geçimi zor olan halk genel savaş yüzünden daha zor durumlara düşecektir. Fransız ve Ermeni çetelerin Mersin'de yaptıkları katliamlar nedeniyle Silifke'de de buna benzer şeylerin yaşanabileceği düşüncesi halkı korkutan diğer bir sebep olmuştur (Çelik 1999: 311).

Silifke bölgesinin savunulması için de ilçede yaşayan vatanseverler millî kuvvetler teşkil etmiş *Silifke Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* kurulmuştur. Bu cemiyet Silifke merkez olmak üzere Mut, Gülnar ve Anamur gibi bölgeleri korumak için 9 Kasım 1919'da kurulmuştur. Cemiyetin başkanı Besim Atalay olup cemiyetin hakimiyet alanındaki Kuva-yı Millîye komutanlığına Binbaşı Emin Bey (Mengenli) getirilmiştir. Ancak bu cemiyet ilçe halkının çekingen tavırları nedeniyle bir süre gizli olarak faaliyetlerini yürütmüştür. Halkın çekingen davranışındaki sebep ise ilçenin sahile olan yakınlığından dolayı bölgenin işgale daha rahat uğrayabileceği yada bombardımana kolay maruz kalacağı şeklindeki endişelerdir (Çelik 2001: 111; Aslan 1988: 283).

Silifke'de kurulan Kuva-yı Millîye'nin amaçlarını belirleyen ve maddi unsurlarını da içeren bir tutanak tutularak mazbata şeklinde Konya Müdafaa-i Hukuku Millîye Heyeti Temsilîyesi'ne gönderilmek üzere Yarbay İzzet Bey'e teslim edilmiştir. Bu tutanakta kısaca ifade edildiğine göre dört bölüklü millî bir alay oluşturulmuş olup, millî bölüklerin silah ve cephanesi kısmen halktan, kısmen de jandarma deposundaki Rus tüfekleriyle kolordunun Karaman'daki deposundan temin edilecektir. Dikkate çeken bir nokta da mücadele esnasında millî bölükten olan şahısların yaralanması halinde yaralanma derecesine bağlı olarak 50 ile 100 lira arasında bir para, şehit olanların ailelerine de 200 lira para verileceği belirtilmiştir (Kurtuluş Savaşı'nda İçel 2005: 129).

Silifke Askerlik Şubesi Başkanı Binbaşı Emin Bey, 29 Aralık 1919'da Konya'da Yarbay İzzet Bey'den aldığı bir talimatnamede halka ve cemiyet yönetimine bazı emirlerde bulunmuştur. Buna göre Silifke Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanı Besim Bey, cemiyet sorumluları vazifelerine yerine getirmedeği için istifa etmiştir. Alınan emirlere göre Millî mücadeleden olmak isteyenlerle yeni bir heyet kurulacak ve başkan seçilecektir. Kuva-yı Millîye bölüklerine yemin ettirilecek, teslim edilen silahlar ise zimmetlenecektir. Ayrıca Silifke'nin Yağda ve Mağara nahiyelerinde 25'şer kişilik çeteler kurularak Konya'dakilerle işbirliği yapılacaktır. Buna benzer talimatları alan Emin Bey, 12 Ocak'ta Mut'a gelmiş, 20 Ocak'ta Gülnar'a giderek durumu yerinde incelemiş, ancak 26 Ocak 1920'de Silifke'ye ulaşabilmiştir (Yıldırım 1998: 126).

2. Millî Mücadele’de Mut Bölgesindeki Mücadeleler

Mersin’in ilçelerindeki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin faaliyete geçmesi üzerine Fransızlar bütün cemiyet üyeleri hakkında idam kararı almış ve bir Ermeni çetesinin Mut’a doğru gönderildiği haberi üzerine Mut halkı kendi üzerlerine gelecek olan Ermenilere mücadele kararı almıştır (Çelik 2001: 105).

130 kişiden oluşan Mut Bölüğü’nün kurulmasından sonra teşkilâtın silahlanmasına önem verilmiştir. 12. Kolordu’nun gizli bildirisi üzerine cemiyetin üyelerinden Mut Müftüsü Nadir Bey ile İzmirli Ahmet Bey 5100 lira ödenek verilerek Karaman’dan silah getirmeyle görevli kılınmıştır. Kışın zorlu şartlarında Karaman’a ulaşan bu kişilere Binbaşı Nuh Zeki Bey tarafından istenilen silahlar teslim edilmiştir. Silahlar, dört gün yolculuktan sonra Mut’un Meydan Mahallesi Camisi’nin deposunda saklanmış, başına da Kuva-yı Milliye gönüllülerinden nöbetçi konmuştur. On sekiz deve ile getirilen bu silahlar 200 mavzer (tüfek, tabanca) ve 21 sandıkla gelen 30 bin mermiden ibaret olup develerin nakliye tutarı olan 36 lira Müdafaa-i Hukuk kasasından ödenmiştir (Kurtuluş Savaşı’nda İçel 2005: 136).

Silifke’den İstanbul’a gidecek olan Yüzbaşı Yaşar Bey Mut’a uğrayınca kendisine Mut Bölüğü’nün Kumandanlığı teklif edilmiş, o da bu görevi kabul ederek başlamıştır. Bu süreçte Mut halkı ilçedeki casusluğu önlemek ve bazı bozukluklara engel olmak için, ilçeye gelip giden yabancıların kimliklerini ve niçin geldiklerini incelemiş; şüpheli olarak görülen kişiler ya tutuklanmış yada ilçe sınırları dışına çıkartılmıştır (Atlay 1969b: 11).

2 Ekim 1920’de Delibaş Mehmet, Çumra’da etrafına topladığı 500 civarındaki asker kaçağı ile isyan çıkarmıştır. Konya ve çevresindeki Millî Mücadele’yi sekteye uğratmak düşüncesiyle çıkan bu ayaklanmanın genişleme ihtimali üzerine Karaman ve Mut’ta bulunan millî kuvvetler önlem almaya başlamıştır. Dağılan isyancılara karşı Silifke-Mut-Gülnar ve Ermenek bölgelerinde oluşturulacak olan birliklerle mücadele kararı alınmıştır. Bu kuvvetlerin buluşma yeri olarak da Mut belirlenmiştir. İsyancıların Mut bölgesine saldırı yapabileceği ihtimali üzerine Mut’ta gönüllü bir müfreze oluşturulmuş ve Sertavul bölgesine gönderilmiştir. Üzerlerine millî birliklerin geldiğini gören isyancıların bir kısmı Ermenek ve çevresindeki dağlara bir kısmı da Akseki üzerinden Antalya’ya kaçmıştır. Böylece Mut bölgesinde kurulan bu müfreze, Delibaş Mehmet İsyanı’nın Mut ve çevresine yayılmasına engel olmuştur (Yıldırım 1998: 370).

Konya ve Karaman bölgesinden çekilen isyancılar bu kez Ermenek bölgesine saldırı hazırlığı yapmıştır. Ermenek'te bulunan Konya Mebusu Hulusi Bey, Ermenek'te asilerin durumu hakkında Mut ve Silifke'ye telgraflarla bilgiler aktararak, asilerin Ermenek'i ele geçirmeleri halinde sıranın Gülnar, Mut ve Silifke'ye geleceğini bildirmiştir. Bu telgraflar üzerine isyancılara karşı Ermenek halkının yardımına Mut'ta kurulan millî kuvvetler gönderilmiştir. 16 Ekim'de yola çıkan birlikler 18 Ekim'in sabah saatlerinde Ermenek'teki isyancılarla çarpışmaya başlamış, gittikçe şiddetlenen çatışmalar üzerine isyancılar buradan çekilmek zorunda kalmıştır. Çarpışmalarda isyancılardan 6 kişi ölmüş, 18 kişi de esir alınmıştır. Ölenler arasında isyancı elebaşlarından Kara Davut, yaralananlar arasında isyancıların reislerinden Aslan Mehmet de yer almıştır. 19 Ekim 1920'de Ermenek'te yapılan mahkeme sonucunda şaki Aslan Mehmet'in idamına hükmedilmiştir (Atlay 1969c: 16).

Mut'ta hazırlanan ve Mut, Gülnar ile Silifke'deki gönüllülerden oluşan millî müfreze isyana karşı Ermenek ve Mut'u başarılı bir şekilde savunmuştur. Dolayısıyla bu isyanın bastırılmasında İçel Kuva-yı Millîye'sinin gayretleri olmuştur. Bu gelişmeler üzerine TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Mut Müftüsü Nadir Bey'e bir telgraf göndererek tebrik ve teşekkürlerde bulunmuştur (Yıldırım 2018: 707).

3. Millî Mücadele'de Silifke ve Çevresindeki Mücadeleler

Silifke bölgesindeki millî kuvvetler Ermeni çetelerinin faaliyetlerine engel olmuş, Fransızların Mersin'in batısına geçmelerini engellemiştir. Fransız Fevkalade Komiserliği bu çalışmalarını aksatmak üzere 3 Şubat 1920'de Osmanlı Hariciye Nezareti'ne bir yazı göndermiş, Mut bölgesinde 500 kişilik bir ordu birliği yönetiminde Türk çete gruplarının toplandığından, köylülere silah ve cephane dağıtıldığından bahsetmiştir. Bu durum dolayısıyla bölgedeki güvenliğin bozuk olduğu ve bunların başında subayların olduğu belirtilerek hükümetin bu gibi hareketlere engel olması ve bölgedeki güvenliği sağlaması istenmiştir. Bu yazı Osmanlı Sadaret makamundan Harbiye Nezaretine yazılmış ve nezaretten ilgili durum hakkında bilgi istenmiştir. Harbiye Nezareti ise verdiği cevapta "Civarda silahlanan Ermeni çetelerinin Mağara Nahiyesine gelmesiyle bölgedeki silahlı Türk halkının Ermeni çetelerini bir olay çıkarmadan kovduklarını, korkan Ermenilerin Türkleri nahiye müdürlüğüne şikayeti üzerine bu olayın ortaya çıktığını" bildirmiştir. Aslında yaşanan bu gelişme bölgedeki

Ermeni çetelerinin faaliyetlerinin sona ermesinde oldukça etkili olmuştur (Genel Kurmay Başkanlığı 2009: 81; Selek 2011: 222)².

Fransızların Mut'ta toplandığını söylediği söz konusu millî birlikler yedek subay Teğmen Abdullah Tabak'ın yönetiminde 4 Mart 1920'de Mut'tan hareket ederek iki gün sonra Silifke'ye ulaşmış ve 100 kişilik müfrezeler grubu Silifke'de sevgi gösterileriyle karşılanmıştır. Silifke'ye gelmekte geciken 35 kişilik Gülnar müfrezesi ise 6 Mart akşamı Silifke'ye ulaşabilmiştir (Kurtuluş Savaşı'nda İçel 2005: 153)³. Bu süreçte Fedai Müfrezeler Komutanı Emin Arslan Bey⁴ komutasındaki iki taburdan oluşan birlik Silifke'nin Mağara nahiyesine gelmiş ve güvenliğin kontrol altında olduğu şifreli telgraf ile bildirilmiştir (BOA. DH. ŞFR. 658-108). Emin Arslan Bey, Uzuncaburç'a ulaştığında bir oğlu şehit olan 60 yaşlarındaki Gülsüm Teyze'nin millî teşkilata katılmak istediğini ifade etmiş ve kadının ısrarı üzerine bu isteğin kabul edildiğini belirtmiştir (Emin Arslan'dan aktaran Ünver 1998: s. 185). Daha sonra bu birlik, yedek subay Adil Bey komutasında Silifke – Mersin ulaşımını kesmek üzere Susanoğlu ve Kızkalesi istikametine gönderilmiştir. Bu sayede Ermeni çetelerin Silifke'ye girmelerinin önüne geçilmiş, işgalin genişlemesine engel olunmuştur (Aslan 1988: 289).

Yüzbaşı Emin Arslan Bey'in Silifke'ye ulaşmasıyla beraber Silifke Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yeniden yapılandırılmıştır. Hacı Paşa Otel'i'ni karargâh olarak seçen Emin Arslan, gönüllü kaydına başlamış, onlara silah, cephaneye ve çeşitli teçhizatlar verilmiştir. Ayrıca yeniden teşkilatlanan Silifke Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin başkanlığına Hafız Emin Bey (İnankur), ikinci başkanlığına da Sami Bey (Arıkan) seçilmiştir. Teşkilatın kurulmasından sonra Mut Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanı Mirza Bey, Silifkeli Hafız Emin Bey ve Emin Arslan Bey'den oluşan bir heyet Silifke Mutasarrıfı Esat Rauf Bey ziyarete gitmiş, ona millî mücadeleye katılma çağrısı yapılmıştır. Bu görüşmeden sonradır ki Esat Rauf Bey Ankara Hükümeti'nin tarafına geçmiştir (Çelik 1999: 327).

² Türk İstiklal Harbi adlı eserde Silifke bölgesindeki millî teşkilatın başında bulunan kişi olarak Binbaşı Emin Bey gösterilmiş ancak parantez içinde Emin Arslan olarak yazılmıştır. Fakat gerçekte bu iki kişi farklı kişiler olup Silifke Kuva-yı Milliye teşkilatının başkanlığını Binbaşı Emin Bey (Mengenli) yapmıştır. Emin Arslan Bey ise (Yüzbaşı Emin Resa) Mersin Kuva-yı Milliye Fedai Müfrezeler Birliği'nin kumandanlığını yapmıştır. Kuva-yı Milliye'nin Mersin sorumlusu Emin Arslan Bey'dir.

³ Diğer bir eserde Mut bölüğünün 5 Mart 1920'de yola çıktığı belirtilmektedir (Çelik 2001; 112).

⁴ Fransızların Mersin'den Silifke bölgesine doğru hareket etmesi üzerine Emin Arslan Bey Fedai Müfrezeler Kumandanı olarak iki tabur askeri ile Silifke'nin Mağara Nahiyesi'ne gönderilmiş Reften ve Gözne nahiyelerinin kontrolünü ele geçirmiştir (Pınar 2018: 28).

Yüzbaşı Emin Bey hatıratında Silifke’de teşkil eden Silifke Bölüğü’nün, kumandan Nuri Bey’in çalışmasıyla Kızkalesi bölgesinden Mersin’e götürülmek üzere olan 130 çuvaldan oluşan susam, yağ ve zahire yüklü birkaç kayığa ve bazı araçlara el koyduğunu belirtmiştir. El konulan bu malzemeler Silifke’ye götürülerek Silifke Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ne teslim edilmiştir⁵.

Mut ve Gülnar’dan gelen millî kuvvetlerin Silifke’ye ulaşması üzerine Yüzbaşı Emin Arslan Bey birliğiyle beraber Mersin’e geçmiş, 1 Nisan 1920’de Mersin’de Fransız birliklerinin bulunduğu yerlere baskınlar düzenlenmiştir. Özellikle Mersin limanı üzerine yapılan saldırılara karşılık, Fransızlar bazen topçu ateşleriyle karşılık vererek püskürtme faaliyetine girişmiştir. Bu süreçte Emin Bey, Fransız kuvvetleri komutanlığına bir bildiri yollayarak teslim olmalarını istemiştir. Bildiride Mersin’in 10 bin kişilik bir kuvvetle kuşatıldığı, Fransızların teslim olmamaları halinde kuvvet zoruyla bunun yapılacağı ancak Hıristiyan halkın can güvenliğinin sağlanacağı belirtilmiştir. Fakat Fransızlar bu bildiriye karşılık Mersin açıklarındaki savaş gemileriyle bombardıman faaliyetine girişmiş, millî kuvvetlerin kuşatmasının önüne geçilmiştir (Selek 2011: 222).

Bütün bu mücadeleler devam ederken 23 Nisan 1920’de Ankara’da TBMM açılmış, Mersin bölgesinden de milletvekilleri mecliste yer almıştır. Silifke ayrı bir sancak olarak yer aldığı için Silifke’de (İçel) ayrı Mersin’de ayrı bir şekilde milletvekili seçimi yapılmıştır. Mersin’den Fahrettin Paşa (Altay), Yusuf Ziya Bey (Eraydın), İsmail Safa Bey (Özler), Muhtar Fikri Bey (Gücüm), Selahattin Bey (Köseoğlu), Silifke’den (İçel) ise Ali Rıza Bey (Altunşık), Hacı Ali Sabri Bey (Güney), Sami Bey (Arkan), Haydar Lütfi Bey (Aslan), Şevki Bey (Göklevet) ve Naim Bey (Ulusal) milletvekili olarak TBMM’de Mersin’i temsil etmişlerdir (TBMM Albümü 2010).

Mersin genelinde Kuva-yı Milliye birliklerinin Fransızları yıldirmaları üzerine Silifke’den Adana’ya kadar olan bütün cephenin teftiş işini 41. Fırka Kumandanı Konyalı Hayri Bey ve birliği üstlenmiştir. 28 Mayıs 1336’da (1920) Konya’dan yola çıkan birlik Karaman’dan Silifke Mağara nahiyesine ulaştığında 139. Alay Kumandanı Kaymakam Giritli Şemsettin Bey’in birliğine katılmıştır. Yola çıkan birlik 4 Haziran 1920 Cuma günü öğleden sonra Silifke’ye ulaşmış, Taşucu (Silifke) sahilinden başlayarak Fransız birliklerinin olduğu noktaya kadar müfrezeler teftiş edilmiştir (Şalus 1938: 12).

⁵ Ele geçirilen malzemeler arasında 18 teneke zeytinyağı, bir teneke reçel, 7 tulum yağ, bir torba pastırma, iki teneke balık, bir tulum pekmez, 2 çuval dakik (un) yer almıştır (Ünver 1998: 199-200).

Bütün bu mücadeleler Fransızlarla 20 Ekim 1921’de yapılan Ankara Antlaşması’na (Türk-Fransız İtilafnamesi) kadar devam etmiştir. Sakarya Savaşı’nın ardından Fransız temsilci Franklin Bouillon ile TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey arasında imzalanan Türk-Fransız İtilafnamesi ile iki taraf arasındaki savaş durumuna son verilmiştir. Bu tarihten sonra Fransız birlikleri buldukları yerlerden çekilmeye başlamış, son Fransız birlikleri 27 Aralık 1921’de Tarsus’tan, 3 Ocak 1922’de Mersin’den ayrılmıştır. Dönemin gazetesi Hakimiyet-i Milliye “*Fransız askerlerinin Mersin’den mufarakatı*” başlığıyla Fransızların Mersin’den çekildiğini ilk sayfadan duyurmuştur (Hakimiyet-i Milliye 1922: 1; Ünver 1998: 315)⁶.

SONUÇ

Mütareke döneminde Anadolu’nun çoğu yerinde yaşanan işgal faaliyetleri Mersin ve çevresinde de etkisini göstermiştir. İşgallere karşı Mersin halkı birlikte hareket etmiş, oluşturdukları Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Kuva-yı Milliye birlikleriyle Millî Mücadeleye destek olmuşlardır. Fransızlar işgallerini daha çok Mersin’in doğu kesiminde yoğunlaştırmış, Erdemli ilçesinin batısı olan Silifke, Mut ve Anamur kısımlarına işgal gelmemiştir. Fransa işgal bölgelerinde sadece kendi askerleriyle değil Ermeni çete birlikleriyle de işbirliği yapmıştır. Mersin’de Mut yöresinden başlayan millî mücadele teşkilatlanması, zamanla Silifke’yi de içine alacak şekilde genişleyerek, bölgenin korunmasında önemli etkiye sahip olmuştur. Zaman zaman Silifke’nin bazı köylerinde Ermeni çete guruplarıyla kavgalar yaşansa da, millî teşkilatın bölgedeki kontrolü buraların güvenli bir şekilde savunulmasını sağlamıştır. Silifkelilerin kendi bölgelerini güçlü bir şekilde savunması ve direnmesiyle burada yaşayan Rumlar daha sonra Kıbrıs’a, Ermeniler de Suriye’ye çekilmiştir. Mut, Gülnar, Silifke yöresi Millî Mücadele döneminde düşmana karşı başarılı bir şekilde savunulan ve işgal görmeyen alanlar olmuştur.

23 Nisan 1920’de TBMM’nin açılmasıyla millî mücadele hareketi hükümet tarafından doğrudan desteklenmiş ancak güney bölgelerinde düzenli ordu yerine

⁶ Tarsus ve Mersin’in düşmandan teslim alınması görevi Adana ve Havalisi Komutanı Muhittin Paşa’ya verilmiş, Adana’dan yola çıkan özel bir trenle önce Tarsus’a ulaşılmıştır. Ardından Mersin’e geçilmiş, yedi milletvekilinin de yer aldığı bu karşılaşmada halkın sevgisiyle karşılaşan Muhittin Paşa, 250 kurban kesildiğini belirtmiştir. Mersin’e gelen heyet arasında Adana mebusları İsmail Safa, Muhtar, Fahri ve Eşref Beyler, Kayseri mebusu Rifat Bey, Kastamonu mebusu Abdulkadir Bey ve Kars mebusu Cavid Bey yer almıştır.

halkın mücadelesi devam etmiştir. Tarsus, Adana, Maraş, Urfa gibi bölgelerin başarılı şekilde savunulması düşmanın bu bölgeden çekilmesiyle sonuçlanmıştır. Netice olarak Fransız birlikleri 20 Ekim 1921’de imzalanan antlaşma ile buldukları yerleri terk edince bölgede yeniden barış ve huzur ortamı vuku bulmuş, millî mücadele bu bölgede başarıyla sonuçlanmıştır.

KAYNAKÇA

BOA. DH. ŞFR. 658-108

“Fransız askerlerinin Mersin’den mufarakatı”, *Hakimiyet-i Millîye*, 5 Kanun-ı Sani 1922, s. 1

ASLAN, İzzet (1988); *Silişke Tarihi*, Adana.

ATLAY, Ali Neşri (1969a Haziran); “Millî Mücadele’de Mut – 3”, *Kuvayı Milliye*, Sayı 106; 14-16.

ATLAY, Ali Neşri (1969b Ağustos); “Millî Mücadele’de Mut – 5”, *Kuvayı Milliye*, Sayı 108; 10-13.

ATLAY, Ali Neşri (1969c Eylül); “Millî Mücadele’de Mut – 6”, *Kuvayı Milliye*, Sayı 109; 15-16.

ÇELİK, Kemal (1999); *Millî Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, Ankara.

ÇELİK, Kemal (2001); *Mut Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Karar Defteri ve Millî Mücadele’de Mut*, Ankara.

ÇİFTÇİ, Ali (2002); *Millî Mücadele Döneminde Mersin ve Havalisinde İz Bırakanlar*, Mersin.

GENÇ, Şeref (1968 Haziran); “İstiklâl Savaşında Mersin’i Kurtarma Çabası – 38”, *Kuvayı Milliye*, Sayı 94; 12-15.

Genel Kurmay Başkanlığı (2009); *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, Cilt IV, Ankara.

KOMİTE (2005); *Kurtuluş Savaşı’nda İçel*, Türkiye Kuvayı Milliye Mücahit ve Gaziler Cemiyeti Mersin Şubesi Yayınları, Mersin.

ÖZBİLİCİ, Alaaddin (1993 Ocak); “Kuvva-i Milliye’nin İçel’de Teşekkülü”, *İçel Kültürü*, Sayı 25; s. 3-6.

ÖZTOPRAK, İzzet (2002); “Türkiye’nin İşgali ve Millî Direniş Hareketleri”, *Türkler*, C. XV, Ankara; 583-605.

PINAR, Mehmet (2018); *Cumhuriyet Döneminde Mersin ve İçel’de Siyasi Hayat (1923-1950)*, İstanbul.

ŞALUS (Şalvuz), İsmail Ferahim (1938 Nisan); “Kahramanlık Destanından Birkaç Tablo”, *İçel Halkevi Dergisi*, Sayı 4 Mersin; 12-13.

SELEK, Sabahattin (2011); *Millî Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı*, C. 1, Milliyet Yayınları, İstanbul.

TBMM Albümü 1. Cilt (1920-1950), Ankara, 2010.

ÜNVER, Fikret (1998); *Mersin Tarihi Üzerine*, Mersin.

YILDIRIM, Cihat (2018); “Millî Mücadele Döneminde Ermenek ve Çevresi”, *Ermenek Araştırmaları – I (Arkeoloji, Sanat Tarihi, Tarih)*, Ed. Hüseyin Muşmal vd., Konya; 691-709.

YILDIRIM, Cihat (1998); *Millî Mücadele Dönemi’nde İçel Sancağı*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

*GERTRUDE BELL'İN MEKTUPLARINDA, GÜNLÜKLERİNDE VE
FOTOĞRAFLARINDA KONYA VE KARAMAN*

*KONYA AND KARAMAN IN GERTRUDE BELL'S LETTERS, DIARIES
AND PHOTOGRAPHS*

*Mustafa ARSLAN**

ÖZET

Gertrude Margaret Lowthian Bell (1868-1926) İngiliz tarihçi ve arkeologdur. Bilim insanı kimliği ile Ortadoğu'da Araplar hakkında edindiği bilgilerinden ve tecrübelerinden İngiliz İstihbaratı tarafından da yararlanılmış ve "Çölün Kraliçesi" sıfatı ile Arapların Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmasında önemli rol oynamıştır. Bell Ortadoğu ile beraber Anadolu'da da gezi ve incelemelerde bulunmuştur. 1905 ve 1907 yıllarında Konya ve Karaman'a gelmiştir. 1905 yılındaki ziyareti Kızkalesi, Silifke, Uzuncaburç, Mağara üzerinden kara yolu ile olmuş, Karaman'dan sonra Konya'ya demir yolu ile ulaşmıştır. Konya'da kaldığı sırada Binbirkilise'de çalışmalar yapmış ve sonrasında Ereğli'ye gidip İvriç Anıtı'nı fotoğraflamıştır. Daha sonra Konya'dan demir yolu ile İstanbul'a gitmiştir. 1907 yılındaki Konya ziyareti Eğirdir Gölü istikametinden olmuş, Eflatunpınar, Sadıkhacı, Emen, Sevindik, Yunuslar ve Kızılören yolu ile Konya'ya ulaşmıştır. Kızılören'den Konya'ya geçmeden önce Kilistra'ya da gitmiştir.

Bell bu seyahatleri sırasında gördüğü tarihi eserleri incelemiş, gerekli ölçümleri yaparak fotoğraflamıştır. Karaman Kara Dağ'daki Binbirkilise'de W. M. Ramsay ile yaptığı çalışmalar aynı ad ile (The Thousand and One Churches) 1909 yılında yayınlanmıştır.

2017 yılında UNESCO tarafından Dünya Kayıtları Belleği'ne dâhil edilen arşivinde yer alan günlükler ve mektuplar Konya ve Karaman civarı hakkında da önemli bilgiler içermektedir. Bu çalışmada Bell'in Konya ve Karaman il sınırları

* Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi Beyşehir Ali Akkanat Turizm Fakültesi, muarslan@selcuk.edu.tr, ORCID ID: 0000000319245086

içinde gördüğü tarihi eserler ve mekânlar üzerinde durulmuş, kimlerle nasıl iletişim kurduğu ve Anadolu ve insanı hakkındaki gözlemleri ve fikirleri incelenmiştir. Gittiği yerlerde ziyaret ettiği devlet görevlileri ile olan görüşmeleri de çalışmada ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gertrude Margaret Lowthian Bell, Konya, Karaman, Tarih, Arkeoloji

ABSTRACT

Gertrude Margaret Lowthian Bell (1868-1926) was an English historian and archaeologist. British Intelligence Service made use of her knowledge and experience as a scholar on Arabs in the Middle East. She played an important role in the separation of Arabs from the Ottoman Empire with her nick name "Queen of the Desert". She travelled and made researches in Asia Minor together with Middle East. She visited Konya and Karaman in 1905 and 1907. Her first arrival in Karaman and Konya in 1905 was via Kızkalesi, Silifke, Uzuncaburç, Mağara to Karaman and from Karaman to Konya by the railway. During her stay in Konya, she conducted researches in Binbirkilise and went to Ereğli and photographed the Ivriz Monument. Later, she went to İstanbul by train. Her second visit to Konya in 1907 was from the western direction, she visited Lake Eğirdir, Eflatunpınar, Sadıkhacı, Emen, Sevindik, Yunuslar and Kızılören before the final destination. She also visited Kilistra from Kızılören before arriving in Konya.

Bell studied the historical sites, made measurements and took their photographs during her travels. Her studies with W. M. Ramsay at Binbir Kilise on Kara Dağ in Karaman was published under the same name (The Thousand and One Churches) in 1909.

Her letters and diaries were added to the Memory of World Register by UNESCO in 2017. These contain important information about Konya and Karaman. This study focuses on the historical sites visited by Bell in Konya and Karaman, her communication with other people, her impressions and observations on Anatolia and its people. Her meetings with the statesmen are also included in this study.

Keywords: Gertrude Margaret Lowthian Bell, Konya, Karaman, History, Archaeology

GİRİŞ

Gertrude Margaret Lowthian Bell 14 Temmuz 1868 tarihinde Washington New Hall’da doğmuştur. Ailesi çelik endüstrisinde faaliyet gösteriyordu ve İngiltere’nin en zengin altıncı ailesi konumundaydı. Annesi Mary 1871 yılında kardeşi Maurice doğduktan üç hafta sonra ölmüş, babası bu olaydan beş yıl sonra Florence Eveleen Eleanore Olliffe ile evlenmiştir. Bu evliliğinden de Gertrude ve Maurice’in üvey kardeşleri olan Hugh (Hugo), Elsa ve Mary (Molly) doğmuştur. 1886 yılında başladığı Oxford Üniversitesi’ni 1888 yılında birinci olarak bitirmiştir. Bell her yere bisikletle giden, yüzen, kürek çeken, hokey oynayan ve oyunculuk yapan bir kişi olarak diğer kadınlardan ayrılmış ve yaşlıları tarafından tuhaf bulunan ve zekâsından korkulan birisi olmuştur. Gezmeye ve maceraya olan düşkünlüğü sayesinde 1897 yılında Batı Hint Adaları, Mexico, San Francisco, Honolulu, Japonya, Çin, Singapur, Hong Kong, Burma gezisine çıkmıştır. Bu gezi Mısır, Yunanistan ve İstanbul üzerinden eve dönmesi ile son bulmuştur. Bir başka Dünya seyahatine 1903 yılında çıkmıştır ve Afganistan, Himalaya Dağları, Birmanya, Singapur, Hong Kong, Çin, Kore, Japonya, Kanada ve ABD ziyaret edilmiştir. Dağcılığa olan merakı ile de Amerika Kıtası’nda Kayalık Dağları’na, Avrupa’da da Mont Blanc’a, Grepon’a, Dru’ya, Schreckhorn’a, Engelhorn’a ve Matterhorn’a tırmanmıştır. 1892 yılında İran’a gitmiştir ve Farsça’ya merak sarmıştır, dile olan yatkınlığı ve doğu kültürüne olan sevgisi sonucunda Hafız’ın şiirleri Bell tarafından İngilizce diline tercüme edilerek 1897 yılında “The Divan of Hafız” (Hafız 1928) adıyla yayınlanmıştır. Bell ilk çöl gezisine 1900 yılında çıkmıştır ve 1905, 1907 ve 1909 yıllarında Konya ve Karaman’ı ziyaret etmiştir. 1916 yılında binbaşı rütbesi almış ve yardımcı subay sıfatı ile Basra/Irak’ta çalışmaya başlamıştır. Arap ulusu ile kurduğu ilişki sonucunda bu halk tarafından peygamberimiz Hz Muhammed’in eşi Ayşe validemizin lakabı olan “Müminlerin Annesi” ile selamlanmıştır. Bell 12 Temmuz 1926 tarihinde Irak’taki evinde ölmüştür (Howell 2018; Wallach 2004).

Bell Karaman ve Konya’yı 1905, 1907 ve 1909 yıllarında ziyaret etmiştir. Günlüklerinden anlaşıldığı kadarı ile 1909 yılındaki ziyareti kısa olmuştur¹.

¹ Bu çalışmada 109 günlük 141 mektup ve yüzlerce fotoğraf incelenmiştir. Günlükler ve mektuplar New Castle Üniversitesi tarafından yönetilen <http://gertrudebell.ncl.ac.uk/> erişim adresli internet sayfasından tedarik edilmiştir ve çalışmada her bir günlük, fotoğraf veya mektup için tarih verildiğinden ayrı bir atf kullanılmamıştır. Bell’in mektupları ölümünden sonra Lady Bell tarafından iki cilt halinde yayınlanmıştır (Bell 1927; Bell 1928). Bu eserlerin birinci cildinde 1917 yılına kadar olan mektuplar bulunurken ikinci cildinde 1917 yılından 1926 yılına kadar olan mektupları bulunmaktadır. Bell’in evine yazdığı son

BELL'İN 1905 KARAMAN-KONYA SEYAHATI

Bell 1905 yılında Karaman ve Konya'ya Adana-Mersin güzergâhını kullanarak gelmiştir. 22 Nisanda Ceyhan Nehri kıyısındaki Çakaldere'ye ulaşmış ve burada katırlarını beklerken sağılan koyunları izlemiştir. Ertesi gün erkenden saat 3:30'da yola çıkarak ay ışığında ilerlemiş ve 9:30'da Adana'ya varmıştır. Yolda ilerlerken Hatay'dan sabun taşıyan uzun bir deve kervanı görmüş ve günlüğünde bunları sürenlerin Kayserili olduklarını da belirtmiştir. Adana'dan pis veya sefil bir kent olarak bahseden Bell günlüğü ile aynı tarihte Florence'a yazdığı mektubunda kentin valisi olan Bahri Paşa'nın kendisine Grek yapımı olduğunu düşündüğü küçük bronz bir aslan heykeli verdiğini yazmıştır.

Bell 24 Nisanda tren ile Tarsus'a hareket etmiştir. Adana'da istasyona geldiklerinde görevli kendilerini İngilizce Dili'nde karşılayıp hat hakkında bilgilendirmiştir. Anlattığına göre tren hattı Fransız ve Belçikalı bir şirket tarafından işletilmektedir. Toplamda tamamı Belçika yapımı 12 lokomotif ve 80 vagon ile işletilen hat düz bir coğrafyadan gitmektedir. Hat üzerinde sadece bir köprü bulunmakta fakat bu köprü görevi kötüye kullanmaktan 300.000 Sterline mal olmuştur. Tarsus'ta Lloyd ve kendisine iki yıl haksız yere hapis yattığını söyleyen bir Eski Suriye Kilisesi üyesi tarafından rehberlik yapılmıştır. Kentte hacca giden iki Hint Müslümanı ile karşılaşmış onlarla sohbet etmişlerdir. Burada Ermeni Kilisesi'ni ve Ermeni kilisesinden camiye dönüştürülen iki binayı incelemiştir. Burada Lloyd Yemen'e gönderilen çok sayıda Osmanlı askerinin Akabe civarında su kuyusunu bulamadıkları için susuzluktan öldüğünü anlatmıştır. Ertesi gün Bell Lloyd ile vedalaşmış sonradan her işini kolaylaştıracak ve dostu olacak Fettah'² ondan yardımcısı olarak almıştır. 25 Nisanda Mersin'e ulaşan Bell buranın 1.300.000 Sterlin ihracatı, 60.000 Sterlin de ithalatı olduğunu, Mersinlilerin demiryolunun Adana'ya ulaşmış kendi limanlarının öneminin kaybolacağından korktuklarını yazmıştır.

26 Nisanda Soli Pompeipolis'e, 27 Nisanda Akkale'ye, 28 Nisan'da Kanlıdivane'ye, 29 Nisanda Korykos'a ve 30 Nisanda Kız Kalesi'ne varmıştır. Bu yolculuğu sırasında Yörüklere misafir olduğunu ve onların Bell ve ekibine kahve,

mektubun tarihi 7 Temmuz 1926 olup, ailesinin eline ölümünden sonra geçmiştir. Ancak bu iki eser mektuplarından seçme olduğu için Bell'in tüm mektuplarını içermemektedir.

² Fettah, Bell'in gezileri sırasında yanından hiç ayrılmayan ve Bell tarafından çok sevilen tezkeresinde Katolik bir Ermeni olduğu yazılan ancak kendi deyişimiyle hiçbir dine inanmayan fakat Allah'ın dinine inanan (Bell 1911: 334) bir Osmanlı vatandaşıdır.

süt ve başka yiyecek ve içecekler ikram ettiğini yazmıştır. 30 Nisanda gördüğü ve çadırlarında konuk olarak ağırlandığı Yörükler Ermenek'ten gelmiştir.

Bell 1 Mayıs'ta Silifke'ye hareket etmiştir. Silifke'de az İtalyanca bilen bir binbaşı ile karşılaşmış ve kenti dolaşırken kendisine Fransızca konuşan birisi tercümanlık yapmıştır. Silifke'yi sefil bir yer olarak nitelendirmiş ama Silifke mutasarrıfından kibar bir insan olarak bahsetmiştir. Mutasarrıf kendisine Seleukoslar'a ait sikke koleksiyonunu göstermiş Mardin'de topladığı Arap sikkelerinden oluşan bir başka koleksiyondan da söz etmiştir. 2 Mayıs'ta Silifke'den ayrılarak sırasıyla Uzuncaburç, Olba ve Mağara üzerinden 5 Mayıs'ta Karaman'a ulaşmışlardır. 3 Mayıs'ta bilinmeyen bir kişiye yazdığı mektupta Karaman'a giden yolun kendisi ve Yörükler dışında kimsenin işine yaramadığını ve boş yere yapılan bir masraf olduğunu, Silifke ve Karaman arasında sadece Kırobası (Mağara) olduğunu yazmıştır. Anadolu coğrafyasını, sahilden iç bölgelere girişi 6 Mayıs'ta yazdığı mektupta *"Burada dağların diğer tarafı yok. Denizden 6000 feet çıktık ama bu tarafta 600 feetten fazla alçalamadık"* sözleriyle de çok güzel bir biçimde anlatmıştır.

Bell, 5 Mayıs'ta vardığı Karaman hakkında çamurlu bir kent olarak bahsetmiştir. Oldukça soğuk bir havada kente gelen Bell yarım düzine adamın kağıt oynayıp yemek yaptığı *"garip"* olarak nitelendirdiği bir otele yerleşmiştir. Bu otelin kalacağı odasında sadece yatak bulunmaktadır. Hatuniye Medresesi'nin o günkü halini harap olmuş fakat muhteşem olarak nitelemiştir.

Bell 6 Mayıs Cumartesi günü sabah erkenden kalkıp ilk önce katırlarını göndermiş, bu arada Karaman'ın Konya hattı üzerinde olduğunu öğrenmiş ve böylece Konya'ya tren ile gitmeye karar vermiştir. Yolculuklarını en küçük ayrıntısına kadar planlayan bir kişinin bu bilgiye o ana kadar sahip olmaması da garip bir durumdur. Bunun sebebi olarak aynı tarihte yazdığı mektubunda bu hattın bir yıldır açık olmasına rağmen haritada işli olmadığını göstermiştir. Karaman kaymakamının Mısır'da Arapça öğrendiği ve Bell ile bu şekilde anlaştığı anlaşılmaktadır. Bell Karaman'da iki yıldır sürgün olan Hüsne Paşa ile de tanışmıştır. Paşanın üniforması hakkında *"muhteşem"* tanımını yapan Bell onun elçilerle bir komplo içine girmemesi için buraya sürgün edildiğinden bahsetmiştir. Bell Osmanlı İmparatorluğu'nun demiryolu kapasitesi hakkında da gittiği her yerde olduğu gibi Karaman'da da bilgiler derlemiştir. Karaman ve komşu iki istasyondan toplam 400 vagon tahılın İstanbul'a gönderildiğini notlarına eklemiştir. Hüsne Paşa'dan bu bölgenin tek eksiğinin tarım başta olmak üzere değişik işlerde çalışacak nüfusunun olmadığı öğrenmiştir. Burada yoğun olarak yaşayan Yörükler tarımdan ziyade hayvancılık ve taşımacılık işlerinde

çalışmaktadırlar. Taşımacılık sektörü ise develerle yapılmakta ve demiryolu ile rekabet içindedir. Karaman çevresindeki tepelerin av hayvanları ile dolu olduğunu, burada yaban koyunu avladıklarını yazmıştır. Diğer çoğu görevlinin olduğu gibi Karaman'daki istasyon müdürü de Grek asıllı bir Osmanlı vatandaşıdır. 20 yıldır bu hatta çalışan bu görevlinin çalışma hayatına Haydarpaşa'da başladığı anlaşılmaktadır. Diğer demiryolu çalışanlarının da neredeyse tamamı Grek ve Ermeni asıllı vatandaşlardan oluşmaktadır. Bu hattın fiyatlarının yüksek olduğundan bazen hiç yolcusu olmadığı anlaşılmaktadır. Bell'in günlüğünden Hüsne Paşa'nın Almanları sevmediği ve daha uzun süreden beri dost olduğumuz İngilizleri daha güvenilir bulduğu ve hattın Almanlar yerine İngilizler tarafından yapılmış olması gerektiğini düşündüğü anlaşılmaktadır. Bell, aynı gün Konya'ya hareket etmek için istasyona gitmiştir ve buranın birinci sınıf bekleme salonunda Anadolu'ya girdiğinden beri ilk kez gördüğü aynadan bahsetmiştir.

Bell Karaman'da Hatuniye Medresesi'ni, kaleyi ve bu kalenin surlarını fotoğraflamıştır. Kale ve medrese 114 yıl öncesine göre daha iyi konumdadır. Kalenin etrafını saran surların bir kısmı ayakta kalabilmiş ve kısım kısım kaplanarak korunmaya çalışılmıştır. Karaman Höyük üzerinde yer alan kale (Kurt 2009: 166) ve çevresi ağaçlandırıldığı için Bell'in gördüğü heybetini artık kaybetmiştir. Kale çevresinde yapılan düğün salonu ve restoran da kalenin görünümünü oldukça bozmaktadır. Kale surlarına yazı yazarların 2 yıldan 5 yıla kadar hapis, 5000 güne kadar adli para cezası ile cezalandırılacaklarına dair uyarı levhasına rağmen kalenin erişilebilen her yeri duvar yazıları ile kirletilmiştir. Eğer bu duvarları kirletenler yazılarında ileri bir tarih kullanmadılarsa, bu yazılan tarihlerden anlaşıldığı kadarı ile kale duvarlarında 2015 yılından beri bir temizlik de yapılmamıştır (Fotoğraflar: 1, 2, 3, 4).

Bell 6 Mayıs 1905 tarihinde Karaman'dan Konya'ya tren ile gelmiş ve gelir gelmez de Alman elçiliğine mektuplarını almaya gitmiştir. Konya'da kalacak olduğu ve Fransız bir girişimcinin işlettiği bir Alam oteline yerleşmiştir.

Bell 7 Mayıs'ta, Konya'da bir başka sürgün Tevfik Paşa³ ile karşılaşmıştır. Paşa neden sürgün edildiğini bilmemektedir ve İstanbul'da matbaası bulunmaktadır. Alman Elçisi Loytved aydınların İmparatorun (Alman) Sultana neden arka çıktığını anlamadıklarını söylemiş ve tüm bunların bir bomba (suikast) ile sona

³ Ebuzziya Mehmed Tevfik 1849-1913 yılları arası yaşamış gazeteci, mütercim, yayımcı ve matbaacıdır. 1900 yılında sürgüne gönderildiği Konya'da sekiz yıl kalmıştır (TDV İslâm Ansiklopedisi, 376).

neden ermediğine de oldukça şaşırılmaktadır. Bell başta vali olmak üzere tüm görevlilerin Sultandan bu derece korkmalarını sıra dışı bulmuştur. Demiryolu Konya ve çevresinin kazancına çok faydalı olmuştur. Ancak, bu gelir artışı 120.000 Sterlin olan verginin 300.000 Sterline yükselmesine yol açmıştır. Hükümet fazlalığı halktan aldığı için gelirdeki bu yükselme halka yansımamıştır. Bell'in ziyaret ettiği zaman Sille'de Grekler ve Müslümanlar hala birlikte yaşamaktaymış. Grekler burada meşhur olan kilim dokuma işini yapmakta ve bu kilimler İstanbul'a gönderilmekteymiş. Kilim ticareti bir veya iki kişinin tekelindeymiş ve bu kişiler dokumalar için gerekli malzemeleri tedarik ediyorlarmış. Akşam yemeğinde Hamburg'dan Rusya'ya kadar yumurta ticareti yapan bir Alman ile bir araya gelmiştir.

Bell 8 Mayıs'ta İnce Cami'ye gitmiş ve öğle yemeğinden sonra sürgün Hüsne Bey ile tekrar görüşmüştür. Mevlana Türbesi'ne de gitmesine rağmen Çelebi hasta olduğu için onu kabul etmemiştir. Sokakta Lahorlu bir Hintli ve İskenderiye'den bir derviş ile keyifli sohbetler yapmıştır. Sonra halı almış ve Loytved'in hocası ile Arapça sohbet etmiştir. Vali Faik Paşa Bell'i karısı ile tanıştırmıştır. Konya'da İngiliz yapımı harman makineleri satan bir Alman ile tanışıp ondan Konya ve çevresinin yüksek rakımından dolayı kuru ve sert olan ekinler için yeni makineler gerektiğini öğrenmiştir. Tahıl demiryolu ile taşınmakta ancak Bell Konya'dayken hala geçen yılın tahılının taşınma işi bitirilememiştir. Tahılın bir kısmı önce demiryolu ile Ereğli'ye oradan da develer ile Mersin'e taşınmaktaymış.

Bell 9 Mayıs'ta Sille'ye gitmiş (Fotoğraf 5) ve oradan dönünce bir başka firmanın temsilcisi ile tanışmıştır. Konya'daki istasyonun şefi de Grek asıllı bir vatandaştır ve kendisi ile tanışmıştır. Şeften ülkedeki gelişmeler ve hasat zamanı yapılan tren seferleri hakkında bilgiler almıştır. Bu hatta 500 vagon çalıştıran firma bunların sadece 50 tanesini yolcular için kullanmakta ve geri kalanını da ticari taşımacılıkta kullanıyorlarmış. Zaman zaman canlı hayvan taşımacılığı da yapılan vagonlar 3 sınıfa ayrılmış; 1. sınıfta atlar, sığırlar ve mandalar, 2. sınıfta eşekler ve domuzlar, 3. sınıfta da koyun ve keçiler taşınıyor. Bu vagonlara ek olarak günlük 4 yolcu vagonu halka hizmet vermekteymiş. Bunlardan 3 vagon 3. sınıf, 1 vagon ise 1. ve 2. sınıf yolcular için ayrılmış. 1. sınıfta gidecek yolcu bulunmuyormuş ve sadece çalışanların kullanımına sunulmuş. Ücretler de 10 ve 20 Sterlin arasında değişmekteymiş. Bell daha sonra Karatay'a gidip Konevi'nin türbesini ziyaret etmiş ve orada bir vatandaş ile Arapça konuşmuştur. Bell yemekten sonra yanına gelen Osmanlı Bankası'nın müdürünün İngiliz hayranı bir Beyrutlu olduğunu yazmıştır.

Bell 10 Mayıs'ta Meram'a (Fotoğraf 6) gitmiş, öğle yemeğinden sonra buraya sürgün edilmiş bir Arap tüccarla tanışmıştır. Aynı gün Hüsne Paşa kendisini ziyaret etmiş, ayrıca İsviçreli bir misyoner olan Gerber ile tanışmıştır. 13 Mayıs tarihli mektubunda Mevlana Türbesi ziyaretini bir hac olarak nitelendirmiş, buna sebep olarak da Mevlana'nın şiirlerini okuduğunu söylemiştir. Aynı mektubunda burada gördüğü Selçuklu camilerini mimarının olabileceği kadar güzel yapılmış eserler olarak nitelendirmiştir. 11 Mayıs'ta tren ile Arıkören'e varıp oradan Madenşehir'e gitmiş ve 15 Mayıs'a kadar Madenşehir'de çalışmalar yapmıştır. 15 Mayıs'ta Fettah ile birlikte trenle Ereğli'ye gitmiştir. Yolda hattın mühendisi Bakkhus ile tanışmıştır. Mühendis ona başlarında Avrupalı amirleri olmadan Grek ve Ermeni asıllı çalışanlara asla güvenilmeyeceğini sonunda muhakkak bir yolsuzluk yapacaklarını söylemiştir. Mühendisten hattın Adana'ya kadar götürülmek istendiğini, Urfa ile Musul arasının kumluk olduğunu ve yol yapımının zor olacağını, petrol kuyularına hattın ulaşması durumunda trenlerin benzinle çalıştırılacağını ve Beyşehir Gölü'nden Konya Ovası'na bir sulama projesi olduğunu öğrenmiştir. Ereğli'de çok kârlı olduğu için badem yetiştirme işine girmek için arazi satın almaya çalışan Schreider ve Avusturya Yahudisi olan Rosa Blanc ile tanışmıştır. Ertesi gün (16 Mayıs) Hitit anıtını görmek için İvriz'e gitmiş, aynı gün trenle geriye dönmüştür. Dönünce Ramsay ile buluşup oğlu ile tanışmıştır. 17 Mayıs'ta tekrar Hüsne Bey ile karşılaşmışlar, 18 Mayıs'ta geri dönüş hazırlıklarına başlayan Bell atını 8 Sterline satmıştır. 9 Mayıs'ta verdiği tren bileti fiyatları ile atının satış fiyatı karşılaştırıldığında o dönemin fiyatları daha kolay anlaşılabilir. Aynı gün Sırçalı ve Karatay medreselerinin fotoğraflarını çekmiştir. Bayan Gerber'den su için yıllık 1 Mecidiye ödediğini öğrenmiştir. O dönemde Konya halkı suyu satın almakta, çok kullanılmaması diye evlere çeşme ve boru döşenmesine izin verilmemekteymiş. Loytved Türklerin vatanseverliklerinin sadece doğdukları yeri memleket saymalarından ibaret olduğu sözünü günlüğüne yazmıştır. 17 Mayıs tarihli babasına yazdığı mektupta babasının iyi olmadığını üvey annesinden öğrendiğini ve durumunun ciddi olması halinde her işi bırakıp eve dönebileceğini yazmıştır. Bu mektup Bell'in ailesine olan düşkünlüğünü çok güzel göstermektedir. Bell 19 Mayıs'ta Konya'dan ayrılmıştır.

BELL'İN 1907 KONYA-KARAMAN SEYAHATI

Bell 1907 yılındaki seyahatinde Konya'ya Isparta güzergahından gelmiştir. Bu ziyaretinde de Mayıs ayını seçmiş ve aynı şekilde gün gün kayıtlar tutmuştur. 5

Mayıs 1907 tarihinde Şarkikaraağaç'a gelen Bell burada yarı aç yarı tok yaşayan İstanbul'dan sürgün edilmiş bir Ermeni ile karşılaşmıştır. Ermeni vatandaş Bell'e sultanın ölüp ölmediğini sormuş o da kendisine aynı kaderi paylaştığı için bahşiş vermiştir. 6 Mayıs'ta yola çıkan Bell Fele Beli'nde⁴ Roma Yolu'nun⁵ izlerini kısım kısım görmüştür. Aynı gün Kireli Mahallesi'ne gelmiş ve buranın mezarlığını belki de dünyanın en büyüğü olarak kaydetmiştir. Bu seyahat sırasında ihtiyaç duydukları ikinci araba Şarkikaraağaç kaymakamı tarafından tedarik edilerek Kireli'ye gönderilmiştir. Kireli'den sonra Bell sırasıyla Çukurkent, Yenice, Munnafa üzerinden Eflatunpınar'a varmıştır. Albümünde fotoğrafına yer verdiği Munnafa Köyünden ve evlerinden günümüze sadece taş yığınları kalmıştır (Fotoğraf 7, 8).

7 Mayıs Salı günü sabah 6:00da yola çıkan Bell sırasıyla Sadıkhacı, Emen, Sevindik üzerinden saat 12:00de Yunuslar'a ulaşmıştır. Yunuslar'dan çektiği bir fotoğraf albümünde yer almaktadır. Fotoğrafta yer alan bina Yunuslar Camisi (Fotoğraf 9) olup günümüzdeki hali (Fotoğraf 10) bir takım değişikliklere uğramıştır.

Yunuslar'dan saat 13:15de çıkan Bell Kızılören Ovası'nda Roma Yolu'nu (Fotoğraf 11, 12) görmüştür. Roma Yolu'ndan sonra bir han (Fotoğraf 13, 14) ve camiye geçtikten sonra Kızılören'e varmıştır. Burada geçtiği han Yazıönü Hanı veya bir diğer adıyla Kızılören Hanı'dır (Fotoğraf 13, 14), Bell'in cami olarak bahsettiği bina hanın 400 m güneydoğusunda yer alan bir yapıdır (Baş 2007: 133). Bell'in gördüğü Roma Yolunun günümüze ulaşmış parçaları o dönemki bütünlükte değildir. Kalan kısımlarının izleri Beyşehir-Konya yolu üzerindeki Sağlık Mahallesi sapağının 100 m kuzeyinden başlayarak Beyşehir-Konya yolunun kuzeyinden aynı yola kısmen paralel olarak devam etmekte ve Kızılören Hanı'na 250 m mesafede Beyşehir-Konya yolu ile birleşmektedir. Kızılören Ovası'nın Bell'in gördüğü ağaçsız ve çıplak halinin yerini fazla sayıda ahlat ağaçlarının aldığı anlaşılmaktadır. Bir başka önemli konu da yolun eski güzergâhının bazı yerlerde aynen korunduğu, çevresindeki tarlaların yol üzerine doğru genişlemediğidir. Bu da göstermektedir ki buradaki kamu malının durumu 2025 yıldır değişmemiştir.

Bell 7-8-9 Mayıs 1907 tarihlerinde ilk önce Kızılören'den eşyalarını Konya'ya göndererek kendisi Mahmut Ağa'yı da rehber olarak alarak Kilistra'ya gitmeyi

⁴ Bell burada Misthia kentinin olduğu yerde sütun parçaları gördüğünü yazmıştır. Antik kaynaklardan bilinen ve 1959 yılında lokalizasyonu yapılan kente ait yazıt Beyşehir'de bulunmuştur (Hall 1959: 119).

⁵ Roma Yolu olarak bahsettiği yol M.Ö 6 yılında Augustus tarafından yaptırılan ve başlangıç noktası Antiokheia-Yalvaç olan Via Sebaste'dir (Cronin 1902: 102-104).

planlamıştır. Bu arada Bell Kızılören çevresinde Ramsay'in bahsettiği Roma Yolu'nun izlerini arasa da bulamamıştır. Sonrasında, Eğret/Sefaköy, Bulumya/Erenkaya, Tulası/Kayalı üzerinden Kilistra'ya ulaşmış, burada Şakir Ağa'nın evine yerleşmiştir. Kilistra'da kaldığı sürede Ali Sumas Dağı'nda bir kilisenin çizimlerini yapmıştır (Fotoğraf 15, 16).

Bell Kilistra'da nereden geldiklerini öğrenemediği Afrika'ya has (Juneja-Gerlach vd. 2001: 123) bir çeşit tazı olan 3 tane tüy kuyruklu Slughy köpeği görmüştür. Kilistra'da Bell'e rehberlik yapan Şakir Ağa köyün yakınlarında bulunan bir petrol kuyusundan bahsetmiştir.

Bell 10 Mayıs'ta Çayırbağ üzerinden Konya'ya ulaşmıştır. 15 Mayıs'ta Binbirkilise'ye gidinceye kadar Konya'da kalan Bell bu zaman zarfında sonradan âşık olacağı İngiliz subayı Doughty-Wylie ve Loytved'i ziyaret etmiş, müzede çalışmalar yapmıştır. 14 Mayıs'ta eşyalarını bir gün önceden Costi ve Yanko adındaki Grek asıllı vatandaşlarla Binbirkilise'ye göndermiştir. Bell demiryolunun Konya'ya değer kattığını ve kentin özellikle istasyona doğru büyüdüğünü gözlemlemiştir. Konya'da gördüğü bir caminin yönünün kibleye tam dönük olmadığını da notlarına eklemiştir.

Bell 15 Mayıs 1907 ile 29 Haziran 1907 tarihleri arasında çalışmalarını Ramsay ile birlikte Binbirkilise'de sürdürmüştür. Bu çalışmaları günümüz Bizans arkeolojisi ve mimarlığı için eşsiz bir çalışma olan ve içinde 386 adet fotoğraf ve çizimin bulunduğu bir kitap olarak aynı adla (The Thousand and One Churches) 1909 yılında yayınlanmıştır (Ramsay-Bell 1909). Bell'in 29 Mayıs 1907 tarihinde üvey annesine yazdığı mektupta kendisine 19 Mayıs'ta yazdığı mektubu aldığı anlaşılmaktadır. O günün şartlarında İngiltere'den yazılan bir mektubun 10 gün içinde Madenşehir'e gelmesi de ilginç bir durumdur.

Bell ve Ramsay Binbirkilise'deki çalışmalarını Madenşehir'i merkez yaparak sürdürmüşlerdir. Bu süre zarfında en büyük problemleri su kaynaklarının kıtlığıdır. Zaman zaman köylülerle aralarında su kullanımından anlaşmazlıklar da çıktığı olmuştur. Binbirkilise'de kazı çalışmaları da yapan Bell bu süre zarfında sayıları değişmekle birlikte günlük en az 13 en fazla da 80 işçinin üzerinde bir ekiple iş yaptığı anlaşılmaktadır.

29 Haziranda bütün eşyalarını kendilerini izlemeye gelen köylülerin bakışları arasında toplamışlardır. Bell tüm köy halkının 1 kuruş bahşiş alabilmek için geldiklerini yazmıştır. Aynı gün Hotamış'a, 30 Haziranda Karapınar'a, 4 Temmuzda Emirgazi'ye, 5 Temmuzda Hasan Dağı'na, 10 Temmuzda İhlara'ya, 13 Temmuzda Aksaray'a, 14 Temmuzda Sultan Hanı'na, 15 Temmuzda Akbaş

Hanı'na ve Obruk köyüne uğrayarak 16 Temmuzda Konya'ya ulaşmıştır. 16-18 Temmuzda Konya'da kalan Bell Wylieler ile yemekler yemiş ve sohbet etmiştir. 18 Temmuzda Bayan Wylie ile halı almaya gidince Paris'ten gelen bir mühendis ile tanışmış ve ondan gerçekleşmek üzere olan Beyşehir Sulama Projesi ve yeniden canlandırılacak olan Ilgın Selçuklu Hamamları hakkında bilgiler almıştır. Bell 19-20 Temmuz tarihlerinde İvriz'de çalışmalar yürütmüş ve 21-22 Temmuz tariflerini Fettah'ın tezkeresinde çıkan problemi halletmekle geçirmiştir. 23 Temmuzda Wylieler ile zaman geçiren Bell 24 Temmuzda Konya'dan ayrılmıştır.

Günlüklerinden anlaşıldığı kadarı ile Bell 28 Haziran 1909 tarihinde tekrar Karaman'a gelmiş ve Hatuniye Medresesi'ne giderken kendisi ile birkaç gün çalışmış olan bir arabacı ile tekrar karşılaşmıştır. Bu arabacı onu evine kahve içmeye davet etmiş ve karısı ile tanıştırmıştır. 29 Haziranda Madenşehir'e geçerek daha önce çalıştıkları alanları gezmiştir. 30 Haziranda da aynı bölgede kalan Bell daha önce tanıştığı halk tarafından çok iyi karşılanmıştır. 1 Temmuzda Arıkören'e gelen Bell'in 3 Temmuz'da Eskişehir'de olduğu anlaşılmaktadır. Bu tarihler arasında Bell'in ne yaptığı ile ilgili herhangi bir mektubu da bulunmamaktadır.

GERTRUDE BELL'İN ANADOLU İNSANI HAKKINDAKİ BAZI DÜŞÜNCELERİ

Bell Anadolu insanı hakkındaki düşüncelerine günlüklerinden ziyade mektuplarında yer vermiştir. Çalışmanın zaman dilimi içerisinde yazdığı mektuplar incelendiğinde Anadolu kültürünü çok iyi gözlemlediği anlaşılmaktadır.

22 Nisan 1905 tarihinde üvey annesine yazdığı mektupta halktan birisinin Bell'e ve tüm ekibine yetecek kadar kızarmış yumurta, lor peyniri ve ekmek getirdikleri anlaşılmaktadır. Bunun karşılığında bahşiş vermediğini ve bu hareketin tam bir misafirperverlik olduğunu yazmış ve Anadolu insanı hakkında:

"... bunlar dostların en güzeliyken uşakların en kötüsüdürler. Hiçbir şey talep etmeden sizin için her türlü zorluğa katlanırlar ama onları bir kez kiralarsanız hiçbir işe el atmazlar. Türk katırcılarının ellerinde işkence çektim. Katırcılar yük indirilince hemen kayıtsız bir biçimde yükün üzerine otururlar bir sigara yakarlar. Oradan kaldırmak istediğimde kamçıyı şaklatmam hiçbir işe yaramaz çünkü bir sonraki yükün üzerinde aynı pozisyonu alıp neşeyle gülümserler" diye yazmıştır.

6 Mayıs 1905 tarihinde yazdığı mektubunda Karaman'da kaldığı otelin çatısının yağmur suyunu geçirip odasının ıslanmasına karşı İngiliz kumaşından yapılan çadırının su geçirmemesinden bahsederek bir karşılaştırma yapmıştır. Yine aynı mektupta *"Türkiye ya hassas dengenin mucizesi olacak ya da hepsini elinde"*

tutmayı başaramayacak" diyerek içinde barındırdığı etnik unsurların yönetiminin zorluğunu ya da bunlardan doğacak sıkıntıları öngörmüştür.

13 Mayıs 1905 tarihinde babasına yazdığı mektupta camilerde ve medreselerde bilgili kişiler olduğunu ve bunlarla Arapça sohbet etmenin kendisini çok mutlu ettiğini, bunların İslam'ın görkemini gölgeleri olduğunu ve aralarında geçirdiği saatlerin tadını çıkardığını ve en iyi arkadaşının "*dans eden bir derviş*" olduğunu belirtmiştir.

Bell her ne kadar çadırında kalsa da zaman zaman Türk misafirperverliğinin en güzel örneği olan köy odalarında da kalmış ve bunlardan aynen "*oda*" olarak bahsetmiştir. Ailesine de 13 Mayıs 1905 tarihinde yazdığı mektupta onlara yabancı gelebilecek bu gelenekten söz etmiş, 7 Mayıs 1907 tarihli üvey annesine yazdığı mektubunda da köy odalarının en güzelinin en fakir köyde olduğundan bahsetmiştir.

Bell'in bir mektubunda (30 Haziran 1907) yaptığı çalışmaların aslında halk tarafından yanlış değerlendirildiğini anlamaktayız. Karapınar'dan ayrılmak üzereyken odaya giren halktan birisi kendisini önce Türkçe selamlamış, o da uygun bir şekilde karşılık vermiş ve aralarında Türkçe şöyle bir konuşma geçmiştir:

Köylü: *Efendim, hiç şüphesiz siz burada madenler için çalışma yürütüyorsunuz.*

Bell: *Madenler hakkında hiçbir şey bilmiyorum, hem de hiç.*

Köylü daha sonra hızlıca kötü bir Arapça ile:

Köylü: *Efendim, Arapça biliyor musunuz?*

Buna karşılık olarak Bell çok iyi bir Arapça ile:

Bell: *Evet, biliyorum.*

Köylü daha sonra Fransızca olarak Fransızca bilip bilmediğini sormuş ve Bell de evet diye cevap vermiştir. Daha sonra köylünün hızla dışarı çıkıp orada tavla oynayanlara dönerek şunları söylediğini duymuştur:

Köylü: *Arapça konuşuyor, Fransızca konuşuyor, fakat madenler hakkında hiçbir şey bilmediğini söylüyor.*

Bu konuşmadan sonra Bell artık kendisinin gizli bir görevle ve iyi bir donanımla dolaşan bir araştırmacı olduğuna inandıklarına ikna olmuştur.

Bell'in konuşabildiği Batı dillerinin yanında Farsça ve Arapçaya da çok iyi hakim olduğunu bilmekteyiz. Bell 30 Temmuz 1907 tarihinde üvey annesine yazdığı mektupta artık kaymakamlarla Türkmenlerle ve diğerleriyle bir araya geldiğinde sessiz kalmadan konuşabilecek kadar Türkçe öğrendiğini ve buna çok şükrettiğini yazmıştır. Bell'in halkla iyi bir iletişim kurduğundan Türkçeyi

öğrendiği zaten anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Bell özellikle günlüklerinde aşağıda tespit edebildiğimiz kelimeleri Türkçe olarak kullanmıştır: Hamal, muhacir, onbaşı, zaptiye, çiftlik, kale, vali, paşa, ayran, ören, şeyh, taş, mezar, oda, araba, arabacı, kaymakam, müdür, efendi, han, binbaşı, konak, yayla, yaylı, lokanta, tekke, kahve, bey, memleket, kavas, süvari, tahtacı, yoğurt, divan, hayat, evlik, hoca, çeşme, yazılı, kuyu, obruk, tepe, mahzen, kaymak, tatar arabası, kilim, çerçi, ağa, tezkere, çelebi ve kışla. Bu kelimelerin kullanımı hem batılılar hem de yerli bilim insanları tarafından devam etseydi hiç şüphesiz dilimizin unsurları tüm dünyada daha iyi tanınır olabilirdi. Bunlardan oda, han, yayla, yaylı ve hayat gibi kelimeleri anlatabilmek için zaten Türkçe kullanmaktan başka bir çare de yoktur. Türk misafirperverliğinin en güzel göstergesi olan “oda” için hangi Batı dilinde bir karşılık bulunabilir ki?

Sonuç

Çalışmamız aracılığıyla Cengiz Aytmatov'un roman ve hikâyeleri dikkatli gözle incelenmiş, eserler tabiat, çevrecilik ve çevre felaketi yönlerinden değerlendirilmiştir. Eserlere yansıyan çevrecilik fikirleri tespit edilmiştir. Dünya edebiyatçıları arasında hayvanları eser kahramanı ve başkişisi olarak karakterize eden edebiyatçıların en başında Cengiz Aytmatov'un geldiği söylenebilir. O çok sayıdaki edebiyatçıdan farklı olarak, eser karakterleri arasında yer alan hayvanların zihnini anlamaya ve bunu okurlarına yansıtmaya çalışmıştır.

Araştırmalarımız neticesinde Aytmatov'un çevre sorunlarına karşı yüksek duyarlılık gösterdiğini açıkça tespit ettik. O, eserlerinde tabiatın kendinden var olan iç düzeninin ve dengesinin insan tarafından bozulmasının büyük çevre felaketine yol açacağını iddia etmektedir. Entelektüel birikimi ve şahsi tecrübeleriyle oluşturduğu çevrecilik fikirleri yönünden diğer edebiyatçılardan ayrılan Aytmatov, hayvan haklarının ihlalini, insanın tabiata hâkim olma ihtirasını büyük tehlike olarak görür. Çok sayıdaki eserinde tabiatı öne çıkarmış olan Aytmatov, tabiatın unsurları arasındaki uyuma dikkat çekmiştir. Ona göre bu uyumu bozan yegâne varlık, insanogludur. Ne yazık ki bu tehlikeli uygulamanın bedelini tabiattaki canlı ve cansız tüm varlıklar ağır biçimde ödemektedir. Netice olarak dünya edebiyatında çevreci fikirlerin fazlaca dillendirilmediği bir dönemde Aytmatov edebi eserlerinde tabiatı sevgi ve hürmet gösterilmesi gereken çok unsurlu bir yapı olarak tasvir eder. Kanaatimizce Cengiz

KAYNAKÇA

- BAŞ, Ali (2007), Konya-Beyşehir-Derebucak Kervan Yolu, (ed. Haşim Karpuz, Osman Eravşar), *Konya Kitabı X*, Konya: Konya Ticaret Odası.
- BELL, Gertrude, Lowthian (1911) Amurath to Amurath, London: William Heinemann.
- BELL, Lady (ed.) (1927), The Letters of Gertrude Bell, Vol. I, London: Ernest Benn Limited.
- BELL, Lady (ed.) (1928), The Letters of Gertrude Bell, Vol. II, London: Ernest Benn Limited.
- CRONIN, H., S. (1902), First Report of a Journey in Pisidia, Lycaonia, and Pamphylia, The Journal of Hellenic Studies, Vol. 22: 94-125.
- HAFIZ, S., M. (1928), Poems from the Divan of Hafız, (çev. Gertrude Lowthian Bell), London: William Heinemann.
- HALL, A., S. (1959), The Site of Misthia, *Anatolian Studies*, Vol. 9: 119-124.
- HOWELL, Georgina (2018), Çölün Kızı, Gertrude Bell'in Olağanüstü Yaşamı, (çev. Cengiz Yücel), İstanbul: Tarih ve Kuram Yayınları.
- JUNEJA, R., K. – VD. (2001), Biochemical Genetics and Blood Groups, (ed. A. Ruvinsky and J. Sampson), *The Genetics of the Dog*, New York: CABI Publishing, 117-138.
- KURT, Mehmet (2009), "Karaman'da Eski Çağlara Ait Kültürel Unsurlar ve Turizm Açısından Önemi", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 21: 165-196.
- RAMSAY, W. M.-BELL, Gertrude, I. (1909), The Thousand and One Churches, London: Hodder and Stoughton.
- WALLACH, Janet (2018), Çöl Kraliçesi, (çev. Püren Özgören), İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebuzziya-mehmed-tevfik>, Erişim Tarihi: 20.09.2019.
- <http://gertrudebell.ncl.ac.uk/>, Erişim Tarihi: 12.07.2019.
- GÜMÜŞ, Ahmet (2019, 27 Kasım) "Ali Sumas Dağı Kilisesi", Erişim Tarihi: 2019.09.24, <https://www.youtube.com/watch?v=0oYXjG06wyQ>. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın.

FOTOĞRAFLAR

ESKİ HİTİT ÇAĞI'NDAN ROMA İMPARATORLUK DÖNEMİNE KADAR TAŞELİ İNANÇ SİSTEMLERİ

TASELİ FAITH SYSTEMS FROM THE OLD HITTITE AGE TO THE ROMAN EMPIRE PERIOD

*Kürşat BARDAKCI**

ÖZET

M.Ö. II. binyıllardan Roma İmparatorluk dönemine kadar Taşeli Platosu'nda nüfusun çoğunluğunu Luvi halkı oluşturmuştur. Söz konusu dönemler içerisinde bölgede Pers, Yunan, Makedon gibi farklı halklar yaşamış olsa da baskın kültür Luvi kültürüdür. Bu bildirinin sınırı da Luvilerin hem siyasi hem de kültürel olarak asimile oldukları dönem olan Roma İmparatorluk dönemidir.

M.Ö. II. binyıllarda Taşeli'de Tarhu, Tivad ve Maliya başta olmak üzere birçok Luvi kültüne tapınım söz konusuydu. Bölgede Luvi inanç sistemleri kapsamında ritüeller de yoğun olarak düzenlenmiştir. Büyü ayinleri arasında Tunnawiya'nın ritüelleri oldukça önemli yer tutmaktaydı. Luvi inanç sistemi bölgede M.Ö. 5. yüzyılın ortalarına kadar tek inanç sistemi olarak görülmektedir. Yaklaşık M.Ö. 5. yüzyılın ikinci yarısında ise bölgede Pers askerleri tarafından getirilen Mithra inanç sistemi görülmeye başlar. Hellenistik dönemde ise Seleukoslar, bölgeyi ele geçirmelerinin ardından "Hellenizasyon" politikaları kapsamında, Zeus ile Tarhu'yu birleştirerek Zeus Olbios kültünü oluşturmuşlardır. M.Ö. I. yüzyılda ise bölgede yeni bir inanç sistemi doğmuş; tüm Akdeniz dünyasına yayılmıştır: Mithras.

Bu çalışmamızda M.Ö. II. binyıllardan Augustus Dönemi'ne kadar geçen süreçte Taşeli coğrafyasındaki inanç sistemleri araştırılacaktır. Bu kapsamda, çiviyazılı belgelerden, arkeolojik verilerden, antik kaynaklardan, konuyla yakından ilgili bilim adamlarının çalışmaları ve görüşlerinden yararlanılacaktır.

* Doktora Öğrencisi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, kbrdkci@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7893-4434

Anahtar Kelimeler: Tarhuntašša, Dağlık Kilikia, Luvi, Tarhu, Mithra, Zeus Olbios, Sandan, Mithras

ABSTRACT

From the second millennium BC until the Roman Empire period Luwian people constituted the majority of the population of the Taşeli Plateau. Although different people such as Persian, Greek and Macedonian lived in the region during these periods, the dominant culture was Luwian culture. The boundary of this declaration is the Roman Empire period, the period when the assimilated of Luwians both politically and culturally.

In the second millennium BC, there were many Luwian cult worship in Taşeli, mainly Tarhu, Tivad and Maliya. Rituals are also organized intensively within the Luwian belief systems in the region. Among the magic rituals, of the Tunlawiya rituals had a very important place. Luwian belief system in the region until the middle of the BC 5th century is seen as the only belief system. In the second half of the BC 5th century, the Mithra belief system brought by Persian soldiers began to be seen in the region. During the Hellenistic period, Seleucids formed the cult of Zeus Olbios by combining Zeus and Tarhu under the policies of "Hellenization" after their capture of the region. BC I. in the century a new belief system was born in the region; it was spread to the whole Mediterranean world: Mithras.

In this study, in the period from the second millennium BC to Augustus period, the belief systems in the geography of Taşeli will be investigated. In this context, from cuneiform documents, from archaeological data, from ancient sources, from the work and opinions of scientists closely related to the subject will be benefited.

Keywords: Tarhuntašša, Cilicia Trakheia, Luwian, Tarhu, Mithra, Zeus Olbios, Sandan, Mithras

GİRİŞ

Taşeli Platosu, Orta Toroslar'da yer almaktadır. Burası, Göksu Nehri ve kolları tarafından yarılmış, eğimi az, geniş bir platodur. Platonun batısında Manavgat Çayı, doğusunda Bolkar Dağı ile Aladağ; kuzeyinde Konya Ovası ve güneyinde Akdeniz bulunmaktadır. Taşeli Platosu, Akdeniz kıyıları ile İç Anadolu arasında bir sınır vazifesi görmektedir. Bölge oldukça yüksek ve kavisli dağlara sahiptir (Darkot 1967: 107-108; Yücel 1987: 96).

Yazılı belgeler ve arkeolojik buluntular ışığında bölgede yaşayan ilk halkın Luviler olduğu tespit edilmiştir. M.Ö. III. binyılların sonları ile M.Ö. II. binyılların başlarında bölgeye yerleştiği düşünülen Luviler, aynı zamanda bölgede en uzun yaşayan halk olmuştur. Luvilerin yaşadığı Taşeli Platosu, Hitit idari yapısı içerisinde “Aşağı Ülke” olarak adlandırılan bölgede yer alırken; *Dattašaš Ülkesi* yani *Tarhuntašaš Ülkesi* adı ile anılmıştır (Gargstang-Gurney 1959: 65; Bryce 2005: 51-53). Hitit devletinin yıkılışının ardından (yaklaşık M.Ö. 1200) Taşeli'nin kuzeyinde Hiyeroglif Luvice kullanan, Tarhuntašaš'ın varisi olarak nitelendirilebilecek *Hartapu Krallığı* kurulmuştur. Hartapu krallığının M.Ö. 9. belki de 8. yüzyıla kadar varlığını sürdürdüğü düşünülmektedir (Dinçol-Dinçol 2005: 5; Bahar 2015: 282).

Mezopotamya'da yeni bir güç olarak ortaya çıkan ve yönünü Anadolu'ya çeviren Yeni Asur Devleti (yaklaşık M.Ö. 934-612), maden ve kereste gibi doğal kaynaklar açısından zengin bir bölge olan Taşeli Platosu'na yönelmiştir. Taşeli Platosu, Yeni Asur kaynaklarında *Hilakku* olarak geçmektedir. Yeni Asurlular, komşu Que'yi (Çukurova) egemenlik altına almasına rağmen Hilakku'da tam olarak egemenliği ele alamamıştır (Ünal 2006: 75). Yeni Asurluların yıkılışının ardından egemen güç olan Yeni Babilliler (yaklaşık M.Ö. 626-539) ise yazıtlarında Taşeli Platosu'nu *Pirindu* olarak isimlendirmişlerdir. Yeni Babilliler de tıpkı Yeni Asurlular gibi bölgeye uzun süreli hâkim olmamışlardır. Bölgeye kesin olarak Yeni Babil kralı Neriglissar çok kısa süreli egemen olmuştur. Bölge, Yeni Babil döneminde çoğunlukla yerel kralların yönetimi altına bırakılmıştır (Wiseman 1956: 39-42).

Pers döneminde ise bölge (yaklaşık M.Ö. 513-334/33) ilk dönemlerde, Perslerin doğrudan yönetiminden ziyade, çoğunlukla -Yeni Babil döneminde de yerel kral olan- Syennesis'e bırakılmıştır (Ksenophon, *Anabasis*, I, 2, 13). Ancak M.Ö. 401 ile M.Ö. 333 arasındaki dönemde Syennesislerin yerine bölge, büyük kralın atamış olduğu Pers kökenli valiler tarafından yönetilmiştir (Kurt 2015: 320). Klasik dönemle birlikte Taşeli bölgesi Dağlık Kilikia (Kilikia Trakheia) olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Pers İmparatorluğu'nun ardından Büyük İskender, bütün Anadolu'yu egemenliği altına aldığı anda (yaklaşık M.Ö. 334/33) Taşeli'ye doğrudan bir askeri sefer düzenlememiştir. Büyük İskender'in Aspendos ve Side'yi hâkimiyeti altına alınca, amacına yeterince ulaştığı gerekçesiyle, Taşeli'ye sefer düzenlemediği düşünülmektedir (Bean 1999: 9). Ancak Büyük İskender, bölgenin coğrafi olarak zorlu şartlara sahip olması; burada Luviler gibi vatansever

ve muhafazakâr bir halkın yaşaması gibi sebeplerden dolayı, bu bölgeye sefer düzenlemenin tehlikeli olabileceğini de düşünmüş olmalıydı.

Büyük İskender'in ölümünün ardından onun komutanlarından bazıları -başta Seleukos, Ptolemios, Lysimakhos- büyük krallara dönüşmüşlerdir (Nepos, *De Regibus*, 3, 1). Taşeli'de de Seleukoslar ile Ptolemaioslar arasında uzun süren egemenlik mücadelesi yaşanmıştır. Bölgedeki egemenlik iki krallık arasında sık sık el değiştirse de, sonunda bölgenin egemenliği yaklaşık M.Ö. 215 yılında tamamen Seleukosların olmuştur (Bardakçı 2018a: 32). Seleukoslar bölgede egemenliği sağladıktan sonra, Hellenizasyon politikaları kapsamında, bölgeye Yunan ve Makedonları yerleştirmiştir. Böylece bölgede Luviler, Yunanlar ve Makedonlar birlikte yaşamaya başlamışlardır (Kaya 2000: 127).

Seleukosların yayılmacı politikası sonucunda Roma bu duruma müdahale etmiş ve Roma'nın Seleukoslarla yaptığı savaş sonucunda Apameia Barış Antlaşması (M.Ö. 188) imzalanmıştır. Bu antlaşmanın sonucunda Taşeli Platosu, Seleukosların egemenliğinden çıkmış; bölgede otorite boşluğu yaşanmıştır (Livius, *Ab Urbe Condita*, XXXVIII, 38; Polybius, *Histories*, XXI, 45). Bu otorite boşluğunu değerlendiren ise Kilikalı korsanlar olmuştur. Nitekim bu otorite boşluğundan yararlanan Diodotos Tryphon korsanları ilk kez örgütlemiş; yaklaşık M.Ö. 140 yılında Korakesion'u (Alanya Kalesi) ele geçirerek burayı askeri bir üs haline getirmiştir (Strabon, *Geographika*, XIV, 5, 2).

Akdeniz'de hiçbir otorite kalmaması Roma'nın bölgeye doğrudan müdahalesini zorunlu kılmıştır. Bu kapsamda Roma senatosu, M.Ö. 102 yılında Marcus Antonius Creticus'u bu bölge için görevlendirmiş, o da Kilikia Eyaleti'nin temeli olan *Provincia Cilicia*'yı kurmuştur. Aslında eyalet, Kilikia Trakheia'nın (Dağlık Kilikia) korsanlarını denetlemek ve Doğu Akdeniz kıyılarında barışı sağlamak amacıyla kurulmuştu. Bu dönemde Kilikia eyaleti henüz tümüyle Roma topraklarının bir parçası olmamıştı. M.Ö. 67'de ise Pompeius korsanları temizleyince, bölge tamamen Roma egemenliğine girmiş ve Kilikia eyaleti doğu eyaletlerinin en önemli eyaleti konumuna gelmiştir (Bosch 1940: 73; 88-89; Ten-Cate 1961: 33-34; Ramsay 2000: 107-108).

Uzun süre devam eden eyalet sisteminin ardından Marcus Antonius Anadolu'yu yeniden düzenlemiştir (yaklaşık M.Ö. 40). Antonius, Dağlık bölgeleri yerel hükümdarların yönetimine bırakma politikasını benimsemiştir. Bu yerel hükümdarların dışında Ptolemaios hanedanlığından Kleopatra'da siyasi zekâsıyla Dağlık Kilikia'yı hiç savaşa girmeden ele geçirmiştir (yaklaşık M.Ö. 37).

Kleopatra bölgede, Alanya-Silifke kıyı hattından, iç kesimde Başyayla civarına kadar egemenlik sağlamıştır (Bardakçı 2018b: 123).

Marcus Antonius ile Octavianus arasında yapılan Actium Savaşı'nda (M.Ö. 31) Marcus Antonius-Kleopatra cephesi mağlup olunca Octavianus Roma'nın tek hâkimi olmuş ve Augustus unvanı alarak Roma İmparatorluğu'nu kurmuştur (M.Ö. 27) (Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae*, VII, 7-8; Suetonius, *Divis Augustus*, 18; Ayrıca bkz. Lloyd 2000: 226-227).

Biz de bu çalışmamızda bölgede yaşayan başta Luviler olmak üzere, Pers/Mithra, Hellenizasyon ve Mithras inanç sistemlerini kronolojik olarak ele alacağız.

1. LUVİ İNANÇ SİSTEMİ

Luviler ve Luvi inanç sistemi ile ilgili neredeyse tüm çiviyazılı metinler, Hitit başkenti Hattuša'nın tablet koleksiyonundan gelmektedir. Metinler uzun bir süre boyunca muhafaza edilmiş, ayrıca çeşitli ritüel ve festivallerin farklı versiyonları nüshalar halinde sonraki dönemlere aktarılmıştır (Bawanypeck 2018: 171).

Eski Hitit dönemine ait bazı Hitit ritüelleri Luvice'ye özgü nitelikler taşımaktadır. Luvi nüfusunun yoğun yaşadığı "Aşağı Ülke", Eski Hitit döneminden itibaren Hitit krallığının bir parçası olsa da bu bölgede Hitit kültüründen bağımsız yalnızca Luviler'e ait yerel kültürler tespit edilebilmektedir. Nitekim Luvice unsurlar taşıyan Luvi dini örnekleri, Hatti ve Hurri geleneklerinden farklıdır (Hutter 2011: 193-196).

Luvi yerel kültürleri, Hitit devlet kültürüyle bütünleştirilmeleri için kayıt altına alınmış; Hitit kralı da Luvi yerel kültürlerini benimsemiştir. Kraliyet ailesini tehdit eden uğursuz kuş kahinlerine karşı yapılan kuş falı ritüelleri, kötü niyet, hastalık ve büyücülüğe karşı "özel" ritüeller Luvi ritüel teknikleri kullanılarak uygulanmıştır (Bawanypeck 2018: 172).

Hitit devletinde Luvi kültür ritüelleri gerçekleştirilmesi ve Luvi tanrılarının Hitit inanç sistemine girmesi nedeniyle bu iki inanç sistemi arasında sadece coğrafi ve dilbilimsel olarak ayırım yapılabilir. Bununla birlikte Luvi inanç sistemini tam anlamıyla tanımlamak oldukça güçtür (Hutter 2011: 198). Bu güçlük Tarhuntašša özelinde daha da karmaşıklaşmaktadır. Bu sebepten dolayı Tarhuntašša ülkesinde, "Luvi inanç sistemine aittir/ait olabilir" diyebileceğimiz konuları ele alacağız.

1. 1. Tarhuntašša Panteonu

maššani Luvicede bir ifade olup, “tanrı” için kullanılan kelimedir. Hiyeroglif Luvicede *masana-* ve *masa-* formları da bulunmaktadır (Woudhuizen 1989: 175). Hititçe’deki genel “tanrı” kelimesi ise *šiu(ni)-* kelimesidir. Ancak *šiu-* kökünün Luvi tanrısı Tivad’a dayandığı düşünülmektedir. Hititçe *šiu(ni)-* genel anlamda tanrıyı karşılarken; Luvilerde bu ifade Güneş tanrısı için kullanılır. Kuşkusuz, Luvi ve Hitit dinleri ortak birçok özelliğe sahip olsa da “tanrı” ifadesi iki dil için tamamen farklıdır. Buradan, Luvilerin teolojik anlamda Hititlerin sahip olduklarından farklı panteona sahip oldukları sonucunu çıkarabiliriz (Hutter 2011: 199).

Kültepe-Kaniş’te bulunan çiviyazılı metinler ışığında Luvi panteonunun ilk kanıtları Pirwa, Ilali, Darawa, Assiya, Kamrušepa’dır. Diğer tespit edilen Luvi tanrıları ise Tarhu, Tivad, Arma, Ayanti, Hapantaliya, Maliya, Kurunta (P^LLAMMA), Huvassanna, Wandu ve diğer birçok panteon üyesidir. Ancak bunların tümü aynı önemde olmayıp, büyük çoğunluğundan çok nadir bahsedilmiş; hatta Tarhuntašša özelinde hiç bahsedilmemiştir. (Hutter 2011: 200). Luvi panteonunun en önemli tanrıları Tarhu, Tivad, Kurunta (P^LLAMMA), Arma, Şanta, Iyarri; en önemli tanrıçaları da Kamrušepa ve Maliya’dır (Taracha 2009: 107).

Luvi panteonunun baş tanrısı Fırtına tanrısı Tarhu(nt)’tur (Ten-Cate 1961: 125). Luvicede ismi *Tarhu(wa)nt*, *Tarhunda*, Hititçe ismi *Tarhuna*, Hurrice ismi *Teššub* olup “fetheden/fatih” anlamındadır (Taracha 2009: 107; Weeden 2018: 86). Kültepe metinlerinde geçen *Tarhuala*, *Tuhušili* isimleri de “Tarhu’ya ait olan” anlamına gelmektedir (Bilgiç 1953: 11).

Fırtına tanrısının niteliklerinden birisi kudreti ya da gücüdür. Şüphesiz “kudret” Luviler tarafından Tarhu’nun ayırt edici özelliği olarak görülüyordu. Luvilere göre Tarhu takipçilerine yardım ederken kötülere düşmanlık beslemekteydi. Onun kültüne saygı gösterilmediğinde, Tarhu saygısızlıkta bulunana cezalandırabilirdi. İntikam almak ya da yardım etmek diğer Fırtına tanrılarının da özellikleridir. Ancak diğer Fırtına tanrılarının arabasını boğalar çekerken, Luvi Fırtına tanrısının arabasını atlar çeker. Tarhu’nun atlarla ilişkisi Hellenistik dönemlere kadar sürmüştür (Hutter 2011: 200-202).

Tarhuntašša ülkesinde Tarhu’nun yerel formlarıyla karşılaşmaktayız. Bu yerel formlardan en önemlisi şimşegin Fırtına tanrısı *pihaššašši’*dir. Bu unvan Luvicede *pihaš-* kökünden yani “parlaklık, şimşek”ten türetilmiştir. Fırtına tanrısı ile

şimşeğin birleşimi olan *pihaššašši*'yi II. Muvatalli kendi kişisel tanrısı olarak seçmiştir. Muvatalli'nin egemenlik yıllarından önce ise *pihaššašši* kültü ile ilgili bir kanıt bulunamamıştır (Singer 1996: 186-188). Muvatalli'nin bu tanrıyı kişisel tanrısı olarak seçmesiyle Tarhuntašša'lı bir Luvi tanrısı Hitit devlet panteonuna girmiştir:

“...Muvatalli, Tarhuntašša'ya ve Tarhuntašša tanrılarına özel (önem) gösterdi, ve her Hititli o tanrılara saygı duydu.”¹.

Tarhu'nun bir başka özelliği üzüm bağlarıyla olan ilişkisidir. Bereket de genel anlamda şimşek ve gök gürültüsü aracılığıyla yağmur getiren *pihaššašši* ile ilişkilendirilirse bu yerel tanrı “üzümleri olgunlaştıran ve üzüm bağlarını koruyan” gibi bir niteliğe de bürünmüş olabilir. Nitekim dişi bir Luvi tanrısı olan *Kuišhamaššani* üzüm ve şarapla ilişkilendirilmektedir (Hutter 2011: 199; 203).

Luvilerin gözünde Tarhu kadar önemli olan bir başka tanrı ise Güneş tanrısı Tivad'tır (Taracha 2009: 108). Tivad'ın karısı Kamrušepa, onların oğlu ise Taurisa'nın Koruyucu tanrısıdır (D^oLAMMA). Kamrušepa, ateş ve dumanla ilişkilendirilmektedir. Luvilerin Güneş tanrıçası ise *tiyammaššiš* Tivad'tır. Tivad çevresindeki başka bir tanrıça da Hapantaliya'dır. Hapantaliya'nın çobanların tanrıçası olduğu ve isminin Luvice *hāwa/i* “koyun” kelimesinden türetildiği düşünülmektedir. Tivad'la ilişkili küçük bir Luvi tanrı grubu da İlaliyant tanrılarıdır, aynı zamanda onlar Pala kökenli İlaliyantlar ile ilişkilendirilmektedir (Hutter 2011: 204-205).

Bu panteon üyelerinin yanı sıra sadece Luvilerin tapınım gösterdiği Ay tanrısı Arma bulunmaktadır (Ten-Cate 1961: 131). Arma da Tarhuntašša kültüne dâhildir. Diğer Luvi tanrısı Santa ise Iyarri ile birlikte savaş tanrısı olarak bilinmektedir. Bir savaş tanrısı olarak Santa düşmanları için tehlikeli olabilir. Santa'nın Hellenistik dönemde de tapınım gördüğü bilinmektedir (Hutter 2011: 206-207). Luviler, Hatti kökenli koruyucu tanrılara (D^oLAMMA) da inanmışlardır. M.Ö. II. binyıldaki Hiyeroglif Luvice yazıtlara göre Luvilere özgü olan koruyucu tanrının ya da “geyik tanrı”nın genel adının Kurunta olduğu tespit edilmiştir. M.Ö. I. binyıldaki listelerde ise Runt(iya) adı geçmektedir. Söz konusu koruyucu tanrılar geyik, ok ve yayla ilişkilidir (Ten-Cate 1961: 129-130; Hutter 2011: 206-208). Aşağı Ülke'den diğer bir panteon üyesi olan tanrıça Huvassanna ise, Tarhuntašša'dan ziyade Tuwanuwa bölgesinde daha yoğun tapınım görmüştür (Hutter 2011: 209).

¹ KBo, IV, 10, §7 (öy. 40-44). Antlaşma metninin (Ulmi-Tešup Antlaşması) çevirisi için ayrıca bkz. (Gargstang-Gurney 1959: 66-69; Beckman 1996: 104-108).

Bunların yanı sıra Pirwa ve Maliya, Luvilerin diğer önemli tanrıçalarıdır. Pirwa, bilinen en eski Luvi panteon üyeleri arasındadır ve *peru* “kaya, kayalık” isminden türemiştir. (Bachvarova 2018: 157). Kültepe’de bulunan bir silindirik mühür baskısında Pirwa, dört atın çektiği dört tekerlekli savaş arabası üzerinde betimlenmektedir. Bu betimleme, tanrıçanın öncelikli konumunu göstermektedir (Macquenn 2015: 124). Maliya ise aslında Luvi kökenli olmamasına rağmen, bölgede yoğun tapınım görmüştür. Maliya, nehirler, dağlar ve şarapla ilişkilidir (Hutter 2011: 208-209; 222). Maliya’nın Luvi kökenli olmasa da bölgede yoğun tapınım görmesinin nedeni Toroslar, Göksü Nehri ve bölgedeki üzüm yetiştiriciliği ile şarap üretimi olabilir.

1. 2. Tarhuntaşşa Luvileri’nde Ritüel

Eskiçağ medeniyetlerinde daha çok “büyüsel” nitelikte görülen etkinlikler, günlük yaşamın vazgeçilmez bir unsurudur. Tanrıların öfkesine ya da düşmanların şerrine bağlı olarak, hastalık ve talihsizlik daimi tehlikelerdir. Bu kötülöklere karşı koymak ve diğer birçok amaç için ayrıntılı ayinler geliştirilmiştir. Luvilerde genellikle “kâhin” ya da “kuşçu” olarak nitelenen rahipler ve “İhtiyar Kadın” olarak anılan rahibeler, bu tür törenlerden sorumluydu. Etkinliklerin çoğu da duacının evinde ya da açık havada gerçekleştirilirdi (Macquenn 2015: 125).

En az dört farklı ritüelin sahibi olan “İhtiyar Kadın” Tunnawiya, isminden ve ritüellerinden anlaşılacağı üzere Aşağı Ülke’lidir. Hattuşa’da çalışsa da memleketi Tarhuntaşşa yakınlarındaki Tunna’dır. Doğum ritüelinde “ebe” (MUNUSŞÁ.ZU) olarak tarif edilirken diğer metinlerde bir “İhtiyar Kadın” (MUNUSŞU.GI) olduğunu söyler. Doğum ritüelinin onun tarafından yazılan ilk ritüel olduğu düşünülmektedir (Beckman 1983: 41; Hutter 2011: 220-221; Bawanypeck 2018: 181-182).

Tunnawiya’ya atfedilen nehir ritüelinde² amaç, büyüyle kirlenen bir kişiyi arındırmaktır. Onun diğer bir ritüeli olan *taknaz-da* ritüeli³ kraliyet çifti için gerçekleştirilir. Tunnawiya’nın öküz ritüeli⁴ ile *taknaz-da* ritüelinin bazı kısımları birbirine paralellik göstermektedir (Bawanypeck 2018: 181).

² CTH 409.I

³ KBo 21.1 + CTH 409.II

⁴ CTH 409.IV

Zuwi'nin ritüeli, erkek bir hastanın cinsel sorunlarını iyileştirmeye yöneliktir ve hasta iyileşince hastaya *nut-* "rıza" ve *tummantiya*⁵ "itaat" yetenekleri verilir. Bu iki kelime hem Luvice'dir hem de hastaları iyileştirmek için kullanılan büyü tülsüm metinlerinde kullanılan ortak kelimelerdir. Başka bir ritüelde ise amaç, hastayı *hurkil*⁶ adı verilen cinsel sapkınlıklardan kurtarmaktır. Genel anlamda bu ritüeldeki *hurkil* eşcinsellik olarak algılanabilir. Ritüel esnasında hastanın cinsel davranışları değişecek ve hasta toplum tarafından kabul gören "normal" cinsel uygulamalara yönelecektir. Burada bahse değer başka bir konu ise ritüelin Hitit kraliyet ailesine değil sıradan bir kişiye yönelik oluşudur. Bu ritüel cinsel sapkınlıkları nedeniyle Tarhu'yu kızdırmış birini "tedavi etmek" için kullanılan dinsel-büyüsel bir yöntemin belgesidir (Hutter 2011: 222).

Kamruşepa'nın "ateş tılsımı" hasta bir kişiyi iyileştirmek için okunur ve kişinin hastalığı "duman"a dönüşür⁷. Onun büyü yeteneği Hitit inancına da girmiştir. Telipinu mitinde⁸ Kamruşepa kızgın tanrıyı yatıştırmak için büyü kullanır (Hoffner 1998: 15-20). Luvi inancında bu tanrıça, hamilelik ve doğum sırasında anneye ve çocuğa yardım eden ocak tanrıçası olarak da görülür. Bazı doğum ritüelleri⁹ onun çevresinde gerçekleşir. Bu ritüellerde tanrıça, anneyi gözetir ve ebe işlevi görür. Ayrıca başka bir ritüelde¹⁰ Kamruşepa dedikoduya ve engellenmeye karşı çağrılır (Hutter 2011: 208).

Hamileliği ve doğumu kolaylaştırma ritüelleri¹¹ ise bazen Ay tanrısı Arma'ya yönelik yapılır. Genel olarak Luviler, Arma ile hamilelik ayları arasında bir bağlantı olduğuna inanırlar. Ancak bu ritüellerde kısmen bu tanrının açtığı sorunlardan da bahsedilir (Hutter 2011: 206). Öyle ki *Pittei* doğum ritüelinde¹² Ay tanrısı kanlı giysiler giymiş ve kanlı derilere sarılı olarak tasvir edilmiştir (Beckman 1983: 177; Bachvarova 2018: 153).

⁵ *tummantiya*- Hititçe dualarda arzu edilen hayırlı şeyler için kullanılan Luvice bir terimdir.

⁶ KUB 35.148 IV 13: *hur-ki-la-aş-ši-in-za LÚMES-in-za*.

⁷ KUB 17.8 IV 7-10: *"..Ve onun başımdaki hastalık bir dumana dönüşsün ve o, kutsal olsun.."* bkz. (Hoffner 1998: 33-34).

⁸ KUB 17.10 II 33; KBo XXIV 84 vd.

⁹ Söz konusu ritüellere örn. KUB 35.88 III 12-17.

¹⁰ KUB 7.1 + KBo 3.8 III 28.

¹¹ Arma'ya yönelik hamilelik ve doğumu kolaylaştırma ritüellerine örn. KUB 35.102 II 11.

¹² CTH 767.7 Söz konusu metnin ayrıntıları için bkz. (Bachvarova 2018: 148-153).

Bazı Luvi ritüelleri ve festivallerinde koruyucu tanrılara da seslenilmektedir. Anniwiyani ritüelinde¹³ kısırlığa karşı cinsel açıdan güç kazanmak amacıyla hem ^DLAMMA *lulimmi'*ye hem de ^DLAMMA *innarawant'*a seslenildiği görülmektedir (Beckman 1983: 19; Hutter 2011: 207).

Kuranna adında başka bir ritüel sahibi, kızları ve oğulları (?) adına DINGIR^{MES} *imraššiš* duası yazmıştır. Kuranna'nın, "resmi" dinin bir parçası olarak değil de bir takım "kişisel" amaçlar için ritüel yazdığı düşünülebilir. Bu ritüelin tam metni bulunamadığı için bu yazarla ilgili kesin bilgiler verememekteyiz (Hutter 2011: 221). Muhtemelen Kuranna, Tarhuntašša'lı ya da bu bölgenin yakınlarındandı.

Anna ritüelinde¹⁴ ise çoraklaşmış bir bağın yeniden yeşertilmesi; üzüm bağının bereketlenmesi amaçlanmaktadır. Ritüelde Maliya'ya seslenilmektedir. Bu ritüelin sonunda bilinmeyen bir dilde ilginç bir konuşma da vardır (Hutter 2011: 222; Bawanyeck 2018: 182).

Luvi Fırtına tanrısının üzüm bağları ile olan ilişkisi ritüellere de yansımıştır. Luviler, Fırtına tanrısının bereket getirmesi, üzümleri olgunlaştırması ve üzüm bağlarını koruması için Luvice tılsımlar ve şarkılar eşliğinde festival düzenledikleri çiviyazılı metinlerden¹⁵ anlaşılmaktadır (Hutter 2011: 203).

Diğer taraftan, Boğazköy'deki Hitit İmparatorluk dönemine ait çok sayıda tapınağın aksine Luvi kutsal mekânları hakkında çok az bilgiye sahibiz. Bu bilgi azlığının sebebi Luvi inanç yapısından kaynaklanmaktadır. Nitekim Luviler, birçok tanrıya açık mabetlerde, nehir gibi kaynak yakınlarında ve dağ zirvelerinde tapınmaktaydı; dağlar ve nehirler tanrısal nitelikteydi (Aro 2011: 262-263; Bardakcı 2019: 96):

*"...Bin tanrı bu antlaşma için toplantıya çağrıldı....Hatti ve Tarhuntašša ülkesinin nehirleri, dağları, büyük denizleri..."*¹⁶.

Bununla birlikte Kilise Tepe'nin, Luvi tapınağı olabileceği yönünde görüşler bulunmaktadır. Burası, Mut'un yaklaşık 20 km. güneydoğusunda; Silifke'nin ise yaklaşık 36 km. kuzeybatısında yer almaktadır. Kilise Tepe'nin Stel binasında yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkarılan, eklem yerlerinden parçalanmış 20-24 aylık koyun iskeleti ve seramik bir kapta 90 adet hayvan kemiği kalıntıları sembolik birer öneme sahip gibidir. Bu da hayvan kemiklerinin muhtemelen

¹³ VBoT 24.

¹⁴ KBo 27.108 III 31-35 + KUB 12.44

¹⁵ Söz konusu metinlere örn. KUB 35.1

¹⁶ Bo. 86/299 §25 (ay. III 78-IV 15) Antlaşma metninin (Kurunta Antlaşması) çevirisi için ayrıca bkz. (Beckman 1996: 108-117).

yemek adaklarının kalıntıları olduğunu düşündürmektedir. Bununla birlikte Stel binasının bazı odalarında sembolik öneme sahip boncuklar, metal eşyalar, boynuz damarları da bulunmuştur. Bunların yanı sıra, kaplumbağa kabuğu ile bir odada bulunan astragaller kehanetsel uygulamalara işaret etmektedir. Ortaya çıkarılan bu kalıntılar ışığında Kilise Tepe Stel binasının bir “Luvi tapınağı” olabileceği düşünülebilir, ancak kesin olarak “Luvi tapınağıdır” denilmesi doğru olmaz. Çünkü bu bölgede bu döneme ait paralel kanıtlar bulunmamaktadır (Postgate-Stone 2018: 207-216).

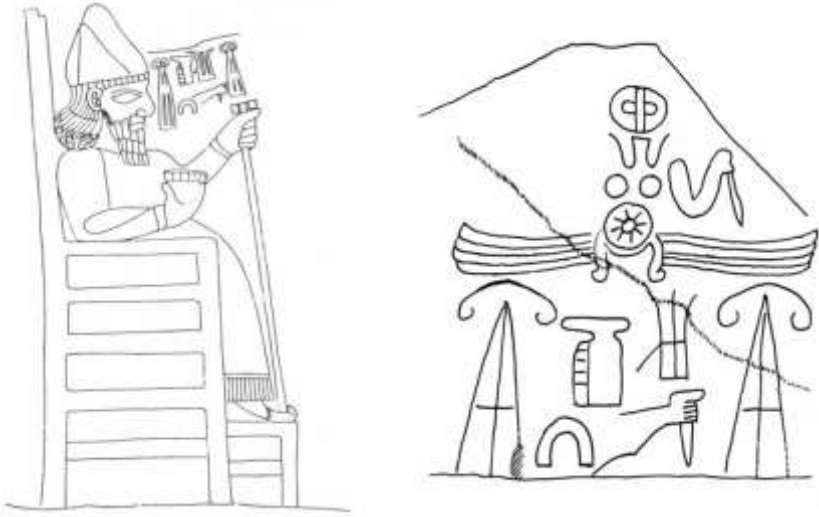
Luvi inanç sistemi, bölgede M.Ö. I. binyılın ikinci yarısına kadar tek inanç sistemi olarak varlığını sürdürmüştür. Nitekim Yeni Asur ve Yeni Babil dönemlerine ait yazıtlarda, söz konusu medeniyetlerin bölgeye inanç sistemlerini getirdiklerine ya da bölgeye kendi vatandaşlarını yerleştirdiklerine dair bir yazıt ya da arkeolojik buluntu ele geçmemiştir. Asur ya da Hurri etkisi sadece, sanatsal açıdan, Kızıldağ’daki (Karaman) bir kaya rölyefinde görülebilmektedir. Yaklaşık M.Ö. 9-7. yüzyıllar arasına tarihlendirilen bu kaya rölyefinde, Taşeli ve kuzeyinde egemen olduğu düşünülen Hartapu’nun tasviri görülmektedir. Hartapu burada püsküllü etekleri, başında bir başlığı ile sağ elinde bir kadeh, sol elinde uzun bir asa tutmakta; küçük bukleli saçları omzuna düşmüş vaziyette ve dudaklarının etrafından tıraş edilmiş sakallarıyla tasvir edilmiştir. Bu tasvir Yeni Asur krallarının tasvirlerini andırmaktadır. Figürün başının hemen yanında da Hiyeroglif Luvice bir yazıt bulunmaktadır. Bu yazıt “Büyük Kral Hartapu” ifadesini karşılar (Şekil 1, solda) (Aro 2011: 285). Kızıldağ-Karadağ grubunda bulunan yaklaşık M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen diğer Hiyeroglif Luvice yazıtlarda¹⁷ Tarhu’ya atıf vardır ve bu da bölgenin Luvili inanç sistemini sürdürdüğünü göstermektedir (Hawkins 2000: 433-438):

KIZILDAĞ 2 (Şekil 1, sağda):

Transkripsiyon: (DEUS) TONITRUS FORTIS X SOL₂ MAGNUS.REX
há+ra/i-tá-pu-sa MAGNUS.REX

Çeviri: Güçlü Fırtına tanrısının (Tarhu) sevgilisi (?), Güneş, Büyük Kral Hartapu.

¹⁷ Kızıldağ 1; 2; 3; 4, §1; 4, §2a; Karadağ 1, §1; 1, §3.

Şekil 1: Solda Hartapu; sağda Kızıldağ 2 Hiyeroglif Luvice yazıtı (<https://www.hittitemonuments.com/kizildag/> internet adresinden düzenlenmiştir.)

Figure 1: Hartapu on the left; Kızıldağ 2 Hieroglyphic Luwian inscription on the right (<https://www.hittitemonuments.com/kizildag/> edited from internet address.)

Söz konusu bölgenin yakın çevresindeki Tabal (Ereğli-Aksaray-Kayseri çevresi) ve Que (Çukurova) bölgelerinde ise aynı dönemde inanç sistemi açısından bir “küreselleşme” yaşanmaktadır (Bardakçı 2018c: 45). Nitekim Tabal’de Çiftlik, Kululu, Bohça, Bulgarmaden, İvriz yazıtlarında verilen tanrı listeleri ile Que’deki Karatepe yazıtında, M.Ö. 8-7. yüzyıllarda, Hurrileşmiş bir panteon görülmektedir. Söz konusu yazıtlarda Tarhu üstün konumunu korumaktadır. Ancak Ea, Kubaba, Sharruma gibi Hurrili kültlerin de tapınım gördüğü anlaşılmaktadır (Hawkins 2000; Hutter 2011: 238-242; Bardakçı 2019: 97). Konumuz kapsamında yer alan bölgede ise söz konusu kültlere tapınımın olduğuna dair bir veri henüz tespit edilmemiştir ve az önce değindiğimiz gibi sadece Luvi tanrısı Tarhu’nun tapınımına dair kanıt vardır. Bu da Taşeli Luvileri’nin M.Ö. I. binyılın ilk yarısında yaşanan “dini küreselleşmeden” etkilenmediğini göstermektedir.

Bölge ancak M. Ö. I. binyılın ikinci yarısından itibaren -yaklaşık M.Ö. 470/450’li yıllar- başka inanç sistemleriyle tanışmaya başlamıştır.

2. TAŞELİ'DE PERS İNANÇ SİSTEMİ: MİTHRA

Perslerin bölgedeki varlığını kanıtlayan önemli arkeolojik veriler bulunmaktadır. Bu verilerden birisi satrap Pharnabazus döneminde (M.Ö. 380-375) Nagidos'ta (Bozyazı) bir sikke üzerinde Pers özellikleri gösteren ikonografi ile Arami yazısıdır (Durugönül 2001: 430). Diğer kanıtlardan birisi de Olba'da bulunan satrap Mazaesus dönemine (M.Ö. 361-334) ait gümüş oboldür. Ayrıca Taşeli'nin hemen doğusunda Lamos (Limonlu) Vadisi'nde yer alan Sariaydın'da ve Kesecek Köyü'nde Aramice yazıtlar bulunmuştur (Akçay 2018: 53).

Persler tüm Anadolu'yu hâkimiyeti altına aldıklarında inanç sistemlerini de beraberlerinde getirmişlerdir. Perslerin genel hatlarıyla inanç sistemini tarif etmek gerekirse;

"Tanrı heykeli, tapınak, sunak yapmak gibi şeyler bilmezler; hatta yapanlara deli derler, bu sanırım onların tanrılara, Yunanlar gibi insan biçimi yakıştırmamalarından dolayıdır....Güneşe, aya, toprağa, ateşe, rüzgara da kurban adarlar...Kurban kesmek için sunak yoktur, ateş de yakmazlar. Kurbanın üzerine kutsal su saçmak, flüt, giysi, arpa tanesi gibi şeyler bilmezler. Tanrılardan birine kurban kesmek isteyen kimse, kurbanı temiz bir yere götürür, başına genellikle mersin dalından bir taç koyar, kurban hangi tanrı için kesiliyorsa, o tanrının adını anar. Kurban kesenin tanrısal yardımı yalnız kendisi için istemeye hakkı yoktur; bütün Persler için özellikle de kral için dua eder.." (Herodotos, *Historia*, I, 131-132).

Avesta dâhilinde, tanrılar, kahramanlar ve hayali yaratıklar genellikle Yaşt olarak bilinen bölümde yer alır. Burada kökenleri Zerdüştlükten önceye dayanan mitler çeşitli tanrılara ithaf edilen ilahilerde anlatılmaktadır. Mithra da, *10. Yaşt* yani *Mihr Yaşt'* ta tarif edilmektedir (Eliade 2015: 395; Curtis 2016: 15).

Mithra, Pers Panteonu'nun en tanınmış üyelerinden birisidir. *Avesta* dilinde *mithra* kelimesi "sözleşme, anlaşma", "bağlılık sözü" anlamlarına gelmektedir (Curtis 2016: 19; Burkert 2018: 17).

Mithra inancı, tarım ve hayvancılığa bağlıdır. Doğanın üretici güçlerinin simgesi olan Mithra daha sonra ölülerin koruyucusu ve savaş tanrısı durumuna gelmiştir (Diakov-Kovalev 2017: 200). Bu kapsamda savaşçılarla da ilişkilendirilmektedir. Mithra, beyaz atların çektiği bir arabada, gümüş bir mızrak taşıırken, altın bir zırh giyer; dahası altın saplı oklarla, baltalarla, topuzlarla ve hançerlerle donatılmıştır. Mithra'nın topuzu yalnızca inançsız insanlara karşı değil, aynı zamanda kötü ruh *Angra Mainyu'*ya karşı da kuvvetli bir silahtır (Curtis 2016: 20).

Mithra inanç sistemine göre, Mithra doğru düzene götüren bir rehberdir ve saldırılardan koruyandır. Kozmik düzeni -yani geceyle gündüzü ve mevsimlerin değişmesini- yöneten tanrı olarak ateş ve güneş ile ilişkilendirilmiştir. Bu yüzden zamanla hem İran’da hem Hindistan’da “Güneş tanrı” olarak tapınım görmüştür. Aynı zamanda muhtelif nitelikleri arasında adalet duygusu da vardır. İnananları korurken inançsızları cezalandırmaktadır (Curtis 2016, 19-20).

Pers hükümdarı II. Artakserkses döneminin (M.Ö. 404-358) kraliyet yazıtlarında hükümdarın Ahuramazda’nın yardımını alma uygulaması Mithra ile Anahita’yı da içine alacak şekilde genişletilmiştir. Yani “*Ahuramazda beni kral yaptı*” teması kraliyete adım atma ayiniyken; artık Mithra ve Anahita’da bu temaya dâhil edilmiştir. Bunun sebebinin ne olduğu tam olarak bilinmese de Ahamenid hanedanlığının krallık ve kült kavramlarında bir gelişme olduğunu düşündürmektedir. Bu bağlamda, imparatorluk dışındaki yabancı topraklarda yaşayan Pers halkının siyasal merkezle bağları güçlendirilmek istenmiştir. Mithra ve Anahita’nın adına rastlanılan kraliyet yazıtları da yalnızca II. Artakserkses döneminden gelir (Kuhrt 2017: 391; 406-407). Ayrıca önceki dönemlerde sadece Ahuramazda’nın özelliği olan, tanrının alnından “tanrısal” alev fışkırdığı ve bu alevin hükümdarların başında bir güneş ışını gibi yayıldığı inancı, bu dönemde birlikte Mithra’nın da bir özelliği olmuştur (Eliade 2015: 387).

Mithra kültürünün yayılış süreci belki de II. Artakserkses’in Mithra’yı kraliyet politikası kapsamına almasıyla başlamıştır. Mithra, Ahamenid hanedanlığı ile birlikte “orduların kralı” olarak anılmaya başlanmıştır. II. Artakserkses döneminden daha önceki dönemlerden itibaren *Magi*’ler¹⁸, Pers ordusunun askeri seferlerinden önce yabancı bölgelerde özellikle Mithra kültürünü yaymak için misyonerlik faaliyetlerinde bulunuyorlardı. *Magi*’lerin bu misyonerlik faaliyetleri ve Pers ordusunun askeri başarıları sonucunda Mithra, Anadolu’da yayılım göstermeye başlamıştır. Taşeli bölgesinde *Magi*’lerin misyonerlik faaliyetlerinde bulduklarına dair kanıt bulunmamaktadır. *Magi*’lerin Anadolu’da daha çok Pontus ve Kappadokia bölgelerinde faaliyette oldukları bilinmektedir (Willoughby 2007: 146). Ancak bu dönemde Meydancikkale’de bir Pers askeri garnizonunun varlığı söz konusudur (Bryce 2009: 388). Ayrıca Nagidos’ta satrap Pharnabazos döneminde, askerlere maaşlarının dağıtılması için Pers sikkelerinin darp edilmiş olması, Nagidos’un da aktif bir Pers garnizonu haline geldiğini göstermektedir (Durukan 2007: 237). O halde, Dağlık Kilikia’da Pers askerlerinin

¹⁸ Perslerde dini topluluk. Ayrıntılar için bkz. (Herodotos, *Historia*, I, 132; 140).

varlığı ile bölgede Mithra inancı da görülmeye başlamıştır. Pers askerleri bu bilmedikleri yabancı topraklarda Mithra'ya kurbanlar sunuyorlar, onun adına festivaller düzenliyorlardı. Öyle ki takvimin yedinci ayı ve her ayın 16. günü Mithra'ya adanmıştı. Onun adına *Mithrakana* festivali düzenleniyordu (Cumont 1903: 8-9). Bu festival günümüzde *Mihrgan* olarak İran'da kutlanmaya devam etmektedir (Curtis 2016: 21). Bunların yanı sıra bölgede görevli satrapların söz konusu kraliyet dini kültürünün gözetilmesi ve kraliyet bayram günlerinin kutlanması gibi görev ve sorumlulukları vardı (Memiş 2018: 81). Öyleyse bölgede bulunan askeri garnizonların yanı sıra, burada görevli satraplar da Taşeli bölgesinde Mithra inancının yayılmasını sağlamıştır. Ayrıca, Mithra'nın inananları korurken inançsızları cezalandırma özelliği, Luvi Güneş tanrısı Tivad'ın da özelliğidir ve bu da bölgede Mithra kültürünün yayılmasına sebep olmuş olmalıdır.

3. TAŞELİ'DE İNANÇ HELLENİZASYONU

Hellenistik dönemin yayılan geniş coğrafyasında oluşturduğu kültürel sentez içinde yeniden yorumlanan değerlerden biri inanç sistemi olmuştur. Hellenistik kültür ile birlikte doğunun mistik inançlarına ilgi artmış; bu sayede pek çok farklı inanç doğmuştur. Nitekim Büyük İskender, Mısır'ı ele geçirdiğinde kendisine "Ammon'un oğlu" unvanı verilmiştir (Arrianus, *The Anabasis of Alexander*, III, 3). Bu durum doğu-batı arasındaki etkileşimin basit bir göstergesidir.

Hellenistik dönemde Büyük İskender'in Ammon ile özdeşleştirilmesi ve tanrı-kral ilan edilmesinde de görüldüğü gibi tanrı kavramı farklılaşmıştır. Öyle ki büyük kahramanlıklar sayesinde insanın tanrısal statü kazanabileceğine inanılmıştır. Bu dönemde insanlar kültürel etkileşim ile birlikte inanç yönünden yeni arayışlara girmiştir. Bunun sonucunda yarı tanrısal bir varlık olduğuna inanılan Tykhe, tapınım görmeye başlamıştır (Freeman 2005: 338). Dağlık Kilikia bölgesinde Diocaesarea'da da M.S. I. yüzyıla tarihlenen Tykhe tapınağı bulunmaktadır.

Hellenistik dönemde Dağlık Kilikia'da Zeus, Herakles, Hermes, Dioskurlar gibi Yunan kültleri ile Mısırlı İsis ve Serapis kültürünün varlığı arkeolojik verilerden bilinmektedir. Ancak bizim amacımız dönemin Yunan ya da Mısır kültürlerini, dolayısıyla da Yunan vatandaşların ya da yöneticilerin inanç sistemini ortaya çıkarmak değildir. Odak noktamız bölgenin yerli halkı olduğu için de söz konusu kültürel değişimlere değinilmeyecektir.

İnanç Hellenizasyonu, Hellenizasyon politikasının bir parçasıdır. Bu politika kapsamında batı ile doğu inanç sistemleri birleştirilmeye çalışılmıştır. Taşeli bölgesinde de bu politika Seleukoslar tarafından uygulanmıştır. Nitekim kültür ve din bütünlüğünü sağlamak üzere Yunan tapınak özelliklerine uygun inşa edilmiş Zeus Olbios Tapınağı büyük bir önem taşımaktadır (Durugönül 1995: 76). Zira Seleukoslar, tapınaklara büyük saygı gösteriyorlar ve yerli halk üzerindeki etkilerini güçlendirmek için din politikasından yararlanmaya çalışıyorlardı (Diakov-Kovalev 2017: 389). Burada, Zeus kültü ile Luvi tanrısı Tarhu özdeşleştirilmiştir. Tarhu kültürünün bu şekilde Hellenleştirilmesi ile yerel Luvi halkının direniş girişimleri engellenmeye çalışılmıştır. Zira kökleri M.Ö. II. binyıllara kadar giden Tarhu kültü bir anda bölgeden silinip atılamazdı; böyle bir uygulamaya girişilmesi Seleukoslara karşı güçlü bir direnişe sebep olabilirdi. Öyle görülüyor ki Zeus Olbios Tapınağı, bölgenin en önemli ibadet yeri idi; hatta bir "haç merkezi" gibiydi. Zira burada hem Luviler hem de Hellenler ibadet ediyor olmalıydı (Durugönül 1995: 76-78; Bardakcı 2018a: 35). Aynı zamanda bu tapınağın bir haç merkezi olduğu düşünüldüğüne göre, burada yılda bir ya da iki kez yoğun katılımlı festival düzenlenmiş olmalıdır.

Seleukoslar ve Hellenizasyon politikası kapsamında Taşeli -Dağlık Kilikia- bölgesine yerleştirilen Yunanlar, söz konusu bölgeye geldiklerinde Tarhu dışında bir başka yerel kült olan Santa ile karşılaşmışlardır. Luvili kökene sahip Santa, yerli halk tarafından genç, aktif ve çevik bir tanrı olarak tapınım görmüştür. Bölgeye yerleşen Yunanlar, Santa'yı Sandan adıyla Perseus ile özdeşleştirmişlerdir. Peki, Santa, Perseus ile birleştirdiği için mi Sandan adını almıştı? Aslında burada geçen adlar, dönemin şartları içerisinde önemsiz bir ayrıntıdır. Nitekim bu adlar çok şaşırtıcı bir biçimde değişebilmektedir. Bu değişim tanrının betimlendiği duruş biçiminde de geçerlidir. Antik medeniyetlerde her şeyin üzerinde hareketsiz duran bir tanrı en üstün tanrı olarak görülür. Ancak o, bir anda hareket halinde, enerjik bir hale dönüşüp, ayakta betimlenebilir; gücünü etkin bir biçimde kullanabilir duruma gelir. Perseus'un birçok betimlemesinde bu geçiş durumu görülmektedir. Perseus'un bu tür betimlemeleri genç Santa ile ilişkilidir. Perseus, bölgede Santa'nın gençliğini ve çevikliğini alarak kahramanlaştırılmış bir forma dönüşmüştür. Perseus'un bu şekilde yerel bir kült ile birleştirilmesi yeni bir halkı ve yeni bir gücü temsil etmektedir. Aynı şekilde Herakles, tanrı olarak tapınım görürken, insan doğasının düzeyine yakın bir şekilde kahraman olarak da tapınım görmüştür. Söz konusu tanrı-kahramanlıkta da Santa kültü etkili olmuştur (Ramsay 2000: 63-69). Sandan

baskılı sikkeler (Şekil 2), Seleukos kralı I. Alexander Balas (M.Ö. 150-146/5) döneminden, Roma İmparatorluk dönemine kadar görülmekte ve bu da Sandan kültürünün varlığını ve sürekliliğini kanıtlamaktadır (Akçay 2018: 156). Roma döneminde bile Luvili Sandan kültürünün devam etmesi, yerel geleneklerin, birbirini izleyen yabancı egemenlik dönemlerine rağmen yaşamaya devam ettiğini göstermektedir (Ulansey 1998: 81).

Şekil 2: Kilikia'dan VII. Antiokhos Sidetes (Euergetes) dönemi sikkesi (M.Ö. 138-129); bir elinde balta bir elinde çiçekle, her an harekete geçecek şekilde tasvir edilen Sandan. (<https://www.coinarchives.com/a/> internet adresinden düzenlenmiştir.)

Figure 2: VII. Antiokhos Sidetes (Euergetes) Period coin in Cilicia (138-129 BC); Sandan, depicted with an ax on in one hand and a flower in one hand (<https://www.coinarchives.com/a/> edited from internet address.)

4. MİTHRAS KÜLTÜ

Mithras eski bir Pers tanrısı olan Mithra'nın adının Latince/Grekçe biçimidir. Romalılar bu tanrının Persler ile bağlantılı olduğuna inanıyorlardı. Dolayısıyla Roma Mithraizminin, Pers Mithra kültürünün uyarlanmış şekli olduğu

düşünülmektedir (Ulansey 1998: 14). Mithras'ın Pers kökenli olduğu genel olarak kabul edilse de onun gizemlerinin kurumsal yapısının izlerini Perslere dayandırmak olanaksızdır (Burkert 2018: 11).

Mithras daha çok bir gizem inancı olarak kabul edilmektedir. Mithras gizemciliği, bu külte kabul edilenlere açıklanan bir sır etrafında oluşturulmuştur. Bu gizliliğin bir sonucu olarak da kültün öğretisi -bilindiği kadarıyla- hiçbir zaman yazılı hale getirilmemiştir (Ulansey 1998: 9).

Kendilerine özgü tuhaf ve gizli ayinleri bulunan Mitraizmin kökenlerinin Roma Cumhuriyet döneminde -Seleukos yönetiminin ardından- Kilikia'da neredeyse bir siyasi otoriteye ulaşan ve tüm Akdeniz'i denetim altına alan korsanlara kadar gittiği düşünülmektedir (Plutarkhos, *Pompey*, XXIV, 1-5).

Bu korsanların yönetici sınıfı ya da lider kadrosu genelde eski Seleukos yöneticilerinden -Diodotos Tryphon gibi- oluşuyorken; bazı Luvililer de korsanlık faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bunun sebebi Luvili halkın Seleukos yönetiminden memnunken, Roma'nın Seleukos yönetimine müdahalesi ile Seleukosların zayıflaması ve Roma'nın bölgedeki etkisinin artmasıdır. Nitekim bu dönemde birçok şehir bağımsızlık kazanmış; bu şehirler Seleukos dönemini yaşatmak istercesine yazıtlarında ve sikkelerinde o döneme ait sembol-gelenekleri kullanmıştır. Aynı zamanda Seleukos kralları ya da aile üyeleri için yazılmış, yerli halkın Seleukoslara olan şükranlarını içeren çok sayıda Halk Meclisi kararname bulunmuştur. Seleukosların Anadolu kentlerine cömert davranarak, bağışlarda bulunduğu ve maddi destekler verdiği anlaşılmaktadır (Durugönül 1995: 77; Bardakçı 2018a: 35).

Bütün denizciler gibi korsanların da gemicilik açısından yıldızlara bağlı olması ve söz konusu inanca göre Mithras'ın en önemli özelliğinin yıldızlar üzerindeki gücü, korsanların Mithras öğretisini kabul etmesini hızlandırmıştır (Ulansey 1998: 106). Bununla birlikte Pontus hanedanının en güçlü kralı Pers soylusu VI. Mithridates Eupator, Roma'ya karşı korsanlarla ittifak içerisinde olmuştur (Plutarkhos, *Pompey*, XXIV, 1). Kilikia korsanları ile Mithridates'in yakın ilişkileri sonucunda yeni kültün isminin Mithras adını almış olduğu düşünülmektedir. Ancak bölge ile Persler arasındaki mitolojik bağlantı, Mithridates'in hiçbir etkisi olmadan da yeni kültün Mithras ismini almasına etken olabilirdi (Ulansey 1998: 106-108).

Bu dönemde Akdeniz'in korsanların elinde olması ve bir tek deniz yolculuğu bile yapılamaması sebebiyle Pompeius, M.Ö. 67 tarihinde korsanlara karşı bir sefer düzenlemiştir. Pompeius bu seferi birkaç ay içerisinde başarıyla

sonuçlandırmıştır (Eutropius, *Breviarum Historiae Romanae*, VI, 12). Korsanlar bölgeden temizlense de M.Ö. 67 tarihi Mithras gizemciliğinin yayılmaya başladığı tarih olarak kabul edilebilir (Ulansey 1998: 87). Öyle ki Pompeius, sayıları yirmi bin üzerinde olan bu insanların denizden karaya nakledilmesine, kentlerde oturmaya ve tarım yapmaya alışarak uygun bir hayat sürmelerine karar vermiştir (Plutarkhos, *Pompeius*, XXVIII, 2-4). Bu insanların bir kısmı Kilikia bölgesinde yaklaşık 39 kente yerleştirilirken; bazıları da Roma'ya götürülmüştür. Hatta bu insanlar Roma ordusuna katılmışlar; Romalı askerleri de inanç yönünden etkilemişlerdir (Sestier 2017: 161). Böylece astrolojinin yaygınlaşması, astral ölümsüzlük öğretisinin yükselişi, yıldızlar üzerindeki gücü ve en önemlisi de uzayın bütünü yerinden oynatma yeteneği olduğuna inanılan Mithras, korsanlar dışında Kilikalı yerel halk tarafından da hızlı bir şekilde kabul görmüş; söz konusu inanç sistemi Akdeniz kültüründe geniş kesimlere ulaşmıştır (Ulansey 1998: 101; 104).

Korsanların işbirliği içerisinde olduğu Mithrasçı Mithridates ise orduları yerle bir edilip kırk bin askeri öldürülünce önce kaçmış, çok geçmeden de intihar etmiştir (Eutropius, *Breviarum Historiae Romanae*, VI, 12).

Diğer taraftan, Mithras ikonografisinin anlaşılmasının güçlüğü ve bu dönemden kalma açıklamaların olmaması, araştırmacıların Mithras inanç sistemini açıklamasına olanak tanımamaktadır. Ancak Mithraistler gizlerinin çözümünü sağlayacak bir ipucu da bırakmışlardır. Her ne kadar kültün ikonografisi tapınaklarda çeşitlilik gösteriyorsa da, bütün tapınaklarda aynı kalıpta gösterilen ve ideolojik olarak kült için oldukça önemli olduğu açıkça belli olan bir tanesi vardır. O da *Tauroktoni* adı verilen boğa öldürme sahnesidir. Bu sahnede Mithras, diğer bazı figürlerin de eşliğinde bir boğayı öldürürken gösterilmektedir. Bu sahne daimi tapınakların mihrabı konumundaki merkezi nişde yer almaktadır (Ulansey 1998: 12-14). Bazı bilim adamları tauroktonide yer alan figürlerin astronomik semboller olduğunu düşünmektedir (Cumont 1903: 130).

Mithras tapınaklarını inceleyen araştırmacılar, kült üyelerinin birçoğunun Roma ordusu askerleri olduğunu; üyeler arasında bürokratlar, tüccarlar ve köleler bulunduğunu ve külte kadınların kabul edilmediğini ortaya çıkarmışlardır. Yine kısa yazıtlar ve ikonografik buluntular gösteriyor ki kültün örgütlenmesinde, üyelerin adım adım yükseldikleri "basamaklar" ya da kabul edildikleri aşamalar yer almaktadır (Cumont 1903: 78; Ulansey 1998: 12).

Diğer taraftan Roma Mitraizminin bazı özellikleri Pers Mithra kültüründe görülmemektedir. Öyle ki kült üyelerinin kabul edilmeleri gereken aşamaların yanı sıra kült öğretisinin kesin gizlilik ilkesi, kült üyelerinin toplandığı mağaramsı tapınaklar, kültürün ikonografisi -özellikle de tauroktoni- Pers Mithra kültüründe yer almamaktadır (Ulansey 1998: 15). Boğa öldüren Mithras sahneleri Mithra inanç sisteminden ayrılarak artık iyinin kötüye karşı savaşı ve dünyanın yaratılması olarak değil daha öncede belirttiğimiz gibi astrolojik bir bağlamda yorumlanmaktadır (Curtis 2016: 21).

Mithras tapınaklarına (mithraeum) gelince, bu tapınaklar ortalama yirmi kişiyi ancak alabilen oldukça küçük yerlerdir (Burkert 2018: 70). Mithras tapınaklarının mağara görünümünde ya da mağaralarda tasarlanmasının sebebi mağaraların “evren imajını” çağrıştırmasıdır. Yapılan araştırmalar Mithras tapınaklarının astronomik gözlemevi olarak kullanıldıklarını ve duvar/tavanlarda bulunan deliklerin astronomik amaçlarla açılmış olabileceğini düşündürmektedir (Ulansey 1998: 26). Mithras’ın doğumu ile ilgili efsanede Mithras kayadan doğmaktadır (Cumont 1903: 131). Bu bağlamda Mithraistlerin yer altı tapınakları, Mithras’ın doğduğu kayaları sembolize etmektedir (Ulansey 1998: 47).

Taşeli’de henüz kesin olarak bir Mithras tapınağı keşfedilmemiştir. Anadolu ve Avrupa’nın birçok bölgesinde Mithras tapınağı bulunurken, kültürün doğduğu topraklarda Mithras tapınağının bulunmaması ilginçtir. Ancak Mithras’ın “kayadan doğduğu” inancı temel alınarak geliştirilen mithraeumlar, Romalı askerlerin ürünüdür ve daha geç dönemlere tarihlendirilir. Zaten Mithras gizeminin ilk ortaya çıktığı dönemlerde korsanlar, Apollon tapınağı gibi Yunan tapınaklarını ele geçirerek buralarda kurbanlar adayıp, ritüeller düzenlemişlerdir; kendilerine özel tapınakları yoktur (Sestier 2017: 154).

Mithras gizeminin yayıldığı bu dönemde -M.Ö. I. yüzyıl- bölgeye Yahudilerin de yerleştiği düşünülmektedir (Fairchild 2014: 205). Yahudiler çağdaşı oldukları diğer medeniyetlerin inanç sistemlerinden ayrılarak “millet” olarak tek tanrılı inanç sistemini benimsemişlerdir.

Bölgede Yahudilerle ilgili arkeolojik ve epigrafik bulguların neredeyse tamamı Roma İmparatorluk dönemine aittir ve bu yüzden çalışmamızda yer almayacaktır. Bununla birlikte konumuz odak noktasını oluşturan yerli halkın bir kısmının Roma İmparatorluk döneminde Yahudi inanç sistemini benimsediğini belirtmekte fayda vardır. Nitekim bir mezar yazıtında geçen “*Anemuriumlu Yahudi Aleksandros*” ifadesi söz konusu duruma kanıt oluşturmaktadır (Özyıldırım-Ayteş Canevello 2019: 141).

SONUÇ

Sonuç olarak Taşeli coğrafyası, stratejik konumu ve doğal kaynaklarının sebep olduğu siyasi mücadeleler dışında inanç sistemleri açısından da son derece önemli gelişmelere sahne olmuştur.

M.Ö. II. binyıllardan itibaren Luvi kültürü hâkim olan bölgede Luvi inanç sistemi asırlar boyu devam etmiştir. Luvilerin kendine özgü inanç sistemi, Hitit devlet yönetimi tarafından da benimsenmiştir. Öyle ki II. Muvatali, Tarhuntaşa yerel Luvi tanrısını kendi kişisel tanrısı olarak seçmiştir. Bununla birlikte Luvili bazı panteon üyeleri Hellenistik dönemde bile varlığını sürdürmüştür.

Bölgede yerel halk olarak Luviler yaşarken; bölgenin yönetimi de genelde Luvili yerel beylerin elinde olmuştur. Ancak bazı dönemlerde egemen güçler bölgenin konumu ve doğal kaynakları sebebiyle Taşeli'yi ele geçirmek istemişlerdir. Bu güçler Yeni Asur ile Yeni Babil'dir. Fakat onların egemenlikleri bölgede çok kısa sürmüş ve onların inanç sistemleri bölgeye girmemiştir. Özellikle Asurluların politikası olan, ele geçirilen bölgeye Asur halkının yerleştirilmesi politikası bölgede uygulanamamıştır.

Pers döneminde ise Perslerin bölgede bulunan askeri garnizonları ile görevli satrapları vasıtasıyla bölgeye Mithra kültü gelmiştir. Mithra ile Luvi tanrısı Tivad arasındaki benzerlikler dikkat çekicidir.

Hellenistik dönemde ise Hellenizasyon politikası kapsamında Seleukoslar, Luvi inancı ile kendi inançlarını birleştirmeye çalışmıştır. Bu kapsamda Tarhu ile Zeus; Santa ile Perseus özdeşleştirilmiştir.

Romalıların bölgeye müdahalesi ile Seleukosların bölgedeki etkinliklerinin azalması, bölgede otorite boşluğuna sebep olmuş; bu boşluktan korsanlar yararlanmıştır. Kilikalı korsanlar sadece bölgenin siyasi yapısına değil aynı zamanda inanç sistemine de etki etmiştir. Öyle ki Mithras kültü, korsanlar tarafından Kilikia'da doğmuş; Akdeniz dünyasını etkisi altına almıştır.

Roma İmparatorluğu döneminde ise bölgenin yerli halkı Roma imparatorları tarafından kültür emperyalizmine uğramış; Luvi kökenli şehir adları ile kişi adları bile değiştirilmiştir. İnanç kapsamında bu dönemde Roma pagan kültüründe imparator kültü ortaya çıkmıştır. Yine imparatorluk döneminde Pavlus, bölgede Hristiyanlığı yayma faaliyetlerinde bulunmuştur.

SUMMARY

The Taşeli Plateau is located in between Alanya and Viranşehir (Mersin) on the southern coast of Anatolia, and in the interior, within the mountainous parts (around Taşkent) of Konya. Among the most important centers in the region; Alanya, Silifke, Ermenek, Mut can be counted.

It was determine that in the region the Luwians that they lived from the beginning of the second millennium BC. Tarhu is the chief god of the Luwian belief system. There are also local forms of Tarhu in the Taşeli region. One of these local forms is pihaššašši, a combination of the Storm and lightning. This local form II. Muvattalli has chosen as his personal god. Thus, the Luwian god Tarhu entered the Hittite royal religion. Tarhu also has a local form that 'protects the vineyards. Apart from Tarhu, the Luwian people worshiped Tivad, Maliya and Kamrušepa.

Among the rituals of the Luwians, the rituals of the Tunnawiya's come to the fore. Birth ritual, river ritual, ox ritual are among the important rituals. At the same time, the Luwians believed that Kamrušepa's, had a magic ability to turn diseases into smoke. In the myth of Telipinu, he uses his ability to soothe the angry god. Some birth rituals also take place around him. In Anna's ritual, is called to Maliya. In this ritual it is aimed to bless the vineyard.

Luwian belief system until the BC 5th century it is seen as the only belief system in the region. From the second half of the BC 5th century, the Persian Mithra belief system has entered the region. The share of this belief in entering the region is the Persian military garrisons. As a matter of fact, it was found that there were Persian military garrisons in Meydancikkale and Nagidos in the region. While Mithra was associated with agriculture and animal husbandry in the early periods, it became a god of war and spread among the soldiers. According to Mithra belief, Mithra punishes the unbelievers while protecting the believers.

Alexander the Great dominated the region after the Persians. Hellenization policy began with him. This policy was best implemented in the region by the Seleucids. Thus, Zeus and Tarhu, were united to form the cult of Zeus Olbios. The Temple of Zeus Olbios and the Hellenes and Luwians together worshiped according to their own beliefs. Santa and Perseus have also been united.

After the Seleucid sovereignty in the region was weakened by the Roman intervention, pirates took advantage of the authority gap. At the same time, the pirates pioneered the emergence of a new belief system in the region: Mithras. Like all sailors, the pirates' dependence on the stars in terms of navigation and the power of the most important feature of Mithras over the stars accelerated the

acceptance of the Mithras doctrine. In Pompeius' campaign against the pirates, Mithras has spread all over the Mediterranean world. As a matter of fact, Pompeius placed the pirates in cities instead of killing them. This accelerated the spread of the Mithras faith.

Although it is known that the Jews also settled in the 1st century BC, archaeological and epigraphic studies related to them were mostly related to A.D. II. century and later periods. With the Roman Empire, the Luwian people were assimilated. With this period, different beliefs have developed in the belief system from the previous periods: the congregation, which calls themselves "Christian" and the cult of the emperor in Roman pagan culture.

KAYNAKÇA**ANTİK KAYNAKLAR**

- ARRIANUS, *Alexandroi Anabasis*, (*İskender'in Seferleri*), (çev. Meriç Mete), İstanbul: İdea Yayınevi.
- EUTROPIUS, *Breviarium Historiae Romanae* (*Kısa Roma Tarihi*), (çev. Çiğdem Menzilioğlu), İstanbul: Alfa Yayınları.
- HERODOTOS, *Historia* (*Heredot Tarihi*), (çev. Müntekim Ökmen ve Azra Erhat), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- KSENOPHON, *Anabasis* (*Onbinlerin Dönüşü*), (çev. Tanju Gökçöl), İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- LIVIUS, *Ab Urbe Condita* (*The History of Rome*), (ed. Evan T. Sage), Cambridge: Harvard University Press.
- NEPOS, *De Regibus*, (ed. Albert Fleckeisen), Leipzig.
- POLYBIUS, *Histories*, (trans. Evelyn S. Shuckburgh), London.
- PLUTARKHOS, *Pompey*, (ed. Bernadotte Perrin), Cambridge: Harvard University Press.
- STRABON, *Geographica* (*Antik Anadolu Coğrafyası: XII, XIII, XIV*), (çev. Adnan Pekman), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- SUETONIUS, *De Vita Caesarum* (*The Lives of the Caesars*), (ed. Alexander Thomson), Philadelphia.

MODERN KAYNAKLAR

- AKÇAY, Tuna (2018), *Olba'da Ölü Kültü*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- ARO, Sanna (2011), "Sanat ve Mimari", *Luviler: Anadolu'nun Gizemli Halkı*, (çev. Barış Baysal-Çiğdem Çıdamlı), İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2. bs.
- BACHVAROVA, Mary (2018), "CTH 767.7-Pittei Doğum Ritüeli: Tören ve Luvice Terimlerin Kullanımı", *Luvi Uygarlığı: Anadolu ve Ege Arasında Kimlik, Kültür, Dil ve Din, Luvi Kimlikleri*, C. I, (çev. Kıyal Eresen), İstanbul: Kalkedeon Yayınları, 1. bs.
- BAHAR, Hasan (2015, Ekim), "Eskiçağ'da Konya", *Şehirlerin Sevdalısı İbrahim Hakkı Konyalı Armağanı*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (7): 271-297.
- BARDAKCI, Kürşat (2018a, Temmuz), "Seleukosların Konya Ovası ve Güneyindeki Yönetim Politikası", *Akademik Matbuat* 2 (1): 30-36.
- BARDAKCI, Kürşat (2018b, Şubat), "Mısır Kraliçesi Kleoptara'nın Dağlık Kilikia'daki Egemenliği", *Anasay Dergisi* (3): 117-128.
- BARDAKCI, Kürşat (2018c, Ekim), "Antikçağ'da Kayseri-Halep Arasındaki Yol Güzergâhları", *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi* 4 (8): 40-51.
- BARDAKCI, Kürşat (2019, Nisan), "Yunan Panteonuna Luvi Etkisi: Pegasos Örneği", *Tarih ve Gelecek Dergisi* 5 (1): 93-109.

- BAWANPEYCK, Daliah (2018), "Hattuša Arşivlerindeki "Luvice" Dini Metinler", *Luvi Uygurluğu: Anadolu ve Ege Arasında Kimlik, Kültür, Dil ve Din, Luvi Kimlikleri*, C. I, (çev. Kıyal Eresen), İstanbul: Kalkedeon Yayınları, 1. bs.
- BEAN, George E. (1999), *Eskiçağda Güney Kıyıları*, (çev: İnci Delemen - Sedef Çokay), İstanbul: Arion Yayınları.
- BECKMAN, Gary M. (1983), *Hittite Birth Rituals*, Otto Harrassowitz, Weisbaden: Studien zu den Boğazköy Texten, Volume 29.
- BECKMAN, Gary M. (1996), *Hittite Diplomatic Texts*, (ed. Harry A. Hoffner, Jr.) Atlanta: Scholars Press.
- BİLGİÇ, Emin (1953), *Kapadokya Tabletlerinde Geçen Yerli Appellatifler ve Bunların Eski Anadolu Dilleri İçerisinde Yeri*, Ankara: TTK Basımevi.
- Bo., *Boğazköy Kazılarında Bulunmuş ve Neşredilmemiş Boğazköy Metinleri*.
- BOSCH, C. Emin (1940), *Roma Tarihinin Anahatları Kısım I. Cumhuriyet*, (çev: Sabahat Atlan), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- BRYCE, Trevor (2005), *The Kingdom of Hittites*, New York: Oxford University Press.
- BRYCE, Trevor (2009), *The Peoples and Places of Ancient Western Asia*, London: Routledge.
- BURKERT, Walter (2017), *Antikçağ Gizem Kültürleri*, (çev. Bahadır Sina Şener), İstanbul: Alfa Yayınları, 1. bs.
- CTH, *Catalogue des textes Hittites*, Paris 1971.
- CUMONT, Franz (1903), *The Mysteries of Mithra*, (çev. Thomas J. McCormack), London.
- CURTIS, V. Sarkhosh (2016), *İran Mitleri*, (çev. Fatma Esra Aslan), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- DARKOT, Besim (1967), *Türkiye Coğrafyası*, İstanbul: Kanaat Yayınları.
- DİAKOV, V. – KOVALEV, S. (2017), *İlkçağ Tarihi: Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan*, C. I, (çev. Özdemir İnce), İstanbul: Yordam Yayınları, 4. bs.
- DİNÇOL, Ali M. – DİNÇOL, Belkis (2005), "Anadolu'da Bulunan İlk Çivi Yazılı Tunç Tablet ve Yeni Bir Hitit Kralının Ortaya Çıkışı", *AnAr* 18 (1): 1-13.
- DURUGÖNÜL, Serra (1995), "Olba: Polis mi, Territorium mu?" *Likya Araştırmaları II*: 75-82.
- DURUGÖNÜL, Serra (2001), "Nagidos'un Tarihteki Yeri", *La Cilicie: Espaces et Pouvoirs Locaux*, 2-5 Novembre 1999, İstanbul: Table Ronde Internationale, Varia Anatolica XIII: 429-443.
- DURUKAN, Murat (2007), "Seramikler Işığında Nagidos", *Dağlık Kilikia'da Bir Antik Kent Kazısının Sonuçları: Nagidos* (ed. Serra Durugönül), İstanbul: Adalya Ek Yayın Dizisi 6: 228-241.
- ELIADE, Mircea (2015), *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi: Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına Kadar*, C. I, (çev. Ali Berktaş), İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık, 4. bs.
- FAIRCHILD, Mark R. (2014, November), "The Jewish Communities in Eastern Rough Cilicia", *Journal of Ancient Judaism* 5 (2): 204-216.

- FREEMAN, Charles (2005), *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları* (çev. Suat Kemal Angı), Ankara: Dost Kitabevi.
- GARGSTANG, John – GURNEY, O. Robert (1959), *The Geography of the Hittite Empire*, London: Occasional Publications of the British Institute of Archaeology at Ankara.
- HAWKINS, J. David (2000), *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Vol. 1, Inscription of the Iron Age (Studies in Indo-European Language and Culture 8/1)*, Berlin/New York: Walter de Gruyter.
- HOFFNER, Harry A. (1998), *Hittite Myths*, (ed. Garry M. Beckman), Atlanta: Scholar Press, Second Edition.
- HUTTER, Manfred (2011) "Luvi Dininin Nitelikleri", *Luviler: Anadolu'nun Gizemli Halkı*, (çev. Barış Baysal - Çiğdem Çıdamlı), İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2. bs.
- KAYA, Mehmet Ali (2000), "Suriye Krallığı'nın Büyük Menderes Havzasındaki Kolonileri", *Tarih İncelemeleri Dergisi (XV)*: 121-136.
- KBo, *Keilschrifttexte aus Boghazköi*, Leipzig 1916.
- KUB, *Keilschrifturkunden aus Boghazköi*, Berlin 1921.
- KUHRT, Amelie (2017), *Eski Çağ'da Yakındoğu (M.Ö. 3000-330)*, C. II, (çev. Dilek Şendil), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. bs.
- KURT, Mehmet (2015), "M.Ö. VI.-V. Yüzyıllarda Kilikia Bölgesi: Küresel Güçler ve Syennesis Krallığı", *Tarihin Peşinde Dergisi (13)*: 303-326.
- LLOYD, Seton (2000), *Türkiye'nin Tarihi: Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları*, (çev: Ender Varinlioğlu), Ankara: Tubitak Popüler Bilim Kitapları 50.
- MACQUENN, James (2015), *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, (çev. Esra Davutoğlu), Ankara: Arkadaş Yayınevi, 4. bs.
- MEMİŞ, Ekrem (2018), *Eski İran Tarihi (Medler, Persler, Partlar)*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- POSTGATE, Nicholas - STONE, Adam (2018), "Luvi Tapınağı? Kilise Tepe'deki Stel Yapı", *Luvi Uygarlığı: Anadolu ve Ege Arasında Kimlik, Kültür, Dil ve Din, Luvi Kimlikleri*, C. I, (çev. Kıyal Eresen), İstanbul: Kalkedon Yayınları, 1. Bs.
- ÖZYILDIRIM, Murat – CANEVELLO AYTEŞ, Sevim (2019), *Cilicia'da Yahudiler*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- RAMSAY, W. M. (2000), *Tarsus: Aziz Pavlus'un Kenti*, (çev. Levent Zoroğlu), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- SESTIER, J. M. (2017), *Antikçağ'da Korsanlık*, (çev. Oğuz Adanır), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- SINGER, Itamar (1996), *Muwattali's Prayer to Assembly of Gods through the Storm-God of Lightning (CTH 381)*, Atlanta.
- TARACHA, Piotr (2009), *Religions of Second Millenium Anatolia*, Weisbaden: Harrassowitz Verlag.
- TEN-CATE, Philo H. J. Houwink (1961), *The Luwians Population Groups of Lycia and Cilicia Aspera during the Hellenistic Period*, Leiden: Brill.
- ULANSEY, David (1998), *Mitras Gizlerinin Kökeni: Antik Dünyada Kozmoloji ve Din*, (çev. Hüsnü Ovackı), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1. bs.

- ÜNAL, Ahmet (2006), "Hitit İmparatorluğu'nun Yıkılışından Bizans Döneminin Sonuna Kadar Adana Ve Çukurova Tarihi", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (3) (Arkeoloji Özel Sayısı): 67-102.
- VBoT, *Verstreute Bogazköi-Texte*, Marburg 1930.
- WEEDEN, Mark (2018), "Orta Anadolu'daki Luvi Toplulukları-Mühürlerde Adlar, Metinlerde Adlar, Kim Bu İnsanlar?" *Luvi Uygarlığı: Anadolu ve Ege Arasında Kimlik, Kültür, Dil ve Din, Luvi Kimlikleri*, C. I, (çev. Kıyal Eresen), İstanbul: Kalkedeon Yayınları. 1. bs.
- WILLOUGHBY, Harold R. (2007), *Pagan Regeneration: A study of Mystery Initiations in the Graeco-Roman World*, Eugene: Wipf & Stock Publishers.
- WISEMAN, D. John (1956), *Chronicles of Chaldean Kings*, London: The Trustees of the British Museum.
- WOUNDHUIZEN, Fred (1989), *Lost Languages from the Mediterranean*, (ed. Best Jan-Fred Woudhuizen), Leiden: Brill.
- YÜCEL, Talip (1987), *Türkiye Coğrafyası*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

ICONIUM VE SELEUCIA AD CALYCADNUM'UN ORTAK TARİHSEL DEĞERİ: AZIZE THECLA

COMMON HISTORICAL VALUE OF ICONIUM AND SELEUCIA AD CALYCADNUM: SAINT THECLA

*Fatih Mehmet BERK**

ÖZET

Anadolu tarih boyunca pek çok medeniyete beşiklik etmiş ve Doğu-Batı medeniyetleri arasında bir köprü olmuştur. Doğu-Batı arasındaki medeniyet akışında inşa edilen yollar üzerinde tarih yazılmıştır. Yol, medeniyetin en somut göstergesi olarak medeniyetin *doğu, batı, kuzey ve güney* yönlerinde gelişmesine vasıta olan bir ulaşım hizmeti görmüştür. Tarihte ulaşılan pek aşama yol aracılığıyla elde edilmiştir. Tarih boyunca medeniyetin atardamarı olan *yollardan ticaret, bilim ve din* gibi pek çok kültürel unsur karşılıklı olarak bir taraftan diğer tarafa hareket etmiştir.

Iconium'un Anadolu'nun merkezinde bulunması Doğu-Batı ve Güney-Kuzey yönlü medeniyet akışında tarihsel açıdan Iconium'a önemli değerler kazandırmıştır. Neolitik Dönem'de Çatalhöyük ile başlayan Iconium'un medeniyet tarihindeki rolü Hitit, Phryg, Pers İmparatorluğu, Helenistik Dönem, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı ile devam etmiştir.

Doğu kökenli bir din olan Hıristiyanlık evrensel bir din haline gelişiminin köklerini Anadolu'da atmıştır. Hıristiyanlık tarihi açısından önemli bir şahsiyet olan Aziz Paul'un misyonerlik seyahatlerinin üçü de Anadolu üzerinden gerçekleşmiştir. 2008 yılında turizme kazandırılan Aziz Paul yolu tarih ve turizm arasındaki ilişkinin en güzel örneklerinden birisidir.

İncillerde geçmemesine rağmen Hıristiyanlık tarihi açısından çok önemli bir şahsiyet olan Azize Thecla'nın hayatı hem tarihsel açıdan hem de inanç turizmi açısından oldukça önemlidir. Azize Thecla Iconium doğumlu olup, Seleucia Ad

* Doç. Dr., Fatih Mehmet Berk, NE SBBF Tarih Bölümü, fberk@konya.edu.tr

Calycadnum'da Meryemlik adı verilen yerde gözden kaybolmuştur. Taşeli Sempozyumu'nun Konya ve Konya'nın güneyini içeren medeniyet hareketine odaklanması vesilesiyle bu çalışmamızda Azize Thecla'nın tarihteki rolüne işaret edip, Azize Thecla rotasının değerlendirilmesini ilgililere önereceğiz..

Anahtar Kelimeler: Iconium, Seleucia Ad Calycadnum, Azize Thecla

ABSTRACT

Anatolia has been the cradle to numerous civilizations throughout the history and has been a bridge between East and West civilizations. History is written on the roads which were built during the flow of civilization between East and West. Road, the epitome of civilization, served as a means of transportation for the development of civilization amongst the directions of east, west, north and south. Many stages in history have been accomplished by means of the road. Throughout the history, many cultural elements such as trade, science and religion have moved from one side to the other reciprocally using the roads, the arteries of civilization.

The location of Iconium, in the center of Anatolia, helps it to have historical values particularly during south flow of civilization amongst the east to west, the north to south. The role of Iconium in the flow of civilization began in Çatalhöyük and continued in Hittite, Phryg, Persian Empire, Hellenistic Age, Roman & Byzantine Empire, Seljukian and Ottoman Empire respectively.

Christianity, a religion of Eastern origin, took root in Anatolia (Asia Minor) during the universalizing process of Christianity. Three missionary journeys of St Paul were carried out across the geography of Anatolia. The St. Paul Trail opened in 2008 for tourism in Turkey is one of the best examples introducing the correlation between history and tourism.

The life of Saint Thecla isn't told in the New Testament. Despite this fact, St. Thecla became an important person for Christian history. The life of St. Thecla is noteworthy for history and tourism. She was born in Iconium and disappeared in Meryemlik (the place of Mary) in Seleucia Ad Calycadnum. In our paper, we would like to focus on the role of St. Thecla in history as Taşeli Symposium covers the flow of the civilization between Konya and its southern side and offer St. Thecla Trail for all it may concern.

Keywords: Iconium, Seleucia Ad Calycadnum, Saint Thecla

GİRİŞ

Uygarlığı yaratan unsurlardan birisi de coğrafyadır (Durant, 1996: 14). Coğrafya bir ülkenin tarihsel ve kültürel zenginliğine aracılık eden en önemli etkidir. Napoleon Bonaparte “*devletlerin politikaları onların coğrafyalarında yatar*” diyerek coğrafyanın tarihsel rolüne işaret eder (Toal, 2011: 219). Tarih, kurduğu uygarlıkları coğrafyaya borçludur (Braudel, 1992: 30-41).

Anadolu tarihi ve arkeolojik açıdan zengin bir ülkedir. Keşfetmek için bir coğrafyacı için Afrika ne ise, bir tarihçi için Küçük Asya odur (Gardner, 1892: 28). W. Ramsay, coğrafyanın bir ülkenin tarihsel değerine kattığı değere örnek olarak verilebilecek tek alanın Küçük Asya yani Anadolu olarak tanımlar (Ramsay, 1902: 257). Anadolu, İlk Çağ tarihinin en zengin ülkesidir (Ramsay, 1923: 279) ve topraklarının verimliliği, ürünlerinin çeşitliliği ve ihraç mallarının bolluğu açısından birçok ülkeyi geride bırakır (Cicero, 1908: 6.14).

Anadolu coğrafyası uygarlığın temelini dine dayandıran Göbeklitepe ve uygarlığın temelini tarım ve hayvancılık sonrası oluşan Çatalhöyük ile uygarlık tarihine adım atar. Çatalhöyük Neolitik yerleşimi her ne kadar ekonomi ve ticaret ile özdeşleşse de Phrygialı Tanrıça Kybele'nin atası sayılan Ana Tanrıça figürü ile de dinsel bir motif taşır. Anadolu uygarlık tarihinde din ile olan ilişkisini MÖ 10.000'lere yani bir anlamda Göbeklitepe ile Çatalhöyük'e kadar götürebiliriz. Bu bağlamda Anadolu coğrafyası kadim bir dinler tarihi kökenine sahiptir.

Anadolu coğrafyasının din ile başlayan serüveni “Bin Tanrılı Halk” olarak tanımlanan Hititler (MÖ 1700-1200), Phrygia kültürüne (MÖ I.Bin) ait olan Yunan ve Roma coğrafyasına taşınan Ana Tanrıça Kybele ve Antik Yunan mitolojisine ait Zeus, Hera, Aphrodite, Apollon vb. diğer Grek tanrılarına ev sahipliği yaparak devam etmiştir. Anadolu coğrafyası kendi bünyesinde sahip olduğu din ve inanç kökenli varlıklarına ilave olarak Doğu ve Batı arasında meydana gelen dinsel etkileşime de aracılık etmiştir.

Anadolu coğrafyasına değer katan bir unsur olarak din, *toplumun alınyazısının yapım ve inşacı, tarihteki hareketlerin mucididir*. W. Durant, dini, kurumlara, güç ve hareketlere şekil veren, beşeri medeniyet ve kültürleri icat eden ve hatta medeniyetlerdeki durgunluk ve duraklamalarda da etken bir güç olarak görür (Aktaran; Şeriatı, 2010, 127). Anadolu coğrafyası ilk çağlardan itibaren sahip olduğu dini inanç ve kültürlerden dolayı dinler tarihi açısından zengin bir birikime sahiptir.

İnsan aklının, dünyada reel olarak reddedilemeyen bir şeye inanmaksızın nasıl işleyebileceğini hayal etmek zordur. Gerçek ve anlamlı bir dünya sıkı sıkıya

kutsalın keşfine bağlıdır. Kutsalın keşfi ile insan akı, gerçek, güçlü, zengin ve anlamlı görüneni bu vasıflardan yoksun olanın arasındaki farkı kavrayabilmiştir. İlk çağlardan itibaren yaşam kutsal bir karakter taşımıştır ve bundan dolayı da insan olmak, aynı zamanda dindar bir varlık olmak demektir (Eliade, 2015: 13-14). Homo Sapiens, akılla donatılan tek varlık, aynı zamanda varlığını akıl dışı şeylere bağlayan tek varlıktır (Bergson, 2013: 92). İnsanoğlunun dinsel karakteri tarihi ve kültürel gelişimleri dinsel bir yapı donatmış ve tarihin tüm evrelerinde dinsel inançlar var olmuştur.

KÜÇÜK ASYA ve HİRİSTİYANLIK

Asya kıtası, *Yahudilik, Hıristiyanlık, İslamiyet, Budizm, Hinduizm* vb. pek çok dine ev sahipliği yapmıştır. Hıristiyanlık Kudüs'te doğmuş ve bundan dolayı da Doğu kökenli bir din olarak Yahudiliğin devamı olarak sahne almıştır. Fakat Doğu orjinli Hıristiyanlık gelişimini Batı'ya doğru yönelmiş ve bundan dolayı da Erken Dönem Hıristiyanlık tarihinin pek çok safhası Anadolu coğrafyasında şekillenmiştir. Yeni Ahit'te bahsedilen olayların yaklaşık 2/3 ya Anadolu'da ya da Yunanistan merkezlidir (Fant –Reddish 2003: 228). Hıristiyanlığın doğduğu coğrafyada egemen olan kültür Yahudilik ve Helenizm olduğu için gelişim süreci içinde bu iki kültür ile mücadelesine sahne olacaktır. Hıristiyanlık doğduğu coğrafyada özellikle Helen kültürü ile mücadele edecek olsa da kaçınılmaz olarak bir etkileşim içine de girecektir. Bu yeni oluşum İsa'dan sonra Aziz Paul ile yeni bir forma girecektir. F. Nietzsche ve Franz Overbeck bu süreci tespit ettikten sonra Hz. İsa'nın ölümü ile Hıristiyanlığın sona erdiğini söylemişlerdir. (Betz, 1998:7). “Aslında tek bir Hıristiyan vardı, o da çarmıhta öldü” der Nietzsche. O'na göre “Evangelium” adını alacak her şey İsa'nın yaşadığının karşıtıdır. Hıristiyanlık olarak bahsedilen terminoloji, psikolojik bir yanlış anlamadır (Nietzsche, 2012: 49).

Hıristiyanlığın Kudüs kökeninden ayrışmasına neden olacak bu yeni oluşumu Anadolu coğrafyasında Tarsus doğumlu Aziz Paul üzerinden gerçekleştirecektir. Hıristiyanlığın gelişmesi esnasında Hz.İsa'ya en yakın olan insanlar Galilee'li Yahudiler değil, aksine Grek ve Roma kültürü ile yoğrulmuş, Hıristiyanlık ile tanışmış Aziz Paul ve benzeri insanlardır (Tarnas, 2011: 168).

Hıristiyanlık için bilinen en önemli figür olarak Hz. İsa'dır. Ancak Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesinin ardından kendisini “annesinin rahmindeyken seçilip görevlendirilen kişi olarak tanımlayan, tebliğ ettiği öğretinin “Mesih İncili” olduğunu vurgulayan (Gal. I:7), ve Hıristiyanlığın diğer doğduğu topraklar

dışında Küçük Asya (Anadolu), Yunanistan ve Roma'da yayılmasında rol oynadığı için "Gentilelerin Havarisi"¹ olarak adlandırılan Aziz Paul, Hıristiyanlığın günümüzdeki haline dönüştürülmesinde etkin olan en önemli isimlerden birisi olmuştur. Hıristiyanlığın yayılış süreci aşamasında hem pratik hem de teorik temellerini atmıştır (Scobie, 1984: 47). Helen dünyası Gentilelilerin din değiştirmesi ile sonuçlanan yani çok tanrılı pagan dünyadan tek tanrılı Hıristiyanlığa evrilen bir sürece geçmiştir (Betz, 1998:7; Selanikliler I. 9-10).

Çok tanrılı dinden tek tanrılı dine dönüş yapan Gentileliler kültürel olarak Helen olarak kalırken dinsel anlamda putlara tapmayı bırakıp tek bir Yaratıcı'ya inanmaya başladılar. Bu süreç doğal olarak teolojik doktrinleri, ritüelleri, davranış biçimlerini kapsayan yeni bir din ve kültürel kimlik inşasının doğmasına neden oldu. Bu din, Helen ve Hıristiyanlığın sentezi olarak ortak bir varlığa dönüştü. (Betz, 1998: 10). Kuşkusuz bu oluşumun temelleri Anadolu coğrafyasında atıldı.

Hıristiyanlık, Doğu'da doğmuş, ilk inananları Doğu topraklarında olmakla birlikte ilerleyen yıllarda *dini, askeri ve siyasi nedenleri* takiben IV. Yüzyılın başlarında² Roma İmparatorluğu'nun resmi dini haline gelmiştir. Hıristiyanlık, Filistin'de küçük Galilee çekirdeğinden başlayan hareketini bütün bir Batı dünyasını kuşatacak şekilde hızlı bir şekilde yayılmış (Tarnas, 2011: 167) ve pagan inanca sahip Roma topraklarında tektanrı bir yaklaşımla oldukça fazla taraftar bularak Batı dünyasının dini haline gelmiştir. Bu gelişimin mimarı ise Tarsus doğumlu Aziz Paul ve onun Anadolu'dan batıya doğru gerçekleştirmiş olduğu misyonerlik seyahatleridir.

Bu süreç içinde Hıristiyanlık, bir İmparatorluk dinine dönüşmüş ve evrensel bir yapıya bürünmüştür. Tarihin en büyük ironilerinden birisi de Hz. İsa ile ortaya çıkan ve anti-emperyal olan bir dinin, bir imparatorluğun yerleşik dini haline gelmesidir (Horsley, 1997:1). Kudüs merkezinde anti-emperyalist bir din olarak doğan Hıristiyanlık, Paul'un inşasıyla Küçük Asya üzerindeki serpilişiyle Roma'nın resmi dini olmuş ve emperyal bir dine dönüşmüştür.

¹ "Yabancıların Havarisi" olarak ta adlandırdığımız "Gentilelerin Havarisi" ifadesinde geçen Gentile kelimesi "Uluslar, kafirler" anlamına gelir ve Eski Ahit'te ve Yahudi geleneğinde Yahudi olmayan tüm uluslar için kullanılan bir isimdir (İsa. 49:6). Suriye, Anadolu, Yunanistan ve Roma vb. yerlerde yaşayan ve Yahudi olmayan halk, Yahudilerce "Gentileler" olarak adlandırılmıştır (Gündüz, 2004: 87).

² I.Konstantin'in döneminde 313 yılında imzalanan Milano fermanı ile Hıristiyanlık baskılardan kurtulurken I.Theodosios Dönemi'nde 380 yılında Roma İmparatorluğu'nun resmi dini oldu.

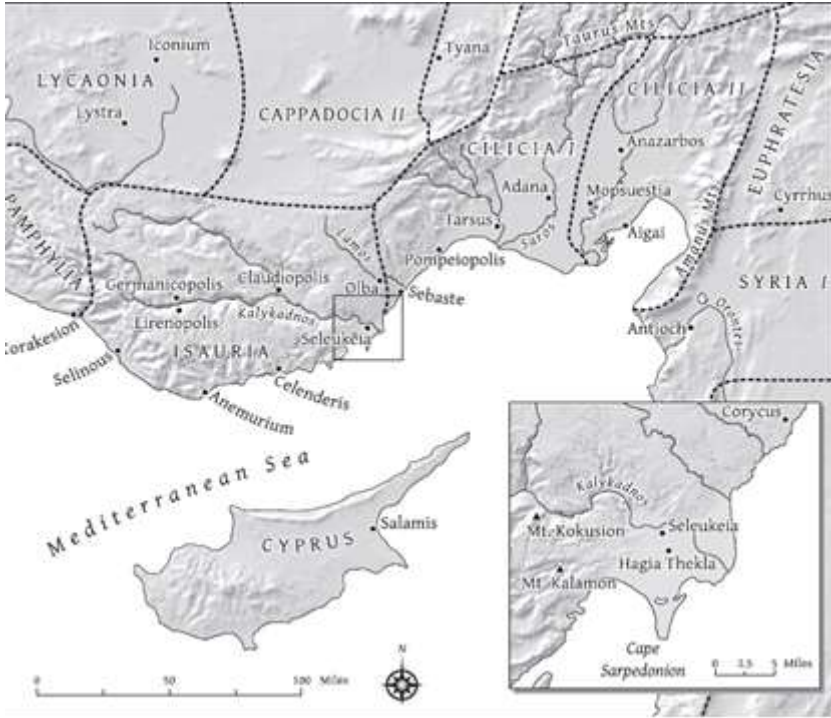
AZİZE THECLA

M.Ö. 133 yılında Bergama Kralı III. Attalos'un vasiyetiyle Anadolu'daki ilk Roma eyaleti olan Provincia Asia (Asya Eyaleti) kurulmuştur. Eyaletin oluşum sürecindeki düzenlemelerle Phrygia'nın doğusu ile birlikte Lykaonia, Roma müttefiki olan Kappadokia kralı Ariarathes'in çocuklarına bırakılmıştır. Daha sonra bölge, sınırları Lykaonia üzerinden Kappadokia'ya kadar uzanan Provincia Cilicia (Kilikya Eyaleti) içinde kalmıştır. Ünlü hatip Cicero, Kilikya eyaleti valiliğine bölgeden geçerek ulaşmış ve bu yolculuk sırasında Iconium'da on gün kalmıştır (Kurt, 2014: 30).

Roma İmparatoru Augustus, Actium Savaşı'ndan sonra sadece kendi veteranlarını değil aynı zamanda da artık kendi askerleri diyebileceğimiz Antonius ve Lepidus'un askerlerini de kendi ülkesi içinde uygun yerlere yerleştirme çabası içine girmiştir. Galatya Kralı Amyntas'a bu dönemde Marcus Antonios ve Augustus tarafından önemli görevler verilir. Amyntas'ın Homanadlar tarafından öldürülmesinden sonra Roma onun topraklarının mirasçısı olarak bölgeye yerleşme çabası içine girer ve onun öcünü almayı kendine bir görev olarak kabul eder. Roma, askerlerini bölgeye yerleştirilmek için Asia'da koloniler kurmuştur. Galatia'nın M.Ö. 25'te Roma Eyaleti olmasından sonra Pisidian Antiokheia, Parlais, Kremna, Olbasa, Komama ve Lystra vb. koloniler kurulmuştur (Arslan, 2011: 99; Mitchell,1979, 409; Ramsay, 1917; 235; Kurt, 2014: 30).

Iconium, geniş bir coğrafi alanda güney Galatia'nın temel şehirlerinden birisidir. Iconium, batı ve güney noktalarında Dağlık Phrygia ile doğu ve güneye uzana Lycaonia Vadisi arasında bir alandadır. Ksenophon, Iconium'un Phrygia'nın doğudaki son kenti olarak tanımlar (Ksenophon, 1.2.19). Galatia Eyaletinin güney kenti olarak Iconium Roma İmparatoru Claudius (41-54) döneminde Aziz Paul ve Barnabas tarafından ziyaret edilir. Bölgenin o dönemdeki adı Claudioiconium'dur. Iconium'u Hıristiyanlıkla tanıştıran kişi Barnabas ve Paul'dur. Paul Iconium'u iki kez ziyaret etmiştir (Res. İşl. 14:19; Breytenbach ve Zimmermann, 2017: 132;;Bahar, 2015; 290).

Azize Thecla'nın doğum yeri Iconium'un (Harita I) Hıristiyanlık tarihi yukarıda değinildiği üzere Roma Dönemi'nde başlar. Iconium, Erken Dönem Hıristiyanlık tarihi açısından önemli bir kenttir. Paul ve Barnabas Anadolu'da gerçekleştirmiş oldukları misyonerlik seyahatlerinde Iconium'a (Harita II) uğrarlar (Res. İşl. 14: 19).

Harita I. Azize Thecla'nın doğum yeri Iconium ve gözden kaybolduğu Seleucia (Johnson, 2006: XX).

Harita II. Paul'un Birinci Misyonerlik Seyahati (Ramsay, 1896: 75).

Hıristiyanlıkta da kanonik (dini otoritelerce kabul edilmiş) metinlerin yanı sıra kanonik olarak kabul görmeyen fakat dini mesajların iletilmesinde kullanılan

metinler vardır. Anonim ve kimin tarafından yazıldığı bilinmeyen dini efsaneler, sürükleyici ve büyüleyici hikâyeler bu gruba girer (Martin, 2012:293). Kanonik olmayan bu eserlere apokrif eserler adı verilir. Azize Thecla'da bu metinler arasında yer alan kanonik olmayan ve apokrif metinlerde geçen bir hikâye örgüsüdür.

Apokrif metinler tema olarak genelde *mistik ve münzevi ve çilekeş* bir hayatı ideal bir hayat tarzı olarak sunar. Thecla bu ideale uygun olarak *nişanlısı Thamyris'i, annesi Theocleia'yı ve memleketi Iconium'u* Paul'un sözlerinden etkilendikten sonra terkedip Paul'un misyonerlik yolunda O'na eşlik etmiştir (Kraemer, 1980:302). Thecla, dünya nimetleri içinde kolay yolu seçmemiş, Matta İncili'nde geçen "Dar kapıdan girin. Çünkü yıkıma götüren kapı geniş ve yol enlidir. Bu kapıdan girenler çoktur. Oysa yaşama götüren kapı dar, yol da çetindir. Bu yolu bulanlar azdır" (Matta 7:13-14) ifadesine uyararak zor ve çileli yolu seçmiş ve bu yolda işkencelere maruz kalmıştır.

Thecla ile ilgili bilgilerin yer aldığı apokrif metinlerden birisi "Paul ve Thecla'nın İşleri (Acts of Paul and Thecla)" adlı metindir. Bu metin M.S. II. yüzyılda muhtemelen 160 yılında Paul'un bir takipçisi tarafından yazılmıştır (Gündüz, 2004: 28). Thecla ile ilgili ikinci kaynak "Thecla'nın Yaşamı ve Mucizeler (The Life and Miracles of Saint Thecla)" adlı iki ciltlik bir eserdir. Birinci cilt, Paul ve Thecla'nın İşleri adlı esere oldukça yakın bir içeriğe sahiptir. İkinci cilt ise Thecla'nın göstermiş olduğu kırk altı kerametle ilgili (MacDonald, 1983: 92). Thecla'nın mucizevi hikayelerinin çıkış noktası sözlü gelenektir ve sonradan yazılı metne dönüşmüştür. "Paul ve Thecla'nın İşleri" kısa bir hikâye, ya da din ve edebiyatın bir araya geldiği bir yazı dizisi olarak tanımlanır (Petropoulos 1995,127).

Thecla'nın hikâyesinin geçtiği ilk coğrafya Lykoania bölgesidir. Aziz Paul misyonerlik faaliyetleri için Demos ve Hermogenes adlı iki arkadaşıyla Iconium'a gelir ve Onesiphorus'un evinde misafir edilir. Thecla ile Paul'un tanışması Iconium'da gerçekleşir (Goodspeed, 1901: 186). Pagan ve asil bir ailenin kız evladı olarak Iconium doğumlu Thecla misyonerlik faaliyetleri amacıyla Iconium'da bulunan Aziz Paul'un dini vaazlarından etkilenen bir figürdür. Paul ile tanıştıktan sonra evini, annesini ve nişanlısını (Thamyris) terk edecek derecede radikal bir tavırla dönüş yapan Thecla Paul'un seyahatlerinde O'na eşlik etmeye karar verir. Bu karar ile Thecla için çile dolu ve din uğruna fedakârlık içeren bir hayat başlar. Thecla'nın almış olduğu kararlar sosyal hayatını etkiler, Hıristiyan olmakla suçlanır ve mucizevi şekilde Tanrı'nın inayetiyle karşılaştığı sıkıntılardan

kurtulur. Hıristiyanlık ile tanıştıktan sonra zühd içinde yaşamayı seçen, evlenmeyi reddeden ve iffetin sembolü olan Thecla Hıristiyan kadınlara örnek olacak hikâyeler ile dolu bir hayata adım atar. (Hysten, 2014:7; Elliott, 1993: 365). Hıristiyanlık tarihinde ilk kadın şehit olarak anılır. Gerçek hayatında öldürülmemiştir, fakat Thecla kendisine eziyet edenlerin elinden kurtulup gözden kaybolduğu için Hıristiyan erkekleri için Stephen nasıl bir ilk şehit örneği ise Azize Thecla da kadınlar için bir şehit prototipidir (Hayne, 1994: 212).

M.S. 4.yüzyılda çileci ve zühd bir yaşamı örnek rol modeli olarak yaymak isteyen Kilise babaları için Azize Thecla bir rol modeli olur (Hayne, 1994: 210). Çok az konuşmasına rağmen sürekli olarak aktif olması, O'nun *sözde değil eylemde aktif* olan birisi olarak anılmasına neden olur (Pesthy, 1996:166). Doğduğu şehir olan Iconium'da inancından dolayı canlı olarak yakılmak istenir fakat mucizevî şekilde kurtulup Paul'e katılır ve birlikte Antakya'ya giderler.

Iconium'da yaşanan çileli günlerden sonra Paul ve Thecla, Iconium'dan Antakya'ya³ doğru yola çıkarlar. Thecla Iconium'da yaşadığı sorunların benzerini Antakya'da da yaşar ve mucizevî şekilde bu sorunların üstesinden gelir. Thecla, Antakya'da yaşamış olduğu sıkıntıları atlattıktan sonra erkek kılığında Paul'u bulmak için Myra'ya gider. Paul, Iconium'a dönmek isteyen Thecla'ya yetki verip din anlatmasını söyler. Iconium'a geri döndüğünde nişanlısını ölmüş bulan Thecla, annesini ve Paul'un Iconium'da evinde vaaz ettiği Onesiphorus'u ziyaret ettikten sonra Seleucia'ya doğru yola çıkar. (Ath, 40-43).

Kendine eziyet edenlerin elinden kaçıp kurtulan ve Seleucia'ya sığınan Thecla (Resim I) günümüzde Meryemlik adı verilen bölgede gözden kaybolduğu için takipçileri tarafından şehit olarak tanımlanmıştır (Hayne, 1994: 212). Günümüzde "Meryemlik" adıyla Seleucia'da kaybolduğuna inanılmaktadır. Fakat *Meryemlik* adıyla anılan ve Thecla'nın sığındığı mağarada Thecla'ya ait kemik parçaları yoktur. *Meryemlik*, gücünü Thecla'nın buraya sığınmasından ve hastalara şifa dağıtmasından almaktadır (Hysten, 2010: 11).

³ Pisidian Antioch (Yalvaç) mı Antioch in Syria (Antakya) mı olduğu net değildir.

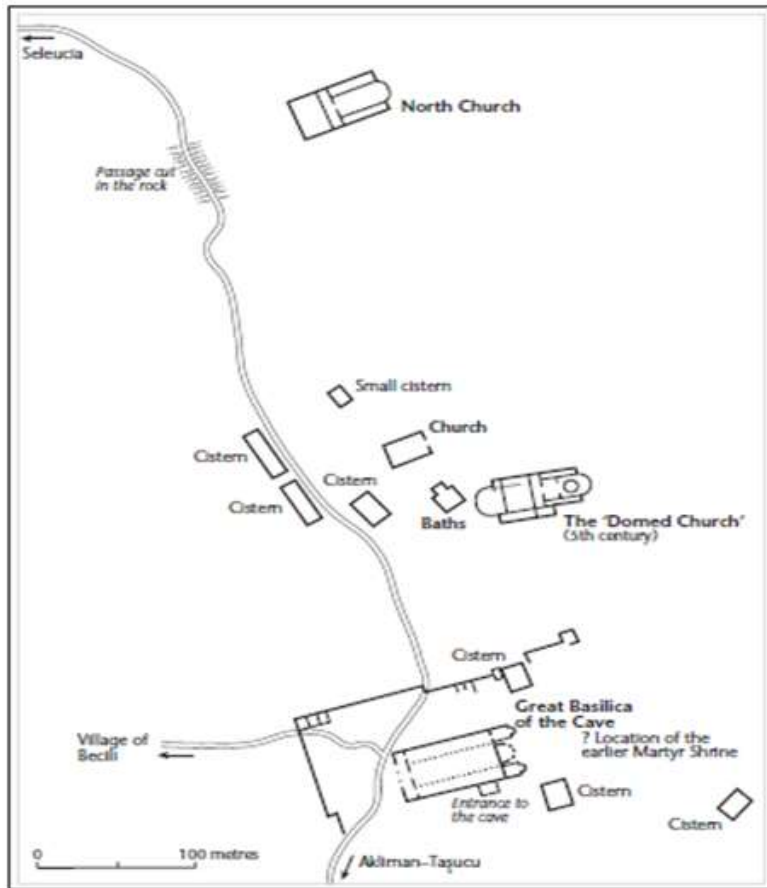

Resim I. Azize Thecla fildişi kabartmalı plakası (Şimşek ve Yener, 2010: 334)

Thecla ile özdeşleşen ikinci kent olan Seleucia (Silifke) kenti Calycadnus (Göksu Irmağı) kıyısında muhtemelen M.Ö. 296-280 yılları arasında Seleucus Nicator tarafından kurulmuştur. Seleucus Nicator, Holmi liman kentinden buraya insanlar yerleştirmiştir. Seleucia, önceden Hyria ya da Olbia olarak adlandırılmaktadır (Stilwell vd, 1976). Calycadnus (Göksu Irmağı) Taşeli Platosu'ndan doğar ve Toroslar boyunca derin bir kanyondan akarak Akdeniz'e dökülür (Özyıldırım, 2004: 240). Calycadnus Irmağı'nın taşıdığı alüvyonlar bölgeyi verimli bir toprağa dönüştürmüştür. Strabon, bölgenin verimli topraklarından söz eder (Strabon XIV.5.1). Silifke o dönemdeki adını (Seleucia ad Calycadnum) kentin kurucusu Seleucus Nicator ve kenarında kurulduğu Calycadnus Irmağı'ndan alır. Latince Seleucia ad Calycadnum anlam olarak "Calycadnus kıyısındaki Seleucia" anlamındadır (Özyıldırım, 2004: 240). Seleucia deniz yoluyla gelen ürünlerin iç noktalara taşınmasına aracılık eden bir konuma sahiptir. Bu bağlamda önemli bir ticaret kentidir. Seleucia'nın verimli bir coğrafya

üzerinde kurulu olması ve ticari bir kent olması Hıristiyanlık öncesi ve sonrası dönemlerinde önemini korumasına neden olmuştur (Özyıldırım, 2004: 241).

Yazılı metinler ile ortaya konulan Thecla ve Seleucia bağlantısı arkeolojik verilerle de desteklenmektedir. (Harita III) Egeria'nın anlattıklarına göre IV. yüzyılın ortalarından itibaren bir tapınak, bu tapınağı Isaurialılardan koruyan bir duvar ve keşişler için odaların ya da mağaraların varlığı bilinmektedir. M.S. 384 yılında Egeria'nın ziyaret ettiği mekânın M.S. 440'lara kadar varlığını sürdürdüğü düşünülmektedir. Bir zamanlar mağara olan yere bir yer altı şapeli yapıldığı arkeolojik verilerle desteklenmektedir. V. yüzyılda ise bunun üstüne kubbesi mağaranın üstüne gelecek şekilde bir Bazilika yapılmış ve imparatorluğun himayesinde restorasyon ve iyileştirme çabaları olmuştur (Cooper, 1995: 11).

Harita III. Seleucia Hagia Thecla Arkeolojik Sit Alanı (Davis, 2008: Figure:4).

SONUÇ YERİNE

“Şehirleri şehir yapan üstünde yaşayan insanlar değil, altında yatanlardır” diye anonim bir söz vardır. Pek çok şehir tarihsel süreç içinde kendi coğrafyasında izler bırakan tarihi figürlere ev sahipliği yapmanın avantajı ile tarih sahnesinde ön plana çıkmışlardır. Peygamberler ve azizler gibi dini şahsiyetler de şehirlerin kimliğinde iz bırakan kimselerdir. Iconium doğumlu ve Seleucia’da gözden kaybolan Thecla’da bu iki kentin tarihinde rol oynayan ve kentlerin tarihsel birikimine değer katan bir Hıristiyan azizedir.

Thecla’nın Hıristiyanlığın *ilk kadın şehidi* olarak anılması, *azize olarak kutsanması* Hz. Meryem ile rekabet edecek hale getirmiştir ve teslisin dışındaki önemli kişi olarak görülmüştür. Bu güç sadece Anadolu coğrafyası ile sınırlı kalmayıp Suriye, Mısır ve Avrupa’ya yayılmıştır. Kilise tarafından kadınlarda *ıffetin ve asketizmin (çilecilik) en kusursuz örneği* olarak tanınmıştır. Ortodoks Kilise’si 24 Eylül, Katolik Kilisesi ise 23 Eylül’de Thecla’yı anmaktadır.

Iconium ve Seleucia kentlerinin ortak değeri olan Azize Thecla Taşeli Platosu’nda gerçekleştirilecek olan tarihi, kültürel ve turizme dayalı faaliyetler için bir değerdir. Nasıl ki Aziz Paul yolu değerlendirilerek bir kültürel yürüyüş rotası haline dönüştürüldüyse Azize Thecla’nın metinlerde anlatılan olaylardan yola çıkılarak bir kültürel rota haline getirilmesi bölgenin tarihi ve turizmini canlandırarak bir yenilik olacaktır.

KAYNAKÇA

- ARSLAN, Mustafa (2011), Homonadlar Savaşı, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, Cilt, 14, Sayı 1-2.
- BAHAR, Hasan (2015), "İlk Çağ'da Konya", *Şehirlerin Sevdalısı İbrahim Hakkı Konyalı Armağanı, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları*: 7.
- BERGSON, Henry (2013), *Ahlakın ve Dinin İki Kaynağı* (Çev.M.M. Yakupoğlu), Ankara, Doğu Batı Yayınları.
- BETZ, Hans Dieter (1998), Antiquity and Christianity, *Journal of Biblical Literature*, Vol. 117, No. 1, pp. 3-22.
- BRAUDEL, Fernand (1992), *Tarih Üzerine Yazılar* (Çev. M.Ali Kılıçbay). Ankara. İmge Kitabevi.
- BREYTENBACH, C., ZIMMERMANN,C., (2017), *Early Christianity in Lycaonia and Adjacent Areas. From Paul to Amphilochius of Iconium*, Leiden: Brill.
- CICERO (1908). *On Pompei & Apos; Command* (Edit. Albert Curtis Clark). Oxonii. e Typographeo Clarendoniano. Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis.
- DAVIS, Stephen, J. (2008), *The Cult of Saint Thecla: A Tradition of Women's Piety in Late Antiquity*, New York. Oxford University Press.
- DURANT, Will (1996), *Medeniyetin Temelleri* (Çev. Nejat Muallimoğlu). İstanbul. Birleşik Yayıncılık.
- ELIADE, Mircae (2015), *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu, Yaratılış Özlemi* (Çev. M.Aydın), Ankara, Kabcacı Yayıncılık.
- ELLIOTT, James K.,(1993), *The Apocryphal New Testament. A Collection of Apocryphal Christian: Literature in an English translation Based on M.R. James*, Oxford: Oxford University Press.
- FANT, Clyde E., Mitchell Glenn Reddish (2003), *A Guide to Biblical Sites in Greece and Turkey*, New York and Oxford, Oxford University Press.
- GARDNER, Percy (1892), Phrygia and Troas. *New Chapters in Greek History*. Chapter II. London. William Clowen and Sons Limited.
- GOODSPEED, Johnson (1901), The Acts of Paul and Thecla, *The Biblical World*, Vol. 17, No. 3, pp. 185-190
- GÜNDÜZ, Şinasi, (2004), *Paulus: Hristiyanlığın Mimarı*. Ankara. Ankara Okulu Yayınları.
- HAYNE, Leonie (1994), Thecla and the Church Fathers, *Vigiliae Christianae*, Vol. 48, No. 3 pp. 209-218.
- HORSLEY, Richard, A. (1997), *Paul and Empire: Religion and Power In Roman Imperial Society*, Trinity Press International, Harrisburg, Pennsylvania.
- HYLEN, Susan E.(2014), "The Domestication" of Saint Thecla: Characterization of Thecla in the Life and Miracles of Saint Thecla, *Journal of Feminist Studies in Religion*, Vol. 30, No. 2, s. 5-21.
- JOHNSON, Scott Fitzgerald, (2006), *The Life And Miracles Of Thecla: A Literary Study*, Cambridge, Harvard University Press.
- KSENOPHON (2011), *Anabasis* (Çev. O. Yarlığaş), Ankara, Kabcacı Yayıncılık.

- KURT, Mehmet (2014), "Helenistik ve Roma Dönemlerinde Sarayönü ve Çevresi", Tarih, Kültür, Sanat, Turizm Ve Tarım Açısından Uluslararası Sarayönü Sempozyumu, Konya
- KUTSAL KİTAP (2008), İstanbul, Yeni Yaşam Yay.
- MACDONALD, Dennis R., (1983), *The Legend and the Apostle: The Battle for Paul in Story and Canon.*, Philadelphia. The Westminster Press.
- NASR, Seyyed Hossein (2000), "*Historic Cities Sacred Sites: Cultural Roots for Urban Futures*", (edited by I. Serageldin, E. Shluger, J. M. Brown), Washington, D.C., the International Bank for Reconstruction and Development.
- NIETZSCHE, Friedrich (2012), *Deccal, Hıristiyanlığa Lanet*, (Çev. A. Kaya) İstanbul, Say Yay.
- ÖZYILDIRIM, Murat (2004) "Hıristiyanlığın İlk Üç Yüzyılı ve Seleucia Ad Calycadnum", *Olba X*, İstanbul.
- PESTHY, Monika, (1996), "Thecla Among the Fathers of the Church," *The Apocryphal Acts of Paul and Thecla Studies on Early Christian Apocrypha*. (Edit. Jan N. Bremmer), Kok Pharos Publishing House.
- PETROPOULOS, John C.B., (1995), Transvestite Virgin With a Cause: The Acta Pauli et Thecla and Late Antique Proto-"Feminism". *Greece and Gender*, (edited by B. Berggreen and Nanno Marinatos. Norwegian Institute at Athens.
- RAMSAY, W. M. (1896), *St. Paul the Traveller and the Roman Citizen*, New York: Putnam's Sons.
- RAMSAY, W. M. (1917), Studies in the Roman Province Galatia: I. The Homonadeis and the Homonadensian War, *Journal of Roman Studies*, Sayı: 7. S: (229-283).
- RAMSAY, W. M. (1902), The Geographical Conditions Determining History and Religion in Asia Minor. *The Geographical Journal*. Vol. XX. No. 3. 257- 275.
- RAMSAY, W. M. (1923), Geography and History in a Phrygo-Pisidian Glen. *The Geographical Journal*. Vol. 61. No. 4. 279-296.
- SCOBIE, H. H. (1984), *Jesus or Paul? The Origin of the Universal Mission of the Christian Church From Jesus to Paul* (Edt. P.Richardson &John Hurd). Waterloo. Wilfrid Laurier University Press.
- TARNAS (2011), *Batı Düşüncesi Tarihi*, (Çev. Y.Kaplan), İstanbul, Külliyyat Yay.
- STILLWELL, Richard. MacDonald, William L. McAlister, Marian Holland (1976), *The Princeton encyclopedia of classical sites*, Princeton, N.J. Princeton University Press.
- STRABON (2005), *Geographika* (Çev. A.Pekman), İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- ŞİMŞEK, Celal ve Yener, Barış, (2010), An Ivory Relief of Saint Thecla, *Adalya*, s.321-334.
- TOAL, Gerard (2011), *Battlefield* (J. A Agnew, D.N Livingstone), London, Sage Publications Ltd.

HADİM AĞZININ BELİRGİN FONETİK ÖZELLİKLERİ
CHARACTERISTIC PHONETIC FEATURES OF THE DIALECTS OF
HADİM

*Ufuk Deniz AŞCI**
*Kübra DURAN***

ÖZET

Dil bilgisi çalışmalarında önemli bir yeri olan ağız çalışmaları, Türk dilinin bölgesel zenginliklerini ve farklılıklarını ortaya koymasından önemlidir. Uzun yıllar ağız çalışmalarına gereken ilgi gösterilmemiştir. Özellikle son yıllarda ağız çalışmalarının sayısındaki artış dikkat çekicidir. Şimdiye kadar Konya'nın birçok ilçesi üzerine ağız çalışmaları yapılmış fakat Hadim ilçesi ağızı üzerine bilimsel ölçütlere uygun böyle bir çalışma yapılmamıştır.

Hadim ilçesi genelinde Yörüklerin nüfusunun çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir. Bu verileri göz önüne alarak Hadim'in ses bilgisi açısından belirgin dil özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. İlçe genelinde yöreye özgü ağız özelliklerinin büyük oranda korunduğu görülmektedir. Bu ağız çalışmasında Hadim'in Anadolu ağızları ile ortak ve farklı yönleri gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dil Bilgisi, Ağız Araştırmaları, Hadim (Konya), Ses Bilgisi

ABSTRACT

Dialects which are vital in linguistics shows the regional richness and distinctiveness of the Turkish language. Particularly, the increase in the number of studies on dialects in recent years is remarkable. The research on dialects has been done in many districts of Konya; however, no such scientific study has ever been carried on.

Yörük people make most of the population of the district. Based on this information, the paper focuses to find the distinctive language features of Hadim in

* Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı. ufukdenizasci@selcuk.edu.tr

** Doktora Öğrencisi. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü kubraduran77@gmail.com

terms of phonetics and linguistic morphology. This study is aimed to reveal the common and unique aspect of dialect used in Hadim district to the Anatolian dialects.

Keywords: Grammar, Researchs of Dialects, Hadim(Konya), Phonetic

1. GİRİŞ

Hadim, Akdeniz kıyı şeridi ile Konya Ovası'nı birbirinden ayıran Batı Toros sıradağlarının doğu bölgesinde, Taşeli Platosu'nun tepeleri arasındaki dar vadiler üzerine kurulmuş, Konya'ya bağlı bir ilçedir. İlçe, iklim ve beşeri yapı itibarıyla hem İç Anadolu hem de Akdeniz bölgesi etkisinde kalan bir özelliğe sahiptir (Hadim İlçe Raporu 2014: 2-6).¹

Tarihî açıdan zengin bir geçmişe sahip olan bu bölgede Bizans ve Roma dönemlerine ait birçok yerleşim yeri kalıntısı mevcuttur. Coğrafi olarak hem İç Anadolu hem de Akdeniz etkisinde kalması, bölgenin ağız özelliğinde de kendini gösterir.

Hadim ağzının söz varlığı söz varlığını, yöreye özgü ağız özelliklerini canlı tutan nesil, genelde atmış yaş üstü okumamış insanlardır. Öte yandan bu coğrafyadan dışarı pek çıkmayan genç nesil de yöreye ait kültürel öğeleri, ağız özelliklerini korumaktadırlar.

Bu çalışmada, Hadim ağzında tespit edilen, yöreye özgü ses bilgisi özellikleri üzerinde durulmuştur. Derleme çalışması sonucunda Hadim ilçesine mahsus ya da yöre ağzında az rastlanılan farklı özelliklere özellikle dikkat çekilmiştir.

2. AĞIZ DERLEMESİNDE YÖNTEM

Ağız derleme çalışmamız, Hadim ilçe merkezine beş kilometre uzaklıkta olan Gülpınar Mahallesi² ile başlanmış; ilçeye kırk üç kilometre uzaklıktaki Dülgerler Mahallesi ile tamamlanmıştır. İlçenin coğrafi ve beşeri yapıları hakkında yaptığımız ön çalışma neticesinde Dedemli, Kalınağıl, Gülpınar, Gaziler, Dülgerler, Sarnuç ve Yelmez olmak üzere toplam yedi mahalleden derlemeler yapılmasının uygun olacağına karar verilmiş ve derlemeler adı geçen mahallelerde uygulanmıştır.

¹ Raporda TÜİK verilerinden faydalanılmıştır.

² 12 Kasım 2012 tarihinde çıkan 6360 sayılı kanun ile köyler mahalleye dönüşmüştür. Bu kanun uyarınca eskiden *köy* olan bu yerleşim yerlerine çalışmamızda *mahalle* dedik.

Ağız araştırmalarında derlemelerin yapıldığı yer kadar *kaynak şahısların* seçimi de yörenin ağız özelliğini doğru belirlemek açısından önemlidir. Bu sebeple kaynak kişiler seçilirken özellikle okuryazar olmayan ya da okuryazarlık seviyesi düşük olan, bölgeden mümkün mertebe başka bölgelere çıkmamış ve yaşça ileri kişilerin seçilmesine dikkat edilmiştir.

Bu ölçütler uyarınca yaptığımız kaynak şahıslardan özellikle kadın anlatıcıların tamamı buldukları yerleşim yerinde ikamet etmiş; sadece civar mahallelere gidip gelmişlerdir. Erkek kaynak şahıslardan sadece bir kişi, mesleği gereği yurt dışına birkaç kez gitmiş; diğer anlatıcılar ise askerlik için bölgeden geçici süreliğine ayrılmışlardır.

Derlemelerde, ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Ses kayıt cihazların seçiminde, özellikle iyi kayıt yapan ve sesleri net bir şekilde kaydedebilen cihazlar tercih edilmiştir. Kullanılan cihazın sesleri net ve kaliteli bir şekilde kaydetmesi kayıtların aktarılması konusunda bize büyük kolaylıklar sağlamıştır. Aşağıda verilen tabloda kaynak kişiler hakkında bilgiler verilmiştir:

MAHALLELER	KAYNAK KİŞİLER				
	KADIN	YAŞ	ERKEK	YAŞ	TOPLAM
Dedemli	-	-	5	48-51-58-62-79	5
Kalinağıl	1	72	2	68-82	3
Gülpınar	1	30	2	43-48	3
Gaziler	1	59	2	41-72	3
Dülgerler	2	51-53	1	68	3
Sarnıç	1	69	1	64	2
Yelmez	1	49	7	42-50-62-68-74-76-84	8

Aşağıda, Hadim ilçesinde ağız araştırması için derlemeler yapılan mahalleleri gösteren harita yer almaktadır:

3. DERLEMELERİN YAZIYA AKTARILMASINDA KULLANILAN ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ

- [á]: /a/ ile /e/ arası düz, geniş, |a| ünlüsüne yakın orta damak ünlüsü
 [ə]: /a/ ile /ı/ arası düz, art, yarı geniş ünlü
 [â]: /a/ ile /o/ arası art, geniş yarı yuvarlak ünlü
 [ã]: damaksıl /a/
 [ä]: /a/ ile /e/ arası düz, geniş /e/'ye yakın ünlü
 [è] : /e/ ile /i/ arası düz, ön, yarı geniş ünlü
 [e̞]: /e/ ile /ö/ arası ön, geniş, yarı yuvarlak ünlü
 [í]: /ı/ ile /i/ arası dar, düz, yarı art ünlü
 [ó]: /ı/ ile /u/ arası dar, art, yarı yuvarlak ünlü
 [ĩ]: damaksıl /ı/
 [õ]: /i/ ile /ü/ arası ön, dar, yarı yuvarlak ünlü
 [ó]: /o/ ile /ö/ arası geniş, yuvarlak, yarı art ünlü
 [ô]: /o/ ile /u/ arası yuvarlak, art, yarı geniş ünlü
 [ö]: /ö/ ile /ü/ arası, yuvarlak, ön, yarı geniş ünlü
 [ú]: /u/ ile /ü/ arası dar, yuvarlak, yarı art ünlü
 [b]: /b/ ile /v/ arası ötümlü çift dudak ünsüzü
 [c]: /c/ ile /j/ arası ötümlü yarı sızıcı ünsüz
 [ç] : düşmek üzere olan /c/ ünsüzü
 [Ç]: /c/ ile /ç/ arası patlayıcı, yarı ötümlü diş eti ünsüzü
 [F]: /f/ ile /v/ arası sızıcı, yarı ötümlü diş-dudak ünsüzü
 [ğ]: Patlayıcı, ötümlü art damak ünsüzü
 [g]: yarı art ünlülerle hece kuran, patlayıcı, ötümlü orta damak ünsüzü
 [h]: Sızıcı, ötümsüz, art damak ünsüzü
 [ħ] : Düşmek üzere olan /h/ ünsüzü
 [k]: Patlayıcı, ötümsüz orta damak ünsüzü
 [k̟]: Art veya yarı art ünlülerle hece kuran, patlayıcı, ötümsüz, orta damak ünsüzü
 [K]: /g/ ile /k/ arasında patlayıcı, yarı ötümlü ünsüz
 [K̟]: Art ünlülerle hece kuran patlayıcı, yarı ötümlü [ğ] ile [k̟] arası ünsüz
 [k̠]: [k] ile [h] arasında yarı sızıcı, art damak ünsüzü
 [l̠]: Art veya yarı art ünlülerle hece kuran akıcı, sızıcı, ötümlü art damak ünsüzü
 [l̠̞]: Düşmek üzere olan /l/ ünsüzü

[ñ]: Art veya ön ünlülerle hece kuran akıcı, patlayıcı, ötümlü genizsi /n/ ünsüzü

[ŋ]: Düşmek üzere olan /n/ ünsüzü

[P]: /b/ ile /p/ arası patlayıcı yarı ötümlü dudak ünsüzü

[ʔ]: Düşmek üzere olan /r/ ünsüzü

[S]: /s/ ile /z/ arası sızıcı, yarı ötümlü bir diş ünsüzü

[Ş]: /s/ ile /ş/ arası sızıcı, ötümsüz, diş-diş eti ünsüzü

[T]: /d/ ile /t/ arası patlayıcı, yarı ötümlü diş ünsüzü

[v]: Yarı sızıcı, ötümlü çift dudak /v/ ünsüzü

[v̥]: Düşmek üzere olan /v/ ünsüzü

[y̥]: Düşmek üzere olan /y/ ünsüzü

[ʔ]: Gırtlak kapanma ünsüzü

[ʔ]: Arapça kelimelerde ayn (ع) ünsüzü

[-]: Ünlüler üzerinde uzunluk işareti

[-]: Akıcı ve sızıcı ünsüzler üzerinde süreklilik işareti

[~]: Ünlüler üzerinde kısalık işareti

[_]: ulama işareti

[.]: ünsüzler altında ünsüzlerin düşmek üzere olduğunu gösteren işaret

4. HADİM AĞZINDA TESPİT EDİLEN BAZI FONETİK ÖZELLİKLER

Hadim ağzında, standart Türkiye Türkçesinde yer alan temel sekiz ünlüye ilaveten bu ünlülerin beraber kullanıldığı dil birlikleri içindeki ünlü veya ünsüz seslerin etkisiyle oluşan veya kaynak kişilerin konuşma özelliklerine bağlı olarak ortaya çıkan (Karpuz-Uysal 2010: 3) standart Türkiye Türkçesinde bulunmayan ünlüler de kullanılmaktadır. Hadim ağzında kullanılan ünlüler ve kullanıldıkları bazı örnekler aşağıda verilmiştir.

4.1. Ünlüler

Hadim ağzında standart Türkiye Türkçesinde bulunan /a/, /e/, /ı/, /i/, /o/, /ö/, /u/, /ü/ ünlülerinin yanında [á], [â], [ã], [ä], [è], [e], [í], [ò], [ĩ], [õ], [ó], [ô], [ú] ünlüleriyle birlikte [ã], [è], [ĩ], [õ], [ö], [ü], [ü] kısa ünlüleri ve /ã/, /è/, /ĩ/, /õ/, /ö/, /ü/ uzun ünlüleri de bulunmaktadır.

4.1.1. Standart Türkiye Türkçesinde Olmayan Ünlüler

[á] : /a/ > /á/ : kaát “kağıt” (Ga.), çáquş “çavuş” (Ga.), /e/ > /é/ : sabah ézánine “sabah ezanıyla” (Ga.), /ı/ > /í/ : toplāsáya ğada “toplayana kadar” (Ga.), /i/ > /í/ : buralı deál “buralı değil” (Ga.).

[â] : Gerileyici ve ilerleyici benzeşmelerin etkisiyle oluşmuştur. /â/ > /a/ : gârşî “karşı” (Ka.), /â/ > /ı/ : altını maltını “altını maltını” (Ka.), olacağı “olacak” (Ye.).

[â] : /â/ > /a/ : dâvul “davul” (De.), bâba “baba” (De.), tâvî “tavuğu” (Ga.), hâvlu “havlu” (Sa.).

[â] : Damaksıl /n/ sesinin düşmesiyle /a/ sesi damaksıllaşarak kullanılmıştır. saâ “sana” (Ga.), baâ “bana” (Ga.), önda soâ “ondan sonra” (Ye.).

[â] : /ä/ > /a/ : tāmam “tamam” (Ga.), äsger “asker” (Ga.), kirāzımız “kirazımız” 23/11. /ä/ > /e/ : häpsi “hepsi” (Ye.), ämaqlı “emekli” (Ye.).

[è] (Kapalı /e/) : Çoğunlukla kelime kökünde görülür. /è/ > /e/ : Kāzi emir “Gazi Emir” (Ga.), şey “şey” (Ga.), /è/ > /i/ : dèrek “direkt, doğrudan” (Gü.).

[e] : Bu ses /e/ ~ [e] nöbetleşmesiyle oluşur. dèvlet 1/49, èvcilüg 1/99, gevsşeglik 9/45

[i] : /i/ > /ı/ : FırSAT “fırsat” (Ga.), ilan “yılan” (Ye.). /i/ > /i/ : bîr “bir” (Ga.), dîş “diş” (Ga.), geçen yılki “geçen yılki” (Sa.).

[i] : /i/ > /ı/ : bîraKıP “bırakıp” (De.), /i/ > /u/ : bîrya “buraya” (Ga.), davîl “davul” (Sa.), armîT “armut” (Ga.).

[i] : Sadece bir örneği vardır: yalîz “yalnız” (Ga.).

[ô] : /i/ ~ [ô] : etli pölav “etli pilav” (Ga.), böberli “biberli” (Ga.). /ü/ ~ [ô] : 1/209, küröye “kürüye, kürüyerek” (Ga.).

[ó] : /ó/ > /o/ : óndan sōra “ondan sonra” (Ga.), deyór “diyor” (De.), /ó/ > /ö/ : gómülüydü “gömülüydü” (Ga.), ólümü “ölümü” (Gü.).

[ô] : /ô/ > /o/ : óndan son?a “ondan sonra” (Ga.), hócalar “hocalar” (Ga.). /ô/ > /u/ : ósüller “usüller” (Ga.), tóaletden “tuvaletten” (Dü.).

[ö] : /ö/ > /ö/ : öteğinden “ötekenden” (Dü.), yörügler “yörükler” (Dü.). /ö/ > /ü/ : gözünkü “güzünki” (Dü.), böyük “büyük” (Dü.), güzel “güzel” (Dü.).

[ú] : /ú/ > /u/ : búydey “buğday” (Sa.), şú “şu” 1/29. /ú/ > /ü/ : gúlüm “gülüm” (Dü.), gúzel “güzel” 1/157.

4.1.2. Standart Türkiye Türkçesinde Olmayan Kısa Ünlüler

Yalın yahut eklerle uzatılmış bir veya çok heceli kelimelerin bazı hecelerdeki ünlülerin normal söyleniş süresinden daha kısa süre boğumlanmak suretiyle kısaltıldıkları görülür (Korkmaz 1994: 23-24).

Bölge ağzında, ünsüz düşmesi, anlatıcının hızlı telaffuzu, ikiz ünlülerin tekleşmesi, ünlü türemesi gibi ses hadiseleri sonucunda kısa ünlüler oluşmuştur:

başlalar “başlarlar” (Ga.), yaPrăgna “yaprağma” (Dü.), güně _ vermě “günah verme, günah yazma” (Gü.), mesëla “mesela” (Ga.), gatıran “katran”(Sa.), bi şı “bir şey” (Ga.), kōpretif “kooperatif” (Ga.), ölen “öğlen” (Sa.)

4.1.3. Standart Türkiye Türkçesinde Olmayan Uzun Ünlüler

Bölge ağızında *hece kaynaşması, ünsüz düşmesi, ünlü kaynaşması, alıntı kelimelerde oluşan uzunluklar* gibi birtakım ses olaylarına bağlı nedenlerle oluşan uzun ünlüler Hadim ağızında yoğun bir biçimde kullanılmaktadır:

dā “dağ” (Ga.), *cabbāʔlar* “Cabbarlar” (Ye.), yādı zaman “yağdığı zaman” (De.), nāPdın “ne yaptın”(Dü.), tāmīrātını (< Ar. ta’mirāt) “tamiratını” (Ye.), *Mēmed* “Mehmet”(Ye.), ēnçümen “encümen”(De.), tavī “tavuğu”(Ga.), īsan “insan”(Sa.), tenīn “teninin”(Ga.), çöğluğum “çocukluğum” (Ga.), sō ismim “soy ismim” (Ye.), öretmenin “öğretmenin” (Ga.), töbe “töve” (Gü.), ūrlama “uğurlama” (Ga.), dūnde “düğünde” (Ka.).

4.2. Ünlü Uyumları

Hadim ağızında damak (kalınlık-incelik) uyumu, ünsüzlerin etkisiyle bazı kullanımlarda bozulsa da genel olarak sağlamdır. Standart Türkiye Türkçesinde damak uyumuna aykırı bazı yapılar Hadim ağızında uyuma girer:

4.2.1. +ki Aitlik Eki

Yazı dilimizde tek şekilli olan +ki aitlik eki bölge ağızında umumiyetle +kı, +ki, +ku ve +kü olmak üzere dört şekilli kullanılmaktadır: burdakı “buradaki” (Ga.), bizimki (Ga.), gözünkü “güzünki” (Dü.), onunku “onunki” (Dü.).

4.2.2. -ken Zarf-Fiil Eki

Standart Türkiye Türkçesinde tek şekilli olan -ken zarf-fiil eki yöre ağızında damak uyumu sebebiyle hem ince hem kalın olarak kullanılmaktadır: gelirken (Ga.), deʔkene “derken” (Sa.), gēderkē “giderken” (Ga.), ğonurka “konuşurken” (Gü.), çocūka “çocukken” (Ga.).

4.2.3. ile Edatı

Standart Türkiye Türkçesinde “ile” biçiminde tek şekilli kullanılan edatın yöre ağızında *ile, ıla, ĩla* kullanımları mevcuttur: aĭıla “al ile” (Ga.), inşātıla “inşaat ile” (Sa.),

“ile” edatının görevini üstlenen “İlAn”, ses değişikliğine uğradıktan sonra ekleşmiş ve vasıta hâli eki göreviyle kullanılmıştır (Ataizi-Sözer 2017: 191-209):

hâliyen “hâliyle” (Ye.), topragılan “toprakla” (Dü.), oynannan “oyunlarla” (Sa).

4.2.4. i- Ek-Fiili

i- ek-fiili bölge ağzında damak ve dudak uyumuna girmektedir:

ç@maşır_ıdı “çamaşırđı”(Ga.), yemegiydi “yemeğiydi” (Ga.), satıydı “satıyordu” (Dü.), yoğ_udu “yok idi” (Ga.).

4.2.5. Uyuma Giren Kelimeler

Standart Türkiye Türkçesinde damak uyumuna girmeyen bazı kelimelerin Hadim ağzında uyuma girdiği tespit edilmiştir: *âmad* “Ahmet” (Ka.), hanı “hani” (Dü.), bāça “bahçe” (Ga.).

Standart Türkçede küçük ünlü uyumuna aykırı olup Hadim ağzında uyuma giren bazı kelimeler de vardır. Bu kelimelerde bulunan /v/, /b/, /m/ dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı etkisi sıfırlanmıştır: gavırırılar “kavururlar” (Dü.) havız “havuz” (Ka.), tavık “tavuk” (Ka.), çabık “çabuk” (Ga.), hamır “hamur” (Dü.).

Alıntı kelimelerin bazılarının da dudak (düzlük-yuvarlaklık) uyumuna girdiği görülmektedir: dokdur “doktor” (Ga.), torus “Toros” (Ga.).

4.2.6. Ünlü Uyumuna Aykırılık

Hadim ağzındaki bazı kelimelerde ünlü uyumuna aykırılıklar tespit edilmiştir: altleri “altları, alt kısımları” (Ka.), *antelya* “Antalya” (Ka.), dāha “daha” (Ga.), koken “köken” (Gü.).

Bunlara karşılık, damak ünsüzleri yanındaki ince ünlülerin yarı kalınlaşması sebebiyle bu tür sesleri bir arada bulunduran kelimelerde yaygın bir uyum dışılıktan söz etmek gerekir (Yıldırım 2013: 4667): koken “köken” (Gü.), dökülmek “dökülmek”(Ye.), yörüglē “yörükler” (Ga.), kóyún “köyün” (Ga.).

4.2.7. Uyum Değişikliği

Hadim ağzında, çeşitli sebeplerle standart Türkiye Türkçesine göre ünlüleri kalın sıradan inceye sıraya; ince sıradan kalın sıraya geçmiş kelimeler vardır: beyrem “bayram” (Ga.), büdey “buğday” (Dü.), duğun “düğün”(Sa.), hızmaT “hizmet” (Ga.), çöcük “çocuk” (Sa.), haman “hemen” (Ga.).

4.2.8. Ünlü Daralması

Hadim ağzında ilk hecede e>i değişmesi yaygın olarak görülür: imeñizin “emeğinizin” (Gü.), yılmaz “Yelmez” (Ye.), şeylere “şeylere” (Dü.).

Yöre ağzında orta hecede ünlü daralması da yaygın olarak görülen özelliklerden biridir: arābiya “arabaya” (Gü.), çalışmıya “çalışmaya” (Gü.), burıya “buraya” (Ga.), sofrıya “sofraya” (Dü.).

4.2.9. Ünlü Türemesi

Bölge ağzında karşılaşılan ünlü türemesi olayları, çoğunlukla iç seste /a/, /e/, /ı/, /i/, /u/, /ü/ türemesi şeklinde görülmektedir. Türemeler, özellikle yabancı kelimelerin söylenişinde yaygındır: gatıran “katran” (Sa.), kabiristan “kabristan” (Sa.), moderinleşmek “modernleşmek” (Sa.), kompilasyon “komple, tamamen” (Gü.), burosdaT “prostat” (Ga.).

Hadim ağzında ön seste gerçekleşen ünlü türemeleri; /l/ ve /r/ ünsüzleriyle başlayan alıntı kelimeleri Türkçeye uydurma gayretiyle türetilmiş /ı/, /i/ ünlüleri olarak görülmektedir: ilâdin “ladin” (Dü.), ilâsım “lazım” (Dü.), ilahana “lahana” (Dü.), ırâmetli “rahmetli” (Ga.), ırât “rahat” (Dü.).

4.3. Ünsüzler

Hadim ağzında, Standart Türkiye Türkçesinde kullanılan yirmi bir ünsüze ek olarak [b], [ç], [ç̣], [Ç], [F], [ğ̣], [g̣], [ḥ], [ḥ̣], [ḳ], [ḳ̣], [Ḳ], [Ḳ̣], [ḳ̣̣], [ḷ], [ḷ̣], [ṇ̃], [ṛ], [P̣], [ʔ], [Ṣ], [Ş̣], [Ṭ], [ṿ], [ṿ̣], [ỵ], [ʔ̣] ünsüzleri de kullanılmaktadır. Bu ünsüzler ve geçtiği bazı örnekler şunlardır:

[b]: ebeli “evveli” (Ka.).

[ç]: gece “gece” (De.), sarnıç “Sarnıç” (Sa.), avantaçlarımız “avantajlarımız” (Ye).

[Ç]: Çok (Dü.), göcÇüg “küçücük” (Ga.).

[F]: Fırısata “fırsat” (Ga.), ğāFe “kahve” (Ga.)

[ğ̣]: ğadā “kadar” (Ga.), ğadın “kadın” (Dü.), loğum “lokum” (Dü.)

[g̣]: giderdīg “giderdik” (Ga.), yörüglē “yörükler” (Ga.)

[ḥ]: hatkılar “katkılar” (Ga.), yahılır “yakılır” (De.), hare “sek sek oyunu” (Gü.)

[ḳ]: talkın “telkin verme” (Ka.), kırk iKi “kırk iki” (Ye.)

[ḳ̣]: yaprak (Ga.), daqmazlardı “takmazlardı” (Ka.).

[Ḳ]: Kabıĝı “kabuĝu” (Ga.), portaKal (Ga.), bişiridiK “pişiriyorduk” (Ga.)

[Ḳ̣]: bulĝur “bulgur” (Ga.), yoĝ (De.), Kadın (Ga.)

[ḳ̣̣]: kırılmasın (Ga.), bin doĝuz yüz elli (Ye.), olarak (Gü.)

[ḷ]: bıḷşıĝıydı “bulaşıĝıydı” (Ga.), çapaĝar (Ga.), oluyor (Ye.)

[ṇ̃]: Tópaliñ “topalım” (Ga.), yeñi “yeni” (Ga.)

[P̣]: bıraĝıP “bırakıp” (Ga.), diPlōma “diploma” (Ga.), gePçe “kepçe” (Ga.)

[Ṣ]: ideriS “ederiz” (Ga.), keseriS “keseriz” (Ga.), Sabāĝ “sabah” (Ga.)

[Ş̣]: biŞ̣diyle “biçtiĝiyle” (Ga.), Ş̣imdi (Ga.), iŞ̣de “işte” (Ga.), yapıŞ̣tırıyorlar “yapıştırıyorlar” (Ga.)

[Ṭ]: armiT “armut” (Ga.), burosdaT “prostat” (Ga.)

[v]: ayva (Ga.), kıyāvāt “kıyafet” (Sa.)

[ˈ]:piˈnik “piknik” (De.)

Düşmek üzere olan ünsüzlerin örnekleri de şöyledir: çumartesi (De.), şehir “şehir” (Ka.), olsun “olsun” (Dü.), gānālīzas “kanalizasyon” (Ga.), gādā? “kadar” (Ga.), televōn “telefon” (Ga.), gēdēyōr “gidiyor” (Ga.).

4.3.1. Ünsüz Değişmeleri

/k/ > /g/ Değişmeleri

Eski Türkçedeki kelime başı /k-/lerin bazılarının Batı Türkçesinde /g-/ye dönüştüğü bilinmektedir. Batı Türkçesinin kolları arasında da /k/ > /g/ değişmesi hususunda farklılıklar söz konusudur. Türkiye Türkçesinin ağızlarında k/g meselesi bakımından standart dille benzerlik ve farklılık gösteren durumlar vardır (Yıldırım 2013: 4672). Hadim ağzı da /k/ > /g/ meselesinde genel olarak Standart Türkiye Türkçesiyle uyum içinde olmakla beraber kimi kelimelerde farklılıklar da göstermektedir:

/k-/ > /g-/ Değişmesi

Standart Türkiye Türkçesindeki kelime başı /k-/ sesi Hadim ağzında çoğunlukla /g-/ olarak karşımıza çıkmaktadır: *ğuzum* “kuzum” (Ga.), *ğuşatıllā?dı* “kuşatırlardı” (Ga.), *ğaymak* “kaymak” (Dü.)

Bu ünsüz değişimi kelime içi ve kelime sonunda da görülmektedir: *başğa* “başka” (Ga.), *āsger* “asker” (Ga.), *cığalı* “cıgalı”³ (Ga.), *pegmez* “pekmez” (Ye.); *giderdīg* “giderdik” (Ga.), *gēvşēlig* “gevşeklik” (Gü.), *ıspanağ* “ıspanak” (Dü.), *peg* “pek” (Dü.); *ayağ* “ayak” (Ga.), *yōğ* “yok” (Ga.), *yaPrağ* “yaprak” (Ga.)

/k/ > /h/ Değişmesi

Hadim ağzının en dikkat çeken ünsüz değişimi; karakteristik olarak kelime başı, ortası ve sonunda görülen /k/ > /h/ değişimidir: *hārşı* “karşı” (Gü.), *hātki* “katki” (Ga.), *bağar* “bakar” (Ga.), *vāhit* “vakit” (Ga.), *arhadaş* “arkadaş” (Ka.), *çoh* “çok” (Ga.), *dih* “dikmek” (Ka.).

/t/ > /d/ Değişimi

Hadim ağzında kelime başı, ortası ve sonunda /t/ > /d/ değişiminin yaygın olarak kullanıldığı görülür: *daş* “taş” (Ga.), *depesiñe* “tepesine” (Ga.), *dakdırmak* “taktırmak” (Dü.), *daraf* “taraf” (Ye.), *işde* “işte” (Ga.), *üsdüne* (Ga.), *ekseredle* “ekseriyetle” (Ka.), *yedmiş* “yetmiş” (Ye.), *pilasdik* “plastik” (Ye.), *asfad* “asfalt” (Gü.), *süd* “süt” (Gü.), *çapıd* “çaput” (Ka.).

³ “Kartal, şahin gibi avcı, yırtıcı kuşlardan alınan, düğünlerde gelinlerin başlarına takılan kırmızı, yeşil, sarı vb. renklere boyanmış tüy.”

/b/ > /p/ Değişimi

Eski Türkçede kelime başında /p/ bulunmadığı, Eski Anadolu Türkçesinin sonlarında bazı kelimelerde /b/'den değişmiş olarak görülmeye başlandığı, Türkiye Türkçesinde de böyle oluşmuş /p/'li kelimelerin var olduğu bilinen bir durumdur (Yıldırım 2013:4674).

Hadim ağzında, Standart Türkiye Türkçesine bakarak /p-/ > /b-/ değişikliği olarak yorumlanabilecek ama gerçekte daha eski şeklin devamı niteliğinde olan kelimeler vardır: bekmeS “pekmez (<bekmez)”(Ga.), barmak “*parmak*” (Ga.). Alıntı kelimelerde de benzer bir durum söz konusudur: bahalı “*pahalı*” (Dü.) *baha* ‘paha’ (<Far. bahā), bazar “pazar” (<Far. bāzār) (Ga.), *bazar* (<Far. bāzār).

/b/ > /p/ Değişimi

Hadim ağzında örneğine çok rastlanmamakla birlikte kelime başı ve içinde görülür: : Pıçak “bıçak” (Ga.), PiTme “bitme, sona erme” (Ye.), böprek “böbrek” (Ga.), faprika “fabrika” (Sa.), leplebi “leblebi” (Ga.).

/p/ > /b/ Değişimi

Türkçe kelimelerde vurdu genellikle sonda olduğu için kelime sonunda yumuşak /b/ sesi bulunmaz. Alıntı kelimelerde kelime sonunda bulunan /-b/ sesi ise Türkçede /-p/'ye dönüşür. Hadim ağzındaki bazı alıntı kelimelerin sonundaki /-b/ sesinin korunduğu tespit edilmiştir: *heb* “hep” (Ga.), *megdeb* “mektep” (Ga.).

/s- / > /z- / Değişimi

Genelde alıntı kelimelerde, kelime başında görülen bir ses değişmesidir: zoPamı “sobamı” (Ga.), zebzeci “sebzeci” (Ye.), zigara “sigara” (Gü.). Kelime ortasında kullanılan örnekleri azdır: *dēileze* “değil ise” (Dü.), *inzan* “insan” (Gü.).

/-z/ > /-s/ Değişmesi

Kelime sonu /z/ sesinin Hadim ağzında umumiyetle /s/ sesine dönüştüğü görülür: ğıs “kız” (Ga.), bekmeS “pekmez” (Ga.), kiraS “kiraz” (Ga.). Özellikle birinci çokluk şahıs eki ve birinci çokluk şahıs iyelik ekindeki değişim bunun en yaygın örneklerindedir:

Birinci çokluk şahıs ekinde: yaşıyorus “yaşıyoruz” (Ye.), ideriS “ederiz” (Ga.), görüyorus (Ye.),

Birinci çokluk şahıs zamirinde: biS (Ye.),

Birinci çokluk şahıs iyelik ekinde: üzümümüs (Ye.), başganımıS (De.), yerimis (De.).

/ç/ > /ş/ Değişimi

Hadim ağzında kelime başı, ortası ve sonunda görülen sızılama olayıdır. Kelime sonunda kullanımı Hadim ağzında daha yaygındır: *şegmek* “çekmek”

(Dü.), çevre “çevre” (Ka.), çiçek “çiçek” (Dü.), gerçek “gerçek” (Dü.), genç “genç” (Ga.), aç karna “aç karna” (Gü.), oruç “oruç” (Ga.), araş “araş” (Ye.).

/ş/ > /ç/ Değişimi

Bir örnekte /ş/ > /ç/ süreksizleşmesi tespit edilmiştir: aççā “aşağı” (Gü.).

/n/ > /y/, /ğ/ > /y/ Değişimleri

Akıcı ünsüzler arasında gerçekleşen ünsüz değişimlerinden Hadim ağzında en sık rastlanana /n/ > /y/, /ğ/ > /y/ değişimidir: beyzemek “benzemek” (Dü.), göynün “gönlün” (Dü.), bayışlamak “bağışlamak” (Ka.), búydey “buğday” (Sa.), çiydem “çiğdem” (Dü.), iyne “iğne” (Sa.).

/f/ > /v/, /v/ > /f/ Değişimleri

Hadim ağzında kelime ortasında gerçekleşen ünsüz değişimidir: şevtāl “şeftali” (Ga.), asvad “asfalt” (Gü.), kıyāvat “kıyafet” (Sa.), evendim “efendim” (Gü.); leFha “levha” (Ye.).

4.3.2. Ünsüz Benzeşmeleri

Hadim ağzında ilerleyici ve gerileyici benzeşme örnekleri sıkça görülmektedir. Bu benzeşme örneklerinden sıklıkla kullanılanlar şunlardır:

4.3.2.1. İlerleyici Benzeşme

-ly- > -ll- : antalla “Antalya” (De.), ballozıla “balyozla” (Gü.), millar “milyar” (Ga.)

-nl- > -nn- : dözenniyē “düzenliyor” (Ga.), şennetmek “şenletmek, şenlendirmek” (Ka.), göçennere “göçenlere” (Dü.), içennere “içenlere” (Dü.), geçennere “geçenlere” (Dü.).

4.3.2.2. Gerileyici Benzeşme

-rl- > -ll- : gaçıyollar “kaçıyorlar” (Ga.), haşıyollar “haşıyorlar” (Ga.), misafillerimıs “misafirlerimiz” (Ye.), yapıyollar “yapıyorlar” (Ye.), mezallin “mezarlığın” (Ye.).

-zs- > -ss : virmesseñiz “vermezseniz” (Ga.), gesse “gezse” (Ga.).

4.3.3. Ünsüz Düşmesi

Hadim ağzında “/g/, /ğ/, /h/, /l/, /n/, /r/, /y/” ünsüzlerinin düşmesi sıkça görülmektedir:

/g-/ > Ø: Hadim ağzında ön seste düşmesi daha fazla görülmektedir: döğdora _it “doktora gitmek” (Ga.), geçen _ün “geçen gün” (Ga.), biz de_eldik “biz de geldik” (Ye.)

/-ğ-/ > Ø: yōun “yoğun” (Ga.), yimēmiz “yemeğimiz” (Ga.), āz “ağız” (Ga.)

/h/ > Ø: Hadim ağzında /h/ sesinin düşmesi ön ses, iç ses ve son seste görülür: astalık "hastalık" (Sa.), andan "Handan" (Dü.), ani "hani" (Gü.), yānısı "yahnsi" (Ga.), bâça "bahçe" (Ga.), rāmetli "rahmetli" (Ga.), *allā* "Allah" (Ga.).

/l/ > Ø-: /l/ sesinin düşmesi iç seste daha çok görülür: gādım "kaldım" (Ga.), KaKTım "kalktım" (Ga.), asfad "asfalt" (Gü.).

/n/ > Ø: İç ses ve son seste yoğunlukla görülür: burān "buranın" (Ga.), piriç "pirinç" (Ga.), sã "sana" (Ga.), anos "anons" (Ga.), ğadı "kadın" (Ga.), güçcũke "küçükken" (Ga.), ğura "Kur'an" (Ka.).

/r/ > Ø: Hadim ağzında en çok görülen ünsüz düşmesidir. İç seste ve son seste görülür: ğadā "kadar" (Ga.), bi "bir" (Ka.), bulĝu "bulgur" (Ka.), vā "var" (Ye.), bi sũ "bir sürũ" (Ka.).

/y/ > Ø: Ön ses, iç ses ve son seste görülür: bilen_ok "bilen yok" (Ga.), ovarlak "yuvarlak" (Dü.), ılandan "yılandan" (Ye.), ğodum "koydum" (Ga.), köüñ "köyün" (Ga.), āşe "Ayşe" (Ka.), çerek "çeyrek" (Ga.), ş® "şey" (Ga.).

4.3.4. Ünsüz Türemesi

Hadim ağzındaki örneklerde sadece /y/ ünsüzünün türediği tespit edilmiştir. Bu türemelerden çoĝu Arapçadan alınan kelimelerde yan yana bulunan -ai-, -ia-, -aa- ünlüleri arasında /y/ türemesi olarak görölmektedir. Türeme gerçekleşen kelimelerin asli şekillerinin "ayın" veya "hemze" taşıyor olması sebebiyle bu türemeleri "ayın" veya "hemze"nin /y/ye dönmesi olarak kabul etmek de mümkündür (Yıldırım 2013: 4675): ayile "aile" (Sa.), dayir "dair" (Sa.), müsayit "müsait" (De.), *ismayil* "İsmail" (Ga.).

Şu iki örnekteki /y/ türemesinin sebepleri farklıdır: bilmeyce "bilmece" (Ga.), hayla "hâlâ" (Ga.).

4.3.5. Ünsüz Tekleşmesi

Bu ses olayının örneklerine Anadolu ağızlarındaki Arapça, Farsça sözcüklerde sıkça rastlanmaktadır. Hadim ağzında Türkçe sözcüklerde görülen örnekleri de vardır. Bölge ağzında /kk/, /ll/, /nn/ ve /vv/ ünsüz çiftlerinin tekleştiği örnekler tespit edilmiştir: bakallarda "bakkallarda" (Dü.), teşegür ederim "teşekkür ederim" (Ye.), vala "valla" (Ga.), bilũ "büllũ" (Sa.), ala bula "allak bullak" (Ga.), onarda "onnarda (-l- >-n-), onlarda" (De.), bunarı (<bunnarı) "bunları" (Gü.), êvelki "evvelki" (Ga.).

4.3.6. Göçüşme

Hadim ağzında çoklukla *yakın göçüşme*, seyrek olarak da *uzak göçüşme* hadisesi görülür:

Yakın göçüşme: (**-ml-** > **-lm-**) çölmek “çömlek” (Ga.), (**-br-** > **-rb**) erbişim “ibrişim” (Dü.); Uzak göçüşme: (**-l-n-** > **-n-l-**) genelek “gelenek” (Dü.).

4.3.7. Damak Ünsüzleri Arasındaki Nöbetleşmeler

/ñ/ ~ /g/ ~ /y/ nöbetleşmesi Hadim ağzında sıkça görülen bir özelliktir. Bu hadise doğu grubu ağızlarının bir özelliğidir ve damaksıl /n/ sesi önündeki ünlüyü bazı sözcüklerde uzattığı uzatır: **iziyisiz** “izinsiz” (Gü.), **dīynenme** “dinlenme” (Sa.), **beyzemek** “benzemek” (Dü.), **göynün** “gönlün” (Dü.).

5. SONUÇ

Hadim ağzı, Leyla Karahan’ın tasnifine göre Batı Grubu Ağızları içerisinde (Konya ağzında) gösterilmiştir (Karahan 2014: 2). Bu ağzın temel seslik özelliklerini şöyle özetleyebiliriz:

1. Hadim ağzının en belirgin seslik özelliklerinden biri kelime başı, ortası ve sonunda /k/ > /h/ değişimidir: **harşı** “karşı” (Gü.), **hatkı** “katkı” (Ga.), **voḥit** “vakit” (Ga.), **arhadaş** “arkadaş” (Ka.), **çoh** “çok” (Ga.), **dih-** “dikmek” (Ka.).

2. **Çamur**, **yağmur**, **hamur** gibi sözcüklerin yuvarlak ünsüzlerinde daralma görülmesi de Standart Türkçeden farklılık arz eder: **çamırlarda** “çamurlarda” (Dü.), **hamır**la “hamurla” (Dü.), **yāmır** “yağmur” (Dü.).

3. İlk hecede /e/ > /i/ değişmesi yaygın olarak görülür: **imeñizin** “emeğinzin” (Gü.), **yılmaz** “Yelmez” (Ye.), **şiyler** “şeylere” (Dü.).

4. **-ken** zarf-fiil eki yerine **-ka/-ke** kullanımı işlektir: **gelirke** “gelirken” (Ka.), **gonuşurka** “konuşurken” (Ga.).

5. Orta hecede ünlü daralması yaygın olarak görülen özelliklerdendir: **arâbiya** “arabaya” (Gü.), **çalışmıya** “çalışmaya” (Gü.), **burıya** “buraya” (Ga.), **sofrıya** “sofraya” (Dü.).

6. Kelime sonu /z/ sesinin Hadim ağzında umumiyetle /s/ sesine dönüştüğü görülür: **ğis** “kız” (Ga.), **bekmeS** “pekmez” (Ga.), **kiraS** “kiraz” (Ga.). Özellikle birinci çokluk şahıs eki ve birinci çokluk şahıs iyelik ekindeki değişim bunun en yaygın örneklerindedir: **Birinci çokluk şahıs ekinde**: **yaşıyorus** “yaşıyoruz” (Ye.), **ideriS** “ederiz” (Ga.), **görüyorus** (Ye.); **Birinci çokluk şahıs zamirinde**: **biS** (Ye.); **Birinci çokluk şahıs iyelik ekinde**: **üzümümüs** (Ye.), **başganımıS** (De.), **yerimis** (De.).

7. **-rl-** > **-ll-** gerileyici benzeşmesi Hadim ağzının karakteristik özelliklerinden biridir: **ğacıyollar** “kaçıyorlar” (Ga.), **misafirlerimıs** “misafirlerimiz” (Ye.), **yapıyollar** “yapıyorlar”, **mezallın** “mezarlığın” (Ye.).

6. KISALTMALAR

Ar.: Arapça

De.: Dedemli Mahallesi

Dü.: Dülgerler Mahallesi

Far. : Farsça

Ga.: Gaziler Mahallesi

Gü.: Gülpınar Mahallesi

Ka.: Kalınağıl Mahallesi

S. : Sayı

SUTAD: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi

TDAY: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı

TDK: Türk Dil Kurumu

TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu

Yay. : Yayınları

Ye.: Yelmez Mahallesi

KAYNAKÇA

- AŞCI, Ufuk Deniz (2016), Bozkır Ağzında Görülen Bazı Şekil Bilgisi (Morfoloji) Özelliklerine Dair, *SUTAD, Güz 2016, (40):* 177-193.
- ATAİZİ, Erenoğlu Dilek - SÖZER, Burak (2017), Kadınhanı ve Çevresi Türkmen-Yörük Ağzı, *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi, S. 16, Winter:* 191-209.
- AY, Özgür (2013), Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kullanılan Dönüşlülük Zamir(ler)i Üzerine, *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi S. 7, Winter:* 13-30.
- ERASLAN, Kemal (1980), *Eski Türkçede İsim-Fiiller*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 85.
- ERGİN, Muharrem (1984), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- HÜNERLİ, Bülent (2012), Türkiye Türkçesi Ağızlarında 'Keri (Geri)' Sözcüğünün Etkicil Bir Kullanımı, *Turkish Studies, S. 7/2 Spring:* 597-604.
- KARAHAN, Leyla (2014), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2.
- KARPUZ, H. Ömer, UYSAL - İdris Nebi (2010), Karaman İli Ağızlarının Özellikleri ve Sınıflandırılması, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi:* 3-12.
- KORAŞ, Hikmet (2005), Türkiye Türkçesinde Gerekliklik, *Türklük Bilimi Araştırmaları, S. 17:* 135-154.
- KORKMAZ, Zeynep (1965), Eski Anadolu Türkçesindeki ~van / ~ven, -vuz / -vüz Kişi ve Bildirme Eklerinin Anadolu Ağızlarındaki Kalıntıları, *TDAY-Belleten:* 43-65.

- KORKMAZ, Zeynep (1994), *Güney-Batı Anadolu Ağızları*, Ankara: TDK Yayınları.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (2008), *Türkiye Türkçesi Ad İşletimi (Biçimbilgisi)*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- YILDIRIM, Faruk (2013), Çayhan (Ereğli/Konya) Ağzı Üzerine Gözlemler, VI. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı 4*: 4665-4684.

ÂŞIK ÖMER'İN CÖNKLERDE KAYITLI YAYIMLANMAMIŞ BAZI ŞİİRLERİ VE "MİNNET EYLEMEM" REDİFLİ ŞİİR ÜZERİNE

A FEW UNPUBLISHED POEMS BY ÂŞIK ÖMER RECORDED IN CÖNKs AND ABOUT "MİNNET EYLEMEM" POEM

Yıldırım ÇAVDAR *

ÖZET

Türk edebiyatında şiir türünün gelişmesi ve geniş halk kitlelerine ulaşmasında, saz şairlerinin önemli bir yeri vardır. Halkın içinde yetişerek, şiirlerinde; halkın duygularını dile getirmiş, onların adeta sazı sözü olmuş şairler, "Âşıklık geleneği" ifadesiyle adlandırılan bir kültürün temsilcileri olmuşlardır. Gurbetten sevdaya, beşeri güzellikten tasavvufa, felaketlerden seferlere hatta isyanlara, halkın iç dünyasını derinden etkileyen pek çok kavram veya olay âşıkların şiirlerinde vücut bularak söze dökülmüştür. Bu şiirler halk arasında çokça rağbet görmüş; dilden dile aktarılmış, cönk adı verilen defterlerde de yazıya geçirilmiştir. Dolayısıyla cönkler genellikle saz şairlerinin şiirlerinin toplandığı önemli bir külliyyat olarak edebiyat tarihimizde yerlerini almıştır. Halk şiirimizin başlıca kaynakları arasında yer alan bu defterlerde, pek çok saz şairimizin farklı varyantlı ya da bilinmeyen şiirlerini bulmak mümkündür. Bu bildiriye Türk şiirinin 17. yüzyıldaki en önemli isimlerinden Âşık Ömer'in, çeşitli cönklerde tespit ettiğimiz ve bugüne kadar yayımlanmamış bazı şiirlerine yer verilecektir. **Anahtar Kelimeler:** Âşık Ömer, cönk, yayımlanmamış şiirler, "minnet eylemem" redifli şiir

ABSTRACT

Poet-singers, or minstrels or bards, have a significant place in the development of the genre of poetry in Turkish literature and its reaching large masses of people. Growing up among ordinary people, the poet-singers expressed people's

* Öğr. Gör. Dr., SÜ Türk Dili Bölümü, ycavdar@selcuk.edu.tr. orcid.org/0000-0002-9846-0480

emotions, in a sense became their words and instruments and represented a tradition called “Ashıqlıq geleneği” or “Minstrel Tradition”. Numerous concepts or events ranging from homesickness to love, from human beauty to sufism, from disasters to military campaigns and even to rebellions, in short phenomena that deeply influenced people’s inner world, were put in words in bards’ poems. These poems gained public acceptance, was passed down by word of mouth and recorded in notebooks called cönks (or poetry compilations). Therefore, cönks took their place in our history of literature as a significant corpus bringing together poems generally by poet-singers. One can find unknown poems or variations of the same poems by countless poet-singers of ours in these notebooks, which are among major sources of our folk poetry. In this paper, we will present a few so far unpublished poems by Ashıq Ömer, one of the most prominent figures of the 17th century Turkish poetry, which we encountered in various cönks.

Keywords: Âşık Ömer, cönk, unpublished poems, “minnet eylemem”

GİRİŞ

Günümüze kadar tespit edilmiş yazılı ilk Türkçe eserlerde bile görülebileceği üzere, Türk milleti şairlik meziyeti taşıyan bir ruha sahiptir. Yüzyıllarca süregelen sözlü edebî geleneğimizin yazıya aktarılmasında şiir türünün öncülük ettiğini söyleyebiliriz. Edebiyatımızda, şiir türünün gelişmesi ve geniş halk kitlelerine ulaşmasında ise, saz şairlerinin önemli bir yeri vardır. Halkın içinde yetişerek, şiirlerinde; halkın duygularını dile getirmiş, onların adeta sazı sözü olmuş şairler, “âşıklık geleneği” ifadesiyle adlandırılan bir kültürün temsilcileri olmuşlardır. Gurbetten sevdaya, beşeri güzellikten tasavvufa, felaketlerden seferlere hatta isyanlara, halkın iç dünyasını derinden etkileyen pek çok kavram veya olay âşıkların şiirlerinde vücut bularak söze dökülmüştür. Bu şiirler halk arasında çokça rağbet görmüş; dilden dile aktarılmış, cönk adı verilen defterlerde de yazıya geçirilmiştir. Dolayısıyla cönkler, genellikle saz şairlerinin şiirlerinin toplandığı önemli bir külliyat olarak edebiyat tarihimizde yerlerini almıştır. “Cönkler umumiyetle kütüphane ve şahıslarda toplanmışlardır. Fakat büyük bir kısmı halkın elinde, araştırmacılara pek açık olmayan bir durumdadırlar. Bunlar dededen intikal eden bir zevkin devamını sağladıkları gibi eski bir yadigâr veya uğur telakki edilerek bugün okunmasalar bile babadan oğula miras kalmışlardır” (Yavuz 1988: 119.) Halk şiirimizin başlıca kaynakları arasında yer alan bu defterlerde, pek çok saz şairimizin farklı varyantlı ya da bilinmeyen şiirlerini

bulmak mümkündür. Konuyla ilgili araştırmalarımızda bu durumla pek çok kez karşılaştık. Hatta aynı şiirin üç beş kelimesinin değiştirilerek yazıldığına da çok kez rastladık. Söz konusu farklılıklar muhtemelen ya şiiri kaydeden kişinin kendince bir müdahalesi ya da o anki ruh hâline göre bir tasarrufu olabilir. Hatta tamamen, kelimeyi başka bir cönkten yanlış okuması veya birinden farklı duyması da olabilir.

Âşık Ömer 17. yüzyılda yaşamış, gerek halk gerekse divan şiiri tarzında olmak üzere bu yüzyılda en çok manzume yazan şair olmuştur. “Konya ilinin Hadim ilçesine bağlı Gezlevi<Gözleve köyünde 1620 yılı civarında doğmuş, H. 1119/M.1707 yılında İstanbul’da vefat etmiş bir saz ve divan şairidir” (Karasoy-Yavuz 2017: 158). “Türbesinin Yemiş İskelesi’nde olduğu rivayet edilmektedir” (Karasoy-Yavuz 2003: 178). “Âşık Ömer çok şiir yazan bir şairdir. Edebiyatımızda XIV. yüzyılda Kadı Burhaneddin, XVI. yüzyılda Zâtî, Muhibbî, XVII. yüzyılda Âşık Ömer en çok şiir yazan şairler olarak dikkat çekerler.” (Karasoy-Yavuz 2010: 25). “Onun, mevcut bütün yazma nüshaları karşılaştırılarak en son hazırlanan divanında hece ile yazdığı şiirlerinin sayısının 294, aruz vezni ile yazdığı şiirlerinin sayısının da 1161 olması büyük bir divan sahibi olduğunu gösterir” (Karasoy-Yavuz 2017: 158). “Şairin çoğu şiirinin merkezinde beşeri aşk yani kadın yer almakla beraber, gurbet, ayrılık, vefasızlık, tasavvuf vb. konular da başlıca izleklerini oluşturmuştur. Âşık Ömer, bir ordu şairi olduğu için Osmanlı coğrafyasının pek çok yerini gezmiştir. Doğal olarak onun şiirlerinde gurbet teması önemli bir yer tutar. Halk şairi olmasına rağmen aruz vezniyle divan şiiri tarzında ve zaman zaman sufiyane söyleyişle şiirler yazmasında, medrese eğitimi almış olmasının önemli ölçüde etkisi olduğunu söyleyebiliriz” (Çavdar 2017: 396).

Ordu şairi olması, Bektaşilik anlayışı kavramlarının onun şiirlerinde önemli ölçüde yer bulmasına zemin oluşturmuştur. “Alevi-Bektaşî şiir geleneğinden etkilendiği divanda apaçık görülmektedir. Divan’da, başta Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin olmak üzere On İki İmam, Kerbela ve Yezid konulu şiirlerin yoğunluğu; yine Divan’da geçen Hacı Bektaş Veli, Pir Sultan Abdal, Nesimî, Hallacı Mansur, Hatayî... gibi Alevi-Bektaşî geleneğindeki büyük şahısların isimleri ile Alevi-Bektaşî şairlerin şiirlerinde sık sık kullandığı terim ve kavramlar (şâh, semah, cem, üçler-yediler-kırklar...) bu ortaklığın tezahürüdür” (Gülmez 2017: 306).

Âşık Ömer’in, 2010 yılında Yakup Karasoy ile Orhan Yavuz tarafından 1455 şiirinin yer aldığı Divan’ı yayımlanmıştır. Fakat söz konusu yayında da

bahsedildiği üzere, çeşitli cönklerde ve mecmualarda, gün yüzüne çıkmamış pek çok şiiri vardır. Bu bildiriye, Türk şiirinin 17. yüzyıldaki en önemli şairi diyebileceğimiz Âşık Ömer'in, çeşitli cönklerde tespit ettiğimiz ve bugüne kadar yayımlanmamış bazı şiirlerine yer verilecektir.

Oldukça zahmetli ve çokça mesai harcıyarak yaptığımız araştırmalarımız sonunda, deyim yerindeyse kılı kırk yarararak, Konya Ahmet Rasih İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi ve Millî Kütüphanede bulunan cönk veya mecmualarda, Âşık Ömer adına kayıtlı, bugüne kadar yayımlanmamış on iki adet şiir tespit ettik. Söz konusu şiirlerin hangi kütüphanenin, hangi cöngünde ve kaçınıcı varaklarında olduğunu belirterek vezinlerini tespit etmeye çalıştık. Pek çok şairin cönklerde kayıtlı şiirlerinde olduğu gibi, bunlarda da fazla miktarda vezin kusurları vardır. Elimizden geldiği kadar vezin aksaklıklarını tamir etmeye çalıştık. Metinde olmayan, eklediğimiz kelime veya heceleri köşeli ayrıçla belirttik, bazı kelimelerin anlamlarını da dipnotlarla gösterdik.

I. A. R. İzzet Koyunoğlu Kütüphanesindeki Cönklerde Âşık Ömer Adına Kayıtlı Şiirler

11918 No.lu Cönk,

7a

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

(Bu dize, cönk koptuğu için yoktur.)

Âlemi teshîr eder zülf-i siyâhım var benim

Gamzesiyle âlemi baştanbaşa katleyemiş

Böyle bir cellat bakışlı yüzü pâhım var benim

Bakmaz olmaz göz kaş-ıla anda ol nûr yüzüne

Cânımı kurbân edeyim misl-i anber kokuna

Aslı hûri hem melekdir benzemiştir soyuna

Kapısında kul olacak bir efendim var benim

Yine felek âh-ı figânımdan tutuşmadır yanar

Sanma ey canım sana âşık olan kemlik sanar

Ol Hüda kılsa müyesser vaslını bir dem ne var

Bir kıyamet rûhları¹ gül çeşm-i siyâhım var benim

¹ rûh: yanak, yüz

Gece gündüz zahmetteyim ben halka ülfet eylemem
 Kapısında herkesin kul gibi hizmet eylemem
 Der ki Ömer devâ için dermâna minnet eylemem
 Bir atâ² lutf etti sübhânallâhım var benim

11a**Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün**

Âşık oldum o melek simâya her gün her gece
 Çare yoktur düşmüşüm sevdâya her gün her gece
 Kendi hâlimde gezerken uğradım bir derde ben
 Mâil oldum ol kaşı yaya her gün her gece

Bülbülün zârı gülistan içre bilmem neyerim
 Bağrımı hûn eylemiştir hânım bilmem neyerim
 Halk-ı âlem bana düşmân çâre bilmem neyerim
 Başımı uğratmışım gavgâya her gün her gece

Daima ağyâr ile seyr-i sefâ etmektedir
 Ol musîbet rakîbe her dem vefâ etmektedir
 Bu Ömer bî-çâreye cevri ü cefâ etmektedir
 Başladı bildim yine uzaya her gün her gece

15a**Fâilâtün Fâilâtün Fâilün**

Şunda bir civânın âhu gözleri
 Aklımı fikrimi eyledi târâc
 Güftâre gelince şirin sözleri
 Dökülür lebinden sekker-i güllâc

Ebrûları kıl kalem ile çekilmiş
 Gören üftadenin kaddi bükülmüş
 Hâl-i hindûları dûna dökülmüş
 Sanki tavâf eder kâbe(y)i hüccâc

² atâ: büyüğün küçüğe verdiği hediye; bağış; ihsan; bahşış

Mürüvvet kânımda merhamet çoktur
 Kaşları karadır kirpiği oktur
 Mülk-i melâhatte nazîri yoktur
 Dilrubâlar içre cümleye sertâc

Ey Ömer bülbülüm kokulmaz gülüm
 Yüzüne gelince dolaşır dilim
 Kadd-i belâsına erişmez elim
 Arz-ı hâl etmeye kaldım ihtiyâc

6 + 5

17a

Hüdâ'ya ısmarlarım efendim seni
 Gurbet ele saldı ruzigâr beni
 Yitirip aklımı bilmezem kendim
 Âkıbet deli etti bu efkâr beni

Unutma bendeni gâh yâd eyle
 Vücûdum mülkünü aç küşâd eyle
 Nîk³ devâsından ber murâd eyle
 Çün ettin bu derde giriftâr beni

17b

Bilmem bu feleğe neyledim n'ettim
 Yine gam dolusunu sundu da içtim
 Gel yetiş efendim ben elden gittim
 Koma garib eyledi intizâr beni

Ömer düşmüş [böyle bir] gam bahrına
 Tahammül edemez yârin kahrına
 Azm eyleyip gelsin Bursa şehrine
 Bulmak isterse eğer yâr beni

³ iyi, hoş, güzel, beğenilen

11449 No.lu Cönk**Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün****6a**

Düşmüşüm sevdâ-yı aşka nev-civânım bunda yok
 Selvi gibi salınan kaşı kemânım bunda yok
 Hemînçün olmak için arzu çekerdir can sana
 Hublara sultân olan Yûsuf zamânım bunda yok

Neyledin ey çarh-ı felek ol benim sultânımı
 Ruhları gül lebleri mül âfet-i devrânımı
 Gurbete salmak revâ mı ol benim hubânımı
 Bendesine rahmi çok devletli hânım bunda yok

Yüz sürüp pâyine yârin zerre izzet bulmadım
 Cân [u] başı fedâ kıldım bir vefâsın sürmedim
 Yâ ilâhî gitti elden kıymetini bilmedim
 Datlı cânımdan 'azîzbunda yok

Var yürü ey 'Âşık Ömer gitti elden dilberâ
 Var mıdır bir bencileyin gâfil iken mübtelâ
 İzzetin hakkı-çün olsun kıl müyesser ey Hüdâ
 Ölmeden göster cemâlin alma cânım bunda yok

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün**59a**

Ey gönül [bu] mihnet-i hicrâna katlansam gerek
 Çün cefâdır âdet-i insâna katlansam gerek
 Maksadımca dönmedin yürü ey çarh-ı felek
 Gülmedim hiç firkat-i devrâna katlansam gerek

Ehl-i uşşâka derdimi bir bir hikâyet eyleyip
 Sevdğim yahu seni Hakk'a emânet eyleyip
 Eğlenip gurbet ellerde ben itâat eyleyip
 Ol Hakk'ın emri ne ise ona katlansam gerek

Çâre yoktur şimden girü tarif olmaz bir devâ
Söylenir gör haşre dek dillerde işbu mâcerâ
Çektiğim bunca sitem kendi kusûrum gâlibâ
Kâil oldum hikmet-i Yezdân'a katlansam gerek

Ey Ömer kimdir çeken bu mihneti Âdem gibi
Ol basîret sahibi hem gayret-i Âdem gibi
Sanki Havvâ'dan cüdâyım Hazret-i Âdem gibi
Bir zaman bu hasret-i cânâna katlansam gerek

12735 No.lu Cönk

4+4+4+3 / Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün?

8b

Mü'min oldur nassa uyup kalbini târ eylemez
Yokluğun varlığa sayıp fakrına âr eylemez

Ehl-i kanaat olan kişi çalışır Hak yoluna
Dünyâ için gussa çekip satı pazâr eylemez

Her kim kasdâne farz u sünnet kılmayıp terk eylese
Muhammed'e ümmet olup kendüye yâr eylemez

Gel ey kardaş tevbe edelim çalışıp Hak yoluna
Sıdk-ıla tevbe edenin Hak yüzünü târ eylemez

Der ki Ömer ben bu sözü anlayana söyledim
Bütün ilmi tefsîr etsem câhile kâr eylemez

II. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesindeki Bir Mecmua ve Cönkte

Âşık Ömer Adına Kayıtlı Şiirler

2752 No.lu mecmua

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

53a

Elvedâ rûy-ı hâllim ya gelem ya gelmeyem
Kaşları ince hilâlim ya gelem ya gelmeyem
Gel otur karşımda dur sen ben bakayım yüzüne
Gider oldum selv-i dalım ya gelem ya gelmeyem

Tanrı'ya ettim emânet seni ey şâh-ı cihân
 Ağyâr ile bâr⁴ olmagıl kılalım ahd-i amân
 Dilerim senden efendim hayırlı duâlar hemân
 Belki âsândır zevâlim ya gelem ya gelmeyem

Dâimâ medh-i hüsnünü kılarım ben gedâ
 Sağ olursak görüşürüz evde bir şirin edâ
 Böyle yazmıştır başıma takdîri bâr-ı Hüdâ
 Hoşa kal şâh-ı cihânım ya gelem ya gelmeyem

Ey Ömer sabr etmeli dünyâda ben Eyyûb gibi
 Olmalı dâr-ı fenâda 'âşıkâ mâşûk gibi
 Akıtıp ben gözyaşını dem-be-dem Yakûp gibi
 Hoşça kal Yûsuf cemâlîm ya gelem ya gelmeyem

3035 No.lu cönk

6+5

8b

Yeni yetmiş on üç on dört yaşında
 İntizârım kaldı hilâl kaşında
 Böyle yavru m'olur dağlar başında
 Meğer sünbülesi Firaz'dan gelir

Âşık Ömer eydür bir şirin sözlü
 Mestâne bakışlı bir ela gözlü
 Bakçası var menekşeli nergizli
 Yetişmiş meyvası kirazdan gelir

III. Millî Kütüphanedeki Bir Cönkte Âşık Ömer Adına Kayıtlı Şiirler

Millî Kütüphanede henüz kataloglanmamış bir cönkte üç şiir tespit ettik.

Bunlar şöyledir:

⁴ bâr: Aynı yerde durma, dönüp dolaşma

Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün**3a**

Nedir ol nîm⁵ tebessüm utanıp gülmemeler
Nedir [ol] sîne-i sîm⁶ üzre olan gül memeler

Rûy-mâl⁷ eyleyip ol sîne-i sîmîne niyâz
Hezm⁸ edip remz⁹ ile der işte sana em memeler

Ol gül endâmın olur mu memesin emmemeler
Elem-i tıfl-ı dili âşığa der em memeler

Henüz ol gonca dehen taze bir dâr-ı dil
Kıya bakma¹⁰ yüzüne ol kuzunun gel memeler

Bu Ömer mâildir hem leb-i yâr emmesine
Melerem diseler hem diyeler em memeler

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün**18a**

Ya İlâhî ölmeden ol yâri göster bir dahi
Ol yüzü şems-i kamer nûru göster bir dahi
Ol habîbin hürmetiyçün ey ganî perverdigâr
Ölmeden dünyâ gözüyle yâri göster bir dahi

Yavrunun attığı tîgi değdi gâyet canıma
Halk-ı âlem âciz kaldı bu benim efgânıma
İzzetinin hakkı için kavuştun Lokmân'ıma
Eylesen bu derdime dermânı göster bir dahi

⁵ yarım

⁶ gümüş

⁷ yüz süren, yüz sürücü

⁸ sıkma, sıkıştırma

⁹ işaret

¹⁰ yan bakmak

.....çün Zülcelâl
 Gözü âhu hâli hindu kaşları gayet hilâl
 Dili bülbül saçı sünbül lebleri âb-ı zülâl
 Bu Ömer'in sevdiği ol yâri göster bir dahi

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

18a

Zâhidâ aç gözünü dünyaya bak da ibret al
 Bu direksiz kubbe-i minâya bak da ibret al
 Zikr-i Mevlâ ile her dem kalbini insâf ede
 Daima mir'at gibi dünyâyâ bak da ibret al

Ârif ol çekme fenânın zerre denli minnetin
 Her kula bâr-ı Hüdâ'dır verdi evvel kısmetin
 Görmek istersen Cenâb-ı Kibriyâ'nın hikmetin
 Her seher vaktinde gel deryâyâ bak da ibret al

Kanı noldu bu cihâna geldi bunca kahramân
 Birbirini katledip anlar da oldu imtihân
 Yel esip tahtın götürdü [noldu] Süleymân zamân
 Devlet-i İskender-i [dâra]¹¹ bak da ibret al

Ey Ömer gel sen inanma bu fenâ devletine
 Bu cihan bir zendir aldanma bunun ziynetine
 Pâdişâh da olsa derler er kişi niyyetine
 Var musallada yatan mevtâyâ bak da ibret al

Mehmet Emin Ay bu şiiri Mustafa Demirci ile çıkardıkları ilahi-kaside albümünde kaside şeklinde okumuş, "Derviş Ömer gel güvenme bu fenâ devletine" beyiti olmasına rağmen, güftenin Âşık Ömer'e ait olduğu belirtilmemiştir.

¹¹ Cönkte "davaya" şeklinde, dâr: sahip, mâlik anlamında daha uygun.

IV. “Minnet Eylemem” Redifli Şiir Üzerine

“Minnet eylemem” redifiyle şöhret bulmuş ve gerek halkımızdan gerekse sanat dünyasından büyük teveccüh görmüş, hatta bestelenerek farklı sanatçılar tarafından seslendirilmiş “Hâr içinde biten gonca güle minnet eylemem” dizeleriyle başlayan şiir, yaygın olarak Kul Nesimî’ye ait diye bilinmektedir. Ancak daha önceki çeşitli araştırmalarımızda bu şiirin birkaç cönkte Âşık Ömer adına kayıtlı olduğunu görmüştük. Rahatlıkla ifade edebiliriz ki onlarca cönk ve bunların içinde yüzlerce şiir taramış olmamıza rağmen, hiç birinde “minnet eylemem” redifli bu şiirin Kul Nesimî’ye ait olduğu kaydına rastlamadık. Prof. Dr. Yakup Karasoy, 2017 yılındaki M. F. Köprülü Sempozyumunda «Minnet Eylemeyen Âşık Ömer mi, Kul Nesimî mi, Yoksa Gevherî mi?» adlı bildirisinde, şairin söz varlığı ve üslubundan hareketle bu şiirin çok büyük ihtimalle Âşık Ömer’e ait olabileceğini dile getirmiştir. “Bu şiirin, Âşık Ömer divanının Mevlânâ ve Süleymaniye kütüphanelerindeki nüshalarında yer alması da önemlidir. Bilindiği gibi divan nüshaları, şiir mecmuaları ve cönklere göre oldukça sağlam metinlerdir. Mecmualarda ve cönklerde sıkça rastladığımız karışıklıklara divan nüshalarında rastlamak nispeten zordur. Şu andaki bilgilerimizle şiirin kime ait olduğunu kesin olarak tespit etmek zordur. Ancak yukarıda verdiğimiz delillere göre şimdilik kaydıyla bu şiirin Âşık Ömer’e ait olduğunu ve Âşık Ömer Divanı’nın bir sonraki baskısına 1512. şiir olarak eklenmesi gerektiğini söyleyebiliriz. Bu alandaki araştırmaların artmasıyla yeni bulgulara ulaşılabilecek, yalnızca çalışmamıza konu olan minnet eylemem şiirinin şairi değil halk edebiyatı, müziği ve kültürü alanındaki tartışmalı pek çok mesele de açıklığa kavuşacaktır.” (Karasoy 2016: 353)

Biz de “minnet eylemem” redifli bu şiiri, A.R. İzzet Koyunoğlu Kütüphanesindeki 11918 numaralı cöngün 16. ve Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesinde bulunan 3035 numaralı cöngün 15. varaklarında tespit ettik. Önceki araştırmalarımızda, başka bir kaç cönk veya şiir mecmuasında da bu şiirin Âşık Ömer adına kayıtlı olduğunu görmüştük ama dikkate almamış, dolayısıyla bunların hangi cönkte veya mecmuada olduğuna ilişkin maalesef kayıt tutmamıştık. Ayrıca söz konusu şiir, “Fransa Millî Kütüphanesindeki Cönklerde Âşık Ömer Adına Kayıtlı Şiirler” adlı makalemizde yayınladığımız “minnet kalmadı” redifli 11. şiir ve Divan’da kayıtlı aynı redifli 1305 numaralı şiirle benzerlik göstermektedir. Karasoy’un sunduğu delillerden biri de üslup ve ses ahengi açısından “minnet eylemem” redifli şiirle 1305 numaralı şiirin

benzerliğidir. Tespit ettiğimiz iki yeni kayıtla, Karasoy'un bahsi geçen bildirideki görüşünün çok büyük ihtimalle doğru olabileceğine yani "minnet eylemem" redifli şiirin Âşık Ömer'in gönlünden kaleme alındığı kanısına yeni bir delil sunmuş olacağız.

A.R. İzzet Koyunoğlu Kütüphanesindeki 11918 numaralı cöngün 16. varağındaki kayıt şöyledir:

16 a

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Hâr yanında biten [gonca] güle minnet eylemem

Arabî Fârisî bilmeyen dile minnet eylemem

Sırât-ı müstakim üzre gözlerim hem râhım

İblisin talim ettiği yola minnet eylemem

Ne acâyip sivâyimîş¹² böle herkes kârına
Zerrece yoktur tamâ'im fâni dünya malına
Bugün buldum bugün yerim Hak kerimdir yarına
Kısmetim veren Hüdâ'dır kula minnet eylemem

Soyunup derviş misâli neme gerek âr benim
Aslâ mühîm? değıldir dünyâ için kâr benim
Zerrece mâlım yok ise kanâatim var benim
Harâm ile kazanılmış mâla minnet eylemem

Ömer'i abdâl eyleyen ol ganî settâr iken
Yarın şefâ'at umduğum Ahmed-i Muhtâr iken
Benim kısmetim veren pâdişâhım var iken
Halife-yi rûy-ı zemîn hünkâra minnet eylemem

11918 numaralı bu cönkte, şairin yayımlanmış Divan'ında bulunan 425, 1208, 1098 ve 744 numaralı şiirleri kayıtlıdır. Yukarıda belirttiğimiz üzere 11a varağında Âşık Ömer'in yeni bir şiiri de tespit edilmiştir.

Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesindeki 3035 numaralı cöngün 15. varağındaki kayıt şöyledir:

¹² mâsivâ "dünya ile ilgili olan şeyler" yerine vezin gereği sivâ kullanılmış

15a**Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün**

Seherde açılan gonca güle minnet eylemem
 Arabî Farsî bilmeyen dile minnet eylemem
 Sûret-i mustakîm üzre gözlerim hem rahımı
 İblis'in tâlim ettiği yola minnet eylemem

Dervîş olup ... neme ker[ek] ar benim
 Hiç malım? değil aslâ dünyâ için kâr benim
 Mâlım zerrece yok ise kanâatim var benim
 Harâm yerden kazanılmış mala minnet eylemem

Şöyle belâdır herkes i'lâm kârına
 Hiç tamâhım yoktur asla şu cihânın varına
 Bugün buldum bugün yerim Hak kerimdir yârına
 Kismetim veren Hüdâ'dır kula minnet eylemem

Âlemin aybın örten ol ganî settâr iken
 Şefaatleri umduğumuz Mustafâ menâr iken
 Bir karaca? kismetimi veren Hüdâ [var] iken
 Senin gibi bir vefâsız sultâna minnet eylemem

Görüldüğü üzere cönklerde kayıtlı pek çok şiirde olduğu gibi, iki kayıta yer yer kelime farklılıkları vardır. Fakat bunlar iki şiiri tamamen başka bir kimliğe büründürerek kadar fazla değildir. Her iki şiirde ana tema, yapı ve izlek aynıdır. “Birçok şair vardır ki bunların şiirlerinin hepsi elde değildir veya bilinmemektedir. İşte bazen cönkler bu hususta da araştırmacıya malzeme olmakta ve birçok şiirin gün ışığına çıkmasına yardım etmektedir. Bugün şairlerin divanlarının hele halk şairlerinin şiirlerinin toplandığı kitapların eksiksiz olduğunu söylemek kolay değildir. Her an bu çeşit eserlere yeni bir şiirin girmeyeceğini düşünemeyiz. Kenarda köşede kalmış pek çok şiir mecmuası (cönk) her şeyi alt üst edebilir düşüncesiyle bu hususlarda kesin konuşmaktan kaçınmak gerekir” (Yavuz 1988:118). Biz de eldeki verilere göre, kesin konuşmadan, meşhur “minnet eylemem” redifli şiirin çok büyük ihtimalle Âşık Ömer'e ait olduğunu tekrar hatırlatıyoruz.

Sonuç

Âşık Ömer, edebiyatımızda en çok şiir yazan şairlerin başında gelmektedir. Bunlar halk nezdinde oldukça rağbet görmüş olmalıdır ki hemen hemen her cönkte ya da mecmuada şairin çok sayıda şiirine rastlamak mümkündür. Bunların önemli bir kısmı bestelenmiş; şarkı, kaside, türkü şeklinde icra edilmiştir. Ne yazık ki bestelenmiş olanların bazıları ya güftesi anonim olarak ya da başka şairlere atfedilerek icra edilmektedir. Bu bildiride şairin, A. R. İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi ve Millî Kütüphanedeki cönklerde bugüne kadar yayımlanmamış on iki şiiri tespit edilmiş ve günümüz Türk alfabesine aktarılmıştır. Son yıllarda, bestelenerek çeşitli sanatçılar tarafından okunmuş ve halkımızın büyük beğenisini toplamış “minnet eylemem” redifli şiir de çok büyük ihtimalle Âşık Ömer’in gönlünden söze dökülmüştür. 2010 yılında yayımlanan Divan’ında 1455 şiiri bulunan şairin, bu tarihten itibaren yapılan yeni yayınlarla, Divan’ında bulunmayan pek çok şiiri edebiyatımıza kazandırılmış, bunların toplam sayısı 2000’e yaklaşmıştır. Bilinmeyen şiirlerinin gün yüzüne çıkarılmasıyla ilhamı, cönklere, divanlara sığmayan; Taşeli yaylalarının evladı Âşık Ömer, Türk şiirinin bir mihenk taşı olarak edebiyatımızda hak ettiği yeri geç de olsa bulacaktır.

KAYNAKÇA

- ÇAVDAR, Yıldray (2017), "Fransa Millî Kütüphanesindeki Cönklerde Âşık Ömer Adına Kayıtlı Şiirler", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, No. 37, s. 387-406.
- GÜLMEZ, Mevlüt (2015), "Âşık Ömer Divanı'nda Alevi-Bektaşî İzleri", *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.37, s.285-307.
- KARASOY, Yakup - Orhan YAVUZ (2017), "Âşık Ömer Divanına Katkılar - I", *TÜBAR*, XLI / 2017-Bahar, s. 157-194.
- KARASOY, Yakup (2016), "Minnet Eylemeyen Âşık Ömer mi, Kul Nesimî mi Yoksa Gevherî mi?", "Prof. Dr. M. Fuad Köprülü Anısına II. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatları Öğretimi Sempozyumu" Yayınlanmamış Bildiri, Ankara.
- KARASOY, Yakup-Orhan YAVUZ (2003), "17. Yüzyıl Saz Şâiri Âşık Ömer Üzerine Bazı Mülahazalar", *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi (Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN'a Armağan)*, S.13, s. 177-215.
- KARASOY, Yakup-Orhan YAVUZ (2010), *Âşık Ömer Divanı*, Selçuk Üniversitesi BAP Yayını, Konya.
- YAVUZ, Orhan (1988). "Türk Edebiyatında Cönkler, Hususiyetleri ve Dili", *Türk Dünyası Araştırmaları* (54): 117-131.

TIPKIBASIMLAR

11918 No.lu Cönk, 7a

11918 No. lu Cönk, 11a

11918 No.lu Cönk, 15a

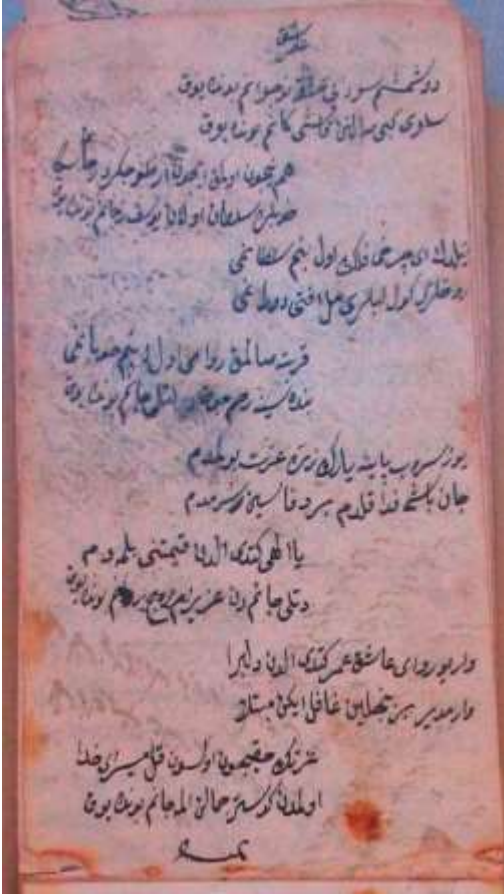
11918 No.lu Cönk, 17a-17b

شونن بر جیوانک اهو کوزلری
 عقلی تکریمی ایلدی مزاراج
 کفتاره کلنجه شیرین سوزلری
 دو کلور لیکه سگری کلاچ
 ابرولدی قیل قالم ایله چکلش
 کورد افتاده ندر قدی یوکلش
 خالی هندولری دوسه دوکلش
 صانکی طواق ایدر کیمشه حجاج
 مرقون کاندیه مریمت چوقده
 قشلی قترادر کینکی اوقدر
 ملای ملامتده نظیری یوقدر
 دل و باله لاییم حمله سرتاج
 ای همیلبیلم قوقونز کولم
 یوزینه کلنجه دو و شوریلم

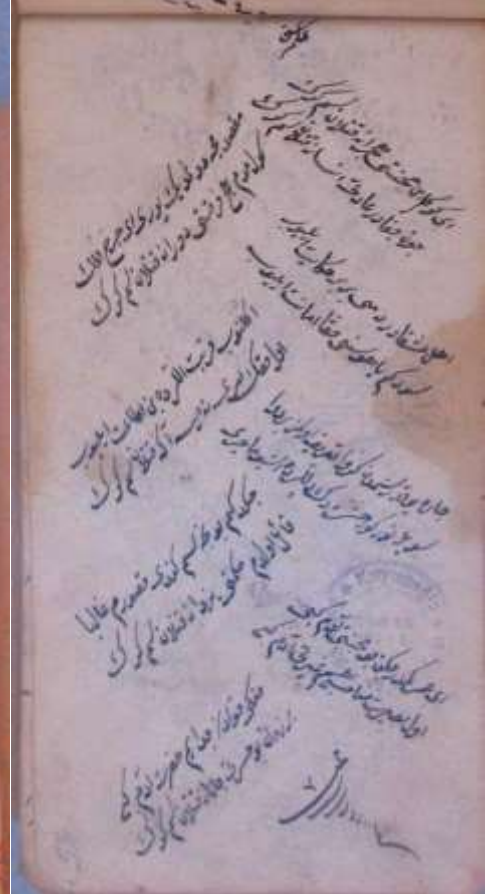
خدایه اصم لویم افندی سنی
 عزیزت ایله سالدی روزگاری
 یئورب عقلی بلزم کتدیلم
 عاقبت دلی ایتدی بوجا کارینی
 اونمه شدکی گاه یاد ایله
 وجودم ملکنی اچ کشاد ایله
 لیکه دو کسندیه بر مراد ایله
 چون ایتدی بودده کوققاری

بلسم بوفلکه نیلیم نندیم
 یینه غم طوستی صونیدیه ایچیم
 کل بیتش افندیم بن الدیه کتدیلم
 قومه غریب ایلدی نظارینی
 عمر دو شمش جوغم بحینیه
 تخیل دین مزیا رین قهرینه
 عزم ایلوی کلسو بورسده شهرینه
 بولوق آسشسه اکو یارینی

11449 No.lu Cönk, 6a

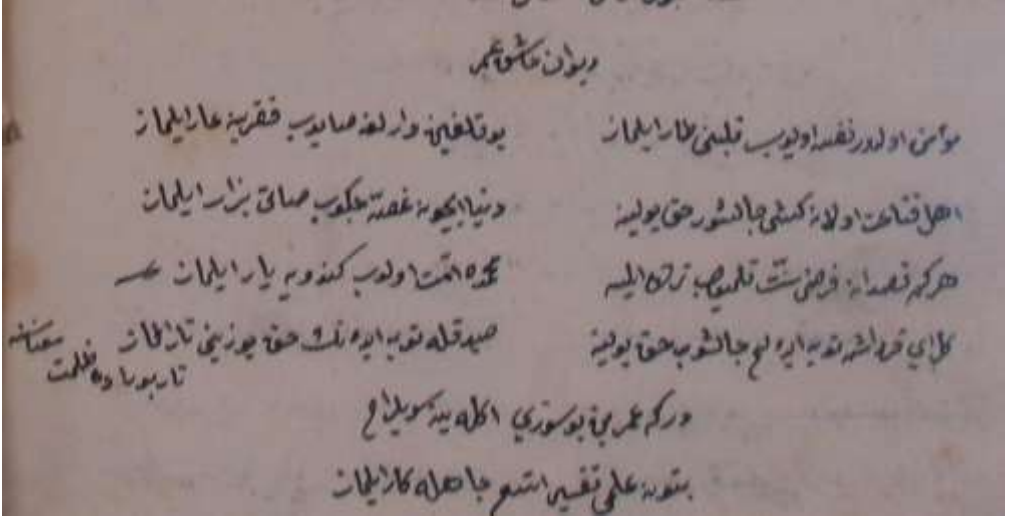

11449 No.lu Cönk, 59a

ÂŞIK ÖMER'İN CÖNKLERDE KAYITLI YAYIMLANMAMIŞ BAZI ŞİİRLERİ VE "MİNNET EYLEMEM" REDİFLİ ŞİİR ÜZERİNE

12735 No.lu Cönk, 8b

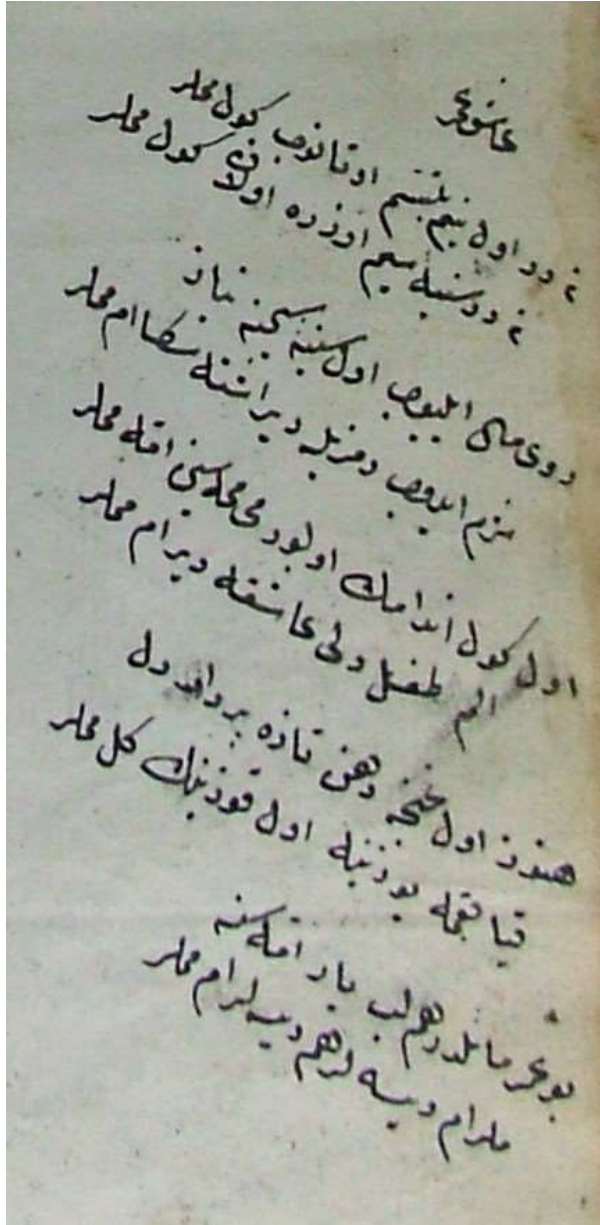

2752 No.lu Mecmua, 53a

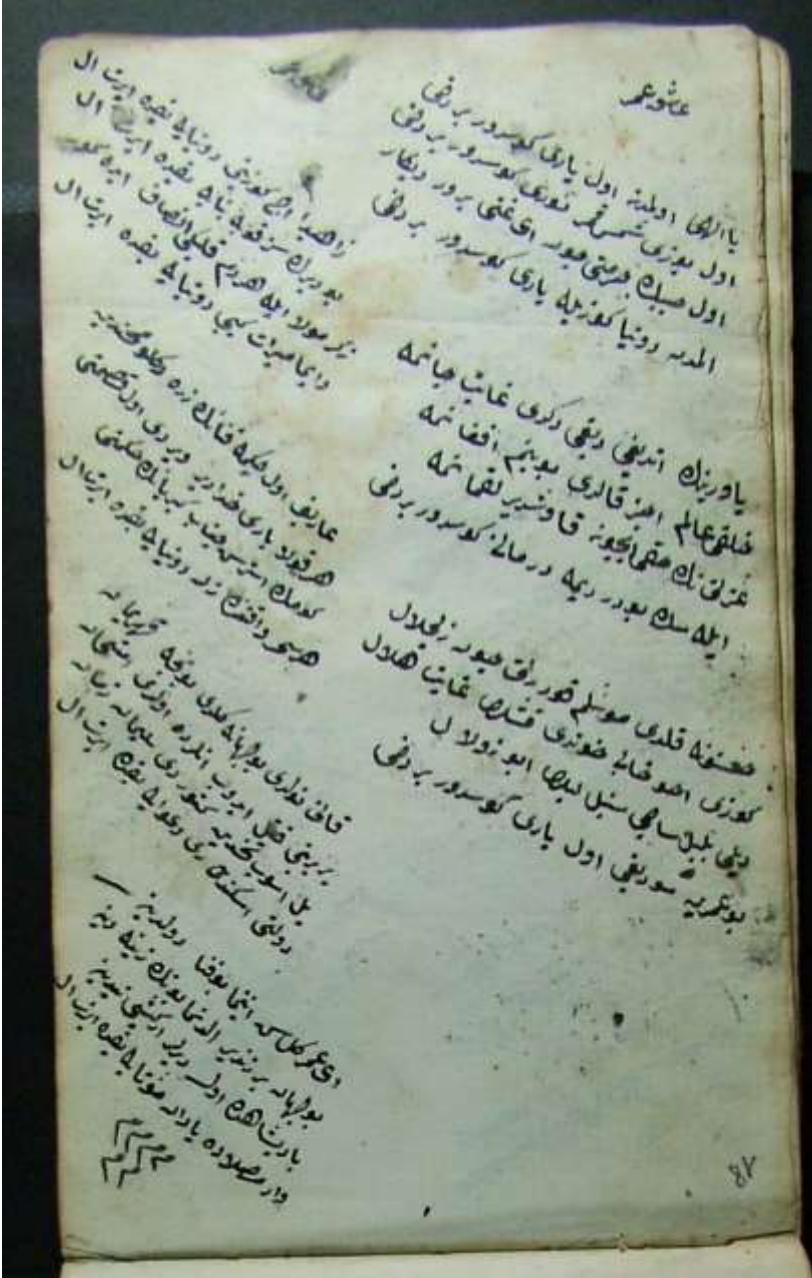
3035 No.lu Cönk, 8b

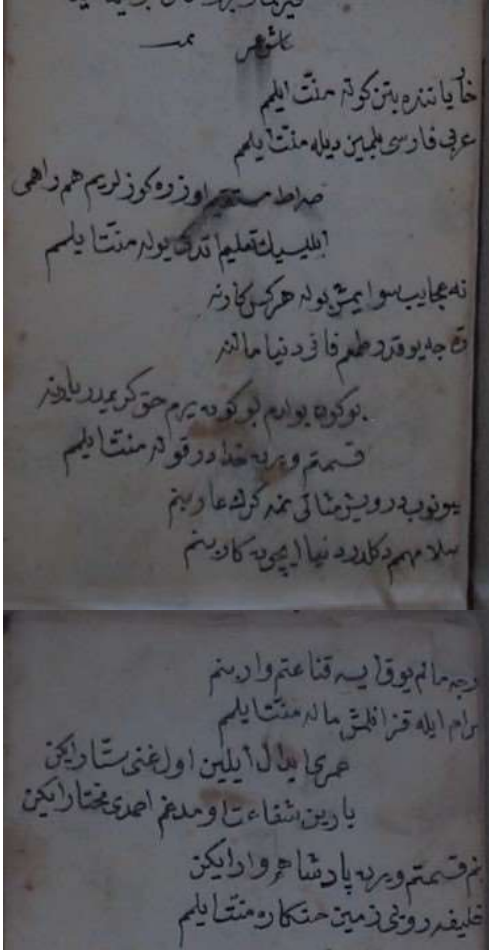
Millî Kütüphane Cöngü, 3a

Millî Kütüphane Cöngü, 18a

Koyunoğlu Kütüphanesi, 11918 No.lu Cönk, 16a-b
("Minnet eylemem" redifli şiir)

Koyunoğlu Kütüphanesi, 3035 No.lu Cönk, 15a
("Minnet eylemem" redifli şiir)

ÂŞIK ÖMER DİVANI'NIN SÖZ VARLIĞININ TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDAKİ GÖRÜNÜMÜ

THE APPEARANCE OF THE VOCABULARY OF ÂŞIK ÖMER'S DIWAN IN TURKISH DIALECTS

Fatih Numan KÜÇÜKBALLI*

ÖZET

Âşık Ömer, 17. yüzyılda yaşamış bir divan ve halk şairidir. Doğum ve ölüm tarihi kesin değildir. 18. yüzyılın başlarında öldüğü tahmin edilmektedir. Araştırmacılar, şairin doğum yeri hususunda da ihtilafa düşmüşlerdir. Doğum yeriyle ilgili Aydın ili, Kırım Gezlevi ve Konya'nın Hadim ilçesine bağlı Gezlevi kasabası görüşleri ileri sürülmüştür. Son yıllarda yapılan çalışmalarda Âşık Ömer'in Hadim ilçesine bağlı Gezlevi (şimdiki adı Korualan) kasabasında doğduğu ispatlanmıştır. Şairin 14-15 yaşına kadar Gezlevi'de kaldığı, daha sonra ilim tahsil etmek ve para kazanmak için gurbete gittiği düşünülmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda Âşık Ömer'i, Taşeli bölgesinde doğup büyümüş, bölgenin kültüründen etkilenmiş ve Türk halk edebiyatına damga vurmuş büyük bir şair olarak görmek gerekir.

Bu çalışmada, Yakup Karasoy ve Orhan Yavuz tarafından hazırlanan *Âşık Ömer Divanı* adlı çalışmadan hareketle Âşık Ömer'in söz varlığının günümüz Türkiye Türkçesi ağızlarında ne kadar yaşadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. *Âşık Ömer Divanı*'nın söz varlığının *Derleme Sözlüğü* ve Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan diğer ağız çalışmalarında bulunup bulunmadığı araştırılmıştır. *Türkçe Sözlük*'te yer alan kelimeler incelemeye alınmamıştır. Ancak *Türkçe Sözlük*'te *hık*. (*halk ağzında*) kısaltmasıyla yazılan kelimeler ağızlardan alındığı için çalışmaya dâhil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Âşık Ömer, söz varlığı, Türkiye Türkçesi ağızları

* Arş. Gör. Dr. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. fatihnumankb@gmail.com

ABSTRACT

Âşık Ömer is a diwan and folk poet who lived in the 17th century. His dates of birth and death are not certain. It is estimated that he died in the early 18th century. Researchers also fell into dispute about the poet's place of birth. Aydın Province, Crimea Yevpatoria and Gezlevi village connected to Hadim district of Konya were suggested regarding his place of birth. In recent studies, it has been proven that Âşık Ömer was born in Gezlevi (now Korualan) village of Hadim district. It is thought that the poet lived in Gezlevi until the age of 14-15, then went far from home to study science and earn money. In line with this information, Âşık Ömer should be considered as an important poet who was born and raised in Taşeli region, was influenced by the culture of the region and left a mark on Turkish folk literature.

In this study, with reference to the study titled *Diwan of Âşık Ömer* prepared by Yakup Karasoy and Orhan Yavuz, it was tried to be determined to what extent Âşık Ömer's vocabulary lives in today's Turkish dialects. It was investigated whether the vocabulary of *Âşık Ömer's Diwan* is found in the *Compilation Dictionary* and other dialect studies published by the *Turkish Language Association*. The words in the *Turkish Dictionary* were not included in the examination. However, the words written with the abbreviation *hlk.* (*in colloquial language*) in the *Turkish Dictionary* were included in the study since they were obtained from dialects.

Keywords: Âşık Ömer's Diwan, Vocabulary, Turkish Dialects

1. GİRİŞ

Âşık Ömer 17. yüzyılın en önemli şairlerinden biridir. Şairin, doğum ve ölüm tarihi kesin olarak belli değildir. Araştırmacılar, doğum tarihi için 1619, 1621 ve 1651 ihtimallerini öne sürmüşler, ölüm tarihinin de kuvvetle muhtemel H 1119/M 1707 olduğu belirtmişlerdir (Karasoy-Yavuz 2010: 72). Doğum ve ölüm tarihi gibi şairin memleketi hususunda da araştırmacılar ihtilafa düşmüşlerdir. Konya'nın Hadim ilçesine bağlı Gezlevi (şimdiki adı Korualan) kasabası, Aydın ili ve Kırım Gözlevili olduğu görüşleri üzerinde durulmaktadır. Karasoy ve Yavuz kuvvetli deliller sunarak şairin Konya Gezlevili olduğunu ispatlamışlardır (2010: 76-80). Ancak bu delillerin bazı araştırmacıları tatmin etmediği görülmektedir. Âşık Ömer'le ilgili yakın zamanlarda yapılan çalışmalarda şairin memleketi meselesinin hâlâ kesinleşmediği söylenmektedir.

Şiirlerinde *Adlî* ve *Ömer* mahlaslarını kullanan Âşık Ömer, bir halk şairi olarak anılsa da şiirlerinde anlaşıldığına göre iyi bir medrese tahsili almış ve divan şairleriyle boy ölçüşecek seviyede aruzla şiirler yazmıştır. Karasoy ve Yavuz tarafından hazırlanan Âşık Ömer Divanı'nda bulunan 1455 şiir incelendiğinde 294'ünün hece ile, 1161'inin ise aruzla yazıldığı görülecektir (Karasoy - Yavuz 2017: 158). Dolayısıyla Âşık Ömer'i sadece bir halk şairi değil aynı zamanda divan şairi olarak kabul etmek daha doğru olacaktır.

Âşık Ömer bir ordu şairi sayılabilir. Ordu şairi olması vesile ile Anadolu, Rumeli, Bağdat ve Rus illerini dolaşmış ve gezdiği yerlerden şiirlerinde bahsetmiştir (Karasoy - Yavuz 2003: 178). Gezdiği bu geniş coğrafya şiirlerinin söz varlığına da yansımıştır. Şiirlerinin dili günümüzde herkesin anlayabileceği sade bir dille yazılmıştır. Aruzla yazdığı şiirlerde Arapça ve Farsça kelime oranı artsa da bu kelimeler Türkçede yıllardan beri kullanılagelen kelimelerdir. Hece ile yazdığı şiirlerde Türkçe kökenli kelime oranı fazladır. Bu kelimelerin de çoğu günümüz Türkçesinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bazı kelimelerin ise ölçünlü Türkçede kullanılmadığı sadece ağızlarda yaşadığı görülmüştür. Bu çalışmanın konusunu sadece ağızlarda yaşayan kelimeler oluşturmaktadır.

2. İnceleme

Çalışmanın ana kaynağını, Yakup Karasoy ve Orhan Yavuz'un altı nüshayı karşılaştırarak 2010 yılında hazırladıkları ve 1455 şiiri ihtiva eden *Âşık Ömer Divanı* oluşturmaktadır. Âşık Ömer'in şiirlerinin bu kadarla sınırlı olmadığı bir gerçektir. Nitekim yeni çalışmalarda oluşturulan bu kapsamlı Âşık Ömer Divanı'na katkılar¹ yapılmaktadır. Şairin 2000'den fazla şiiri olduğu düşünülmektedir.

Söz konusu divandaki bütün şiirler taranmıştır. Şiirlerin söz varlığı içinde Türk Dil Kurumunun 2011 yılında yayımladığı *Türkçe Sözlük*'te yer alan kelimeler inceleme dışı tutulmuştur. Aynı zamanda günümüzde hiç kullanılmayan, güncel Türkçenin söz varlığı için tamamen eskimiş olan Arapça ve Farsça kelimeler de incelemeye alınmamıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarının söz varlığı hususunda da

¹ Bu katkıların künyesi şu şekildedir:

Yakup Karasoy- Orhan Yavuz (2017). "Âşık Ömer Divanı'na Katkılar I", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, S 41: 157-194

Yıldırım Çavdar (2017). "Fransa Millî Kütüphanesindeki Cönklerde Âşık Ömer Adına Kayıtlı Şiirler". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S 37: 387-406

Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü ve Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan diğer ağız çalışmalarının sözlükleri esas alınmıştır. Ayrıca *Türkçe Sözlük*’te *hlk.* (*halk ağzında*) kısaltmasıyla yer alan kelimeler de çalışmaya dâhil edilmiştir.

İncelemeye alınan kelimelerin derleme yerleri belirtilerek şiirlerde kullanılan kelimelerin günümüzde hangi bölgelerde kullanıldığını tespit edip Âşık Ömer’in doğup büyüdüğü coğrafya ile ilgili ipuçları edinilmeye çalışılmıştır. Yine incelemeye alınan kelimelerin divanda kullanıldığı bütün yerler (şiir numarası/beyit, kıta ya da bent sırası; örnek 336/5 [336. şiirin 5. dörtlüğü]) belirtilerek kelimelerin kullanım sıklıkları ortaya konmuştur.

Âşık Ömer Derleme Sözlüğü (DS)’ndeki şekil
Divanı’ndaki Anlam
söz varlığı *Derleme Sözlüğü’nde kelimenin kullanıldığı yerler*
Derleme Sözlüğü’nün cilt ve sayfa numarası

Kelimenin Âşık Ömer Divanı’nda geçtiği yer(ler)

adı çekil-

adı çekilmek

Bir kız veya kadının adı çıkmak, hakkında söz söylenmek, dedikodusu yapılmak.

*Çiftlik *Dinar –Afyonkarahisar; Çaltı, Yakaköy, *Gelendost, Y. Bademli *Şarkikaraağaç –Isparta; Yayla *Tefenni, Salda *Yeşilova, Anbarcık*Göhlhisar –Burdur; Çıtak *Çivril, Kösten –Denizli; Sürez, Eymir, *Bozdoğan, Dallica *Nazilli –Aydın; *Tire –İzmir; Eskişehir; Cumayanı –Zonguldak*

**Zile –Tokat; Sobran, –Gümüşhane; Tutmaç –Sivas; Çukurbağ*

**Ermenek –Konya; *Anamur –İçel; Bağyaka; *Finike –Antalya;*

*İncirköy *Fethiye, *Köyceğiz –Muğla*

(DS C I: 66)

336/5

ağ-

ağmak (I)

Yükselmek, yukarı çıkmak.

*İncesu *Dinar –Afyon Karahisar; *Eşme çevresi –Uşak; Körküler*

**Yalvaç, *Gelendost köyleri, Yassıviran, *Senirkent, Senir, Y. Bademli*

**Şarki Karaağaç, Sübüova, Yakaköy, –Isparta; Çandır, Karamanlı,*

**Tefenni, Örencik, Kayadibi *Yeşilova –Burdur; Kelekçi *Acıpayam ve*

*köyleri, Ekse, Dedeköyü *Çal, Çıtak, Bulkaz *Çivril, *Buldan ve*

köyleri, *Sarayköy köyleri, Honaz –Denizli; Eğridere *Kuyucak, Sürez
 *Bozdoğan –Aydın; Tepeköy *Torbalı, İncecikler, Bölcek *Bergama –
 İzmir; Minnetler *İvrindi –Balıkesir; Yenice *Emet, -Kütahya;
 *Sivrihisar, Bozan –Eskişehir; Bolu; *İnebolu köyleri –Kastamonu;
 *Çerkeş, -Çankırı; Çorum; İnallı, *Ayancık –Sinop; *Bafra –Samsun;
 *Merzifon ve köyleri –Amasya; *Zile –Tokat; *Mesudiye köyleri,
 Danuşman, *Fatsa, Uzunmusa -Ordu; Trabzon; Elâzığ; *Halfeti, -
 Urfa; *Gürün –Sivas; Küçükboynul –Yozgat; *Ayaş –Ankara; Sarılar
 *Avanos –Kırşehir; *Ulukışla, *Bor –Niğde; Amuva, Sarıvadi;
 *Ermeneç, Engili *Akşehir, -Konya; *Kadirli, *Karaisalı –Adana;
 *Anamur, Tekeler, *Silifke, -İçel köyleri; Karadere; *Gündoğmuş,
 *Akseki, Sidek *Kaş, Güzelsu *Elmalı, *Gazipaşa köyleri –Antalya;
 Gölcük –Muğla; -Edirne

DS C I: 102-104

ağsır-

171/3

ağsırmak

Aksırmak.

Yeşilyuva *Acıpayam –Denizli; -Çorum; Emirli *Afşin –Maraş

(DS C I: 112)

ağũ~
ağı

989/10, 1109/95

ağı (I)

Zehir.

Kalkış Bornova –İzmir; *Akhisar –Manisa; *Bandırma –Balıkesir;
 *Düzce –Bolu; Yeniköy –İstanbul; *Cide –Kastamonu; Bektumur,
 Ziyere –Amasya; Kızılca *Artova –Tokat; Arpaköy –Ordu; *Tirebolu
 –Giresun; -Trabzon ilçe ve köyleri; Tekke, -Gümüüşhane; *Pazar,
 Selimiye, Yolbaşı, Muradiye, -Rize; Düzenli, Çavdarlı *Şavşat,
 Erkinis, Ersis *Yusufuli, *Ardanuç, *Hopa –Artvin; Taşburun, *İğdir,
 *Ardahan, *Göle çevresi -Kars köyleri; -Erzurum ve ilçeleri; *Erciş, -
 Van; -Bitlis; Hani *Lice, -Diyarbakır; -Muş; *Hozat; -Tunceli; *Ağın
 –Elâzığ; Karaözü *Gemerek, Vazıldan, *Divriği, *Yıldızeli, *Gürün, -
 Sivas; Kuşçu *Yerköy –Yozgat; -Ankara ve çevresi; Bahçeli *Bor –
 Niğde; Büyükmanka *Saray –Tekirdağ; *Silifke –İçel.

(DS C I: 114)

ahi

170/5, 475/4

ahi (II)

isim, halk ağzında, (ahi), Arapça ahî
Kardeş.

(TS, 2011: 54)

57/48

akar

akar

Irmak, dere, çay, küçük akarsu.

**Bolvadin -Afyon Karahisar; Yakaköy, *Gelendost -Isparta; -Burdur; -Bursa; Köprüören *Tavşanlı -Kütahya; Ayoalı,; *Sivrihisar, Yakakayı, Bozan -Eskişehir; Berk, Aşağısoku, -Bolu; Kapullu *Karabük -Zonguldak; *Zile -Tokat; Muradiye, Yolbaşı -Rize; Çayağzı *Şavşat -Artvin; -Erzincan; Çoğulhan *Afşin -Maraş; Çöplü *Gürün, M. Hüyük *Şarkışla -Sivas; Elecik -Ankara; Türkmen aşireti, Akkışla *Bünyan, -Kayseri; -Neveşehir; *Ulukışla, -Niğde, Durlaz, *Ereğli, Hoyran *Beşşehir, Sarıvadi *Ermenek -Konya; Kıbrıs (DS C I: 138)*

434/6

al

al (I)

Hile, tuzak.

*Feselek *Reşadiye, *Zile, Dodurga, *Artova, -Tokat; *Mesudiye köyleri, Karakuş köyleri *Ünye -Ordu; Nefsiköseli *Görece, *Keşap köyleri -Giresun; -Trabzon; -Kastamonu; Çitli, Sarıdere *Mecitözü -Çorum; -Samsun; *Gümüşhacıköy, *Merzifon köyleri -Amasya; Bayat *Emirdağ -Afyon Karahisar; Salda *Yeşilova, Karamanlı *Tefenni -Burdur; *Sarayköy köyleri, *Tavas çevresi, Oğuz *Acıpayam, Bekilli *Çal -Denizli; İnceakan *Nazilli,; *Bozdoğan -Aydın; *Bergama -İzmir; *Akhisar -Manisa; Tepecik *Emet -Kütahya; Büyükyenice *Osmaneli -Bilecik; *Sivrihisar, Bozan ' -Eskişehir; Kızılçakçak *Arpaçay -Kars*
**Refahiye -Erzincan; Taşoluk *Göksun, Berit ve Gâvurdağı Yörükleri -Maraş; Çepni *Gemerek, Telin, Çöplü *Gürün, *Koyulhisar, Vazıldan, *Divriği, Soğukpınar *Kangal -Sivas; Gürcü *Kızılcahamam, Solakuşağı *Şereflikoçhisar, Yaraşlı *Haymana, *Ayaş -Ankara; Akkışla, *Bünyan, Aşağı ve Türkmen aşiretleri *Pınarbaşı -Kayseri; Zıvarık, *Cihanbeyli, *Karaman -Konya; *Elmalı -Antalya; Ortaca *Köyceğiz, Karaçulha *Fethiye -Muğla*
(DS C I: 165)

26/2, 72/4, 496/30

alda-	<p>aldamak Aldatmak, kandırmak. *Düzce –Bolu; -Çorum; *Zile –Tokat; -Trabzon; Harşit bucağı köyleri *Torul, Süle –Gümüşhane; -Rize köyleri; Gürcü *Kızılcahamam – Ankara. (DS C I: 209)</p>
ancılâyin	<p>72/4, 312/1 ancılâyin Öyle, onun gibi. -Çorum; Belvar *Merzifon –Amasya (DS C I: 255)</p>
argaç	<p>27/5 argaç (I) Dokumalarda çözüğü üzerine enliliğine atılan ip. Hocalar *Sandıklı, Bademli, *Dinar, Bayat *Emirdağ -Afyon Karahisar; -Uşak; Sofular *Eğridir, *Senirkent, Yeşilyurt *Keçiborlu, - Isparta; Aziziye, -Burdur; Bekilli *Çal, Babadağ ve köyleri *Sarayköy –Denizli; *Urla, Bornova –İzmir; *Gördes, *Akhisar –Manisa; Korucu *İorindi, İskele *Bigadiç, Yeniköy –Balıkesir; Karakoca *Çan – Çanakkale; Yeniköy *Orhangazi, İsmetiye –Bursa; Büyükyenice *Osmaneli –Bilecik; Tokat, Bozan –Eskişehir; *Mudurnu, Tepe *Seben, Karacağağaç, -Bolu; Peşman, Himmət *Daday, Boğdam, Giremez *Araç, *Taşköprü, -Kastamonu; *Safranbolu ve köyleri, *Karabük ve köyleri –Zonguldak; -Çorum; *Merzifon ve köyleri, *Gümüşhacıköy ve köyleri, Göynücek, -Amasya; Kızılköy, -Tokat; Ulubey -Ordu Toplancık *Keşap, -Giresun; -Trabzon; Tekke, -Gümüşhane ilçe ve köyleri; *Refahiye çevresi –Erzincan; İrişli, Bayburt ; Sarıkamuş, Hoşhaber *İğdir –Kars; Tombak –Maraş; Çepni *Gemerek, *Zara köyleri –Sivas; -Kırşehir; Bahçeli *Bor, Bayağul, *Ulukışla, -Niğde; *Ermenek ve köyleri, Kızıllar *Karaman, Yeniceköy *Akşehir, Kıraman *Ereğli, -Konya; *Silifke, Hacıhamzalı *Tarsus, *Anamur köyleri, *Mersin köyleri, -İçel; Çukurbağ *Kaş, Güzelsu *Akseki, Gödene, Kumluca, Eskiörük, *Serik, -Antalya; Kaya, Ovacık, Eldirek *Fethiye -Muğla; Şahin *Malkara –Tekirdağ; Hamitabat *Lüleburgaz - Kırklareli (DS C I: 308)</p>

assı	1109/85, 1109/91, 1421/2 assı (II) Fayda. -Amasya; *Beykoz –İstanbul; -Ankara (DS C I: 342)
aşak	98/4, 641/4, 1441/2 aşak (V) Dizkapağı. Naşa *Simav –Kütahya (DS C I: 349)
aşkar	173/11 aşkar (I) Hayvanların başındaki beyazlık. -Trabzon ilçe ve köyleri; -Kayseri (DS C I: 358)
ayakdaş	280/3 ayakdaş 1. Arkadaş. *Merzifon –Amasya; Denizli *Vakfıkebir –Trabzon 2. Yol arkadaşı, yoldaş. -Ordu ve köyleri; Mağura *Maçka –Trabzon; Güneyce –Rize (DS C I: 402)
aydın²	309/5, 1301/2 Gurbet, para kazanmak için gidilen yer.
baharın	357/1 baharın Baharda, bahar vakti. Sıyrımlık *Suşehri –Sivas; Emirşahlar *Anamur –İçel; *Gazipaşa – Antalya (DS C II: 487)
balaban	235/3 balaban (I) Doğan (alıcı kuş). İsabey *Çal, *Çivril –Denizli; *Bergama –İzmir

² Bu kelime DS’de yoktur. Ancak Orta Toroslar bölgesinde kullanıldığı bilinmektedir (kaynak şahıs: Orhan Yavuz).

*Çarşamba –Samsun; Berit ve Gâvurdağı Yörükleri –Maraş; -Urfa;
Çiftlik *Kalecik –Ankara; -Konya; *Mut köyleri –İçel; -Edirne
(DS C II: 496)

496/24

balçak

balçak (I)

1. Kabza.

Berit ve Gâvurdağı Yörükleri –Maraş; Tatarlı –Adana

2. Kabzanın demir siperi.

*Lapseki –Çanakkale

(DS C II: 501)

475/4, 1216/4

bay

bay (I)

Zengin, ağa.

*Bereketli *Tavas –Denizli; *Zile, Çilehane *Reşadiye –Tokat; Yalman*

**Akkuş –Ordu; *Göle, *Ardahan, Zarşat –Kars; -Bitlis; -Malatya;*

**Birecik, -Urfa; *Kilis –Gaziantep; -Maraş; *Antakya köyleri –Hatay;*

*Yarhisar *Hafik –Sivas; Tavlısın –Kayseri; *Argıthanı –Konya;*

**Kozan –Adana; Kerkük*

(DS C II: 574)

255/5, 1043/1, 1312/5

baydak

baydak

Yalnız, tek başına.

*Antakya ve çevresi Hatay

(DS C VI: 4451)

91/2

bel

bel III

1. Sirt, bayır, yamaç, dağ eteği.

*Ortaköy –İstanbul; Kervansaray –Amasya; *Zile, *Artova –Tokat;*

*Çayırılı *Haymana –Ankara; Afşar aşireti köyleri; *Pınarbaşı,*

*Tavlusun, *Erkilet –Kayseri; *Ermenek –Konya*

2. Dağ üzerindeki yüksek geçit, yol, dönemeçli, dik dağ yolu
-Ankara

(DS C II: 605)

1327/3

bencileyin

bencileyin

1. Benim gibi. 2. Bence, benim görüşüme göre.

	<i>Bereketli *Tavas –Denizli; Nazilli –Aydın, Malatya, Niğde ve çevresi</i> (DS C II: 626)
	46/5, 471/4, 784/3, 806/2, 1198/4
bile	bile Birlikte. <i>Kuzköy *Akkuş Ordu; Beşikdüzü *Vakıkebir Trabzon</i> (DS C VI: 4461)
	496/37 (iki tane), 1256/2
biliş	biliş (I) Tanıdık. <i>Ürkütlü *Bucak –Burdur; *Sarayköy –Denizli; Kozanlı, Balabanlı</i> <i>*Ödemiş –İzmir; -Kastamonu; *Merzifon –Amasya; Uğurlu *Ermenek</i> <i>–Konya; *Elmalı –Antalya; Yapıntı *Mut –İçel</i> (DS C II: 693)
	162/2
birle	birle Zaman anlamına gelip fiillerin sonunda takı gibi kullanılır; ile bağlacı. <i>*Turgutlu –Manisa</i> (DS C II: 702)
	17/3
bögelek	Sığırları rahatsız eden bir çeşit sinek, gübre sineği. <i>-Burdur ve köyleri; *Acıpayam, *Çal, *Sarayköy –Denizli; Tepeköy</i> <i>*Torbalı –İzmir; Dombaylı *Salihli –Manisa</i> <i>Minneter –Balıkesir; Yenice *Emet –Kütahya; *Kurşunlu –Çankırı; -</i> <i>Çorum; Karabüzey, Güney *Araç –Kastamonu; *Merzifon –Amasya;</i> <i>-Ordu; Bayburt –Erzurum; *Refahiye –Erzincan; Bertiz, Bozhüyük</i> <i>*Göksun, *Afşin –Maraş; *Kilis –Gaziantep; Hisarcık *Yayladağı –</i> <i>Hatay; -Sivas; Çayırılı, *Haymana –Ankara; Bahçeli *Bor –Niğde;</i> <i>Afşar köyleri *Pınarbaşı –Kayseri; -Kırşehir; Akçalar *Seydişehir,</i> <i>Eğriğöz, *Ermenek, Hatıp, Manyan, Kızıllar *Karaman –Konya;</i> <i>Karaisalı –Adana; Hacıhamzalı, Gülek *Tarsus, *Mut –İçel; *Elmalı –</i> <i>Antalya; Marmaris, Dont *Fethiye, Yerkesik –Muğla; Kayapa</i> <i>*Lalapaşa –Edirne</i> (DS C II: 759)
	496/43
bürüncek~	bürüncek (II)

bürümcek	<p>Çarşaf, çar. <i>Akçaşar *Eğridir –Isparta; Bereketli *Tavaş, Alâettin *Acıpayam – Denizli; Hisarüstü *Keşap, Nefsiköseli *Görelle –Giresun; *Göle, *Posof –Kars; Taşoluk *Göksun –Maraş; Soğukpınar *Kangal –Sivas; Akçalar *Seydişehir –Konya; *Fethiye ve köyleri –Muğla</i> (DS C II: 825)</p>
büzük	<p>1191/3, 1216/2 büzük (II) Büzük, kış, makat, anüs. -Çorum (DS C II: 835)</p>
cıga	<p>581/3 cıga (I) Gelinlerin ve genç kızların düğünlerde başlarına süs olarak taktıkları parlak renkli tel veya tüy. -Afyon; -Isparta ve ilçeleri; Çamköy *Göhlisar –Burdur; -Denizli ve ilçeleri; -Aydın; Tokat –Eskişehir; Zarsat *Çıldır –Kars; *Mut –İçel. (DS C III: 899)</p>
çakşur ~ çakşır ~ çağşur	<p>43/24 çağşır 1. Yırtık pırtık elbise. <i>Akkışla *Bünyan –Kayseri</i> 2. Kıldan dokunan şalvarlık kumaş. *Çal –Denizli 3. İşlemeli dar şalvar. <i>Erkilet *Pınarbaşı –Kayseri</i> 4. İçe giyilen don. <i>Kurna –Burdur; İsabeyli *Çal –Denizli; -Konya; Kemaller, Rusçuk</i> 4. Geniş pantolon, şalvar, -İstanbul; <i>Navlu *Yeşilova –Burdur; *Acıpayam –Denizli; -Manisa; *Düzce –Bolu; *Ünye –Ordu; *Tirebolu –Giresun; Çorakçılar – Kayseri; *Bor –Niğde; -Konya; *Osmaniye –Adana; *Milas –Muğla; *Lüleburgaz –Kırklareli</i> (DS C III: 1038)</p>
çar	<p>538/2, 751/3, 1191/5, 1209/3 çar III</p>

	Çarşaf, siyah üstlük. -Çankırı; -Çorum; -Kırşehir (DS C III: 1079)
	538/3
çığrıl ³	(Türkü) söylenmek.
	1422/53
çın	çin ⁴ Öz, katıksız. -İzmir; -Balıkesir; -Trabzon; Akçaköy *Nizip –Gaziantep (DS C III: 1225)
çırnık	çırnık (VI) Serçeye benzer bir çeşit kuş. *Akyazı –Sakarya (DS C III: 1188)
	496/27
çirtlayık	cırlayık (I) Ağustos böceği *Keçiborlu –Isparta; Çerçin –Burdur; Bereketli *Tavas –Denizli; Orhaniye *Yenişehir –Bursa (DS C III: 933)
	496/25
çuka	çuka (III) Çuha. -Çorum (DS C III: 1302)
	538/2, 761/3, 1209/2, 1209/3 (iki tane), 1236/4
çukacı ⁵	Çuhacı Çuha dokuyan veya satan kimse. (TS 2011: 570)

³ DS'de çığrılmak "Türkü söylemek." (-Balıkesir; *Düzce –Bolu; -Kastamonu; *Bor –Niğde; *Silifke –İçel) kaydı mevcuttur. (DS C III: 1161)

⁴ DS'de çin akşam "tam akşam vakti" (Bor-Niğde) kaydı da mevcuttur. (DS C III: 1226). Çın kelimesi Âşık Ömer Divanı'nda hep çın seher (63/1, 844/4, 1257/5) ve çın sabah (1308/1) şeklinde kullanılmıştır. Çın kelimesinin Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki anlamı çin "sahih, doğru, halis" şeklindedir (TTS C II: 922).

⁵ DS'de yok. TS'de çuhacı "Çuha dokuyan veya satan kimse" şeklinde kayıtlıdır.

	659/6
darcan	darcan (II) Serçe <i>Yeniköy, Kermen –Balıkesir; Çeşniğir *Karacabey –Bursa; Çalkara *Söğüt, *Osmaneli –Bilecik; Papasköy –Samsun; Kozyörük *Malkara –Tekirdağ</i> (DS C III: 1369)
	43/36
darılcan	darılcan Serçe <i>Alibeyli –Manisa; Karaağaç *Gölpazarı –Bilecik</i> (DS C III: 1371)
	496/28
depre-⁶	Sallamak.
	124/3
depren-	deprenmek <i>halk ağzında</i> Kımıldamak, hareket etmek, sarsılmak. (TS 2011: 633)
	1030/1
depret-⁷	Hareket ettirmek, kımıldatmak
	46/2, 222/1, 293/5, 594/3, 1265/3
dil-	dilmek <i>halk ağzında</i> Yarmak. (TS 2011: 668)
	1109/45
dizge	dizge (I) 1. Erkeklerin giydiği getr biçiminde çorap, tozluk. <i>*Kurşunlu –Çankırı; *Zile –Tokat; *Refahiye çevresi –Erzincan; - Sivas; Avşar aşireti, Pazarören, *Pınarbaşı, Dereköy -Kayseri</i> 2. Dize kadar uzanan uzun konçlu çorap.

⁶ Bu kelime DS'de yoktur. Ancak alan araştırmalarında Orta Toroslar bölgesinde kullanıldığı tarafımızca tespit edilmiştir.

⁷ Bu kelime DS'de yoktur. Ancak alan araştırmalarında Orta Toroslar bölgesinde kullanıldığı tarafımızca tespit edilmiştir.

	-Tokat; Şehli, Piraziz –Giresun; *Gürün –Sivas; Kulaksız *Keskin - Ankara (DS C III: 1530)
döy-	1216/4 döymek Sabretmek, tahammül etmek, dayanmak. -Çorum; *Bor –Niğde; -Yozgat çevoresi; -Konya (DS C III: 1593)
duş ol-	130/5, 204/4, 376/1, 434/24, 497/5, 865/4, 1138/3 tuş olmak Çatmak, uğramak, rasgelmek. *Ahlat –Bitlis (DS C VI: 4777) tuş olmak Karşılaşmak, rastlaşmak. (DS C V: 3998) Çorum duş olmak Bir yere bağlanmak. *Bor Niğde (DS C VI: 4490)
dürün-	630/1 (iki tane), 630/2, 630/3, 630/4, 630/5, 648/1 dürünmek (I) Örtünmek. Honaz –Denizli (DS C II: 1637)
dürüş-	63/4 dürüşmek Çalışmak, devamlı meşgul olmak. *Bergama –İzmir; *Ürgüp, -Nevşehir (DS C II: 1637)
düşelik	987/6 Pay, miras payı Uluşiran *Şiran –Gümüşhane; Erkinis *Yusufeli, Yavuz *Şavşat – Artvin; *Erciş, -Van; *Bor –Niğde; *Mut köyleri –İçel (DS C II: 1638)

eğın	<p>1124/5 eğın (II) Sırt, arka *Bergama –İzmir (DS C III: 1678)</p> <hr/> <p>7/4, 81/7, 139/4, 140/1, 265/2, 292/2, 365/4, 387/2, 395/2, 431/2, 432/1, 433/2, 487/2, 573/2, 642/3, 644/3, 666/2, 709/4, 788/3, 794/2, 916/1, 1069/2, 1191/1, 1236/2, 1291/2, 1343/3, 1412/4, 1413/32, 1413/36</p>
em	<p>em (I) İlâç, merhem. -Afyon; -Kütahya; -Bolu; -Kastamonu; İbik *İskilip, *Sungurlu – Çorum; Taşkaracaviran *Havza, -Samsun; *Merzifon ve köyleri, -Amasya; *Zile –Tokat; *Ünye, Uzunmusa –Ordu; *Şebinkarahisar –Giresun; Uluşiran; *Şiran –Gümüşhane; *Kemaliye, *Refahiye ve çevresi –Erzincan; *Ağın, *Keban –Elâzığ; Aşudu *Darende –Malatya; Haran, -Urfa; *Kilis –Gaziantep; *Göksün, -Maraş; Reyhanlı ve Amik ovası Türkmenleri *Reyhanlı, *Antakya –Hatay; Palha, Çamova, *Divriği, Telin, *Gürün, Soğukpınar *Kangal –Sivas; Karahoca *Haymana, -Ankara; Yemliha *Himmetdede, Madazı, *Develi, Taulusun, *Talaş, Erkilet, *Pınarbaşı ve köyleri, Kurudere *Sarız, Türkmen aşireti *Bünyan, *Akkışla –Kayseri; *Ürgüp –Neveşehir; *Ulukışla; *Bor –Niğde (DS C III: 1729)</p> <hr/> <p>118/3, 192/4, 256/3 (iki tane), 508/1, 631/2, 733/2, 1069/1, 1073/5</p>
esrük⁸	<p>esrük (I) Çok koşan (hayvan). Balkır *Devrek –Zonguldak (DS C III: 1787)</p> <p>esrik (I) Delimsek, delişmen. Dalıca *Nazilli –Aydın; -Balıkesir; *Bodrum -Muğla (DS C III: 1787)</p> <p>esrik (II)</p>

⁸ Bu kelimenin metindeki anlamına Tarama Sözlüğü'ndeki anlam uymaktadır. *Esrik* "3. Kızgın, öfkeli." (TTS C III: 1551)

	Sarhoş. -Çorum; Çilehane *Reşadiye -Tokat (DS C III: 1787)
	480/3
eş-	eşmek (I) Hareket etmek, yola çıkmak. *Bozdoğan -Aydın; *Buca -İzmir; -Manisa ve çevresi; *Lapseki - Çanakkale; -İstanbul; -Gaziantep (DS C III: 1795)
	497/17
eyegi	eyeği Kaburga kemiği. -İzmir; -Kütahya; Kayı *Tosya -Kastamonu; Mahmutbeyli *Kavak - Samsun; Aşudu *Darende -Malatya; *Kilis -Gaziantep; -Maraş; *Antakya ve köyleri -Hatay; -Sivas; -Adana (DS C III: 1820)
	989/12
eylik~ eylük	eylik İyilik (Sağır, 1995: 415)
	57/67, 719/1, 796/3, 1109/48, 1404/2 (üç tane), 1332/2
eyt-	eyitmek (I) 1. Cevap vermek. -Balıkesir; Şabanözü *Polatlı -Ankara 2. Söylemek (DS C III: 1822)
	103/4,304/1, 485/4, 659/23, 868/5, 490/4, 797/4, 997/5, 286/5, 1287/5, 1329/5, 1109/59, 1146/4
farı-	farımak (I) İhtiyarlamak. Çiğn *Dinar -Afyon; Uluğbey, Yassıören *Senirkent, *Eğridir - Isparta; Başpınar *Tefenni, Kurna -Burdur; *Sarayköy, *Tavas, Süller, Yukarı Seyit *Çal -Denizli; Eymir *Bozdoğan, *Nazilli, Germencik -Aydın; Tokat, Bozan -Eskişehir; Ferenge *Erbaa -Tokat; Aşudu *Darende, -Malatya; *Zara, -Sivas ve çevresi; Hortu *Ereğli, *Ermenek -Konya; *Kozan, *Saimbeyli, *Feke -Adana; *Anamur,

	<i>Civanyaylağı *Mersin –İçel; Çomaklıdede *Korkuteli –Antalya; Eldirek *Fethiye -Muğla</i> (DS C III: 1835)
geri~keri	1430/1 keri (I) Sonra, geri. <i>-Afyon; Çöplü *Çivril, Söğüt, Honaz –Denizli; Bahçeli *Bor –Niğde; *Mersin –İçel; *Elmalı, Çomaklı *Korkuteli –Antalya; -Muğla</i> (DS C IV: 2755)
göyün-	1348/1 (iki tane), 1348/2, 1348/3, 1348/4, 1348/5 göyünmek (I) Yanacak derecede ısınmak, hafif sararmak. <i>-Isparta; Narlıdere –İzmir; -Kütahya; -Malatya; *Pınarbaşı ve köyleri –Kayseri; *Karaisalı –Adana; *Anamur, Uzuncaburç *Silifke –İçel</i> (DS C III: 2173)
harar	1109/40 haral Kıldan ya da ketenden yapılmış büyük çuval. <i>Hamidiye *Keçiborlu –Isparta; Kuşbaba *Bucak –Burdur; *Bolvadin, *Ödemiş –İzmir; Fili *Biga –Çanakkale; Tokat –Eskişehir; *Mudurnu –Bolu; Aliköy *Çaycuma –Zonguldak; Aşağıkayı *Tosya –Kastamonu; *Merzifon ve çevresi –Amasya; Çilehane *Reşadiye –Tokat; -Giresun; Erkinis *Yusufeli –Artvin; -Kars ve köyleri; *Erciş –Van; Davulku *Hekimhan –Malatya; -Gaziantep; *Göksun –Maraş; Çamova *Divriği, *Şarkışla, Çepni,; İğdeli *Gemerek, Tutmaç, -Sivas; İncirli, Dişli *Sorgun –Yozgat; Rumeli göçmenleri –Ankara; Erkilet, Afşar aşireti *Pınarbaşı, -Kayseri; Bahçe, Mansurlu, Kesmeburun *Osmaniye –Adana</i> (DS C III: 2282)
ır-	1348/4 ırmak (I) Uzaklaştırmak, ayırmak, kovmak. <i>Güney *Yeşilova –Burdur; –İzmir ve çevresi; *Savaştepe –Balıkesir; Tokat –Eskişehir; -Samsun; *Merzifon ve köyleri –Amasya; *Artova –Tokat; Kuzköy *Ünye –Ordu; Afşar aşireti, Pazarören *Pınarbaşı –</i>

*Kayseri; *Bor –Niğde; Civanaylağı *Mersin, *Silifke –İçel; Ceylân
Fethiye, Yerkesik –Muğla
(DS C IV: 2489)

131/2

ıra-

iramak

Uzaklaşmak, uzamak, ara açılmak.

*Kumdanlı *Yalovaç, *Eğridir ve köyleri, *Gelendost, *Şarkikaraağaç –
Isparta; -Burdur; *Çivril, Yukarıseyit *Çal, Darıveren *Acıpayam –
Denizli; Eymir *Bozdoğan –Aydın*

**Kandıra –Kocaeli; -Kastamonu; *Kurşunlu –Çankırı; *İskilip –
Çorum; *Merzifon ve köyleri –Amasya; *Zile –Tokat; Süme *Bulancak,
Nefsiköseli, *Görel –Giresun; Uluşiran *Şiran –Gümüshane; *Afşin
ve köyleri –Maraş; *Şarkışla ve köyleri, Hacılıyas, *Koyulhisar –Sivas;
Sarayköy *Balâ, Çanılı *Ayaş –Ankara; *Bünyan –Kayseri; *Bor, -
Niğde; Bayafşar *Beyşehir, *Ermenek –Konya; *Pozantı –Adana;
*Mersin ve köyleri –İçel; Çomaklıdede; *Korkuteli, *Serik –Antalya;
*Fethiye ve köyleri, Yerkesik –Muğla; *Havsa –Edirne*

(DS C IV: 2482)

189/2

ırla-

ırlamak (II)

Köpek saldırmadan önce hırlamak.

**Lüleburgaz –Kırklareli*

(DS C IV: 2488)

1034/1

ibik

ibik (VI)

Çavuşkuşu, hüthüt

**Vezirköprü –Samsun*

(DS C IV: 2503)

496/33

irk-

irkmek (I)

Biriktirmek, toplamak.

*İshaklı *Bolvadin –Afyon; -Uşak; *Eğridir ve köyleri, İlyas *Keçiborlu
–Isparta; Güney *Yeşilova, Kuşbaba *Bucak –Burdur; *Çal, Kelekçi
*Acıpayam –Denizli; *Çeşme –İzmir*

*Ağlı *Küre –Kastamonu; -Ankara; Kemaliye *Alaşehir –Manisa; -
Balıkesir ve çevresi; *Mustafa Kemal Paşa –Bursa*

-*Kütahya; Dodurga *Bozüyük –Bilecik; Tokat, *Sivrihisar –Eskişehir; -Kastamonu; Saray –Çankırı; Eşke *Divriği –Sivas; -Giresun köyleri; -Sinop; Tatlı *Çarşamba –Samsun; *Akdağmadeni –Yozgat; Çuluk *Haymana –Ankara; Ayrancı *Ereğli, Akçalar *Seydişehir, -Konya; *Kadirli –Adana*
*Çiftepınar, Aslanköy *Mersin –İçel; Pınarlıbelen *Bodrum –Muğla; -Edirne; Çavuşköy *Babaeski –Kırklareli*
 (DS C IV: 2553)

231/4

ispir

ispir

Av kuşu olarak kullanılan bir çeşit yırtıcı kuş.

*Belveren *Besni –Adıyaman; *Nizip –Gaziantep; Kayışlı –Malatya; Afşar aşireti –Adana*

(DS C IV: 2559)

496/24

kaçan

kaçan (V)

Ne zaman, ne vakit?

**Gelibolu –Çanakkale; İncirgediği *Karaisalı –Adana*

(DS C IV: 2587)

3/1, 25/3, 30/2, 112/4, 393/1, 1387/4

kakı-

kakımak

Öfkelenmek, darılmak, kızmak.

*-Isparta; -Balıkesir; *Lapseki –Çanakkale; *İzmit –Kocaeli; -İstanbul; -Çorum; *Niksar –Tokat; Bayadı –Ordu; -Maraş; -Konya; *Kozan, Misis –Adana; *Akseki –Antalya; -Edirne*

(DS C IV: 2603)

134/3, 335/3, 417/1, 1128/4, 1190/3

karanu

karanu

Karanlık

**Zile –Tokat*

(DS C IV: 2652)

1385/2

karavul

karavul (II)

1. Gece bekçisi.

**Lüleburgaz –Kırklareli*

2. Gözcü, nöbetçi, öncü.

	-Çankırı; *Tirebolu –Giresun (DS C IV: 2655)
karcas-	475/1 karcasmak Karışmak, karmakarışık olmak, dolaşmak, bozulmak. İğneciler *Mudurnu –Bolu; *Ulubey –Ordu; -Trabzon; *Tirebolu, Kayadibi –Giresun; -Erzurum; Vazıldan, *Divriği, Çepni *Gemerek – Sivas; *Ermenek –Konya; Yapıntı *Mat –İçel; -Edirne (DS C IV: 2656)
katı	690/5 katı (I) Çok, pek, fazla. Kuyucak –Aydın; -İstanbul; -Urfa (DS C IV: 2683)
kehle	125/4 kehle <Ar. kehle Bit Tahtacı Isparta; Şimşirli, Güneyce*İkizdere Rize (DS C VI: 4544)
keler	43/18, 496/19 keler (I) Kertenkele. *Yalvaç, *Senirkent, *Uluborlu, *Keçiborlu –Isparta; Güney, Salda *Yeşilova –Burdur; Darıveren *Acıpayam, -Denizli; *Bozdoğan, - Aydın; *Alaşehir –Manisa; Bayadı –Ordu; *Bor, -Niğde; Akçalar *Seydişehir, *Ermenek –Konya; *Akseki, Çomaklıdede *Korkuteli – Antalya; *Milas, *Bodrum, Yerkesik –Muğla (DS C IV: 2730)
kiş	43/8 kiş (II) Satranç oyununda şah. *Erciş –Van (DS C IV: 2885)
koğla-	7/3 koğlamak Arkadan çekiştirmek, dedikodu etmek.

Üçkuyu *Çal –Denizli; Çiçek, Yapraklı *İskilip –Çorum; *Merzifon – Amasya; -Çankırı; Uluşiran *Şiran –Gümüşhane; *Gürün –Sivas; - Ankara; *Bor –Niğde; -Adana; -Kıbrıs
(DS C IV: 2903)

kontuş	<p>1178/5 Kontuş 1. En üste giyilen elbise. -Konya 2. Kollu yelek. -Tokat (DS C IV: 2919)</p>
kuç-	<p>538/2 koçmak⁹ <i>halk ağzında</i> Kucaklamak. (TS 2011:1456)</p>
kutnî	<p>310/5, 467/4, 523/1 (üç tane), 523/2, 523/3, 523/4, 963/3, 983/4, 1175/1, 1204/5, 1220/2, 1227/5, 1238/1 (üç tane), 1238/2, 1238/3, 1238/4, 1238/5 kutnu <Ar. <i>kuṭnī</i> <i>halk ağzında</i> Pamuk veya ipekle karışık pamuktan dokunmuş kalın, ensiz kumaş türü (TS 2011:1546)</p>
küsü	<p>538/3, 761/4 küsü <i>halk ağzında</i> Küskünlük. (TS 2011: 1564)</p>
od	<p>1146/3 od Ateş <i>Artvin Yusufeli Uşhum köyü</i> (Turan, 2006: 262)</p>

⁹ Bu kelime genel ağ ortamındaki güncel Türkçe Sözlükte kuçmak şeklindedir.

- 68/4, 135/4, 153/2, 158/1, 158/2, 186/6, 302/1 (iki tane), 424/4, 465/1, 535/3, 579/1, 661/3, 712/2, 868/3, 911/2, 1033/4, 1138/3, 1193/3, 1202/2
- onat** oñat (I)
1. İyi, güzel, düzgün.
*Gümele *Söğüt –Bilecik; Tokat -Eskişehir*
2. Doğru, uygun.
-İçel
(DS C V: 3284)
-
- 86/1, 111/1
- öcü** öcü (II)
Kurt, domuz vb. zararlı hayvanlar.
*Söğüt, Honaz –Denizli; Armutlu *Kemalpaşa –İzmir; -Trabzon*
(DS C V: 3310)
-
- 613/1
- öğdül ~
öndül** öğdül (I)
Güreşte, at yarışlarında, yarışmalarda kazananlara verilen armağan.
**Bozcaada –Çanakkale; Berit ve Gâvurdağı Yörükleri –Maraş; *Tarsus –İçel; -Edirne*
(DS C V: 3316)
-
- öğdül: 477/2, 477/3
öndül: 748/4, 1109/107 (üç tane)
- ön-** önmek, öñmek
1. Beklemek.
*Ürküt *Sandıklı, Evciler *Dinar, Derecine *Bolvadin –Afyon*
*Yarıkkaya, Körküler *Yalvaç, Nudra *Şarkikaraağaç –Isparta; Söğüt, Honaz, Hadım *Çal, Darıveren *Acıpayam –Denizli; *Çeşme –İzmir; -Balıkesir; Kayadibi –Giresun; Bozhüyük-Maraş; Endel*Dört Yol –Hatay; Kurugöl *Mucur –Kırşehir; Afşar köyleri *Pınarbaşı –Kayseri; Dereözü, Zanapa *Ereğli, Alibeyhüyüğü *Çumra –Konya; Şışşanı *Kadirli, Faydalı *Kozan –Adana; *Mut köyleri, Yanpar, Karatiken, Ayvagediği *Mersin, *Tarsus, Taşucu, Yenisu *Silişke –İçel; Kaya *Fethiye –Muğla; -Edirne*
2. Gözetlemek, pusuya düşürmeye çalışmak.

	Güney *Yeşilova –Burdur; Hadım *Çal –Denizli; -Balıkesir; *Kandıra –Kocaeli; Bozhüyük –Maraş; -Ankara; Turan –Kayseri; -Niğde ve çevresi; Zana Ereğli, *Bozkır –Konya (DS C V: 3343)
öyke	43/28, 256/1 (üç tane) öyke Öfke, sinir. *Eğridir köyleri –Isparta; -Gaziantep; *Bor -Niğde (DS C V: 3367)
öykelen-	173/26 öykelenmek Öfkelenmek, kızmak. *Eğridir köyleri –Isparta; Söğüt, Honaz, Yukarıseyit *Çal –Denizli; Yeniköy –Balıkesir; *Lapseki –Çanakkale; *Merzifon –Amasya; Kuz *Akkuş –Ordu; -Gaziantep; *Ağın –Elazığ; -Ankara; *Bor –Niğde; *Ermenek –Konya; Şambayadı –Adana; *Mut köyleri –İçel (DS C V: 3367)
paçarız	797/1, 1348/1, 1348/2 paçarız Sarp, dik. *Fethiye Muğla (DS C VI: 4634)
pürçek	434/18 pürçek Kadınların şakaklarından sarkan saç, saç buklesi, zülüf. *Çal –Denizli; *Urla –İzmir; -Manisa ve çevresi; Tokat –Eskişehir; -Çankırı; *Merzifon köyleri –Amasya; Çayağzı *Şavşat –Artvin; -Gaziantep; Reyhanlı ve Amik Ovası Türkmenleri *Reyhanlı –Hatay; Çepni *Gemerek –Sivas; -Yozgat; Bağviran –Ankara; Afşar köyleri *Pınarbaşı, Hamurcu *İncesu –Kayseri; *Bor –Niğde; *Aksaray –Konya; Çandırlar *Kozan –Adana; Deveci *Malkara -Tekirdağ (DS C V: 3498)
sabak	415/4 sabak Ders. -Konya, *Kilis Gaziantep

	(DS C V: 3509)
	498/12, 659/17, 667/2, 894/1
sak	sak Uyanık, tetikte. *Eğridir, *Sütçüler –Isparta; Salda –Burdur; -Manisa ve çevresi; *Geyve, *İzmit –Kocaeli; Tokat –Eskişehir; *Of –Trabzon; *Antakya – Hatay; *Ayaş, *Haymana, Beyobası –Ankara; -Kırşehir; Fakiekinciliği *Pınarbaşı –Kayseri; Sarihidir *Ürgüp –Nevşehir; -Konya; Faydalı *Kozan, *Saimbeyli –Adana; *Mut, *Mersin ve köyleri –İçel; Çomaklı *Korkuteli –Antalya
	(DS C V: 3518)
	1019/3
sayru	sayru Hasta. Çandarlı *Bergama –İzmir; -Bursa; -Çorum; Şabanözü *Polatlı – Ankara; Mahmutseydi *Alanya –Antalya
	(DS C V: 3563)
	1163/1
sehel	sehel Biraz, bir parça, az. Kışla, Darvıran –Isparta; Solmaz *Tavas –Denizli; -Gaziantep
	(DS C V: 3568)
	1110/10
sencileyin	sencileyin Senin gibi. *Kavak –Samsun; -Gaziantep; *Balâ –Ankara
	(DS C V: 3582)
	673/4, 677/2, 941/2, 963/1, 964/3, 1082/2
sı~sıy-	sımak 1. halk ağzında Kırmak, bozmak. 2. halk ağzında Yenmek, mağlup etmek.
	(TS 2011: 2095)
	1109/20, 1109/35, 1268/2, 1268/4
sığa-	sığamak Sıvamak, kıvırmak (etek, kol, paça vb. için). *Düzce –Bolu; -Ankara

	(DS C V: 3604)
	461/2, 1338/1
sındır-	sındırmak (V) Bir şeyi kırmak. <i>Yassıviran *Sivrihisar –Eskişehir</i> (DS C V: 3613)
	4/4, 444/3
sor-	sormak Emmek. <i>*Nazilli, *Bozdoğan –Aydın; *Menemen, *Urla –İzmir; *Kırkağaç –Manisa; Zeytinli *Edremit –Balıkesir; Tavaklı *Ezine –Çanakkale; -Kütahya; Mahmudiye –Eskişehir; *Kandıra –Kocaeli; Sandallar *Devrek –Zonguldak; *Osmancık –Çorum; *Boyabat –Sinop; Çakıralan *Havza –Samsun; *Zile –Tokat; *Ulubey, *Gölköy Bayadı, -Ordu; *Ahlat –Van; *Birecik –Urfa; Maksutlu *Şarkışla –Sivas; *Bodrum –Muğla</i> (DS C V: 3667)
	171/3
söyken-	söykenmek (I) Uzanmak, yatmak, yaslanmak. <i>İshaklı, Bayat *Emirdağ –Afyon; *Gelendost –Isparta; Kelekçi *Acıpayam –Denizli; *Tavşanlı –Kütahya; *Lapseki –Çanakkale; -Çankırı; Sarıca –Çorum; *Çarşamba –Samsun; Danışman *Fatsa, *Perşembe –Ordu; Nefsiköseli *Görece, Tepeköy, Piraziz –Giresun; *Nizip –Gaziantep; *Göksun-Maraş; Üçem *Balâ –Ankara; *Bor –Niğde; *Ermenek, *Beyşehir –Konya; -Adana; Akdere, Işıklı *Silifke –İçel; *Bodrum –Muğla</i> (DS C V: 3685)
	542/2
söyün~ söynü-	Söyünmek (II) Sönmek. <i>*Bor –Niğde</i> (DS C V: 3686)
	<i>söyün-</i> : 147/4, 162/4, 733/1, 800/4, 1368/4, 1416/2 <i>söynü-</i> : 1006/2

sun-

1. Dokunmak, elini uzatmak, uzanmak.

*Salda *Yeşilova –Burdur; Oğuz *Acıpayam, Yukarı Seyit *Çal - Denizli ve çevresi; Balçova –İzmir; *Susurluk –Balıkesir; Yalana *Eceabat –Çanakkale; *Kandıra –Kocaeli; Peşman *Daday – Kastamonu; Bayadı –Ordu; Çayırşeyhi *Boğazlıyan –Yozgat; Sarılar *Avanos –Nevşehir; Ulaş *Tarsus –İçel*

2. Uzatmak, tutmak, ağırlamak.

**Düzce –Bolu; *Safranbolu –Zonguldak; *Antakya –Hatay; Salmanlı, Haydarbeyli –Yozgat; *Ayaş –Ankara; -Kırşehir; Evrek *Develi – Kayseri; -Niğde; Şeref *Yatağan -Muğla*

(DS C V: 3699)

8/4, 59/1, 59/6

tahra

Tahra

Ağaç budamaya, kesmeye, odun kırmaya yarayan, satırdan biraz büyük, demir saplı araç.

**Bolvadin –Afyon; Çandır *Sütçüler, Uluğbey *Senirkent –Isparta; Salda *Yeşilova, Başpınar *Tefenni, Çamköy *Göhlisar, -Burdur; Bekilli, Yukarı Seyit *Çal, *Sarayköy, Eziler *Buldan –Denizli; *Bozdoğan –Aydın; *Bornova, Seferhisar *Bergama, *Menemen, Kesre –İzmir; Gelenbe *Kula, *Alaşehir –Manisa; Ataköy, Yeniköy, -Balıkesir; *İnegöl ve köyleri –Bursa; Akçalan *Gediz, -Kütahya; Tuzak *Söğüt –Bilecik; Yaka, Halilbağı *Sivrihisar, *Bozan –Eskişehir; Yakacık –İstanbul; *Safranbolu –Zonguldak; *Tosya –Kastamonu; *Kurşunlu –Çankırı; *Mecitözü –Çorum; -Sinop; -Samsun; -Ordu; -Trabzon ve ilçeleri; -Gümüşhane; Adacami –Rize; Mollaveyis –Artvin; *Nizip –Gaziantep; *Afşin ve köyleri-Maraş; Kulaksız *Keskin, Çanılı *Ayaş, *Kalecik –Ankara; -Kırşehir; *Akşehir, Fariske *Ermenek –Konya; -Adana; *Mut ve köyleri, -İçel; Güzelsu *Akseki –Antalya; *Lüleburgaz –Kırıkkale; İlyas *Hayrabolu, Dolu *Malkara –Tokat; Lefkoşe -Kıbrıs*

(DS C V: 3804)

167/2

tamu

tamu

Cehennem.

**Bornova –İzmir; -Manisa; Alanos –Samsun; Ezinepazarı –Amasya; -Trabzon; Maçaris *Erciş –Van; Üçem *Balâ –Ankara; *Ürgüp, -Nevşehir; *Tarsus –İçel*

	(DS C V: 3820)
	57/58, 360/2, 1413/13, 1447/4 (üç tane)
tapkur¹⁰	tapkur Bölük, manga, dizi, kafiye. -Van (DS C V: 3829)
	613/2
tartağan	Tartağan Delik deşik, paramparça *Bornova –İzmir; -Bursa (DS C V: 3837)
	1102/5
teğelli¹¹	Seyrek ve eğreti dikişli.
	1191/6
teyin	Teyin Sincap. Orkenez, Sücüllü *Yalvaç, *Şarkikaraağaç –Isparta; -Burdur; Tavaklı *Ezine –Çanakkale; *Simav –Kütahya; -Kastamonu; *Mecitözü – Çorum; *Çarşamba –Samsun; *Taşova ve köyleri, *Merzifon ve köyleri –Amasya; Gökköy *Reşadiye, *Zile –Tokat; Bolaman, Sarıca *Gölköy – Ordu; *Şebinkarahisar, Gicara *Alucra, -Giresun; Bağlıca *Arduç – Artvin; Yukarı Kale, Hacıilyas *Koyulhisar, -Sivas; -Yozgat; *Bor – Niğde; Çakırlar *Akşehir, *Ereğli, *Seydişehir, *Ermenek –Konya; *Mut ve köyleri –İçel; Mahmutlu, Güzelsu *Akseki, -Antalya (DS C V: 3906)
	43/10, 173/42
tor	tor II İnce balık ağı gibi örülmüş para kesesi. Muradiye -Rize (DS C V: 3969)
	1236/3
tuç	tuç

¹⁰ Metinde *taykur* okunmuş. *Tapkur* kelimesinin Tarama Sözlüğü'ndeki anlamı "Tabur, katar, sıra, dizi." şeklindedir (TTS C V: 3741).

¹¹ DS'de *tegel* "Seyrek ve eğreti dikiş." (*Kelkit –Gümüşhane; -Bitlis) kaydı mevcuttur (C V: 3861).

	Tunç Çorum (DS C VI: 4775)
	128/3, 185/4, 1141/2
tuman	tuman (I) tuman 1. Don, şalvar *Atabey –Isparta; -Aydın; *Balçova, Karaburun *Foça –İzmir; Birecik –Balıkesir; -Çanakkale; Çayköy *Söğüt –Bilecik; *İzmit –Kocaeli; *Taşköprü –Kastamonu; -Sinop; *Havza, Balaç, *Lâdik –Samsun; *Merzifon, -Amasya; Serpin *Turhal –Tokat; Hisariüstü *Keşap, Şehli *Piraziz –Giresun; *Maçka ve köyleri –Trabzon; -Gümüşhane; *Yusufeli, Akarsu *Ardanuç, Yavuz*Şavşat –Artvin; İrişli, Bayburt *Sankakamış, *Çıldır, *Arpaçay –Kars; *Hasankale, -Erzurum; Miçinkağ *Kemaliye, -Erzincan; *Doğubayazıt –Ağrı; *Erciş, -Van; -Bitlis; -Diyarbakır; *Ağın, -Elâzığ; *Arapkir, *Pütürge, -Malatya; -Urfa; *Nizip, -Gaziantep; -Maraş ilçe ve köyleri *Antakya –Hatay; Karaözü *Gemerek, Vazıldan *Divriği, -Sivas; *Yerköy, *Sorgun –Yozgat; Çavundur *Balâ, -Ankara; Kocabey, -Kırşehir; *İncekum, Erkilet, *Talas –Kayseri; -Niğde; -Konya; *Kozan, *Kadirli, *Feke, -Adana; *Alanya –Antalya; -Edirne; -Kırklareli; *Saray –Tokat; Kerkük
	2.Pantolon. -İzmir, Afyon (DS C V: 3991)
	538/2
uca	uca (II) Yüce *Erciş –Van (DS C VI: 4021)
	436/4
uğru	uğru (I) Hırsız, yolkesen. *Çeşme, Çandarlı *Bergama –İzmir; Kocabergos *Erdek –Balıkesir; *Ezine –Çanakkale; -Bursa; Abbaslar –Bursa, -Sakarya; -Bolu; -Kastamonu; *Kuşunlu, Orta –Çankırı; *Ayancık –Sinop; -Samsun; *Taşköprü –Kastamonu; Diphacı, Ayrancı, Küpeli, *Merzifon –Amasya; *Niksar –Tokat; -Urfa; -Maraş; *Polatlı, Üçem *Balâ –

*Ankara; Köşker –Kırşehir; Turan –Kayseri; -Niğde; -Konya; Tuzla – Adana; *Mut köyleri –İçel; *Akseki –Antalya; -Kars*
(DS C VI: 4029)

224/4, 451/4, 497/26, 525/4 (üç tane), 926/1, 987/7, 1223/4, 1354/1, 1422/61

uğru

uğru (I)

Gizli.

*Çepni *Gemerek Sivas*

(DS C VI: 4785)

489/4

ur-

urmak (I)

Vurmak

**Ağın –Elâzığ; -Niğde; *Gazipaşa –Antalya; *Kula Manisa; Çavuşbucağı *Silifke İçel; Doğu Trakya; Çüngüş, Çermik Diyarbakır*
(DS C VI: 4043)

12/5, 13/2, 13/3, 36/4, 38,3, 43/14, 57/31, 74/3, 133/3, 186/6, 197/1, 206/3, 228/4, 265/3, 275/5, 292/2, 293/5, 320/2, 376/2 (iki tane), 376/3, 380/1, 388/2, 422/1, 434/14, 459/4, 475/4, 580/8, 581/3, 614/4, 621/4, 672/1, 675/3, 736/3, 831/3, 835/4, 848/4, 887/2, 887/4, 905/4, 907/2, 931/4, 932/3, 943/3, 981/1, 998/8, 998/16, 1006/2, 1011/2, 1016/2, 1028/3, 1035/4, 1109/54, 1109/60 (iki tane), 1110/15, 1121/1, 1122/5, 1129/5 (iki tane), 1131/12, 1159/5, 1160/2, 1160/3, 1163/2, 1182/4, 1227/3, 1238/2, 1309/4, 1317/3, 1403/3, 1413/1, 1452/4

urul-

urul-

Vurulmak.

Edirne

(Kalay, 1998: 267)

229/4

ut

ud (I)

Utanma sıkılma.

*-Isparta; -Burdur; Yukarı Seyit *Çal, Honaz –Denizli; Tokat – Eskişehir; *Kurşunlu –Çankırı; İncesu *Sungurlu –Çorum; -Samsun; -Erzincan; -Gaziantep; -Yozgat; Üçem *Balâ, Pazar; *Kızılcahamam – Ankara; Afşarlar *Pınarbaşı –Kayseri; Niğde köyleri; -İçel; -Edirne*
(DS C VI: 4025)

ügü	102/3 ügü Baykuş. *Urla –İzmir; -Çorum; -Amasya; -Hatay; *Bor –Niğde (DS C VI: 4063)
ür- I	43/29 ürmek (I) Havlamak. *Atabey, -Isparta; Salda, Kavak *Yeşilova –Burdur; İsabey, Yukarı Seyit *Çal, Homa *Çivril, Alâattin *Acıpayam, Honaz, -Denizli; *Alaşehir –Manisa; *Söğüt –Bilecik; *Sivrihisar, Tokat, Bozan –Eskişehir; -Çankırı ilçe ve köyleri; Halâs *Gümüshacıköy, *Merzifon, *Taşova –Amasya; Uzunisa –Ordu; -Gümüshane; Lârhan *Maçka –Trabzon; -Ağrı; -Erzurum; Cenciğe, -Erzincan; *Ahlat –Bitlis; *Varto –Muş; *Ağın –Elâzığ; *Arapkir –Malatya; *Afşin –Maraş; *Güdü, Hasanoğlan, Çanılı *Ayaş –Ankara; Reyhanlı ve Amik Ovası Türkmenleri –Hatay; -Sivas ilçe ve köyleri; Ömerhacılı *Kaman –Kırşehir; Bahçeli *Bor –Niğde; *Ermenek –Konya; Karaisalı, -Adana; *Mut, *Mersin –İçel; Abdurrahmanlar *Serik –Antalya; *Ula, *Marmaris –Muğla; Lefkoşe –Kıbrıs (DS C VI: 4072)
ür II	179/3, 1034/1 ürmek (II) Üfürerek şişirmek. ¹² -Uşak; Ürküt *Sandıklı –Afyon; *Eğridir köyleri –Isparta; *Çerçin –Burdur; *Çal –Denizli; -Kütahya (DS C VI: 4072)
ürül- ¹³	468/5 ürülmek (I) Şişmek, şişmanlamak. *Eğridir köyleri, -Isparta; Oğuz *Acıpayam, Yukarı Seyit *Çal, -Denizli; Eymir *Bozdoğan –Aydın

¹² Metinde *ur-* okunmuştur (Sûru İsrail urup ehl-i mezarı kaldırır). *Ür-* fiili Tarama Sözlüğü'nde "Üfürmek, üflemek." anlamlarında kayıtlıdır (TTS, C VI: 4080).

¹³ Metinde *urul-* okunmuştur (Kıyâmetler kopup sûrlar uruldu). *Ürül-* fiili Tarama Sözlüğü'nde "Üfürülmek, üflenmek. 2. Şişirilmek" anlamlarında kayıtlıdır (TTS, C VI: 4083).

	(DS C VI: 4073)
	57/37
üş-	üşmek (I) Bir yere toplanmak. - <i>Manisa ve çevresi</i> ; * <i>Akyazı –Sakarya</i> ; <i>İğneciler</i> * <i>Mudurnu –Bolu</i> ; - <i>İstanbul</i> ; * <i>Kurşunlu –Çankırı</i> , * <i>Merzifon köyleri –Amasya</i> ; <i>Şabanözü</i> * <i>Polatlı –Ankara</i>
	(DS C VI: 4080)
	43/36, 784/2
yahşı	yahşı İyi, güzel, değerli. <i>Bayburt</i> * <i>Selim –Kars</i>
	(DS C VI: 4128)
	14/1, 57/19, 59/4, 65/4, 90/4, 111/1 (3 adet), 207/4, 211/3, 215/5, 224/2, 237/2, 265/1 (iki tane), 350/2, 364/3, 584/2, 721/1, 870/1, 982/2, 1062/5, 1110/8, 1239/1, 1323/2, 1381/2, 1404/2, 1422/8, 1422/54, 1422/60 (iki tane)
yalman⁻¹⁴	yalmanmak Dili dudakta dolaştırmak, ağız şapırdatmak, susuzluk belirtileri göstermek. * <i>Uluborlu –İsparta</i> ; * <i>Çarşamba –Samsun</i> ; * <i>Ünye –Ordu</i>
	(DS C VI: 4150)
	124/2
yapca	yapça Yavaş, yavaşça. <i>Bızaklı</i> * <i>Söğüt –Bilecik-Çorum</i> ; <i>Papasköy –Samsun</i> ; - <i>Kars</i> , <i>Yukarı Bağlar –Malatya</i> ; * <i>Gürün –Sivas</i>
	(DS C VI: 4178)
	496/43
yarak¹⁵	yarak Gerekli araçlar. <i>Çorum</i>

¹⁴ *Yalman-* fiilinin Tarama Sözlüğü'ndeki anlamı "1. Yalanmak, yalanıp yiyecek şey aramak. 2. Bir şey istemek." şeklindedir (TTS C VI: 4258).

¹⁵ *Yarak* kelimesinin Tarama Sözlüğü'ndeki anlamı "1. Hazırlık, levazım, teçizat. 2. Silah. 3. (At hakkında) yaranmış, idmanlı." şeklindedir (TTS C VI: 4310).

	(DS C VI: 4816)
	173/5
yas-	yasmak <i>halk ağzında</i> Yayın girişini gevşetmek. (TS 2011: 2544)
	73/2, 1174/3
yasdan-	yastanmak Yaslanmak. <i>Gölkonak, Yenişar, *Şarkikaraağaç -Isparta; -Yozgat.</i> (DS C VI: 4817)
	43/39, 65/5, 121/5, 236/2, 260/4, 280/5, 428/1, 520/3, 542/1 (iki tane), 542/3, 614/1, 624/1 (iki tane), 624/2, 624/3, 624/4, 682/3, 1000/4, 1018/3, 1053/2, 1182/2, 1221/2, 1356/1, 1402/2
yavı kıl¹⁶	yavı kılmak, (yava kılmak, yavı kılmak, yavı kulmak, yavı kulmak) Kaybetmek. (TTS C VI : 4410)
	249/1, 727/5, 1041/2
yegrek	yeğrek <i>halk ağzında</i> Daha iyi, daha üstün. (TS 2011: 2566)
	1422/36
yeğın	yeğın <i>halk ağzında</i> Zorlu, katı, şiddetli. (TS 2011: 2565)
	43/24, 883/5, 943/3 (üç tane), 1057/5, 1097/1 (üç tane), 1097/2, 1097/3, 1097/4, 1117/1, 1119/1 (üç tane), 119/2, 1119/3, 1119/4, 1119/5, 1157/2, 1237/5
yel-	yelmek Bir işin, bir şeyin, birinin peşinde koşmak, koşturmak. <i>*Eğridir köyleri -Isparta; *Tefenni -Burdur; Söğüt *Çal -Denizli; *Lâpseki -Çanakkale; *Mustafa Kemal Paşa -Bursa; *Söğüt -Bilecik;</i>

¹⁶ Bu fiille ilgili DS'de sadece yava (III), yavı (II), yavı (II), yavı (III) "yitik" (Ilgın -Konya, -Çorum, Sinop) kaydı mevcuttur (C VI: 4205). Metinde kullanıldığı gibi *yavı kıl*- şeklindeki fiil hâli Tarama Sözlüğü'nde mevcuttur.

Tokat –Eskişehir; Orta, *Kurşunlu –Çankırı; -Çorum; -Sinop; -Samsun; *Merzifon köyleri –Amasya; -Tokat; Bahattin, *Ulubey, Bayadı –Ordu; *Şebinkarahisar –Giresun; *Vakfıkebir –Trabzon; -Maraş; Hacılıyas *Koyulhisar –Sivas; Çanlı *Ayaş, Gürcü, *Kızılcahamam –Ankara; Afşar, Pazarören *Pınarbaşı, Erkilet –Kayseri; Genezin *Avanos –Nevşehir; -Niğde; Bayındır *Beyşehir, *Çumra –Konya; Yerebakan *Feke, Çukurköy *Karaisalı –Adana; *Mut ve köyleri –İçel

*Ula –Muğla

(DS C VI: 4240)

43/10, 124/5, 435/6, 622/1, 654/29, 690/4, 738/5, 987/19

yelek

yelek (I)

Telek, kuşların kanat uçlarındaki tüylerden her biri.

*Eğridir köyleri, *Senirkent –Isparta; Kadıköy –Denizli; *Lapseki –Çanakkale; Tokat, Bozan, -Eskişehir; Alemdar –Bolu; *Kurşunlu –Çankırı; *İskilip –Çorum; *Bafra –Samsun; *Merzifon –Amasya; *Ağın –Elâzığ; *Antakya –Hatay; Hacılıyas *Koyulhisar –Sivas; *Beypazarı –Ankara; *Bor –Niğde ve çevresi; *Ermenek, Manastır *Beyşehir –Konya; *Silifke, *Mersin, *Mut ve köyleri –İçel

(DS C VI: 4234)

43/24

yenile¹⁷

yenile

1. Şimdi, pek az önce.

2. Az önce, hemen, yeni.

Tokat –Eskişehir; -Çorum; *Gerze –Sinop; *Antakya –Hatay; *Bünyan –Kayseri; *Bor –Niğde; *Mut ve köyleri, Namrun *Tarsus –İçel; *Fethiye –Muğla

(DS C VI: 4248,)

23/3, 5/1, 170/1, 1078/1, 1091/1, 1247/1, 1264/1, 1357/1

yeşilistan

yeşilistan

Yeşil renkli, kertenkeleye benzer bir hayvan.

Atlas *Sivrihisar –Eskişehir; Oğul –Kastamonu; *Kurşunlu –Çankırı; *İskilip, -Çorum; Çakıralan *Havza –Samsun; *Merzifon –Amasya; Otacı *Kızılcahamam –Ankara

¹⁷ Bu kelime 23/3'te "yeniden, tekrar" anlamında kullanılmıştır.

- (DS C VI: 4257)
- 43/16
- yet-** yetmek (III)
Bir kimseyi elinden tutup götürmek, bir hayvanı yedeğe alıp çekmek.
*Sivaslı –Uşak; Çavdır –Burdur; *Çal –Denizli; *Nazilli –Aydın; -Manisa ve çevresi; *Ayvalık –Balıkesir; -Bursa; Tokat –Eskişehir; *Ermenek –Konya; Tömük *Mersin, Afşarlı *Silifke –İçel; *Lüleburgaz –Kırklareli; *Muratlı -Tekirdağ*
- (DS C VI: 4261)
- 837/4
- yeynilik** yeynilik (I)
Hoppalık
*-İçel ilçe ve köyleri; *Manavgat –Antalya*
- (DS C VI: 4263)
- 16/3
- yigirmi** yigirmi
Yirmi (20).
Artvin, Çüngüş, Çermik Diyarbakır
(Özçelik-Boz, 2001: 251; Turan, 2006: 299)
- 62/2, 615/2, 987/15 (iki tane), 1110/13
- yu-** yumak
Yıkamak
(Gülsevin, 2002: 391; Yıldırım, C II 2006: 496)
- 121/4, 271/4, 284/2, 943/4, 1109/61, 1398/4
- yun-** yunmak
Yıkanmak.
**Emirdağ –Afyon; Uluğbey *Senirkent, Bakacak *Kumdanlı, *Yalvaç –Isparta; Yukarı Seyit *Çal –Denizli; *Çeşme –İzmir*
*-Manisa ve çevresi; Yeniköy –Balıkesir; *Yenişehir –Bursa; Hisarcık *Söğüt –Bilecik; *Sivrihisar, Tokat –Eskişehir; Kozan *Geyve, *Tuzla -Kocaeli *Düzce –Bolu; *Amasra, *Devrek –Zonguldak; -Kastamonu; *Kurşunlu –Çankırı; *İskilip –Çorum; *Gebze –Sinop; *Çarşamba –Samsun; *Merzifon –Amasya; *Zile -Tokat *Mesudiye, Salman *Akkuş –Ordu; *Tirebolu –Giresun; *Bayburt –Gümüşhane; -Kars; -Diyarbakır; Akçakent *Nizip, -Gaziantep; Reyhanlı ve Amik Ovası Türkmenleri *Antakya –Hatay; -Sivas ilçe ve köyleri; Çanlı *Ayaş,*

*Hasanoğlan –Ankara; Afşar köyleri *Pınarbaşı –Kayseri; Bahçeli *Bor –Niğde; Kılbasan *Karaman, *Ermenek –Konya; -Adana; *Silifke -İçel ilçe ve köyleri*
(DS C VI: 4322)

yügrük

81/6, 335/3, 506/3, 1011/3, 1016/4, 1171/6

yügrük (II)

İyi yürüyen, koşan (at vb. için).

**Gelendost, *Eğridir köyleri, -Isparta; *Çal –Denizli; *Alaşehir –Manisa; Köprüören *Tavşanlı –Kütahya; İkipınar *Mihalıççık –Eskişehir; *Osmancık –Çorum; -Sinop; Sarayözü*Ezine –Çanakkale; *Merzifon ve köyleri –Amasya; *Niksar –Tokat; -Erzurum; *Gürün –Sivas; -Kars; *Bor –Niğde*

(DS C VI: 4328)

393/2, 769/3

3. Sonuç

Bu çalışmada Âşık Ömer Divanı'ndaki 1455 şiir taranmış 140 kelimenin günümüzde sadece ağızlarda yaşadığı tespit edilmiştir. Bu 140 kelimenin büyük bir kısmı Türkçedir. Çok azı yabancı dillerden alıntıdır. Kaynak dili tespit edilebilen alıntı kelimeler şunlardır: *kehle* <Ar. *kehle*, *kutnu* <Ar. *kuṭnī*, *baharın*<Far.*behâr*+ T. *ın*, *baydak* <Ar. *baydak*< Pehl. *payâdak*, *cığa*<Far. *cağa/ciga*, *çuka*<Far. *çûḥa*, *harar*<Ar. *girâr*, *karavul*<Moğ. *Karagul*, *kiş* < Far. *kiş*, *sehel*<Ar. *sehl*, *paçarız*< Far. *çaparız*<çap u rast, *sabak*<Ar. *sebak*, *tahra*<Far. *dâhre*, *tamu*<Soğd. *tamu*, *kontuş*<Mac. *köntös*. Ayrıca *ur-*, *eğın*, *yahşı*, *yeğın*, *kuç-*, *yasdan-*, *od*, *eyt-* gibi kelimeler kullanım sıklığı en çok olanlardır.

Tespit ettiğimiz 140 kelimenin büyük çoğunluğunun günümüzde Taşeli coğrafyasında hâlâ kullanıldığı görülmektedir. Âşık Ömer'in şiirlerinde Kırım Türkçesine has bir özellik tespit edilememiştir. Bu veriler şairin memleketinin Taşeli coğrafyası (Hadim/Gezlevi) olduğuna önemli bir delil olarak gösterilebilir.

Âşık Ömer'in hece ile yazdığı şiirlerde ağız özelliği barındıran kelime sayısı daha fazladır. Aruzla yazdıklarında ise Arapça ve Farsça kelimeler ağırlıklıdır

KAYNAKÇA

- ÇAVDAR, Yıldırım (2017), "Fransa Millî Kütüphanesindeki Cönklerde Âşık Ömer Adına Kayıtlı Şiirler", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S 37: 387-406
- GÜLSEVİN, Gürer (2002), *Uşak İli Ağızları (Dil Özellikleri - Metinler - Sözlük)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KALAY, Emin (1998), *Edirne İli Ağızları İnceleme-Metin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARASOY, Yakup-YAVUZ, Orhan (2003), "17. Yüzyıl Saz Şâiri Âşık Ömer Üzerine Bazı Mülahazalar", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN'a Armağan)*, S 13: 177-215.
- KARASOY, Yakup-YAVUZ, Orhan (2010), *Âşık Ömer Divanı*, Konya: Selçuk Üniversitesi BAP Yayını.
- KARASOY, Yakup – YAVUZ, Orhan (2017), "Âşık Ömer Divanı'na Katkılar I", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, S 41: 157-194.
- ÖZÇELİK, Sadettin – Boz, Erdoğan (2001). *Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı (Dil İncelemesi, Metinler, Sözlük)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SAĞIR, Mukim (1995), *Erzincan ve Yöresi Ağızları, İnceleme-Metinler-Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TURAN, Zikri (2006), *Artvin ili Yusufeli ilçesi Uşum Köyü Ağzı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (2011), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. **TS**
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I- VI (Birleştirilmiş Tıpkıbasım)* (2009), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. **DS**
- XII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü I-VIII* (1995), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. **TTS**
- YILDIRIM, Faruk (2006), *Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TAŞELİ PLATOSU EFSANELERİ VE UYGUR EFSANELERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR BAKIŞ

*Mihrullah TEVEKKÜL**

ÖZET

Türkler binlerce yıllık yaşam tarihi sürecinde, dağılıp yaşadıkları bölgelerde Asya kıtasının en köklü toplumsal kültürünü inşa etmiştir. Bu bağlamda Türklerin yaşamını sürdürdüğü bölgelerde sosyal hayatının her alanını içeren Türk efsaneleri ile karşılaşmaktayız. Bu efsaneler bize Türklerinin tabiatı ve hayatı algılayış biçimi, dinî hayatı, davranış kalıpları ve kültürel değerleri hakkında derin bilgiler sunmaktadır. Çalışmada, günümüzdeki Doğu Türklüğünün en önemli parçası olan Uygurlara ait olan efsaneler ile günümüz Anadolu Türklüğünün önemli bir parçası olan Taşeli platosuna ait olan efsaneler karşılaştırılarak incelenecektir. Bu vesileyle, Türk dünyasının inanç ve düşünce sistemi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan kültürel değerler tespit edilecek ve ilgili incelemeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Uygur Türkleri, Taşeli platosu, Efsaneler, kültür, değerler

GİRİŞ

İnsanlar İlker yaşam döneminde, üretim teknolojilerinin daha gelişmemiş olması ve bilgi birikimdeki yetersizlik nedeniyle, doğadaki birçok olayları anlayabilme kabiliyetine sahip değillerdi. Dolayısıyla doğanın yüce gücü önünde, doğada gerçekleşen birçok olayı büyülere ve mucizelere bağlayarak açıklık getirmeye çalıştılar. Daha sonraki dönemlerde kendilerinin yaşamında, doğayla

* Selçuk Üni. Sosyal Bilimler Ens. Sosyoloji Böl. Dr. Öğrencisi. m.shewqiy@gmail.com

ve düşmanlar ile olan mücadelede önemli etki gösteren kahramanlar, yöneticiler hakkında, kendilerini şaşırtan, heyecanlandıran veya korkutan olaylar hakkında, olağanüstü gördüğü düşüncelerine bağlayarak daha çeşitli efsaneler üretmeye çalıştılar. İnsanlığın bu yoğun duyguları devam ettiği sürece, efsanelerin üretimi de hep devam ediyor diyebiliriz.

Sosyal bir olgu olarak günümüze kadar devam eden efsaneler, farklı bölgedeki toplumlar ve onların hayatı ile iç içe gelişerek, farklı toplumların gelmişi ve geçmişi, yaşamı hakkında bize birçok bilgi sunmaktadır. Her toplumun kendi kültürünü, kendisinin ortaya çıkarıp geliştirdiği ve değiştirdiği; kendi kültürünü yarattığı ise bilinen bir gerçektir. Toplumların kültürü içinde oluşan ve gelişen efsaneler toplumun inanç ve düşünce sisteminin ve buna bağlı olarak şekillenen kültürel değerlerin tespit ve tahlil edilmesinde önemli yer tutmaktadır.

Bundan yola çıkarak, Türk efsaneleri Türklerinin tabiatı ve hayatı algılayış biçimini, dinî hayatını, davranış kalıplarını, ideal insan tiplerini ve kültürel değerlerini ortaya koymasıyla, sosyal hayatın her alanını içine alarak Türk kültürü araştırmalarında değerli bir konu olmuştur. Araştırma konumuz olan, günümüz doğu Türklüğünün önemli bir parçası olan Uygur Türklerine ait olarak tespit edilen efsaneler ile, Taşeli efsaneleri örneğinde Anadolu Türklüğüne ait olarak tespit edilen efsanelerin karşılıklı incelenmesi bize kültürel değerler araştırmaları bağlamında da önemli bilgiler sunmaktadır.

1. Efsanelerin Türleri ve Konuları

Efsanelerin türleri hakkında konuşmadan önce, genel Türk dünyası efsaneleri, Türkiye’de tespit edilen efsaneler ayrıca, Anadolu’nun farklı bölgelerindeki efsaneler olarak büyük, küçük çapta yapılan birçok çalışmalar olduğunu söyleyebiliriz. Bu çalışmaların çoğu aynı zamanda tasnif çalışmalarını da kapsamaktadır. Türkiye’de tespit edilen efsaneler ile ilgili çalışmalar içinde özellikle bahsi konumuz Taşeli platosu efsaneleri hakkında yazılmış bir yüksek lisans tezine rastlamaktayız¹. Çalışmamızda örnek aldığımız Taşeli efsaneleri için birinci el kaynak olarak bu tezde verilen ilgili efsanelerden yararlanmaktayız. Uygur efsaneleri hakkında yapılan çalışmalara gelince, Uygur bölgesinde yapılan çalışmalar ile Türkiye’de yapılan çalışmalar tasnif çalışması bakımından büyük

¹ Bakınız: Mehmet Erol, Taşeli Platosu Efsaneleri (İnceleme- Metinler), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 1996, Kayseri.

benzerlik gösterir². Bu bağlamda Uygur Türklerinde tespit edilen efsaneler için Türkçe ve Uygurca kaynaklardan aynı zamanda yararlanabilmekteyiz.

Konu bakımından efsaneler, başta halk inançları ve halk dini olmak üzere sosyo-kültürel yapı içerisinde çok çeşitli konuları içerir. Türk efsanelerinin türü hakkında şimdiye kadar farklı görüşler ileri sürülmüştür. Yukarıda bahsettiğimiz ilgili çalışmalar üzerinde okuyup inceleme yapma sonucu, bahsi konumuz, Taşeli platosu efsaneleri ve Uygur efsanelerinde en çok işlenen konulardan altı farklı konu örnekleri ile ele alınarak incelenebilir.

1.1. Dini konular hakkında efsaneler

Türk efsanelerinde en çok efsaneler dini konular hakkındadır. Bunlar, ermiş kişiler, veliler, evliyalar, dini olaylar, kurallar, türbeler, ziyaret yerleri ile ilgili efsaneler gibi birçok konuları içerir. Dini inanç benzerliğinden dolayı peygamberler, dini kurallar hakkındaki efsaneler Anadolu'da ve Uygur Türklüğünde aynıdır. Ortak önemli kaynaklardan biri olarak Kısasü'l Enbiya (Peygamber kıssası)'yı örnek alabilmekteyiz. Nasirü'd-din bin Burhanü'd-din Rabguzi tarafından 1310 yılında kaleme alınan eser³ İslam dünyasındaki peygamberler ve sahabeler hakkında beyan ve efsaneleri içermektedir. Türk dünyasında bu efsanelerin aynı beyan edilmeye devam ettiğine bizzat şahit olmaktadır.

Türk Dünyasına ait olan ermiş kişiler konulu efsanelere gelince farklı bölgelerde farklı ermiş kişiler, saygı değer şahıslar hakkında efsaneler ile karşılaşmamız mümkün. Uygur Türklerinde yaygın dile getirilen Kaşgarlı Mahmut ile ilgili olan hay-hay tirek (vah- vah kavak) efsanesini (İnayet 2006: 371), Taşeli Platosu efsanelerinden ise Şeyh Ali Semerkandi efsanesini (Erol 1996: 101 - 105) örnek verebiliriz.

Hay – hay tirek efsanesi (Vah - vah kavak efsanesi)

1. Kaşgarlı Mahmut üstadından kendisinin ebediyen kalacağı yeri sorar.
2. Üstadı Ömür boyu sana eşlik eden asanın köklediği yer diye cevaplar.
3. Abdest için Mercan Bulak'tan su alırken asası orda sıkışıp kalır ve yeşererek kavak ağacına dönüşür.

² Detaylı bilgi için bakınız: Adem Öger, Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008, İzmir, sf: 106 - 123. Abdulkirim Rahman, İpek Yurdundaki Efsane – Rivayetler, Xinjiang Halk Neşriyatı, 1985, Urumçi.

³ Bakınız, Nurettin demir, Emine Yılmaz, Murat Küçük, Kısas-ı Enbiya, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013, Ankara.

4. Kaşgarlı Mahmut'un vah – vah ne kadar yeşermişsin demesiyle durur.
5. Kaşgarlı Mahmut vah – vah kavak yakınına defne edilir, kavak kökünden sızıp çıkan kaynar sunun şifalı olduğu, bin bir derde deva olduğu söylenir.
6. Türbesi Kaşgar'ın Opal kasabasıdır. Kavak ve kaynak hala türbe bahçesi içindedir.

Şeyh Ali Semerkandi efsanesi

1. Şeyh Ali Semerkandi ermiş, talebeleri olan bir veli zattır.
2. Hakkında farklı versiyonlarda efsaneleri bulunur.
3. İlgili iki efsanede, hayvanlara iyi bakmadığı suçlamasıyla çobana hakaret eden köylülere rastlar.
4. Asasını yere vurarak su çıkartır. Çobanı mahcubiyetten kurtarır.
5. Asa da yeşererek çınar ağacına dönüşür.
6. Farklı olarak, diğer efsanelerde, Kıbrıs barış hareketine, Kore savaşına katıldığı efsane edilir.
7. Mezarı Gülnar'ın Zeyne kasabasında bulunmaktadır.

Bu iki efsanede Türk dünyasına yayılan Yunus Emre hakkındaki efsanelere benzer menkıbelere de rastlamaktayız. Mitolojik olarak, ermiş kişi, asa, şifalı su ele alınırken, asa veya sopanın yeşermesi masallara da özgü bir unsurdur.

1.2. Türbe ve ziyaret yerleri ile ilgili efsaneler

Türkler geçmiş zengin tarihe sahip bir millettir. Geniş coğrafyada yayılarak yaşamını sürdüren Türk halkı kendi bölgelerinde yaşanmış olaylar ve şahıslar ile beraber aynı zamanda bunlara bağlı ziyaret yerleri mezar ve türbeleri de efsaneleştirmiştir. Bu efsaneler öncelikle ağız edebiyatında daha sonra yazılı edebiyatta aynı zamanda kültür araştırmalarında önemli araştırma konusu olmuştur. Anlaşılır olması bakımından, Uygur efsaneleri için daha önceki konu ile bağlantısı olan Kaşgarlı Mahmut'un annesi Büvi Rabiye ile ilgili efsaneyi (Rahman 1985: 224 - 227) örnek gösteriyoruz.

Büvi Rabiye efsanesi – (Bibi Rabia Efsanesi)

1. Bibi Rabia Kaşgarlı Mahmut'un annesidir.
2. Hac için yaya yola konulur.
3. Mekke'ye üç günlük yol kala Allah Kâbe'yi önüne gönderir.
4. Bibi Rabia'nın duası icabet olmuş ve memleketine dönmüştür, daha sonra vefat eder.

5. Mezarın önüne gelen hayvanlar önünden doğruca geçmeden, dönüp dolaşarak geçince kişiler de bibi Rabia'nın ermiş biri olduğunu, mezarın kutsallığını anlar.
6. Gelen geçen türbede dua ve ibadet eder.
7. Türbenin hasiyetinden buradakiler mutlu ve sorunsuz yaşarlar.

Taşeli platosu efsanelerinde Anadolu'nun diğer yerlerinde olduğu gibi türbe ve ziyaret yerleri ile ilgili efsaneler çok yaygındır. Örnek olarak Şeyh Ömer Türbesi efsanesini (Erol 2006: 106 - 107) özetleyerek ele alıyoruz.

Şeyh Ömer Türbesi efsanesi

1. Şehir Ömer ermiş, ölümsüzleştirilmiş bir velidir.
2. Hayattayken, misafiri olan askerleri bir tencere yemekle, atları bir tas arpa ve bir tutam samanla doyurur.
3. Kıbrıs barış hareketinde türbedeki sancak kaybolur ve sonra kanlı şekilde geri gelmiştir.
4. Türbenin penceresindeki sıkıştırılmış odunlar atılsa da geri geliyormuş.
5. Mezarı gölgeleyen ağacı kesmek isteyen kişinin öldüğü efsane edilir

Bildiğimiz üzere, Uygurlar olsun ya da Anadolu Türklüğünde olsun, tarihi şahıslar, kahramanların ölümsüzleştirildiği efsaneler çok yaygındır. Onlar hayattayken olduğu kadar ölümünden sonra da efsanevidir. Kısmi farklılık olarak Uygur Türklerinde ziyaret yerleri ile ilgili efsaneler daha çok geçmiş eski dönemlere aittir. Günümüzde türbeler, ziyaret yerlerine olan saygılar korunmuş bilimsel yönden özellikle halk bilimleri alanında kültürel miraslar olarak ele alınmaktadır⁴. Ancak evliyalar ve ziyaret yerleri ile ilgili yeni efsaneler üretilmiyor diyebiliriz. Taşeli efsanelerinde ise tüm Anadolu'daki benzeri efsanelerde olduğu gibi bu tür efsanevi şahıslar ve türbeleri, ziyaret yerleri hakkında efsaneler günümüze kadar üretilmeye devam etmekte, efsanevi gücün günümüze dek mevcut olduğuna dair inançlar korunmaktadır. Şeyh Ömer Türbesindeki sancağın Kore savaşına bağdaştırılarak efsaneleştirilmesi, evliyalar ruhunun günümüzde de bize destek ve medet veriyor olması hakkındaki inanışlar bunun bir örneğidir.

⁴ Uygurlardaki Türbeler ile ilgili, Uygur bilim insanı Rahile Davut en detaylı bir bilimsel çalışma yürütmüştür. Onun önemli çalışması <Uygur Mezarları> kendi saha çalışması sonucu ortaya çıkmış olup, mezarların tarihi, bugünü, uygulamalar, ritüeller hakkında detaylı bilgi vermektedir. Bakınız: Rahile Davut, Uygur Mezarları, Xinjiang Halk Neşriyatı, 2001, Urumçi.

1.3. Yer adları hakkında efsaneler

Geçmişten günümüze kadar, Türklerin dağılıp yaşadıkları coğrafyanın çok geniş bir alan olduğunu hepimiz biliyoruz. Türklerin yaşadığı bölgelerdeki yer adları ile ilgili efsaneler de en yaygın bulunan efsane türlerindedir. Örnek olarak, Uygur efsanelerinden Yarkent efsanesi (Rahmen 1985: 235 – 236), Taşeli Platosuna ait efsanelerden Gülnar efsanesini (Erol 1996: 135) inceleyebiliriz.

Yarkent Efsanesi

1. Sahabeler günümüzdeki Yarkent'e gelir.
2. Buradaki insanlar onları çok iyi karşılar ve çok hızlı bir şekilde İslam'ı benimserler.
3. Sahabeler bu yerdeki insanlar bize yar iken derler.
4. Öylece bu şehrin adı Yarkent olur.

Gülnar Efsanesi

1. Türkmen Beyin Gülnar adında çok güzel bir kızı vardır.
2. Kâhin kızın ejderha tarafından öldürüleceğini söyler.
3. Zirvede şatoda yaşayan kız ejderhaya yakalanır ve Allah'tan kendini taşa dönüştürmesini diler.
4. Duası kabul olur, kız da taşa dönüşür.
5. Bey kızım yok olsa da adı yaşasın diye şehre kızın adını verir.

Yarkent Uygur Bölgesindeki, Türkleşmiş Cengiz soyunun en son yönettiği hanlık Yarkent hanlığının⁵ başkentidir. Günümüzde Çin siyasi sınırları içinde Kaşgar'a bağlı bir ilçe olarak bilinir. Aynı zamanda Kazakistan'daki Uygurların yoğun olarak yaşadığı Yedisu bölgesinde de Yarkent adı verilen bir kasaba bulunmaktadır. Buna benzer şekilde Türklerin yaşadığı bölgelerdeki yer adları birçok rivayet efsanelere konu olmuştur. Günümüzde Taşeli Platosundaki Mersin'e bağlı Gülnar ilçesinin adı ile bağdaştırılan efsanelerin birkaç versiyonu bulunur. Anadolu'daki kadın adını alan yegâne yer adı olması bakımından böyle efsanelere konu olması hiç şaşırtıcı değildir. Ayrıca Gülnar efsanesinde ele alınan güzel kız, kâhin, ejderha, taş kesme gibi mitolojiler Türk efsanelerinde sık sık karşılaşılan unsurlardandır.

⁵ Bakınız: [https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=380518&Yarkent-Hanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1-\(1465-1759\)-/Dr.-Amanbeck-H.-Djalilov](https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=380518&Yarkent-Hanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1-(1465-1759)-/Dr.-Amanbeck-H.-Djalilov) Erişim tarihi: 10.11.2019

1.4. Hayvanlar ve kuşlar hakkında efsaneler

Türkler doğayla iç içe yaşayan bir topluluk olduğu için dağ- taşlar, hayvanlar, kuşlar, doğa olayları, bitkiler, su, ataş gibi doğaya ait parçalar hakkında birçok efsaneleri de olmuştur. Örnek olarak Uygur efsanelerinde Kırlangıç efsanesini (Rahman 1985: 131), Taşeli Platosu efsanelerindense keklik efsanesini (Erol 1996: 170) inceliyoruz.

Kırlangıç Efsanesi

1. Nuh'un gemisini fare deler, deliği yılan kapatır.
2. Nuh yılanı ödüllendirmek için ne isterse vereceğini söyler.
3. Yılan yemek olarak dünyadaki en tatlı kanı istediğini söyler.
4. Yılanın istediği şeyi bulması için sivri sinek gönderilir.
5. En tatlı yiyecek olarak insan kanını bulan sinek yolda kırlangıçla karşılaşır.
6. Kırlangıç sineğin dilindeki tada bakma bahanesiyle sineğin dilini ısırır.
7. Daha sonra sineğin en tatlı kan diye kurbağa hanını bulduğunu iletir.
8. Öylece kırlangıç insanların kurtarıcısı olur, arkadaşı olur.

Keklik Efsanesi

1. Düşmandan kaçan Hz. Ali bir çınar ağacının kovuğuna saklanır.
2. Keklik ağaca konar ve düşmanlara Hz. Ali'nin yerini gösterir.
3. Hz. Ali'yi düşmanlar öldürdükten sonra keklik üzerine konarak kanını içer. Bu yüzden ayağı ve gagası kırmızı kalır.
4. Hz. Ali'nin bedduasıyla keklik av hayvanı olur.

Kırlangıç efsanesi aslında aynı zamanda dini efsaneler kategorisine de aittir. Tasnif sürecinde aynı bir efsane aynı zamanda birkaç konuya ait olabilir. Onları hangi konunun ağırlık bastığına bakarak gruplandırabilmemiz mümkündür. Kırlangıç efsanesi benzeri güvercin, kumru, koyun, ceylan, ayı, kaplumbağa vs. gibi hayvanları konu edinen efsaneler, bir taraftan doğa veya dini hükümlerin sebebinin anlatırken, diğer taraftan ise doğa ile bir can bir ten olmuş Türklerin yaşam tarzı ve kültürel değerlerini de yansıtmaktadır. Keklik efsanesi de aynı şekilde Toroslarda önemli av hayvanı olan kekliğe ait bir rivayeti bize anlatır. Bu efsanede olduğu gibi, insanlar bazen birçok neden sorusuna cevap bulmaya çalışırken kendi değerlerini içeren olağanüstü içerikli bayanlar ile yanıt bulmuşlardır. Daha çok eski dönemlere ait olan, doğanın birçok özelliği keşfedilmeyen, yorumlama kabiliyeti sınırlı olan dönemlerde ortaya atılan bu

bayanlar bugüne geldiğinde efsane adını almıştır. Esas önemli olan bu efsanelerde yer alan yaşam tarzı ve kültürel unsurların, toplumun değer düşüncelerini anlamamızdaki yararadır.

1.5. Ağaçlar ve bitkiler hakkında efsaneler

Türk dünyasında doğanın önemli bir parçası olan ağaçlar ve bitkiler hakkındaki efsanelere de sık sık rastlamaktayız. Doğa unsurları her zaman her hayat detayımızda önemli yer tutmuştur. Benzeri bir şekilde Türk dünyasının her yerinde su ve su kovalamak, Ab-ı Kevser gibi şifalı su hakkındaki birçok çeşit efsanelere de rastlıyoruz. Bu doğa unsurları hakkındaki efsaneleri karşılaştırırken Uygurlarda tespit ettiğimiz efsanelerden Kavun efsanesini (Rahman 1985: 137), Taşeli platosuna ait efsanelerden ise Börtülen efsanesini (Erol 1996: 189) inceleyebiliriz.

Kavun Efsanesi

1. Kavun aslında cennetten indirilir.
2. Gökten düşerken bir tanesini Hz. Muhammet yakalar.
3. Elinde parmaklarının arasında kaldığından dolayı kavun kabuğunda Peygamber efendimizin on parmağının izi kalır.
4. O yüzden kavunun bazıları parmaklar arasında sıkılmış gibi çizik – çizik olur.

Börtülen Efsanesi

1. Bir cuma günü cumaya giden Hz. Muhammet bir börtülen çalısına takılır.
2. Çalidan kurtulmaya çalışırken namaz vaktini kaçarır.
3. Hz. Muhammet börtülene bundan sonra insanlar sana itibar etmesin, insanlardan hep uzakta kalasın diye beddua eder.
4. O yüzden börtülen insanlardan uzak, تنها yerlerde bitirmiş.
5. Ayrıca börtülen beddualı meyve olduğu için, meyvesini çok yiyen dinden çıkarmış.

Gördüğümüz üzere kavun ve Börtülen hakkındaki bu iki efsanede, bu iki meyvenin mevcut doğal gerçeğine, Hz. Muhammet'in de yer aldığı efsanevi beyanlar ile açıklık getirilmektedir. Ancak dikkatimizi çeken şu ki, Börtülen hakkındaki efsaneye Uygurlarda rastlamayız. Kavun efsanesine de Taşeli platosunda rastlamadık. Bunun sebebi de Parmakların arasında kalmış gibi olan Çizik kavun Uygur bölgesinde birçok çeşidiyle meşhurdur. Börtülen ise Uygurların yaşadığı coğrafyada hemen hemen yetişmez, yetişse de son zamanlarda farklı teknolojik çalışmalar ile suni yöntemler ile yetiştirilmeye

çalışılmıştır. Yani, mevcut doğa durumuna bağlı olarak yetişen bitkilerden dolayı, aynı inanç ve aynı kültürel temelde olan insanların yaşadığı iki bölgede farklı konularda efsaneler üretilmiştir. Ancak, dini ve kültürel ortaklıklardan dolayı efsanelerdeki mantık ve anlatış tarzı büyük benzerlik gösterir.

1.6. Sevda hakkında efsane

Sevda, sevgi ve aşk konusu her zaman ölmez konulardandır. Türk dünyası efsanelerinde yer alan sevda konusu örneğinde, aynı zamanda dini efsane olan Yusuf ile Züleyha efsanesi hepimize ortak bir efsanedir. Ancak farklı bölgede yaşayan Türkler kendi bölgesine ait sevda kahramanları hakkında efsanevi konuları da üretmiştir. Bunların bazıları gerçek olaylar ve şahısların efsaneleştirilmesi ise, bazıları uyduruk şahıs ve olaylar ile masallaştırılan sevda konularının efsane haline getirilmesidir. Uygurlara ait sevda konu edilen efsanevi eser Garip ile Senem (Abdurahman 1996), Taşeli Platosuna ait olarak ise Karacaoğlan ve Karacakız (Erol 1996: 184) efsanesini inceleyebiliriz.

Ghirip ve Senem - (Garip ve Senem)

1. Padişah vezir ile ava çıkar o gün padişahın kızı, vezirin oğlu doğar. Onlar heyecanla çocuklarını beşik kertmesi yaparlar.
2. Prenses ile vezir oğlu büyüyünce birbirine aşk olur.
3. Daha sonra vezir ölür, saraydaki kötü kişiler vezirin oğlunu padişaha kötü gösterir.
4. Padişah oğlanı çöllere sürgün eder.
5. Aşkından üzülen oğlan yaban ellerde de sevdasını düşünür ve hanlığa karşı düşmanlar ile savaşır.
6. Padişah yanlışını anlar, oğlanı tekrar yanına alır, aşklar muradına erer.

Karacaoğlan ve Karacakız efsanesi

1. Karacaoğlan adında çoban yiğit Karacakız'a aşk olur. Daha sonra kız da oğlana aşk olur.
2. Kız babası kızı vermeyince, oğlan çok üzülür ve sazını alıp gurbete gider ve aşkı adına türküler söyler.
3. Kız da aşkı yüreğine gömüp hiç evlenmez.
4. Karacaoğlan yaşlanınca köye döner ve ölür.
5. Karacakız sevgilisinin mezarında ağlayarak can verir.
6. Karacakız'ı karşı tepeye gömerler. İki sevgilinin ruhunun her gece ortadaki ova da buluştuğu söylenir.

Garip ile Senem aynı zamanda Uygur Türklerine ait büyük bir destandır. Uygur On İki Mukam'ında, mukam sözü olarak en çok kullanılan destanlardan biri de Garip ile Senemdir. Gerçek şahıslar veya gerçek yaşanan bir olay olduğu söylenemez, ancak sevdası üzerine efsaneleşmiş iki aşkın hikâyesidir. Hatta bu sevda konusunun filimi de yapılmıştır. Karacaoğlan ve Karacakız efsanesi Taşeli Platosunda tespit edilmiş Anadolu'nun önemli efsanelerinden biridir. Karacaoğlan konusuna tarihi bir gerçek olarak birçok yerde rastlamaktayız, aynı şekilde Karacaoğlan'ı konu edinen film de yapılmıştır. Yukardaki bu iki efsanede Garip ve Karacaoğlan'ın diyar diyar gezmesine açıklık getirilmiş, aşk ve sevda konusu üzerine özetlenmiştir.

2. Benzerlikler

Yukarıda Uygur Türklerinde tespit edilen efsaneler ve Taşeli platosu efsaneleri örneğinde Anadolu efsanelerine ait efsanelerden tasnif ettiğimiz en yaygın ele alınan altı farklı konulu efsane hakkında örnekleri ile beraber inceleme yaptık. Gördüğümüz gibi İki yöreye ait olan efsaneler büyük oranda benzerlik ve kısmi farklılıklara sahiptir. Adı geçen şahıs ve yerler farklı olsa da aynı inanç ve düşünce sisteminin etkisinde olan bu efsaneler büyük çapta aynı kültürel değerleri yansıtmaktadır. Daha iyi anlaşılır olması için benzerlikler olarak özetle şu başlıkları söyleyebilmemiz mümkün.

- 1) İki yöreye ait efsanelerde yer alan unsurlar büyük oranda mitolojik unsurlar, dini unsurlar, tarihi unsurlar, sosyal hayat ve gelenekler ile ilgili unsurları içermektedir.
- 2) İki yöreye ait efsaneler büyük oranda motif benzerliğine sahiptir. Örneğin, olağanüstü olaylar motifi, sihirli asa motifi, sihirli su motifi, keramet motifi, sihirli su motifi, susuzluk ile mücadele motifi vs. Olağanüstü canlılar ve olağanüstü olayların motifteki yoğunluğu da Türk efsanelerinin ortak bir yönüdür. Türk dünyası efsanelerinde sık sık karşılaştığımız ejder, kâhin, dev ve zümrüdü Anka motifleri bunun bir örneğidir.
- 3) İki yöre efsanelerinde çok sık karşılaştığımız Formülistik sayılar aynı olup, hiçbir farklılık görmemekteyiz.
- 4) İki yöreye ait efsanelerin en önemli benzerliği ise efsanelerdeki muhteva benzerliğidir. İki yöreye ait efsaneler, Türklerinin tabiatı ve hayatı algılayış biçimi, dinî hayatını, davranış kalıplarını, ideal insan tipleri ve kültürel değerlerini yansıttığı için anlam ve mantık olarak çok yakındırlar.

3. Farklılıklar

İki bölgedeki arasındaki coğrafik mesafe, yaşadığı bölge farkı, doğal olarak iki bölgedeki insanların yaşam ve hayat tarzında bazı farklılıkların olmasını getirmektedir. Dolayısıyla, iki yöreye ait olarak tespit edilen efsaneler de kısmı farklılıklara sahiptir.

- 1) Uygur efsanelerinde Dini unsurlar daha çok peygamberler konusunda sınırlıdır, Taşeli efsanelerinde veliler konusu da yoğun ele alınmıştır. Uygur efsanelerinde bunun yerine tarihi şahıs ve tarihi olaylar-kahramanlar, bilgili kişileri konu alan efsaneler yoğun işlenmiştir.
- 2) Anadolu efsanelerinin bir parçası olan Taşeli platosu efsanelerinde önemli özellik olarak ölümsüzleştirme mitolojisinin yer aldığı Gazi veli efsaneleri vardır, Uygur efsanelerinde, bu tür efsanelere karşılaşmayız. Efsaneler daha çok velilerin yaşadığı zamana bağlı şekilde beyan edilmiştir. Günümüz kadar devam eden etkin bir efsanevi iş ya da hareketten söz edilmez.
- 3) Ziyaret yerleri üzerindeki efsanelerde Taşeli platosu efsanelerinin efsanevi özelliği daha da güçlü olduğu dikkat çeker. Örneğin: Veli kerametlerinin ölümle sona ermeyeceği hakkındaki rivayetler – velilerin yer yüzündeki ruhu konuları Uygur efsanelerinde çok yoğun değildir. Hatta ziyaret yerleri ile ilgili efsanelerdeki sıklıkla rastladığımız ziyaret yerlerinin büyücü gücü, öldürerek cezalandırmak konusuna Uygur efsanelerinde pek rastlamıyoruz.
- 4) Taşeli platosu efsanelerinde yakın çağ konuları da işlenmiştir. Uygur efsaneleri ise geçmiş tarihi dönem efsaneleri ile sınırlanır.

Türk dünyası efsaneleri çok zengin bir içeriğe sahip olup, sosyal hayatın her alanına temas etmektedir. Bundan yola çıkarak efsanelerin Türk kültürüne ilişkin temel değerler sistemi içerisindeki önemini anlamamız mümkündür. Sonuçta halk kültürünün her alanında karşımıza çıkan efsaneler, bize kültürün her detayından gerekli bilgiler sunar. O yüzden sadece halkbilimcilerin değil sosyologlar, antropologlar, etnologların da kendi çalışma alanları açısından değerlendirebildikleri önemli kaynak olmuştur.

Bahsi konumuz Taşeli platosu efsaneleri ile Uygur efsanelerinde en çok tasnif edilen konulardan önce gelenleri, örnekleri ile karşılaştırılması sonucu, aralarında binlerce kilometre mesafe bulunan bu iki bölge halkının sahip oldukları ortak din,

kültür ve değerleri delilleriyle gözlerimiz önüne sererken, iki bölgenin coğrafik ve sosyal yaşam tarzındaki farklılıkların da konu üzerindeki etkisini bizlere göstermektedir.

Sonuç

Çalışmamız aracılığıyla Cengiz Aytmatov'un roman ve hikâyeleri dikkatli gözle incelenmiş, eserler tabiat, çevrecilik ve çevre felaketi yönlerinden değerlendirilmiştir. Eserlere yansıyan çevrecilik fikirleri tespit edilmiştir. Dünya edebiyatçıları arasında hayvanları eser kahramanı ve başkışisi olarak karakterize eden edebiyatçıların en başında Cengiz Aytmatov'un geldiği söylenebilir. O çok sayıdaki edebiyatçıdan farklı olarak, eser karakterleri arasında yer alan hayvanların zihnini anlamaya ve bunu okurlarına yansıtmaya çalışmıştır.

Araştırmalarımız neticesinde Aytmatov'un çevre sorunlarına karşı yüksek duyarlılık gösterdiğini açıkça tespit ettik. O, eserlerinde tabiatın kendinden var olan iç düzeninin ve dengesinin insan tarafından bozulmasının büyük çevre felaketine yol açacağını iddia etmektedir. Entelektüel birikimi ve şahsi tecrübeleriyle oluşturduğu çevrecilik fikirleri yönünden diğer edebiyatçılardan ayrılan Aytmatov, hayvan haklarının ihlalini, insanın tabiata hâkim olma ihtirasını büyük tehlike olarak görür. Çok sayıdaki eserinde tabiatı öne çıkarmış olan Aytmatov, tabiatın unsurları arasındaki uyuma dikkat çekmiştir. Ona göre bu uyumu bozan yegâne varlık, insanoğludur. Ne yazık ki bu tehlikeli uygulamanın bedelini tabiattaki canlı ve cansız tüm varlıklar ağır biçimde ödemektedir. Netice olarak dünya edebiyatında çevreci fikirlerin fazlaca dillendirilmediği bir dönemde Aytmatov edebi eserlerinde tabiatı sevgi ve hürmet gösterilmesi gereken çok unsurlu bir yapı olarak tasvir eder. Kanaatimizce Cengiz

KAYNAKÇA

- ABDURAHMAN, Metkasim (1996). *Garip – Senem*, Kaşgar Uygur Neşriyatı, Kaşgar.
- DEMİR, Nurettin – vd. (2013). *Kıyas-ı Enbiya*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- DAVUT, Rahile (2001). *Uygur Mezarları*, Xinjiang Halk Neşriyatı, Urumçi.
- DJALİLOV, Amanbeck H. “Yarkent Hanlığı (1465-1759)”, Erişim tarihi: 10.11.2019
[https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=380518&/Yarkent-Hanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1-\(1465-1759\)-/Dr.-Amanbeck-H.-Djalilov](https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=380518&/Yarkent-Hanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1-(1465-1759)-/Dr.-Amanbeck-H.-Djalilov)
- EROL, Mehmet (1996). *Taşeli Platosu Efsaneleri (İnceleme- Metinler)*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi.
- İNAYET, Alimcan (2006). “Kaşgarlı Mahmut Hakkında Oluşan Efsaneler Üzerine”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, İzmir, sf: 347 - 372.
- ÖGER, Adem (2008). *Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)*, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- RAHMAN, Abdukirim (1985). *İpek Yurdundaki Efsane – Rivayetler*, Xinjiang Halk Neşriyatı, Urumçi.

TAŞKENT-HADİM (KONYA) ÇEVRESİNDE BULUNAN DÜZ DOKUMA YAYGILARI

FLAT WEAVING MATS AROUND TAŞKENT-HADİM (KONYA)

*Hafize Melek HİDAYETOĞLU**

ÖZET

Taşeli yaylası / platosu çok geniş bir coğrafi alanı kapsamaktadır. Konya ilinin Taşkent ve Hadim ilçeleri bu coğrafi alanda yer alan önemli yerleşim yerleridir. Tarihi ve kültürü incelendiğinde Türk kültürünün yaşatıldığı bölgelerdir. Bu araştırmada, Taşkent ve Hadim çevresinde 2004-2007 yılları arasında yapılan saha çalışmalarında tespit edilen düz dokuma yaygıları (kilim-zili) aktarılacaktır. Kültürümüzün bir parçası olan el dokumalarının belgeleme çalışmaları yörenin yaşam kültürünü, geleneklerini belirlemede önem taşımaktadır. Bu çalışmada, yörede belgelenen dokuma ürünlerin teknik, boyut, renk, motif ve kompozisyon özellikleri incelenecektir. Böylece yöreye özgü dokuma gelenekleri tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Taşkent, Hadim, Kilim, Zili

ABSTRACT

Taşeli upland/plateau covers a very large geographical area. Taşkent and Hadim districts of Konya are quite important settlements in this geographical area. Analysing the history and culture of these region, it is observed that Turkish culture is kept alive. In this study, flat weaving mats (kilim-zili) detected in the field studies conducted between 2004-2007 in Taşkent and Hadim regions will be presented. Documentation works of hand-woven fabrics, which are a part of our culture, are important in determining the life culture and traditions of the region. In this study, technical, size, colour, motif and composition characteristics of the

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, mhidayetoglu@gmail.com

weaving products documented in the region will be examined. Thus, weaving traditions specific to the region will be tried to be determined.

Keywords: Taşkent, Hadim, Kilims, Zili

1. GİRİŞ

Konya yöresinde dokumacılık, Çatalhöyük'te ortaya çıkartılan verilere göre, ilkçağlara kadar uzanmaktadır. Selçukluların Anadolu'ya gelmesi ve Konya yöresini ele geçirmesinden sonra Konya'da da dokumacılık faaliyetleri devam etmiş, Konya ve yöresi hem halı ve düz dokuma yaygıların hem de kumaş dokuma merkezi haline gelmiştir. Konya ve çevresi XVI. yüzyıl ve sonrasında, tıpkı Selçuklu çağındaki gibi, halı ve düz dokuma yaygı merkezi haline gelmiştir: XVI. Yüzyılın en ünlü dokuma merkezleri arasında Lâdik, Aksaray, Karaman, Karapınar, Sille, Ereğli, Çumra, İnce en çok tanınanlardır.

Dokumalar o'nu üreten toplumların kültür özelliklerini taşır; ait olduğu dönemin ekonomik, sosyal ve kültürel boyutlarını yansıtır. Dokuma ürünlerinde tüm toplumlar hammadde olarak, hayvan ve bitki liflerinden faydalanmış, böylece yetiştirdikleri küçükbaş hayvanların yünleri de atık hammadde olmaktan çıkıp kullanılabilir hale getirmiştir.

Taşeli yaylası / platosu çok geniş bir coğrafi alanı kapsamaktadır. Konya ilinin Taşkent ve Hadim ilçeleri bu coğrafi alanda yer alan önemli yerleşim yerleridir. Tarihi ve kültürü incelendiğinde Türk kültürünün yaşatıldığı bölgelerdir.

Bu araştırmada, Taşkent ve Hadim çevresinde 2004-2007 yılları arasında yapılan saha çalışmalarında tespit edilen düz dokuma yaygıları (kilim-zili) aktarılacaktır. Kültürümüzün bir parçası olan el dokumalarının belgelenmesi çalışmalarını yörenin yaşam kültürünü, geleneklerini belirlemede önem taşımaktadır. Araştırmada, Taşkent-Hadim ilçelerinde bulunan dokumaların teknik, boyut, renk, motif ve kompozisyon özelliklerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu araştırma geleneksel sanatlara ve el dokumacılığına katkı sağlamak, bu bölgedeki geleneksel dokuma kültürünü belgelemek ve eserlerin kaybolmamasını sağlamak açısından önem taşımaktadır.

Taşkent-Hadim Konya'ya yakın olmakla birlikte kendi içinde yöreye özgü geleneklere sahiptir. Her yörede olduğu gibi Taşkent-Hadim yöresi dokuma geleneği; çevreye uyum ve ihtiyaçların giderilmesi şeklinde insanın kendi çaba ve emekleriyle şekillenmiş zaman içinde pek çoğu artık gelenek-görenek, adetler ve yaşam biçiminin bir parçası halinde sürdürülmüştür.

Konya ili toprak bakımından geniş bir alana sahip olduğu için çok çeşitli Yörük gruplarını bünyesinde barındırmaktadır. Bu geniş coğrafya içinde her yörük grubu kendi dokuma çeşitleri ve desenlerini kullanmaktadır. Halı ve düz dokumalar, kendilerine ait özellikleri taşısalar da, onları dokuyan yörük veya yerleşik yaşayan insanlar, yaylacılık geleneği, kız alıp verme yoluyla geçen çeyiz geleneği, hediye verme, camiye bağışlama, son yıllarda da satma yoluyla farklı yörelere taşınarak, sanki buldukları yerlere aitmiş gibi görünmektedir.

1071'de Türklerin Anadolu'yu feth etmesiyle Türk aşiret ve boyları Anadolu'yu yurt tutmuştur: Kaynaklara göre, Türkmen ve yörük aşiretlerin bir kısmı Osmanlı döneminde de konar-göçer hayatı devam ettirmekte idiler. Osmanlı imparatorluğu XVIII. yüzyıldan itibaren hâlâ konar-göçerliği sürdüren aşiretleri iskân edilmesi için çalışmalar başlatmıştır (Halaçoğlu 1997:41-121). Bu iskânlar sonucu, Osmanlı döneminde Konya vilayetine bağlı Aladağ kazası içerisinde yer alan Taşkent ve Hadim bu dönemde Avşar boylarının yerleştiği alanlar olmuştur (Sümer 1972:405-426).

Taşkent Taşeli platosunda yer alan, tarihte pek çok medeniyetin izlerini taşıyan bir ilçedir. Özellikle 1071 Malazgirt savaşından sonra Türklerin Anadolu'ya yerleşmesi ile birlikte 12.-13. Yüzyıllarda Afşar boylarının bu bölgeye gelmişlerdir (Ertan 1974:93). Hadim, Osmanlı dönemi kayıtlarında Konya sancağına bağlı Aladağ kazasına bağlı bir köy idi. Aladağ kazası 34 köyden meydana gelen ve merkezi Pirlevganda köyü (Taşkent İlçesi) olan bir kaza idi (Sak 1997:169-180-Aköz 1986:67-86). Ayrıca Hadim, bez dokumacılığı ile tanınmakta yakın zamana kadar üretime devam edilmekte iken günümüzde dokuyucu sayısı çok azalmıştır (Barışta 1996:1-15).

Hadim ve Taşkent'e tarihi süreçte yerleşen Türk boyları ve ilim adamları sayesinde bu bölge kültürel, sosyal alanda gelişim göstermiştir. Yörede tespit edilen düz dokumalar arasında yer alan Afşar kilimleri bu yerleşmelerin izlerini günümüze taşıyan en önemli bulgulardır.

2. YAYGI TÜRLERİ

2.1. Kilim

Dokumalar atkı (yatay ip) ve çözgü (dikey ip) iplerini birbiri altından ve üstünden geçirilmesiyle yapılır. Dokumanın en basit şekli olan bu dokumalara bez veya bez ayağı dokuma denir. Çözgü ve atkı iplerinin arasına düğüm atılırsa, yüzeyde kabarık tüyler (hav) meydana gelir. Bu tür dokumalara da halı denir. Dokuma düğümsüz yapıldığında atkı ipleri bazen desen ipi olarak kullanılabilir. Bazen atkı dışında bir üçüncü iple de desen yapılabilir. Bu tür dokumalara da düz

dokuma veya düz dokuma yaygı denir. Düz dokuma yaygılar kendi arasında kilim, cicim, zili ve sumak olmak üzere dört ayrı teknikle birbirinden ayrılır. İki iplik sistemiyle yapılan, tersi ve yüzü aynı olan, yer sergisi olarak veya başka amaçlarla kullanılan dokumalara kilim denir.

2.1.1. Yaygılar:

Konya yöresinde iliksiz kilim tekniğinde dokunan yaygılar yünden veya kıldan yapılır. Yünden dokunanlara; palaz, çıbıklı kilim, doğru kilim, oturtma kilim, kınalı kilim, boncuklu kilim, allı kilim, sergi, yaygı, kilim gibi isimler verilirken, kıldan yapılanlara; çul ve kıl kanat denir.

İlksiz kilim tekniği kullanılarak dokunan kilimler çoğunlukla yaygı şeklinde kullanılır. Ancak yöre halkı ihtiyaçları doğrultusunda bu kilimleri yaygının dışında çeşitli şekillerde değerlendirilir. Genel anlamda Konya yöresi kilimlerinde enine ince ve dar şeritlere **çibık** veya **çubuk**, bu desenlerle dokunmuş örneklerle ise **çibıklı** veya **çubuklu kilim** denir. Bu kilimler yörede kullanıldığı yere veya üzerinde taşıdığı motif özelliğine göre farklı isimler verilir.

Dedemli Kasabası'nda (Hadim), Çetmi Kasabası'nda (Taşkent) **yaygı** adı verilen tür bu çubuklu kilimlerdir. Yaygılarda kırmızı, beyaz, mavi, lacivert, yeşil, sarı, turuncu, siyah, kahverengi, hardal sarısı, mor renkler hâkimdir. Bu renkler enine çizgiler meydana getirecek şekilde dokunur (Fotoğraf No: 1-2). Kolay dokunması, kullanım alanının geniş olması ve her türlü artık yünün bu kilimlerde değerlendirilmesinden dolayı pek değerli sayılmaz.

Fotoğraf No: 1, Çıbıklı kilim, Yer yaygısı, 24.06.2004, 145X274 cm., 60-70 yıllık, Dedemli Kasabası Cami/Hadim.

Fotoğraf No: 2, Çıbıklı kilim, Yer yaygısı, 25.06.2004, 150X350 cm., 50-60 yıllık, Çetmi Kasabası Büyük Cami/Taşkent.

2.1.2. Orta Kilim (Yer Yayıması):

Taşkent Döngeli camiinde tespit edilen orta kilim; daha çok Hotamış yöresinde (Karapınar) dokunur. Bu nedenle Hotamış'ın adıyla anılır. Yöreye özgü bir karakter taşır.

Bu kilimin zemini enine kuşaklara ayrılır. Kısa ve uzun kenarları sularla (bordür) çevrilir. Kilimin kısa uzun kenarında kenarları eğri çizgilerle basamaklandırılmış, geometrik biçimli motif düzgün tekrarlarla sıralanır. Kısa kenarın biri yoktur. Uzun kenarlardaki suyu tarak biçimleri tamamlar. Zeminde bir sıra kenar suyundaki motif bir sıra üst üste eşkenerdörtgenin kurtağzı benzeri motifle birleştirilerek dokunduğu motif yer alır. Bu motiflerden kalan boşluklar elibeline benzeri motiflerle doldurulur. Kırmızı, yeşil, mavi, beyaz, kahverengi, turuncu renklerle dokunmuştur (Fotoğraf No: 3).

Hotamış orta kilime benzer özellikte kilimlere Konya'nın farklı yörelerinde görmek mümkündür: Ereğli-Çayhan, Akşehir-Savaş (Bermende), Beyşehir-Avdancık, Altınekin, Kadınhanı-Pusat civarında dokunur. Hotamış kilimleri çoğunlukla üç şaklı dokunurken Taşkent örneği kilimler tek parçalıdır. Hotamış'ta dokunanlar ve diğer yörelerde dokunan kilimler kalite ve renk özellikleri ile bir birinden kolayca ayırt edilebilir. Hotamış kilimlerinin motif özelliğini taşıyan bu örnekler, Taşkent ve Hadim çevresine satın alarak, camilere bağış ya da kız çeyizi şeklinde geldiği söylenebilir.

Fotoğraf No: 3, Yer yaygısı, 26.06.2004, 145X315 cm., 60-70 yıllık, Döngeli (Keçimen) Köyü Cami – Taşkent.

2.1.2. Konya Kilimi (Orta Kilim-Yer Yayıgısı):

Konya ve çevresi bir dönem halı ve kilimlerin yoğun şekilde dokunduğu ve üretildiği bir bölgeydi. Konya'nın hemen hemen tüm dokuma yapılan yörelerinde yaygın olarak tespit ettiğimiz kilimleri Konya kilimleri adı altında toplamaktayız. Bu örnekleri üzerinde taşıdığı motif ve kompozisyon özelliklerine bakılarak iki grupta değerlendirilmiştir.

Birinci grupta; kilimlerde yer alan ve zemin üzerine yerleştirilen **top (göbek)** motifi, kilimin enini kaplayacak şekilde büyütülerek dokunmuştur. Kilimin zemininde kalan boşluklar aynı göbeğin küçük hallerinin yerleştirilmesiyle doldurulur. Kullanım alanı, renkler ve motif özellikleri Konya ve çevresinde tespit edilen örnekler içinde ortaktır. Hadim (Korualan) ve Taşkent (Çetmi) yörelerinde bu kompozisyon düzenine sahip kilimlere rastlanmıştır (Fotoğraf No: 4 -5).

Bu kilimleri; Zengen (Ereğli), Yellice (Ereğli), Ereğli Merkez, Bostandere (Seydişehir), Hasanşeyh (Meram), İnlice (Meram), Akşehir Merkez, Savaş (Bermende) (Akşehir) gibi Konya'nın farklı merkezlerinde görmek mümkündür.

İkinci grupta; Kilimin üzerinde vev hat üzerine yerleştirilmiş, iki küçük koçboynuzu motifi arasındaki bıçkır motiflerinin meydana getirdiği geometrik motif yer alır. Bazı kilimlerdeki motiflerin renkleri iç içe eşkenardörtgenlerle göbek oluşturacak şekilde, bazıları ise enine kuşaklı kompozisyon düzeninde dokunur. İlikli kilim, eğri atkılı kilim, eğri atkılı kontur, sarma kontur teknikleri kullanılarak yün malzemeyle dokunmuştur. Kırmızı, bordo, sarı, açık sarı, turuncu, yeşil, açık yeşil, yağ yeşili, mavi, mor, kahverengi, devetüyü rengi, beyaz, siyah renkleri kullanılmıştır (Fotoğraf No: 6). Konya'nın Ereğli-Tatlıkuyu, Sazgeçit, Melicek, Halkapınar-Yassıkaya, Kadınhanı gibi farklı yörelerinde de görülmektedir.

Fotoğraf No: 4, Konya Kilimi (Orta Kilim- Yer Yayıgısı), 24.06.2004, 150X375 cm., 30-40 yıllık, Korualan Köyü Cami/ Hadim.

Fotoğraf No: 5, **Konya Kilimi** (Orta Kilim- Yer Yayıgısı), 175X395 cm, 40-50 yıllık, Çetmi Kasabası Cami/Taşkent.

Fotoğraf No: 6, **Konya Kilimi**-Yer yaygısı, 25.06.2004, 150X400 cm., XIX. y.y. başı, Çetmi Kasabası Büyük Cami/Taşkent.

2.1.3. Avşar Kilimi (Yer Yayıgısı):

Kilimler Taşkent ilçesi ve Avşar, Çetmi, Keçimen köylerinde tespit edilmiştir. Yer yaygısı olarak kullanıldığını düşündüğümüz kilimler günümüzde dokunmamaktadır. Eğri atkılı kilim, sarma kontur, ilikli kilim teknikleri kullanılarak yün malzemeyle dokunmuştur. Kilimlerin bazılarında çözüğü ipinde kıl veya kıl-yün karışık kullanılmıştır.

Kilim iki farklı kompozisyonda tasarlandığı görülür: **Birinci tipte**; iç içe yerleştirilmiş büyük eşkenardörtgenlerin meydana getirdiği göbekler zemini doldurur. Eşkenardörtgenlerin kenarları kıvrımlarla süslüdür. Göbekten kalan boşluklara kenarlarında kıvrımlar bulunan küçük eşkenardörtgenler yerleştirilir. Kısa ve uzun kenarlarında geometrik motiflerin yerleştirildiği su yer alır (Fotoğraf No:7-8).

İkinci tipte ise; birbirleri ile bağlantılı iki eşkenardörtgen formundaki göbek kilimin büyüklüğüne göre dört veya beş kez tekrarlanarak zemin üzerine yerleştirilir. Eşkenardörtgenlerden kalan kırmızı zeminli boşluklar farklı geometrik motiflerle doldurulur. Kilimin bazı örneklerinde kısa ve uzun kenarlarında kıvrım motifleri ile süslü sular yer alır. Kırmızı, sarı, turuncu, yeşil, mavi, mor, kahverengi, beyaz, renkler kullanılmıştır (Fotoğraf No: 9-10-11-12).

Uzmanlardan alınan bilgilerden yola çıkarak ve tüm Konya çevresi araştırmalarımız sırasında başka hiçbir yerde rastlanmaması bu kilimlerin buraya özgü olduğunu göstermektedir. Ayrıca Oğuz boylarından Avşar boyu ile ilişkisi araştırılmalıdır. Kilimlerin bulunduğu köyün adı ile aynı ismi taşıması dikkat çekicidir.

	
Fotoğraf No: 7, Avşar Kilimi-Yer yaygısı, 26.06.2004, 150X370cm., 50-60 yıllık, Avşar Kasabası Cami/Taşkent.	Fotoğraf No: 8, Avşar Kilimi-Yer yaygısı, 27.06.2004, 125X250cm., 100 yıllık, Uzunşeyh Cami/Taşkent.
	
Fotoğraf No: 9, Avşar Kilimi-Yer yaygısı, 25.06.2004, 70-80 yıllık, 115X225cm., Çetmi Kasabası Büyük Cami/Taşkent.	Fotoğraf No: 10, Avşar Kilimi-Yer yaygısı, 26.06.2004, 135X280cm., 50-60 yıllık Avşar Kasabası Cami/Taşkent.

	
Fotoğraf No: 11, Avşar Kilimi-Yer yaygısı, 26.06.2004, 150X220cm., 50-60 yıllık, Döngeli (Keçimen) Cami/Taşkent.	Fotoğraf No: 12, Avşar Kilimi-Yer yaygısı, 26.06.2004, 120X250cm., 70-80 yıllık, Avşar Kasabası Cami/Taşkent.

2.1.4. Toros Kilimleri:

Zemin altıgen şekilli, üst üste beş kuşak halinde, dizilmiş geometrik desenli, küçük göbek motifleriyle süslenmiştir. Göbeklerden üç kuşağın içi yapraklı kilimdeki zemin süslemesine benzer geometrik motifle, iki tanesi de kurtağzı adı verilen motifle bezenmiştir. Kısa kenarlara ayak, uzun kenarlara yelen adı verilir. Bu kilimler Taşkent ve Hadim civarında tespit edilmiştir (Fotoğraf No: 13-14-15). Kırmızı, sarı, turuncu, yeşil, mavi, mor, kahverengi, beyaz renkleri kullanılmıştır.

Toros kilimlerini genel özelliklerini üzerinde taşır ve bu bölgede yaşayan Yörüklerle Anamur-Mut civarında bu bölgeye yaylak olarak gelen Yörüklerin kilimlerinden etkilendikleri kabul edilmektedir (Öztürk 2005).

	
Fotoğraf No: 13, Toros Kilimleri-Yer yaygısı, 116X200cm. 26.06.2004, 50-60 yıllık, Korualan Kasabası Büyük Cami - Hadim	Fotoğraf No: 14, Toros Kilimleri-Yer yaygısı, 26.06.2004, 50-60 yıllık, 165X270cm., Avşar Kasabası Cami/Taşkent

Fotoğraf No: 15, Toros Kilimleri-Yer yaygısı, 26.06.2004, 140X200cm., 50-60 yıllık, Korualan Kasabası Büyük Cami/Hadim.

2.1.5. Ölümlük Kilim

Anadolu'da kişinin ölümünde sonra sahip olduğu halı kilim gibi yaygılar cenazesine sarılır ve bu yaygılar camiye bağışlanır. Bu yaygılara ölümlük-ahiretlik- cenazelik gibi isimler verilir. Taşkent-Avşar köyünde de bu şekilde korunan yaygılar tespit edilmiştir. Bu kilim örneklerinde üst üste yerleştirilmiş altıgen şekilli büyük göbekler dışında kalan kilim zemini geometrik biçimli motiflerle doldurulur. Kilimin kısa kenarlarına ayak, uzun kenarlarına yilen denir. Yilen üzerindeki geometrik motife kıvrım denmektedir. Zemin üzerinde çokgen şekilli, kenarlarında simetrik kollar bulunan, göbeğe top adı verilir. Çokgenlerin merkezine atlamalı sıralama ile kıvrım ve iç içe çengel motifleri ile bezenir. Kilimin zeminine ve çokgenin kollar ile birleştiği alana ve her top arasına yıldız, zemindeki boşluklara da "S" kıvrımlı çapraz motifi dokunmuştur(Fotoğraf No: 16).

Kadınhanı Pusat köyünde farda adıyla da bilinmektedir. Cenazeyi sardıkları için sargılık şeklinde kullanılmaktadır. Ereğli'nin Yellice köyünde sal fardası denir. Bu örnekler, Taşkent ve Hadim çevresine satın alarak, camilere bağış ya da kız çeyizi şeklinde geldiği söylenebilir.

Fotoğraf No: 16, Ölümlük kilim, 25.06.2004, 140X270 cm.,
Avşar Cami/Taşkent.

2.2. Zili Yaygılar:

Zili tekniği; atkı, çözgü ve desen ipliği kullanılarak, üç iplik sistemiyle dokunur. Desen ipi üç üst bir alt çözgüler arasından geçirilir, her sırada atkı ipi ile sıkıştırılır. Desen ipliği her sırada aynı çözgülerde üç üst bir alt dokunur ve boyuna yol yol veya fitilli denebilecek bir görüntü alır. Zili tekniğinde desen oluşturmak için desen ipliğinin renkleri değiştirilir, eğer desen ipliğinin renkleri değiştirilmezse ortaya tek renk fitilli şekilde dokunmuş bir dokuma çıkar. Atkı ve çözgü iplerinin aynı renkte olmasına özen gösterilir. Atkı ve çözgüler ana zemini oluşturan esas unsurlardır. Zili tekniğinde; yer yaygısı, ölümlük, yük örtüsü, duvar örtüsü, beşik kilimi, namazlık, yastık, heybe, torba ve tuz torbası gibi çeşitlerde ürünler yapılır.

2.2.1. Zili Yer Yaygısı-Taban Sergisi:

Taşkent (Çetmi, Keçimen) yörelerinde zili tekniği ile yer yaygıları dokunur. Çoğunlukla çadır ve evlerin tabanına serilerek kullanıldığı için taban sergisi şeklinde bilinir. Yaygıların atkı ve çözgü iplerinde çoğunlukla kıl, desen ipliğinde yün malzeme kullanılır. Çoğunlukla kıl malzemedeki dokunduğu için üzerindeki desenlere bakılmaksızın çul adı verildiği de olur.

Yaygıların zemininde birbirinin boşluğuna yerleştirilmiş düzgün altıgen panoların içlerine farklı motifler dokunarak desen özellikleri zenginleştirilir. Altıgenler içinde değişen geometrik motifler yer alır. **Birinci grupta**, altıgenlerin içinde kenarları basamaklandırılmış eşkenardörtgenler ve merkezde sekiz kollu yıldızlar yer alır. Eşkenardörtgenlerin her iki yanından uzanan kollarda küpe

benzeri motifler işlenir. Bu küpe benzeri motifler zemindeki altıgenlerin arasına yerleştirilen zikzak kolları da süsler. Zemini zikzak şekilli su çevreler(Fotoğraf No: 17-18). **İkinci grupta**, altıgenlerin içine kare biçimler dama tahtasına benzer yerleştirilir. Zemini zikzak ince sular çevreler. Kısa kenarda cicim teknikli iki sıra ilave sular dokunur (Fotoğraf No: 19).

	
Fotoğraf No: 17, Zili Yer Yaygısı-Taban Sergisi, 26.06.2004, 155X320 cm., 70-80 yıllık, Çetmi Kasabası Cami/Taşkent.	Fotoğraf No: 18, Zili Yer Yaygısı-Taban Sergisi, 27.06.2004, 116X260 cm., 100 yıllık, Uzun Şeyh Cami/Taşkent.
	
Fotoğraf No: 19, Zili Yer Yaygısı-Taban Sergisi, 27.06.2004, 150X240 cm., 50-60 yıllık, Keçimen Köyü Cami/Taşkent.	

2.1.2. Daban Zili-Acem Kilim (Yer Yaygısı):

Konya'nın Karapınar (Salur, Sırçalı), Ereğli (Kuzukuyusu, Yellice), Sarayönü (Çeşmelisebil), Bozkır (Dere), Hadim (Korualan) yörelerinde zili teknikli yer yaygıları dokunur. Karapınar'da motif özelliğinden dolayı bu yaygılara acem kilim ve kepçeli isimleri verilir ve evlerin yer döşemelerinde kullanılır. Bu yörelerde aynı motif özelliği ile namazlık şeklinde kullanılan acem namazlağlarda yapılmaktadır.

Zili yaygının zemini düzgün altıgenlere bölünür. Altıgenlerin içlerine üst üste sıralı eşkenardörtgenler kıvrım kollarla birlikte yerleştirilir. Zeminde altıgenleri kalın bir su çevreler. Zili yaygılarda kırmızı, yeşil, mor, beyaz, siyah, deve tüyü

renği, mavi, turuncu, bordo, kahverengi renkleri hâkimdir. Taşkent Hadim yörelerinde kıl malzeme tercih edilmiştir. Desen ipinde ise yün iplik kullanılır (Fotoğraf No: 20-21-22-23).

Fotoğraf No: 20, Daban Zili-Acem Kilim (Yer Yaygısı), 26.05.2004, 130X280 cm., Avşar Kasabası Cami/Taşkent.		Fotoğraf No: 21, Acem Namazlağ, Zili namazlağ, yöredeki adı Acem kilimi, 24.06.2004, 122X195 cm., 50-60 yıllık, Korualan (Gezlevi) Kasabası/Hadim.
Fotoğraf No: 22, Acem Namazlağ Zili namazlağ, yöredeki adı: Acem kilimi, 27.06.2007, 75X120 cm., 60-70 yıllık, Avşar Cami/Taşkent.		Fotoğraf No: 23, Acem Namazlağ, Zili namazlağ Acem kilimi, 76X135 cm., 60-70 yıllık, Uzun Şeyh Cami/Taşkent.

2.2.3. Eğer Kaşı-Turna Katarı Yer Yaygısı:

Konya'nın Ereğli, Halkapınar, Sarayönü, Akşehir, Çumra, Ilgın yörelerinde namazlık şeklinde dokunan örnekler Taşkent yöresinde yer yaygısı şeklinde kullanılmak üzere büyük boyutlu dokunurlar. Motif özelliğinden dolayı turna katarı ve eğer kaşı adıyla bilinir. Kıl ve yün malzeme ile dokunur. Kırmızı, turuncu, yeşil, siyah, beyaz renkler hâkimdir.

Fotoğraf No: 24, Eğer Kaş-ı-Turna Katarı Yer Yaygısı, 26.06.2004, 180x340 cm., 100 yıllık, Çetmi Kasabası Cami/Taşkent.

2.2.4. Eğer Kaşının-Turna Katarının Toplusu Yer Yaygısı:

Konya'nın Ereğli, Halkapınar, Sarayönü, Akşehir, Çumra, Ilgın yörelerinde turna katarı ve eğer kaş-ı adıyla dokunan yer yaygıları ve namazlıklarda kullanılan motiflere benzer özellikte Taşkent (Döngeli), Hadim (Korualan) yörelerinde yer yaygıları dokunur.

Bu yaygılar üzerinde turna katarı adı verilen zikzak kollar arasına yine bu kollar eşkenardörtgen biçimli top (göbek) şeklinde yerleştirilir. Motiflerin top-göbek şeklinde düzenlenmesinden dolayı yörede **eğer kaşının-turna katarının toplusu** adıyla bilinir. Bazı örneklerinde sadece eşkenardörtgen biçimli göbekler boyuna birbirinin boşluklarına gelecek biçimde zeminde yer alır. Kısa ve uzun kenarlar geometrik biçimli sularla çevrelenir. Atkı ve çözgüde kıl, desen ipinde yün iplik kullanılır (Fotoğraf No: 25-26-27-28-29-30-31).

Fotoğraf No: 25, Eğer Kaşının-Turna Katarının Toplusu, Yer Yayı, 27. 06. 2007, 120X300 cm., 100 yıllık, Uzun Şeyh Cami/Taşkent.	Fotoğraf No: 26, Eğer Kaşının-Turna Katarının Toplusu, Yer Yayı, 27. 06. 2007, 125X270 cm., Uzun Şeyh Cami/Taşkent.
	
Fotoğraf No: 27, Eğer Kaşının-Turna Katarının Toplusu Yer Yayı, 27. 06. 2007, 130X320 cm., 100 yıllık, Uzun Şeyh Cami/Taşkent.	Fotoğraf No: 28, Eğer Kaşının-Turna Katarının Toplusu, Yer Yayı, 27. 06. 2007, 112X260 cm.,100 yıllık, Uzun Şeyh Cami/Taşkent.
	
Fotoğraf No: 29, Eğer Kaşının-Turna Katarının Toplusu, Yer Yayı, 27. 06. 2007, 120X310 cm., 100 yıllık, Uzun Şeyh Cami/Taşkent.	Fotoğraf No: 30, Eğer Kaşının-Turna Katarının Toplusu Yer Yayı, 26. 06. 2007, 120X200 cm., 40-50 yıllık, Keçimen Köyü Cami/Taşkent.
	
Fotoğraf No: 31, Eğer Kaşının-Turna Katarının Toplusu, Yer Yayı, 24. 06. 2007,50-60 yıllık, 135X310 cm., Korualan (Gezlevi) Kasabası Cami/Hadim.	

2.2.5. Zili Namazlık:

Konya'nın Ereğli, Akşehir, Hadim (Korualan) yörelerinde zili teknikli namazlıklar dokunur. Namazlıklar üzerinde tek yönlü mihraplı düzenlemeler yapılır. Zimini zili teknikli ince sular çevreler. Atkı ve çözgü ipinde kıl, desen ipinde yün malzeme kullanılır (Fotoğraf No: 32).

Fotoğraf No: 32, 24.06.2004 Zili Namazlık, 83X100 cm., 50–60 yıllık, Korualan (Gezlevi) Kasabası Cami/Hadim.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Yaygılar saha çalışması sırasında yöre camilerinde bulunmuştur. Araştırmanın yapıldığı tarihte yörede dokuma üretimi ile ilgili bulguya rastlanmamıştır. Yörede dokuma faaliyetinin yapılmıyor olması dokuma çevresinde gelişen geleneklerin unutulmasına yol açmaktadır. Kaynak kişilerin hayattayken gereken araştırmaların yapılması ve yaygınlaştırılması önem taşımaktadır.

Taşkent ve Hadim bölgesi Konya ile Akdeniz bölgesini birbirine bağlayan ve geçiş sağlayan bir noktadadır. Böylece yörede yaşayan yörüklerin yaylak-kışlak yol güzergâhu üzerindedir. Taşkent ve Hadim dokuma örneklerinin desen, teknik ve malzeme özelliklerinde iki bölgenin dokuma kültürüne özgü bulgular görülmektedir.

Taşkent ve Hadim düz dokuma yaygılarının (kilim-zili) hammadde, yaygı türleri, renk, motif-kompozisyon, kalite, boyut, teknik özellikleri açısından değerlendirmek gerekirse;

Hammadde özelliklerine bakıldığında; yaygılarda çoğunlukla yün iplik tercih edilmekle birlikte özellikle zili teknikli yaygılarda atkı ve çözgü ipinde kıl malzeme kullanıldığı görülmektedir. Taşkent-Hadim dokumalarının boyutları incelendiğinde; yaygılar yere sermek üzere büyük boyutlu dokunmuşlardır. Bunun yanında namazlık çeşitlerin boyutları daha küçüktür. Teknik özellikleri açısından; iliksiz kilim, ilikli kilim, eğri atkılı kilim, eğri atkılı kontur, sarma kontur ve zili teknikleri ile dokunduğu tespit edilmiştir.

Zili tekniğine, Konya ve ilçelerinde farklı isimler verildiği tespit edilmiştir. Bunlar; Karapınar ve çevresinde zili ve cicim tekniğine ve bu tekniklerle dokunan yaygılara **atmalı** adı verilmektedir. Ereğli yöresinde zili tekniğine ve bu teknikle dokunan yaygılara **atkılı** adı verilir. Kadınhanı Pusat ve Saçıkara, Akşehir Değirmenköy yörelerinde de zili tekniğine ve bu teknikle dokunan yaygılara **atkılı** adı verilir.

Renk özellikleri; Taşkent ve Hadim yaygılarında kırmızı, beyaz, mavi, lacivert, yeşil, sarı, turuncu, siyah, kahverengi, hardal sarısı, bordo, açık sarı, açık yeşil, yağ yeşili, devetüyü rengi, mor renkler hâkimdir.

Yaygı Türleri incelendiğinde; yer yaygısı, ölümlük ve namazlık çeşitlerinde üretildikleri görülmektedir. Konya ve çevresinde enine ince çizgili yer yaygıları farklı isimlerle anılmaktadır. Bunların çoğunluğu yer yaygısı şeklinde kullanılmakla birlikte Karapınar Yöresinde **bastırık kilimi**, **sofra altı**, **yatak sumadı** , **guşurgu örtüsü** gibi isimlerle sergi dışında farklı amaçlarla kullanılmaktadır.

Taşkent ve Hadim çevresinde yaygı adı verilen dokumalara, Karapınar **doğru kilim-oturtma kilim-kınalı kilim**, Ilgın, Seydişehir, Güneysınır, Bozkır, Kadınhanı ve Doğanhisar'da **yaygı**, Ilgın'da **sargı kilimi**, Yukarıçiğil Kasabası'nda (Ilgın) **cenaze sargısı**, Ortakaraviran Kasabası'nda (Seydişehir) **allı kilim**, Avdancık (Beyşehir), Güneysınır, Küçükmuhsine ve Ovakavağı'nda **kilim**, Çukurçimen Köyü'nde **sergi**, Yaylacık (Seydişehir) **boncuklu kilim** gibi isimler verilir.

Dokumaların camide bulunmuş olması Konya ve Anadolu'nun genelinde hakim olan camiye başışlama geleneğinden gelmektedir. Bu gelenek çerçevesinde dokunan kilimler Anadolu'da çoğunlukla ahretlik-ölümlük-cenazelik-ölü çulu-sal fardası-sargılık-sümük sargılığı adıyla bilinir. Bu

dokumalara genel olarak ölümlük ismi verilmesine sebep olan gelenekten bahsetmek gerekirse: Günümüzde, Anadolu'daki geleneğe göre, şehirde veya köylerde, dokuma bilen veya bilmeyen kadınlar, evlenmeden önce veya evlendikten sonra, kendisi ve kocasının cenazesi üzerine serilmek ve mezarlık dönüşünde, ölen kişinin hayrına, camiye bağışlanmak üzere halı veya düz dokuma yaygı dokurlar. Yani ölümlük halı veya kilim dokur ya da hazırlarlar. Dokuma bilmeyenler ise, dokunmuş halı ya da kilim satın alırlar veya ısmarlama yoluyla, bilen kimselere dokuttururlar. Bunlar, bazen kişi öldükten sonra, aile fertlerinden biri tarafından dokutturulup camiye serilebilir. Halı ya da kilimin bir yanına da, dokuma sırasında, adına dokunduğu kişinin ismi ve ölüm tarihi yazılır ya da tevazu gösterilerek herhangi bir şey yazılmaz. Camilerde üst üste serilen bu dokumalar zamanla halı ve düz dokuma yaygı katmanları meydana getirir. Camilerin bir halı ve düz dokuma yaygı müzesi gibi olmasının nedeni buradan kaynaklanmaktadır.

Motif Özellikleri; Taşkent civarında dokunan ve yer yaygısı diye anılan örneklerde kilim tek parça halinde dokunur. Zemini süsleyen altıgen şekilli göbekler iç içe ve yine yan yana ve üç-beş tane dokunur. Ancak göbeklerin dizilişi aynı olmakla beraber, şekilleri çok farklıdır. Bazı örneklerinde de göbekler üst üste ikişerli sıralar halinde dokunur. Benzer uygulama şekli, göbek şekli farklı olsa da, Hadim civarındaki Toros Kilimlerinde de görülür.

Göbek motifi, Konya yöresinde olduğu gibi, Anadolu'da daha çok göl-göbek-top diye bilinir. Halıda ya da kilimler de göl sayısına göre adlandırılır. Sözelimi Kula civarında özellikle sedir halıları göl deseniyle süslüdür. Üç göllü, dört göllü gibi isimler alırlar. Aksaray, Niğde, Kırşehir gibi, Konya ya yakın merkezlerde de göl, kol, farda, bayrak gibi isimlerle adlandırılırlar.

Taşkent ve Hadim'de zili yaygılarda görülen **turna katarı** ve **eğer kaşı** desenleri; Konya'nın Ereğli (Yellice, Gökçeyazı, Beyköy), Halkapınar, Sarayönü (Başhüyük), Akşehir (Cankurtaran, Savaş), Çumra, Ilgın (Tekeler) yörelerinde de sıklıkla görülmektedir. Bu çevrede bulunan örnekler daha çok namazlık şeklinde dokunurken örnekler Taşkent yöresinde **yer yaygısı** şeklinde kullanılmak üzere büyük boyutlu dokunurlar. Konya'nın bu yörelerinin aynı zamanda yürük boylarının çoğunlukla yaşadığı yerler olması eğer kaşı-turna katarı desenlerinin bu boylara özgü olduğunu göstermektedir.

Hızla gelişen teknoloji, şehirleşme isteği, büyük şehirlere göç, iletişim imkânları, ticari faaliyetler geleneksel yaşamı ve dokuma kültürünü de olumsuz yönde etkilemektedir: Artık çoğu kişi zahmetli bir iş saydıkları dokumayı

yapmamaktadır. Küçükbaş havyan yetiştiriciliğinin yörede artık rağbet görmemesi, malzeme temininde güçlük çekilmesi dokuma üretiminin azalma nedenleri arasında gösterilebilir.

Sonuç olarak; yörede yeni dokuma örneklerinin üretilmediği düşünüldüğünde, kaybolmaya yüz tutan el dokumalarının yerinde tespiti ve kaynak kişilerden alınacak bilgiler bir kat daha önem kazanmaktadır. Yöre dokumalarının kayıt altına alınması taşıdığı değerler konusu geleneksel Türk dokuma sanatı ve kültürü açısından önem taşımaktadır. Yerel çalışmaların ve araştırmaların devamlılığı yöre insanının bu dokumaların değerini bilme konusunda farkındalık yaratmasına fayda sağlayacaktır. Bu sebeple yörede dokuma projeleri yapılmasına olanak sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Aköz, Aladdin (1986). "XVI. Asrın İlk Yarısında Aladağ Kazası (1501-1540)", *Osmanlı Araştırmaları*, XVI: s.67-84.
- Barişta, H. Ö. (1996). "Konya Hadim Dokumacılığı", *Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1994*, Ankara, Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları / 224: 1-15.
- Ertan, F. v.d., (1974). *Taşkent'in Doğuşu*, İstanbul.
- Halaçoğlu, Yusuf (1997). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sak, İzzet (1997). "Osmanlı Döneminden Günümüze Hadim", *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:4: 169-180.
- Sümer, Faruk (1972). *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, Ankara.
- Öztürk, Fatma, (2005). *Antalya İli Manavgat İlçesi ve Köylerindeki Düz Dokumalar*, Konya: S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

YÖRE HALKININ ÜNİVERSİTE ALGISI: TAŞKENT MESLEK YÜKSEKOKULU ÖRNEĞİ

UNIVERSITY PERCEPTION OF THE PUBLIC PEOPLE: THE CASE OF TAŞKENT VOCATIONAL SCHOOL

Ayşe YAVUZ*
Memiş KARAER**

ÖZET

Meslek yüksekokullarının toplumun ihtiyaç duyduğu nitelikli iş gücünü yetiştirme, bilgi üretme gibi önemli bir çok işlevinin yanında kurulduğu bölgenin ekonomik, sosyal ve kültürel yapısına da önemli katkıları bulunmaktadır. Özellikle taşrada bulunan yüksekokullar için bu durum daha da belirgin hale gelmektedir. Bu noktadan hareketle bu çalışmanın amacı, Taşkent halkının meslek yüksekokullarına bakış açısını incelemektir. Araştırmada meslek yüksekokullarının bölgeye ekonomik, sosyal ve yöresel imaj açısından nasıl katkı sağladıkları tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bunun yanı sıra katılımcıların yaş, cinsiyet, eğitim durumu, gelir durumu ve meslekleri gibi demografik değişkenler ile halkın üniversite algısı arasındaki ilişki de belirlenmeye çalışılmaktadır. Öğrencilerin genellikle ilçe merkezinde ikamet etmesinden dolayı çalışmaya yalnızca ilçe merkezinde yaşayan halk dâhil edilmiştir. Araştırmanın bu bölgede bu alanda yapılan ilk çalışma olması açısından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Meslek yüksekokulu, üniversite algısı, Taşkent

* Öğretim Görevlisi, Selçuk Üniversitesi, Taşkent Meslek Yüksekokulu, ayseyavuz@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2103-7833

** Öğretim Görevlisi, Selçuk Üniversitesi, Taşkent Meslek Yüksekokulu, mkaraer@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5187-3790

ABSTRACT

As well as vocational schools have many important functions such as raising the qualified labor force needed by the society and producing information, they have important contributions to the economic, social and cultural structure of the region. This situation becomes more pronounced especially for the vocational schools in the provinces. From this point of view, the aim of this study is to examine the point of view of the vocational schools of the local people of Taşkent. In this research, it is tried to determine how vocational colleges contribute to the region in terms of economic, social and regional image. In addition, the relationship between demographic variables such as age, gender, educational background, income and professions of the participants and public perception of university is also tried to be determined. As the students generally resided in district center, only people living in district center have been included in the study. It is thought that this study will contribute to the literature in terms of being the first study in this area in this region.

Keywords: Vocational school, university perception, Taşkent

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı sonrasında tüm dünyada üniversite sayısında kayda değer artışlar yaşanmıştır. Bu dönemde yaşanan ekonomik, sosyal ve teknolojik gelişmeler bölgesel kalkınmaya katkıda bulunmuş ve yükseköğretime olan talebin artışına neden olmuştur (Uygun-Sinan vd. 2016: 67). Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’ de de özellikle son yıllarda kurulan üniversite sayısında ciddi artışlar görülmektedir (Sağır-İnci: 2013: 51).

Üniversiteler, toplumsal yapı içerisinde örgütlenen, ekonomik ve siyasi güçlerden bağımsız, araştıran, sorgulayan, inceleyen, öğreten ve üreten kurumlardır. Üniversiteler panel, kongre, sempozyum, seminer, konferans, kurslar gibi birçok görsel ve yazılı faaliyetler aracılığı ile toplumu bilgilendirmektedir (Saatçı-Avcıkurt vd. 2015: 127). Üniversiteler ülkenin büyüyen gelişmesine katkı sağlarken kurulduğu kentin gelişip kalkınmasında ve sosyo-ekonomik yaşamında etkili olmaktadır (Uygun-Sinan vd. 2016: 67). Özellikle buldukları yörelerde ekonomik gelişmeler sağlayarak sosyo-kültürel gelişimi hızlandırmaktadır. Çünkü ekonomik ve sosyo-kültürel gelişmeler birbirini oldukça etkilemektedir (Özgüner 2016: 3014). Üniversitelerin yöreye olan etkisi küçük kentlerde büyük kentlere oranla daha fazla hissedilmektedir.

Özellikle Anadolu'da bulunan kentlerde bu etki daha fazla görülmektedir (Onsekiz 2018: 400).

Kuruldukları bölgelerin kalkınmasında önemli bir role sahip olan üniversitelerin temel fonksiyonları aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır (Küçükçaylı 2017: 73):

- Bölgesel bilgi ekonomisinin gelişimine katkı sağlar ve bilgi toplumunun destekleyicisi konumundadır.
- Ekonomik istikrarın sağlanmasında katkıda bulunur
- Bölgede sosyal yaşantının temelini oluşturur.
- Bölgedeki kültürel kaynakların temelidir
- Bölgenin uluslararası işbirlikleri yapmasına ve dışa açılmasına katkı sağlar
- Girişimcilik ve yenilikçi aktivitelere öncülük etmek.

Üniversitelerin buldukları yörelere en önemli katkılarından biri olan ekonomik katkı, doğrudan katkı, dolaylı katkı ve uyarılmış katkı olarak sınıflandırılmaktadır. Doğrudan katkı üniversitelerin yaptığı işe alımlar, dolaylı katkı öğrencilerin yaptıkları harcamalar ve uyarılmış katkı ise ihtiyaçların karşılanması için yeni iş yerlerinin açılması şeklinde ifade edilmektedir (Gümüş-Ertürk vd. 2015: 295).

Ekonomik katkısının yanında üniversitelerin çevre düzenlemesi, farklı spor merkezleri, yeni eğlence mekânları gibi yerlerin açılması, farklı coğrafya ve kültürlerden gelen öğrenciler ile yöre halkı arasındaki etkileşim sonucu yöre halkının sosyal ve kültürel olarak etkilenmesi gibi etkileri de söz konusu olmaktadır (Uygun-Sinan vd. 2016: 68). Özbay tarafından yapılan bir araştırmada üniversitelerin buldukları yörelerde ekonomik gelişimi, kültürel gelişimi ve sosyal gelişimi sağladığı, hizmetlerin kalitesini yükselttiği, modernleşmeye katkı sağladığı, hoşgörü ve demokrasiyi geliştirdiği ve kültürel zenginliklerini arttırdığı sonucu ortaya konulmuştur (Özbay 2013: 16).

Farklı coğrafyalardan gelen öğrenciler ile yöre halkının etkileşimi göz önüne alındığında bu durum bazen kültür çatışmalarına yol açabilmektedir. Farklı kültürlerle sahip bireyler arasında yadırgama, çatışma, yabancılaşma, kabul görmeme gibi problemler meydana gelebilmektedir. Ancak üniversite ve öğrenciler kentin yeni ihtiyaçlarla şekillenip büyümesine ve yeni bir kimliğe bürünmesine etkide bulunmaktadır (Sağır- İnci 2013: 51).

Genel olarak üniversiteler olarak bahsedilen tüm bu etkiler özellikle küçük yerleşim birimlerinde kurulan meslek yüksekokulları açısından çok daha fazla hissedilmekte ve yaşamsal öneme sahiptir. Çünkü meslek yüksekokulları yöre halkıyla, sosyal, ekonomik ve kültürel kurum ve örgütlerle daha yakın ilişkiler içerisinde (Örs 2003: 3)

Meslek yüksekokullarının yöreye olan katkısının arttırılabilmesi için yöre ve okul arasındaki ilişkilerin olumlu olması gerekmektedir. Meslek yüksekokulları yörenin sosyal, ekonomik ve kültürel varlıklarını göz önüne alarak yörenin kalkınması için yapılan araştırmalara destek olmalıdır. Bunun yanında yöre halkıda meslek yüksekokulunun gelişimine katkıda bulunmalıdır. Karşılıklı kurulan bu ilişkiler sonucunda birlikte gelişmenin yolu açılacaktır (Şahbudak-Ertürk, 2017: 48).

1. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

1.1 Araştırmanın Konusu ve Amacı

Bu çalışmanın amacı, Taşkent halkının meslek yüksekokullarına bakış açısını incelemektir. Araştırmada meslek yüksekokullarının bölgeye ekonomik, sosyal ve yöresel imaj açısından nasıl katkı sağladıkları tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bunun yanı sıra katılımcıların yaş, cinsiyet, eğitim durumu, gelir durumu ve meslekleri gibi demografik değişkenler ile halkın üniversite algısı arasındaki ilişki de belirlenmeye çalışılmaktadır Araştırmanın bu bölgede bu alanda yapılan ilk çalışma olması açısından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Taşkent halkının meslek yüksekokullarına bakış açısını incelemektir. Araştırmada meslek yüksekokullarının bölgeye ekonomik, sosyal ve yöresel imaj açısından nasıl katkı sağladıkları tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bunun yanı sıra katılımcıların yaş, cinsiyet, eğitim durumu, gelir durumu ve meslekleri gibi demografik değişkenler ile halkın üniversite algısı arasındaki ilişki de belirlenmeye çalışılmaktadır Araştırmanın bu bölgede bu alanda yapılan ilk çalışma olması açısından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Taşkent halkının meslek yüksekokullarına bakış açısını incelemektir. Araştırmada meslek yüksekokullarının bölgeye ekonomik, sosyal ve yöresel imaj açısından nasıl katkı sağladıkları tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bunun yanı sıra katılımcıların yaş, cinsiyet, eğitim durumu, gelir durumu ve meslekleri gibi demografik değişkenler ile halkın üniversite algısı arasındaki ilişki de belirlenmeye çalışılmaktadır Araştırmanın bu bölgede bu alanda yapılan ilk çalışma olması açısından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.2 Veri Toplama Aracı ve Ölçekler

Çalışma ampirik bir araştırma niteliğindedir. Araştırmamızda veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Anket, yazında ileri sürülmüş geçerliliği ve güvenilirliği ispatlanmış ölçeklerden yararlanarak geliştirilmiştir. Anket formu, Saatci vd. (2015) ve Torun, Öztürk ve Gelibolu (2009), tarafından yapılan araştırmalarda kullanılan ölçeklerden faydalanılarak oluşturulmuştur. İki

bölümden meydana gelen anketin ilk bölümünde yöre halkının üniversite algısını belirlemeye yönelik sorular bulunmakta, ikinci bölümünde ise demografik bilgileri belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır. Araştırmanın ilk bölümünde Likert ölçeğinden yararlanılmıştır. Ölçek "Kesinlikle Katılmıyorum (1)" dan "Kesinlikle Katılıyorum (5)" a kadar uzanan 5'li Likert kullanılarak yapılmıştır.

1.3 Evren ve Örneklem

Araştırma Konya ili Taşkent ilçesinde yaşayan halk üzerinde gerçekleştirilmiştir. Öğrencilerin tamamının ilçe merkezinde ikamet etmesinden dolayı çalışmaya yalnızca ilçe merkezinde yaşayan halk dâhil edilmiştir. Toplamda 132 adet anket üzerinden analiz gerçekleştirilmiştir.

1.4 Verilerin Analizi ve Bulgular

Araştırma sonucu elde edilen veriler SPSS programında analize tabi tutulmuştur. Araştırma amacıyla da yer aldığı üzere demografik bilgilere yer verilmiştir. Ölçekte yer alan ifadelerle ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri bulunmuştur. Demografik özelliklere göre ölçeğin değişim gösterip göstermediği Bağımsız Örneklem t Testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi aracılığı ile test edilmiştir.

İlk olarak yapılan güvenilirlik analizi sonucunda 20 maddeye ilişkin Cronbach Alfa katsayısı 0,843 olarak bulunmuştur. Bu sonuca göre ölçeğin güvenilir olduğu söylenebilir.

Tablo 1: Araştırmaya Katılan Yerel Halka Ait Değişkenler

	Sayı	Yüzde
Cinsiyet		
kadın	25	18,8
erkek	108	81,2
Medeni Haliniz		
evli	91	68,4
bekar	42	31,6
Yaşınız		
18-25	24	18,0
26-30	46	34,6
31-35	14	10,5
36-40	16	12,0
41-45	13	9,8
46 ve üstü	20	15,0
Eğitim Durumunuz		

İlköğretim	23	17,3
Lise	48	36,1
Ön Lisans	30	22,6
Lisans	31	23,3
Yüksek Lisans	1	,8
Mesleğiniz		
Kamu Çalışanı	70	52,6
Özel Sektör Çalışanı	11	8,3
Esnaf	15	11,3
Ev Hanımı	9	6,8
Emekli	8	6,0
Çiftçi	4	3,0
Diğer	16	12,0
Aylık Ortalama Geliriniz		
Kişisel gelire sahip değilim	17	12,8
0-1000 TL arası	8	6,0
1001- 2000	9	6,8
2001- 3000	26	19,5
3001- 4000	32	24,1
4001 ve yukarısı	41	30,8
Taşkent'te Yaşama Süreniz		
1 yıldan az	7	5,3
1 – 3 yıl arası	17	12,8
4 – 6 yıl arası	9	6,8
7 – 9 yıl arası	6	4,5
10 – 12 yıl arası	1	,8
13 – 15 yıl arası	6	4,5
16 yıldan fazla	87	65,4
Memleketiniz Taşkent' mi		
evet	92	69,2
hayır	41	30,8
Taşkent Meslek Yüksekokulu'nda Öğrenim Gören Bir Yakınınız var mı?		
evet	31	23,3
hayır	102	76,7

Bir Yakınınızın Taşkent Meslek Yüksekokulu'nda Öğrenim Görmesini İster misiniz?

evet	88	66,2
hayır	45	33,8

Araştırmaya katılan katılımcıların demografik özelliklerini değerlendirdiğimiz zaman katılımcıların çoğunluğu erkeklerden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan kalkın çoğunluğu evli ve 26-30 yaş grubunda olduğu tespit edilmiştir. Eğitim durumlarına bakıldığında çoğunluk lise mezunudur ve meslek grubu kamu çalışanıdır. Aylık gelir durumu ise %41 ile 4000 ve üstünden oluşmaktadır. %65 i 16 yıl ve üstü süredir Taşkent'te yaşamaktadır. Katılımcıların %69 unun memleketi Taşkent'tir. %76 sının Taşkent meslek yüksekokulunda öğrenim gören bir tanıdığı yoktur. Son olarak da %66 sını Taşkent Meslek yüksekokulunda bir tanıdığının eğitim görmesini istemektedir.

Tablo 2: Ölçekte Yer Alan Sorulara İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	Ort.	SS
<i>Ekonomik Katkı Alt Boyutu</i>		
Taşkent Meslek Yüksekokulu, ilçenin ekonomik hayatına canlılık getirmiş ve yeni iş yerleri açılmıştır.	3,84	1,302
Taşkent Meslek Yüksekokulu, ilçemize yapılan yeni yatırımlar için çekicilik unsurudur.	3,73	1,303
Taşkent Meslek Yüksekokulu, ilçemizin yaşam kalitesini	3,56	1,333
Taşkent Meslek Yüksekokulu ilçe dışına göç hareketliliğini durdurmuş veya yavaşlatmıştır.	2,83	1,366
Taşkent Meslek Yüksekokulu ilçede hayat pahalılığına neden	2,56	1,288
Taşkent Meslek Yüksekokulu, ilçedeki kiralara artmasına neden	3,11	1,428
Alt Boyut Geneli	3,320	0,784
<i>Yöresel İmaj Alt Boyutu</i>		
Taşkent Meslek Yüksekokulu, sosyal sorumluluk ve yardım etmede gönüllüdür.	3,44	1,190
Taşkent Meslek Yüksekokulu, ilçe yöresinde olumlu bir imaja	3,89	1,042
Taşkent Meslek Yüksekokulu, ilçenin sosyo-kültürel yaşamını olumlu yönde etkilemektedir.	3,66	1,173
Taşkent Meslek Yüksekokulu'nun hoşgörü ve demokrasi kültürünün gelişmesinde olumlu etkisi bulunmaktadır	3,56	1,258
Taşkent Meslek Yüksekokulu, ilçemizin tanınırlık ve imajı için	3,77	1,191

Alt Boyut Geneli	3,664	0,952
Sosyal Etki Alt Boyutu		
Taşkent Meslek Yüksekokulu, ilçe halkında özentiye ve kültürel yozlaşmaya neden olmaktadır.	2,22	1,305
Taşkent Meslek Yüksekokulu, halkın ailevi ve ahlaki değerlerinin bozulmasına neden olmaktadır.	2,32	1,368
Taşkent Meslek Yüksekokulu, yöre halkına farklı kültürleri tanıma fırsatı veriyor	3,59	1,332
Taşkent Meslek Yüksekokulu, çocuklarımıza güzel örnek oluyor	3,25	1,422
Taşkent Meslek Yüksekokulu, ilçeye sosyal ve kültürel bir canlılık getirmiştir.	3,81	1,102
Taşkent Meslek Yüksekokulu, ilçe halkı tarafından olumlu değerlendirilmektedir.	3,86	1,116
Bir öğrenciyle komşuluk yapmak beni rahatsız etmez.	4,10	1,127
Alt Boyut Geneli	3,306	0,617
Genel Ölçek Toplamı	3,401	0,621

Ort.: Ortalama, SS: Standart Sapma

Ölçekte yer alan yer alan sorulara ilişkin Ortalama ve Standart Sapma değerleri Tablo 2’de verilmiştir. Ekonomik katkı alt boyutunda en yüksek puan ortalamasına sahip ifade 3.84 ile “Taşkent Meslek Yüksekokulu, ilçenin ekonomik hayatına canlılık getirmiş ve yeni iş yerleri açılmıştır” ifadesi iken, en düşük ortalamaya sahip yargı 2.56 ile “Taşkent Meslek Yüksekokulu ilçede hayat pahalılığına neden olmuştur.” ifadesidir. Ekonomik katkı alt boyutunda yer alan sorulara verilen cevapların genel ortalaması ise 3,32 olarak tespit edilmiştir.

Yöresel İmaj alt boyutunda en yüksek puan ortalamasına sahip soru 3.89 ile “Taşkent Meslek Yüksekokulu, ilçe yöresinde olumlu bir imaja sahiptir” sorusu iken, en düşük ortalamaya sahip soru 3.44 ile “Taşkent Meslek Yüksekokulu, sosyal sorumluluk ve yardım etmede gönüllüdür.” sorusudur. Yöresel İmaj alt boyutunda yer alan sorulara verilen cevapların genel ortalaması ise 3.66 olarak bulunmuştur.

Sosyal etki alt boyutunda en yüksek puan ortalamasına sahip soru 4.10 ile “Bir öğrenciyle komşuluk yapmak beni rahatsız etmez.” sorusu iken, en düşük ortalamaya sahip soru 2.22 ile “Taşkent Meslek Yüksekokulu, ilçe halkında özentiye ve kültürel yozlaşmaya neden olmaktadır.” sorusudur. Sosyal etki alt

boyutunda yer alan sorulara verilen cevapların genel ortalaması ise 3.30 olarak bulunmuştur.

Yöre halkının üniversite algısını ölçen soruların genel ortalaması 3.40 iken standart sapması 0.63'dir.

Tablo 3: Ölçeğin Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması için Yapılan Bağımsız Örneklem t Testi Sonuçları

Değişken	Kategori	n	Ort.	SS	Bağımsız Örneklem t testi	
					Test Değeri	p
Cinsiyet	Kadın	25	3,638	0,537	2.103	0.
	Erkek	108	3,346	0,641		03*
Medeni Haliniz	Evli	91	3,439	0,594	1.023	0.3
	Bekar	42	3,319	0,706		08
Memleketiniz	Evet	92	3,414	0,618	0.359	0.7
	Hayır	41	3,372	0,668		20
Yakını olma durumu	Evet	31	3,450	0,493	0.48	0.6
	Hayır	102	3,386	0,669		2
Yakının öğrenim görmesini isteme	Evet	88	3,551	0,545	4.051	0.0
	Hayır	45	3,107	0,689		0*

*: İstatistiksel olarak anlamlılığı temsil eder ($p < 0.05$).

Ort: Ortalama, SS: Standart Sapma

Yöre halkının üniversite algısının (ekonomik katkı, yöresel imaj ve sosyal etki) demografik değişkenler açısından farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için yapılan Bağımsız Örneklem t testi analizi sonucunda, gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($t=2.103$, $p=0.03 < 0.05$ ve $t=4.051$, $p=0.00 < 0.05$). Gruplardan cinsiyet ve Taşkent meslek yüksekokulunda bir yakınının öğrenim görmesini isteme değişkenlerinde farklılık tespit edilmiştir. Kadın katılımcılar erkek katılımcılara göre meslek yüksekokulunun ekonomik

katkı, yöresel imaj ve sosyal etki açısından Taşkent'i daha olumlu etkilediğini düşünmektedir.

Tablo 4: Ölçeğin Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması için Yapılan Tek Yönlü Varyans Analiz Sonuçları

<i>Değişken</i>	<i>Kategori</i>	<i>n</i>	<i>Ort.</i>	<i>SS</i>	<i>Tek Yönlü Varyans Analizi</i>	
					<i>F Değeri</i>	<i>p</i>
Yaş	18-25	24	3,493	0,652	0,188	0,967
	26-30	46	3,359	0,634		
	31-35	14	3,350	0,690		
	36-40	16	3,393	0,433		
	41-45	13	3,469	0,587		
	46 ve üstü	20	3,385	0,768		
Eğitim Durumu	İlköğretim ^a	23	3,550	0,610	2,225	0,088*
	Lise	48	3,440	0,602		
	Ön Lisans ^a	30	3,480	0,671		
	Lisans ^b	32	3,162	0,616		
Meslek	Kamu Çalışanı	70	3,362	0,652	2,509	0,025*
	Özel Sektör Çalışanı	11	3,286	0,399		
	Esnaf ^a	15	3,093	0,617		
	Ev Hanımı ^b	9	3,955	0,338		
	Emekli	8	3,312	0,836		
	Çiftçi	4	3,812	0,278		
Gelir durumu	Kişisel gelire sahip değilim ^a	17	3,891	0,422	3,011	0,013*
	0-1000 TL arası	8	3,325	0,968		
	1001- 2000	9	3,305	0,675		
	2001- 3000	26	3,438	0,603		
	3001- 4000	32	3,389	0,604		
	4001 ve yukarısı ^b	41	3,220	0,582		
	1 yıldan az	7	3,342	0,775	1,726	0,133
	1 – 3 yıl arası	17	3,244	0,631		
	4 – 6 yıl arası	9	3,261	0,575		

Taşkentte yaşama	7 – 9 yıl arası	7	2,885	0,756
	13 – 15 yıl arası	6	3,658	0,519
	16 yıldan fazla	87	3,475	0,609

*: İstatistiksel olarak anlamlılığı temsil eder ($p<0.05$).

^{a,b}: Sütunlardaki farklı harfler istatistiksel olarak farklılığı temsil eder.

Ort: Ortalama, SS: Standart Sapma

Yöre halkının üniversite algısının (ekonomik katkı, yöresel imaj ve sosyal etki) demografik özelliklere göre gruplar arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için yapılan Tek Yönlü Varyans analizi sonucunda, eğitim durumuna göre ilköğretim ve lisans arasında ve ön lisans ile lisans arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. İlköğretim mezunları lisans mezunlarına göre Taşkent meslek yüksekokulunun ekonomik katkı, yöresel imaj ve sosyal etki açısından Taşkent'i daha olumlu etkilediğini düşünmektedir. Aynı şekilde ön lisans mezunları ve lisans mezunları arasında da bir farklılık görülmektedir. Esnaf ve ev hanımı arasında da anlamlı bir farklılık vardır. Kişisel gelire sahip olmayanlar ve geliri 4001 ve yukarısı olanlar arasında da anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Meslek yüksekokulları kuruldukları yörelerde halkı ekonomik, kültürel ve sosyal olmak üzere birçok açıdan etkilemektedir. Buradan hareketle bizim yapmış olduğumuz bu çalışmanın da amacı Taşkent ilçesinde kurulmuş olan Taşkent meslek yüksekokulunun Taşkent'te yaşayan halk tarafından nasıl algılandığı, nasıl değerlendirildiği yani halkın okula bakış açısını araştırmak oluşturmaktadır. Çalışma sonucunda ortaya çıkan en önemli sonuç Taşkent Meslek yüksekokulunun yöre halkı tarafından olumlu değerlendirildiğidir. Gerek ekonomik katkı, gerek yöresel imaj gerekse sosyal etki açısından yöre halkı meslek yüksekokuluna karşı pozitif yaklaşım sergilemektedir. Ölçek maddelerinden birisi olan "Bir öğrenciyle komşuluk yapmak beni rahatsız etmez." İfadesi 4.10 ortalama ile en yüksek değere sahiptir. Bu da gösteriyor ki yöre halkı Taşkent Meslek yüksekokulu öğrencilerini benimsemiştir.

Ortaya çıkan olumlu sonuçlar neticesinde Taşkent Meslek Yüksekokulunun yöreye olan katkısının daha da artırılabilmesi için yeni bölümler açılmalı ve mevcut kontenjanlar artırılmalıdır. Taşkent meslek yüksekokulu ile yerel yönetimler arasındaki ilişkiler kuvvetlendirilerek öğrenciler ve yerel halk arasındaki iletişimi destekleyecek etkinlikler düzenlenmelidir.

KAYNAKÇA

- GÜMÜŞ, Niyazi - vd. (2015). "Kastamonu Halkının Kastamonu Üniversitesi'ne Yönelik Algılarının İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma". *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 293-312.
- KÜÇÜKÇAYLI, Fatma. M. - TELLİ, Eda.(2017, Ekim). "Yöre Halkının Üniversite Algısı: Ağlasun Meslek Yüksekokulu Örneği". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (21). 72-88.
- ONSEKİZ, Dilşen. (2018, Şubat). "Üniversitelerin Anadolu Kentlerine Etkileri: Bir Literatür Taraması". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(55), 400-406.
- ÖRS, Ferlal. (2003). "Meslek Yüksekokullarının Toplumsal İşlevi Bir Meslek Yüksekokulunun Kurumsal İmaj Araştırması". *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (10), 1-16.
- ÖZBAY, Özden. (2013). "Üniversite Ve Sosyal Çevresi: Niğde Üniversitesi Ve Niğde". *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (1), 1 – 63.
- ÖZGÜNER, Mert - ÖZDEMİR, Aydın (2016). "Üniversite Öğrencilerinin Öğrenim Gördükleri Yöre ve Yöre Halkına Yönelik Algılarının Ölçülmesi". *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(8), 3012-3032.
- SAATCI, Gencay vd. (2015), "Yerel Halkın Üniversiteye Bakış Açısı: Harmancık Meslek Yüksekokulu Örneği" *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı.47, (126-140).
- SAĞIR, Adem - İNCİ Ülkü H. (2013). "Karabük'te Üniversite Algısı: Karabük Üniversitesi Örneği", *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 2(2), 49-81.
- ŞAHBUDAK, Ercan - ÖZTÜRK, Meral (2017, Haziran). "Üniversite-Kent Etkileşimi Bağlamında Sivas'ta Cumhuriyet Üniversitesi Algısı". *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 41(1), 45-62.
- TORUN, İshak vd. (2009, Ocak). "Yöre Halkının Üniversiteye Bakışı Ve Beklentileri: Kars Kafkas Üniversitesi Örneği". *Sosyal Bilimler Dergisi*, (21), 169 – 189.
- UYGUN, Mutlu vd. (2016, Aralık). "Üniversitenin Kente Olan Ekonomik, Sosyo-Kültürel Ve Çevresel Etkilerine Yönelik Yerel Halk Algısı". *Aksaray Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(4), 66-85.

SOSYO- EKONOMİK DEĞİŞKENLER ARACILIĞIYLA TAŞKENT MYO ÖĞRENCİ PROFİLİNİN BELİRLENMESİ

DETERMINATION OF TASHKENT VOCATIONAL SCHOOL STUDENT PROFILE THROUGH SOCIO-ECONOMIC VARIABLES

Ayşe YAVUZ*

Halil İbrahim YAVUZ**

ÖZET

Meslek yüksekokulları, öğrencilerine sunmuş oldukları teorik bilginin yanında uygulamalı eğitimler de vererek meslekleri için ihtiyaç duydukları tüm bilgi, beceri ve alışkanlıkların kazanılmasında büyük rol oynamaktadırlar. Öğrencinin yakından tanınması öğrenciye verilen eğitimin kalitesini de artıracaktır. Bu nedenle meslek yüksekokullarında okuyan öğrenci profillerinin belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. Öğrenci profillerinin belirlenmesi ile öğrencilerin kariyer beklentileri, sosyo- ekonomik yaşantıları, üniversitedeki sosyal ve akademik yaşam ile ilgili görüşleri gibi konularda bilgi sahibi olunacaktır. Bu çalışma ile Selçuk Üniversitesi Taşkent Meslek Yüksekokulunda halen öğrenim gören öğrencilerin profillerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada anket yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen veriler SPSS programında değerlendirilmiştir. Sonuçlar yüzde ve frekans dağılımları ile ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Meslek yüksekokulları, öğrenci profili, sosyo- ekonomik değişkenler

* Öğretim Görevlisi, Selçuk Üniversitesi, Taşkent Meslek Yüksekokulu, ayseyavuz@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2103-7833

** Öğretim Görevlisi, Selçuk Üniversitesi, Taşkent Meslek Yüksekokulu, h.ibrahimyavuz@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2964-4873

ABSTRACT

Vocational schools play a major role in gaining the knowledge, skills and habits they need for their professions by providing practical training in addition to the theoretical knowledge they provide to their students. Close recognition of the student will also improve the quality of the education provided to the student. For this reason, it is important to determine student profiles in vocational schools. By determining the profiles of the students, some issues such as about their career expectations, socio - economic life, views on social and academic life in the university will be got knowledge. The aim of this study is to determine the profiles of the students currently studying at Selçuk University Taşkent Vocational School. Survey method was used in the study. The data obtained have been analyzed with the SPSS program. The results have been determined by percentage and frequency distributions.

Keywords: Vocational schools, student profile, socio-economic variables.

GİRİŞ

Bir toplumun bilgi düzeyi, kültürü, refahı, kalkınmışlık seviyesi gibi niteliklerini ortaya koyan temel etken o toplumun eğitim seviyesidir. İyi belirlenmiş bir eğitim politikası Türkiye'nin kalkınmasında ve rekabet üstünlüğü sağlamasında hayati öneme sahiptir. Bu sebeple kitlesel eğitim seviyesinin yükseltilmesi temel hedef olarak görülmektedir. Bu hedefi gerçekleştirmeyi temel alan kurumlardan biri de üniversitelerdir. Üniversiteler bilimsel nitelikteki her türlü bilgiyi üreten ve öğreten kurumlardır (Atasever 2007: 1).

Meslek yüksekokulları sunmuş olduğu eğitimlerle belirli mesleklerle ilgili meslek elemanı veya tekniker unvanına sahip ara insan gücü yetiştirmeyi hedefleyen yükseköğretim kurumlarıdır (Şenol- Tüfekçi 2007: 152). Meslek yüksekokullarındaki öğrenci sayısındaki artışa paralel olarak öğrenci profillerinin ortaya çıkarılmasına yönelik çalışmalarda önem kazanmıştır.

Profil bir kişiyi iç ve dış etkenlerin tümünü dikkate alarak irdeleme, birey için ayırt edici nitelikte olan özelliklerin tamamı şeklinde ifade edilmektedir (Keskin-Koraltan vd. 2010: 2). Gerçekleştirilen bu profil çalışmaları öğrencilerin sosyo-ekonomik yaşantıları, geleceğe ilişkin kariyer beklentileri, üniversitedeki sosyal ve akademik yaşam ile ilgili görüşleri gibi konular hakkında bilgi edinilmesi açısından önemlidir (Bulut 2016: 56).

Öğrencilerin birey olarak taşıdıkları sosyal kimliklerin üniversite içerisinde nasıl bir ivme kazandığını belirleyebilmenin yolu profillerini ortaya koymak ile mümkün olmaktadır (Çevik- Taylan vd, 2017: 28) Ayrıca birey sosyal bir varlık olduğundan ve yaşadığı çevre ile sürekli etkileşim halinde bulunduğundan dolayı özellikle ailenin birey üzerindeki etkisi de göz ardı edilmemelidir. Bu sebeple ailenin tutumu, ailenin sosyo-ekonomik durumu, anne babanın mesleği, anne-babanın eğitimi gibi bilgilerin bilinmesinin de eğitim kalitesinin artırılmasında etkili olabileceği düşünülmektedir (Genç 2015: 2). Öğrenci profili konusu özellikle son yıllarda ülkemizde giderek önem kazanmaya başlamış ve bireysel ve kurumsal nitelikte gerçekleştirilen çalışmalara konu olduğu gözlenmiştir (Şenses 2015: 186).

1. ÇALIŞMANIN YAPILDIĞI MYO HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Selçuk Üniversitesi 11 Nisan 1975'te yürürlüğe giren kanunla birlikte kurulmuştur. 1976-1977 eğitim-öğretim yılında Fen Fakültesi ve Edebiyat Fakültesi olmak üzere 2 fakülte ile faaliyete geçmiştir. Bugün bünyesinde 23 fakülte, 6 enstitü, 6 yüksekokul, 22 meslek yüksekokulu, 1 devlet konservatuvarı bulunmaktadır (www.selcuk.edu.tr)

1994 yılında eğitim- öğretime başlayan Selçuk Üniversitesi Taşkent Meslek Yüksekokulu 2005 yılına kadar kesintisiz eğitime devam etmiştir. Fiziki imkânlardaki kısıtlılık ve öğrenci sayısındaki azalma gibi nedenlerden dolayı 2005 yılında kapanan Taşkent Meslek Yüksekokulu 2011 yılında tekrar eğitim öğretime açılmıştır. Bugün itibari ile Harita ve Kadastro programı, İş Sağlığı ve Güvenliği programı, Bankacılık ve Sigortacılık programı, Emlak ve Emlak Yönetimi programı ve Yerel Yönetimler programı ile eğitim öğretime devam edilmektedir.

Yüksekokulumuz 2019-2020 eğitim öğretim dönemi içerisinde Üniversitemize ait Taşkent Yerleşkesinde yeni yapılan hizmet binasına taşınarak fiziki alt yapısında büyük bir eksikliği tamamlayacaktır. Selçuk Üniversitesi Taşkent Meslek Yüksekokulu yeni fiziki imkânlar ve yeterli akademik ve idari personel ile eğitim öğretimde kaliteyi arttırmayı hedeflemektedir.

2. YÖNTEM

Bu araştırma Selçuk Üniversitesi Taşkent Meslek Yüksekokulu öğrencileri üzerinde yapılmıştır. Araştırmamız Harita ve Kadastro programı, İş Sağlığı ve Güvenliği programı, Bankacılık ve Sigortacılık programı, Emlak ve Emlak Yönetimi programı ve Yerel Yönetimler programı olmak üzere 5 farklı programda gerçekleştirilmiştir. Öğrencilerin tamamına ulaşma şansımız olduğundan dolayı örneklem belirlenmeye ihtiyaç duyulmamıştır. Araştırmamıza katılan öğrenci sayısı 132 kişidir. Anketler öğrencilere derslerin ilk 10 dakikasında uygulanmıştır.

Anketlerin yapıldığı gün okulda bulunmayan öğrenciler uygulama dışında kalmıştır. Sorular öğrencilere ait kişisel özellikler, sosyo- ekonomik özellikler, aileleri ile ilgili özellikler gibi bilgilerden oluşmaktadır. Elde edilen verilerin analizinde SPSS programı kullanılmıştır. Sonuçlar yüzde ve frekanslar aracılığı ile tablolara aktarılmıştır.

3. BULGULAR

Yapılan analizler sonucunda Taşkent Meslek Yüksekokulunda öğrenim gören öğrencilerin profillerini ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tablo.1Taşkent MYO Öğrencilerine İlişkin Genel Bilgiler

	SIKLIK	YÜZDE
CİNSİYET		
Erkek	65	49,2
Kadın	67	50,8
YAŞ		
16-20	104	78,8
21-35	26	19,7
26-30	2	1,5
PROGRAM		
Bankacılık ve sigortacılık	29	22,0
Yerel yönetimler	4	2,6
Emlak ve emlak yönetimi	6	5,0
İş sağlığı ve güvenliği	46	34,8
Harita ve kadastro	47	35,6

Taşkent meslek yüksekokulunda öğrenim gören öğrencilerin 65 erkek 67 si kızdır. Erkek ve kız öğrenciler arasında sayı açısından önemli bir farklılık bulunmamaktadır. Öğrencilerin %80 i 16-20 yaş aralığında bulunmaktadır. Bu da lise eğitimlerinden sonra fazla ara vermediklerini göstermektedir. En fazla öğrenci ise harita ve kadastro programında bulunmaktadır. Harita ve kadastroyu iş sağlığı ve güvenliği takip etmektedir.

Tablo 2. Taşkent MYO Öğrencilerinin Eğitim Süreçlerine İlişkin Bilgiler

	Sıklık	Yüzde
MEZUN OLUNAN LİSE		
Anadolu lisesi	50	37,9
Meslek lisesi	49	37,1
İmam hatip lisesi	26	19,7
Diğer	7	5,3
TAŞKENT MYO'YU TERCİH SIRASI		
1-10	76	57,6
11-20	43	32,6
21-30	13	9,8
TERCİH NEDENİ		
Yüksekokulun sunduğu imkânlar	3	2,3
Arkadaşların önerisi	9	6,8
Okulun bulunduğu şehir	8	6,1
Mezuniyet sonucunda iş olanağı	59	44,7
Ailemin tercihi	4	3,0
YKS puanım	28	21,2
Programın yeni olması	5	3,8
Diğer	16	12,1
MEZUNİYET SONRASI HEDEFİNİZ		
Özel sektörde çalışmak	22	16,7
DGS (dikey geçiş sınavı) ile lisans tamamlama	63	47,7
KPSS sınavı ile atanma	29	22,0
Diğer	18	13,6

Öğrencilerin %38 i Anadolu Lisesi mezunudur. Onu %37 ile meslek lisesi takip etmektedir. Taşkent meslek yüksekokulu öğrencilerin %57 si gibi büyük bir oranın ilk 10 tercihi arasında yer almaktadır. Tercih etme nedenleri arasında ise %45 i mezuniyet sonrası iş olanağı, %21 ile ise YKS puanı bulunmaktadır. Mezuniyet sonrası hedeflerinde ise %48 gibi büyük bir çoğunluk DGS ile lisans tamamlamayı düşündüğünü belirtmiştir. %22 si ise KPSS ile atanmayı tercih etmiştir.

Tablo.3 Taşkent MYO Öğrencilerinin Ailelerinin Sosyo-Ekonomik Durumları

	SIKLIK	YÜZDE
ANNE ÖĞRENİM DURUMU		
İlkokul	68	51,5
Ortaokul	35	26,5
Lise	14	10,6
Üniversite	2	1,5
Okur-yazar değil	13	9,8
BABA ÖĞRENİM DURUMU		
İlkokul	48	36,4
Ortaokul	42	31,8
Lise	30	22,7
Üniversite	7	5,3
Okur-yazar değil	5	3,8
ANNE ÇALIŞMA DURUMU		
Ev hanımı (çalışmıyor)	113	85,6
Özel sektör çalışan	10	7,6
Kamu sektörü çalışan	3	2,3
Serbest meslek	6	4,5
BABA ÇALIŞMA DURUMU		
Çalışmıyor	15	11,4
Özel sektör çalışan	39	29,5
Kamu sektörü çalışan	17	12,9
Serbest meslek/çiftçi	39	29,5
Emekli	22	16,7
AİLENİN SOSYAL GÜVENCESİ		
Var	102	77,3
Yok	30	22,7
KARDEŞ SAYISI		
Yok	2	1,5
1	20	15,2

2	35	26,5
3	42	31,8
4	16	12,1
5 ve üstü	17	12,9
SİZİN DIŞINIZDA OKUYAN KAÇ KARDEŞİNİZ VAR		
Yok	36	27,3
1	43	32,6
2	38	28,8
3	11	8,3
4	2	1,5
5 ve üstü	2	1,5
AİLENİZİN AYLIK GELİRİ		
1000 TL den az	9	6,8
3001 TL -4000 TL	19	14,4
1000 TL-2000 TL	45	34,1
4001 TL-5000 TL	15	11,4
2001 TL -3000 TL	38	28,8
5001 TL ve üstü	6	4,5
AİLENİZİN OTURDUĞU EVİN MÜLKİYETİ		
Kira	29	22,0
Lojman	1	,8
Ev sahibi	95	72,0
Diğer	7	5,3
AİLENİZİN YAŞADIĞI BÖLGE		
Akdeniz	31	23,5
İç Anadolu	58	43,9
Doğu Anadolu	8	6,1
Karadeniz	11	8,3
Ege	7	5,3
Marmara	9	6,8
Güneydoğu Anadolu	8	6,1
AİLENİZİN YAŞADIĞI YERLEŞİM BÖLGESİ		
Büyükşehir	39	29,5

İl	16	12,1
İlçe	49	37,1
Belde	4	3,0
Köy	24	18,2

Taşkent meslek yüksekokulunda öğrenim gören öğrencilerin annelerinin eğitim durumuna bakıldığında %51 i ilkokul mezunu %10'u ise okur-yazar değildir. Babaların eğitim durumuna bakıldığında %36 sı ilkokul mezunu %4 ü ise okur-yazar değildir. Bu sonuçlardan anne ve babaların eğitim düzeylerinin düşük olduğunu söyleyebiliriz.

Öğrencilerin %86 sınıfın annesi ev hanımı yani herhangi bir işte çalışmıyor, babalar ise %30 luk oran ile Özel sektörde ve serbest meslek/çiftçi çalışandır. Öğrencilerin %77 sinin ailesinin sosyal güvencesi vardır. Kardeş sayısında en yüksek oran %32 ile 3 kardeştir. Öğrencilerin %33 ünün kendinden başka 1 kardeşi daha okumaktadır.

Ailelerin aylık gelirlerine bakıldığında en fazla %34 lük oran ile 1000-2000 TL arasında bulunmaktadır. Öğrencilerin ailelerinin %72 si ev sahibi konumundadır. Ailelerin yaşadığı bölge açısından en yüksek oran %44 ile İç Anadolu Bölgesidir ve ailelerin büyük çoğunluğu ilçede ikamet etmektedirler.

Tablo.4 Taşkent MYO Öğrencilerinin Sosyo-Ekonomik Durumları

	SIKLIK	YÜZDE
ÖĞRENCİNİN İKAMET ETTİĞİ YER		
Devlet yurdu	129	97,7
Diğer	3	2,3
BURS VEYA ÖĞRENİM KREDİSİ ALMA DURUMU		
Evet	47	35,6
Hayır	85	64,4
OKUL SÜRESİNCE BAŞKA YERDE ÇALIŞMA DURUMU		
Evet	6	4,5
Hayır	126	95,5
ÖĞRENCİNİN AYLIK GELİRİ		
0TL-250TL	39	29,5
251TL-500TL	63	47,7

501TL-750TL	21	15,9
751 TL ve üstü	9	6,8
SERBEST ZAMANLARINI NASIL DEĞERLENDİRDİKLERİ		
Kafede oyun oynamak	9	6,8
Müzik dinlemek	31	23,5
Alışveriş merkezine gitmek	2	1,5
Diğer	65	49,2
Kitap okumak	25	18,9
TAŞKENTTE YAŞADIKLARI SORUNLAR		
Ekonomik sıkıntılar	44	33,3
Arkadaşlarıyla ilgili olanlar	8	6,1
Öğretim elemanları ile ilgili olanlar	2	1,5
Yalnızlık	15	11,4
Dersleri anlamama	5	3,8
Diğer	53	40,2
Aile ilgili olanlar	5	3,8
SAĞLIĞA ZARARLI MADDE KULLANIMI		
Alkol	3	2,3
Sigara	51	38,6
Diğer	1	,8
Kullanmıyorum	77	58,3

Öğrencilerin ikamet ettiği yer %98 gibi çok büyük bir oranla devlet yurtdur. %65 i burs veya öğrenim kredisi alamamaktadır. %95 i okul süresince başka bir yerde çalışmamaktadır. %48inin aylık geliri 250-500TL arasındadır. Öğrenciler serbest zamanlarını genelde müzik dinlemek, kitap okuma gibi aktivitelerle değerlendirmektedirler. Öğrencilerin yaşadıkları sorunların başında ekonomik sıkıntılar gelmektedir. Sağlığa zararlı madde kullanımı sorusunda %58 i kullanmadığını ifade etmiştir. %37 si ise sigara kullanmaktadır.

Tablo 5. Taşkent MYO Öğrencilerinin Geldikleri Şehir

	SIKLIK	YÜZDE
ADANA	6	4,5
AFYON	3	2,3

AKSARAY	1	0,8
AMASYA	1	0,8
ANKARA	23	17,4
ANTALYA	6	4,5
BARTIN	1	0,8
BATMAN	1	0,8
BİTLİS	1	0,8
BOLU	1	0,8
BURSA	1	0,8
ÇANKIRI	1	0,8
ÇORUM	2	1,5
ELAZIĞ	1	0,8
ERZİNCAN	1	0,8
ESKİŞEHİR	1	0,8
GAZİANTEP	3	2,3
HAKKARİ	1	0,8
HATAY	6	4,5
İÇDIR	1	0,8
İSTANBUL	7	5,3
İZMİR	1	0,8
KAHRAMANMARAŞ	2	1,5
KARAMAN	1	0,8
KAYSERİ	3	2,3
KONYA	17	12,9
MALATYA	1	0,8
MANİSA	2	1,5
MARDİN	3	2,3
MERSİN	7	5,3
MUĞLA	2	1,5
MUŞ	1	0,8
NEVŞEHİR	3	2,3
NİĞDE	3	2,3

ORDU	3	2,3
OSMANİYE	3	2,3
SAMSUN	2	1,5
SİİRT	1	0,8
TRABZON	2	1,5
VAN	1	0,8
YOZGAT	1	0,8

Öğrencilere Taşkent meslek yüksekokuluna hangi şehirlerden geldikleri sorulmuştur. Öğrenciler 41 farklı şehirden gelmektedir. Bu Türkiye'nin yarısı anlamına gelmektedir. Çok farklı kültürlerden gelen öğrenciler tek çatı altında birleşmektedir. Öğrencilerin en fazla geldiği şehirlere bakıldığında Ankara birinci sırada yer almaktadır. İkinci sırada Konya yer almaktadır. Üçüncü sırada ise İstanbul ve Mersin bulunmaktadır. Dördüncü sırada Adana, Antalya ve Hatay gelmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Öğrencilerimize verilen eğitimin kalitesini artırmak için öğrencilerimizi tanımamız gerektiği düşüncesinden hareketle Taşkent Meslek Yüksekokulu öğrenci profillerinin belirlenmesi amacıyla bu çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışmamıza meslek yüksekokulunda öğrenim gören tüm öğrenciler dâhil edilmiştir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre kız ve erkek öğrenciler arasında sayı bakımından bir farklılık bulunmamaktadır. Hem kız hem de erkek öğrenciler tarafından eşit şekilde tercih edilmiştir. Yaş aralıkları 16-20 yaş arasında yoğunlaşmaktadır. Bu da öğrencilerimizin oldukça genç olduklarını göstermektedir. Taşkent MYO'yu tercih etme nedenlerinin başında ise mezuniyet sonrası iş olanağı bulunmaktadır. Tercih sırasına bakıldığında ise yine büyük çoğunluğunun Taşkent MYO ilk 10 tercihi arasında yer almaktadır.

Anne ve babaların eğitim düzeylerine bakıldığında büyük çoğunluğunun anne ve babası ilköğretim mezunudur. Okuma-yazma bilmeyen anne ve babaların oranı ise kayda değer büyüklüktedir. Bu durum bu yüzyılda ülkemiz açısından üzücü bir durumdur. Ailelerin gelir düzeyleri 1000-2000 TL arasında bulunmaktadır ve büyük çoğunluğu İç Anadolu bölgesinde ilçelerde yaşamaktadır.

Öğrencilerin yine büyük çoğunluğu devlet yurdunda kalmaktadır ve burs-öğrenim kredisi almamaktadır. Bunun nedeni çoğunluğunun 1. Sınıflardan oluşmasıdır. Öğrencilerin yaşadıkları en büyük problem ekonomik sıkıntılardır.

Yine öğrencilerin çoğunluğu sağlığa zararlı madde kullanmamaktadır. Bu gençlerimiz açısından sevindirici bir durumdur.

Tüm bu sonuçlar göz önüne alındığında bayan öğrenci sayısının artması ile genel eğitim düzeyimizin de yükseleceği konusundaki umutlarımız artmaktadır. Çalışmamıza katılan öğrencilerimizin beklentilerinin olması, geleceğe umutla bakmaları, ekonomik sıkıntılar içinde bile okumaya çalışmaları ve sağlığa zararlı madde kullanımında daha duyarlı olmaları sevindirici durumlardır. Yapılan çalışmalar sonucunda öğrencilerin sosyo-ekonomik durumlarını, beklenti, ilgi ve ihtiyaçlarını göz önüne alan stratejiler belirlenmelidir. Bu konuda yükseköğretim yönetimi ve yerel yönetimler koordineli bir şekilde çalışmalıdırlar.

KAYNAKÇA

- ATASEVER, Sema (2007), Gazi Üniversitesi Öğrenci Profili. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Bilgisayar Ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi. Anabilim Dalı.
- BULUT, Hüseyin (2016). "Erzincan Üniversitesi Kemah MYO Öğrenci Profili." *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9(1), 55-66.
- ÇEVİK, Osman vd. (2017). "Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Ve Ekonomik Profiline Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma: Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Örneği." *KMÜ Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 19 (32): 27-33.
- GENÇ, Handan (2015). Gazi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Resim-İş Eğitimi Anabilim Dalı Öğrenci Profiline İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Uygulamalı Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı. Mesleki Resim-İş Eğitimi Bilim Dalı.
- KESKİN, Nuray vd. (2010). "Pamukkale Üniversitesi Buldan MYO Öğrenci Profili". *Ulusal MYO Öğrenci Sempozyumu*, 21-22 Ekim 2010, Düzce.
- ŞENOL, Hasan - TÜFEKÇİ Ömer Kürşad (2007). "Muhasebe Programında Eğitim Gören Öğrencilerin Profili Ve Beklentileri: SDÜ Örneği." *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(5) 151-163.
- ŞENSES, Fikret (2005, Haziran). "ODTÜ İktisat Bölümü Öğrenci Profili-Yeniden". *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 32(1), 185-198.
- www.selcuk.edu.tr

SARIVELİLER İLÇESİNDE SOSYO-KÜLTÜREL HAYATIN DÖNÜŞÜMÜ: SARIVELİLER DERNEĞİ ÖRNEĞİ

TRANSFORMATION OF SOCIO-CULTURAL LIFE IN SARIVELİLER DISTRICT: SARIVELİLER ASSOCIATION EXAMPLE

*Tahir DAĞCI**

ÖZET

Karaman ilinin Sariveliler ilçesinde, 2007 yılında kurulan Sariveliler İlçesi Kasaba ve Köyleri İlim Kültür Eğitim Yardımlaşma Derneği (SAR-DER), Sariveliler ilçesinin toplumsal yapısına birçok noktada olumlu katkıları bulunmaktadır. Kitlesele bakımdan geniş bir toplumsal tabana sahip derneğin; eğitimin yaygınlaştırılmasında, sosyo-kültürel ve dini hayatın şekillenmesinde faaliyetlerinin yoğunlaştığı görülmektedir. Bu anlamda, derneğin fonksiyonel açıdan ilçenin hakim toplumsal karakteri için olumlu yönde bir değişim ve dönüşüme katkı sağladığı anlaşılmaktadır. Bu araştırmada derneğin toplumsal hayata sağladığı değişim ve dönüşümlerin açığa çıkarılması amaçlanmıştır. Araştırma için dernek yönetimi ve üyeleri arasında yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiş, derneğin faaliyetleri katılımlı gözlem metoduyla takip edilmiştir. Araştırmada, derneğin dinin bütünleştirici taraflarını işlevsel kullandığı, geleneksel yaşam öğelerinin devamlılığını sağladığı, aile hayatının güçlendirilmesi ve örgün eğitimin yaygınlaştırılmasında önemli sivil toplum görevi icra ettiğine ilişkin bilgilere ulaşılmıştır. Dolayısıyla son on yıl içerisinde Sariveliler ilçesinde görülen toplumsal hayatın değişim ve dönüşümünde derneğin sosyal işlevi ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sariveliler Derneği, Toplumsal Dönüşüm, Göç Hareketleri

* Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, tahirdagci1@hotmail.com

ABSTRACT

The established in 2007 in Sarıveliler district of Karaman province Sarıveliler district, Town ve villages Culture Education Solidarity Association, has positive contributions to the social structure of the district in many points. The association has a broad social base in terms of mass. The activities of the district are focused on disseminating education and shaping socio-cultural and religious life. In this sense, it is understood that the association contributes to a positive change and transformation for the dominant social character of the district in terms of function. In this research, it is aimed to reveal the changes and transformations that the association provides to social life. For the research, semi-structured interviews were conducted between association management and members. The activities of the association were followed by participatory observation method. For the research, semi-structured interviews were conducted between association management and members. The activities of the association were followed by participatory observation method. In the research, the association uses the integrative aspects of religion functionally, ensure the continuity of traditional life elements, performs important civil society duties in strengthening family life and promoting formal education about information was obtained. Therefore, the social function of the association has emerged in the change and transformation of the social life seen in Sarıveliler district in the last ten years.

Keywords: Sarıveliler association, Social Transformation, Migration Movements

1. GİRİŞ

Sarıveliler İlçesi, Akdeniz Bölgesi'nin Taşeli Platosu'nda yer almaktadır. Doğusunda Ermenek İlçesi, kuzeydoğusunda Başyayla ilçesi, kuzeyinde Taşkent ilçesi, güneyinde Gazipaşa ilçesi, güneybatısında Alanya ilçesi ile sınırları bulunmaktadır. İlçe, Karaman'a 212 km, Konya'ya 178 km, Ermenek'e 43 km, Alanya'ya 85 km uzaklıktadır. Ortalama yüksekliği 1630 metre olup, 343 km'lik bir yüzölçümü vardır. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra köy statüsünde olan Sarıveliler, 1967 yılında kasaba, 27 Mayıs 1990 tarihinde ise 3644 sayılı yasa ile ilçe statüsüne kavuşmuştur. Sarıveliler ilçesi, merkez ile birlikte 1 kasaba (Göktepe) ve 7 köy yerleşmesi ve bunlara bağlı mahallelerden oluşmaktadır (Tapur, 2008: 59-61).

Sarıveliler İlçesi coğrafi olarak dağlık ve engebeli bir bölgede kurulmuştur. Bu nedenle sosyo-ekonomik gelişme ivmesi merkezi konumdaki şehirlere ve ilçelere

göre yavaş ilerlemektedir. Sarıveliler'in 1989 yılında İlçe statüsü kazanmasıyla birlikte gelişim olanakları artmaya başlamıştır. Çünkü ulaşım imkanlarının görece düzelmesi, ilçenin dış dünya ile irtibatına kapı aralamıştır. 1990 yıllarına kadar kendi içinde, kendi imkanlarıyla yaşamaya çalışan ilçe insanı, bu tarihlerden sonra ilçe dışına açılarak kabuğundan sıyrılmaya başlamıştır.

Sarıveliler ilçesi rakımının yüksek olması nedeniyle iklim bakımından yazları kurak, kışları soğuktur. İlçede yeraltı zenginlik kaynağı ve fabrika bulunmadığı için ilçenin ekonomik kaynakları tarım ve hayvancılık üzerine yapılmaktadır. Tarımsal faaliyetler daha çok meyvecilik üzerine, hayvancılık ise genellikle küçükbaş hayvancılık üzerinden yapılmaktadır. İlçede tarım ve hayvancılık faaliyetleri 1990 yıllarına kadar daha çok geleneksel yöntemlerle yapılagelmiştir. Tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin gelir getirici endüstriyel faaliyet olarak gelişmeye başlaması 1990'lı yıllardan sonrasına denk düşmektedir. Çünkü bu tarihlerden sonra Sarıveliler'in ilçe statüsü kazanmasıyla birlikte ulaşım imkanları, ticari faaliyetler gelişmeye başlamıştır. Diğer taraftan bu tarihlerden sonra ilçe dışına eğitim ve iş imkanları için göç hareketleri artmaya başlamıştır.

Bilindiği gibi, ülkemizin sosyo-ekonomik yapısının farklı özelliğinden kaynaklanan nüfus hareketleri gerçekleşmektedir. Bu nüfus hareketleri genellikle kırsal kesimlerden şehirlere, şehirlerden daha uygun sosyo-ekonomik şartların bulunduğu büyük şehirlere ve bölgelerden bölgelere doğru bir göç hareketi görülür. Ülkemizdeki kırsal kesimdeki nüfusun geçim şartları zorlaşırken, şehirlerdeki imkânlar daha elverişli duruma gelmektedir. Böylece kırsal kesim nüfus açısından itici, şehirler ise çekici bir özelliğe sahip olmaktadır (Tapur, 2008: 64). Bu açıdan değerlendirildiğinde Taşeli Bölgesi'nde konumlanan Sarıveliler İlçesinde itici göç etkenlerinin baskın olduğu ifade edilebilir. İlçede itici göç unsurlarının baskın olması nedeniyle, ilçeden şehirlere doğru bir göç hareketi bulunmaktadır.

Sarıveliler İlçesi'nde görülen göç hareketinin niteliği eğitim ve iş imkanları olarak iki alanda yoğunluk kazanmaktadır. Özellikle 1970'li yıllardan bu yana göç hareketleri canlanmış, birçok kişi, başta Konya, İzmir ve İstanbul olmak üzere, ülkenin değişik şehirlerine doğru kaymaya başlamıştır.

Eğitim ve iş bulma kaygısı gibi farklı sebeplerle şehirlere göç eden ilçe insanı, şehirlerde yavaş yavaş tutunmaya başlamıştır. Şehirlerde farklı statü ve meslek gruplarında kendine yer bulan insanlar, ikamet eden hemşerilerle yardımlaşma ve dayanışma amacıyla sivil bir toplumsal hareket başlatmışlardır. Kendi

memleketlerine hizmet etmek amacıyla girişilen bu hareket zamanla resmi statüsü bir derneğe dönüşmüştür. Bu çalışmada bir sivil toplum hareketi olarak, Konya'da 2007 yılında resmi olarak kuruluşu gerçekleştirilen "Sarıveliler İlçesi Kasaba ve Köyleri İlim kültür Yardımlaşma Derneği"nin Taşeli Yöresi'ne olan katkısı ve bölgenin dönüşümüne yaptığı katkı konu edilecektir. Araştırmada kullanılacak bilgiler derneğin kuruluşuna ön ayak olan insanlardan elde edilmiştir. İstanbul, Konya ve Sarıveliler'de ikamet eden farklı kişilerle temas kurulmuş, tarihi olaylar ve bilgiler bu kişilerin tanıklığıyla oluşturulmuştur. Konu ile ilgili farklı zamanlarda bazen birkaç derfa 11 kişi ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu anlamda kendi araştırma bilgilerimizin yanında tanıkların da ortaya koyduğu bilgiler çalışmanın şekillenmesinde büyük katkı sağlamıştır.

2- TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUMUN CANLANMASI VE DERNEKLEŞME SÜREÇLERİ

Sivil toplum denildiği zaman doğrudan doğruya devletin denetiminde olmayan bütün alanların bulunduğu yer akla gelmektedir. Yani, devletin doğrudan müdahale etmediği alanlarda ve farklı durumlarda, vatandaşların işlerini kendi aralarındaki ilişkilerle yürüttükleri bir toplumsal alan olarak tanımlanmaktadır (Belge, 2013: 2)

Sivil toplum yapılanmaları ülkemizde 1950'li yıllardan itibaren şehirleşmenin, demokratikleşmenin ve eğitim öğretimin toplumda yaygınlaşmasıyla birlikte gelişmeye başlamıştır. Bazen birbirinden farklı, bazen birbirine yakın anlayışları temsil eden Türkiye'deki sivil toplum kuruluşları; dernekler, vakıflar, araştırma merkezleri gibi farklı yapılar altında görülebilmektedir.

2000'li yıllardan sonra dernek kurma işlemlerinin kanuni olarak rahatlamasıyla beraber sivil toplum kuruluşları toplumsal alanda daha fazla görünmeye başlamıştır. Toplumun her kesiminden dini, siyasi, kültürel vs. gruplar dernek, vakıf gibi sivil toplum oluşumlarında kendilerini göstermeye başlamışlardır. Türkiye Cumhuriyeti'nin Avrupa Birliği'ne uyum süresinde çıkardığı yasalar ve pratik uygulamalarla, sivil toplum kuruluşlarının öne çıkmıştır (Dağcı, 2019: 121). Bu tarihlerden sonra her kesimden farklı ideolojiler, anlayışlar, siyasal ve kültürel unsurlar sivil toplum örgütlerinde kendilerini ifade etme imkanı bulmuşlardır.

Günümüzde sivil toplum kuruluşları genel olarak iki işlevi aktive etmektedir. Bunlardan birincisi; toplumsal faydayı çoğaltan, sorunları çözen ve ihtiyaçları

gideren sosyal dayanışmacı vakıf sisteminin yeniden hayata geçirilmesidir. Sivil toplum kuruluşlarının yeniden aktive ettiği diğer sosyal etken, eğitim kanalıyla gerçekleştirilen sosyal hareketliliklerdir. Bu kuruluşların uzunca bir süre okul yaptırılmalarının, yurt işletmelerinin, burs vermelerinin ve öğrencilere yardım etmelerinin ana yönelimi, modernleşme ile birlikte tıkanan toplumsal hareketlilik kanallarının yeniden açılması ve devlet ile toplum arasındaki kopuşun giderilmesidir (Sunar, 2008: 41). Sivil bir oluşum olan “Sariveliler İlçesi Kasaba ve Köyleri İlim Kültür Yardımlaşma Derneği”nin (SAR-DER) Avrupa Birliği’ne uyum sürecinin verdiği bürokratik ve sosyal rahatlamayla birlikte oluşan toplumsal zeminde ortaya çıktığı söylenebilir. Derneğin 2006 yılında kuruluş sürecini başlatması ve 2007 yılında resmi olarak kurulması bu tarihsel dönemin etkilerine işaret etmektedir. Şimdi derneğin toplumsal zeminini ve teşkilat oluşumunu hazırlayan sosyal etmenlere bakalım.

3- SARİVELİLER’DEN GERÇEKLEŞEN GÖÇ HAREKETLERİ VE DERNEĞİN ORTAYA ÇIKIŞI

3.1. Ekonomik Kaynaklı Göç Hareketleri

Taşeli Bölgesi’nde bulunan Sariveliler İlçesi, son 25 yıla kadar sosyo-ekonomik bakımdan genellikle eğitim ve iş imkânlarının kısıtlı olduğu bir yerleşim birimine denk düşmektedir. Geçmiş tarihlerden bu yana ekonomik ve sosyal imkânların yetersizliği ilçe insanının bir çoğunu göç etmek durumunda bırakmıştır. 1950’li yıllarda Sariveliler’den ülkemizin iş imkanları geniş olan vilayetlere doğru kısmi düzeyde bir göçten bahsedilebilir. Bu göçün niteliğinin yukarıda belirtildiği gibi daha çok ekonomik nedenlere bağlı olduğu söylenebilir. 1960’lara doğru Mehmet Atalay, Ahmet Atalay, Hasan Atalay, Süleyman Şahin gibi birkaç isim, önce Konya ve çevresine daha sonra İstanbul’a tekstil sektöründe çalışmak üzere ilk adımı atmışlardır. Tekstil sektöründe bu kişilerin açtığı çığırdan yol alan insanların sayısı 1965’lerden yıllardan sonra artmaya başlamıştır. 1970’li yıllarda İstanbul’da tekstil imalatında çırak olarak başlayan bu isimler arasında, Latif Yılmaz, Ali Samur, Mevlüt Özdemir (merhum), Mustafa Şahin, Süleyman Yiğit, Mehmet Ali Yılmaz, Adnan Samur, Ali Tapur, Şeref İnan, Salih Emil gibi isimler bulunmaktadır. Sariveliler’den ekonomik kaynaklı kitlesel göç hareketinin ilk ayağını bu kişiler oluşturmaktadır. Kitlesel olarak fazla bir

hacim kaplamayan bu göç eden nüfus, genellikle maddi imkanların kısıtlılığından dolayı Sarıveliler'den göç etmiştir.¹

Dış yönelimli gerçekleşen söz konusu göç hareketinin yoğunluğu 1990'lara doğru yavaş yavaş artmaya başlayacaktır. Bu tarihlerden sonra Sarıveliler'den ekonomik kaynaklı göçlerde bir yoğunluk göze çarpmaktadır. Çünkü ülke olarak Türkiye, 1990'larda ekonomik olarak dış dünyaya açılmış, serbest piyasa ekonomisine geçilmiş, ulaşım ve iletişim imkanlarında geçmiş yıllar itibariyle büyük bir gelişme meydana gelmiştir. Ülkenin ekonomik gelişmesine eşdeğer şekilde iç ve dış ticaret imkanları da hızlanmıştır. Bu sürecin dolaylı bir neticesi olarak 1990'larda Sarıveliler'den İstanbul'a göçle gelen ilk kuşak tekstil atölyelerinde kendini göstermeye başlamıştır. Genellikle mikro ölçekli kurulan tekstil atölyelerinde çalışacak işçi ihtiyacı, Sarıveliler'den karşılanmaya çalışılmıştır. Bu amaçla Sarıveliler'de İlkokulu bitiren çocuklar tekstil firmalarında çırak olarak çalışmak üzere İstanbul'a akın etmişlerdir.

3.2. Eğitim Kaynaklı Göç Hareketleri

Sarıveliler ile ilgili ekonomik etkenli göçlerin yanı sıra, eğitim alanında da yoğun bir göçten bahsetmek gerekmektedir. Çünkü bu göçlerin gerçekleştiği tarihsel dönem ekonomik kaynaklı göçlerle aynı tarihlerde gerçekleşmiştir. Sarıveliler'den eğitim kaynaklı göç hareketleri 1950'lerde okuma yazmanın yaygınlaşmasıyla birlikte kısmen başlamış (Akgül, 2018: 438) 1960'lardan sonra yavaş yavaş artmıştır. 1950'lerden önce Mustafa Ertaş, Fehmi Özer, Halil İtku (d.1946) Ali İhsan Özer, İbrahim Özer, İbrahim Kaynak, İbrahim Canan, Adnan Kaynak gibi birkaç isimden bahsedilebilir.

Daha sonraları Sarıveliler ile ilgili eğitim gönüllüsü olan Mustafa Barcın'ın² gayretleri ile eğitim almak için göç eden kişiler dikkat çekmektedir. Mustafa

¹ -1970'li yıllarda İzmir tarafına, özellikle Selçuk-Belevi beldesine göç eden bir nüfus kitlesi bulunmaktadır. Fakat görüşmelerimizde dernek kurma çalışmalarında İzmir'e göçen Sarıveliler'li kişilerin aktif bir rolüne rastlayamadığımız için İzmir'e yapılan göçler araştırma içerisine dahil edilmemiştir.

² -1960'larda eğitim için seferber olan Mustafa Barcın'dan (Barcın dayı) söz etmek gerekmektedir. Ziraat Bankasında bölge müfettişi olan Barcın, Türkiye'de birçok il dolaşmış ve buralarda belli bir çevre edinmiştir. Edindiği bu dost çevresiyle hem Sarıveliler'deki Kur'an Kursu binası, imam-hatip okulu binası ve cami gibi hayır kurumlarının yapılmasında özverili çalışmalarda bulunmuştur. Ayrıca 1960'lardan sonra Sarıveliler bölgesinden okumak ve eğitim almak isteyenlere ön ayak olmuş, kendi çevresini kullanarak farklı illerdeki okullara yatılı olarak öğrenci gönderilmesini sağlamıştır. Yukarıda isimleri bulunan kişilerden bir çoğu Mustafa Barcın'ın rehberliği ve yardımıyla eğitim hayatına girmiştir (detaylı bilgi için bkz.: Bilgin, 2018)

Barcın'ın yönlendirmesiyle Konya ve İstanbul gibi illerde eğitime başlayan kişiler İmam Hatip Okulu'na veya Kur'an kursuna gitmek isteyenler olarak iki gruba ayrılmaktadır. 1970'lerde Ahmet Durakoğlu (1942), Ahmet Öncel (1958), Veli Çömçe (1950), Ömer Öresin (1952), Abdullah Durakoğlu (1950), Ahmet Koçak, Hasan Durak, Yusuf Durak (1952), Ahmet İnce gibi isimler Mustafa Barcın'ın rehberliğiyle Kuran Kursu eğitimine gitmişlerdir.

Mustafa Barcın'ın rehberliğinde 1960'larda başta İmam Hatip Lisesi olmak üzere diğer okullara eğitim için Sarıveliler'den ayrılan kişiler arasında; Hacı Kerim sezer, İbrahim Sezer, Mehmet öncel (1952), Ahmet İnce, Kerim Sayar, Mehmet Yaman (mühendis), İbrahim Yiğit (1950), Ali Yılmaz, Abdullah Azmi Bilgin (Akademisyen), Kemal Yavuz (Akademisyen), Orhan Yavuz, Abdülkadir Kaynak, Ali Yılmaz (Akademisyen), İsmail Safi Atalay, Mustafa Atalay (mühendis), Mustafa Canan, İsa Kaynak (Müftü), İbrahim Hakkı Kaynak (Akademisyen) gibi isimler bulunmaktadır. 1975'lerden sonra bu kişilere Abdullah Öresin, Ömer Öresin, Sait Utku, Mehmet Durak, İbrahim İnce, Mustafa İnce, Davut Yiğit, Hacı Bayram Demirtaş, gibi isimler eklenecektir.

1980'li yıllardan sonra eğitim için ilçe dışına çıkanların sayısı artmaya başlamış, 1990'lı yıllarda bu göç hareketleri yoğunlaşmıştır.

Sarıveliler'den eğitim eksenli göçün birçok nedeni bulunmakla birlikte, eğitim için göç hareketlerinin temel nedeni olarak ilçede yüksekokulun bulunmaması ve ilköğretim ve lise düzeyindeki eğitim şartlarının gelişmiş şehirlere göre zayıf kalmasıdır.

Sarıveliler'den eğitim için gerçekleşen göçlerde şu husus dile getirilmelidir. Ailesinden çocuk yaşta eğitim almak için ayrılan bu kişilerin çoğunluğu memleket dışına çıkmışlar, bu nedenle gittikleri şehirlerde maddi sıkıntılar yaşamışlardır.

Eğitim için şehirlere giden kişilerde (soy adlarından da anlaşılacağı gibi), kardeşlerin arka arkaya gitmesi dikkat çekmektedir. Çünkü şehre ilk önce giden kişiler eğitim ve iş imkanı olarak şehirlerde tutunmaya başladığı zaman arkasından öncelikle kardeşlerini sonra akraba ve komşularını çekmektedir. Farklı nedenlerle şehir merkezlerine göç eden kişilerin, sonradan gelen/gelecek kişilere rehberlik etmeye çalışması göç hareketlerinin genel karakteristiğinde bulunmaktadır. Göç hareketlerinde görülen bu karakterin Sarıveliler'in göç sosyolojisinde karşımıza çıktığını söylemek mümkündür. Çünkü Sarıveliler'den Büyükşehirlere gerek eğitim, gerek ekonomik nedenlerle göç eden kişiler

arkasından başkalarını şehre doğru çekmiştir. Dolayısıyla Sarıveliler'deki göç olgusunun hem itici sebepleri, hem de çekici sebepleri bulunmaktadır.

Göç hareketlerinin toplumsal, ekonomik ve kültürel olarak çok çeşitli sonuçlarından bahsedilebilir. Konumuz açısından değerlendirildiğinde modern dönemdeki sivil toplum kuruluşlarının teşkilinde göçlerin etkisi bulunmaktadır. 1950'lerden başlayarak günümüze kadar uzanan Sarıveliler'deki göç hareketleri, ilçenin sosyal ve ekonomik gelişiminde etkisinin olduğu bir gerçektir. Çünkü 1995'lerden sonra İstanbul'da dernek kurma söylemleri belirmeye başlamış, bu amaçla İstanbul'daki Sarıveliler'lilerin serbest zamanlarında bulunduğu 2001 yılında bir lokal kurulmuştur. Lokal dört yıl hizmette bulunabilmiştir. Görüşmelerimize göre bu lokal, siyasi görüş farklılıklarının öne çıkarılmasından dolayı dernek faaliyetine dönüşmemiş ve 2004 yılında kapanmıştır. Diğer taraftan Sarıveliler İlçesi'nden Konya'ya farklı amaçlarla göç eden kişilerin sayısı da fazla olduğu için, Konya'da da dernek kurma girişimlerinde bulunulmuş, fakat bu girişimler resmi bir platforma dönüşemediği için sonuçsuz kalmıştır.

Bu değerlendirmelerden hareketle SAR-DER'i ortaya çıkaran motivasyon göç sosyolojisinde aranabilir. Şöyle ki; SAR-DER, genellikle şehirde yaşayan Taşeli insanları tarafından oluşturulan bir sivil toplum kuruluşudur denilse yanlış bir ifade olmayacaktır. Çünkü SAR-DER, Sarıveliler'de doğup, zaman içerisinde farklı nedenlerle diğer şehirlere göç eden insanlar tarafından göğüslenen bir kuruluştur. Bu kişilerin kendi dönemlerinde yaşadığı maddi sıkıntıları şimdiki neslin yaşamaması için gösterdiği insani kaygı, derneğin kurulmasında başat motivasyon kaynağı olmuştur. Bu anlamda SAR-DER'in somut dernek olarak kuruluşunda, göç eden veya Sarıveliler'de ikamet eden insanlardaki vicdani sorumluluk duygusu büyük bir motivasyon kaynağı sağlamıştır.

Görüldüğü gibi SAR-DER'in kurulmasındaki en dikkat çekici nokta göç eden insanlardaki vicdani yükümlülüğün belli bir amaç doğrultusunda ortak bir paydada buluşturulmasıdır. Bu ortak paydanın oluşturulması için ilk girişimler Konya'da gerçekleşmiştir. O dönemde Selçuk Üniversitesi'nde ilahiyatçı bir akademisyen olan Prof. Dr. Mehmet Akgül, Karatay Müftülüğü'nde Din Görevlisi olan Abdullah Öresin, 2009-2019 dönemi Sarıveliler İlçesi Belediye Başkanı Hayri Samur, zamanlarda yapılan istişareler sonucunda derneğin ilk adımını atmışlardır. Akademisyen, din görevlisi ve belediye başkanı olan bu isimler, bir adım öne çıkmak suretiyle Sarıveliler ilçesinde dernekleşme aşamasında ortak bir payda oluşturmuşlardır. Aslında aynı amacı taşıyan, aynı birlikteliği arzulayan burada ismini sayamayacağımız birçok isim bulunmaktadır. memleket için sosyal

amaçlı bir derneğin kurulmasını arzulayan insanlar, bu önder kişilerin gayretiyle bir araya getirilmiştir. Bu anlamda derneğin yönetimi oluşturulurken geniş bir toplumsal mutabakat söz konusu olmuş, her görüşten insan derneğin kurulmasına destek vermiştir. Derneğin resmi kurucu üyeleri şu kişilerden oluşmaktadır:

- Prof. Dr. Mehmet AKGÜL,
- Abdullah ÖRESİN,
- Hüseyin UTKU,
- Hayri SAMUR,
- Halil UTKU,
- İsmail KÖK,
- Mahmut YILMAZ.

Derneğin şu anki yönetiminde Prof. Dr. Mehmet AKGÜL (Akademisyen), Hayri SAMUR (Sarıveliler İlçesi Belediye Eski Başkanı), Ali Rıza Utku (İş Adamı), Tahir Dağcı (Memur), Mehmet Tok (Emekli), Ahmet Samur (Emekli), Halil Utku (Emekli Astsubay), Hüseyin Utku (Muhasebeci), İbrahim İnce (İmam Hatip), Mehmet Demir (Kamu İşçisi) Mahmut Öncel (Müdür), Kerim Canan (emekli), İbrahim Algaç (İşçi), Yusuf AY (Arkeolog) gibi isimler bulunmaktadır.

Yukarıdaki isimlerin profili değerlendirildiğinde, dernek yönetimi genel olarak 1980'lerden sonra şehre göç eden ve buralarda kendilerine alan açan kişilerden oluşmaktadır. Çalışmanın hazırlanması aşamasında ulaşabildiğimiz isimlerle belli zaman aralıklarında görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

4- DERNEK KURULMASINA NEDEN İHTİYAÇ DUYULDU?

Sosyal olaylar nedensellikleri ve sonuçları olan olaylardır. Sosyal ve bölgesel bir hareket olarak gördüğümüz SAR-DER, birçok farklı etmenin bir araya gelmesiyle ortaya çıkmış bir kuruluştur. Sarıveliler ilçesine ait bağımsız, tarafsız ve herkesin kendini ifade edebileceği bir dernek kurma fikri, nasıl ortaya çıktığı gibi sorular derneğin kuruluşunda emeği kişilere sorulmuştur. Bu kişilerin birçoğu ile görüşmeler yapılmış, doğrudan bilgiler elde edilmiştir. Derneğin çalışmalarında 2010 yılından sonra şahsım da aktif olarak bulunduğu için derneğin ortaya çıkışı, kuruluşu ve faaliyetleri ile ilgili doğrudan gözlemleme imkanımız olmuştur.

Emekli imam Hatip Abdullah Öresin derneğin kuruluşuna giden süreçleri şöyle açıklamaktadır.

“Her ilçenin ve her köyün Konya’da bir derneği bulunuyordu. Memleket insanımızın buralarda bir araya geleceği, başını sokabileceği bir yer neden olmasın dedik. Herkes sadakasını, zekatını kendi yakınlarına, kendi hemşehrilerine veriyor. Bizde sadakamızı zekatımızı kendi insanımıza neden vermeyelim? 2006 yılında Konya’daki hemşerilerimizle bir takım istişarelerde bulduk. Meram’da kahvaltıda bir araya geldik ve kendimize ait bir dernek kurmaya karar verdik” (11.09.2019).

O yıllarda Konya merkezinde İmam Hatip olan Abdullah Öresin³, 1990 yılından bu yana Sarıveliler’den hafızlık eğitimi almak isteyen ailelere rehberlik yapmış, birçok insan Konya’da onun vesilesiyle hafızlık eğitimini tamamlamıştır. Ahmet Durakoğlu, Abdullah Öresin gibi din eğitimi görmüş hocaların gayretleriyle, 1990’lı yıllarda Konya ve İstanbul’a hafızlık için gelenlerde bir yoğunlaşma olmuştur. Bu hocalar hafızlık yapacak öğrencilerin barınma ve beslenmeleri için ön ayak olmuşlar, herhangi bir ücret talep etmeksizin (meccanen) bu potansiyel insan kaynağını aktive etmişlerdir.

28 Şubat sürecinde sekiz yıllık eğitime geçilmesinden sonra bu hafızlık eğitimi yavaşlamıştır. Fakat Öresin, eğitimle ilgili yardımlaşma ve rehberlik faaliyetlerini imam hatip öğrencileri üzerinden gerçekleştirmeye devam etmiştir. Sarıveliler insanı için eğitim ve öğretimi destekleme faaliyetlerini kendi rızasıyla yerine getiren Öresin, dernek kurmak suretiyle kurumsallaşma yolunu tercih ederek büyük bir atılım gerçekleştirmiştir. Öresin, derneğin 2006 yılında kurulmasına ön ayak olmuş, kendi akrabalarını, arkadaş çevresini, Konya’daki hemşehrilerini ve etrafındaki diğer insanları bir araya getirebilmiştir. Memleket ile ilgili bireysel çabalar dernekleşme yoluyla sosyal bir güce dönüşmüştür. Kendisiyle yaptığımız görüşmede bu sosyal görevini “taşın altına elini koymak” olarak nitelendirmektedir.

Derneğin bir diğer önemli kurucusu Prof. Dr. Mehmet Akgül⁴;

³ - Abdullah Öresin; Sarıveliler İlçesi’ndeki Kurra Efendi (Abdullah efendi torunudur) sülalesindedir. 1960 doğumlu olup, 1982 yılında Konya’da İmam Hatipliğe başlamış, 2014 yılında aynı görevden emekli olmuştur. Öresin, resmi görevinin yanında Sarıveliler’den Konya’ya gelen Kur’an Kursu öğrencilerini okutan ve onlara maddi ve manevi yönden rehberlik eden bir kişidir. O’nun yetiştirdiği öğrenciler derneğin kurulmasında katkıda bulunmuşlardır.

⁴ - Prof. Dr. Mehmet Akgül, 1962 yılında Sarıveliler’de doğmuştur. İlkokulu Sarıveliler’de okumuş, daha sonra ailesi Karaman’a göç etmiştir. Sarıveliler’e gönül vermesiyle tanınan Akgül, özellikle Başdere’den eğitim için gelenlere yardımcı olan bir kişidir. Kendisinin Akademisyen olması ve siyaset-bürokrat çevresinin genişliği derneğin kurulmasında önemli rol oynamıştır.

“Sarıveliler’den gerek lise, gerek üniversite eğitim için Konya’ya gelenler barınacak yer veya burs için bana gelmekteydi. Hiç unutamam, Sarıveliler’den aynı Fakülte ’de okuyan bir öğrencim aylık yemek bursu talep etti. İdarecilik görevim olduğu halde kart ayarlayamadım ve kendi yemek kartımı öğrenciye verdim. O öğrenciyi geri çevirmek bizim memleketimize ve şanımıza yakışmayacaktı.”

“Yıllardır bu taleplere tam olarak karşılık verebilmek için, her düşünceden insanın bir araya gelebileceği, geniş tabanlı dernek kurmaya karar verdik. Ben de, diğer akranlarım gibi, öğrencilik yıllarımda maddi sıkıntılar yaşadım. Benzer sıkıntıları yeni nesillerin yaşamaması için eğitime destek amaçlı bir dernek kurduk.”

Görüldüğü gibi Sarıveliler’in sosyolojisini bilen biri olarak Prof. Dr. Akgül, derneğin resmi hüviyetinin kazanılmasında, tüzüğüünün oluşturulmasında, insan kaynağının bulunmasında önemli katkılar sağlamıştır. Bir akademisyen olarak O’nun göç sosyolojisine hakim olması ve çevresinin geniş olması derneğin kurulmasını hızlandırıcı bir etki yapmıştır.

Derneğin devamlılığında emeği bulunan Ali Rıza Utku (d. 1965);

“Yıllardır Konya merkezinde ikamet etmekteyim. Konya’daki hemşerilerimizle birbirimizden haberdar olamıyorduk. Örneğin cenazelerimizden ve düğünlerimizden birbirimizin bilgisi olmuyordu. Hemşerilerimizden okumuş ve belli bir makama gelmiş kişiler vardı. Bunları tanımıyorduk. Birbirimiz ile bağlantımızı sağlaması derneğin en önemli faydasıdır.” (11.09.2019).

Dernek üyelerinden Mehmet Demir (d. 1964);

“Memleketimizin kendine has kültürünü yaşatmak, geçmişten gelen güzel geleneklerimizi devam ettirmek, sosyal yönden memleketin gelişimini sağlamak için kurma fikrimiz vardı. Arkadaşlarla hep beraber olduk derneğimizi kurduk. Derneğin kurulmasıyla beraber hemşerilerimiz arasındaki iletişim gelişti. Memleketimizin insanı birbirini tanıdı. Düğünlerimiz daha güzel oldu. Eskiden herkesin derneği vardı, bizim bir derneğimiz yoktu. Sarıveliler’li olarak derneğimizin var olması bile bizlere güven veriyor. Deneğimiz her fikre saygılıdır, herkesi kucaklar. ” (11.09.2019).

Dernek üyelerinden Ahmet Samur (d. 1959);

“Ben 1988 yılında Konya’ya iş için geldim. Memleketimize hizmet etmek için dernek kurma fikrimiz her zaman vardı. Fakat birçok yerde, derneklerin sadece levhası vardı, etkinliği yoktu. Biz tabela derneği olarak değil, faaliyet yapmak için dernek kurmaya çalıştık. Çeşitli kişilerle istişareler yapıldı, ekonomik engeller gönül birliği ile aşıldı. Konya’daki hemşerilerimiz elini taşın altına koydu. Dernek sayesinde okumuş hemşerilerimiz ve bizler bilinçlendik. Derneğimizin memleketimize çok katkıları oldu. Okuyacak çocukların gidip çay içebileceği, derdini anlatabileceği bir kapısı olsun istedik. Derneğimizi bu amaçla kurduk.” (15.10.2019).

Yukarıda mülakat yapılan ve derneğin kuruluşunda emeği olan kişilere bakıldığında 2019 yılı itibarıyla 50-60 yaşları arasında bulunmaktadır. Bu insanlar memleketlerinden zaman içerisinde farklı nedenlerle çıkmak durumunda kalan kişilerdir Bu kişiler 2000’li yıllardan sonra kendileri gibi iş bulmak veya eğitim almak isteyenlere bir yol göstermek amacıyla derneğin kurulmasında maddi ve manevi bakımdan dayanak olmuşlardır.

Görüşme yapılan kişiler, derneğin kurulmasındaki birinci önceliği eğitime verdiklerini özellikle belirtmişlerdir. Sadece levhası ve bir odası olan dernekler yerine, memleket adına sosyal faaliyet yapan, insanları birleştirme amacı güden bir dernek kurma çabasında oldukları anlaşılmaktadır. Derneğin kurulmasında farklı siyasi ve ideolojik görüşten insanların bir noktada birleştirilmesi diğer önemli bir husustur.

5- SAR-DER’İN ORGANİZE ETTİĞİ SOSYAL VE KÜLTÜREL FAALİYET ALANLARI

Dernek kuruluşundan bu yana (2007) birçok faaliyetler gerçekleştirmiştir. Bu faaliyet alanları başlıklar halinde kısaca anlatılacaktır. Buradaki amaç derneğin imkanlarını ve sosyal dönüşüm gücünü ortaya koyabilmektir.

5.1. Kardeşlik Ve Dayanışma Günleri: Her yıl düzenli olarak yapılan bu sosyal etkinlik, kiraz mevsimine veya bayram tatili zamanına göre gerçekleştirilmektedir. İlçeye tatil ve gezi için diğer illerden gelen hemşerileri bir araya getirmek amacıyla, etkinliğin takvimi tatil zamanlarına denk düşürülmektedir. Kardeşlik ve dayanışma günlerinde konferans, panel, kermes, bilgi yarışması, ödül töreni gibi etkinlikler yapılmaktadır. Bu etkinlik günlerinde köylerdeki (mahalle) camilerde, alanında uzaman kişiler marifetiyle, halka açık vaaz ve konuşmalar yapılmaktadır Kardeşlik ve dayanışma günleri 2007 yılından bu yana her yıl aralıksız olarak yapılmaktadır.

5.2. Öğrencilere Yönelik Burs İmkani: Burs imkanı derneğin en önemli faaliyetlerinden birisini oluşturmaktadır. Çünkü derneğin temel kuruluş amaçlarından birisi, eğitim almak isteyen üniversite öğrencilerini desteklemektir. Burs verilecek kişilerde Sarıveliler’li olması ve Üniversite eğitimi görmesi temel şart olarak dernek tüzüğünde yer almıştır. 2007 yılında bu yana verilen eğitim bursu 2019 yılı itibariyle 1000 öğrenciyi aşmış bulunmaktadır. Sarıveliler’in genel nüfusunun yaklaşık 14.000 olduğu düşünüldüğünde bu büyük bir rakam olarak karşımıza çıkmaktadır.

5.3. Gıda ve Giyim Kermesi: Sarıveliler Belediyesi tarafından her yıl düzenlenen Karacaoğlan Şenlikleri’nde SAR-DER, ilçe meydanında gıda ve giyim kermesi gerçekleştirmektedir. Gıda ve giyim stantlarının bulunduğu bu kermes etkinliği üç gün sürmektedir. 2019 yılında 12.si düzenlenen kermeste ilçe halkı, öğrenciler ve ilçe dışında gelen misafirler gönüllü olarak çalışmaktadır. bu kermes vesilesiyle ilçe halkının bir araya geldiği görülmekte, insanlar arasında yardımlaşma ve dayanışma ruhu ortaya çıkmaktadır. Bu noktada derneğin ilçedeki sosyal dokuya katkısından söz edilebilir. Kermesten elde edilen gelir öğrencilerin burs gideri olarak değerlendirilmektedir.

5.4. Akademik Tabanlı Etkinlikler: Sarıveliler İlçesi’nden olup farklı illerde akademisyen olan kişilere kardeşlik ve dayanışma günlerinde panel ve konferanslar düzenlenmektedir. Burada gözetilen amaç, eğitimde kariyer yapmış akademisyenler ile ilçedeki hemşerileri bir araya getirmektir. Her yıl düzenlenen bu akademik faaliyetlerin Sarıveliler Belediyesi paydaşlığında yapıldığı görülmektedir. Öresin’in belirttiğine göre Sarıveliler İlçesi’nden olup, zamanla göç eden emekli veya halen çalışan Türkiye’deki bütün hemşeri akademisyenleri Sarıveliler ile buluşturduklarını belirtmektedir. Bu noktada zamanla eğitim için yapılan göçlerin, eğitim çıktısı olarak bir geri dönüşünden söz edilebilir

5.5. Aile Eğitimi Seminerleri: SAR-DER, aileler için sosyal bir çalışma olarak, ilçe kaymakamlığı paydaşlığında zaman zaman aile seminerleri düzenlemektedir. Buradaki temel amaç ailenin hem sosyal hem psikolojik olarak güçlendirilmesidir. Bu amacı yerine getirmek için bütün köy ve kasabalarda aile seminerleri gerçekleştirilmektedir.

5.6. Mahalle Toplantıları: SAR-DER, şehirlerde birbirinden pek haberi olmayan hemşehriler için kaynaşma ve muhabbet toplantıları gerçekleştirmektedir. Özellikle Konya ve İstanbul’daki hemşerilere kış mevsiminde düzenli olarak kaynaşma toplantıları yapılmaktadır. bu toplantılar

vesilesiyle aynı toprağın insanları kentleşmenin getirdiği yabancılaşma ve yalnızlaşma süreçlerini atlatmaya çalışmaktadır.

5.7. Bölgesel Dayanışma Faaliyeti: 2014 yılında Ermenek ilçesinde büyük bir maden faciası meydana gelmiştir. SAR-DER, sosyal sorumluluk projesi kapsamında dernek üyelerini teşvik etmiş, Ermenek maden faciasında vefat eden kişilerin ailelerine nakdi yardımda bulunmuştur. Bu proje aslında derneğin faaliyetlerinin sadece Sarıveliler ile sınırlı olmadığını göstermektedir. Çünkü dernek belli bir bölgeyi veya mahalleyi temel almamış, yukarıda belirtildiği gibi vicdani yükümlüğü esas almıştır.

5.8. Mustafa Barcın Ödülleri: Sarıveliler İlçesine bir çok hizmetleri olan ve SAR-DER'in kurulmasında motivasyon kaynağı olan Mustafa Barcın (ö. 1994), adına ilk ve orta dereceli okullarda bilgi yarışmaları düzenlenmiştir. Sarıveliler İlçesi'nde eğitimi güçlendirmek ve okumayı teşvik etmek amacıyla yapılan bu yarışmalarda öğrencilere altın ödülleri verilmektedir. Bu ödüllerin verilmesinde Mustafa Barcın'ın geride kalan ailesi büyük katkıda bulunmaktadır.

5.9. Ağaç Dikme ve Uçurtma Şenliği : Sarıveliler derneği Orman Bölge Şefliği ve Sarıveliler Belediyesi ile birlikte ağaç dikme şenliği gerçekleştirmiştir. Öncelikle Orman Bölge Şefliği'nden ağaç dikmek için alan tahsis edilmiştir. Sarıveliler'deki okul öğrencileri ile birlikte bahar mevsiminde ağaç dikme şenliği yapılmıştır. Resmi kurumların ve halkın da katılım sağladığı bu ağaç dikme programında, çocuklar için uçurtma yarışı düzenlenmiştir. Dolayısıyla, diğer illerden gelen insanlar ile Sarıveliler halkı ve okul öğrencileri bir araya getirilmiştir. Ağaç dikme şenliğinde dikilen ağalar tel örgü ile çevrilerek fidanlar koruma altına alınmıştır. Ağaç dikim alanı ilçenin merkezine girişte buluna TOKİ mevkiinde yer almaktadır.

5.10. Eğitim Kurumlarına Destek Faaliyeti: 2012 yılında resmi kurumlar ve ilçe halkı bir araya gelerek İmam-Hatip Ortaokulu açılışını yapmıştır. Bu okula civar köylerden gelen öğrencilere servis imkanının sağlanmasında, okul kütüphanesi oluşturulmasında dernek maddi olarak katkıda bulunmuştur. Ayrıca okulun tadilatının yapılmasında dernek sorumluluk alarak maddi yardımda bulunmuştur. Buna ilaveten köy okullarında maddi yardımı düşük olan öğrenciler tespit edilerek, giyim, ayakkabı ve kırtasiye yardımında bulunmuştur.

5.11. Kültür Gezileri: Sarıveliler Derneği ilçede öğrenim gören okul öğrencilerinin ufkunun açılması amacıyla kültür gezileri düzenlemiştir. Bu

gezilerde öğrencilere hem koordinatörlük yapılmış hem de eğitime teşvik edilerek sosyal farkındalık duygusu geliştirilmeye çalışılmıştır.

5.12. Kadına Yönelik Faaliyetler: Sarıveliler Derneği kadınlar için dayanışma toplantıları gerçekleştirmiştir. İstanbul ve Konya’da kadınlar bir araya gelerek yufka ve mantı yapmışlardır. Bu yufka ve mantı çevredeki hemşerilere satılarak buradan derneğe katkıda bulunulmuştur. Kadınlar üzerine yapılan bu etkinlik neticesinde hem derneğe maddi destekte bulunmuş, hem de kadınların kaynaşması sağlanmıştır.

6- SAR-DER’İN TOPLUMSAL DÖNÜŞÜME OLAN KATKILARI

Sarıveliler Derneği’nin 2007 yılından bu yana faaliyetlerinin, dernek logosunda da yer alan ilim, kültür ve eğitim alanlarında yoğunlaştığı görülmektedir. Derneğin sosyal yardımlaşma ve dayanışmada belli bir mesafe kat ettiği anlaşılmaktadır.

Sarıveliler İlçesi’nde eğitim imkanlarının şehirlere göre daha zayıf olması ve ilçede üniversite bulunmaması nedeniyle eğitim faaliyetlerine öncelik verildiği yukarıda belirtilmişti. Bu amaçla dernek temel hedefini eğitim faaliyetleri üzerine koymuştur. Bu anlamda derneğin farklı illerde öğrenim görmek isteyenlere sosyal rehberlik yapması, üniversite öğrencilerine burs imkanı sağlaması, eğitimle ilgili herhangi bir maddi sıkıntıda sorumluluk alması Sarıveliler ilçesindeki insanlar için bir umut kaynağı olmuştur.

Son yıllarda devletin yüksek eğitim ve öğretime önem vermesi nedeniyle ülke genelinde birçok üniversite açılmış, bunun bir neticesi olarak üniversitede öğrenim gören öğrenci sayısında nicel bir artış meydana gelmiştir⁵. Bu durumun bir neticesi olarak Sarıveliler İlçesinde yüksek eğitim alan öğrencilerden üniversitelere yerleşme oranlarında bir artış görülmektedir. Derneğin Üniversite öğrencileri için yaptığı burs ve barınma yardımı gibi faaliyetler eğitim ve öğretimi öncelediğini göstermektedir.

Dernek kurma işlemlerinde sorumluluk alan kişiler aslında kırsal bir bölgede hayatını idame ettiren insanlar için büyük bir çığır açmıştır. Bu bağlamda geniş bir toplumsal mutabakat ile kurulan dernek, bölge için başka derneklerin kurulmasına öncülük etmiştir. Öncelikli iş olarak SAR-DER, İstanbul’daki

⁵ - Yüksek Öğretim Kurumu verilerine göre; 1980 yılında 41.574, 1990 yılında 196.253, 2000 yılında 414.647, 2010 yılında 763. 516, 2019 yılında 904.176 öğrenci üniversitelere öğrenim için yerleşmiştir (<https://istatistik.yok.gov.tr/> Erişim Tarihi: 15.10.2019).

hemşerileri bir araya getirmek için bir temsilcilik açmış, burada hem kadınlar, hem de erkekler olmak üzere hemşeriler arasında bir kaynaşma meydana getirilmiştir. Daha sonraları Konya ile İstanbul arasında iletişimin tam olarak sağlanamaması nedeniyle dernek İstanbul temsilciliğini kapatmıştır. Bu temsilciliğin yerine “İstanbul Sarıveliler Derneği” olarak yeni bir dernek kurulmuştur. Diğer taraftan aynı kaygılarla Alanya’da hemşerilerin bir araya geldiği “Taşeli Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği” kurulmuştur. Bunun yanında SAR-DER sosyal sorumluluk olarak bölgedeki diğer derneklerle bir araya gelmiş, “Taşeli Dernekler Federasyonu” kurulmasına yardımcı olmuştur. Dolayısıyla derneğin kuruluşu ve etkinlik alanları, başka derneklerin ve organizasyonların kurulmasına öncülük etmiştir.

Derneğin Sarıveliler insanı için gerçekleştirdiği en önemli dönüşümlerden birisi de, bölge insanı için yardımlaşmada süreklilik ve devamlılığın sağlanmasına yaptığı katkı olmuştur. Çünkü her yıl düzenli olarak ilçede kardeşlik ve dayanışma günlerinde kermes etkinliği yapılmıştır. Bu vesileyle hem insanlardaki başkaları için “verme” duygusu aktive edilmiş, hem de kermes faaliyetinde bedenen hizmet ederek insanlarda diğerkâmlık hissiyatı oluşturulmuştur. Derneğin gerçekleştirdiği etkinliklerle insanlar yardımlaşmaya teşvik edilmiştir.

Dernek yönetimi tarafından her yıl düzenli olarak üniversite öğrencilerine verilecek burslar belirlenirken herhangi bir ayırım gözletilmemekte, maddi durumları düşük olan öğrencilere öncelik verilmektedir. Burs alacak öğrenciler ile burs yardımı yapacak kişiler buluşturulmadan yardımlaşma faaliyeti gerçekleştirilmektedir. Burada SAR-DER, yardım alan kişiler ile yardım verecek kişiler arasında bir köprü işlevi görmekte, fakat her iki taraf birbiri ile görüşmeden yardımlaşma ifa edilmektedir. Bu noktada insanlar rencide edilmeden toplumsal fayda sağlanmaktadır.

SAR-DER, Konya ve İstanbul’daki hemşeriler için mahalle toplantıları yaparak, hemşeriler arasındaki özlemi gidermektedir. Şehrin verdiği yalnızlık ve asosyallik bu muhabbet toplantıları ile giderilmeye çalışılmaktadır. Bu anlamda derneğin vesilesiyle büyükşehirde yaşayan insanlar kendini sahipsizlik duygusundan uzaklaştırmaktadır.

Dernek Sarıveliler’deki resmi kurumlar ile irtibata geçerek ortaklaşa etkinlikler yapmaktadır. Kaymakamlık, Belediye Başkanlığı, İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü ve İlçe Müftülüğü ile paydaşlık yaparak okullarda bilgi yarışmaları yapılmış, camilerde vaazlar verilmesi sağlanmış, yoksul öğrencilere giyim yardımı gerçekleştirilmiştir. Sarıveliler’deki İmam Hatip Ortaokulu’nun

açılmasında maddi destek sağlanmış, dernek yönetimi öğrencilerin köylerden taşınmasında maddi sorumluluk almıştır. Dernek tarafından okul öğrencileri için uçurtma şenliği yapılmış ve orman dikimi gerçekleştirilerek çocuklara ağaç sevgisi aşılanmıştır.

7- SONUÇ

Bu çalışmada Sarıveliler İlçesi Kasaba ve Köyleri İlim kültür Yardımlaşma Derneği'nin Sarıveliler İlçesi'ndeki toplumsal dönüşüme yaptığı katkılar ele alınmıştır. Çalışma içerisinde görüldüğü gibi derneğin kuruluşu Sarıveliler'den eğitim ve iş bulma amacıyla göç eden kişilerin sosyal ve vicdani sorumluluk gereği ortaya çıkan bir motivasyonla kurulmuştur. 2007 yılında derneğin kuruluşunda bir çok insan seferber olmuş, farklı görüşe sahip insanlar, dernek merkezinde bir araya gelerek büyük bir sinerji oluşturmuşlardır.

Derneğin kuruluş amacıyla ortaya koyduğu eğitim ve öğretimi destekleme hedefinin yapılan faaliyetlerle gerçekleştiği görülmektedir. Derneğin karşılıksız olarak verilen öğrenci bursu çalışmaları 2019 yılı itibariyle halen devam etmektedir.

Derneğin Sarıveliler ile ilgili gerçekleştirdiği faaliyetler sosyal yardımlaşma ve dayanışmaya gözle görülür bir katkı sağlamıştır. Konya, İstanbul, Karaman gibi farklı illerdeki insanlar Sarıveliler için bir araya gelerek zamanlarını ayırmışlar, kazançlarından katkı sağlayarak sosyal sorumluluk almışlardır. Dolayısıyla dernek insani ve vicdani sorumlulukların ortaya çıkardığı bir yardımlaşma kuruluşudur.

Öğrencilere yönelik yapılan bilgi yarışmaları, başarı ödülleri, makale yarışması gibi faaliyetlerle Sarıveliler'de eğitim ve öğretimin teşvik edildiği görülmektedir. Bu anlamda Sarıveliler'de çocuklarını okutmak isteyen ailelere ümit ışığı yakılmıştır. Diğer taraftan ilçe merkezinde ve köylerde aile seminerleri yapılmak suretiyle bölgede sosyal bağlar güçlendirilmeye çalışılmıştır.

Coğrafi konum olarak merkezi konumda yer almayan, sosyo-kültürel imkanlar bakımından dar bir çerçevede bulunan Sarıveliler İlçesi'nde sivil toplum kuruluşlarının insan kaynağının dönüşümüne yaptığı katkı, hem bölge açısından, hem de ülkemiz açısından önemli olduğu görülmektedir. Bu derneklerin yanında farklı alanlarda faaliyet yapan dernek veya vakıfların kurulması ilçenin geleceği açısından önemlidir. Küreselleşmenin yanında yerelleşmenin de öneminin anlaşıldığı günümüz dünyasında, Taşeli Bölgesi gibi kırsal yerleşim yerlerindeki sosyo-kültürel etkinliklerin ve faaliyetlerin gerçekleşmesinde toplumsal

değerlerin, geleneklerin yaşatılmasında sivil toplum kuruluşlarının fonksiyonu ortaya çıkmaktadır. SAR-DER, söz konusu toplumsal fonksiyonu icra edebilen bir dernek olduğunu ilçe insanına yaptığı katkıyla göstermiştir. Sonuç olarak SAR-DER, günümüz itibariyle kurumsallaşmasını tamamlamış bir dernek olarak bölge insanı tarafından maddi ve manevi konularda yardım talep edilebilecek sivil bir yardımlaşma ve dayanışma kuruluşu olarak anılmayı hak etmektedir.

KAYNAKÇA

- AKGÜL, Mehmet (2018). Sarıveliler'den Karaman'a İyiliğe Adanmış Bir Hayat: Ermenekli (Deli) Sait Doğan, *Ermenek Araştırmaları Sempozyumu-II*, Palet Yayınları, ss: 433-442
- BELGE, Murat (2013). "Sivil Toplum Nedir" *Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları No 1*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi.
- BİLGİN, Abdullah Azmi (2018). "Mustafa Barcın ve Memleket Sevgisi", *Ermenek Araştırmaları Sempozyumu-II*, Palet Yayınları, ss: 115-130
- DAĞCI, Tahir (2019). *Modern Dönemde Dini Farklılaşma Eğilimleri*, Konya: Çimke Yayınları
- SUNAR, Lütfi (2018). "Türkiye'de İslami STK'ların Kurumsal Yapı ve Faaliyetlerinin Değişimi" Kurumsal Yönetim Akademisi Araştırma Raporları: 1, İst. : İlke Yayınları
- TAPUR, Tahsin (2008). *Sarıveliler İlçesi'nin (Karaman) Nüfus Coğrafyası*, Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi, sayı: 20, sayfa sayısı: 219-238

<https://istatistik.yok.gov.tr/> Erişim Tarihi: 15.10.2019

GÖRÜŞME YAPILAN KİŞİLER

- Prof. Dr. Mehmet AKGÜL, Konya, Görüşme Tarihi: 12.09.2019
- Hayri Samur (1962), Görüşme Tarihi:12.09.2019
- Abdullah öresin, (1960), Konya, Görüşme Tarihi:12.09.2019
- Ahmet Samur, (1960) Konya, Görüşme Tarihi:12.09.2019
- İbrahim Hakkı Kaynak, Konya, Görüşme Tarihi:12.09.2019
- Ali Rıza Utku, (1965). Konya, Görüşme Tarihi: 12.10.2019
- Mehmet Demir, (1965). Konya, Görüşme Tarihi:12.09.2019
- Latif YILMAZ İstanbul, (1960), Görüşme Tarihi: 05.11.2019
- Veli ÇÖMÇE, Konya, Görüşme Tarihi:05.11.2019
- Hüseyin YILMAZ (1977) İstanbul, Görüşme Tarihi: 19.10.2019
- Halil Utku, (1947) Konya, Görüşme Tarihi:12.10.2019

*ERMENEK TEVHİD-İ MESAI-İ TİCARET OSMANLI ANONİM
ŞİRKETİNİN KURULMASI (1919)*

*THE INSTALLATION OF ERMENEK WORKING UNION TRADE
OTTOMAN JOINT STOCK COMPANY (1919)*

*Ali Rıza GÖNÜLLÜ**

ÖZET

Mütareke Döneminde Ermenek tüccarlarından Mütevellî-zade Hacı Osman ile arkadaşları tarafından 25 yıl müddet ve 30 bin lira sermaye ile Ermenek Tevhid-i Mesai-i Ticaret Osmanlı Anonim Şirketi kurulması hakkında bir çalışma başlatılmıştır. Kurulacak olan şirketin dâhili nizamnamesi dokuz fasıl ve kırk dokuz maddeden meydana gelmiştir. Nizamnamede şirketin gayesi olarak her nevi ticari muamele ile işğal etmek, ayrıca orman ve maden işletmek olarak belirlenmiştir. Şirketin teşekkül etmesi için kurucular tarafından merkezi yönetime başvurulmuştur. Bunun üzerine adı geçen şirketin kurulması konusunda Şura-yı Devlet ve Meclis-i Vükela tarafından olumlu görüş belirtilmiştir. Ermenek Tevhid-i Mesai-i Ticaret Osmanlı Anonim Şirketi'nin kurulması ile ilgili olarak, bu kurumların olumlu görüşüne dayanan Sadaret, bir irade tasarısı hazırlamıştır. Hazırlanan irade tasarısı, 6 Nisan 1919 tarihinde padişah tarafından onaylanarak, yürürlüğe girmiştir. Böylece adı geçen şirketin kurulması resmen gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bütün olumsuz şartlara rağmen, bir araya gelen Ermenekli tüccarların adı geçen şirketi kurmaları, şehrin ticari hayatının gelişmesi için yapılmış önemli bir gayret olarak görülmelidir.

Anahtar Kelimeler: Ermenek, Tevhid, Mesai, Ticaret, Şirket

ABSTRACT

* Doç. Dr. 15 Temmuz Şehitler Anadolu Lisesi- Alanya argonullu@hotmail.com ORCID:0000-0002-7659-8657

A study was started by one of Ermenek merchants; Mütevellî-zade Hacı Osman and his colleagues with a capital of 30 thousand TL for 25 years for establishment of Ermenek Working Union Trade Ottoman Joint Stock Company during Truce Period. The internal name of the company established was composed of nine chapters and forty-nine items. Company's regulation goal has been determined to engage in all kinds of commercial transactions as well as to operate forests and mines. The founders referred to the central management for the formation of the company. Whereupon, positive opinions have expressed on the establishment of the company by The Council of State and Ministerial Board. With regard to the establishment of Ermenek Working Union Trade Ottoman Joint Stock Company, Prime Ministry prepared a design of will based on the positive opinions of these institutions. The will design prepared was approved by the sultan on 6 April 1919 and entered into force. Thus, the establishment of the said company was officially realized. Despite all the negative conditions in Ottoman State was in, the merchants of Ermenek who came together and set the company mentioned should be seen as an important endeavor for the development of commercial life in the city.

Keywords: Ermenek, Union, Working, Trade, Company

GİRİŞ

Teşebbüs, üretimin iktisadi idaresinin yapıldığı yer olarak kabul edilmektedir. Bunun yanında teşebbüs üretim dalına göre ve yöneten ve sorumluluğu taşıyan kişiye göre ikiye ayrılmaktadır. Bunların içinde özel teşebbüsün önemli bir yeri vardır. Özel teşebbüs iki kısımdır. Bunlardan birisi kişisel teşebbüs, diğeri de şirketler (ortaklık) halindeki teşebbüslerdir. Ortaklıklar da şahıs ortaklıkları ve sermaye ortaklıkları olarak iki kısımdan müteşekkildir. Sermaye ortaklıklarının içinde anonim ortaklıklar önemli bir yer tutmaktadır. Anonim ortaklıklarda sermaye eşit hisseler (paylara) ayrılmıştır. Hisseler çoğu zaman nominal değeri küçük olan senetlere bağlanmıştır. Bunlara hisse senedi denir. Hisse senedi sahibi, diğer ortaklarla beraber, şirketin mülkiyeti ve yönetimi üzerinde hak sahibidir. Sorumluluğu sahip olduğu hisse miktarı ile sınırlıdır. Teşebbüsün faaliyetinden doğan karın tamamı veya bir kısmı (tabii varsa), her yıl sahip oldukları hisse senetlerine göre ortaklara dağıtılır (Köklü 1977; 143).

Bu anlamda anonim şirketler Osmanlı Devleti'nde 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren faaliyete geçmeye başlamışlardır. Ancak İkinci Meşrutiyet dönemi savaş yılları olmasına karşın, şirketleşme yönünden önemli dönüşümlere ortam hazırlamıştır. Şirket sayısında belirgin bir artış görülmüş, Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte yeni kurulan şirketlerin büyük çoğunluğunda yerli, ya da o günkü deyimiyile milli sermaye hâkim bir nitelik kazanmıştır (Toprak 1982; 37).

İkinci Meşrutiyetten sonra birçok şehirde muhtelif isimler altında anonim şirketler kurulmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır; 13 Temmuz 1909'de Selanik'te Ahmet Kopan ve arkadaşlarına fes fabrikası tesisi için bir Osmanlı Anonim Şirketi Teşkili için ruhsat verilmiştir (BOA. İ.TNF. 18/39). 12 Mayıs 1910'de Bursa'da Mensucat-ı Osmaniye Anonim Şirketi kurulmuştur (BOA. İ. TNF. 22/2). 11 Ekim 1911'de Konya'da Osmanlı İktisad-i Milli Anonim Şirketi (BOA. İ. MMS. 144/2426) ile 26 Haziran 1913'de İzmir'de her nevi ticari işlerde bulunmak üzere İncir Anonim Şirketi ismi altındaki anonim şirketin faaliyete geçmesi için izin verilmiştir (BOA. İ. MMS. 167/26).

30 Ekim 1917'de de Karahisar Livasının her tarafından gelerek, İttihat ve Terakki Kulübünde toplanmış olan eşraf ve mahalli ayan tarafından, Karahisar-ı Sahip Mutasarrıfı Şevket, İttihat ve Terakki Kâtibi Besim, Karahisar Mebusları Selim ve Ağaoğlu Ahmet Beylerin katılımıyla beş yüz bin lira sermayeli Karahisar Osmanlı Anonim Şirketi tesis edilmiştir (Türk Yurdu Dergisi 1333: 3646).

Burada üzerinde hiçbir çalışma yapılmamış olan ve Konya'nın Ermenek Kazasında teşkil edilmiş olan, Ermenek Tevhid-i Mesai-i Ticaret Osmanlı Anonim Şirketinin kuruluşu üzerinde durulacaktır.

1.ŞİRKETİN DÂHİLİ NİZAMNAMESİ

Osmanlı Devletinde kurulan şirketler, Osmanlı Anonim Şirketler Nizamname-i Dâhiliyesine uygun olarak dâhili nizamnamelerini hazırlamaktadırlar (Osmanlı Anonim Şirketleri Nizamname-i Dâhiliye Numunesi 1332; 1-8).

Tevhid-i Mesai-i Ticaret Osmanlı Anonim Şirketinin Dâhili Nizamnamesi de bu numuneye uygun olarak hazırlanmış ve dokuz fasıl ile kırk dokuz maddeden meydana gelmiştir. Adı geçen şirket dâhili nizamnamesinin fasılları şunlardır. Birinci Fasılda; Şirketin teşkili, maksadı, ismi ve merkezi, İkinci Fasılda; Sermaye ve Hisse Senetleri, Üçüncü Fasılda; Umur-u Dâhiliye, Dördüncü Fasılda; Heyet-i Umumiye, Beşinci Fasılda Senelik Hesaplar ve Müfredat Defteri, Altıncı Fasılda;

Temettuatın Taksim Sureti, Yedinci Fasılda; İhtiyat Akçesi, Sekizinci Fasılda; Şirketin Temdid Müddeti, Feshi ve Kat Muamelesi ve Dokuzuncu Fasılda; Müteferrik Maddeler bulunmaktadır (BOA. İ. DÜİT; 123/4; BOA. A. DVN. MKL; 66/10).

Ermenek Tevhid-i Mesai-i Ticaret Osmanlı Anonim Şirketinin dâhili nizamnamesinde yer alan önemli hususlardan bazıları şunlardır. Adı geçen nizamnamede, şirketin maksadı hakkında şöyle denilmektedir. "Yerli ve yabancı her nevi mahsulü, zanaat eserini, dokuma ve hayvansal ürünleri alıp satmak. Memlekette sanayinin ve ticaretin gelişmesi için faydalı kurumlar tesis etmek. Bunlarla ilgili ihalelere girmek. Maden ve meyan bitkisi ile ormanları işletmek. Deniz, nehir ve karayolu ile nakliyat yapmak. Ayrıca taşımacılıkla ilgili ihalelere katılmak" (Madde 1) (BOA. İ. DÜİT; 123/4; BOA. A. DVN. MKL; 66/10).

Dâhili nizamnamede Ermenek Tevhid-i Mesai-i Ticaret Osmanlı Anonim Şirketinin kurucuları arasında şu isimler yer almıştır. Mütevellî-zade Hacı Osman Efendi, Hacı Osman Ağa-zade Hacı Raşid ve Hacı Ali Efendiler, Çeltik-zade Ali Rıza Efendi, Abdi oğlu Hacı Hasan Ağa, Harani-zade Mehmet Efendi, Mencalar Karyesinden Azgar oğlu Osman Ağa ve Latif Ağa-zade Hacı Haydar Efendi, Konyalı-zade Süleyman Nüzhet, Hacı Mahmud Ağa Mahdumu Ömer, Sarı Vadi Karyesinden Hacı Mümin, Kara Mehmet-zade Hüseyin, Koca Ömer-zade Ali, Hacı Şevki-zade Hacı Rüşdi ve Hacı Kamil, Hacı Abid-zade Fevzi Efendiler, Alacacı Abdullah Ağa, Tuzcu-zade Said, Hacı Metin Ağa-zade Ali ve Ahmet, Pir Ahmet-zade Ali, Aşağı Ertabuldan Hasan, Pir Ahmet zade Ahmet, Aşağı Ertabuldan Hacı Süleyman, Pir Ahmet-zade Kamil, Hacı Koca-zade Hafız Mustafa, Gök Mustafa oğlu Hacı Mustafa, Ömer oğlu Hacı Mustafa, Dalyan-zade Mahmut, Yiyici Hafız Ahmet'in Mehmet, Karaman'ın Köhne Bedesten Mahallesinden Mehmet Musa, Berber-zade Ali Efendiler, Bahşiş Aşiretinden Kocabaş Mehmet Ağa, Mülga Meclis-i Rüşumat Azasından Hacı Hüsnü Bey, Hacı Metin Ağa Hafidi (Torunu) Mehmet ve Osman, Numan zade Mehmet, Anamurlu Mehmet Efendi-zade Mahmud, Konyalı-zade Süleyman Efendi mahdumu Mehmet Rasih, Pir Ahmet-zade Hacı Süleyman'ın Mehmet Efendi, Pir Ahmet-zade Said ve mahdumu Kamil, Rıza Efendi-zade Abdi, İbrahim Efendi-zade Kamil, Rıza Efendi-zade Mehmet, Fevzi-zade Mustafa ve Mehmet, Kara Mehmet-zade Mustafa, Hacı Mümin Efendi-zade Kamil ve Nuri Efendiler, Hacı Ahmet Efendi-zade Hüsamettin ve Halil Efendi, Bahşiş Aşiretinden Kara Ali oğlu Ali Ağa (Madde1) (BOA. İ. DÜİT; 123/4; BOA. A.DVN. MKL; 66/10)).

Yine aynı nizamnamede şirketin unvanı, merkezi, süresi, sermayesi ve hisse senetleri hakkında şu ifadeler yer almaktadır Adı geçen şirketin unvanı Ermenek Tevhid-i Mesai-i Ticaret Osmanlı Anonim Şirkettir. Adı geçen şirket bütün işlemlerinde Osmanlı Devleti hukukuna tabii olacaktır (Madde 2) (BOA. İ. DUİT; 123/4; BOA. A.DVN. MKL; 66/10).

Ermenek Tevhid-i Mesai-i Ticaret Osmanlı Anonim Şirketinin Merkezi Ermenek Kasabasıdır. Osmanlı memleketinin sair bir mahallinde veya yabancı memleketlerde şubeleri olabilecektir. Şube açılışlarında Ticaret Nezaretine bilgi verilecektir. Şirket bu işlemlerinde ihtiyaç duyduğu menkul ve gayrimenkulü ilgili kanuna uygun olarak kullanabilecektir (Madde 3)(BOA. İ. DUİT; 123/4; BOA. A.DVN. MKL; 66/10). Şirketin süresi de bazı sebeplerden dolayı sınırlandırılmadıkça yirmi beş seneden ibaret olacaktır (Madde 4) (BOA. İ. DUİT; 123/4; BOA. A. DVN. MKL; 66/10).

Ermenek Tevhid-i Mesai-i Ticaret Osmanlı Anonim Şirketinin sermayesi ise 30 bin liradan meydana gelmektedir. Şirketin sermayesi beheri 10 Osmanlı lirası kıymetinde 10 bin hisseye bölünmüştür. Hisse senetleri nama yazılı ve Osmanlı vatandaşlarına münhasırdır. Şirket genel kurulunun bu sermayeyi bir misli arttırmaya yetkisi bulunmaktadır. Ancak sermaye arttırılmasına karar verildiği zaman, merkezi hükümete bilgi verilecektir. Yalnız sermayenin iki mislinden fazla arttırılması merkezi hükümetin iznine bağlıdır (Madde 5)(BOA. İ. DUİT; 123/4; BOA. A. DVN. MKL; 66/10).

Şirketin idare meclisi, denetimi, genel kurulu ve mali yılı hakkında da nizamnamede şu ifadeler bulunmaktadır. Şirketin işleri genel kurul tarafından seçilen ve beşten on beşe kadar olan azadan meydana gelen bir idare meclisi tarafından gerçekleştirilecektir. Yalnız idare meclisi azalarından her birinin yirmi hisse senedine malik olması gerekmektedir. İlk üç sene için teşkil olunacak olan idare meclisi azaları, kurucular tarafından tayin edilecektir. İdare meclisinin her on beş günde bir şirketin merkezinde toplanması gerekmektedir. İdare meclisinin kararları, hazır bulunan azanın ekseriyet oyu ile alınacak ve görüşmeleri zabıt defterine kayıt edilecektir. Görüşmelerin alt kısmı idare meclisi reisi ve hazır bulunan azalardan birisi tarafından imzalanacaktır. İdare meclisi azasından biri veya birkaçının vefatı veya istifası vukuunda veya sair bir sebepten dolayı bir veya birkaç aza yeri açık kalırsa, idare meclisi bu yerlere geçici olarak aza tayin edecektir. Ancak kesin aza ataması ise genel kurul tarafından yerine getirilecektir.

İdare meclisi her yıl için bir reis ve bir reis yardımcısı seçecektir (Madde 11-17) (BOA. İ. DUİT; 123/4; BOA. A. DVN. MKL; 66/10).

Ermenek Tevhid-i Mesai-i Ticaret Osmanlı Anonim Şirketinin teftiş ve murakabesi için genel kurul tarafından her sene görülen lüzum üzerine gerektiği kadar müfettiş tayin edilecektir. Daimi müfettişler her sene yeniden seçilmektedir. Bununla birlikte daimi müfettişlerin yeniden seçilebilmesi uygun görülmüştür. Şirket tarafından daimi müfettişlere yılsonunda muayyen bir tahsisat verilmektedir. Ancak bunun miktarı genel kurul tarafından takdir edilmektedir(Madde 24) (BOA. İ. DUİT; 123/4; BOA. A. DVN. MKL; 66/10).

Şirketin genel kurulu, şirketin bütün hissedarlarından meydana gelmektedir. Genel kurul her yıl şirketin merkezinde nisan ayı içinde olağan toplantısını yapacaktır. Bundan başka idare meclisi de, genel kurulu olağanüstü toplantıya çağırabilecektir. Genel kurula idare meclisi reisi başkanlık etmektedir. Genel kurulda görüşülen konular hakkında oy çokluğu ile karar verilmektedir. Genel kurul daimi müfettişlerden başka, gerek gördüğü takdirde bütün hesapların tetkiki için hissedarlardan veya dışarıdan bir veya birkaç müfettiş tayin edebilmektedir. Her yıl toplanacak olan genel kurul şirketin çalışmalarına dair idare meclisi tarafından takdim olunan tasarı ile müfettişler tarafından hazırlanmış olan raporu görüşmektedir. Genel kurul yapılan görüşmeden sonra tasarı ve raporları kabul veya ret edilebilmektedir. Ayrıca genel kurul şirket üyelerine dağıtılacak olan gelir miktarını da tespit etmektedir (Madde 26, 30-34) (BOA. İ. DUİT; 123/4; BOA. A. DVN. MKL; 66/10). Bunun yanında şirketin mali yılı, Mart ayının başından Şubat ayının son gününe kadar sürmektedir. İdare Meclisi her yıl nihayetinde şirketin alacak ve borçlarını kapsayan bir defter tanzim etmektedir. Bu defter ile bütçe defterini ve hesapları genel kuruldan otuz gün önce müfettişlere vermekte ve genel kurul toplantısında takdim edilmesini sağlamaktadır. Genel kurula katılan hissedarlar bu defter ve hesapları inceleyebilmektedirler (Madde 37) (BOA. İ. DUİT; 123/4; BOA. A.DVN. MKL; 66/10).

2.ŞİRKETİN KURULUŞU

Şirketin kurulması ve onaylanması için belli bir süre geçmesi gerekmiştir. Bu konuda takip edilen süreç şu şekilde olmuştur; Ermenek Tevhid-i Mesai-i Ticaret Osmanlı Anonim Şirketi 1918 yılının son aylarında Konya'nın Ermenek Kazasında teşkil edilmiştir. Ermenek Tüccarlarından Mütevelli-zade Hacı Osman Efendi ve

arkadaşları tarafından kurulan adı geçen şirketin, Dâhili Nizamnamesi gerekli iznin verilmesi gayesi ile Ticaret ve Ziraat Nezaretine gönderilmiştir. Bunun üzerine Ticaret ve Ziraat Nezareti 17 Ağustos 1918 tarihli tezkire ile mevzuata uygunluğunun incelenmesi için Dâhili Nizamnameyi Şûrâ-yı Devlet'e havale etmiştir. Bu nizamname 2 Ekim 1918 tarihinde Şûrâ-yı Devlet Maliye ve Nafia Dairesinde tetkik edilmiştir. Burada yapılan incelemede Ermenek Tevhid-i Mesai-i Ticaret Osmanlı Anonim Şirketinin hem ziraat hem de ticaret şirketi mahiyetinde olduğu tespit edilerek, dâhili nizamnamenin bazı maddelerinde mevzuata uygun olarak değişiklik yapılmasına karar verilmiştir. Bunun sonunda Maliye ve Nafia Dairesinin almış olduğu karar, Şûr'a-yı Devlet genel kurulunda görüşülmüştür. 2 Mart 1919 tarihinde yapılan bu görüşme de, adı geçen dairenin almış olduğu karar uygun görülmüştür. Ayrıca yapılması istenen değişikliklerin şirket tarafından yerine getirilmesi istenmiştir (BOA. İ. DUİT; 123/4).

Bir müddet sonra Şûrâ-yı Devlet Maliye ve Nafia Dairesi tarafından hazırlanan ve Şûrâ-yı Devlet Genel Kurulu tarafından kabul edilen konu ile ilgili bu mazbatalar, Vükela Meclisinde görüşülmüş, daha sonra da bir irade tasarısı hazırlanmıştır (BOA. MV; 250/100). Bu irade tasarısında şöyle denilmektedir. *"Merkezi Ermenek de olup nizamname-yi dâhiliyesinin birinci maddesinde muharrir hususat ile iştiğal etmek üzere yirmi beş sene müddet ve otuz bin lira sermaye ile "Ermenek Tevhid-i Mesai-i Ticaret Osmanlı Anonim Şirketi" namıyla Ermenek Tüccarından Mütevelli-zade Hacı Osman Efendi ile rüfekası tarafından bir şirket teşkiline Şûrâ-yı Devlet ve Meclis-i Vükela kararıyla müsaade olunmuştur. Bu irade-i seniyenin icrasına Ticaret ve Ziraat Nazırı memurdur (6 Nisan 1919)"* Vükela Meclisince hazırlanmış olan bu irade tasarısı, aynı tarihte Padişah tarafından onaylanarak, yürürlüğe girmiştir (BOA. İ. DUİT:123/4).

Daha sonra Sadaret tarafından 14 Nisan 1919 tarihinde Ticaret ve Ziraat Nezaretine Padişah tarafından uygun görülen iradenin sureti ile onaylanmış bir dâhili nizamname gönderilerek, gerekli işlemin yapılması istenmiştir (BOA. BEO; 4567/342457).

Ticaret ve Ziraat Nezareti de 20 Mayıs 1919 tarihinde Sadaret'e gönderdiği yazıda; Ermenek Tevhid-i Mesai-i Ticaret Osmanlı Anonim Şirketi namı altında teşkil edilen şirketin dâhili nizamnamesinden iki nüshanın Dersaadet Katib-i Adillğinde tescil ettirildiğini ve bunlardan birisinin şirket kurucularına gönderildiğini, diğerinin de Divan-ı Hümayun Kalemine saklanmak üzere takdim edildiğini bildirmiştir (BOA. A. DVN. MKL; 66/10).

Böylece Ermenek Tevhid-i Mesai-i Ticaret Osmanlı Anonim Şirketinin resmi olarak kuruluş ve onaylanma süreci tamamlanmıştır.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında ülkemizde görülen şirketleşme çalışmaları, Anadolu'nun birçok köşesinde yankı bulmuştur. Ermenek Tevhid-i Mesai-i Ticaret Osmanlı Anonim Şirketi de, Osmanlı Devleti'nin son günlerinde Konya'nın Ermenek Kazasında kurulmuştur.

Adı geçen şirket Mütevelli-zade Osman Efendi ve arkadaşları tarafından yirmi beş yıl süreli ve otuz bin lira sermayeli olarak teşkil edilmiştir. Şirketin kurucuları arasında Ermenekli ortakların yanında, buraya komşu ilçe ve köylerden de ortaklar bulunmaktadır. Bu durum da yöre insanının birlik ve beraberlik içinde, ekonomik bir ortaklık meydana getirebildiğinin önemli bir göstergesidir.

Bunun yanında Ermenek Tevhid-i Mesai-i Ticaret Osmanlı Anonim Şirketi'nin, hem ticari, hem de zirai faaliyetler icra edeceği dâhili nizamnamesinde ifade edilmiştir. Bu da şirketin çok yönlü bir faaliyet içinde olacağını göstermektedir.

Dâhili nizamname hazırlandıktan sonra kurucular tarafından merkezi yönetime şirketin kurulması ile ilgili olarak gerekli başvuru yapılmıştır. Konu Şûrâ-yı Devlet ve Meclisi Vükela'da görüşülmüştür. Daha sonra da, adı geçen şirketin kurulması ile ilgili olarak Vükela Meclisinde bir irade tasarısı hazırlanmıştır. Hazırlanmış olan bu irade tasarısı Padişah tarafından 6 Nisan 1919 tarihinde onaylanarak, Ermenek Tevhid-i Mesai-i Ticaret Osmanlı Anonim Şirketi'nin kurulması kesinleşmiştir. Devletin içinde bulunduğu siyasal, sosyal, ekonomik ve askeri buhrana rağmen Ermenekli hissedarların bir araya gelerek meydana getirdiği bu şirket, Ermenek şehrinin ve ülke ekonomisinin gelişmesi için yapılmış olan önemli bir işbirliği örneğidir.

KAYNAKÇA**1.ARŞİV BELGELERİ****OSMANLI ARŞİVİ BELGELERİ**

İrade. Ticaret ve Nafia Nezareti (BOA. İ. TNF.)

İrade. Meclis-i Mahsus (BOA. İ. MMS.),

İrade. Dosya Usulü İradeler (BOA. İ.DUİT.)

Bab-ı Ali Evrak Odası Belgeleri (BOA. BEO.)

Meclis-i Vükela Belgeleri (BOA. MV)

Sadaret Divan-ı Hümayun Kalemî Mukavele Kısmı Belgeleri (BOA. A. DVN. MKL.)

KİTAP VE MAKALELER

Köklü, Aziz (1977), *İktisat İlmine Giriş*, Ankara Sevinç Matbaası.
 Osmanlı Anonim Şirketleri Nizamname-i Dâhiliye Numunesi (1332), İstanbul Hukuk
 Matbaası. Toprak, Zafer (1982), *Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918)*, Ankara. Yurt
 Yayınları. *Türk Yurdu Dergisi*, Cilt: XIII, Sayı: (19) 147, İstanbul 8 Teşrin-i Sani 1333.

SARIVELİLER'İN SOMUT VE SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN ASSESSMENT OF SARIVELILER'S CONCRETE AND INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE

*İbrahim Hakkı KAYNAK**

ÖZET

27 Mayıs 1990 yılında 3644 sayılı yasa ile ilçe olma statüsü kazanan Sariveliler, onsekiz mahallesi, yedi köy ve bir beldesi ile coğrafyanın merkezi durumundadır. Bu mahalle, köy ve belde birbirlerine yakın olması hasebiyle de adeta birbirine bir tesbih tanesi gibi dizilmiş gündüzleri cennet bahçelerini andıran, geceleri ise adeta gökyüzünde asılmış bir gerdanlık gibi çevreye hayat vermektedirler. Sariveliler, ortalama yüksekliği 1650 ile 1500 metreye varan torosların yamaçlarında kurulmuştur. Bugün Sariveliler adıyla bilinen ilçeye bağlı olan mahalle ve köyler tarihte genel adıyla Başdere boğazı olarak bilinmektedir. Bu çalışmamızda, Tarihteki konumu itibarıyla İsauria bölgesi sınırları içinde yer alan Sariveliler ilçesinde bulunan basamaklı kaya anıtlarında anatanrıça izleri ve sonrasında meydana gelen somut ve somut olmayan kültürel miras üzerinde duracağız.

Anahtar Kelimeler: İsauria, Başdere, ana tanrıça, kültürel miras

ABSTRACT

Sariveliler, which gained the status of being a district with the law numbered 3644 on May 27, 1990, is the center of the geography with its 18 neighborhoods, seven villages and a town. Because of being close to each other, these neighborhood, village and town almost like a rosary in the day lined up like a garden of paradise, at night, almost like a necklace hanging in the sky to life. These settlements, which are boxed on the slopes of the Taurus Mountains with an

* Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, e-posta: ihkaynak@erbakan.edu.tr

average height of 1650 to 1500 meters. Today, neighborhoods and villages of the district known as Sarıveliler are known as Başdere strait in general. In this study, we will focus on the traces of mother goddess in the stepped rock monuments in Sarıveliler district within the borders of Isauria region due to its historical position and the concrete and intangible cultural heritage that follows.

Keywords: İsauria, Başdere, Mother Goddess, Cultural Heritage

GİRİŞ

Sarıveliler ilçesi, doğusu Başyayla ve Ermenek, Batısı Alanya, Güneyi Gazi Paşa ve Anamur, Kuzeyinde Taşkent ilçeleri arasında Orta Toroslar'ın Taşeli yöresinde kurulmuş bir yörük yerleşim yeridir. Konar göçer hayat tarzı bu bölgede Türk kültürünün bir özelliği olarak varlığını sürdürmektedir. Anamur, Gazi Paşa ve Alanya konar göçerleri, Baharın gelmesiyle birlikte Barçın yaylasına göç ederler. Taşeli coğrafyasında köylülerin ürünlerin sattıkları üç büyük tarihi Pazar kurulurdu. Zeyve Pazarı, Başdere Pazarı ve Yörük Pazarı. Bu pazarlarda köylüler ürettikleri ürünleri satarak hem ekonomik açıdan hem de kültürel yaşama katkı sağlaması bakımından önemli sosyalleşme mekanlarıdır. Ancak bunlardan Başdere Pazarı, Sarıvelilerin ilçe olmasından dolayı Pazar yeri Sarıveliler merkezine taşınmıştır. Bu pazarlar Taşeli insanın bulunduğu tanıştığı kaynaştığı bir merkez konumundadırlar. Tarihteki konumuyla, İsauria bölgesinin güney bölgesinde yer alan Sarıveliler, somut ve somut olmayan kültürel miras bağlamında dağlık kesimlerinde "geç helenistik dönemden geç Roma dönemine kadar uzanan arkeolojik" (Doğanay, Karauğuz, Kunt, 2005: 1) izleri taşırken, bugünkü yerleşim yerlerinde de Türk İslam eserlerini görmek mümkün görünmektedir.

Ortalama yüksekliği 1650 ile 1500 metreye varan torosların yamaçlarında kurulmuş bu yerleşim birimleri, bugün hayvancılık yerine, ekonomik ürün olarak bal, kiraz ve ceviz üretimi ile adından söz ettirmektedir. Bu nedenle geleneksel olarak mevsiminde festivaller ve şenlikler düzenlenmektedir. Bölgede yerleşim ilk çağlardan günümüze kadar süre geldiğini arkeolojik ve tarihi belgeler göstermektedir.

1. SARİVELİLER'DE SOMUT KÜLTÜREL MİRAS DEĞERLER

Kültür," tarihi, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada sonraki nesillere iletmede kullanılan,

insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü,hars, ekin” (TDK,1988,c.2, 1436) şeklinde tanımlanmaktadır. Bir başka ifadeyle kültür, toplumda somut ve somut olmayan, var ola gelen problemlerin çözülmesi, zamanla gelenekleşerek yaşam biçimine dönüşmesidir. Zamanla gelenekleşerek meydana getirilen bu değerler, toplumların kültürel mirası oluşturmuştur. Modernleşme süreçleriyle unutulmaya yüz tutmaya başlayan bu kültürel miras değerleri, nesilden nesile var olma bilinciyle aktarılması ve korunması gereken değerlerdir.

Göktepe (Feriske): Adını rakımı 2500 metreyi bulan Göktepe dağından alan kasabanın eski adı Fariske'dir.Grekçe “dağ,geçit veya boğaz” anlamına geçen Pharanx ya da pharax kelimelerine dayandığı düşünülmektedir (Doğanay, Karauğuz, Kunt,2005: 23).Fariske ve civarında yoğun olarak kaya mezarlarına rastlanılmaktadır. Fariske (Göktepe) Köristan kaya mezarı üç gen alınlığında görülen yazıtta anlaşıldığına göre Pharax yerleşimi erken Roma İmparatorluk döneminde Roma'da Kollina adındaki bir Tribus'un sakinleri tarafından iskan edilen küçük bir Roma yerleşkesi olduğu anlaşılmaktadır (Doğanay, Karauğuz, Kunt, 2005: 28). Ana Tanrıça kültü ile olarak farklı şekillerde karşımız çıkan kaya döşemeleri, Anadolu'nun dağlık yapı içeren bütün bölgelerinde yaygın olarak izlenebilmektedir (Doğanay, 2008, S.127:61).

Antropolojik din araştırmaları ve anlayışı çerçevesinde önemli bir yer işgal eden ana tanrıça kültü, Anadolu'nun her bölgesinde görüldüğü gibi Sarıveliler bölgesinde “Çukurbağ Asarı, Çukurbağ Köristanı Boyunlutaş ve Fet köyü yakınlarında ana tanrıça kültü ile bağlantılı kaya basamakları ve kaya mihraplarına rastlanmıştır” (Doğanay, Karauğuz, Kunt,2005: 50). Kadın merkezli kült olan ana tanrıça tapımına ait kalıntıların yanında Zeus kültünün varlığına da Çukurbağ Köyü Katreneği mekiindeki bir kaya yazıtında rastlanmıştır. Bu yazıtta “kötülüğü def eden tanrı olarak “Zeus Madribetos” zikredilmektedir (Doğanay, Karauğuz, Kunt, 2005: 59).

Sarıveliler ilçesinin güney batısında 1700 m. yükseklikteTepe antik yerleşkesi bulunmaktadır. Tepe antik yerleşmesinde kaya mezarlarının yanısıra geniş bir alana yayılmış sunu çukurları, kaya mihrapları, ana tanrıça kültü ile ilgili kaya basamakları görülmektedir (Doğanay, Karauğuz,Kunt,2005: 153). Somut kültürel miras bağlamında bölgede pagan kültürlere ait eserlerin olduğu anlaşılmaktadır.

Bugüne kadar Sarıveliler'in şehir yerleşim alanı içerisinde Türk yerleşmesi öncesi bir yapıya rastlanmamıştır. Bu da Sarıveliler'in ilk olarak Türkmen unsurlar tarafından kurulduğunu göstermektedir (www.sarıveliler.net). Sarıveliler, ilk olarak Başdere adıyla bilinen vadiye yerleşen Türkmen oymakları

tarafından kurulmuştur. 1344/h.745 tarihli Karaman Bey'in torunu Mahmut Bey'in oğlu Musa Bey'in Ermenek'te inşa ettirdiği Tol Medrese (Musa Bey Medresesi)'nin vakıf kayıtlarından köyün 1300'lü yıllarda mevcut olduğu anlaşılmaktadır (www.sariveliler.net). Sariveliler, Anadolu Selçuklu sultanı Alaeddin Keykubad'ın bölgeyi fethinden sonra Türkmenler tarafından Başdere adıyla iskan edilmiş, bilahare Karamanoğullarının yönetimine geçmiş, onların da yıkılmasından sonra Osmanlı idaresine girmiştir (www.sariveliler.net). Bugün Sariveliler, Turcalar, Adiller ve Küçükkarapınar mahallerinin ortak noktasında tarihi mezarlık bulunmaktadır. Eskiden Başdere pazarının bulunduğu mevkide bugün Ulu Cami adı ile maruf Başdere Camisi mevcuttur. Caminin yaptıranı ve yapım tarihi bilinmemektedir. Ancak 1584 tahririnde yer aldığına bakılarak hayli eski olduğu anlaşılmaktadır (Eser,2012:162). Cami, Selçuklu ve Karamanoğulları mimari stilinde dikdörtgen biçiminde bölgenin taşından yapılmıştır.

Başdere Ulu Camii

Bölgenin somut kültürel varlıkları arasında değerlendirebileceğimiz Göktepe kasabasında bulunan cilt hastalıklarına iyi geldiği düşünülen şifalı çamuru da bulunmaktadır. Şifalı çamurun bir de öyküsü bulunmaktadır. Bu konuya ilerde mitos'lar başlığı altında değineceğiz.

<http://goktepem.blogspot.com> <http://www.ermenekhaber.com>

2. SARİVELİLER'DE SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS DEĞERLERİ

2.1. Manevi Halk İnanışları

Orta Asya'daki atalarımız, İslam dini kültür dairesine girdikten sonra da eski inançlarıyla İslami inanışların sentezi uygulamalarına devam ettirmişlerdir. Anadolu'ya geldiklerinde de, Anadolu kültürüne ait gelenekler, adetler ve inanışlarla sentezleyerek günlük hayatlarındaki yerlerini almışlardır. Bu çalışmada, Sarıveliler bölgesinde kısmen hala bilinen bu uygulamalar ve inanışlar üzerinde duracağız.

2.1.1. Büklü Baba Sultan (Sofu Sultan)

Silifke sancağında yaşayan devrin alimlerinden ve Allah dostu Sofu Sultan ya da Büklü namıyla bir zat varmış. Silifke mutasarrıfı ile aralarında çıkan bir problemden dolayı sıkıntılı bir hayat yaşamaya başlayan zata askerin birisi gelip "Geceleyin seni ortadan kaldıracaklar acil olarak buralardan ayrılman gerekir." diye haber getirmesi üzerine gece vakti Silifke'den ayrılır. Ayrılırken kendisine haber getiren askere "Zaman gelecek bir hastalığa yakalanacak dermanı yine benden bulacak" der. Zat, Avşar Yörüklerinin beyine sığınır ve kendisini korumasını ister. Avşar Beyi kendisini Fariske'ye gönderir ve güven altında yaşama teminatı verir.

Günler günleri kovalarken bir gün Silifke Mutasarrıfı temreğe denen bir cilt hastalığına yakalanır doktorlar bir türlü çare bulamazlar. Birçok sıkıntıdan sonra Sofu Sultanın Silifke'den kaçmasına yardımcı olan asker: "Efendim sizin dermanınızı galiba biliyorum" deyince, Mutasarrıf: "Söyle o zaman nedir bunun ilacı, çaresi" der.

Asker: Efendim Sofu Sultan buradan ayrılırken "Zaman gelecek bir hastalığa yakalanacak dermanı yine benden bulacak" demişti" der.

Silifke Mutasarrıfı Sofu Sultan'ın her yerde aranıp bulunmasını emreder. Aramaya çıkanlar arasında Silifke'den ayrılmasına yardımcı olan askerde vardır. Uzun aramalar sonunda Şimdi türbesinin bulunduğu yerde hayvanları ile meşgulken karşıdan gelen askeri görür, tanır. Daha yanına gelmeden seslenir:

– Neden geldiğinizi biliyorum der. Elindeki asasını yere vurur vurmaz yerden çamur çıkmaya başlar.

– Alın bunu götürün yaralarına sürün hiçbir şeyi kalamayacak der. Gerçektende çamur derman olmuştur yaraya. (www.goktepem.blogspot.com; Bkz. Çataltaş, 2007 : 207).

2.2.2. Ocak Evi

Sarıveliler ilçesi Küçükkarapınar Mahallesi'nde "Ocak Evi" adıyla öteden beri bilinen bir da "Ocak Evi" bulunmaktadır. Orta Asya kökenli olduğunu düşündüğümüz ocak evi kavramı Anadolu'nun hemen her yerinde rastladığımız inaç biçimi olarak geleneksel türk kültüründe toplumun maddi ve manevi sorunlarına çözüm bulma yeri olarak kabul görmektedir.

Araştırmalarımız esnasında Ocak evi ile ilgili olarak iki söylenceye rastladık.

1. Evin kadını yani ebem evin nüfus sayısı çok olduğundan veya misafir gelip gideni çok olduğundan ikram edecek bir şey de olmadığından endişeye kapılır. Sabahleyin ekmek yapmak için un sandığını açtığında sandıkda bir yılan un püskürtür halde görür. Yılan aniden kaybolur. Ama un da çokça olur. Ekmeği yapar pişirir ve uşakların karnını doyar ve herkes işine döner (Ahmet Terim, 1935 doğumlu, G.T.,18.09.2019).

2. Evin karısı yani ebem kızını suya gönderir. Biraz gecikir kız çocuğu. Nerde kaldın a kızım der. Hani su diye sorduğunda işte ana getirdim der ve kızın gösterdiği o yerden bugün su çıkmaktadır. Ona da Ocak evi suyu derler. İçilmesi şifalıdır. Su oturularak kibleye doğru içilmesi de adettendir (Ahmet Terim, 1935 doğumlu, G.T.,18.09.2019).

Ocak Evi Çeşmesi

2.2.3. Bereket Taşı

Sarıveliler bölgesinde inançlarla ilgili çalışma yaparken Bereket taşı inancının olduğunu da şahit olduk. Konuyla ilgili olarak görüştüğümüz Tahir Dağcı, konula ilgili olarak şunları bize aktardı: " Buğday sandığının (ambar) içine ya da evin giriş kapısının üstüne bir yere ev bereketli olsun anlamında taş koyarlardı" (Tahir Dağcı, 1980 doğumlu, G.T.19.10.2019).

Bereket Taşı

2.2.4. Yağmur Duası

Yağmur, pek çok kültürde gök Tanrı ile yeryüzünün birleşmesi yani bir çeşit kutsal düşün olarak algılanmaktadır. İnanışa göre göğün toprağı yağmur yoluyla döllemesi bitkilerin doğup büyümesini sağlamaktadır. Hatta baharın ilk yağmurunun dertlere şifa olarak olarak telakki edilmesi, toplanan bu suların içilmesi veya bu sularla yıkanılması inanışlar arasında yer alır. Anadolu'da yağmur bu inanışlar doğrutusunda bereket, bolluk, rahmet, şifa olarak algılanır. Yağmur yağmadığı zamanlar da Tanrı'nın öfkesi olarak yorumlanır. Halk bir takım ritüeller vasıtasıyla yağmur yağdırma tesebbüsünde bulunur. (Turan, 2011:57). Camilerde Cuma hutbesi sonrasında yapılan bu dualar, açık bir arazide belirlenen saatte yapıldığı görülmüştür. Çocuklar da yağmur yağması için ev ev dolaşarak yağ, bulgur ve tencere gibi malzemeler toplarlar. Toplanan malzemeler bir evde pişinceye kadar mahalle ve soka aralarında “yağ yağ yamur tekned e hamur bahçede çamur ver Allah'ım ver sicim gibi yağmur diyerek dolaşırlar. Pilav pişip yendikten sonra da dua ederler (Ekrem Şahin, 1963 doğumlu, G.T. 15.09.2019).

2.2.5. Ağaç Kültü

Ağaç kültü, dünya kültürlerinde olduğu, Türk-İslam inanç kültüründe de önemli bir yere sahiptir. O, hayatla ilgili bir çok şeyi temsil eder. O, gençlik ve ölümsüzlüğü, güç ve iktidarı, yaratılış ve doğumu sembolize eder (Ağaç, Sakarya, 2015:12). Hayat ağacı, hayatın yenilenmesi yani türemeye ya da ölümsüzlük konusuyla ilgilidir (Gültepe, 2015;414). Ağaç, dünya kültürlerinde doğurganlığın, ölümsüzlüğün, şansın, bereketin, sağlığın, hastalıktan kurtulmanın sembolüdür (Ağaç, Sakarya, 2015:12). Aşağıdaki resim Sarıveliler ilçesi, Çevrekavak Mahallesinde bir ev duvarında görülmüştür.

2.2.6. Mağara Kültü

Tarih boyunca her inanç siteminin bir ibadet merkezi olmuştur. Musevilikte sinago, Hıristiyanlıkta kilise, İslam'da cam ve mescitler tanrıya ibadet ve onunla buluşma yeri olarak algılanırken, eski Yunanda olymposlu tanrı ve tanrıçanın tapınakları, mitra inancının da mağaraları vardır. Eski Türk mitolojisinde de insanın ceset bulması mağaraya akan suların çamurla buluşmasıyla gerçekleşmiştir. Mağara bir anlamda “yeryüzünü ve onun bereketini simgeleyen Toprak Ana'nın rahmidir. Döl yatağıdır” (Olgunlu, 2005: 25). İnsan, kökene dönüş sayesinde yeniden doğacağını umut eder. Bu bakımdan mağaraya girmek de insan için yeniden doğmak, var olmaktır (Gültaş, www.ayk.gov.tr.). Mağara, Türk mitoslarında ana rahmi görevini üstlenir (İndirkaş, 2007: 33). Sarıveliler ilçesinde Turan Şah adı verilen dağda “Yeşil Direk” adıyla bilinen bir mağara bulunmaktadır. Çocuğu olmayanlar burada kurban keserek dileğinin yerine gelmesi için Allah'a dua ederler (İbrahim Utku, 1933 doğumlu, G.T. 28.09.2019).

<https://karaman.ktb.gov.tr/>

2.2.7. Saya Oyunu

Kökeni, Orta Asya Türk kültürü oyunlarının bir yansıması olan saya oyunu Sarıveliler ve çevresinde oynan bir seyirlik oyunudur. Zemheri kış aylarının

adıdır. Aralığın on ikisinde başlar ve elli beş gün sürerdi. Zemherinin on sekizinden yirmi sekizine kadar süren on gün zemherinin en şiddetli günleri olduğu söylenir. Zemherinin en şiddetli olduğu on gün içinde davar çobanları, köyün delikanlıları ve çocuklar bir araya gelerek saya diye bir oyun oynarlardı. Bir veya iki kişi ellerinin üzerine eğilirler, öndeki eline kazma veya balta alırdı. Eğilenlerin üzerine bir kilim örtülürdü. Öndekini elindeki kazma veya balta devenin boynuna benzetilirdi. Devenin boynuna çanlar takılırdı. Devenin bir sahibi olur, yuları sahibinin elinde bulunurdu. Deve sahibi ve yanındakiler ev ev dolaşır, kapısı dövülürdü. Sayacı geldi duydunuz mu, selam verdi aldınız mı? derlerdi. Ev sahibi içeriye buyur ederdi. Deve sahibi, elindeki davulu çalarak deve ve devenin yanında bulunan Arap'ı oynatırdı. Ev sahipleri oyunu seyrederken deve hastalanıp yatıverirdi. Deve sahibi ev sahibine, Deveme nazarın erdi, yağ ver, katran (pekmez) ver, süreyim de iyileşsin. derdi. Ev sahibi biraz yağ, biraz pekmez, un, bulgur, mısır, nohut, ceviz, kuru üzüm, elinden ne koparsa verirdi. Bunlar deve sahibinin yanında ayrı ayrı kapları olan kişilerin kaplarına konurdu. Ev sahibi bir şeyler verdikten sonra deve hemen iyileşirdi. Ev sahibine bir de ayrılış ve memnun olma oyunu oynayıverirlerdi. Davar sahiplerinin kışı iyi geçirmesi için sayacılara verdikleri şeyler, davarlarının sadakası olarak düşünülürdü. Sayacılara bir şey verilmezse davarlarına uğursuzluk geleceğine inanılırdı (Çataltaş, 2007:88-89). Toplananlar pişirilir, eğlenceli bir şekilde yenir ve dağıtılır.

SONUÇ

Geçmişimizin meydana getirdiği anlamlar dünyasında var olmanın temeli, kültürel mirasımızı yeniden okumak ve onlarla yeniden buluşmaktan geçmektedir. Ben kimim? Nereden? Nereye? Nasıl? gibi sorulara cevap arayan insanlığın serüveni dağ başına yaptığı tapınaklarda, sunaklarda, mağaralarda bazen geniş vadiler içinde inşa ettiği kentin kutsal mekanlarında bazen de oyunlar oynadığımız mekanlarda kesişmektedir. Bu kesişme noktaları, atalarımızdan bize miras kalan somut ve somut olmayan kültürel miras değerlerimizi oluşturmaktadır.

Bir zamanlar “tekerleğin değmediği yer” olarak görülen Sarıveliler, son yıllarda yapılan çalışmalarla modernleşmenin imkanlarından yararlanma yolunda hızla yol alırken, kendileriyle oturup konuştuğumuz kişiler, eski günleri yeniden anmanın hazzı içerisinde Sarıveliler'deki somut ve somut olmayan kültürel mirasın yeniden sahiplenilmesi gerektiğini vurguladılar. Özellikle yaşlı kesim onlarla var olduklarını dile getirdiler.

Atalarımızdan emanet aldığımız bu somut ve soyut kültürel miras değerlerimizi geleceğe aktarmak temel görevlerden sayılmalıdır. Bunun içinde yerel yönetimlere görev düşmektedir. Bu kültürel miras değerlerimizi ekonomik ve turistik ürün olarak görünmesi noktasında somut adımlar atılmalıdır.

KAYNAKÇA

- AĞAÇ, Saliha, SAKARYA, Menekşe (2015).” Hayat Ağacı Sembolizmi”, Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD), Aralık, 1: 1-14.
- ÇATALTAŞ, Ali, (2007), Geçmişi ile Fariske Tarihi, Göktepe Belediyesi Kültür Yayınları
- ÇETİNDAG, Gülda, (2015), “Türk Kültüründe Mağara Motifi”, www.ayk.gov.tr.
- DOĞANAY, Osman, (2008), Arkeoloji ve Sanat Dergisi, Ocak-Nisan Sayısı,127.
- DOĞANAY, Osman, (2005), Pharax (Fariske), Kervan Kitabevi, Konya.
- ESER, Mevlut, (2012), Ermenek Kazası ve Köyleri Vakıf Eserleri, Çizgi, Konya.
- GÜLTEPE, Necati, (2015), Türk Mitolojisi, Resse Yayınları, İstanbul.
- İNDİRİŞ, Zühre, (2007), Türk Mitosları, Imge Kitabevi, Ankara.
- OLGUNLU, Ali Canip, (2004), Ana Tanrıçadan Hz. Mevlanaya, Panel Medya, İstanbul.
- TDK, (1988), Türkçe Sözlük.
- TURAN, Fatma Ahsen, (2011), “Orta Asya’dan Anadolu’ya Mitik Yolculukta Tabiat Olayları”, Milli Folklor Dergisi, Yıl, 23, S.90.

Kaynak Kişiler

Ahmet Terim, 1935 doğumlu, G.T.,18.09.2019.

Ibrahim Utku,1933 doğumlu, G.T. 28.09.2019.

Tahir Dağcı,1980 doğumlu, G.T.19.10.2019.

Ekrem Şahin,1963 doğumlu,G.T.15.09.2019.

İnternet Kaynakları

www.karamanda.com.(15.08.1019).

www.goktepem.blogspot.com,(15.08.2019)

<https://karaman.ktb.gov.tr/TR-130639/yesildirek-magarasi.html>

**KÜLTÜREL MİRASIN DİJİTAL DOKÜMANTASYONU: TAŞKENT
SULTAN ÇEŞMESİNİN FOTOGRAMETRİK TEKNİKLER
KULLANARAK 3B MODELİNİN YAPILMASI**

**DIGITAL DOCUMENTATION OF CULTURAL HERITAGE: 3D
MODELING OF TASKENT SULTAN FOUNTAIN USING
PHOTOGRAMMETRIC TECHNIQUES**

*Ali ULVİ**

*Fatih VAROL***

*Abdurrahman Yasin YİĞİT****

ÖZET

Günümüzde kaynaklar incelendiğinde “kültür kavramı”; tarih, din, mimari yapı, sanat, dil vb. birçok alanı içine alan geniş bir kavramdır. Kültür bir toplumun uzun yıllar sonunda oluşan yaşanmışlıkların bir birikimidir ve nesilden nesile aktarılarak devam etmektedir. Bir toplumun kültürüne sahip çıkması demek, sanatına, tarihine, tarihi eserlerine ve kültürel mirasına sahip çıkması demektir.

Taşkent Sultan çeşmeside geçmişten günümüze kalan bir kültürel mirastır. Bu mirasın gelecek nesillere aktarılması bizlerin tarihi bir görevidir. Günümüzde Kültürel miras dokümantasyonunda çok farklı teknikler kullanılmaktadır. Bunlardan bir tanesi de Yersel Fotogrametri tekniğidir. Bu amaçla Taşkent Sultan Çeşmesinin Yersel fotogrametrik teknikler kullanarak 3B modeli oluşturulmuştur. Elde edilen bu model daha sonra yapılabilecek restorasyon çalışmalarında altlık olarak kullanılabilir. Ayrıca Çeşmenin turizm açısından tanıtılabilmesi için sayısal veriler Turizm Bilgi Sistemi oluşturulmasında kullanılabilir.

Anahtar Kelimeler: Photogrammetry, 3D Model, Tourism, Cultural Heritage

* Öğr. Gör. Dr. Selçuk University, Hadım Vocational School, Hadım, Konya, Turkey (aliulvi@selcuk.edu.tr)

** Öğr. Gör. Dr. Selcuk University, Faculty of Tourism, Department of Tourism Management(foarol@selcuk.edu.tr)

*** Harita Mühendisi. 3Geomatic Engineer, Turkey(abdurahmanyasinyigit@gmail.com)

ABSTRACT

Today, when the sources are examined, the concept of culture includes history, religion, architectural structure, art, language and so on. is a broad concept that encompasses many areas. Culture is an accumulation of experiences that occur at the end of many years of a society and continues to be transferred from generation to generation. To protect the culture of a society means to protect its art, history, historical monuments and cultural heritage.

Taşkent Sultan Fountain is a cultural heritage from the past to the present. The transfer of this heritage to future generations is a historical duty of us. Today, many different techniques are used in the documentation of cultural heritage. One of these is the close range Photogrammetry technique. For this purpose, 3D model of Taşkent Sultan Fountain was created using close range photogrammetric techniques. This model can be used as a base for later restoration works. In addition, digital data can be used to establish Tourism Information System in order to introduce the fountain in terms of tourism.

Keywords: Photogrammetry, 3D Model, Tourism, Cultural Heritage

GİRİŞ

Mevcut tarihi yapıların ve nesnelerin 3 boyutlu modellerinin oluşturulması, tarihi eserlerin korunmasında, tarihimizin sürdürülmesinde ve gelecek nesillere aktarılmasında büyük öneme sahiptir. İnce geometrik görünümleri ve detayları yakalamak ve dijital olarak modelleme için uygun bir yöntem tanımlamak önemlidir. Halen devam eden savaşlar, doğal afetler ve iklim değişiklikleri nedeniyle kültürel varlıklarımızı dijital olarak kaydetmek, belgelemek ve korumak gerekir. Tarihi eserlerin orijinal biçimini ve yerini, yüksek kaliteli görüş ve detaylarla dijital medyada kalıcı olarak saklamanın, farklı projeler için temel oluşturmanın ve gerektiğinde kullanıma hazır hale getirmenin en basit yolu, eserleri 3 boyutlu olarak modellemektir. Tarihsel eserlere verilen önemin artmasıyla buna paralel olarak belgelemenin önemi ve çeşitliliği de artmaya başlamıştır. Mevcut dokümantasyon yöntemleri arasında metrik (ölçüm yoluyla), görsel (fotoğrafçılık) ve dijital (bilgisayarlı) ortamlarda çalışmaya uygun, zaman, alan ve maliyet açısından optimum olan yöntem fotogrametridir.

Fotogrametri yöntemi ile belgelenen eserler dijital ortamda arşivlenmesi ile tarihin şahitleri olan kültür varlıkları hızlı ve ücretsiz olarak erişilebilme imkânı

sağlanmaktadır. Dijital platformda geliştirilen yöntem ile hem tarihi eserlerin özgün formları korunmakta hem de sanal müzeler oluşturulmaktadır. Ayrıca dokümantasyon, hasar görmesi durumunda eserin yeniden inşası için temel teşkil eder ve eserde meydana gelen değişiklikleri incelemeye ve analiz etmeye olanak sağlar.

Ülkemiz, tarih boyunca çok sayıda uygarlığa ev sahipliği yapmış ve kültürel açıdan önemli özellikleri barındıran bir coğrafyada bulunmaktadır. Bu yüzden, medeniyetlerin beşiği Anadolu topraklarında çok sayıda kültürel miras yer almaktadır. Dolayısıyla bu eşsiz topraklar birçok toplumdan beslenerek doğal zenginliklerinin haricinde kültürel zenginliklere de sahip olmuştur. Şu anda Anadolu topraklarına ev sahipliği yapan Türkiye Cumhuriyeti genelinde Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından 2018 yılı sonunda 108.813 adet taşınmaz kültür varlıkları tescil edilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. 2018 Yılı Sonu Türkiye’de yer alan Taşınmaz Kültür varlıklarının Dağılımı (URL-1) **Sonuç**

TÜRKİYE GENELİNDE TESCİLLİ TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARI	TAŞI NMA Z SAYI SI
SİVİL MİMARLIK ÖRNEĞİ	69.104
DİNSEL YAPILAR	10.147
KÜLTÜREL YAPILAR	12.53
İDARİ YAPILAR	2.985
ASKERİ YAPILAR	1.252
ENDÜSTRİYEL VE TİCARİ YAPILAR	4.171
MEZARLIKLAR	5.169
ŞEHİTLİKLER	307
ANIT VE ABİDELER	375
KALINTILAR	2.702
KORUNMAYA ALINAN SOKAKLAR	71
TOPLAM	108.81 3

Bu kültürel mirasları korumak ve yeni nesillere aktarmak insanlığın ortak görevlerinden biridir. Bu yüzden birçok döneme ait ve gelecek nesillere aktarılması gereken binlerce yıllık bilgiyi içeren kültürel varlıkların belgelenmesi ve korunması vazgeçilmez unsurlardır (Uslu ve ark., 2016).

1. YERSEL FOTOGRAMETRİ YÖNTEMİ İLE BELGELEME

Fotogrametri, doğruluk, esneklik ve pratiklik özellikleri ön planda olan başarılı bir belgeleme yöntemidir. Restorasyon projelerinin vazgeçilmez parçası olan mevcut durumla ilgili çizimler (saptama çizimleri) fotogrametrik yöntemle hassas ve güvenilir bir şekilde, kısa zamanda elde edilebilir. Bu yöntem, ayrıca analitik belgeleme (malzemeler, bozulmalar, özgünlük, vb. çalışmalar) için de kullanılabilir. (Dorffner ve Forkert, 1998).

Yersel fotogrametri tekniği, yıllardır arkeolojik ölçmeler ve tarihi eserlerin dokümantasyonu için kullanılan bir yöntemdir. Dijital tekniklerin gelişimiyle birlikte fotogrametri, mimari eserlerin dokümantasyonu ve korunmasında daha verimli ve ekonomik bir yöntem haline gelmiştir. Son yıllarda dijital fotogrametri ve bilgisayar teknolojisindeki gelişmeler sonucu binaların 3 boyutlu olarak tekrar oluşturulması güncel araştırma konuları içinde yer almıştır. 3 boyutlu bina modelleri, şehir planlama ve turizm için gittikçe zorunlu hale gelmektedir. (Suveg ve Vosselman, 2000).

Bu çalışmada kullanılan 3B foto modelleme gerçekte erişilmez olan yersel objeleri anlamada oldukça etkilidir. Var olan objelerden elde edilen fotomodellerin kullanılması, karmaşık yersel yapıların anlaşılmasını kolaylaştırır (Dorffner ve Forkert, 1998).

2. ÇALIŞMA ALANI

Şekil 1. Sultan Suyu Çeşmesi Konumu

Taşkent, Orta Toros Dağları'ndaki Taşeli Yaylası'ndaki Göksu Vadisi kanyonlarında yer alan küçük bir kasabadır. Akdeniz'in yaklaşık 100 km güneyinde, Konya ilinin 135 km uzağında, Akdeniz bölgesinde yer almaktadır. Sultan Suyu Çeşmesi N 36 ° 55'17.5 "E 32 ° 29'25.7" koordinatlarında bulunur (URL-2). Konya Eski Eserler Müzesi'nde (URL-3) bulunan zamanın resmî gazetesi olarak 1203 yılında yayınlanan "Mecmuatül Tevarî-Ül Mevleviye" dergisinin 110. sayfasındaki Sultan Suyu Çeşmesi hakkında bilgi mevcuttur. Ayrıca, yerel halktan edinilen farklı bilgiler de mevcuttur. Bu bilgiye göre, çeşmenin ilk durumu Anadolu Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubad (1192-1237) döneminde yapılmıştır. Daha sonra, 1982'de, fiskiyenin ortasındaki tek kemerli bölümün inşa edildiği ve 1998'de mevcut durumun yapıldığı öğrenilmiştir.

3. MATERYAL METOD

Donanım olarak Nikon D3100 kamera (Şekil 2), Cygnus Topcon KS-102 reflektörsüz elektronik uzaklık ölçer (Şekil 3) ve fotoğraf verilerinden nokta bulutu üreterek 3B modelleme imkânı sağlayan AgisoftPhotoscan yazılımı kullanılmıştır. Nikon D3100 kamerasının teknik özellikler tablo 2'de aktarılmıştır.

Şekil 2. Nikon D3100 (URL-4)

Tablo 1. Nikon D3100 Teknik özellikler (URL-4)

Sensor size	23,1 x 15,4 mm
Total megapixels	14.80
Max. image resolution	4608 x 3072
Weight	505 g
Dimensions	124 x 96 x 75 mm
Pixel density	3,99 MP / cm ²

Şekil 3. Cygnus topcon ks-102 elektronik uzaklık ölçer

Dijital fotogrametrik yöntemle 3B modelleme yapmak için fotoğraflama (Şekil 4.) ve planlı jeodezik ölçüm (Şekil 5.) yapılmalıdır. Fotogrametrik değerlendirmede kullanılacak tarihi eserler üzerindeki kontrol noktalarının jeodezik ölçümü için, öncelikle bu tür yersel fotogrametrik ve modelleme çalışmalarında nesneyi tüm yönleriyle tamamen kapsayan bir jeodezik ağ oluşturulmalıdır. Bu bağlamda, tarihi yapıyı her yönden tamamen kapsayacak şekilde yerel koordinat sisteminde jeodezik bir ağ kurulmuştur. Ölçüm cihazının kurulacağı kontrol noktalarının seçiminde, yapıyı tamamen görececek yerler tercih edilir. Yapının yüzeyinin fiziksel özellikleri göz önüne alındığında, keskin çizgiler ve net kontrol noktalarının seçimine dikkat edilmelidir. (Uysal ve ark., 2015).

Şekil 4. Sultan Suyu Çeşmesi'nin fotoğraf çekimi

Tarihi çeşmenin fotoğraflarını çekme aşaması, her bir çekim noktası için en az dört fotoğrafın dâhil olduğunu dikkate alarak, yakınsak çekim ilkelerine göre farklı açılardan yapılmıştır. Fotoğraflar, yapının ve havanın uygun olduğu günlerde ve zamanlarda farklı açılardan , çift resim değerlendirmesi yöntemiyle, her fotoğraf ortak hedef noktalara sahip diğer fotoğraflarla bindirmeli ve birbirlerine referans olacak şekilde çekilmiştir.

Şekil 5. Planlı Jeodezik Ölçüm

4. YÖNTEM

Fotogrametrideki veri işleme, koordinat hesaplamaları ve bir 3B model üretmekten oluşur. Nokta koordinatları, yerel bir sistemde ölçme ve tesviye ile hesaplanır. Temel olarak, Elektronik uzaklık ölçer ile ölçülen yapının tüm detay noktaları bilgisayara aktarılır. Vektör veri işleme yazılımında, noktanın 3B koordinatları hesaplanır. Saha çalışmasında, farklı poligon noktalarından aynı detay noktası gözlemlendiğinden detay noktalarını kontrol etmek için bazı araştırmalar yapılır. Tüm hesaplamalar ve kontrollerin sonunda, noktaların koordinatları .txt formatında kaydedilir (Uysal ve ark., 2013).

Noktaların kontrolü yapıldıktan sonra Agisoft PhotoScan yazılımında fotogrametrik değerlemeye geçilir. Agisoft PhotoScan yazılımı yöntem olarak Hareket ile Nesne Oluşturma (Structure from Motion-SFM) yöntemini kullanmaktadır. SFM, fotoğraflanan nesneyi yeniden oluşturmak için birçok konum ve yönden üst üste binen iki boyutlu fotoğraflardan bir özellik veya topografyanın üç boyutlu modellerini oluşturmak için kullanılan fotogrametrik bir yöntemdir. Bu teknoloji 1979'dan bu yana çeşitli biçimlerde var olmuştur (Ullman, 1979), ancak 2000'lerin başlarına kadar uygulamalar yaygın değildi. SFM tekniği, üç boyutlu bir nesnenin farklı açılardan çekilmiş çok sayıda görüntülerini kullanarak, nesneyi sayısal ortamda üç boyutlu olarak modelleyebilen bir yöntemdir.

Geleneksel fotografik teknikler geometrik modelleme için kamera ve kontrol noktalarının hassas 3 boyutlu konum ve oryantasyon bilgilerine ihtiyaç duyarken, SFM yönteminde model geometrisi ve kamera pozisyon ve oryantasyon bilgisi aynı anda ve otomatik olarak hesaplanabilir (Snively ve ark., 2008; Önal ve ark., 2017).

SFM'nin uygulamaları, birçok jeoloji alt alanından (jeomorfoloji, tektonik, yapısal jeoloji, jeodezi, madencilik) arkeolojiye, mimarlığa ve tarıma kadar geniş bir yelpazededir. Ortorektife edilmiş görüntülere ek olarak, SFM, havadan veya karasal lidar tarafından üretilenlere benzer şekilde yoğun bir nokta bulutu veri kümesi üretir.

İlk olarak yazılıma fotoğraflar eklenmiştir (46 adet). Yazılımın eklenen fotoğrafları algılaması için hizalama işlemi (Align Photos) yapılmıştır. Hizalama işleminde program, fotoğrafların modellenecek olan çeşmeye uzaklıklarını ve çekim konum noktalarının hesaplanmasına yardımcı olacak olan bağ noktaları kümesini (Tie Points-32,122 adet) oluşturur. Bu işlemden sonra çeşme üzerinden alımı gerçekleştirilen 18 adet detay noktası işaretlenmiştir. Detay noktaları ile beraber 3 boyutlu olarak çeşmenin nokta bulutu oluşturulmuştur (Build Dense Cloud-18,283,461 adet). Çeşmenin nokta bulutu oluşturulduktan sonra 3 boyutlu yüzeyler oluşturulur (Build Mesh-3,656,692 yüzey). Son olarak oluşturulan 3 boyutlu yüzeylere Sultan Suyu Çeşmesi'nin fotoğrafları kaplanır (Texture-8196*8196 piksel). Yapılan işlemler sonucunda Sultan Suyu Çeşmesi'nin 3 boyutlu modeli 2.61 mm/pixel yer örnekleme aralığı (GSD/) ile elde edilmiştir.

Şekil 6. Yoğun Nokta Bulutu (18,283,461 Point)

Şekil 7. 8196x8196 Piksel Kalitede 3 Boyutlu Model (Sultan Suyu Çeşmesi)

5. DOĞRULUK ANALİZİ

Elde edilen 3 boyutlu modele yönelik konumsal hatayı tespit etmek için doğruluk analizi yapılmıştır. Bu işlem için jeodezik ölçme aleti ile elde edilen arazi koordinatları ile 3 boyutlu model üzerinden alınan test verileri değerlendirilmiştir. Ölçme aleti ile alınan koordinatlar kesin koordinat olarak kabul edilmiştir. Aynı koordinat değerleri yazılımda değerlendirilip farkları hesaplanarak noktaların x,y,z yönündeki karesel ortalama hataları hesaplanmıştır. Tablo 2’de jeodezik ölçüm koordinatları ile Agisoft PhotoScan yazılımına ilişkin değerler verilmiştir. Tablo 3’te ise yazılıma ait hata değerleri verilmiştir. Elde edilen modelin karesel ortalama hataları dikkate alındığında x,y,z koordinatlarında ortalama konum hatası; Agisoft yazılımında ± 5.27 cm olarak bulunmuştur (Tablo 4).

Tablo 2. Jeodezik Ölçüm Koordinatları ile Agisoft Photoscan Yazılımına İlişkin Değerler

N.N	Elektronik Uzaklık Ölçer (Kesin Koordinatlar)			N.N	Fotoğraflar ile elde edilen 3B üzerinden okunan Koordinatlar		
	X (m)	Y (m)	Z (m)		X (m)	Y (m)	Z (m)
3	1009.287	2006.750	102.063	3	1009.310	2006.768	102.058
6	1009.021	2013.562	101.189	6	1009.029	2013.577	101.185
7	1009.284	2013.591	101.345	7	1009.205	2013.476	101.345
8	1009.285	2012.389	101.179	8	1009.293	2012.387	101.156
9	1009.667	2010.809	101.192	9	1009.689	2010.845	101.177
10	1009.681	2010.798	100.476	10	1009.704	2010.835	100.474
11	1009.281	2012.346	100.452	11	1009.310	2012.381	100.453
12	1009.722	2008.935	101.115	12	1009.741	2008.949	101.129

13	1009.530	2007.590	101.611	13	1009.543	2007.598	101.625
14	1009.326	2006.250	101.136	14	1009.337	2006.254	101.146
16	1009.605	2007.579	100.473	16	1009.628	2007.590	100.468
17	1009.812	2008.917	100.486	17	1009.834	2008.939	100.473
19	1008.873	2004.779	100.869	19	1008.871	2004.776	100.859
20	1011.135	2010.934	103.291	20	1011.165	2010.953	103.323
22	1010.912	2000.501	100.969	22	1010.830	2000.484	100.964
23	1006.543	1998.928	100.520	23	1006.525	1998.909	100.498
26	1010.246	2008.330	102.021	26	1010.258	2008.376	102.054

Tablo 3. Agisoft Photoscan Yazılımına Ait X,Y,Z Koordinatlarının Ortalama Konum Hatası

3B Hata Değerleri							
Vi Farklar (cm)				Vi Vi Farklar cm ²			
N.N	Vx	Vy	Vz	Pix	Vx Vx	VyVy y	VzVz
3	2.3	1.8	-0.5	1.5	5.3	3.2	0.2
6	0.8	1.5	-0.4	0.8	0.7	2.3	0.2
7	-7.9	-11.5	0.0	0.8	62.5	131.2	0.0
8	0.8	-0.2	-2.3	0.5	0.7	0.0	5.2
9	2.2	3.6	-1.5	0.8	5.0	12.8	2.2
10	2.3	3.7	-0.2	0.8	5.3	13.8	0.0
11	2.9	3.5	0.1	0.4	8.3	12.6	0.0
12	1.9	1.4	1.4	1.9	3.8	2.1	2.0
13	1.3	0.8	1.4	2.4	1.8	0.7	2.0
14	1.1	0.4	1.0	1.8	1.1	0.2	1.0
16	2.3	1.1	-0.5	1.0	5.4	1.2	0.3
17	2.2	2.2	-1.3	0.9	4.7	5.0	1.7
19	-0.2	-0.3	-1.0	1.4	0.0	0.1	1.0
20	3.0	1.9	3.2	0.7	9.1	3.5	10.0
22	-8.2	-1.7	-0.5	0.5	67.9	2.9	0.2
23	-1.8	-1.9	-2.2	0.9	3.3	3.5	4.9
26	1.2	4.6	3.3	1.4	1.3	20.8	10.9

Tablo 4. Agisoft PhotoScan yazılımından elde edilen koordinatların konum hatası

	Vi farklar (cm)		
	Vx	Vy	Vz
Vmin	0.2	0.2	0.0
Vmax	8.2	11.5	3.3
Vort	2.5	2.5	1.0
m	3.4	3.7	1.6
mxyz	5.27		

6. SONUÇLAR

Tarihi ve kültürel mirasın belgelenmesinde ileri teknolojilerden yararlanılması hem doğru ve yüksek hassasiyette hem de hızlı ve etkin sonuç elde edebilmek için gerekmektedir.

Tarihi yapıların belgelenmesinde ve mimari ölçümlerde yapıya ait bütün detayların toplanabilmesi için vektörel çalışma her zaman yeterli olmamaktadır. İleri belgeleme teknikleri, tarihi yapılarda karşılaşılan karmaşık geometri (kubbe, kemer, fiske vb.) Bölümlerin rölovesinin kesin doğrulukla çıkarılmasına olanak sağlamaktadır.

Tarihi, özellikle taş yüzeyli, yüksek, iskele kurularak çalışılabilecek yapıların belgelenmesinde ve değerlendirilmesinde uzun ve zahmetli ölçmeler gerektiren geleneksel yöntemler yerine, fotogrametrik yöntemlerin kullanılması avantaj sağlamaktadır. Tarihi yapıların fotogrametrik olarak belgelenmesinde yapı üzerinde bulunan tüm detaylar, bir arada ve bütün olarak ele alınabilmektedir. Bu da özellikle tarihi yapıların gelecek kuşaklara aktarılması ve belgelenmesi için gerekli altlıkları üretme konusunda büyük kolaylıklar sağlamaktadır.

Fotogrametrik yöntemlerle üç boyutlu vektör veri yanı sıra, aynı zamanda texture (doku) veri de sağlanır. Bu veriler yeniden üç boyutlu olarak oluşturulacak cisimlere gerçek görünüm vermesi ve kullanıcının kavrayışını artırması açısından oldukça önemlidir. Bu texture (doku) veriler üç boyutlu cisimlerin geometrik özelliklerini yansıtır; metrik özellikler vektör verileriyle karşılaştırılmış olur. Bu dokular yapının kendi fotoğraflarından alındığı için, daha gerçekçi modeller oluşturmaktadır.

Fotogrametrik teknikler kullanılarak üretilen üç boyutlu modellerin restorasyon projelerinde altlık olarak kullanılabilirdiği ve bu modelin farklı uygulamalarda kullanılmak üzere VRML formatını da dışa aktarabildiği görülmektedir (Carry ve Bell, 1997).

KAYNAKÇA

- Carey, R. and Bell, G. (1997). "The Annotated VRML 2.0 Reference Manuel", Addison Wesley Developers Press
- Dorffner, L. and Forkert, G. (1998). "Generation And Visualization Of 3D Photo-Models Using Hybrid Block Adjustment With Assumptions On The Object Shape" *ISPRS Journal Photogrammetry and Remote Sensing*, Vol.53, pp.369-378
- Önal, O., Bozdağ, Ö. ve Ersoy, A. (2017). İzmir Agorası'ndaki Roma Dönemine Ait Hamam Yapısının SFM Tekniği ile 3 Boyutlu Katı Modelinin Oluşturulması. *Uluslararası Katılımlı 6. Tarihi Yapıların Korunması ve Güçlendirilmesi Sempozyumu*.
- Snavely, N., Seitz, S.M., ve Szeliski, R. (2008). Modeling the World from İnternet Photo Collections. *International Journal of Computer Vision* 80, 189-210
- Suveg, I. And Vosselman, G. (2000). 3D Reconstruction of Building Models Â", *IAPRS*, Vol. XXXIII, Amsterdam, 2000.
- Ullman, S. (1979). The interpretation of structure from motion. Sydney Brenner The interpretation of structure from motion203Proc. R. Soc. Lond. Bhttp://doi.org/10.1098/rspb.1979.0006
- Uslu, A., Polat, N., Toprak, A., & Uysal, M. (2016). Kültürel Mirasın Fotogrametrik Yöntemle 3BModellemesi Örneği. *Harita Teknolojileri Elektronik Dergisi*, 8(2), 165-176.
- Uysal, M., Toprak, A.S., and Polat N. (2013). "Photo realistic 3d modeling with uav: gedik ahmet pasha mosque in afyonkarahisar". *International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, Volume XL-5/W2, 2013 XXIV International CIPA Symposium, 2 – 6 September 2013, Strasbourg, France
- Uysal, M., Uslu, A., Toprak, A.S. and Polat, N. (2015). "Arkeolojik Eserlerin Fotogrametrik Yöntemle 3 Boyutlu Modellenmesinde Menagas Mezarı Steli Örneği." *TUFUAB VIII. Teknik Sempozyumu*, pp: 252-254, Konya.
- URL-1
<https://www.cekulvakfi.org.tr/proje/cekulun-kulturel-miras-anlayisi>
[Erişim tarihi: 21 Eylül2019]
- URL-2
<http://konya.com.tr/portfolio-item/taskent/>
[Erişim tarihi: 21 Eylül2019]
- URL-3 http://kazancihaber.com/haber_detay.asp?haberID=2642
[Erişim tarihi: 21 Eylül2019]
- URL-4 https://www.digicamdb.com/specs/nikon_d3100/ [Erişim tarihi: 21 Eylül2019]

**KÜLTÜREL MİRASIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİNDE KULLANILAN
FOTOGRAMETRİK TEKNİKLER: KORUCU (SUCULAR) KÖPRÜSÜ
ÖRNEĞİ**

**PHOTOGRAMMETRIC TECHNIQUES USED IN SUSTAINABILITY OF
CULTURAL HERITAGE: KORUCU (SUCULAR) BRIDGE CASE**

*Necmi UYANIK**

*Fatih VAROL***

*Ali ULVİ****

ÖZET

Anadolu coğrafyası asırlardır birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu sebeple bünyesinde tarihi ve kültürel önemi yüksek olan birçok mirası barındırmaktadır. Kültürel miras; geçmişten günümüze kadar ulaşan ve değişik gerekçelerle geleceğe miras bırakılmak istenen, insanlar tarafından yapılmış veya doğanın sunmuş olduğu her türlü eserler ile bir topluma ait değerler bütünüdür. Günümüzde turizm potansiyelini oluşturan doğal ve tarihi değerlerin korunmasını sağlamak ve turizm gelirlerini artırmak, ülkelerin öncelikli hedefleri arasında yer almaktadır. Bu kapsamda uygulanan klasik yöntemler artık yeterli olmamakla birlikte, kültürel miras yönetimi kapsamında yürütülecek olan sürdürülebilirlik çalışmalarında en son tekniklerden faydalanmak bir zorunluluk haline dönüşmüştür. Bu araştırmanın amacı kültürel mirasın sürdürülebilirliğinde disiplinler arası çalışmalara vurgu yapmaktır. Ayrıca çalışmada doğal, arkeolojik ve kentsel sit alanlarından oluşan değerlerin korunması ve geliştirilmesine yönelik çalışmalarda harita mühendisliği alanında kullanılan fotogrametrik tekniklerin önemini ortaya koymaktır. Bu amaçlar doğrultusunda çalışmada ülkemize ait kültürel miras değerlerinden olan Korucu

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, necmiuyanik@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3692-3168

** Öğr. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, Turizm Fakültesi, fvarol@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0258-5220

*** Öğr. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, Hadim Meslek Yüksekokulu, aliulvi@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3005-8011

(Sucular) Köprüsü'nün dijital belgelemesi ve arşivlenmesi yapılmıştır. Çalışmanın sonuçları, özellikle harita mühendisliği alanında kullanılan tekniklerle yapılan ölçme çalışmalarıyla kültürel mirasın korunmasında ve kayıt altına alınmasında çok daha değerli verilerin elde edildiği ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Miras, Sürdürülebilirlik, Fotogrametrik Teknikler, Korucu (Sucular) Köprüsü

ABSTRACT

The geography of Anatolia has been home to many civilizations for centuries. For this reason, it contains many heritage which have high historical and cultural importance. Cultural heritage is a whole of every kind of works and values, made by human beings and presented by nature, which reaches today and which is wanted to be left as legacy to the future with the various reasons. Today, providing to protect the natural and historical values forming the tourism potential and increasing tourism incomes take place among the prioritized targets of countries. The classical methods, applied in this scope, are no longer enough, but in protection works that will be carried out in the scope of cultural heritage management, utilizing state-of- the art techniques has become an obligation. The aim of this research is to emphasize interdisciplinary studies in the sustainability of cultural heritage. In addition, in the study, in the studies toward protecting and developing the values consisting of the natural, archeological, and urban protected areas, the importance of the photogrammetric techniques were presented. For this purpose, digital documentation and archiving of Korucu (Sucular) Bridge, one of the cultural heritage values of our country, was carried out in the study. The results of the study revealed that more valuable data were obtained for the conservation and recording of cultural heritage, especially with the measurement studies performed with the techniques used in the field of cartography engineering.

Keywords: Cultural Heritage, Sustainability, Photogrammetric Techniques, Korucu (Sucular) Bridge

1. GİRİŞ

Kültürel miras, bir toplumun geçmişi ile ilgili, onu kimliklendiren, yaşamsal süreklilikle birlikte günümüze ulaşan yerel ve evrensel değer niteliği taşıyan her türlü somut ve somut olmayan varlıklardır (ICOMOS 2002; Çetin 2010). Ulus-

devletlerin kurulması ile birlikte geçmişin bilgisini taşıyan izleri muhafaza etmek, göstermek ve gelecek kuşaklara aktarmak yaklaşımı, tüm dünyada yaygınlaşmıştır. Sanayi devriminden sonra gelişen yeni dünya düzeninde toplumsal, ekonomik, siyasi vb. birçok alanda olduğu gibi kültürel mirası koruma konusunda da büyük bir değişim gözlenmiştir. Bu süreçte gelişen küreselleşme olgusu etnik çatışmalar, bölgesel savaşlar ve kitle turizmi gibi kültürel mirasın yitirilmesine yol açacak birçok olumsuz faktörü beraberinde getirmekle birlikte, yerel anlamdaki kültürel değerlerin evrensel bir sahiplik anlayışıyla gelecek nesillere aktarılması gibi olumlu bir anlayışı da toplumların bakış açısına kazandırmıştır (Özaslan 2010: 14). Nitekim anıtların ve tarihi eserlerin tespit edilmeleri, ortaya çıkarılmaları ve korunarak sürdürülebilirliklerinin sağlanması uluslararası anlaşmalar ile kalıcı hale getirilmiştir (Aksoy-Ünsal 2012: 3). 1954 Lahey Sözleşmesi önsözünde, “hangi millete ait olursa olsun, kültür eserlerine karşı oluşacak tecavüzlerin, bütün insanlığın kültür varlıklarına karşı işlenmiş bir tecavüz olarak kabul edileceği” ve 1972 UNESCO Dünya Miras Sözleşmesinin önsözünde ise, “kültürel ve doğal mirasın herhangi bir parçasının bozulmasının veya yok olmasının, bütün dünya milletlerinin mirası için zararlı bir yoksullaşma teşkil ettiği ve kültürel ve doğal mirasın korunmasına iştirakin, bütün milletlerarası camianın ödevi olduğunu” belirtilmektedir (İSMEP 2014: 15). Buradan hareketle, her yönetim planında olduğu gibi, UNESCO’nun 1999 yılında Dünya Miras Alanları için bir zorunluluk olarak getirdiği alan yönetim planlarında da güncel, evrensel, çevre etkilerini dikkate alan, uzun dönemli, sürdürülebilir hedefleri olan bir kültürel miras yönetimi ön plana çıkmaktadır (McKercher-Cros 2002).

Kültürel mirasın sürdürülebilirliği ile turizm değeri taşıyan tarihi yerleşimlerin, sit alanlarının, arkeolojik alanların, müzelerin restorasyonu ve yeniden kullanımı, korunması, yeniden düzenlenmesi, işletilmesi, yönetilmesi çalışmalarına uluslararası standartlarda, bilimsel bir yaklaşım kazandırılması amaçlanmaktadır. Korunması gerekli tüm alanlarda olduğu gibi kültürel miras alanlarında da turizm işlevi geliştirilirken yönetim planlaması, alanların etkin olarak korunması ve bu planlamanın nasıl gerçekleştirilebileceğinin net olarak belirlenmesi çok önemlidir. Aksi halde tarihi çevrenin geri dönüşü olmayacak şekilde zarar görebileceği göz önünde bulundurulmalıdır (Hovinen 2012: 212). Ülkelerin sahip olduğu değerlerin tüm insanlığın ortak mirası olarak kabul edilip korunması yaklaşımı, konuya disiplinlerarası bir bakış açısıyla yaklaşmayı

zorunlu kılmaktadır. Son yıllarda somut kültürel ve sanatsal varlıkların gelecek nesillere sağlıklı bir biçimde aktarılabilmesi için rölöve, restitüsyon, restorasyon, dokümantasyon gibi kuramsal ve uygulamalı çalışmalara büyük önem verilmeye başlanmıştır (Varol-Ulvi 2016: 329). Bu çalışmalar titizlikle yürütülürken mimarlık ve mühendislik gibi başka disiplinlerin kullanmış olduğu son teknolojilerden yoğun bir şekilde faydalanılmaktadır. Özellikle son dönemlerde harita mühendisliği alanında kullanılan fotogrametrik teknikler kültürel miras alanlarında yürütülen koruma faaliyetlerinde de aktif olarak kullanılmaya başlandığı görülmektedir.

2. KÜLTÜREL MİRAS ÇALIŞMALARINDA KULLANILAN FOTOGRAMETRİK TEKNİKLER

Çalışmanın bu bölümünde, özellikle son dönemlerde kültürel miras alanlarında yürütülen koruma faaliyetlerinde harita mühendisliği alanında kullanılan fotogrametrik tekniklerden yersel fotogrametri, İHA (insansız hava aracı) fotogrametrisi ve yersel lazer tarama teknikleri hakkında bilgi verilmiştir.

2.1. Yersel Fotogrametri

Kültürel mirasın sürdürülebilirliğinde kullanılan en önemli tekniklerden bir tanesi yersel fotogrametridir. Çekim merkezi yer üzerindeki bir noktada bulunan nesnelerin, yakın ve uzak mesafelerden 3 boyutlu çizimlerinin yapılmasını sağlayan yönteme “yersel fotogrametri” denir. Bu yöntem diğer klasik yöntemlere nazaran 100 ile 130 kat arası daha verimli, grafiksel olarak 5 kat daha avantajlı ve doğruluk hassasiyeti bakımından 10 kat daha hassastır (Sağıroğlu 2004). Yersel fotogrametri temel olarak bir nesnenin farklı açılardan çekilmiş fotoğraflarının oluşturduğu veri kaynaklarını kullanır. Dolayısıyla yersel fotogrametride görüş alanı fotoğraf çekim noktasının imkânları içerisinde yer almaktadır. Böylelikle farklı odak mesafelerine sahip dijital kameralardan elde edilen fotoğraflar ve beraberinde kullanılan özel yazılımlar sayesinde nesnelerin 3 boyutlu modelleri oluşturulabilir (Duran-Baş vd. 2017: 21).

Teknolojik gelişmelerle birlikte yersel fotogrametri tekniğinin kullanım alanları da oldukça yaygınlaşmıştır. Bu yöntem mimarlık, mühendislik, tıp, madencilik, kriminoloji, inşaat, otomobil sanayisi gibi birçok alanda kullanılmakla birlikte, son dönemlerde tarihi ve kültürel mirasın korunması, restorasyon ve yenileme çalışmalarında da sıklıkla kullanılmaktadır (Yakar-Mohammed 2016: 88). Yersel fotogrametrinin kültürel mirasın korunmasında sağlamış olduğu en önemli avantaj veri toplama ve ölçüm süresinin oldukça kısa olmasıdır. Böylelikle

fotogrametrik ölçümler sayesinde elde edilen verilerin arşivlenmesiyle, aynı alan üzerinde tekrar ölçüm yapma zorunluluğu ortadan kalkmaktadır. Gerekli olan verilere her an arşivlerden ulaşma imkânı bulunmaktadır (Yakar-Mohammed 2016: 88). Bunun yanı sıra kültürel mirasın tespitinde, cephe ve ölçüm çizimlerinde, koruma planlarının hazırlanmasında, iç dizayn çalışmalarında, çürüme ve çatlamların tespitinde, restorasyon öncesi ve sonrasında durum değerlendirmesinde, tarihi yapıların ölçeklendirilmesinde vb. birçok konuda kullanılmaktadır (Yılmaz-Yakar 2000).

2.2. Yersel Lazer Tarama Tekniği

Teknolojik gelişmelerde yaşanan hızlı gelişmelere paralel olarak lazer teknolojisinde de birçok yenilik ortaya çıkmıştır. Bu alandaki çalışmalar son 25 yılda büyük gelişme ve yaygınlaşma göstermiştir. Yersel lazer tarama hem arazi detayı, hem de yakın uzaklıklardaki nesne konumunun elde edilmesini sağlayan bir yöntemdir. Bilgisayar teknolojisinden yararlanılarak kullanılan yersel lazer tarayıcılar, doğruluğu yüksek, hızlı ve kısa zamanda fazla ölçü yapılabilmesine imkân tanınması sayesinde birçok alanda kullanılmaktadır. Tıbbi görüntüleme, endüstriyel tasarıma, çarpma testlerinden, risk haritası üretimine, olay yeri tespitlerinden kültürel mirasın korunmasına kadar birçok farklı alanda lazer teknolojisi kullanılmaktadır (Öksüz 2012: 1). Bu teknik tarihi yapıların gerçeğe birebir yakınlıkta 3 boyutlu modellenmesinde büyük kolaylıklar sunmaktadır. Totalstation veya GPS yöntemiyle bu tür bir modelleme yapmak oldukça güç ve bazen de imkânsız olmaktadır. Bu yöntemlerde tek tek nokta ölçümü yapılırken, yersel lazer tarayıcılar ile binlerce hatta milyonlarca nokta ölçümü kısa sürede ve yüksek hassasiyetle yapılabilir. Lazer tarama işlemiyle elde edilen nokta bulutundan; temel ölçme verileri, ortofoto görüntüler, 2 veya 3 boyutlu çizimler, 3B animasyon, katı yüzey modelleri ya da doku giydirilmiş 3B modeller elde edilebilir (Girişken 2010: 62). Etkin bir veri toplama tekniği olan lazer tarayıcılar hem ölçmecilere hem de bu ölçüleri kullananlara büyük kolaylıklar sağlar. Yersel lazer tarama tekniğinin kullanıcılarına sağlamış olduğu faydaları;

- Hızlı ve obje ile temas kurmadan ölçme,
- Aynı ölçme alanı için daha fazla veri toplama,
- Lazer ölçülerinin var olan başka tür ölçülerle kolayca entegrasyonu,
- Daha güvenli veri toplama imkânı,
- Yüksek doğrulukta DTM üretebilme,
- Gerçek renkli görüntü üretebilme,

- Ölçme alanının belirli periyotlarla tamamen ölçülebilmesi şeklinde sıralayabiliriz (Waggot-Clegg vd. 2005).

Yersel lazer tarama tekniğinin en çok kullanıldığı alanlardan bir tanesi de kültürel miras alanlarıdır. Özellikle bu alanlarda, tarihi ve kültürel mirasın korunması için gerekli belgelendirilmelerin yapılması, hasar ve durum raporlarının çıkarılarak gelecekte restorasyon çalışmalarının gerçekleştirilmesi işlemleri önem arz etmektedir. İhtiyaç duyulan detay yoğunluğunun arttığı kültürel miras alanlarında, yersel lazer teknolojisi önemli bir veri toplama yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihi yapıların gerçeğe birebir yakınlıkta 3 boyutlu (3D) modellenmesi ve bu şekilde arşivlenmesi ile birlikte, ulusal çaptaki kültürel mirasa özel bilgi sisteminin kurulabilmesi için bir altyapı oluşumu sağlanabilmektedir. Yapıların gerçek renkliyle birlikte birebir boyutta modellenmesine olanak sağlayarak sanal ortamlarda yapılan çalışmaların yayınlanmasına, istenilen teknik bilgilerin alınmasına imkân tanımaktadır (Yıldız-Altunbaş 2009: 52). Bu nedenlerden dolayı kültürel mirasın sürdürülebilirliğinde 3 boyutlu modelleme açısından, yüksek hız ve doğrulukla ölçü yapmak için yersel lazer tarama teknolojisi büyük önem taşımaktadır.

2.3. İHA (İNSANSIZ HAVA ARACI) FOTOGRAMETRİSİ

Kültürel miras alanlarındaki yapıların belgelenmesi, bu alanlar üzerinde meydana gelen değişimlerin izlenmesi, arazi yapısının haritalanması ve arkeolojik kalıntıların tespit edilmesi gibi birçok alanda insansız hava araçları kullanılmaktadır (Avdan-Gülşen vd. 2014: 2-3). Özellikle son yıllarda küçük alanlara yönelik yapılan uzaktan algılama çalışmalarında insansız hava araçları kendisine oldukça yaygın kullanım alanı bulmaktadır. Bu teknikle elde edilen hava görüntüleri yardımıyla, çalışma yürütülen belirli bir bölgede gereksinim duyulan güncel mekânsal verilerin hızlıca toplanması olanaklı hale gelmektedir. Ortofoto görüntülerinin bilgisayar ortamında değerlendirilebilmesi ve coğrafi bilgi sistemleri (CBS) ile bütünleşebilmesi, düzenli olarak güncelleştirmeye ve meydana gelen değişiklikleri izlemeye imkân tanması, çok bantlı algılayıcılarla insan gözünün göremediği olguları görüntüleyebilmesi, insansız hava araçlarının önemini daha da arttırmaktadır. İnsansız hava aracıyla elde edilen verilerin amaca uygun bir şekilde tasarlanan bilgi sisteminde işlenmesi ve depolanması, sistemin sunacağı analiz kabiliyeti ile birlikte planlama, karar verme ve yönetim aşamasında göz ardı edilemeyecek kadar büyük olanaklar sağlanmaktadır (Koç-Yener 2001: 22).

Kültürel miras alanlarının korunmasında kullanılan yersel lazer tekniğinin uzun çalışma zamanı ve fazla insan gücü gerektirmesi, yürütülen çalışmaların maliyetini artırmaktadır. Bunun yanı sıra yersel yöntemlerde yapılan çalışmalarda, arazi üzerinde gezinmeye ihtiyaç olduğundan, bu çalışmalarda tarihi alanlara zarar verilebilmektedir. Bu sebeple kültürel mirasın korunması çalışmaları uzaktan algılama ve fotogrametri uygulamaları da oldukça kullanılır hale gelmiştir. Özellikle bina tabanlı modellemede yersel fotogrametri, alan tabanlı modellemede insansız hava araçları yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bu sayede hem popüleritesi yüksek tarihi, antik ve arkeolojik yerleşim alanları kayıt altına alınarak zamanın, doğanın ve insanın olumsuz etkilerine karşı dokümantasyonu yapılmakta, hem de bu alanlar sanal ortamlar kullanılarak daha geniş kitlelere aktarılmaktadır (Asri-Çorumluoğlu 2014). Ayrıca, kültürel mirasın korunmasına yönelik çalışmalarda kullanılan insansız hava araçlarına dayalı verilerin, diğer ölçüm tekniklerinden elde edilen veriler ile bütünleştirilebilmesi mümkün olmaktadır.

3. ÇALIŞMA ALANI: KORUCU (SUCULAR) KÖPRÜSÜ

(Bu başlık altındaki bilgiler Prof. Dr. Remzi DURAN, Prof. Dr. Ali BAŞ ve Dr. Öğr. Üyesi Ruhi ÖZCAN tarafından hazırlanan "Tarihi Konya Köprüleri" isimli kitaptan elde edilmiştir). Korucu (Sucular) Köprüsü Konya'nın Taşkent sınırları içerisinde, Sazak, Gülpınar ve Sarnıç köylerinin yol ayrımında, Gökdere Çayı üzerinde, önemli bir geçit noktasında yer almaktadır (36° 57' 66" K / 32° 31' 81" D). 1986 yılında hemen yanı başına, yaklaşık 15 m kuzeydoğusuna Karayolları tarafından "Sazak 2" adıyla betonarme bir köprü yapılmıştır.

Şekil 1. Korucu (Sucular) Köprüsü

(Kaynak: www.memleket.com.tr, Erişim: 20.07.2019)

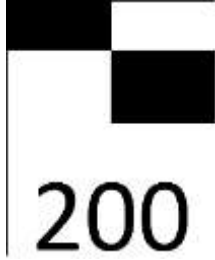
Kuzeybatı-güneydoğu doğrultuda, yaklaşık 28,00 m uzunluğunda ve 3,25 m genişliğinde dik tabliyelidir. Hafif sivri kemerli ve tek gözlüdür. Köprü'nün kemer ayakları her iki tarafta doğal kayaya oturmuştur. Köprü'nün özgün korkulukları yıkılmış ve yerine betonarme korkuluk yapılmıştır. Bunların da bir kısmı yok olmuştur. Köprü'nün kemeri sarımsıtrak düzgün kesme taşlarla örülmüştür. Tonoz örgüsünde kaba yonu taşlar kullanılmıştır. Son onarımlarda tonoz karni çimentolu harçla sıvanmıştır. Köprü korkuluk duvarları betonarmedir. Tempan duvarları da yer yer çimentolu harçla sağlamlaştırılmış moloz taş örgülüdür. Doğudaki mansap yönünde köprü ayağını kuvvetlendirmek için iki kademeli çimento harçlı moloz taş örgülü bir duvar yapılmıştır. Kemer başlangıç yerlerinde yan yana üçer giriş deliği bulunmaktadır. Muhtemelen onarımlarda kurulan iskeleler için kullanılmıştır. Yapının ne zaman yapıldığına dair bir belge bulunmamaktadır. Mimari yapısı ve işçiliği dikkate alındığında mevcut şekliyle köprü'nün 18-19. yüzyılda inşa edilmiş Geç Osmanlı dönemi köprüsü olduğu söylenebilir.

4. YÖNTEM

Kültürel mirasın sürdürülebilirliğine yönelik ölçüm çalışmaları iki ana kısımda gerçekleştirilmektedir. Önce arazide yapılan fotogrametrik yöneltmelere esas olacak jeodezik ölçmeler yapılır ve sonrasında ilgili objenin resim çekimleri gerçekleştirilir. Arazi çalışmaları olarak adlandırılan bu çalışmadan sonra fotogrametrik değerlendirmelerin yapıldığı büro çalışmaları yapılmaktadır (Yakar-Yılmaz 2008: 28). Tarihi Korucu (Sucular) köprüsünün yersel fotogrametri çalışması arazi ve ofis çalışması olmak üzere iki aşamada tamamlanmıştır. Arazi çalışması çalışma öncesi hazırlık, kâğıt hedeflerin ölçülecek alana yapıştirilmesi, kâğıt hedeflerin elektronik uzaklık ölçer ile ölçülmesi ve alanın fotoğraflanması aşamalarından oluşmaktadır.

5. ARAZİ VE OFİS ÇALIŞMASI

Arazi çalışması, Korucu (Sucular) Köprüsü'nün her bir detayının en ince ayrıntısına kadar bulunduğu fotoğraflarının bindirmeli olarak çekilmesi ve yapının karakteristik özelliklerini barındıran noktalarının 3 boyutlu (x,y,z) koordinat verilerinin toplanmasını kapsamaktadır. Bunun için arazi çalışmasına başlamadan önce çalışmada kullanılacak kâğıt hedefler (Şekil 2), elektronik uzaklık ölçer (Şekil 3) ve dijital kamera (Şekil 4) temin edilmiştir.

Şekil 2: Kağıt hedef (target) şekil

Şekil 3: GPT 3007

Şekil 4: Pentax Optio RZ18

Model:	Optio RZ18
Effective megapixels:	16
Sensor size:	1/2.33" (~6.08 x 4.56 mm)
Sensor type:	CCD
Pixelpitch	1.32 μ m
Max. imageresolution:	4608 x 3456

Elde edilen verilerin gerçek ölçülerinde olması ve fotoğraflama ile görsel olarak desteklenmesi belgelemenin kalitesini artırmaktadır. Fotoğraflar üzerinden 3 boyutlu model elde edebilen hassas, hızlı ve ekonomik bir yöntem olması sebebiyle bu projede yersel fotogrametri tekniği tercih edilmiştir. Yapıya ait fotoğraf verilerinin elde edilmesinde dijital el kamerası kullanılmıştır.

Kâğıt hedefler köprünün duvarlarına homojen olarak kapsayacak biçimde yapıştirilmiştir (Şekil 5). Bu işlemten sonra köprünün etrafını çevreleyecek şekilde yüzey üzerinde detay noktalarını ölçmek amacıyla kapalı poligon güzergâhı tesis edilmiştir (Şekil 6).

Şekil 5. Kağıt hedefler

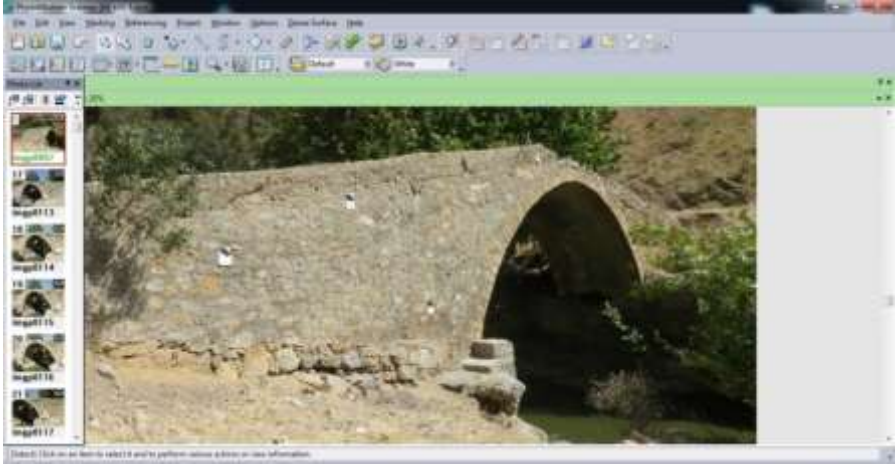
Şekil 6. Ölçüm işlemi

Fotoğrafları çekerken dikkat edilen hususlar:

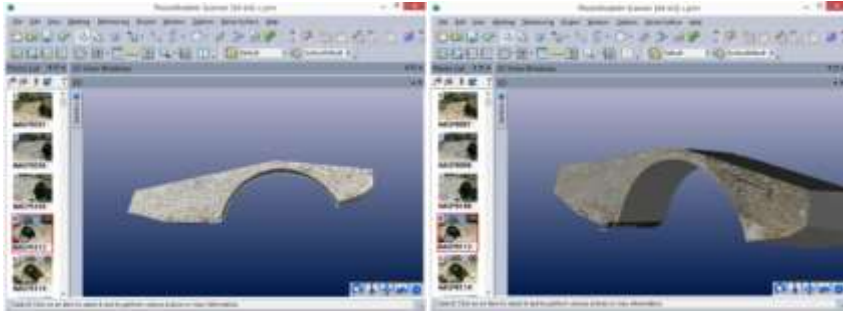
- Her fotoğraf çekiminde yer değiştirilmiştir.
- Fotoğraflar bütün objeyi kapsayacak şekilde bindirmeli olarak çekilmiştir.
- İki fotoğraf arasındaki açı minimum 30° olması zorunluluğu göz önünde bulundurulmuştur.
- Fotoğraflar, fotoğraf makinesinin zoom ayarı ile oynamadan kalibrasyonu hangi ayarda yapıldıysa aynı ayarda çekilmiştir.

Dijital el kamerası ile yapının 68 adet fotoğrafı çekilerek, bu fotoğraflardan 23 adedi 3 boyutlu fotogrametrik değerlendirme yazılımında kullanılmıştır. Ayrıca objenin karakteristik özelliklerini barındıran 26 adet koordinat verilerinin ölçümü yapılmıştır. Bu nokta verileri yazılımda, fotoğrafların birleştirilme aşamasında referans olması amacıyla kullanılmıştır. Ölçüm, fotoğraflama ve kontrol işlemleri için 2,5 saatlik bir zaman ayrılmıştır.

Ofis çalışmasında ise Topcon GPT 3007 total elektronik uzaklıkölçerden ham veriler alınıp NETCAD programı ile noktaların XYZ koordinatları hesap edilip txt formatında kaydedilmiştir. Araziden elde edilen fotoğraflar ise bilgisayara aktarılıp kullanılmaya hazır hale getirilmiştir. Köprünün 3D çizim işlemleri Photomodeler yazılımında tamamlanmıştır (Şekil 7-8-9).

Şekil 7. Ofis çalışması

Şekil 8. Üç boyutlu çizim işlemi

Şekil 9: Korucu (Sucular) Köprüsünün yüzey giydirilmiş hali

SONUÇ

İçinde bulunduğumuz modernleşme sürecinde insanoğlunun bilinçsiz yaklaşımları ve gereken önemi vermemesi nedeniyle kültürel mirasın bozulması, yıpranması ve hatta yok olması tehdidi her geçen gün artmaktadır. Bu sebeple geçmişin bize bırakmış olduğu en önemli değerlerin başında gelen kültürel miras eserlerinin korunması ve gelecek nesillere en sağlıklı şekilde aktarılması insanoğlunun ve turizm paydaşlarının en öncelikli konusu olmalıdır.

Bu çalışmada Konya ili Taşkent ilçesinde bulunan ve kültürel mirasımızın önemli eserlerinden biri olan Korucu (Sucular) Köprüsü'nün yersel fotogrametri tekniği ile ölçümü yapılmış ve gerçek dokuları ile yüzey giydirilmiş 3 boyutlu modellemesi elde edilerek kayıt altına alınması sağlanmıştır. Çalışmanın sonuçları yersel fotogrametrinin, kültürel miras eserlerinin korunmasına yönelik yapılan çalışmalarda diğer klasik yöntemlere nazaran zaman, maliyet ve hassasiyet bakımından daha avantajlı olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca bu tür çalışmalarda fotogrametri tekniği kullanılarak kültürel mirasın dokusuna temas etmeden herhangi bir fiziksel deformasyona sebebiyet vermeden dokümantasyon çalışmalarının yapılabileceğini ortaya koymuştur. Fotogrametrik yöntemle yapılan ölçme sonucunda tarihi köprünün gerçeğe birebir uygun ve milimetrik hassasiyette 3 boyutlu modeli elde edilmiş olup bundan sonra yapılacak olan mimari restorasyon çalışmalarında, yapıda meydana gelen değişimlerin izlenmesi sürecinde ve bu alanda çalışacak olan diğer araştırmacılara her an ulaşabilecekleri hazır veri elde edilmiştir. Ayrıca çalışma, turizm değeri taşıyan kültürel miras alanlarında yapılacak olan sürdürülebilirlik çalışmalarında sadece turizmcilerin değil aynı zamanda teknoloji alt yapısını yoğun olarak kullanan mühendislik alanlarının da bu sürece dâhil edilmesinin önemini ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

- Aksoy, A. - Ünsal, D. (2012). *Kültürel Miras Yönetimi*, 1. Edition, Anadolu University Publication No: 2573, Eskişehir, Anadolu University Web-Ofset.
- Asri, İ. - Çorumluoğlu, Ö. (2014). *Close-Range Photogrammetric 3D Modeling of Ancient Settlements: Santa Ruins*, 5. Uzaktan Algılama-Cb4 Sempozyumu (Uzal-Cbs 2014), 14-17 October, Istanbul.
- Avdan, U. - vd. (2014). *Create Stone Planes Of Archeological Areas By Using Unmanned Aerial Vehicle (Case of Anavarza)*, 7. Mühendislik Ölçmeleri Sempozyumu, 15-17 October, Hitit University, Çorum.
- Çetin, T. (2010). *Cumalıkızık Köyü'nde Kültürel Miras ve Turizm Algısı*, Milli Folklor Dergisi, 22, 181- 190.
- Duran, R. – vd. (2016). *Tarihi Konya Köprüleri*, Konya Büyükşehir Belediyesi, KUDEB.
- Duran, Z. – vd. (2017). *Yersel Fotogrametrik Yöntem ile Yersel Lazer Taramanın Karşılaştırılması ve Doğruluk Analizi*, Harita Dergisi, 158, 20-25.
- Girişken, M. U. (2010). *Problems Of Cultural Heritage Preservation In Turkey And Geodetic Approaches*, Istanbul: Istanbul Technical University Science Institute, (Master's Thesis).
- Hovinen, G. R. (2002). *Revisiting the Destination Lifecycle Model*, Annals of Tourism Research, 29 (1), 209-230.
- ICOMOS (2002). *International Cultural Tourism Charter. Principles And Guidelines For Managing Tourism At Places Of Cultural And Heritage Significance*. ICOMOS International Cultural Tourism Committee.
- İSMEP Rehber Kitaplar (2014). *Kültürel Mirasın Korunması, İstanbul Sismik Riskin Azaltılması ve Acil Durum Hazırlık Projesi*, İstanbul, İstanbul Valiliği.
- Koç, A. - Yener, H. (2001). *Determining The Spatial And Structural Changes In The Forest Areas Around Istanbul Using Remote Sensing Data*, Journal of the Faculty of Forestry Istanbul University, Serial: A, 51(2), 17-37.
- McKercher, B. - Hilary du Cros (2002). *Cultural Tourism (The Partnership Between Tourism and Cultural Heritage Management)*, New York, Routledge.
- Özaslan, N. (2010). *Mimari Koruma Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi-Mimari Korumada Güncel Konular*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayını, No: 2049.
- Sağroğlu, Ö. (2004). *Yersel Fotogrametrik Rölöve Ölçüm Tekniğinin Ömer Duruk Evi Örneği Üzerinde Uygulanması*, Ankara: Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi).
- Waggot, S. M., Clegg, P. and Jones, R.R. (2005). *Combining Terrestrial Laser Scanning, RTK GPS and 3D Visualisation*, Proceedings of the 7th Conference on 3-D Optical Measurement Techniques, 3-5 October, s.on CD, Vienna, Austria,
- Varol, F. ve Ulvi, A. (2016). *In Protection Works In The Scope Of Cultural Heritage Management, Applications of Surveying Engineering, Proceedings Book, 2nd*

- International Conference On The Changing World And Social Research, 14-16 October, Barcelona/SPAIN, 328-336.
- Yakar, M. ve Mohammed, O. (2016). *Yersel Fotogrametrik Yöntem ile İbadethanelerin Modellenmesi*, Selçuk Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Teknik-Online Dergisi, 15(2), 85-95.
- Yıldız, F. ve Altunbaş C. (2009). *Georeferencing Methods for Terrestrial Laser Scanner Point Clouds*, Harita Dergisi, 142, 51-58.
- Yılmaz, H.M., Yakar, M. ve Karabörk, H. (2000). *Yersel Fotogrametrinin Kullanım Alanları*, Niğde Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, 4(1), 18-28.
- <http://www.memleket.com.tr/hadimde-tarihi-korucu-koprusunun-hali-yurek-burkuyor-1104815h.htm>, Erişim Tarihi: 20.07.2019

GASTROMİ TURİZMİ AÇISINDAN ERMENEK VE BİR MODEL ÖNERİSİ

*Kürşad SAYIN**

*Abdullah KARAMAN***

ÖZET

Günüz turizm hareketliliğın en önemli unsurlarından biride yeni yiyecek içecekleri keşfetme merak ve arzudur. Bu arzu turistleri keşfedilememiş yörelere doğru harekete yönlendirmektedir. Toros Dağlarının gizemi ve endemik özellikleri ile dolu olan Taşeli Bölgesi'nde turistik merak ve deneyim kazandırma potansiyelini fazlasıyla barındırmaktadır. Gerek tıbbı ve aromatik bitkilerin varlığı, gerek halkın yaşam biçiminden kaynaklanan yemek kültürü gerekse yeni yiyecek içecek işletmelerinin sayınsın artması bölgede için gastronom turizmne yönelik çalışmaları hızlandırmaktadır.

Potansiyel bölgelerin turizme açılması ve bu bölgelerde turizm gelişiminin genel hedeflerine ulaşması için yerel halkın desteği önemlidir. Özellikle turizmden elde edilen fayda, yerel halkla birlikte değerlendirilmesi için gastronomi değerler mutlaka dikkate alınmalıdır. Bu nedenle Ermenek pilot bir bölge seçilerek bölgenin geleneksel yemekleri ile modern sunum teknikleri birleştirilerek gastronomi turizm için alt yapı çalışmaları yapılmalıdır. Özellikle yüksek rakıma sahip Ermenek'te göl manzarası eşliğinde bulutlar üstünde kahvaltı yapmak mümkündür. Bu yaşam deneyimini turizm arz kaynakları ile buluşturmak bölge için önemli bir gelişme olacaktır.

Bu çalışmada özellikle Ermenek için bir kahvaltı, öğle yemeği ve akşam yemeği menü örnekleri önerilmektedir. Bölgeye turist olarak gelen kişilerin aradıkları farklı lezzetleri ve yaşam biçimini ortaya koyan öneriler bu çalışmanın diğer amaçları arasındadır.

* Dr. Selçuk Üniversitesi Silişke Taşucu MYO

** Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi Turizm Fakültesi

GİRİŞ

Türkiye’de turizm sektörü ilk gelişme döneminde deniz, kum ve güneş olarak bilinen ve 3S olarak (Sea,Sand, Sun) bir faaliyet olarak bilinmekte idi. 2010’lu yıllardan sonra ise Türkiye’de turizmin çeşitliliğine doğru bir politka değişikliği olmuştur. Özellikle turizm gelişme planları hırılanırken turizm 12 ay dört mevsim yapaylabilecek faaliyetler bütünü olarak gerçekleştirilmesi arzulanmıştır. Bu sayede kitle turizminin ortayacakardığı olumsuzlukların azaltılacağı anlaşılmıştır. Turizm faaliyetlerinin sadece 3 aylık mevsimde gerçekleştirilmesi tesislerin çalışama sürelerinin azlığı, yatırmın geri dönme süresinin uzaması, çevresel kirliliğin artması ve bir çok sosyal ve kültürel sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu olumsuz etkilerden kurtulmanın bir yöntemide kırsal kırsal bölgelerdeki turizm arz kaynaklarını ortaya çıkarmak ve turistlerin hizmetine sunmaktır.

Bu çerçevede Ermenek ilçesi kırsal turistik değerleri açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Yeni bir turizm olarak kabul edilen kırsal turizm, kırsal alanların kalkındırılmasında yeni bir yaklaşım yeni bir turizm yolu olarak kabul edilmektedir. Ermenek bu açıdan değerlendirilmiş özellikle Turkuaz Ermenek Gölü ile yeni bir ivme kazanması mümkündür. Kırsal bölgelerin turizm çeşitlenmesi sayesinde hem sosyal hem de ekonomik gelişimini kırsal turizmle gerçekleşmesi ile daha etkili olacağı anlaşılmaktadır. Kırsal Turizm bölgeleri sadece antik eserler, doğal güzellikler değil aynı zamanda folklorik değerlerde bir turizm aracı olarak kullanılabilir. Bunlardan en önemlilerinde bir ise gastronomi değerleridir. Ermenek ve çevresi bu açıdan bakıldığında önemli yiyecek ve içecek kültürüne sahiptir. Bölgede turizmin sürdürülebilirliği açısından gastronomi değerlerinin bir plan ve program çerçevesinde harekete geçirilmesi önerilir.

Ermenek İlçesinin Turistik Arz Kaynakları

Ermenek coğrafi açıdan Konya’nın güneyinde ve Karaman’ın güneydoğusunda Toros Dağları’nın merkezinde yer almaktadır. Toros dağlarının eteğinde Sarp Kilikya olarak bilinen bir bölgede kuruludur. Özellikle tarihin ilk dönemlerinde düşmandan kaçan toplulukların veya özgür bireylerin yaşam alanı olarak görülmüştür. Ermenek yüksek rakımı, Turkuaz Ermenek Gölü, antik kentleri, bir çok nekropoller, mağaraları, bir çok coğrafik güzellikler barındıran ormanları, endemik bitkileri, folklorik ve kültürel değerleri ile güçlü bir destinasyon olmaya adaydır.

Ermenek yöresi tarihin ilk çağlarından itibaren mühim bir yerleşim alanı olmuş ve stratejik konumundan dolayı Asur, Hitit, Pers, Makedon, Romalı ve Bizans

dönemlerinde de önemini korumuştur. Özellikle Hititler, Makedonlar ve Romalılar döneminde bölgenin çok büyük bir gelişme göstererek bayındır hale geldiği, yine bugünkü ilçe merkezinin de o dönemlerinde şekillenmeye başladığı, hatta Romalılar döneminde iki yüzyıl kadar bölgenin her yönden merkezi konumuna yükseldiği de bilinmektedir. Ermenek ismi de bu dönemde görev yapan Romalı kumandan Germanicus'a izafeten "Germanikopolis" den bozularak günümüze kadar ulaşmıştır. Yalnız Çehrin bugünkü dokusu Türk hakimiyeti döneminde ortaya çıkmış ve Ermenek, Türklerin fetihten hemen sonra Anadolu'da kurdukları üç şehir (YeniÇehir, Aksaray, Ermenek) içerisinde yer almıştır. Esasen Türklerin bölgeyi tanumaları da Malazgirt zaferinden çok öncelere rastlar. Ama kesin yerleşme 1071'den sonra XII. Yüzyılın hemen başları yani 1115 yıllarına tekabül etmektedir. Yalnız daha sonra büyük bir kısmı İslamlaşacak olan Hristiyan Bulgar ve Varsak (Farsak) Türkleri yöreye daha önce yerleşmiş olmalıdırlar. Zira Bizanslılar daha XI.yüzyılda Ermenek kalesini ücretli askerleri olan Peçenek Türklerine bırakmıştır (<http://ermenekilcesi.blogspot.com/p/ermenekin-tarihcesi.html4>).

Ermenek ilçesi özellikle Turkuaz Ermenek Gölü ile turizm açısından yeni bir ivme kazanmıştır. Sahip olmuş olduğu kültürel, tarihi, coğrafi değerlerin yanı sıra bu göl ile alternatif turizm türleri açısından da yeni bir cazibe merkezi haline gelebilir.

Ermenek sahip olmuş olduğu turistik arz kaynaklarını kısaca şu şekilde ifade edebiliriz. (<http://www.karamandayatirim.gov.tr/images/dosya/turizm.pdf>Ermenek).

Ulu Cami: Ermenek ilçesindeki kesme taşla inşa edilen cami, 1302 yılında Karamanoğlu Mahmut Bey tarafından yaptırılmıştır.

Karaman Bey Türbesi: Ermenek ilçesine 18 km uzaklıktaki Balgusan köyünde bulunan türbe; cami, imaret ve medreseden oluşan külliyenin günümüze kadar ulaşan tek yapısıdır. Türbe içerisinde Karaman Bey ve yakınlarına ait mezarlar bulunmaktadır.

Gelindi Hanı: Bucakkışla – Ermenek yolu üzerindeki, içten 6 ayak üzerinde oturan 2 kemer dizisi ile 3 paralel nef halinde uzanan dikdörtgen planlı yapı Karamanoğulları döneminde inşa edilmiştir.

Karamanoğlu Hamamı: Ermenek ilçesinde bulunan ve iki kubbeli, taş ve harçla Karamanoğulları döneminde inşa edilen hamam, güneyi dik bir duvarla örtülüdür. Bu duvarın yanında bir adet çeşme de bulunmaktadır.

Tol Medrese: Karamanoğlu hükümdarlarından Mahmut Bey'in oğlu Emir Musa Bey tarafından 1339 yılında yaptırılan medrese, açık avlulu ve üç eyvanlıdır. Açık revaklarla çevrili dört köşe bir ile iki tarafta medrese odaları, güney tarafında eyvan

ve bunun sağında ve solunda kubbeli kısımlar, giriş bölümünün iki tarafında da tonozlu odalar bulunmaktadır.

Bıçakçı Köprüsü: Ermenek ilçesinde ve Göksu nehri üzerinde bulunan köprünün 14.yy da Karamanoğulları döneminde yapıldığı sanılmaktadır. Bir ana kemer, üç küçük kemer ile ana kemerin iki yanında, iki daire kesitli taşkın gözünden oluşan ve kesme taştan yapılmış köprünün toplam uzunluğu 81,60 m eni ise 5,1 metredir ve günümüzde kullanılmaktadır.

Ermenek Kalesi: Ermenek ilçesinin kuzeyinde bulunan çok dik ve yüksek kaya sığınağının güneyinin kesme taş ve harçla yapılan mazgallı duvarlarla korunaklı hale getirilmesi ile inşa edilmiştir. Kaleye; birisi doğudan kayalar kazılarak yapılmış çok dar, diğeri dik kayalığın alt bölümünden yine kayaya oyularak yapılmış 72 merdivenle çıkılan iki giriş bulunmaktadır. Karamanoğulları döneminde önemli bir yer olan kale, Gedik Ahmet Paşa tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır. Ayrıca Menan Kalesi de önemli bir turizm değeri olarak görülebilir.

Meraspoli Mağarası: Miyosen killi kireç taşarında yatay olarak gelişen ve içinden bir yer altı deresi akan mağara, Ermenek ilçesinde olup, hidrolik olarak aktiftir. Mağara içi traverten birikimi az olup uzunluğu yaklaşık 200 metredir. Ermenek'in içme ve sulama suyu ile bazen santral binasını çalıştıran su, bu tünelle sağlanmaktadır. Yerli ve yabancılar tarafından araştırmalar yapılan mağaranın elektrik ve mevcut kullanılan içme suyu ile sulama suyu dışında ekonomik olarak işletilebilir olmadığı tespit edilmiştir. Meraspoli'nin dünyanın en büyük yer altı suyunu taşıdığı belirlenmiştir.

Damlaçalı Yaylası: Ermenek ilçesi Çamlıca köyü yakınlarındadır. 22.Yellibel Yaylası Ermenek ile Karaman sınırında yer almaktadır ve Torosların en yüksek belidir. Rakımı 1925 metredir.

Bu turistik arz kaynakları incelendiğinde bölge birçok turizm çeşidine imkân vermektedir. Başta göl turizmi olmak üzere, yayla, kültür ve doğa sporları içinde Ermenek uygun politika ve projelerle yöre insanının kırsaldan kaynaklanan dezavantajlı durumu fırsata dönüştürüle bilinir. Ayrıca folklorik ve beslenme kültürü incelendiğinde gastronomi arz kaynaklarının da oldukça farklı ve dikkat çekici özelliklere sahip olduğu görülmektedir.

Gastronomi Turizm Arz Kaynakları Olarak Ermenek Değerleri

İnsanların sürekli konaklamamak koşulu ile iş, eğlence, dinlenme, kültür, sağlık vb. nedenlerle değiştirme faaliyetleri sonucu oluşan faaliyetler bütünüdür. Günümüzde ise, entelektüel insanların seyahatleri sürecinde çeşitli nedenlerle

entelektüel insanlardan hizmet aldıkları yeni yüzyılın dinamik sektörlerinden biri olarak tanımlanabilir. Bu nedenle sürekli bir değişim ve yenilik içeren bu sektör insanların beslenme şekilleri ve araçları açısından çekicilikler barındırmaktadır. İnsanların beslenme alışkanlıkları yüzyıllar süren bir gelenek ve görenekten kaynaklanmaktadır. Bu önemli geçmiş onları merak eden ve deneyim yaşama isteyen günümüz turistlerinin dikkatini çekmiştir. Bu hızlı gelişmeler Gastronomi kavramının turizmi faaliyetlerinde bir araç olarak kullanılmasına neden olmuştur.

Gastronomi, “insan refahı ve gıdasını ilgilendiren her konuda sağlanmış kapsamlı bilgi birikimi olup; sağlığa uygun, iyi düzenlenmiş, hoş ve lezzetli mutfak, yemek düzeni ve sistemini ifade etmektedir.”(Gökdeniz ve diğ., 2015;15)

Gastronomi turizmi, yeni bir yiyecek ve içecek deneyimi yaşamak için seyahat motivasyonu yaratan ve seyahat davranışlarının güdülenmesine önemli ölçüde yardımcı olan turizm şekli olarak tanımlanabilmekte ve bir tür gastronomi hareketliliği ifade etmektedir. Gastronomi turizmi, bölgeye özgü yemeklerin sunulmasıyla o bölgeye ait kültürel kimliği ve mirası yansıtmakta ve böylece yerel destinasyonlar için rekabet avantajı sağlamada etkili bir araç olmaktadır. Günümüzde insanların yeme içme olgusuyla gittikçe daha fazla ilgili olmaya başladıklarına tanık olunmaktadır. Gazete, dergi ve televizyon gibi basılı ve görsel birçok medya aracında hemen hemen her gün yiyecek veya içeceklerle ilgili bir haberin yer alması bunun en belirgin kanıtıdır. Ayrıca Amerika Birleşik Devletleri’nde 1994 yılında 1775 olan yerel pazar sayısının 2010 yılında 6132’ye çıkmış olması yerel organik ürünlere verilen önemin arttığına bir diğer göstergesidir. İnsanların yeme – içme olgusuna daha fazla ilgi göstermeye başlaması ‘gastronomi turizmi’ denilen yeni bir turizm hareketinin doğmasına neden olmuştur. (<https://gastronomiturizm.wordpress.com/gastronomi-turizmi-nedir/>)

Gastronomi turizmi, ana motivasyon kaynağı özel bir yemeğin tadımı veya bir yemeğin üretim aşamalarını görmek amacıyla, yöresel veya kırsal alanları, yiyecek üreticilerini, restoranları, yemek festivallerini ve özel alanları ziyaret etmektir.” (Yüncü, 2010: 29)

Kodaş ve Dikici 2012 yılında Ahlat ilçesi üzerine yapmış oldukları bir araştırmada katılımcıların gastronomi turizminin olumlu yada olumsuz etkileri ile ilgili görüşlerine yer vermişlerdir. Gastronomi turizminin olumlu etkilerinin öne çıktığı görülmüştür. Özellikle, olumlu etkilerinden hareketle, bir kültür alışverişinin gerçekleştiği ve her iki tarafta da (yerli halk-gastronomi turisti) kültürel farklılaşmanın gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır. Ahlat’a gelen turistlerin yerli halkın mutfak kültürü ile karşılaşması, daha doğrusu yeni bir mutfak kültürü ile

karşılaşıyor olmaları, söz konusu kültür alışverişinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmıştır. Gelen turistler tarafından yemek kültürlerinin çok farklı algılandığını söyleyen yerli halk, turistlerin bu ilgileri karşısında aralarında bir iletişimin gerçekleştiğini belirtmektedirler. Böylelikle mutfak kültürüyle ilgili farklılıklardan, kültürel bir değişim ortaya çıkmakta ve ortaya çıkan bu kültürel etkileşimin yerli halk üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Gastronomi Turizmi

Turist toplam harcamasının %19 unu restoran faturasını oluşturmaktadır. Diğer önemli bir nokta ise bu rapora göre, Dünya’da turistlerin %88.2 si destinasyon seçerken yemeğin önemli olduğunu belirtmektedir (www.tursab.org.tr).

Gastronomi turizmi, yükselen turizm eğilimleri arasında yerini alan, etkinlik kapsamı geniş ve yüksek derecede farkındalık yaratan etkisi ile yerel halkın ve faaliyetlerin gerçekleştirildiği yerin kalkınmasında ve imajında ciddi derecede katkıda bulunan, bölge ve ülkelerin tanıtımında önemli rol oynayan stratejik açıdan etkin faaliyetler olarak tanımlanmaktadır. Gastronomi turizmi üzerine yapılan kırsal alandaki turizm içerisinde gastronomi faaliyetleri, sürdürülebilir iyileşme ve pazarlama açısından önemi üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. (Gürsoy,2017;1)

Ermenek ilçesinin temel gastronomi değerleri başlıca yiyecek ve içecekler olarak

Batırma

Tarhanabaşı

Bulgurcası,

Deli böreği,

Bandırması,

Pekmez helvası,

Arabaşı çorbası,

Gayganası,

Eğrimi ve Eğrimi Kuru

Maş (bir çeşit bezelye)

Kaynarçası

Gül Şerbeti ve daha pek çoğu, hala eski yöntemlerle hazırlanan yemekleri mevcuttur.(Yeniden Başlamak İçin Ermenek 1001,2017;205-215).

Ayrıca bu lezzetlerin geleneksel yöntemlerle üretilmesi ayrıca önemlidir. Ermenek mutfağı pek çok özgün tadı yüzyıllardır korumaktadır. Bu durum daha çok üretim biçimlerinin pek fazla değişmemesinden kaynaklanıyor. Pekmez için şıra hâlâ şehraneler da sıkılmakta, kazanlarda, odun ateşinde kaynatılmaktadır. Buğday gene kazanlarda kaynatılıp bulgur ve yöre deyimi ile düğürçük (ince bulgur) sayıları azalmış da olsa su değirmenlerinde öğütülmektedir. Meyve kuruları ve domates

güneşte kurutuluyor ve salça da güneşte yapılmaktadır. Bandırma, yani cevizli sucuk kazanlarda kaynatılan pekmeze batırılarak güneşte kurutuluyor. (Yeniden Başlamak İçin Ermenek 1001,2017;208).

Ayrıca bu yiyecek ve içeceklerin şiirlere konu olması ne kadar içten yaşandığını da göstermektedir. Bu şiirlerden bazı örneklerini Bekir Sazak'ın "Ermenek Sevdası" isimli eserinde görebiliriz. Ermenğin Böreği, Ermenek Batırması, Tarhanabaşı, Arabaşı, Batırık Eder Yerim, Ermenekli Görür İşi gibi şiirlerine de konu olmuştur. Aşağıda bu şiirlerinde yer alan yemek isimlerini görebiliriz.

Bilir misin Ermenek'i? İsimli şiirinde

Haşlanır ilahananın göbeği
Geleplenir asmanın teveği
Batırma Taşelinin gözboğbeği
Bilir misin Ermenek'i?

Ermenekli Görür İşi isimli şiirinde

Tavada Bişer bişi
Yufgayı çeviri şişi
Cevizi gırar azı dişi
Ermenekli görür işi

Ermenğin Böreği isimli şiirinde

Düğün Bayram cenaze evinde su böreği
İllede yapılacak var bi gereği
Saç üstünde bişer gavurmali keşli
Töymekanlı Ermenğin böreği
Unhalvası gaygana maşböreği
Kokususundan gırılır burnumun direği
Şöngürder bitas su ver yandı yüreği
İşdahını açar insanın Ermenğin Böreği (Bekir SAZAK)

Elde edilen veriler incelendiğinde Ermenek'te yemek kültürü oldukça zengin bir yapıya sahip olduğunu sadece edebi değerler bile ortaya koymaktadır. Bu nedenle günlük hayatın içerisinde yer alan bu yiyecek ve içeceklerin turizm değeri olarak yaşatılması gereklidir.

Karaman İl Kültür Turizm Müdürlüğü, Taşeli Bölgesi'nin Turizm Potansiyelinin Araştırılarak Stratejik Turizm Planının Hazırlanması Projesi Araştırma ve Tespit Raporu danışmanı tarafından önerilen "Turkuaz Ermenek Gölü" önerisi ile de yeni bir isim alan baraj gölü ile de Ermenek ilçesi turizm için önemli fırsatlar sunmaktadır.

Zengin doğası, tarihi güzellikleri, iklim özellikleri ve turizm potansiyeli ile Maraspoli mağarası ve yeraltı dereleri turistler için önemli bir değer arz etmektedir. 58,74 km² alana sahip olan Baraj Gölü ilçenin görünümünü değiştirmiş, Turkuaz Ermenek Baraj Gölü olarak adlandırılarak hem ilçenin tanıtımı hem de turizm etkinliğinin artması için daha önemli hale gelmiştir.(Taşaeli Raporu:2012;10)

Bu gelişmeler gastronomi turizminin sunduğu yerel kalkınma, yerel değerlerin sürdürülebilirliği, yaşam kalitesinin artırılması, yeni iş ve yeni mesleklerin doğması ve hayat kalitesinin artmasına destek verecektir.

Sonuç ve Öneriler

Bu kadar derin ve kalıcı kültürel kodlara sahip olan Ermenek kültürünün önemli değerleri olan yiyecek ve içecekler gastronomi turizmi için daha etkili olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle Ermenek'te gastronomi turizmin gelişmesine yönelik önerileri aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır.

- ✓ Öncelikle Gastronomi değerlerinin tespiti
- ✓ Bu değerlerin menü planlama tekniğine uygun olarak ortaya çıkarılması
- ✓ Bu menünün kahvaltı, öğle ve akşam olmak üzere en az üç ana başlık altına alınması
- ✓ Yörenin düğün, bayram, cenaze vb. günlerde yapılan yemeklerin tespiti
- ✓ Göl turizmi ile birlikte gastronomi değerleri birlikte ele alınmalı
- ✓ Bu menüleri uygulayacak işletmelerin belirlenmesi ve işgörenler eğitimi
- ✓ Bu koordinasyonu sağlayacak turizm eğitimi almış nitelikli elemanların varlığı

“Bulutların Üzerinde Kahvaltı Keyfi” mottosu ile Ermenek sahip olduğu güzellikleri insanlığın hizmetine sunarak başarılı bir model olabilir.

Gastronomi değerlerin yanı sıra Turkuaz Ermenek gölü Ermenek turizmi için önemeli arz kaynaklarıdır. Bu iki turizm türü öncülüğünde diğer turizm türlerinin de gelişmesine katkı verecektir.

KAYNAKÇA

- Bekir Sazak.(2018). Ermenek Sevdası. Ermenek Belediyesi Yayını. Ankara
- Gökdeniz, A., Erdem, B., Dinç, Y., & Uğuz, S. Ç. (2015). Gastronomi Turizmi: Ayvalık'ta Yerli Turistler Üzerinde Görgül Bir Araştırma. *Journal Of Tourism and Gastronomy Studies*, 3(1), 14-29.
- Gürsoy, Y. (2017). Giresun Merkez Yöresinde Gastronomi Turizmi Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Journal Of International Social Research*, 10(51).
<http://ermenekilcesi.blogspot.com/p/ermenekin-tarihcesi.html> Erişim tarihi:05.10.2019
<http://www.karamandayatirim.gov.tr/images/dosya/turizm.pdf>. Erişim Tarihi 06.10.2019
<https://gastronomiturizm.wordpress.com/gastronomi-turizmi-nedir/> Erişim tarihi: 05.10.2019
- Karaman İl Kültür Turizm Müdürlüğü, Taşeli Bölgesi'nin Turizm Potansiyelinin Araştırılarak Stratejik Turizm Planının Hazırlanması Projesi Araştırma ve Tespit Raporu, Simya Danışmanlık, 2012, 5-84, S.6
- Kodaş, D., & Dikici, E. (2012). Ahlat, Kırsal Bölgesinde Gastronomi Turizminin Muhtemel Toplumsal Etkileri Üzerine Nitel Bir Çalışma. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 51-68.
www.tursab.org.tr erişim tarihi:07.10.2019
- Yüncü, H. (2010). Sürdürülebilir Turizm Açısından Gastronomi Turizmi ve Perşembe Yaylası. 10. Aybastı-Kabataş Kurultayı: Yerel Değerler ve Yayla Turizmi İçinde (S. 28-34). Şengel, S. (Edt.) Detay Anatolia Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Yeniden Başlamak İçin Ermenek 1001.(2017) Ermenek Belediyesi Yayını.

*TOURISM POTENTIALS of ARCHAEOLOGICAL HERITAGE in the
VICINITY OF LAKE BEYŞEHİR*

*BEYŞEHİR GÖLÜ ÇEVRESİNDEKİ ARKEOLOJİK MİRASIN TURİZM
POTANSİYELİ*

*Hasan Ali ERDOĞAN**

ÖZET

Arkeolojik kültürel miras, geçmişteki insanların bıraktığı eserlerdir. Bu eserler öncelikle yüzey araştırması ve kazı çalışması gibi arkeolojik yöntemlerle çalışılır. Böylelikle, geçmiş kültürleri tanıyan insanoğlu, kırılğan ve kritik derecede önemli olan bu varlıklar sayesinde geçmişle iletişim kurar.

İnsanların çoğu geçmişe büyük merak duyar. Bu turizm kapısının anahtarındır. Önemli bir turizm terimi olarak “cazibe”, milyon dolarlık iş hacmine götürebilecek turizm faaliyetlerini ateşleyebilen ilk kıvılcımdır. Arkeoloji ve turizmin birleşmesi nispeten yeni bir bilimsel turizm alanıdır; *arkeoturizm*. Arkeoturizm, arkeolojik kültür varlıkları (AKV) ve turizm kapasiteleri üzerine çalışır. Arkeoturizm, doğa turizmi, spor-eğlence turizmi ve macera turizmi gibi diğer çekiciliklerle birleştirilmelidir. Tüm bu alternatiflerin uyumlu bir şekilde neolitik dönemden bu yana Beyşehir Gölü Yöresinde varlığı açıktır.

Çalışmada, arkeoturizm ve bölgenin potansiyeli, alan çalışmalarından ve literatür çalışmalarından elde edilen verilerle ve SWOT analizi ile değerlendirilmiştir.

Yöredeki AKV, modern arkeolojik yöntemlerle çalışılır, doğa ile birleştirilebilir, turizm yöntemleriyle tasarlanır ve kapsamlı bir tanıtım çalışması ile pazarlanırsa, bu etkin arkeoturizm çalışmasının bölgeye çok boyutlu etkiler yapacağı varsayılmıştır.

* Dr. from Seljuk University, Faculty of Literature, Archaeology Department, and Necmettin Erbakan University, Tourism Faculty. haerdogan@gmail.com Orcid: 0000-0002-1795-4607

Sonuç olarak, toplumda bilimsel, ekonomik ve sosyal açıdan çığır açıcı yenilikler oluşmasında, bir kültür mirası açık hava müzesi ülkesi Türkiye’de, arkeoturizmin nasıl yürütülmesi gerektiğinin anlaşılması bir ihtiyaçtır. Beyşehir Gölü ve çevresi doğal, tarihi ve arkeolojik zenginlikleri ile arkeoturizm için örnek bölge olarak değerlendirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Miras Turizmi, Arkeoloji ve Turizm, Arkeoturizm, Arkeoturizm Yönetimi

INTRODUCTION

Tourism has recently been comprehensive and fast-moving (Oehmichen-Bazán, 2018: 1) especially since the 1980s with the increase in archaeo-tourism, favored by the declarations on the cultural heritage of humanity on the part of UNESCO (López M.- López S. 2017: 163-180). Moreover, with the triggering effect of culture tourism (Comer 2011: 506-507), tourism all over the world has increased its potential to provide benefits for not just entrepreneurs but states and individuals as well (Walker-Carr 2013: 22).

Archaeotourism, a part of cultural tourism (Herbert 1995:15-17), is relatively a new term in the scientific world to define how archaeological cultural entities should be a potential tourist destination (Oehmichen-Bazán, 2018:1). It is becoming popular day by day in the world. To illustrate, 13 million tourists reached Cancun in Mexico in 2016 and 2.1 million of them visited the archaeological area of ChichénItzá, 1.7 million of them visited the archaeological area of Tulum and another archaeological site Palenque took some 655,417 visits in the same year. Similarly, Machu Picchu in Peru attracted just 77,295 visitors in 1991, whereas that number in 2015 was 1,282,515 (Oehmichen-Bazán, 2018:1), but the number reached over 1.575.000 in 2018 (Url 1).

In Turkey, there are various places that are of critically important capacity to shed light on unknown past of humanity like popular Çatalhöyük and Göbeklitepe with many other unknown areas. These entities are the main elements of potential archaeotourism activities in those areas. Likewise, there are some other places such as popular Ölüdeniz, Salda Lake or Black Sea region in Anatolia or such, with significant capacity to function as means of various ways of relaxation in the modern sense of tourism. These areas provide potentials for a vast range of alternatives for nature tourism activities from sunbathing, swimming, fishing to tracking, hiking, and mountain climbing and so on.

However, areas having both archaeotourism and nature tourism capacity are very limited all over the world and those opportunities are not so many in Turkey either.

Four chief elements of the tourist promotion of Lake Beyşehir and its vicinity are (a) Archaeology, (b) Nature, (c) Indigenous culture, and (d) World Heritage inscription for Beyşehir Eşrefoğlu Mosque. Such criteria combine in one area which is critically located on the borders of three distinct provinces in Turkey; Konya, Isparta and Antalya. Lake Beyşehir and its vicinity today is not only an area of a critical location, but it was resided by many during the far past of humanity from Neolithic onwards. Similar archaeological assets may be found in different parts of Asia Minor with their unique characteristics; however, what makes Lake Beyşehir and its vicinity important is that the area hosts a number of such assets in relatively close distances, which is an important criterion for tourism potential of archaeological cultural entities. Secondly, when archaeotourism is supported by activities of other tourism types like nature or recreation, the effect will be much better. Lake Beyşehir and its vicinity is such an example since the area provides almost all what nature and recreational tourism require.

The topic of the study is Lake Beyşehir and its vicinity with its historical geography, archaeological capacity and natural potential of any kind of tourism facilities. Literature survey was preferred as a means of data collection, and in this way, in the light of the history and archaeology of the region, the vicinity was evaluated from the point of view of its tourism potentials. Two main hypotheses were brought forward in this study; 1-the vicinity has critically important archaeological entities and these should be the attractive potentials for cultural tourism, 2-the nature in the vicinity has great potentials for nature tourism.

1. Lake Beyşehir and Its Vicinity

Lake Beyşehir is located Southwestern Central Anatolia in Asia Minor, which is today in the south of Konya and in the east of the Lakes District. It is surrounded by Anamas Mountains, Dedegül Mountain and Kartoz Mountain in the west, Sultan Mountains, Erenkilit Mountain and Alac a Mountain in the east, Şarkikaraağaç Plain in the north and the Seyran and Seydişehir Mountains in the south (Erbil 2017:2).

Figure 1. Location of Lake Beyşehir and Its Vicinity

2. Its Historical Geography and Archaeology

The first human-induced landscape modification in Asia Minor seems to have existed in Southwestern Central Anatolia (Düring 2011:17) almost between 8700 BC. After an early uptake of the Neolithic way of life in South-Central Anatolia at around 8500 BC, it lasted until 7000 BC before it was taken up elsewhere in Asia Minor, and that it was only at around 6500 that this expansion gained the momentum to colonize comprehensively the landscapes of West Anatolia, Greece, and the southern Balkans (Düring 2011:123).

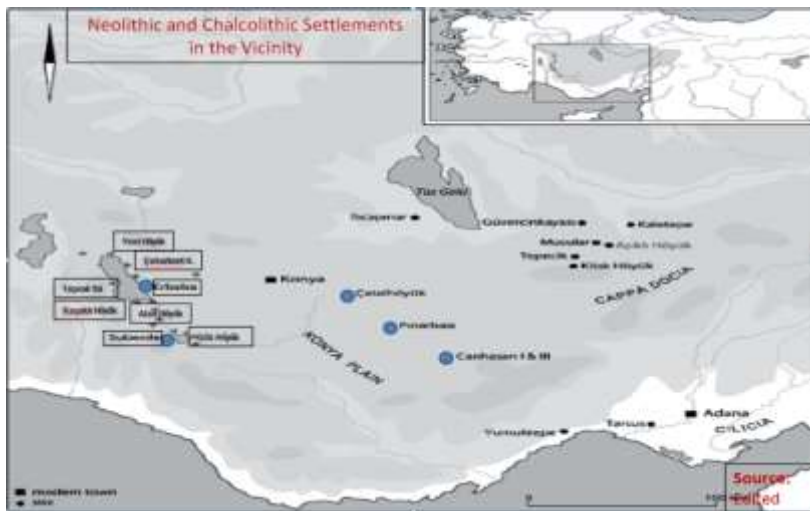

Figure 2. Prehistoric Settlements in Lake Beyşehir and Its Vicinity

There are a lot of mounds that will illuminate the prehistoric periods of Lake Beyşehir vicinity. Some of them such as Neolithic Erbaba Höyük and Süberde Höyük¹ (Mellaart1961:161) were archaeologically excavated and introduced to the scientific world. However, there are some others such as Neolithic Yeniköy Hüyük, Çukurkent Höyük², Beyşehir Höyük “C”, Yılan Hüyük, Kaşaklı Höyük, Alan Höyük, and Late Chalcolithic Toprak Tol remaining to be scientifically studied and excavated. In addition, there are Hittite monuments such as Eflatun pınar, Fasillar, Ivriz, Yalburt, Vasada and other important ancient cities which were settled in Roman and Byzantine periods³.

¹For detailed information about Suberde and Erbaba see Bordaz, “Suberde”, *Anatolian Studies*, 15, 1965, p. 30-32; J. Bordaz, “The Suberde Excavations South West Turkey, An Interim Report”, *Journal of Turkish Archaeology*, XVII-2, 1968, p. 43-71.

²Çukurkent Höyük is located in Southeast Central Anatolia, in Çukurkent town in Hüyük in the city of Konya. See Bahar, Hasan, “Surveys of Konya-Karaman Provinces in 1998-1999”, XVIII. Research Results Meeting, (22-26 May 2000), II, Ankara 2001, p.191

³See for major detailed scientific studies about Lake Beyşehir and its vicinity in prehistoric settlements; J. Bordaz, “Erbaba The 1977 and 1978 Seasons in Perspective” *Journal of Turkish Archaeology*, XXVI/1, 1982, s.86-94; J. Mellaart, “Early Cultures of the South Anatolian Plateau”, *Anatolian Studies*, XI, 1961, s. 159 vd; S. Lyoyd Pelimanry, J.Mellaart, *Beycesultan I, The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels*, London 1962; J. Bordaz, “A Report of the 1969 Excavations at Erbaba a Neolithic Site Near Beyşehir Turkey”, *Journal of Turkish Archaeology*, XVIII/2, 1969, s. 59-64; M. Özsait, *History of Pisidia in the Hellenistic and Roman Periods*, İstanbul 1985; M. Özsait, *Pisidia in the History of Antiquity*, İstanbul 1980; Hasan Bahar, Özdemir Koçak, *Studies of Prehistory of Konya 2, (From the Neolithic Age to the end of the Roman Period)*, Konya 2004, H. Muşmal,

4. Archaeological Heritage and Tourism (Archaeotourism)

Archaeotourism (archaeological heritage tourism) as part of cultural tourism which is a very broad concept with many components ranging from gastronomy to religious tourism is the most important component of culture tourism (Walker-Carr 2013: 22). These assets are so fragile, irreversible and sensitive that tourism can consume and harm them immediately. Therefore, archaeological cultural assets and tourism should be interconnected through interdisciplinary, highly sensitive and controlled scientific planning. In other words, to bring any archaeological cultural heritage into tourism, it is essential that these assets become the products of interconnected disciplines from archaeology to promotion, marketing, operation and sustainable tourism. Should we bring any archaeological asset into tourism? This is another critical question. For Stange and Brown, (2011: 6), the way to be followed in this respect consists of 6 components associated with a logical sequence; (1) attraction, (2) access, (3) activity, (4) services, (5) qualified personnel and (6) promotion. The first thing that is absolutely necessary for an archaeotourism activity to begin is attraction. That is, attraction is the initiator of all kinds of tourism products; otherwise, no other additional tourism activity can progress. Unless all procedures are performed in an order, such as access as a second step, activity as the third and so on, and unless promotion as the last phase is done professionally, such archaeological assets cannot be affiliated with tourism and its components. Keeping this hierarchical arrangement in mind, it is possible to promote the tourism potential of Lake Beyşehir and its vicinity as an archaeotourism area on grounds of its great affection stemming chiefly from heritage and nature it owns.

A new type of tourist emerged with the beginning of the century (Poon 1993) and this new trend has grown progressively since then. This change in tourist typology can be summarized as in Table 1.

Table 1. Old and New Tourist Comparison

Old tourists	New tourists
Search for the sun	Experience something different
Follow the masses	Want to be in charge
Here today, gone tomorrow	See and enjoy but do not destroy
Just to show that you had been	Just for the fun of it
Having	Being
Superiority	Understanding

Like attractions	Like sports
Precautious	Adventurous
Eat in hotel dining room	Try out local fare
Homogeneous	Hybrid

Source: URL2

As shown in Table 2, there are significant differences between the old tourist portfolio and today's tourist profile. Traditional visitors of archaeological sites were mostly a small minority in the last century, such as archaeologists, historians, art historians, or architects. They wanted archaeological sites to be simple, unadorned, barren, and they were mostly opposed to the presence of a lot of visitors and visitor centers, cafes or souvenir shops around. However, today the eyes of the average visitor to archaeological sites are certainly looking for cafes and shops in the area no less than the archaeological heritage assets themselves (Walker-Carr 2013: 23). Such a situation should create broader interest groups that offer as much experience opportunities as possible in archaeological sites (Malcolm-Davies 2004: 273-293).

5. Tourism Potentials and SWOT Analyses of the Area

The SWOT analysis of the area was done regarding the criteria proposed by Stange and Brown, (2011: 6). The researcher himself was at the archaeological sites and depending on his observation the following evaluation was done.

5.1. Strong Sides

5.1.1. Attraction

It is the most powerful aspect of Lake Beyşehir and its vicinity. The archaeological cultural assets here from the Neolithic onwards have made the region a potentially important area. The mentioned history and richness of archaeological cultural heritage in the vicinity arouses its attraction with the richness of archaeological cultural heritage not only in Neolithic but in Hittite, Roman, Byzantine, Seljuk and Ottoman periods. In this respect, it is clear that a trip to the region can provide a tourist with various attractive elements. Not only does the multitude of so many archeological assets evoke an attraction (Stange-Brown 2011:1), the nature of the area evokes tranquility, peace, obscurity and the unknown. This aspect is important for archaeotourism since the sense of mystery

and curiosity is also important (Ahunbay 1998: 60). The area has quality, authenticity, uniqueness and composition.

5.1.2. Access

An attractive destination should be accessible; otherwise any additional planning for tourism activity will be fruitless. Of course, access often refers to the visitor's capacity to reach the site. In this context, the accessibility of the area is primarily meant through the presence and effectiveness of intermediaries such as roads, airways and maritime roads as well as the means of services there.

Today, the region is at the intersection of important roads as was in the past (Figure 4). Main roads connecting major cities of Isparta, Konya and Antalya today intersect in the region. Moreover, roads all around the lake make the travel comfortable and peaceful owing to the natural properties of the area.

Figure 4. The possible routes between Pergia and Pisidian Antioch
Source: Wilson, M. (2009:473)

1. Weak Sides

6.2. Activity

Each visitor will experience an interaction in archaeological destinations, but how they will experience them will vary depending on the activity they have chosen or presented. Almost no activity is observed during the visits to the area, which makes one of the core components of tourism.

1.1. Services

It is necessary to realize an activity in the area. The service provides activities such as protection of the area, food and beverage, housing, transportation, communication and shopping opportunities. If an activity does not require any services (such as walking around the backyard of one's own home), a tourism product cannot be estimated. Such is a case for Lake Beyşehir and its vicinity. Through local people or any other way, people weren't observed in the area to provide service for the tourists to come.

1.2. Qualified Personnel:service work requires qualified personnel such as guides, conductors, drivers, transport companies, field officers or police officers. In this sense, no one supplying services in the field could be identified.

1.3. Promotion: in spite of this complete tourism product design, if no one knows the product, then all the efforts are wasted. A tourism product must be promoted, albeit only by word. The introduction of the Lake Beyşehir and its vicinity is almost non-existent. It is observed that there is not enough field image study, advertisement, publicity and public relations studies. It has been observed that there is no fixed promotion planning on social media or internet and no marketing strategies have been determined.

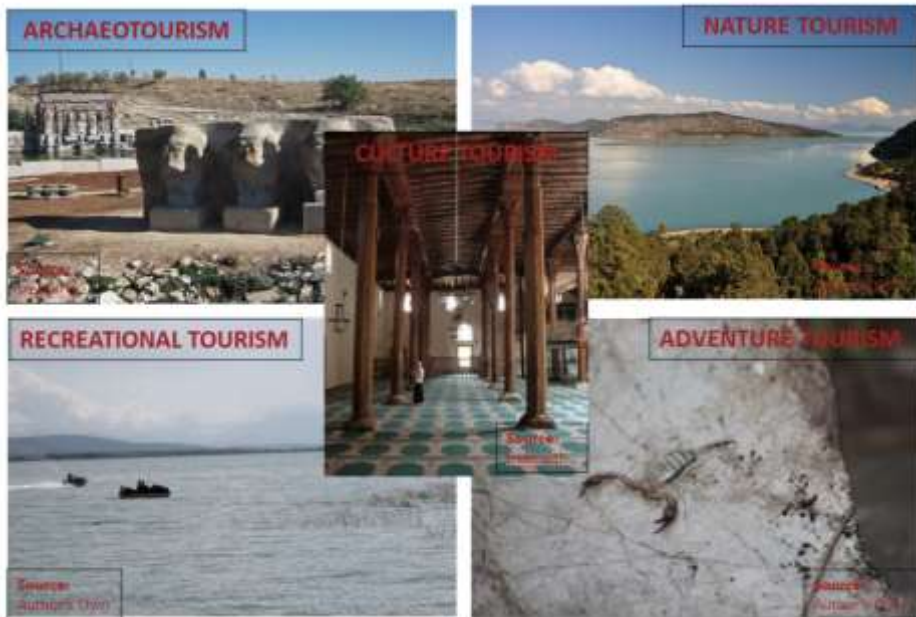
Table 2. SWOT Analysis of Lake Beyşehir and Its Vicinity

STRENGTHS	WEAKNESSES
<p>Archaeological Attraction quality, authenticity, uniqueness, composition</p> <p>Natural Attraction quality,authenticity, uniqueness, composition</p> <p>Demographical Attraction settlements of different civilizations, hospitality</p> <p>presence of local people, public interest in tourism, variety of local ethnographic products</p>	<p>Services Almost no services in heritage areas</p> <p>Almost no services in natural areas</p> <p>Qualified Personnel Almost no personnel in heritage areas</p> <p>Few personnel in natural areas</p> <p>Promotion Little publicity for both heritage and natural areas</p> <p>Badly Damaged heritage Little care about heritage and natural areas</p> <p>Others Few scientific study on regional significance</p> <p>Low level income and lack of education</p> <p>Lack of infrastructure</p>
OPPORTUNITIES	THREATS
<p>Access(ease of transportation) Proximity of heritage settlements and nature</p>	<p>Human and Natural Destruction Smuggling and looting, overfishing, too many boats in the</p>

<p>Proximity to metropolitan cities such as Konya, Isparta and Antalya</p> <p>Activity(annual festival arrangements) Opportunity for recreational tourism like water sports, or mountain climbing ..etc.</p> <p>Opportunity for nature tourism like, fishing, hunting, sunbathing ...etc.</p>	<p>lake, too much water loss through over-irrigation, over-evaporation, and Çarşamba Canal.</p> <p>Scarcity of Administrative Finance Economic recession, lack of literate personnel in administration, national park</p> <p>Others The lack of comprehensive plan over conservation and regeneration</p>
---	---

As seen in Table 5, the area is of valuable natural charm and archeological assets as well as its architectural and artistic history and a potential tourism product of great importance. Thus, it is strong in attraction. Here, the hospitality of the public (Massy 1905: 273) and the ability to produce services in the areas can be considered as strength. Moreover, public is interested in tourist and tourism, which is another powerful part of the region. The weaknesses of the area cover services, qualified personnel, promotion, all of which are almost negligible in all the areas visited. The areas were observed not to be well protected since both man and nature gave great harm to those assets. The scarcity of scientific studies over the region, low level income and lack of education can be counted as other weak parts of the region. Opportunities in the field are (1) access (the area is located in the intersection of main roads connecting three major cities in the southwestern part of Anatolia), which is close to metropolitan cities such as Konya, Isparta and Antalya (2) Proximity of heritage settlements and nature to the main population areas, (3) Activity(annual festival arrangements) can be promoted easily since the tradition is familiar among the local people, (4) Opportunity for recreational tourism like water sports, recreational activities and mountain climbing . (5)

Opportunity for nature tourism like, fishing, hunting, sunbathing ...etc. can be devised without much to spend. Threats mostly come first from man and then nature. People tend to get use of archaeological heritage and natural heritage for their own benefits. Smuggling and looting, overfishing (too many boats in the lake), too much water loss through over-irrigation, over-evaporation, and Çarşamba Canal can be counted as the threats in the region. Scarcity of administrative finance, economic recession in the area and lack of literacy are seen as other threats of the region. Moreover, there is no comprehensive plan over conservation and regeneration of the natural and archaeological assets in the vicinity.

Source: author's own

CONCLUSION

There exists almost no place on the earth where you can see traces of first human settlements from Neolithic period to Chalcolithic, Bronz Age, Iron Age, Hellenistic, Roman, Byzantium, Seljukian, Ottoman and modern Turkish periods with a continual traces of those civilizations in approximately 80 km² area. Lake Beyşehir and its vicinity provide this unique archaeotourism opportunity apart from its huge natural potential for nature tourism.

Lake Beyşehir has a surface area of approximately 650 km² (Url 3), which makes the lake a perfect place to create charming atmosphere for many animals and plants. People living all around the lake have the potential to serve in a hospitable manner. The fresh water in the lake provides opportunity for water sports, seafood and other vegetation with its potential to add to gastronomy tourism. The nature around and in the lake provides a ground for nature tourism, and the mountains stand to serve great adventure.

What is needed here is a planning with all domestic and foreign actors to create a prototypical region of archaeotourism in Turkey. This planning should be archaeotourism-based since the nature and other things offered here are never unique as are archaeological cultural entities - main tourist attractions in the region.

KAYNAKÇA

- Ahunbay M, (1998), Binbir kilise ve Ayatekla 196 Yüzey Araştırmaları, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı, I. Cilt, Ankara
- Bahar, H. Demir Çağ'ında Konya ve Çevresi, *Selçuk Üniversitesi. Yayınları* Konya 1999
- Bahar, H. and Koçak, Ö. Konya. *Yurt Ansiklopedisi, "Konya", C.7*, İstanbul 1982-1983
- Bahar, H. and Koçak, Ö. 2004. *Studies of Prehistory of Konya 2*, (From the Neolithic Age to the end of the Roman Period), Konya, Kömen.
- Bleda, S. Düring (2011). *The prehistory of Asia Minor: from complex hunter-gatherers to early urban societies*, Cambridge University Press
- Comer, Douglas C., Willem J. H. (2011). *Tourism And Archaeological Heritage; Driver To Development Or Destruction*, Icomos Theme 3, Session 1, /1208/1/III-1-Article2, Paris.
- Erbil, Yiğit and Ünlü, Elif (2017). *Fasillar Yüzey Araştırması Erken Tunç Çağı Seramik Örnekleri*. CedrusV (2017) 1-9. DOI: 10.13113/CEDRUS/201701
- Herbert, D. T. 1995. *Heritage, Tourism and Society*. London: Mansell.
- Özkan Süleyman Özkan, "Assets found Beyşehir Vicinity", *Bellekten*, LIV/210, Ankara 1990,
- Kurt, Mehmet (2017). *The Social and Economic Structure of Beyşehir Lake (Karalis) in the Roman Period*, *International Journal of History*, Volume 9, Issue 4, November, 2017
- Oehmichen-Bazán, C. (2018). *Archaeology and Tourism. The Encyclopedia of Archaeological Sciences*, 1–3.
- Özsait, Mehmet and Özsait, Nesrin. "Beyşehir and Its Vicinity under the Light of Archaeological Data", I. *International Symposium of Beyşehir and Its Vicinity*, 11-13 May, 2006, *Proceedings Book*, Konya 2006.
- Malcolm-Davies, J. (2004). *Borrow Robes: The educational value of costumed interpretation at historic sites*. *International Journal of Heritage Studies*, 10(3).
- Mellaart, James (1961). *Early Cultures of the South Anatolian Plateau*. *Anatolian Studies*, Vol. 11 (1961), British Institute at Ankara. <http://www.jstor.org/stable/3642460> Accessed: 26/09/2019
- MorenoMelgarejo, Alberto, and Ignacio SariegoLópez. 2017. "Relaciones entre Turismo y Arqueología: El Turismo Arqueológico, una Tipología Turística Propia." In *Pasos. Revista de Turismo y Patrimonio Cultural* 15 (1): 163–80. DOI:10.25145/j.pasos.2017.15.010.
- Muşmal, Hüseyin (2015). *Beyşehir in Works of Travelogues and Historical Geography*, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, June 2015, Volume 8, Issue XXII.
- Stange Jennifer, Brown David, (2011), *Tourism Destination Management; Achieving Sustainable and Competitive Results*. <http://lms.rmportal.net/course/category.php?id=51>

- Vargas, A. (2018). The tourism and local development in world heritage context. The case of the Mayan site of Palenque, Mexico. *International Journal of Heritage Studies*, 24(9), 984–997. doi:10.1080/13527258.2018.1428670
- Walker, C., and Carr, N. (2013). *Tourism and archaeology: Sustainable meeting grounds*. Walnut Creek, CA: Left Coast.
- Wilson, M. (2009). The Route of Paul's First Journey to Pisidian Antioch. *New Testament Studies*, 55(4), 471-483. doi:10.1017/S002868850999004X
- Url 1): <https://www.perutelegraph.com/news/peru-travel/how-many-tourists-visited-machu-picchu-in-2018>, Erişim 28/10/2019
- Url 2: https://www.academia.edu/5233803/Back_of_report_Defining_tourists, Erişim 29/10/2019
- Url 3: <https://deims.org/8ddf9ea9-0fa8-4bee-bab8-87f1ff2d3857>

**ARKEOLOJİK KÜLTÜR VARLIKLARI VE YEREL YÖNETİMLER:
KUBAD-ABAD VE KONYA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĞİ**

**ARCHAEOLOGICAL CULTURAL ASSETS AND LOCAL
GOVERNMENTS: KUBAD-ABAD AND KONYA METROPOLITAN
MUNICIPALITY**

*Hasan Ali ERDOĞAN**
*Coşkun BİLGİ***

ÖZET

Arkeolojik kültür varlıkları (AKV) açısından bir açık hava müzesi konumunda bulunan Türkiye'nin mevcut potansiyelini daha etkin bir şekilde turizme kazandırması hem sosyokültürel açıdan hem de ekonomik açıdan ülkenin faydasına olacaktır. Ancak bunu gerçekleştirmek için öncelikle AKV alanlarının rehabilite edilmesi ve turizm için altyapılarının tamamlanması gerekmektedir.

Türkiye'de son zamanlarda yerel yönetimler ve AKV ilişkileri daha da güçlenerek artmakta ve bu ilişkinin verimli sonuçlar ortaya çıkardığı gözlenmektedir. Çalışmanın konusu AKV ile yerel yönetimler ilişkisidir. Çalışmanın örnekleme Konya Büyükşehir Belediyesi ile Taşeli Platosu siyasi tarihinde önemli rol oynayan Selçuklu Devleti'nin yazlık sarayı Kubad-Abad olarak belirlenmiştir. Çalışma somut örnek üzerinden değerlendirilerek ele alınmıştır.

Çalışmada literatür taraması ve doğrudan veri toplama yöntemleri kullanılmıştır. Kurumlar arası yazışmalar ve kanuni düzenlemelere dair veriler, ilgili kurum ve kuruluşların kendisine ya da internet sitelerine erişimle toplanmıştır.

* Doktora Öğrencisi/Selçuk Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü; Necmettin Erbakan Üniversitesi Turizm Fakültesi,
haerdogan@gmail.com Orcid: 000-0002-1795-4607

** Doktora Öğrencisi/Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü coskun.bilgi@hbu.edu.tr
Orcid: 0000-0003-2711-5417

Sonuç olarak, AKV'nın turizme kazandırılması ve turistik destinasyon haline dönüşmesinde öncelikli çözülmesi gereken sorunun, alanlardaki altyapı eksikliği olduğu açıktır. Problemin çözümünde yerel yönetimlerin konuya destek vermesi düşüncesinin olumlu mu sonuçlar doğurduğu izlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yerel Yönetimler-Arkeoturizm İlişkisi, Arkeoloji ve Turizm, Arkeoturizm

ABSTRACT

It will be to the benefit of Turkey, an open-air museum of Archaeological Cultural Property (ACP) in terms of the existing potential, if it both socio-culturally and economically could effectively bring them to tourism. However, in order to achieve this, firstly the rehabilitation of ACP areas and their infrastructure for tourism should be completed. The relationship between local governments and ACP has recently increased in Turkey and it is observed that this relation has already revealed fruitful results.

The subject of the study is the relationship between ACP and local governments. The sample of the study is Kubad-Abad, the summer palace of the Seljuk State, which played an important role in the political history of the Taşeli Plateau.

Literature survey and direct data collection methods were used in the study. Data on inter-institutional correspondence and legal arrangements were collected with access to the relevant institutions and organizations themselves or to their websites.

As a result, it is clear that the problem in bringing AKV into tourism and turn them into a tourist destination is the lack of infrastructure in the fields. As the solution of the problem, it is observed that the support from local governments on the issue has positive results.

Keywords: Local Governments-Archeotourism Relationship, Archeology and Tourism, Archeotourism

GİRİŞ

Son zamanlarda dünya genelinde yükseliş eğiliminde olan kültür turizminin, önemli belirleyicilerinden birisi AKV'dır. Hem potansiyel eşsizliği, otantikliği ve bilinmeyenleriyle hem de oluşturduğu kültürel, bilimsel ve sosyal etkileşim alanları ile arkeoturizm Türkiye için alternatif bir iş alanı oluşturma kapasitesine

sahiptir. Ancak, çok sayıda olan bu kültür varlıklarının içinden pilot alanlar belirleyerek bu alanların altyapısını oluşturmak öncelikli yapılması gereken bir durumdur. Yerel yönetimlerin bu durumda etkin rol oynayabileceği tespit edilerek kanuni düzenlemeyle yürürlüğe konmuş ve Konya Büyükşehir Belediyesi de başlattığı bir dizi uygulamayla bu alanda hizmet üretmeye başlamıştır. Kısa zamanda ulaşılan birçok uygulamadan bir örnek de Kubad-Abad Sarayı'dır.

Çalışma sahamızın çerçevesi içerisine girecek olan arkeolojik ve yerel yönetimlere ait bazı tanımların verilmesi doğru olacaktır.

1. Tanımlar

- **Sit Alanı:** Tarih öncesinden günümüze kadar gelen çeşitli medeniyetlerin ürünü olup, yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik, mimari ve benzeri özelliklerini yansıtan kent ve kent kalıntıları, kültür varlıklarının yoğun olarak bulunduğu sosyal yaşama konu olmuş veya önemli tarihi hadiselerin cereyan ettiği yerler ve tespiti yapılmış tabiat özellikleri ile korunması gerekli alanlardır.
- **Kazı Alanı:** Kültür Bakanlığına bağlı müzeler tarafından kazılan veya Kültür Bakanlığı'nca bilim kurumlarına ve kurumlar adına hareket eden kişilere ruhsat verilerek kazılan alanlardır.
- **Koruma Amaçlı İmar Planları:** Sit alanlarında, kültür ve tabiat varlıklarının sürdürülebilirlik ilkesi doğrultusunda korunması amacıyla gerçekleştirilen bir dizi işlemle, hedef, strateji, kararlar, notlar ve raporlar doğrultusunda oluşturulan planlardır.
- **Çevre Düzenleme Projesi:** Ören yerlerini arkeolojik potansiyellerini koruyacak şekilde tanıtmak ve ziyarete açmak maksatlı hazırlanan düzenleme projeleridir.
- **Ören Yeri:** Tarih öncesinden günümüze kadar gelen çeşitli uygarlıkların ürünlerini barındıran, tarihi, arkeolojik, sanatsal, bilimsel, sosyal ve teknik bakımdan dikkate değer alanlardır.

2. Mevzuat Açısından İncelenmesi

Arkeolojik kültür varlığı kapsamında ele aldığımız ve bütünüyle değerlendirildiğinde sit alanları bileşkesi olan sahamızın durumu, ilgili mevzuatların incelenmesi ile netlik kazanmaktadır. Kubad-Abad örneğinde karşımıza çıkan mevzuat ve kanun maddeleri şu şekildedir;

2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu

Bu Kanunun amacı; korunması gerekli taşınır ve taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları ile ilgili tanımları belirlemek, yapılacak işlem ve faaliyetleri düzenlemek, bu konuda gerekli ilke ve uygulama kararlarını alacak teşkilatın kuruluş ve görevlerini tespit etmektir(2863 sayılı kanun madde:1).

5393 Sayılı Belediye Kanunu

Belediyenin görev ve sorumlulukları başlığı altında: "...kültür ve tabiat varlıkları ile tarihî dokunun ve kent tarihi bakımından önem taşıyan mekânların ve işlevlerinin korunmasını sağlayabilir; bu amaçla bakım ve onarımını yapabilir, korunması mümkün olmayanları aslına uygun olarak yeniden inşa edebilir."(5393 sayılı kanun madde: 14,b.)

6360 Sayılı Kanun

Büyükşehir belediyesi kurulması ve sınırlarının belirlenmesi başlığı altında:

(1) Aydın, Balıkesir, Denizli, Hatay, Malatya, Manisa, Kahramanmaraş, Mardin, Muğla, Ordu, Tekirdağ, Trabzon, Şanlıurfa ve Van illerinde, sınırları il mülki sınırları olmak üzere aynı adla büyükşehir belediyesi kurulmuş ve bu illerin il belediyeleri büyükşehir belediyesine dönüştürülmüştür.

(2) Adana, Ankara, Antalya, Bursa, Diyarbakır, Eskişehir, Erzurum, Gaziantep, İzmir, Kayseri, Konya, Mersin, Sakarya ve Samsun büyükşehir belediyelerinin sınırları il mülki sınırlarıdır.

(3) Birinci ve ikinci fıkrada sayılan illere bağlı ilçelerin mülki sınırları içerisinde yer alan köy ve belde belediyelerinin tüzel kişiliği kaldırılmış, köyler mahalle olarak, belediyeler ise belde ismiyle tek mahalle olarak bağlı oldukları ilçenin belediyesine katılmıştır(6360 sayılı kanun madde 1).

4734 Sayılı Kamu İhale Kanunu

Bu Kanunun amacı, kamu hukukuna tâbi olan veya kamunun denetimi altında bulunan veyahut kamu kaynağı kullanan kamu kurum ve kuruluşlarının yapacakları ihalelerde uygulanacak esas ve usulleri belirlemektir.

Ayrıca bu kanunun istisnalar başlıklı 3. Maddesi (i) bendinde ise;

“(Ek: 14/7/2004-5226/21 md.) 21.7.1983 tarihli ve 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu kapsamındaki taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarının rölöve, restorasyon, restitüsyon ve konservasyon projeleri, sokak sağlıklaştırma, çevre düzenleme projeleri ve bunların uygulamaları ile değerlendirme, muhafaza, nakil işleri ve kazı çalışmalarına ilişkin mal ve hizmet

alımları” şeklinde açıklama yapılarak çalışma sahamızla muhatap olan maddeyi ortaya koymaktadır.

3. Etkileşim Halinde Olan Kurumlar ve Yapılan İşler

Kubad-Abad Sarayı arkeolojik sit alanı kazısı Kültür Bakanlığı tarafından ruhsatlandırılan bir ekip tarafından yürütülmektedir. Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi öğretim üyesi Doç. Dr. Muharrem Çeken başkanlığında yürütülen kazı heyetinde farklı üniversitelerden heyet üyeleri ve öğrenciler bulunmaktadır. Kültür Bakanlığı yine kazı çalışmalarında bir temsilci görevlendirmektedir.

Konya İli, Beyşehir İlçesi, Gölyaka Mahallesi sınırlarında yer alan Kubad-Abad Sarayı ve külliyesi 616 nolu tapu parseli içerisinde kalır. Bu parsel hazine arazisindeyken Maliye Bakanlığı tarafından restorasyonları yapılmak üzere 16.09.2014 tarihli yazı ile TBMM Genel Sekreter Yardımcılığına bağlı Milli Saraylar İdaresine tahsis edilmiştir¹.

Restorasyon çalışmalarının projelendirilmesi ve uygulamaya geçilmesinde ödenek aktarılması ve kullanılması için 06.02.2015 tarihinde Konya Valiliği ve TBMM Milli Saraylar İdaresi arasında protokol imzalanmıştır.

Milli Saraylar Restorasyon ve Teknik Uygulamalar Başkanlığı 22.05.2015 tarih ve 228463 sayılı yazısı ile Kubad-Abad Sarayı ve çevresinde Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı ve Çevre düzenleme uygulamaları yaptırmak üzere Konya Büyükşehir Belediyesi'ne yetki vermiştir.

Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından 2015 tarih ve 545 sayılı Meclis kararı ile Kubad-Abad Sarayı Külliyesi ve Çevresinde Koruma Amaçlı İmar Planı ve Çevre Düzenleme Projeleri hazırlanması, bunlara ek olarak Kubad-Abad Sarayı alanı girişinde Müze Tanıtım Merkezi ve Hizmet Yapılarının (kafeterya, gişe binası, wc) projelerinin hazırlanması ve uygulanmalarının yapılması ayrıca müze kazılarına ve bilimsel kazılara gerekli desteğin verilmesi kararı alınmıştır.

Konya Büyükşehir Belediyesi, Konya Valiliği ve TBMM Milli Saraylar İdaresi arasında imzalanan bu protokole 13.12.2017 tarihinde yapılan ek protokolle dahil olmuştur.

Kubad-Abad Sarayı'nın bulunduğu alana ilişkin TBMM ile Konya Valiliği arasında 06.02.2015 tarihinde yapılan protokolün 7. Maddesinin (b) fıkrası

¹ Milli Saraylar İdaresi: 16/07/2018 tarih ve 30480 sayılı resmi gazetede yayınlanan 12 numaralı Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile Cumhurbaşkanlığı'na bağlanmıştır.

gereğince bila bedel olarak rölöve, restorasyon, restitüsyon, statik güçlendirme, mekanik, elektrik ve çevre düzenleme projelerinin Konya Büyükşehir Belediyesince yapılması Konya Valiliği tarafından 28.12.2016 tarihli yazısı ile uygun görülmüştür.

Konya Büyükşehir Belediyesi Kubad-Abad Sarayı statik raporları Selçuk Üniversitesi'ne hazırlatarak dosyasına eklemiştir.

Kubad-Abad Sarayı ve Çevresi için Konya Büyükşehir Belediyesi'nce hazırlanan 1/5000 ölçekli Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı ve 1/1000 ölçekli Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı, Konya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 27.10.2017 tarih ve 4843 sayılı kararı ile uygun görülmüştür.

Konya Büyükşehir Belediyesi'nin, Kubad-Abad Sarayı Külliyesi Büyük ve Küçük Saray yapıları rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri ile Çevre Düzenleme Projeleri TBMM Milli Saraylar Bilim ve Değerlendirme Kurulu tarafından değerlendirilmesi talebimiz üzerine 16 Ocak 2018 tarih ve 286 nolu toplantıda konu görüşülerek, projeler uygun görülmüştür.

Alana yönelik koruma amaçlı imar planı Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından hazırlatılarak onaylatılmak üzere Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na havale edilmiştir.

Kubad-Abad Saray ve Külliye kazısına Konya Büyükşehir Belediyesi 2015 yılından 2017 yılına kadar nakdi destekte bulunulmuş, 2017 yılı sonunda 394729 İhale kayıt numaralı iş ile de 3 yıllık kazı desteği ihale edilmiştir.

4. Kubad-Abad Genel Bilgi

Beyşehir Gölü'nün güneybatı kıyısında Gölyaka (Hoyran) Mahallesi sınırlarında bir külliye halinde uzanan sit alanı Türkiye Selçuklu'ları döneminden kalan bir Saray Külliyesidir.

"Türklerin Anadolu'ya yayılmalarına zemin hazırlayan 1071 yılı Malazgirt Zaferi'nin ardından Marmara ve Batı Anadolu kıyılarına kadar ulaşan Türk egemenliği, XII yüzyılda iç Batı Anadolu'ya doğru geriler. İlk önce İznik'i Başkent edinen Selçuklular, I. Haçlı seferi karşısında bu şehri Bizanslılara teslim etmek zorunda kalırlar (1097). Bundan sonra I. Kılıç Arslan Konya'yı başkent yapar" (Merçil 1991: 116-117; Uysal 2019: 85).

I. Alâeddin Keykûbad (1220-1237) döneminde devlet topraklarında büyük imar hareketleri gerçekleştirildiği bilinmektedir. *Alanya ve Kayseri'de inşa ettirdiği sarayların yanı sıra Konya Sarayı'nı ihya etmiştir* (Turan 1967: 646-661).

I. Alâeddin Keykûbad, “..o sırada Emir-i Şikar ve mimar olan Sadeddin Köpek'e güzellikte cennete benzeyecek, nezaket ve çekicilikte Seder ve Havarnak'ı geride bırakacak, bir saray (imaret) yapılmasını buyururken, parlak zekasıyla binanın planını çizerek onun üzerinde açıklamalar yaptı” (İbn Bibi I, 1996: 362-363).

İbn Bibi'de anlatılanlar göz önüne alındığında, I. Alâeddin Keykûbad'ın 1230 yılı Eylül ayı sonlarına doğru Alanya'ya geçtiği anlaşılıyor. Sultan Buradaki dizdar problemini hallettikten sonra Antalya'ya geçip, 40 gün de bu kentte kaldığı kaldığına göre; tüm kışı kıyıda geçirip, sonra 1231 yılı baharında Kubad-Abad'a konmuş olmalıdır. Burada Yassıçemen Zaferini tebrik için halifeden ve Eyyübi hükümdarlarından gelen elçilerin ve emirlerin tebriklerini kabul etmiş ve bir müddet av ve eğlenceyle vakit geçirmiştir. Bu noktada Kuniholm'un, Büyük Saray'ın terasını kuzeyden sınırlayan sur temelinden aldığı ahşap örneklerin tarihini hatırlatmak gerekiyor. Kuniholm'a göre, söz konusu ahşaplar M.1231 yılında kesilmişlerdir. Şayet dendrokronolojik analizlerde bir hata yok ise; 1231 yılındaki saraydaki inşaa faaliyetlerinin sürmekte olduğunu düşünmek zorundayız (Uysal 2019: 90).

Prehistorik dönemden de yerleşimlere sahne olan Kubad-Abad ve yakın çevresinde Selçuklu Dönemine ait saray ve köşkerin yanı sıra surlarla taksim edilmiş alanlarda şimdiye kadar yirmi civarında yapı tespit edilmiştir. Bu yapı kalıntıları anakaranın dışındaki adalarda da kendini göstermektedir.

1949 yılında Konya Müze Müdürü Zeki Oral tarafından keşfedilen Kubad-Abad Saray'ında ilk bilimsel kazılar 1965 yılında Ankara Üniversitesi DTCF Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. K. Otto-Dorn başkanlığında başlatılmıştır.

1980 yılında Prof. Dr. Rüçhan Arık tarafından yönetilen bilimsel kazılar 2017 yılında Doç. Dr. Muharrem Çeken başkanlığında devam etmektedir.

Kubad-Abad Saray Külliyesi'nin bulunduğu sit bölgesi; Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun 26-27/02/1982 tarih ve 3023 sayılı kararı ile sınırları belirlenerek I. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak tescil edilmiştir.

5. Kubad-Abad Kazı Heyetlerinin Ortak Sorunları

Kubad-Abad kazı heyetlerinin sorunları gerek doğrudan kendilerinden dinlenildiği gerekse makale ve bildirimlerde ifade ettikleri bölümlerden öğrenildiği kadarıyla özetlenmeye çalışılmıştır. Karşılaşılan ana başlıklar şu şekildedir;

- Mevsimsel çalışma takvimi ve akademik takvim tatillerine göre planlanan kazıların bütçe yetersizliği nedeni ile efektif sürdürülememesi.
- Genelde yerleşim alanlarının dışında ve ücra noktalarda bulunan ören yerleri ve kazı alanlarının ziyaretçiler tarafından bulunma güçlüğü

- Kazı heyetinin barınma, ulaşım ve alt yapı yetersizliklerinden dolayı yaşadıkları güçlükler
- Tanıtım ve sponsor yetersizliği
- Doğa ve insan faktörlü tahribatlar
- Teknik uzman temininde bütçe yetersizliği
- Teknik malzeme temininde bütçe yetersizliği

Bu ana başlıklar üzerinden yerel yönetim katkımız sorgulandığında belli bir çıkarım elde etmek mümkün olmuştur.

6. Konya Büyükşehir Belediyesi'nin Alanda Varlığı ve Belirlenen Sorunlara Getirilen Çözümler

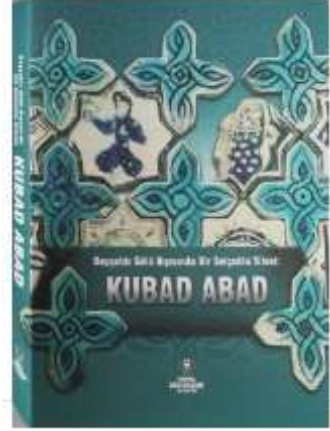
2012 yılında resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren 6360 sayılı Kanun ancak 2014 yerel seçimleri ile belediyelerde uygulanmaya başlanmıştır. Daha önce de "etkileşim halinde olan kurumlar ve yapılan işler" başlığı altında anlatımı yapılmış olan işlere bakıldığında yerel yönetim modelimiz Konya Büyükşehir Belediyesi'nin kronolojik olarak Kubad-Abad programı izlenebilmektedir. 2014-2017 yılları arasında kazı ve araştırmalar için nakdi destekte bulunurken diğer taraftan da koruma amaçlı imar planları, çevre düzenleme projeleri ve diğer korumaya yönelik projeleri görülmektedir.

Kubad-Abad kazı heyetlerinin ortak sorunları başlığında verilmiş olan maddeleri burada tek tek inceleyecek olursak;

- Bütçe yetersizliği durumunda kazı takvimi planlamasının başarılı olamaması; Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından 15.05.2015 tarih ve 545 sayılı meclis kararı ile bilimsel kazılara 2015 ve 2016 yıllarında nakdi destekler sağlanmıştır. Ayrıca desteklerin sürekliliğinin sağlanması amacıyla 2017 yılında 394729 ihale kayıt numaralı hizmet işi ile üç yıllık kazı ihalesine çıkmıştır. Mevzuata göre yerel seçimler görev süreleri hesaba alınarak seçim dönemleri sonrasında kapsayan hizmet ihalelerine çıkılmaması 2019'a kadar şartname hazırlanmasını mümkün kılmıştır. Buradan anlaşılıyor ki Konya Büyükşehir Belediyesi yetki süresini sonuna kadar kullanarak hizmeti ihale etmiştir.
- Genelde yerleşim alanlarının dışında ve ücra noktalarda bulunan ören yerleri ve kazı alanlarının ziyaretçiler tarafından bulunma güçlüğü; Bu maddeyle alakalı konuda yapılan araştırmalarımız Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından Beyşehir İlçe merkezinin çıkışından itibaren kazı alanına kadar 7 ayrı noktada yönlendirme tabelası dikildiği

görülmektedir. Bu durum sonrası kazı heyetinden ziyaretçilerin daha kolay yolu bulduğu bilgisi edinilmiştir.

- Kazı heyetinin barınma, ulaşım ve alt yapı yetersizliklerinden dolayı yaşadıkları güçlükler; Nakdi destekler ve ihale sonrasında kazı heyetlerinin ulaşım ve temel ihtiyaçlarını gidermedeki sorunlarının daha azaldığı gözlemlenmiştir. Ayrıca Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından çevre düzenleme projeleri ile birlikte yeni bir kazı evi ve ziyaretçi karşılama merkezi projesi çalışmış olması ileriki uygulama aşamalarında da alt yapı güçlendirmesine olumlu bir katkı olarak belirtebiliriz.
- Tanıtım ve sponsor yetersizliği; Burada yerel yönetim olarak Konya Büyükşehir Belediyesi'nin kendisinin sponsor olduğu anlaşılmaktadır. Belediye'nin kendi web sitesinden sosyal medya iletişim kanallarına kadar tanıtım birimlerinden yaptığı paylaşımlar dışında basılı ve görsel yayınları ile tanıtımı artırılmaktadır. Buna en somut örneklerden bir tanesi olarak Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından 978-605-389-329-5 ISBN ile 2019 yılında basılan Kubad-Abad kitabı verilebilir.

Fotoğraf 1: Kubad-Abad kitabı

- Doğa ve insan faktörlü tahribatlar; Tahribatların en aza indirgenmesi için yapılan korumaların başında, Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından senede 12 ay boyunca tam zamanlı bir bekçinin çalıştırılıyor olması verilebilir. Bir diğer husus insan ve hayvan faktörlü tahribatı azaltmak için daha önceden dikilmiş olan fakat işlevini yerine getiremeyen 1400 metre mevcut koruma çitlerinin iyileştirilmesidir.

Fotoğraf 2: Eski çitler

Fotoğraf 3: Yeni çitler

- Teknik uzman temininde bütçe yetersizliği; Kazı ihale şartnamesinde çalıştırılması planlanan teknik uzmanların belirtilmiş olması bu sorunun giderilmesinde önemli bir rol oynamıştır.
- Teknik malzeme temininde bütçe yetersizliği; Kazı heyetlerinin ihtiyaç duymuş olduğu teknik malzemeler yine kazı ihalesi teknik şartnamesinde belirtilmiş ve kazı dönemleri boyunca karşılanması sağlanmıştır.

7. Sonuç Olarak

Bu maddelerden anlaşıldığı üzere yerel yönetimlerde oluşan bir aidiyet bilinci arkeolojik kültür varlıkları ve arkeoturizm potansiyellerine olumlu yönde katkı sağlamaktadır.

Yerel yönetimler öz kaynakları ile kültür mirası olan arkeolojik değerlerinin korunması, yaşatılması ve tanıtılmasına destek sağladıkları gibi devlet kurumları kimliğiyle diğer resmi ve özel paydaşlarını harekete geçirebilecek dinamiklere sahiptirler.

Kubad-Abad, keşif ve araştırma dönemi ayrı tutulsa bile yaklaşık elli beş yıllık bilimsel kazı geçmişi olan bir sit olmasının ötürü örnek olarak belirlenmiştir. Bu kazı alanında kültürel varlıkların ve kazı, proje ve restorasyon süreçleri geçirmesi, farklı kazı başkanlıkları tarafından yeni bakış açılarıyla yeniden değerlendirilmeye çalışılmaları aynı sit içerisinde yönetsel çeşitliliği ortaya koymaktadır.

Yerel yönetimlerde Konya Büyükşehir Belediyesi'nin tercih edilmesi de Kubad-Abad Saray Külliyesine vermiş olduğu desteklerin somut ve her açıdan ölçülebilir olmasındandır.

Çalışma için belirlediğimiz sorunlar ve model olarak ele aldığımız yerel yönetimimizin sorunlara katkısı boyutunda değerlendirildiğinde bu modelin geliştirilerek genişletilmesi başarılı sonuçlar doğuracağı kanısı uyandırmaktadır.

KAYNAKÇA

- ARIK R(1999), "Recent Develepment in Kubad Abad Excavation(1980-1995), *Art Turc/Turkish Art*,10e Congres International d'Art Turc, Geneve.
- ARIK R.O(1950), *Les Fouilles Archeologiques en Turquie*, Milli Eğitim Basım Evi, Ankara.
- İBN BİBİ (1996), *El Evamir'ül-Ala'ıye Fi'l-Umuri'l-Ala'ıye (Selçuk-nâme)*,(hzl. M. Öztürk), Ankara.
- MERÇİL, E. (1991), "*Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara.
- ÖZDOĞAN, M. (1993), "Türk Arkeolojisinin Sorunları ve Bazı Öneriler" *DTCF Fakülte Dergisi* 36/1- Ankara.
- ÖZDOĞAN, M. (2008), *Türk Arkeolojisinin Sorunları ve Koruma Politikaları*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.
- TURAN, O. (1967), "Keykubad I.", *İslam Ansiklopedisi*, C.6, Ankara.
- UYŞAL, A. O. (2019), "Kubad Abad'ın Tarihi Hakkında", *Beyşehir Gölü Kıyısında Bir Selçuklu Sitesi: Kubad Abad*, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları. Konya Büyükşehir Belediyesi (15.05.2015), Meclis Kararları, Erişim tarihi: 15.10.2019, <http://www.konya.bel.tr/meclis/meclisgundemi.php>
- Resmi Gazete (16.07.2018 ve 30480 sayılı), Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı hakkındaki Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, Erişim <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/19.5.12.pdf>

TAŞKENT İLÇE EKONOMİSİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

EVALUATION ON TASKENT DISTRICT ECONOMY

Halil İbrahim YAVUZ*
Sevilay KONYA**

ÖZET

Taşkent; Taşeli yöresinde, Orta Toroslar' da ortalama 1500 metre rakımda kurulu dağlık bir ilçedir. Taşkent, yöredeki geçim kaynaklarının zamanla azalması nedeni ile sürekli göç vermiştir. Bu nedenle ilçede yaşayan yaşlı nüfus ortalaması oldukça yükselmiştir. Bölge su kaynağı açısından zengin ancak tarıma elverişli alan bakımından dezavantajlı bir konumdadır. Bu çalışmada bölgenin varlığının devam etmesi ve gelecek kuşakların bölgede yaşamaya devam edebilmesi için potansiyel geçim kaynakları üzerinde durulmuştur. Ekonomik anlamda ilçenin nüfus yapısı, bitkisel ve hayvansal üretim, eğitim ve turizm ile ilgili değerlendirmeler yapıldıktan sonra, ilçenin avantajları ve dezavantajları, fırsat ve tehditlerini içeren SWOT analizine yer verilmiştir. Sonuç olarak ilçenin turizm potansiyelinin ortaya çıkarılmasının ve mevcut meyve bahçelerinin modern yöntemlerle yeniden düzenlenerek daha fazla verim alınmasının ilçe geleceği açısından kritik öneme sahip olduğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Taşkent, Ekonomi, SWOT Analizi

ABSTRACT

Taşkent is a mountainous district in the Taşeli region, established at an average altitude of 1500 meters in the Central Taurus Mountains. Taşkent has continuously emigrated due to the decrease in livelihoods in the region over time. Therefore, the average age living in the district has increased considerably. The region is in a

* Öğr.Gör., Selçuk Üniversitesi Taşkent Meslek Yüksekokulu, hibrahimyavuz@selcuk.edu.tr, Orcid: 0000-0003-2964-4873

** Öğr. Gör .Dr., Selçuk Üniversitesi Taşkent Meslek Yüksekokulu, sevilaykonya@selcuk.edu.tr, Orcid: 0000-0002-0483-4139

disadvantageous area in terms of arable lands but rich in water resources. In this study, potential livelihoods are emphasized in order to continue the existence of the region and to allow future generations to continue to live in the region. After evaluating the economic structure of the district, population and animal production, education and tourism, SWOT analysis including advantages and disadvantages, opportunities and threats of the district were included. As a result, it has been shown that the tourism potential of the district and the reorganization of the existing orchards by modern methods and obtaining more yields are critical for the future of the district.

Keywords: Taşkent, Economy, SWOT Analysis

GİRİŞ

Taşkent ilçesi Orta Torosların yüksek kesiminde, Konya'ya yaklaşık 140km, Alanya'ya 110km mesafede yer alan küçük bir ilçedir. İlçeye yalnızca karayolu ile ulaşılabilmektedir. Her ne kadar Akdeniz Bölgesinde yer alsa da Taşkent'te kışları yoğun kar yağışının yaşandığı karasal iklim görülmektedir. Bölgenin topoğrafik yapısı ilçede tarım ve hizmet faaliyetlerinin yeterince gelişmesini engellemektedir. Bu nedenle kısıtlı imkanlar insanları okumaya ve büyükşehirlerde ticaret yapmaya teşvik etmektedir. Özellikle okulların açık olduğu dönemde ilçede yer alan lise ve yüksekokul öğrencileri ilçeye hareket getirmektedir. Önümüzdeki yıllarda tamamlanacak olan Konya-Alanya karayolunun ilçenin ekonomik ve turizm potansiyelini artıracığı tahmin edilmektedir.

Bu çalışmanın amacı Taşkent ilçesinin son dönem sosyal ve ekonomik yapısının ortaya konulması ve eldeki kaynaklara göre avantaj ve dezavantajlı yönleri ile fırsat ve tehditlerin yer aldığı bir SWOT analizin yapılmasıdır. Çalışmamız takip eden üç bölümden oluşmaktadır. İlk olarak Taşkent ilçesinin genel özellikleri ifade edilmiştir. Daha sonrasında Taşkent ilçesinin ekonomik yapısı ele alınmıştır. Daha sonrasında ele alınan ekonomik yapı ölçüsünde ilçenin SWOT Analizi yapılmıştır.

1. TAŞKENT İLÇESİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

1.1. Taşkent İlçesinin Tarihi

Taşkent ilçesi Taşeli Platosunda Orta Toroslarda Göksu Vadisi Kanyonları üzerinde kurulmuştur. Tarihi Türklerin Orta Asya'dan göç etmesinden sonra dağınık halde yaşayan Türkmenler, 916-966 yılları arasında Çağrı Beyin Anadolu Seferi'nde, Anadolu'nun çeşitli sarp yerlerine yerleşmelerine dayanmaktadır.

Klikya bölgesine gelen Türkmenler Avşar boyundandır. Boyun başkanı Piri Mehmet ve Piri Mehmet'in oğullarından Karaman Bey Karaman'da, Oğuz Bey'de Taşkent yöresine gelip yerleşmişler. Oğuz Bey kardeşi Karaman Handan ayrılıp Taşkent'te hâlâ aynı isimle bilinen Oğuzeli mıntikasına yerleşmiştir. Türkmenler, dağınık halde ve göçebe yaşayan Türkmenler, 1071 Malazgirt savaşına kadar bu şekilde hayatlarını sürdürmüşlerdir. Bu tarihten sonra yurtlarında korkusuzca yaşamlarını sürdürmüşlerdir. İlk gelenlerden 50 yıl sonra Moğolların önünden kaçan bazı Türkmen boyları da Moğollarla aynı soydan olmaları nedeni ile birlikte aynı yörelerde yaşamaya başlamışlardır. Aynı zamanlarda gelen bu oymaklar 1.150 yılına kadar böylece hayatlarını idame ettirmişlerdir. 1.150 yılında göçebelikten bıkararak evler yapıp, yerleşim yerini korumaya karar verirler. Bu tarihte bir köy haline dönüşmüşlerdir. Köyün adını da zamanın en yaşlı kişisine sorulmasını söylemişlerdir. Yaşlı kişi de çalışkan Pir'in adını önermiş ve köyün adı Pirikondu olarak kabul edilmiştir. Daha sonra bu isim Pirlerkondu olarak değişikliğe uğramıştır. Zaman geçer Anadolu Selçuklu Devleti yıkılmış ve Anadolu da birçok beylikler kurulmuştur. Pirlerkondu beylikler zamanında Karaman oğullarına bağlanmıştır. Fatih Sultan Mehmet, Karaman oğullarını yenince Pirlerkondu da Osmanlılara iltihak etmiş ve 1912 yılında Belediyelik olmuştur. Osmanlı döneminde İlçeliğe kadar yükseldiği Belediyenin resmi kayıtlarında bulunmaktadır. Daha sonra İlçelik Pirlerkondu' dan alınmıştır. Pirlerkondu bucak olarak kalmıştır. Cumhuriyetin ilanının ardından yapılan yenilikler yurt çapında devam ederken Pirlerkondu' yu Konya'ya bağlayan karayolu yapımı sırasında zamanın Konya Valisi İsmail İzzet Bey Pirlerkondu ismini değiştirerek 1934 yılında Taşkent ismini vermiştir. O günden beri Taşkent olarak bilinen bu şirin bucağın 1960 yılından sonra İlçe olması kararlaştırılmış, fakat o günlerde küçük bir İlçe olacağına büyük bir bucak olsun diyerek bu girişimden vazgeçilmiştir. Taşkent adı ile anılan bucak 04 Temmuz 1987 tarih ve 19507 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 3392 Sayılı Kanun gereğince İlçe olmuş ve 11 Ağustos 1988 tarihinde fiilen faaliyete geçmiştir (Konya İl ve Turizm Müdürlüğü, b.t.).

Resim 1: Taşkent İlçesinin Genel Görünümü

Kaynak:https://konyakultur.gov.tr/index.php?route=modules/towns&town_id=36

1.2. Taşkent'in Coğrafi Yapısı

Konya ili Taşkent ilçesi, Konya ilinin en güneyinde yer almaktadır. 36°55' Kuzey enlemi ile 32°29' Doğu boylamı arasında yer almaktadır. İl merkezine uzaklığı 145 km'dir. İlçenin deniz seviyesinden ortalama yüksekliği 1.620 metredir. İlçenin, kuzeyinde Hadim, güneyinde Karaman ili Sarıveliler, Başyayla ilçeleri, batısında Antalya ilinin Gündoğmuş, Alanya ilçeleri ve doğusunda Karaman ili bulunmaktadır. İlçenin yüzölçümü 427,6 km²'dir. Coğrafi bölge olarak Akdeniz bölgesinde, Orta Torosların Taşeli mevkiinin oldukça yüksek bir bölgesinde yer alan Taşkent'in yerleşim alanında topoğrafya engebelidir (MEVKA 2011: 2).

Resim 2: Taşkent İlçe Haritası. Kaynak: MEVKA 2011, 2

2. TAŞKENT İLÇESİNİN EKONOMİK GÖRÜNÜMÜ

2013 yılı itibariyle 1311 adet büyükbaş hayvan, 5834 adet koyun ve 12888 adet kıl keçisinin bulunduğu ilçede 1972,86 ton süt üretimi gerçekleştirilmektedir. Söz konusu süt üretiminin 1235 tonu büyükbaş hayvanlardan sağlanmaktadır. İlçede önem taşıyan bir diğer faaliyet alanı ise arıcılıktır. Taşkent ilçe tarım müdürlüğü 2011 verilerine göre ilçede yıllık bal üretimi 60 tondur. Ancak 2013 yılında elde edilen detaylı veriler doğrultusunda 8 köyde 501 adet kovan bulunduğu ve toplam bal üretiminin 1200 kg olduğu belirlenmiştir. Taşkent Kültür Sanat ve Bal Festivali vb. girişimler ile ilçede arıcılık faaliyetleri ve bal üretiminin artırılması hedeflenmektedir. İlçede ayrıca 5 adet alabalık yetiştirme tesis mevcuttur. Bu tesislerden 1 adedi merkez, 3 adedi Balcılar kasabasında, 1 adedi ise Afşar kasabasında bulunmaktadır (Hotamışlı vd., 2015: 41-42).

2.1. Taşkent İlçesinin Nüfusu

Taşkent nüfus kütüğüne kayıtlı olan vatandaşların ortalama %63'lük kısmı Konya ilinde ikamet etmektedir. Konya'dan sonra en yüksek ikamet oranı %14'lük ortalama pay ile İstanbul iline aittir. Daha sonra bu illeri sırasıyla Antalya, İzmir ve Karaman takip etmektedir. 2018 yılı verilerine göre toplam Taşkent nüfusuna kayıtlı vatandaş sayısı 31638 olup, bu rakamın yaklaşık %24'lük kısmı (7635 kişi) ilçede yaşamaya devam etmektedir.

Tablo 1: Taşkent Nüfusuna Kayıtlı Vatandaşlar ve İkamet Ettikleri İller

Yıllar	Konya	İstanbul	Antalya	İzmir	Ankara	Karaman	Bursa	Mersin	Zonguldak	Toplam
2008	17864	4113	1809	897	536	492	255	227	195	27813
2009	18011	4167	1885	944	566	499	284	232	203	28250
2010	18118	4220	1939	956	605	538	290	220	201	28611
2011	18422	4318	2008	939	573	556	308	175	204	29040
2012	18481	4398	2132	938	600	569	313	222	203	29432
2013	18656	4409	2174	943	599	595	315	215	201	29788
2014	18802	4440	2293	958	617	616	329	232	194	30210
2015	19113	4474	2348	953	629	621	327	224	204	30623
2016	19422	4514	2384	964	630	628	347	218	212	31019
2017	19577	4502	2427	982	646	643	345	219	214	31347
2018	19980	4438	2364	984	638	621	352	227	213	31638

Kaynak: TÜİK

2.2. Taşkent İlçesinin Eğitim Durumu

Taşkent ilçe nüfusu incelendiğinde çoğunluğun ilkökul mezunu olduğu görülmektedir. Ancak son dönemde lise ve yüksekokul mezunu sayılarında da artış yaşanmıştır. Lise ve daha üstü okullardan mezun olan erkeklerin sayısı kadınların sayısının yaklaşık iki katıdır.

Tablo 2: İlçe Nüfusunun Eğitim Bilgileri (15+)

Yıllar	İlkökul		Ortaokul ve Dengi				Lise		Yüksekokul- Fakülte		Yüksek Lisans	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
2008	1324	1443	455	426	192	37	461	155	147	56	2	1
2009	1265	1412	442	444	184	36	461	165	150	57	4	2
2010	1063	1380	619	495	198	43	498	170	126	53	7	1

2011	1006	1362	698	508	171	50	538	210	163	75	6	1
2012	910	1235	633	450	161	41	462	196	194	87	9	
2013	904	1266	658	434	166	47	488	214	232	119	22	6
2014	860	1202	534	347	219	110	488	232	233	137	21	6
2015	832	1166	460	294	274	148	492	231	269	154	20	7
2016	797	1122	380	226	341	231	533	232	279	145	16	4
2017	763	1091	360	217	361	228	479	230	264	152	20	5
2018	803	1224	568	376	476	329	668	340	338	195	25	11

Kaynak: TÜİK

Okur-yazar olmayan sayısı her geçen yıl azalmakla birlikte, 2018 yılı verilerine göre okuma yazma bilmeyen kadınların oranı hala Türkiye ortalamasının (%6) üstündedir. Erkeklerde okur-yazar olmayanların oranı ise Türkiye ortalamasına (%1) yakın seyretmektedir. İlçedeki toplam 15 yaş üstü okuryazar olmayanların oranı ise yine Türkiye ortalamasının (%3,5) üstündedir.

Tablo 3: Okur-Yazar Olmayanlar ve Oranı (15+)

Yıllar	Okuma-Yazma Bilmeyen Erkek Sayısı	Okuma-Yazma Bilmeyen Erkeklerin Oranı	Okuma-Yazma Bilmeyen Kadın Sayısı	Okuma-Yazma Bilmeyen Kadınların Oranı	Okuryazar Olmayanların Oranı
2008	135	4,6%	708	22,7%	13,9%
2009	122	4,3%	672	22,2%	13,5%
2010	100	3,6%	628	21,0%	12,6%
2011	76	2,7%	502	16,8%	9,9%
2012	49	1,9%	301	10,9%	6,5%
2013	45	1,7%	290	10,3%	6,1%
2014	44	1,7%	277	10,3%	6,2%

2015	42	1,7%	261	9,9%	5,9%
2016	40	1,6%	245	9,6%	5,7%
2017	38	1,6%	228	9,2%	5,5%
2018	35	1,2%	226	7,5%	4,3%

Kaynak: TÜİK

2.3. Taşkent İlçesinin Tarımsal Yapısı

Taşkent ilçesinde ulaşım zorluğu ve kalifiye eleman eksikliği ve genç nüfusun göç etmesi sebebiyle tarımsal sanayi kolu oluşmamıştır. Taşkent ilçesinin geçimi tarım ve hayvancılıkla sağlayan, diğer sektörlerin gelişmediği bir bölge konumundadır. Kırık ve dağlık arazi yapısı sebebi ile tarıma elverişli alanlar küçük ve çok parçalı, işletme başına düşen arazi miktarı düşük kalmaktadır (MEVKA).

Tablo 4: Tarımsal Ürün Miktarı

Yıllar	Üretim Miktarı (Ton)												Taze Fasülye
	Elma	Armut	Kiraz	Şeftali	Erik	Ceviz	Çilek	Buğday	Arpa	Nohut	Patates	Domates	
2004	204	29	175	12	16	79		4694	25	38	1021		220
2005	352	91	490	30	40	97	15	1876	5	438	840	900	175
2006	364	48	701	26	40	250	6	2493	8	449	840	900	280
2007	821	24	538	21	41	85	13	4289	8	1650	1950	1000	240
2008	858	24	555	21	41	85	13	5151	9	1050	1950	1000	240
2009	876	24	555	21	41	85	20	2136	8	1650	1250	1000	200
2010	876	24	555	21	41	85	20	1850		1650	1250	1000	200
2011	1397	41	703	23	55	121	20	1210		1650	1275	1000	200
2012	947	21	1895	18	36	63	15	2031	10	1000	1100	854	175
2013	945	25	2312	18	34	63	59	718	16	396	999	874	200
2014	947	25	2314	18	34	66	68	572	22	406	900	819	180
2015	947	25	2106	18	34	59	68	428	22	431	859	814	182
2016	865	25	2117	19	34	51	62	397	23	542	761	1608	234

2017	864	25	2133	19	34	48	62	283	14	501	1008	1574	243
2018	865	25	2133	19	34	44	62	286	13	476	976	1596	245

Kaynak: TÜİK

Buğday üretiminin yıllara göre azaldığı, bunun yerine kiraz üretiminin tercih edildiği görülmektedir. Üretilen kirazlar ilçeye gelen tüccarlara veya 12km uzaklıktaki Hadim kiraz halindeki tüccarlara satılmaktadır. Elma üretimi stabil bir görünüm çizmesine rağmen patates ve nohut üretiminde dalgalanmalar yaşanmıştır. İlçede en fazla yetiştirilen sebzeler ise domates ve taze fasulyedir.

Taşkent ilçesindeki küçük baş hayvan sayısı yaz ve kış aylarında farklılık göstermektedir. Yaz aylarında yaylacılık nedeni ve göçerlerin gelmesiyle hayvan varlığı çok fazla artış kaydetmektedir (MEVKA).

Tablo 5: Hayvansal Üretim İstatistikleri

Yıllar	Büyükbaş	Koyun	Keçi	Kovan	Tavuk
2004	1561	4556	8715	2831	800
2005	1353	4187	7670	3250	1000
2006	967	3150	9005	3460	960
2007	617	1510	5200	2700	1560
2008	565	3650	4200	3600	3000
2009	565	850	3500	960	3000
2010	1259	6200	10370	964	2000
2011	1234	5310	10670	954	1350
2012	1301	6590	11600	902	1350
2013	1311	5834	12888	554	1452
2014	1295	5911	13199	547	1572
2015	473	5867	13063	562	825
2016	469	5727	12625	546	689
2017	738	9030	13531	550	684
2018	807	9858	14142	552	685

İlçede büyükbaş hayvan sayısı dalgalı bir seyir izlemektedir. Küçükbaş hayvan sayısı her geçen yıl artmaktadır. Arı kovanı sayısı ise 2008 yılında 3600'e kadar yükselmesine rağmen 2018 yılında 552'ye kadar gerilemiştir. Son yıllarda tavuk

sayısında da büyük bir azalış yaşanmıştır. Tablo 6'da hayvansal üretim miktarları ton olarak gösterilmektedir.

Tablo 6: Hayvansal Üretim Miktarları (TON)

Yıllar	Sığır Sütü	Koyun Sütü	Keçi Sütü	Yapağı	Bal
2004	1071	158,20	335,04	7,38	42,47
2005	938,86	145,54	294,71	6,78	48,75
2006	654,69	105,47	319,73	5,10	55,36
2007	291,32	28,12	164,64	2,45	24,00
2008	241,36	70,31	98,78	5,91	36,00
2009	419,73	31,64	102,90	1,38	11,18
2010	884,79	224,99	463,46	10,04	12,10
2011	1194,6	185,62	424,77	8,60	11,85
2012	1252,9	229,91	448,64	10,68	3,85
2013	1235	243,13	493,92	9,45	1,20
2014	1204,9	243,41	514,75	9,58	1,30
2015	523,79	246,58	518,62	9,51	1,44
2016	534,64	243,69	508,33	9,28	1,26
2017	839,26	384,24	544,79	14,63	1,23
2018	978,43	419,05	569,33	15,97	1,25

Kaynak: TÜİK

Hayvansal ürün miktarları hayvan sayısı ile paralellik arz etmektedir. Koyun ve keçi sayısındaki artış üretilen süt ve yapağı miktarlarına yansımıştır. Arı kovana sayısında yaşanan azalış da benzer şekilde üretilen bal miktarına azalış olarak yansımıştır. Yıllar içerisinde büyükbaş hayvan sayısı azalmış olsa da hayvan başına verimin artması nedeniyle sığır sütü üretiminde kayda değer bir azalış yaşanmamıştır.

2.4. Taşkent İlçesinde Turizm

Alanya'ya karayolu ile olan bağlantı üzerinden deniz turizmi ile entegre olma şansı olan bölge, yüksek bir eko turizm potansiyeli özelliği göstermektedir. Otantik Taşkent evleri projesi ile 496 adet evin turizme yönelik kullanıma kazandırılması da bölge turizmi açısından son derece önemlidir (MEVKA 20114: 13).

Taşkent, Anadolu Selçuklular döneminden bugüne kadar geçiş güzergahında yer alan bir yerleşim yeri olması nedeni ile Selçuklu ve Osmanlı izlerini görmek mümkündür. İlçede yer alan başlıca doğal, tarihi ve kültürel zenginlikler şu şekildedir. Uzun Şeyh Camii, Kible Kayası Yürüyüş ve Kamp Alanı, Mihrap Parkı, Erenler Tepesi, Sultan Pınarı Çeşmesi, Çibi Köprüsü, Emirler Çeşmesi, Ballar Çeşmesi, İmirzalı Köprüsü, Sazak Köprüsü, Kongul Taşpınar Mesire Alanı, Balcılar Ağıl Ardiç, Çetmi Şelalesidir. Bunların dışında ilçede belli aralıklarla düzenlenen festivaller vardır. Bunlar; Taşkent Kiraz Festivali, Avşar Festivali, Çetmi Festivali, Kongul Festivalidir.

3. TAŞKENT İLÇESİNİN EKONOMİK YAPISININ SWOT ANALİZİ

Ele alınan ekonomik yapı çerçevesinde bu bölümde SWOT analizi yapılmıştır.

3.1. Taşkent İlçesinin Nüfus Yapısının SWOT Analizi

a) Güçlü Yanlar

- İlçe dışında şehirlerde yaşayan nitelikli güçlü bir nüfusun varlığı
- Hemşericilik duygusunun gelişmiş olması

b) Zayıf Yanlar

- Nüfusun yeterli eğitime sahip olmaması
- Göçün varlığı
- Girişimci ruhun gelişmemiş olmaması

c) Fırsatlar

- İhtiyaçlara göre eğitim verilmesi
- İlçe dışında ikamet edenlerle tanışma
- Farklı alanlarda eğitilecek insanların var olması

d) Tehditler

- İstihdam olanaklarının oluşturulamamasından dolayı ilçe dışına göçün sürmesi
- Bireysel, toplumsal, ekonomik, girişimsel gelişim eğitimlerin verilmemesi

3.2. Taşkent İlçesinde Tarım Sektörünün SWOT Analizi

a) Güçlü Yanlar

- Meyveciliğin, kiraz, elma ve üzüm yetiştiriciliğın yaygın olarak gerçekleştirilmesi, kiraz için iklimin uygunluğu, ekiminin yaygın olması
- Ceviz yetiştirilmesi
- Bal üretiminin yapılması

b) Zayıf Yanlar

- Modern depolama alanlarının olmaması, istenilen kazancın elde edilememesi, ağaçların yaşlanması, ürünlerin sigortasının olmaması, enerji maliyetlerinin yüksek olması
- Cevizin kabuklu satılması, marka patent tescilinin olmaması, ürün sigortasının olmaması
- Ürünün tanımının olmaması, gıda kontrol mekanizması ve laboratuvarın olmayışı, reklamcılık faaliyetlerinin olmaması, sigorta mekanizmasının eksikliği

c) Fırsatlar

- Modern soğuk hava depolarına destek verilmesi, soğuk hava depolarında muhafaza edilmesiyle ürün ömrünün uzaması
- Balın yöre marketlerinde satışın yapılması

d) Tehditler

- Ürünler için bilinçsiz ilaç kullanımı, ürünlerde ilaç kalıntısının olması, don olaylarının yaşanması, toprak ve ağaç bakımlarının yapılamaması, reklamcılık faaliyetlerinden kaynaklı olarak

ürünlerin değerinde satışının gerçekleştirilememesi, havaların soğuk olması

- Ağaçların bakımsız olması, ürün cinsinde çeşitlendirme olmaması
- Havaların soğuk olması, yağışın azlığı, tanıtım, reklam ve pazarlama faaliyetinin profesyonel olmamasından kaynaklı ürün satışının değerinde yapılamaması

3.3. Taşkent İlçesinde Hayvancılık Sektörünün SWOT Analizi

a) Güçlü Yanlar

- Organik et üretimi için uygun coğrafya
- Hayvancılığın yöre halkının uzmanlık alanı olması

b) Zayıf Yanlar

- Et kooperatifinin olmaması
- Üreticinin organik et ve değerini yeterince bilmemesi, hayvanlarının kesiminin yapılacağı, işleneceği entegre et tesisinin olmaması, keçi sütünün toplanıp işleneceği entegre süt tesislerinin olmaması

c) Fırsatlar

- Tüketicilerin organik gıda taleplerinde artış olması
- Helal ve organik gıda pazarının büyük olması
- Keçiden elde edilen ürünlerin dünyada yaygınlaşması, ekonomik değerindeki artış, organik tavuk ve organik yumurta yetiştiriciliği

d) Tehditler

- Veteriner hekimler tarafından hayvanların sağlık kontrolünün yapılamaması
- Süt ve et verimliliğindeki azlık
- Hayvan çiftliklerinin olmayışı
- Hayvanların otlatma yerine suni yemlerle beslenmesi
- Hayvancılık kooperatifinin olmaması

3.4. Taşkent İlçesinde Turizm Sektörünün SWOT Analizi

a) Güçlü Yanlar

- Yayla, çiftlik, organik, kış, av, gençlik turizmine uygun bölgesel yapı

b) Zayıf Yanlar

- Yörüklerin sayısının azalması
- Çiftlik turizminin yeterince gelişmemiş olması
- Yeterli üretimin yapılamaması
- Organik tarım turizminin yeterince gelişmemiş olması
- Kar yağışlarında azalış
- Suni kar yağdırma donanımına sahip olmaması
- Avlanma anlayışının sosyal sorumluluk alanı dışında olması
- Hayvanların yeterince korunamaması
- Yerli yabancı turist kitesinin gözardı edilmesi
- Reklam ve tanıtım faaliyetlerinin yapılamaması

c) Fırsatlar

- Bungolov evlerin yapılması
- İstihdamın artması
- Ekonomik ve sosyal refahtaki artış
- Yaylaya gelenlerin artması
- Ürünlerin yerli yabancı turistler tarafından tüketilmesi
- Ortak mekanı paylaşma
- Sosyal ve ekonomik refahtaki artış
- Organik tarım faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi
- 4 yıldızlı otelin yapılması

d) Tehditler

- Reklam, tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin profesyonel şekilde yapılmaması
- Yaylaya gelen göçebelerin sayısındaki azalış
- Çiftlik turizm alt yapısının yeterince olmayışı
- Karın hiç yağmaması ya da az yağması
- Bilinçsiz avlanma anlayışının sürmesi

SONUÇ

Taşkent ilçesi azalan nüfusla birlikte ekonomik olarak da küçülmeye devam etmiştir. Ancak bölgede devam eden projeler (Eğiste viyadüğü ve karayolu yapımı) ve yakın bölgedeki meyveciliğe dayalı sanayi kolları (TORKU meyve suyu ve pekmez fabrikası, Hadim Aladağ yöresi pekmez fabrikası) ilçe ve mahallelerinin hem turizm açısından, hem de meyvecilik açısından gelişmesine imkan tanımaktadır. Bölgede yetiştirilebilecek ürünlerin çeşitliliğinin artırılması, mevcut kültür varlıklarının korunması ve bunların reklamının iyi yapılması ve Akdeniz sahillerinden bölgeye olan ulaşımın daha elverişli hale getirilmesi sayesinde bölge potansiyelinden daha fazla istifade edilebilecektir.

Taşkent yöresi özellikle son birkaç yıldır yapılan yatırımlar sayesinde ciddi bir gelişme göstermiştir. Özellikle mevcut otelin restorasyonu, Kible Kayası Kamp Merkezi, Taşkent Meydanı ve Mihrap Parkı'nın revizyonu ilçeye gelecek yerli ve yabancı misafirler için önemli duraklar olarak karşımıza çıkmaktadır. İlerleyen dönemlerde de bu tür yatırım ve iyileştirme faaliyetleri, ilçenin gelişmesine katkıda bulunacaktır.

Ayrıca ilçeye bağlı mahallelerde de doğal ve tarihi güzelliklerin varlığı da ilçeye artı değer katmaktadır. Meyve ve arıcılık faaliyetlerinin yaygınlaştırılması, üretimde teknoloji ve modern yöntemlerin kullanılması ilçe refahının artırılması için önemli adımlar olarak görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Hotamışlı, M., Zorlu, Ö. ve Avan, A. (2015), Taşeli Platosu'nun Turizmüne ve Tarihine Yatırımda: Sarıveliler, Sarıveliler Turizm ve Yatırım Raporu, Erişim Tarihi: 12.09.2019,
<http://www.mevka.org.tr/Yukleme/Uploads/DsyBnYUAZ53201940924PM.pdf>.
<http://konyakultur.gov.tr/index.php?route=modules>
<http://planlama.mevka.org.tr/attachments/article/119/Tashkent>
MEVKA (2011). "Taşkent İlçe Raporu", Erişim Tarihi 09.09.2019
<http://planlama.mevka.org.tr/attachments/article/83/Tashkent>

ÖZBEKİSTAN VE TÜRKİYE MÜNASEBETLERİ DÜN VE BUGÜN (KONYA ŞEHİRİ MİSALİNDA)

A. X. DONIYOROV*

Türkiye Cumhuriyeti, Özbekistan'ın dış politikasında mahsus ve önemli bir yeri var olan, güçlü bir dış politikaya potansiyeli var olan, çeşitlendirilmiş bir ekonomiye, bir de modern bir silahlı kuvvetlere sahip olan bir ülke gibi sayılır. Bu birkaç faktörle açıklanabilir.

Birincisi, Turgut Özal döneminde Türkiye Cumhuriyeti Özbekistan'ın bağımsızlığını tanıyan 200'den fazla ülkeler içinde ilk ülkedir. 28 Nisan 1992'de Özbekistan'da Türkiye Büyükelçiliği açıldı ve Türkiye'de Özbekistan Büyükelçiliği açıldı.

İkincisi, Özbek ve Türk halkları ezeli dostluk, biraderlik ve kardeşlik bağları birbirine bağlıdır. Her iki millet de Türk dilinde konuşandır, her ikisini kültürleri, dinleri ve gelenekleri birbirine çok yakındır.

Son yıllarda, Özbekistan ile Türkiye arasındaki münasebet ve ilişkilerde yeni bir sayfa açıldı. Bu ilişkilerin yinede güçlenmesi nedeni Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın siyasi iradesi ve kararlılığı sebep olarak gösterilebilir. Yani iki ülkenin liderleri arasındaki dostane münasebetler, devamlı ve düzenli toplantılar, dostane görüşmeler, iki ülkenin arasındaki işbirliğinin gelişmesine büyük bir motivasyon veriyor.

Özellikle, Kasım 2016'da Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Samarkand'a ziyareti, Mayıs 2017'de Pekin'de "Kuşak ve Yol Forumu"nda, Eylül'de Astana ev sahipliği yapan İslam İşbirliği Teşkilatının "Bilim ve Teknoloji

* Prof. Dr. Taşkent Devlet Doğu Bilimleri Enstitüsü.

Zirvesi" hem de BM Genel Kurulunun 72. oturumunda Özbekistan ve Türkiye liderleri ikili ilişkilerin istikbalini ve görüşlerini paylaştılar.

Bizim Cumhurbaşkanı Şavkat Mirziyoyev'in Ekim 2017'de Türkiye'ye yapılan resmi devlet ziyareti aynan bu görüşmelerin mantıklı bir devamı oldu diyebiliriz. Resmi ziyaret sırasında iki taraf, Özbekistan ile Türkiye arasında siyasi, ticari-ekonomik, yatırım, ulaştırma ve iletişim, tarım, ulaştırma, turizm, bilim ve diğer alanlarda işbirliğinin geliştirilmesi konular hakkında görüştüler.

Aynı zamanda 2018 yılında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan resmi devlet ziyareti göre Özbekistan'a geldi. Bu olay büyük ilgi ve coşkuyla medya tarafından geniş olarak yayınladı. Örnek için, Türkiye merkezi gazetelerinde Hürriyet, Sabah'da ve Rus Bilimler Akademisi Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nden araştırmacı Alexander Vorobyev Eurasia Daily analitik portalı için yazdığı makalesinde, Amerikalı uzman Samuel Ramani Diplomat analitik dergide, Güney Kore'nin 'The Korea Times' gazetesinde ve başka medyalarda geniş yayımlandı.

Çok yakında 14 Ekim 2019'da Azerbaycan'ın Bakü şehrinde düzenlenen Türk Keneşi Zirvesi gerçekleşti. Bu tedbirlerde Özbekistan Cumhurbaşkanı Shavkat Mirziyoyev ile Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan arasında dostane bir sohbet gerçekleştirildi.

13 Ekim 2019'da Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (Türk Konseyi) Dışişleri Bakanları Konseyi'nin 7. toplantısına katılmak için gelen Özbekistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Abdulaziz Kamilov ve Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile bir araya geldi. Görüşmede taraflar Özbek-Türk stratejik ortaklığının güncel sorunlarını, onun belirli alanlarda geliştirmesi için istikbalları hakkında görüştüler. Görüşme esnasında her iki tarafın da ikili ve Türk konseyleri şeklinde farklı alanlarda işbirliğinin daha da genişletilmesi ile ilgilendiği vurgulandı.

Bugün ülkemizde faaliyet gösteren yaklaşık 500 Türk şirketi ve firmaları faaliyet yürütmektedir. Bu yıl ülkemizde, aynan Türk ülkesinden yatırım 20'den fazla şirket kuruldu ve 53 şirketin temsilcilikleri akredite edildi.

Tarihimizin bölünmezliği

Bu ülkeyi tarihsel olarak ülkemizle bağlayan şehirlerden biri de Konya. Nedeni bu tarihi bölgede dünya edebiyatının önde gelen isimlerinden özgün olan Hafız Sherazi, Abdurahman Jomi, Alisher Navoi, Mirzo Abdulqadir gibi büyük sanatçılar kendileri için hoca diye bilen büyük insan Mevlana Celâleddîn-i Rûmî ölümsüzleştirilmiştir.

Türkiyenin güneybatısında yerleşen Konya şehri turizm ziyaretine göre meşhur turistik yerlerden biri sayılır. Selçukluların devleti olarak sayılan Romen sultanlığının başkenti olan bu şehirde Mevlana Celâleddîn-i Rûmî buralarda yaşadığı ve çalıştığı hem de türbesi nedeniyle her yıl yüz binlerce turistleri kabul ediyor.

Bina bahcesindeki tahta üzerinde belirtildiği gibi: Yüksek maneviyatı, geniş bilgili ve zekası ile tanınan, o zamanın büyük şeyhler tarafından eğitilen Tabrizi Mevalan Celâleddîn-i Rûmî'nin mükemmel insan olması için büyük etkisi var. Tabrizi Rumi'yi duyduktan sonra onu aramak için Konya'ya geldi. Bu iki büyük insanın buluşması tarihsel olarak 'İki Deniz' olarak diye tanımlanıyor.

Birlikte üç buçuk yıl geçirip, Celâleddîn-i Rûmî hocasından çok şey öğrendi ve hayatında yeni ufuklar açıldı.

Mevlana Müzesi'nde çalışan tarihçi Osman San'nin sözlerine göre, bu tarihi yapı ilk olarak "Mevlana Müzesi", 1927'den "Konya Sanat Müzesi" ve 1954'ten "Mevlana Müzesi" olarak adlandırılmıştır. Her kapının farklı bir adı ve anlamı vardır. İşte buralarda Celâleddîn-i Rûmî mezarları, odaları, cami, sergileri, kütüphane ve diğer odalar vardır.

Celâleddîn-i Rûmî'nin 1207 yılında Balkh'ta zamanın en iyi yazarı ve vaizi olan Bahouddin Valad ailesinde doğduğu bilinmektedir.

Bahauddin Walad bazı siyasi olaylar nedeniyle Balkh'tan gitmek zorunda kaldı. Birkaç yıl farklı şehirlerde yaşadı ve sonunda Konya'da yerleşti. Celâleddîn-i Rûmî zamanın en büyük bilim merkezlerinde eğitim gördü ve bilgi aldı. Büyük âlim kendisinden sonra gelecek nesline değerli eserler bıraktı. Bunlar gazel ve rubailardan oluşan "Dîvân-ı Kebîr"i, yani "Büyük Dîvân" olarak bilinen ünlü Dîvân, tasavvuf – romantik eseri - 'Mesnevi', Mevlana sohbetlerinden oluşan bir felsefi bir kitap - 'Fihi Ma Fih', akraba, arkadaş, bazı âlim ve devlet görevlileri ve memurleri tarafından yıllar boyu yazılmış mektuplardan oluşmuş kitabı "Mektûbât", Mecalis-i Seb'a, Mevlânâ'nın 7 öğüdünün bulunduğu eserdir. Bunların her biri değerli bir şaheserdir. Örnek için 'Mesnevi' kitabını sadece Doğu'da değil aynı zamanda Batı'da insan ruhsal yaşamının bir düzenlemesi olarak coşkuyla öğrenilmiştir.

Mevlana Müzesinde âliminin eserleri, kişisel eşyaları, elbiseleri, çeşit kitapları, avizeleri ve müzik aletleri saklanıyor. Kütüphane, aynı zamanda CD tabanlı, 4.000'den fazla elle yazılmış tarih kitabı içermektedir. Kütüphanede 4.000'den fazla elde yazılmış tarihi kitaplar bulunmaktadır, bu eserlerin tümü elektronik nüshaları olarak da yapılması çok dikkat çekicidir.

Konya ile Buhara arasında pek alanlarda çok benzerlik vardır. Her ikisi de kendi zamanlarında başkent olmuştu, İslam kültürü tarihinde yeterli yer alıyorlardı.

Konya'daki Selçuk üniversitesi'nde çalışan professor Najmi Uyanık sözlerine göre Konya ile Orta Asya bölgesi, özellikle de günümüzdeki Özbekiston bölgesi arasında bir manevi bağlantı olduğunu belirtmiştir. Orta Asya'daki İslam tarikat ve cemaatler, manevi miras, mimarlık ve yaşam tarzı da Konya'daki yaşamını da etkiledi.

Professor yine dediği - 'Konya Türk – İslam dünyasının başkenti olduğu için, Semerkent, Buhara, Hiva şehirlerinde ortaya çıkan İmam Buhari, İmam Moturidi, Nakşbandi, Abdul Halik Gijduvani gibi mutefakkır âlimler de manevi miras eserleri buraya kadar gelmiştir. Kuşkusuz, Konya tarihinde Mevlana Celâleddin-i Rûmî'nin rolü eşsizdir ve hoşgörü, kardeşlik ve birliği teşvik eden'.

Gerçekten, Konya'yı Rumi olmadan hayal etmek çok zor. Dünyanın dört bir yanından mezarını ziyaret etmek için çeşitli dinlerin ve kültürlerin temsilcileri geliyorlar. Genel olarak, Konya, Türkiye'nin en önemli turistik merkezlerinden biridir: her yıl ortalama 3-4 milyon turist geliyor.

Buhara da aynan böyle turistik merkezi olabilir mi? Özbekistan hükümeti, Buhara'ya 2021 yılına kadar gelen yabancı turist sayısını iki katına çıkarmayı ve turist hizmetlerinden 350 milyon dolar gelir çıkarmayı planlıyor. Bu konuda Türkiye'nin tarihi kenti Konya'dan örnek alabiliriz.

Turizm ve kültürlerarası alanıda iki taraf arasında işbirliği yapılırsa, bu iki dini merkezlerin gelişmesi ve dünyadaki Müslümanlar kendi yerlerini saklanması için büyük fırsat kapıları açılır.

XIV-XV yüzyıllarda Türkiye dünyanın en büyük bilimsel ve kültürel merkezlerinden biriydi. Bu süre içinde Türkiye'de birçok ünlü bilim adamı, bilim insanı ve kültürel faaliyet insanı toplandı. Özellikle Sultan II. Bayazid döneminde, Orta Asya'dan birçok bilim adamı Türkiye'de sığındı.

Ali Şir Nevai aynan bu sultan Beyazid II'ne kendi gazellerini göndermiştir.

O zamanın ünlü Türk şairi Ahmed Paşa Ali Şir Nevai gazellerine çok aşk oldu.

Ali Şir Nevai gazellerine tetebbu bağlanması ardından Türk şiirini seviyesini yükseltti ve Farsça klasik şiirlerinin etkisinden kurtuluş için yardımcı oldu.

Ünlü edebiyat âlimi Naim Karimov 'Alisher Navoi ve Ahmad Pasha' adlı makalesinde şöyle yorum yaptı (Özbek Edebiyatı ve Sanat Gazetesi 31 Haziran 2002):

Ahmad Pasha'nın çalışması iki aşamadan oluşuyor. Yedi kule kalesinin hapsedilmesinden önce, özellikle Fars şairleri Hafız'ı taklit eden şiirler yazdı, Fars şiirinin renkli çekiciliğini Türk şiireni dahil etmişse, "Bursa Çağı" nun ikinci

aşamasında Şair Nevai'nin büyüleyici lirikesiyle tanışıyor hemde bu faktör yeni sanat uçuşu için yaşam alanı olarak hizmet etti. Ahmed Paşa'nın eserlerinin daha büyük gelişmesi aynan bu dönemde gerçekleşti.'

1480-1481 yıllarında Ali Şer Nevai kendisinin en iyi gazellerinin 33 tanesini Sultan II. Bayezid'e hediye olarak gönderdi. Sultan Bayezid sarayın şairlerinden en yetenekli olan Ahmed Paşa'ya Nevai'nin gazellerine cevap yazmasını emretti. Tabii ki, bu çok büyük ve mesul bir işti. Onun yazdığı gazelleri Nevai seviyesinde olmasa da, en azında şiir yazma yeteneğini geliştirmesi için çok büyük bir okul ve eğitim oldu.

Böylece, Ahmet Paşa Türk şiirini yeni seviyeye çıkaran yazar olarak tarihte meşhurdur. Onun şiirlerinin çoğu Türk halkları edebiyatının güzel bir örnek olarak kalır. Ahmed Paşa 1496'da öldü. Onun Edebi mirasının çoğu eserleri dünyadaki birçok dile çevrilmiştir.

Yukarıda belirtilen ilişkiler 19. ve 20. yüzyıllarda da devam etti. Ülkemizde çok sayıda eğitimcilerinin Türkiye'de eğitilmiş olması, ülkemizin tarihinde ve bilimin gelişmesinde bu Türk devletinin oynadığı yüksek rolün bir kanıtıdır. Örnek için Buhara'nın usulü cadid tarikatçıları Abdurauf Fitrat, Abdulwahid Munzim, Hamidkhoja Mehri, U. Polathojaev 1908-1910 yıllarında Türkiye'ye eğitim almak için gitmişlerdi.

Aynı zamanda, Mustafa Kemal Paşa ile Usmanhoja Polatkhojaev arasındaki dostane ilişkilerden bahsetmek imkansız. 16 Mart 1921'de, Türk hükümeti RSFSR ile diplomatik ve işbirliği anlaşması imzaladı. Mustafa Kemal Paşa'nın Moskova'daki temsilcisi Bekir Samibey, Sovyet yetkilileri V. Lenin, Chicherin, Karakhan'dan maddi destek istedi. Eylül 1920'den Mayıs 1922'ye kadar Sovyet devri tarihi edebiyatlarında, Sovyet hükümetinin sıkıntılı ve zor bir yılı vardı, Mustafa Kemal hükümetine Buhara halk sovyet cumhuriyeti hükümetinde ilk olarak finans müfettişi olarak çalışan, daha sonra Merkez İcra Kurulu Başkanı olarak görev yapan Usmanhoja Polatkhojaev (1878-1986), kendi vakıfından 100 milyon altın parayla finansal destek verdi. Paranın büyük bir kısmı Moskova'da kaldı ve sadece 10 / 1'i Onatouli'ye (Türkiye) gönderildi. Türk tarihçisi Mehmet Saroy, 1990'da İstanbul'da yayımlayan "Atatürk'ün Sovyet politikası" adlı kitabında şöyle yazdı: "Sovyetlerin Türkiye'ye desteği eksik olmasına rağmen, ama o zamanlar ulusal kurtuluş hareketinin zaferinde önemli rol oynadı.". 1922-1923'te Usmanhoja Polatkhojaev'in göçünden sonra Mustafa Kemal Paşa ile temas halindeydi. Türkiye'nin gelecekteki cumhurbaşkanı ona kendi hükümetinde çalışmasını teklif etti.

Usmanhoja Polatkhojaev Mustafa Kemal Paşa'ya Türkistan'ın tarihi ve kültürü el yazma eserlerini araştırmasını söyledi. Bundan sonra Mustafa Kemal'in emriyle Türk hükümeti vatandaşımıza ömrünün sonuna kadar büyük bir miktar emaklı (ödenek) maaşı tayin ediyor. Polatkhojaev ölümünden sonra, bu emaklı (ödenek) maaşı eşine verildi.

Ülkemizdeki usulü cadid tarikatçıları gazetelerinin Türkiye ve onun hayatını hep yayınlanması büyük bir rolü olduğunu söylemek abartı olmaz. Özellikle "Buhara Axbori" gazetesi bu konuda özel bir yer tutuyor. Gazetede Mustafa Kemal Paşa hakkında birçok makale yayınladı. Hatta 'Özgür Buhara' gazetesinin 11. Maddesinin (224) bile Mustafa Kemal'in imgesini göstermektedir. Gazeteye incelediğimiz zaman "Devrimci Türk askerlerinin kahramanı - kahraman Kamal Paşa", "Mustafa Kemal Paşa-Cumhuriyet reisi", "Mustafa Kemal Paşa ve Sovyet liderleri" gibi büyük makalelerde bu kişinin hayatı, siyasal faaliyet, askerlik ve Türkistan'a münasebetleri ayrıntılı olarak açıklanması yer alıyor. Bu, Türkiye'deki sosyal ve siyasal süreçlerin Buhara Cumhuriyeti medyası yoluyla detaylı bir şekilde kapsanmasından kaynaklanmaktadır.

"Şimdi," – gazetede söyleniyor, - Mustafa Kemal Paşa Türk halkı tarafından itiraf edilen bir liderdir ve Türk halkının değerli bir lideridir. Bunu da itiraf etmeliyim, asırlardır bir birine düşman olarak yaşayan Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilerin şu anda Mustafa Kemal Paşa'nın sayesinde olumludur.

Türkiye'nin layık lideri ve devlet başkanı Mustafa Kemal Paşa Atatürk şahıs olarak 'Buhara Axbori' gazetesinde faaliyet yürüten genç muhabirlerin dikkatini çekmiş. 19 Ekim 1922'de, gazetesinde Mustafa Kemal Paşa'nın desteklemek için "Binlerce yaşa!" diye bir gazel yayınladı. Bu gazelin yazarı H. Olmash'dır:

*"Ey fedakar Kemal Paşa
Mazlumların lideri sensin
Maşrıkların kurtarıcısı
Askerlerin binlerce yaşa-binlerce yaşa!"*

"Buhara Axbori" gazetesi, 20. yüzyılda 1920 yıllarında Türkiye ile Buhara arasındaki işbirliğinin ve kardeşlik ilişkilerinin geliştirilmesi, yeni bir seviyeye ulaşması hakkında bilgi verici değerli bilgi kaynaklarından biridir. O gerçekten kesinlikle "Doğu Dünyası ve Buhara Cumhuriyeti" tarihi araştırma sorununun gelecekte çözümü bulmak için kaynaklardan biri olabilir. Kemal Paşa'nın kişiliğine gelince, Geçmişte Türk halkları arasında ona olan saygı nasıl olsa bugün daha yüksektir.

Özbekistan ile Konya arasındaki şimdiki ilişkileri

Daha önce de belirtildiğimiz gibi, Özbekistan ile kardeş olan Türkiye arasındaki ilişkiler yeni bir seviyeye ulaşmıştır. Konya bu dostluğun güçlendirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Özelikle, Türkiye'nin Konya şehrinde 15-16 Mart tarihlerinde 'İki kardeş ülke: Türkiye – Özbekistan ve onların gelecekteki münasebetlerinde benim yerim' tedbiri düzenlendi. Tedbir Mevlana Celâleddîn-i Rûmî'nin kendi okulunu kurduğu bu şehirde yerleşen Selçuk Üniversitesi'nde gerçekleşti. Bu tedbirde Türkiye'nin üniversitelerinde çeşitli alanlarda bilim araştırması yapan 50'den fazla doktora öğrencileri katıldı. Konferansta Özbekistanlı öğrencilerden 14 tanesi kendi bilimsel çalışmaları hakkında rapor verdi.

Bu tedbiri Büyükelçilik, Konya Büyükşehir Belediyesi, Selçuk Üniversitesi, Türkiye'deki Özbek öğrenci Birliği ve Özbekistan Gençlik Birliği Türkiye'deki temsilcisi Ergash Jumayev tarafından düzenlendi. Açılış töreninin ardından katılımcılar 3 yönde sunum yaptılar (Türk Dili ve Edebiyatı; Tarih, Felsefe, Politika; Disiplinlerarası Çalışmalar). Konferansların ardından katılımcılar 'Geleceğe ait projeler' konusundaki bir toplantıya katıldılar. Gençler, Özbek-Türkiye ilişkilerini geliştirme konusundaki fikirlerini, planlarını ve fikirlerini paylaştılar.

Şu anda, Türk Üniversitelerinde 1.000'den fazla Özbek öğrencisinin farklı yönlere okuduklarını ve bu sayının her geçen yıl arttığına dikkat edilmesini söylemeye değer. Doktora yapanlar sayısı 50'den fazla öğrencisi var. Ayrıca, Türkiye'de doktora derecesini kazanan ve eğitim kurumlarında ders veren yurtaşlarımız da var.

Bu yapılan konferans, gençlerle ilişkilerin arasındaki güçlendirilmesine, yurtseverlik duygusunun arttırılmasına, Özbekistan'daki derin ve geniş çaplı reformlar hakkında bilgilendirilmesine ve vatandaşlara yönelik yeni devlet politikasının özünün açıklanmasına hizmet etti.

Konya'ya giden vatandaşımızın tarihinden.

Konya şehri, yalnızca Mevlana Celâleddîn-i Rûmî'na değil, belki aynı zamanda diğer birçok İslam âlimlerine de büyük katkı sağlamıştır. Aynan bu şehirde yapılan münakaşa, araştırma ve eğitim Özbekistan'lık ünlü bir İslam âliminin faaliyetlerinde de önemli bir yer almıştır.

Alauddin Kasani İslam hukukçusu, yorumcu, mevlana (hadis alimi) ve usuli alim olarak dünyada çok ünlü insan idi.

Kaynaklara göre, Alauddin Ebu Bekir Kasani Buhara medresesinde hoca Alauddin Semerkant'ın ellerinde okudu. Öğrenci iken fıkıh konusundaki derin

bilgisinden dolayı Malik ul-ulama rütbesini aldı (bilginlerin kralı). Hocası Alauddin Semerkant'ın 'Tuhfatu-l-Faha'sına yorumlar bırakmış.

Alauddin Ebu Bekir Kasani bilim yolunda çeşitli kentlerde yaşadı, ailesiyle birlikte bir süre Osmanlı Devleti'nin Yunan ili Konya'da yaşadı. Bu yaşayan ülkesinde de İslam hukukunun alimi olarak nam kazandı. Alauddin Kasani çeşitli mezheplerin münakaşalarında katılarak, mantıklı derin düşünceleriyle saygı kazandı. Konya şehrinde ikamet ettiği ve dini münakaşalarda katılması Kasani'nin yüksek bir âlim olarak yetişmesi için ayrı bir yeri vardır.

Kasani Halep'teki Movarounnahr'a 541 (1146-1148) büyükelçisi olarak gönderildi. Bir süre sonra onun bilimi ve zekasına inanç koyan Halep sultanı Nuriddin Az-Zangi Kasani'ya yeni inşa edilen Halawiyya medresesinin baş öğretim görevlisi olarak atadığını - Profesör Tursunboy Fayzullaev söyleyiyor. Kasani 587 AH Rajab ayının ilk günü (3 Ağustos 1191) Halep'te öldü. Büyük dede babamız daha önce ölen karısının yanına şehir dışındaki İbrahim Halil mezarına gömüldü. Gömüldükleri mezarlık "Çifte Türbe" olarak bilinen dini turistik yerdir.

Alauddin Kasani'nin bilimsel mirası, kitapları hakkında konuşursak, «Badoious-sanoi'y fi tartib ash-sharoi'» (şariat kararlarını düzenlemede becerilerin esası) adlı kitabından bahsediliyor. Diğer eserleri hakkında hiçbir bilgimiz yok. Ancak uzmanlara göre bu eşsiz eser bile yazarın olağanüstü yeteneğinin bir göstergesi diye sayılır. Bu eser İslam hukuk alanında uzmanlar ve uygulayıcılar tarafından şimdiye kadar kullanılmaktadır. Ünlü Mevlana Şeyh Muhammed Sodiq Muhammed Yusuf bu eserin değeri hakkında şöyle yorumladı: "Bu harika bir kitap. Herkes tarafından kullanılmış ve kullanılmıştır. İnşallah kitabın yazarı Alauddin Ebu Bekir İbn Masoud ibn Ahmad Kasani'dir. (587 AH öldü)". Onun takma adı "Malik-ul-ulama" idi. Muhammed ibn Ahmad ibn Abu Ahmad Semerkant'ın ellerinde okudu.

Namangan Devlet üniversitesi doçent arabiyatçı Muhammadjon Yusupov ve kıdemli öğretmeni Yunuskhon Rahmatullaev verdiği bilgilere göre Alauddin Ebu Bekir Kasani'nin Özbekistan Müslümanlar Kurulu ait Temel Kütüphanesinde «Badoious-sanoi'y fi tartib ash-sharoi'» kitabı yedi bölümden oluşmaktadır, eser, Mısır'daki 'Matba'a al-ilmia' yayınevinde 5 kitap halinde yayınladı. Alauddin Ebu Bekir Kasani'nin ailesi, anne babası, gençliği, yeteneğinin oluşumu, Buhara medresesinde eğitim alması, Türkiye hem de Şam ülkesindeki faaliyetleri hakkında neredeyse hiçbir bilgi yok.

Kültür ve eğitim alanındaki ilişkiler.

Kültürel alanda bağlar genişliyor. 24 Haziran 2011 yıl tarihinde Ulusal Endüstri Merkezi'nde, 'IJOD', ressamlar, Sanat tarihçileri, Halk Sanatçıları Derneği

üyeleri bu yılın Mayıs-Haziran aylarında gerçekleşen büyük uluslararası kültürel tedbirlerde katılanlarla bir sanat buluşması düzenlendi. Böylece genç ressamcı Sarvar Süleymanov, Konya'daki İkinci Uluslararası Sempozyuma katıldı.

İkinci Uluslararası Sempozyum 13-28 Mayıs tarihlerinde Konya'da yapıldı. Sempozyum 2009 yılında bu tarihi Türk şehrinde Karatai Üniversitesi tarafından düzenlendi. Konya, dinin, tasavvufun ve tasavvufun merkezidir. Omar Khayyam ve Rumi gibi ünlü Doğu şairleri burada yaşamıştı. 1957 yılında Konya'daki tarihi kültürü canlandırmak için gezen derviş topluluğu yeniden kuruldu.

2018 yılında 20-30 Nisan günleri Türkiye'nin Konya şehrinde uluslararası Tiyatro Festivali'nde 'Bin nefes Bir Ses' düzenlendi. Festivale Samarkand il müzikal dram tiyatrosu ekibi de katıldı. Konya topluluğu ve tiyatro gruplarının temsilcileri Samarkand Drama Tiyatrosu'nu sıcak bir şekilde karşıladı. Türkiye'de on bir yıldır düzenlenen bu festivale ilk defa Özbekistan heyetinin temsilcileri katıldı. Tabii ki, bu son yıllarda iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişimini göstermektedir.

2018 yılın Ekim ayında Özbekistan'lık Munajat Yulchiyeva, Hazret Mevlevihanesi'nin 811. yıldönümü vesilesiyle 15. Konya Uluslararası Mistik Müzik Festivali'nde sahne aldı. Anadolu Ajansı'na haberlarına göre Konya valisi ve il kültür ve turizm departmanı festivalin 10 gününde Mevlana Kültür Merkezi Sultan Veled Hall Yulchiyeva müzik severlere birlikte toplananlara geleneksel şarkıları sundu. Konsere, yerli ve yabancı turistlerin yanı sıra Konya'da okuyan uluslararası öğrenciler de ilgi gösterdi. Festivale bugüne kadar 47 ülkeden yüzlerce sanatçı ressamlar ve 133 grup katıldı.

2018 yılında Özbek-Türk temsilcileri, Semerkant'taki İpek yolu uluslararası turizm üniversitesi'nde Turizm eğitiminin gelişmesini görüşteler. Rektörlerin kontrolü altında öğretmen ve öğrenci değişimi için tüm imkanlar mutabakat ettiler. Ayrıca, birçok alanda Özbekistan'daki üniversitelerinin öğretmenlerine destekleş, iki kardeş ülke arasındaki münasebetler kültür, turizm ve eğitimin geliştirmesi için çok önemlidir. Özbekistan Turizm Bakanlığı ile yapılan görüşmelerin yanı sıra, Konya şehri acenteleri de Semerkant'ın seyahat acenteleri ile verimli toplantı ve görüşmeler yaptılar. Eğitim ve turizm alanında Konya tecrübesinden verimli kullanmak için anlaştılar.

Turizm alanındaki anlaşmalar

Çok yakında Konya Turizm Seyahat acenteleri bir kaç defa ziyarette bulundular. Özbekistan ve Türkiye turizm acenteleri, ziyaretçi sayısını arttırmak için turizmi geliştirmeyi planladılar. Özbekistan Turizm Bakanlığı ve Türk Hava

Yolları'nın sponsorluğunu yaptığı ziyaretlere bölgenin 15 turizm acentesi katıldı. Ayrıca Selçuk Üniversitesi Turizm Fakültesi Dekanı Dr.Necmi Uyanık ve Selçuk Üniversitesi Proje Yönetimi Merkezi Müdürü Dr. Recai Kush dastura katıldılar ve Özbek üniversiteleri ile yeni ortaklık anlaşmaları ve protokolleri imzaladılar. Türkiye'ye Taşkent'in Büyükelçisi Sayın Mehmet Surayo'nin hükümet de ziyaretimiz sırasında acentler de ziyaret etmeyi kabul ettiler. Ziyaret sırasında Özbekistan'daki dört büyük şehir, Taşkent, Semerkant, Buhara ve Hiva'daki acentelerle anlaşmalar yapıldı.

TÜRSAB Bölge Ofisi ve Konya Seyahat Acenteleri Yönetim Kurulu Başkanı ve üyesi olan Özdal Karahan, Özbek Turizm Bakanlığı tarafından büyük bir delegasyon olarak karşılandı. Taşkent Turizm Tanıtım Kurulundaki toplantıda heyetten gelen misafirlere, bu tür konukseverliğin ilk olarak Konya Seyahat Acenteleri için yapıldığı söylendi. Taşkent, Semerkant, Buhara ve Hiva'da ayrı B2B toplantıları yapıldı. Bu toplantılar sırasında Özbekistan'daki acenteler ve otellerle birbirlerini değerlendirdiler ve yeni turizm programlarını kabul ettiler.

Konya BTK Başkanı Özdal Karahan ziyaretler hakkında yorum yaptı; "Vizenin kaldırılmasıyla, Özbekistan'ı ziyaret eden Türk vatandaşlarının sayısı arttı. Konya acenteleri olarak bu fırsatı yeni programlar oluşturmak için kullanmanın önemli olduğunu düşündük ve Özbekistan'ı ziyaret ederek bölgeyi ziyaret ettik ve değerlendirdik. Özbekistan ile ortak noktamız çok fazla ve bu ülkeler arasında seyahat ederken bile paylaşacak çok şeyimiz var. Bu ülkede bizde ortak dil, din, kültürül değerlere ve tarihe sahibiz. Bu bölgedeki birçok âlimler ve âlimler türbesi gibi Şah Nakşbandi, İmam Buhari, İmam Maturidi, Maliki ve Termezi din âlimlerimiz yaşadılar. Özbek tarafına teşekkür ederiz, teşekkürlerimizi sunarız" dedi.

Konya Uluslararası Sempozyumu'nda yer olan toplantıda 10 ülkeden 81 bilim insanı katıldı. Necmettin Erbakan Üniversitesi Rektörü Dr. Muzaffer Schecker "Bizim ülkemiz Buhara'nın tüm başka memleketidir."- dedi. Doktor Arif Kadrov'a göre, atalarımızın Sufi ideolojisi insanlığın eğitimi ve yetiştirilmesinde önemli rol tutarak, yüzyıllardır milletimizin manevi ve kültürünün gelişmesinde ve zenginleşmesinde önemli rol oynamıştır. İnsan ruhunun arındırılması ve ilahi sevginin canlandırılması bu öğretinin asıl amacıdır. Konuşmasında Türkiye ve Özbekistan halklarının uzun bir tarihi olduğunu belirtti. Özellikle, "iki kardeş arasındaki ilişki çok tarihi. Bugünkü sempozyum iyi vurgulandı ve kanıtlandı."

Yukarıdakilerden anlaşıldığı kadarıyla Özbekistan toprakları, eski zamanlardan beri Türkiye toprakları ve Türkiye halkıyla düzenli olarak temas halindeydiler. Geçmişte başlayan bu ilişkiler bazen gelişmeye (iyileşmeye) ve

bazen ise baskılara karşı karşıya gelerek devam etti. Bununla birlikte, siyasi yasaklara ve ihtilafa rağmen, Özbekistan ve Türkiye toprakları özellikle Konya ile kültürel, bilimsel ve dini alakalar saklanarak günümüze kadar gelmiştir. Özbek topraklarında birçok eğitimli fikir adamlar Konya'daki Mevalana Rumi'nin etkisi altında büyüdü. Buna karşılık, Buhara, Semerkant ve diğer Özbek şehirleri, Türk fikir adamları eğitiminde de önemli bir rol oynadı. Bugün biz tarihçilerin en önemli asıl görevimiz bu dev tarihi mirası korumak, onu geliştirmek ve yeni bir düzeye çıkarmak. İki cumhurbaşkanı arasındaki başlanan dostane ortaklığın daha da güçlendirilmesi, Buhara ve Konya'nın İslam medeniyetlerinin merkezi olarak rolünün artırılması ve bu alanda işbirliği kurulması çok önemlidir.

KAYNAKÇA

- Buxoro axbori gazetasi. 1922 yil 19 oktabridagi 103-soni
- Норқулов Н.К. “Тарихи Салими” – ценный источник по истории Бухарского эмирата (1860-1920): Автореф. дисс. ...к. и. н. – Т., 1968. – С.67.
- Radiy Fish. Jaloliddin Rumi. Tarixiy-biografik roman. – T., 1986
- Haqqulov I. Abadiyat farzandlari. Toshkent, “Yosh gvardiya”, 1990. 9 b.
- Mehmet Saroy Otaturkning sovet siyosati. – Istanbul, 1990.
- Ismoil Porlatir, Yangi turk adabiyoti, Jahon adabiyoti jurnali, 1998, 3-son
- O‘zbekiston adabiyoti va san’ati gazetasi. 2002 yil, 31 iyun soni.
- Usmonov Q. O‘zbekiston tarixi (Milliy istiqlol davri). 2018. – T.: O‘qituvchi. – B. 292.

Internet Saytlari:

- <http://xs.uz/uz/post/ozbekiston-turkiya-buyuk-tarikh-bunyod-etgan-ikki-ulug-khalq>
- <https://www.amerikaovozi.com/a/ziyosat-turizmi/5046908.html>
- <https://www.amerikaovozi.com/a/ziyosat-turizmi/5046908.html>
- https://uzbekembassy.com.my/uzb/yangiliklar/jamiyat/turkiyadagi_aspirant_vatandoshlarimizning_uchrashuvi.html
- <https://uzreport.news/culture/tvorcheskie-puteshestviya-uzbekskih-hudozhnikov>
- <http://protoday.uz/uz/archives/130114>
- <http://old.qha.com.ua/tr/turk-dunyasi/ozbekistan-in-efsane-sesi-munacat-yulciyeva-konya-da-sahne-aldi/173895/>
- <https://www.uzbekistan.de/uz/nachrichten/nachrichten-aktuell/o%E2%80%98zbekiston-yong%E2%80%98-xavfsizligi-xizmati-xodimlari-turkiyada>
- <https://www.facebook.com/selcukuniversitesiturizmfakultesi/posts/2360958880837677>

O'ZBEKISTON: SIVILIZATSIYALAR VA TARIXIY OBIDALAR TURISTLAR NIGOHIDA

*Gulnora XUDAYBERDIYEVA **

*Komila ALIJONOVA ***

O'zbekiston Buyuk ipak yo'li chorrahasidagi davlat. U Yevropa va Osiyoning markazida joylashgan, qadimiy sivilizatsiya beshigidir. Mamlakatning ham g'arb, ham sharq madaniyatini o'zida uyg'unlashtirgani dunyo madaniyatiga alohida hissa qo'shishini ta'minladi.

O'zbekiston O'rta Osiyodagi taniqli me'moriy yodgorlikning xazinasini hisoblanadi. Ushu o'lkaning jo'shqin tarixiga qaramasdan ajoyib boyligini saqlab qolgan hamda asrlar o'z «dastxatlarini» qoldirgan shaharlar O'zbekistonning barcha hududlaridan joy olgan.

O'zbekiston qadimiy davlatchilik davridagi tarixiy obidalari va inshootlari bilan turizmga hissa qo'shishi mumkin bo'lgan diyor. 3 ming yil oldin Xorazmda turkiy qabilalar yashagan va davlat tizimi bo'lgan. Miloddan avvalgi ming yillik boshlariga aloqador "Amirobod madaniyati", quyi Amudaryo havzasidagi sun'iy sug'orish inshootlari tizimi hamda dastlabki shaharsozlik timsoli bo'lgan shahar-qal'alar - Qal'aliqir, Ko'zaliqir, Jonbosqal'a va boshqalar Xorazm vohasidagi qadimiy davlatchilik belgilaridir. Bu davrlarga oid Amudaryoning o'ng sohilida 250 dan ziyod, so'l sohilida 60 ta qadimiy shahar va qishloqlar o'rni topilgan. Qanqaqal'a, Qo'shqal'a, Tuproqqal'a, Jingilja, Toshxirmon singari qal'a va istehkomlar o'rni bunga misol bo'la oladi.

* *Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti dotsenti, yuridik fanlar nomzodi (PhD)*

** *Toshkent moliya instituti magistranti*

Miloddan avvalgi 4-3 asrlarda Xorazm iqtisodiy va madaniy jihatdan yuksalib, yirik sug'orish kanallari, yangi shahar va qal'alar barpo etilgan. Hunarmandchilik, san'at, ichki va tashqi savdo keng rivoj topgan. Milodiy IV-VIII asrlarda Xorazm yangi yuksalishni boshdan kechirdi. Burgutqal'a, Uyqal'a, Qumbosganqal'a kabi inshootlar ana shu davrlarda qurilgan.

Bugungi kunda ushbu qadimiy shaharlarning qoldiqlari namuna sifatida saqlab qolingan, dunyo turistlari xaritasiga kiritilgan. Xorazmning Etil (Volga) bo'yidan Markaziy Osiyo orqali Mo'g'uliston va Xitoyga hamda Eronga boriladigan savdo yo'llari chorrahasida joylashganligi uning iqtisodiy va ma'naviy yuksalishida muhim ahamiyat kasb etgan. Xorazmdagi Xiva - muzey-shahar, lekin Rim shahri kabi aholi yashaydigan shahardir. Sharqning ko'pgina shaharlari kabi Xiva Amudaryoning quyi oqimida joylashgan Xeyvak nomli suv havzasi yonida barpo etilgan bo'lib, Xorazm vohasining sug'oriladigan yerlarida rivojlanib kelgan. Xiva 2500 yoshga kirgan. Bularning hammasi YuNESKO tashkilotiga Xivani qo'riqxonaham ahamiyatidagi shahar deb e'lon qilishga, shaharning ichki qismi bo'lgan Ichan-qal'ani esa jahon ahamiyatidagi tarixiy yodgorlik deb e'tirof etishga asos bergan. «Avesto» kitobi Xorazm to'g'risida tarixiy ma'lumotlar beradi. «Xiva» - tarixiy qurilish, butunligicha bino va inshootlar, aslida ochiq havodagi butun bir shahar amalda tarixiy holda saqlanib qolgan dunyoning bir nechtagina shaharlaridan biridir. XVIII asr oxiri - XIX asr o'rtasidagi Xiva shahrining monumental inshootlari go'yoki qaytadan barpo etilgan shaharni hosil qilgan bo'lib, u bizni bor-yo'g'i ikki-uch avlod ustalarining hayoti davomida qurilishi tezligi bilan hayratda qoldiradi.

Xivaning markazida Ichan qal'a - O'rta Osiyodagi yirik va noyob me'moriy yodgorlik kompleksi joylashgan. Xivaning ichki qal'a (Shahriston) qismishaharning Dishan qal'a (tashqi qal'a) qismidan kungurador devor bilan ajratilgan. U Xiva raboti (Dishan qal'a)dan baland qo'rg'ontepaga o'xshab ko'rinadi. Ichan qal'aga 4 darvoza (Bog'cha darvoza, Polvon darvoza, Tosh darvoza, Ota darvoza)dan kirilgan. Xiva «Xorazm vohasining durdonasi» nomiga sazovor bo'lgan. O'rta asrlarda Xiva allomalarning shahri bo'lgan. Bu yerda yirik fan markazlari faoliyat yuritgan - astronomiya, matematika, tibbiyot rivojlangan, buyuk olimlar Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino (Avitsenna) yashagan va ijob qilgan. Shoh Ma'mun ibn Muhammad huzurida o'rta asrlarning eng yirik Sharq olimlari ishlagan, ular «Ma'mun Akademiyasi»ni tashkil qilganlar. Xorazmdan so'ng o'rta asrlarda Turon davlati paydo bo'ldi. Unga Amir Temur ibn Tarag'ay Bahodir (1336-1405) asos solgan yirik va qudratli saltanat. Dastlab

Movarounnahr va Xorazmda vujudga kelgan davlat uning 1380-1402 yillardagi harbiy yurishlari natijasida Eron, Iroq, Oltin O'rda, Turkiya, Ozarbayjon va Hindistonning shimoliy qismigacha yoyildi. Amir Temur barcha turkiy qavmlarni yagona saltanatga birlashtirishni orzu qilgan edi.

Amir Temur hukmronlik qilgan yillari uning davlatiga qarashli o'lkalar to'rt qismga bo'lingan: Xuroson, Jurjon, Mozandaron va Seyiston (markazi Hirot) - Shohruxga, G'arbiy Eron, Ozarbayjon, Iroq va Armaniston (Markazi Tabriz) - Mironshohga, Fors, ya'ni Eronning janubiy qismi (markazi Sheroz) - Umarshayxga, Afg'oniston va Shimoliy Hindiston (markazi G'azna, keyinchalik Balx) - Pirmuhammadga suyurg'ol qilib berilgan edi. XV asrning 20-yillarida bu ulkan mamlakat 2 davlatga bo'lingan edi. Ulardan biri Amudaryodan janubda joylashgan bo'lib, uni Shohruh boshqargan (markazi Hirot). Ikkinchisi esa, Amudaryodan shimolda - Movarounnahr va Turkistonda vujudga kelib (poytaxti Samarqand), uni Ulug'bek idora etgan.

Amir Temur va temuriylar saltanati O'rta Osiyo davlatchiligi tarixining eng porloq davridir. Bu davrda yaratilgan moddiy va ma'naviy yodgorliklar bugun ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Sharafiddin Ali Yazdiy va Nizomiddin Shomiyning "Zafarnoma" asarlari, "Temur tuzuklari", Sohibqironning o'z qo'li bilan bitilgan "Temur qissasi" zamondoshlarimiz tomonidan sevib mutolaa qilinmoqda.

Amir Temurning nabirasi Muhammad Tarag'ay Ulug'bek (1394- 1449) davrida Samarqandda 2 ta ko'rkam madrasa qurildi. Keyinchalik Buxoro va G'ijduvonda ham madrasalar qurildi, Samarqanddagi Bibixonim masjidi, Amir Temur maqbarasi, Shohizinda va Registon majmualari qurilishi poyoniga yetkazildi. Boshqa shaharlarda ham karvonsaroylar, tim, chorsu, hammom va boshqa inshootlar barpo etildi. Bu obidalar bugun turistlar uchun xizmat qilmoqda. Temuriylar davlati O'rta Osiyo tarixi va madaniyatida o'chmas iz qoldirgan. Bu davrda ichki va tashqi savdo, Sharq va G'arb mamlakatlari bilan diplomatik aloqalar keng yo'lga qo'yilgan. Ko'plab masjid, madrasa va maqbaralar bunyod etilgan, kanallar qazilib, sug'orma dehqonchilik rivoj topgan. Sohibqiron Amir Temurning avlodlari bir necha yuz yil davomida sarkarda, davlat va jamoat arbobi, shoir va olim sifatida mamlakat ravnaqiga katta ulush qo'shdilar. Buyuk ipak yo'li chorrahasida Buxoroning joylashgani ham mamlakat turizm sohasini rivojlantirishga xizmat qiladi. Buxoro jahonning eng qadimiy shaharlaridan biri: 1997 yilda shahar o'zining 2500 yillik yubileyini nishonladi. Buxoro nomi dastlab IX-asrda tarixchi Narshaxiy tomonidan zikr etilgan. Ko'plab

tarixchilar, tilshunoslarning fikriga ko'ra Buxoro so'zi sanskritcha "vixara" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "qal'a" degan ma'noni bildiradi.

Arxeologik qazishmalar natijasiga asosan olimlar ushbu shahar eramizgacha bo'lgan davrda hududning iqtisodiy va madaniy hayotida muhim rol o'ynagan degan xulosaga keldilar. Buxoro Xitoydan Rimgacha olib boruvchi Buyuk Ipak yo'lining eng muhim chorrahalaridan birida joylashgan. Eramizdan oldingi 4-asrda yunon tarixchilari uni "So'g'dlar o'lkasidagi yirik istehkomli qal'a" deb tilga oladilar. Milodiy era boshlaridagi Rim qadimshunoslari "Buxoro - Osiyodagi savdo shahri", deb ma'lumot beradilar. Shahar o'tmishda, turli davrlarda har xil nomlar bilan atalgan. Uni Numijkat, ba'zan Bumiskat deb yuritishgan. Arablar dastlab unga "Madinat us-sufriya", ya'ni "Mis shahri" nomini berishgan. Keyinchalik esa "Madinat ut-tujjor" - "Savdogarlar shahri" deb yozishgan. Hadislardan birida uning "Foxira" degan nomi ham keltiriladi. Shaharning bundan boshqa nomlari ham mavjud. Lekin u nima bo'lmasin tarix bag'riga Buxoro degan nom bilan muhrlandi. Narshaxiy "Buxoro tarixi" asarida uni "Barcha davrlar uchun mangu, boqiy shahar" deb ta'riflaydi. Hayot muarrixning bu so'zlarini isbotladi. U boqiy shaharga aylandi. VIII-asrda bu erda arab iste'losi natijasida Islom dini joriy etilgan. Asta-sekin Buxoro eng muhim diniy markazga aylangan va tobora ko'proq "Buxoroi Sharif" deb atala boshlangan.

Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, XX-asr boshlarida Buxoroda 550 ga yaqin tarixiy obidalar bo'lgan. Salkam bir asrga yaqin vaqt ichida sho'ro dahriylarining tariximizga nisbatan buzg'unchilik munosabati o'z ta'sirini ko'rsatdi. Bugungi kunga kelib, shaharda 300 ga yaqin yodgorliklar saqlanib qolgan. Mustaqillik yillarida Buxoroni zamonaviy va milliy shaharsozlik asosida qayta qurish, obodonlashtirish hamda bunyodkorlik ishlari ana shu yodgorliklarni asl tarixiy holidan tiklashdan, ta'mirlashdan boshlandi. Dastlab Bahovuddin Naqshband, Sayyid Amir Kulol, Chor Bakr kabi tarixiy majmualar asl tarixiy asosida qayta qad rostladi. Keyin shahar bag'ridagi Chashmai Ayub, Dahmai Behishtiyon, Hazrati Abu Xafs Kabir, Shayx Abu Bakr Gulobodiy, Xoja Ismatulloh Valiy kabi ulug' allomalar nomlar bilan bog'liq ziyoratgohlar, maqbaralar, masjid va madrasalar asl holidan qayta tiklanib, obod qilindi. 1997 yilda respublikamizning Birinchi Prezidenti va YuNESKO Bosh assambleyasining qarorlariga ko'ra, Buxoro shahrining 2500 yillik to'yi o'tkazilishi munosabati bilan shaharni zamonaviy me'morchilik tarhiga asosan qayta qurishga kirishildi.

2017 yil 19 may kuni O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2017–2019 yillarda Buxoro shahri va Buxoro viloyati sayyohlik salohiyatini jadal

rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 2980-sonli qaror qabul qilindi. Qarorda Buxoro shahri brendini olg'a siljitish va mashhur qilish yuzasidan keng reklama kampaniyasi o'tkazish, xususan, «Ipak va ziravorlar», «Qovun sayli», «Shahar kuni», «Sharq taomlari», «Buxoro hunarmandlari» kabi festivallar tashkil etish, xorijiy sayyohlik tashkilotlari va ommaviy axborot vositalari vakillari uchun info-turlar tashkillashtirish, shuningdek, ommabop xorijiy telekanallarda va maxsus veb-saytlar va ijtimoiy tarmoqlarda shaharning tarixi va osori atiqalariga bag'ishlangan ma'lumotlar joylashtirish orqali sayyohlik salohiyatini ilgari surish belgilab berilgan.

Shahrisabz Amir Temur tug'ilgan yurtdir. Arxeologik ma'lumotlarga ko'ra, qadimgi Kesh arab istilosi davrida unga qarshi kurashgan Muqanna boshchiligida kurashlar oqibatida vayron bo'lib, taxminan VIII-IX-asrlarda hozirgi Shahrisabz o'rniga ko'chib o'tgan va bu shahar ham yozma manbalarda Kesh shahri nomi bilan manbalarda uchraydi.

Qadimgi shaharlarning o'z o'rnini o'zgartirib turishi Markaziy Osiyodagi ko'plab shahar (Samarqand, Termiz, Nasaf-Qarshi, Toshkent, Marv, Vavilon kabi) ga xos bo'lib, Shahrisabz Keshning tarixiy vorisi hisoblanadi. XIV-asrning 60-yillarida buyuk davlat arbobi va sarkarda Amir Temur davrida Shahrisabz ulkan saltanatning yirik shahriga aylantirib, atrofidagi qal'a devori tamirlanib, balandligi 12 m. ga yetkazilgan.

XIV-asr oxiri XV-asr boshlarida Amir Temur buyrug'i bilan qurilgan Oqsaroydan to buyuk lashkarboshining o'g'illari va nabiralari dafn etilgan Temuriylar sulolasining «Dorus-Saodat» dahmasiga qadar 90 gektar hududni egallagan sayyohlik markazi shahrisabzliklarning g'ururi hisoblanadi. Shaharning 2700 yillik yubileyi 2001-yilda YuNESKO shafeligida keng miqyosda nishonlangan.

“Sharq darvozasi” nomiga musharraf bo'lgan Toshkent nafaqat Markaziy Osiyo, balki jahondagi qadimiy shaharlardan biri bo'lib, dunyo sivilizatsiyasi rivojiga o'z munosib hissasini qo'shgan. Shahar muhim savdo karvonlari kesishgan, Buyuk ipak yo'li tarmog'ida joylashgan edi. Bu o'z navbatida shahar madaniy hayoti va rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Toshkent XIX asr boshlariga kelib Qo'qon xonligi hududiga kiritilib, xonlikning asosiy shaharlaridan biri maqomiga ega edi. XIX asrga kelib shaharda 12 ta darvoza mavjud bo'lib, shahar aholisi 80.000 ga yaqin kishini tashkil etgan.

Toshkent shahrining nomi yozma manbalarda Choch, Chochiston, Shosh, Shoshkent shakllarida uchraydi. Choch so'zi ham so'g'd tilida “tosh” ma'nosini

anglatadi. Shosh esa Choch nomining arabicha shaklidir. Choch yoki Shosh deganda Toshkent va uning atroflari tushunilgan. Qoraxoniylar tarkibiga kirgan Choch shahri X asrning oxiri – XII asrning boshlarida butunlay Toshkent nomini olgan. Amir Temur davrida (XIV ikkinchi yarmi – XV boshlari) qudratli qal’a, yirik hunarmandchilik, madaniyat va ilm-fan, savdo-tijorat shahri sifatidagi maqomini tiklangan. Toshkent tarixiga oid ilk manbalar milodning dastlabki asrlariga to’g’ri keladi. Jumladan, yunon olimi Ptolomeyning “Geografiyadan qo’llanma” Toshkent haqidagi ma’lumotlar asarida uchraydi. Ptolomey bu asarida Er sharining obod qismini, 26 xaritada tasvirlagan. Ana shu xaritada Xitoyga boradigan savdo yo’li ustida “Terri Lapideya” degan joy ko’rsatilgan. Olimlar ana shu yunoncha nomni “Tosh qo’rg’on” deb tarjima qilib, uni Toshkentga nisbat berganlar. O’zbekistonda bugungi kunda 8208 ta ko’chmas mulk ob’ekti mavjud bo’lib, ulardan 4748 tasi - arxeologik yodgorliklar, 2250 tasi - me’moriy yodgorliklar, 678 tasi - monumental san’at yodgorliklari hamda 532 tasi diqqatga sazovor joylardir. Ulardan 209 tasi to’rtta muzey shaharlar - «Xiva shahridagi Ichan-qal’a», «Buxoro shahrining tarixiy markazi», «Shahrisabz shahrining tarixiy markazi», «Samarqand shahri» hududida joylashgan bo’lib, YuNESKO butunjahon merosi ro’yxatiga kiritilgan.

Buxoro, Samarqand, Xiva va Shahrisabz shaharlarining tarixiy markazlari YuNESKOning Umumjahon madaniy merosi ro’yxatiga, «Boysun madaniy muhiti», «Shashmaqom musiqasi», «Navro’z», «Katta ashula», «Askiya», «Palov madaniyati va an’analari» nomzodlari Insoniyat nomoddiy madaniy merosi representativ ro’yxatiga, Usmon Qur’oni, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutining qo’lyozmalar to’plami, Xiva xonligi devonxonasi hujjatlari Jahon xotirasi ro’yxatiga kiritilgani yurtimiz madaniy merosining dunyo miqyosida e’tirof etilganiga yorqin misol bo’la oladi. Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ’ib qilish tizimi yanada takomillashtirildi, Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, O’zbekiston hukumati huzurida O’zbekistonga oid xorijdagi madaniy boyliklarni tadqiq etish markazi va O’zbekistondagi Islom sivilizatsiyasi markazi tashkil etildi. Turizm sohasida davlat siyosati istiqbolda hududlar va ularning infratuzilmasini kompleks jadal rivojlantirishda turizm sohasi yetakchilik qilishi, dolzarb ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarni yechish, ish o’rinlarini ko’paytirish, hududlar diversifikatsiyasi va rivojlanishini ta’minlash, aholining daromadlari, yashash darajasi va sifatini oshirish hamda mamlakatning investitsiyaviy jozibadorligi va imidjini yaxshilashga qaratilgan.

O'zbekistonda turizmni rivojlantirish maqsadida uning asoslari mustahkamlanmoqda. Turizm sohasining asosiy hujjati - "Turizm to'g'risida"gi Qonunidir. O'tgan davr mobaynida 12 ta normativ-huquqiy hujjat loyihasi qabul qilinib ijroga qaratildi.

2019 yilda turizm sohasida juda muhim hujjatlar qabul qilindi, xususan, Prezidentning «Turizm sohasini rivojlantirishni jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PP-4095-sonli qarori, Prezidentning PF-5781-sonli «O'zbekiston Respublikasida turizm sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori (2019 yil 13 avgust) bunga yaqqol misoldir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2019 yil 5 yanvar kuni "O'zbekiston Respublikasida turizmni jadal rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5611-son farmon qabul qilindi. Farmon bilan "2019-2025 yillarda O'zbekiston Respublikasida turizm sohasini rivojlantirish Konsepsiyasi" va "2019 — 2025 yillarda O'zbekiston Respublikasida turizm sohasini rivojlantirish Konsepsiyasini amalga oshirish bo'yicha 2019 yilga mo'ljallangan chora-tadbirlar rejasini" tasdiqlandi. 45 ta mamlakat 2019 yil 1 fevraldan boshlab fuqarolari uchun 30 kun muddatga vizasiz rejim joriy qilinadigan mamlakatlar ro'yxatiga kiritildi. 2019 yil 1 fevraldan boshlab fuqarolari elektron kirish vizasini olish imkoniyatiga ega bo'lgan mamlakatlar soni 77 tani tashkil etdi. Fuqarolari ko'chmas mulk sotib olish sharti bilan O'zbekiston Respublikasida yashash guvohnomasini olish huquqiga ega bo'lgan mamlakatlar 111 tani tashkil etadi.

Joriy yilning 8 oyi davomida 644 ta yangi oilaviy mehmon uylari tashkil etilib, ularning umumiy soni 750 taga yetkazildi. 2019 yilning 8 oyida 3,8 ming xonaga ega jami 164 joylashtirish vositalari barpo etildi. Bugungi kunda 24 mingdan ortiq xonaga ega jami 1 078 ta joylashtirish vositalari faoliyati yo'lga qo'yilgan.

2019 yilning 8 oy yakuniga ko'ra respublikamizga 4,3 mln nafardan ortiq xorijiy turist tashrif buyurdi va o'tgan yilning shu davriga (3,4 mln. nafar) nisbatan 26,7 foizga ko'pdir. Joriy yilning yakunida 6,5 milliondan ortiq xorijiy turistlar tashrif buyuradi. Bu o'tgan yilgi ko'rsatkichga (5,3 mln) nisbatan 15 foizga ko'pni tashkil etadi.

Respublikada turizm sohasida zamonaviy kadrlar tayyorlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 28 iyun kunidagi «Ipak yo'li» turizm xalqaro universitetini tashkil etish to'g'risida"gi PQ-3815-sonli qaroriga ko'ra Samarqand shahrida «Ipak yo'li» turizm xalqaro universiteti tashkil etildi.

2019 yilning 13 avgustida Prezident tomonidan qabul qilingan farmonga ko'ra Turizmni rivojlantirish qo'mitasi qoshida Turizmni rivojlantirish instituti tashkil etildi. Mazkur institut turizm sohasida ilmiy-tadqiqot faoliyatini amalga oshirish, yangi ta'lim dasturlari va o'qitish shakllarini ishlab chiqish va joriy etish, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishni tashkil etish, yagona testlashtirish tizimi asosida gidlar, ekskursovodlar va yo'riqchi-yo'l boshlovchilarga malaka sertifikatlarini berish bo'yicha o'z faoliyatini olib boradi. Bugungi kunda mamlakatimizda qadimgi shaharsozlik, ziyorat (dinlar), madaniy-ma'rifiy, etnografik, gastronomik, sport, qishloq, sanoat, ishbilarmonlik hunarmandchilik, arxeologiya, ekologik, tibbiyot va boshqa turdagi turizm faoliyati yo'lga qo'yilgan.

Qadim va bugungi davrdagi O'zbekiston insoniyat sivilizatsiyasi beshini tebratgan mamlakat. O'zbekiston o'z salohiyati va geografik joylashuvi, moddiy va madaniy merosi, ilmu-fani bilan dunyo turizmi rivojlanishiga munosib hissa qo'shishi mumkin bo'lgan Markaziy Osiyoning ushbu sohaga oid yetakchi davlatlaridan hisoblanadi.

2019 yilning noyabr oyida o'tkazilishi rejalashtirilgan Toshkent xalqaro turizm yarmarkasi ham turizm olamining yirik hodisalaridan biri bo'lishi kutilmoqda.

ANAMUR TARIXIGA QISQA NAZAR

Shohistahon ULJAEVA*

Anamur qadimgi lotin tilida Anemurium “Anem” –“burun”, “Ourium”- “shamol” degan ma’noga ega. Anamurda shamol hech qachon to’xtamasligi bois u qadim darvlardanoq "shamolli burun" deb atala boshlagan. Anamur burni O’rta yer dengizi tosh tizmasiga cho’zilgan 1-ming yillik ohaktosh jinslarining cho’qqilaridan birida joylashgandir¹.

Anamur² Kargagedik tog’ining janubiy va sharqiy qirg’og’ida qurilgan qadimiy shahar bo’lib, u ming yilliklar tarixidan so’zlaydi. Bu yerning go’zal tabiati, qulay geografik joylashuvi va boshqa ko’plab imkoniyatlari hamma zamonlarda ham fohit va istilochilarning nazariga tushgan. Shu tufaylimi bu yerda doimo sivilizatsiya ravnaq topgan, shahar doimo bir suloladan ikkinchi sulola qo’liga, bir davlatdan ikkinchi davlat hududiga o’tib turgan. Bu Antaliyaga juda yaqin bo’lgan, uning g’arbiy yo’nalishida joylashgan dengizga tutashadigan qadimiy go’zal shahardir³.

Uni o’ziga bo’ysundirgan davlatlar qatoriga xetlar, Ossuriya klikiyaliklar, forslar, makedoniyaliklar, Salavkiylar, rimliklar, arablar, Vizantiya saltanati va kabilar kiradi. Bu yerda eng uzun hukm surayotgan xalq bu turklardir. Anamurda miloddan avvalgi 8-asrda ossuriyaliklar hukmronlik qilgan. Miloddan

* Prof. Dr. Tashkent institute of irrigation and agricultural mechanization engineers. uljaevashohistahon@gmail.com

¹ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Anamur>

² <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BD%D0%B5%D0%BC%D1%83%D1%80%D0%B8%D1%83%D0%BC>

³ <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BD%D0%B5%D0%BC%D1%83%D1%80%D0%B8%D1%83%D0%BC>

avvalgi VI asrda Anadoluga kirgan forslar ham bu yerni ma'lum muddat boshqarib turgan.

Anamur Iskandar Zulqarnayn hukmronligi davrida Makedoniya qirolligiga bo'ysungan, shu davrda shaharning atrofini o'rab turuvchi Anamur qal'asi qurilgan. Shuningdek, u tarixda va bugungi kunda ham ma'lum darajada ta'mirlangan. Shahar qal'asi ikki qavat himoya devori bilan o'rab olingan, keyinchalik Soloydan Aspendosgacha bo'lgan qirg'oq yo'li Anamurdan o'tadigan bo'ladi. Iskandar Zulqarnayn 323 yilda vafot etgandan keyin shahar qalasi Salavkiylar qo'l ostida bo'ldi.

Miloddan avvalgi birinchi asrda esa Rim imperiyasi tarkibida bo'ldi. Rim imperatori Kaligula, sharqiy O'rta er dengizi sohilidagi ba'zi qirg'oq shaharlar bilan bir qatorda Kommagene shohligiga Anamurni ham berdi. Anamur keyingi davrlarda "Anemurum" deb atalgan. Shuningdek, biz bu yerda Xet podshohligiga tegishli izlarni ko'rishimiz ham mumkin.

Ba'zi tadqiqotchilar fikrlarga ko'ra, Xet podshohi Tuitaliya miloddan avvalgi 12-asrda shahar unga boshpana bergan Mattuvata ismli kishiga boshqarish uchun berilgan. Bundan oldin shaharda Ossuriyaliklar hukmronlik qilgan. Anamurium shahzodalar yashaydigan kichik poytaxt bo'lgan. Kipr orolining yaqinida joylashgan maxsus rezidensiya hisoblangan Anamurium⁴. miloddan avvalgi I asrda Rim imperiyasining hukmronligi ostida bo'lgan. Anamur strategik ahamiyatga ega bo'lgan muhim port shahar-qalasi bo'lib, bu shahar orqali tashqi savdo-sotiq ishlari olib borilgan. Keyinchalik Vizantiya hukumati bo'lgan Anamur, Vizantiya tomonidan yillar davomida qayta qurildi.

Rim imperatori Kaligula tomonidan barcha Kilikiya qirg'oqlari Komegan shohi Antioxga (mil. 38-72 yillar, ayrim manbalarda, ba'zi manbalarda 37-41) berilgan. Shoh Antiox boshqaruvini ushlab turdi. (Bu knyazlikning chegaralari Ayasdan Konyagacha bo'lgan hududlarni o'z ichiga olar edi). Shaharning mudofaa devorlari mana shu davrda paydo bo'lgan. Shaharning qadimgi qismida olib borilgan qazishmalar natijasida Titus shohining amalda bo'lgan pullari ham topilgan.

Rim imperiyasining ikkiga ajralishi natijasida Anamur va uning hududi Vizantiya imperiyasiga o'tadi (milodiy 395 yil).

Anamurium Qoratog'ning antik shahri bo'lib, qadimgi shahar qoldiqlari bugungi kungacha saqlanib qolgan. Arxeologik qazishmalar jarayonida ko'plab moddiy manbalar qo'lga kiritilganiga qaramasdan, bu shaharning qurilish sanasi haqida aniq ma'lumotlar yo'q. Anamurium mil. avv. 260 yilda Sosoniylar

⁴ <http://www.anamur.gov.tr/anamurium-antik-kenti>

hukmronligi ostida bo'lgan. Milodiy IV-V asrlarda tashqi hujumlar natijasida tez-tez vayron bo'lib turgan.

Milodiy 650 yilda shaharga arablar bostirib kirishi natijasida islom askarlari shaharga joylashtirilgan. Xalifa Umar zamoniga kelib shahar fath etilgan. Arablarning Abbosiylar sulolasi ham bu yerda hukmronlik qilishga erishgan. Vizantiya imperiyasiga qarashli davrda bu yerga turk qabilalari faol kirib kela boshlaganlar. Anamur XIII asrdan boshlab turk sulolalari hukmronligi ostida bo'lgan.

Eng qizig'i shundaki Anamur turklari ham Markaziy Osiyodan kelib qolgan va bugungi O'rta Osiyo turklarining ajdodlaridirlar. Ular Markaziy Osiyodan kelarkan, Markaziy Anadoluga o'tdilar va Annamurning Gulnor mavzusiga kelib tushdilar. Anamur yo'lida tosh va tosh imoratlarining ko'pligi sababli bu yerni turklar Tosheli deb atadilar.

Tosheli yaylovlari Mut, Silifke, Anamur va Ermenek o'rtasidagi butun O'rta er dengizi sohillarini qushning uchish balandligidan kuzatib turadi va Toros tog'lari bo'ylab tarqaladi. Toshelining sharqiy qismi Silifke, shimoldan Mut, g'arbidagi Ermenek va Anamurun janubiy uchi bilan chegaradoshdir. Turklar ilk qadam tashlagan bu yerlar tabiatining xususiyatiga ko'ra Tosheli deb nomlangan. Bugungi kunda bu yerda yopuklar Anamur va Tosheli yaylovlarida yashaydi, ular qadim turklarning urf-odatlarini, turkman kiyimlari, mentaliteti, odob-hurmati, mehmondo'stligi bilan ajralib turadi.

Bu odamlar Torosning haqiqiy egalari hisoblanadilar. Ular 1200 yildan buyon bu mintaqada yashab keladilar, bu yurtning ona vatani deb biladilar. Anamur qal'asi 1228 yildan boshlab Saljuqiylar ma'muriy tarkibiga kiritilgan. Saljuqiylar turklari Anamur qal'asini qo'lga kiritgandan so'ng, mintaqa Turk hukmronligi ostiga o'tgan. Saljuqiylar sultonligi davrida qirg'oq bo'yida yashaydigan odamlar soliqqa tortiladi. Saljuqiylar davrida shaharda birmuncha obodonchilik va bunyodkorlik ishlari yo'lga qo'yiladi. Bu yerda yo'llar, inshootlar bilan birga shaharni tashqi dunyo bilan bog'laydigan Alako'pru quriladi. Saljuqiylardan keyin Anamuru Anadoluda tashkil topgan Karamano'gullari tarkibida bo'lgan.

Anamur XV asrning ikkinchi yarmiga qadar Karamano'gullari hukmronligi ostida qolgan bo'lsa, shu davrdan keyin Usmoniylar saltanati tarkibiga kiritiladi. 1804 yilgacha hukmronlik qilgan Anamur Usmoniylar hukmronligi ostidagi ma'muriyatga qarashli bo'lgan, undan keyin esa Usmoniylarning Mut, Glandire va Ermenek ma'muriy hududlari tashkil etilgan. Konya katta markaz bo'lsa-da,

ma'muriy markazi Ermenek (Elmanak), 1811-yilda Sancak Konyadan olingan va Silifkega o'tgan.

Yunonlar Anamurni tark etganlarida ularning cherkovi vayron bo'ladi va o'sha yerda hukumat binosi quriladi, Anamur ma'muriy markazi qaytadan tashkil etiladi. Ushbu bino uzoq vaqtdan buyon hukumat binosi bo'lib xizmat qilib keldi va keyinchalik Kichik Osiyo litseyi, Mersin universiteti⁵ ixtiyoriga berildi. Hukumat binosi Yashilyurt tumanida joylashgan zamonaviy binoga ko'chirildi. Anamur Mersinning g'arbiy qismida joylashgan Karaman va Antaliya yerlariga tutashgan zamonaviy dengiz qirg'oq shahri bo'lib, bugungi kunda jadal sur'atlar bilan rivojlanmoqda.

Anamur muzeyi. Anamur muzeyi Turkiyaning eng boy muzeylaridan hisoblanadi. Unda Etnografik va arxeologik asarlar, kutubxona, fotografiya, laboratoriya, konservatsiya va badiiy galereya mavjud. Bu yerda arxeologik qazishma ishlari natijasida topilgan ellin, Rim va Vizantiya tarixiga tegishli boy va rangba-rang osori atiqalar ko'rgazmaga qo'yilgan. Muzeyning muhim asarlari orasida 36-qismli Vizantiya oltin obidalar, bronza Athena, Anamur nekropoli ham bor.

Akkami. Akkami Karamano'gullari davrida qurilgan masjid. Bu tosh gumbazli masjidning markazi. Masjid g'arbiy tomonda kemerli tosh eshik orqali kiriladi. Darvoza darvoza oldida toshli mehrib to'g'ridan-to'g'ri yog'ochsiz yog'och minbarda joylashgan. Tarkibida, burchaklardagi devorlarga va quloqlari oyoq ostidagi yon devorlarga o'rnatilgan dumaloq ichki gumbaz, gumbazga o'tish an'anaviy turk me'morchiligida ko'rinadi.

Ala ko'prik. 14-asrda Karamano'gullari davrida qurilgan me'moriy ko'prik, Anamur Ermenek avtomobil yo'lining 13-chi kilometrida Dragon daryosida joylashgan 19,65 metrli bir ko'zli ko'prik. To'fon suvlarini ko'prikda to'kish uchun sharqiy yo'nalishda suv chiqarish xonasi joylashtirildi. Asosiy kamarning tuzilishi juda muhim ishchi va qattiq traverten moddasi bilan amalga oshiriladi. Uzunligi 54 metr bo'lgan ko'prik hali ham ishlab turibdi.

Chukurpinar g'ori. Anamur shimolidan 46 kilometr naridagi g'or, balandligi 1,880 metrni tashkil etadi. Tosheli platosida Sugo'zu yaqinidagi Chukurpinar platosida joylashgan. 1990 yilda Turkiyaning eng yirik g'orlardan biri bo'lib u 924 metrni tashkil etadi. Bu g'or kattaligi jihatidan dunyoda ikkinchi o'rinni egallaydi.

Anamur uylari. Anamur uylari o'ziga xos tarixiy me'moriy yechimga egadir. Qala markazini o'z ichiga olgan fuqarolik arxitekturasining ayrim misollari O'rtako'y

⁵ <http://ww1.mersinuniversitesi.net/>

va Boyazidda joylashgan. Uylar an'anaviy ravishda ikki qavatli bo'ladi. Yuqori kreslolar, odatda, markaziy zalning burchaklaridagi xonalarga ochiladigan eshiklar bilan o'zaro faoliyat rejani tashkil qiladi. Bolaxonali va saroyning bir xonasida joylashgan ikkinchi qavatda qurilgan peshtoq pavilon katagi me'moriy shakl juda original. **Tol karvonsaroyi.** Tol karvonsaroyi Alaniya avtomobil yo'lining 22 kmida joylashgan, bino sariq va qizil ranglar bilan bo'yalgan. U XIV-XV asrlarda toshdan qurilgan

Titiopolis antik shahri. Mersin-Anamur shahrining eng qadimgi turar-joylaridan biri bo'lgan Titiopolis antik shahri Ovaboshi mahallasidan 5 kilometr uzoqlikdagi joylashgan. Qadimgi shaharning xarobalari orasida yunon, Rim va Vizantiya davrlarlariga oid moddiy madaniy boyliklar mavjud.

**TÜRKİYE EKONOMİSİNDE ÖZELLEŞTİRME TCDD ÖRNEĞİ:
EKONOMİK-POLİTİKAÇIDAN BİR DEĞERLENDİRME**

**THE PRIVATIZATION OF TURKEY'S ECONOMY TCDD EXAMPLE:
AN ASSESSMENT OF THE ECONOMIC-POLITICAL ANGLE**

*Asiye KAYHAN**

*Zeynep KARAÇOR***

*Fatih MANGIR****

*Burcu GÜVENEK*****

ÖZET

Ülke ekonomileri için önemli bir gelir kaynağı olarak görülen özelleştirme, devlet mülkiyetinde olan malvarlıklarının satış yolu ile elden çıkarılması, piyasanın işleyişi üzerindeki devlet müdahalesinin azaltılması veya kaldırılması ve nihayetinde rekabetin artırılması anlamına gelmektedir. Neo-liberalleşme ile gündeme gelen özelleştirme kavramı, 24 Ocak 1980 kararları itibarıyla Türkiye'nin de konuştuğu bir mesele haline gelmiştir. Özelleştirmenin asıl amacı ekonomik etkinliğin artırması olsa da hükümetler tarafından bir gelir kaynağı gibi görülmüş ve demiryolunun özelleştirilmesi de bu noktada tartışma konusu olmuştur. 2011 yılından itibaren çıkarılan kanunlar ile Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demir Yolları'nın özelleştirilmesi için harekete geçilmiş, özelleştirme önündeki engeller kaldırılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada öncelikle dünyada demir yolu sektörü özelleştirmeleri incelenmiş sonrasında ise Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demir Yolları'nın özelleştirilmesi süreci tartışılmıştır. Dünyada pek çok örneğinde görüldüğü gibi Türkiye'de de monopol piyasa özellikleri taşıyan bu sektör, etkin olmayan fiyatlandırma yapısı ve devletin görev zararlarını karşılamakta yaşadığı sıkıntılar nedeniyle özelleştirme gündeme gelmiştir. Bu amaçla sektörün rekabetin

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü.

** Prof. Dr, Selçuk Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, zkaracor@selcuk.edu.tr

*** Prof. Dr, Selçuk Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, fmangir@selcuk.edu.tr

**** Doç. Dr, Selçuk Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, burcugunenek@selcuk.edu.tr

açılması ve özel girişimcilerin sektöre girmesini sağlamak için özelleştirmeye yönelik birtakım düzenlemeler faaliyete geçirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Özelleştirme, Demiryolu Hizmeti, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları (TCDD)

ABSTRACT

Privatization, which is considered as an important source of income for the economies of the country, means the sale of state-owned assets through sales, the reduction or abolition of the state intervention on the functioning of the market and ultimately the increase of competition. The neo-liberalization came up with the concept of privatization, Turkey has become an issue as at the January 24, 1980 decisions. Although the main purpose of privatization was to increase economic efficiency, it was seen as a source of income by the governments and the privatization of the railway was the subject of debate. Since 2011, the Republic of Turkey issued by the State acted laws to privatize the Railways, it has tried to remove obstacles to privatization. This study examined primarily the railway sector in the world and the focuses on the Republic of Turkey State Railways privatization processes. As seen in many examples in the world, this sector has monopoly bearing properties in Turkey, privatization has raised ineffective pricing structure and the state's duty is to meet the challenges faced due to the damage. To this end, a number of privatization regulations have been put into operation in order to open competition in the sector and to enable private entrepreneurs to enter the sector.

Keywords: Privatization, Railway Service, Turkish Republic State Railways (TCDD)

GİRİŞ

Ekonomiler açısından önemli bir gelir kaynağı olan özelleştirme, dar anlamda sadece KİT'lerin yönetim ve mülkiyetinin özel sektöre devredilmesini olarak ifade edilmektedir. Yani kısaca özelleştirme kavramı kamu mülkiyetinde bulunan varlıkların özel mülkiyet haline getirilmesi şeklinde de tanımlanabilir (Sezgin 2010: 156). Geniş anlamda ise özelleştirme kavramı, sadece KİT'lerin özel sektöre devri değil, iktisadi, mali, sosyal ve siyasi nedenlerle ekonomide devlet faaliyetlerinin kısıtlanması ve tamamen kaldırılmasına yönelik yapılan çalışmaların bütünü olarak tanımlanmaktadır (İnançlı-Yardımcıoğlu, 2010: 314).

Özelleştirmenin ekonomik amaçları, pazar ekonomisini oluşturmak, özel sektörün ekonomideki payını genişletmek, sektörel etkinliği artırmak, rekabete teşvik etmek, ülke ekonomisinin dünyaya entegrasyonunu sağlamak, istihdam yaratmak, tekel alanları rekabete açmak, kaynak dağılımında etkinliği ve verimliliği arttırmaktır. Özelleştirmenin politik amaçları ise, kamunun ekonomideki payını azaltmak, özek sektörün ilerlemesi için gerekli ortamı oluşturmak, kamu kaynaklarının etkin dağılımını gerçekleştirme, ekonomi içindeki verilen kararların siyasi kaygıdan uzaklaşmasını sağlamak, devletin üretimden çekilerek asli görevlerine yönelmesini sağlamaktır (ÖİB 2011: 46).

Özelleştirmenin temel amacı ekonomik etkinliğini sağlamaktır. Özelleştirme bu amacı gerçekleştirmek için hem ekonomik hem de politik amaçlar bütünü sağlamayı hedeflemektedir. Gerek dünya gerekse Türkiye ekonomisinde ekonomik etkinliği sağlamak amacı ile özelleştirme uygulamalarına yer verilmiş ve düzenlemeler yapılmıştır. Türkiye ekonomisinde de 1980'den bu yana özelleştirme ile ilgili düzenlemelere yer verilmiştir. Özelleştirmenin istenilen amaca ulaşabilmesi için hangi KİT'in özelleştirme kapsamına dahil edileceğine beklenen etkilerinin değerlendirilmesine bağlıdır. Bu bağlamda demiryolu özelleştirmeleri dünyada ve Türkiye'de çeşitli açılardan tartışma konusu olmaktadır.

1. Dünyada Demiryolu Özelleştirme Politikaları

Ulaşım ülkenin ekonomik, siyasi, kültürel hayatına etki eden önemli olgulardandır. Bir ülkenin kaynaklarının kullanılması değerlendirilmesi, iç ve dış ticaretin gelişmesi ulaşım ağının gelişmesi ile doğru orantılıdır. Bu ağın oluşumunda gerek tarihsel gerekse ekonomik süreçte demiryolları önemli bir yere sahiptir. Demiryollarının tarihsel gelişimine bakıldığında maden kömürü taşımak için inşa edildiği görülmektedir. Bu durum demiryollarının ilk insandan bu yana amacının iktisadi gelişmeyi sağlamak olduğunu göstermiş daha sonra da demiryolları şehirleri birbirine bağlamak için inşa edilmiştir. Ancak ekonomik gelişme ve değişmelerle birlikte monopol özelliğinde bulunan demiryollarının görev zararları ve bu zararların devlet tarafından karşılanması demiryollarının iktisadi etkinliğini azaltmış ve tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Demiryollarının özelleştirilmesi gündeme gelmiştir.

Monopol bir özelliğe sahip olması ve devletin sektörün görev zararlarını karşılamakta sıkıntılar çekmesi, sektörde rekabetin açılması ve özel girişimcilerin sektöre girmesini sağlamak amacıyla devletler demiryolu sektörüne yönelik

birtakım kararlar almak zorunda kalmıştır (Kabasakal-Solak 2008: 141). Ayrıca kamunun kaynaklarını yatırım yapmak yerine görev zararlarında kullanılıyor olması ve demiryolu taşımacılığının diğer taşımalar arasında sektörel payında yaşanan düşmeler de devletleri sektörde reform yapmaya iten güç olmuştur. Her ülkede farklılık gösteren bu reformlar yeniden yapılandırma, şirketleştirme ve özelleştirme olarak üç aşamadan oluşmaktadır (Kabasakal-Solak 2009: 28).

Japonya'da JNR (Japon Ulusal Demiryolları) 1946 yılında kamu kuruluşu olarak hizmet vermeye başlamıştır. 1960 yıllarında yurtiçi taşımacılık pazarının %51'ini elinde bulundururken 1987 yılında bu oran %22 olmuştur. JNR Pazar payını kaybetmesinin yanında ağır borç yüküyle de karşı karşıya kalmıştır. Borç rakamlarının kabul edilemez boyutlara gelmesi ile 1987 yılında bu gidişata son vermek için JNR bölünerek demiryolu hizmetinin bölümler halinde devam etmesi kararlaştırılmıştır. Demiryolunun farklı şirketlere bölümlendirilmesi ile rekabet ve hizmet kalitesi artmıştır. Demiryolu şirketlerinin nasıl çalışması gerektiğine dair kanunlar 2001 yılında yürürlükten kaldırılmıştır. JR East, Central ve West şirketleri de 2006'ya kadar satılmış ve demiryolu tamamen özelleştirilmiştir (Bekem 2016: 49-51).

Avrupa Birliğinin demiryolu hizmetine yönelik temel hedefi tek bir Avrupa demiryolu ulaşım ağını sağlamaktır. Malların ve yolcuların serbest bir şekilde hareket etmesi doğrultusunda açık ulaştırma sistemlerinin kurulması hedefe ulaşmada önem arz etmektedir. Ancak üye ülkeler arasındaki teknik uyumsuzluk hedefe ulaşmada en büyük sorun olmakta ve bu sorunun çözümü için çalışılmaktadır. Üye ülkeler arasına oldukça ciddi değişimler yapılarak Avrupa Birliği demiryoluna rekabetçi bir yapı kazandırma adına reform adımları atılmaya çalışılmaktadır (Uğurlu 2018: 38). Liberalleşmeyi sağlama, fiyatların artmasını ve kazaları engelleme düşüncesiyle demiryolu sektörünü kapsayan uygulanmaya çalışılmaktadır. Avrupa Birliği demiryolu özelleştirme politikalarında altyapıyı finansını sağlamak ve fiyatlandırmak, rekabetin önündeki engelleri kaldırmak ve düzenleyici gözetimini sağlamak ilkelerini benimsemiştir (Servantie 2015: 3-4).

Tablo 1: AB Demiryolu Piyasasının Rekabete Açılma Aşamaları

1991 Adım 0	1. Demiryolu Ana Kanunu: 91/440 Sayılı Mali ve Organizasyonel Yönetmelik Demiryolu Tren İşletmeciliği ile Altyapı Yönetiminin Ayrılması
2001 Adım 2	1. Demiryolu Paketi: mevcut mevzuatları daha etkin hale getirmek, şebeke erişimini kolaylaştırmak, demiryolunda yük taşımacılığını arttırmak, sınır geçişlerinde gecikmeleri azaltmak.
2004 Adım 3	2. Demiryolu Paketi: demiryollarını yeniden canlandırmak, entegre bir AB demiryolu alanının inşasını hızlandırmak, demiryolu emniyetinin geliştirilmesi, karşılıklı çalışabilirlik ve demiryolu yük taşımacılığının rekabete açılması (1 Ocak 2007)
2007 Adım 3	3. Demiryolu Paketi: uluslararası yolcu taşımacılığının rekabete açılışı (1 Ocak 2010)- yolcu haklarının düzenlenmesi ve tren mürettebatının/sürücüsünün sertifikalandırılması (AB tren makinisti lisansı)
2016 Adım 4	4. Demiryolu Paketi: Tek bir AB demiryolu pazarının yaratılmasının önündeki son engellerin ortadan kaldırılması için yapısal ve teknik reformların yapılması. Ulusal demiryolu taşımacılığı piyasalarında rekabet ve yeniliğin teşvik edilmesi.

Kaynak: Uğurlu 2018: 43.

Tablo 1’de Avrupa Birliği demiryolu sektörünün gelişmesi ve rekabet açılması için atılan adımlar verilmiştir. Bu reformlar sonucunda AB demiryolu, kamu desteğini daha az talep eden ve rekabet gücünü arttıran bir sektör olmuştur. Ayrıca AB demiryolu alınan düzenlemeler ile birlikte sürdürülebilir bir ulaşım sistemini sağlayarak, gösterdiği gelişmeler ile birlikte taşıma türleri içerisinde ön plana çıkmıştır (Karakulah 2018: 7).

Almanya’da 1993 yılında çıkarılan kanunla birlikte devlet tekelinde olan demiryolu işletmeciliği serbestleştirilmiştir. 1996 yılında çıkarılan Bölgeselleşme Yasası ile yolcu taşımacılığında organizasyon ve finans sorumluluğu bölgeselleştirilmiştir. AB demiryolu ağının bütünleştirilmesi üzerine çıkarılan

ikinci demiryolu paketi esas alarak Almanya 2005 tarihinde kanunu daha da genişleterek düzenlemiştir. Bununla birlikte Almanya mevzuat haline getirdiği ikinci demiryolu paketi doğrultusunda özel sektör girişine engel olan tüm faktörler kaldırılmıştır (Bekem 2016: 35-36).

İngiltere’de 1979’da yılında neo-liberalizm politikalar çerçevesinde devletin ekonomideki rolüne sınırlamalar getirilerek özel sektörün rolünü arttırıcı politikalar uygulanmıştır. Demiryolu özelleştirme politikaları açısından 1979 yılı dönemi hazırlık dönemi olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde doğrudan demiryolu özelleştirmelerine gidilmemiş demiryolu tasarrufunda bulunan bazı varlıklar özelleştirilmiş, örgütlenme yapısında reform çalışmaları yapılmış, yük taşımacılığı hizmetinin belirli ölçütler temelinde piyasaya açılması sağlanmıştır. 1990 yılında devam eden özelleştirme politikaları ile 1993 yılında Demiryolu Yasası çıkarılmış, demiryolu örgütlenmesi parçalara ayrılarak özelleştirilmiştir. 1997 yılına gelindiğinde ise kamuya ait hiç demiryolu varlığı kalmamıştır. 1997 yılı sonrasında kamu, güçlendirilmiş bir düzenleyici ve denetleyici işlevi üstlenmiştir (Demirelli 2015: 903-919).

Yeni Zelanda hükümeti 1993 yılında demiryollarını bir bütün olarak özelleştirmiştir. Bütün olarak ABD şirketi satın almış ve bu demiryolunun bir şirkete satılması açısından bir ilk olmuştur. Ancak şirketin yatırımları aksatması, kazaların artması üzerinde 2003 yılında demiryolu tekrar devletleştirilmiştir. Tekrardan demiryolunun bazı bölümlerini özelleştiren devlet, yine aynı sorunla karşılaşmış ve 2008 yılında yeniden devletleştirme uygulamıştır. Ancak her iki seferde de satış fiyatının yaklaşık iki katı fiyata kamulaştırma yapan hükümet, özelleştirme işinden büyük zarar görmüştür (Göker 2013).

Tablo 2: Bazı Ülkelerde Demiryolu Ağı

Arjantin	1990'ların başında demiryolu ağı 6 ya bölünerek her bölüm ayrı ayrı özel girişimcilere 30 yıl gibi uzun bir zaman dilimi için ihale edilmiştir.
Fransa ve Avusturya	Yapısal açıdan farklı organizasyon şekillerini barındıran karma bir yapı bulunmaktadır.

Portekiz, Norveç, Hollanda, İsveç, Danimarka ve Finlandiya	Altyapı yönetimi ve işletmenin farklı şirketlerde olduğu yapı mevcuttur. Bu şirketlerin sahibi devlet olduğu gibi özel şirketlerde olabilmektedir.
Meksika	Kamuya ait entegre demiryolu kuruluşu üç büyük demiryoluna bölünmüş, daha sonra bu hatlarda özelleştirilme ve uzun vadeli kiralama yoluna gidilmiştir.

Kaynak: Kabasakal-Solak 2009: 31-32.

Tablo 2’de bazı ülkelerin demiryolu ağını nasıl iletmiş olduğu verilmiştir. Buna göre demiryolu hizmeti için tek bir kabul gören işletme şekli olmayıp her ülke demiryolu ağını en etkin kullanacağı şekilde ayarlamaktadır.

2. Türkiye’de Demiryolu Özelleştirme Politikaları

Türkiye ekonomisinde 1980 yılından itibaren dışa açık ve liberal politikaların etkin olduğu yeni bir döneme geçerek özelleştirme adına önemli adımlar atılmıştır. Devletin ekonomideki rolü azaltılarak, kamu gelirlerinin zorunlu olarak üretilecek mal ve hizmetlerde kullanılması gerekliliği hakim görüş olmuştur (Yalçınkaya-Yazgan 2017: 161). Özelleştirmeye dair 1984 yılında 2983 sayılı Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanun ile özelleştirmeye kurumsal bir mekanizma kazandırılmış ve özelleştirme uygulamalarının hareketlenmesi adına ilk yasal düzenlemeler yapılmıştır (TMMOB 2009: 18-19). Türkiye ekonomisinde bu kanun ile başlayan özelleştirme sürecinin amacı, ekonomiye işlerlik kazandırmak ve uluslararası pazarda ve iç pazarda rekabet gücünü arttırmaktır (Tümer 2004: 102-104).

Türkiye’de demiryolu özelleştirme süreci 1980’lerde gündeme gelmiştir. Bu yılları takip eden 1990’larda da özelleştirmeye dair planlar yapılsa da bu planların gerçekleştirilememiştir. İlk olarak TCDD’ye ait hastane, dinlenme tesisi, basımevi, limanlar gibi doğrudan demiryolu hizmeti ile ilgili olmayan birim ve varlıklar özelleştirilmiş devredilmiş veya kapatılmıştır. İkinci aşamada ise doğrudan demiryolu hizmetine ilişkin özelleştirme kararları alınmıştır (Demirelli2014: 69-70).

1990'dan sonra 2011 yılına kadar TCDD özelleştirmesi ile ilgili herhangi bir girişimde bulunulmamıştır. 2011 yılında çıkarılan 655 sayılı Kanun Hakkında Kararname ile demiryolu hizmetinin özelleştirmesi için gerekli şartlar oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu KHK ile devlet demiryolu hizmeti üretici konumundan daha çok düzenleyici ve denetleyici rolü ile sınırlı göreve sahip olması amaçlanmıştır (Demirelli 2014: 66-67;TMMOB 2016: 37-41).2013 tarihinde yürürlüğe giren 6461 sayılı Türkiye Demiryolu Ulaştırmasının Serbestleştirilmesi Hakkında Kanun önceden altyapı işletmecisi olan TCDD ye, Altyapı Yapım, Altyapı Bakım ve Şebeke Yönetimi görevleri verilmiştir. Demiryolu altyapı işletmecisi veya tren işletmecisi olarak kamu tüzel kişileri ile şirketlerin yetkilendirilmesi gibi hususlar düzenlenmiştir (Doludeniz 2016: 720). Dolayısıyla demiryolunun canlandırılması, rekabetçi ve kuruluşun sürdürülebilirliğini artırma amacıyla, kamunun yanında özel sektöründe demiryolu işletmeciliği yapması önündeki engeller kaldırılmaya başlanmıştır (Aksu 2015: 60). 2013 yılında çıkartılan bu kanun 2016 yılında tamamlanmıştır. Özel sektörün gerekli şartları getirmesi halinde tren yolunu kullanabilecektir. 6461 sayılı kanuna göre TCDD trafik ile ilgili meselelerde tekel durumundadır ve tren işletmecisi olarak taşımacılıkta yapabilecektir (Öz 2017: 106-110).

2017 tarihi itibarıyla TCDD'nin dört tane bağlı ortaklığı bulunmaktadır. Bunlar; TÜLOMSAŞ (Türkiye Lokomotif ve Motor Sanayi AŞ), TÜDEMSAŞ (Türkiye Demiryolu Makineleri Sanayi AŞ), TÜVASAŞ (Türkiye Vagon Sanayi AŞ) ve TCDD Taşımacılık AŞ'dir (TCDD 2017: 36).Bu bağlı ortaklıkların yanı sıra kamuya ait limanlar Türkiye Denizcilik İşletmeleri ve Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları tarafından yönetilmekteydi. Türkiye ekonomisinde kamu sektörünün dünya liman gelişmelerine göre oldukça geri kalması üzerine, 1980'li yıllara kadar Türkiye Denizcilik İşletmeleri tarafından işletilen kamu limanları, 1980 sonrasında karayolu bağlantılı limanlar Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demir Yollarına devredilmiştir.1994 yılında Türkiye Denizcilik İşletmeleri tarafından işletilen limanlar özelleşme sürecine girmiştir (Çağlar-Esmer vd. 2010: 925;Kahveci 2014: 26).). Limanlar gelir sağlamasına rağmen elde edilen gelirlerin limanların gelişimi için harcanmaması küresel çapta artan taşımacılık hızına yetişememesi nedeniyle başta Mersin Limanı olmak üzere TCDD limanları 2004 yılı itibarıyla özelleştirme kapsamına alınmıştır (İMEAK Deniz Ticaret Odası 2018: 173).

Tablo 3: Ülkelere ve Ulaştırma Türlerine Göre Yük Taşımaları (Ton-Km) (2016)

	DEMİRYOLU		KARAYOLU	
	(Ton- Km)	%	(Ton- Km)	%
TÜRKİYE	11,7	3,7	253,1	79,7
İNGİLTERE	17,1	9,7	148,7	84,5
YUNANİSTAN	0,3	1,9	15,2	96,8
ALMANYA	116,2	25,2	271,7	58,9
İTALYA	20,8	15,9	100,3	76,4
FRANSA	32,6	16,6	144,2	73,4
ROMANYA	13,5	33,0	13,1	32,0
AVRUPA BİRLİĞİ	411,8	22,3	1.173,6	63,5

Kaynak: TCDD 2014-2018 İstatistik Yıllığı: 87.

Tablo 3'te yük taşıma oranları ülkeler bazında verilmiş olup, Türkiye'de demiryolunun, yük taşımada %3,7 oranıyla Avrupa Birliği'nin yük taşımadaki %22,3'lük oranının altında kaldığı görülmektedir. TCDD'nin açıkladığı verilere göre 2017 yılında yolcu taşımada karayolu %88,8, demiryolu %1, deniz yolu 0,59, hava yolu 9,59 değerinde hacimlere sahiptir (TCDD 2018: 60). Yani Tablo 3'den ve yolcu taşımadaki verilerden de anlaşıldığı gibi hem yolcu taşımada hem de yük taşımada karayolu çok büyük üstünlüğe sahiptir. Demiryolun oranlarının düşük olması diğer taşıma yollarıyla rekabet edemediğinin bir göstergesidir.

Tablo 4: TCDD Kar-Zarar Durumu

YILLAR	GİDERLER	GELİRLER	KAR/ZARAR
2005	2.075.904.287	1.863.434.741	(212.469.546)
2006	2.051.649.385	1.547.996.689	(503.652.696)
2007	2.273.440.906	1.643.174.026	(630.266.880)
2008	2.565.779.648	1.753.561.464	(812.218.184)
2009	2.623.970.131	2.108.101.761	(515.868.370)
2010	2.873.541.856	2.007.205.089	(866.336.767)
2011	3.393.952.811	2.660.625.422	(733.327.389)
2012	3.440.263.474	2.562.754.724	(877.508.750)
2013	3.820.654.209	2.540.099.822	(1.280.554.387)
2014	3.847.127.798	1.972.818.058	(1.874.309.740)
2015	4.312.024.704	2.213.951.037	(2.098.073.667)
2016	4.595.182.309	2.088.716.915	(2.506.465.394)
2017	3.029.250.389	1.027.280.315	(2.001.970.074)
2018	3.797.331.047	1.239.368.530	(2.557.962.517)

Kaynak: TCDD

Tablo 4 incelendiğinde TCDD'nin her yıl zarar etmekte olduğu ve kar-zarar dengesi incelendiğinde zararın giderek daha da arttığı görülmektedir. Bu da TCDD'nin mevcut durumunun değiştirilmesinin gerektiğini ve iyileştirmek için adımlar atılmasının gerektiğini göstermektedir. TCDD'nin yeniden yapılandırılmasının sağlanması ve rekabetçi bir piyasanın oluşturulması hizmetin geleceği için önemli hale gelmiştir.

TCDD, KİT'ler arasında en çok zarar eden kuruluşlardan biri olmuştur. Sürekli zarar etmesi nedeniyle Hazine Müsteşarlığı bütçesinden kaynak aktarımı yapılmaktadır. Bu aktarım da TCDD yarımaları karşılamadığı durumlarda dış borçlanma yoluna gidilmiş ancak bu borçların ödenememesi de sorun teşkil eden konu haline gelmiştir (Solak 2011: 143).

Sonuç

Özelleştirme kavramı 1970'li yıllarda dünya ekonomilerinde ortaya çıkan sorunların çözülmesi için bir çıkış olarak ABD ve İngiltere ekonomilerinde gündeme gelmiştir. Keynesyen iktisadın sorunlara cevap bulamaması üzerine sorunların çözümüne yönelik ortaya atılan bu görüş neo-liberal temellidir. Türkiye'de bu görüşe 24 Ocak 1980 kararları ile birlikte uygulanmaya başlanmış ve birçok alanda özelleştirme gündeme gelmiştir.

Türkiye'de demiryolu özelleştirmesi 1980 yılında gündeme gelmiş ancak uygulama alanı bulamamıştır. 2011 yılında çıkarılan 655 sayılı KHK ve 2013 yılında çıkarılan 6461 sayılı Türkiye Demiryolu Ulaştırmasının Serbestleştirilmesi Hakkında Kanun ile demiryolu özelleştirmesi önündeki engelleri kaldırarak özel şirketlerin de bu piyasaya girmesinin önünün açılması için adımlar atılmıştır.

2017 verileri incelendiğinde TCDD'nin yolcu taşımada %1 ve yük taşımada %3,7 oranlarıyla karayolundan geri kalmış olduğu görülmektedir. Demiryolunun bu oranları arttırması için gerekli önlemlerin alınması önemli bir konu haline gelmiştir. Çünkü demiryolunu geliştirmede yapılacak gelişmeler taşımada ülke ekonomisi için önemli avantaj yaratacaktır. Ayrıca TCDD'nin sürekli ve artan şekilde zarara uğraması sektörün iyileştirilmesi için adımlar atılması için ayrı bir gereklilik oluşturmaktadır. Bu sebepler nedeniyle demiryolu sektörünün özelleştirilmesi halinde daha etkin ve verimli çalışma göstereceği düşüncesi ön plana çıkmıştır.

KAYNAKÇA

- AKSU, Can (2015), *Serbestleşme Yasası Sonrası Demiryolu Taşımacılığında Emniyet Yönetim Sistemi*, İstanbul; Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek lisans tezi).
- BEKEM, Bilgin R. (2016), *Demiryolu Ulaştırma Sektöründe Serbestleşmenin Demiryolu Ulaştırmasının Gelişimine Etkisi*, Ankara; Türk Hava Kurumu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek lisans tezi).
- ÇAĞLAR, Volkan, ESMER, Soner ve ORAL, Ersel Z. (2010), “Özelleştirme ve Özelleştirme Aşamasında Olan Limanların Sektörel İncelenmesi”, *Türkiye'nin Kıyı ve Deniz Alanları VIII. Ulusal Kongresi Bildiriler Kitabı. Kıyı Alanları Yönetimi Türkiye Milli Komitesi*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi: 925-935.
- DEMİRELLİ, Levent (2014), “2002 Sonrasında Türkiye’de Özelleştirme ve Demiryolu Hizmeti”, *Mülkiye Dergisi*, C 38 (4): 41-85.
- DEMİRELLİ, Levent (2015), “Hizmet sunumu ve örgütlenmesi temelinde İngiltere’de demiryolu hizmetinin özelleştirilmesi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C 70(4): 903-930.
- DOLUDENİZ, Ahmet E. (2016), “A Study On Adaptation Of Railway Management Competition Models For Turkey”. *PressAcademia Procedia*, C 2(1): 720.
- GÖKER, Utku (27.03.2013), “Demiryolları Özelleştirilen Ülkeler Sonuçtan Memnun mu?” Erişim tarihi:01.05.2019, <http://www.baskahaber.org/2013/03/demiryollar-ozellestirilen-ulkeler.html>
- İMEAK Deniz Ticaret Odası (İstanbul ve Marmara, Ege, Akdeniz, Karadeniz Bölgeleri Deniz Ticaret Odası) (2018), “2017 Deniz Sektör Raporu”, İstanbul: İstanbul ve Marmara, Ege, Akdeniz, Karadeniz Bölgeleri Deniz Ticaret Odası.
- İNANÇLI, Selim-YARDIMCIOĞLU, Fatih (2010), *Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları ve Ekonomik Etkilerinin Değerlendirilmesi*. (Editörler: N. Tolga Saruç, Temel Gürdal, Nurullah Altun). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 314.
- KABASAKAL, Ali-SOLAK, Osman A. (2008), “Evrinsel hizmet yükümlülüğünün uygulanması ve Türk demiryolu sektörü”. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetim Dergisi*, C 3(2): 141-143
- KABASAKAL, Ali-SOLAK, Osman A. (2009), Demiryolu sektörünün rekabete açılması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (25): 27-34.
- KAHVECİ, Selçuk (2014), *Türkiye’de Liman Özelleştirmeleri: Samsun Limanı Uygulaması*, Trabzon., Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yüksek lisans tezi).
- ÖİB (Özelleştirme İdaresi Başkanlığı) (2011), “2010 Yılı Faaliyet Raporu”, Erişim tarihi: 25.05.2019, <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/sites/6/2019/03/2010-yili-faaliyet-raporu.pdf>
- Servantie (2015), “AB ve Türkiye Demiryolu Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi”,

- SEZGİN, Şennur (2010), Piyasa Ekonomisinin Şartları ve Özelleştirme. *Akademik İncelemeler Dergisi*, C 5(2): 156.
- SOLAK, Ali O. (2011), *Karayolu ve Demiryolu Ulaşım Sistemlerinin Ekonomik Etkinlik Analizi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora tezi).
- KARAKÜLAH, Taner (2018), *Avrupa Birliği Demiryolları Sektöründe Kamu Hizmet Yükümlülüğü ve Türkiye Durum Analizi*, Ankara: Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, (Avrupa Birliği uzmanlığı tezi).
- TCDD (Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları), "2014-2018 İstatistik Yıllığı", Erişim tarihi: 05.08.2019, <http://www.tcdd.gov.tr/files/istatistik//20142018yillik.pdf>
- TCDD (Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları), "2017 Faaliyet Raporu" Erişim tarihi: 05.06.2019, <http://www.tcdd.gov.tr/files/istatistik/2017faaliyetraporu.pdf>.
- TCDD (Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları), "2017 İstatistik Yıllığı", Erişim tarihi: 05.08.2019, <http://www.tcddtasimacilik.gov.tr/uploads/tcdd-t-2017-yillik-baski-final.pdf>,
- TCDD (Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları), Erişim Tarihi: 05.08.2019, <http://tcdd.gov.tr/content/35>,
- TMMOB (Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği) (2016), "Ulaşımında Demiryolu Gerçeği" (Rapor No:661), Ankara: Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği.
- TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası (Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği İnşaat Mühendisleri Odası) (2009), *Özelleştirme: Varlığım Sermayeye Armağan Olsun*, (Rapor No:457). Ankara: Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği İnşaat Mühendisleri Odası.
- TÜMER, Ebru Ö., (2004), *Türkiye'de Özelleştirmenin Ücret ve İstihdam Üzerindeki Etkisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek lisans tezi).
- UĞURLU, Yunus (2018), "Avrupa Birliğinde Demiryolları", *Demiryolu Mühendisliği*, (7): 38-43.
- YALÇINKAYA, Ömer- YAZGAN, Şekip (2017), "Özelleştirme Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği (1986-2016)", *Journal of Life Economics* C 4, 161.

GÜVENLİK BOYUTUNDA NÜKLEER ENERJİNİN SORUNLARI VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ

THE SECURITY ASPECTS OF NUCLEAR ENERGY PROBLEMS: THE CASE OF TURKEY

*Fatma DAHİN**

*Zeynep KARAÇOR***

*Fatih MANGİR****

*Burcu GÜVENEK*****

ÖZET

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'nin gün geçtikçe hızlı bir şekilde büyüyen ekonomisi ve artan nüfusuyla birlikte enerji ihtiyacı artmakta ve yeni alternatif enerji kaynaklarına ihtiyaç duyulmaktadır. Kullandığı enerjinin büyük bir bölümünü ithalatla karşılayan Türkiye, dışa bağımlılıktan kurtulmak amacıyla nükleer enerjiyi bir alternatif olarak görmüş ve nükleer santral projelerine yönelmiştir. Ancak nükleer enerjiye duyulan ihtiyaç kadar nükleer enerjinin güvenlik politikaları da ülkeler için oldukça stratejik öneme sahiptir. Türkiye'nin gelişen teknolojiyle birlikte bu enerji kaynağının etrafa vereceği zararları en aza indirmek de mümkün olabilecektir. Bu çalışmada öncelikle nükleer enerjinin kavramsal boyutu ele alınacak daha sonra ise dünyadaki nükleer enerjinin kullanımının tarihi gelişimi ve dünyadaki nükleer enerji santrallerinin güvenlik boyutu Türkiye özelinde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Enerji, Türkiye Enerji İhtiyacı, Nükleer Enerji, Nükleer Santrallerin Güvenliği

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü.

** Prof. Dr. Zeynep KARAÇOR, Selçuk Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, zkaracor@selcuk.edu.tr

*** Prof. Dr. Fatih MANGİR, Selçuk Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, fmangir@selcuk.edu.tr

**** Doç. Dr. Burcu GÜVENEK, Selçuk Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, burcugunenek@selcuk.edu.tr

ABSTRACT

Turkey's daily rapid growing economy as it is in the rest of the world and the increasing population as well as increasing energy needs and the need for new alternative energy sources is essential. In order to meet a large portion of the energy used, there are imports to Turkey. Moreover, in order to get rid of dependence on nuclear energy, the country has turned to the outside world and has seen as an alternative to nuclear power plant projects. However, the security policies of nuclear energy as well as the need for nuclear energy are of strategic importance for countries. Thus it will be possible also to minimize the damage to the energy source around Turkey's evolving technology. In this study, firstly conceptual dimension of nuclear energy will be discussed later historical development of the world nuclear energy use and security dimension of the world's nuclear power plants in Turkey will be discussed in private.

Keywords: Energy, Turkey's Energy Needs, Nuclear Energy, Safety of Nuclear Power Plants.

GİRİŞ

Ülkelerin kalkınma ve gelişmesiyle beraber her geçen gün enerji tüketimleri de artmaktadır. Enerji gündelik yaşamın vazgeçilmez bir unsuru haline gelmektedir. Bu artan enerji ihtiyaçlarını karşılayabilmek için ise dünya ülkeleri birinci enerji kaynaklarına alternatif olabilecek yeni enerji kaynakları arayışına yönelmişlerdir. Bu alternatif kaynakların başında ise nükleer enerji kullanımı gelmektedir. Nükleer enerjiyle ilgili yapılan araştırmalardan bir kısmı yaşanan nükleer kazalardan ve çevreye verebileceği zararlardan dolayı nükleer enerjiye karşı çıkarken, bir kısım çalışma ise ülkelerin artan enerji talebiyle beraber nükleer enerjiyi bir zorunluluk olarak görmektedir. Nükleer enerjinin çevreye verebileceği bazı zararlar bulunsa da bu zararların gelişen teknolojiyle beraber en aza indirilmesi mümkündür.

Türkiye’de artan nüfusla birlikte enerji talebi de artmakta ve kaynakları yetersiz hale gelmektedir. Bu yüzden Türkiye enerjide dışa bağımlı bir hale gelmektedir. Türkiye enerji kullanımının yaklaşık dörtte birini yerli üretim kaynaklarından sağlarken büyük bir kısmını ise ithal etmektedir. Türkiye’de enerjide dışa bağımlılığı azaltabilmek amacıyla alternatif kaynak olarak nükleer enerjiye yönelmiştir. Fakat bu enerjinin güvenlik boyutu gündeme gelmeye başlamıştır. Gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye’nin gelişen teknolojiyle de

birlikte bu enerji kaynağının etrafa verebileceği zararları en aza indirmek mümkün olabilecektir.

Bu çalışmanın amacı nükleer enerjinin dünyadaki yeri ve Türkiye’de yapılması planlanan nükleer enerji projelerinin Türkiye açısından güvenlik boyutunu incelemektir. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde nükleer enerjinin kavramsal boyutundan bahsedilecektir, ikinci bölümde ise dünyadaki nükleer güç santralleri, bölgesel dağılımları ve mevcut nükleer santrallerin güvenliği ve meydana gelen nükleer kazalar incelenmektedir. Son bölümde de Türkiye’nin nükleer enerji politikaları açısından gelişiminden ve Türkiye’de planlanan nükleer santrallerin güvenlik boyutundan bahsedilmektedir.

1. LİTERATÜR

Temurçin ve Aliağaoğlu (2003), çalışmalarında nükleer enerjinin tarihi gelişimine, dünyadaki nükleer güç santrallerine değinmişlerdir. Türkiye’nin Nükleer enerji kaynağına ihtiyacı olup olmadığı tartışılmıştır. Sonuç olarak; nükleer santraller birtakım tehlikelere sebep olsa da gelişen teknoloji ile birlikte bu tehlikenin en aza indirilebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Altın ve Kaptan (2006), çalışmalarında genel olarak nükleer santrallerden kaynaklanan radyoaktif atıklardan bahsetmişlerdir. Sonuç olarak radyoaktif atıkların miktarının azaltılmaya çalışılması gerektiği, nükleer santrallerin insanlığın gelişmesi için kullanılması gerektiği fakat tehlikesiz olan reaktörlerin kullanılabilceği sonucuna varılmıştır.

Saygın, Küpeli, Küçükşahin ve Demir (2007), nükleer enerjiyi güvenlik boyutuyla ele almışlardır. Ülkelerin enerji ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri amacıyla nükleer enerjiye ihtiyaç duyup duymayacaklarını değerlendirmişlerdir. Sonuç olarak Türkiye’nin nükleer güce sahip olmak için yeterince teknolojik ilerleme kat etmediği ve Türkiye’nin diğer alternatif enerji kaynaklarına yönelmesi gerektiği görüşüne varılmıştır.

Ergün ve Atay Polat (2012), çalışmada nükleer enerjinin çevreye, bireylere ve ekonomiye olası etkileri hakkında bilgi verilmektedir. Nükleer enerjiyle ilgili hem olumlu hem de olumsuz görüşler olduğu vurgulanmıştır Ve nükleer enerjinin enerjide dışa bağımlılığı azaltmaya katkı sağlayacağı görülmüştür.

Kaya (2012), çalışmasında nükleer enerjinin çevreye, insanlara ve bireylere etkisinden söz etmiştir. Dünyada meydana gelen nükleer kazaları değerlendirmiştir. Çalışmasında hem nükleer karşıtlarının hem de nükleer

tarafklarlarının görüşlerine de değinmiştir. Sonuç olarak artan enerji ihtiyaçları nedeniyle nükleer santrallerin kurulması gerektiği üzerinde durulmuştur.

Engin (2013), çalışmasında nükleer enerjinin gelecek dönemlerde Dünyanın ve Türkiye'nin enerji İhtiyacını karşılayıp karşılamayacağı üzerinde durmuştur. Ayrıca Türkiye'de nükleer enerjinin kurulup kurulmayacağı sonuca bağlanmaya çalışılmıştır. Fakat belirli bir gurup araştırmacı radyasyon kirliliğinden dolayı nükleer enerji karşı çıkmış diğer bir gurup ise nükleer enerjinin gerekliliğini savunmuştur.

Altunakar (2014), çalışmasında dünya ve Türkiye'deki enerji ve enerji kaynakları incelenmiştir. Nükleer enerjinin önemi değerlendirilmiştir. Türkiye'nin alternatif enerji kaynaklarına yönelmesi gerektiği ve enerji ithalatını azaltmak için nükleer enerjinin önemli bir alternatif olarak görüldüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Eral (2015), Ülkemizde kurulması planlanan nükleer santrallerden ve olası etkilerinden bahsetmiştir. Ülkemiz için nükleer enerji değerlendirilmiş ve enerji arz güvenliğinin sağlanması, enerjide dışa bağımlılığın azaltılması, enerji kaynak çeşitliliğinin artırılması ve cari açığımızı kapatmak amacıyla önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kaya ve Göral (2016), yaptıkları çalışmada Türkiye'nin nükleer enerji politikası ve Türkiye'deki nükleer santral kurma girişimlerinden bahsetmişlerdir. Nükleer santral kurmak için Türkiye'de uzun dönemli çalışmalar başlatılabileceği sonucuna ulaşımlardır.

Hodalogulları Vatansever (2017), çalışmasında her geçen gün enerji ihtiyacının arttığı üzerinde durmuştur. Nükleer enerji ve güvenlik ilişkisi detaylı incelemiştir. Güvenlik risklerinin uygun yönetimi için her ülke ulusal stratejiler belirlemesi gerektiği ve bu şekilde nükleer enerji üretimine yönelik tesisler güvenlik ve kalite kültürünün oluşmasına katkı sağlayacağı sonucuna varmıştır.

Literatürde hem nükleer enerjinin Türkiye için bir gereklilik olduğunu savunanlar olduğu gibi nükleer enerjinin ülkemiz açısından kötü sonuçlara yol açacağını düşünenlerde vardır. Fakat nükleer enerjinin kullanılması gerektiği görüşünü savunanlar daha fazladır. Artan enerji talebiyle de birlikte Türkiye için de nükleer enerji ihtiyacı doğmuştur. Nükleer enerji; enerjide dışa bağımlılığın azaltılması, enerji kaynak çeşitliliğinin artırılması ve cari açığımızı kapatmak amacıyla önemlidir.

2. NÜKLEER ENERJİ KAVRAMININ İNCELENMESİ

Nükleer enerji, bazı radyoaktif elementlerin atom çekirdekleri seviyesindeki parçalanma reaksiyonlarından ortaya çıkan bir enerji türüdür. Bu enerji türü, atom çekirdeklerinin parçalanmasıyla fisyon ve füzyon reaksiyonları ile meydana gelir. Nükleer santrallerin kuruluş masrafları fazla olmasına rağmen yakıt ve işletme giderleri azdır. Ayrıca nükleer santrallerden elde edilen elektrik üretimi diğer santrallere oranla daha güvenlidir. Nükleer santrallerin yaklaşık ömürleri ise 30-40 yıldır (Ergün-Polat 2012: 37).

Nükleer enerji santralleri ve termik santrallerin işleyiş yapıları birbirine benzerdir (Eral 2015: 3). Termik santraller; petrol, kömür, doğalgaz gibi fosil yakacakların yakılması sonucu kazanlarda sıvıyı kaynatması ve bunun sonucunda elde edilen buhar ile jeneratörleri döndürüp elektrik üretmesi sonucunda çalışır. Nükleer santrallerde termik santraller gibi çalışmaktadır. Nükleer santrallerin çalışmasındaki tek fark ise yakıt olarak hammadde, kömür veya doğalgaz yerine uranyum ve toryum kullanılmasıdır. Günümüzdeki nükleer santrallerde ise yakıt olarak uranyum kullanılmaktadır (Erdösemeci 2014: 22).

Günümüzde ekonomik büyüme ve nüfusun artışıyla birlikte enerji ihtiyacı artmakta ve bu artan enerji ihtiyacının karşılanması sürdürülebilir kalkınma açısından çok önemlidir (Saygın-Küpeli vd. 2006: 8).

2030 yılına gelindiğinde ise günümüzde olduğundan %60 daha fazla enerjiye ihtiyaç duyulacak olması ve petrol ve doğalgaza bağımlı hale gelmesi dünya da enerji politikalarının gözden geçirilmesine sebep olmuştur. Ayrıca ortaya çıkan enerji krizleri ile beraber ülkeler açısından alternatif enerji kaynaklarını kullanmak vazgeçilmez bir amaç haline gelmeye başlamıştır (Yıldırım-Örnek 2007: 32).

Bir nükleer güç reaktörü *“Yakıt, yavaşlatıcı (Moderatör), soğutucu, kontrol çubukları, yansıtıcı (reflektör), reaktör kalbi (Kor, kazan kalp), koruyucu”* dan oluşmaktadır (Eral 2015: 3).

2.1. Nükleer Enerji Santrallerinin Özellikleri

Nükleer enerji santrallerinin özellikleri aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Eral 2015: 7).

- Nükleer enerji santrallerinin normal çalışma sürelerinde çevreyi kirletici bir etkileri yoktur.
- Nükleer enerji kullanımı; doğalgaz, petrol, kömür gibi milyonlarca ton fosil yakıtın kazanılmasını sağlar. Çünkü bu kaynaklar; gübre, ilaçlar, kimyasal maddeler gibi ürünlerin üretimini sağlamaktadır.

- Termik santrallere oranla nükleer güç santralleri daha az arazi kaplamaktadır.
- Nükleer güç santralleri mevsim ve iklim şartlarından etkilenmeden sürekli çalıştırılabilmektedir.
- Nükleer santraller tüm tesislerde olduğu gibi risk taşırlar.

2.2. Nükleer Enerji Faaliyetlerinin Etkileri

Nükleer enerji faaliyetleri çevreyi, bireyleri ve ekonomiyi etkilemektedir. Aşağıda bunların her biri açıklanmaktadır.

2.2.1. Çevreye ve Bireylere Olan Etkileri

Birincil enerji kaynaklarının kullanımında ortaya çıkan gazlar atmosferde sera etkisine sebep olarak küresel ısınma riskiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Ayrıca bu enerji kaynaklarının rezervlerinin azalmaya başlaması maliyetleri artırmakta ve sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesini zorlaştırmaktadır. Nükleer enerjinin üretim maliyeti yüksek olsa bile hammaddesi olan uranyum 15-20 yıl stoklanmaktadır. Fakat uranyumda diğer kaynaklarda olduğu gibi bazı riskler bulunmaktadır. En önemlisi çevreye yayılan radyoaktif atıklardır (Kaya 2012: 74).

Bireylere olan etkilerine bakıldığında Nükleer atıkların boşaltıldığı alanların tamamen arındırılmaması çevre ve insanları önemli ölçüde radyasyon tehlikesine maruz kalmasına sebep olmaktadır. Nükleer santrallerden ortaya çıkan radyasyon doğalgaz ve kömürle çalışan termik santrallere göre daha azdır (Ergün-Atay Polat 2012: 40-41).

2.2.2. Ekonomiye Etkileri

Nükleer enerjinin kuruluş maliyeti ekonomik rekabet gücünü etkileyen önemli bir etmendir. Nükleer santrallerin kuruluş maliyetlerinin fazlalığı ve nükleer enerji santrallerinin sökülmesinin ülkeye maliyetinin yaklaşık 3 milyar dolar düzeyinde olması nükleer enerjinin ülke ekonomisinde büyük bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Fakat nükleer enerji kullanımıyla birlikte ülkenin enerjide dışa bağımlılığı azalacak ve enerji kullanım maliyetinin de düşmesiyle sanayinin gelişmesine yardımcı olarak bunun sonucunda ülkenin kalkınması adına önemli bir adım atılmış olacaktır (Ergün-Atay Polat 2012: 41). Ayrıca kurulu olan nükleer santraller kuruluş maliyetlerini amorti ettiği sürece serbest piyasada rekabet edebilir konuma gelmektedir (Eral 2015: 7).

2.3. Nükleer Enerji Santrallerinin Avantajları ve Dezavantajları

Nükleer enerjinin de diğer tüm enerji kaynaklarında da olduğu gibi çevresel bireysel ve ekonomik alanlarda avantaj ve dezavantajları vardır ve bu çalışma da nükleer enerji her iki yönden de ele alınmaktadır.

Nükleer enerjinin avantajları aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Altunakar 2014: 152-153).

- Nükleer enerji elektrik enerjisi üretimi haricinde diğer bazı sektörler için de önemlidir.
- Nükleer enerji santrallerinin kurulmasıyla birlikte az gelişmiş ülkelerin sanayileşmesi hız kazanmaktadır.
- Diğer santrallerle karşılaştırıldığında nükleer enerji santralleri daha az alan kaplarlar ve işletme ömürleri uzundur.
- Nükleer enerji santrallerinden elde edilen elektrik ucuzdur.
- Nükleer enerji üretimi sırasında ortaya çıkan ve küresel ısınmayı artıran sera gazı emisyonu daha azdır.
- Binlerce ton kömürün verebileceği enerji, bir nükleer enerji santralinde bir tonluk uranyum yakıtına karşılık gelmektedir. Bu yüzden var olan uranyumun uzun yıllar boyunca enerji ihtiyacını karşılayacağı tahmin edilmektedir.

Nükleer enerjinin dezavantajları ise aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Ergün-Atay Polat 2012: 38).

- Yüksek maliyetle kurulmaktadırlar.
- Etrafa yaydıkları radyasyon sebebiyle güvenli ve kontrollü üretim gerektirirler.
- Nükleer enerjinin üretimi sonrasında meydana gelen radyoaktif maddelerin korunması ve saklanması güçlüklerle karşılaşmaktadır.
- Nükleer enerjinin en büyük dezavantajları ise nükleer silahlanma ve nükleer kazalara sebep olmalarıdır.

2.4 Nükleer Güç Santrallerinin İşletmeden Çıkarılma Faaliyetleri

Nükleer güç santrallerinin ömrü bittiğinde işletimleri durmakta ve nükleer atık oluşumuna sebep olmaktadır. Nükleer santrallerde 30 ya da daha fazla yıl enerji üretildikten sonra, radyoaktif atıklar ortaya çıkmaktadır. Bu da hem insan gücü hem de finansal açıdan bir sorundur. Bu sorunu çözebilmek için üç tip çözüm önerisi geliştirilmiştir; ilki tesisin tamamıyla sökülerek radyoaktif çöplerin güvenli bir şekilde depolanması şeklindeki en temiz yöntemdir. İkincisi radyoaktif bileşenleri en yüksek olanları imha ederek, tesisi 20 - 50 yıl arası mühürlemek ve kalan atığın çürümmesini beklemektir. Üçüncüsü ise Çernobil tesisindeki gibi tesisi içerdeki herşeyle kapatıp ve yüzlerce yıl o şekilde bırakmaktır (Acar-Boz 2018: 84).

3. DÜNYADA NÜKLEER ENERJİ

2 Aralık 1942 tarihinde University Of Chicago'da ilk nükleer reaksiyon gerçekleştirilmiştir. "ABD nükleer santral projesi Manhattan Project'in meyvesi olan atom bombalarından ilki little boy'u (Küçük Çocuk) 6 Ağustos 1945'te Hiroşimaya, İkincisi Fat Man'i de (Tombul Adam) 15 Ağustos'ta Nagasaki'ye atmıştır". Soğuk savaşın başlarında ABD ve SSCB arasında meydana gelen rekabet sebebiyle ilk nükleer reaktörler oluşmuştur. 20 Aralık 1951'de ilk nükleere bağlı elektrik üretimini ABD'nin Idaho eyaletinde bulunan reaktör Experimental Breeder Reactor I adlı deney santrali gerçekleştirmiştir. SSCB ise 27 Haziran 1954'te ilk sivil amaçlı nükleer elektrik üretimi ise SSCB tarafından gerçekleştirilmiştir (Yıldırım-Örnek 2007: 33).

Şekil-1'de dünyada reaktörlerin bölgesel dağılımı gösterilmektedir

Kaynak: Nükleer Enerji Dünyası: 2017.

Şekil-1'de görüleceği üzere 2017 Ocak ayı itibariyle çalışan 450 reaktörün en yoğun olduğu bölgeler Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'dır. Daha sonra ise onları Uzak Asya/Uzak Doğu ve Orta ve Doğu Avrupa takip etmektedir.

Tablo-1'de ülkelerde işletilen ve inşaat halindeki nükleer reaktör sayısı ve elektrik üretim kapasiteleri gösterilmektedir.

Tablo-1: Dünyadaki Nükleer Güç Santrallerinin Ülkelere Göre Dağılımı

ÜLKE	İŞLETMEDEKİ REAKTÖRLER		İNŞAAT HALİNDEKİ REAKTÖRLER	
	REAKTÖR SAYISI	TOPLAM NET ELEKTRİK KAPASİTESİ (MV)	REAKTOR SAYISI	TOPLAM NET ELEKTRİK KAPASİTESİ (MV)
ARJANTİN	3	1633	1	25

ERMENİSTAN	1	375		
BELÇİKA	7	5918		
BREZİLYA	2	1884	1	1340
BULGARİSTAN	2	1926		
KANADA	19	13554		
ÇİN	48	45518	9	8322
ÇEK CUMHURİYETİ	6	3930		
FRANSA	58	63130	1	1630
FİNLANDİYA	4	2769	1	1600
ALMANYA	7	9515		
MACARİSTAN	4	1889		
JAPONYA	37	35947	2	2653
KORE CUMHURİYETİ	25	23784	4	5360
MEKSİKA	2	1552		
HOLLANDA	1	482		
PAKİSTAN	5	1318	2	2028
ROMANYA	2	1300		
RUSYA	36	28355	6	4573
SLOVAKYA	4	1814	2	880
SLOVENYA	1	688		
GÜNEY AFRİKA	2	1860		
İSPANYA	7	7121		
İSVEÇ	8	8612		
İSVİÇRE	5	3333		
UKRAYNA	15	13107	2	2070
BİRLEŞİK KRALLIK	15	8918		
ABD	97	98384	2	2234
HİNDİSTAN	22	6255	7	5380
İRAN İSLAM CUMHURİYETİ	1	915		
BANGLADEŞ			2	2160
BELARUS			2	2220
BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ			4	5380
TÜRKİYE			1	1114
GENEL TOPLAM	450	399706	52	52659

Kaynak: IAEA, 2019.

Tayvan ve Çin'deki mevcut reaktörler ve inşaat halindeki reaktörler genel toplama dahildir.

Tablo-1' de görüldüğü üzere 2019 yılı itibariyle ABD, 97 ticari reaktörle dünyada en fazla işleyen nükleer enerji santraline sahip ülke konumundadır. Dünyada işletmedeki reaktör sayısı 450 ve inşaat aşamasındaki reaktör sayısı ise 52'dir.

Tablo-2' de yıllara göre nükleer enerji kapasiteleri gösterilmektedir.

YIL	ÇALIŞAN REAKTÖR SAYISI ¹	TOPLAM NET ELEKTRİK KAPASİTESİ(GW)	YIL SONU OPERASYONEL REAKTÖRLER ²	YIL SONU TOPLAM NET ELEKTRİK KAPASİTESİ [GW]
1998	438	351,17	430	344,9
1999	434	348,00	432	347,35
2000	438	351,38	435	349,98
2001	438	352,72	438	352,72
2002	444	358,55	439	357,48
2003	443	360,81	437	359,83
2004	443	366,05	438	364,67
2005	443	369,06	441	368,12
2006	443	371,82	435	369,58
2007	439	371,71	439	371,71
2008	439	371,96	438	371,56
2009	440	373,20	437	370,70
2010	442	375,41	441	375,28
2011	448	380,28	435	368,92
2012	440	374,59	437	373,24
2013	441	377,62	434	371,78
2014	439	376,87	438	376,26
2015	448	386,67	441	382,81
2016	451	392,53	447	390,49
2017	451	394,05	448	391,72
2018	457	401,84	450	396,41

Kaynak: IAEA, 2019.

¹Çalıştırılan reaktörler, yıl içinde en az kısa bir süredir çalışmakta olan reaktörlerdir. Buna, yıl boyunca kapanan (kalıcı veya uzun süreli kapanma) reaktörler de dahildir (IAEA 2019).

²Yıl sonu operasyonel reaktörleri yıl sonunda 'operasyonda' statüsünde bulunan reaktörlerdir (IAEA 2019).

Özellikle son 20 yılı aşkın süredir nükleer enerji çok tartışılan bir enerji türü olmasına rağmen, tablo-2' de görüleceği üzere nükleer enerji kullanım kapasitesine bakıldığında 1998-2018 yılları arasında kapasite konusunda önemli bir değişme olmadığı görülmektedir

Dünya genelinde ki, ekonomik, çevresel, stratejik ve siyasi ölçütler çerçevesinde; nükleer enerjinin geleceğine dair önemli belirsizlikler mevcuttur. Enerji ihtiyaçlarının artmasına rağmen nükleer enerji teknolojisine sahip olan ülkeler yeni nükleer santral kurmak için "bekle ve gör" tutumunu benimsemişler ve yeni reaktör kurmak yerine işletimde olan reaktörlerinin güvenliğini sağlayarak çalışma ömrünü uzatmaya yönelik çalışmalar yapmışlardır (Saygın-Küpelı vd. 2006: 10).

3.1. Nükleer Enerjinin Geleceği

Dünya genelinde nükleer enerji santralleri artmaya devam etmektedir. Tablo-1'de de görüldüğü üzere 2019 yılı itibariyle dünyada nükleer reaktör sayısı 450'dir. En fazla reaktör sayısı sıralamasında ilk 5 ülke ABD, Fransa, Çin, Japonya ve Rusya'dır. İnşaat aşamasında nükleer reaktöre sahip en çok sayıya sahip ilk 3 ülke ise Çin, Hindistan ve Rusya'dır. Ayrıca nükleer reaktörlerin sayısından ziyade reaktörün ürettiği Mwe gücünün büyüklüğü çok önemlidir. Çok fazla nükleer reaktör inşası yerine 1 reaktörle ne kadar çok enerji elde edilebileceği üzerinde durulmalıdır. Kentleşme ile birlikte elektrik talebi hızla artmış ve enerji üretim teknolojisi olarak nükleer enerji gündeme gelmiştir (Altunakar 2014: 157-158).

Muhtemel bir kaza meydana gelmesi durumunda ekonomik, sosyal ve siyasi sorunlara neden olabilecek ciddi tehlikelere sahip olmasına rağmen nükleer enerji son zamanlarda sanayileşmiş ülkelerde enerji ihtiyacını karşılamak amacıyla kullanılmaktadır (Akyüz 2015: 525).

"Nükleer enerjinin geleceği; enerji talebi, karbon salım hedefleri, fosil yakıtlarla ekonomik rekabet, çevresel duyarlılıklar ve kamuoyu tutumuna bağlıdır". Potansiyel uygulamalar ve nükleer enerji sistemlerinin performanslarını geliştirmek amacıyla önemli çalışmalar yapılmaktadır. Önümüzdeki yıllarda diğer enerji sistemlerinin performanslarını geliştirmek amacıyla önemli çalışmalar yapılmaktadır. Gelecek yıllarda diğer enerji üretim kaynaklarıyla rekabet edecek yeni nükleer reaktörler tasarlanmaktadır. Ayrıca hem güvenliğin sağlanması hem de enerji üretiminin artırılması yönünde çalışmalar yapılmaktadır (Eral 2015: 13). Dünyadaki enerji talebindeki ciddi artış, küresel ısınma ve iklim değişikliği ile ilgili sorunların ortaya çıkmasıyla beraber, enerji kullanımının geleceğini

etkileyen sorunlar meydana gelmiştir. Bunlar radyoaktif atık, güvenlik, Nükleer silahların yaygınlaşması endişesi, enerjinin maliyetidir (Saygın-Küpelı vd. 2006: 12). Sayılan bu sorunlar, yeni santral kurabilmek için önemli engel teşkil etmektedir.

3.2. Nükleer Atık Sorunu

Enerji üreten bir nükleer santral bunun yanı sıra radyoaktif niteliğinde yan ürünlerde meydana getirmektedir. Bunlardan bir kısmı fisyon ürünü uranyum parçaları bir kısmı ise radyoaktif elementler olan aktinidlerdir (Üçpırtı-İleri vd. 1997: 145). Nükleer atık üzerinde çalışan bilim insanları nükleer santrallerin kullanımı sonrası ortaya çıkan materyaller için atık sözcüğü yerine "kullanılmış nükleer yakıt" ifadesini de kullanmaktadırlar (İmer-Dalbudak 2012: 151).

Radyoaktif atıklar genellikle üç gurup olarak sınıflandırılmaktadır (Altın-Kaptan 2006: 7-8).

- Düşük dereceli atıklar; laboratuvarlardan, hastanelerden ve benzer endüstriler ile nükleer santrallerin işletimi esnasında ortaya çıkan atıklardır.
- Orta dereceli atıklar; Radyoaktivitesi yüksek ve özel koruma kaplarına sahip olması gereken atıklardır.
- Yüksek dereceli atıklar; Nükleerde kullanılan yakıttan oluşmaktadırlar. Uranyum parçalanması zaman içerisinde hızını kaybettiğinden dolayı santralden alınır. Fakat bu kullanılan yakıtın içerisinde hala parçalanabilir maddeler mevcuttur. Meydana gelen bu atıklar için çoğunlukla hacimlerin küçültülmesi önerilmektedir. Bu yöntem uygulanırsa dahi yüksek radyoaktiviteye sahip maddelerden tümüyle kurtulmak söz konusu değildir.

Nükleer atıklarının doğada yok olma süreleri on binlerce yıl devam etmektedir. Bu yüzden çevreye ve insan sağlığına önemli zararları olmaktadır. Radyasyon uzun yıllar boyunca çevreye yayılarak besin veya solunum yoluyla canlılara geçmektedir. İnsan sağlığını etkileyecek olan radyasyonlar yüksek dozdadır. Ölümlere sebep olacak derecede etkileyebilmektedir. Tek bir nükleer santralden 400-600 arası kimyasal meydana gelmektedir. Katı olan kimyasallar geri dönüşüme tabi tutulabilirken gaz ve sıvı olanlar ise çevreye yayılmaktadır. Özellikle 1945 yılından bu yana nükleer enerjinin bulunduğu bölgelerde insanlarda bazı hastalıkların ortaya çıktığı gözlemlenmiştir (Kaya 2012: 75-76).

Nükleer enerji sırasında ortaya çıkan nükleer atıkların muhafazası her ülkenin kendi sorumluluğundadır. Fakat hala bu atıklar için çözüm bulunmamış

olup genellikle nükleer santral alanı içerisinde geçici olarak depolanmaktadırlar. Nükleer atıkların kalıcı bir şekilde depolanabilmesi acil çözüm gerektiren bir konudur. Bazı nükleer santraller sırf bu atık sorununa çözüm bulamadığı için kapanabilmektedir. Fakat kapanan bu nükleer santrallerin o güne kadar ki atıkları çevre için ciddi zararlar teşkil etmektedir (Saygın-Küpeli vd. 2006: 12).

3.3. Mevcut Nükleer Santrallerin Güvenliği

Güvenlik boyutuna bakılacak olursa, işletimi sırasında etrafa zararlı madde yaymamaktadır (Akoğlu 2011: 1-2). Fakat nükleer santrallerin doğru bir şekilde kurulup kurulmadığı ve kazaya sebep olmayacak şekilde enerji üretilip üretilmeyeceğine dair bir garanti yoktur. Çernobil Kazası, Üç Mil Adası gibi kazalar nükleer santrallerinin güvenliğinin sorgulanmasına yol açmıştır. Nükleer santralde meydana gelen herhangi bir kaza ile çevreye yayılan radyasyon toplum sağlığı açısından tartışılan bir konudur. Fakat nükleer enerjide güvenlik sağlamak amacıyla geliştirilen çeşitli politikalar da söz konusudur. Meydana gelen bu kazalar mevcut nükleer santrallerin ve yapılacak nükleer santrallerin yeniden gözden geçirilmesine sebep olmuştur (Gözlügöl 2013: 227-228).

Nükleer güvenliğin hedefleri aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Hodalogulları Vatansver 2017: 398).

- Nükleer santrallerde radyoaktif maddeler açığa çıktığı süreçte maruz kalınan radyasyonun olabildiğince düşük bir seviyede tutulması.
- Nükleer santrallerde devamlı güvenlik önlemlerinin alınması ve santralden kaynaklanabilecek zararlardan korunmak.

Yeni yapılan nükleer santraller genellikle iyi tasarlanmışlardır. Fakat kaza meydana gelmesi durumunda ciddi zararlara yol açabilir (Akoğlu 2011: 3-5).

2001 yılında ABD’de yaşanan ikiz kule saldırılarından sonra uçakların kontrolü için güvenlik önlemleri artırılmaya başlanmıştır. Fakat hala mevcut nükleer santrallerin uçak çarpmasına karşı güvenlik belgeleri bulunmamaktadır (Saygın-Küpeli vd. 2006: 12).

Günümüzde en çok kullanılan kömür, petrol ve doğalgaz gibi fosil yakıtlardan elde edilen enerji yüksek olsa da bunlar yenilenebilir enerji kaynağı değildir. Bu yüzden nükleer enerji bu kaynaklara bir alternatiftir. Önemli riskleri olmasına rağmen bu kaynaktan vazgeçilmesi mümkün durmuyor. Bu nedenle nükleer enerjiden güvenli bir şekilde nasıl yararlanılır bunun çalışmaları yapılmaktadır (Akoğlu 2011: 1-2).Nükleer reaktörlerin içinde bulundurduğu

radyoaktivite nedeniyle topluma zarar vermemesi açısından güvenlikleri çok önemlidir (Adalıoğlu 1985: 66).

3.4. Geçmişten Günümüze Meydana Gelen Nükleer Kazalar

Dünyada geçmişten günümüze kadar meydana gelen kazaların en önemlilerinden; birincisi 1979 yılında ABD’de meydana gelen TMI (Three Mile Island) Nükleer Kazasıdır. Nükleer santralde meydana gelebilecek en önemli kazalardan biridir. Fakat çok büyük bir kaza olmasına rağmen toplum sağlığı ve çevreyi etkileyecek kadar radyasyon yayılmamıştır. Diğeri ise 1986 yılında SSCB’de meydana gelen Çernobil Kazasıdır. Bu kaza santralde yapılan bir deney sırasında meydana gelmiştir. Kazanın sebebi ise operatörün hatası ve santralde kullanılan teknolojidir. Santralde güvenlik kabuğu olmamasından dolayı radyoaktif maddeler etrafa yayılmış ve etkisi çok büyük olmuştur. Kazada 31 kişi hayatını kaybetmiş ve daha sonraki yıllarda da bu kazanın etkileri devam etmiştir. Meydana gelen önemli kazalardan sonuncusu ise 2011 yılında meydana gelen Fukuşima Kazasıdır. Bu kaza deprem ve tsunami sonucu oluşmuş ve kazanın sebebi ilk dört reaktörün elektriksiz kalıp soğutulamamasından kaynaklanmıştır. Meydana gelen Kazalar neticesinde Dünyada nükleer santral güvenliği sorgulanmıştır (Kaya 2012: 76-77; Eral 2015: 8).

4. TÜRKİYE’DE NÜKLEER ENERJİ

Türkiye’nin ilk nükleer santral girişimleri çok yeni olmamasına rağmen hala ülkemizde mevcut bir nükleer santral bulunmamaktadır. Bu bölümde ülkemizin nükleer enerji politikalarında meydana gelen gelişmeler ve ülkede kurulması planlanan nükleer santraller incelenmektedir.

4.1. Türkiye’nin Nükleer Enerji Politikasının Gelişimi ve Nükleer Enerji Santral Girişimleri

Türkiye’de enerji ihtiyacı giderek artmaktadır. Bunun sebebi ülkemiz nüfusundaki artış, ekonomideki büyüme ve toplumsal gelişimden kaynaklanmaktadır. Hızla artan enerji ihtiyacını karşılamak için ise ülkeler için nükleer enerji bir alternatif olarak karşılırlarına çıkmaktadır. Fakat birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de nükleer enerji karşıtları bulunmaktadır. Burada ülkemizin nükleer geçmişi incelenmektedir (Temurçin-Aliagaoglu 2003: 32).

Ülkemizde nükleer enerji faaliyetlerini yürütmek amacıyla 1956 yılında Atom Enerjisi Komisyonu (AEK) kurulmuştur. Ülkemizde 1959 yılında Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi’yle (ÇNAEM), ilk nükleer reaktörlerin inşaatına başlanmıştır. 1962 yılında ise işletmeye açılmıştır. Ankara Nükleer Araştırma ve Eğitim merkezi (ANAEM) ise 1967 yılında açılmış ve nükleer

teknolojinin daha çok endüstriyel alanına yönelmiştir. Yapılan bu reaktörler deney, test gibi eğitim amacıyla kullanılmaktadır. 1982 yılında AEK, Türkiye Atom Enerjisi Kurumu'na (TAEK) dönüşmüştür. Ve TAEK enerji ve TABİ kaynaklar Bakanlığına bağlanmıştır (Kaya-Göral 2016: 423).

1967-79 yılları arasında Türkiye'de ilk nükleer santralin kurulması planlanmış, santrali kurmak için yapılacak çalışmalar İsviçreli bir konsorsiyuma yaptırılmış ancak 1970'li yıllarda tamamlanması gereken santral o dönemdeki ekonomik ve siyasi şartlar nedeniyle yapılamamıştır (Karakuzu 2011: 55).

TAEK 2004 yılında Sinop'ta birçok tesisten oluşan bir Sinop Nükleer Teknoloji Merkezi'nin kurulması için çalışmalar başlattığını duyurmuştur. Ancak bu proje çeşitli nedenlerle ileri bir tarihe ertelenmiştir. 2010 yılında Rusya ve Türkiye arasında Mersin ilinin Gülnar ilçesinin Akkuyu mevkiinde kurulması planlanan santral için "Türkiye Nükleer Santral Tesisi Konusunda İşbirliği Ortak Beyannamesi" adında bir anlaşma imzalanmıştır. Temmuz 2010 tarihinde Rusya ile Türkiye arasında bu santrale ilişkin anlaşma, Kasım 2010 tarihinde Rusya Devlet Başkanı tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir (Eral 2015: 15-16). Takip eden yıllarda kuruluş aşamasına geçilen Akkuyu Nükleer Santralinin inşaat aşaması devam etmektedir.

4.2. Türkiye'de Kurulması Planlanan Nükleer Santrallerin Güvenliği ve Enerji İhtiyacına Olası Etkileri

Nükleer enerji konusu gündeme geldiğinde genellikle güvenlik konuları çok tartışılmaktadır. Ancak nükleer santrallerin oluşturacağı risklere karşı etkin politikalar geliştirilmektedir (Güneş 2015: 651). Nükleer santraller mevsim ve iklim şartlarından etkilenmediklerinden dolayı sürekli çalıştırılabilmektedirler (Hodalogulları 2017: 399). Elektrik üretiminin devamlılığında nükleer santraller diğer santrallerle karşılaştırıldığında daha güvenli olduğu görülmektedir (Yıldırım-Örnek 2007: 36). Nükleer enerji sadece elektrik üretimi olarak değerlendirilmemeli, ülkenin teknolojik gelişimine de büyük oranda katkı sağlaması beklenmektedir. Her ülkede olduğu gibi Türkiye'nin de artan enerji talebini karşılayabilmek amacıyla alternatif enerji kaynakları neredeyse zorunlu hala gelmiştir. Alternatif enerji kaynağı olarak görülen nükleer enerjinin ciddi riskleri bulursa bu enerji kaynağından vazgeçilmesi mümkün gözükmemekle beraber bu enerjiden güvenli bir şekilde nasıl yararlanılacağı doğrultusunda çalışmalar yapılmalıdır (Akoğlu 2011: 1-2). Her geçen gün hızla gelişen teknolojiyle beraber bu risklerin en aza indirilmesi mümkün olabilecektir.

Nükleer enerji ülkelerin birbirleriyle mücadele edebilmesinde çok önemlidir (Doğan 2011: 44). Gelişmiş ülkelerin ekonomik büyümesinin enerji talebi üzerinde doğrudan etkisi az olmakla birlikte Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin büyümeyle birlikte enerji talebi hızla artmaktadır (Altunakar 2014: 123). Özellikle son yıllarda artan enerji talebini karşılamaya yönelik olarak nükleer enerjinin çözüm olabileceğine dair pek çok düşünce bulunmaktadır. 21 yy. itibariyle başlayan bu ilgi gün geçtikçe artmış ve hâla da bu artışın devam edeceği beklenmektedir. (Üner-Kan vd. 2017: 34).

2030 yılına gelindiğinde dünyadaki enerji talebinin %50-60 oranında artması beklenmektedir. Türkiye’de ise bu artışın daha fazla olacağı tahmin edilmekle birlikte ülkede enerjide dışa bağımlılığın daha da artacağı tahmin edilebilir. Bu noktada nükleer enerji enerjide dışa bağımlılığı azaltmada önemli bir alternatif olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Nükleer teknoloji Türkiye’nin daha gelişmiş bir teknolojiye sahip olacağıın sinyallerini vermektedir (Ergün-Atay Polat 2012: 51). Türkiye’nin eğer dünya ülkeleriyle rekabet edebilecek bir konuma gelmesi isteniliyorsa enerjisini ucuz tedarik etmesi gerekmektedir (İşeri-Özen 2012: 176-177).

SONUÇ

Tüm dünyada hızla artan enerji talebiyle birlikte ülkeler alternatif enerji kaynaklarına yönelmeye başlamışlardır. Bu doğrultuda birçok gelişmekte olan ülke alternatif enerji kaynağı olarak nükleer enerjiye yönelmiştir. Nükleer enerji ülkelerin enerji ihtiyacını karşılamalarında önemli bir paya sahip olsa da güvenliği tam olarak sağlanamayan nükleer santraller ciddi zararlara yol açabilir. Fakat ülkeler geçmişte yaşanan nükleer kazalardan ders almışlar ve gelişen teknolojiyle beraber nükleer santrallerin güvenlik boyutuna oldukça özen göstermektedirler.

Diğer tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de enerjide dışa bağımlılıktan dolayı alternatif enerji kaynağı olarak nükleer enerjiyi görmüş ve bu yönde çalışmalara başlamıştır. Ancak nükleer enerji konusunda dünyada ortaya çıkan bazı negatif dışsallıklar; Türkiye’nin bu konuda geç adım atmasına sebep olsa da hızla artan enerji talebi nedeniyle Türkiye’de Mersin ilinin Gülnar ilçesinin Akkuyu mevkiinde kurulacak nükleer santrale dair 2010 yılında Rusya ile anlaşma imzalanmıştır. Takip eden yıllarda kuruluş aşamasına geçilen Akkuyu Nükleer Santralinin inşaat aşaması devam etmektedir.

Kamuoyunda nükleer enerjinin güvenliği konusunda endişeler oluşsa da; nükleer enerjinin güvenliğinin sağlanabileceği dünya örneklerinde görülmüştür.

Gelişen teknolojiyle beraber nükleer santrallerin güvenliği sağlanabilecektir. Türkiye’de santrallerinin faaliyete geçmesiyle ülkenin enerji ithalatının azalacağı ve ülkenin gelişmesine ve kalkınmasına katkı sağlayacağı beklenilmektedir.

KAYNAKÇA

- ACAR, Vedat ve BOZ, Mustafa Fatih (2018), "İfrs ve Fasb- Asc Açısından Nükleer Güç Santrali, Elektrik Üretim İşletmelerinde Uygulanan Özellikli Muhasebe Konuları", *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C 11(1): 84.
- ADALIOĞLU, Ulvi (1985). "Nükleer Enerji Opsiyonunun Güvenliği", Erişim tarihi: 09.01.2019,
- AKOĞLU, Alp (2011), "Nükleer Santraller ve Güvenlik", *Bilim ve Teknik*, (521): 3-5.
- AKYÜZ, Emrah (2015), "Türkiye'nin Nükleer Enerji Politikası ve Terör Tehidi", *International Journal Of Social Science*, (40): 525.
- ALTIN, Süreyya ve KAPTAN, Hayri Yılmaz (2006), "Radyoaktif Atıkların Oluşumu, Etkileri ve Yönetimi", Erişim tarihi: 09.01.2019,
- ALTUNAKAR, S. Şehnaz (2014), *Enerji Ekonomisinin Yapısal Sorunları ve Nükleer Enerji Örneği*, Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi).
- DOĞAN, Mesut (2011), "Enerji Kullanımının Coğrafi Çevre Üzerindeki Etkileri" *Marmara Coğrafya Dergisi*, (2011): 44.
- ENGİN, Naci (2013), "Nükleer Enerji Gelecekteki Enerji İhtiyacına Çözüm Olabilir mi?" *Marmara Coğrafya Dergisi*, (27): 576-591.
- ERAL, Meral (2015). "Nükleer Güç Santralleri ve Ülkemiz", Erişim tarihi: 01.01.2019,
- ERDÖŞEMECİ, Feyza (2014), *Nükleer Güç Santrallerinin Çevre Etiği Açısından İrdelenmesi*, Ankara: Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi).
- ERGÜN, Suzan ve ATAY POLAT, Melike (2012), "Nükleer Enerji ve Türkiye'ye yansımaları", *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C 1(2): 34-58.
- GÜNEŞ, İsmail (2015), "Nükleer Enerji Türkiye İçin Doğru Bir Tercih Mi?", Erişim tarihi: 01.01.2019, <https://www.avekon.org/papers/1426.pdf>
- GÖZLÜGÖL, Said Vakkas (2013), "Nükleer Korku Gölgesinde Uluslararası Barış ve Güvenlik", *Ankara Barosu Dergisi*, (2): 227-228.
- HODALOĞULLARI VATANSEVER, Zeliha (2017), "Nükleer Santrallerin Enerji Güvenliğine Etkisi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C 10(52): 397-404.
- İMER, Sencer ve DALBUDAK, Akın (2012), "Türkiye'de Nükleer Güç Santrali Kurulması ve Dış Politikaya Olası Etkileri", *Akademik Bakış*, C 5(10): 148-172.
- İŞERİ, Emre ve ÖZEN, Cem (2012), "Türkiye'de "Sürdürülebilir Enerji Politikaları Kapsamında Nükleer Enerjinin Konumu", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (47): 176-177.
- KARADEMİR, Nadire, TOROĞLU, Emin ve AVCI, Tuğrul (2017), "Nükleer Enerji Santrallerine Halkın Bakışı: Akkuyu (Mersin) Örneği", *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, C 3(2): 150-164.

- KARAKUZU, Taner (2011), "Türkiye'nin Enerji Siyaseti: Nükleer Enerji Dışa Bağlılığı Yenmede Bir Kilometre Taşı Mı?", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, C 2(1): 55-56.
- KAYA, Ferat ve GÖRAL, Emirhan (2016), "Türkiye'nin Nükleer Enerji Politikası" *Akademik Bakış Dergisi*, (57): 421- 438.
- KAYA, İslam Sefa (2012), "Nükleer Enerji Dünyasında Çevre ve İnsan", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 1(24): 74-77.
- Nükleer Enerji Dünyası (2017). Erişim tarihi: 08.01.2019, <http://www.nukleer.web.tr/guncelveriler/bolgeler.html>
- SAYGIN, Hasan, KÜPELİ, Timur, KÜÇÜKŞAHİN, Ahmet ve DEMİR, Ayhan (2007), "Güvenlik Boyutunda Nükleer Enerjinin Sorunları ve Türkiye Örneği", Erişim tarihi: 01.01.2019, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/84572>
- IAEA (Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu) (2019). Erişim tarihi: 12.09.2019, <https://pris.iaea.org/PRIS/WorldStatistics/OperationalReactorsByCountry.aspx>
- TEMURÇİN, Kadir ve ALİAĞAOĞLU, Alpaslan (2003), "Nükleer Enerji ve Tartışmalar Işığında Türkiye'de Nükleer Enerji Gerçeği", *Coğrafi Bilimler Dergisi*, C 1(2): 25-39.
- ÜÇPİRTİ, Hasan, İLERİ, Recep ve ÇEREZCİ, Osman (1997), "Nükleer Atıklar, Meydana Getirdiği Çevre Sorunları ve Bertaraf Edilmesinde Amerika Örneği", *SAU Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, C 2: 145.
- ÜNER, Sinem, KAN, Adnan ve AKKUŞ, Hüseyin (2017), "Nükleer Santrale Yönelik Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, C 4(1): 34.
- YILDIRIM, Metin ve ÖRNEK, İbrahim (2007), "Enerjide Son Seçim: Nükleer Enerji" *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 6(1): 36-74.

ULU İPEK YOLU ÜZERİNDEKİ TARİHİ-KÜLTÜREL ANITLARIN ÖNEMİ

THE IMPORTANCE OF HISTORICAL-CULTURAL MONUMENTS ON GREAT SILK ROAD

*Sailau ORAZOV**

*Karlygash SARTAYEVA ***

ÖZET

Ulu İpek Yolu'nun dünya uygarlığına ve kültürüne katkısı, onun içinde Türk-İslam medeniyetinin dünya medeniyetine ve insanlığa kazandırdığı çok zengin somut ve somut olmayan kültürel miraslar ele alınmıştır. Orta Asya'da Ulu İpek Yolu'nun Orta Çağ'da altın dönemlerini yaşamış olduğu tespit edilmiş; Kaşgarlı Mahmud, Biruni, İbn-i Sina, Farabi, Ali Kuşçu gibi aydınların da, Ulu İpek Yolu'nun Orta Asya'da kurduğu medeniyetin düşünce ve bilim meyveleri olduğu gözlemlenmiştir.

Ulu İpek Yolu'yla tek eşyalar değil bununla beraber her türlü sanat tarzına ait modalar da yayıldı. Eğer sosyal bir ihtiyaç duyuluyorsa veya bazı şartları oluşmuş belirli bir etno kültürel çevreye tesadüf ediyorsa, sanat tarzları geniş çaplı yayılma göstermekteydi.

Ulu İpek Yolu'nda yayılan medeniyet unsurları sadece ticaret ve yol sistemleriyle ilgili değildir. Kervanlar, kervansaraylar, pazarlar, çarşılar ve bu çerçevede gelişen şehirler Ulu İpek Yolu'nun sembolleri durumundadır.

Anahtar Kelimeler: Ulu İpek Yolu, Orta Asya, Kültürel Miras, Tarihi-Kültürel Anıtlar

ABSTRACT

* Öğr. Üyesi

** Doktora Öğrencisi

In our article, the contribution of the Great Silk Road to the world civilization and culture, also very rich tangible and intangible cultural heritages of Turkic-Islamic civilization bring world civilization and humanity. It has been identified that Great Silk Road had lived its golden periods in the Central Asia at medieval period. It was observed that the civilizations founded by the Great Silk Road in Central Asia were the fruits of thought and science, such as Mahmoud, Biruni, İbn-i Sina, Farabi, Ali Kuşçu. Central Asian intellectuals from the crossroads of Chinese, Persian, Hindu and Islamic civilizations have fed their works from all these sources.

With the Great Silk Road, were spread not only single items but also all kinds of art styles. If a social need was needed, or if a certain ethno-cultural environment was established, some of the conditions had emerged, then the art styles were widespread.

The elements of civilization that spread on the Great Silk Road are not only related to trade and road systems. Caravans, caravanserais, markets, bazaars and developing cities are the symbols of the Great Silk Road.

Keywords: Great Silk Road, Central Asia, Cultural Heritage, Historical-Cultural Monuments

Ulu İpek Yolu - Dünya medeniyeti tarihin'deki en önemli başarılarından biridir. Bu kervan yolu Akdeniz'den Avrupa ve Asya'yı geçerek Çin'e, sadece ortaçağ döneminde'ki ticaret aracı değil Batı ve Doğu kültürleri arasında önemli bir iletişim görevi yapmıştır.

Ulu İpek Yolu tüm Dünyada iyi bilinen bir yoldu. Batı ve Doğu'yu, barış ve işbirliğini isteyen halkları birbirine bağlayan bu yol kültürel ve ekonomik bir köprü gibiydi. Bu nedenle, "Ulu İpek Yolu" kelimesi tarihe geçmiştir.

Ulu İpek Yolu, tarihin en eski çağlarından itibaren bir çok milletlerin ve devletlerin sosyal, siyasi, kültürel ve en fazla da ekonomik hayatında önemli bir yer tutmuş ve bu önemini asırlar boyunca da devam ettirmiş olan bir yoldur. Arapça kaynaklarda "et-tariku'l-harir", İngilizcede «Great Silk Road», Kazakçada «Ulu İpek Yolu», Rusçada «Vilicii Shelkovyi Put'», Moğolcada ise «Jamb» adıyla anılan, üzerinde her milletten tüccarın ve kervanların gelip geçtiği büyük yola «Kral Yolu» da denildiği tarihi kaynaklar tarafından zikredilmektedir.

Uygarlığın gelişmesinde Ulu İpek Yolu'nun oluşumu büyük yer tutmaktadır. Ulu İpek Yolu yaklaşık 20 asır öncesinden başlayarak, günümüze kadar varlığını sürdürmüş olan milletler ve kıtalararası bir yoldur. Ulu İpek Yolu'nu dair ilk bilgiler Doğu ve Batı Dünyasının münasebet kurması ile birlikte başlar. Grek,

Roma, Fars, Arap, Çin kaynakları, az veya çok, dolaylı veya dolaysız Ulu İpek Yolu ve işlevi ile alakadar bilgiler sunarlar. Ancak özellikle tüccarların, misyonerlerin ve elçilerin verdikleri bilgiler, tuttukları seyahat notları ve raporlar bizim için oldukça önemlidir (Bulduk, 2014: 40).

Ancak Ulu İpek Yolu sadece ticaret yolu olmasının yanında kültür yolu, sanat yolu, medeniyet yolu olarak da kendini gösterir. Ulu İpek Yolu yalnızca bir ticaret yolu değil, insanların birbirlerini anlamalarını, tanımalarını, aydınlanmalarını sağlayan bir yoldur. Bir bilgi alışverişini sağlayan yoldur. Aynı şekilde Ulu İpek Yolu medeniyetler, sanat, edebiyat, müzik, etnografya, tarih yoludur.

Binlerce kilometrelik yolda ulaşım, o zamanlar sabır, cesaret ile ve develi kervanlarla yapılıyordu. Bu ıssız yolların geçtiği Türk illerindeki topraklar üzerinde, 30-40 kilometre aralıklarla, mimari açıdan ve sanat değeri bakımından görkemli ve özenli hayvan, bitki işleme ve süslemeleri olan kesme taşlardan yapılmış hanlar, kervansaraylar inşa edilmiştir. Bunlar ticari konaklama merkezleri olup, bugünkü otellerin görevlerini yerine getirmektedir. Bu kervansaraylar arasında seyahat ve ticaret, ülkelerin askeri merkezleri tarafından emniyet altına alınmış, buraya gelenlerin mallarını rahatlıkla pazarladıkları ortam oluşturulmuştur. Yüklü kervanlarla gelip kalanların kendileri ve hayvanları için hekim, baytar ve nalbant bulundurulmuş, ayrıca yatma için odalar, tedavi için revir, kütüphane, ibadet yerleri, hamam, çeşmeler yapılmıştır.

Kervansaraylar, kervanların güvenliği ve konaklaması için anayol kenarında tesis edilen yapılardır. Kervansaraylar literatürlerde han veya ribat olarak da anılmaktadır. Hanlar mal yapımı ve ticaret işlerinin birlikte görüldüğü yerlerdi ve isimlerini de burada üretilen mallardan alıyorlardı. Şehirler üzerindeki yollarda yaptırılan ve kuruluşları bakımından çeşitli ihtiyaçları karşılayacak şekilde olanlara ise kervansaray denilmektedir. Ulaşım araç ve teknolojisine dayalı olarak belirli mesafelerde yapılan kervansaray ve ribatların konaklama işlevinin ötesinde sosyal, kültürel ve ekonomik çekim merkezleri olarak gelecekteki potansiyel yerleşmelerin çekirdeğini oluşturdukları bile söylenebilir. Uzaktan bakılınca bir kale gibi görünen, içlerine girildiği zaman kervan kabilelerinin her türlü ihtiyaçlarını karşılayacak bir teşkilata sahip olan bu binalar, Selçuklu sultanları ve yüksek devlet görevlileri tarafından büyük ticaret yolları üzerinde her menzil için, yani 30-40 kilometrelik mesafede bir yaptırılmışlardı. İki menzil arasındaki uzaklık, yüklü bir hayvanın ve yanında yürüyen yayanın şafaktan sehre kadar kat edebileceği mesafedir. Bu, yolun meyline ve yüzeyin durumuna göre biraz değişse de 30 km civarındadır. Kervanlar burada geçici olarak konaklar, beraberlerinde getirdikleri malları pazarlar ve para işlemlerini yaparlardı. Ribat olarak da anılmaları kervansarayların kaynağını işaret etmektedir. Ribatlar, sınır

boylarında ve stratejik yerlerde ordu birlikleriyle binek hayvanlarının konakladığı, ileri harekâtlar için askerî amaçla yapılarıdır. İşte bu yapılar daha zamanla ticarete hizmet verecek şekilde bir değişim geçirerek kervansaraylar hâline gelmişlerdir.

Ortaçağların başında, Asya’da çok geniş bölge ve ülkeleri sembolize eden dört krallık düşüncesi yaygındı. Bu “Dünya krallıklarının” her birinin kendine has özellikleri vardı. Sui Hanedanı (589-618) ve Tang Hanedanı (618-907) yönetiminin altında birleşen Çin, Hindistan Hükümdarlarının Krallıkları, Büyük Atlantik Okyanusu’ndan başlayıp Karadeniz’e kadar uzanan Türk Birleşik İdaresi, İran ve Bizans gibi devletler Dünyanın her tarafında bulunan cihanşümül 4 monarşinin temeli sayılmaktadır: güneyde filler kralının imparatorluğu (Hindistan), Batıda kıymetli taşlar kralı (İran ve Bizans), kuzeyde hızlı atlar kralı (Göktürk Kağanlığı) ve Doğuda insanlar kralı (Çin). Bu düşünce, Müslüman yazarları arasında da yayıldı. Bu devletler bir sürü yeni kervan yolları, bu yollar üzerinde kervansaraylar ve donatım merkezlerini kurma girişimleri içinde bulunuyor, onları kurmak için gerekli önlemler alıyordu. Kara ticaretinin yayılması şehirlerin gelişimini sağlıyor, değişik yerlerde çarşı, pazar ve fuarların sayısının artmasına neden oluyordu.

Semerkant civarındaki Kuşan kışlağı evlerinin duvarlarındaki resimler bu düşüncenin somut bir ifadesidir. Orada bir duvarda Çin imparatorları, ikincisinde Türk Hanları, Hintli Brahmanlar, üçüncüsünde de İran Şahları ve Roma İmparatorları tasvir edilmişti. Bu uzak geçmişteki olayların çağdaşları sadece kendi devletlerinin başarıları hakkında değil, aynı zamanda diğer kültürlerin değerleri hususunda da yazdılar. İşte bu, tüm Dünya kültürünün gerçek manada insanlığın malı olduğunun bir yansımasıdır.

Ulu İpek Yolu’nun dünya uygarlığına ve kültürüne katkısı, onun içinde Türk-İslam medeniyetinin dünya medeniyetine ve insanlığa kazandırdığı çok zengin somut ve somut olmayan kültürel miraslar ele alınmıştır. Orta Asya’da Ulu İpek Yolu’nun Orta Çağ’da altın dönemlerini yaşamış olduğu tespit edilmiş; Kaşgarlı Mahmud, Biruni, İbn-i Sina, Farabi, Ali Kuşçu gibi aydınların da, Ulu İpek Yolu’nun Orta Asya’da kurduğu medeniyetin düşünce ve bilim meyveleri olduğu gözlemlenmiştir.

Dünyadaki önemli göç yollarından biri şüphesiz Ulu İpek Yolu’dur. Bu yol her ne kadar bir ticaret yolu olma özelliği taşısa da göç olgusu, kültür etkileşimine de neden olmuştur. Ulu İpek Yolu, farklı iklim bölgelerinden, kurak çöller, bozkırlar, dağ geçitleri ve nehirlerin yeşil vadilerinden geçerek onların gelişimine, çeşitli durak siteleri, sığınma yerleri, köy ve kentlerin ortaya çıkmasına katkıda bulunuyordu. Bu gelişim kendini çöl alanlarında meydana getirilmiş

kervansaraylar, sardoba ve ovdanlar, sufi barınakları ve en önemlisi bireysel müstahkem yerleşim siteleri olan kale ve kulelerin yapımında gösteriyor. Bu, kültürel ve ekonomik değişim özellikleri farklı varyasyonlarda tüm Ulu İpek Yolu üzerinde izlenebilmektedir.

6. yüzyılın ortasında yeni muhteşem bir imparatorluk kuran Türkler, Ulu İpek Yolu boyunca uluslararası ticaretin aktif gelişimine büyük ilgi gösteriyor ve bu amaçla Soğd tüccarlarına büyük destek veriyorlardı. Soğdlular bu dönemde fevkalade başarılı tüccar olarak tanınıyordu. Onların tahsis ettikleri ticaret kolonileri, Kafkas Dağları'ndan Çin'e (Xi'an) kadar karayolu üzerinde yayılmıştı. Böylece Orta Asya ile Bizans İmparatorluğu arasında istikrarlı ticari ilişkilerin gelişmesi mümkün olmuştu. Ortaçağ şehirlerinde Semerkand, Merv, Taraz, Andican, Taşkent'te 6-7. yüzyıllara ait Bizans altın sikkeleri bulunmuştur. 7-8. yüzyıllarda İslam'ın yayılması ve yeni bir siyasi güç olan Arap hilafetinin ortaya çıkması, kervan ticaretine büyük değişiklikler getirdi. Sasani Devleti'ni yenerek Merv kentini ele geçiren Araplar, Doğu'yu fethetmek için bir üs yaptılar. Orta Asya, Arap hilafetinin bir parçası hâline geldi. 9-10. yüzyıllarda Buhara merkez olmak üzere Samani Devleti kuruldu, sonra 10-12. yüzyıllarda onun yerine Türk hanedanları (Karahanlılar, Selçuklular ve Harzemşahlar) geçti (Mustafayev, 2014: 33).

Bu, Anadolu'dan ve Doğu Avrupa'dan başlayarak Tang Çin'ine kadar ticaret işlemlerinin ve Maverâünnehir'de şehirlerin en hızlı geliştiği bir dönemdi. Zengin hammadde kaynaklarıyla, Ulu İpek Yolu güzergâhı üzerinde ticaret yollarının kavşak noktasında elverişli konumuyla Maverâünnehir esnaf ve ticaret merkezi olan 200'den fazla şehir ile bir ağ oluşturmuştur.

14. yüzyılın ikinci yarısında Emir Timur kısa bir sürede Ulu İpek Yolu'nun ana dallarını kapsayan kocaman bir devlet ve yeni bir Dünya gücü yaratmıştı. O ekonomiyi, iletişim ve ticareti, şehir ve el sanatlarını yeniden inşa etmek için büyük çaba gösterdi, uluslararası ticareti canlandırmak için Venedik, İspanya, Fransa ile elçilikler alışverişinde bulundu, Batıda Şam'dan Doğuda Taşkent'e kadar kervan yollarını korumak için ciddi önlemler aldı. Timur'un varisleri bu politikayı devam ettirmeye bir süre çaba gösterdiler, sadece Orta Doğu ile değil, aynı zamanda Çin'le kültürel, ticari ve diplomatik ilişkileri geliştirdiler. 15. yüzyılın sonunda büyük coğrafi keşifler, Avrupa ülkelerini Hindistan ve Çin'le deniz yoluyla daha yakından bağladılar ve sonuç olarak kara yollarının önemini azalttılar. Bu dönemden itibaren tarihi Ulu İpek Yolu çökmeye başladı (Mustafayev, 2014: 34).

Türklerin yaşadığı geniş coğrafi bölgeleri birbirine bağlayan Ulu İpek Yolu, Türk yurtlarını birbirine bağlarken, medeniyet seviyesi çok yüksek büyük

yerleşim birimlerinin kurulmasında ana rol oynamıştır. Bu çağda Çin'den Yedisu ile Güney Kazakistan üzerinden Batıya giden uluslararası kervan yolu oldukça gelişmiş hâline yükselmiştir. Çünkü o zaman Türk Kağanlığının başkenti Yedisu'da yerleşmişti ve Orta Asya'dan geçen Ulu İpek Yolu'nun nezareti kağanın hükmünde olmuştur. Fergana üzerindeki yol ise sürekli savaşımlardan dolayı tehlikeli sayılmıştır. 630. yılında Batı Türk Kağanlığına erken Tang döneminden tanınmış bir Çinli Budist rahip, gezgin Xuanzang teşfir etmiştir. O yazılarında VII. yüzyıldaki Suyab, Taraz, İsfidcab, Şaş, Semerkand, Buhara, Merv kentleri hakkında yazmıştır. VII-VIII. yüzyıllardaki Çinli gezicilerin yazılarında Ulu İpek Yolu üzerinde yerleşen Orta Asya'nın onlarca kentlerinin adları geçmektedir. Ulu İpek Yolu'nun Kazak toprakları üzerinden geçen kolları Şaş (Taşkent) şehrinde kalkmış kervan Türbat'tan İsfidcab'a veya Sayram'a gitmiştir. Bu şehrin kalıntısını arkeologlar Çimkent şehrine yakın yerden buldular. O çok büyük bir ticaret merkezi olmuştur. İsfidcab'tan Doğuya giden tüccarlar, Taraz şehrine durmuşlardır (Bogenbayev, 2014: 130).

Aslında, Tarihi Ulu İpek Yolu çok geniş güzergâhlardan ulaştırılıyordu. Ama biz sadece, Ulu İpek Yolu'nun Orta Asya (Afganistan, Kazakistan, Kırgızistan, Üzbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan) topraklarının üzerindeki tarihi-kültürel anıtların ortaya koyacağız.

Tarih boyunca Türkler ve İranlılar arasında bir sınır bölgesi olan, Türkistan'ın giriş kapısı konumundaki ve bir zamanlar "Şehirlerin Sultanı" lakabıyla anılan **Merv**; batı-doğu ve kuzey-güney rotalarında, kervanların dinlenme bölgesi ve geçiş ticari merkez yolu olarak görev yapmış, zenginlik ve medeniyet kaynağı olmuştur.

Zamanımızın **Türkmenistan** topraklarında yer alan Merv kenti Türkistan ve İran kültürü üzerinde dört bin yıl öncesine giden önemli bir etki yaratmıştır. Özellikle Selçuklu devrine ait şehrin mimari, bilimsel ve kültürel etkileri gerçekten dikkate değer boyuttadır. Ayrıca, buradaki tarihsel akış içindeki şehircilik mimarisi Merv Şehri'ni Türkistan'ın binlerce yıllık medeniyeti içinde istisnai bir mertebeye taşımaktadır.

Merv, Merkez Asya'dan geçen Ulu İpek Yolu'ndaki en eski ve en iyi korunmuş şehirlerden biridir. Arkeolojik kazılar burada 4.000 yıllık insanlık tarihini kapsıyordu. Bu atıkların kalıntıları, buzulmadan hala görülebilmektedir. Tarihi *Merv şehri 1999 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesine* dâhil edildi. Ve TÜRKSOY üye ülkeleri tarafından Eskişehir ve Kazan'dan sonra, 2015 yılında Türk Dünyası Kültür Başkenti olarak ilan edilmiştir.

Günümüzde "Tarihi Merv" Bronz Çağı (Kelleli, Acı Köy, Taip, Gonur ve Togolok) ve Demir Çağı (Göbekli Tepe, Tahirbey Tepe)'den kalma kalıntıları,

tarihi şehir merkezi, orta çağ sonrası şehri olan Abdullah Han Kalesi ile çok büyük bir arkeolojik park konumundadır.

Tarihi kent merkezinde birbirine bitişik durumda Erk Kale, Gaur Kale ve Sultan Kale ya da Merv el Şahişan Kalesi bulunur.

Restorasyonu 2004 yılında Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) tarafından tamamlanmış olan Sultan Kale’de Sultan Sencer’in türbesi bulunmaktadır. Bizans’a karşı kazandığı Malazgirt Savaş (1071) ile Türklere Anadolu’nun kapılarını açan Selçuklu Sultanı Alp Arslan’ın (Sultan Sencer’in Babası) mezarının da Merv’de olduğu bilinmekte, mezarın yerinin tespiti için çalışmaları TİKA koordinatörlüğünde sürdürülmektedir.

Daha büyük bir külliyeinin bir parçası olarak inşa edilmiş olan Sultan Sencer Türbesi; zarif tuğlaları, oyma sıva işçiliği ve duvar resimleri ile Selçuklu döneminin mimari bir şaheseri olarak kabul edilmektedir.

Muhteşem bir mimarlık ve mühendislik eseri olan bu yapı; 5 m kalınlığındaki duvarları ve ince bir statik hesabıyla onun üzerine oturtulan, 17 m çapındaki kubbesi ile günümüze kadar her türlü felakete direnerek ayakta kalmayı başarmıştır.

Ayrıca farklı tarihi dönemlerden kalma daha birçok eser bulunmaktadır. Bunlar arasında vaha yerleşkesinin en önemli mimari özelliklerini taşıyan köşkler, kaleler ve camiler yer almaktadır.

Orta Asya’daki diğer bir ülke **Özbekistan’da** ise UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesine, 1990 yılında Hive şehrindeki İçhan Kale, 1993’te Buhara, 2000’de Şehr-i Sebz, 2001’de ise Semerkand şehirleri olmak üzere 4 kültürel varlık dahil edildi. **Semerkand ve Buhara**, Ulu İpek Yolu’nda farklı kültürlerin buluştuğu merkez şehirlerdi. Eski zamanlardan tüccarların ilgisini çeken bu şehirler bugünde tarihi anıtlara zengindir. Zeravşan Nehri vadisinde bulunan Semerkand, Ulu İpek Yolu üzerinde bulunan 2.750 yıldan fazla bir geçmişe sahip şehirdir.

Semerkand’ın tarihi anıtlarının çoğu XIV-XVI. yüzyıllara aittir. Ve bölgedeki mabetler Müslüman için çok önemlidir. Çoğu yapılar Temuridler döneminde kaydedilmiştir. Şahi-Zinda’nın türbesinde, Timur ailesinden (Tamerlan) soylu kadınların mezarları vardır. Binalar zengin dekorasyon ve mimari zevklerle ayırt edilir. Burada mozaik ve oyma yapımlı ve boyalı majolikanı görebilirsiniz.

Antik kentin en ilgi çekici yerlerinden biri, Gur-Emir türbesi (“Emir’in mezarı”). Bu, XV. Yüzyılın başlarının karakteristik özelliği olan Orta Asya mimarisinin mükemmel bir örneğidir. Türbenin iç kısmı muhteşemliğiyle şaşırtıyor. Bir ampul şeklinde yapılmış ve beyaz yamalar ve rozetlerle mavi renkte boyanmış güçlü türbe kubbesi dikkat çekiyor. Gur-Emir kubbesinin dış yüzünde 64 yüz vardır; bu Hz. Muhammed’in yeryüzünde yaşadığı yıl sayısına eşittir.

XVIII. Yüzyıla kadar şehirlerin gerileme yıllarına dönüştü. Durum, ancak şehir yetkililerinin eski mahalleleri restore etmeye başladığı ve demiryolunun ortaya çıktığı XVIII. yüzyılın sonundan bu yana düzeldi. Bu, şehrin Doğu ve Batı'dan gelen yolların kesişimindeki önemli bir noktanın statüsünü yeniden kazanmasını sağladı. Bugüne kadar ipek dokumacılığı, ipek üretimi ve tekstil ticareti geleneksel olarak kentin önemli bir sanayi bölgesi olmaya devam ediyordur.

Merkez Asya ülkelerinden olan **Afganistan** topraklarından Ulu İpek Yolu'nun önemli kısmı geçmiştir.

Bugünde Afganistan, müslüman bir ülkedir ama bu bölgede Ulu İpek Yolu'ndan kalan birçok Budist mirasları vardır. Denizden yaklaşık 3 bin metre yükseklikte olan Dünyadaki en büyüğü sayılan Buddha heykeller Afganistan'ın Bamiyan vadisinde yer almaktadır. Bamiyan Buddha heykeller Budizm zamanında merkezi hibatat yeri olmuştur.

Tarihi Ulu İpek Yolu üzerinde bulunan Bamiyan bir zamanlar Budizm'in merkezi konumundaydı. Bugün 400 bin sakininin tamamı Şii olan kentteki heykeller 2001 yılında Taliban tarafından dinamitlenmişti. Bunu duyan Tayland Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Pradap Pibulsonggram, bu kararın Afganistan için büyük bir kayıp olduğunu söyleyerek, Taliban'ın bir gün sorunlarını çözünce, turizme yönelmek isteyeceğini ve aralarında Dünyanın en büyük Buda heykelinin de bulunduğu tüm heykellerin, o zaman çok işe yarayacağını ifade etti. Taylandlı yetkili, "Budist olmasa bile Taliban, sadece Buda heykelini yıkmakla kalmıyor, aynı zamanda ülkesinin en büyük değerlerinden birisini yıkıyor. İnsanlık için bir kayıp" demişti.

UNESCO tarafından yapılan açıklamada, Ulu İpek Yolu üzerinde bulunan Afganistan'ın; İran, Yunanistan, Hindistan gibi ülkelerle Budizm ve İslam'ın etkilerini taşıyan eşsiz bir kültürel mirasa sahip olduğu belirtildi. O yüzden de Bamiyan Vadisi, UNESCO tarafından Tehlike Altındaki Kültürel Miras listesine alınmıştı. Bamiyan'da süren çalışma, Buda heykellerinden geride kalan parçaları koruma altına aldıktan sonra uluslararası toplumu heykellerin yeniden inşası için ikna etmeyi devamlı amaçlıyor. Ama yeniden inşa edilecek her bir heykelin maliyeti 30 milyon dolar olarak hesaplanmıştı. Afganistan'ın kendi imkânlarıyla bu faaliyeti finanse etmesi mümkün değildi. Dolayısıyla Bamiyan'nun yeniden inşa edilmesi geriye kalmıştı. Afganistan'da zamanında Budistlerin merkezi olarak yok olması gibi Budizm anıtların yok olması çok üzücüdür.

İpek Yolu: Çang'an-Tiyanşan Koridoru Ulaşım Ağı

Bu bölge, Ulu İpek Yolu: Çang'an-Tiyanşan Koridoru, antik Ulu İpek Yolu'nun Çang dağlardan Tanrı dağlarına kadar güzergâhtaki tarihi mekanları kapsayan bir UNESCO Dünya Mirasıdır. 22 Haziran 2014 tarihinde, Katar'ın başkenti Doha'da olan UNESCO Dünya Mirası Komitesi'nin 38. toplantısında, Chang'an-Tianshan Koridoru başvurusu kabul edilmiştir. Ulu İpek Yolu ağının 5.000 km'lik bölümün kapsayan bu koridor, Çin'den başlayarak Orta Asya'nın Cetus bölgesine kadar uzanmaktadır. Koridor Çin, Kazakistan ve Kırgızistan'ı kapsamakta olup, 33 yeni site ve daha önce belirlenmiş birkaç miras alanını içermektedir.

Chang'an-Tianshan Koridoru M.Ö. 2. Yüzyıldan M.S. 1. yüzyıla kadar, yani dini inançların yayılmasına kadar birçok uygarlık arasındaki uzun mesafeler arasındaki ticari bağlantılar için kullanılmıştır.

Dünya Mirası Komitesi tarafından Site No. 1442 olarak onaylanan İpek Yolu'nun Chang'an-Tianshan Koridoru, Çin, Kazakistan ve Kırgızistan'da belirlenen 33 yerleşimden oluşuyor. Bu koridor: siteler, başkentler, çeşitli imparatorluk ve krallıklar, ticaret yerleşimleri ve kervansarayları, Budist mağara tapınakları, antik yollar, posthouses, dağ geçitleri, işaret kuleleri, Çin Seddi bölümleri, sur kaleleri, mezarlar ve dini yapıların başkentleri, saray komplekslerini vb. içermektedir. Toplu olarak, 33 saha 42 668 hektar bir alanı kaplar. (Şekil 1)

Şekil 1: Kırmızı yol – Ulu İpek Yolu'nun Chang'an-Tianshan Koridoru ([https://www.discoverchinatours.com/china-tour-guide-129.html](https://www.discoverchinatours.com/china-tour-guide/china-tour-guide-129.html))

Burana kulesi, Yapımı 10-11. yüzyıllarda tamamlanmış, Orta Asya'nın Ulu İpek Yolu üzerinde bulunan en eski minarelerinden biridir. Kırgızistan'ın Çuy vilayetinde, Tokmak kenti yakınlarında bulunuyor. Orta Asya'nın ilk İslami mimari anıtlarına aittir. Karahanlılar tarafından yapıldığı düşünülüyor. (Resim 1)

Resim 1. Burana Kulesi (<https://www.murekkephaber.com/burana-kulesi-nin-maketi-torenlenciliyor/1630/>)

Akbeşim: Bu kenti Kırgızistan coğrafyasında olup eski adıyla Suyab olarak biliniyor. Ulu İpek Yolu üzerinde en önemli merkezlerden biri sayılıyor. Semerkand'tan Taşkent'e giden ticaret kervanları Kırgız Sıra Dağları'nın eteklerinden geçerek bu rota üzerinde Çuy vadisinde bulunan bir dizi kentlerden geçiyorlardı. Bu kentlerin içinde Suyab ve Nevaket en önemlileri idi. Suyab Batı Türk, Türgeş ve Karluk kağanlıklarının başkenti idi. Suyab veya Akbeşim şehrinin günümüze harabeleri ulaşmıştır. Arkeoloji kazıları sonucunda 8-9. yüzyıllara ait Budist Mabedi, 8-10. yüzyıllara ait Nestorian Manastırı, 10-12. yüzyıllara ait kale ve başka yapılar keşfedilmiştir.

7-12. yüzyıllara ait **Nevaket kenti** (Soğdca Yeni kent demektir) Kırgızistan'da bulunuyor. Orta Asya'da Ulu İpek Yolu üzerinde bulunan önemli merkezlerden biri idi. Kentin nüfusu Soğdlular, Türkler, Karluklardan ibaret idi ve burada değişik dinlerin temsilcileri bir arada yaşıyordu: Budistler, Müslümanlar, Hıristiyanlar, ateşperestler. Buradaki Hıristiyanlar Nestorian olup çoğunlukla Türklerden ibaret idi. Nevaket'in Hıristiyan icmalarının başkanlarından birinin Yaruk-Tegin adında aristokrat bir Türk olduğu bellidir. Arkeoloji kazıları sonucunda Nevaket'te 7-8. yüzyıllara ait Budist Mabedi, ateşperestlere ait mezarlıklar vb. ortaya çıkmıştır.

Talgar: Bu kent Orta Çağ'da "Hudude'l-Âlem" adlı Farsça coğrafya eserinin verdiği bilgileri göre eski adı Telhiz olarak biliniyordu. Kazakistan topraklarında Ulu İpek Yolu üzerinde bulunan bu önemli kent İli Vadisi'ni Doğu Türkistan ve Altay'la birleştiriyordu. Ticaret ve üretim merkezi olan Talgar'ın nüfusu Türkler (Çigil, Karluk, Tuhsi kabileleri), Soğdlular ve Çinlilerden ibaret idi. Moğolların saldırılarıyla bu bölgede yerleşik hayat çökmeye başlamıştır. Günümüze kadar Talgar'ın harabeleri ulaşmıştır. 1955 yılından itibaren burada arkeoloji kazıları yapılmaktadır.

Aktobe (Aktepe) şehrinin harabeleri 1941 yılında Kazakistan arkeologları tarafından keşfedilmiştir. Bu şehir Kazakistan'ın güneyinde Cetisu (Yedisu) ilinde Ulu İpek Yolu üzerinde bulunan önemli ticaret merkezlerinden olmuş. Burada kale ve şehristan bulunuyordu. Aktobe Karahanlılar döneminde hızlı gelişme göstermiş. Arkeoloji kazılar sonucunda burada 3057 Karahanlı sikkesinden ibaret hazine, birçok seramik ürün ve bronz lambalar bulunmuştur.

Kulan şehri Taraz'a 14 fersah mesafede bulunup ilk defa 8. yüzyıla ait Çin kaynaklarında adı geçer. Sonralar Arap coğrafyacılarından İbn-i Hordadbeh ve Kudama bu şehre seyahat etmişler. 13. yüzyılda Yakut el-Hamavi Kulan'ın Türklerin ülkesinde sınır bölgesinde bulunan küçük ve güzel bir şehir olduğunu kaydediyor. Burada cami de varmış. Kulan'ın ismi Türk tarihinde bilinen olaylara bağlıdır. 740 yılında Türgeş beyi Kursal sonuncu Batı Türk kağanı Aşina Sin'i burada katletmiştir. Arkeoloji kazıları Kulan'da eski ateşperestler mabedinin bulunduğunu, burada Türklerle Soğdluların bir arada yaşadığını gösteriyor. Günümüzde kentin harabesi kalmıştır.

Örnek kenti ortaçağ tarih kaynaklarına göre bir Karluk kenti olup Ulu İpek Yolu üzerinde bulunuyordu. Burada arkeoloji kazıları 1980'lerde başlamış. Burada 10-12. yüzyıllara ait bir cami, güzel süslenmiş türbe ve başka yapılar mevcut idi. El sanatları ve ticaret gelişmiştir.

Akırtas arkeoloji kompleksi Kazakistan'ın Cambul ilinde Kırgız Alatav Dağları'nın eteklerinde yerleşiyor. Bu kompleks saray, kale, bekçi kulesi, kervansaray, su havuzları, eski kurganlar vs. dâhildir. Tarihçilerin fikrinde Akırtas'ın eski adı Arap coğrafyacılarının eserlerinde geçen Kasribas'tır. Ve bu kentin yapımı 714-715 yıllarında Orta Asya'yı fetheden ve buranın valisi olan Kuteyba ibn Müslüm'ün emriyle başlamıştır.

Kostobe kenti 6-12. yüzyıllara ait olup Kazakistan'ın güneyinde Talas Nehri'nin kıyısında yerleşiyor. Aynı zamanda burada arkeoloji kazılar zamanı

saray, şehristan ve başka yapılarla beraber eski ateşperestik mabedinin de kalıntıları bulunmuştur. Tarihçiler bu kentin 6. yüzyılda Türkistan'a göç etmiş Buharalı Soğdlular tarafından yapıldığını ve onun eski adının kaynaklarda Camukat veya Hamukat olarak geçtiğini düşünüyorlar. Ulu İpek Yolu üzerinde önemli kent idi.

Kayalık Kazakistan'da İli Vadisi'nde bulunan en büyük kent olarak 11-12. yüzyıllarda Karluk hanlarının başkenti idi. 13-14. yüzyıllarda bu kent Çağatayların en önemli siyasi ve ekonomik merkezlerinden biri olmuştur. Arkeoloji kazılar sonucunda burada saray, cami, hamamlar, eski budist mabedi ve "maniheist mabedi" adıyla bilinen bir yapı bulunmuştur. 13. yüzyılın ortalarında kentte bulunan Fransalı elçi ve seyyah Guillame de Rubrouck burada büyük meydanlar, mabedler, camiler, çok dükkân olduğunu yazıyor. Günümüzde kentin harabeleri kalmıştır. (Resim 2)

Resim 2: Kayalık kenti (<https://e-history.kz/kz/publications/view/1162>)

Karamergen kenti 9-13. yüzyıllara ait olup Kazakistan'da Balhaş gölünün güneyinde yerleşiyor. Ulu İpek Yolu üzerinde bulunan kent bakır üretiminin merkezlerinden biri olmuştur. Adının anlamı eski Türkçe "siyah avcı" demektir. Almalık'la bugünkü Nur-Sultan'ı birleştiren yol üzerinde bulunuyordu (Mustafayev, 2014: 38).

Ulu İpek Yolu boyunca muhtelif medeniyetler temas halinde olmuş ve bu temas medeniyetlerin ve bölge halklarının gelişimini hızlandırmıştır. Böylelikle, gerçekleşen medeni ve kültürel temas toplumun her alanında doğal bir artışı simgelemiştir. Doğu ve Batı medeniyeti farklı kültürel öğelerin teması sayesinde daha da zenginleşmiştir. Diğer yandan Ulu İpek Yolu üzerinde bulunan halklar bir biriyle yakın işbirliği içerisinde bireysel geleneklerini muhafaza etmiş ve geliştirmiştir. Bu uygarlıkların ve halkların her biri kendi özgün kültürel birikimini Ulu İpek Yolu vasıtasıyla birbirleriyle paylaşmış ve medeniyet temelinde bir barış havzası inşa edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Bogenbayev, N. (2014). Ulu İpek Yolu Üzerindeki Taraz Şehri ve Türk Yolları. Türk Yurdu Yayınları, 100, Ankara.
- Bulduk, Ü. (2014). İpek Yolun'da Kültürel Etkileşim: 6-10. Yüzyıllarda Ticaret, Siyaset ve Din. Türk Yurdu Yayınları, 100, Ankara.
- Mammadov, H. (2014). Ulu İpek Yolu ve Medeniyetler Arası Diyalog. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Mustafayev, Ş. (2014). Orta Asya'da İpek Yolu Anıtları ve UNESCO'nun İpek Yolu Programı. Türk Yurdu Yayınları, 100, Ankara.

**KAZAKİSTAN'IN TARAZ ŞEHRİNDEKİ AYŞE BİBİ TÜRBESİNİN
İNANÇ TURİZM ACISINDAN ÖNEMİ**

**THE IMPORTANCE OF AYŞE BİBİ MAUSOLEUM IN TARAZ CITY OF
KAZAKHSTAN FOR BELIEF TOURISM**

*Zhuldyz SARTAYEVA **

*Gülbakhram KULNAZAROVA ***

ÖZET

Bu çalışmamızda, Ulu İpek Yolu'nun kısa tarihi, onun kültürel miras özelliği ve inanç turizmi açısından önemi incelenmiştir.

Talas havzasında önemli merkezlerden biri olmuş Taraz şehri, İpek Yolu güzergâhında olması sebebiyle de dini ve mimari mirası açısından önemli eserlere sahiptir. Kazakistan bölgesinin bugünkü durumda ayakta olan en eski türbesinin bulunduğu yer Taraz'dadır. Aynı zamanda en eski yapılarından biri olan Ayşe Bibi Türbesinin inanç turizm açısından önemi üzerinde de durmak gerekmektedir. Ayrıca, İpek Yolu ticaretinin ne ölçüde Orta Asya ve merkezinde bulunan Kazakistan'ı etkilediği ortaya konmaya çalışılmaktadır. Yani, İpek Yolu'nun tarihsel gelişiminden itibaren, İpek Yolu ve ticareti sonucunda Orta Asya'nın nasıl etkilendiği ve bu etkilerin Kazakistan ve günümüzdeki turizmi için ne tür katkılar sağladığı irdelenmektedir.

Yapı, Kazakistan'ın güneyinde Kırgızistan sınırında bulunan Taraz şehrindeki Ayşe Bibi köyünde bulunmaktadır. Eski adı Jambul olan Taraz; Karahanlılar döneminin kültürel ve ekonomik açılarından en gelişmiş şehirlerinden biriydi. Araştırmacılar tarafından mimarisine ve süsleme özelliklerine dayanılarak 11. – 12. Yüzyıl aralığında tarihlendirilmektedir. Bu mezar anıtları, söz konusu yerde en eski çağlardan beri süregelen Türk Mimari eserleri geleneğinin, Türk-İslam dönemi ve Karahanlı dönemindeki önemli

*Yüksek Lisans öğrencisi Zhuldyz SARTAYEVA - Selçuk Üniversitesi
sartaeva_zhuldyz@mail.ru

** Dr. Öğr. Üyesi

temsilcileri olmuştur. “Kazakistan’ın Taraz Şehrindeki Ayşe Bibi Türbesinin İnanç Turizm Açısından Önemi” başlıklı çalışmamızda adı geçen şehirde bulunan Ayşe Bibi, Babacı Hatun ve Karahan Türbeleri de incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan, İpek Yolu, Ayşe Bibi, İnanç Turizmi, Turizm Destinasyonu

ABSTRACT

In this article, the short history of Great Silk Road, its importance for cultural heritage and examined the belief tourism.

Taraz city, one of the important centers in the Talas basin, has important artifacts in terms of religious and architectural heritage because it is on the Silk Road route. The current oldest mausoleum in Kazakhstan is located in Taraz. At the same time, one of the oldest structures of Aisha Bibi Mausoleum which importance of faith in tourism need to provide. In addition, Kazakhstan, which located in center of Central Asia, tried to reveal the extent to which the Silk Road trade has affected. So, from the historical development of the Silk Road, as a result of the Silk Road and its trade, it is explored how Central Asia is affected and what kind of contribution these effects provide to Kazakhstan and today's tourism.

The building is located in the village of Aisha Bibi in the city of Taraz, in the south of Kazakhstan. Taraz, whose former name is Jambul; the Karahan period was one of the most developed cities in terms of cultural and economic aspects. It is dated to the 11-12th century by the researchers based on its architecture and decorative features. These monumental tombs have been the prominent representatives of the Turkic architectural monuments in the Turkic-Islamic period and the Karahan period. Our article title “Aisha-Bibi mausoleum on the Taraz city of Kazakhstan on the silk road transformation to tourism destination in the context of belief tourism” we were also investigated the other tombs: Babaca Hatun and Karahan are located in said city Aisha Bibi.

Keywords: Kazakhstan, Great Silk Road, Aisha Bibi, Belief Tourism, Tourism Destination

GİRİŞ

Güney Kazakistan Bölgesi sahip olduğu tarihi geçmişi ve doğal yapısı ile kültürel varlıklar açısından çok zengin bir potansiyele sahip bir bölgedir. Bu bölge ayrıca İpek Yolu güzergâhı üzerinde bulunduğundan dolayı, Otrar (Farab), Taraz, Kulan, Yassı (Türkistan), Sauran, Sayram (İsfiçab), Balasagun gibi

önemli ticaret merkezleri olarak kabul edilen şehirler burada bulunmaktadır. Geçmişin izlerini taşıyan türbeler, mezarlıklar, tarihi yerleşim yerleri, kaleler ve bütünüyle şehirler ilgi çekecek özelliklere sahiptir. (Mukhitdinova, 2009: s.42).

İpek Yolu, Orta Asya coğrafyası açısından büyük öneme sahiptir. Çünkü İpek Yolu ticareti güzergâhlarında bozkırlı Orta Asya'nın da yaşam sahaları bulunmaktaydı ve bu sebeple İpek Yolu ticaretinin etkileri olmuştur. Bu yol, sadece ticari değil, siyasi, askeri, iktisadi, dini ve kültürel ilişkiler açısından da Doğu-Batı dünyaları arasında önemli görevi üstlenmiştir. İpek Yolu'na adını veren ürün olan ipek, bu yolun en önemli ticaret malı olmasının yanı sıra, ipekten başka da birçok mal ve ürün İpek Yolu'nun ticaretinde yer almıştır.

Bu çalışmada, İpek Yolu ticaretinin ne ölçüde Orta Asya ve merkezinde bulunan Kazakistan'ı etkilediği ortaya konmaya çalışılmaktadır. Yani, İpek Yolu'nun tarihsel gelişiminden itibaren, İpek Yolu ve ticareti sonucunda Orta Asya'nın nasıl etkilendiği ve bu etkilerin Kazakistan ve günümüzdeki turizmi için ne tür katkılar sağladığı irdelenmektedir.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Önemli bir ekonomik sektör olarak turizm, ülke vatandaşlarının dinlenme, eğlenme vb. Turistik rekreasyon ihtiyaçlarını karşılayabilmektedir. İç turizm hareketleride dış turizm kadar önemlidir. Bu nedenle Taraz ve İpek Yolunun turizm amaçlı ziyaretlere açılması söz konusu eksikliği giderecektir. Turizmin, bağımsızlığına kavuşan ve pazar ekonomisine yönelmiş olan Kazakistan açısından büyük önem taşıması ve ortak geçmişe sahip Türk halkı ile ortak projelere imza atılması adına bu çalışma önemli katkıda bulunacaktır.

İnanç turizmi bağlamında Kazakistan, binlerce yıllık tarihi, kültürel ve dini değerleri ve etnik mozaığı ile önemli bir potansiyele sahiptir. Her ne kadar Kazakistan'ın birçok şehri bu anlamda zenginliklere sahip olsa da, Taraz uygarlıkların ve dinlerin buluşma noktası olma bakımından özel bir öneme sahip. Taraz'ın bu değerleri inanç turizmi için geniş bir potansiyele sahiptir.

Ayşe Bibi'nin inanç turizminde ön plana çıkması ve gelişmesi, yerel halkın inanç turizmine bakış açısı, tutum ve davranışlarıyla ilişkilidir. Yerel halkın inanç turizmine olumlu bakış açısı inanç turizminin gelişmesine katkı sağlarken, negatif bakış açısı inanç turizminin gelişimine olumsuz etki edebilecektir.

Bu bağlamda çalışmada, Tarazda' da yaşayan yerel halkın, inanç turizmine ve yabancı turistlere bakış açılarının belirlenmesi ve Taraz'ın inanç turizmi potansiyelinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgular

ile kamu ve turizm sektörü yöneticilerine Taraz'da özellikle Ayşe Bibi türbesinde inanç turizmi politikalarının geliştirilmesi ve iyileştirilmesine yönelik stratejileri geliştirilip uygulamalarına katkı sağlanması hedeflenecektir.

Araştırmanın Kısıtları

Araştırma Türkiye eğitim görevlileri ve Kazakistan eğitim görevlileri ile sınırlı olacaktır.

Araştırma, Kazakistan'ın Taraz şehrinde bulunan Ayşe Bibi türbesi ile ilgili bilgilerle sınırlı olacaktır.

İpek Yolunun Tanımı

Tarihsel araştırmalara bakıldığında Tarihsel araştırmalarda İpek Yolu kavramının anlamı, ipek yolunun geliştiği zamanlardaki ticaretle ilişkili olduğu söylenir. Ancak bu Ulu ipek yolu kavramında bulunan Ancak, bu "Ulu" ekinin nerden geldiği hakkında pek bir bilgiye rastlanmamaktadır. Fakat bu "Ulu" ekinin Batı ve Doğu ülkeleri arasında geçen ilişkisi ile geni ve kapsamlı bir coğrafyayı bir birlerine bağlamasından dolayı tarihte bu ekin yer alması söylenebilir. İpek yolu ismi 19. Yüzyılın sonlarına doğru kullanılmaya başlanmış. İlk olarak ipek yolun tanımını Çin bölgesinin batı coğrafyası hakkında araştırma yapan Alman coğrafyacı ve jeolog Baron Ferdinand von Richthofen kullanmış Baron Ferdinand von Richthofen, Çin bölgesini ilk olarak anlatmakla ve ilk olarak araştıran bilim insanı ünvanına sahiptir. Gerçekleştirmiş olduğu geziler sırasında yazdıkları ve önemli çalışmalarında tüm hatlarıyla "İpek Yolu" tabirini kullanmıştır.

İnanç Turizminin Tanımı, Kapsamı ve Önemi

İnanç turizmi en yaygın turizm türlerinden biridir ve modern turizmin ilk öncülerinden biridir. İnanç amacıyla seyahat etmek, tarih boyunca hiçbir ekonomik kaygı olmadan seyahatin başlangıcı olarak düşünülmektedir. İnanç turizmi, "insanların devamlı ikamet ettikleri, çalıştıkları ve her zamanki olağan ihtiyaçlarını karşıladıkları yerlerin dışına, dini inançlarını gerçekleştirmek, inanç çekim merkezlerini görmek amacıyla yaptıkları turistik amaçlı gezilerin turizm olgusu içerisinde değerlendirilmesi" şeklinde tanımlanabilmektedir.

İpek Yolunda İnanç Turizmi

İpek Yolu üzerinde taşınan en önemli şeylerden biri dinin yer değiştirmesiydi. Budizm, 4. ve 5. yüzyıllarda Hindistan'ın kuzey yolu boyunca Çin ve Japonya'ya yayıldı. Hristiyanlık Orta ve Doğu Asya'da baskın bir din olmasa da, bu yolla Çin

sınırlarına ulaştı. İslam'da, Arap Yarımadası'ndan hızla çıkan Suriye'nin Hristiyan toprakları Mısır üzerinden Mısır'a yayılmaya başladı. Yine, İpek Yolu güzergahı, özellikle yolun geçtiği şehir merkezlerinde ve daha sonra kırsal alanların İslam'ı kabul ettiği Orta ve Güney Asya topraklarına yayılmıştır. Orta Asya, Çin, Bengal, Endonezya ve Hindistan'daki Türkler Müslüman oldular. İran kökenli Zerdüşt ve Mani dini İpek Yolu'ndan yayıldı. Bu nedenle, bu yolda bulunan ülkelerin dini yapılarında tarihsel gelişme, gelişme ve değişimler bir şekilde bu yolun borcudur.

Taraz Şehrinin Tarihsel Gelişimi, Sosyal ve Kültürel Yapısı

Sözünü edeceğimiz mezar anıtının bulunduğu Kazakistan'ın güney kesimi, daha sonra kurulan Göktürk (Köktürk) devletinin sınırları içindeydi. Türbenin yakınındaki Taraz kenti Sovyet dönemindeki ismi Cambul, daha eski isimleri Talas, Evliya-Ata; 8. yy.da Karluklar buraya Argu-Talas, Altun Argu-Talas-Uluş, Talas-Uluş diyorlardı. Batı Göktürk hükümdarının Ordu'sunun yani karargâhının bulunduğu yerd. İran'a karşı görüşmeler yapmak üzere Göktürk hakanına giden Zemarkhos hükümdarla burada görüşmüştü. Aynı yer daha sonra Türgiş ve Karlukların da merkezi olmuştu. Bütün bu bölgede ve Kazakistan'ın tüm topraklarında Göktürk sanat ve arkeolojisinin önemli buluntuları tespit edilmiş durumdadır. Bozkır tipi yaşamın gelişiminin sağlanması yanında, özellikle bu dönemde şehirlerin sayısı artmış ekonomik ve toplumsal refah sağlanmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında, Kazakistan'ın güneyinden geçen İpek Yolu'nun, Hunlardan beri Çinlilerden çok Türklerin kontrolü altında bulunmasının büyük bir payı vardır. (Koshenova, 2013:9)

Ayşe Bibi Kimdir ve Tarihçesi

Türbenin kimin tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Ancak bilindiği gibi rivayet ve efsanelerden başka herhangi bir belge bulunmadığından dolayı Türbenin kimin tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Sadece bilinen rivayet ve efsanelerden türbenin banisi Karahanlı hükümdarlarından biri Mahmud Karahan (Şa-Mahmud) olduğu bilinmektedir. (Koshenova, 2013:33)

Halk Arasında Kullanılan Menkıbeler ve Hikayeler

Birçok efsaneden birisine göre Ayşe Bibi, bilgin ve şair olan Hakim Ata'nın (12. yy.) Karahanlı hükümdarı (Karahana Ata) ile evlenecek, ancak ziyarete giderken yolda ölen kızı olduğu ve türbenin onun için yaptırıldığı anlatılmaktadır. Ancak bu rivayeti destekleyen herhangi bir belge mevcut değildir. Herhalde bu halk tarafından yapılan bir destan uyarlamasıdır. Bu destanın bir başka ve belki daha eski anlatımında ise bir şairin kızı olan Ayşe Bibi, savaş alanından zaferle dönmesini beklediği nişanlısının, ordu ile yakında bir yere

geldiğini öğrenince onunla buluşmak için çok hızlı bir ata binip yola çıkıyor. Fakat ona ulaşmaya başarılı olamıyor ve sevdiğinin kollarında hayata veda ediyor. Onun acısına tahammül edemeyen nişanlısı ise ona bu türbeyi yaptırıyor. (Çoruhlu, 2009, s.244)

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın amacına ve kapsamına uygun nitel araştırma yöntemini ve araştırma tasarımını kullanarak Kazakistan ve Türkiye’de ki turizm, tarih ile ilgili eğitim görevlerinden oluşturduğu görüşme yöntemiyle verilerin toplanması amaçlanmıştır.

Araştırmanın amacı; İpek Yolu üzerinde Kazakistan’ın Taraz şehrindeki Ayşe Bibi Türbesinin inanç turizm kapsamında turizm destinasyonuna dönüştürülmesi hedeflenmektedir.

Araştırma Kazakistan’ın Almaty, Taraz, Shymkent, Nur-Sultan, Petropavl illerinde ve Türkiye’nin Ankara, Karabük ve Kastamonu illerinde yürütülmüştür. Bu araştırmanın diğer bir amacına bakar isek eğer ki Taraz ilinde yani Kazakistanda daha önce bu konu hakkında araştırma yapılmadığından dolayı yapılacak yeni çalışmalarda Kazakistan turizmine ve Taraz iline katkı sağlayabilmektir.

Araştırma sonucunda el edilen veriler görüşme yöntemi ile elde edilmiştir. Veri toplamak için klanılan görüşme formu, 16 sorudan oluşmaktadır. Görüşmede yer alan sorularda ilk kısımda demografik bilgiler ve sonundan İpek yolu, Taraz şehri ve İnanç turizmi hakkında bilgiler sıralanmıştır. Araştırma örnekleme yöntemi ile Kazakistan’ın Almaty, Taraz, Shymkent, Nur-Sultan, Petropavl illerinde ve Türkiye’nin Ankara, Karabük ve Kastamonu illerinde yaşamakta olan 40 eğitim görevlisi ile görüşme yapılarak uygulanmıştır.

Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Görüşme Formu İçin Gerekli Soruların Hazırlanması

Görüşme süreci içinde önceden hazırlanmış 16 soru sorulmuştur. Bu soruların ilk 5 sorusu görüşme katılımcılarına ilişkin demografik bilgi sorular ve diğer 10 ana soru sorulmuştur. Bu soruların belirlenmesinin nedeni; eğitim görevlilerin Ulu İpek Yolu geçen Taraz şehri hakkında ve Tarazda bulunan Ayşe Bibi türbesinin turizm destinasyonuna dönüştürülmesi ve turizm kazanımında karşılaşılabilecek sorunlar ve bu sorunların çözümüdür.

Ana sorular

Soru.1: Ayşe Bibi türbesinin nerede bulunduğu hakkında bir bilginiz var mı?

Soru.2: Taraz şehrinde bulunan türbelerin hangilerini biliyorsunuz?

Soru.3: Ayşe Bibi türbesi hakkında bilginiz var mı? Var ise türbe hakkında bilgi verebilir misiniz?

Soru.4: Ayşe Bibi türbesinin halk kültürü kapsamında bulunan menkıbe ve hikâyeleri biliyor musunuz?

Soru.5: Ayşe Bibi türbesinin UNESCO dünya miras listesine girdiğini biliyor muydunuz?

Soru.6: Ayşe Bibi türbesi hakkında yapılan çalışmalar içerisinde bildikleriniz var mı? Var ise örnek verebilir misiniz?

Soru.7: Sizin açınızdan Ayşe Bibi türbesinin inanç turizmi açısından önemi nedir?

Soru.8: Ayşe Bibi türbesine neden "Aşk sembolü" deniliyor?

Soru.9: Ayşe Bibi Türbesi Bildiğiniz gibi İpek yolu üzerindedir o halde İpek yolu hakkında ne kadar bilgiye sahipsiniz?

Soru.10: İpek yolunu inanç turizmi açısından önemli bir yol olabileceğini düşünüyor musunuz?

Soru.11: Başka görüşme ve öneriniz var mıdır? Lütfen yazınız.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkçenin dünden beri konuşulduğu tarihi coğrafyada; mezarlar, mezar taşları; Bölgenin determinizmi, dönemi ve egemen siyasi sanatsal çevresiyle farklı ve kendine özgü tarzları olsa bile, genel biçimleri ve tasarım özellikleri bakımından ortak kültürel özelliklere sahiptirler. (Koshenova, 2013:153)

Büyük İpek Yolu dünya dinlerinin yayılmasına da etkili olmuştur. Çin'e Hindistan'dan, Merkezi Asya ile Doğu Türkistan yoluyla Budd adini girmiştir. Bu yolla Merkezi Asya ülkelerine Suriye'den, İran'dan ve Arabistan'dan Hıristiyan, Mani, sonradan da İslam dini yayılmıştır. (Bogenbayev,2014:129)

Ortaçağlarda Türk Yolu'nun ana yola dönmesinin sebebi, Şu Talas bölgelerinin Türk Kağanlıklarının iyeliklerinde olması ve kağan sarayının da yol üzerinde yerleşmesidir. Eski Türk halklarından günümüze ulaşmış taş yazıtlar ile anıtlar Talas, Şu bölgelerinde çoğunlukla rastlanmaktadır. Açık gökyüzü altında bulunmuş bu yazıtlar şehir ve araziler, mezarlar,geleneksel anıtlar şeklinde bulunmaktadır. (Bogenbayev,2014:133)

Bu çalışmada Türkiye eğitim görevlileri ve Kazakistan eğitim görevlileri ile görüşme yapılmıştır. Görüşmeye katılan katılımcıların otuz katılımcı Kazakistan eğitim görevlisi ve on katılımcı Türkiye eğitim görevlisi olduğu görülmektedir. Araştırma, Kazakistan'ın Taraz şehrinde bulunan Ayşe Bibi türbesi ile ilgili

bilgilerle yürütülmüştür. Görüşmede 11 soru sorulmuştur. Yaptığım bulgularda birinci soru Ayşe Bibi Türbesinin nerede bulunduğu hakkında bilgi verilmiştir. Ortaya çıkan cevaplar şu şekildedir: “Evet, Eski adı Jambyl olan Taraz şehrinde bulunmaktadır”. İkinci soruda Taraz şehrinde bulunan türbeler belirlenmiştir. Bu soruya üç farklı cevap ortaya çıkmıştır. “Taraz tarihi bir şehir olduğundan dolayı Ayşe Bibi, Babacı Hatun, Karahan Batır Türbelerinden başka Tekturmas Atanın Türbesi , Kali-Yunus hamamı ve Berikkara”. Üçüncü ve Dördüncü soruda Ayşe Bibi hakkında bilgi ve türbe hakkında menkıbe ve hikâyeler yazılmıştır. Beşinci soru “Evet” cevabı ile, “Türbenin UNESCO dünya miras listesine girdiği hakkında bilgi”, Altıncı ve yedinci soru “Ayşe Bibi türbesi hakkında yapılan çalışmalar”, “Ayşe Bibi türbesinin inanç turizmi açısından önemi” şeklinde olmuştur. Sekizinci soru “Aşk sembolü”, Dokuz ve Onuncu soru “İpek yolu hakkında bilgi”, “İpek yolunun inanç turizmi açısından önemi” çok iyi bir şekilde sonuç elde edilmiştir.

Ayşe Bibi Türbesinin yaptığım çalışmada görüşme formu uygulanmışımıdır. Gelecek zamanlarda yapılacak çalışmalarda anket formu yapılması önerilir. Türbenin sadece Kazakistan değil, Türk Dünyası çarpında tanılması amacı ile araştırma yapılmıştır. İnanç turizm kapsamında Kazakistan’da daha fazla araştırmalar yapılması önerilir.

KAYNAKÇA

- Bogenbayev, N. (2014). Ulu İpek Yolu Üzerindeki Taraz Şehri ve Türk Yolları. Türk Yurdu Yayınları, 100, Ankara.
- ÇORUHLU, Yaşar (2009), Kazakistan/ Taraz yakınında Ayşe Bibi Türbesi, X.Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Prof.Dr. H. ÖRCÜN BARIŞTA'YA ARMAĞAN (3-6 Mayıs 2006), Ankara.
- Koshenova, Gulbanu (2013), Kazakistan, Taraz/Talas Şehrindeki Türbeler, Ankara.
- Mammadov, H. (2014). Ulu İpek Yolu ve Medeniyetler Arası Diyalog. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Secim, A.; Merçil E. (1999), Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür, Ankara.

**РЕСЕЙ ИМПЕРИЯСЫ ТҰСЫНДАҒЫ ЖЕТІСУ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ
КҮНДЕЛІКТІ ӨМІРІ ЖӘНЕ ТҰРМЫСЫ (XIX ҒАС. II-ЖАРТЫСЫ-XX
ҒАС. БАСЫ)**

**EVERYDAY LIVES AND LIFE OF THE KAZAKHS OF ZHETYSU
DURING THE RUSSIAN EMPIRE (II PART OF XIX- BEG. XX)**

*Bissembayeva Lyazzat AMANDYKOVNA**

Түйіндеме

Мақалада революцияға дейінгі Жетісу облысы қазақтарының күнделікті өмірі мен тұрмысына енген өзгерістер қарастырылады. Жетісу облысы қазақтарының өміріне отбасылық, туысқандық қарым-қатынасының өзгеруіне әсер еткен саяси-экономикалық факторлардың әсері тарихи-әдеби, тарихи-этнографиялық зерттеулер және архив қорлары арқылы ашып көрсетіледі. Халықтың басына түскен ауыртпалық, күнделікті өмірге енген өзгерістер, ауыз әдебиеті және айтылған тарих мәліметтері арқылы беріледі.

Отаршылдық кезеңі тудырған ауыр тұрмыстың Жетісу қазақтарының өміріне әсері, тұрмысқа енген тосын жағдайлардың олардың психологиясына, отбасылық, ағайындық қарым-қатынасқа ықпалы, соның нәтижесінде дәстүрлі ментальдіктің өзгеріске ұшырауы туралы айтылады.

Кілт сөздер: Отарлық саясат, шаруашылық, тұрмыс, күнделікті өмір

ABSTRACT

The paper considers the changes to the everyday life and life of Kazakhs in pre-revolution Zhetysu oblast. The influence of socio-economic factor its influencing the change of family and kinship relations in the life of the Kazakhs of Zhetysu oblast is disclosed through historical, literary, historical and ethnographic

* PhD доктор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті/ Doctor PhD, Kazakh national women's teacher training university; Lyazzatamandykovna@gmail.com; orcid: 0000-0003-3653-7785

studies and archive funds. The burden on the people, the changes in daily life, the oral literature, and the history of the story.

The impact of the heavy life caused by the colonial era on the life of the Kazakhs of Zhetysu, the effects of the unhappy marriages on their psychology, family and brotherhood, and consequently the change of traditional mentality.

Keywords: Colonial politics, economy, life, everyday life

Кіріспе

Қазақстанда тәуелсіздік алған уақыттан бері отандық тарих ғылымында елеулі өзгерістер орын алды. Тәуелсіздікті баянды ету мақсатында қазақ халқының тарихи жадын жаңғыртып, ұлттық сана-сезімін ояту мәселесі қолға алынды. Осы бағытта өткеннен сабақ ала отырып, болашақты дұрыс бағамдау үшін еліміздің өткен тарихы жаңа көзқарастар тұрғысынан қайта қарастырыла бастады. Бұл – жаһандану заманында елдің мемлекеттік дербестігін және ұлттың бірегейлігін нығайта түсудің бірден-бір тиімді жолы болмақ.

Халқымыздың бүгінге дейінгі жүріп өткен жолындағы терең өзгерістермен сипатталатын, сондықтан бүгінгі сұраныстар тұрғысынан қайта қарастыруды қажет ететін тақырыптардың бірі – қазақ халқының ХІХ ғасырдың ІІ жартысы мен ХХ ғасырдың басындағы жарты ғасырға созылған Ресей империясының отарлық езгісінде болған кезеңі, осы тарихи уақытта ел өмірінде орын алған өзгерістер. Соның ішінде аталған кезеңде Қытаймен және Орта Азия хандықтарымен шектесіп жатқан Жетісу өлкесінің патша үкіметі үшін стратегиялық маңызы зор еді. Осы өңірде жүргізген мақсатты қоныстандыру саясатының нәтижесінде мұнда бірнеше ұлттық анклавтар пайда болып, олардың арасында өзара ықпалдастық өріс алды, бұл үрдістің жергілікті қазақ халқының күнделікті тұрмыс-тіршілігіне әсер етпеуі, әрине, мүмкін емес еді. Бұл үрдісті зерттеп тануда кеңестік тарихнама біржақтылыққа ұрынып, өзгерістерді тек прогрессивті мазмұнда баяндады. Түптеп келгенде орын алған өзгерістердің прогрессивті жақтарымен қоса қазақ халқының салт-дәстүрі мен менталитетін, ұлттық болмысын түбегейлі өзгеріске түсіріп, күнделікті өмірі мен тұрмысында, психологиясында терең із қалдырғанын жоққа шығара алмаймыз, ол – тарихи шындық. Кеңестік кезеңнің зерттеушілері белгілі себептерге байланысты оған тереңдеп бара алмады.

Мақсаты. Ресей империясы тұсында күнделікті өмір мен тұрмысқа енген өзгерістерді Жетісу қазақтарының қалай қабылдағанын, оның халыққа қалай әсер еткенін анықтау.

Негізгі мәтін. XIX ғасырдың II жартысы мен XX ғасырдың басындағы жарты ғасырға созылған уақытта қазақ жерінде терең өзгерістер орын алды. Ол өзгерістер Ресей империясының отарлық саясатынан бастау алып, түрлі реформалар және капиталистік қатынастар арқылы жүзеге асырылды. Нәтижесінде елдің саяси-экономикалық және әлеуметтік жағдайына, салт-дәстүрі мен әдет-ғұрыпына ықпал етіп, халықтың қалыпты күнделікті өмірін күрт өзгеріске түсірді. Қазақ қоғамының ішкі беріктігі мен әлеуметтік-шаруашылық біртұтастығы бұзыла бастады.

Біз қарастырғалы отырған Жетісу облысы аталған уақыттарда Қытаймен және Орта Азия хандықтарымен шектесіп жатқандықтан патша үкіметі үшін зор стратегиялық маңызға ие болды.

1867 жылы Түркістан генерал-губернаторлығының құрамында Жетісу облысы құрылып, өлке Ресей империясының заңды отарына айналған болатын. Бұдан былайғы уақытта аймаққа Ресейлік басқару жүйесі енгізіліп, орыс заңы үстемдік құра бастады. Бірақ, тұрғындарының басым көпшілігі негізінен жартылай көшпелі малшаруашылығымен айналысатын, бір дінді ұстанатын Жетісу облысын толық игеру үшін мұның бәрі жеткіліксіз еді. Сондықтан жаңа жерлерде өзіне саяси-әлеуметтік тірек қалыптастыруды ойлаған билік миграциялық үдерістерді жаңдандырып, облыс тұрғындарының ұлттық құрамын күрт өзгеріске түсіре бастады. Жетісу облысына діні мен тілі, дәстүрі мен салты бөлек ұлттар мақсатты түрде күштеп қоныс аударылды. Нәтижесінде XIX ғасырдың II жартысы мен XX ғасырдың басында Қазақстанның басқа аймақтары сияқты Жетісу өлкесінде де бірнеше ұлттық анклавтар пайда болды. Жаңадан қоныс аударылғандарды қазақтардың иелігіндегі шұрайлы жайылымдық жерлерге орналастырып, өздерін шаруашылыққа жарамсыз тау-тасты жерлерге ығыстыра бастады. Бұл жартылай көшпелі мал шаруашылығымен айналысатын жергілікті халықтың көші-қон жолдарының қысқаруына, мал басының кеміп кетуіне әкеліп соқты. 1916 жылы көтеріліс қарсаңында қоныс аударушы шаруалардың елді-мекендерінің саны 100 ге жетіп, жергілікті халықтан тартып алынған жер көлемі 4.200.000 десятинаға жуықтаған (Жансүгіров, 2001: 134).

Жергілікті билік қоныс аударушыларға ерекше қамқорлық танытып, барынша көмек берді, түрлі әлеуметтік жеңілдіктер жасалды. Оларды салықтан босатып, тегін жер телімдерін, ұзақ мерзімге несиелер және аштық, ауру, жұт т.б. жағдайларға байланысты қайтарымсыз ақшалай көмек те беріп отырды (ҚР ОМА, 1171: 109). Ал, жерінен, малынан айырылып әлеуметтік жағдайы күн санап төмендеп бара жатқан қазақтар ондай қамқорлықтан шет қалды.

Патша үкіметінің салық саясаты қазақ халқына өте ауыр тиді. Әртүрлі салықтардың саны мен көлемі үнемі өсіп отырды. 1867-1868 жылдардан бастап барлық қазақ халқы салық төлеудің бірыңғай «түгін салығы» жүйесіне көшірілді. Салық көлемі 3 сом болды, ал 1886 және 1891 жылдардағы реформалардан кейін оның көлемі 4,5 сомға өсті. Қазақтар көптеген салықтар төлеуге міндеттелді. Ол: билет салығы, малдарын шекара желісі арқылы айдағаны үшін, жөндеу жұмыстары, пошта, т.б. Олардың көпшілігі XIX ғасырдың II жартысынан бастап «земство салығы» болып өзгертілді (Масанов, 1995: 227-228). Мысалы, 1913-1915 жылдары бір жылға бекітілген земство салығы Орал облысында – 341 мың 386 сом; Торғайда – 375 мың 530 сом; Семейде – 356 мың 461 сом болса, Жетісу облысында – 454 мың 850 сом болған. Оның 342 мың 881 сомын қазақтар; 37 мың 240 сомын мұжықтар төлеген. Әр қазақтан 71 тиын, әр мұжықтан 8 тиыннан алған. Жетісу қазақтары үй басына 1 сом 17 тиыннан төлеген (Бөкейхан, 2013: 68-71). Салықтардың бәрі мал арқылы төленіп, Жетісу облысының халқы экономикалық жағынан бұрынғыдан да қатты қанауға ұшырай бастады. Өз жерінде өгей баланың күйін кешкен қорғансыз халық орыс әкімшілігінің өздеріне жаны ашмайтынын түсіне бастады. Халықтың ішінде патша әкімшілігіне деген ыза-кек қайнады.

Мемлекеттен ерекше қамқорлық пен артықшылықтарға ие болып, материалдық жағдайлары жақсарған қонысаударушы шаруалар көшпелі тұрғындарды өздерінен кем тұта бастады. Қазақтардың егіншілікке өздері сияқты машықтанбағанын, олардың жартылай көшпелі өмір салтын кемшілік санап, менсінбей, барған сайын басына түсті (ҚР ОМА, 1171: 89-90). Жергілікті биліктің өздерін қолдайтындығын арқа тұтып, ойларына келгенін істеген. Қазақтарды мылтықпен атып өлтіру орыс тұрғындар үшін түк қиындық туғызбаған. Тіпті бақшасындағы алмаға қол созған қазақтарды еш аяусыз атып тастап, «міне, итті өлтірдім» деп, өліп жатқан адамға мойнын да бұрмай жүре беретін болған. Жер мәселесіне байланысты дау-дамайларда да қаруға жүгінетін. Қазақтардан жалға алған жерге үй-жай салып орнығып алған орыстар, жалдау уақыты өтіп кетсе де жерді иесіне беруге асықпай,

ақырында ұрыс-төбелес орын алып, қаруы бар орыс жерін даулап тұрған қазақты жайратып салатын (Гинс, 1913: 331).

Күн өткен сайын қазақтарға орыс селоларының жанынан өту де қауіпті бола бастаған. Қоғам қайраткері, журналист, тілмаш К.Төгісовтің мәлімдеуінше Жетісу облысының қазақтары мұжықтардан көп зардап шеккен. Қазақтарға қалаға барудан бұрын, оның жанынан өтудің өзі мұңға айналған. Мұжықтардың қала тұсынан өтіп бара жатқан қазақты көрсе, дереу қуып жүріп ұстап алып, «ұрысыңдар» деп ұрып-соғып, өлтіріп тастауы да жиілеген (Субханбердина –Дәуітов 1995: 216).

Сонымен бірге патша заманының куәгері, сол кездегі Жетісу облысының тұрғыны Іргебай Дәлденбайұлы өзінің естелігінде орыс иемденген жерден салт атты кісі байқамай өтіп кетсе, орыстар оны ұстап алып, 1 сомнан 3 сомға дейін ақша; ал ол жерлерге мал жайыла қалса, қамап қойып, 15 малдан 1 бас мал алғанын (Әбдіков, 2016: 177-183) баяндайды.

Қоныс аударушылар сонымен бірге жергілікті халықтың аңғалдығын, орысша хат танымайтынын пайдаланып, оларды қанап, мазаққа айналдырып отырған. Мысалы, Верный қаласының революцияға дейінгі тұрғыны А.И.Иконников өзінің естеліктерінде: «Верныйлық мешан Петр Дядькин ақша керек болған кезде үстіне костюмін киіп, сумкасын асынып, атқа мініп алып, жақын маңдағы қазақ болыстықтарына жол тартатын. Ол қазақтардың бәрін танитын, ауылға барып, олардың аттарын атап шақырып, қолдарына «шақырту» қағазын ұстататын. Шақырту қағазының орнына фельдшерден жарамсыз рецепттерді сұрап алып, соны апарып беретін. Сотқа шақырту алғандар 30 тиын төлеуі міндетті болған. Осылайша бір күнде 14 сом ақша жинап алатын. Ертеңіне «шақырту алған» қазақтар сотқа келсе, оларды мазақ қылып, кері қайтарып жіберетін» - дейді. Оған қоса ол Верныйға жақын маңдағы тау етегіндегі қазақтардың қойын әскерилердің қараңғы түсімен барып ұрлап алатынына куә боғанын да айтады. «Олардың (қазақтардың – Б.Л.) шағымын тыңдайтын ешкім болмады. Сотқа ма? Сот тек заңсыз әрекеттерге заңдық сипат беру үшін ғана еді» (Иконников, 1936: 3)-деп көрсетеді.

Патша үкіметі қонысаудару саясаты арқылы өңірдегі дәстүрлі жартылай көшпелі мал шаруашылығын дағдарысқа ұшыратып, халықтың ұлттық құрамын өзгертті. Салт-санасы және діні мен дәстүрі өзге халықтарды көшіріп әкелу арқылы дәстүрлі қазақ қоғамына тосын құбылыстар мен жат

әдеттердің енуіне жол ашты. Нәтижесінде қонысаударушылар мен жергілікті халықтардың арасында араздық туа бастады. Жайылымдық жерлері тарылып, шаруашылығы күйзелген, күнделікті өмірде ұлттық кемсітушілікке ұшырап отырған қазақтар жергілікті әкімшілік пен қоныс аударушыларға өшпенділікпен қарады. Осы кезде Жетісу қазақтарының арасында халықтың осы көңіл-күйінің дәлеліндей «Асықпа қарға, түсерсің торға» (Уәлиханов, 2010: 234) деген мақал кеңінен қолданылған.

Іс жүзінде орыс әкімшілігі жергілікті тұрғындардың жерге қатысты арыз-шағымдарына құлақ аспады. Жер-суынан айырылған қазақтар күн көру үшін қоныс аударушылардың алдында кіріптар күйге түседі. Үкіметтен беріліп жатқан материалдық көмектің арқасында Жетісуға жалғыз арбамен келген мұжықтың әрқайсысы 4-5 қыстау салып алып, 20-30 малай жалдайтын жағдайға жеткен. Оларға малай болып жер-суынан айырылған қазақтар мен қырғыздар жалданды (Жансүгіров, 2001: 56). Ата қонысынан айырылып, шаруашылығы қожыраған халық күнделікті тіршілік қамымен жүріп, бұрынғы көшпендіге тән өр мінезін жоғалта бастады. Осылайша, отарлық билік жергілікті тұрғындардың мінез-құлқын өзгертіп, оларда құлдық сана қалыптастыруға күш салды. Халық өздерінің отаршылдық жағдайындағы саяси-экономикалық және әлеуметтік жағдайын, болмысын «Сусыз жерде қамыс жоқ, азған елде намыс жоқ» (Уәлиханов, 2010: 234) деген мақал арқылы дәл берді.

Капиталистік қатынастардың дамуы мен бірге тұрмысқа енген өзгерістер мен жаңалықтарды халық бірден қабылдай алмады. Жаңа қарым-қатынастарға тосырқай қарады және ол табиғи заңдылық та еді. Бұрынғы қауымдсып тіршілік еткен шаруашылық негізі күйреп, енді жаңа қатынастарға бейімделіп, өз бетінше тіршілік ету, жаңа кәсіптерді меңгеру біршама уақытты қажет етті. Оның үстіне Жетісу өлкесінің Ресейдің экономикасына тартылуы өсімқорлық сауданың дамуына жол ашып халықтың әлеуметтік жағдайын бұрынғыдан да қиындата түскен еді.

Дәстүрлі мал шаруашылығының дағдарысынан басталған қазақ қоғамындағы өзгерістер әрбір отбасына, оның мүшелерінің өміріне тереңдеп ене берді. Нәтижесінде қазақ халқы рухани жағынан да орасан зор күйзелісті бастан кешірді. Орыс заңының ықпалымен қоғамдық тәртіптермен қоса отбасындағы салт-дәстүрлерге де өзгеріс ене бастады. Әйел теңдігі, махаббат бостандығы, қалыңмал, қыз жасауы, әмеңгерлік сияқты отбасының жеке өміріне қатысты мәселелер қоғамдық талқыға түсе бастайды. Соның әсерінен біз қарастырып отырған кезеңде әмеңгерлік жолымен, өз еркінен тыс тұрмыс құрған, күйеуінің дөрекілігіне төзбеген қазақ әйелдерінің жеке бас

бостандықтары үшін тәуекелге барғанын байқаймыз (Бисембаева 2017а: 230-236).

Дәстүрлі қазақ қоғамының өзгеруі ХІХ ғас. ІІ жартысында жүргізілген әкімшілік реформалардан бастау алғаны белгілі. **Сайлау** жүйесінің енгізілуі рулық негізде қауымдасып тіршілік етіп отырған қазақ халқының ішкі бірлігін ыдырауына жол салды. Патша әкімшілігі әр рудың жеке ауыл болып отыруынан сескеніп, руларды араластырып орналастырып, қазақтардың шаруашылық жүргізу жүйесіне нұсқан келтірумен қатар, руаралық дау-жанжалдың күшеюіне жол салды. Парақорлықтың етек алуына негіз қалады, кім пара берсе, сайлауда сол ру басшысының жеңіске жетуіне ықпал етті. Нәтижесінде бұрынғы дәстүрлі құндылықтардың негізі шайқалды. Үлкеннің сөзіне тоқтаған, ата тұрып ұл сөйлемеген, шеше тұрып қыз сөйлемеген, әйелі күйеуінің бетіне тіке қарамаған әдептің, қазақы дәстүрдің іргесі сөгіліп, отбасының бұрынғы беріктігіне сызат түсе бастады. Бірте-бірте көшпелі өркениет негізінде қалыптасқан ұлттық менталитет өзгеріске ұшырап, оның белгілері отбасылық, ағайын арасындағы туыстық қарым-қатынастарда айқын көрініс береді. Қазақтар арасындағы сайлау туралы Ә.Бөкейханов: «Қазақ сайлауы қазаққа келген бір жұт. Сайлау жылы малы бағусыз, егіні салусыз, пішені шабусыз қалып, малшыдан басқа үйде отырып шаруасын қараған адам болмаған. Сайлау жылғы жұрттың көбінің мінгені-біреудің жауыр болған шолағы, ішкені-біреудің қымызы, қонғаны-біреудің үйінің арты. Сайлау жылғы қазақ ғұмыры осымен бітеді. Сондағы мақсаты – болыс, би, елубасы, старшын болмақ. Дұшпаннан кек алмақ, намысқа тырыспақ, момын халыққа алым-шығынды аударып тастап бай болмақ. Бұдан қазаққа не пайда? Болыс болуда не қасиет? (Смағұлова - Әнес, т.б. 2009: 120)- дейді.

Санақ. Табиғатында баласын санамаған және санын айтпаған қазаққа патша үкіметінің санақ жүргізуі жат көрінді. Оған наразы болған Жетісу қазақтары комиссияның келетінін күні бұрын біле тұра, белгілі бір мекенде қыстамай, жаңа үкіметтің санақ жүргізуіне кедергі келтіріп баққан. Оның себебі, бір жағынан санақ мақсатының оларға түсініксіз болуы болса, екінші жағынан жаңа қоғаммен бірге келген тосын құбылыстарды бірден қабылдай алмаған халықтың ішкі қарсылығының көрінісі еді. Көптеген әкелер санақ кезінде өздерінің орнына жөргектегі балаларын немесе қайтыс болған туыстарын жаздырып қойған. Мысалы, ХІХ ғасырдың 70 жылдарында Верный уезіне қарасты Талғар болыстығының қарт қазағы қасына баласын

ертіп келіп, баласын өзінің орнына жазуды өтінеді. Неге өзі жазылғысы келмейтінін сұрағанда, ол: «Мен әскерде қызмет етуге жарамаймын, кәрімін» - деп жауап берген (Балицкий, 1873: 21). Ал, керісінше, 1897 жылғы Ресей империясы жүргізген бірінші жалпыхалықтық санақта қазақтар балаларын жасырып қалып отырған. Бұл туралы М.Тынышбаев: «Санақ кезінде сұрақ қойғанда қазақтар балаларын жасырып қалып отырды, олар үкімет өздері (қазақтар-Б.Л.) босатылған әскери міндеттілікті енгізгелі жатыр деп ойлады» (Тынышбаев, 2001: 22-33)-дейді. Өйткені, «Уақытша Ереже» жобалары бойынша қазақтар әскери міндеттен босатылған болатын.

Мерекелер. Орыстандыру саясатының аясында XIX ғасырдың II жартысынан бастап Жетісу облысында дәстүрге жат саяси және православиялық мерекелер атап өтіле бастады. Жергілікті патша әкімшілігі тұрғындарды өз қоластына тығыз топтастыру үшін, жаңа мерекелердің кең көлемде аталып өтілуіне және оған мұсылман тұрғындардың көңілін неғұрлым көбірек аударуға аса мүдделі болды. Осы кезден бастап, отбасылық мерекелерді айтпағанда, Ораза айт, Құрбан айт және Наурыз мерекелері ғана тойланған Жетісу жерінде Рождество және Пасха мерекелері де аталып өтіле бастады. Жергілікті билік жаңа мерекелерге облыстың мұсылман тұрғындарының көңілін аудару үшін оларды кең көлемде, салтанатты жағдайда атап өтуге баса назар аударды. Мысалы, пасха мерекесімен құттықтау ресми түрде ұйымдастырылып, соңы мерекелік көңіл көтерулерге ұласып отырған. Мерекелерге орай қоғамдық орындарда өткізілетін мәдени шаралар туралы алдын-ала хабарланып отырған (Семиреченские..., 1911 (№78): 4). Пасха басты мереке ретінде православия мерекелерінің ішінде алдыңғы орында тұрды. Одан кейін православия шіркеуінің «дванадесятые» деп аталатын 12 маңызды мерекесі кеңінен атап өтіле бастады. Патша билігі тұсында сонымен бірге маңызды мерекелердің қатарына патшаның таққа отырған күні, тәж киген күні және патшаның, оның отбасы мүшелерінің туған күндері сияқты саяси мерекелер де қосылды (Белов, 1988: 20-21). Христиандық мерекелер ұлы және орташа деп бөлінген. Патшаға қатысты айтулы күндердің қатарына оның отбасы мүшелерінің туған күндерімен бірге олардың шоқынған күндері де еніп, ерекше аталып өтіле бастаған. Ол күндер күнтізбеде «патша күндері» деп белгіленген. Мысалы, Николай патшаның құрмегіне бір жылда 4 күнді: 6 мамырды (Николай Александровичтің туған күнін), 14 мамырды (император Николайдың және оның әйелі Александра Феодоровнаның тәж киген күнін), 21 қазанды (Император Николайдың таққа отырған күнін) және 6 желтоқсанды (Император Николай Александровичтің шоқынған күні)

мереке күні ретінде атап өтілген. Ал оның анасына, әйеліне және ұлына әрқайсысына екі күннен мереке күнін арнаған. Сонымен бірге 25 желтоқсанда Рождество мерекесі, 1 қаңтарда Жаңа жыл тойланған (Памятная книжка ..., 1898: 2-27). Сонымен қатар діни мерекелер барлық рәсімдерімен облыс түрмелеріндегі шіркеулерде, ауруханалар мен лазареттерде, Верный ерлер гимназиясында және балалар үйлерінде жүйелі түрде өткізіліп тұрды. Осылайша тұтқындармен, науқастармен және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалармен тығыз қарым-қатынас орната отырып, олардың ішіндегі өзге дін өкілдерін шоқындырып, православия дініне тартты (Памятная книжка ..., 1905: 80-88).

Мерекелер күнделікті қайталанып отыратын әрекеттер қатарына жатпайды. Бірақ өлкені орыстар билеген кезде дәстүрге жат мерекелер бар сән-салтанатымен жүйелі түрде ұйымдастырылып, жиі атап өтілді. Билік мерекелерді тұрақты түрде жиі-жиі қайталанып отыратын әрекеттер қатарына енгізіп, жергілікті халықтың санасына әсер етуге күш салды. Орыстандыру саясаты, осылайша, саяси және православия мерекелерін кеңінен насихаттау арқылы да жүзеге асырыла бастады.

Сауда. XIX ғасырдың II жартысынан бастап Жетісу облысы жалпыресейлік капиталистік қатынастар жүйесіне тартылып, облыс аймағында сауда байланыстары дами бастады.

Жергілікті тұрғындар тарапынан өнеркәсіп өнімдеріне деген сұраныстың арта түскенін байқаған билік, облыста тұрақты саудамен бірге тасымал (айырбас) және маусымдық (жәрмеңкелік) сауда түрлерін дамыта бастады. XIX ғасырдың соңына таман сауданың тұрақты сауда, айырбас саудасы және маусымдық сауда сияқты үш түрі пайда болды. Тұрақты сауда – қалалар мен селолардағы дүкендер мен сауда үйлерінде жүргізілген сауда; айырбас сауда – қазақ ауылдарын аралап жүріп жасалған өсімқорлық сауда; маусымдық сауда – жәрмеңкелік сауда (Оразов, 16.03.2019.) болатын. Яғни, ішкі сауда, тасымал саудасы және шекаралық сауда түрлері болды.

Сауданың дамуы киім, тағам, тұрмыстық бұйымдарды өзгертті.

Киім. Жартылай көшпелі шаруашылық кезінде киген киім түрлері өзгеріске ұшырап, енді фабрикада өндірілген жеңіл, жұқа маталар сұранысқа ие бола бастады. XX ғасырдың басында Жетісу облысында АҚШ-тың «Зингер» тігін машиналарының пайда болуы, киім тігудің сапасын арттырды. Қалаларда киім тігуді үйрететін курстар ашылды. Халықтың

киімді машинамен тігіп киюге деген қызығушылығы артып, киімді жаңаша сәнмен пішіп тігуді үйренген (Семиреченские..., 1917 (№47): 4).

Тігін машиналарының пайда болуы өңірге әртүрлі мата түрлерінің кеңінен әкелінуіне де түрткі болды. Жүн мен жібектен жасалған маталар, таза жібек, байка, мақпал, барқыт, парша, ағылшын драптары, зығыр маталары көптен тасылды. Халық киімдерді сатып алумен бірге, тігіншілерге тапсырыс беріп, тігін машиналарымен (қазақ бұрын киімді қолмен тігіп киген) тіктіріп кие бастады. Тігін машиналары тек қалаларға ғана емес, сонымен бірге қазақ ауылдарына да тарап, бір жағынан киімді жаңа сәнмен, әрі сапалы етіп тігуге мүмкіндік берсе, екінші жағынан тұрмысқа енген таңсық бұйым ретінде киіз үй төрінен орын алды (Гинс, 1913: 309).

Қазақтар арасында аяқ киімнің етік, мәсі, кебіс сияқты түрлері болған. Олардың өзі материалына, түріне қарай бірнеше түрге бөлінген. Ерлер мен әйелдер аяқ киімінің сыртқы түрлерінде, сәнделуінде өзіне тән ерекшеліктері болған. Етікті былғарыдан, көннен қонышын ұзын қылып тікті. Былғарыны қара, қызыл күрең түске бояп тіккен етіктерді құрым етік, ішінен байпақ киетін, қонышы кең, ұзындығы санға дейін жететін етікті саптама етік, биік өкшелі етіктер шоңқайма етік деп аталған. Мәсіні иленген жарғақ терісінен тіккен (Шойбеков, 2012: 236-246). Бірақ XIX ғасырдың екінші жартысынан бастап сырттан келетін былғарының кең таралуына байланысты саптама етіктер мен жеңіл етіктер қалың қара былғарыдан тігіле бастады (Әлімбаев, 2009: 270).

XIX ғасырдың ортасынан бастап орыс саудагерлері аяқ киімнің резинадан жасалған түрлерін, таза былғарыдан тігілген, киізден басылған әйелдер мен балалар аяқ-киімдерін, резина галоштарды саудаға шығара бастады. Сонымен бірге таза теріден тігілген Барнауыл тондары, Орынбор мен Пензаның фабрикаларында тоқылған жібек, кашемир, мауыты және түбіт шәлілер кеңінен сатылған. Верный көпестері дүкендерінде жоғарыда аталған өнім түрлеріне тапсырыстар қабылдап, оның облыстың басқа аймақтарына да таратып отырған (Семиреченские..., 1911, (№267): 5). Облыста Пермь губерниясының кәсіпкері П.П.Гашевтің тері өңдеу зауытында өндірілген былғары аяқ-киімдер (Семиреченские ..., 1911, (№ 269): 8) және «Корувей» деп аталған американдық аяқ киім табандары сатыла бастады. Ф.О.Колеватовтың аяқ-киім шеберханасы тапсырыспен әртүрлі сәндегі ерлер мен әйелдер, балалар аяқ-киімдерін тіккен (Семиреченские ..., 1911, (№ 270): 5).

Әйелдер мен балалардың бас киімдері, әйелдер мен ерлердің сыртқы маусымдық киімдерінен басқа ішкі киімдері (ерлердің іш киімдері: ішкі

көйлек, полотнодан тіккен ақ және гүлді іш киім, кальсон; әйелдердің іш киімдері: ішкі көйлек, ақ және гүлді әртүрлі маталардан тіккен панталондар, сыртқы және ішкі юбкалар), галстуктер, мойынорағыштар, әйелдердің қол сөмкелері, шұлықтар мен ұйықтар, қолқаптар, т.б. киім түрлері тұрмысқа еніп, күн сайын оның сұранысы артып отырды. Ер адамдар мен балалардың қаракөл, борсық терілерінен, жасанды қаракөл терісінен тіккен бас киімдері тұрмысқа кеңінен ене бастады. Жергілікті көпестер мен саудагерлер халықтың барлық сұраныстарын қанағаттануға тырысқан (Семиреченские ..., 1911,(№246): 6).

XIX ғасырдың II жартысы мен XX ғасырдың басында қазақтың ұлттық киімінің пішіні мен түріне өзгерістер енгенімен өздеріне тән этнографиялық белгілер сақталып қалды. Киім-кешек үшін малдың жүні мен терісі негізгі материалдар болды. Орта Азия және Қытаймен арадағы сауда-саттықтың нәтижесінде киімнің едәуір бөлігі қымбат бағалы жібек, мақта-мата және басқа маталардан тігілді. Орыстың фабрикалық арзан маталарының айырбасқа түсуі киім түрінің көбеюіне мүмкіндік туғызды. Қазақтар торғын, шағи, дүрия, бәтес, сусыма, лейлек, атлас, сұпы, шөйі тәрізді маталардан желбіршекті жұқа көйлектер тіге бастады (Қазақ халқының ..., 2003: 431-433).

Тағам. Қазақтар бұрын астық тұқымдастарының ішінде тағамға тарыны көп қолданған болса, енді бидайды көбірек өсіріп, оны тағам ретінде жиі тұтынатын болды. Дәстүрлі ет, сүт және астық өнімдерімен қоса Жетісу табиғатында көп кездесетін жабайы аң-құстардың еті де бұл өңір қазақтарының жиі тұтынатын тағамдары қатарына ене бастады. Бұрын аңшылықтан алынатын арқар, тауешкі, киік т.б. аң-құс еттері жеңсік ас ретінде сирек тұтынылса, енді олардың шикізатының тауарлық құнының артуына байланысты жиі ауланып, бір жағынан пұл болса, екінші жағынан азықтық мәні арта түсті. Өзен-көлдердің жағалауындағы қамыстың арасын ұялайтын жабайы құстардың жұмыртқасын да жергілікті халық азық ретінде көп тұтынған. Жергілікті халық картопты тағам ретінде көп пайдаланбады. Алакөл, Балқаш, Ыстықкөл көлдерінің жағалауын мекендейтін қазақтар мен қырғыздар нан мен картопқа қарағанда жабайы құстардың жұмыртқаларын көп тұтынған (ҚР ОМА, 291: 186).

XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында қант пен нан қазақтар тұрмысына енген таңсық тағамдардың бірі болды. Қазақ ауылдарын аралауға шыққан жергілікті әкімшілік шенеунігі қазақтардың үйіне түсіп, дастархан

басында көмекшісінің оларға маңғаздана бір кесек қант пен бір үзім наннан үлестіре бастағанын, бірақ қанша жегілері келіп тұрса да, отағасы басын изеп рұқсат бермей, үй ішіндегілердің ол тағамдарға қол созбағанын жазады. Сонымен бірге бұл тағамдардың бірте-бірте шілдехана, жылдық ас, үйлену тойы сияқты көпшілік жиын-той дастарханының да сөніне айнала бастағанынан хабар береді (Гинс, 1913: 311).

Аталған уақыттар аралығында балық өнімдері де күнделікті тұтынатын тағамдар қатарына ене бастады. Жетісу қазақтары балықты бұрын тағам ретінде өте аз тұтынған болса, енді көбірек аулап, пайдалана бастады. Бұған бір жағынан балық өнімдерінің тауарлық құнының артуы себеп болса, екінші жағынан малынан айырылған қазақтар да өзен бойын жағалап, негізінен балықпен қоректенуге мәжбүр болды (Никольский, 1885: 80).

Өңірде бау-бақша шаруашылығының дамытылуы олардан алынатын өнімдерден жасалынған, Жетісу жеріне таңсық, әртүрлі жеміс-жидектерден қайнатпаларды, тәтті нандарды сатылымға шығарды. Тұрмысқа құмшекер ене бастады, сонымен бірге мармелад, нуга, шоколад, конфет, т.б. кондитер өнімдері саудаға шығарылды. Бұндай жаңа тағам негізінен қала және село дүкендерінде сатылды. Верныйдың атақты саудагерлері – Шахворостовтың, Кадкиннің және Тұтынушылар қоғамының, т.б. дүкендерде құмшекер 1 адамға 2 фунттан сатылған (Семиреченские ..., 1917, (№44): 8).

Ал, қазақтардың өмірінде ежелден пайдаланылып келе жатқан айран мен көже сияқты сүттен, дақылдардан жасалынған сусындармен бірге шайдың да маңызы зор болды. Құрбанғали Халид шай Жетісу жеріне шамамен 1883 жылы келген (Халид, 2014: 172) деп көрсетеді. Бірақ, біздің байқауымызша, бұл кезде Жетісу тұрғындары шайды жаппай тұтына бастаған сыңайлы. Себебі, поляк революционері Адольф Янушкевич ХІХ ғасырдың 40 жылдары Лепсі тұрғындарының арасында қонақ келсе, қымызбен бірге шай ұсыну дәстүрі орын алғанын және орыс-казактардың да мерекелерді шай ішіп атап өтетінін жазып қалдырған. Сонымен бірге «шай ішкің келсе, байлардан тығылу керек» деп қазақ байларының шай ішуге өте құштар болғанын, шай ішіліп жатқан жерге келсе, олардың әбден қанып ішпейінше орындарынан тұрмайтынын айтады. Ол 3000 мыңға тарта жылқысы бола тұра байлардың да шайға қолдары үнемі жете бермегенін көрсетеді (Янушкевич, 2005: 111-112). Алғашқыда шай аса қымбат болуына байланысты оны тек аса мәртебелілер тұтынса, кейінірек сауда жолдарының көптеп ашылуына байланысты бағасы арзандап, қара халыққа да қол жетімді бола бастады. Жетісудың тұрғындары ХІХ-ХХ ғасырларда шайды жаппай тұтына бастады. Шайдың қазақтар тұрмысына әбден орныққаны сондай,

күнделікті тұрмыста да, қонақ келсе де бұрынғыдай қымыз немесе шұбат емес, шай беретін болған. Түркістан өлкесінің қазақтары «қара шай» қолданса, Орта Азиялық бөлігінің тұрғындары «көк шай» іше бастаған (Қатран, 2009: 447-455).

Жетісу тұрғындарының тұрмысына шаймен бірге кофе, какао сияқты сусындар түрі де ене бастады. Какаоның Вань-гутен (Семиреченские ..., 1911, (№58): 5), кофенің Эйнем (Семиреченские ..., 1911, (№57): 7) деген түрлері болған. Бірақ оларды негізінен қалалықтар тұтынды, ал қазақтар шайды кеңінен пайдаланған.

1879-1880 жылдардағы Верныйдағы шайдың 1 фунты 1 сом 40 тиын болды. Шақпақ қанттың 1 пұты 14 сом, күнбағыс майының 1 пұты 14 тиын, сиыр етінің 1 пұты 1 сом 20 тиын, қой етінің 1 пұты 1 сом 60 тиын, бидай ұнының 1 пұты 90 тиын, картоптың 1 пұты 42 тиын болған (ҚР ОМА, 112: 17, 40).

Күнделікті тұтынатын азық-түліктермен бірге арақ-шарап өнімдері де дүкен сөрелерінен орын алып, жергілікті тұрғындар арасына кеңінен таратылды (Семиреченские ..., 1911, (№ 272): 5).

Тұрғын үй. XIX ғасырдың ортасы мен XX ғасырдың басындағы қазақ қоғамындағы өзгерістер тұрғын үй саласын да қамтыды. Жетісу облысы қазақтарының тұрғын үй тарихына үңілетін болсақ, оның тамыры тереңге кететініне куә боламыз. Бұл өңір халқының сақ-үйсін заманынан бастап тұрақты қыстық үйлері – жертөлелері болған (Акишев – Кушаев 1963: 4). Мысалы, Шарын өзенінің бойындағы Сартоғай қыстауың, Әмірсай өзенінің бойындағы сақ тайпаларының және Ақтас қыстауындағы үйсіндердің бірнеше елді мекендерін айтуымызға болады. Қыстау үйлері Алакөл мен Балқаш көлдерінен, Іле өзенінің аңғарларынан да табылған (Жолдасбаев, 1997: 22-23).

XIX-XX ғасырларда қазақтар үшін киіз үйдің негізгі тұрақ-жай ретінде маңызы зор еді. Қыстық үйлерді уақытша тұратын, қосымша үйлер деп санаған қазақтар оны жабдықтауға аса көңіл бөлмеді, сондықтан күн жылына сала киіз үйге көшіп алуға тырысқан. Жайлауға көшерде көп жағдайда үйдің есігін, терезесін, жазда қажеті жоқ көптеген заттарын қыстаудағы қоймаларына жасырып кетті. Кейбіреулері есік, терезелерін жайлауға өздерімен бірге алып кетіп отырған (Бисембаева 2017b: 5-12). Дегенмен XX ғасырдың басына қарай қазақтардың көпшілігі қыстық үйлер салып ала

бастады. Себебі, осы кезде Жетісу жеріне орыс және украин шаруаларын жаппай көшіріп, қазақтардың иелігіндегі жерлерді тартып алу бұрынғыдан да күшті қарқын ала түскен еді. Бір жағынан, тау-тасты тақыр далаға ығыстырылған қазақтар амалсыздан отырықшылана бастаса, екінші жағынан сол кездегі Жетісудың ел ертеңін болжай білген болыс-билері де жайылымдық жерлерді сақтап қалу үшін халықты тұрақты үйлер салып, отырған жерлерін иеленіп қалуға үндегенін жоғарыда айтып кеткен болатынбыз. Нәтижесінде, XX ғасыр басында Жетісу облысының қазақтарының көпшілігінде тұрақты қыстау үйлер болды. Ол көрсеткіш Верный уезі бойынша 75,71%; Жаркент уезі бойынша 73,42%; Қапал уезі бойынша 90,18% (Байғабатова, 2004: 20) болған. Ал халықтың қалған бөлігі қысы-жазы киіз үйлерде тұрды.

XIX ғасырдың соңына қарай орыс мәдениетінің ықпалымен Жетісуда үй құрылысының техникасы жетілдіріліп, кірпіштен, ағаштан тұрғызылған құрылыстар кең тарай бастады. Құрылысқа ағашты пайдалану Қазақстан жеріне ежелден таныс болғанымен, ағаштың өзінен үй тұрғызу XIX ғасырдың II жартысының үлесіне тиеді (Бисембаева 2017b: 5-12).

Құрылыс материалдарының өзгеруімен бірге, тұрғын үй түрі де өзгере бастады. Бір бөлмелі үйлермен қатар қоржын үйлер де пайда болды. Бір бөлмелі қыстық үйлерді негізінен қазақ малшылары салды. Бөлменің ортасына орнатылған қазандық пеш арқылы екіге бөліп қойды. Ал байлар екі, үш бөлмелі қоржын үйлер салды. Ортаңғы бөлменің екі жағына бөлмелер орналасты. Үй ортаңғы бөлмеде орналасқан қазандық пеш арқылы жылытылды. Бұл жер сонымен бірге ауыз үй, ас үй, кей кезде тұрғын бөлме қызметін де атқара берді (Исаева, 2012: 120-124). Қазақ байлары болса, үйлерін қалалықтарға еліктеп, орыс үлгісінде салдырды. Ондай үйлердің іргетасы болды. Үйдің өзі ағаштан, кірпіштен салынды, еденіне тақтай төселіп, төбесі шатырланды және бөлмелері де көп болды. Үй «Голландка» аталатын орыс пештері арқылы жылытылып, терезелеріне шыны салынды. Бірақ малшылардың қыстаулары бір бөлмелі болып қала берді. Бір бөлмелі үйдің іші тамақтанатын, жатып-тұратын бөлменің, ас үйдің және қойманың да рөлін атқарған (Востров - Захарова 1989: 62-63). Алғашында шыныланған терезелерді тек ірі байлар ғана салса, XIX ғасырдың аяғынан бастап қазақтардың көбінің қыстауларының терезесіне шыны салынды (Егізбаева, 2012: 48).

Біз қарастырып отырған кезеңде қазақ байларының барлығы орыс үлгісімен жаңа үй салып алған десек, жаңсақтық болар еді. Киіз үй байлар үшін де өте маңызды болды. Орыс шенеуніктері XX ғасырдың басында Асы

жайлауын мекендеп отырған Қызылбөрік болыстығының бай қазақтарының тұрмысы туралы: «Олардың киіз үйлері өте әдемі, жайлауға көшкенде қыстық киіз үйлерін де өздерімен бірге алып жүреді. Жертөлелерде қыстың қатты суығында ғана тұрады» (Гинс, 1913: 310) -дейді.

Жиһаздар мен бұйымдар. Жетісу облысында XIX ғасырдың II жартысы мен XX ғасырдың басында көшпелі өмір салтына ыңғайлы кебеже, жүкаяқ, төсекағаш сияқты жиһаздармен бірге тегене, жалпақ табақ, аяқ, шара, саптыаяқ, тостаған, ожау, қасық, қазан, ошақ сияқты т.б. бұйымдар тұрмыста кеңінен қолданылды. Шеберлер жиһаздар мен күнделікті тұрмыста қолданатын бұйымдарды ағаштан, теріден, темірден жасап отырған. Сонымен қатар орыс жиһаздарының үлгісімен екі есікті шкафтар, биік ағаш төсектер де жасай бастады (Егізбаева, 2012: 120).

Жетісу халқының күнделікті өмір салтының өзгере бастауы, өзіндік тұрақты тұрғын үйлердің пайда болуы, тұрмыстық бұйымдардың өзгеруіне ықпал етті. Бұрынғы дәстүрлі металдан, теріден және ағаштан жасалған бұйымдармен бірге шыныдан, фарфордан жасалған ыдыстар қолданысқа ене бастады. Көп жерлерде керосинмен жанатын шамдар қолданылды. Керосинді қаладан сатып алды. Тұрмысқа жергілікті шеберлердің қолынан шыққан биік ағаш төсектер, әртүрлі көлемдегі бет жағы өрнектелген, құлышталатын әбдіре, қол сандықтар тарала бастады. Қаламен байланысы бар бай қазақтар комодтар мен шыныланған екі есігі бар шкафтар сатып ала бастады. Үйлерін орыс үлгісімен безендірді, қабырғаға айналдырып, оның үстіне кестеленген орамалдар жауып қойды (Егізбаева, 2012: 64). Ал, Жетісудың қарапайым халқының оған қолдары жете бермеді.

Қазақ қолөнершілерінің қолынан шыққан ағаш төсектер біз қарастырып отырған кезде киіз үйдің негізгі жиһаздарының бірі болды. Оны шымылдықпен бүркемелеп, төсектің тұсына керегеге тұскиіз ілінді. Жаңа үлгімен салынған байлардың үйлерінде де орыстың фабрикалық бұйымдарымен қатар киіз үйдегі мүліктер орналасты. Бірақ киіз үйдегі сияқты олардың орналасу реті сақтала бермеді. Үйдің бір қабырғасына оралған киіз, көрпелер, ішіне зат салынған киіз қап т.б. жүктер жиналып, оның оң жағына төсек орналасты. Қабырғаға киім-кешек, ер-тоқым, қару-жарақтар ілінді. Ыдыс-аяқ, т.б. шаруашылық ыдыстары бұрышта пештің қасына немесе бөлек суық бөлмеге орналастырылды (Востров - Захарова 1989: 31-64).

XIX-XX ғасырларда қазақ жеріне самаурындар тарала бастады. Самаурын XIX ғасырдың соңынан бастап Ресейден Бұқара арқылы Оңтүстікке және Сыр бойына тарала бастаса, Жетісуға Қазақстанның Батыс, Солтүстік өлкелері және Орталығы арқылы XX ғасырдың басында келген. Тұрмысқа самаурынның енуімен бірге шай жылдам дайындалып, шай ішу бұрынғыдан да жеңіл, қолайлы бола бастаған. Тұрмысқа самаурынмен бірге нәзік әйнектен, фарфордан жасалған ыдыстар, кесе және металдан жасалынған таба сияқты жаңа ыдыстар енді (Қатран, 2009: 447-455). Сонымен бірге фабрикада өндірілген шәйнектер де қолданыста болған және ондай жаңа бұйымдар елдің бәріне қолжетімді бола бермеген. Деректерде «... шай құйып отырған бәйбіше шайды қалайы шәйнегін көрсете маңғаздана құйды» (Гинс, 1913: 318) деген ақпараттар кездеседі. Осының өзі тұрмысқа енген жаңа бұйымдарды алуға әркімнің шамасы келе бермегенін көрсетеді.

Сауданың дамуы қазақ тұрмысына кілемдер мен терезе перделерін, барқыттан, байкадан ортасына мамық салып тігілген көрпелерді енгізді. Осы аталған тауар түрлері Верный қаласындағы Сүлейменовтің, Тазетдиновтың, Ибрагимовтың сауда үйлерінде сатылып, тапсырыс арқылы Жетісудың басқа аймақтарына да таратылды (Семиреченские ..., 1911, (№267): 5).

Облыс жерінде арақ-шарап, сыра өндірісінің кеңінен дамытылуы, олардың өнімдеріне арналған ыдыстарды да қолданысқа енгізді. Облыстың барлық аймағынан ашылған осы өнімдерді сататын дүкендерде сыра, шарап, арақ ішуге арналған түрлі-түсті ыдыстар әртүрлі бағада сатылды. Мысалы: сыра ішуге арналған жасыл, сары, қара түсті ыдыстар -12 тиыннан, жүзім шарабын ішуге арналған ыдыстар-10 тиыннан, арақ ішуге арналған ыдыстар-8 тиыннан (Семиреченские ..., 1917, (№44): 4), қалың шыны стакандардың 1-еуі 40 тиыннан сатылған (ҚР ОМА, 112: 17).

Қорытынды

Патша үкіметінің қазақ жеріндегі саясаты отаршылдық мәнге ие болғандықтан, халықтың өмірі қалыпты жағдайда өрбіген жоқ. Жер-суынан, ата қонысынан айырылып, өз жерінде өгей баланың күйін кешкен халықтың күнделікті өміріне ертеңгі күнге, өміріне алаңдау, кісі өлтіру, кемсітушілік, зорлық-зомбылық, мазақ, ашу-ыза, кек сияқты т.б. ауыр көңіл-күйлер тән болды. Қазақ халқының бұрынғы тұрмысы өмір сүру салтының ыңғайына қарай ежелден қалыптасып, дамыған болатын. 1867-1917 жылдар аралығында орын алған саяси-экономикалық және әлеуметтік өзгерістер қоғамдық қатынастармен бірге тұрғындардың ішкі өміріне де тереңдеп еніп, олардың тұрмыс-салтын өзгерте бастады. Тұрмыстың өзгеруі олардың

тұрғын үйі мен киім-кешегінің, ішіп-жейтін тағам түрлері мен тұрмыстық бұйымдарының өзгеруінен көрінді. ХХ ғасырдың басына қарай жергілікті тұрғындардың отырықшылана бастауына байланысты тұрақты қыстаулар салу қарқын алды. Екіншілікпен бұрынғыға қарағанда басымырақ айналыса бастаған қазақтар енді бидайды көбірек тұтына бастады. Сонымен бірге кәсіп түрлерінің өзгеруі жабайы аң-құстардың етін, жұмыртқасын, балықты да күнделікті тұтынатын тағамдар қатарына қосты. Шайдың жаппай тұтыныла бастауы тұрмысқа самаурын, шәйнек, фарфор кеселер, кесеқап сияқты бұйымдарды, арақ-шарап өндірісінің дамуы оны ішетін түрлі ыдыстарды алып келді. Ағаштан жасалған дәстүрлі ыдыстармен бірге фабрикада жасалған шойын, темір ыдыстар да қолданысқа енді. Бірақ экономикалық жағынан қанауға ұшырап, әлеуметтік жағдайы төмендеген кедей тұрғындардың тұрмысқа енген сәнді заттарды сатып алуға мүмкіндіктері бола бермеді. Фабрикаларда өндірілген киімдерді, жиһаздар мен тұрмыстық бұйымдарды негізінен қалалықтар және ауылдардың ауқатты адамдары көбірек тұтынды. Дегенмен, облыс тұрғындары, соның ішінде жергілікті халықтар да заман көшінен қалмай өздері өмір сүріп отырған ортаға қарай бейімделіп, материалдық мәдениетін көтеруге ұмтылды.

Әдебиеттер

- Акишев К.А. - Кушаев Г.А. (1963), Древняя культура саков и усуней долины реки Или, Алматы: Издательство Академии наук Казахской ССР. 297 с.
- Әбдіков Н. (2016), Қарқара қаһары: зерттеулер, естеліктер, мақалалар, Алматы: «Ан Арыс» баспасы. – 352 б.
- Әлімбаев Н. (2009), Қазақтың дәстүрлі киім-кешегі. Ғылыми каталог, Т.1., Алматы: Өнер, – 344 б.
- Байғабатова Н.К. (2004), «Казахи Жетысу во второй половине XIX-начале XX вв. (историко-этнографическое исследование)», Алматы: Институт истории и этнологии им.Ч.Ч.Валиханова (автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук), – 34 с.
- Балицкий Ю. (1873, №6.), «Заметки о кочевом населении в Верненском уезде (из записки организационных комиссией Семиреченской области), Туркестанские ведомости, – С. 21.
- Белов А. (1988), Когда звонят колокола, Москва: «Советская Россия». – 256 с.
- Бисембаева Л.А. (2017а), «Жетісу қазақтарының күнделікті өміріндегі тосын құбылыстар (XIX ғас. II жартысы – XX ғас. басы)», әл-Фараби ат. ҚазҰУ Хабаршысы, №1 (84): 230-236.
- Бисембаева Л.А. (2017б), «Изменения быта казахов Жетысу (1867-1917 гг.)», РИНЦ, Научная дискуссия: Вопросы социологии, политологии, философии, истории, №3 (55): 5-12.
- Бөкейхан Ә. (2013), Шығармаларының толық жинағы. 9 томдық. Т.VI (Құраст.: Аққұлұлы Ж.С.), –Астана: «Сарыарқа» баспасы, 2013. -520 б.
- Востров В.В. - Захарова И.В. (1989), Казахское народное жилище, Алма-Ата: Наука. –181 с.
- Гинс Г.К. (1913), В киргизских аулах: очерки из поездки по Семиречью, Б.м.: б.и. –332 с.
- Егізбаева М. (2012), Қазақ халқының дәстүрлі материалдық мәдениеті, Алматы: «Қазақ университеті». –152 б.
- Жансүгіров І. (2001), Жетісу 1730-1916, Алматы: «Ценные бумаги» баспасы. – 180 б.
- Жолдасбаев С. (1997), «Жетісу аймағындағы елді-мекендер мен тұрақ жайлардың даму тарихы және олардың экономикалық тиімділігі (XVI-XVIII ғғ.)». Алматы: Ш.Ш.Уәлиханов атындағы тарих және этнология институты (докторлық диссертацияның авторефераты). – 49 б.
- Иконников А.И. (1936, №188.), «Город Верный. 1.Колонизаторы», Социалистическая Алма-Ата,– С. 3.
- Исаева Ә. (2012), «XIX-XX ғғ. Қазақтардың стационарлық қоныстары мен тұрғын үйлері», Қазмемқызпу Хабаршысы. №2(7): 120-124.
- «Қазақ халқының ұлттық киімдері» (2003), «Қазақстан». Ұлттық энциклопедия, Т.5. (бас ред. Б.Аяған), Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы,– 720 б.

- Қатран Д. (2009), «Орта Азия және Қазақстандағы шай мен самаурын: таралуы, дамуы хақында», Орталық музей еңбектері: 447-455.
- ҚР ОМА. Қ,19. Т.1. Іс 1171.п. 109.
- ҚР ОМА. Қ,19. Т.1. Іс 291. п. 186.
- ҚР ОМА. Қ,48. Т.1. Іс 112. п. 17, 40.
- Масанов Н. (1995), Кочевая цивилизация казахов (основы жизнедеятельности номадного общества), Алматы «Социнвест» – Москва «Горизонт». – 320 с.
- Никольский А.М. (1885), Путешествие на озеро Балхаш и в Семиреченскую область, СПб. – 84 с. + 59 с.
- Оразов Р.Е «Қарқара жәрмеңкесі», (16.03.2019ж. қарадым), <http://iie.kz/?p=2536>
- Памятная книжка и Адрес-Календарь Семиреченской области на 1898 год. (1898), Т.І, Верный: Типография Семиреченского областного правления. – 188 с.
- Памятная книжка и Адрес-Календарь Семиреченской области на 1905 год (1905), Верный: Типография Семиреченской областной Правлении. – 394 с. + таблицы.
- Семиреченские областные ведомости. – 1911. – №57. – С.7.
- Семиреченские областные ведомости. – 1911. – №58. – С. 5.
- Семиреченские областные ведомости. – 1911. – №78. – С. 4.
- Семиреченские ведомости. – 1911. – №246. – С. 6.
- Семиреченские ведомости. – 1911. – №267. – С. 5.
- Семиреченские областные ведомости. – 1911. – № 269. – С. 8.
- Семиреченские областные ведомости. – 1911. – № 270. – С. 5.
- Семиреченские областные ведомости. – 1911. – № 272. – С.5.
- Семиреченские ведомости. – 1917. – №44. – С. 4,8.
- Семиреченские ведомости. – 1917. – №47. – С. 4.
- Смағұлова С.О. - Әнес Ғ.Қ., т.б. (2009), «Қазақ» газеті. 1913 ж., Алматы: «Арыс» баспасы. – 480 б.

ҚАЗАҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИЕТИ-КИІЗ ҮЙ

KAZAKİSTAN ULUSAL KÜLTÜRÜ- YURT

*Karlygash ZHYLKYSHYBAYEVA **

*Zhanat AKHMETOVA ***

ÖZET

Кез келген халық, оның ұрпағы өзінің тарихын және адамзат дамуына қосқан үлесі туралы білуі тиіс. Қазақ халқының сан ғасырлар бойы жинақтаған мол тәжірибесі, танымдық мұрасы мен дүниетанымы, салт-дәстүрі, тарихы, әдет-ғұрыпы, өлең-жырлары, ұлттық ойындары, музыкалық мұрасы, аспаптары, қолөнері баға жетпес асыл қазына мен теңдесіз мұра.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «Ұлы даланың жеті қыры», «Мәдени мұра» және «Рухани жаңғыру: болашаққа бағдар» атты мақалаларында әрбір азамат туған жерінің тарихын білуге, құндылықтарын қастерлеуге, мемлекеттің дамуына өз үлесін қосуы қажет деген міндетті қойып отыр. Өйткені, өз тарихымызды әлем өркениеті тұрғысынан қарап зерделеуіміз қажет. Маңызды далалық өркениетіміздің бар екенін әлемге танытқанымыз жөн. Ұлтымыздың рухани мұрасы мен материалдық мәдениетін, әдет-ғұрыпы мен салт-дәстүрін, әсіресе қолөнер тарихын, зергерлік бұйымдар мен киіз үйлері мен олардың ерекшеліктерін зерттеп қана қоймай, оны жаңаша бағамдауға, заман талабына сай өркендей түсуіне жол ашатын материалдарды ғылыми айналымға енгізу керек. Осы тұрғыдан алғанда қазақ халқының қолөнер фольклорының тарихы негізінде халық мұрасын сараптау маңызы ерекше саналады.

* Dr. Kazak Devlet Kizlar Üniversitesi, Tarih Fakültesi, Almatı/Kazakistan; karluwa1970@gmail.com

**Dr. Kazak Devlet Kizlar Üniversitesi, Tarih Fakültesi, Almatı / Kazakistan; akhmetova.zhanat73@gmail.com.

Orcid: 0000-0001-9342-6577

Біз айтқалы отырған зор мәдени қолөнердегі жетістіктер шоғыры даламызға сырттан келген жоқ, керісінше, көпшілігі осы кең-байтақ өлкеде пайда болып, содан кейін Батыс пен Шығысқа, Күнгей мен Теріскейге таралды.

Кейінгі жылдары табылған тарихи жәдігерлер біздің бабаларымыздың өз заманындағы ең озық, ең үздік қолөнер және басқа салаларда технологиялық жаңалықтарға тікелей қатысы бар екенін айғақтайды. Бұл қолөнер жәдігерлері Ұлы даланың жаһандық тарихтағы орнына тың көзқараспен қарауға мүмкіндік береді.

Anahtar Kelimeler: Түрік, Қазақ, Президент, ұлттық, рухани мұра, қолөнер, мәдениет, фольклор, зергерлік бұйымдар, киіз үй, қару-жарақ

ABSTRACT

Her millet ve onun nesilleri kendi tarihini ve insanlığını gelişmesine katkı sağladığını bilmesi lazım. Kazak milletinin asırlar boyunca biriktirdiği tecrübesi, bilişem mirası ve mentalitesi, gelenekleri, şiirleri, milli oyunları, milli enstrümanları hepsi paha biçilmez mirasıdır.

Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in "Büyük Bozkır'ın Yedi Özelliği", "Kültürel Miras" ve "Geleceğe doğru yol: manevi yenilenme" başlıklı makalelerinde, her vatandaşın, kendi topraklarının tarihini bilmesi, değerlerine saygı göstermesi ve devletin gelişmesine katkıda bulunması gerekmektedir. Zira kendi tarihimizi, dinimizi dünyaönemli bir alan uygarlığına sahip olduğumuzu göstermeliyiz. Önemli bozkır uygarlığımızın olduğunu dünyaya tanıtmamız lazım.

Ulusumuzun manevi mirasını ve maddi kültürünü, gelenekleri ve örf-adetleri, özellikle el sanatları, mücevher tarihi ve Kazak bozkırlarındaki isimlerini incelemekten ziyade onu yeniden değerlendirip modern dönemin ihtiyacına göre gelişmesini sağlayan öğeleri ilmi yola konulması gerekmektedir.

Bu bağlamda kazak milletinin el sanatı folklorü tarihi ve eski isimlerin tarihi açısından milletin mirasını analiz etmek önemlidir. Bizim ele alacağımız kültürel sanattaki başarılar dışarıdan gelmemiştir, aksine çoğu bu bozkırlarda oluşup, sonradan Batı ve Doğu ve diğer tarafa yayılmıştır.

Son yıllarda bulunan tarihi miraslar babalarımızın dönemindeki en iyi el sanatı ve diğer sektörlerdeki teknolojik yeniliklerle doğrudan ilgili olduklarını kanıtladı.

Bu el sanatları öğeleri, Büyük Bozkır'ın, küresel tarihin bulunduğu yere yeni bir bakış açısıyla bakma imkanı sunmaktadır.

Türk halklarının yüzyıllarca oluşturduğu “göçebe kültürü” insan uygarlığı kültürünün bir parçası olmuştur ve Kazak halkının kültürü, eski Türk kültürünün ayrılmaz bir parçasıdır. Kazak halkının maddi kültürü, tarihi ve etnografik, sanatsal, kültürel çalışmalar bağlamında uzun yıllardır sürekli çalışılmaktadır. Kazak halkının maddi ve manevi kültürü ve bakış açısından en önemli araştırma kaynaklarından biri de el sanatları sorunudur. Kazak el sanatı – milli kültürümüzün aynasıdır. Çünkü etnik grubun yaşamına gerekli gıda, giysi ve ev eşyaları vb. yaratıcı çalışma yoluyla yaratılmış tüm maddi kültür örnekleridir. Milletin el sanatına örf ve adet eşyaları ile birlikte av avalamak, hayvancılık ve tarımcılık eşyaları sayılır.

Yurdun kemiği, ağaç yatak, sandık yapma, halı, levhalar, alaşa (döşeme), şi, çeşitli, ipler, iplikler, çubuklar ve kilimler, kurdeleler, el yapımı çanak çömlekler, mezar, yurt, beşik gibi bir çok eşyaları halk ustaları tarafından yapılmıştır. Bu açıdan kazak el sanatı çok önemlidir.

Kazak el sanatlarının tarihi, gelişimi, eski zamanların hayatta kalmasını sağlayan avcılık, hayvancılık ve tarım mesleklerinin ortaya çıkmasıyla yakından ilgilidir.

Antik çağlardan beri el sanatları, çeşitli tarım, hayvan ürünleri ve yaban hayatı, bitki, taş ve metalden yapılmış ev eşyaları yaratıcılığı gerektiren kuyumculuk, evcilik gibi tam bir sanat haline gelinceye kadar uzun bir gelişim yolundan geçmiştir.

Kazak topraklarının doğal kaynakları, her türlü zanaat üretmek için kullanılmıştır.

Keywords: Türk, Kazak, Cumhurbaşkanı, milli, manevi miras, el sanatı, kültür, folklor, takılar, yurt, silahlar

КІРІСПЕ

Кез келген халық, оның ұрпағы өзінің тарихын және адамзат дамуына қосқан үлесі туралы білуі тиіс. Қазақ халқының сан ғасырлар бойы жинақтаған мол тәжірибесі, танымдық мұрасы мен дүниетанымы, салт-дәстүрі, тарихы, әдет-ғұрыпы, өлең-жырлары, ұлттық ойындары, музыкалық мұрасы, аспаптары, қолөнері баға жетпес асыл қазына мен теңдесіз мұра.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «Ұлы даланың жеті қыры», «Мәдени мұра» және «Рухани

жаңғыру: болашаққа бағдар» атты мақалаларында әрбір азамат туған жерінің тарихын білуге, құндылықтарын қастерлеуге, мемлекеттің дамуына өз үлесін қосуы қажет деген міндетті қойып отыр. Өйткені, өз тарихымызды әлем өркениеті тұрғысынан қарап зерделеуіміз қажет. Маңызды далалық өркениетіміздің бар екенін әлемге танытқанымыз жөн. Ұлтымыздың рухани мұрасы мен материалдық мәдениетін, әдет-ғұрыпы мен салт-дәстүрін, әсіресе қолөнер тарихын, зергерлік бұйымдар мен киіз үйлері мен олардың ерекшеліктерін зерттеп қана қоймай, оны жаңаша бағамдауға, заман талабына сай өркендей түсуіне жол ашатын материалдарды ғылыми айналымға енгізу керек. Осы тұрғыдан алғанда қазақ халқының қолөнер фольклорының тарихы негізінде халық мұрасын сараптау маңызы ерекше саналады.

Біз айтқалы отырған зор мәдени қолөнердегі жетістіктер шоғыры даламызға сырттан келген жоқ, керісінше, көпшілігі осы кең-байтақ өлкеде пайда болып, содан кейін Батыс пен Шығысқа, Күнгей мен Теріскейге таралды.

Негізгі мәтін

Кейінгі жылдары табылған тарихи жәдігерлер біздің бабаларымыздың өз заманындағы ең озық, ең үздік қолөнер және басқа салаларда технологиялық жаңалықтарға тікелей қатысы бар екенін айғақтайды. Бұл қолөнер жәдігерлері Ұлы даланың жаһандық тарихтағы орнына тың көзқараспен қарауға мүмкіндік береді.

Түркі халықтарының сан ғасырлар бойы жасаған «көшпелілер мәдениеті» адамзат өркениетінің, ал қазақ халқының мәдениеті көне түркілер мәдениетінің құрамдас бөлігі болып табылады. Қазақ халқының материалдық мәдениеті тарихи-этнографиялық, өнертану, мәдениеттану тұрғысынан көп жылдар бойы үздіксіз зерттеліп келе жатыр.

Қазақ халқының материалдық және рухани мәдениетіне, дүниетанымына қатысты зерттеулерге аса қажетті дереккөздердің бірі – қолөнер тарихы мәселесі. Қазақ қолөнері – ұлттық мәдениетіміздің айнасы. Өйткені этностың күнкөрісіне, өмір сүруіне қажетті азық-түлігі, киімі мен баспанасы, күш-көлігі мен тұрмыстық бұйымдары т.б. бәрі де қол еңбегінің арқасында қарапайым түрде шығармашылықпен жасалған материалдық мәдениеттің үлгілері. Халықтың қолөнеріне әдет-ғұрып жабдықтарымен қатар, аң аулауға, мал өсіруге және егіншілікке қажетті құрал жабдықтар да кіреді. Киіз үйдің сүйегі, ағаш керует, кебеже, сандық жасап, кілем, сырмақ, алаша, ши, түрлі бау-басқұрлар тоқып, арқан, жіп есіп, көннен және илеулі теріден қайыс, таспа тіліп, өрім өріп, қолдан әр алуан ыдыс-

аяқ, адалбақан, асадал, бесік және т.б. көптеген заттарды халық шеберлері, өнерпаздар өз қолдарымен жасады. Бұл тұрғыдан алғанда қазақ қолөнері тарихының орны ерекше.

Қазақ қолөнерінің шығу тарихы, оның дамып қалыптасуы көне замандағы өмір сүру қажетін қамтамасыз еткен аңшылық, малшылық, егіншілік кәсіптерінің шығуымен тығыз байланысты. Қолөнер ежелгі заманда түрлі шаруашылық түрлеріне құрал-сайман, мал өнімдері мен жабайы аңдар терілерінен, өсімдіктерден, тастар мен металдан сан алуан тұрмыстық бұйымдар жасаудан бастап шығармашылықты қажет ететін зергерлік, үйшілік т.б. осы тәрізді нағыз өнер түріне айналғанға дейін ұзақ даму жолынан өтті. Қолөнердің қай саласында болмасын өнім өндіруге қазақ жерінің табиғи байлықтары пайдаланылды. Өнім өндіру барысында табиғи құбылыстар мен жергілікті жердің табиғат жағдайы, уақыт, маусым, адамдардың тұрмыс күйі, әлеуметтік жағдайы мен қоғамдағы орны т.б. мұқият ескеріліп отырды. Соның нәтижесінде шындық болмыс, ғалам, дүние туралы, қоғам туралы білімдер жиынтығы, тәжірибе жиынтығы пайда болды. Ол этнос тілінде сақталып, ұрпақтан-ұрпаққа беріліп келді.

Қолөнер рухани мәдениетпен тығыз байланысты. Қазақтың салт-дәстүрлері, наным-сенімдері, ырымдары рухани мәдениетімізді бейнелейтін болса, олардың күнделікті тұрмыста қолөнер бұйымдарына, материалдық мәдениетке қатысты тұстары аз емес. Наным-сенімдер және салт-дәстүрлер жай қолданбалы нәрсе емес, я науқандық, мерекелік көрнекі құрал емес. Ол – ұлтты рухтандырып, оның ішкі, сыртқы келбетін өрнектеп көрсетіп тұратын сипаттарының бірі. Ал осындай рухани дүниесі, сонымен сабақтас қалыптасқан материалдық өндіріс пен тұрмыс күйі әркімнің жеке басының жағдайына байланысты, тұрмыстық, дүниетанымдық жағдайына байланысты қалыптасқан жалпыхалықтық құбылыс (Тәжімұратов Ә, 1977: 5).

Тарихын тереңнен алған **қазақ қолөнері тарихы** дәстүр сабақтастығын үзбеген, рухани мәні мен мәдени құндылығын жоймаған. Қазақстан жерінде асыл тастан, сүйектен, жүннен, ағаштан, қыштан, құнды металдан, былғарыдан, саздан – қару-жарақ, құрал-сайман, үй жиһазы, т.б. тұрмысқа қажетті тұтыну бұйымдарын, түрлі сәндік қолөнер туындыларын жасаумен қатар, оларды өздерінің дүниетанымына, эстетикалық талғамына сай әшекейлеп, безендіру ерте замандардан дамыған (Қазақ ССР тарихы, 1980: 115).

Қазақ қолөнер мәдениеті тарихы ежелгі замандардан Қазақстан жерін мекендеген, қазақ халқының қалыптасуына негіз болған тайпалардың

материалдық мәдениетін, тұрмыс-салтын, кәсіп түрлері мен олардың даму деңгейін сипаттайды. Қазақ қолөнерінің мыңдаған жылдық тарихы бар. Осындай қазақ халқының дәстүрлі қолөнерінде сан ғасырдың тәжірибесі шоғырланып қана қоймаған, сонымен бірге ұдайы шыңдалып отырған. Мұның бірден-бір тарихи сыр-себебі – бертін келгенше қазақтардың көшпелі өмір салтын тұтынуында еді. Ал, киіз үй болса Еуразияның ұлы даласындағы эпикалық көшпелі өмір салттың салтанат құруына бірден-бір мүмкіндік берген феномен болған.

Қазақ халқының дәстүрлі көшпелі қоғамының материалдық мәдениет саласындағы үлкен бір жетістігі - киіз үй. Өйткені қазақ халқының қолөнері мен дарыны, дүниетанымы мен сұлулық туралы талғамы киіз үй бойынан айрықша айқын танылады. Киіз үй көшіп-қонуға ыңғайлы болу үшін ағаштан құрастырылып, сырты киізбен жабылатын баспана (Энциклопедия, 2012:106).

Бүгінгі таңда киіз үйдің 2 мың жылдан астам тарихы бар екенін ғалымдар дәлелдеп отыр. (Сурет 1).

Сурет 1. Қазақ халқының дәстүрлі көшпелі қоғамының материалдық мәдениет саласындағы үлкен бір жетістігі - Киіз үй.

Көшпелі сақтар бұдан екі жарым-үш мың жыл бұрын өмір сүргендігі белгілі. Көшпелі оларда үлкен арбаның үстіне тіккен (орнатқан) киіз жамығылы баспанасы және жиналмалы шошақ үйлері болған. Б.з.д. I мыңжылдықтың соңында Қазақстан жерін жайлаған ғұндар мен үйсіндерде уықтың, шаңырақтың, киізбен жабылған үйдің болғандығы дәлелденіп отыр. Сонымен қатар түркі заманында да жиналмалы керегесі бар, уық, шаңырағы қазақтың киіз үйіне ұқсас жылжымалы баспана толық қалыптасқан. Орхон-Енисей көне сына жазбаларында киіз үй ұғымын білдіретін «*керегу*» деген сөз кездеседі. Көне түркілердегі киіз үйдің «*керегу*» атауы кейінгі қазақтарда да сақталған. Қазақ кейде киіз үй атауының баламасы ретінде «*кереге*» деген сөзді де қолданады. Бұл әдет көбіне шығыс өңірі қазақтарында жиі кездеседі.

«Қазақ халқы – кең-байтақ жерде ертеден қалыптасқан көне мәдениеттің тікелей мұрагері және сол дәстүрді дамытушы, жаңғыртып байытушы» – деп жазады Х.Арғынбаев, «Қазақ халқының қолөнері» атты еңбегінде (Арғынбаев, 1987: 35). Сол тұжырымға: «Қазақ халқы кең-байтақ жеріндегі көне мәдениетті қалыптастырушы, қазіргі қалпында сақтаушы және тікелей мұрагері» – деген сөздерді қосса, көшпелілер мәдениеті мен қазақ халқының ара қатынасы айқындала түсер еді (Назарбекұлы 2005: 4).

Шынында да мал қонысының жайына қарай, жер отының ыңғайына байланысты, олар ұлан-байтақ қонысын «тұяқ тесті» етпей, аздырмай-тоздырмай пайдалана білген. Өзен мен көл суларын жағалай, тау етектері мен орман-тоғай маңайын қоныстанған отырықшы бөлігінен, қалалық тұрғындарынан басқалары жыл он екі ай көшпелі өмір кешкен. Көшпелі қазақтарды жаздың ыстығы, қыстың суығынан, жаңбыры мен қарлы боранынан, шаңды желі мен ыссы аптабынан қорғайтын жалғыз панасы – киіз үйі еді.

Ғылыми зерттеулерде киіз үйдің пайда болуы туралы әртүрлі пайымдаулар айтылады. Қазіргі киіз үйдің алғашқы нұсқалары мыңдаған жылдар бұрын пайда болған. Кейбір деректерде киіз үйдің үлгілері біздің дәуірімізге дейін 3-4 мың жылдықта, тас дәуірі мен қола дәуірі аралығында пайда болған деп жорамалданады. Киіз үйдің қазіргі прототипі С.И. Вайнштейннің пікірі бойынша, б.з.д. I мың жылдықтың ортасында дүниеге келген (Энциклопедия, 2012:106). Ол өзінің құрылымдық жағынан бұрынғы ғұндардың жылжымалы баспанасымен байланысты қалыптасқан көне түркі типіндегі киіз үйлер блған.

Киіз үйдің қалыптасуына әсер еткен ең алғашқы жылжымалы баспаналар қазіргі *күрке*, *қос*, *итарқа*, *лашық*, *шайла* деп аталып жүрген уақытша тігілетін қарапайым «үйлер» болған. *Күрке* және *қос* тәрізді үйлер арба үстіне де орнатылған.

Киіз үй - ғасырлар бойы шаруашылықты игеру, әлеуметтік қатынастарды реттеу, бағыт-бағдарды айқындау, кеңістікті игеру, уақытты айқындау құралы, ғұрыптық рәсімдер өткізілетін орын, өсіп-өркендеудің алтын бесігі. Құрылымдық жағынан осы уақытқа дейін көшпелі халықтардың бірде-біреуі асып түсе алмаған құрастырмалы, көшіп қонуға ыңғайлы баспананың ең жетілдірілген түрі болып табылады. Оның сырт пішіні көк күмбезіне ұқсас болып келеді. Шаңырақты бақанмен көтеріп, ұзын уықтардың басын оған шанши отырып, уық аяғын кереге бастарына байлап шыққанда, әдемі күмбез пішіні пайда болады. Бұл күмбездің сыртқы пішіні даланың өз бейнесімен астасып жатады. Жазық далада тұрып, жан-жағына қараған адам өзін үлкен күмбездің, алып киіз үйдің ішінде тұрғандай сезінеді. Төбедегі аспан- *шаңырақ*, одан төменге қарай көкжиекке дейін созылған кеңістік – *уық*, көкжиек- *керегеге* ұқсайды. Осындай көрінісіне қарап аспанды (жоғары кеңістікті) *көк күмбезі* дейді (Сурет 2).

Киіз үйдің құрылымына келетін болсақ, киіз үй қаңқасын немесе киіз үй сүйегін атадан балаға мирас болып келе жатқан шеберлік кәсіпті меңгерген, өнер қонған шаңырақтар дайындайды. Ежелгі аты «қаңқа» сөзі болғанымен соңғы атау қазіргі ауызша да, әдеби тілде де көбірек пайдалануына байланысты біз де «киіз үй сүйегі» атауын пайдаландық. Киіз үй сүйегі арнайы дайындалған ағаш сырықтар мен бұтақтардан дайындалады. Олар желге, жабылатын киіз салмағына, әсіресе кенеттен пайда болатын дала құйынына шыдамды етіп жасалынуы қажет. Киіз үй формасының дөңгелек түрде алынуы, барлық бөлшектерінің бір-бірімен айналмалы, қозғалмалы (шарнирлі) етіп жалғастырылуы киіз үйді жел екпініне, жер сілкінісіне төзімді етеді және киіз үйдің бұндай қасиеттері кездейсоқ құйын соғып, не қатты дауылға шыдамай құлаған жағдайда үйлерді аз ғана шығынмен қайта тұрғызуға мүмкіндік береді. Өмірлік тәжірибе құлаған киіз үйдің ең көп зақымданатыны уық қаламдары екенін көрсетіп жүр. Бұндай жағдайға ұшыраған киіз үй сүйектері зақымданған уық қаламдарын сәл ұзартып, қайта қаламдаумен шектеледі де, үй қалпына келтіріледі.

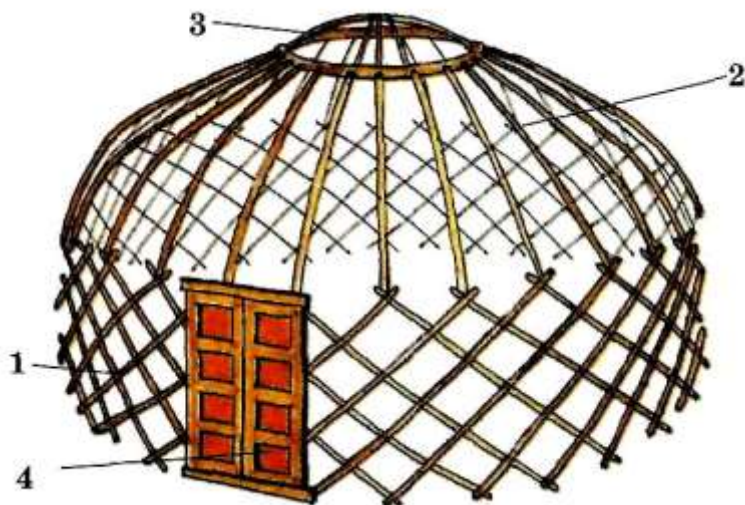
Сурет 2. Киіз үйі

Киіз үй күмбезінің төбесін *шаңырақ* (Сурет 4) деп атайды. Шаңырақ күмбездің төбесі болумен бірге *мұржа*, *терезе* қызметтерін қоса атқарады. *Уық* (Сурет 5) пен *керегенің* (Сурет 6) түйіскен тұсы *белдеу*, оның жерге тиіп тұрған бөлігі *ірге* деп аталады. Киіз үйдің керегелері жерге дөңгелене тігіледі. Жел, қарлы боран үйді айнала соғады. Қабырғалары бұрыш-бұрыш болмағандықтан қар көп үйілмейді. Киіз үйдің тік бағыттағы күмбез пішіні жаңбыр мен қардың тез ағып, тез еріп кетуін, ал көлденең бағыттағы дөңгелек пішіні қатты желге қарсы орнықты тұруын қамтамасыз етеді.

Киіз үй – қазақ халқының осы дәуірге дейінгі негізгі баспанасы. Ауа райы жылылау өлкелерде қазақтар қысты киіз үймен қыстап шығатан болған. Киіз үй ішін төр жақ, есік жақ деп, негізінен екіге бөледі. Үйде төр ең құрметті орын. Үйдің оң жағы жастардың, ал сол жағы шаңырақ иелерінің орыны болып есептелінеді. Соған байланысты төрдің оң жағынан сол жағы құрметтілеу. Есік жақты оң жақ босаға және сол босаға деп айырады. Киіз үй сүйегі (қаңқасы) – киіз үйдің үш өлшемді кеңістіктік сұлбасын шығарып тұрған шаңырақ, уық, кереге, есік (маңдайша, табалдырық, босаға, сықырлауық) деп аталатын мүшелерінен тұрады (Сурет 3).

Сурет 3. Киіз үйдің құрылысы

Шаңырақ сөзі тек қана киіз үй сүйегінің бір мүшесі ретінде емес, ол қазақ халқының Кіші Отан мағынасында түсініп, қасиет тұтар ұғымы. Шаңырақ – шаңырақ қарынан, шаңырақ көзінен, күлдіреуіштерінен және кепілдіктерінен тұрады. Шаңырақ қарының шеңбер бойына кереге басының саны мен маңдай уық (саны 5-7) санына байланысты уықтың қаламы кіріп тұратын көз (тесік) тесіледі. Шаңырақ екі, үш, төрт, кейде одан да көп ағаштан құралып жасалады. Аз қанатты үйлер шаңырағын кейде бір ағаштан иіп жасайтын да шеберлер кездеседі. Шаңырақтың дөңгелек шеңберін тоғын дейді. Кейбір зерттеушілер еңбектерінде тоғынды бөген деп атау да кездеседі (Раисов, 1991:8).

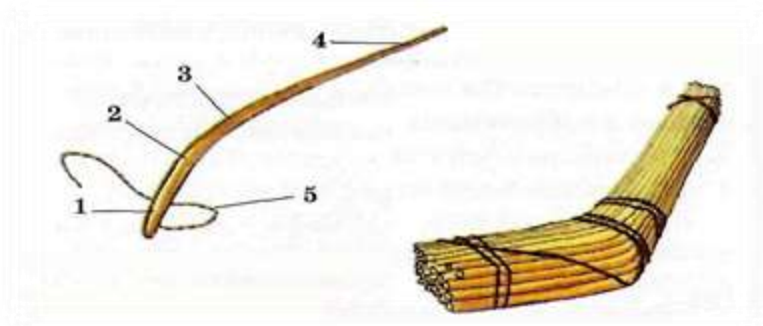
Шаңырақ көзі қиық конус формалы бұрғымен (бас жағы 2 см., түп жағы 2,5 см.) ойылады. Шаңырақ көзі остерінің арасы 5-6 см. жобада тесіледі. Күлдіреуіштер аз қанатты үйлерде төрт, алты, сегіз ағашты болып келсе, көп қанатты үйлерде он алты ағаштан, шаңырақ шеңберінің жазықтығына 45 градус доға етіліп жасалып, төрт (одан да көп жерінен) көлденең кепілдіктермен бекітіледі. Кепілдікті 38 бақалақ деп атау (Раисов, 1991:9) да кездеседі.

Сурет 4. Шаңырақ.

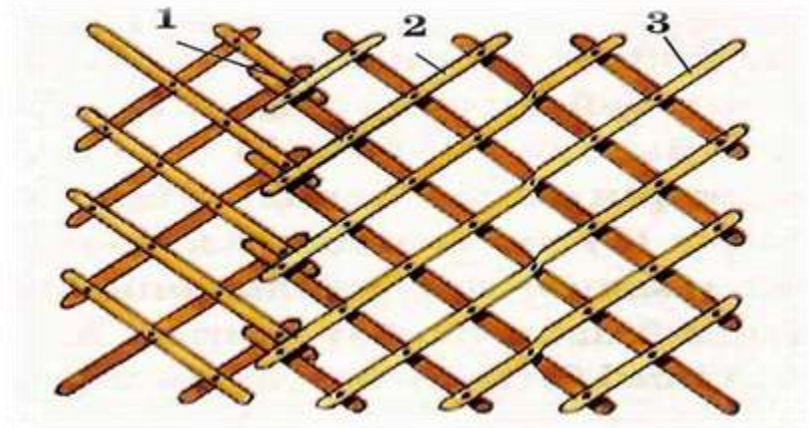

Тарлау үйді кеңіту мақсатында, үй керегелерінің біріне бір, кейде екі қоспа (ені бір метрдей) жалғанады, оны кереге қоспасы деп атайды. Киіз үй сүйегін жасауға жарамды ағаштар қазақ байтағының әр тараптарында кездеседі. Киіз үй сүйегін дайындауға сәмбі тал (келіншек тал), қара тал, көк тал, боз тал, құба тал секілді тал тұқымдастар мен бірге қайың да пайдаланылады. Киіз үй сүйегі көбіне жоса секілді табиғи ертінділермен боялады. Табиғи сәнін жоғалтпау үшін қайың ағашынан жасаған үйлер боялмай, сол табиғи қалпында қалдыратын болған. Соңғы кездерде үй сүйегін әрлеуге қызыл, көк түсті майлы сырлар пайдаланылып жүр.

Сурет 5. Уық.

Сурет 6. Кереге

Зерттеушілер киіз үйдің пайда болуын көшпелі мал шаруашылығымен байланыстырады. Мал шаруашылығымен бірге егіншіліктің дамуына байланысты, қола дәуірінің соңғы кезінен-ақ тастан үй салып, отырықшылыққа үйренгендігі, тұрғын үйлер мен мәдени орындардың қазылып алынған қалдықтарынан байқалады. Арба үстіне орнатылған киіз үйлер, күймелі арба жартылай отырықшылардың үйі болған (Тәжімұратов, 1977: 19, 20). Көне түркілер жазда арба үстіне қондырылған үй мен киіз үйде, қыста соқпа үйлерде тұрды.

Қазақ қолөнерінің айырықша бір түрі – үйшілік өнері. Тілімізде киіз үйдің сүйегін жасаушыларды үйші деп атаған. Байырғы кезде киіз үйдің сүйегімен (киіз үйдің ағаш қаңқасы, бөлшектері) бірге оған қажетті жиһаздарды, тұрмыстық бұйымдарды да тұтастай жасап шығатын үйшілер аз болмаған (Сурет 7).

7. Киіз үй мізу.

Қазақтың киіз үйі – халқымыздың материалдық және рухани мәдениетінің тоғысқан, сабақтасқан көрінісі, сәулет өнерінің айырықша үлгісі. Киіз үй - Орталық және Орта Азия халықтарының негізгі баспанасы (Шаңырақ: Үй-тұрмыстық энциклопедиясы, 1990). Орталық және Орта Азия халықтарының көшпелі тұрғын үйі (Орысша-қазақша түсіндірме сөздік, 2007: 29).

Ол -көшпенділердің тез жығып, шапшаң тігуге, яғни көшіп-қонуға ыңғайлы үйі. Көшпенділердің киіз үйі - тарихымыздағы ең бірінші сәулеттік құрылыс. Киіз үйдің іші қыста жылы, жазда салқын. Сондықтан, шопандар да, туристер де пайдаланады. Киіз үй жер сілкінісінде де ыңғайлы, өйткені ол оңайлықпен бұзылмайды. Қазақстан жер сілкінісінен зардап шеккен елдерге шатырдың орнына киіз үйлер апарып жүрді (Кенжеахметұлы, 2006: 38).

Киіз үй-көктем, жаз және күз мезгілдерінде қоныстан қонысқа көшіп жүру жағдайына қолайлы құрама үй. Оның қабырғасы торлап көктелген керегеден тұрғызылады. Кереге әдетте екі түрлі болады. Оның бірі кең көзді кереге «желкөз» деп аталады. Бұл артуға жеңіл, бірақ сәнсіз, сүйегі жеңіл болғандықтан желге төзімсіздеу болып келеді. Екінші түрі тар көзді кереге – «торкөз» деп аталады, ол артуға ауырлау болғанымен, желге өте төзімді. Кереге жиналмалы бөлек-бөлек қанаттардан жасалады. Ал керегеден жоғары сидам, жіңішке ағаштан жұмырлап жасалып, қарны иілген уықтардан қаусырыла күмбез шығарылады. Уықтардың басы дөңгелене жайылған керегенің аша басына айқастырыла байланып, ұшы (қаламы) шаңырақтың

көзіне шаншылады. Шаңырақ үй күмбезінің төбесі әрі терезесі қызметін де атқарады.

Керегенің сыртынан әр алуан бояулы жүн оралып, өрнек түсіріліп тоқылған шымши немесе жалаңаш шиден тоқылған ши ұсталады. Кереге мен уықтар уықбау, кермебау, басқұр, құр және басқа да бау-шулармен бекітіледі. Үйдің ағаштан жасалғандарын «сүйегі» деп атайды. Үй ағашының сыртынан арнаулы үй киіздері-қабырғасына туырлық, үстіне үзік, төбесіне түндік жабылады. Бұл үй киіздері бау-шулар арқылы ұштастырылады (Сурет 8).

Сурет 8. Киіз үй жиһаздары.

Киіз үй жуық шаменен алғанында кейінгі дәуір б. з. б. 8-5 ғасырларда пайда болуы мүмкін. Киіз үй ғұн дәуірінен белгілі. Киіз үйлер қазақы және қалмақы деп екіге бөлінеді. Қазақы үйлер дөңгелек, толық күмбезді болды. Ал, қалмақы үйлер төбесі шошақтау келеді. Орда – салтанатты, жоғары мәртебелі адамдар басын қосатын елдік мәселе шешетін немесе аса құрметті хан, би, сұлтандар отыратын үй. Мұның да бірнеше түрі бар (Сурет 9).

Сурет 9. Көп қанатты киіз үйлер

Алтын орда – 30 қанаттан (керегеден) тұратын хан мәжіліс ордасы. Алтын үзік – 24 қанаттан тұратын аса лауазымды хан отбасы тұратын үй. Ақ шаңқан – 18 қанаттан тұратын үй. Ақ орда – 12 қанаттан тұратын үй. Ақ ала орда – 8 қанатты дәулетті бай үйі. Ақ үй- 6 қанатты дәулетті бай үйі. Боз үй, қоңыр үй – 4-5 қанатты орташалар үйі. Қараша үй – кедей үйі. Отау – жас жұбайлар үйі. Жолым үй, абылайша, жаппа – уақытша ғана отыратын шағын немесе жартылай тігілетін үйлер. Күрек, қос – ауылдас ас сақтайтын, далада малшылар тұратын немесе кедейлер үйлері (Орысша-қазақша түсіндірме сөздік, 2007: 29).

Ал XII-XIII ғасырлардағы мемлекеттердің Алтын орда, Ақ орда, Көк орда деп аталуының өзі осы киіз үйге байланысты екенін Ш.Уәлиханов айтқан. Тағы бір ерекше айта кетерлік жай: біздің киіз үйіміз тек баспана ғана емес, ол сәулет, құрылыс, сурет, қолөнер сияқты бірнеше өнердің басын құрайтын ғажайып туынды десек те болады. Басқа елдердегідей емес, бұл ағаш, киіз, ши, ішінара күмістен құрастырылады, әрі көшпелі құрылыс түріне жатады. Дала тұрғындарының тапқырлық шешімін осы тұрғыдан қарап бағалаған әлем ғылымы, мәдениеті мен өнерінің білімпаз сарапшылары дүниежүзілік, халықаралық этнографиялық көрмелерде қазақтың осы өнеріне әрқашан жоғары баға беріп отырған. 1861 жылы Алмас деген кісі Париждегі Дүниежүзілік этнографиялық көрмеге киіз үй апарып, еуропалықтарды таң

қалдырып, бәйге алған. 1876 жылы Мейрам қажы Жанайдарұлы Петербургке, 1890 жылы Ибраһим Әділов Қазандағы көрмеге киіз үй апарып қазақ мәдениетін Еуропаға паш еткен. 1827 жылы Бөкей ордасының ханы Жәңгір Ресей патшасы І Николайға киіз үй сыйлап, патша ағзам оған өте риза болған. Майндағы Франкфурт қалаларындағы мұражайларда да қазақ киіз үйлері де бар (Ахметжанов, 2013:62).

Қазақтың осындай байлығы мен сән-салтанатының куәсі болған киіз үйлер тәркілеу, соғыс, аштық, колхоздастыру сияқты жауыздық әрекет салдарынан құрып кетті (Казахское народное прикладное искусство, 1986: 38). Сөйтіп, ХХ ғасырда қазақ мәдениетінің баға жетпес мұрасы-киіз үйдің құны мен маңызы төмендеді. Осы ғасырдың 90 жылдары қазақ мемлекетінің жеке шығуы ұлт мәдениетін, оның ішінде киіз үйдің қадірі мен орны өз дәрежесінде қайта дәріптелуі, оларға лайықты ас пен тойлардың өткізілуі және соған сәйкес ұлттық мәдениет рөлінің артуы киіз үйге деген көзқарасты айқындады. Той- думанда тігілген киіз үй сән- сәулетімен, өнер шеберлерімен, ұлттық дәулетімен, түрлі спорт жарыстарымен, дәрежеленетін болды. Ерекше атап айтар болсақ халықты таң қалдырған Торғай ордасы жұрттың әлі есінде. Алғаш рет Көкшедегі 1991 жылғы Абылай хан асында тігілген бұл орда басында 12 қанат, кейін 18 қанат болып көлемі ұлғайтылды. 1992 жылы қазақтардың Дүниежүзілік құрылтайында, 1993 жылы Есет батыр, Шақшақ Жәнібек батыр асында, 1995 жылы Абай тойында тігіліп, бірнеше жүзделі бәйгелерге ие болды (Ахметжанов, 2013:62). Бұл орда бір ауылдың емес, бүкіл қазақ елі мәдениетінің, өнерінің үлкен табысы деп бағаланды.

Қорытынды

Киіз үй – тек қазақ халқының ғана емес, бүкіл түркі, тіпті оған көршілес елдердің де тұрақ-мекені болып табылады. Солай бола тұрса да, оны қастерлеп ұстап, ғасырдан-ғасырға оның мән-маңызын өзгертпей жеткізген біздің қазақ халқы екенін әрдайым мақтанышпен айтады. Киіз үйдегі кеңістік - қазақ дүниетанымының тоғысқан жері. Осында адам дүниеге келеді, үйленеді және соңғы сапарға аттанады. Яғни адамның түздегі тіршілігін қоспағандағы өмірі осында өтеді. Қазақ халқы үшін киіз үйдің алар орны ерекше. Қазақ халқы мезгіліне қарай киіз үйді ауыстырып отырған. Ауа райы жылылау өлкелерде қазақтар қысты киіз үймен қыстап шығатан болған. Киіз үй тек баспана ғана емес, ол сәулет, құрылыс, сурет, қолөнер сияқты бірнеше өнердің басын құрайтын ғажайып туынды десек те болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- Аргынбаев Х. (1987), *Қазақ халқының қолөнері. Алматы: Өнер («Искусство»)*. 113б
- Ахметжанов Ж.Б. (2013). Дәстүрлі қазақ киіз үйі және оның сән-салтанаты һәм әбзелдері. <http://kursabaev.blogspot.com/2013/>
- Казакское народное прикладное искусство (1986). Маргулан А.Х., Том I, Алматы: «Өнер» («Искусство»). 256 с.
- Кенжеахметұлы С (2006). Қазақ халқының тұрмысы мен мәдениеті. Алматы: «Алматы кітап» ЖШС, 384 б. ISBN 9965-24-751
- Раисов К. (1991). Киіз үй тарихы, //Сарыарқа, 20 желтоқсан.
- Қазақтың этнографиялық, категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. (2012). Энциклопедия. III Т. ҚР Мемлекеттік Орталық музейі. Алматы, -736 б
- Қазақ ССР тарихы (1980). I том. Алматы: Ғылым. 559 б.
- Назарбекұлы С. (2007). Қазақтың киіз үйі. Астана: «Елорда». 99 б
- Орысша-қазақша түсіндірме сөздік (2007): Механика / Жалпы редакциясын басқарған э.ғ.д., профессор Е. Арын - Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ. 291 б. ISBN 9965-08-234-0
- Тәжімұратов Ә. (1977). Шебердің қолы ортақ. Алматы: Қазақстан. 96 б.
- Шаңырақ :Үй тұрмыстық энциклопедиясы (1990). Алматы: Қаз. Сов. энцикл. Бас ред. ISBN 5-89800-008-9.

FOLKLOR SOSYOLOJİSİ AÇISINDAN UYGUR MEŞREP'İNİN İŞLEVİNE BİR BAKIŞ

AN OVERVIEW TO THE FUNCTION OF UYGHUR MESHREP IN TERMS OF FOLKLORE SOCIOLOGY

*Hurşide ABDURAHİM**

ÖZET

Meşrep Uygurların çok eski geçmişinden günümüze kadar toplumsal sanat şeklinde gelenek ve göreneklere nesilden nesillere aktarmada canlı okul işlevini görmüş, geniş kapsamlı halk sanatıdır. Uygur Meşrebi dans, şarkı, komedi, taklidi tiyatro, vaazlar, fıkra, masal, yemek ve kültürel el yapım sergisi vb. birçok eğlenceli etkinlikten oluşmaktadır. O Tanrı Dağının güneyinden kuzeyine kadar her şehir ve köylerde milli mirasların en güzel taşıyıcısı olarak devam etmekte olup, halkların yaşam alışkanlıkları, doğal iklim ve gelenek farklılıkları nedeniyle kültürel ve mekânsal farklılaşma ve çeşitlilik göstermektedir. Uygur geleneklerinin temsili olan bu kültürel miras, günümüz koşullarında küresel ve yerel etkilerle değişse de, asırlar öncesinden devam etmiş olduğu toplumsal değerleri taşıma, yeni nesilleri eğitici etkinliklerle terbiye etme, toplumsal ahlakı koruma gibi görevini hala yerine getirmiş durumundadır. Kentleşme, teknolojik gelişme, küreselleşme gibi olguların kültürel süreklilik ve çeşitlilik konusundaki olumsuz etkileri artmakta olan günümüzde, milli kültür aktarımında halk sanatlarının önemi daha öne çıkmaktadır. Bu yazıda Uygur Meşreplerinin çeşitleri, toplumsal etkileşim, ahlak, eğitim, gelenek ve göreneklerin yeni nesillere aktarılmasında üstlenmiş olduğu rolüyle ilgili folklor sosyolojisi açısından inceleme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: milli kültür, Uygur Meşrep, Toplumsal değerler, halk sanatı

* Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü sosyoloji bölümü, hurxida88@gmail.com, ORCID ID: 0000 – 0001 – 6190 – 7456

ABSTRACT

Meshrep is a comprehensive folk art that has served as a lively school in transferring customs and traditions in the form of social art from the ancient to the present. Uyghur Meşreps consists many of the interesting art activities like dance, song, comedy, imitation theater, sermons, jokes, fairy tales, food and cultural handmade exhibition and so on. It continues as the most beautiful carrier of national heritage in every city and village from the south to the north of Tanrıdağ, it shows cultural differentiation and diversity due to the differences of people's habit of living, natural climate and tradition. Although this cultural heritage changes with global and local influences in today's conditions, it has still fulfilled its duties such as carrying the social values that continued for centuries educating the new generations with educational activities, meanwhile, it also protecting social morality. With the increase of urbanization, technological development and globalization, the importance of folk arts in the transfer of national culture to the new generation is also become more prominent. In this article, we will be examined in terms of folklore sociology about the types of Uyghur Meşreps, and its role in transferring social interaction, morality, education, customs and traditions to the new generations.

Keywords: Ethnic culture, Uyghur Meshrep, Social values, Folk arta

GİRİŞ

Küreselleşmenin kültürler üzerindeki yok edici etkisini yoğun olarak hissettiğimiz son dönemlerde kültürel değerlerimizi korumak, sahip çıkmak, halk kültürüne bilinçle yaklaşmak ve sonraki nesillere milli değerleri kaybetmeden aktarmak, bu konularda bilinç ve duyarlılık oluşturmak milletlerin kültürel kimlik ve varlığı açısından yaşamsal bir önem taşımaktadır. Çünkü buradaki sorun, günümüzde artık önemini yitirmeye başlayan ve anlam ifade etmez hâle gelen, basit olarak algılanan kültür değerleri sorunu değil var oluş sorunudur, millî varlığı devam ettirme sorunudur.

Bir milletin kimliğini kazanmasında ve diğer milletlerle ayrışmasında milli kültür en önemli ayırıcı noktadır. Çünkü o millete ait maddi ve manevi değerler, örf, adet, gelenek ve görenekler milli kültürün temelini oluşturur. Bu unsurların oluşumu ise tarih ile eş değer zamandır ve o milletin tarihine paralel gelişir. Bir milletin yok olmasında veya varlığını sürdürmesinde milli kültürün önemi büyüktür.

Kültür, bir milleti diğerlerinden farklı kılan yaşam biçimleri ve her milletin kendisine has olan millî değerleridir (Ergin 1986: 31-37). Bilgiyi, sanatı, ahlaki, örf ve âdetleri, insanın içinde yaşadığı toplumdan kazandığı bütün yetenek ve alışkanlıkları kapsayan, atalardan miras kalan maddi- manevi değerler bütünü olan kültür, millet kavramının temellerinden biridir (Kafesoğlu 1992: 15; Wells 1972: 35; Güvenç 1970: 11). Bu değerler başka kuşaklara, başka zamanlara aktarılmadığında “kültür” olma özelliği kazanamaz.

Millî kültürün çok önemli bir parçası olan halk kültürü ülkeyi ayakta tutan en önemli güçlerden biridir. Halkın arasında mayalanarak kültürel yapıyı belirleyen, yaşanan toplumun dokusunu oluşturan halk kültürü ürünlerinin halkın ortak duygu ve düşüncelerini dile getirmeleri bakımından millî kültürün korunup yaşatılmasında önemli bir rolü vardır (Artun 1996,12-25).

Uygur halkının düğün, geleneksel bayramları, hasat festivali, toplumsal eğlenceli etkinlikler, yurt- mahalleler yâda köyler arası toplumun uyum sağlaması gereken kurallar verilme toplantıları, halk sanatlarını, kültürel miraslarını korumak için gerçekleştirilmiş etkinlikler, genç nesillere toplumsal gelenek, görenek ve değerleri aktarma, öğretmek için düzenlenmiş etkinlikler, toplumsal bilgi ve teknoloji paylaşma etkinlikleri, çevre güvenliği ve insan hayvan ilişkilerini koruma amaçlı düzenlenmiş etkinlikler ve buna benzeri milli kültürü koruma ve devamını sürdürme amaçlı gerçekleştirilmiş tüm toplumsal etkinlikler Uygur meşrepleri için daimi mekân ve fırsattır. Meşrep etkinliklerinin tümü genellikle dans, şarkı, çeşitli komediler, taklidi tiyatrolar, halk destan ve şiir okumaları, vaazlık, fıkra ve masal söylemesi, yemek ve kültürel el yapım sergisi vb. birçok eğlenceli etkinlikten oluşmaktadır.

Eski yazıtlarda meşrep “meilis (meclis), bezrem (bayram, gezi)”; soodiq (bayram, kışın arkadaşlarla yapılan eğlence); sürqük (küçük toplantı, meşrep) gibi anlamlarla kayıt edilmiştir. Türkçe Sözlükte meşrep 1. Yaradılış, huy, karakter, mizaç; 2. Davranış biçimi (TDK 1988: 1014) şeklinde tanımlanmaktadır. Meşrep “ziyafet”, “keyif meclisi” ve “şölen” anlamına da gelir (NECİP 1995: 269). Bir başka ifadeyle meşrep “insanların bir yerde toplanarak şarkı ve dans eşliğinde eğlendiği etkinlik, toplantıdır “. “Bezme veya meşrep kılmak” ise meşrep düzenlemek anlamındadır (UDIL 1999:1032) Uygur Türkleriyle özdeşleşen “meşrep”; türkü, müzik, halk dansları ve her çeşit halk dansları ile beraber halkın gelenek ve göreneklerinin bir arada icra edildiği ve yaşandığı kültürel bir eğlencenin ismidir (ÖGER 2014: 3). Günümüzde meşrep Uygur Türkleri için halk edebiyatı, dans, şarkı, destan, hikâye, fıkra, taklidi tiyatro, dini merasim vb. çeşitli

kültürel ve sanat etkinliklerini içeren, zaman ve mekân sınırı olmayan karmaşık sanat anlamı taşımaktadır.

Uygur meşreplerinin tarihi oldukça geriye gitmektedir. Nitekim bu merasimleri Çin tarihçileri de eserlerinde kaydetmiştir. 6. yüzyıla ait “Viya Salnamesi”nde ve “Gavci Tezkeresi”nde eski Uygurların örf ve adetleri üzerinde durulmuştur. Bu kaynaklarda “onlar, kabileleriyle at yarışı, şarkı ve halk dansları gibi eğlenceler tertip ederlerdi” denilmektedir. Bu merasimleri gösteren resimleri Şincan “Minoy (Binev)” kalıntılarının duvarlarında da görmek mümkündür. MS. 5 ve 6.yüzyıla ait olan “Kızılminöy (kızılbinev)”in 38-110 numaralı duvar resimlerinde kadın ve erkeklerin bir arada saz çalarak eğlence tertip ettiklerini gösteren resimler vardır. Bu tarz resimleri, Turfan Bezeklik “Mingöy” 25 numaralı odasında ve Kuçar Kuntura “Minöy” 30 nolu odasında da görmek mümkündür. Bu tarihi resimlerden böyle eğlenceli toplantıların, Türklerin hayatında çok eskilere uzanan bir geçmişi olduğunu görüyoruz. Uygur halk meşrepleri de tarihin akışı içerisinde gelişerek, her devirde, o devrin hayat şartlarına cevap verecek bir nitelik kazanmıştır (ÖGER 2009: 7- 8).

Uygurlar çocuklarının okul eğitimine önem vermekle beraber onları meşrebe göndererek edep erkân, kaide kural ve ahlaki değerleri öğrenmesine de çok önem verir. Meşrep yeni nesillerin sosyalleşmesi ve toplumsal kuralları öğrenmesi için çok önemlidir. Çocuklar meşreplerde, misafir ağırlama, sofraya serme, sofradaki misafirlere hizmet etmenin kaide ve kuralları, müzik aleti çalma, türkü söyleme, birbirini dansa davet etme ve meşrep meydanının kuralları gibi hususları öğrenirler. Böylece geleneği yaşatma, büyüklere saygı gösterme, güzel ahlaklı olma, edep ve hayâyı da bu meşreplerde öğrenirler. Bu nedenle Uygurlar’da “Çocuğunu büyütüp mektebe ver, mektepten dönünce meşrebe ver (Balangni mektepke ber, mekteptin alip meşrepke ber) şeklindeki atasözü meşhurdur. Meşrep, halkın edep ve ahlak mektebidir. Uygurlar arasında “Âlim olacağım dersin okula git, adam olacağım dersin meşrebe git (Âlim bolay diseng mektepke bar, âdem bolay diseng meşrepke bar) atasözü çok yaygındır. Hatta edepsiz, ahlaksız davranan ve lüzumsuz konuşan kişiler için “meşrep görmemiş (meşrep körmigen)” denilmektedir.

Meşreplerin en güzel özelliği ve geleneğinden biri de gerçekleştiği köy, kasaba veya mahallenin birtakım sorunlarına çözüm bulmaktır. Örneğin Mahalledeki bozuk yollar, yıkılan köprülerin veya tamire ihtiyacı olup da sahibi tek başına yapamadığı evlerinin düzeltilmesi, ark ve kanalların temizlenmesi gibi hususlar, meşreplerde istişare edilerek elbirliği ile çözülür. Ayrıca mahalledeki

yaşlılar, kimsesizler, yetimler ve hastalar meşrep yöneticisine bildirilerek o kimselere de yardım edilir.

Uygur meşrepleri düzenlendiği bölge, düzenleyici kişiler ve mevsime göre farklılık göstermektedir. Örneğin; Kaşgar'daki aynı meslekten olan kişilerin kendi aralarında sürdürdüğü meşreplere "mevsim meşrepleri"; kadınların kendi aralarında devam ettirdiği eğlencelere "katar (sıra) çay meşrepleri" ; Kumul'da gerçekleştirilen meşreplere "kök meşrebi" ; İli bölgesinde sadece erkeklerin katıldığı meşreplere "otuz oğul meşrebi", İli halkının kendi akraba yâda arkadaşları arasında ırmak kenarlarında yapılanlara da "seyle meşrepleri" denilmektedir. Tarihi süreçte Uygurlar arasında tespit edilen meşreplerin sayısı ise 120'den fazladır (DAVAMET 2009). Ancak günümüzde ekonomik baskılar, kültürel kısıtlamalar ve sosyal medyanın toplum üzerindeki etkileri nedeniyle meşreplerin çeşidi azalmakta.

1. ATUŞ BARAVET MEŞREBİ

Uygur Türkçesinde baravet kelimesi "beraber" ve "et" kelimesinin birikmesinden ibaret olup, meşrepte kesilmiş eti beraber, eşit paylaşmak demektir. Aslına baravet çok eski zamanlardan kalmış açık artırmının günümüzdeki versiyonudur, baravette kesilen koyun iç organları, örneğin böbreği, yüreği, ciğeri vb. açık artırmayla satışa koyulur. Bu meşrep Uygurların bulunduğu başka bölgelerde yoktur, bazı araştırmacılara göre bu meşrep Sultan Satuk Buğrahan zamanından beri devam etmektedir. Çünkü insanîyetin kölelik döneminde yardım vakıfları tarzı kurumlar çok az bulunmuş olup, böyle bir etkinliğin olması sadece halk sanatlarını, gelenek ve göreneklerini, ahlakı değerlerini korumak, devam ettirmekle kalmayıp, beraberinde etkinlikte gönüllü toplanan para ile halkın birçok sıkıntılarını gidere bildiği için günümüze kadar hala devamını sürdürmektedir. Genellikle düğünler ve sünnetlerde kesin yapılır, ondan başka yazın gençler her Cuma akşam kendi arkadaş gurupları için sıra ile küçük yapılır.

Atuş baravet meşrebinde kışın evlerde yâda kapalı yerde, yazın açık havalı bahçelerde ortam hazırlandıktan sonra, meşrebi veren sahiphan kesmek için hazırladığı kuzuyu halka duyurur, etler ve iç organlar pişirilip sofraya getirildikten sonra açık artırma satışı başlar. Bu satıştan toplanan para ilk olarak okul ve eğitim eksiklerini gidermek için meşrepte bulunan yiğit başının aracılığıyla okullara verilir. Ondandır başka yardıma ihtiyacı olan dul kadınlar, öksüz çocukların ihtiyaçları karşılanır. Bu paralar hep halkın hayrı için

kullanıldığı için bazen tek koyun bile yüz bin üzerinde büyük rakamlarla satılır. Ama düğünlerdeki baravet meşrebi bir az farklıdır. Kesilecek hayvan damat yâda onun yakın arkadaşları tarafından hazırlanır, damadın hazırladığı hayvanın satış sonrası toplanan parası iki çiftin isteği üzerine dağıtılır. Bazen evlilik konusunda ekonomik sıkıntı olan gençler için yurdun büyükleri koyun hazırlar ve açık satıştan gelen para ile onların ev ve beyaz eşyalarını alır.

Atuş baravet meşrebi Uygur meşreplerinin tüm özelliklerini kendinde buldurmuş olup, Atuş bölgesine özel halk sanatları ve çeşitli eğlenceli etkinlikleri meşrebin en çekici özelliklerindedir. Genelde meşrep planlandıktan sonra tüm yurda duyurulur, halkın oy birliğiyle yiğit başı seçilir ve sütun başı seçilir, yiğit başı tüm organizeden sorumludur, sütun başı meşrebin tertibini korumakla sorumlu tutulur. Uygurlarda yünü kesilmemiş kuzu yâda keçe eti daha sağlıklı bilindiği için meşrepte kesilecek hayvan seçiminde bu şart kılınmaktadır. Ayrıca Uygurlarda beş, yedi, doku ve kırk sayıları uğurlu sayılar bilindiği için, kesilen hayvanların sayısı buna göre ayarlanmaktadır.

Baravet meşrebinin katılımcıları duyuruyu işiten yedi yaşından yetmiş yaşına kadar olan tüm halkı içerir. Meşrepte açık satış başlamadan önce halk sanatçıları şarkı söyler, halk kadın erkek karışık dans ederler. Meşrep esnasında fark edilmiş herhangi toplumsal ahlaka haykırı davranış, yiğit başı ve meşrep güvenlikçileri tarafında cezalandırılır. Gerçi birçok cezalar komedi tüsü olsa da, meşrebe gelmiş küçük uşaklara toplum içinde nasıl davranılması gerektiği, bireysel ve toplumsal davranışlarına nasıl dikkat edeceği, meşrep katılımcılarının yer alım sırası, hatta dans ederken bile dikkat etmesi gereken hareketlerine kadar öğüt verilir, böylelikle Uygur meşreplerinin toplumsal değer ve geleneksel kültürü taşıma ve aktarma görevini de yerine getirmiş bulunmaktadır.

Bir sonraki meşrebi düzenleyecek kişinin belli olmadığı durumlarda “kara köçti” oyunu oynanır: Kasap bıçağını maddî durumu iyi olan birinin arkasına saklayıp yiğitbaşına bıçağını kaybettiğini söyler. Yiğitbaşı, mirvaza derhal bıçağın bulunması gerektiğini söyler. Mirvaz, çeşitli oyunlarla bıçağı bulamadığını söyler ve önceden üzerine kara sürülmüş başlığı giyip meydana dolaşır, arkasına bıçak saklanan kişinin yanına gelince başlığı fark ettirmeden arkasına bıçak saklanan kişinin yüzüne sürer ve “Yüzünde kara olan kişi, bıçağın hırsızdır. Ayna getirilsin!” diye bağırır. Herkes yüzüne bakar ve yüzünde kara leke olan kişi durumu fark edip bağırır. Mirvaz böylece “hırsız” yakalamış olur. Bunun üzerine “hırsız”, kara lekeyi nasıl çıkaracağını sorar. Meşrep düzenlemek şartıyla “hırsıza” su getirilir ve leke temizlenir (Davut - Muhpul 2011c: 64).

2. KUMUL KÖK MEŞREBİ

Uygur meşrepleri arasında çok özel bir yere sahip olan “kök meşrebi”, daha çok Kumul, Piçan ve Turfan gibi şehirlerde düzenlenmektedir. Bu meşrebe Kumul şehrinde “kök meşrebi”, Piçan bölgesinde ise eski adı olan “melis meşrebi” veya “maysa oyunu” da denilmektedir (İsmail 1998: 438-441). Bu meşrep ilk karla başlayıp nevrüz bayramına kadar devam edecektir, genelde bir senelik mahsulün bolluğuna şükretmek ve gelecek yeni senede daha fazla mahsul elde etmek amacıyla gerçekleşir.

Meşrebe verilen “kök” ismi ile ilgili olarak Rahile Davut (2011: 25-26), meşrebe isim olan kök kavramını “atalarımız güneş, ay, yıldız gibi gök cisimlerini içinde barındıran “Gök’ü bir ilahi güç olarak görüp onu yüceltmişlerdir. Gök’ü en yüce ve mukaddes Tanrı olarak değerlendirmişlerdir. Kök meşrebindeki kök ifadesi de atalarımızın “ilahi renk”, “mukaddes renk” olarak kabul ettikleri “kök/gök” rengini ifade etmektedir. Ayrıca atalarımızın bu meşrebi kök ismiyle adlandırmasının bir nedeni bütün tabiatın yeşermesi ve canlanmasını Kök Tanrı’ya bağlamalarıyla ilişkilidir” diye açıklamıştır.

Kök meşrebi her yılın ilk karı ile başlanır, kar yağdığı gün o sene meşrebin başlaması beklenen kişinin evine şiir şeklinde karlık mektubu bırakılır. Mektubu aslında insanların meşrebi vereceği aileden meşrep için hazırlaması gereken hazırlıklar listesi diye biliriz. Karlık mektubu bırakma oyununda, bir kişi mektubu hazırlayıp seçtiği aileye gider ve o aileden ayrılmadan önce hiç kimseye fark ettirmeden mektubu bırakıp çıkar. Eğer mektup bırakılan evdekiler mektubun bırakıldığını far eder ve mektupta yazılmış mesafe ve zaman içerisinde mektup bırakan kişi yakalarsa, mektupta yazılmış tüm şartları mektup bırakan kişi yerine getirmek zorundadır. Yalnız bununla kalmaz, yakalanan kişinin yüzü siyah boyanıp eşeğe ters bindirilip halkın içerisinde dolaştırılır. Eğer karlık bırakılan evdekiler mektubun farkına varamazsa yâda far edip de belirtilen zaman ve mesafe içerisinde mektup bırakan kişiyi yakalayamazsa ise o mektupta yazılmış şartları yerine getirmek yerine yılın ilk meşrebini verir.

Genellikle karlık şöyledir:

Karda karlık bıraktık,
Yağmurda yağlık bıraktık,
Gönlümüzün yakınlığındın,
Biz bu oyunu başladık,
İsterseniz gül getirin,
İsterseniz bir baş soğan.

Kaç dakika içerisinde nereye kadar yakalaması gerektiği yazılır

Kök meşrebinin günü belirlendikten sonra kök hazırlığı başlar. Kök yetiştirme şu şekildedir: Olgun ve kurumuş bir kabağın üst kısmı kesilerek içi temizlenir, içine pamuk yerleştirilerek ıslatılır ve pamuğun arasına buğday yerleştirilir.

“Kök” hazırlığı bittikten sonra dua edilir. Kabağın içine yerleştirilen buğday yeşerip bir karış uzadığında süslenir. Kökü süsleme ise şöyledir: Bir havuç yukarıdan aşağıya doğru uç parça halinde kesilir. Bu parçalardan her biri çember haline getirilerek akdikenin dikenini ile dokuz kuru uzum tanesi buna tutturulur. Bu çember şeklindeki havuca, bir çubuk sokulur ve kökün içine yerleştirilir. Bunlar, güneşi, ayı ve dünyayı sembolize eder. Kâğıttan yapılan bir tavuk ve horoz sureti de birbirine bakacak şekilde çubukla kökün içerisine yerleştirilir. Daha sonra kökün üzeri bir al yağlık ile örtülür (Öger 2011: 75).

Meşrep günü geldiğinde halk davetli olduğu eve toplanırlar. Kök meşrebinin sanatsal kısmı çoğunlukla halk sanatçıları tarafından gerçekleşir. Danslar kadın erkek karışık bire bir karşılıklı yapılıdır. Kumul Kök meşrebinin bu kısmında çok önemli olan parçalardan biri pota oyunudur. Pota “bele bağlanan kumaş, bel bağı” (UDIL 1999) demektir. Ancak bu kumaşa birkaç düğüm atılarak ve şekil verilerek meşreplerde istenilen bir kişiyi meşrep meydanına davet etmek için de kullanılmaktadır. Elinde pota olan kişi başka birini sahneye davet eder, davet edilen kişinin potayı kabul etmemesi büyük saygısızlık sayılır. Pota veren potayı alan kişiye isterse dans yaptırır, şarkı söyletir, eğer potayı alan bunları yapamazsa kendi yeteneğine göre şiir okur, fıkra söyleyip katılımcıları güldürür, hiçbir şey yapamazsa birer hayvanın sesini taklit eder, meşrep katılımcıları gösterisini kabul ettikten sonra potayı başka birine verebilir.

Kök meşrebindeki önemli uygulamalardan biri de “ok atma” dir. Buradaki “ok” aslında “gün” demektir. “Ok atmak” gün belirlemek demektir. Yani ok atma yöntemi ile bir dahaki meşrep sahibi belirlenir. Uygurlarda dokuz sayısı mukaddes sayı bilindiği için atılan okların sayısı dokuzu geçmez ve meşrepler dokuz gün aralıkla verilir.

Meşrebin bitiminden sonra, bir dahaki meşrebin düzenleneceği eve “kök hanım”ı bir törenle taşımaya “kök göçürüş” denilmektedir. Bu, evlilik törenlerindeki “gelin göçürme” ile aynı olan bir törendir. Kök hanım en önde taşınır, asla yere konmaz ve meşrebe katılanlar “hay hay ölen” türküsünü söylenerek kökü eve taşırlar. Kök taşınırken düğün törenlerinde olduğu gibi yol kesme ve evin kapısını açmama gibi geleneksel uygulamalar vardır. Yol kesenler,

meşrep ehlinde dans etmesini veya dokuz karış uzunluğunda bir Koç vermesini talep ederler.

3. İLİ OTUZ OĞUL MEŞREBİ

Otuz oğul meşrebi Uygurlarda çok yaygın olan ve hemen hemen tüm şehirlerde mevcut olan bir meşreptir. Meşrep belli bir yaş üzeri erkeklerin bir araya gelişi ile katı meşrep kuralları uygulanarak yapılır. Yazın bahçelerde ya müsait bulunan büyük açık alanlarda, kışın kapalı geniş salonlarda düzenlenmektedir.

Otuz oğul meşrebi genellikle bir birini çok iyi tanıyan, arkadaşlar ara ilişki çok samimi bulunan gençlerden oluşur. Bununla birlikte küçük yaş farklılıkları görülebilir. Meşrep adındaki “otuz oğul” ifadesi meşrebe katılan kişi sayısını belirten bir nicelik olmayıp o bölgenin delikanlılarını simgeleyen bir niteliktir (Davut - Abliz 2015: 66; Davamet 2009: 745; Davut - Muhpul 2011b: 21).

Başka Uygur meşreplerinde bulunduğu gibi otuz oğul meşrebinde de Yiğitbaşı (otuz oğul beyi), kazı (kadı) paşşap, gül beyi (meydan beyi) ve yönetiminden ve organizasyonundan sorumlu olan dara beyi bulunmaktadır. Bunlar meşrebin organize edilmesinden en son kapanışına kadar olan tüm süreç içerisinde verildiği görevi yerine getirmekten sorumludur.

Otuz oğul meşrebi çok yaygın olan yerler tanrı dağlarının kuzeyindeki İli bölgesi olup, ili Uygur fıkraları sadece Uygurlar içine değil orta asyadaki Özbek, kazak, Kırgızlar arasında da çok ünlüdür. İli otuz oğul meşrebinde birçok meşrep kuralları halk sanatçıları tarafından fıkra yoluyla dile getirilir, meşrep içerisinde görgü kurallarına aykırı tavır sergileyenlere “meşrep görmemiş” kalıp ifadesi kullanılır ve meşrebe katılanların doğru, düzgün ve saygılı davranmaları gerektiği bildirilir. Meşrep meydanında kaide ve kurallar açık bir şekilde belirtilir (Tehir 2010: 96-99).

Meşrebe ilk katılmak, otuz oğulun içinden yer ala bilmek için belli şartları yerine getirmiş olmaları gerekmektedir. Meşrebe katılmak isteyen genç babası ile beraber meşrebe gelir ve kendi arzunu dile getirir. Baba oğulun isteği üzerine paşşap durumu yiğit başı ve meşrep ehline izah eder, izin verildikten sonra baba oğulun girmesi izin verilir, baba meşrep ehline “Eti sizin kemiği bizim, edep-ahlak öğreysin diye meşrebe getirdim.” der. Yiğitbaşı, gence “Meşrebin çayı tatlı, dayağı acıdır, kabul ediyor musun?” diye sorar. Genç, kabul ettikten sonra meşrebe girmek için icazet almış olur. Ayrıca meşrep ehli, gencin beraberinde hangi hediyeleri getirdiğini sorar. Babası “otuz oğulun gülleri” için nice deve, at, inek ve

koyun getirdiğini bildirir. Bu hayvan isimleri sembolik olup deveden kast edilen kavun karpuz, attan kast edilen yumurta, inek veya koyundan kast edilen ilimdir. Paşşap, takdim edilen bu hediyeleri meşrep ehline gösterdikten sonra köl beyine verir. Ardından meşrebe katılacak gencin, otuz oğul önünde bir hüner sergilemesi beklenir (Herhangi bir yeteneği olmayan kişilerin hayvan taklit etmesi dahi yeterlidir.) ve babası oğlunun meşrebe katılması şerefine meşrep düzenlemek üzere meşrep ehline evine davet eder (Davamet 2009: 750; Rahman 1996: 141-142).

Yiğit başının meşrebe ilk katılan yiğide meşrep kurallarını anlatır, bu otuz oğul meşrebinin en önemli törenlerinden biridir, çünkü burada tek kişiye ders veriliyormuş gibi ister otuz oğul gurubundakilere olsun ister meşrebe eğlenmek için gelen başka kişiler olsun onlara Uygur halkının geleneksel ahlakı, toplumsal etkinlik ve başka faaliyetlerde dikkat edilmesi gereken kurallar anlatılır.

Meşrep başladıktan sonra “sin çay” (sütsüz çay) dağıtılır (Davut - Abliz 2015: 67) ardından meşrebe geç gelen ve gelmeyen kişiler tespit edilerek otuz oğul huzurunda sorguya çekilir (Davut - Abliz 2015: 67; Davamet 2009: 747). Meşrepte alkollü bulunmak, kumar oynamak, sigara içmek, kötü söz söylemek ve taşkınlık yapacak herhangi bir davranışta bulunmak kesinlikle yasaktır. Meşrep meydanına giriş ve çıkışın da kuralları bulunmaktadır. Meşrep meydanından çıkmak için önce “yiğitbaşı”ndan sonra “paşşap beyi”nden izin almak gerekir. Dinlenme vakitlerinde paşşap beyinin “rahat” talimatıyla herkes istediğini yapabilir. Eğer birisi meşrebe sonradan katılmak isterse önce meşrep sahibinden sonra yiğitbaşı ve paşşap beyinden izin alır. Şayet izin verilmezse meşrebe katılamaz (Tehir 2010: 96-99; Davut - Abliz 2015: 67).

Meşrepte çeşitli eğlenceli etkinlikler yapılır, yemek sergilenir ve yiğit başının izini ile oyun gösterisi ve kurallara riayet etmeyenler cezalandırılır. Meşrep meydanındaki cezalar, nesilden nesle aktarılarak günümüze kadar gelmiştir ve toplumun düzenini sağlayıp geleneksel kültürün, örf, adet ve geleneklerin devamlılığının sağlanması konusunda önemli bir rol oynamaktadır. Meşrep kurallarına riayet etmeyince ceza alacağını bilen kişi, aynı zamanda sosyal yaşamda da kurallara riayet etmediği zaman cezalandırılacağını bilir ve çok dikkatli olmaya özen gösterir. Meşrepte genellikle meşrepten çıkarma cezası, para cezası ve sevenlik vecası çok uygulanan, bunlardan sevenlik cezası eğlendirici komik cezalar olup, yanlış davranışta bulunan yâda kurallara uymazlık yapan kişi hayvanları taklit etme, kadın kıyafeti giydirilip şarkı söyleme dans etme gibi ceza verilir. Bunlardan başka halk arasında normal oyun cezaları olarak da devam eden “samsa yakış” (samsa pişirme), “süretki tartış” (suretini çıkarma), “tam

söydürüş” (duvar öptürme), “kök basti kiliş” (kök basma) ve “cuvazga ketiş”(yayık yayma) gibi fiziksel cezalar verebilir. Bu cezaların en ağırı “cuvazga ketiş” (yayık) cezasıdır (Tehir 2010: 96-99).

“Otuz oğul” meşrebinde şiir söyleme, cenkname, kıssa, skeç ve latife gibi edebi türler icra edilir. İnsanları güldürmek maksadıyla söylenen komik ve nükteli sözler mahiyetinde olan fıkra ve çakçaklar söylenir (Tehir 2010: 96-99).

Otuz oğul meşrebi güz ayında mahsulün kaldırılmasından sonra başlar ve ilkbahara kadar devam eder (Rahman 1996: 142; Davamet 2009: 745). Bu meşrepte oyun ve eğlenenin yanı sıra meşrep ehlinin ve o mahallenin, köyün sorunları da istişare edilir, ihtiyaç sahibi kişilere yardımcı olunur (Rahman 1996: 142).

Otuz oğul meşrebine benzer şekilde Kaşgarda bayanlar katar çay (sıra çayı) meşrebi bulunmaktadır. Bu meşrebe sadece kadınlar katılır, genellikler arkadaşlığı çok samimi olan bayanlar gurup şeklinde sıra ile yaparlar. Meşrebin otuz oğul meşrebinden farklı bir özelliği, katılımcılar oy birliği ili belirtilmiş para miktarı vardır, her seferinde sırası gelen evinde yâda düğün salonlarında meşrep verir, başka üyeler her seferinde toplanan parayı meşrep sahibine verir, bu para meşrep veren kişinin kendi isteği üzerine ister kendi yaşamı için kullanılır, ister yardıma ihtiyacı olan bayanlar, kızların eğitimi, öksüz çocuklar okulunun gideri için harcana bilir.

4. UYGUR MEŞREPLERİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Tanrı dağının kuzeyinden güneyine kadar geniş coğrafide çok eski zamanlardan çeşitli isimlerle, farklı guruplar arasında gerçekleşip günümüze kadar devam eden Uygur meşrepleri arasında birçok ortak noktanın bulunmaktadır. Bu benzerlikler şu şekilde özetlenebilir:

4.1 Yöneticiler: Uygur meşreplerinde düzenin ve denetimin sağlanması amacıyla çeşitli yöneticilerin rol aldığı görülmektedir. Her hangi bir meşrepte yöneticiler seçim ile belirlenmekte ve yöneticilik yapacak kişilerin belirli özellikleri taşımaya dikkat edilmektedir. Yönetici olarak seçilecek kişinin halk nezdinde sözü geçen insanlar arasından olmasına, dürüst, erdemli, güvenilir olmasına ve mensup olduğu grubu en iyi şekilde temsil etme yeteneğine sahip olmasına dikkat edilmektedir.

4.2 kural ve cezalar: meşreplerin kuralları geleneksel görgü, ahlak kuralları ve sosyal normlar ölçüsüne göre belirlenmektedir. Meşrep zamanında katılmak, geç kalmak için geçerli mazeretin bulunması durumunda mazeret bildirip özür dilemek, katılımcıları kapıda karşılamak ve kapıya kadar uğurlamak, saygın

kişileri töre oturtmak, yemek adabına uymak, ikram edilecek yiyeceklerin sunumunda en üst düzeyde bulunan yöneticiden ve yaşça büyük olan kişilerden başlamak, misafirlere sırtı dönük oturmamak, ayak uzatmamak, küçükleri gözetmek, büyüklere saygı göstermek, meşrep düzenini bozmamak, kavga ve huzursuzluk çıkarmamak, meşrep sonunda ev sahibine teşekkür etmek ve meşrebi izinsiz terk etmemek gibi kurallar daha önceden grup üyeleri tarafından belirlenmiş ve uyulmaması durumunda ceza gerektiren kurallardır. Meşreplerde verilen cezalar sadece kural ve kaidelere itaatsizlik cezaları değildir; aynı zamanda eğlendirmek için de ceza verilir. Düzeni bozan kişinin şikâyetinin doğruluğu ispatlanamazsa şikâyet eden kişi cezalandırılır. Cezalar icra edilirken kimseye müsamaha gösterilmez. Her ne kadar cezalar oyun şeklinde icra edilse de cezanın eğitici işlevi de unutulmamalıdır. Şikâyet edilen kişiye meşrep yöneticilerinin ittifakı ile uygun görülen ceza verilir. Ceza icra edildikten sonra meşrep ehline cezanın yeterli olup olmadığı sorulur (Davut - Muhpul 2011c: 85-86).

4.3 Müzik ve oyunlar: Müzik Uygur meşreplerinin önemli bir parçası olup meşrep icrası boyunca her yöreye özel Uygur makamları çeşitli müzik aletleri ile seslendirilmektedir. Meşreplerde önemli bir yeri olan Uygur halk dansları (ussuller) ve çeşitli müzikal oyunlar, meşrep süresince eğlenceyi artırmaktadır. Meşreplerde tıpkı atasözleri ve deyimler gibi kalıplaşmış sözler, diyaloglar kullanılır. Uygur meşrepleri oyun türleri ve sanat unsurları ile renkli meclisler olup halkın edebiyat, sanat ihtiyacını karşılamaktadır. Meşreplerde halk sanatçıları, destancılar, şairler hünerlerini sergilerler. Ünlü olmayan şairler halk arasında bilinen beyit ve koşakları sunarlar. Meşrep içerisinde edebî ürünler çokça kullanıldığından meşrep katılımcıları arasında beyit veya koşak bilmeyen neredeyse yoktur (Davut - Muhpul 2011c: 87-90). Meşreplerde bir müddet nağme ve dans icra edildikten sonra eğlenmek ve dinlenmek amacıyla komik oyunlar, maharet ve zekâ gerektiren oyunlar, eğitim ve terbiyeyi esas alan oyunlar oynanmaktadır.

4.4 ikram: Uygur meşreplerinde çay önemli bir yer tutmaktadır. Meşrepler genellikle çay tutuş beyitlerinin okunması ile başlar, bu esnada ikram edilen ilk şey çaydır. Çay ikramının da belirli bir adabı olup meşrep çayı, meşrep oyunlarının mukaddimesi mahiyetindedir. Meşrep çayı, ikramı maharet gerektiren bir iştir ve belirli kuralları vardır. Meşrep ehline çay tek tek ikram edilir. Çay tek veya çift piyale (kâse, fincan) ile ve tek elle servis edilir. Üstteki piyale başparmak ve işaret parmağı yardımıyla tutulurken alttaki piyale diğer üç

parmak ile tutulur. İkram edilen çayı almanın da bir usulü vardır. İkram sırasında çay dökülür veya damlarsa ceza verilir. Servis tek piyale ile yapılacaktır başparmak ile tutulur. Çayı alan kişinin piyaleyi 360 derece döndürdükten sonra içmesi gerekir. Ayrıca çay, meşrep eğlencelerinde muhabbetin simgesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim özür dilemek istendiğinde ya da üçüncü bir kişinin dargın olan kişilerin arasını düzeltmek istendiğinde yapılan namakulluk (İhtiyatsızlık, Özür Dileme) meşrebinde çay önemli bir yer tutar. Meşrep sırasında özür dilemek isteyen kişi, diğerine tepside çay servis eder. Karşısındaki kişinin çayı iki eliyle kabul etmesi dargınlığın ortadan kalktığına göstergesidir (Davut - Abliz 2015: 62-63).

4.5 zaman ve mekân: Meşrepler; bayramda, düğünde, hasat zamanında, ilk kar yere düştüğünde, misafir geldiğinde ve ihtiyaç duyulduğu her an yapılmaktadır. Gece gündüz fark etmeksizin yapılan meşrep eğlenceleri genelde bir gün sürmekle birlikte; birkaç gün kadar da devam edebilmektedir.

Meşreplerde mekân olarak ev, avlu, bağ, nehir kenarı, yayla ve pazar yeri gibi mekânlar kullanılır. Meşreplerin kışın evlerin içinde yapıldığı göz önünde bulundurulmazsa genellikle açık mekânlarda yapılmaktadır. Katılımcı sayısı fazla olan meşrepler için geniş alanlar tercih edilirken seyle (gezinti, şenlik) meşrepleri ve hasat zamanlarında yapılan meşrepler için genellikle nehir kenarları ve açık yeşil alanlar kullanılmaktadır.

4.6 işlevi: Uygur meşreplerinde icra edilen edebi ürünler, komik unsurlar, taklitler ve sanat ürünleri hoşça vakit geçirip eğlenmeyi sağlamanın yanı sıra toplumun estetik ihtiyacını karşılamaktadır. Bununla birlikte bu toplantılar, eğitici işleviyle sosyo-kültürel yaşamının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Nitekim çocukluk çağından itibaren bu toplantılara katılan çocuklar, bu sayede edep erkân, görgü ve ahlak kurallarını öğrenmektedir. Bu bağlamda bu toplantılar, sosyalleştiren ve toplumsal kuralları öğreten bir eğitim kurumu mahiyetindedir. Gençler burada misafir ağırlama, sofraya serme, hizmet etme; müzik aleti çalma, şarkı, türkü söyleme, şiir okuma ve kurallara riayet etmeyi öğrenirler. Ayrıca bu toplantılar, mevcut kültürün korunarak nesilden nesle aktarılmasını sağlamaktadır. Cezalar vasıtasıyla toplumsal düzeni sağlayıp köy kuyularının temizlenmesi, çevrenin temizlenmesi, su yolu açılması, yoksul ve kimsesizlerin gözetilip yardım edilmesi gibi hususlarda çevrenin kalkınmasına katkıda bulunmaktadırlar.

SONUÇ

Küresel kitle kültürünün, millî kimlik ve kültürün temel niteliklerini zedelediği, millî kültürel değerlerde erozyona yol açtığı, evrensel kültürel kodlar oluşturduğu düşünüldüğünde millî kimliğin ve kültürün özgünlüğüyle anlam kazanan yapısının küreselleşmeyle birlikte ciddi bir tehdit altında olduğu görüşü kuvvetlenmektedir (Somersan 2001: 39; Göka 2003: 88). Kültürün toplumların milli değerlerini yansıtan önemli göstergelerden biri olduğu düşünüldüğünde, kültürün değişen ve gelişen koşullara ayak uydurarak, toplumsal değerleri gelecek nesillere aktarmadaki rolü de beraberinde öne çıkmaktadır. Nesiller arası kültürel ve tarihi miras ürünlerinin aktarılmasında köprü olma vazifesini yerine getiren kültürel miras, ulusal kimlik oluşturulmasında da önemli rol oynayan, sınırlı kaynak niteliği taşıyan değerlerdir (Kiper 2004, s. 14). Kültürel miras, toplumların fikir ve inançlarını, davranış ve yaşama şekillerini, sanata bakış açılarını da yansıtmaktadır (Çetin 2010, s. 182).

Makalede ele alınan Uygur geleneksel meşrepleri, tanrı dağının kuzeyinden güneyine kadar olan geniş coğrafyadan her yörenin geleneklerini, toplumsal ahlak, tutum, sanat, edebiyat ve dini inançlarını kendi içinde bulundurarak, Uygurların toplum olarak bir arada bulunmasını müsait olunan her çeşit etkinlikte kendi, kültürlerin toplumsal geleneklerini yansıtmaya işlevini yapmakla beraber, Uygur halkının yeni nesillerin toplumsal ahlak ve değerler çizgisi içerisinde faaliyet göstermesi, topluma ayak uydurması konusunda açık okul olma görevini de çok güzel yerinde bulundurmaktadır. Ayrıca Uygur meşreplerinin en önemli rolü ise, meşrep vasıtasıyla toplumsal sıkıntıları çözümlenmek, ihtiyaç sahiplerine yardım etmek, meşrepte ahlaksızlık yapanları cezalandırmakla topluma uyum sağlamayan, gelenek göreneklere haykırı davranışta bulunan insanların sonunun nasıl olacağını yeni uşaklara öğretmek, iyilikleri ise ödüllendirme gibi faaliyetlerle toplum maddi ve manevi değerlerinin devamını sürdürmektir.

Summary

When it is thought that global mass culture damages the basic characteristics of national identity and culture, causes erosion in national cultural values and creates universal cultural codes, it is strengthened that the identity of national identity and culture is under serious threat with globalization(Somersan 2001: 39; Göka 2003: 88) . Considering that culture is one of the important indicators that reflecting the national values of societies, the role of culture in adapting its step to

fast changing and developing conditions and transferring social values to new generations are standing out. Cultural heritages which fulfill the duty of being a bridge in the transfer of cultural and historical heritage products between generations, plays an important role in the formation of national identity (Kiper 2004, s. 14). Cultural heritage also reflects societies' ideas and beliefs, behavior and ways of living and their perspectives on art (Çetin 2010, s. 182).

this article discussed Uyghur traditional cultur meshrep, the traditions spreaded all the regions from the north to the south of the Tanrıdağ, Uyghur's social morality, attitude, art, literature and religious beliefs in it, including the possibility of the Uyghurs as a society in all kinds of activities, social traditions of their own, In addition to all the functions, meshreps have the duty of being an open school for the new generations to operate within the line of social morals and values and keep up with the society. In addition, the most important role of meshrep is to solve social problems, to help those in need, to punish those who do immorality in the people who do not adapt to society, behave in violation of custom and traditions, and to reward goodness, to continue the material and spiritual values of society.

KAYNAKÇA

- Ergin, Muharrem (1986). Üniversiteler İçin Türk Dili. İstanbul: Boğaziçi Yayınları
- Kafesoğlu, İbrahim (1992). Türk Millî Kültürü, İstanbul: Boğaziçi Yayınları
- Artun, Erman (2008). Halk Kültürü Araştırmaları, "Halk Kültürlerinin Gelecek Kuşaklara Taşınması". İstanbul: Kitabevi Yayınları
- Davut R, Muhpul Y (2011a) Uygur Meşrep Medeniyeti I ,Sincan Güzel Sanat - Foto Surat yayınları, Urumçi
- Adem ÖGER (2014) UYGUR "KÖK MEŞREBİ "ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME, Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, Sayı: 4
- Emine KOLAÇ (2009:21), SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRASI KORUMA, BİLİNÇ VE DUYARLILIK OLUŞTURMADA TÜRKÇE EĞİTİMİNİN ÖNEMİ, Millî Folklor,
- Tuğba GÖNEL SÖNMEZ (2017), UYGUR MEŞREPLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA, Nevşehir: Nevşehir hacibektaş üniversitesi, sosyal bilimler enstitüsü (yayımlanmamış doktora tezi)
- Rahile DAVUT (2003), Uygur Halk Meşreplerinin Sosyal İşlevi (Çince), Sincan Sanat Üniversitesi Dergisi, sayı: 3
- Abdukerim RAHMAN (2008), Uygur Medeniyetinin Hazinesinin Altın Anahtarı ---- Meşrep (Uygurca), Sincan Üniversitesi İlmî Dergisi, sayı: 4
- Vahap GUPUR (2005), Aygül MEHMET, meşrep etkinliklerinin organize şekli (Uygurca), medeniyet bostanı, sayı: 1

BEŞERİ KALKINMADA TEKNOLOJİNİN ÖNEMİ

THE IMPORTANCE OF TECHNOLOGY IN HUMAN DEVELOPMENT

Esra KABAKLARLI*

Sevilay KONYA**

ÖZET

Teknoloji ekonomik ve sosyal kalkınmada büyük bir rol üstlenmektedir. Gelişen ülkelerin sanayileşmelerindeki en kilit faktör teknoloji olmuştur. Beşeri kalkınma endeksinin hesaplanmasında kullanılan ortalama beklenen yaşam süresi sağlık teknolojileri ile yakından ilişkilidir. Okullaşma oranı ve kişi başına düşen gelir teknolojik gelişmelerden etkilenmektedir. Sağlık, tarım, eğitim sektörlerindeki teknolojik gelişmelerin ülkelerin kalkınmasına pozitif katkı yapması beklenirken, işgücünün yeteneklerinin gelişmesinde de önem taşımaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde beşeri kalkınma teorik açıdan ele alınmakta olup, beşeri kalkınma endeksinin hesaplanmasında kullanılan değişkenler açıklanmaktadır. İkinci bölümde beşeri kalkınma ve teknoloji ilişkisi tarım, sağlık ve eğitim sektörleri açısından incelenerek literatür çalışmalarına yer verilmektedir. Üçüncü bölümde Türkiye’de teknoloji kullanımı ve gelişimi ile ilgili göstergelere yer verilmektedir. Bu göstergeler arasında işletmelerde bilişim teknolojileri kullanımı, hanelerde bilişim teknolojileri kullanımı, internet kullanımı, patent sayısı gibi veriler yer almaktadır. Türkiye’de bilişim teknolojilerinin son yıllarda hızlı bir biçimde büyüdüğü ve bilişim sektörünün istihdamında artış yarattığı gözlemlenirken bu gelişimin beşeri kalkınmaya

* Doç.Dr., Selçuk Üniversitesi, etalasi@selcuk.edu.tr, Orcid: 0000-0001-7205-8584

** Öğr.Gör.Dr., Selçuk Üniversitesi, sevilaykonya@selcuk.edu.tr, Orcid: /0000-0002-0483-4139

katkısının olumlu olması beklenilmektedir. Sonuç bölümünde çalışmanın ulaştığı sonuçlar ve önerilere yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Beşeri Kalkınma, Teknoloji, Bilişim Teknolojileri

ABSTRACT

Technology plays a major role in economic and human development. Technology helps the developing countries to industrialize as a corner mile. Health Technology and indicators such as : Life expectancy at birth, which are used to calculate human development index are closely related. Mean years of schooling and GDP per capita are progressed by technological developments. It is expected that technological advances on health, agriculture and education sectors will contribute to countries economic developments positively as well as important for improving the labor skills.

In the first section of study we examine the human development theoretically and explain the variables which are used to calculate the human development index. Human development index indicators of Turkey are showed and explained in this section. In the second part of the study we analysis technology and human development in terms of health, agriculture and education and we reviewed literature for this topic. In the third part of study there are statistics about Turkish household technology and ICT using habits. These statistics are : ICT Usage in Enterprise, ICT Usage in Households and Individuals, number of internet users, total patent number. Recently ICT sector has been developing very quickly in Turkey and this sector creates more jobs in the labor market. In the final part of this paper we discussed the results of the study and conclusion of the paper. In final section we mentioned conclusions of the study.

Keywords: Human Development, Technology and ICT

GİRİŞ

Beşeri kalkınma, gelişmenin hem sosyal hem ekonomik hem de kurumsal süreçlerin bir bileşimi yoluyla, daha iyi bir yaşam elde etmenin yollarının güvence altına alındığı toplumun hem fiziksel hem de zihinsel gelişimi yakaladığı bir süreç olarak tanımlanabilir. Tüm toplumlarda gelişmenin üç temel amacı vardır: Birincisi, yaşam standartlarının artırılması, yiyecek, barınma, sağlık gibi ürünlerde temel yaşam sürdürme dağılımını nüfusa göre genişletmektir. İkincisi, daha yüksek gelirlere ek olarak, yaşam kalitelerini yükselterek daha fazla iş, daha iyi

eğitim, kültürel ve maddi refahı artırmak aynı zamanda daha büyük bireysel ve ulusal özgüven üretmektir. Üçüncüsü, bireylere sunulan ekonomik ve sosyal seçimler yelpazesini genişletmektir (Todaro - Smith 2015: 24).

İnsani gelişme kavramı bireylerin yaşamları ile ilgili olarak ifade edilmektedir. Ekonomik kalkınma ile kişi başına gelir kavramı eşdeğer olarak kullanılmaktadır. İnsani Gelişme Endeksi, sağlık, eğitim ve kişi başına gelir düzeyi kavramları ile açıklanmaktadır. 1990 yılından itibaren Birleşmiş Milletler insani gelişme endeksi verilerini yayınlamaya başlamıştır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye ekonomisinde beşeri kalkınmada teknolojinin önemini araştırmaktır. Bu nedenle ilk olarak beşeri kalkınma teorik açıdan ele alınmakta olup, beşeri kalkınma endeksinin hesaplanmasında kullanılan değişkenler açıklanmaktadır. İkinci bölümde beşeri kalkınma ve teknoloji ilişkisi sektörler açısından incelenerek, Türkiye’de teknolojinin kalkınma projelerinde nasıl kullanıldığı örneklerle yer anlatılmaktadır. Üçüncü bölümde Türkiye’de teknoloji kullanımı ve gelişimi ile ilgili göstergelere yer verilmektedir. Son bölümde ise çalışma ilgili genel sonuçlara yer verilmektedir.

1. BEŞERİ KALKINMA (İNSANİ GELİŞME) VE BEŞERİ KALKINMA ENDEKSİ KAVRAMI

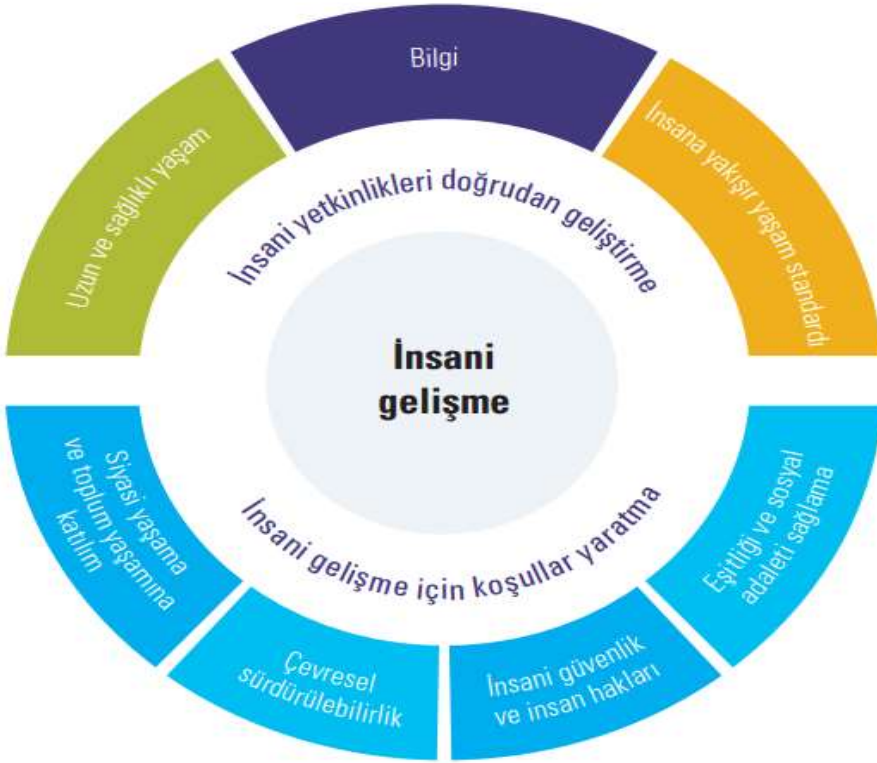
Beşeri kalkınma kavramı, Nobel ödüllü iktisatçı Amartya Sen’in yapılabirlik yaklaşımına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Söz konusu kavram kalkınma ve yoksulluk kavramına yeni bir bakış açısının oluşmasına neden olmuştur. Sen, tüm faaliyetlerin en sonundaki amacının bireyler olduğunu ifade etmektedir. Ona göre kalkınma, bireylerin özgürlüğü, yapabilirliği ve başarısına bağlı olarak kurulmaktadır. Önemli olan nokta, bireylerin yaşadığı hayatlarıdır (Erdem – Çelik 2019: 18).

Beşeri kalkınma insanların seçimleri ile ilgili olarak bir süreçtir. En kritik olanlar sağlıklı ve uzun bir yaşam sürmek, eğitilmek ve iyi bir yaşam standardının tadını çıkarmaktır. Ek seçenekler arasında siyasi özgürlük, garantili insan hakları ve kendine saygı sayılabilmektedir. Beşeri kalkınmanın iki yönü vardır: İyileştirilmiş sağlık, bilgi ve beceriler gibi insani yeteneklerin oluşumu ve eğlence, üretken amaçlar veya kültürel, sosyal veya politik ilişkilerde aktif olmaları için insanların kazanılmış yeteneklerinden yararlanmadır. Beşeri kalkınma kavramına göre, gelir insanların sahip olmak istedikleri bir seçenek olsa da sadece seçenektir. Bu nedenle beşeri kalkınma gelir ve servetin genişlemesinden daha fazlası olmalıdır. Ayrıca odak noktası insan olmalıdır (UNDP 1990: 10).

Birinci insani gelişme raporu insani gelişmeyi hem insanların ulaştıkları refah düzeyinin gelişmesi hem de insanların seçimlerinin genişlemesi süreci olarak tanımlanmaktadır (Srinivasan 1999: 309).

Beşeri kalkınma kavramını çeşitli şekillerde tanımlamak mümkündür. İlk olarak beşeri kalkınma, bir ülkenin insanların kapsamlı özgürlükler elde edebilmesi için, sağlıklı uzun yaşamlar sürmesine olanak sağlayacak şekilde gelişmesi; ikinci olarak ise beşeri kalkınma, bireylerin önlerindeki fırsatların kapasitelerin ve zenginleşmenin artırılması sayesinde temel insan haklarını kullanabilmesine ve hayatlarını değer verdikleri biçimde yaşayabilmesine olanak sağlayan süreçtir (Uygur - Yıldırım, 2011: 31).

Şekil 1: İnsani Gelişimin Boyutları

Kaynak: UNDP, 2015

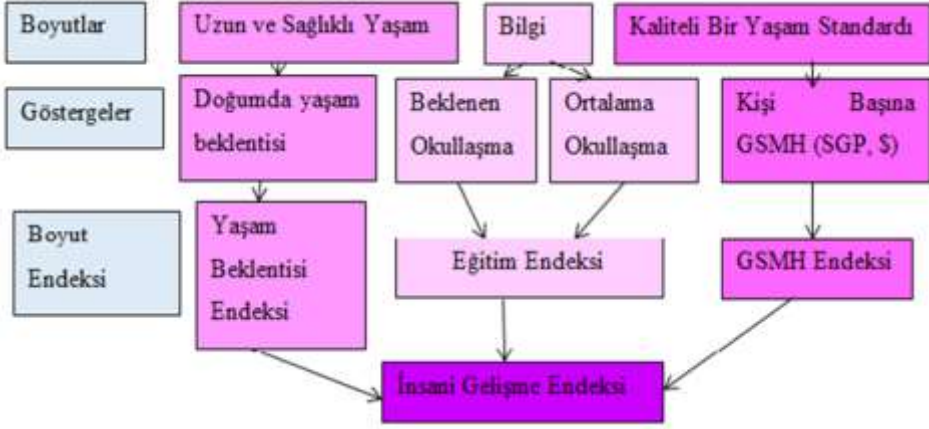
Şekil 1’de insani gelişimin boyutları gösterilmektedir. Kalkınmanın asıl amacı yalnızca gelirleri artırmak değildir. Aynı zamanda insan haklarını,

özgürlüklerini artırarak insan seçimlerini, yetenekler ve fırsatlar ile insanların uzun, sağlıklı ve lider olmalarını sağlayarak yaşam seviyelerini en yüksek seviyeye çıkarmaktır (UNDP 2015: 1).

Mahbub ul Haq gelişmenin ölçülmesi için yeni çalışmalar yapmıştır. İnsani gelişmenin nasıl ölçüleceğini incelemiş ve bunun için bir endeks geliştirmiştir (Fukuda-Parr 2003: 305). Ekonomik anlamda kalkınan pek çok ülkede sosyal sorunların çözülmediğinin anlaşılması üzerine insani gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin daha iyi açıklanması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu doğrultuda, ülkelerarasındaki sosyoekonomik gelişmişlik düzeylerindeki farklılık İnsani Gelişme Endeksi ile ortaya konulmaktadır. İnsani gelişme endeksi Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından ilk kez 1990 yılında İnsani Gelişme Raporu ile yayınlanmış ve 1990 yılından sonra her yıl yayınlanmaya başlamıştır (Demir 2006: 1). 1990 yılından günümüze kadar UNDP tarafından her yıl çeşitli ülkeler için hesaplanan ve sürekli geliştirilen insani gelişme endeksi (İGE), 2010 yılı itibariyle sağlıklı ve uzun bir yaşam, bilgiye ulaşma bilirlilik ve insan onuruna yakışır bir yaşam standardı boyutları üzerinden hesaplanmaktadır. Bu üç boyutu doğumda yaşam beklentisi endeksi, eğitim endeksi ve gelir endeksi temsil etmektedir. Bu üç endeksin geometrik ortalaması ile insani gelişme endeksi hesaplanmaktadır (Kaynak 2011: 88).

İnsani Gelişme Endeksi (İGE) UNDP raporunda insani gelişme kavramı ile sayısal olarak ifade edilmiştir. İnsani gelişme endeksi üç farklı boyutu dikkate alarak hesaplanır (Gürses 2009: 343):

- Yaşam Süresi: Beklenen yaşam süresi ile ölçülmektedir.
- Eğitim Düzeyi: ilk, orta yükseköğretimde okullaşma oranları ve yetişkin okur-yazarlık oranı bileşimi ile ölçülmektedir.
- Gelir düzeyi veya İyi bir yaşam standardı sağlayacak kaynaklara sahip olma: Kişi başına düşen Gayri Safi Yurt içi Hâsıla (GSYİH), satın alma gücü- \$ ile ölçülmektedir.

Şekil 2: İnsani Gelişme Endeksinin Boyutları

Kaynak: UNDP, 2018b

İnsani gelişme endeksi şu şekilde hesaplanmaktadır: Gelir, yaşam süresi ve eğitim endeksi için veri toplanan tüm ülkeler içinde en yüksek ve en düşük değerler bulunmaktadır. Bu iki değer arasındaki fark, ulaşılması gereken toplam uzunluk olarak ifade edilmektedir. Bir ülkenin puanı, o ülkenin toplam uzunluğunun neresinde olduğunu göstermektedir. Düzeltilmiş kişi başına gelir endeksi, yaşam süresi beklentisi endeksi ve eğitim endeksi toplamının üçe bölünmesi ile insani gelişme endeksi bulunmaktadır (Han - Kaya 2008: 275).

İnsani gelişme endeksi (İGE), 0 ile 1 aralığında değer almaktadır. Eğer ülkenin değeri 0.80-1 aralığında ise çok yüksek insani gelişmeyi, 0.70-0.79 aralığında ise yüksek insani gelişmeyi, 0.55-0.69 aralığında ise orta insani gelişmeyi, 0.54-0 aralığında ise düşük insani gelişmeyi göstermektedir (UNDP 2018a: 22-25).

İnsani gelişme endeksi hesaplanırken iki aşama dikkate alınmaktadır. İlk aşamada boyut endeksleri oluşturulmakta, ikinci aşamada ise boyut endeksleri birleştirilmektedir. Boyut endeksi oluşturulurken sağlık okullaşma ve yaşam standardı temel alınmaktadır (UNDP 2018a: 2).

Tablo 1: İnsani Gelişme Endeksi Hesaplamasında Kullanılan Veriler

Boyut	Gösterge	Minimum Değer	Maksimum Değer
Sağlık	Yaşam Beklentisi (yıl)	20	85
Okullaşma	Beklenen Okullaşma (yıl)	0	18
	Ortalama Okullaşma (yıl)	0	15
Yaşam Standardı	Kişi Başına Düşen GSMH	100	75,000

Kaynak: UNDP 2018b: 2

Tablo 1’de yer alan yaşam beklentisinin minimum değeri 20 olarak belirlenmiştir. 20. Yüzyılda 20 yıldan daha az bir yaşam beklentisi bulunmaktadır. Maksimum değer 85’dir. Toplumda eğitim almayan insanlar düşünüldüğünde, eğitim oranının minimum değeri 0’dır. Çoğu ülkede beklenen eğitim süresi için maksimum değer olarak belirlenen 18, yüksek lisans derecesine eşdeğerdir. Ortalama eğitim süresi maksimum 15 olarak belirlenmiş olup, 2025’e kadar bu göstergenin maksimum değeridir. Kişi başına GSMH minimum değeri 100 \$ maksimum değeri 75,000 \$ olarak belirlenmiştir. Minimum ve maksimum değerler tanımlandıktan sonra boyut endeksleri şu şekilde hesaplanmaktadır (UNDP 2018b):

$$\text{Boyut Endeksi} = \frac{\text{Gerçek Değer} - \text{Minimum Değer}}{\text{Maksimum Değer} - \text{Minimum Değer}}$$

İnsani gelişme endeksi, üç boyut endeksinin geometrik ortalamasıdır.

$$IGE = (I_{\text{sağlık}} \cdot I_{\text{eğitim}} \cdot I_{\text{gelir}})^{1/3}$$

Söz konusu formül, Mısır değerlerinin hesaplanması için kullanıldığında,

Tablo 2: Mısır İnsani Gelişme Endeksi Verileri

Gösterge	Değer
Yaşam Beklentisi (yıl)	71.7
Beklenen Okullaşma (yıl)	13.1
Ortalama Okullaşma (yıl)	7.2
Kişi Başına Düşen GSMH (2011 SGP \$)	10,355

Kaynak: UNDP 2018b: 3

$$\text{Sağlık Endeksi} = \frac{71.661 - 20}{85 - 20} = 0.7948$$

$$\text{Beklenen Okullaşma Endeksi} = \frac{13.0898 - 0}{18 - 0} = 0.7222$$

$$\text{Ortalama Okullaşma Endeksi} = \frac{7.218 - 0}{15 - 0} = 0.4812$$

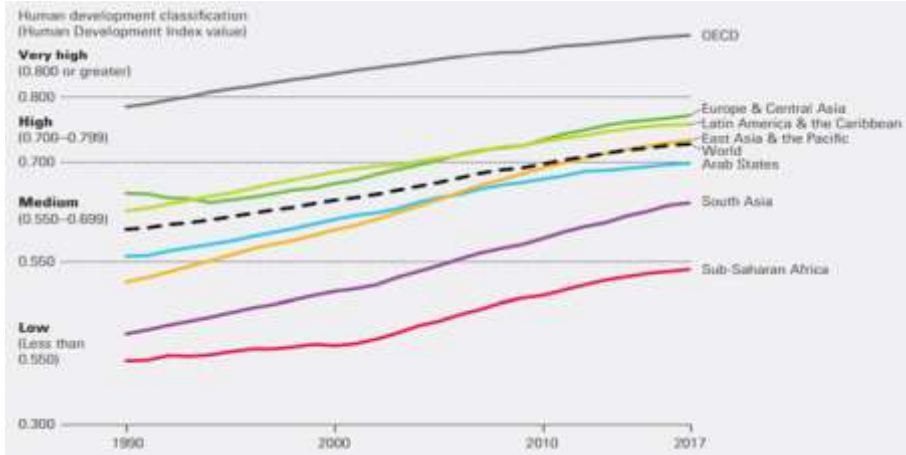
$$\text{Eğitim Endeksi} = \frac{0.4812 + 0.7272}{2} = 0.6042$$

$$\text{Gelir Endeksi} = \frac{\ln(10,355) - \ln(100)}{\ln(75,000) - \ln(100)} = 0,7009$$

$$\text{İnsani Gelişme Endeksi} = (0.7948 \cdot 0.6042 \cdot 0.7009)^{1/3} = 0.696$$

Mısır 0.696 insani gelişme endeksi değeri ile 189 ülke içerisinde 115.sırada orta insani gelişme seviyesinde yer almaktadır.

Şekil 3: İnsani Gelişme Endeksi Değerleri, Ülke Gruplarına Göre 1990-2017

Kaynak: UNDB 2018a: 3

Şekil 2'de insani gelişme endeks değerleri 1990-2017 dönemi için ülke gruplarına göre dağılımı gösterilmektedir. İGE değerleri yükselişe geçmiş olmasına rağmen tüm bölgeler ve insani gelişme gruplarında oranlar önemli ölçüde değişmektedir. Güney Asya 1990-2017 dönemi için % 45,3 en hızlı büyüyen

bölge olmuştur. Ardından Doğu Asya ve Pasifik % 41,8 ve Sahra altı Afrika % 34,9 olarak belirlenmiştir. OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı) ülkeleri % 14 büyümüştür (UNDP 2018a: 2).

Tablo 3: Seçilmiş Ülkelerde İnsani Gelişme Endeksleri (2017)

Sıralama ve Ülke	İnsani Gelişme Endeksi	Sıralama ve Ülke	İnsani Gelişme Endeksi	Sıralama ve Ülke	İnsani Gelişme Endeksi	Sıralama ve Ülke	İnsani Gelişme Endeksi
Çok Yüksek İnsani Gelişme		Yüksek İnsani Gelişme		Orta İnsani Gelişme		Düşük İnsani Gelişme	
1.Norveç	0.953	60.İran	0.788	113.Filipinler	0.699	152.Solomon Adaları	0.546
2.İsviçre	0.944	60.Palau	0.798	113.Güney Afrika	0.699	153.Papua Yeni Gine	0.544
3.Avustralya	0.939	62.Seyşeller	0.797	115.Mısır	0.696	154.Tanzanya	0.538
4.İrlanda	0.938	63.Kosta Rika	0.794	116.Endonezya	0.694	155. Suriye	0.536
5.Almanya	0.936	64.Türkiye	0.791	116.Vietnam	0.694	156.Zimbabve	0.535
6.İzlanda	0.935	65.Mauritius	0.790	118.Bolivya	0.693	157.Nijerya	0.532
7.Hong Kong, Çin	0.933	66. Panama	0.789	119. Filistin	0.686	158.Ruanda	0.524
7.İsveç	0.933	67.Sırbistan	0.787	120.İrak	0.685	159. Lesotho	0.520
9.Singapur	0.932	68.Amavutluk	0.785	121.El Salvador	0.674	159.Morttanya	0.520
10.Hollanda	0.931	69.Trinidad ve Tobago	0.784	122. Kırgızistan	0.672	161. Madagaskar	0.519

Kaynak: UNDP, 2018a: 22 - 25

Tablo 1’de dört insani gelişme grubuna ait ilk 10 ülke gösterilmektedir. Gruplar içerisinde ayırım yapıldığında gruplar içerisinde ülkelerin insani gelişmişlik endeksleri birbirine yakın olarak gözükmektedir. Tablo 1 incelendiğinde ilk 10 ülkenin çok yüksek insani gelişme seviyesinde olduğu ve Norveç’in en yüksek insani gelişme seviyesinde olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Türkiye’de İnsani Gelişme Endeksi (1990-2017)

	İnsani Gelişme Endeksi								İnsani Gelişme Endeksi Sıralamasında ki Değişim
	Değer								
	1990	2000	2010	2012	2014	2015	2016	2017	2012-2017
64.Turkey	0.579	0.655	0.734	0.760	0.778	0.783	0.787	0.791	8
Ortalama Yıllık İnsani Gelişme Endeksi Büyümesi (%)									
	1990-2000		2000-2010		2010-2017		1990-2017		
	1.26		1.14		1.06		1.16		

Kaynak: UNDP, 2018a: 27

Tablo 2’de Türkiye’de insani gelişme endeksi gösterilmiştir. 2012 ve 2017 yılları arasında Türkiye ekonomisinde insani gelişme endeksi 8 sıra yükselmiştir. 1990-2017 döneminde en fazla insani gelişme endeksi değer olarak 2017 yılında görülmektedir. Ortalama yıllık insani gelişme endeksi büyümesi en çok 1990-2000 dönemindedir.

2. BEŞERİ KALKINMADA TEKNOLOJİNİN ÖNEMİ

Teknolojideki değişmelerin 10-15 yıl içinde üretim şekillerini ve dağıtımını değiştirmesi ön görülmektedir. Dijital teknoloji ve üretim teknolojisindeki gelişmelerle üretim daha seri, üretilen nesnelere daha küçük, daha az maliyetli ve müşterinin talebine odaklı bir biçime gelecektir. Nesnelere interneti sayesinde makineler üretimin her aşamasında birbirleri ile üretimdeki mühendisler ve tedarikçiler ile iletişim haline geçebilmektedir. Robotlar daha akıllı, daha çevik ve daha küçük hale gelmektedir, bu da onları insan işgücünü tamamlayıcı ya da ikame edici hale getirmektedir. 3 Boyutlu (3D) yazıcılar sayesinde çok karmaşık objeler (batarya ve drone) farklı materyallerle (cam ve metal) daha kısa sürede çıktı halinde gelmektedir. Nano teknoloji ile üretilen nesnelere elektrik iletkenliği daha ince ,güçlü hale gelmektedir DNA , organ ve insan hücresi yazıcıları ise geliştirilmektedir. Hükümetler 3 boyutlu yazıcı yatırımlarının teşvik edilmesi ve

mülkiyet haklarının önündeki engellerin kaldırılması için teşvikte bulunmalıdır (Chen 2019).

Yeni iletişim teknolojilerinin yayılmasının sosyal adaletsizlik, eğitimsizlik ve gelir dağılımındaki eşitsizlik gibi sorunlara etkisi iki yönlü olmaktadır. Birinci görüşe göre teknolojinin kalkınmanın iyileştirilmesi için muazzam bir potansiyele sahip olduğu ve sağlık, bilim, tarım ve eğitim gibi alanlarda girişimlerin, halkın ekonomik refahını arttırırken, gelişmekte olan topluluklar arasında yoksulluğun ortadan kaldırılmasında önemli rolü bulunmaktadır. Bu düşünceyi sağlamlaştıran görüş bilgi iletişim teknolojilerinin yayılmasının zengin fakir gözetmeksizin herkesi pek çok alanda bilgi sahibi yaptığıdır. Aşağıda kısaca özetlenen bilgi teknolojilerinin gelişimi ile dünyada gelir farkı gözetmeksizin herkes bilgiye erişim imkânı yakalamaktadır. Bu teknolojiler şu şekilde sıralanabilir:

- a. Laptops, Notebooks, Netbooks ve Tabletler (mobil erişim)
- b) Internet ve e -posta erişimi (Wifi ve Fiber optik ağlarla erişim)
- c) Akıllı telefonlar (e-posta, mesaj, belge paylaşımı, Wi-Fi ve mobil internet erişimi)
- d) Sosyal medya (facebook,twitter, instagram, linkedin ve diğer sosyal ağlara erişim)

Diğer görüşe göre ekonomik büyümenin başarısı sermaye birikimi ve teknoloji seviyesine bağlıdır. Bu görüş teknoloji ve sermaye bileşenleri ile işgücünü katarak ekonomik büyümeyi açıklayan Solow büyüme modeli ile desteklenebilir. Solow büyüme modeli Cobb- Douglas üretim fonksiyonuna dayanmaktadır. K ve L sırasıyla sermaye ve işgücünü gösterirken, A teknoloji etkinliğini ifade etmektedir (Solow 1956).

$$Q = A K^a L^b \quad (1)$$

1 numaralı denklemde A parametresi teknolojiyi temsil etmektedir. Ekonomik büyüme işgücü ve sermaye birikimi ya da teknolojinin getirdiği verimlilikteki artış ile gerçekleşmektedir. Gelişmiş ülkeler kişi başına gelirlerindeki artışı sermaye birikimlerinin yanı sıra inovasyon ve Ar-Ge yatırımları ile sağlamışlardır.

İletişim teknolojileri ve medya (radyo, televizyon, gazete ve sinema) Hindistan'ın kırsal bölgelerinde okuma yazma beceresinin kazanılmasında katkıda bulunmuştur. 1975 yılında Hindistan Uzay Araştırma Kurumu "Satellite

Instructional Television Experiment” sistemini kurarak kırsal iletişimde dezavantajlı gruplar ile kadınların eğitiminde kullanmıştır (Ghosh 2006). Türkiye’de dijitalleşmenin beşeri kalkınmaya katkısını açıklayan örneklere aşağıda yer verilmektedir.

2.1. Dijital Dönüşümün Beşeri Kalkınmaya Etkisi

Millî Eğitim Bakanlığı, Türkiye Vodafone Vakfı ve Türkiye Bilişim Vakfı iş birliğiyle Girişimcilikte Önce Kadın projesi, kadınların, ürünlerini bilgi teknolojilerini kullanarak satabilmeleri için gerekli bilgi ve araçları sunarak, çeşitli eğitim programlarına katılan kadınların ürünlerini ekonomiye kazandırmayı amaçlamaktadır. Bu proje ile kadınların el emeklerinin bilgi iletişim teknolojisinin getirdiği yeniliklerle satışının kolaylaştırılması, meslek sahibi olmayan kadınların ekonomik hayata katılmaları sağlanmıştır. Proje kapsamında dijital ve mobil teknolojiler ile pazarlama, mali mevzuat, iletişim becerileri ve girişimcilik konularında, pilot il ve kurumlarda 10.000 kadına eğitim verilmiştir (oncekadin.gov.tr 2019)

Türkiye Vodafone Vakfı’nın Teknolojide Kadın Hareketi Projesinin kadınların mobil teknolojilere olan tutumları ve bu tutumların nasıl değiştiğine yönelik, 15-65 yaş grubu 1.607 kadına, belirlenen ihtiyaçlar doğrultusunda KAGİDER ve TBV tarafından iletişim teknolojisi (MS Office uygulamaları, e-posta hesabı oluşturma, web sitesi tasarlama, e-ticaret portalı hazırlama, mobil ofis çözümleri), kişisel gelişim ve girişimcilik eğitimleri verilmiştir. Facebook’ta açılan İngilizce işyeri sayfası ya da bir blog ile tüm dünyaya pazarlama yapabilme olanağına sahip olunurken, sınırsız tüketiciye ulaşılabilir. Diğer taraftan Vodafone önce kadın projesi ile kadınlar kendi el emeği ile yaptıkları ürünleri sadece multi medya mesajı ile ilgili merkeze göndermeleri ile o ürün direkt web sitesinde satışa sunulabiliyor. Bu proje sayesinde teknolojik gelişmeler kadınların Türkiye’nin pek çok bölgesinden yöresel ürünleri komisyon alan araçlar bulunmadan e ticaret ile pazarlamasına imkan vermektedir.

Dijital dönüşümün beşeri kalkınmaya etkisine bir diğer örnek Afrika’dan verilebilir. Eğitim Merkezleri mülteci kamplarında ve Afrika’nın az sayıda okul bulunan üçra bölgelerinde internet bağlantısı ile çocuklara daha iyi bir gelecek imkanı sunulmaktadır. Bu merkezler eğitimin yanı sıra milyonlarca çocuğun

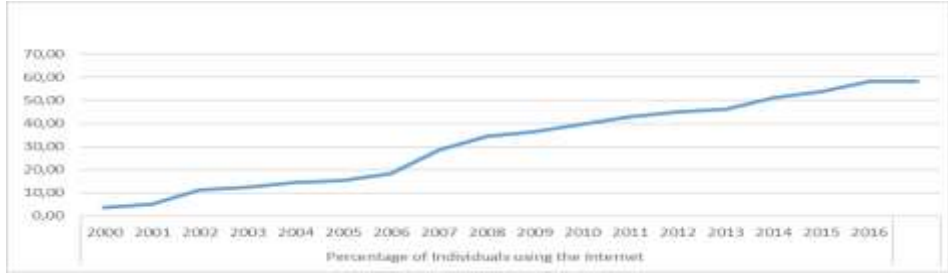
hayallerine erişebilmeleri için gelişmiş bölgelerdeki çocukların kullandıkları teknolojik araçların aynularına ulaşmalarını sağlamaktadır.

Dijitalleşmenin Üzerindeki olumsuz Etkileri Artan dijitalleşme ve robotik üretimin insan emeğinin yerini alması, işgücü maliyetlerini azaltırken işsizliği artırabilir. Özellikle emek yoğun üretim yapan ya da ucuz işgücü avantajı taşıyan az gelişmiş ve gelişen ülkelerin rekabet avantajı gelişmiş ülkelere artan akıllı üretim sayesinde geçebilir. Teknoloji negatif etkiler de yaratabilir. Nanoteknoloji tarafından üretilen parçalar sağlık üzerinde olumsuz etkiler bırakabilir. Bilgi teknolojileri sayesinde insanların genetik bilgileri çok daha hızlı ve açık şekilde şirketlerle paylaşımı tehlike oluşturabilir (UNIDO 2015).

3. TÜRKİYE'DE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN KULLANIMI

Türkiye'de son yıllarda iletişim teknolojilerinin kullanımı yönünde büyük gelişmelere sağlanmıştır. Özellikle Telekom alt yapısındaki gelişmeler işlem maliyetlerini düşürerek büyümeye katkı sağlar. Örneğin geniş bant penetrasyon oranının artması, e-ticaretin yaygınlaşmasını Kobilerin gerek yerel gerek küresel pazarlarda, daha fazla satış yapmasını sağlayarak, ticaret hacmini artırır. Kısaca Telekom altyapısındaki gelişmeler imalat sanayi, tarım eğitim sağlık gibi hizmetler sektöründe de olumlu iyileşmeler sağlar.

Grafik 1. Türkiye'de Bireylerin İnternet Kullanımı

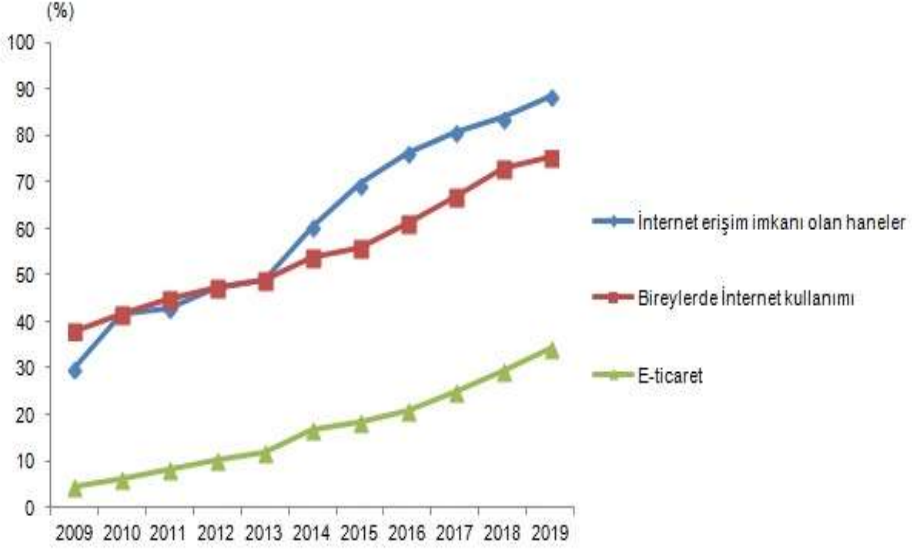

Kaynak: 16-74 yaş arası Türkiye'de bireylerin internet kullanım yüzdesi, International Teecom Unity (ITU)

TUİK tarafından yayınlanan 2019 Hane halkı bilişim teknolojileri kullanım araştırması sonuçlarına göre Türkiye'de evden İnternete erişim imkanı %88,3'e ulaşmıştır. Genişbant (ADSL, kablolu İnternet, fiber vb.) ile İnternete erişim sağlayan hanelerin oranı 2019 yılında %87,9 olurken, hanelerin ., %86,9'u mobil genişbant bağlantı ile İnternete erişim sağlamıştır. Türkiye'de kamu

kurum/kuruluşları ile iletişime geçmek veya kamu hizmetlerinden yararlanmak için 2018 yılı Nisan ayı ile 2019 yılı Mart aylarını kapsayan on iki aylık dönemde e devlet hizmetlerin kullanan bireylerin oranı %51,2 olmuştur. İnternet üzerinden alışveriş yapma oranı Türkiye’de %34,1 olurken internetten en çok %67,2 ile giyim ve spor malzemesi satın alınmıştır.

Grafik 2. Türkiye’de İletişim Teknolojilerinin Kullanımı

Önümüzdeki 10 yılda teknolojinin sanayiye olan etkisi yapay zeka, büyük veri, artırılmış gerçeklik, üç boyutlu yazıcılar, bulut teknoloji kullanımının daha da yaygınlaşması ile çok daha hızlı bir şekilde artacaktır. Diğer taraftan teknolojiyi üreten ve tüketen toplumlar arasında gelişmişlik farkı giderek artacaktır. Yeni teknolojilere adapte olan iş yapış şekillerinde ve eğitimde dijital dönüşümü sağlayan ülkeler yüksek katma değerli üretim ve artan refah seviyesi ile dijital dönüşümü sağlayamayan ülkelere göre kalkınma göstergeleri açısından daha iyi konumda olacaklardır. Artan mobil teknolojiler ile internet altyapısı sağlam ve hızlı olan ülkeler dijital dönüşümü sanayi, tarım ve hizmetler sektöründen daha hızlı yaşayabilirler (WEF 2018)

SONUÇ VE ÖNERİLER

Beşeri kalkınma, gelişmenin hem sosyal hem ekonomik hem de kurumsal süreçlerin bir bileşimi yoluyla, toplumun hem fiziksel hem de zihinsel gelişimi yakaladığı bir süreç olarak tanımlanabilir. Teknoloji bu sürecin tamamlanmasında önemli bir role sahiptir. Yeni teknolojilerinin yayılmasının sosyal adaletsizlik, eğitimsizlik ve gelir dağılımındaki eşitsizlik gibi sorunlar üzerinde çözümleyici etkisi beklenmektedir.

Diğer taraftan teknolojiyi üreten ve tüketen toplumlar arasında gelişmişlik farkını giderek artması beklenmektedir. Yeni teknolojilere adapte olan iş yapış şekillerinde ve eğitimde dijital dönüşümü sağlayan ülkeler yüksek katma değerli üretim ve artan refah seviyesi ile dijital dönüşümü sağlayamayan ülkelere kıyasla kalkınma göstergeleri açısından daha iyi konumda olacaklardır.

Türkiye’de bilişim teknolojilerinin son yıllarda hızlı bir biçimde büyüdüğü ve bilişim sektörünün istihdamında artış yarattığı gözlemlenirken bu gelişimin beşeri kalkınmaya katkısının olumlu olması beklenilmektedir. Türkiye sanayi, hizmetler, tarım ve eğitimde dijital dönüşümü sağlayabilirse gelecek dönemde daha iyi beşeri kalkınma göstergelerine sahip bir toplum yaratabilir.

KAYNAKÇA

- CHEN, Hangwei, Lİ, Ziyong, LİU, Chengbo ve LAO, Changshi, (2019), "3D printing of ceramics: A review", *Journal of the European Ceramic Society*, Volume 39, Issue 4: 661-687.
- DEMİR, Sırma (2006). *Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İnsani Gelişme Endeksi ve Türkiye Açısından Değerlendirme*, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü.
- ERDEM, Ekrem - ÇELİK, Bekir (2019). "İnsani Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bazı Afrika Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1: 13-36.
<http://oncekadin.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 23.10.2019.
- FUKUDA-PAR, Sakiko (2003). "The Human Development Paradigm: Operationalizing Sen's Ideas On Capabilities", *Feminist Economics*, Vol. 9, No. 2: 301-317.
- GHOSH, Avik (2006). "Communication Technology and Human Development : Recent Experiences in the Indian Social Sector", *SAGE Publications*.
- GÜRSES, Didem (2009). "'İnsani Gelişme' ve Türkiye", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 12, Sayı 21: 339-350.
- HAN, Ergül - KAYA, Ayten Ayşe (2008). *Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika (Düzeltilmiş ve Gözden Geçirilmiş 6. Baskı)*, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- KAYNAK, Muhteşem (2011). *Kalkınma İktisadı (Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 4. Baskı)*, Ankara: Gazi Kitapevi.
- PATEL, FAY- vd. (2012). *Information Technology, Development, and Social Change*, New York: Routledge.
- SOLOW, R. (1956). "A Contribution to the Theory of Economic Growth". *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1): 65-94.
- SRİNİVASAN, T. N. (1999). "İnsani Gelişme Yeni Bir Paradigma mı, Yoksa Tekerleğin Yeniden İcadı mı?", (Çev.: Şenay Sezgin Nartgün), *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, XXXII: 309-312.
- TODARO, Michael P.- SMİTH, Stephen C. (2015). *Economic Development*(12th Edition), London: Pearson.
- TUIK (2019). "Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması", Erişim Tarihi: 12.11.2019
- UNDP (1990). *Human Development Report*, New York: Oxford University Press.
- UNDP (2015). "Human Development Report", Erişim Tarihi: 15.10.2019
http://hdr.undp.org/sites/default/files/2015_human_development_report.pdf.
- UNDP (2018a). "Human Development Report", Erişim Tarihi: 15.10.2019
http://hdr.undp.org/sites/default/files/2018_human_development_statistical_update
- UNDP (2018b). *Technical notes Calculating the human development indices—graphical presentation*, Erişim Tarihi: 14.10.2019
http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2018_technical_notes.pdf

- UNIDO (2015). *Technological Change In Developing Countries: Trade-Offs Between Economic, Social, And Environmental Sustainability*, Vienna: Inclusive and Sustainable Industrial Development Working Paper Series WP 21 | 2015
- UYGUR, Sevil - YILDIRIM, Fetih (2011). "Cinsiyete Bağlı İnsani Gelişme Endeks Yaklaşımları: Türkiye Örneği", *TİSK Akademi*, 2011/1: 30-59.

**DAĞLIK (TAŞLIK) KİLİKYA BÖLGESİNDE ROMA DÖNEMİ YEREL
HEYKELTİRAŞLIĞI**

**LOCAL SCULPTURE OF THE ROMAN PERIOD FROM CILICIA
TRACHEIA**

*Ayşe ÇALIK ROSS**

ÖZET

Antik Kilikya Bölgesinin Batı kısmını oluşturan Dağlık Kilikya Bölgesinin Heykeltıraşlığı hem bölgenin şimdiye kadar çok az araştırılmış hem de bu bölgenin ulaşılması zor bir bölge olmasından dolayı bilim dünyası tarafından henüz yeterince tanınmamaktadır.

Dağlık Kilikya bölgesinin yerel heykeltıraşlığı özellikle bölgenin adını aldığı dağlık ve taşlık dokudan beslenerek ana karakterini bulmuştur. Bu bölgenin büyük bir kısmının Geç Antik Dönemde de Isaura adını alması itibariyle özdeşleşen Isaura taş ustalarının sadece basit anlamda bir taş kesmeden öte işlediği her taş işçiliğine eklediği artistik değer, yerel özellikler ve yerel atölye karakteristikleri ile farklı ve dikkat çeken içerikleri barındırmaktadırlar.

Bölgede daha çok epigrafik malzemelerde belirtilen “beyaz taş ustaları” bölgede kayaya oyulmuş olarak yapılmış mezarlarda, mezarları süsleyen dekoratif bezemeler, ya bağımsız olarak ya da mezar yapısına bitişik olarak mezarları süsleyen büstlerde daha çok kalem işçiliğine dayanan matkap işçiliğinin az görüldüğü bağımsız heykel, heykelcik, figürin formlarında ve mimari heykeltıraşlık eserlerinde kendilerine has bir özellik ortaya koymuşlardır.

Bölgenin doğu sınırını oluşturan Lamos vadisinden başlayarak Korykos, Seleukeia, Claudiopolis, Germanicopolis, Kelenderis, Anamerium, Syedra ve Hamaxia gibi Dağlık Kilikya kentlerinde ve yerleşim yerlerindeki Roma

* Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, acalikross@gmail.com, ORCID nosu: 0000-0003-0800-4850

Heykeltıraşlığı örnekleri bu bildiride ele alınacak ve karakteristik özellikleri ilk defa bir bilimsel bildiride değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Dağlık Kilikya, Roma Heykeltıraşlığı, Roma Yerel Heykeltıraşlığı, İsauro, Taş Ustaları.

ABSTRACT

The academic world knows little about the sculpture of the western part of the ancient region of Cilicia, known as Rough Cilicia. This is because the area has rarely been the subject of research, being a particularly difficult territory to negotiate. The sculpture owes its chief characteristics to the mountainous and rocky texture of the environment from which it hails, which led to the area being called *Rough Cilicia*. As of late antiquity, a large part of the area was known as Isauria, and the Isaurian stonemasons were not interested merely in hewing chunks of rock. Every piece of stonework they did was invested with artistic value, local qualities and the features of the local workshop.

The so-called “white stone stonemasons” who are referred to on various epigraphic materials from the region demonstrated a unique style, which is evidenced by a range of works. These include tombs carved into the rock, decorative elements on tombs, and decorative funerary busts, both free-standing and linked to a certain tomb. Their freed-standing statues, statuettes, figurines and pieces of architectural statuary manifest the adept use of the chisel much more than they do the application of drillwork.

This paper will present examples of Roman sculpture deriving from the towns and settlements of Rough Cilicia, which stretched from the Lamos Valley in the East and was home to places such as Korykos, Seleukeia, Claudiopolis, Germanicopolis, Kelenderis, Anamerium, Syedra and Hamaxia. It will be the first scholarly presentation to evaluate the particular features of this type of sculptural production.

Keywords: Rough Cilicia, Roman Sculpture, Roman Provincial Sculpture, Isauria, Stonemasons

GİRİŞ

Anadolu arkeolojisinde antik bölgelerin sınırları söz konusu olduğunda en kolay tespit edilebilen coğrafi sınırlardan birisi Kilikya bölgesininkidir. Kuzeyinde Toros Dağları sırası ve güneyinde Akdeniz en belirleyici coğrafi işaretler konumundadır. Doğuda Belen Geçidi ve İskenderun-Alexandretta, batıda ise Alanya-Korakesion Kilikya'nın geleneksel sınırları olarak kabul edilse de kültürel etkinin uzantısı Melas (Manavgat) çayına ulaşır. Kilikya bölgesinin farklı doğal yapısı bölgeyi ortadan, doğu ve batı olarak, Lamus Çayı'nda (Limonlu Çayı) ikiye böler. Lamus, özellikle kış aylarında hala akıyor olmasına rağmen nispeten küçüktür. İki bölgeden biri Doğu-Kilikya Pedias ve diğeri de Batı-Kilikya Tracheia'dır (Strabo XIV, 5, 1, 668). Düz olan doğu Kilikya bölgesine Yunanlılar tarafından Pedias ve Romalılar tarafından Campestris, Taşlık batı kısmına ise Yunanlılar tarafından Tracheia (Tracheiotis) ve Romalılar tarafından Aspera adı verilmiştir. Strabo, *Coğrafya* kitabındaki bölünmeden bahseder, ancak Mitford'un (1980: 1231) belirttiği gibi, ne Thucydides ne de Xenophon bundan bahseder. Sınırın belirlenmesi batıda daha da karmaşık hale gelir. Batlamyus, Kilikya Tracheia bölgesinde bulunan beş şehre; Laertes, Casae, Lyrbe, Colybrassus ve Cibyra'ya değinmektedir. Bu şehirlerin tümü, Plinius'un (V, 92) Kilikya'nın sınırı (*'las finis antiquus Kilikya Melas Flumen'*) olarak gösterdiği çay olan Melas'ın (Manavgat Çayı) doğu kıyısında yer almaktadırlar. Mitford'un belirttiği gibi (1980: 1234), batıdaki sınırın Melas'a kadar gidip gitmediği belirsizdir. Kısacası, Roma İmparatorluk Dönemi Kilikya'nın sınırları, iktidar hanedanının toprak tutma ve il politikalarına göre dalgalanıyor gibi görünüyordu ve nadiren yalnızca çevresel koşullara göre belirleniyordu. Herodot ise Kilikya topraklarından Mısır'ın karşısındaki dağlık bir alan olarak bahseder.

COĞRAFI DURUM

Bu bildirinin konusunu oluşturan 'Yerel Heykeltıraşlık' malzemesini değerlendirmeden önce sözkonusu heykeltıraşlık malzemesinin işlendiği coğrafi özelliklere bir göz atmak gerekir.

Doğu ve Batı Kilikya olarak ikiye ayrılan bölgenin coğrafi özellikleri arasındaki farklar oldukça belirgindir. Kilikya'nın üst yaylalarındaki iklimin yerleşik bir nüfusa asla elverişli olmadığını belirtmek gerekir. Aksine, yaylalar genellikle geçici, göçer yerleşimler için tercih edilmiştir. Toros dağ zinciri, kenarları genellikle erozyon tehlikesi altında olan ve bu nedenle kentsel gelişim

için ideal yerlerden uzak olan, kaba uçurumları içerir. Dağların yamaçlarında yakındaki dağ kaynaklarında veya eriyen kar suları tarafından beslenen, akarsularda yeterli su varsa, sadece küçük köy yerleşimlerinin kurulabildiğini görüyoruz. Akdeniz'e akan tüm küçük akarsular ve nehirler Toros dağlarını derinlemesine keser. Yerleşim normalde geçişlerin yakınlarında kurulmuştur. Örneğin Claudiopolis (Mut), Sertavul Geçidi yakınlarında inşa edilen ilk şehirlerdendir. Orta ölçekli Seleucia ad Calycadnum (Silifke) tarafından örneklendiği gibi, nehirlerden gelen alüvyon sayesinde özellikle verimli hale getirilen arazi, şehirlerin kurulması ve gelişimi için popüler olarak seçilen yerlerdi. Kilikya Tracheia sakinleri öncelikle kıyı boyunca yerleştiler ve deniz ticaretine dayanan ekonomiler kurdular.

Laranda (Karaman) ve Claudiopolis (Mut) arasında uzanan Tracheia'daki Sertavul geçidi, bu bölgede hayati bir stratejik ve ekonomik işleve sahipti. Kilikya Tracheia'daki nehirlerden Calycadnus (Göksu) bölgedeki en önemlisidir. Seleucia ad Calycadnum'un yanı sıra Claudiopolis (Mut) yakınındaki tarım alanları için bir yaşam vadisidir.

Kilikya Tracheia'da heykel incelemesi yapan her bilim insanı, çalışma malzemesi büyük oranda yerel madenlerden alınan, taş ocakları ile iç içe çalışmak durumundadır. Doğal olarak düşünmek gerekir ki heykeli işleyecek ana malzemeyi aramak için fazla ileri gitmeye gerek olmamaktadır. Bununla birlikte, şimdiye kadar Kilikya'nın taş ocaklarının hiçbiri, mermerden yontulan heykeller de dahil olmak üzere, heykel üretimi için potansiyel kaynak olarak düşünülmemiş ve bilimsel olarak da incelenmemişlerdir. Sadece yerel müzelerdeki yapım malzemeleri üzerine yürütülen araştırmalar ise konuya fazla ışık tutmamıştır. Zaman nedeniyle, konuyu aydınlayabilecek tek yöntem olan münferit eserlerden alınan mermer örneklerinin analizi, araştırmalar sırasında yapılmadı ise daha sonraki bir tarihte gerçekleşmesi elzemdir. Gerçekten de, modern taş kesicilerin eski malzeme çıkarma izlerini hızla yok ettiği bir zamanda, Kilikya'daki eski taş ocaklarının araştırılmasına acilen ihtiyaç vardır.

LİMAN KENTLERİ

Roma döneminde üretim yapılan her sanat dalında olduğu gibi, heykeltıraşlık eserleri de, bir tarafı deniz aşırı ülkelere açılan Akdeniz'e sahip Dağlık Kilikya bölgesinin önemli liman ve demirleme yerlerinden, bütün dünyaya yayılmış olmalıydı. Özellikle bu heykeltıraşlık eserlerini dünya ile tanıştıran liman ve demirleme yerleri Karadeniz ile karşılaştırıldığında sayıca fazladır. Roma

döneminde, batıdan doğuya doğru, Dağlık Kilikya'daki önemli limanlar ve demirleme yerleri şunlardır; Coracesium, Iotape, Nephelium, Antiochia ad Cragum, Charadrus, Anemurium, Nagidus, Celenderis, Aphrodisias, Liman Kalesi, Holmi, Corasium, Corycus, Elaeussa Sebaste. Bu sıralamada Anadolu arkeolojisinde son yılların en dikkat çekici keşiflerinden birisi olan ve Aphrodisias ile Liman Kalesi arasında kalan Dana (Pityussa) Adası katılmalıdır. Dana (Pityussa) Adası dünyada arkeolojik olarak kanıtlanabilen en büyük tersaneye sahiptir (Öniz 2019).

Kuşkusuz, Kilikya'nın doğal sınır olan, güneydeki Akdeniz nedeniyle deniz aşırı ülkelerle her zaman önemli ilişkileri vardı. Küçük limanları Hititler gibi askeri sefer güzergahları için, Fenikeliler, Yunanlılar ve Romalılar tarafından ise daha çok ticaret maksatlı kullanılmıştır. Hinterland kırsal alanları sık sık bu limanlara giden ordular tarafından geçildi (Hopwood 1983: passim). Böylece, Dağlık Kilikya liman kentleri (Rosenbaum et al., 1967, passim) hinterland şehirleriyle hiçbir zaman temaslarını yitirmedi. Bu durumda özellikle imparatorluk ailesinin portre imajları ve dini anlamı büyük olan heykelerde bu limanlar aracılığı ile yayılmış olmalıydı.

BÖLGEDEKİ ROMA VARLIĞI

Roma döneminde bölgenin heykeltıraşlık malzemesinin dinamiğini oluşturan bir gerçek ise MÖ 8.yy itibarı ile bölgenin kıyı kentlerinde bir çok kent kurulmuş olmasıdır. Yunanlılardan hem koloni (Levick 1967), hem kent kuran Romalılara uzanan kutsal alan ve tapınakların mevcudiyeti (Anadolu 1970: passim) artık bilinmektedir. Kilikya'nın kutsal alanlarını ve tapınaklarını kaydetmeye gelince, bölgede araştırma yapan akademisyenlerin epigrafik kayıtları paha biçilmezdir (Bent 1891; Bean-Mitford 1965 ve 1970). Bu tespit kesinlikle, şimdiye kadar çok az bilimsel kazı yapılan, Kilikya'nın batı ucundaki ritüel yerlerinin neredeyse her biri için geçerlidir. Orta Kilikya'nın doğu bölgesinde ve doğu Kilikya'da, Diocaesaria'daki Zeus Olbios, Seleucia ad Calycadnum'daki Zeus ve Tarsus'daki Commodus gibi bazı tapınakların kısmen kazılmış veya en azından plan çıkarmak için temizlendiği bilinmektedir. Buralarda bilimsel çalışmalar sırasında elde edilen heykeltıraşlık eserleri bölgenin yerel karakterini belirlemektedir.

Dağlık Kilikya her zaman kontrol etmek için bir sorun oluştursa da, Romalılar (Magie 1950: passim; Mitford 1980) barışı korumak için yerel nüfustan işe alım, bölgeye gazilerin yerleştirilmesi ve yerel yöneticilerle aktif işbirliği gibi çeşitli

yöntemler uyguladılar. Bütün bu bağlantıların Roma Dönemindeki heykel sanatına yansıdığını görüyoruz.

Dağlık Kilikyada deniz yoluyla seyahat eden yöneticiler ve imparatorlar azımsanamayacak kadar çoktu. Onların her ziyareti kentte bir heykel yapımına neden olabiliyordu. Bu yöneticilere en iyi örnek imparator Trajan'dır. Roma'ya gitmek için Antakya'dan deniz yoluyla ayrıldıktan kısa bir süre sonra, MS 117'de Batı Kilikya'nın Selinus kentinde ölmüştür (Syme 1969: 352-67).

Bu anlamda imparatorluğun gücünü bölgede hissettiren ve Seleucia ad Calycadnum'da bulunan normal ölçülerin üzerinde bir portre başı, tıpkı eyalette bulunan sayısız heykel kaidesi gibi Trajan'ın Kilikya'da bulunmasını şerefleştirmiş olmalıdır. Iotape şehri, M. Pompeius Macrinus ve Calestrius Tiro'nun Trajan döneminde vali olduklarını bize bildiren iki yazıtlı imparatorun şehirdeki gücünü hissettirmiştir. Macrinus'tan söz eden yazıt, henüz 'Parthicus' olarak anılmayan Trajan'a bir bina tahsis edilmesini ifade ediyor. Ramsay (1890: 417 vd.) ise Hadrian zamanında (MS 117-138) Kilikya'nın (Kilikya Tracheia dahil) bir 'Praetorian Legatus Augusti' tarafından yönetildiğini belirtir.

YEREL HEYKELTİRAŞLIK ÖRNEKLERİ VE ÖZELLİKLERİ

Bu bildiri metni, yerel heykellerin Roma heykellerinin incelenmesinde uygulanan standart kategorilerden farklı olduklarını ortaya çıkarmaktadır. Bununla birlikte, gösterileceği gibi, Dağlık Kilikyadan Roma sanatının tipik özelliklerini sergileyen kadın ve erkek figüratif örnekler irdelenmektedir.

Bölgenin yerel heykellerini halen ayakta kalıp bir abide gibi temsil etmeyi başarabilen, yerel heykel örnekleri, beklendiği gibi bölgeye adını veren kayalarda sergilenmektedir. Bunlardan en göze çarpan örnek ise Silifke'ye bağlı Sömek köyünün yaklaşık iki kilometre kuzeyinde ki Athena Parthenos kabartmasıdır (Prag 1984: 182-7, pls. 10-2).

Sömek'teki tanrıça betimi, Atina Akropolü'ndeki Parthenon'da Phidias'ın yaptığı kült heykelinin Kilikyalı yerel bir heykeltıraşın yaptığı kopyasıdır. Phidias'ın kült heykeliyle benzerlikler gösteren; kıyafeti, kalkanı ve solda duran sütun gibi ikonografik detaylara sahiptir. Bu kabartmadaki kopya yerel Kilikyalı ya da Kilikya'ya getirilen bir heykeltıraş tarafından yontulmuş olmalıydı. MS 2. yüzyıla tarihlenen bu in situ kabartma, Roma dönemi Dağlık Kilikyasındaki heykeltıraşlık eserleri için bir mihenk taşı oluşturur. Coğrafya olarak Athena Parthenos kabartmasının doğusunda kalan ve 'Adam Kayalar' olarak literatüre

geçen öncü ve erken tarihli örneklerde, antik bölgenin bu konuda ki zenginliğini bize gösterir (Durugönül 1987: 1989).

Bölgenin in situ konumunda olmayan diğer yerel heykeltıraşlık örneklerinin hemen hemen hepsi; Silifke, Anamur ve Alanya yerel müzelerinde, nadiren de Mersin ve Antalya Müzelerinde korunmaktadır. Bu bildirinin konusunu oluşturan ve bir çoğuna burada yer veremeyeceğimiz yerel heykeltıraşlık malzemesinin çoğu ise; Korykos, Seleukeia, Claudiopolis, Germanicopolis, Kelenderis, Anamerium, Syedra and Hamaxia gibi yerleşim yerlerinden yakın müzelere getirilmiştir.

In situ durumunda olmasa da hala bulunduğu çevrede muhafaza edilen başka tanrıça betimlemeleri Ovalık Kilikya'da yer almasına karşın bölgenin yerel üretiminin en değerli örneklerindedir. Bu örnekler aynı zamanda bölgenin bereketli topraklarını tasvir eder anlayışında yapılmışlardır. İki Demeter betimlemesi (Çalık 1997: 51 ve 254) tam anlamıyla yerel üretimi ispat ederler. Roma Kilikyası'nın yerel kültürü ve heykel sanatında açıkça önemli bir rol oynarlar. Gerçektende, bu iki parça o kadar belirgin yerel özellikler sergiler ki, onları Roma dünyasının başka yerlerinden Demeter tasvirleriyle karşılaştırmak bile zor görünmektedir.

Yerel kireç taşından işlenmiş, oturan bir kadın (Çalık 1997: 43, Pl. 22a) (Res. 6) önündeki bir yün sepeti ile, bir cenaze imgesi olma olasılığı daha yüksek olacak şekilde yapılmıştır. Bu heykel, Silifke Müzesinde iki adet oturan heykelle birlikte, Seleucia'nın (Silifke) kuzeyinde, Imbrigium (Dösene) civarında küçük bir yerel atölyenin varlığına işaret etmektedir.

Figürin boyutlarında kalan, yerel tarzların dikkate değer bir çeşitliliğini ortaya koyan, boyutları nedeniyle, hepsi adak sunusu olarak tanımlanabilecek kadın betimlemeleri de bölge eserleri olarak ilginçtirler. Silifke Müzesinde bulunan bir örnek (Çalık 1997: 46, Pl. 23b) naif bir karakter ve orantısız uzuvlar sergiler. Küpeler ve kolye ile yapılan süslemeler, Doğu Roma etkisi altında yerel bir üretim olduğunu göstermektedir. Alanya bölgesinde bulunduğu ve özel bir koleksiyondan (Çalık 1997: 47, Pl. 24a) geldiği söylenen örnek, boyut olarak küçük ve oran hataları olan, diğer iki figüre benzer özellikler sergiler. Alanya müzesi koleksiyonundaki (Çalık 1997: 49, Pl. 25a) bir figürün ise beli kuşaklı ve bodur oranları karakteristiktir. Aynı müzedeki (Çalık 1997: 48, Pl. 24b) bu grubun bir parçası olarak da düşünebileceğimiz diğer bir örnekte, chiton ve geniş tutulmuş himation giyiminde üstteki kıvrımlar düz bir şekilde işlenmişlerdir.

Bununla birlikte, Silifke Müzesinde bulunan bir diğer örnek, katalogdaki diğer kadın heykelleriyle stilistik bir benzerlik göstermemektedir (Çalık 1997: 50, Pl. 25b). Sadece üst gövdesi korunmuş olan bu kireçtaşından heykelcik, muhtemelen Part ve Suriye tarzının etkisini gösteren oldukça arkaik özellikler sergiler (Fullerton 1990).

Yukarıda değinilen kadın figürlerinin tümü, önceki yayınlarımızda bahsi geçen Anamur Müzesindeki diğer bir örnek (Res. 4) temel bir vücut biçimini ve ikonografiyi paylaşır: üst gövde, açılı omuzlarla çerçevelenmiş neredeyse dikdörtgen bir şekle sahiptir, kollar dirsekte alçaltılır ve bükülürken eller öne doğru getirilir. Bir obje tutsa veya tutmasa hepsi de bereketle-doğurganlıkla bağlantılıdır. Tanrıçalar ise genellikle Demeter veya Anadolu'nun ana tanrıçası Kybele'dir. Bu tür 'evrensel' heykel tipolojilerini yontan heykeltıraşların ilişkili oldukları çeşitli kültürleri harmanlaması kaçınılmazdı. Böylece doğurganlık ve bereket tanrıçalarının tasvirleri hem Anadolu hem de Greko-Romen geleneğinin unsurlarını oluşturuyordu. Bu kırsal bölgelerdeki heykeltıraşlar, yerel dillerine olduğu gibi geleneksel (öncelikle Hitit) konularına ve sanat biçimlerine daha fazla bağlıydılar ve Roma tipolojilerine daha az istekle yaklaşmışlardı. Bu husus bir stelde iyi bir şekilde betimlenmiştir. Kilikya Tracheia eserlerinde sıkça görülen büyüleyici basitliğe ve yalınlığa sahip (Çalık 1997: 253, Pl. 127a) heykeltıraşlık ustalığı bu bölgenin yerel sanatını en iyi şekilde temsil eder.

Yerel kadın betimlemelerine bir de erkek figürü örneği eklenecek olursa benzer özelliklerle karşı karşıya olduğumuzu görmekteyiz. Bunlardan biri kılıcını tutan bir erkek heykelciğidir (Çalık 1997: 143, Pl. 72a). Bu figürün tarzı şimdiye kadar bahsettiğimiz diğerlerinden oldukça farklıdır (Res. 5). Zırh, Part veya Doğu Roma ordusundaki bir askerin zırhında olduğu gibi tasvir edilmiştir.

Dolayısıyla figürün boyutlarındaki bu örnekler, bir taraftan yerel heykel sanatının en çarpıcı üretimlerini ispatlarken diğer taraftan Kilikya'nın doğusunun kültür etkisi altında kaldıklarını gösterir tarzda, öncesi dönemler için Pers, sonrası için Part ve Suriye sitilini gösteren (Colledge 1967, 1976, 1977) yontulardır.

Her ne kadar Kilikya Pedias'daki mevcut koleksiyonlarda bulunan gurup örnekleriyle beraber değerlendirdiğimiz mezar büstleri-portreleri daha önceki bir yayın (Çalık 1999) ve tez çalışması (Çalık 1997, passim). içinde değerlendirilmiş olsa da Tracheia yerel heykel repertuarının ayrıcalıklı guruplarından birisi olarak, mezar heykelleri başlığında değerlendirilmesi gereken mezar büstlerini de burada, kısaca gözden geçirmek gerekir. Çünkü söz konusu büstler aslında tam anlamıyla mezar portreleri (Skupinska-Løvset 1983) amaçlı yapılmış olsalarda

Asia Minor/Anadolu Arkeolojisi geleneksel Greko-Romen tarzının çalışmalarında (Collignon 1911: passim) ünik bir yer teşkil eder.

Mezar büstleri genellikle ölmeden önce tasvir edilen kişi veya aile üyeleri tarafından yaptırılmıştır. Ustalığın zayıf olduğu durumlarda büstü yapılan bireyi tanımak özellikle zor olurdu. Düşük kalitede, tekrarlayan stok tipleri, detay verilmeden veya yüz detayları hiç işlenmemiş bir biçimde Doğu Kilikya'da kullanılmaktaydı. Batı Kilikya'da ise büstler genellikle kolayca tanınabilir özelliklere sahipti. Bu, mezarlık büstlerinin hiçbirinin bitmemiş yüz özelliklerine sahip olmadığı Alanya Müzesi'ndeki koleksiyonu (Res. 1) oluşturan örneklerde ispatlanır.

Mezar heykelleri gurubunda, Mopsuestia (Misis, Yakapınar) ve Batı Kilikya şehirleri, hem tam hemde fragman halinde çok sayıda kireçtaşı büstlere sahipti. Büstlerin tipi, ortak imajı Roma tiplerinden farklıdır. Onurlandırma veya diğer amaçlardan ziyade açıkça mezarlıklarda kullanılmışlardır.

İstisnasız, Alanya müzesindeki (Res. 2-3) tüm büstler, yumuşaklığı nedeniyle işlemeye daha uygun olabilecek taştan, özellikle kalker-kireç taşından oyulmuştur. Malzeme, Hamaxia'dan geldiği bilinen heykel ve mezar büstleri için kullanılanlarla aynı görünmektedir. Bununla birlikte, bu hipotez sadece spekülatifdir ve daha bilimsel kanıtlarla desteklenmesi gerekir. Hamaxia'nın ostotekleri (Asgari 1965) kadar aktif bir büst üreticisi olması muhtemeldir, ancak şehirde daha sistematik bir araştırma yapıncaya kadar kesin bir karar vermek askıya alınmalıdır. Bölgede Lamotis ve özellikle Direvli gibi yerlerde girişlerin yanlarından kaya mezarlarına uzanan büstler bilinmektedir.

Kilikya Tracheia buluntu yeri olarak kaydedilen mezar büstlerinin neredeyse tamamı müzelere bağışlanmış, müze tarafından satın alınmış veya arkeolojik örenyeri gezileri sırasında personel tarafından müze koleksiyonuna kazandırılmıştır. Bu sebeple yerel üretim yapan mezar büstü atölyeleri açık alanda olsa da, öngörünün haricinde, kesin yerler işaret etmek sakınca teşkil eder.

Bir taraftan atölyeler hakkında stil kritik dışında kesin bilgilere ulaşamazken diğer taraftan 'beyaz taş ustaları' olarak tanımlanan, beyaz kireç taşı ya da mermer ustaları, sanatsal anlamda da heykeltıraşlar hakkında yine çok az bilgiye sahibiz (Çalık 1997: 111). Bazı taş ustaları veya inşai faaliyet yapan isimleri epigrafik kaynaklarda görmekteyiz (Hicks 1891; Heberdey vd. 1896; Hellenkemper-Hild 1986), ancak bu ustaların yerel bağımsız heykel üretmeye dahil olup olmadıklarını söyleyemeyiz. Bu durum ancak Doğu Kilikya'dan bir yontucu, Askleis de olduğu gibi yerel bir heykeltıraş (Çalık 1997: 51, Pl 26a) oyduğu heykelde açıkça adını

yazdığında, yani eserini imzaladığında mümkün olabilmektedir. Bununla birlikte, mezarları inşa ettiğini bildiğimiz taş ustalarının veya mezar inşa edenlerin, özellikle Direvli'deki gibi mezarı inşa ederken üç boyutlu heykellerinide yonttuklarını tahmin etmek mantıklıdır (Bean-Mitford 1970: 177) Bu ustalar büyük olasılıkla mezarlara bağlı büstlerin oyulmasından da sorumluydular.

Kilikya MS 276 yılında Isauria'dan ayrıldı (Syme 1986). Isauria, Laranda ve Lystra'yı kapsayacak şekilde genişletildi. Artık Kilikya Tracheia'ya Isauria adı verildi. Geç Antik Dönemde de Isaura adını alması itibariyle özdeşleşen Isaura taş ustalarının (Mango 1966) sadece basit anlamda bir taş kesmeden öte işlediği her taş işçiliğine eklediği artistik değer, yerel özellikler ve yerel atölye karakteristikleri ile farklı ve dikkat çeken içerikleri barındırmaktadırlar.

Bu yıllarda, Tacitus Tyana'da öldü ve kardeşi Florian iktidara geldi. Diocletian (MS 284-305) döneminde eyaletler (Syme 1939: 299-332) yeniden düzenlenmiştir. Küçük Asya on iki Dioces'e bölünmüştür. I. Konstantin zamanında (MS 306-337) Pamphylia'nın doğusundaki şehirler Pisidia ve Isauria arasında paylaşıldı. İllerin yeniden düzenlenmesi Büyük Theodosius I'in (MS 379-395) egemenliğinin son yılında gerçekleşti. Lycaonia, Pisidia ve Isauria, Trogitis'in (Suğla gölü) güneyinde birleştirildi.

Kilikya Tracheia'nın genel sanat anlayışı ve heykeltıraşlık üretiminin kronolojik olarak geç dönemlerine bakınca, MS 2. ve 3. yüzyıllarda son görkemini yaşarken, 5. ve 6. yüzyılların sonlarında Bizanslılar tarafından tamamıyla dini bir karaktere büründürüldüğü gerçektir. Konstantin ve Licinius Milano'da bir araya geldiler ve Roma dünyasını bölmeyi kabul ettiler. Bu bölünme imparatorlukta Kilikya'daki coğrafi bölünmeyi hatırlattı. Çünkü bölünme, olduğu gibi yerel heykel sanatına da etki etmişti. Roma dönemindeki bölünmeler sadece coğrafi olarak bölgeyi ayırırken, Bizans döneminin dini anlayışı ikonografyayı ve dolayısıyla yerel heykel repertuarını hem çökertmiş hem de adeta sonunu getirmiştir.

Sonuç

Kilikya Tracheia'nın Roma İmparatorluk Dönemi Heykeltıraşlığı malzemesi, daha öncesi tarafımızdan yayınlanan bir doktora tezi ve bir kaç makale çalışması ile zaman zaman belirgin konularda ele alınmış olsa da ilk defa bu bildiri metnin de konunun içeriğine, özgün bir çalışma olarak dikkat çekilmiştir. Malzemenin daha çok yerel müzelerde korunduğu ve repertuarın çoğunlukla bilimsel bir kazı sonucu ortaya çıkarılmadığı görülmektedir. Durum böyle iken, Roma Dönemi

yerel heykeltıraşlık örneklerinin kendine has nitelikler göstererek, özellikle tanrıçalarda ve mezar heykellerinde Lamus (Limonlu) Çayı'ndan Manavgat Çayı'na kadar uzanan kültür çevresinde karşımıza çıktığına şahit oluyoruz. Özellikle Akdeniz ticaret ağından yararlanmış bütün Roma yerleşim yerlerinde; sadelik, basitlik ve kalem işçiliğinin ağır bastığı bunun yanısıra çizgisel ifadelendirmenin yoğun olduğu bir çok heykeltıraşlık eserinin bilim insanlarından daha fazla ilgi beklediği bir gerçektir.

KAYNAKÇA

- ANABOLU, Mükerrerem Usman (1970), *Küçük Asya'da Bulunan Roma İmparatorluk Çağı Tapınakları / Les temples de l'époque impériale romaine en Asie Mineure*, İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi.
- ASGARI, Nuşin (1965), *Hellenistik ve Roma Çağlarında Anadolu Ostotekleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, (yayınlanmamış doktora tezi).
- BEAN, George Ewart – MITFORD, Terence Bruce (1965), *Journeys in Rough Cilicia in 1962 and 1963*, Graz: Hermann Böhlhaus Nachf.
- BEAN, George Ewart – MITFORD, Terence Bruce (1970), *Journeys in Rough Cilicia, 1964-1968*, (Suppl. to *Tituli Asiae Minoris*, 3), Viyana: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- BENT, J. Theodore (1891), "A Journey in Cilicia Tracheia", *Journal of Hellenic Studies*, 12: 206-24, pl. 12.
- COLLEDGE, Malcolm A. R. (1967), *The Parthians*, Londra: Praeger.
- COLLEDGE, Malcolm A. R. (1976), *The Art of Palmyra*, Michigan: Westview Press.
- COLLEDGE, Malcolm A. R. (1977), *Parthian Art*, Londra: NCROL.
- COLLIGNON, M. Maxime (1911), *Les statues funéraires dans l'art grec*, Paris: Ernest Leroux.
- ÇALIK, Ayşe (1997), *Roman Imperial Sculpture from Cilicia*, Londra: King's College London, (yayınlanmamış doktora tezi).
- ÇALIK, Ayşe (1999), "Local Funerary Busts from Cilicia", *Studien zum antiken Kleinasien* 4, Bonn, *Asia Minor Studien* 34: 101-110.
- DURUGÖNÜL, Serra (1987), "Athena Krisoa Oreia", *Epigraphica Anatolica*, 10: 115-6.
- DURUGÖNÜL, Serra (1989), *Die Felsreliefs im rauhen Kilikien*, Oxford: BAR Publishing.
- FULLERTON, Mark D. (1990), *The Archaistic Style in Roman Statuary*, Leiden: Brill.
- HEBERDEY, Rudolf –vd. (1896), *Reisen in Kilikien. Ausgeführt 1891 und 1892*, (Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, 44), Viyana: C. Gerold's Sohn.
- HELLENKEMPER, Hansgerd - HILD, Friedrich (1986). *Neue Forschungen in Kilikien*, Viyana: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- HICKS, E. L. (1891), "Inscriptions from Western Cilicia", *Journal of Hellenic Studies*, 12: 225-73.
- HOPWOOD, K. (1983), "Policing the hinterland: Rough Cilicia and Isaura", *Armies and Frontiers in Roman and Byzantine Anatolia*, Stephen Mitchell (der.), Oxford: BAR Publishing, 173-87.
- LEVICK, Barbara (1967), *Roman Colonies in Southern Asia Minor*, Oxford: Oxford University Press.
- MAGIE, David (1950), *Roman Rule in Asia Minor, to the End of the Third Century after Christ, I-II*, Princeton: Ayer Co. Pub.
- MANGO, Cyril A. (1966), "Isaurian Builders", *Polychronion: Festschrift Franz Dölger zum 75. Geburtstag*, P. Wirth (der.), Heidelberg: C. Winter, 358-65.
- MITFORD, Terence Bruce (1980), "Roman Rough Cilicia", *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, 7, 2: 1230-61.
- ÖNİZ, Hakan (2019) *Akdeniz'in En Büyük Antik Tersanesi - Dana Adası*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları

- PRAG, A. J. N. W. (1984), "New copies of Athena Parthenos from the East", *Parthenon-Kongreß Basel: Referate und Berichte*, 4. bis 8. April 1982, 2 cilt, Ernst Berger (der.), I: 182-7, pls. 10-2.
- RAMSAY, William Mitchell (1890), *The Historical Geography of Asia Minor*, (Royal Geographical Society Suppl. Papers, 4), Londra: John Murray.
- ROSENBAUM, Elisabeth –vd. (1967), *A Survey of Coastal Cities in Western Cilicia*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- SKUPINSKA-LØVSET, Iona (1983), *Funerary Portraiture of Roman Palestine: An Analysis of the Production in its Culture-Historical Context*, Gothenburg: Paul Astroms Forlag.
- SYME, Ronald (1939), "Observations on the Province of Cilicia", *Anatolian Studies presented to William Hepburn Buckler*, W.M. Calder – Josef Keil (der.), Manchester: Manchester University Press, 299-332.
- SYME, Ronald (1969), "Legates of Cilicia under Trajan", *Historia*, 18: 352-67.
- SYME, Ronald (1986), "Isaura in Pliny", *Anatolian Studies*, 36: 159-64.

LEVHALAR

Res. 1 Alanya Müzesindeki yerel heykeltıraşlık örnekleri

FOTOGRAFI <https://www.antalyagezirehberi.net/alanya-muzesi.html>

Res. 2 Alanya Müzesinde sergilenen bir ostotek

FOTOGRAFI <https://turkisharchaeonews.net/museum/archaeological-museum-alanya>

Res. 3 Alanya Müzesinde yerel mezar büstü örneği

FOTOGRAFI <https://www.emrahsubasi.com/alanya-arkeoloji-muzesi/.html/>

Res. 4 Çalık 1997, no. 158, Pl. 79b

Res. 5 Çalık 1997, no.143, Pl.72a

Res. 6 Çalık 1997, no. 43, Pl. 22a

SİCİLL-İ AHVÂL DEFTERLERİNE GÖRE OSMANLI BÜROKRASİSİNDE VAZİFE ALAN İBRADILILAR

OFFICIALS FROM İBRADI AT THE OTTOMAN BUREAUCRACY ACCORDING TO THE SICİLL-I AHVÂL (CIRCUMSTANCE REGISTER BOOKS)

*Hasan Ali POLAT**

ÖZET

Osmanlı bürokrasisinde görev alan memurlar hakkında malumat veren en mühim kaynaklardan biri Sicill-i Ahvâl Defterleridir ve bu defterler 1879 senesinden itibaren tutulmaya başlanmıştır. Bu çalışmada Sicill-i Ahvâl kayıtları esas alınmıştır; Sicill-i Ahvâl kayıtları ve başka kaynakların incelenmesi sonucunda 1828-1889 yılları arası doğumlu 148 İbradılı memur tespit edilmiştir. Bu sayı, Konya Vilâyetine bağlı Antalya [Teke] Sancağının bir kasabası olan İbradı'nın bürokrasideki görece ağırlığını da ortaya koymaktadır. Nitekim Osmanlı bürokrasisinin titiz araştırmacılarından Carter Findley de 1879'a kadar ki Mekteb-i Mülkiye mezunlarından 162'sinden 13'ünün, yani yaklaşık % 8'inin İbradı doğumlu olmasını önemsemekte, mektebin müdür ya da hocalarından birinin İbradılı olabileceğini öne sürmektedir.

Bu çalışmada bahsedilen İbradı doğumlu 148 memurun; eğitim durumları, bürokratik kariyerleri ve Osmanlı bürokrasisindeki etkileri üzerinde durulmuştur. Ayrıca konu sadece Sicill-i Ahvâl Defterleri üzerinden irdelenmemiş, şahıslar hakkındaki diğer fonlardaki belgelerden de istifade edilmiştir. İlaveten memurlara yönelik tablolar yapılmış, İbradılı memurların etkisinin tablolarla ortaya konulmasına çalışılmıştır.

Ayrıca bu çalışma, Osmanlı bürokrasisinde ikbal basamaklarının çıkılmasında katı bir uygulamanın olmadığını da göstermektedir. Zira Konya Vilâyeti Antalya

* Dr. Öğretim Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü. E-posta: halipolat@erbakan.edu.tr ; halipolat42@gmail.com ; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6658-932X>

[Teke] Sancağına bağlı bir kasaba olan İbradı'dan dahi bürokraside önemli mevkiler ihraz etmiş şahısların çıkması, taşranın merkeze yürüyebildiğinin göstergesidir.

Anahtar Kelimeler: İbradı, Osmanlı bürokrasisi, Sicill-i Ahvâl Defteri, kaymakam, vâli

ABSTRACT

One of the most important sources of information about the officials at the Ottoman bureaucracy is the Sicill-i Ahval Books and these register books were recorded since the year 1879. This study is based on the records of the Sicill-i Ahvâl Books. The number of the officials born between the years of 1828-1889 from Ibradi was 148. They were registered in the Sicill-i Ahval Books and other sources of records. This number also discloses the relative significance of Ibradi, a district of Antalya (Teke) Sanjak (sub-province) in Konya province. Thus, Carter Findley, one of the meticulous scholars of the Ottoman bureaucracy, cares about 13 out of 162 graduates of Mekteb-i Mülkiye (School of Political Science) from Ibradi until 1879. That is to say, 8 % of the graduates of Mekteb-i Mülkiye were from Ibradi and therefore one of the directors or teachers of the Mekteb-i Mülkiye might be from Ibradi.

This study aimed at describing the 148 officials from Ibradi at the Ottoman bureaucracy, their education decrees, bureaucratic careers and their impact over the Ottoman bureaucracy. Also our study concerning the officials from Ibradi at the Ottoman bureaucracy based on not only the Sicill-i Ahval Books but also the documents of the other funds. We also make tables for the officials from Ibradi and try to underline the importance of them by using tables.

This study also indicates that there were no rigid practices at the Ottoman bureaucracy to advance in one's career. Because many people from Ibradi, just a small town of Antalya (Teke) Sanjak (sub-province) in Konya province, found employment at the Ottoman bureaucracy. This is an obvious example of rising the country folk (officials from Ibradi) to the central positions at the Ottoman bureaucracy.

Keywords: İbradı, Ottoman bureaucracy, Sicill-i Ahvâl Books, district governor, governor

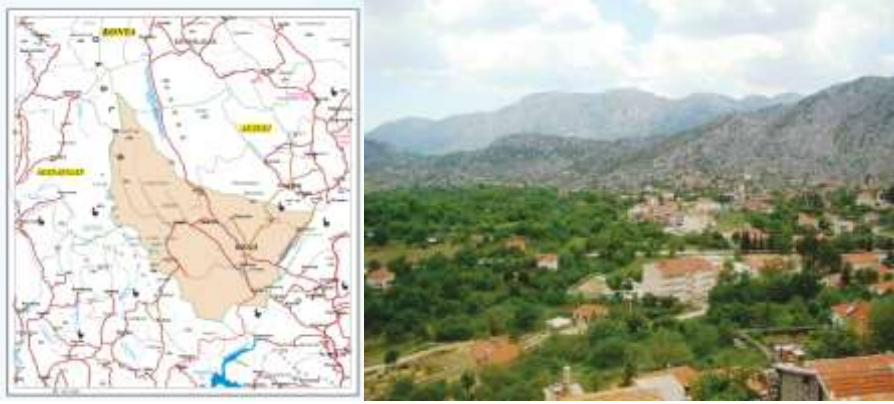
GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde bürokratik gelişimin bir parçası olmak bağlamında devlet memurlarının kayıtlarının tutulması hususunda mühim bir adım atılarak Sicill-i Ahvâl defterleri oluşturuldu. Sözlük anlamı itibariyle Sicill-i Ahvâl, “memurların tercüme-i hâllerinden resmîyete intikal eden hususlar” anlamına gelmektedir. Sicill-i Ahvâl defterleri, 1879'dan itibaren Dâhiliye Nezâreti'ne bağlı Sicill-i Ahvâl Komisyonu marifetiyle; 1896'da bu komisyonun lağvedilmesinden sonra da onun yerine teşkil olunan Me'mûrîn-i Mülkiyye Komisyonu eliyle tutuldu. Bu defterler ile II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet döneminde [1879-1909 arası] Osmanlı devlet teşkilâtında vazife alan memurların, vazifeleri müddetince gelişim aşamalarının izlenmesine çalışıldı (Sarııldız 2009: 134-136).

Bu çalışmada 1879-1909 arası Osmanlı devlet teşkilâtında vazife alan İbradîliler, Sicill-i Ahvâl kayıtları ve diğer bazı kayıtlar esas alınmak suretiyle incelenecektir. Ancak Sicill-i Ahvâl kayıtları üzerinde incelemeye başlamadan evvel İbradî hakkında kısa bir bilgi vermek ve akabinde sicil kayıtlarına göre memurlar hakkında değerlendirmeler yapmak daha münasip olacaktır.

Osmanlı devrinde Konya Vilâyeti'nin Teke Sancağı'na bağlı bir kaza olan İbradî, günümüzde ise Antalya Vilâyeti'ne bağlı bir yerleşim yeri ve yaklaşık 3500 civarında nüfusa sahip bir ilçedir. Rakım'ı 1100 metredir. İbradî-Antalya arası mesafe yaklaşık 170 km; Konya-İbradî arası mesafe ise yaklaşık 180 km'dir ve dağlık bir bölgedir. Antalya'ya göre yayla konumunda bir yerdir. Kelime olarak da İbradî'nin; soğukluk, soğutma anlamına gelen “İbrad” [Abra/Ebra] kelimesinden geldiği tahmin edilmektedir. Bu münasebetle İbradî da “soğuk yer” olarak anlamlandırılmaktadır¹.

¹ (Antalya Valiliği İl Kültür ve Turizm Yayınları 2012: 305-308); İbradî tarihi hakkında bir değerlendirme için bkz. *Aynı Eser*, s. 320-326; Burada İbradî'nin Teke [Antalya] Sancağı'na bağlı olduğu belirtilmiştir. Bu durum XIX. Yüzyılda bu şekildedir. XVII. yüzyılın önemli seyyahlarından Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi'nde İbradî kazası geçmekte ve Alaiye Sancağı'na bağlı olduğu belirtilmektedir. Bkz. (Evliyâ Çelebi 2005: 152).

İbradı, Osmanlı'da özgül ağırlığı olan bir kasaba/kazadır. Okuma-yazma oranı nispeten yüksek; şeyhülislamlar yetiştirmiş bir yerleşim birimidir. Örneğin Osmanlı Şeyhülislamlarından Esîrî Mehmed Efendi, bir rivayete göre İbradılı'dır; en azından İbradı da görev yapmış olan Abdülhalim Efendi'nin oğludur. Nitekim bu hususta şöyle denilmektedir: "el-Mevlâ Mehemmed bin 'Abdü'l-halim. Mukaddemâ İbradı kazâsında imâm ve muktedâ-yı enâm olan 'Abdü'l-halim nâm merd-i sâlihün mahdûm-ı mihteri ve ferzend-i sa'd-ahteri Esîrî Mehemmed Efendi'dür²." Esîrî Mehmed Efendi, 1659-1662 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde şeyhülislamlık yapmıştır (İpşirli 1995: 390-391). Köken itibariyle İbradılı olan diğer bir şeyhülislam ise 1609 doğumlu Minkârî-zâde Yahya Efendi'dir. Yahya Efendi, Osmanlı Devleti şeyhülislamlarından kırk ikincisidir. 1662-1674 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin şeyhülislamlığını yapmış; 1677'de İstanbul'da vefat etmiştir³.

İbradı kökenli mühim devlet adamlarından biri de Kadı Abdurrahman Paşa'dır. İbradılı Minkârîzâde Oruç Ali Efendi'nin dördüncü kuşaktan torunu olan Abdurrahman Paşa, Şeyh Mehmed'in oğludur. III. Selim döneminde Nizâm-ı

² Esîrî Mehmed Efendi hakkında biyografik bilgi için bkz. (Şeyhî Mehmed Efendi 2018: 1201-1204; Karataş 2015: 2); Mehmet İpşirli'nin İslâm Ansiklopedisine yazdığı maddede İbradı'ya yönelik herhangi bir vurgu yer almamaktadır. Bkz. (İpşirli 1995: 390-391).

³ Minkârîzâde Yahya Efendi'nin hayatı için bkz. (İpşirli 2005: 114-115; Şeyhî Mehmed Efendi 2018: 1128-1332); Bu eserlerde Minkârîzâde Yahya Efendi'nin Alanyalı Ömer Efendi'nin oğlu olduğu belirtilmekte İbradı vurgusu yapılmamaktadır. Ancak köken itibariyle Minkârîzâde Yahya Efendi, İbradılıdır. Birincisi İbradı eski kayıtlarda Nevâhi-i Alaiye olarak geçmektedir. İkincisi İbradı'da sonraki devirde de Minkârîzâdeler mevcuttur.

Cedit ordusu teşkil olununca, bu ordunun Anadolu'da da yayılması istenmiş ve bu süreçte Kadı Abdurrahman Paşa, Nizâm-ı Cedit'in Anadolu'ya yayılmasında büyük başarı göstermişti. Karaman Valiliği yapan Kadı Abdurrahman Paşa, Rumeli'de de Nizâm-ı Cedit ocakları teşkili ile vazifelendirilmiş ancak burada arzu edilen başarıyı gösterememiştir. Sonrasında, Kabakçı Mustafa İsyanı ile önce azledilmiş, ardından idam edilmiştir⁴.

Minkârizâde Yahya Efendi ve Kadı Abdurrahman Paşa gibi isimlerin İbradılı oluşu, sonrasında da İbradılı'nın, etkin bir şekilde devlet teşkilâtı içerisinde yer almasına katkı sağlamıştır. Zira onların ardından gelen İbradılılar da devlet kadrolarında istihdam edilmişlerdir. Bürokraside İbradılılar başlıklı çalışmada, İbradılı nüfusuna kayıtlı 148 şahıs tespit edilmiştir. Bu 148 şahsın devlet teşkilâtında yer alması, küçük bir kasaba/kaza olan İbradılı açısından büyük bir başarıdır. Nitekim Osmanlı Arşivi'nde Sicill-i Ahvâl Defterleri üzerinde kabaca yapılan bir incelemede Karamanlı 26, Seydişehirli 36, Beyşehirli 20, Akseki 44, Alanya/Alaiyeli 51, Antalyalı 156 ismin kayıtlı olduğu görülmektedir. Bu yerleşim yerlerinin hepsi İbradılı'dan bir hayli büyüktür. Ancak, Antalya hariç hiçbirinin İbradılı kadar devlet teşkilâtı içerisinde yer edin(e)mediklerini görmekteyiz. Bu durum İbradılı'nın Konya Vilâyeti içerisinde özel bir konuma sahip olduğunu da göstermektedir. Zira Sicill-i Ahvâl defterleri ve diğer kaynakların incelenmesi sonucunda İbradılı olduğu tespit edilen şahıs sayısı 148'dir.

Sicill-i Ahvâl defterlerinde kayıtlı olan İbradılı memurlara doğum tarihleri yönüyle bakıldığında en erken kaydın Hicrî 1244 olduğu görülmektedir; bu da 1828-1829 yıllarına tekabül etmektedir. Kitâbizâde İsmail Rüşdü (*BOA., DH. SAİD.d, 4/660, Ek. 1*) ve Ahmed Hilmi Efendiler (*BOA., DH. SAİD.d, 55/299*) Hicrî 1244 [1828-1829] doğumludurlar. Günümüze en yakın doğum tarihi ise Hicrî 1304'tür; Hasan Faik Bey (*BOA., DH. SAİD.d, 184/159*) ile Abdurrahman Ekrem (*BOA., DH. SAİD.d, 186/35*) ve Mehmed Sadık Efendiler (*BOA., DH. SAİD.d, 189/173*) Hicrî 1304 [1886-1887] doğumludurlar.

İbradılı devlet memurlarının eğitim durumları Sıbyan mektebi ve medrese ağırlıklıdır. Özellikle niyabet vazifesi yürütenler ve Mahkeme-i Şer'iy'e de vazife alanlar medrese eğitimi görmüşlerdir. Bunun yanında Mekteb-i Rüştiye, İdadi, Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Hukuk-ı Şahane gibi okullarda eğitim gören devlet memurları da mevcuttur. Özellikle kaymakamlık gibi vazifeler icra eden

⁴ Kadı Abdurrahman Paşa hakkında tafsilat için bkz. (Uzunçarşılı 1971: 249-302; Nalbantoğlu 2008: 30-67).

memurların mülkiyeye mezunu oldukları görülmektedir. Eğitim hayatları genel itibarıyla İbradı'da başlamaktadır; Sıbyan ve medrese tahsili akabinde Rüştîye ve İdadi okullarına gidilmektedir. İbradı'da Sıbyan eğitimi alanlar çevredeki okul ve medreselerde tahsil görmüşlerdir. Örneğin Halil İbrahim Efendi, Seydişehir'de Hacı Abdullah Efendi'den Şerh-i Akaid'e kadar ders almıştır (BOA., DH. SAİD.d, 66/455). Eğer şahsın babası memur ise eğitim yerleri de değişiklik arz etmektedir. Medrese eğitimi İstanbul Fatih Camii/Süleymaniye Camii dersiamlarından ders almaya kadar uzanabilmektedir.

Memurların dil becerilerine bakıldığında; evvelâ hepsi Türkçe okur-yazardır. 148 memur içerisinde Sicil kaydı bulunanlardan bir iki istisna hemen hepsinin sicilinde Türkçe okur-yazar olduğu belirtilmektedir. İki şahsın sicilinde lisan bilgisine yer verilmemiştir. Ancak onların da Türkçe'yi bildiklerini varsaymaktayız. Zira Türkçe okur-yazar olmadan memuriyet yapabilmek kolay değildir.

İkinci bir dil becerisi bulunan memur sayısı oldukça azdır ve ikinci dil olarak Arapça öne çıkmaktadır. Devlet memurlarından 11'i tekellüm ve kitabet düzeyinde Arapça bilmektedir. Diğer bir yabancı dil ise Farsça'dır ve bu dil daha ziyade aşinalık düzeyindedir. Devlet memurlarından 14'ü Farsça'ya aşinadır. Arapça ve Farsça hususunda Halil Şeref Efendi'nin sicilindeki "Arapça ve Farsça'ya vakıftır" ibaresi tekellüm ve kitabet eder olarak değerlendirilmiştir (BOA., DH. SAİD.d, 171/335). Batı dili olarak Fransızca öne çıkmaktadır ve İbradılı memurlardan 7'si Fransızca'yı tekellüm ve kitabet düzeyinde bilmektedir. Bu da Arapça'dan sonra kitabet düzeyinde bilinen dilin Fransızca olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca çok az da olsa bazı memurların; Rumca, Ermenice, Bulgarca ve Boşnakça'yı tekellüm ettikleri ya da bu lisanlara aşına oldukları bilgisi sicillerinde yer almaktadır. Bu durum bu kişilerin kendilerinin ya da babalarının bu lisanların konuşulduğu mahallerde görev aldıklarını göstermektedir. Zira bu lisanlara aşinalık bu münasebetle gelişmiştir. Örneğin Mustafa Nimet Efendi, Kütçe'ye aşinadır; bu aşinalık muhtemelen vazife yeri sebebiyledir. Kendisi Midyat'ta naip olarak vazife yapmıştır (BOA. DH. SAİD.d, 71/463, Ek. 2). İbradılı memurların lisan becerilerini gösteren bir tablo aşağıdadır:

	Arapça	Farsça	Fransızca	Rumca	Ermenice	Kürtçe	Bulgarca	Boşnakça	Almanca
Aşına	15	14	9	1	2		1	1	1
Sadece Tekellüm	11	3	2	2		2			
Tekellüm ve Kitabet	11	2	7						

İbradılı memurlar, meslekleri yönüyle ele alındığında ise bu şahısların pek çok meslekte vazife üstlendikleri görülmektedir. Ancak İbradılı memurların ağırlıklı olarak vazifeleri niyabet ve bidayet mahkemesinde memuriyet olmuştur. Bunun yanında vilayet maiyet memurluğu, posta ve telgraf memurluğu, Menafi Sandığı memurluğu, Ziraat Bankası memurluğu, nahiye müdürlüğü, polis komiserliği, kaymakamlık, mutasarrıf vekilliği, mutasarrıflık, valilik ve nazırlık yapan İbradılı isimler de mevcuttur. İbradılı memurlar, Anadolu'dan Yemen'e, Trablusgarp'a, Balkanlar'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada yani Osmanlı devletinin her bucağında görev üstlenmişlerdir. Örneğin Ahmed Tevfik Efendi, Tuna ve Derne kaymakamlığı (*BOA., DH. SAİD.d, 10/733; 80/13*); Ahmed Yaver Efendi, Niğde mutasarrıf vekilliği (*BOA., DH. SAİD.d, 3/706*); İsmail Hakkı Efendi/Paşa ise Bolu Mutasarrıflığı yapmıştır (*BOA., DH. SAİD.d, 3/668; 150/81*). Mehmed Ramiz Efendi, mutasarrıf vekilliği-vali vekilliği yapmıştır (*BOA., DH. SAİD.d, 47/237; 150/17*). Mehmed Kazım Efendi ise Mekteb-i Hukuk müdürlüğü yapmış; 19 Ağustos 1921'de Adliye Nazırı olarak Tevfik Paşa hükümetinde yer almıştır (*BOA., DH. SAİD.d, 7/1029-1030; Pakalın, 2008: 127-129*). Sicill-i Ahvâl Defterleri esas alınarak teşkil olunan İbradılı memurlara yönelik bir liste aşağıdadır ve bu listede memurun adı, lakabı, baba adı, baba mesleği, hicrî doğum tarihi, bildiği lisanlar ve memurun mesleği hakkında bilgiler tablo haline getirilmiştir:

Adı	Baba Adı ve Mesleği	Doğum Tarihi	Lisan Bilgisi	Eğitim Bilgisi	Mesleği
Mustafa Hulusi Efendi	Payelizâde Abdullah Efendi	1275	Türkçe okur-yazar	Sıbyan Mektebi; Medrese	Naip
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 72/205.					
Ahmed Necib Efendi	Hacı Rıdvanzâde Yusuf Efendi-Naip	1252	Türkçe okur-yazar	Sıbyan Mektebi; Medrese	Naip
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 72/221.					
Hasan Hüsnü Efendi	Mehmed Nureddin Efendi-Yüzbaşı	1275	Türkçe kitabet eder	Sıbyan Mektebi; Medrese	Naip
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 72/362.					
Ali Naili Efendi	Şemseddin Efendizâde Ahmed Hilmi Efendi-Kadı	1276	Türkçe kitabet eder	Mekteb-i İptidâi; Kapudan Paşa Rüştıyesi; Mekteb-i Hukuk-ı Şahâne	Müstantik; Müddei-i Umumi Muavini
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 72/481.					
Ahmed Tevfik Efendi	Ali Rıza Efendi	1262	Türkçe okur-yazar	Atık Mülkiye Mektebi	Kaymakam
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 10/733; 80/13; Çankaya 1968-1969: 30.					
Ahmed Şerif Efendi	Akkuşzâde Ali Rıza Efendi-Naip	1265	Türkçe okur-yazar	Sıbyan Mektebi; Medrese	Tahsildar; Nahiye Müdürü
Mehaz: BOA., DH. SAİD., MEM., 5/7.					
Mehmed Şakir Efendi	Alaiyeli Abdurrahmanzâde Ali Bey-Kadı	1260	Türkçe kitabet eder	Medrese; Bayezid Camii Şerifi	Naip; İstinaf Mahkemesi Ceza Dairesi Reisi
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 1/742.					
Mehmed Sabit Efendi	Mehmed Tevfik Efendi	1254	Türkçe kitabet eder	Medrese	Kaza Müdürü; Kaymakam
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 1/800.					
Mehmed Nuri Efendi	Mehmed Sadık Efendi-Naip	1265	Arapça ve Farsça tekellüm eder	Sıbyan Mektebi	Kaymakam
BOA., DH. SAİD.d, 1/890.					

Mehmed Namık Efendi	Mehmed Esad Efendi-Naip	1268	Türkçe okur-yazar	Mekteb-i İptidaiye; Rüştiye; Medrese; Mekteb-i Ulûm- Mülkiye	Müddei-i Umumi Muavini; Müddei-i Umumi
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 1/928.					
İsmail Şevket Efendi	Mehmed Sadık Efendi-Defterdar	1259	Türkçe okur-yazar	Sıbyan Mektebi	Mektubî Kalemi Kitabesinde memur; Tahrirat Müdürü
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 2/578.					
Hasan Tahsin Efendi	Muradzâde Mustafa Şükrü Efendi-Naip	1266	Türkçe kitabet eder	Atik Mekteb-i Maarif-i Mülkiye-i Şahane	Kaymakam
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 2/890; Çankaya 1968-1969: 32.					
Mehmed Rıfat Efendi	İbrahim Şemsi Efendi-Naip	1247	Türkçe kitabet eder	Sıbyan Mektebi	Naip; Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi Reisi
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 2/920.					
Osman Nafiz Efendi	Halil Sami Efendi-Naip	1251	Türkçe kitabet eder	Sıbyan Mektebi; Mekteb-i Mülkiye	Kaymakam
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 3/38; Çankaya 1968-1969: 66.					
Mehmed Raşid Efendi	Osmanzâde Mehmed Sabit Efendi	1259	Türkçe kitabet eder	Husûsî eğitim	Naip; Müderris; Adliye Müfettişi
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 3/560.					
Mustafa Nesib Efendi	Hacızâde Abdurrahman Efendi-Naip	1258	Arapça okur-yazar; Türkçe tekellüm eder.	Sıbyan Mektebi; Medrese; Muallimhane-i Nüvvab	Naip; Bidayet Mahkemesi Reisliği
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 3/292.					
Ahmed Rıfat Efendi	Mehmed Sadık Efendi-Naip	1258	Türkçe kitabet eder;	Sıbyan Mektebi	Kaymakam

			Arapça tekellüm eder		
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 3/604.					
Ahmed Yaver Efendi	Velicikzâde Mehmed Rifat Efendi	1263	Türkçe kitabet eder	Sıbyan Mektebi; Bayezid Camii Şerifi	Mal Müdürü; Muhasebeci; Mutasarrıf Vekili
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 3/706.					
Mehmed İzzet Efendi	Keşmirizâde Mehmed Akif Efendi-Kadı	1257	Türkçe kitabet eder	Medrese; Camii	Nahiye Müdürü; Kaymakam
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 3/742.					
Mustafa Lütü Efendi	Abdurrahmanzâde Edhem Efendi	1265	Türkçe kitabet eder	Sıbyan Mektebi	Kaymakam
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 3/782.					
Hacı Mehmed Hamdullah Efendi	Keşmirizâde Mustafa Şükrü Efendi-Naip	1246	Türkçe kitabet eder	Sıbyan Mektebi; Medrese	Naip; Bidayet Mahkemesi Riyaset-i Sanisi
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 4/568.					
Kitâbizâde İsmail Rüşdü Efendi	Osman Naşid Efendi	1244	Türkçe kitabet eder	Sıbyan Mektebi; Medrese	Mal Kalemi Memuru; Kaymakam
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 4/660.					
Mehmed Esad Efendi	Feyzullahzâde Hasan Hüsnü Efendi-Naip	1250	Türkçe kitabet eder	Sıbyan Mektebi; Medrese; Mekteb-i Mülkiye	Kaymakam
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 4/750.					
Mehmed Ramazan Efendi	Abdurrahman Hulusi Efendi- Naip	1257	Türkçe kitabet eder	Sıbyan Mektebi; Rüştiye; Medrese; Cami	Kaymakam
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 4/868.					
Mustafa Hulusi Efendi	Hattâtzâde İbrahim Efendi- Hattat	1270	Türkçe kitabet eder	Mekteb-i İptidaiye; Atık Mekteb-i Fünûn-ı Mülkiye	Kaymakam

Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 4/930.					
İzzet İlyas Efendi	Şeyh Mehmed Efendi	1276	Türkçe kitabet eder	Sıbyan Mektebi; Mekteb-i Rüştıye	Müstantık Muavini; Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi Riyaseti
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 7/767.					
Osman Sabit Efendi	Ahmed Efendi-Memur	1273	Türkçe kitabet eder	Sıbyan Mektebi; Medrese	Mahkeme-i Şeriyye Kalemünde Memur; Bidayet Müddei-i Umumi Muavinliği
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 7/773.					
Abdurrahman Fahri Bey	Abdullah Bey-Kaymakam	1274	Türkçe okur-yazar	Sıbyan Mektebi; Rüştıye	Tütün Fabrikası Memuru; Nahiye Zabıta Müdürlüğü
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 7/981.					
Mehmed Kazım Efendi	Ahmed Hilmi Efendi-Naip	1275	Türkçe kitabet eder	Sıbyan Mektebi; Rüştıye; Camii; Mekteb-i Hukuk	Bidayet Mahkemesi İkinci Hukuk Dairesi Zabıt Kitabetinde Memur; Mekteb-i Hukuk Müdür muavinliği; II. Ticaret Mahkemesi azası; Muallim; Mekteb-i Hukuk Müdürü; Adliye Nazırı
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 7/1029-1030; Pakalın, 2008: 127-129)					

Mehmed Salim Efendi	Hacı Ali Rıza-Kadı	1277	Türkçe kitabet eder	Sıbyan Mektebi; Medrese	Tahrirat Kitabetinde Memur; Bidayet Mahkemesi Müstantık Muavinliği
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 8/405.					
Ahmed Murad Efendi	Hazinedârzâde Ali Rıza Efendi	1272	Arapça ve Türkçe tekellüm ve kitabet eder	Sıbyan Mektebi; Medrese	Belediye Kitabetinde Memur; Kaza Başkitabeti; Bidayet Mahkemesi Müstantık-ı Saniliği
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 8/875.					
Mehmed Sadık Efendi	Hoca Musazâde Mustafa Şükrü Efendi	1251	Türkçe kitabet eder	Sıbyan Mektebi; Medrese; Atik Mekteb-i Fünun-ı Mülkiye	Kaymakam
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 10/711; Çankaya 1968-1969: 21-22.					
Ali Şevki Efendi	Esseyid Mehmed Tevfik Efendi	1259	Türkçe okur-yazar	Mektepler; Medrese; Atik Maarif-i Mülkiye Mektebi	Kaymakam
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 10/749; Çankaya 1968-1969: 20-21.					
Ali Ata Bey	Gümüş Efendizâde Ali Rıza Efendi	1263	Türkçe okur-yazar	Fatih Mekteb-i Rüştîye	Muhasebe Memuru; Kaymakam
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 10/869.					
İbrahim Mesrur Bey	Ahmed Ata Efendi	1283	Türkçe kitabet eder	Sıbyan Mektebi; Mekteb-i Rüştîye	Tahrirat Kitabete Memuru; Bidayet Mahkemesi İkinci

					Kitabetinde Memur
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 11/63.					
Mehmed Vehbi Efendi	Mehmed Adil Efendi	1278	Türkçe kitabet eder	Mekteb-i Rüştiye	Sertahsildarlıkta Memur; Bidayet Mahkemesi İkinci Kitabetinde Memur
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 13/58.					
Mehmed Şakir Efendi	Şerif Efendizâde Mehmed Adil Efendi	1268	Türkçe kitabet eder	Sıbyan Mektebi; Mekteb-i Rüştiye; Atik Mekteb-i Maarif-i Mülkiye	İstinaf Mahkemesi Ceza Dairesi Riyaseti
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 10/63.					
İbrahim Edhem Efendi	Osman Efendi	1263	Türkçe kitabet eder	Mekteb-i İptidaiye; Mekteb-i Rüştiye; Muallimhâne-i Nüvvab	Naip
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 18/195.					
Abdurrahman Faik Bey	Konya Vali-i Esbakı Kadı Abdurrahman ahfadından Abdullah Bey-Kaymakam	1274	Türkçe okur-yazar	Sıbyan Mektebi; Rüştiye; Camii	Kaymakam
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 18/281.					
Veli Efendizâde Abdurrahman Naşid Efendi	-	1273	Türkçe kitabet eder	Mekteb-i İptidai; Mekteb-i Rüştiye; Mekteb-i Hukuk-ı Şahane	Bidayet Mahkemesi Müddei-i Umumiliği
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 18/391.					

Ahmed Raşid Efendi	Hacı Mustafa Efendizâde Osman Efendi-Naip	1255	Türkçe kitabet eder	Mektepler; Medrese	Naip
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 18/471.					
Mehmed Sadreddin Efendi	Ahmed Ağa	1280	Türkçe okur-yazar	Sıbyan Mektebi; mekteb-i Rüştiye	Tahrirat Kalemi Memuru; Rüsûmat İdaresi Mukayyitliği
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 20/141.					
Kocatabanzâde Halil Halis Efendi	Sadık Efendizâde Ahmed Rıfat Efendi-Kaymakam	1279	Arapça, Farsça, Türkçe tekellüm ve kitabet eder.	Sıbyan Mektebi; Rüştiye; Süleymaniye dersiamlarından Alaiyeli Ahmed Tevfik'ten hususî ders; Mekteb-i Hukuk	Müddei-i Umumi Muavinliği
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 22/397.					
Hüseyin Şükrü Efendi	Hacı Rıdvanzâde Ali Rıza Efendi-Naip	1265	Türkçe kitabet eder	Sıbyan Mektebi; Rüştiye; Atik Maarif-i Mülkiye	Nahiye Müdürü; Kaymakam
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 22/481; Çankaya 1968-1969: 28.					
Keskinzâde İbrahim Hilmi Efendi	Ali Rıza Efendi-Naip	1254	Türkçe okur-yazar	Sıbyan Mektebi; Fatih Camii; Atik Maarif-i Mülkiye	Kaymakam
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 25/33; Çankaya 1968-1969: 29.					
Minkarizade ahfadından İbrahim Edhem Efendi	Ali Rıza Efendi	1270	Türkçe kitabet eder	Sıbyan Mektebi; Medrese	Naip
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 25/77.					
Rıfat Efendi	Behçet Efendi-Naip	1276	Türkçe okur-yazar	Sıbyan Mektebi; Rüştiye	Kaymakam
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 25/345.					

Hasan Zühdü Efendi	Hacı Rıdvanzâde Ali Rıza Efendi	1268	Türkçe kitabet eder	Mektepler; Atik Maarif-i Mülkiye	Tahrirat Kalemi Mübeyyiz; Sermüsevvid; Kaymakam
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 25/355; Çankaya 1968-1969: 37.					
Osman Naşid Efendi	Ali Nazif Efendi-Naip	1275	Türkçe kitabet eder	Sıbyan Mektebi; Bayezid Rüştiyesi; Medrese	Bidayet Mahkemesi Müddei-i Umumi Muavinliği
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 25/481.					
Mehmed Faik Efendi	Kadı Abdurrahman sülalesinden Mehmed Sabit Efendi	1255	Türkçe okur-yazar	Atik Mekteb-i Maarif-i Mülkiye	Nahiye Müdürü; Kaymakam
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 26/393.					
Ahmed Tevfik Efendi	Mehmed Sadık Efendi	1278	Türkçe okur-yazar	Mekteb-i Rüştiye	Mahkeme-i Bidayet Başkitabeti
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 32/311.					
İsmail Hakkı Efendi	Muradzâde Ahmed Tevfik Efendi-Naip	1276	Türkçe kitabet eder	Sıbyan Mektebi; Mekteb-i Rüştiye	Nahiye Müdürü; Kaymakam
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 42/265; 150/35.					
İsmail Hakkı Efendi/Paşa	Mehmed Hilmi Efendi-Kadı	1269	Türkçe okur-yazar	Sıbyan	Mutasarrıf
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 3/668; 150/81; Çankaya 1968-1969: 51-52.					
Mustafa Hulusi Efendi	İbrahim Ağa-Tüccar	1273	Türkçe okur-yazar	Sıbyan Mektebi; Mekteb-i Rüştiye	Telgraf Memuru; Postane Mukayyitliği
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 54/333.					
Hasan Halis Efendi	Dede Mehmedzâde Ali Rıza Efendi-Naip	1278	Türkçe kitabet eder	Sıbyan Mektebi; Mekteb-i Rüştiye; Mekteb-i Mülkiye-i Şahane	Kaymakam

Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 47/11; 150/135; 180/293.					
Mehmed Ramiz Efendi	Hacı Ahmed Efendizâde Veli Ağa-Asakir-i Nizamiye-i Şahane yüzbaşısı	1267	Arapça ve Boşnakça'ya aşına; Türkçe kitabet eder	Rüştiye-Aklam Vilayet Mektebi	Tahrirat Müdürlüğü; Vilayet Mektupçuluğu; Mutasarrıf Vekilliği; Vali Vekilliği
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 47/237; 150/17.					
Mustafa Şerif Efendi	Haftan Ağasızâde Şeyh Mehmed Efendi-Naip	1270	Arapça ve Türkçe kitabet eder	Mektab-i İptidai; Mekteb-i Rüştiye; Mekteb-i Nüvvab	Naip
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 47/485.					
Ahmed Hilmi Efendi	İbrahim Şemseddin Efendi-Naip	1244	Türkçe kitabet eder	Sıbyan Mektebi; Medrese	Naip
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 55/299.					
Musa Kazım Efendi	Mehmed Ağazâde Mehmed Efendi	1277	Türkçe kitabet eder	Sıbyan Mektebi; Medrese	Naip; Bidayet Mahkemesi Müstantıkı
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 55/343.					
Mehmed Refik Efendi	Keşmirizâde Abdurrahman Fazlı Efendi-Naip	1282	Türkçe kitabet eder	Sıbyan Mektebi; Mekteb-i Rüştiye; Mekteb-i Mülkiye-i Şahane	Vilayet Maiyyet Memuru
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 55/353; Çankaya 1968-1969: 448.					
Mustafa Pertev Efendi	Kadı İbrahim Şemseddin Efendi	1252	Arapça tekellüm; Türkçe kitabet eder	Sıbyan Mektebi; Mekteb-i Nüvvab	Naip
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 55/355.					
Mehmed Sabit Efendi	Ahmed Rifat Efendi-Kaymakam	1287	Türkçe kitabet eder;	Sıbyan Mektebi; Mekteb-i Rüştiye;	Sicill-i Ahval Komisyonu Tedkikat

			Fransızca aşınadır	Mekteb-i Mülkiye-i Şahane (İdadi)	Kalemi Memurluğu; Nahiye Müdürlüğü
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 55/447.					
Mehmed Tevfik Efendi	Kadı Ahmed Hilmi	1286	Türkçe okur-yazar; Rumca tekellüm eder	Sıbyan Mektebi; Mekteb-i Mülkiye-i Şahane	Mekteb-i İdadi Muallimliği; Mekteb-i Hukuk-ı Şahane İdare Muallimliği; Meclis-i Emanet Reisi
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 63/371.					
İzzet Efendi	Mehmed Sadık Efendi-Naip	1273	Türkçe kitabet eder	Mekteb-i İptidai; Rüştîye; Mekteb-i Nüvvab	Naip
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 66/151.					
İbrahim Lütfi Efendi	Hacı Rıdvanzâde Hacı Yusuf Efendi-Naip	1255	Türkçe kitabet eder	Mekteb-i İptidai; Medrese	Naip
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 66/279.					
Halil İbrahim Efendi	Velibaşızâde Abdurrahman Efendi	1254	Türkçe kitabet eder	Sıbyan Mektebi; Müftü Sadeddin'den hususî ders; Seydişehir'de Hacı Abdullah Efendi'den Şerh-i Akaid'e kadar tedris	Naip
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 66/455.					
Ahmed Ata Efendi	Rifat Efendi-Ceza reisi	1286	Türkçe okur-yazar	Sıbyan Mektebi; Mekteb-i Rüştîye; Mekteb-i Hukuk-ı Şahane	Sicill-i Memurin Müdüriyeti Kaleminde Memur
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 69/451.					

Mehmed Kamil Efendi	Yaylızâde Mehmed Emin Efendi-Naip	1278	Türkçe kitabet eder	Sıbyan Mektebi; medrese	Naip
Mehaz: BOA. DH. SAİD.d, 71/101.					
Mustafa Nimet Efendi	Keşmirizâde Halil Hilmi Efendi	1266	Türkçe kitabet eder; Arapça ve Kürtçe tekellüm eder	Sıbyan Mektebi	Naip
Mehaz: BOA. DH. SAİD.d, 71/463.					
Mehmed Şaban Efendi	Hidayetullah Efendi-Naip	1282	Türkçe kitabet eder; Arapça, Farsça ve Fransızca'ya aşinadır	Sıbyan Mektebi; Rüştîye; Mülkiye-i Şahane	Kaymakam
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 76/45; 150/41; Çankaya 1968-1969: 575.					
Mustafa İzzet Efendi	Mehmed Adil Efendi-Naip	1281	Türkçe kitabet eder	Sıbyan Mektebi; Rüştîye; Mekteb-i Hukuk-ı Şahane	Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi Riyaseti
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 76/335.					
Mehmed Sadık Efendi	Mehmed Behçet Efendi-Naip	1284	Türkçe kitabet eder; Fransızca tekellüm eder	Sıbyan Mektebi; Hususî muallimler	Bidayet Mahkemesi Müstantıklığı
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 76/429.					
Mustafa Tayyar Efendi	Mehmed Necib Efendi-kaymakam	1291	Türkçe kitabet eder; Arapça, Farsça, Fransızca ve Ermenice'ye aşinadır	Sıbyan Mektebi; Rüştîye; Mekteb-i İdadi	Nahiye Müdürü
Mehaz: BOA. DH. SAİD.d, 77/87.					

Ahmed Tevfik Efendi	Hacı Esad Efendizâde Ali Rıza Efendi-Naip	1286	Türkçe okur-yazar	Sıbyan Mektebi; Mekteb-i Rüştîye; Mekteb-i Hukuk-ı Şahane	Bidayet Mahkemesi Müstantık-ı Evvelliği
Mehaz: BOA. DH. SAİD.d, 78/287.					
Ali Rıza Efendi	Ahmed Tevfik Efendi-Naip	1288	Türkçe okur-yazar	Mekteb-i İptidai; Mekteb-i Hukuk-ı Şahane	Bidayet Mahkemesi Mukavelat Muharrirliği
Mehaz: BOA. DH. SAİD.d, 78/301.					
Ali Rıza Efendi [Kuruoğlu]	Hüsameddin Efendi	1287	Türkçe ve Fransızca tekellüm ve kitabet eder; Arapça ve Farsça'ya aşinadır	Sıbyan Mektebi; Mekteb-i Rüştîye; Mekteb-i Mülkiye-i Şahane	Muallimlik; Kaymakamlık; Mutasarrıflık; Valilik
Mehaz: BOA. DH. SAİD.d, 79/295; 150/325; Çankaya 1968-1969: 461-463.					
Hüseyin Hüsni Efendi	İbrahim Ağa – Esnaf	1279	Türkçe kitabet eder	İptidai; Rüştîye; Cerrahpaşa Medresesi	Naip; Kaymakam
Mehaz: BOA. DH. SAİD.d, 81/25.					
Elhac Ali Rıza Efendi	Hoca Musazâde Şükrü Efendi-Naip	1251	Türkçe kitabet eder	Müftü Efendi Medresesi	Nahiye Müdürü; Naip
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 81/419.					
Mehmed Arif Efendi	Rüşdü Efendi	1293	Türkçe okur-yazar; Fransızca okur	Sıbyan Mektebi; Mekteb-i Rüştîye; Mekteb-i Hukuk-ı Şahane	Dersaadet Ticaret Mahkemesinde Memur
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 83/223; 130/405.					
İbrahim Vafi Efendi	Mehmed Sadık Efendi-Naip	1274	Türkçe okur-yazar	Sıbyan Mektebi	Düyun-ı Umumiye Memuru; Mal Müdürlüğünde Memur
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 84/67.					

Osmanizâde Abdurrahman Niyazi Efendi	Mustafa Efendi	1282	Türkçe kitabet eder; Arapça kendini ifade edecek kadar bilir	Sıbyan Mektebi; Rüştiye; Fatih dersiamlarından hususî ders	Naip
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 92/101.					
Osman Efendi	Ali Efendi	1250	Türkçe kitabet eder	Sıbyan Mektebi; Fatih Camii	Naip
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 96/417.					
Mehmed Muharrem Efendi	Mehmed Hüsameddin Efendi-Naip	1291	Türkçe okur-yazar; Fransızca aşınadır	İptidai; Mekteb- i Rüştiye; Mekteb-i İdadi-i Mülkiye; Mekteb-i Mülkiye-i Şahane	Maaş Kalemi Memuru; Kaymakam
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 104/150; Çankaya 1968-1969: 743-744.					
Ahmed Şerif Efendi	Alizâde Mehmed Efendi-Naip	1295	Türkçe okur-yazar	Sıbyan Mektebi	Menafi Sandığı Tahsildarı; Kaza Sertahsildarlığı
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 106/467					
Osman Efendi	Sipahi Osman Beyzâde İsmail Bey	1259	Türkçe okur-yazar	Sıbyan Mektebi; Fatih Camii; El- Hac Hafız Şakir ve Alaiyeli Ali Rıza Efendilerden hususî ders	MaHKeme-i Şeriye Kitabeti; Naip
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 107/393.					
Mustafa Şükrü Bey	Sipahi Osman Beyzâde İsmail Bey	1270	Türkçe okur-yazar	Rüştiye; Mülkiye	Naip
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 113/107; Çankaya 1968-1969: 32.					
Ahmed Tevfik Efendi	Alimzâde Molla Mustafa Efendi	1296	Arapça terceme ve taallüm ve	İptidai, Rüştiye; Fatih Camii; Mekteb-i Hukuk-ı Şahane	Bidayet MaHKemesi Ceza Dairesi Riyaseti

			Türkçe kitabet eder		
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 108/461.					
Ali Murteza Efendi	Hacı Mustafa Ağa	1279	Türkçe okur-yazar	Sıbyan Mektebi; Mekteb-i Rüştiye	Nahiye Müdürü
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 110/329.					
Mehmed Hayri Efendi	Hacı Rıdvanzâde Hacı Mehmed Sadık Efendi-Naip	1298	Türkçe okur-yazar; Arapça tefehüm eder	İptidai; Rüştiye bitirememiş	Evrak Kalemi Müdür Muavini
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 111/163					
Ali Nihad Efendi	Keşmirzâde Mustafa Asım Efendi-Naip	1297	Türkçe ve Fransızca tekellüm ve kitabet eder	Sıbyan Mektebi; Rüştiye; İdadi	Nahiye Müdürü
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 112/7; 113/371.					
Süleyman Efendizâde Ramazan Salim Efendi	Mehmed Raşid Efendi-Naip	1277	Türkçe kitabet eder; Arapça ve Farsça aşınadır	Sıbyan Mektebi; Molla Efendi Medresesi	Bidayet Mahkemesi Başkitabeti; Tahrirat Müdüriyeti
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 112/15					
Yusuf Ziya Efendi	Çerkes muhacirlerinden Abdullah Efendi	1282	Türkçe kitabet eder	Sıbyan Mektebi; Mekteb-i Rüştiye	Bidayet Mahkemesi İkinci Kitabeti
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 112/43					
Mustafa Lütü Efendi	Mustafa Kethuda- Çiftçi	1278	Arapça tedris ve Türkçe kitabet eder	Sıbyan Mektebi; Mekteb-i Rüştiye	Bidayet Mahkemesi Müstantk Muavinliği; Nahiye Müdürü
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 112/93					
Mehmed Kamil Efendi	Şeyh Mehmed Efendi-İmam- Hatip	1289	Türkçe kitabet eder; Arapça ve Farsça aşınadır	Sıbyan Mektebi; Fatih Camii; Mekteb-i Hukuk-ı Şahane	Bidayet Mahkemesi Riyaseti

Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 112/154.					
Hüseyin Avni Efendi	Hazinedârzâde Mehmed Saadeddin Efendi	1293	Türkçe kitabet eder	Sıbyan Mektebi; Rüştîye; Mekteb-i Hukuk-ı Şahane	Bidayet Mahkemesi Riyaseti
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 112/317.					
Yahya Niyazi Efendi	Mehmed Efendi-Naip	1264	Türkçe kitabet eder	Sıbyan Mektebi; Fatih Camii	Naip
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 113/113.					
Mehmed Sadık Efendi	Osman Sabit Efendi	1290	Türkçe kitabet eder	Mekteb-i İptidaiye; Mekteb-i Rüştîye; Mekteb-i İdadi; Mekteb-i Hukuk-ı Şahane	Zabıt Katibi; Ceza Dairesi Riyaseti
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 113/241.					
Avnurrefik Sadık Efendi	Mehmed Tahir Efendi-Naip	1296	Türkçe ve Fransızca tekellüm ve kitabet eder; Arapça, Farsça ve Almanca'ya aşınadır	İptidai; Numune-i Terakki Mektebi; Mekteb-i Mülkiye-i Şahane	Bursa Müderrisliği; Vilayet Maiyet Memurluğu
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 113/315; Çankaya 1968-1969: 935.					
Mehmed Adil Efendi	Adil Efendi-Naip	1278	Türkçe kitabet eder	Sıbyan Mektebi; Mekteb-i Rüştîye; Mekteb-i Hukuk-ı Şahane	Bidayet Mahkemesi Müddei-i Umumi Muavinliği
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 113/347					
Mehmed Sadık Efendi	Müezzinoğlu Sadık Efendi-Naip	1285	Türkçe kitabet eder	Hususî tahsil; Mekteb-i Hukuk-ı Şahane	Mahkeme Memuru
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 113/401.					

İzzet Ramazan Efendi	Mehmed Esad Efendi-Kaymakam	1299	Türkçe okur-yazar	Sıbyan Mektebi; Mekteb-i Rüştiye	Telgraf Memuru
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 121/149					
Mehmed Sabri Efendi	İbrahim Haydar Efendi	1293	Türkçe okur-yazar	Sıbyan Mektebi; Mekteb-i Rüştiye	Telgraf Memuru
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 121/181					
Ahmed Şerif Efendi	Alizâde Hacı Mehmed Efendi-Naip	1295	Türkçe kitabet eder; Rumca tekellüm eder	İptidai; Rüştiye; Mekteb-i Hukuk-ı Şahane	Bidayet Mahkemesi Müddei-i Umumiliği
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 122/7.					
Mehmed Nuri Efendi	Mehmed Nafi Efendi	1292	Türkçe okur-yazar	Sıbyan Mektebi	Bidayet Mahkemesi Kaleminde Memur
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 125/153.					
Mehmed Kamil Efendi	Mehmed Sadık Efendi-Naip	1287	Türkçe okur-yazar; Arapça ve Farsça biraz tekellüm eder	Sıbyan Mektebi; Medrese	Nüfus Memuru
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 132/205.					
Ahmed Ferid Efendi	Mustafa Asım Efendi	1295	Arapça tekellüm; Türkçe kitabet eder	Sıbyan Mektebi; Mekteb-i Rüştiye	Tahrirat Kalemi Memuriyeti; Nüfus Memuriyeti
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 134/39					
Ahmed Nafi Bey	Abdullah Rifat Bey-Kaymakam	1288	Türkçe okur-yazar	Sıbyan Mektebi; Rüştiye	Bidayet Mahkemesi İcra Memurluğu
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 135/3.					
Mehmed Remzi Efendi	Halil İbrahim Efendi-Naip	1285	Türkçe okur-yazar	Sıbyan Mektebi; Rüştiye; Medrese	Bidayet Mahkemesi Müddei-i

					Umumi Muavinliği
Mehaz: BOA, DH. SAİD.d, 138/53.					
Ali Rıza Efendi	Musazâde Mehmed Emin Efendi-Naip	1297	Türkçe okur-yazar	İptidai; Rüştîye; Mekteb-i Hukuk-ı Şahane	Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi Riyaseti
Mehaz: BOA, DH. SAİD.d, 146/257.					
Mehmed Sadık Efendi	Keşmirizâde Nimet Efendi-Naip	1297	Arapça ve Türkçe tekellüm ve kitabet eder; Fransızca aşınadır	İptidai; Rüştîye; İdadi; Mekteb-i Hukuk-ı Şahane	Bidayet Mahkemesi Müddei-i Umumi Muavinliği
Mehaz: BOA, DH. SAİD.d, 151/101					
Osman Zühdü Bey	Ali Şevki Efendi-Kaymakam	1300	Türkçe kitabet eder; Arapça, Farsça ve Fransızca aşınadır	İptidai; Rüştîye; Mekteb-i Mülkiye	Kaymakam
Mehaz: BOA, DH. SAİD.d, 151/227; Çankaya 1968-1969: 1083.					
Mehmed Halid Efendi	Hoca Musazâde Hacı Rıza Efendi-Naip	1298	Türkçe kitabet eder; Arapça ve Farsça aşınadır	İptidai; Rüştîye; İdadi; Mekteb-i Hukuk-ı Şahane	Bidayet Mahkemesi Müddei-i Umumi Muavinliği
Mehaz: BOA, DH. SAİD.d, 152/455					
Mehmed Bahri Efendi	Mehmed Emin Efendi-Naip	1293	Türkçe kitabet eder; Arapça ve Farsça aşınadır	Sıbyan Mektebi; Fatih dersiamlarından ders	Sicill-i Ahval Kaleminde Mübeyyizlik;
Mehaz: BOA, DH. SAİD.d, 153/359.					
Mehmed Hıfzı Efendi	Kadı Paşa ahfasından Mustafa İzzet Efendi-Naip	1284	Türkçe okur-yazar	Sıbyan Mektebi; Mekteb-i Rüştîye; Mekteb-i	Tahrirat kalemi Başkitabeti Muavinliği

				Mülkiye-i Şahane	
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 154/111					
Mustafa Lütfü Efendi	Hacı Berberoğlu İsmail Hakkı Ağa	1300	Türkçe okur-yazar	Mekteb-i İptidai; Fatih dersiamlarından Silistrelî Selim Hilmi Efendi'den ilm-i ferâiz okudu	Bidayet Mahkemesi Müddei-i Umumi Muavinliği
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 167/485					
Mehmed Şefik Efendi	Karabeyzâde Behçet Efendi-Naip	1274	Arapça okur-yazar	Sıbyan Mektebi; Hususi Muallimler; Mekteb-i Nüvvab	Naip
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 168/147					
Mehmed Fehmi Efendi	Mehmed Ağa-Çiftçi	1303	Türkçe	Mekteb-i İptidai; Mekteb-i Rüştîye	Nüfus Kitabetinde Memur
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 168/163					
Halil Şeref Efendi	Mehmed Rüşdü Efendi-Naip	1294	Türkçe kitabet eder; Arapça ve Farsça'ya vakıftır	Sıbyan Mektebi; Mekteb-i Rüştîye; İdadi; Medrese	Müderres; Bidayet Mahkemesi Müddei-i Umumi Muavinliği
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 171/335					
İbrahim Edhem Efendi	Mehmed Efendi-Naip	1298	Türkçe kitabet eder	Mekteb-i İptidai; Rüştîye; Darülfünun Hukuk Şubesi	Bidayet Mahkemesi Müddei-i Umumi Muavinliği
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 171/485					
Mustafa Ramazan Efendi	Şeyh Mehmed Efendi-Naip	1297	Türkçe kitabet eder	Hususi muallimler; Medrese; Mekteb-i Hukuk	Bidayet Mahkemesi Müddei-i Umumi Muavinliği

Mehaz: BOA, DH. SAİD.d, 172/226					
Ahmed Ferid Efendi	Mustafa Asım Efendi-Naip	1296	Arapça tekellüm ve Türkçe kitabet eder	İptida-i Mektebi; Rüştiye	Tahrirat Kalemi Evrak Memurluğu
Mehaz: BOA, DH. SAİD.d, 174/309					
Mehmed Kamil Efendi	Hüseyin Hüsnü Efendi-Naip	1303	Türkçe kitabet eder; Arapça, Farsça, Fransızca, Ermenice ve Rumca aşınadır	Mekteb-i İdadi; Darülfünun Hukuk Şubesi	Bidayet Mahkemesi Müddei-i Umumi Muavinliği
Mehaz: BOA, DH. SAİD.d, 176/153					
Hüseyin Hüsnü Efendi	Mehmed Arif Efendi-Naip	1276	Türkçe okur-yazar	Sıbyan Mektebi; Medrese	Bidayet Mahkemesi Müstantık muavinliği
Mehaz: BOA, DH. SAİD.d, 179/253					
Hasan Fehmi Efendi	Hacı Şeyh Mehmed Efendi-Naip	1276	Türkçe kitabet eder	Sıbyan Mektebi; Mekteb-i Rüştiye	Naip; Nahiyeye Müdürü
Mehaz: BOA, DH. SAİD.d, 181/27					
Mustafa Şevki Efendi	Mehmed Esad Efendi-Naip	1288	Türkçe kitabet eder	İptidai Mektebi; Rüştiye; Medrese	Nahiyeye Tapu Kitabetinde Memur
Mehaz: BOA, DH. SAİD.d, 183/141					
Osman Hayri Bey	Kadı Abdurrahman Paşa torunu Şaban Efendi-Naip	1306	Türkçe kitabet eder; Fransızca'ya aşınadır	Mekteb-i İptidaiye; Rüştiye; Mekteb-i İdadi	Heyet-i Fenniye Tahrirat Kaleminde Memur
Mehaz: BOA, DH. SAİD.d, 184/1					
Hasan Faik Bey	Şeyhülislam-ı Esbak Yahya Efendi sülalesinden	1304	Türkçe	Mekteb-i İptidaiye; Rüştiye; Numune-i Terakki	Kaymakam

	Ahmed Hilmi Efendi-Naip			Mektebi; Mekteb-i İdadi	
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 184/159					
Mehmed Emin Servet Bey	Mustafa Şerif Efendi	1296	Arapça ve Fransızca tekellüm ve tahrir eyler	İptidai; Rüştiye; Mekteb-i Fünun-ı Mülkiye idadi sınıfı; Darülfünun-ı Osmanî Edebiyat Şubesi	Muallim; Darülaceze Başkitabet Vekâleti
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 185/184; Çankaya 1968-1969: 890-891.					
Arif Efendi	Ahmed Çavuş	1295	Türkçe okur-yazar; Arapça ve Farsça'ya aşinadır	Husûsî eğitim; Medrese; Mekteb-i Hukuk-ı Şahane	Bidayet Mahkemesi Müddei-i Umumi Muavinliği
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 185/188					
Abdurrahman Ekrem Efendi	Mehmed Raşid Efendi-Muhasebeci	1304	Türkçe ve Fransızca okur-yazar; Bulgarca aşinadır	Mekteb-i İdadi-i Mülkiye; Darülfunun Tıbbiye Şubesi	Tabip
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 186/35.					
Mehmed Sadık Efendi	Mehmed Faik Efendi-Naip	1304	Türkçe kitabet eder; Arapça tekellüm eyler	Mekteb-i Hususi; Mekteb-i İdadi; Darülfunun Hukuk Şubesi	Bidayet Mahkemesi Müddei-i Umumi Muavinliği
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 189/173.					
Ali Haşim Efendi	Mehmed Rüşdü Efendi-Naip	1281	Türkçe kitabet eder; Arapça ve Farsça aşinadır	Sıbyan Mektebi; Mekteb-i Rüştiye	Naip; Müderris
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 93/65.					
Mehmed Sadık Efendi	Hoca Efendizâde Abdurrahman	1273	Türkçe kitabet eder	Medrese; Mekteb-i rüştiye	Naip

	Hayreddin Efendi- Naip				
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 93/121.					
Mustafa İzzet Efendi	Esad Efendizâde Halil Haşmed	1262	Türkçe okur-yazar	Sıbyan Mektebi; Rüştiye	Nahiye Müdürü
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 47/255.					
Mehmed Sadık Efendi	Hacı Ahmed zâde İsmail Hakkı Efendi	1251	Türkçe kitabet eder	Sıbyan Mektebi; Medrese	Naip
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 66/135.					
Abdurrahman Niyazi Efendi	Küçük Ali Efendizâde Mehmed Rüşdü Efendi	1284	Türkçe kitabet eder	Sıbyan Mektebi; İdadi; Mekteb-i Mülkiye	Naip
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 71/51.					
Abdurrahman Nafiz Efendi	Osman Sıdkı Efendi-Kaymakam	1285	Türkçe kitabet eder	Sıbyan Mektebi; Mekteb-i Hukuk-i Şahane	Polis Komiseri
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 78/431.					
Mehmed Ziya Efendi	Hacızâde Mehmed Rüşdü Efendi- Müderris/Naip	1288	Türkçe ve Fransızca tekellüm ve kitabet eder; Arapça ve Farsça'ya aşinadır	Mekteb-i rüştiye; Mekteb- i Mülkiye-i Şahane İdadi	Kaymakam
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 93/399; Çankaya 1968-1969: 733-734.					
İbrahim Rüşdü Efendi	Hocazâde Mehmed Emin Efendi-Müderris	1256	Türkçe	Sıbyan Mektebi; Medrese; Fatih Camii	Naip
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 93/493.					
Bekir Sami Efendi	Ahmed Hilmi Efenedi	1273	Türkçe okur-yazar	Sıbyan Mektebi; Rüştiye; Mekteb-i Hukuk	Naip
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 18/303.					
Mehmed Vasfi Efendi	İbrahim Efendi	1276	Türkçe okur-yazar; Arapça ve	Sıbyan Mektebi; Rüştiye;	Müddei-i Umumi Muavinliği

			Farsça aşınadır	İstanbul'da Ali Paşa Medresesi	
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 36/37.					
Ahmed Tevfik Efendi	Hacı Ahmed zâde el-Hâc İbrahim Efendi	1258	Türkçe okur-yazar; Arapça ve Kürtçe tekellüm eder	Sıbyan Mektebi; Medrese	Naip
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 42/475.					
Mehmed Şükrü Bey	Ahmed Efendi	--?--	Türkçe kitabet eder	--?--	Muallim; Maarif Nezareti Kütüb-i Dîniyye ve Şer'iyeye Tedkik-i Müellefât Heyeti Kâtibi
Mehaz: İBB Atatürk Kitaplığı Evrakı. BEL., Mtf., 56242.					
Keşmirizâde Cemal Bey [Keşmir]	Ahmed Nazif Bey	1278	Türkçe kitabet eder; Fransızca'ya aşınadır	İptidai; Rüştîye; Mekteb-i Fünun-i Mülkiye-i Şahane	Kaymakam; Vali; Dâhiliye Nazırı
Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 10/629; 80/287; 150/181; Erdeha 1975: 267; Pınarcı 2006: 1-80)					
Mehmed Nakib Bey	Şeyh Mehmed Efendi	1262	Türkçe kitabet eder	Mülkiye	Kaymakam
Mehaz: Çankaya 1968-1969: 32.					
Seyyid Mustafa Salim Efendi	Seyyid Ali Efendi	1268	Türkçe kitabet eder	Mülkiye	Kaymakam
Mehaz: Çankaya 1968-1969: 32.					
Abdurrahman Naili Bey [Boratav]	Mustafa Nesip Efendi-Bidayet mahkemesi reisi	1289	Türkçe ve Fransızca tekellüm ve kitabet; Arapça ve Farsça tefehüm eder	Rüştîye; İdadi; Mülkiye	Kaymakam

Mehaz: BOA., DH. SAİD.d, 81/11; Çankaya 1968-1969: 729.					
Ahmed Durmuş [Evrendilek]	Muradzade İbrahim Efendi-Naip	1301	Türkçe kitabet eder	Rüştiye; İdadi; Mülkiye	Kaymakam; Vali
Mehaz: Çankaya 1968-1969: 1178.					
Toplam Memur Sayısı: 148 (Yüzkırksekiz)					

İbradılı memurlar içerisinde memuriyete başlama yaşı, mülazemetle (aday memuriyet) de olsa en küçük 14'tür. Mehmed Sadreddin Efendi 14 yaşında Teke sancağı tahrirat kalemine girmiştir (BOA., DH. SAİD.d, 20/141, Ek. 3). Halil İbrahim Efendi de 15 yaşında aylık 27 kuruş maaşla altı ay müddetle Malazgirt kadı vekilliği yapmıştır (BOA., DH. SAİD.d, 66/455). En yaşlı olarak göreve başlayan ise Mustafa Pertev Efendi'dir. 34 yaşında 1500 kuruş maaşla Kastamonu Ereğli'si niyabetine tayin edilmiştir (BOA., DH. SAİD.d, 55/355). Abdurrahman Ekrem Efendi ise İbradılı tek tabiptir ve 29 Temmuz 1911'de 1000 kuruş maaşla Edirne vilâyeti Eğridere kazası belediye tababetine tayin edilmiştir (BOA., DH. SAİD.d, 186/35, Ek. 4). Abdurrahman Nafiz Efendi'nin mesleği ise polis komiserliğidir⁵. Mehmed Kazım Efendi, Mekteb-i Hukûk-i Şahane'de Ticaret-i Berriye Kanunu muallimliği yapmıştır. Ayrıca Mekteb-i Hukuk'un müdür muavinliği vazifesini ifa etmiştir. Mehmed Kazım Efendi, 11 Kasım 1891'de Mekteb-i Hukuk müdürlüğüne getirilmiş ve istifa ettiği tarih olan 4 Ağustos 1908'e kadar bu vazifesini sürdürmüştür (BOA., DH. SAİD.d, 7/1029-1030; Yörük 2008:57-59; Pakalın, 2008: 127-129). Yine İbradılı olan Mehmed Şükrü bin Ahmed de Maarif Nezareti Kütüb-i Dîniyye ve Şer'iyye Tedkik-i Müellefât Heyeti Kâtiplerinden ve Üsküdar İdadi Mektebi Muallimlerindendir; eserleri ise Müzaya-yı İlmiye ve Kalemîye; Mütenevvia; İlm-i Belağat; Asar-ı Şükriye; İstibdat, İnkılâp, Ahlakî, Tarihî Sözler'dir (İBB Atatürk Kitaplığı Evrakı. BEL., Mtf., 56242. (Ek. 5). İbradılı'dan çıkmış ve devlet teşkilâtı içerisinde en üst basamaklarda yer almış isimlerde biri de Cemal Bey'dir. Cemal Bey [Keşmir, 1862-1949], devlet teşkilâtında kaymakamlık, mutasarrıflık ve valilik gibi vazifeler yapmış; Konya valiliği ve Dâhiliye Nazırlığı ile öne çıkmıştır. Ayrıca Hürriyet ve İtilaf Fırkasının ikinci reisliğinde bulunmuştur (Erdeha 1975: 267; Cemal Bey hakkında tafsilat için bkz. Pınarcı 2006: 1-80).

⁵ BOA., DH. SAİD.d, 78/431.

İbradılı memurlar, yer yer “hüsn-i hizmetleri” sebebiyle çeşitli rütbe ve nişanlara da mazhar oldular. Örneğin Rifat Efendi’ye Rütbe-i Rabia ihsan buyuruldu (*BOA., DH. SAİD.d, 25/345*). Osman Naşid Efendi’ye Rütbe-i Salise ve Rütbe-i Saniye (*BOA., DH. SAİD.d, 25/481*) Mehmed Ramiz Efendi’ye ise Üçüncü Rütbeden Mecidî Nişanı verildi (*BOA., DH. SAİD.d, 47/237; 150/17*). Mehmed Kazım Efendi’ye de İkinci Rütbeden Nişan-ı Âl-i Osmanî verildi (*BOA., DH. SAİD.d, 7/1029-1030*).

İbradılı memurlardan bazıları görev yaptıkları mahallerde şikâyetlere de maruz kaldılar. Örneğin Hasan Halis Efendi, Kars kaymakamı iken hakkındaki şikâyetler vaki oldu ve nihayetinde hem hakkındaki şikâyetler hem de hüsn-i idare sağlayamaması sebebiyle Kars kaymakamlığından alınarak Koçhisar kaymakamlığına nakledildi (*BOA., DH. SAİD.d, 47/11; 150/135; 180/293*). Şikâyetlere maruz kalan isimlerden biri de Hasan Hüsnü Efendi’dir. Hüsnü Efendi, 5 Kasım 1888’de Hadim niyabetine tayin edilmiş, burada görev yaparken şikâyet edilmiştir. Konya Vilayeti’nin, şikâyetlerin ne gibi şeylerden oluştuğu yönündeki suale verilen cevapta temdid müddeti hakkında mahzar tertibine ahaliyi teşvik ettiğinden bahsedilmekte, mahallin ulema ve eşrafı aralarındaki mevcut münasebatı ihlal eylediğinden ileri geldiği beyan edilmektedir. Hüsnü Efendi hakkındaki şikâyetler arasında; farzları eda etmediği, bazı davacıların arzuhallerini şak ve şahitlerini hiddet ve şiddetli tehdit ettiği ve mahkemenen taredittiği gibi suçlamalar da yer almıştır. Yine fazla harç aldığı ve hilâf-ı kanun olarak adam tevkif ve tahliye ettiği yönünde şikâyetler yapılmıştır. 21 Ağustos 1891’te bu şikâyetler sebebiyle Hasan Hüsnü Efendi vazifesinden azl edilmiştir. Hakkındaki şikâyetlerden berat etmesi üzerine 21 Kasım 1892’de tekrar Hadim niyabetine tayin edilmiştir. Ancak bu sefer de Hadim Reji ambarından gerçekleşen sirkatte adı geçmesi üzerine Mayıs 1895’te yeniden vazifesinden ayrılmak durumunda kalmıştır (*BOA., DH. SAİD.d, 72/362*).

Konya-Bozkır Kaymakamı Tahsin Efendi hakkında da Ramazan Bayramı’nı bir gün evvel kutlattığı yönünde şikâyet vâki olmuştur. Bozkır kazası naibinin şikâyetine göre Tahsin Efendi, 11 Haziran 1888 tarihi Pazartesi günü olması gereken Ramazan Bayramı’nı, şer’î şerif hilafına 10 Haziran Pazar günü zorla kutlatıp, hariçten birisine Cami-i Şerif’te hutbe okutarak bayram namazı kıldırılmıştır. Naibin şikâyeti araştırıldı; neticede naibin kaymakama garezi sonucu olarak şikâyetin vaki’ olduğu anlaşıldı ve Meşihat Makamı’na bildirildi (*BOA., DH. MKT., 1553/34, 24 Eylül 1304; BOA., DH. MKT., 1572/17, 20 Eylül 1304; 21 Teşrin-i Sâni 1304*).

İbradılı kaymakamlardan Kitâbizâde İsmail Rüşdü Efendi, E. J. Davis'in *Life in Asiatic Turkey, A Journey of Travel in Cilicia (Pedia and Trach(ea), Isauria, and parts of Lycaonia and Cappadocia* adlı eserinde geçmektedir. E. J. Davis, 1875 yaz aylarında Taşeli coğrafyasına yönelik bir seyahat gerçekleştirmiş ve bu seyahat kapsamında Hadim kazasını da ziyaret etmiştir. E. J. Davis, Hadim gözlemlerine yer verdiği eserinde, ismini vermemekle birlikte İbradılı olduğunu belirttiği Hadim kaymakamını pek kaba ve cahil bulduğunu ifade etmektedir. Hatta bir keresinde İngiltere'nin başkentini sorduğunu ve kaymakamın bu suali bilemediğini belirtmekte; bu kişinin İbradılı bir köylünün çocuğu olduğunu ilave etmektedir (Davis 1879: 387). Bu eserde kaymakamın ismi verilmemiştir. Ancak Sicill-i Ahvâl defterlerinde yapılan incelemede seyahatin yapıldığı 1875 yaz aylarında Hadim kaymakamı olan şahıs tespit edilmiştir. Bu şahıs Osman Naşid Efendi oğlu Kitâbizâde İsmail Rüşdü Efendi'dir. E. J. Davis, Rüşdü Efendi'yi cahil olarak değerlendirmektedir. İsmail Rüşdü Efendi'nin Siciline bakıldığında Sıbyan Mektebi ve Medrese tahsili gördüğü kayıtlarına rastlanılmaktadır. Lisan becerisi bağlamında Türkçe kitabet etmektedir. Kastamonu vilâyeti Mal Kalemine girerek memuriyet başlamış, daha sonra Yalvaç kaymakamlığı yapmıştır. 14 Aralık 1873'te ise 1120 kuruş maaşla Hadim kazası kaymakamı olmuş; 1875 Aralık'ta azledilmiştir (BOA., DH. SAİD.d, 4/660). Dolayısıyla E. J. Davis'in seyahati dönemindeki kaymakam kesin olarak İsmail Rüşdü Efendi'dir.

SONUÇ

Osmanlı devlet teşkilâtı içerisinde Minkârîzâde Yahya Efendi ve Kadı Abdurrahman Paşa gibi İbradılı isimler yer edinmiş ve bu şahısların devlet teşkilâtında yer edinişleri, ardlarından gelenler için motivasyon sağlamıştır. Zira sonrasında da devlet teşkilâtı içerisinde pek çok İbradılı vazife almıştır. Naipleriyle meşhur olan İbradılı'dan, devlet teşkilâtı içerisinde yer alanlar Sicill-i Ahvâl defterleri esas alınarak çıkarılmış ve diğer kaynakların da incelenmesi sonucunda 148 kişi tespit edilmiştir. Bunlardan çoğunun yine naiplik mesleğini icra ettikleri görülmüştür. Ancak içlerinde nahiye müdürü, müddei-i umumi, polis komiseri, muallim, mektep müdürü, kaymakam, mutasarrıf, vali ve paşa da bulunmaktadır. Sicill-i Ahvâl esas alınarak ancak başka kaynaklardan da istifade edilerek tespit edilen 148 devlet memurunun İbradılı olması İbradılı'nın bürokraside görece etkili olduğunun da göstergesidir. Nitekim Carter Findley, Mekteb-i Mülkiye'nin 1879'a

kadar ki 162 mezunundan 13'ünün –yaklaşık yüzde sekizinin- İbradı doğumlu olmasını dikkate değer bulmakta, mektebin müdürü ya da hocalarından birinin İbradılı olabileceğini öne çıkarmaktadır (Findley 2016: 121-122). Bu tarihler arasında İbradılı müdür ya da muallim olduğu tespit edilemese de 1891-1908 arası Mekteb-i Hukuk'un müdürünün Mehmed Kazım Efendi olduğu ve bu şahsın da İbradılı (BOA., DH. SAİD.d., 7/1029-1030) olduğu tespit edilmiştir. Öncesi ve sonrasında Mülkiye'de İbradılı mektep idarecileri bulunmuş olsalar da İbradılıların devlet kademelerinde yer edinmelerini sadece “akraba kayırıcık”la açıklamak mümkün değildir. Zira Minkârîzâde Yahya Efendi ve Kadı Abdurrahman Paşa'dan bu yana okumak ve memuriyetle işğal yönünde bir gelenek olduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca İbradı'nın devlet teşkilâtı içerisindeki varlığı, ikbal basamaklarını tırmanmanın önünde bir engel olmadığını ve taşradan da merkeze doğru yürünebildiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA**Arşiv Belgeleri****Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**

Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl Defterleri (DH. SAİD. d.): 1/742; 1/800; 1/890; 1/928; 2/578; 2/890; 2/920; 3/38; 3/292; 3/560; 3/604; 3/668; 3/706; 3/742; 3/782; 4/568; 4/660; 4/750; 4/868; 4/930; 7/767; 7/773; 7/981; 7/1029; 8/405; 8/875; 10/63; 10/711; 10/629; 10/733; 10/869; 11/63; 13/58; 18/195; 18/281; 18/303; 18/391; 18/471; 20/141; 22/397; 22/481; 25/33; 25/77; 25/345; 25/355; 25/481; 26/393; 32/311; 36/37; 42/265; 42/475; 47/11; 47/237; 47/255; 47/485; 54/333; 55/299; 55/343; 55/353; 55/355; 55/447; 63/371; 66/135; 66/151; 66/279; 66/455; 69/451; 71/51; 71/101; 71/463; 72/205; 72/221; 72/362; 72/481; 76/45; 76/335; 76/429; 77/87; 78/287; 78/301; 78/431; 79/295; 80/13; 80/287; 81/11; 81/25; 81/419; 83/223; 84/67; 92/101; 93/65; 93/121; 93/399; 93/493; 96/417; 104/150; 106/467; 107/393; 108/461; 110/329; 111/163; 112/7; 112/15; 112/43; 112/93; 112/154; 112/317; 113/107; 113/113; 113/241; 113/315; 113/347; 113/371; 113/401; 121/149; 121/181; 122/7; 125/153; 130/405; 132/205; 134/39; 135/3; 138/53; 146/257; 150/17; 150/35; 150/41; 150/81; 150/135; 150/181; 150/325; 151/101; 151/227; 152/455; 153/359; 154/111; 167/485; 168/147; 168/163; 171/335; 171/485; 172/226; 174/309; 176/153; 179/253; 180/293; 181/27; 183/141; 184/1; 184/159; 185/184; 185/188; 186/35; 189/173.

Dâhiliye Nezareti, Sicill-i Ahvâl, Memur Sicil Zarfları (DH. SAİD. MEM.): 5/7.

Dâhiliye Nezareti, Mektubî Kalemî Belgeleri (DH. MKT.): 1553/34; 1572/17.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Evrakı. BEL., Mtf., 56242.

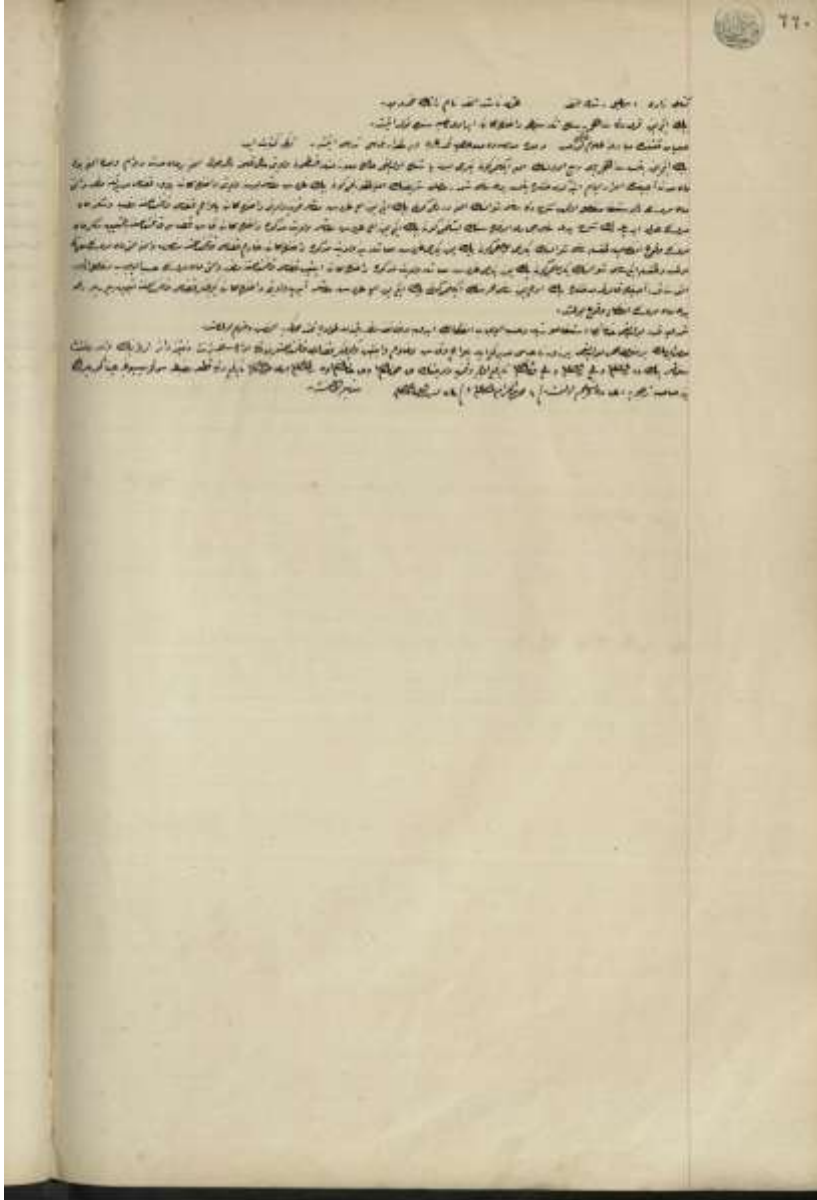
Kitaplar, Makaleler, Tezler ve Ansiklopedi Maddeleri

- ANTALYA VALİLİĞİ İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2012). *Dünden Bugüne Antalya*, C. 1, Ed. Cemil Sarı-Hilmi Demirkaya vd., 2. bs., Antalya: İl Kültür ve Turizm Yay.
- ÇANKAYA, Mücellitoğlu Ali (1968-1969), *Yeni Müllkiye Târîhi ve Müllkiyeliler*, C. III, Ankara: Mars Matb.
- DAVIS, E. J. (1879), *Life in Asiatic Turkey, A Journey of Travel in Cilicia (Pedia and Trach(ea), Isauria, and parts of Lycaonia and Cappadocia*, London: Edward Stanford, 55, Charing Cross, S.W.
- ERDEHA, Kamil (1975). *Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- EVLİYÂ ÇELEBİ (2005). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 9. Kitap, Yay. Haz., Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff, İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- FINDLEY, Carter V. (2016). *Kalemîyeden Müllkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- İPŞİRLİ, Mehmet (1995). "Esîrî Mehmed Efendi", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. 11: 390-391.

- İPŞIRLI, Mehmet (2005). "Minkârîzâde Yahya Efendi", *Diyânet İslâm Ansiklopedisi*, c. 30: 114-115.
- KARATAŞ, Ali İhsan (2015/2), "Şeyhülislâm Esîrî Mehmed Efendi ve Vakıfları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (24): 1-43.
- NALBANTOĞLU, Süleyman Can (2008), *Kadı Abdurrahman Paşa'nın Siyasi Hayatı*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı, (yüksek lisans tezi).
- PAKALIN, Mehmed Zeki (2008), *Sicill-i Osmanî Zeyli*, C. X, yay. haz. Serdar Sakin, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- PINARCI, Süleyman (2006), *Cemal Bey'in Konya Valilikleri Dönemi*, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bilim Dalı, (yüksek lisans tezi)
- SARIYILDIZ, Gülden (2009), "Sicill-i Ahvâl Defterleri", *Diyânet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 37: 134-136.
- ŞEYHÎ MEHMED Efendi (2018), *Vekâyi'ü'l-Fuzalâ, Şeyhî'nin Şakâ'ik Zeyli, İnceleme ve Tenkitli Metin*, C. 2, Haz. Ramazan Ekinci, 1. bs., İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1971, Nisan), "Nizâm-i Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Bellekten*, c. XXXV (138): 245-302.
- YÖRÜK, Ali Adem, *Mekteb-i Hukuk'un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 2008.

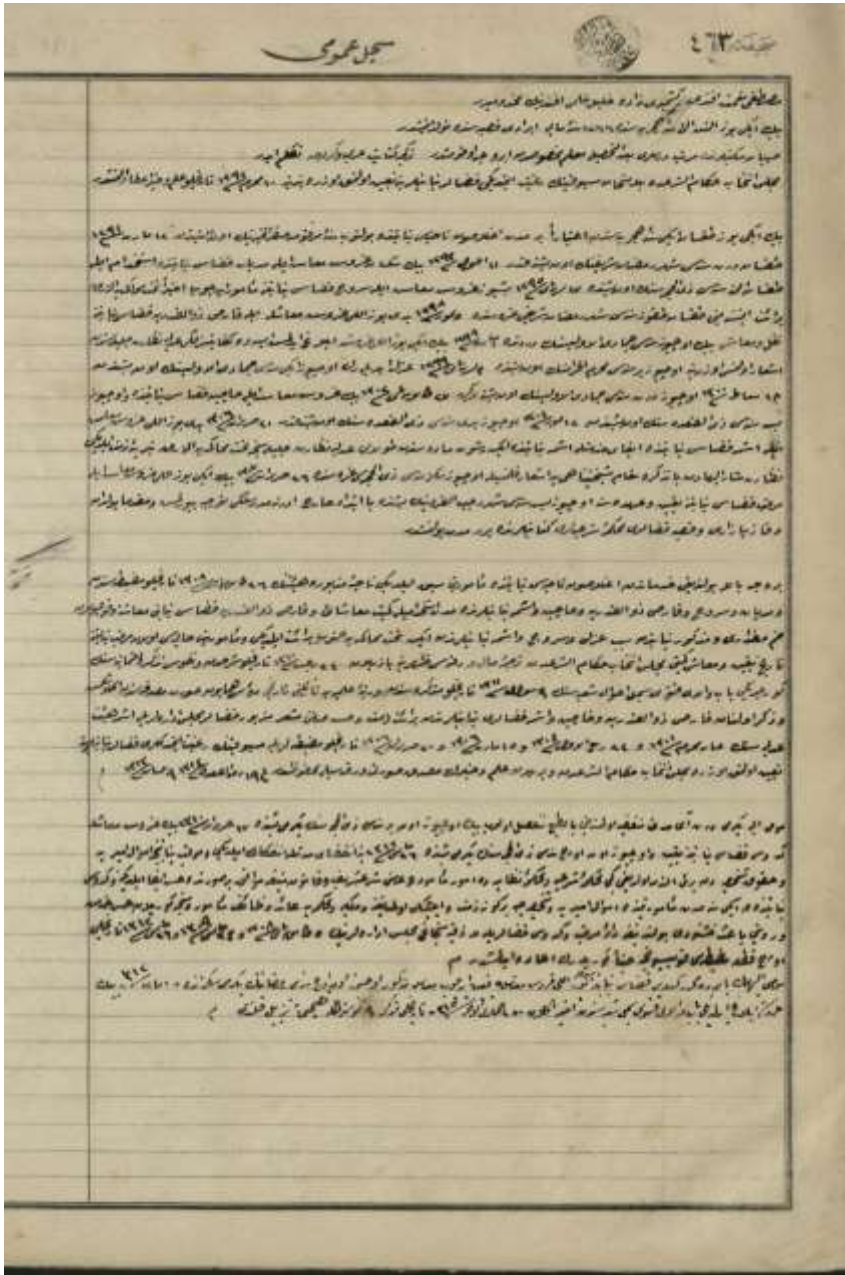
EKLER

Ek. 1: Kitabizâde İsmail Rüşdü Efendi'nin Sicili (BOA., DH. SAİD.d., 4/660).

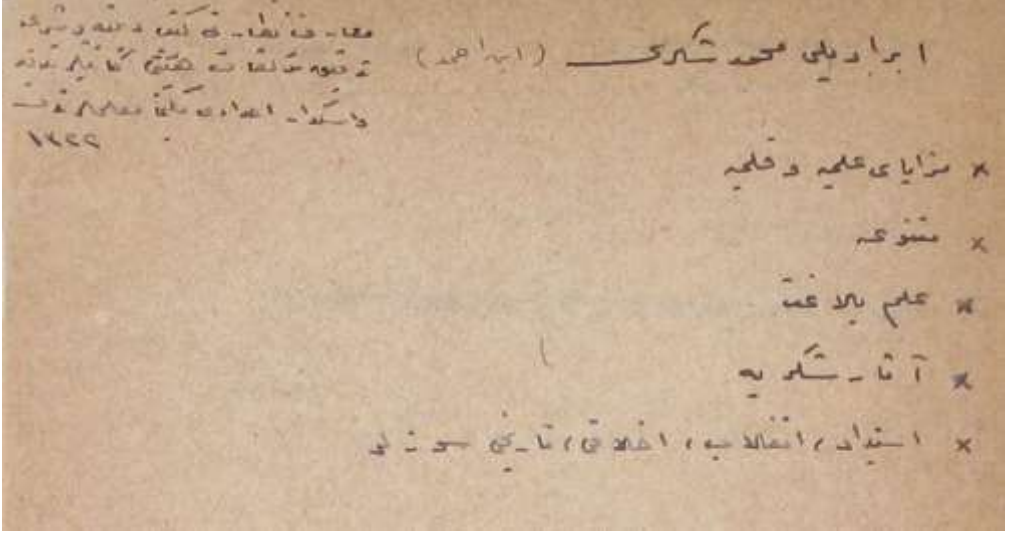

DH.SAHİM0004

Ek. 2: Mustafa Nimet Efendi'nin Sicili (BOA., DH. SAİD.d., 71/463).

Ek. 5: Muallim Mehmed Şükrü Bey'in eserlerini gösterir fiş. (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Evrakı. BEL., Mtf., 56242).

ULUSLARARASI

TAŞELİ

SEMPOZYUMU

TARİH-KÜLTÜR-TURİZM

24 -26 EKİM 2019

KONYA - ALANYA